Coperta : *Șetgiu Gțdrgescu*

LIVIU REBREANU

Opere 5

Ediție critica
de Niculae Gheran
Addenda
de Cezar Apreotesei
şi Valeria Dumitrescu

y

PĂDUREA
SPÎN2URAȚILOR

Bucureşti—1972
EDITURA MINERVA

Volumul 5 este rodul unei colaborări, contribuţiile delimitîndu-se după cum urmează:

NICOLAE GHERAN: coordonarea ediţiei; alegerea şi stabilirea textului romanului; notele şi comentariile de istorie literară *(Geneza romanului «Pădurea spînzuraţilor t):* transcrierea a 60 de documente (publicate în *Addenda),* aflate la Muzeul literaturii române (M.L.R.); *Corrigenda* (voi. I—III);

CEZAR APREOTESEI: alcătuirea cronologiei *Emil Rebreanu;* notele privind geneza şi paternitatea dramatizării *Pădurii spînzuraţilor*; transcrierea a 71 de documente (publicate în *Addenda),* aflate la «Casa Memorială I,iviu Rebreanu» din Prislop (C.M.L.R.).

VALERIA DUMITRESCU: transcrierea *Caietelor de creaţie* şi a altor 35 de documente (publicate în *Addenda),* aflate la Biblioteca Academiei R.S. România (B.A.R.); alcătuirea *Indicilor* (onomastic, toponimic şi de titluri);

CEZAR APREOTESEI şi VALERIA DUMITESCU: alegerea şi stabilirea textului dramei *Pădurea spînzuraţilor;*

VALERIA DUMITRESCU şi NICULAE GHERAN: *Referinţe critice* (ecoul operei în epocă şi posteritate); variantele manuscrise şi editoriale.

Fiecare colaborator a revăzut integral paginile tipărite în *Addenda.*

în amintirea fratelui meu Emil, executat de austro-unguri, pe frontul românesc, In anul 1917.

Cartea întii

i

Sub cerul cenuşiu de toamnă ca un clopot uriaş de sticlă aburită, spînzurătoarea nouă şi sfidătoare, înfiptă la marginea satului, întindea braţul cu ştreangul spre cîmpia neagră, înţepată ici-colo eu arbori arămii. Supravegheaţi de un caporal scund, negricios, şi ajutaţi de un ţăran cu faţa păroasă şi roşie, doi soldaţi bătrîni săpau groapa, scuipîndu-şi des în palme şi hîcîind a osteneală după fiecare lovitură de tîrnăcop. Din rana pămîntului groparii zvîrleau lut galben, lipicios...

Caporalul îşi răsucea mustăţile şi se uita mereu împrejur, cercetător şi cu dispreţ. Priveliştea îl supăra, deşi căuta să nu-şi dea pe faţă nemulţumirea, în dreapta era cimitirul militar, înconjurat cu sîrmă ghimpată, cu mormintele aşezate ca la paradă, cu crucile albe,' proaspete, uniforme.' îh stînga, la cîţiva păşi, începea cimitirul satului, îngrădit cu spini, cu cruci rupte, putrezite, rare, fără poartă, ca şi cum de multă vreme nici un mort n-ar mai fi intrat acolo şi nici n-ar-' mai vrea să intre nimeni...

Satul Zirin, cartierul diviziei de infanterie, se ascundea sub o pînză de fum şi de pîclă, din care de-abia scoteau capetele, sfioase şi răsfirate, vîrfuri de pomi desfrunziţi, cîteva coperişe ţuguiate de paie şi turnul bisericii, spintecat de un obuz. Spre miazănoapte se vedeau ruinele gării şi linia ferată ce închidea zarea ca un dig fără început şi fără sfîrşit. Şoseaua, însemnată cu o dungă dreaptă pe cîmpul mohorît, venea din apus, trecea prin sat şi se ducea tocmai pe front...

— Urîtă ţară aveţi, muscale! zise deodată caporalul, întorcîndu-se spre gropari şi uitîndu-se cu necaz la ţăranul care se oprise să răsufle. Auzi?... Ţara... locurile... *niet* frumos! adaogă apoi, arătînd cu mîna ţinutul şi stîlcindu-şi graiul spre a se face mai înţeles.

Ţăranul holbă ochii, nedumerit, cu un zîmbet umil, bolborosind ceva pe ruseşte.

— Nu pricepe ăsta, don căprar, limba noastră, zise atunci un soldat, îndreptîndu-se din şale.

— Nici nu-i vina lor că ţara-i păcătoasă, adaogă îndată cellalt soldat, proptindu-se în lopată.

Toţi trei militarii priveau acuma cu mare dispreţ la ţăranul care, neînţelegînd vorbele străine, plecă ruşinat capul în groapa cu fundul galben, adîncă de vreo jumătate de metru.

— Ei, ce staţi? Ce leneviţi? strigă deodată caporalul, luîndu-şi seama. Asta-i groapă? Nu vi-e ruşine?... Uite-acu pică convoiul... şi nici groapa nu-i gata!... Ori vreţi să dau eu de dracu din pricina voastră?... Hai! pune osul, nu te holba la mine!

— Aşa-i, bine zici, don căprar, mormăi un soldat, izbind cu tîrnăcopul într-un bolovan. Dar nici asta nu-i armată, don căprar... S-ajungem noi gropari... de...

Oamenii se aşternură degrabă pe muncă, în vreme ce caporalul, mulţumit, răspunse iarăşi mai prietenos:

— Soldatul trebuie să facă de toate în război, că de-aceea-i războiul război... Ori aici, ori pe front, ori în spital, tot la război se socoteşte... De ce nu zici mai bine că am avut noroc cu întîrzierea?... Ce ne făceam dacă soseau ia patru, cum era ordinul? Ne lua naiba pe toţi... Ce-i drept, sunt militar vechi, dar n-am mai pomenit să spînzure oameni aşa, aproape pe întunerec...

Apoi tăcu brusc. Privirea lui se oprise asupra spînzurătoarei, al cărei braţ parcă ameninţa pe oamenii din groapă. Şi în aceeaşi clipă ştreangul prinse a se legăna uşor... Caporalul simţi un fior rece şi întoarse repede capul. Atunci însă văzu crucile albe, în linii drepte, din cimitirul militar şi, buimăcit, făcu stînga împrejur, dînd iarăşi cu ochii de morminte în cimitirul satului... Fu cuprins de o frică sugrumătoare, ca în faţa unor stafii. Se stăpîni totuşi în curîni şi, scuipînd cu scîrbă, murmură:

— Ce viaţă mai e şi asta... încotro te uiţi, numai moarte şi morminte şi morţi...

Un vînt tomnatec, umed şi trist, începu să bată dinspre satul ameţit de ceaţă, aducînd pe aripi zvonuri de gemete înăbuşite. Din văzduhul cenuşiu picura atîta pustietate, că simţindu-şi sufletul împovărat, caporalul încremeni cu faţa spre turnul bisericii, cu privirea pierdută, fără să bage de seamă că pe cărarea cimitirului se apropia un ofiţer. îşi veni în fire de-abia cînd auzi paşii. Tresări şi, întorcîn-

. du-se la gropari, le zise cu glasul încă răguşit de nelinişte:

— Daţi zor, băieţi, că vine un domn ofiţer... De-acuma trebuie să sosească şi convoiul... Of, baremi de-am scăpa mai repede!... Degeaba, asta nu-i treabă de militar!

Ofiţerul se apropia şovăitor. Vîntul îi flutura pulpanele mantalei, împingîndu-1 parcă spre o ţintă nedorită. Era mijlociu ca statură şi avea puţină barbă, care-i dădea o înfăţişare de miliţian sedentar, deşi altfel nu părea mai mult de treizeci şi cinci de ani. De sub casca de fier lătăreaţă, faţa lui rotundă şi bălaie apărea chinuită, mai cu seamă din pricina ochilor cafenii, mari şi ieşiţi din orbite, care priveau înfriguraţi stîlpul spînzurătoarei, fără a clipi, cu un nesaţiu bolnăvicios. Gura, cu buzele cărnoase, era strînsă într-un spasm dureros, tremurător. Mîinile îi atîrnau ţepene, aproape uitate.

Caporalul îl primi cu un salut milităresc, bătîndu-şi zgomotos călcîiele bocancilor. Ofiţerul se opri la cîţiva paşi, răspunse dînd din cap uşor şi, mereu cu privirea la ştreang, întrebă:

— La ce oră e hotărîtă execuţia?

— La patru a fost, trăiţi, domnule căpitan, răspunse caporalul atît de tare, că ofiţerul întoarse repede ochii spre dînsul. Dar văd că e cinei şi încă n-au sosit...

— Da... da, murmură căpitanul coborînd privirea asupra groparilor care săpau tăcuţi, cu capetele în pămînt. Apoi întrebă iar, mai sigur: şi cine va fi spîmurat?

— Noi nu putem şti, domnule căpitan, zise caporalul cam încurcat. Se aude c-ar fi un domn ofiţer, dar nu putem şti bine...

— Şi pentru ce fel de vină? stărui ofiţerul, privindu-1 cercetător, aproape mînios...• ; .

Caporalul se zăpăci de tot şi răspunse şovăind cu un zîmbet de milă amară:

— De, domnule căpitan... noi de unde să ştim? în război viaţa omului e ca floarea, se scutură te miri de ce... Păcatele-s multe de la Dumnezeu, şi oamenii nu iartă...

Căpitanul se uită lung la dînsul, mirat parcă de vorbele lui, şi nu mai întrebă nimic. Ridicînd însă ochii şi văzînd iar spînzurătoarea, se retrase cîţiva paşi ca în faţa unui vrăjmaş ameninţător. în aceeaşi clipă, pe cărarea dinspre sat, răsună un glas aspru şi poruncitor:

— Caporal!... Gata, caporal?...

— Gata, domnule locotenent! strigă caporalul, întorcîniu-se, cu mîna la cozoroc.

Locotenentul, în ulancă strînsă pe corp şi cu guler de blană sură, venea foarte grăbit, aproape alergînd, şi vorbind mereu:

— Gata tot, caporal? Convoiul a pornit adineaori şi în cîteva minute va fi aici... Dar plutonierul unde-i? De ce n-a venit înainte?... Dacă eu, care n-am nici o însărcinare directă, m-am putut osteni...

Tăcu brusc văzînd pe căpitanul străin şi neeunascut, care-1 privea neliniştit. Locotenentul salută şi înainta pînă la marginea groapei, izbucnind apoi foarte nervos şi cu vocea zgîrietoare:

— Scăunelul, caporal! Unde-i?... Ce te uiţi ca un nerod?... Pe ce vrei tu să se urce condamnatul?... Ce oameni! Atîta nepăsare n-am mai văzut... Din pămînt să-mi scoţi un scăunel, ai înţeles? Şi în două minute să fii înapoi!... Aide, mişcă, ce mai căşti gura?!

Caporalul porni fuga spre sat, în vreme ce locotenentul, aruncînd o privire căpitanului, care stătea deoparte, urma mai potolit:

— Cu astfel de oameni nu batem noi Europa... Unde nu-i conştiinţa datoriei...

Vorbind, trecu lîngă stîlpul de brad, chiar sub ştreangul nemişcat. Examina groapa mormăind ceva, nemulţumit, şi pe urmă ridicînd ochii apucă cu amîndouă mîinile funia ce-i atîrna deasupra capului, parcă ar fi vrut s-o încerce dacă-i destul de solidă, întîlnind însă privirea speriată a căpitanului, dădu drumul ştreangului, ruşinat şi umilit. Mai stătu acolo cîteva clipe, nehotărît, apoi deodată merse drept în faţa străinului, prezentîndu-se:

— Locotenent Apostol Bologa...

— Klapka, îl, întrerupse căpitanul, cu mîna întinsă. Otto Klapka... Adineaori am sosit, şi tocmai de pe frontul italian... în gară am aflat că aveţi o execuţie şi, nici nu-mi dau bine seama cum, iată că am nimerit aici...

în glasul căpitanului tremura o sfială atît de neascunsă, că locotenentul, fără să vrea, se simţi cuprins iar de ruşinea de adineaori şi, încurcat, zise cu o vioiciune silită:

— Va să zică sunteţi mutat în divizia noastră?

— Da... la al cincizecilea de artilerie de eîmp...

— A, chiar în regimentul nostru! strigă Bologa deodată, cu bucurie neprefăcută. Atunci, bine-aţi venit!

Faţa căpitanului se însenină, parcă-în sinceritatea locotenentului s-ar fi dezvăluit un om nou. Privirile lor se încrucişară într-o licărire de 'simpatie. O clipă. Apoi Klapka avu o cutremurare şi întrebă aproape înfricoşat:

— Pe cine spînzuraţi?

în ochii lui Apostol Bologa, albaştri şi adînciţi în cap, se aprinse o mîndrie stranie. Răspunse cu o indignare abia stăpînită:

— Un sublocotenent ceh, Svoboda... mai mare ruşinea pentru corpul ofiţeresc... A fost prins tocmai cînd era să treacă la duşman, înarmat cu hărţi şi planuri. Ruşinos şi revoltător!... Nu-i aşa? adaogă după cîteva clipe, fiindcă Klapka tăcea.

— Mda... da, poate, zise căpitanul, tresărind nesigur.

Răspunsul îndoielnic îndîrji pe Bologa. începu să vorbească atunci cu o volubilitate care se vedea că nu i-e firească, vrîni parcă să convingă cu orice preţ:

— Am avut onoarea să fac parte din Curtea Marţială care 1-a judecat şi, prin urmare... De altfel nici el n-a tăgăduit. Nici vorbă, faţă de dovezile definitive, ar fi fost zadarnică orice apărare... A fost de un cinism într-adevăr nemaipomenit. N-a deschis gura toată vremea şi n-a vrut să răspundă măcar la întrebările preşedintelui... Ne-a privit sfidător, pe rînd, cu un fel de dispreţ falnic... Chiar sentinţa de moarte a primit-o zîmbitor şi cu nişte ochi... Fireşte, asemenea oameni nu se spăimîntă nici de moartea infamantă... Cîni l-au prins, într-un unghi mort, o patrulă comandată de ofiţer, a vrut să se împuşte... Ce dovadă mai palpabilă decît încercarea de sinicidere? Curtea 1-a condamnat la moarte în unanimitate, fără discuţie, atît a fost de vădită crima... Eu însumi, deşi sunt o fire excesiv de şovăitoare, de data aceasta am conştiinţa pe deplin împăcată, absolut pe deplin...

Klapka, buimăcit mai ales de asprimea glasului, - murmură:

: i— o/Doamne... dovezile... cînd e vorba de o viață de om...

Pe buzele subțiri, cu colțuri supte ale locotenentului răsări un amestec de ironie şi de dispreț:

— Uitați, domnule căpitan, că suntem. în război şi pe front!... O viață de om nu e îngăduit să primejduiască viața patriei!... Dacă ne-am călăuzi după considerații sentimentale, ar trebui să capitulăm în fața tuturor... Se vede însă că sînteți ofițer de rezervă, altfel n-ați vorbi aşa despre o crimă...

— Da, adevărat, se grăbi Klapka cu teamă. Am fost avocat... în vreme de pace... Acum însă...

— Şi eu sînt ofițer de rezervă, întrerupse locotenentul cu mîndrie. Războiul m-a smuls din mijlocul cărților, de la Universitate, unde aproape pierdusem contactul cu viața reală. Dar m-am dezmetecit repede şi mi-am dat seama că numai războiul e adevăratul generator de energii!

Căpitanul zîmbi, ca şi cînd răspunsul i s-ar fi părut ridicol, şi zise cu glas blajin, colorat de o ironie blîndă:

— Şi eu care credeam că războiul e un ucigător de energii'

Apostol Bologa roşi ca o fecioara şi nu îndrăzni să se uite în ochii căpitanului. Se simțea jicnit pînă în măduva oaselor şi căuta în minte un răspuns aspru, care să pună capăt convorbirii. Atunci însă sosi gîfîind caporalul, cu scăunelul fără spetează.

— Un moment, domnule căpitan, rosti Bologa triumfător, întorcîndu-şe spre caporalul asudat, parcă i-ar fi adus mîntuirea. E prea înalt, nu vezi? strigă apoi mîaios. Cam să se cațere condamnatul pe asemenea... în sfîrşit, ce-mi fac eu sîhge rău, cînd nici 'nu e în atribuțiile mele execuția?!... Să vedeți voi • ce vâ zice domnul general; să țineți mihtelv.. Acuma ce mai stai? Aide, potriveşte cel puțin locul şi trage mai sus funia!... Ce oameni!

Ridică mîinile, revoltat, şi-i întoarse spatele. Se potoli însă brusc, zărind pe Cărarea dinspre sat un grup de ofițeri care se apropiau cu o gravitate solemnă. în frunte venea însuşi comandantul diviziei, mic, gras, cu picioarele scurte şi foarte foşU la obraz, bătîndu-şi nervos carîmbul cizmei cu o cravaşa, în vreme ce pretorul militar, un căpitan burtos, cu mustăți sure, îi explica ceva gesticulînd larg eu mîna dreaptă, în care ținea o foaie de hîrtie...

— Vine convoiul... Uite şi generalul! şopti • Bologa, clipind repede către căpitanul care se dădea mâi înapoi, ca dinaintea unei năluci neaşteptate.

Locotenentul alergă întru întîmpinârea generalului şi, salutînd, raportă cu importanță:

—: întîmplătof am venit mai devreme, excelență, şi am constatat că lipsea scăunelul...'

— Lipsea? repetă generalul cu 6 privire nemulțumită spre pretorul care se uita desperat la Bologa.

— Am luat însă imediat măsuri de îndreptare, se grăbi să adaoge locotenentul, ca să scape pe pretorul uluit din încurcătură.

Totuşi pretorul simți că generalul s-a supărat şi, murmurînd o scuză, îşi iuți paşii, ca să ajungă cel dintîi la locul execuției şi să se încredințeze cum i s-au împlinit ordinele. Dintr-o aruncătură de ochi văzu tot, fără a se sinchisi de caporalul înțepenit într-o salutare înfricoşată. Vru să se întoarcă zîmbitor spre generalul care sosea, dar deodată îşi aduse aminte şi întrebă îngrijorat:

— Călăul unde-i, caporal?

— Noi nu ştim, domnule căpitan, răspunse caporalul. Noi am avut ordin să facem groapa şi...

— Cum nu ştii, dobitocule? se răsti pretorul cuprins de spaimă şi răcnind aproape furios: Dar unde-i plutonierul? Ce-a făcut plutonierul?... Plutonier!... închipuiţi-vă, excelent, n-avem călău! adaogă, în culmea zăpăcelii, către generalul care tocmai sosise aproape de groapă. Eu degeaba iau toate măsurile reglementare, căci oamenii nu-şi mai fac datoria!

Un plutonier, cu faţa cenuşie şi uscată, veni în fuga mare şi se opri tremurînd lîngă stîlpul spînzurătoarei.

— Ce-ai făcut, ticălosule? Unde-i călăul? se repezi pretorul, scrîşnind dinţii. Am să te... am să...

— Treizeci de zile închisoare! interveni generalul, smulgîndu-şi mustaţa stîngă şi ameninţînd cu cravaşa. Acuma însă trebuie comandat un om numaidecît...

— Caporal, tu vei fi călăul! zise pretorul repede, mai uşurat.

— Domnule căpitan, vă rog cu supunere, iertaţi-mă... bolborosi caporalul, îngălbenind. Eu, domnule căpitan, vă rog cu supunere...

Pretorul nici nu-l auzi, ci se apropie de general ca să se mai plîngă, drept explicaţie, de nedisciplina oamenilor. Generalul însă, cu o indignare stăpînită, îl întrerupse scurt, mormăind:

— Vom vorbi mai tîrziu... Acuma, la datorie !

Pe cărarea sură, în coborîrea grăbită a înserării, grosul convoiului se legăna încet. Condamnatul, înfăşurat într-o mantie verzuie, cu gulerul ridicat, cu o pălărie civilă în capul plecat, păşea maşinal la braţul unui preot militar bătrîn, înconjurat de patru soldaţi cu baioneta la armă. Urmau grupuri de ofiţeri şi soldaţi, de-a valma, aduşi de pe front înadins ca să vază execuţia, toţi cu căşti de război şi în uniforme murdare, cu miros greu de tranşee, resfiraţi în voie, încît coada ajungea pînă aproape de marginea satului.

Sub spînzurătoare, caporalul aştepta smirna, cu ochii tulburi, în vreme ce plutonierul îi şoptea şi-l învăţa cum şi ce are de făcut.

Vîntul umed se înteţi, măturînd pămîntul, împiedicîndu-se în mormintele cimitirelor, zgîlţîind pe oamenii care se apropiau...

Apoi preotul se opri la marginea groapei cu osînditul care, văzînd lutul galben şi cleios, avu o zguduire scurtă.

— Dumnezeu e ban şi mare, îi bolborosi la ureche preotul, speriat, întinzîndu-i crucea la buze.

— Pe dincolo, părinte... vă rog! răsună iarăşi glasul pretorului, nervos şi răguşit. Trebuie ordine... Plutonier, ia seama! Nu-ţi ştii datoria?

Mersul convoiului se iuţi ca la comandă şi în cîteva clipe se făcu o roată de oameni în jurul spînzurătoarei. Toţi tăceau însă parcă îi-ar fi fost frică să nu tulbure somnul unui bolnav istovit de suferinţe. Doar zgomotul de paşi nerăbdători se amesteca în gemetele vîntului stăruitor...

— Doctore, doctore, durează mult? şopti Apostol Bologa, agăţîndu-se de braţul medicului, care se zbătea să-şi deschidă trecere printre soldaţii îngrămădiţi.

— Ai să vezi... acuma nu-i vreme de... răspunse doctorul plictisit. Puţin loc, hei, ce Dumnezeu... Faceţi-mi loc, băieţi!

Bologa izbuti să se strecoare, pe urmele medicului, pînă la picioarele groapei; în fața spânzurătoarei. Gîtul îi era uscat și-amar, iar inima i se frămînta într-o emoție aproape dureroasă. Se simțea mulțumit că va vedea tot și; ca să-și potolească nerăbdarea, se uită împrejur, căutînd cunoscuți și prieteni printre zecile de fețe tăbăcite de război și-schimonosite sub povara căștilor de oțel... Generalul stătea în dreapta, numai la vreo trei pași, ursuz, nemișcat. Mai încolo însă locotenentul Gross trepida fără astîmpăr, urmărind cu atenție desperată toate mișcările condamnatului, care fusese bun prieten. Văzînd pe Gross, Bologa își aduse aminte de căpitanul străin de adineaori și îl descoperi la spatele generalului, ținîndu-se cu mîna de falcă, neclintit ca o mustrare.

„Ce om! se gîndi Bologa cu necaz. Vine de la gară de-a dreptul aici și tot el vrea să-mi dea lecții de umanitarism, parcă eu aș fi o fiară sau..."

În clipa aceea o mînă îi strînse brațul.

— A, Cervenco! murmură Bologa, întorcîndu-se. Tu, aici?... Mă mir... Desigur că-n-ai venit de bunăvoie.. Știi că eu am făcut parte din Curtea Marțială?

Căpitanul Cervenco nu mai apucă să răspundă, căci în văzduh țîșni brusc glasul pretorului, mult mai ascuțit și mai tăios ca adineaori:

— Toată lumea trei pași înapoi!... Loc!... Loc!...

Oamenii, spăimîntați parcă de zgomotul care îndrăznea să străpungă tăcerea, se îmbulziră și se retraseră cîțiva pași. În locul gol din jurul groapei rămase numai generalul, pe cînd lîngă stîlpul cioplit, condamnatul privea drept înainte, mîngîind blînd digul care închidea orizontul. Bologa, cu inima strînsă, se uita acuma drept în ochii lui mari, negri, fierbinți... Și văzu deodată că omul de sub ștreang se întoarce spre preotul înmărmurit și-l auzi foarte deslușit, zicînd:

— Vreau să mor mai repede...

Generalul încruntă din sprîncenele-i stufoase și îmbinate, spunînd pretorului:

— Vezi ce dorește.

Dar condamnatul ridicase acuma ochii peste capetele oamenilor și parcă nici nu mai auzi întrebarea pretorului care, așteptînd zadarnic un răstimp, izbucni speriat:

— Gata?... Atunci... da... atunci...

Și, uitîndu-se jicnit spre general, păși pe movila de lut proaspăt de la marginea groapei, desfășură hîrtia ce i se boțise în mînă și citi sentința Curții Marțiale a diviziei, care osîndea la moarte prin ștreang pe sublocotenentul Svoboda, pentru trădare și dezertare la dușman. Glasul îi suna gol și prefăcut, de două ori se încurcă, drept care generalul îi aruncă două priviri scrutătoare, iar la sfîrșit răguși, parc-ar fi răcnit din răsputeri o zi întreagă.

Apostol Bologa se făcu roșu de luare-aminte și privirea i se lipise pe fața condamnatului. Își auzea bătăile inimii, ca niște ciocane, și casca îi strîngea țeasta ca și cînd i-ar fi fost mult prea strîmtă și îndesată cu sila. O mirare neînțeleasă îi clocotea în creieri, căci în vreme ce pretorul înșira crimele și hîrtia îi tremura între degete, obrajii sublocotenentului de sub ștreang se umplură de viață, iar în ochii lui rotunzi se aprinse o strălucire mîndră, învăpăiată, care parcă pătrundea pînă în lumea cealaltă... Pe Bologa, la început, privirea aceasta îl înfricoșa și îl întărîtă. Mai pe urmă însă simți limpede că flacăra din ochii

condamnatului i se prelinge în inimă ca o imputare dureroasă... Încercă să întoarne capul şi să se uite aiurea, dar ochii omului osindit parcă îl fascinaseră cu privirea lor dispreţuitoare de moarte şi înfrmnuseţată de o dragoste uriaşă. în cele din urmă Bologa se aştepta ca gura condamnatului să se deschidă şi să scoată un strigăt îngrozitor de izbăvire, întocmai ca cei dintîi credincioşi care, în clipa morţii silnice, vedeau pe Hristos...

Pretorul îndoi repede hîrtia şi, punînd-o în buzunar, mormăi ceva obosit. Atunci plutonierul se apropie de condamnat şi-i şopti foarte umil:

— Mă rog... mantaua...

Svoboda, fără să-1 privească, lepădă îndată mantaua şi rămase într-o haină civilă cu gulerul răsfrînt, care-i lăsa gol gîtul alb, subţire şi lung. Pe urmă scoase pălăria, îşi netezi părul pe frunte şi sărută lacom crucea din mîna preotului, închinîndu-se repede... Se uită împrejur o clipă, puţin uluit, ca şi cînd ar fi uitat ceva. Apoi, cu o licărire de bucurie, îşi aduse aminte şi se sui pe scăunelul de lîngă stîlpul de brad. Cu privirea lucitoare, cu faţa albă şi luminată, părea că vrea să vestească oamenilor o izbîndă mare.

— Aide, băiete, nu-ţi fie frică, murmură plutonierul înfricoşat către caporalul scund, luîndu-1 de spate şi împingîndu-1 uşor spre condamnat.

Caporalul se apropie dîrdîind, neştiind ce să facă. Se uită înapoi şi, la un semn al plutonierului, întinse braţele spre ştreang.

— Jos tunica! strigă atunci generalul, cu voce groasă. Militarul în uniformă nu poate fi călău!

într-un minut caporalul întinse iarăşi mîinile spre funie, numai în cămaşă şi cu capul gol, ca un al doilea osîndit. în răstimp însă Svoboda îşi potrivise singur laţul pe gît, parcă ar fi încercat un guler neobişnuit.

— Trage scaunul! şopti iarăşi plutonierul.

Caporalul smulse năuc scăunelul de sub picioarele condamnatului. Braţul spînzurătoarei pîrîi, şi trupul începu a se zvîrcoli în căutarea unui sprijin, în ochi lucirea stranie, arzătoare, pîlpîia mai puternic, cu tremurări grăbite, din ce în ce mai albă... Bologa vedea bine cum bulbii ochilor se umflau şi se învineţeau, şi totuşi privirea îşi păstra strălucirea însufleţită, parcă nici moartea n-ar fi în stare s-o întunece sau s-o nimicească...

Plutonierul mai spuse ceva caporalului care, desperat, se repezi şi, cu amîndouă mîinile, cuprinse picioarele spînzuratului, zguduite încă de spasmuri nătînge.

— Dă-i drumul! strigă pretorul speriat. La o parte!... Ce faci?

Doctorul, lîngă Apostol Bologa, stătea cu ceasornicul în mînă, numărînd vremea. Perdelele negre ale amurgului se lăsau acuma tot mai grăbite. Vîntul se oprise brusc, ca un alergător sosit In faţa unei prăpăstii. Apoi, prin pînza tăcerii ce se urzea, străpunse deodată un oftat prelung, ca o chemare...

Dar numai Bologa se întoarse şi văzu un soldat cu o urmă de rană grea în obraz, cu faţa scăldată în lacrămi, gemînd de milă. Vru să-i facă semn să înceteze, dar atunci zări licăriri de lacrimi şi în ochii altor oameni din apropiere. Se zăpăci şi simţi că i s-a uscat cerul gurii.

„De ce geme soldatul?" se gîndi dînsul ca să-şi domolească inima; dar în clipa cînd îi răsări întrebarea aceasta în creier, privirea lui întîlni iarăşi

ochii spînzuratului;, în care acuma strălucirea de adineaori, mîndră şi încrezătoare, se zbuciuma gîtuită de întuneric.

Trecură astfel cîteva minute. Corpul spînzuratului nu mai mişca de mult. Amurgul acoperea întreg pămîntul, ca uh linţoliu negru...

— Ce facem, doctore? izbucni deodată generalul, ursuz. Nu vezi că s-a întunecat?

— Datoria, excelenţă, răspunse medicul liniştit, cu ochii la ceas.

— Ce datorie?... Constată! Asta-i datoria dumitale! zise generalul mai îndîrjit.

Doctorul ridică din umeri, se apropie de stîlp şi pipăi pulsul spînzuratului, iar pe urmă murmura:

— A murit mai repede, parcă i-a fost silă de viaţă...

— Lasă comentariile! se înfurie generalul. Rezultatul!

— Excelenţă, condamnatul a expirat, raportă doctorul salutînd.

— Atunci? Ei? zise generalul nerăbdător, întorcîndu-se către pretorul buimăcit.

— Excelenţă, sentinţa s-a executat, rosti pretorul grăbit, bătîndu-şi călcîiele ca un recrut silitor.

Generalul venise înadins ca să ţină o cuvîntare asupra dezertării la inamic şi mai ales asupra pedepselor ce vor lovi fără cruţare pe cei care s-ar abate de la datoriile ostăşeşti. Dar acuma se simţea obosit şi nu mai avea poftă de discursuri.

— Atunci să mergem! mormăi dînsul, pornind atît de brusc, că oamenii de-abia avură vreme să se dea la o parte spre a-i face loc să treacă.

Pretorul împărţi repede ordinele cuvenite plutonierului şi apoi alergă după general, să-i explice

că vina incidentelor cade exclusiv în sarcina oamenilor nedisciplinaţi. Pe urmă toată lumea se urni şi cîmpul se umplu de paşi. Numai Apostol Bologa rămase pironit pe loc, cu ochii mereu la spînzuratul căruia vîntul îi ^zvîrcolea aripile hainei.

— Bietul om! zise deodată căpitanul Cervenco, cu glas plîns, lîngă Bologa.

— Cum? Ce zici? făcu Bologa tresărind şi adăogînd îndată, ca să-şi ascundă emoţia: De ce bietul om? De ce adică...

Dar nu sfîrşi, nici nu aşteptă răspunsul căpitanului. Plecă pe cărare, spre sat, după ceilalţi, ca şi cînd i-ar fi fost frică să nu-1 prindă noaptea aici. La vreo treizeci de paşi ajunse din urmă pe Klapka.

— Ei, ţi-a plăcut, filozofule? îi zise căpitanul cu o uşoară imputare în glas.

— Domnule căpitan, pedeapsa... crima... legea, bolborosi Apostol Bologa, speriat de întrebarea căpitanului.

— Da, da... şi totuşi... omul! murmură Klapka întunecat.

— Omul... omul... omul, făcu Bologa, cutremurîndu-se.

împrejur întunerecul se înăsprise, încît înţepa ochii. Bologa întoarse capul. Pe cîmp, cît pătrundea privirea, siluete negre se mişcau de ici-colo, parcă toţi oamenii s-ar fi prefăcut în stafii fără odihnă. Numai spînzurătoarea albea nepăsătoare, împrejmuită de crucile albe din cimitirul militar.

Bologa se cutremură iar. Un frig dureros îi cutreiera inima. Şopti cu teamă:

— Ce întunerec, Doamne, ce întunerec s-a lăsat pe pămînt...

Glasul lui şerpui ca un scîncet de bolnav şi se stinse în oftările vîntului.

2

întunerecul zugruma satul foarte împrăştiat în care azi trăiau mai mulţi soldaţi duşmani decît civili. Casele negre străjuiau speriioase uliţa largă, neprunduită, răvăşită de gropi, desfundată de miile de căruţe ce treceau necontenit spre front, încărcate cu merinde pentru oameni, întorcîndu-se înapoi veşnic pline cu rămăşiţe de-ale luptelor... Ici-colo sclipea cîte-un ochi de lumină galbenă, plăpîndă, însemnînd comandamente, spitale, cîrciumi-popote... Prin băltoacele uliţii se împleteceau, înjurînd şi blestemînd, cei ce reveneau de la execuţie.

Apostol Bologa mergea tăcut alături de căpitanul străin. Vrea mereu să-şi grăbească paşii, să se despartă de omul acesta bănuitor, care parcă şi tăcînd îi făcea mustrări. Dar în aceeaşi vreme aştepta să mai afle de la dînsul ceva nespus de important şi-i era atît de necaz că nu mai deschide gura, încît îi venea să ţipe... Şi întunerecul umed, înecăcios îi strîngea în cleşte inima, din ce în ce mai fără milă.

Apoi, în faţa unei case cu ferestrele luminate se auzi glasul generalului, iar Klapka tresări şi zise:

— Eu mă opresc aici... să...

Bologa nu răspunse şi nici măcar nu salută, ci trecu înainte, mai repede, uşurat, bucuros că a scăpat şi înfricoşat să nu-1 cheme înapoi, ca şi cînd căpitanul ar fi fost pricina apăsării ce-i încovoia sufletul. în curînd coti într-o ulicioară strimtă şi apoi intră în ograda căsuţei de nuiele, unde îşi avea locuinţa.

Din fund, dintr-un şopron, auzi cîntec jalnic. Se supără că ordonanţei îi arde de cîntece tocmai acuma. Totuşi ascultă cîteva clipe, gîndindu-se: „E cîntec de la noi..." Vru să strige pe Petre, dar după ce deschise gura, îşi luă seama şi păşi brusc în tindă. Nu găsi uşa odăiei şi se înfurie: „El cîntă în loc să..." în odaie, pe o masă, ardea lampa cu flacăra gîtuită, cu sticla funinginită. Bologa îşi aşeză casca pe laviţă, pe urmă se trînti pe pat şi rămase întins, cu mîinile pe piept, cu ochii în tavanul cu grinzi negre şi crăpate. Se simţea frînt, ca după o muncă istovitoare.

„Pînă la masă am să mă odihnesc puţin, să-mi alung gîndurile", îşi zise dînsul, căscînd şi închizînd ochii.

Dar îndată gîndurile se năpustiră asupra lui din toate ascunzişurile creierului, ca nişte păsări hrăpăreţe, şi în urechi îi răsună cîntecul ordonanţei atît de limpede, parcă ar fi cîntat sub fereastră. Atunci, spăimîntat, deschise iar ochii. îi trecu prin minte că ar trebui totuşi să cheme pe Petre, să-i spuie că mîine în zori de zi vor pleca înapoi pe front şi deci să nu uite ceva pe-aici... în acelaşi timp, însă, îşi dădu seama că i-e frică să rămîie singur cu gîndurile-i proprii şi-şi răspunse: „Conştiinţa mea e împăcată"... Şi numaidecît, ca la poruncă, îi răsăriră în minte argumentele, cu zecile, îmbulzindu-se să-1 încredinţeze că Svoboda a fost vinovat, a încercat să dezerteze şi să trădeze, şi că, prin urmare, el, care din întîmplare 1-a judecat şi 1-a osîndit, n-are să-şi impute nimic, nimic... Totuşi, pe cînd asculta în suflet dovezile liniştitoare, în tavanul cu grinzi negre se iviră, întîi ca nişte sclipiri fără rost, apoi tot mai lămurit, ochii omului de sub ştreang, cu privirea mîndră

tulburătoare ca o chemare, în al cărei foc straniu valurile de argumente se topeau neputincioase.

„Nu mai încetează Petre... De ce nu încetează?" se gîndi atunci, închizînd iar pleoapele şi lăsîndu-se obosit, în voia soartei.

Singură doina soldatului îi mai tremura în creieri; lină şi blîndă ca o mîngîiere catifelată, trezindu-i din somn şiraguri de amintiri şi strămutîndu-i sufletul, pe aripi de vis, acasă, în tîrguşorul Parva de pe valea Someşului.

Acolo era casa lui părintească, bătrînă, solidă, chiar peste drum de biserica nouă, strălucitoare. Din cerdacul cu stîlpi înfloriţi, printre crengile nucilor sădiţi în ziua naşterii lui, se vedea mormîntul tatălui său, împodobit cu o cruce sură de piatră, pe care numele, săpat cu slove aurite, se deosebea din depărtare: Iosif Bologa.

Casa avea încăperi multe, cu mobile vechi, severe, amestecate, şi o curte mare, cu acareturi în fund, şi mai încolo, o grădină ce mergea pînă la Someşul cu ape gălăgioasa. Aceasta a fost, împreună cu cîteva „table" de pămînt roditor, zestrea fiicei doctorului Hogea, primul medic de plasă în Parva, al cărui mormînt se află de asemenea în curtea bisericii, ca o amintire a unei vieţi de cinste şi sîrguinţă, şi vrednic urmaş al fostului subprefect din vremea revoluţiei şi domniei lui Avram Iancu. Cea mai mare bucurie a ayut-o doctorul în ziua cînd bătrînul protopop Groza i-a cununat fata cu avocatul Iosif Bologa. Din bucuria aceea i s-a tras şi moartea, urmată la cîteva luni după nunta unicei sale odrasle... Domnişoara Măria, de altfel îşi binemeritase norocul. Fusese fată cuminte, aşezată, fără fumuri şi cu mare credinţă în Dumiuv.eu. Rămasă orfană de mamă, a crescut în internatul de fete din Sibiu. Acolo; în preajmă examenului de clasa a şasea liceală, în familia directoarei, a făcut cunoştinţă cu Iosif Bologa care, peste o săptămînă şi fără a-i spune ei măcar o vorbă; a scris doctorului Hogea, la Parva, cerîndu-i mîna. Peste altă săptămînă-s-ă pomenit cu tatăl ei, a aflat că „marele avocat" o iubeşte şi, în trei zile, au serbat logodna chiar în casa directoarei, dezolată că „Măriţi" bâremi ri-â terminat clasa... A stat apoi logodită cinci luni, pînă ce, după laborioase tratative cu socrul, Bologa s-a hotărît să-şi strămute îtt Parva cancelaria avocaţială, fără mulţi clienţi, din Sibiu. Astfel, Măria a avut vreme să se obişnuiască cu gîndul că se va mărită cu un om care, şi după logodnă, i-a rămas ca un străin. în loc de iubire, simţea pentru Bologa un respect speriat, mai ales din pricina avalanşelor de laude cu care o copleşa tatăl ei ori de cîte ori venea vorba despre viitorul său ginere.

Nici nu a fost Iosif Bologa bărbatul care să înflorească visele romantice ale unei fete de şaptesprezece ani. în figura lui aspră, colţuroasă, cu ochi scufundaţi în orbite şi adumbriţi de sprîncene stufoase, cu mustăţi castanii, bogate şi cu o bărbie lată şi puţin învineţită de tăişurile briciurilor, părea că se simţea mai acasă ura decît dragostea. Deşi scump la vorbă şi veşnic serios, avea un glas pătrunzător de fierbinte, dovedind o inimă blîndă şi un suflet încordat de viaţă lăuntrică. A fost feciorul cel mai mare al unui preot sărac din Ţara Moţilor, în a cărui familie rămăsese, ca un trofeu, amintirea strămoşului Grigore, fruntaş în răscoala lui Hofia şi tras pe roată, la Alba-Iulia, după potolirea ţăranilor, în sufletul lui Iosif Bologa icoana străbunului erou şi martir a înteţit rîvna de muncă şi a învăpăiat un

ideal. îndată după ce şi-a dobîndit diploma de avocat, s-a aruncat cu toată patima în politică, izbutind să ajungă cel mai tînăr condamnat în procesul Memorandului şi să petreacă vreo doi ani într-o închisoare de stat.

Apostol s-a născut tocmai în zilele cînd tatăl său aştepta, la Cluj, condamnarea. Pînă să se întoarcă Bologa din temniţă, copilul a deschis ochii asupra lumii, îmbrăţişat de o dragoste maternă idolatră. Lipsită de iubire, tînara d-nă Bologa şi-a găsit în copil o ţintă de viaţă. Sufletul ei plin de credinţă în Dumnezeu a avut chiar momente de îndoială: pare nu-şi iubeşte odrasla mai mult decît pe Atotputernicul? Ca să-şi împace conştiinţa, şi-a dat mare osteneală să sădească în inima micului Apostol adorarea Domnului. Astfel, întîile amintiri ale copilului au fost stăpînite de un Dumnezeu bun, blînd şi iertător care, în schimbul rugăciunilor de toate zilele, dăruieşte oamenilor bucurii pe pămînt şi veşnică fericire în cer. în închipuirea lui săltăreaţă, înfăţişarea acestui Djmnezeu se confunda cu protopopul Groza, care venea deseori, întrebînd totdeauna veşti de la „martirul nostru", şi căruia mama îi săruta mîna.

O schimbare adîncă, un fel de revoluţie a stîrnit în viaţa lui Apostol sosirea tatălui său. Peronul gării era înţesat de oameni, domni şi ţărani din împrejurime. Copilul se agăţa desperat de fusta măicuţei, aşteptînd parcă o minune îngrozitoare... Apoi trenul a sosit şi s-a oprit scufund foarte urît, şi dintr-un vagon s-a coborît Bologa, în haină neagră, cu capul gol şi o barba mare castanie, crescută în temniţă, s-a uitat puţin la lumea de pe peron şi pe urmă s-a repezit, la micul Apostol, 1-a ridicat şi, în vreme ce oamenii strigau „trăiască", 1-a sărutat zgomotos pe amîndoi obrăjorii. Cuprins de o spaimă dureroasă, copilaşul a început să plîngă şi să se zvîrcolească în braţele străinului care, ascultînd acum discursul protopopului, încerca să-1 ostoiască şi-1 legăna uşor. în cele din urmă, Bologa, fiindcă micuţul răcnea din ce în ce mai speriat, acoperind cuvîntarea de bunevenire, îl trecu enervat în seama doamnei Bologa, care se împurpurase de ruşine şi de emoţie. în braţele ei Apostol se mulcomi, privind jînsă mereu înfricoşat spre domnul cu barba castanie.

De altfel, în aceeaşi seară, Bologa avu o convorbire solemnă cu nevastă-sa în privinţa educaţiei copilului. îi dezvoltă în fraze pompoase nişte principii, pomeni numele cîtorva educatori celebri, sfătuind-o chiar să citească pe îndelete operele lor, pe care le citise şi dînsul în închisoare tocmai în vederea lui Apostol, şi mai ales îi ceru energie, concentrare şi hotărîre.

— Copilul trebuie să înţeleagă de la început că viaţa omului numai atunci e preţioasă cînd urmăreşte un ideal! sfîrşi Bologa patetic. Datoria noastră părintească de-abia acum începe! Trebuie să ne dăm toate silinţele ca să facem din odorul nostru un om şi un caracter!

Doamna Bologa plînse şi-şi frînse mîinile. Din discursul soţului ei înţelegea că i se cere să-şi astîmpere dragostea de mamă, mîngăierile şi răsfăţările. Totuşi, se supuse fără murmur. Bologa, sărbătorit de o lume întreagă, martir, cu aureola temniţei şi cu barba impunătoare, i se părea un stăpîn nespus de înţelept, căruia i se cuvine numai ascultare şi supunere. Se resemna deci să-şi iubească puişorul în taină şi să-şi ferească mîngăierile de ochii lui Bologa. în schimb, îşi înteţi îngrijirile religioase, întreţi-

nînd mereu vie credința în sufletul lui Apostol. în privința aceasta avea țoatl-libertat^a.din partea soțului care, deşi nu era credincios, îngăduia religia în educație ca un mijloc pentru dezvoltarea fanteziei.

Apostol, potolit şi timid., fără tovarăşi de jocuri, simți adine atmosfera gravă,,pe care p.impuse tatăl său în casă. îi ramase, întipărită. în inimă spaima primei întîlniri cu el şi-1 privea mereu ca pe un străin venit aname sări terorizeze. Ceasuri de bucurie petrecea n^mai cu mama, cînd erau singuri acasă, şi uneori cu protopopul Groza care, fiind văduv, se înviora în tovărăşia copilului blînd şi inteligent. Peste toate gîndurile şi închipuirile micuțului însă plutea veşnic o iubire foarte nelămurită, în care stăpînea Dumnezeu...

Cînd împlini vîrsța de şase ani, alt eveniment straniu îi zgudui sufletul... Doamna Bologa, gîndindu-se că copilul trebuie să înceapă şcoala, se sfătui îndelung cu protopopul Groza cum să-i înlesnească sarcina şi căzură de acord că e nevoie de implorarea Atotputernicului. Prin urmare, hotărîră să pună pe Apostol să zică „Tatăl nostru", într-o duminecă, în cadrul sfintei liturghii. Făcură pregătirile în mare taină, ca să nu prindă Bologa de veste şi să le zădărnicească planul... în sfîrşit, în ziua stabilită, soții Bolega luară loc în strana dreaptă, ca de obicei, iar Apostol, în fața lor, în hăinuțe noi, mai palid şi cu ochii aprinşi de emoție. Doamna Bologa lăcrima şi tremura, închinîndu-se înfrigurată şi frămîntînd neîncetat cărticica de rugăciuni... Apoi venind momentul rugăciunii, se pleeă speriată peste strană şi-i şopti: „Acuma, puişorule...". Cu fruntea sus, cu mers apăsat, Apostol tre:u în fața uşii împărăteşti, căzu în genunchi, împreună mîinile,.. Peste o clipă glasul lui subțire ca un fir de mătase albă fîlfîia în tăcerea înecată, de respirații,, se, ridica spre; tavanul.înstelat, se. coborî printre sutele de oameni... Ochii lui^văzură la, început, în altar, pe protopopul Gro/a zîrabiftdu-i cu blîndețe şi îneurajîndu-1; pe urmă .însă rămase numai crucea aurită, sus, pare-ar fi plutit în văzduh... Apoi, tocmai în clipa, cînd se închina, la încheierea rugăciunii, şe deschise deodată cerul şi, într-o depărtare nesfîrşită şi totuşi atît de aproape ca şi. cum ar fi fost chiar în sufletul lui, apăru o perdea de nouraşi albi, în mijlocul cărora strălucea fața lui Dumnezeu ca o lumină de aur, orbitoare, înfricoşătoare şi în acelaşi timp mîngăietoare pa o sărutare de. mamă... Din. strălucirea - dumnezeiască -însă se limpezea o privire vie,,infinit de blîndă şi de măreață, carepareă pătrundea în toate adîncurile şi ascunzişurile... Arătarea aceasta a durat numai o clipă şi a fost atît de nemărginit de dulce, că inima lui Apostol şi-a oprit ,bătăile, iar ochii i .s-au umplut de o lucire stranie, bolnavă: Totuşi, sufletul îi era atît de plin de fericire; că. ar fi fost bucuros să moară atunci -acolo,-privind minunea dumnezeiască... Cînd se.. întoarse la loc, păru schimbat la față. Pe obrajii albi, ochii albaştri erau ca două izvoare de lumină.

—Măicuță, am văzut pe Dumnezeu! murmură copilul cu însuflețire, în vreme ce doamna Bologa încerca să-şi şteargă lacrimile cu batista udă de plîns.

Vedenia lui Apostol dădu prilej la oarecare controverse în casa Bologa. Protopopul şi d-na Bologa credeau cu tărie că bunul Dumnezeu, printr-o grație deosebită, a arătat astfel calea pe care trebuie să meargă băiatul în viață; avocatul, dimpotrivă, căuta să le documenteze că toată „minunea" e numai rezultatul exaltării religioase a copilului... în cele din

urmă, neizbutind a-i convinge, Bologa se supără, le imputa că vor să-i îmbolnăvească feciorul, umplîndu-i mintea fragedă cu fantasmagorii popeşti şi, fiindcă el, ca tată, e răspunzător de sănătatea sufletească a lui Apostol, interzise pe viitor asemenea exibiţii odată pentru totdeauna.

Clasele primare le făcu acasă, avînd pe doamna Bologa ca instructoare. Bologa îi controla pe amîndoi în fiece sîmbătă, cu o severitate din ce în ce mai straşnică, parcă ar fi avut în faţa lui nişte complici întru a-l trage pe sfoară. Deşi Apostol era silitor, tatăl hotărî să-l trimită, pentru cursurile secundare, la liceul din Năsăud, spunînd că copilul trebuie să ia contact cu oamenii şi cu lumea. în realitate, Bologa, nemulţumit de educaţia ultrareligioasă ce o primea copilul acasă, în ciuda prescripţiunilor lui, voia să curme răul cît mai era vreme.

îl dădură în pensiune la profesorul de matematică, prieten bun cu Bologa, ca să fie bine îngrijit şi supravegheat, ca acasă. Cînd plecară părinţii şi rămase singur, Apostol fu cuprins de o spaimă dureroasă. Se simţi părăsit, izgonit, străin şi neputincios. Şi nici măcar nu putea plînge, de teamă să nu-l ia în rîs copiii gazdei. în clipa însă cînd îi era sufletul mai stors de nădejde, a văzut în peretele odăiţei o icoană cu Isus Hristos răstignit pe cruce. Şi atunci toată întristarea i-a dispărut ca prin farmec. Nu mai era singur. Dumnezeu îi alinta inima...

Parva fiind aproape de Năsăud, doamna Bologa venea în fiecare lună să-l vadă, să-l mîngîie... Dar Apostol părea acuma vesel şi mulţumit. Cartea îl pasiona. I,a sfîrşitul anului şcolar, mergînd acasă în vacanţă, prezintă cu bucurie tatălui său un certificat strălucit.

— Te felicit! îi zise Bologa, după ce citi cu luare-aminte, strîngîndu-i mîna ca unui prieten.

Strîngerea aceasta de mînă îi făcu o impresie curioasă. Pentru întîia oară simţea că tatăl său îl iubeşte. Pînă atunci i se păruse că dragostea trebuie să fie neapărat cu lacrimi şi rîzgăieri. Acuma înţelese că există şi iubiri reţinute, bărbăteşti. De altfel, chiar şi el devenise mai discret în dezvăluirea sentimentelor, îi plăcea să fie privit ca om serios. Prietenii lui cei mai buni, Alexandru Pălăgieşu şi Constantin Boteanu, erau cu trei-patru ani mai mari ca dînsul.

Cînd termină clasa a patra şi aduse iar certificatul, Bologa crezu nimerit să-i spună cîteva cuvinte grave, de faţă cu doamna Bologa, în picioare. După o introducere cu citaţii latineşti, îi evocă amintirea străbunului tras pe roată la Alba-Iulia şi apoi urmă cu glas falnic:

— De azi încolo, fiul meu, eşti bărbat. Dacă ar fi nevoie, eşti pregătit să-ţi poţi cîştiga singur o pîine. Intrînd în cursul superior, orizontul are să ţi se lărgească. Vei pricepe multe lucruri nevăzute, căci viaţa şi lumea sunt pline de taine grele. Să năzuieşti mereu a dobîndi stima oamenilor, şi mai ales pe a ta însuţi. De aceea sufletul tău să fie totdeauna la fel cu gîndul, gîndul cu vorba şi vorba cu fapta, căci numai astfel vei obţine un echilibru statornic între lumea ta şi lumea din afară! Ca bărbat, să-ţi faci datoria şi să nu uiţi niciodată că eşti român!.,

în clasa a cincea, spre Crăciun, într-o oră de matematică, Apostol fu chemat puţin afară. în coridor aştepta vizitiul lor, cu căciula şi cu biciul în mînă.

— Ei, ce-i, ce s-a întîmplat? întrebă Apostol tulburat.

— Bine, domnişorule, tot bine, dar azi-noapte a murit domnul avocat, de inimă şi m-a trimis doamna să te aduc şi pe d-ta la înmormîntare...

Pînă în Parva, Apostol a plîns în neştire... înmormîntarea a fost impozantă. Mii de oameni au petrecut coşciugul la groapă, şi multe cuvîntări jalnice. Pe urmă, cîteva zile, Apostol a stat acasă. Nu mai plîngea dar şedea ceasuri întregi încremenit în faţa unei fotografii care reprezenta pe tatăl său într-o poză dîrză, ameninţătoare. (Era făcută la Cluj, pe cînd se întorcea din temniţă.) înainte îi fusese frică de fotografia aceasta. Acuma îl rodeau remuşcări. Simţea împrejur întrebări fîlfîind cu aripi negre şi nu îndrăznea să le privească. îşi zicea mereu că n-a ştiut să-1 preţuiască, îşi amintea îndrumările lui severe şi-i era teamă necontenit să nu se dărîme ceva, undeva, şi nu-şi dădea seama ce şi unde... Doamna Bologa, îngrijorată de jalea lui, îi zise, a treia zi, foarte blînd şi duios:

— Lasă, dragul mamei... Ce să facem? Aşa a vrut Dumnezeu...

— De ce? întrebă deodată Apostol, privind-o cu nişte ochi goi.

Mama îi răspunse ceva, dar el nu mai înţelese vorbele ei, căci în clipa cînd a rostit întrebarea, a simţit cum i se dărîmă în suflet, cu zgomot îngrozitor, o clădire veche, cu temelii ca rădăcinile stejarului.

„Am pierdut pe Dumnezeu", îi fulgeră prin minte, închizînd ochii cu frică, parcă astfel ar fi vrut să împiedice ruina. Avea impresia foarte clară că se prăbuşeşte într-o prăpastie fără fund şi nu se poate opri, nu se poate agăţa de nimic. Aceasta însă a ţinut numai un moment, sau poate nici atîta, iar pe urmă a rămas cu o groază crîncenă în inimă, ca şi cînd s-ar fi trezit, în miez de noapte, singur, într-un cimitir imens, fără să ştie încotro să apuce...

Se întoarse la Năsăud buimăcit, cu sufletul zdrenţuit de îndoieli şi sigur că şi-a pierdut rostul în lume. Un răstimp a mai încercat să-şi reclădească din dărîmături o casă nouă. Observa însă că de sub fiecare piatră izbucnea cîte-o întrebare dureroasă şi fără răspuns... Strădaniile acestea zadarnice, cu chinurile lor neostoite, îl obosiră repede. Dar apoi peste ele se înălţă, ca un steag biruitor, dorinţa de-a cunoaşte, de-a găsi răspunsuri precise la toate întrebările tulburătoare...

Ca „abiturient" a petrecut vacanţa în consfătuiri şi neînţelegeri cu mamă-sa şi cu protopopul Groza care, amintindu-şi arătarea cerească de odinioară, doreau să-1 îndrepte spre cariera preoţească. Apostol însă nici nu voia să audă de teologie. Acuma era aproape de douăzeci de ani, înălţuţ, foarte zvelt, cu o frunte albă foarte frămîntată, cu părul castaniu lung şi dat pe spate, avînd ceva din înfăţişarea tinerilor de la începutul secolului trecut, gata să moară pentru un dor. Pe cît inima îi clocotea de o poftă de viaţă năprasnică, pe atît mintea lui se zbuciuma cu întrebări tainice, suferind fiziceşte de cîte ori, în căutarea explicaţiei, se izbea de zidurile începutului şi sfîrşitului între care e mărginită cunoştinţa omenească. Se făcuse gînditor, chiar visător, cu apucături romantice, cu hatărîri încăpăţînate. Doamna Bologa spunea, cu o uşoară umbră de părere de rău, că seamănă la caracter cu răposatul, ceea ce pe Apostol îl măgulea căci, cu cît creştea, cu atît admira mai mult înţelepciunea tatălui său, silindu-se din răsputeri baremi să-1 egaleze... Cînd îşi dădu seama

că rezistența fără argumente nu va convinge pe maică-sa şi mai ales pe Groza, le declară ritos că el de mult nu mai crede în Dumnezeu şi prin urmare nu-şi poate alege o carieră bazată pe înşelăciune. Protopopul se indignă şi plecă fără să-i dea mîna, iar doamna Bologa plînse o săptămînă întreagă, rugîndu-se Atotputernicului să-i întoarcă băiatul pe calea cea bună.

Apostol se hotărîse de mult să urmeze filosofia. Auzind aceasta, indignarea protopopului se înteți şi, ca să frîngă cerbicia fiului rătăcit, povățui pe doamna Bologa să-i refuze mijloacele băneşti. Abiturientul se posomori. Cîteva zile de-a rîndul avu lungi consfătuiri cu singurul său prieten din Parva, cu Alexandru Pălăgieşu, care făcuse cursul de notar şi acuma era practicant, în aşteptare să iasă la pensie notarul bătrîn şi să-i ia locul. Drept urmare a consfătuirilor, Apostol se repezi pînă la Năsăud, se mai sfătui şi cu fosta lui gazdă, şi cu directorul liceului, iar rezultatul fu o petiție către Ministerul Instrucției, în care solicita o bursă de la stat. Peste vreo trei săptămîni veni şi răspunsul: i s-a acordat un loc într-un „colegiu studențesc" la Budapesta, ceea ce însemna pensiune completă şi chiar cîteva coroane pe lună, de buzunar.

La Universitate a întîmpinat greutăți aşteptate şi neaşteptate. Le-a biruit cu o însuflețire aprigă. A învățat ungureşte şi nemțeşte în cîteva luni, încît primul examen i-a adus felicitări şi o invitație la masă din partea profesorului de filosofie, bătrîn, sărac şi nobil. între profesor şi elev apoi s-au statornicit nişte legături ca între un duhovnic şi un dreptcredincios. Cunoscător al sufletului omenesc, profesorul a înțeles repede neastîmpărul lui Apostol şi 1-a îndrăgit. I se părea că tînărul acesta, ros pînă în temelii de îndoieli, e reprezentantul tipic al unei generații care, pierzîni credința în Dumnezeu, se înverşunează a găsi ceva în afară de sufletul omului, un Dumnezeu ştiințific, lipsit de taine şi de necunoscut, un adevăr absolut, în dosul căruia să nu mai fie nimic, în care să se cuprindă şi să se lămurească chiar şi neantul... Seninătatea şi simpatia profesorului au potolit încetul cu încetul avîntul studentului. Chiar în prima vacanță universitară Apostol a venit acasă cu o „concepție de viață" pe care toată vara a explicat-o lui Alexandru Pălăgieşu, devenit notar în Parva.

— Omul singur nu e cu nimic mai mult decît un vierme, spunea studentul cu o încredere parc-ar fi descoperit piatra filosofală. O licărire de conştiință trecătoare... Numai colectivitatea organizată devine o forță constructivă, dragă prietene! Singularizat, omul se pierde, pe cînd într-o colectivitate orice sforțare îşi găseşte locul ei şi toate împreună contribuie la înălțarea fiecărui individ, precum activitatea comună a tuturor colectivităților apropie omenirea de Dumnezeu... Azi, din pricina lipsei de organizare, nouăzeci la sută cel puțin din munca creierului omenesc se risipeşte. în^hipuieşte-ți ce-ar fi cînd s-ar uni, printr-o organizație perfectă, sforțările mintale ale tuturor oamenilor spre aceeaşi țintă!... Cîți oameni trăiesc azi pe pămînt? Două miliarde, să zicem... Ei bine, ar mai exista oare necunoscutul dacă două miliarde de kilograme de materie cenuşie, într-un avînt comun, ar porni la asaltul porților închise?

— Adică, mai pe româneşte, să facem ceea ce facem cu toții, zise notarul. Să ne facem datoria către stat, nu-i aşa?... Apoi asta spun şi legile noastre...

— Nu, nu legile... Conştiinţa să-ţi dicteze datoria, nu legile... Mare deosebire! se înflăcăra Apostol, reîncepînd furtunos explicaţiile.

Doi ani de zile, în Budapesta, şi-a pus la încercare „concepţia de viaţă" în toate împrejurările, şi după fiece încercare i se părea mai bună, mai mulţumitoare. Viaţa în capitală însă îi era nesuferită. Zgomotul străzilor, egoismul oamenilor, mecanizarea vieţii îl supărau. Rîvnea civilizarea sufletului şi aceasta i se părea că nu se poate dobîndi în marile aglomeraţii de oameni. în mijlocul naturii se simţea liber şi mai aproape de inima lumii. De cîte ori avea vreme, fugea de oraş. Dealurile din jurul Budei le cunoştea întocmai ca împrejurimile Parvei... Numai cînd venea acasă observa că şi-a potrivit viaţa pe un calapod care aici nu era de loc preţuit. în Parva i se clătina concepţia şi avea nevoie de sforţări ca să nu i se sfărîme. Statul, aici, era privit ca un vrăjmaş... Tocmai în vacanţa a treia a găsit argumentul mulţumitor, într-o discuţie cu avocatul Domşa care, după moartea bătrînului Bologa, a făcut avere în Parva.

— Eu nu afirm că statul nostru e bun! a strigat Apostol cu o inspiraţie subită. Nu afirm de loc... Dar cîtă vreme există, trebuie să ne facem datoria... Daţi-mi un stat mai bun, şi mă închin. Altfel însă vom cădea în anarhie, domnule Domşa! în viaţă trebuie să contăm pe realităţi, nu pe dorinţi!

Avocatul Domşa îl iubea şi-i prevedea un viitor strălucit, de altfel împreună cu toţi domnii din Parva şi chiar cei din Năsăud. Se spunea că Apostol e răsfăţatul facultăţii şi că are să ajungă negreşit profesor la Universitate. De aceea Domşa îi făcea puţină curte, în speranţa că îi va atrage atenţia asupra domnişoarei Marta, o fetiţă de vreo şaptesprezece ani,

drăgălaşă şi isteaţă cum nu s-a mai pomenit pe valea Someşului, şi care, pe deasupra, avea o zestre boierească, fiind singura odraslă a însuşi domnului Domşa.

într-o bună zi, dorind să continue discuţia, Apostol făcu o vizită avocatului. Nu-1 găsi acasă, dar îl primi domnişoara Marta. Stătu o jumătate de oră, vorbind cu domnişoara numai despre nimicuri şi crezînd mereu că va sosi Domşa. A doua zi reveni şi iar şezu o jumătate de oră cu Marta. Apoi o săptămînă întreagă, în fiecare zi, mereu la aceeaşi oră şi din ce în ce mai bucuros că nu era acasă avocatul. Şi, peste altă săptămînă, spuse radios doamnei Bologa:

— Mamă, ştii că am să mă logodesc cu fata lui Domşa?

Doamna Bologa încremeni. Marta i se părea prea cochetă şi uşuratecă. O fată crescută în voia soartei — doamna Domşa murise de vreo patru ani — nu poate fi o soţie potrivită pentru Apostol. încercă să se împotrivească. Chemă iarăşi într-ajutor pe protopopul Groza. Toate în zadar. Logodna se făcu, fără ceremonie, în familie, stabilindu-se însă că nunta vor serba-o cînd va termina Apostol studiile, peste un an sau doi.

Curînd după logodnă, sosi în Parva un locotenent de vînători imperiali, foarte ţanţoş şi încrezut, feciorul judecătorului ungur. Apostol îl privi cu dispreţ, zicînd că e gol şi sec, pe cînd Marta îl găsi interesant şi drăguţ... Dumineca următoare avu loc „balul filantropic". Deşi Apostol nu era dansator, în seara aceea a dansat cu furie, ca nu cumva să rămîie mai prejos de „cellalt". Locotenentul însă a jucat puţin şi numai cu vreo trei fete, între care şi cu Marta. Şi atunci, pe faţa ei, Apostol a văzut o mîndrie şi o bucurie rău ascunsă...

în trei zile sufletul logodnicului s-a umplut de otravă. Se simțea nenorocit şi-1 băteau gînduri de moarte. Se compara cu locotenentul în inima Martei şi era sigur că Marta alege uniforma strălucitoare, pintenii... Şi el care, ca fiu de văduvă, nici n-a făcut armata! într-un moment de desperare socoti că ar fi bine să renunțe la favoarea legii militare, să se întoarcă peste un an în haină de ofițer şi să-i arate Martei că poate fi şi el ca „cellalt"... în orice caz, nu va lăsa nici în ruptul capului să fie izgonit„ din iubirea Martei. Tocmai fiindcă e aşa, el o iubeşte mai mult. Are să lupte şi s-o cucerească definitiv. Dacă ea nu e în stare să se ridice pînă la el, se va coborî el la ea. Marta însă trebuie să-1 iubească numai pe el!

Atunci începură să umble zvonuri de război şi într-o bună zi locotenentul chiar trebui să-şi curme concediul şi să plece în mare grabă la regiment. Apostol se duse a doua zi la Marta, triumfător. Cînd veni însă vorba de locotenent, Marta zise cu ochi melancolici :

— Simpatic om!... Acuma va fi erou!

Apostol îngălbeni. Se hotărî să strice logodna, să recunoască fără înconjur că maică-sa a avut dreptate şi să-şi vază de cărțile lui... Dar asta ar însemna o laşitate. Dacă în prima ciocnire cu viața se dă bătut, atunci ce va fi viitorul?

Apoi, peste frămîntările lui, izbucni războiul... Şi concepția de viață, clădită şi cîrpită în trei ani de chibzuiri, se zdruncină din temelii. Războiul nu intrase în socotelile concepției lui. Şi totuşi acuma trebuia o hotărîre... Se sfătui cu Pălăgieşu, fără rezultat. Pălăgieşu declară categoric că „toți trebuie să ne facem datoria către patrie". Părerea aceasta însă era a unui reprezentant al statului, deci impusă şi nu izvorîtă dintr-o convingere liberă... Apostol, în sufletul său, credea că cel mai bun lucru ar fi să ignoreze războiul, ca ceva anormal. Da, dar dacă mîine va fi chemat şi el în armată?

— Vezi, dragul mamei, îi zise doamna Bologa, îngrijorată, dacă ne ascultai pe noi şi te duceai la teologie, azi ai fi preot şi nici capul nu te-ar durea de războiul lor... Pe cînd acuma, Dumnezeu ştie...

Mai mult ca să se ispitească pe sine însuşi, Apostol răspunse:

— Zilele acestea am să plec şi eu la datorie...

Doamna Bologa, speriată şi revoltată întrebă:

— Să-ți primejduieşti tu viața? Pentru cine şi pentru ce?

— Pentru patrie, murmură studentul cu un zîmbet nehotărît.

— Noi n-avem patrie! strigă atunci mama, indignată. Asta nu-i patrie... Mai bine s-o calce în picioare caii muscalilor!

Trimise îndată după protopopul Groza şi împreună căutară să-i scoată din minte gîndurile nesocotite. Nehotărîrea lui Apostol se zvîrcolea. Ieşi pe stradă buimăcit şi nemeri tocmai la Domşa acasă.

— Cum, tu? Speranța noastră? Să te bați tu pentru ungurii care ne bat pe noi? Dar cînd ai o patrie ca a noastră nu eşti de loc obligat să te îmbulzeşti la datorie, ba chiar dimpotrivă!

— Şi totuşi ideea? zise Apostol fără convingere.

— Ce idee?... Cînd e viața omului în joc, dai dracului toate ideile... Noi trebuie să aşteptăm, Apostole! Lozinca noastră să fie: rezerva...

— Rezerva înseamnă pasivitate şi pasivitatea e mai rea ca moartea...

— Pasivitatea păstrează intacte speranțele, pe cînd activitatea acum e egală cu nimicirea.

Apostol tăcu. în sufletul lui se închegase convingerea că nu trebuie să plece. Dar nu apucă să spună nimic lui Domșa, căci se pomeniră cu Marta, care tocmai se întorcea de la o prietenă. Avocatul, ca de obicei, îi lăsă singuri...

— Toată lumea pleacă la război, zise Marta.

în privirea ei, în glasul ei, Apostol simți o tremurare ciudată. Marta se gîndea la „cellalt". Un ceas stătură de vorbă, și toată vremea Apostol văzu că logodnica lui e ca o străină, înțelegînd însă că, printr-un singur gest, i-ar putea dobîndi sufletul întreg... Un ceas șovăi, apoi la plecare se uită adînc în ochii ei și zise cu hotărîre:

— Poimîine voi pleca la război!

Marta avu un zîmbet de necredință, dar numai o clipă. în clipa următoare obrajii ei se îmbujorară, privirea i se înflăcăra, plină de mîndrie, și apoi, cu o mișcare pătimașă, se repezi la Apostol și-1 sărută pe buze... Și Apostol, în sărutarea aceasta, își sorbi izbînda.

A treia zi a plecat la Cluj și s-a prezentat la cercul de recrutare, unde un colonel deșirat 1-a felicitat călduros. Cînd s-a îmbrăcat în uniformă și s-a uitat în oglindă, nici nu s-a mai recunoscut, atîta de marțial i se părea că s-a făcut. De altfel, în oraș clocotea un entuziasm contagios. Pe trotoare, în cafenele, la Universitate, pretutindeni oamenii erau veseli, parcă războiul i-ar fi scăpat dintr-o primejdie grozavă sau le-ar fi făgăduit o fericire cerească. în atmosfera aceasta, ultimele rămășițe de șovăire se topiră ca niște stropi de ceară. Se simțea mîndru și fericit în uniforma cochetă de artilerie și saluta țepăn pe toți militarii ce-i întîlnea, adînc convins că și astfel își împlinește datoria către țară.

Două luni a urmat școala de artilerie, apoi a fost trimis pe front. Pe urmă l-au numit ofițer, a fost rănit o dată ușor și a doua oară greu, încît a stat două luni în spital și o lună în concediu acasă, a fost decorat de trei ori, înaintat locotenent... toate în vreme de doi ani. Războiul a luat locul de frunte în concepția lui de viață, din care odinioară vruse să-1 elimine. Acuma își zicea că războiul e adevăratul izvor de viață și cel mai eficace element de selecțiune. Numai în fața morții pricepe omul prețul vieții și numai primejdia îi oțelește sufletul... Pe urmă a fost la Curtea Marțială care a judecat pe Svoboda... Pe urmă au venit spînzurătoarea și ochii condamnatului... și doina ordonanței, sub fereastră, care nu mai încetează de loc, ca o mustrare...

3

— Don locotenent, e tîrziu, vremea cinei...

Apostol Bologa deschise ochii, zăpăcit. Lîngă pat, ordonanța mormăia blînd aceleași cuvinte, ca o babă cu farmece.

— Ce-i, Petre? Am dormit? întrebă locotenentul, sărind în picioare și uitîndu-se repede la ceasulbrățară. Ei, poftim! Am întîrziat de la masă... Și numai tu ești de vină, că nu știu pe unde tot umbli, în loc să-mi fii de ajutor...

Dojenind pe Petre, își dădea bine seama că vrea să-și impute amintirile care l-au cuprins în mrejele lor și de care îi era teamă ca de niște remușcări neiertătoare. Grăbit să plece, nu-și găsi casca și mormăi:

— Fă lampa mai mare, că parcă sîntem într-o criptă...

De lîngă lampă, ordonanța ridică o scrisoare și i-o întinse:

— A venit de la amiazi, dar cu vălmășagurile astea...

Apostol luă scrisoarea, se uită la adresă și rămase cîteva clipe cu ochii la Petre, ca și cum n-ar fi îndrăznit s-o citească.

„Iată, mi-e frică și de slova mamei, se gîndi cu amărăciune. Atîta m-a făcut de laș execuția unui trădător!"

Apoi se așeză mînios pe laviță, trase lampa mai aproape, rupse plicul și citi pe nerăsuflate:

„Dragul mamei mult dorit. Tare-mi tremură inima de grija ta, că de o săptămînă n-am primit nici o știre și pe aici geme pămîntul de oaste și cătane, de trăim mereu cu frica în sîn. Totuși sunt puțin mai liniștită de cînd am auzit că, pe unde ești tu, s-au potolit bătăliile. O, dare-ar Dumnezeu să se sfîrșească odată, că de atîta război ni s-a acrit sufletul și ne-au secat lacrămile.

Tot așteptăm să ne pomenim cu tine pe acasă, măcar pe cîteva zile, că alți ofițeri capătă concedii des. Și noi avem în gazdă un maior, tare de treabă, polonez. Bietul om toată ziulica oftează de dorul familiei, că-i însurat și are șase copii... Știi, dragul mamei, că pe protopopul Groza l-au luat și l-au dus în internare prin Țara Ungurească, fiindcă Pălăgieșu l-a pîrît că-i periculos pentru liniștea comunei. O, Doamne, mare-i răbdarea și îndurarea ta! Ba Pălăgieșu se mai laudă, chiar și față de mine, că de-ar fi vrut el, ar fi putut face să-1 și spînzure, că — zice — mîna lui e grea cînd vede că oamenii nu se astîmpără. Dar zice că i-a fost milă de cei optzeci de ani ai lui Groza, altminteri nu s-ar fi mulțumit numai cu internarea. Câ, zice, protopopul a predicat de pe amvon precum ca să nu ne lepădăm limba strămoșească și nici credința în Dumnezeu, ci să le păstrăm cu sfințenie. Și din pricina aceasta l-au ridicat și l-au închis, iar comuna a rămas numai cu diaconul, să facă slujba și la biserica cea mare, și peste apă, în bisericuța din Ierusalim... Eu mă tot rog fierbinte bunului Dumnezeu și tare mi-e nădejdea că rugăciunile noastre vor găsi milă și îndurare în ceruri!

De multe ori mă gîndesc și mă cutremur, ce-ar fi dacă ar trăi bietul tatăl tău? Cum era el de inimos, vai Doamne, poate că nici tu n-ai fi unde ești, căci el nu te-ar fi lăsat pentru nimica-n lume. Dar eu, sărmană văduvă, ce să fac? Plîng și mă rog lui Dumnezeu să-ți poarte de grijă și să te apere și să-ți lumineze sufletul și cărările vieții...

Acum baremi de-ar veni odată pacea, să mai scape oamenii de chinuri și de groază. Că de cînd a intrat și România în război parcă viața noastră e și mai amară, și mai întristat ni-e sufletul... Marta zice că ți-a scris mereu, dar că tu nu i-ai răspuns la două scrisori și poate că te-ai supărat cine știe de ce. Scrie-i, dragul mamei, că Domșa e foarte cumsecade și-ți poartă de grijă ca un părinte. Apoi și fata-i bună și are sufletul de ceară, doar că-i tînără și nepricepută în viață. Mereu îmi spune că i-e dor de tine, dar iarăși nu poate sta nici prea retrasă și trebuie să mai glumească cu cei ofițerași de pe aici, că așa-s vremurile. Dacă ai fi tu acasă, am avea și noi un sprijin. Dar nu-i nimic, va trece și furtuna, și Dumnezeu va plăti tuturora după dreptate. Pînă va veni ceasul mîntuirii, eu în scrisorile tale caut mîngăiere

şi le aştept şi tremur cînd nu sosesc. Că tu eşti mîngăierea şi nădejdea mea pe lume, şi credinţa în Dumnezeu. Rămîi cu bine şi scrie-mi degrabă. Dumnezeu să te aibă în paza lui cea bună. A ta-Mamă".

Apostol îndoi iar scrisoarea, o vîrî încetişor în buzunar şi oftă, zîmbind amar şi zicîndu-şi:

„Biata mama! Se vede că-i strănepoata subprefectului lui Avram Iancu..."

Cuprinsul scrisorii îl simţea foarte lămurit în creieri, ca o apăsare. Numai vorbele despre Marta parcă pieriseră fără urme, deşi altădată tocmai acestea l-ar fi pus pe gînduri... Ridicînd capul, întîlni privirea ordonanţei, aprinsă de o curiozitate umilă. Apostol tresări, ca şi cum i-ar fi fost frică să nu-i fi citit gîndurile.

— Oare ce-o mai fi pe la noi pe-acasă, don locotenent? întrebă deodată soldatul cu glas încărcat de respect.

— Ce să fie, Petre? Necazuri şi amar, răspunse Apostol blînd.

Îşi potrivi casca în cap, îşi ridică gulerul ulancei şi ieşi în ogradă, urmat de ordonanţă. În poartă se întoarse şi-i zise cu acelaşi glas moale:

— Ia seama, Petre, că mîine în zori plecăm înapoi, pe front! Să aduni deci toate catrafusele... Degeaba, Petre, tot mai bine-i acolo decît aici!

de casa în care locuia generalul Karg în J alături
P OPÂ diVi iei fostă Cîrciurnă
dinspre uliță, cu ferestrele oblonite ca iă nu
1-ina afară, mîncau ofițerii de'a c ^ ^

precum şi cei de la comandamentul brigăzii de artilerie, care se afla în sat. În fund, într-o odăiţă, era popota trecătorilor, adică a celor ce mergeau spre front sau se întorceau de acolo şi trebuiau să zăbovească un răstimp pe la numeroasele servicii ale diviziei.

Fiindcă întîrziase, Bologa nu mai vru să treacă prin sala cea mare, ci coti prin ogradă şi intră în tindă, unde cîţiva soldaţi spălau vase, ştergeau tacîmuri, desfundau sticle, în vreme ce alţii veneau de pe coridor, de la bucătăria îndepărtată, cu farfurii pline cu mîncări ori cu butelii de vin... De aici o uşă dădea direct spre popota mare, iar alta, în stînga, spre cuibul trecătorilor. Un soldat se repezi şi deschise lui Bologa.

În odăiţă erau numai două mese lungi şi o canapea hodorogită, pe care zăcea un morman de mantale, căşti, revolvere, săbii, baionete, de-a valma.

Masa din dreapta se golise; un soldat, cu capul ţuguiat şi cu fruntea de un deget, strîngea alene tacîmurile şi resturile de pîine. Fumul de tutun, mirosul de mîncări şi de băuturi umpleau odaia pînă în tavanul cu grinzi, sugrumînd flacăra lămpii cu abajur de tinichea roasă. Obloanele celor două ferestre erau închise, iar găurile din obloane, astupate cu şervete. De altfel ferestrele n-aveau perdele şi pe pereţi se vedeau numai cîteva cadavre de ploşniţe sătule.

În capul mesei din stînga şedea căpitanul Klapka. Fără cască, tuns la piele, faţa lui rotundă răspîndea bunătate şi blîndeţe, deşi în ochi îi tremura o spaimă pe care încerca s-o ascundă sub un surîns prefăcut şi rece.

Cînd păşi Bologa în odaie, zgomotul de glasuri care se auzise din tindă se curmă brusc, încît bunăseara lui pluti singuratecă într-o tăcere speriată. Pînă să-şi lepede însă casca şi ulanca, unda de tulburare

se topi şi locotenentul Gross, mai în glumă mai în serios, strigă:

— Mi se pare, Bologa, că ţi-a fost ruşine să vii mai devreme între noi? Spune drept!

— Ruşine? Mie?... De ce? zise Apostol, oprindu-se înţepat.

— Parcă noi nu ştim că şi tu ai votat pentru moarte? zîmbi Gross, dînd vorbelor sale o culoare mai dulce, fiindcă observase supărarea lui Bologa.

— Ei şi? urmă Apostol mereu dîrz. în orice caz n-am să dau socoteală decît conştiinţei mele, care 1-a găsit vinovat!

— Conştiinţă! oftă deodată tînguitor căpitanul Cervenco, care şedea la stînga lui Klapka. Cine mai are azi conştiinţă?

Glasul acesta se înfipse ca un ac în urechea locotenentului Bologa. Vru să răspundă şi nu-i veni nimic în minte. Se uita la el, şi inima i se îmblînzi. Cervenco era om voinic, spătos, cu o barbă cafenie care-i acoperea aproape tot pieptul şi cu nişte ochi în care plîngea veşnic o suferinţă tainică. Bologa îl cunoscuse într-un spital la Triest şi descoperise în el o inimă îngerească. Era rutean, profesor la un liceu din Stanislau. în faţa ofiţerilor trecea ca un fel de menonit, fiindcă în doi ani de război niciodată nu pusese mîna pe vreo armă, ci mergea în lupte numai cu un băţ de trestie şi cîntînd cîntece bisericeşti. Cervenco însuşi spunea sus şi tare că mai bine şi-ar tăia mîinile decît să tragă asupra unor bieţi oameni ca şi dînsul. Altfel, fiind extrem de conştiincios în serviciu şi dispreţuitor de moarte, superiorii îl lăsau în pace, mulţumindu-se a zice că-i cam scrîntit.

— Fiecare îşi face datoria cum crede, murmură Bologa drept răspuns lui Cervenco, aşezîndu-se la masă

faţă-n faţă cu Klapka, şi apoi porunci soldatului: Adă-mi şi mie ceva de mîncare!

Soldatul dispăru. Peste o clipă, Gross, puţin încruntat, zise:

— Nici o datorie din lume nu-mi poate impune să ucid pe un camarad...

— Camarad?! strigă deodată locotenentul Varga, revoltat, sărind în picioare. Trădătorii şi dezertorii sînt camarazii d-tale?... Domnilor, vă întreceţi cu glumele! Eu, în orice caz, nu mai pot asculta nepăsător asemenea... asemenea... vorbe compromiţătoare pentru un militar care mai are în suflet un pic de iubire de ţară...

Izbucnirea locotenentului de huzari, singurul ofiţer activ printre cei de faţă, căzu ca un duş rece, reamintindu-le brusc că sînt pe front. Toate privirile se întoarseră spre Varga şi în toate lucea o întrebare... Privirile acestea mulţumiră orgoliul huzarului brun, tînăr, frumos, cu mustăcioara tunsă şi cu înfăţişarea încăpăţînată. Era nepotul profesorului de filozofie de la Budapesta şi avea ambiţia să fie socotit mare cunoscător de cai. Apostol îl întîlnise des în casa profesorului şi, cu toate că i s-a părut gol şi fudul, s-a împrietenit cu el, avînd altfel un suflet deschis şi leal.

— închipuieşte-ţi, dragul meu, urmă Varga, adresîndu-se lui Bologa, ca omului care-i împărtăşeşte credinţele, cu o voce calmă ce voia să şteargă impresia izbucnirii indignate, de două ore numai despre execuţia lui Svoboda vorbim şi, ce crezi, dumnealor găsesc vinovaţi, ştii pe cine, pe cei ce l-au condamnat!

Varga sfîrşi surîzînd batjocoritor spre Gross, risipind astfel cu totul urmele protestării.

— Nimeni nu osîndeşte cu inima uşoară, zise Apostol gînditor. Dar cînd vina e evidentă, eşti silit.

Căci mai presus de om, de interesele lui particulare, e statul!

— Nimic nu e mai presus de om! se ridică atunci Gross, grăbit, ca nu cumva să-i ia cineva vorba. Dimpotrivă, omul e mai presus de orice, mai presus chiar de întreg universul! Ce-ar fi pămîntul fără de omul care să-1 vadă, să-1 iubească, să-1 măsoare, să-1 înconjoare?... Ca şi pămîntul, universul numai prin om a devenit o realitate interesantă. Altfel ar fi o zbuciumare sterilă de nişte energii oarbe, altfel, adică fără sufletul omului. Toţi sorii universului nu pot avea altă menire decît să încălzească trupul omului care adăposteşte grăuntele divin al inteligenţei. Omul e centrul universului, fiindcă numai în om materia a ajuns la conştiinţa propriului său eu, a ajuns să se cunoască!... Omul e Dumnezeu!

Locotenentul Gross, uscăţiv, slăbuţ, cu barbişon retezat şi cu ochii mici, negri, fulgerători, comanda o companie de pionieri. Vorbind, se aprindea repede» iar vocea lui aspră, neplăcută, devenea mlădioasă şi cuceritoare. Era ovreu şi inginer la o fabrică de maşini din Budapesta. Acum se opri un moment şi se uită împrejur parcă ar fi aşteptat o întrerupere. întîlnind ochii lui Bologa, care nu-1 iubea, zicînd că e farsor, Gross continuă dispreţuitor:

— Statul!... Statul care ucide!... în spate statul nostru, în faţă statul duşman, şi la mijloc noi, cei osîndiţi să murim ca să asigurăm huzureală cîtorva tîlhari care au pus la cale măcelul milioanelor de robi inconştienţi! Mă mir că...

— Noi apărăm patria, prietene, moştenirea strămoşească! îl întrerupse Varga, calm, cu o superioritate mîndră în glas.

— Aici, în inima Rusiei, e patria d-tale? întrebă Gross cu mare dispreţ.

— Unde-i datoria, acolo-i patria! interveni Apostol, dar cu atîta sfială, că nimeni nu-i luă în seamă vorbele.

— Patria noastră e moartea... pretutindeni şi mereu moartea, bolborosi Cervenco cu o convingere adîncă.

— Fiindcă sîntem laşi! strigă Gross, înflăcărat. O singură clipă de curaj general ar pune capăt tuturor mişeliilor!

— Dacă lumea ar fi ca tine! zise Varga, rîzînd cu atîta poftă, că toţi se înseninară. Din fericire noi, ceilalţi, încă n-am uitat că, mai presus de orice, sîntem fiii şi apărătorii patriei, dragă anarhistule!... Domnule căpitan, adaogă apoi către Klapka, te rog să nu ne judeci după vorbele noastre, ci după fapte! Sîntem toţi prieteni şi, cînd ne întîlnim, ne permitem mai mult decît ar fi permis. Aşa ne mai răcorim şi noi pentru cîte îndurăm... Dar în faţa duşmanului toţi ne facem datoria cu inimă, chiar şi Gross, deşi vrea să pară un răzvrătit. în al treilea an de război, după ce am dat atîtea dovezi de vitejie, slăbiciunile acestea să ne fie trecute cu vederea!

Klapka dădu din cap cu un surîs indulgent, care însă nu se potrivea de loc cu lumina ciudată din ochii lui bolbocaţi. Gross vru să protesteze, dar tocmai atunci uşa se deschise şi soldatul intră cu farfuriile pline, aşezîndu-le dinaintea lui Bologa.

Peste cîteva minute, după oarecare şovăiri, convorbirea se aprinse iarăşi, mai ales între Gross şi Varga. Apostol Bologa înghiţea în silă. Deşi nu luase nimic în gură de la prînz, nu-i era foame. Se simţea mereu ostenit, parcă toată ziua ar fi cărat bolovani. Ar fi dorit să ia parte la discuţie, ca altădată, dar nu îndrăznea de teamă să nu observe ceilalţi cît de falşe şi nesin-

cere îi sunt vorbele. Frica aceasta îl chinuia neîncetat, îi sfîşia sufletul, fără să i se poată împotrivi. Avea impresia că se află pe marginea unei prăpăstii şi nu cutează să se uite în adîncimea care totuşi îl ispiteşte din ce în ce mai stăruitor.

— Izbînda trebuie să vie! glăsui Gross, patetic, gesticulînd şi cu nişte ochi tremurători de emoţie. O crimă monstruoasă trebuie să nască o pornire uriaşă de răzvrătire universală... Trebuie! Şi atunci, peste tranşeele pline de sînge, peste graniţele brăzdate cu morminte, toţi oropsiţii, toţi răzvrătiţii, îşi vor strînge mîinile şi, într-un avînt nimicitor, se vor întoarce împotriva celor ce-i exploatează de mii de ani, şi în sîngele lor buhăit de trîndăvie vor înmuia steagurile păcii şi ale lumii noi!

Bologa atunci nu se putu stăpîni şi întrebă foarte blînd:

— Lumea urii, camarade?

— Ura, numai ura va stîrpi nedreptatea! răspunse Gross cu faţa strîmbată de patimă.

— Ura naşte veşnic ură, zise Apostol, cutremurîndu-se. Pe ură nu poţi clădi, precum nu poţi pe mlaştină...

înainte de a mai răspunde Gross, Varga se sculă în picioare şi vorbi zîmbitor:

— Staţi!... Daţi-mi voie!... Anarhistul nostru vrea o internaţională... Aşa-i camarade?... Ei bine, uite internaţionala! adaogă cu mîndrie, ridicînd glasul şi arătînd împrejur cu mîna pe toţi cei de faţă. Uite!... Tu eşti ovreu, domnul căpitan e ceh, doctorul de colea e german, Cervenco e rutean, Bologa e român, eu sunt ungur... Aşa-i?... Tu ce eşti, băiete? se întoarse apoi deodată către soldatul care nu mai isprăvea de strîns masa cealaltă.

— Soldat! răspunse omul, uluit şi luînd poziţia reglementară.

— Fireşte, toţi suntem soldaţi, făcu Varga, mulţumit. Dar te întreb: ce neam eşti?

— Croat, să trăiţi! murmură soldatul fără să clipească.

— Ei, va să zică croat, urmă locotenentul către ofiţeri. Şi sunt sigur că dincolo, în sala cea mare sau în tindă vom găsi şi polonezi, şi sîrbi, şi italieni, în sfîrşit, toate neamurile, nu-i aşa?... Şi cu toţii luptăm umăr la umăr pentru un ideal comun, contra duşmanului comun! Iată internaţionala adevărată, tovarăşe! sfîrşi Varga, aşezîndu-se triumfător.

— Internaţionala crimei! zise Gross grav, adăogînd îndată, ironic: Degeaba, tu nu poţi pricepe, Varga! Ne pierdem vremea. Tu eşti băiat de treabă, eşti erou, dar încolo...

— încolo, adică înspre ideile tale nici nu doresc să mă apropiu, căci pe acolo te întîlneşti cu Curtea Marţială răspunse repede Varga, rîzînd mulţumit.

Urmă o tăcere şi apoi deodată glasul lui Cervenco, tînguitor ca o mustrare tîrzie:

— Suferinţă ne trebuie, multă, imensă... Numai în suferinţă creşte şi rodeşte iubirea cea mare, cea adevărată şi biruitoare... Iubirea, oameni dragi, iubirea!

Apostol Bologa se uită în ochii ruteanului, lăcrimaţi şi totuşi strălucitori într-o lumină ademenitoare. Privindu-i însă mai adînc, Bologa se spăimîntă şi tresări, ca şi cînd şi-ar fi aruncat căutătura în adîncimea prăpastiei de care se ferise toată seara. Vru să zică ceva şi se pomeni murmurînd în neştire:

— Iubirea... iubirea...

— Iubirea voastră însă ne hrăneşte cu gloanţe sau spînzurători, zise Gross cu o asprime răutăcioasă.

Azi Svoboda, mîine eu sau poate voi, cei cu iubirea... Şi încaltea Svoboda a încercat să se smulgă din murdărie, pe cînd noi ne bălăcim mereu...

— Sper că nu vei face apologia trădării? îl întrerupse iar grav locotenentul de huzari.

— Dacă în vreme ce tu, aici, suferi sau faci vitejii, nişte ticăloşi ar spînzura acasă pe tatăl tău sub o învinuire oarecare, spune, eroule, n-ai imita pe Svoboda?

— Adică tatăl spînzuratului?... întrebă Bologa cu ochii cît pumnii, întinzînd gîtul spre Gross. Bine, atunci de ce n-a vorbit, de ce?

— Şi dacă ar fi vorbit? zise Gross înăbuşit şi cu scîrbă. Cel mult o circumstanţă agravantă...

— O, o, dar e... este — bolborosi Bologa, oprindu-se deodată aiurit şi simţind o uscăciune ciudată în cerul gurii, parcă s-ar fi trezit dintr-un somn cu visuri năpraznice.

— Nimic nu poate scuza trădarea şi de altfel un ofiţer care dezertează e mai criminal decît... mai criminal! zise Varga, sculîndu-se. Şi, fiindcă mîine dimineaţă trebuie să fim la datorie, v-aş propune să ne cărăbănim... Nu de alta, dar mi-e teamă că, de vom mai zăbovi mult, aveţi să mă convingeţi că dezertarea la duşman e o faptă vitejească!

încercă să rîdă şi, neizbutind, se duse la canapea şi-şi alese din grămadă mantaua şi armele. Gross se uită la ceas şi zise către Cervenco:

— Ce facem? E tîrziu... de-abia o să putem dormi trei ore...

Plecară toţi trei împreună şi în urma lor rămase o dîră grea de tăcere. Căpitanul Klapka începu într-un tîrziu să tambureze uşor cu degetele pe masă, uitîndu-se pe sub sprîncene spre Bologa care se clătina pe scaun, cu faţa zgîrcită de o înfiorare nestăpînită. La masă nu mai rămăsese decît un sublocotenent de infanterie, foarte tînăr şi posomorit, care nu scosese nici o vorbă şi băuse cîteva sticle de vin cu o lăcomie de beţiv precoce, şi doctorul Meyer, un ursuz taciturn, suferind de insomnie, cu o dragoste specială pentru „clienţii" lui — cum le zicea celor din tranşee — şi luînd masa totdeauna în odăiţa trecătorilor, fără însă a se amesteca în discuţiile lor. Fiindcă tăcerea devenea apăsătoare Klapka zise către doctorul Meyer, căutînd un ton glumeţ:

— Eu pot sta aici pînă la ziuă, că tot n-am cvartir, iar soldatul îmi păzeşte în gară bagajele...

Auzind glasul căpitanului, Bologa se dezmeteci şi vorbi repede, parcă ar fi vrut să-şi ascundă o vină:

— Dacă sunteţi obosit, vă puteţi odihni la mine, domnule căpitan... Vă cedez bucuros patul, căci eu... eu am de gînd să plec mai degrabă la... la datorie...

— Adică de ce n-am pleca împreună, prietene? răspunse Klapka. Nu cunosc terenul şi am nevoie de o călăuză... Mi s-a spus că voi comanda divizionul al doilea...

— Atunci sunteţi comandantul meu! strigă Apostol înviorat. Un motiv mai puternic să vă repet invitaţia.

— Iar eu am s-o primesc, prietene, fiindcă, drept să-ţi spun, mă cam apasă osteneala şi emoţiile! zise căpitanul cu o voce mai sinceră.

Doctorul fără somn trecu în odaia cea mare, iar sublocotenentul mai ceru o sticlă de vin soldatului care nu isprăvea de loc lucrul la masa de alături... în uliţă Klapka şi Bologa se opriră, ascultînd rîsetele gălăgioase din popotă, dominate de un glas răguşit, care cînta fals şi cu mare însufleţire o romanţă senti-

mentală. întunerecul se zbuciuma peste tot cuprinsul, şi sus, în cer, vînturile fîlfîiau pînze de nouri plîngători.

— încotro mergem, camarade? întrebă Klapka deodată cu vocea schimbată.

în aceeaşi clipă însă la răsărit se ivi pe cer o trîmbă de lumină albă, tremurătoare, plimbîndu-se de ici-colo, grăbită, cercetătoare ca o iscoadă isteaţă, stăruind pe alocuri, alintînd pămîntul şi sfidînd întunerecul... Apoi, peste un minut, se auziră bubuituri dese, înăbuşite, depărtate...

— Ce-i asta? făcu căpitanul mirat. Se spunea că pe aici e linişte... cînd colo...

— Da... Nu-i nimic... nimic! zise Bologa, urmărind cu interes lumina şi tunurile. Ceva caraghios... o, mai mult decît caraghios! Ruşii ceia sînt nebuni... închipuiţi-vă, domnule căpitan, că de vreo săptămînă, aproape în fiecare noapte ne sîcîie cu un reflector, parc-ar umbla să-şi bată joc de noi! Auzi, reflector la nişte poziţii fixe, unde se cunoaşte orice muşuroi! Ridicol!... Dar şi mai ridicol, ba chiar enervant, e că noi nu sîntem în stare să le zdrobim jucăria ! Am stricat pînă acum atîtea obuze, de ni-e ruşine, şi degeaba! Parcă ar fi fermecată lumina lor, parcă...

Bologa îşi curmă brusc vorba, căci fîşia de lumină dispăru, lăsînd întunericul mai negru. Răbufniturile de tunuri mai continuară un răstimp şi apoi încetară pe rînd... Cei doi ofiţeri porniră prin bezna deasă, clăpăind cu cizmele în noroi... Satul dormea dus, cu casele pitite după garduri de spini... într-un tîrziu, mergînd mereu, Klapka zise în şoaptă:

— Ce efect ciudat a avut execuţia de azi asupra domnilor! Şi doar au fost aduşi înadins ca să se întoarcă cu groaza în tranşee şi sa spună oamenilor că e mai bine să înfrunte gloanţele duşmanului decît ştreangul patriei... Foarte... foarte ciudat!... Dar dacă tatăl osînditului a fost într-adevăr spînzurat, atunci...

Apostol se uită repede înapoi, ca şi cum ar fi auzit un glas din spate, pe urmă mormăi rugător:

— A fost vinovat... Domnule căpitan, a fost vinovat...

Sosiră în colţul ulicioarei, spre locuinţa locotenentului. Lumina albă chiar atunci răsări iarăşi în văzduh, mai aproape, mai limpede, urmărită îndată de bubuituri mai furioase.

— Lumina! suspină Bologa. Ispiteşte, mereu ispiteşte lumina!... Parcă toate tunurile din lume n-ar mai fi în stare s-o înăbuşe...

Dar arătarea albă se topi iarăşi, şi întunerecul îi strînse iar în braţe, ca nişte cleşte reci. Numai în sufletele lor buimăcite mai stăruiau scîntei multicolore, mîngăietoare... O luară pe ulicioară. Noroiul era mai cleios. Bologa simţea cum îi tremură genunchii. I se părea că duce în spinare o piatră de moară. Şi inima îi era atît de sîngerată şi totuşi atît de plină de o dorinţă mare, că îl tortura o trebuinţă sfîşietoare să vorbească, să se explice.

— Domnule căpitan, vă rog, zise dînsul fierbinte, am fost întîia oară în Curtea Marţială, vă rog... Şi conştiinţa mi-a poruncit... A fost vinovat, domnule căpitan!

Klapka tăcea, parcă nici nu l-ar fi auzit.

Apostol Bologa îşi luă în primire bateria, mai stătu puţin de taifas cu comandanţii de secţie şi apoi coborî în adăpostul subpămîntean să se odihnească.

Se întinse pe patul de scînduri. Era prăpădit de oste-neală şi de nesomn, căci toată noaptea se zvîrcolise, dar acum sufletul i se uşurase, parcă ar fi scăpat dintr-o cameră de tortură şi parcă toate zbuciumările ar 'i rămas acolo, în satul cu spînzurătoarea... De afară cobora o înfumurare de lumină, în care se conturau vag intrarea adăpostului, masa improvizată, cu hărţi, compasuri, cărţi şi nişte farfurii goale, apoi aparatul telefonic în părete, două scaune fără spate, aruncate la o parte... Auzea ploaia monotonă, plicticoasă, adormi-toare şi se bucura că în creieri îi furnicau, ca şi altădată, numai reflectoare, tunuri, muscali, hărţi, decoraţii...

Spre seară veni căpitanul Klapka în inspecţie. Bologa se înnoura, mai ales cînd căpitanul îi spuse că a văzut celelalte baterii şi că aici va zăbovi mai mult, ca acasă... îi dădu toate desluşirile, rece, scurt, parcă astfel ar fi vrut să înlăture o apropiere în afară de ser-viciu. Klapka îl ascultă gînditor, privindu-1 mereu în ochi cu o stăruinţă care pe Bologa îl zăpăcea şi-1 făcea să-şi reamintească întîlnirea lor de ieri, în faţa spînzurătoarei. La sfîrşit apoi căpitanul îi zise deodată cu un glas în care vibra o sinceritate caldă:

— Eşti o inimă de aur, Bologa!... Da, da, o inimă... De aceea mi-eşti drag ca un frate!

Locotenentul avu o tresărire nervoasă. Nu înţe-legea ce vrea Klapka şi un moment i se păru că-1 ispi-teşte, în ureche însă îi răsunau cuvintele blînde, tulburătoare, care totuşi îl spăimîntau, ca şi cînd l-ar fi tîrît spre o primejdie.

— Te-am văzut aseară cum te-ai chinuit, urmă căpitanul. Toată seara şi toată noaptea. Şi te-am înţe-Ies. Poate că numai eu te-am înţeles, fiindcă eu... Da, da!... Nu te uita că am tăcut! Trebuie să tăcem! Mereu să tăcem! Altfel...

— Domnule căpitan, cred că vă înşelaţi, cred că... zise Bologa aspru, aproape cu ură. Şi nu ştiu ce vă face să-mi atribuiţi...

Klapka zîmbi cu atîta bunătate, că Apostol se încurcă de tot şi se opri în mijlocul frazei.

— De ieri, de la primul schimb de priviri, am înţeles că vezi în mine un duşman, reluă căpitanul. Nici nu mi-ar fi păsat de duşmănia ta dacă pe urmă, cînd se zvîrcolea fratele meu în ştreang, nu ţi-aş fi văzut ochii plini de lacrimi... Nu protesta! Nu ţi-ai dat seama, dar ai lăcrimat... Şi lăcrămile acelea ţi-au dez-văluit inima întreagă...

Bologa mai încercă să se împotrivească. Zadarnic. Căpitanul părea că simte o nevoie nebiruită de a-şi crea un prieten cu care să împartă o povară sufletească. Neîncrederea locotenentului îl făcea să şovăie, şi to-tuşi înfricoşarea singurătăţii îl îmboldea mereu să se apropie. Astfel îi spuse cum a aflat aseară, de la un căpitan ungur, că Bologa e român, dar ofiţer model şi patriot incomparabil. Atunci s-a întristat, crezînd că lacrimile au fost înşelătoare. A cunoscut mulţi ofiţeri români în război şi cu toţi s-a înţeles ca şi cînd ar fi fost fraţi de sînge. Cum oare să nemerească tocmai aici un renegat? Pe urmă, la masă, a priceput tot, căci la fel se ascunde şi dînsul de doi ani de zile, ferindu-se, ca un actor bătrîn, de a-şi arăta simţămintele cele fierbinţi şi purtînd veşnic o mască pe obraz. De alt-fel, pentru el primejdia e şi mai mare decît pentru Bologa, întîi fiindcă e ceh, şi toţi cehii sînt suspecţi, apoi fiindcă... Nu-i mărturisi al doilea motiv, ci după o mică pauză, îi povesti că el e din Znaim, oraş foarte drăguţ şi ceh curat, şi că părinţii l-au dat la şcoala militară ca să-şi cîştige mai curînd pîinea, deoarece erau mulţi fraţi şi fără avere. A ieşit cadet la opte-

sprezece ani, dar viaţa militară nu i-a plăcut. în vara cînd a fost înaintat sublocotenent şi s-a dus acasă în concediu, s-a amorezat nebun de fata unui profesor, tot din Znaim. A vrut s-o ia de nevastă, dar iubita lui n-avea zestrea reglementară, ba chiar nici un fel de zestre. Atunci, fiindcă nu putea renunţa la fată, s-au logodit. El s-a hotărît să-şi creeze o carieră nouă, iar ea s-a legătuit sâ-1 aştepte. S-a înscris în aceeaşi toamnă la Drept şi s-a aşternut pe carte. A mers greu. Serviciul îi reteza mereu avîntul, şi superiorii nu vedeau cu ochi buni strădaniile civile. Totuşi, în şapte ani a terminat. Era locotenent. Prin demisie a dobîndit gradul de căpitan de rezervă, dar şi de candidat de avocat. Practica a fâcut-o în Znaim, aproape de logodnică. Peste un an deschizînd cancelarie de avocat, s-a putut însura. Căsnicia a fost rodnică: anul şi copilul... Azi are patru, doi băieţi şi două fete. Războiul a întrerupt seria. Al cincilea de-abia acum e pe drum... Dintr-un portofoliu scoase nişte fotografii şi-i arătă, falnic şi mişcat, întîi copilaşii pe rînd, cu numele şi obiceiurile fiecăruia, apoi pe nevastă-sa.

— Să ştii însă că fotografiile sînt mizerabile, adaogă el cu însufleţire. Mai ales nevastă-mea... e de o mie de ori mai bine, delicată, blîndă, frumoasă. Cine o cunoaşte trebuie s-o adore...

Sărută fotografiile, le puse bine şi murmură înduioşat, cu ochii scăldaţi în lacrimi:

— Din pricina lor şi de dragul lor sînt cum sînt, Bologa!... Altfel, Dumnezeu ştie, poate că şi eu... Aşa însă nu pot... Sînt capabil de orice laşitate, numa să nu mor înainte de a-i îmbrăţişa, să mă pot întoarcei la ei... Ce vrei! Sînt un nenorocit... Şi totuşi, în doi ani, o singură dată am fost acasă cinci zile! înţelegi? O, cîinii, cîinii!

Scrîşni dinţii, cu lacrimi gîrlă pe obrajii graşi, înroşiţi de emoţie. Se auziră paşi coborînd în adăpost şi Klapka se potoli brusc, întorcîndu-se cu spaimă spre intrare. Era un sublocotenent care venea să ia înţelegere cu Bologa în privinţa serviciului de noapte.

— Poate să ne viziteze şi la noapte reflectorul şi ar fi bine să-i pregătim o primire triumfală, zise sublocotenentul.

Se aşezară la masă, întinseră hărţile, se sfătuiră, văzură unde a apărut reflectorul ultima dată şi chibzuiră unde trebuie să apară la noapte, aprinseră un muc de luminare, făcură socoteli şi planuri de tragere...

Preocupat de reflectorul duşman, Apostol Bologa nici nu se mai gîndi la Klapka. De altfel toată noaptea stătu de veghe, alergînd de la postul de comandă la tunuri, de la tunuri la cele cîteva observatoare ale bateriei, repezindu-se chiar pînă la observatorul din linia infanteriei, agitat, parcă ar fi fost în joc toată fericirea lui şi soarta lumii întregi. Ceasurile însă trecură, veni dimineaţa, şi reflectorul nu se arătă.

Şi noaptea următoare la fel, şi noaptea a treia la fel... De-abia a cincea noapte, cînd nu credeau că are să vie, a venit iar, mai sfidător, mai batjocoritor... Au cheltuit zeci de obuze, dar lumina s-a plimbat nepăsătoare peste cîmpurile brăzdate de şanţuri.

A doua zi, pe la amiazi, Bologa se pomeni iar cu Klapka la baterie. Era foarte palid şi cu ochii mai tulburi şi mai bolbocaţi ca de obicei. îi spuse că adineaori colonelul i-a poruncit categoric să sfîrşească scandalul cu reflectorul, fiindcă ajungem de rîsul şi ocara armatei, adăogînd că comandantul diviziei a făgăduit o decoraţie celui ce va zdrobi batjocura rusească.

— Azi-noapte l-am încadrat, şi totuşi ne-a scăpat! zise Bologa furios, încheind cu o înjurătură ungurească, în doi ani n-am primit nici o observaţie şi acuma, din pricina unui fleac de...

— Nu te înfuria, prietene, şi nu înjura, răspunse Klapka abătut. Observaţia nu te priveşte pe tine, ci pe mine!

— Pe toţi ne priveşte, domnule căpitan, şi tocmai asta-i...

— Poate că înainte de a lua eu comanda divizionului, dar azi toată vina cade numai asupra mea! Am simţit aceasta foarte limpede din chiar vorbele colonelului, din tonul lui, din... M-a întrebat pentru ce anume am fost mutat aici, înţelegi?

Căpitanul se aşezase pe scaun, lîngă masa cu hărţile, şi se uita întrebător şi speriat la Bologa care nedumerit, răspunse:

— în interes de serviciu, fireşte. De altfel, în război nici nu se mai ţine seama de alte interese...

— Ei bine, colonelul ştia, trebuia să ştie, şi totuşi m-a întrebat, zise Klapka mai încet şi cu o umbră de mister în glas. Iar cînd, de frică, i-am spus o minciună, el nici n-a clipit din ochi, încît am fost silit să mă ruşinez de laşitatea mea!

Tăcu aşteptînd un răspuns sau o întrebare. Pe Bologa însă atitudinea şi glasul căpitanului îl uluiră, trezindu-i deodată în suflet toate zbuciumările care crezuse că s-au stins fără urme. Ar fi vrut să protesteze şi să isprăvească cu omul acesta care, urmărindu-l cu încrederea, îl făcea părtaşul unor gînduri primejdioase. Simţea însă cu groază că, în adîncul inimii, gîndurile acestea îi erau dragi şi le tăinuia acolo ca nişte odoare preţioase.

— Domnule căpitan..., murmură Apostol, uitîndu-se în ochii lui, rugător.

Din privirea şi glasul lui, Klapka sorbi un îndemn care îi lumină faţa frămîntată. Ca şi cînd ar fi pornit să-şi golească dintr-o dată tot sufletul, oftă greu şi zise:

— Mă înăbuşe laşitatea, Bologa! Nu mai pot! Am crezut că, tăinuind-o, voi scăpa de ea, şi acuma mă gîtuie... Ai văzut privirea lui Svoboda sub ştreang?... Nu se poate să n-o fi remarcat, toată lumea a văzut dispreţul şi mîndria şi nădejdea... Asta-i moartea noastră eroică! Pe frontul italian, un român a fost spînzurat pentru aceeaşi vină... Am văzut bine, a avut aceeaşi privire în faţa funiei... Atunci însă n-am priceput nimic. Tocmai peste cîteva luni mi-am dat seama, în groază şi în laşitate... Trei ofiţeri din regimentul meu, unul chiar din divizionul meu, toţi cehi, au fost prinşi într-o noapte, între linii, cu planuri şi cu hărţi şi cu secrete. Eu eram să fiu al patrulea, dar în ziua plecării am primit de acasă o scrisoare şi m-am ascuns ca un hoţ. Scrisoarea mi-a reamintit casa, copilaşii, nevasta, în scrisoare am găsit speranţe de viitor şi de fericire, am găsit iubire multă, toată iubirea mea... Cum să risc eu toate acestea pentru... pentru ceva... pentru un vis? Totuşi, pe urmă am fost trimis şi eu, cu dînşii, în faţa Curţii Marţiale, ca complice. Şi acolo m-am lepădat de ei, ca de lepră, şi am tăgăduit, agăţîndu-mă cu desperare de viaţa asta ruşinoasă! Iar ei au tăcut şi nici măcar nu m-au dispreţuit. Secera morţii scînteia în faţa lor şi ei n-au clipit din ochi... Apoi cînd s-a citit ameninţarea spînzurătorii, au strigat toţi trei, într-un glas, acolo, înaintea curţii, „trăiască Boemia", în vreme ce eu tremuram ca un biet cerşetor, de milă. Ba, ca să do-

vedesc tuturor cît sunt de nevinovat, m-am dus şi la execuţie... Vezi, pînă unde poate merge laşitatea?... Lîngă sat e o pădure prin care armata şi-a croit drumuri speciale, ferite de aeroplanele italiene, pentru trebuinţele frontului. Am mers cu convoiul de execuţie şi am ajuns într-o poiană largă. Convoiul s-a oprit puţin în mijlocul poienii şi m-am uitat împrejur să caut stîlpii spînzurătorilor... Stîlpi nu erau, dar în schimb în fiecare copac atîrnau oameni, agăţaţi de crengi, cu capetele goale şi cu tăbliţe de gît, pe care scria „trădător de patrie", în trei limbi. Mi-a îngheţat inima în piept şi totuşi n-am îndrăznit să tremur. Ca să-mi pot tăinui mai lesne înfiorarea, mi-a trecut prin minte să-i număr, să văd cîţi sunt... închipuieşte-ţi ticăloşie de om! Dar cum să-i numeri, cînd toată pădurea era plină de spînzuraţi? Ori poate că numai groaza m-a făcut să-mi pară mai mulţi?... Atunci am închis ochii, gîndindu-mă cu mirare stupidă: „Asta-i pădurea spînzuraţilor..." Un maior ungur, înalt şi cu profil de pasăre, mi-a şoptit, poate ca să mă ispitească: „Toţi sînt cehi... şi ofiţerii, şi soldaţii... numai cehi!" Am tăcut, parcă mi-ar fi făcut o mustrare. Apoi i-au spînzurat pe toţi trei deodată şi pe acelaşi copac, un fag bătrîn, cu tulpina scorburoasă. Cînd le-au pus ştreangul de gît, m-am uitat bine în ochii lor... Străluceau cumplit, ca nişte luceferi prevestitori de soare, şi atît de măreţ şi cu atîta nădejde, că toată faţa lor părea scăldată într-o lumină de glorie. Atunci m-am simţit mîndru că sînt frate cu cei strălucitori de sub ştreang şi am dorit moartea cu o înşetare uriaşă! Dar numai o clipă, o singură clipă! Pe urmă am privit zvîrcolirile trupurilor, am auzit pîrîitul crengilor şi numai inima îmi tremura, încet, fricoasă, hoţeşte, ca nu cumva s-o audă vreun vecin...

Peste cîteva zile am fost mutat ca suspect... Acuma vezi de ce am fost mutat?... Şi crezi că am plîns măcar după ce m-am întors de la pădurea spînzuraţilor? Sau măcar în tren, venind încoace? Sau aici?... M-am bucurat, Bologa, auzi, că trăiesc, c-am scăpat de pădurea spînzuraţilor! Pînă adineaori m-am bucurat, pînă cînd m-a întrebat colonelul de ce am fost mutat! Numai adineaori am plîns, cu capul vîrît în mantie, ca să nu mă simtă nici ordonanţa. Numai adineaori, de frica pădurii spînzuraţilor!

Klapka se opri cu nişte ochi atît de mari şi de îngroziţi, că Bologa îşi simţi sufletul copleşit de milă. În tăcerea adăpostului inimile lor băteau deopotrivă de înfricoşate... Locotenentul vru să-i spuie o vorbă de mîngăiere şi se pomeni şoptind:

— Domnule căpitan, pădurea spînzuraţilor...

Îşi luă seama însă şi plecă ochii în pămînt, neputincios şi umilit.

— Acuma înţelegi întrebarea colonelului? reveni căpitanul cutremurîndu-se, parcă ar fi vrut să se scuture de o apăsare. Şi observaţia cu reflectorul?... Vezi cum se leagă?... Observaţia e ameninţare pentru mine: ori reflectorul, ori...

Iar se cutremură şi apoi continuă mai gîtuit:

— Trebuie să nimicim reflectorul, Bologa, frate de suferinţă! Altfel...

— Pădurea spînzuraţilor... murmură Apostol cu ochi scînteietori de o ură nouă, plămădită în sufletul lui pe nesimţite.

Klapka, parcă povestind şi-ar fi uşurat inima, vorbi pe urmă numai de reflectorul ruşilor, prinse să arate pe hartă, să măsoare, să combine cifre şi formule... Bologa îl asculta din ce în ce mai mohorît, fără să mai rostească un cuvînt. Glasul căpitanului, în care

bîlbîia numai frica, începu să-1 indigneze. Se stăpînea, simțind însă cum i se infiltra ura în sînge, cum îi alerga prin toate vinele, ca o otravă. Se uita pe hartă şi vedea numai degetele căpitanului, ținînd compasul şi mişcîndu-se de ici-colo, desenînd o umbră ciudată» în formă de spînzurătoare...

Apoi Klapka plecă liniştit, încrezător, cu fața înflorită de un zîmbet, lăsînd pe Bologa singur în adăpostul umed.

6

îi clocotea inima şi creierii îl usturau. Stătu un minut în picioare, cu ochii după Klapka, apoi se prăbuşi pe scaun, în fața hărții, agățîndu-se de compas ca de o nădejde mîntuitoare. Dar nici degetele nu-1 mai ascultară... în sufletul lui, ca şi împrejurul lui simțea o scîrbă chinuitoare, în care i se scufunda toată viața.

îşi rezemă capul în palme, privind liniile, punctele, unghiurile^însemnate pe hartă. I se păreau nişte semne cabalistice şi se mira cum le-a putut înțelege pînă azi. Şi, în acelaşi timp, îi încolți în minte o întrebare, ca un cîrlig: ce caută el aici? Pe urmă, împrejurul întrebării se adunară răspunsuri, lămuriri, alte întrebări şi alte răspunsuri, care însă, cu cît se înmulțeau, cu atît îl nemulțumeau mai rău, fiindcă toate împreună nu-i deschideau nici o punte de. mîntuire.

„Ce ridicol am fost cu concepția de viață — se gîndi apoi deodată. Cum nu mi-am dat oare seama că o formulă neroadă nu poate ține piept vieții niciodată?"

Acum uitîndu-se în urmă, i se păru că toată viața i-a fost goală ca o pungă de hîrtie model. îi era ruşine de trecut şi-şi aminti cu o părere de rău dureroasă momentele cînd viața a încercat să-1 atragă în mersul ei şi el s-a împotrivit prosteşte, înăbuşindu-şi cu îndîrjire avînturile. Chiar zvîrcolirile lui de acuma, cu năzuințele desperate de a-şi înfrînge pornirea inimii...

— Don locotenent, am adus prînzul, zise ordonanța, care se oprise la spatele lui Bologa cu sufertaşul.

Apostol, auzind vorba românească, sări drept în picioare, ca şi cînd l-ar fi lovit cu un ciomag în moalele capului.

— Da... bine... bine, Petre, bîigui buimăcit, clătinîndu-se pe călcîie şi apoi trîntindu-se pe pat, ca să nu-i observe soldatul tulburarea.

Ordonanța aşeză masa, trăgînd eu coada ochiului spre Bologa. îl văzu amărît şi, crezînd să-1 uşureze, întrebă supus:

— Ați primit vreo veste rea de acasă, don locotenent?

— Ce veste, măgarule? răcni deodată Bologa, ridicîndu-se furios. Ce-ți pasă ție?... Numai acasă îț umblă gîndurile, afurisitule, acasă!

Soldatul înlemni în poziție, cu fața la locotenentul aprins de mînie. Era om de peste treizeci de ani, înalt, spătos, cu mîinile ca nişte lopeți, cu obrajii osoşi şi cu ochi nespus de blînzi, în care pîlpîia evlavie şi resemnare. Apostol îl avea ordonanță de vreo şapte luni şi Petre îl slujea cu o credință de cîine, fericit că 1-a scos din foc. De altfel i-1 recomandase, într-o scrisoare, chiar doamna Bologa, căci era tot din Parva, cunoştea pe „domnişorul" din leagăn şi lăsase acasă cinci copii.

întîlnind pe urmă ochii ordonanței, furia locotenentului se topi într-un val de ruşine. îşi dădu seama, îndată, că numai graiul românesc 1-a scos din țîțîni.

fiindcă a venit ca o mustrare peste gîndurile lui răvăşite de imputări. îi păru rău. că s-a înfuriat: şi în părerea aceasta de rău simţi mulţumire de sine şi înălţare. Se sculă, făcu trei paşi spre intrarea adăpostului, se întoarse înapoi şi zise trist, sincer, parc-ar fi vorbit cu un prieten vechi:

— Sînt amărît, Petre, şi nu ştiu ce am... O, Doamne, războiul!...

Se cutremură înfricoşat. Era întîia oară că se plîngea de război. Pînă acuma chiar suferinţele războiului i se păruseră fireşti şi socotise laşi pe cei ce murmurau împotriva lor... Soldatul, liniştit, cu o lucire sumbră de pocăinţă în ochi, răspunse grav:

— Pedeapsa lui Dumnezeu, don locotenent, pentru păcatele oamenilor.

— Dar dacă nu-s pedepsiţi păcătoşii, ci tocmai cei asupriţi? întrebă Bologa stăruitor.

— Dumnezeu ţine cumpăna dreaptă, zise Petre cu o credinţă profundă. Moartea nu-i pedeapsă. Viaţa e pedeapsă. Şi numai chinurile trupului şi suferinţele îndreaptă pe om spre mîntuirea sufletului...

Apostol se aşeză să mănînce. Credinţa ordonanţei o cunoştea de mult, şi aceleaşi vorbe cucernice le auzise de zeci de ori. Petre, care şi acasă fusese vestit de bisericos, în viitoarea războiului s-a scufundat într-un adevărat fatalism religios. De altfel, fiind singurul român în regiment, era singurul cu care Bologa vorbea româneşte. Soldatul glăsuia acuma despre suferinţă şi despre Dumnezeu, şi Bologa, mîncînd, îl asculta şi se gîndea că niciodată nu l-a ascultat cu atîta dragoste. îl întrerupse şi aduse vorba despre Parva, despre cei de-acasă... Petre oftă şi umplu adăpostul cu fel de fel de amintiri, care îi înduioşau deopotrivă. Apostol simţea din ce în ce cum îi creşte inima, cum îi bate năvalnic şi cum bătăile se încheagă într-un cîntec de biruinţă. O dragoste mare îi înfiora sufletul. Se uită la Petre mişcat, avînd impresia că într-însul s-a întruchipat toată Parva, toţi cei ce vorbesc româneşte. îi venea să-l îmbrăţişeze şi să se arunce la picioarele lui, cerîndu-i iertare. Şi în cele din urmă, nemaiputîndu-se stăpîni murmură cu glas de fericire:

— Petre, Petre, fratele meu... nădejdea mea...

Soldatul tăcu o clipă nedumerit. Apoi clătină din cap şi zise domol, resemnat:

— Doamne-ajută...

Cîteva nopţi nu mai apăru reflectorul. Apostol Bologa, de veghe în observatorul din şanţurile infanteriei, îl aştepta însă mereu cu atenţia încordată, ca să mulţumească pe Klapka. în liniştea nopţilor, tulburată doar rareori de vreun foc de puşcă speriat, avu răgaz destul să-şi judece, precum obişnuia, credinţa cea nouă, convins că numai însufleţirea care rezistă pe cîntarul minţii e vrednică să locuiască trainic în sufletul omului. Şi se bucura simţind că primenirea lui sufletească, oricum o răsucea, îi încălzea inima, pe cînd vechea „concepţie", pentru care douăzeci şi şapte de luni şi-a primejduit viaţa, a fost veşnic severă, ca o mamă vitregă. îşi zicea acuma că viaţa fiinţează numai prin inimă şi că fără de inimă, creierul rămîne o biată grămadă de celule moarte. îi era ruşine însă amintindu-şi că i-au trebuit doi ani de război ca să ajungă acolo de unde a pornit împotriva sfaturilor doamnei Bologa, ale protopopului şi ale tuturor, afară de Marta... La gît purta un medalion cu o buclă blondă şi chipul unui

căpşor fermecător. I le-a dat cînd a fost acasă, în concediu, şoptindu-i „eroule", cum de altfel îi zicea şi în scrisori.

„Marta e vina tuturor...", încercă să-şi zică în taină, ca o scuză faţă de conştiinţa dojenitoare. Dar îşi curmă gîndul, alungîndu-şi din suflet laşitatea: „Marta nu m-a îndemnat niciodată să fiu erou, cu nici o vorbă... Numai gelozia mea neroadă a socotit că, prin uniformă şi vitejie, are să-i potolească cochetăria. Va să zică numai eu sînt vinovat şi trebuie să îndur remuşcăriîe..."

De altminteri, trecutul i se părea mort şi se ferea să-1 dezgroape. Mai mult îl preocupa viitorul care-i mijea ca o auroră strălucitoare după o noapte vijelioasă. Nu-1 vedea încă lămurit, dar ceaţa care-1 aburea avea sclipiri trandafirii... Inima îi era plină de un simţămînt mîngăietor.

„De acum începe o viaţă nouă! se gîndea mereu cu bucurie. în sfîrşit, mi-am găsit calea... Au trecut şovăirile şi îndoielile! De acuma, înainte"!

O poftă de viaţă vajnică îi clocotea în piept. Cînd venea, dimineaţa, de la observator şi se întindea pe patul de scînduri, adormea repede şi visa numai fericire...

într-o după-amiază tîrzie se pomeni iar cu Klapka la baterie. Bologa, aducîndu-şi aminte de îngrijorarea de deunăzi a căpitanului, se miră văzîndu-1 foarte senin şi zîmbitor, cu o mulţumire în ochi aproape provocatoare. După ce inspectară împreună tunurile şi oamenii, coborîră în postul de comandă, unde ardea pe masă un muc de luminare.

— N-am avut noroc, domnule căpitan, zise Apostol cu o uşoară ezitare. Dacă n-a vrut să vie...

— Cine? întrebă Klapka. A, da... Ia mai dă-1 dracului de reflector, Bologa! adaogă apoi nepăsător.

Locotenentul tăcu zăpăcit, uitîndu-se în ochii căpitanului, în care acuma cîteva zile îl îngrozise pădurea spînzuraţilor. Klapka însă urmă netulburat:

— Omul cu buba se sperie de toate umbrele. Aşa şi eu cu colonelul nostru! Că-i mîncător de oameni, călău... Cînd colo, e om foarte de treabă... A, nu ţi-am spus?... A venit mai în fiecare zi pe la mine... de patru ori... îţi închipui tremurături pe capul meu! Eram sigur că vrea să mă prăpădească. în sfîrşit, ieri, de frică, i-am spus verde pentru ce am fost mutat aici, bătîndu-mă în piept, fireşte, că sînt nevinovat, că... M-a ascultat, m-a ascultat şi la urmă mi-a zis, fără pic de imputare, înţelegi, mi-a zis: „Ştiu... Aşa vin nenorocirile asupra oamenilor..." Şi atîta tot!... Apoi am vorbit despre Viena, despre operete, despre americani, în sfîrşit, prieteneşte!... Ba se vede că a prins şi simpatie de mine, căci azi-dimineaţă iar a venit în inspecţie. Adică ce inspecţie, că nici n-am mai pomenit de serviciu... în schimb, mi-a dat o dovadă definitivă de încredere... O dovadă hotăiîtoare!... Anume, în mod absolut confidenţial, mi-a comunicat o mare taină oficială... Aşa că de acuma n-am nici o grije, sînt liniştit!

Pe Bologa vioiciunea şi seninătatea căpitanului îl supărau. Cu glas de imputare, îl întrerupse:

— O taină oficială ce importanţă are pentru noi? Şi încrederea, şi bănuiala sînt deopotrivă de chinuitoare!

— Nu, nu! strigă căpitanul cu căldură. Să nu exagerăm! Oameni de treabă sînt pretutindeni şi în toate neamurile. De ce să exagerăm?... Ei bine, colonelul e un om, indiferent de situaţia lui, asta trebuie s-o recunoaştem! De altfel secretul ne interesează şi pe noi, fiindcă e vorba de schimbarea di-

viziei. Din Italia e pe drum o divizie obosită, ca să ne schimbe...

— Atunci noi trecem iar pe frontul italian? întrebă Apostol.

— Nu, nu pe frontul italian, răspunse Klapka repede, cu oarecare mîndrie. Pe frontul românesc...

în clipa cînd să rostească ultimul cuvînt, își aduse aminte că locotenentul e român, dar nu mai avu vreme decît să-1 pronunțe mai încet. Bologa îngălbeni și, parcă n-ar fi auzit bine, repetă mașinal:

— Pe frontul...

Nu sfîrși, ca și cînd i s-ar fi înfipt în beregată o gheară înăbușindu-i glasul. Rămase cu gura căscată și se holbă năuc la căpitanul care, dîndu-și seama cît a fost de imprudent, murmură prostește:

— Iartă-mă, prietene... Am uitat că tu... Sînt un...

în creierii lui Apostol însă de-abia atunci începu să țiuie cuvîntul de care se spăimîntase, ascuțit și sfîșietor, parcă i-ar fi scormonit un pumnal. Se sculă brusc în picioare și alergă de ici-colo, frîngîndu-și mîinile și șoptind desperat:

— Nu se poate... nu se poate,... nu se poate...

Klapka, mereu zăpăcit, încercă să-1 consoleze, zicînd fără convingere:

— Liniștește-te, Bologa, ce Dumnezeu... La urma urmelor, viața nu merge fără compromisuri, fără jertfe și...

Deodată Apostol Bologa se opri în fața lui, cu obrajii albi, cu ochii stinși, încît căpitanul amuți.

— Orice... orice, numai asta nu se poate! izbucni dînsul cu o voce arzătoare. Asta ar fi o... o... o...

Pereții de bîrne ai adăpostului închegară sforțările lui de a găsi cuvîntul într-un vuiet prelung, încît Klapka îl apucă de braț, vrînd să-1 facă să vorbească mai încet. Și Apostol, ca și cum ar fi înțeles, se încurcă, plecă fruntea și sfîrși murmurînd:

— O... o crimă...

— Așa-i, dar ce putem noi face? zise căpitanul înăbușit, cu ochii spre intrare. Eu pricep și împărtășesc zdruncinarea ta, totuși voi aveți și mîngăierea că baremi există și în tabăra cealaltă frați care luptă pentru mîntuirea voastră, pe cînd noi nici n-avem încotro să ne aruncăm privirea! Pentru noi singurul mijloc de a fi eroi este să murim spînzurați!

Bologa se lăsase pe un scaun, copleșit. Klapka, încredințat că 1-a potolit, continuă cu mai multă siguranță:

– O crimă imensă e îndeobște războiul, dar cu deosebire războiul Austriei! încaltea cînd un popor de același sînge ia armele, cu sau fără dreptate, știu cu toții că izbînda va fi spre folosul neamului și prin urmare fiecare om poate muri cu credința că s-a jertfit pentru binele tuturor. La noi însă niște stăpîni urîți au trimis robii să moară ferecîndu-și lanțurile!... Atunci? în mijlocul vălmășagului de crime, ce mai poate cumpăni o crimă micuță, care-ți strivește ție sufletul ? Cui îi mai pasă aici de sufletele noastre?

— Atunci urmează să... ? întrebă repede Bologa, care începuse să asculte și n-avea puterea să aștepte.

— Să mergi unde vom merge toți, zise Klapka grav, cu o resemnare îndurerată. Să mergi, să faci ce vom face toți și să-ți închizi ermetic toate portițele sufletului pînă ce va sosi pacea sau se va prăbuși lumea, sau pînă ce-ți va veni rîndul și ție să mori și să scapi de toate chinurile!

• Apostol tresări şi răspunse cu protestare în glas:

— Dar dacă eu nu vreau să mor!... Nu vreau, nu mai vreau!... Acuma trebuie să trăiesc! Acuma nu mai vreau să mor!

Klapka tăcu o clipă şi apoi zise cu un zîmbet care voia să-i ascundă sfiala:

— Mie nu-mi sade bine să-ţi vorbesc ţie de moarte, ştiu... De frica morţii sau de dragul vieţii, poate că-i acelaşi lucru, sînt laş... da, da, recunosc şi mărturisesc, sînt în stare să înghit orice ruşine, orice umilire... Totuşi, mi-am zis de multe ori, uite aşa cum mă vezi, mi-am zis că morţii sînt cei mai fericiţi, fiindcă ei cel puţin au pus cruce tuturor durerilor... Mi-eşti drag, Bologa, şi dacă n-ai fi fost tu aici, n-aş fi avut atîta încredere în mine însumi... Dar vezi, chiar noi, care ne-am apropiat sufletele prin suferinţe comune, şi noi trebuie să ne împărtăşim zbuciumările într-o limbă străină ! Atunci cum să nu-i invidiem pe cei morţi, Bologa?

I/Ocotenentul nu-1 mai asculta. Liniştea lui Klapka însă îl nelinişti mai rău. întrebă deodată cu un fir de nădejde în privire:

— Şi crezi d-ta că-i sigur?...

Căpitanul după o şovăire scurtă răspunse hotărît, parcă ar fi căutat să-i dea un leac amar:

— Din nenorocire, nu încape nici o îndoială, dragul meu. Divizia de schimb a plecat din Italia. Mîine-poimîine trebuie să sosească. într-o săptămînă ne va lua locul şi peste alte cîteva zile noi vom fi în Ardeal, pe frontul...

Ochii lui Bologa îl ardeau. Tăcu brusc şi lăsă capul în pămînt, examinîndu-şi cizmele pline de noroi şi tremurîndu-şi nervos genunchii, în vreme ce Apostol porni de colo pînă colo, ca un lup în cuşcă, respirînd greu, cu tîmplele dogorite. Peste două minute apoi, cu o hotărîre nouă, locotenentul se opri iarăşi în faţa lui Klapka:

— Domnule căpitan, te rog... te implor... vSeapă-mă!... D-ta mă poţi scăpa!... Nu vreau să mă duc pe frontul...

Klapka ridică ochii la el, neînţelegînd ce vrea. Bologa însă urmă tot mai înfrigurat:

— Trebuie să se găsească un mijloc de salvare!... Mutaţi-mă la un regiment care rămîne aici!... Ori trimiteţi-mă înapoi în Italia, oriunde, numai acolo nu!... Voi lupta ca si pînă azi, jur! Voi... Am trei medalii de vitejie, toate trei dobîndite cu... Numai acolo nu pot merge... Acolo presimt că am să mor... Şi nu vreau să mor! Trebuie să trăiesc!

Căzu pe pat, cu obrajii în palme, biruit de lacrămi. Căpitanul era înduioşat şi simţea că, dacă ar deschide gura, l-ar năpădi plînsul şi pe el. în văgăuna întunecoasă suspinele lui Apostol îngroşau aerul, iar lumina sfîrîitoare de pe masă tremura pe pereţi nişte umbre neliniştite... într-un tîrziu, după ce sughiţurile locotenentului se mulcomiră, Klapka zise:

— Ei, te-ai mai răcorit?... Atunci putem vorbi ca doi bărbaţi, ba chiar ca doi soldaţi!... Adevărul este că în război nu trebuie să cugeti, ci să lupţi... cel puţin aşa perora un general, deunăzi, la cartier. Dar lucrurile astea e nevoie să le cumpănim binebine şi fără pripire, altfel... De-ai chibzui puţin, ai vedea că eu n-am nici o putere. Eu nu pot propune nimic, fiindcă sînt stigmatizat: ceh, adică trădător... Pentru cei de seama noastră s-au inventat mitralierele din spatele liniilor, menite să ne aţîţe pofta de vitejie în caz de şovăire... Dacă aş îndrăzni eu să te propun pentru mutare, imediat am fi bănuiţi

amîndoi! Imediat! Un ceh cu antecedentele mele, să ia partea unui român?... Nici nu-ţi închipui ce tămbălău, ce... Numai generalul te-ar putea salva, dacă ar fi om şi ar avea inimă... Crezi însă că pe aici sînt mulţi oameni? Crezi că...

Bologa, care se ridicase şi ascultase ursuz, se agăţă de o vorbă şi strigă:

— Am să mă prezint generalului!

Klapka se spăimîntă, ca şi cînd însuşi generalul l-ar fi surprins complotînd. Răspunse în şoaptă:

— Astîmpără-te, Bologa!... Te rog!... Ce, tu nu cunoşti pe generalul Karg? Doar ţi-e comandant de aproape un an... Karg... Un cîine, un... Ar fi capabil, în loc de răspuns, să te trimită direct la Curtea Marţială...

— Atunci ar urma să plec fără să încerc baremi a mă împotrivi sau a ocoli ticăloşia? izbucni iarăşi Apostol, acuma însă furios şi scrîşnind dinţii.

— Ascultă sfatul meu, prietene, zise căpitanul liniştit. Sînt mai bătrîn ca tine şi am îndurat multe în viaţă... Războiul n-are altă filosofie decît norocul. Lasă-te deci în grija norocului. Parcă în doi ani de zile moartea nu ţi-a cîntat la urechi pe toate glasurile, şi totuşi norocul te-a ocrotit. Poate că te iubeşte norocul... Nu-1 zgîndări, nu-1 stîrni... Lasă-1...

— Şi cum simt că acolo mă aşteaptă o primejdie cumplită... murmură Bologa deodată foarte abătut, cutremurîndu-se. Niciodată n-am avut presimţiri atît de...

— Primejdiile sînt azi pretutindeni, făcu Klapka stăpînindu-se. în aer, pe front, acasă, în toată lumea... însuşi pămîntul mi se pare că trece printr-o zonă de primejdii... Ce să facem? Norocul e scutul tuturor... Aşa!... Ascultă-mă pe mine... Mai chibzuieşte şi o să-mi dai dreptate! Dar fără patimă! Fără pripire!... Calm!... Calm!...

Se sculă încet, îşi puse casca în cap, gata de plecare.

— Decît să mă duc acolo, mai bine trec la muscali! şopti atunci Apostol, uitîndu-se drept în ochii căpitanului.

— Uşor de zis, răspunse Klapka liniştit, parcă ar fi aşteptat de mult vorbele locotenentului. Dar dacă nu izbuteşti, ştii ce te aşteaptă!... Numai deunăzi ţi-am povestit despre cei trei... Şi ei.au vorbit ca tine, ba şi mai năzdrăvan... Iar azi poate oă sînt tot în pădurea spînzuraţilor, ca să îngrozească pe alţii!

— în privinţa asta n-am nici o grije, zise Bologa, cu încredere. Cînd ar fi să mă prindă, m-aş împuşca şi aş isprăvi repede!... în orice caz, eu n-am să mor spînzurat, asta ţi-o garantez!

— Aşa mi-au garantat şi ei, prietene, dar împrejurările au fost mai puternice decît hotărîrea lor... De aceea zic: ia seama, nu te juca cu norocul! Sînt mii şi zeci de mii în situaţia ta şi soarta le poartă de grije tuturor cum crede de cuviinţă...

Klapka îi strînse mîna fierbinte... în clipa următoare, Apostol Bologa se pomeni singur, pironit în acelaşi loc, cu ochii în gol, uluit de vedenii, îşi veni în fire şi, simţindu-se sleit de puteri, se trînti pe pat. Pe masă, în sfeşnicul improvizat, lumina începu să pîlpîie repede, să sfîrîie şi apoi deodată se stinse. Pe Bologa, întunerecul îl zgudui, buzele-i arse însă şoptiră cu îndîrjire:

— Nu se poate!

— Știi vestea, Petre? zise a doua zi Apostol către ordonanța care, ghemuit într-un colț al adăpostului, citea cu rîvnă și evlavie *Visul Maicii Domnului.* Peste o săptămînă, cel mult două, mergem acasă, în Ardeal...

— Bogdaproste! făcu soldatul, luminat de bucurie și începînd să se închine. Bine c-a dat Dumnezeu și Maica Precista, că alții au mai fost cîte-o săptămînă, unii și mai mult, numai noi parcă sîntem ciumați...

Bologa zîmbi aproape răutăcios văzînd fericirea omului și urmă batjocoritor:

— Da' ce, tu crezi că ne ducem să petrecem? Ehe, mai pune-ți pofta-n cui, bădiță! Ne ducem tot la bătaie... să ne batem cu românii...

— Vai de mine, don locotenent! sări Petre speriat. Doamne, ferește! adaogă pe urmă, închinîndu-se de mai multe ori. Doamne, apără-ne și nu ne părăsi!... Mare păcat, don locotenent... Apoi să nu-i trăsnească Dumnezeu din senin?

Consternarea ordonanței îi făcea bine. „Dacă un om simplu se revoltă, atunci eu ce să fac? își zise Bologa, uitîndu-se mulțumit la Petre, și îndată urmă în sine: Atunci cum să nu înțeleagă și generalul ?..."

De azi-noapte îl urmărea gîndul cu generalul și se sforța mereu să-și întărească convingerea. A chibzuit bine, a prevăzut probabilitățile și... Klapka n-are dreptate. De altfel Klapka e un fricos, care vede pretutindeni călăi și spînzurători. Pe cînd el, Apostol Bologa, cu trei semne de vitejie pe piept... Sfaturile totdeauna l-au plictisit, dar acuma ale lui Klapka îl înfuriau. Resemnarea i s-a părut o atitudine animalică, nevrednică de omul liber. Cu atît mai mult i se părea azi că a sta cu mîinile în sîn ar fi o crimă cel puțin egală cu plecarea la război,

închipuirea că ar putea merge acolo îi stătea totuși înțepată în creieri ca o baionetă vrăjmașă. Trebuie s-o smulgă! Altfel, nu mai poate trăi. Mai ales că, în lumina spaimei de azi, amintirile trecutului îl împresurau ca niște amenințări din ce în ce mai negre...

Nădejdea în generalul de divizie îi risipea spaima. Și aceasta era o dovadă împotriva lui Klapka. Se hotărî să se prezinte la raport, să-i explice situația, să-1 roage și să-i făgăduiască solemn că își va face datoria oriunde, afară de acolo... Vru să plece îndată, să sfîrșească mai repede și să se liniștească. Puse mîna pe aparatul telefonic să anunțe că dorește să se înfățișeze comandantului diviziei. în ultimul moment își luă seama. Cum să ceară generalului mutarea, cînd nu știe nimeni despre schimbarea diviziei? L-ar întreba: de unde a aflat, cine i-a spus? Ar fi o murdărie să trădeze pe Klapka, ar fi...

„Deocamdată trebuie să mai aștept, își zise dînsul. întîi să se publice vestea schimbării, chiar neoficial... Trebuie să procedez cu băgare de seamă și cu demnitate!"

Se liniști. Trecură trei zile... Nu se auzi nimic despre strămutarea diviziei. Nici Klapka nu mai veni, parcă i-ar fi fost frică să dea ochi cu Bologa care, din ce în ce mai stăpînit de speranță, începea să creadă că poate s-a contramandat ordinul. Inima îi ticăia de o emoție plăcută. Și, fiindcă se simțea fericit, scrise mamei sale o scrisoare lungă și plină de credință, în care, pe două pagini întregi, veștejea fapta lui Pălăgieșu împotriva protopopului Groza; apoi

altă scrisoare, cu foc, Martei, comunicîndu-i că dragostea lui, în ciuda tuturor suferințelor, n-a scăzut şi de-abia aşteaptă ceasul cînd să-şi poată strînge în brațe logodnica.

Mai trecu o zi senină. Pe urmă sublocotenentul de la baterie îi spuse cum a aflat de la un infanterist că peste patru zile, cel mult, toată divizia trece pe frontul românesc. Bologa păli, dar ceru amănunte. Sublocotenentul i le dădu: că ofițerilor de la infanterie li s-a comunicat vestea, confidențial, de trei zile, că primele trupe din divizia de schimb au şi sosit la Zirin...

în aceeaşi noapte, tîrziu, se ivi iarăşi reflectorul, în sectorul de alături. Bologa, în postul de comandă, cu receptorul telefonic la ureche, asculta indicațiile observatorilor. Tunurile bubuiau aspru, răguşit, încît se cutremura pămîntul şi, din tavanul adăpostului, printre bîmele groase, se scurgeau firişoare de nisip.

„Ce-ar fi să-1 doboare tocmai acuma alții?" se gîndi el cu o părere de rău ciudată.

Cînd amuțiră tunurile şi auzi că lumina a dispărut, Bologa avu o tresărire de bucurie. îi veni în minte că Klapka a vorbit despre o decorație pentru distrugerea reflectorului...

„în orice caz, o citație pe divizie e asigurată fericitului care îl va nimici! îşi zise, întorcînd spatele telefonului. Oare cine va fi norocosul ?"

în suflet un glas îi răspunse că el trebuie să fie. încercă să-1 înăbuşe, dar glasul deveni poruncitor. Atunci îi fulgeră prin minte: dacă ar avea el norocul să spargă reflectorul rusesc şi dacă, drept recompensă, ar fi citat sau decorat, ce uşor şi cu cîte şanse de izbîndă s-ar putea duce la generalul Karg!

Ideea aceasta i se păru atît de minunată, că se miră cum de nu i-a venit mai curînd, îndată ce s-a hotărît să se prezinte generalului... îi pieri pe loc orice urmă de somn, se repezi la hartă şi se puse pe socoteli, pe însemnări, pînă la ziuă, cu o însuflețire neobosită şi cu convingerea aprigă că viața lui atîrnă de ceea ce face acuma.

Toată ziua o petrecu apoi cu binoclul la ochi, examinîndu-şi sectorul cu atenție, comparînd în gînd punctele reperate pe hartă... Spre seară începu să-1 roadă grija ca nu cumva, tocmai în noaptea aceasta, să lipsească iarăşi reflectorul mîntuitor. Totuşi era gata să vegheze şi o săptămînă şi să-1 nimicească... Numai, între timp, să nu vie ordinul de schimbare! Dar na, nu se poate! Trebuie să apară... Trebuie... Seara, la zece, dădu poruncile cuvenite şi porni spre observatorul cel mai înaintat... Ploua rece, leneş, monoton. Săgețile de apă se încovoiau, în văzduhul negru, cu luciri de oțel. Lutul ud, frămîntat de ploile toamnei, se agăța de cizmele locotenentului şi plescăia la fiece pas. Bolta de nouri parcă stătea să cază pe pămîntul amețit de întunerecul fără margini. Apostol Bologa, cu casca de fier înfundată pe cap, strîns în ulanca blănită, cu gulerul ridicat, înainta cu băgare de seamă, ferindu-se de băltoace, cu barba în piept. Inima îi bătea atît de năvalnic, că nici nu simțea plezniturile ploaiei.

Cunoştea drumul şi terenul. De vreo trei luni, de cînl s-a statornicit frontul, a făcut calea aceasta de sute de ori. Intră în labirintul de şanțuri de comunicație, unle apa se aduna ca în nişte canale de irigație. Cizmele cu carîmbii înalți i se scufundau pînă din sus de glezne în noroiul cleios.

Ajunse asudat la postul de observaţie, ascuns chiar în prima linie de tranşee. Schimbă două vorbe cu plutonierul zgribulit şi apoi îl trimise la baterie.

Bologa se cocoţă în dosul teodolitului, pe pipăite. Nu vedea nimic. Aparatul era ferit de ploaie, în schimb în spatele observatorului se scurgeau şiroaie de apă din spărturile coperişului. Căută să se orienteze, dar o beznă atît de deasă acoperea lumea, că ochii lui nu puteau desluşi nici o nuanţă în negrul înăbuşitor, iar în urechi îi huruiau exasperant de uniform glasurile ploaiei, care înghiţeau toate zgomotele vieţii. îşi simţea bătăile inimii, dar creierii parcă i se topeau, muiaţi de gînduri.

Peste un ceas răpăiala mai osteni puţin. în acelaşi timp Bologa îşi dădu seama că mintea iarăşi începe să frămînte planuri şi socoteli. Apoi se pomeni zicîndu-şi:

„Pe asemenea vreme poţi trece la duşman fără frică".

Cum pricepu rostul vorbelor, le curmă cu scîrbă. Din clipa cînd şi-a făcut convingerea că, distrugînd reflectorul buclucaş, va dobîndi de la generalul Karg mîntuirea, i-a părut rău şi i-a fost ruşine că s-a gîndit măcar să treacă la inamic. în doi ani de război, spiritul milităresc i-a pătruns atît de adînc în fire, încît dezertarea, din orice motiv, i se părea o crimă neiertată.

„Totuşi, dacă vrei să treci mai sigur, trebuie să pleci sau pe înserate sau în zorii zilei", îi veni iar în minte acelaşi gînd, stăruitor, ca o muscă pe care in zadar vrei s-o alungi.

încetul cu încetul ploaia conteni şi se porni un vînt aspru, cu şuierături sinistre, mai desţelenind puţin întunerecul şi cotrobăind vajnic prin observatorul lui Bologa care, în curînd, simţi în spinare o pată udă şi rece. Se ghemui mai bine, ferindu-şi spatele. Vîntul însă îi pătrundea prin haine, prin piele şi-i zgîlţîia inima.

— Şi reflectorul nu mai apare! murmură el dîrdîind.'

îşi înfipse ochii în bezna subţiată, cu furie nerăbdătoare. Acuma începeau să se desluşească, îa nemişcarea moartă, semne umile de viaţă. în dreapta şi in stînga tranşeele infanteriei se întindeau, strîmbe şi capricioase, ca nişte linii grosolane pe o hîrtie boţită. Ici-colo, ca muşuroaiele, înţepenite, poate chiar îngheţate, înaintea şanţurilor, zărea sau bănuia posturile de ascultare. La vreo treizeci de metri, îa stînga, începe sectorul căpitanului Cervenco... „Ce-o fi fâcînd oare Cervenco?... Bietul Cervenco..." în faţă cîmpul zăcea neted, pierdut în noapte şi biciuit de vîntul ce mai scutura în răstimpuri stropi mari de apă din văzduh. Apostol Bologa ştia că, exact la cinci sute optzeci şi trei de metri, se aflǎ prima linie de tranşee ruseşti şi i se părea că deosebeşte zigzagurile care înseamnă gardul morţii. închipuirea lui mergea mai departe şi, bîjbîind prin întunerec, arăta unde vine linia a doua, a treia, bateriile vrăjmaşe, unde a fost ultima dată reflectorul...

Bologa nu îndrăznea să se uite la ceas, de frică să nu-şi piarză nădejdea în apariţia reflectorului. Era sigur însă că a trecut miezul nopţii. „Mai este vreme", îşi zicea din ce în ce mai amărît. Singurătatea îl strîngea de gît. Simţea o navoie dureroasă de a schimba o vorbă cu cineva, cu oricine, numai să nu fie singur, să nu poarte singur povara aşteptării.., Reflectorul nu s-a arătat niciodată înainte de miezul nopţii; de obicei pe Ia două vine; deci nu i-a trecut vre-

mea, poate să spere. Dacă însă n-ar apărea de loc, atunci...

„Numai ei ar fi de vină dacă m-aş pierde!" se gîndi furios, ameninţînd cu pumnii liniile ruseşti nevăzute.

Apoi deodată, cînd se aştepta mai puţin, drept în faţă, chiar în sectorul bateriei, stîrnită parcă de sfidarea lui, ţîşni o lumină orbitoare şi mîndră, zvîrlindu-şi întîile raze spre cerul căptuşit cu nouri şi apoi coborînd pe pămînt, repede, cu tremurături înfrigurate. Apostol închise ochii, înfricoşat ca în faţa unei fantome, uitîndu-şi tunurile şi mînia, uitînd tot, parc-ar fi.visat.

— Hei!... Dormiţi acolo?... Tunurile!... Nu vezi reflectorul? bombăni îndată un glas gros, batjocoritor, la cîţiva paşi, în şanţul infanteriei.

Bologa se dezmeteci brusc. Cunoştea glasul: era un locotenent de infanterie, foarte înalt şi uscăţiv, care dispreţuia făţiş pe toţi artileriştii. Ochi cu teodolitul izvorul luminii şi apoi aruncă, un ordin scurt în gura telefonului. Peste cîteva clipe bubuiturile izbucniră, rare, chibzuite. Totuşi, razele albe alunecau încet, nepăsătoare de obuzele vijelioase, scormonind întunerecul, apropiindu-se parcă sfidătoare de Bologa. Pe urmă, ca şi cînd l-ar fi descoperit cum stătea zgulit în observatorul umed, se opriră chiar asupra lui, învăluindu-1 cu farmecul lor rece, străbătîndu-i, prin ochii bolnavi, în toate ascunzătorile inimii, răscolindu-i şi tulburîndu-i gîndurile ca un neaşteptat răsărit de soare... în primul moment Apostol simţi nrmai o ură năprasnică împotriva luminii care îl îmbrăţişa fără voia lui. Dar cînd vru să rostească două cuvinte în telefon, ca să corecteze tragerea tunurilor, nu-şi mai putu întoarce privirea. Dezmierdarea razelor tremurătoare începea să i se pară dulce ca o sărutare de fecioară îndrăgostită, ameţindu-1 încît nici bubuiturile nu le mai auzea, în neştire, ca un copil lacom, întinse amîndouă mîinile spre lumină, murmurînd cu gîtul uscat:

— Lumina!... Lumina!...

Chiar în clipa aceea însă, parcă le-ar fi retezat un paloş de călău, razele muriră, şi ochii lui Bologa se umplură de întunerec. Nu-şi dădea seama ce s-a întîmplat. Tunurile băteau mereu, rar, cum poruncise dînsul.

„Mi se pare c-am spart reflectorul", se gîndi atunci, mirîndu-se cum a putut face el asemenea ticăloşie şi bucurîndu-se că a făcut-o.

Stătu buimăcit un răstimp, avînd conştiinţa că ar trebui să mai facă ceva şi neputîndu-şi aminti ce anume. Apoi deodată, speriat, simţi receptorul telefonului şi strigă:

— Rachetele!... Rachetele!...

Pe cerul mohorît se ivi, sfîrîind mînios, un glob de lumină ca un ochi iscoditor. în punctul unde fusese reflectorul, Bologa văzu prin binoclu mulţime de viermişori negri zvîrcolindu-se neputincioşi. Iscoada din văzduh însă se stinse repede, şi tot atunci tunurile amuţiră singure, fără ordin, sătule parcă şi mulţumite, întunerecul şi tăcerea înfăşurară pe Apostol ca un linţoliu aspru, în vreme ce ochii lui, cu pupilele largi, se chinuiau într-o aşteptare fără scop. în fundul sufletului însă simţea clar cum pîlpîie dragostea de lumină, blîndă, mîngăietoare...

Apoi iar auzi, de astă dată chiar la spatele lui, glasul locotenentului de infanterie:

— în sfîrşit, bine c-a dat Dumnezeu de aţi isprăvit cu reflectorul, că era mai mare ruşinea!... Te

pomenești că iei și o medalie de vitejie, fiindcă la noi așa se dau decorațiile... în orice caz, eu te felicit!... Noapte bună!...

Fără să aștepte răspuns, locotenentul se depărta, mormăind, prin băltoacele șanțului de apărare.

„Ce s-a întîmplat, Doamne?" își zise Bologa, înfiorîndu-se și căutînd să se trezească din amorțeala ce-i oprise în loc gîndurile.

Vîntul sufla mai friguros, desfundînd iarăși o bură de ploaie măruntă, moleșitoare. Picurii îi țîrîiau în spinare ca niște fire de nisip... Apostol își zicea că la fel îi țîrîie și gîndurile în creieri, subțiri, nesigure, pipăitoare. încetul cu încetul însă izbuti să le rînduiască... Va să zică și-a atins ținta și se poate prezenta în fața generalului. Va să zică nu va mai trebui să meargă cu divizia pe frontul românesc, asta e aproape sigur. Atunci de ce nu se bucură cum s-a bucurat cînd i-a venit ideea să zdrobească reflectorul?... în loc de răspuns, în suflet îi răsări deodată lumina albă pe care o gîtuise adineaori, strălucind ca un far într-o depărtare imensă. Și strălucirea i se părea cînd ca privirea lui Svoboda sub ștreang, cînd ca vedenia pe care a avut-o în copilărie, la biserică, în fața altarului, sfîrșind rugăciunea către Dumnezeu... Lumina îi înăbuși întrebările și-i liniști inima ca și cum i-ar fi deschis o cale dreaptă, netedă, într-un ținut sălbatec și neumblat. Cu un ceas în urmă toate nădejdile lui erau în alții și n-avea încredere în sine. Acuma era sigur că mai curînd se va pune de-a curmezișul soartei decît să-și mai pîngărească sufletul, fiindcă în suflet, în lumină i se călea mîntuirea...

întunerecul se subția treptat. Vîntul sufla mereu și uneori cînta ca o chemare prelungă, confuză, ademenitoare. Atunci, ca o ispitire, în mintea lui Bologa încolți iarăși gîndul că aceasta e ora dezertorilor... Și gîndul nu i se mai păru respingător, ca și cînd i s-ar fi șters din creieri toate convingerile trecutului.

Un sergent veni să-1 schimbe, deși Apostol uitase să dea ordine. îi părea rău că pleacă din singurătatea care acuma îi era dragă. Se strecură prin tranșeele în zigzag, pe la spatele sentinelelor înțepenite lîngă arme. Cînd să cotească spre șanțul de legătură, se ciocni cu căpitanul Cervenco.

— N-am putut închide ochii toată noaptea, murmură căpitanul abătut. îmi pare rău c-ați nimicit, reflectorul, nu știu de ce... Ați ucis lumina, Bologa!

— Aici e lumina! răspunse Apostol, triumfător, bătîndu-și inima cu palma.

— Da, da, ai dreptate! Aici e lumina și suferința... Aici e toată lumea! zise Cervenco cu o sclipire în ochi.

Apostol Bologa trecu înainte prin șanțurile întortocheate, cu spatele încovoiat, cu ochii strălucitori, cu sufletul plin de încredere, împăcat și mulțumit, parcă s-ar fi purificat într-o baie de virtute.

Pe la amiazi, pe cînd Bologa dormea încă, un zbîmăit strident, la căpătîiul lui, îl făcu să sară drept în picioare, îngrozit, ca și cum s-ar fi prăbușit adăpostul. în telefon răcnea aghiotantul regimentului:

—Locotenent Bologa!... Alo!... Chiar el?... Tu ești?... Ordin de la domnul colonel să pleci ime-

diat să te prezinți excelenței-sale... Excelența-sa dorește să te vadă... Foarte urgent!... Firește că treci pe la noi, pentru că și domnul colonel are să-ți vorbească... Deocamdată eu te felicit prietenește!... Ai salvat onoarea diviziei întregi... Domnul colonel a telefonat chiar azi-noapte la cartier... Vine a patra, Bologa, bravo!...

Peste o oră Apostol era într-un automobil, alături de un căpitan de stat-major, pe care-1 întîlnise la postul de comandă al regimentului și care se oferise să-1 ducă pînă la cartierul diviziei, deoarece tot se gătea de plecare. Pe drum îi spuse și căpitanul că distrugerea reflectorului merită o recompensă deosebită, precum îi spuseseră toți camarazii, cu colonelul în cap. El asculta gînditor și tăcut. Uneori privirea i se cobora pe piept, unde luceau cele trei medalii de vitejie, și-și reamintea emoția clipei cînd a primit-o pe cea dintîi. Cît a dorit-o și cît se simțise de umilit pînă ce a căpătat-o! I se părea că numai el n-are și se credea nenorocit și dezonorat. Se arunca unde era primejdia mai mare, unde secera moartea mai cumplit, fără frică, cu gîndul numai la ea... Apoi cînd i-a agățat-o pe piept colonelul, în fața trupei, i-a plîns inima de fericire. De-abia atunci a început să se creadă vrednic de-a trăi...

în curtea comandamentului de divizie îi ieși în cale locotenentul Gross care, ca pionier, avea mereu treburi pe la Cartier. Gross îl întîmpină cu o strîmbătură ironică:

— Bravo, filosofule! Ai mai omorît cîțiva oameni pentru o tinichea...

— Ascultă, Gross! răspunse Bologa deodată jicnit. Cînd vei înceta tu de a executa ordinele, atunci să faci imputări altora! Pînă atunci, puțină modestie...

— Eu execut ordinele, adevărat, zise pionierul mereu batjocoritor. Eu săvîrșesc sau ajut barbaria, dar cu greață, amice! Nu cu entuziasm, ca alții!... Eu nu caut să mă disting!

— Mai bine ai căuta să-ți potrivești fapta cu vorba, murmură Bologa privindu-1 drept în ochi. E ușor să vorbești, dar...

— Am să te văd mîine-poimîine pe frontul românesc, îl întrerupse Gross, cu un zîmbet acru. Acolo să te văd...

— Eu nu voi merge niciodată acolo! zise Bologa, tresărind și roșindu-se.

Gross vru să mai zică ceva, dar atunci apăru în pragul casei un plutonier țanțoș, strigînd cu importanță:

— Domnul locotenent Bologa!... Poftiți... Excelența-sa...

Peste cîteva clipe Apostol Bologa stătea înfipt reglementar înaintea generalului Karg, om scurt și gros, cu fața urîtă și aspră, mohorîtă de mustăți burzuluite, sfredelită de niște ochi rotunzi, ale căror priviri, țîșnind de sub sprîncene foarte late și veșnic încruntate, păreau două pumnale veninoase. Inima locotenentului se zvîrcoli cînd îl văzu ridicîndu-se greoi de la masa încărcată cu dosare și hărți. își aduse aminte că, de cîte ori a dat ochii cu dînsul, a simțit o teamă stranie, ca de un vrăjmaș nemilos sau ca de o amenințare crîncenă ce nu se poate ocoli și care nici măcar nu știi cînd te va izbi...

Generalul, cu bărbia ridicată, îi întinse mîna și-i zise voios:

— Bravo, Bologa!... Mi s-a raportat fapta dumitale și am ținut să te felicit personal... Am ținut... da... negreșit...

Glasul lui era gros şi pătrunzător, şi parcă te ocăra chiar cînd glumea.

Apostol se înclină uşor strîngînd mîna generalului şi pe urmă îi povesti amănunţit, în fraze scurte, seci, milităreşte, cum a distrus reflectorul. Vorbind însă băgă de seamă că nările generalului sunt înfundate cu păr şi se gîndi că trebuie să sforăie urît noaptea şt că nu 1-a mai văzut de la execuţia cehului. Karg îl ascultă cu luare-aminte, dind din cap şi măsurîndu-i uneori, cu priviri mulţumite, de sus pînă jos; apoi, la sfîrşit, îl bătu prieteneşte pe umăr, murmurînd:

— Te-am propus pentru medalia de aur... Fii sigur că vei avea-o!... Soldaţi ca d-ta ne trebuiesc şi merită toate distincţiile... Bravo, Bologa!... Sînt mîndru că am onoarea să comand asemenea ofiţeri viteji...

Generalul tăcu, frămîntîndu-şi mintea să mai găsească vreo două cuvinte potrivite. Dar nu mai găsi nimic şi, după o pauză scurtă, repetă mai apăsat:

— Sînt mîndru... foarte mîndru...

Şi iar îi întinse mîna, gata să-1 concedieze. Atunci însă Bologa, liniştit, cu glasul limpede şi uitîndu-se drept în ochii lui cenuşii, îi zise:

— Excelenţă, vă rog daţi-mi voie să vă fac o rugăminte!

Generalul Karg, neplăcut surprins că. locotenentul, mai ales după ce i-a arătat atîta cinste, cutează să vorbească neîntrebat, şi încă să-i ceară ceva fără a se fi înscris la raport pe cale ierarhică, precum spune regulamentul, făcu doi paşi înapoi, cu o încruntare din sprîncene. Totuşi, vrînd să-şi dovedească indulgenţa faţă de un erou, răspunse prieteneşte:

— Da, da... te ascult... Un erou... cum nu... toată bunăvoinţa...

În clipa aceasta Bologa simţi lămurit că îndrăzneala lui e zadarnică şi neroadă, şi avu o şovăire. Pe frunte îi răsări o cununiţă de picuri fierbinţi. Ca să cîştige timp sau să se liniştească, tuşi puţin şi plecă fruntea. Pe urmă îşi redobîndi încrederea şi, pironindu-şi ochii cu hotărîre în ochii generalului, vorbi repede, sacadat:

— Ştiu, excelenţă... am aflat că divizia noastră, peste cîteva zile, va pleca în altă parte... pe alt front...

— Exact, zise generalul nedumerit, mai ales văzînd că Bologa se poticneşte.

— Atunci, excelenţă — urmă locotenentul brusc, parcă întreruperea i-ar fi dat un imbold nou — atunci vă rog să-mi faceţi favoarea de a mă lăsa pe mine aici... Ori, dacă aici nu se poate, atunci pe frontul italian...

Generalul îl măsură cu mirare şi cu o zvîcnire nervoasă de mustaţă, apoi zise:

— Bine... Deşi îmi pare rău că te pierd... Un ofiţer eminent, viteaz... Dar, fiindcă doreşti mult... Totuşi, cred că ar fi mai bine aici decît în Italia...

— Chiar şi acolo, excelenţă... Am fost cîteva luni pe Doberdo şi, la urma urmelor, aş prefera...

Faţa lui Bologa era acuma scăldată în bucurie şi nădejde. Nu se mai putea stăpîni. Suspină din fundul inimii, uşurat.

Bine... bine, repetă generalul gînditor. Nu pricep însă de ce n-ai merge cu noi? Divizia mea are o misiune sfîntă în Ardeal! O misiune măreaţă... Da!... Duşmanul a pîngărit pămîntul ţării. Acolo valahii...

Deodată generalul Karg se opri, ca şi cînd o rază de lumină i-ar fi deschis creierii. Se dădu iar cîţiva paşi înapoi, rămase cu privirea ţintă la Bologa, căutînd să-i scormonească în adîncimile sufletului. Cîteva secunde domni o tăcere ca un giulgiu, încît de afară

se auzi limpede huruitul unei căruțe și ciripitul gălăgios al vrăbiilor, într-un pom, sub fereastra cancelariei. Apostol, fără să-și dea seama, închise ochii, ferindu-se de scrutarea generalului, care izbucni brusc, aproape răgușit:

— Dumneata ești român?

— Da, excelență, răspunse locotenentul repede.

— Român! repetă generalul, cu un glas uimit și enervat care aștepta o dezmințire.

— Român! repetă Bologa mai hotărît întinzîndu-se din șale și scoțînd puțin pieptul.

— Da... bine... firește... bîigui Karg peste cîteva momente, bănuitor și cercetător. Da... desigur... Dar atunci mă miră rugămintea d-tale... foarte mult... Mi se pare că d-ta faci deosebire între dușmanii patriei...

Apostol Bologa se uita în ochii scînteietori ai generalului cu o seninătate care îl minuna pe el însuși. Se simțea însă hotărît și neclintit, ca în asalturile cele mai năprasnice. Acuma se încăpățîna să convingă pe dușman, deși înțelegea bine că silințele lui sunt de prisos. Se pomeni vorbind calm, fără umbră de emoție sau șovăire, parc-ar fi discutat cu un camarad binevoitor:

— Excelență, am conștiința că douăzeci și șapte de luni am luptat așa încît să pot sta cu fruntea sus în fața oricui. Nu mi-am cîntărit niciodată datoria. Mi-am dăruit tot sufletul și tot entuziasmul. Azi însă mă aflu într-o imposibilitate morală...

Generalul se cutremură, ca și cum i-ar fi împlînta o spadă în piept. Ochii i se aprinseră și luciră ca oțelul. Se repezi furios la Bologa, cu brațele ridicate și zgîrcite, gata să-1 zdrobească, răcnind:

— Ce?... Imposibilitate morală?... Ce vorbe sînt astea? Cum îndrăznești?... Eu nu cunosc asemenea fleacuri, care ascund pur și simplu lașitatea unor oameni fără sentimente patriotice! Nu cunosc, înțelegi?... Nu vreau să cunosc!

Apostol căută să protesteze, dar generalul îi reteză avîntul, congestionat de mînie:

— Nu-ți dau voie să mai vorbești, ai înțeles?... Fiecare cuvînt al d-tale ar merita un glonte! Gîndurile ce se ascund în dosul vorbelor d-tale sînt criminale!... înțelegi? Criminale!... O, o!... Va să zică asta ți-e vitejia?... Uite pe cine am propus eu pentru medalia de aur! Poftim!... Medalie de aur!... Glonte, nu medalie...

Îl împroșcă cu o privire grea de ură și dispreț,, apoi deodată îi întoarse spatele, strivind între dinți *o* înjurătură și smucindu-și mustața cu mîna dreaptă mică, grasă, încărcată de inele, ca o mînă de femeie cochetă.

Bologa rămase senin, nemișcat și cu gîndul mereu că trebuie să-1 convingă. Furia generalului îi făcea bine și-1 îmbărbăta. Cînd crezu că s-a mai potolit,, zise iarăși, cu același glas limpede:

— V-am făcut o rugămite, excelență, în credința că veți binevoi a înțelege starea mea sufletească... De aceea mi-am îngăduit a vă vorbi ca de la om la om...

Generalul care se oprise la fereastră, bodogănind și pufnind, se întoarse îndată spre locotenent și răspunse mai stăpînit:

— Eu nu ascult asemenea rugăminți și nici nu stau de vorbă cu astfel de oameni!... înțelegi?... De altfel am vorbit prea mult cu d-ta... Nerecunoscătorule!

Nu-i mai întinse mîna, ci îl măsură cu scîrbă din cap pînă-n picioare și apoi se așeză la masă, răs-

colind supărat dosarele. Bologa salută reglementar şt ieşi liniştit, cu nişte paşi siguri, ca după o convorbire nespus de plăcută. Generalul îl urmări cu ochii, clătină din cap, se uită la uşa închisă cu băgare de seamă şt deodată izbi cu pumnul în harta cu însemnări, cuprins iarăşi de mînie. Chiar în clipa aceasta aghiotantul se strecura în cancelarie, înfricoşat şi întrebător.

— Notează pe locotenentul Bologa, mormăi generalul Karg către aghiotantul aiurit. E primejdios şi... Nu m-aş mira să aud într-o bună zi că a dezertat la inamic... Ce oameni!... Ce armată!...

Aghiotantul se înclină, puse nişte hîrtii pe masă şi se grăbi să dispară în vîrful picioarelor, fără zgomot, de frică să nu-şi descarce generalul mima asupra lui.

în mijlocul curţii, Apostol Bologa se uită împrejur, parcă ar fi fost aici întîia oară în viaţă. Ograda era mare, cu gard de uluci spre uliţă şi cu poartă nouă de scînduri, deschisă. Cîteva căruţe se înşirau în fund, lîngă grajduri, iar automobilul cu care venise stătea părăsit, cu uşile căscate. Casa de piatră, acoperită cu olane vechi, vastă cît o cazarmă, era stropită cu urme de schije de pe vremea cînd a trecut războiul peste sat şi cînd un obuz a explodat chiar în grădiniţa din faţă, smulgînd din rădăcini perechea pomului în care şi acuma se ceartă un cîrd de vrăbii gălăgioase... Cerul se răzbunase puţin şi umplea văzduhul cu uu albastru mai blînd ca totdeauna. Soarele surîdea în asfinţit, galben, slab, ca faţa unui moşneag vesel, iar lumina aceasta săruta pămîntul ca o rouă binefăcătoare, râspîndind bucurie şi deşteptînd nădejdi pretutindeni... Apostol stătu un răstimp cu ochii spre soare, sorbind cu nesaţiu lumina zîmbitoare. Se simţea uşurat, ca şi cînd ar fi plîns cu lacrimi fierbinţi după o suferinţă multă vreme înăbuşită. Gîndurile nu-1 mai dureau, ci se supuneau, docile, voinţei lui, încît, dacă ar fi vrut, le-ar fi putut înşira frumos, pe *o* aţă, ca nişte mărgele...

Ieşi din curte. Pe uliţă, dincolo de popotă, văzu un camion încărcat cu echipamente, gata de plecare pe front. Se urcă. Voia să ajungă cît mai repede la baterie. Era grăbit.

10

Pe înserate sosi la divizion, să raporteze, că s-a întors. Găsi pe Klapka singur în adăpostul spaţios, scriind acasă. Căpitanul îl privi lung, apoi îi strînse mîinile şi zise cu căldură:

— Acuma pot să te felicit şi eu, dragă prietene... Din toată inima!

— Adevărat, numai d-ta nu m-ai felicitat încă... adevărat, răspunse Bologa, zîmbind amar. Pentru vitejia...

— Pentru vitejia de a fi spus generalului ce i-ai spus! îl întrerupse Klapka cu un fior.

— Ai şi aflat? se miră Apostol. Oficial?

— Am aflat din înfăţişarea ta, din mîndria şi liniştea ta! se însufleţi căpitanul. Nici nu e nevoie să-mi povesteşti ce s-a petrecut! Ochii tăi îmi spun tot, tot!... O, măcar de-aş putea fi şi eu ca tine, bărbat! Dacă am fi toţi aşa, într-un ceas s-ar sfărîma lanţurile!

Ca pe orice fricos, pe Klapka îl înfierbînta curajul şi energia altora. Ceru lui Bologa să-i istorisească din fir în păr scena cu generalul, întrerupîndu-1 de-

seori cu aprobări trufaşe. Apoi cînd Apostol sfîrşi, îl întrebă cu o curiozitate entuziastă:

— Ei, şi acuma ce ai de gînd să faci?

Ochii lui Bologa licăreau blînd. Răspunse de-abia peste cîteva clipe, calm, parcă ar fi spus că se întoarce spre perete:

— Acuma?... La noapte voi trece la muscali!

Klapka, neaşteptîndu-se la asemenea răspuns, se holbă la el un moment, pe urmă se uită împrejur, îngrozit să nu fi auzit cineva vorbele locotenentului, să vază şi el pe dracul, pentru că n-a raportat celor în drept.

— Ai înnebunit, omule? şopti cu glas rebegit de spaimă. Să nu mai spui astfel de copilării, că ne pomenim amîndoi atîrnaţi în vreun copac, ca doi coceni stricaţi!

Apostol Bologa surîse; dinţii albi îi luciră între buzele subţiri, zicînd:

— Acum o lună, chiar acum trei zile, nici n-aş fi îndrăznit să mă gîndesc la dezertare... M-aş fi dispreţuit eu însumi cel dintîi.... Findcă pînă azi am fost alt om... îmi face impresia, cînd mă uit înapoi, c-am purtat în mine viaţa unui străin... Totdeauna mi-am închipuit sufletul omului ca o visterie cu odăi multe, unele pline de comori, altele deşarte. Mulţi oameni, cei mai mulţi, trăiesc toată viaţa în cămăruţele cele goale şi veşnic deschise, căci celelalte sunt zăvorite cu lacăte grele, şi cheile lor zac tăinuite în focul chinurilor. Pe mine golul m-a înfricoşat ca şi întunerecui. De aceea m-am străduit să găsesc cheile comorilor mele. Dar şi comorile sunt înşelătoare. îndată ce ai descoperit una, rîvneşti pe cele mai ascunse.... Poate cea mai de preţ nu ţi-o dezvăluie decît moartea, şi totuşi o doreşti cu lăcomia avarului.... O fi deşartă

chiar rîvna aceasta... Fără ea însă viaţa n-ar mai avea nici o valoare şi nu s-ar deosebi întru nimic de viaţa unei gîngănii!... Azi simt c-am descoperit o comoară nouă şi trebuie s-o apăr cu orice jertfă!

— Ce comori, ce comori? îl întrerupse Klapka nerăbdător. Astea-s nerozii, prietene! Fraze, Bologa, şi visuri bolnave!... Realitatea e războiul cu moartea la braţ!... Lasă închipuirile, dragul meu, care cel mult complică şi amarase viaţa, destul de afurisită!

— Domnule căpitan, dacă ţii la mine, te rog din suflet să nu-mi mai dai nici un sfat! zise Apostol enervat, urmînd însă mai liniştit: Te rog foarte mult!... Crezi că mi-a fost uşor să-mi dezbrac trecutul, ca o haină murdară, şi să rămîn gol în mijlocul furtunii? Crezi că n-am încercat să mă înşel că sînt îmbrăcat, chiar după ce am simţit frigul şi ploaia biciuindu-mă?... Acuma nimeni în lume nu mă va mai putea îndupleca să-mi arunc straiele noi şi călduroase şi să zgribulesc iarăşi în zdrenţele lepădate... Aşa!... Te rog...! Şi... poate că mîine noapte va începe schimbul de trupe; va să zică nu mai e timp de pierdut. Aş risca să fiu silit a te însoţi în Ardeal!... Şi asta nu se poate!

— Te ascult şi tot nu pot crede că vorbeşti serios, murmură Klapka, acuma îngrijorat. Se vede că ţi-ai pierdut minţile ori că umbli să mori spînzurat... Dar nu pricepi, omule, că, mai ales după întrevederea ta cu generalul, vei fi urmărit pas cu pas şi că vei fi prins chiar în clipa cînd vei încerca să...

— Tocmai de aceea trebuie să plec la noapte! făcu Bologa neclintit.

— Atunci te cheamă spînzurătoarea! şopti căpitanul desperat, pipăindu-şi gîtul, parcă ar fi vrut să dea la o parte un laţ închipuit; apoi după un răstimp, adaogă cu o tremurare de frică: în orice caz

eu nu vreau să ştiu nimic... nimic... Eu mă spăl pe mîini...

Apostol Bologa se sculă liniştit şi vru să iasă. Klapka se repezi la el poruncitor:

_ N-ai să pleci nicăiri! Am să te împiedec eu!... Sînt comandantul tău şi te voi opri cu forţa!

— Poate că vrei să mă denunţi? întrebă Bologa apăsat, privindu-1 adînc. Să ştii că am să mă împuşc dacă...

Cuprins de o furie neputincioasă, Klapka începu să se lovească cu pumnii în cap, bîiguind:

— E nebun!... A înnebunit! Ce să fac eu cu nebunul?... Doamne, Doamne, ce să fac?

Apostol se apropie şi zise mişcat:

— Poate că nici nu merit zbuciumarea d-tale, domnule căpitan... Sînt ingrat că nu te ascult, dar acuma... zi-mi adio şi îmbrăţişează-mă!

Căpitanul se uită un răstimp la el, potolit brusc şi cu faţa grăsună asudată de durere. Apoi îl sărută pe obraji, plîngînd cu hohot şi mormâind înfricoşat, iarăşi cu însufleţire:

— Adio, dragă prietene... Adio...

Şi îl îmbrăţişa pînă ce, mulcomindu-şi puţin emoţia, izbuti să-i spună rugător:

— Poate că te mai răzgîndeşti... Făgăduieşte-mi cel puţin că ai să mai chibzuieşti, te rog... te implor!... Ar fi îngrozitor Să cazi în mîinile lor... să... să..« Spăimîntător!...

— Adio, răspunse Bologa, parcă nici nu l-ar mai fi auzit, ieşind repede.

Afară amurgea. în apus urmele soarelui scăpătat mai înseninau cerul spălăcit... Bologa păşea grăbit spre bateria lui, cînd, deodată, răsună din urmă glasul lui Klapka, ascuţit, mînios:

— Telefonist!... Telefonist! Unde-i telefonistul?

Bologa înţelese şi zîmbi. Căpitanul voia să se asigure împotriva unor eventuale bănuieli de complicitate.

11

Cîmpul de luptă, pustiu şi tăcut, se legăna în ceaţa înserării. Stepa părăginită se desfăşura nemărginită, netedă ca o foaie de hîrtie de împachetat, boţită şi pătată, înţepată cu copaci răzleţi, desfrunziţi şi sfîşiaţi de obuze. Poziţiile se desenau ca nişte dungi mohorîte, tremurate, cîrligate şi capricioase, fără început şi fără sfîrşit.

în apropierea bateriei, Bologa se opri căutînd în zigzagul de şanţuri, postul cel mai înaintat de observaţie, unde a fost şi azi-noapte. Cînd i se păru că 1-a găsit, gîndurile lui trecură mai departe, se tîrîră pe sub sîrmele ghimpate, cinci sute optzeci şi trei de metri, pînă la marginea tranşeelor ruseşti, unde rămaseră fără călăuză.

„Acolo începe viaţa nouă şi o lume nouă!" îşi zise cu inima încleştată.

în adăpost îl aştepta sublocotenentul care-i ţinuse locul şi care dorea să afle ce i-a spus şi cum 1-a felicitat generalul. Ca să scape de întrebări, Bologa, cu o veselie prefăcută, îi povesti o minciună şi schimbă repede vorba. Pe urmă zise îngrijorat că vor trebui să fie cu ochii în patru, să nu se pomenească cu vreun atac bruscat, avînd în vedere schimbarea diviziei. Sublocotenentul, vrînd să arate cît e de tare în pre_ vederi strategice, declară grav că el chiar se aşteaptă la o surpriză, dacă cumva duşmanul a prins de veste că divizia va fi înlocuită. în sfîrşit, îşi împărţiră ro-

lurile: sublocotenentul va veghea, la postul de observație principal, pînă la ora două, cînd va merge Bologa să-1 înlocuiască...

Rămas singur, Apostol se așeză să scrie cîteva rînduri mamei și Martei, să le înștiințeze cumva, prin cuvinte ascunse, că nu mai poate sta aici și că, în curînd, le va trimite vești mai bune... Dar, înainte de-a așterne vreo slovă pe hîrtie, își luă seama: orice înștiințare s-ar putea să le pricinuiască neplăceri... în schimb se apucă să studieze harta frontului cu o atenție înfrigurată, să tragă linii cu degetul, să-și aleagă un drum scurt, ferit... Așa îl găsi Petre cînd îi aduse cina.

— Știi că azi mi-e foame de aș fi în stare să te mănînc și pe tine? ! strigă Bologa rîzînd și gîndindu-se că trebuie într-adevăr să mănînce bine, căci dincolo cine știe ce-o fi.

îndată după masă se culcă, dînd de grije ordonanței să-1 scoale negreșit la unu după miezul nopții. Vrea să se odihnească, zicîndu-și iar că dincolo cine știe cum și unde va mai afla odihnă...

Petre îl deșteptă la ceasul hotărît și Apostol se sculă voios, sprinten. în cîteva clipe fu gata de drum. Se uită împrejur în adăpostul tăcut, chibzuind ce anume să ia cu dînsul din ce avea aici. Șovăi puțin și nu mai luă nimic. Cel mult de revolver poate să aibă trebuință, să-1 scape de pădurea spînzuraților... Porni spre ieșire, auzind pe Petre urîndu-i, ca de obicei: „Doamne-ajută, don locotenent..." Se gîndi să-i dea mîna, în semn de rămas bun, dar își continuă mersul fără să se oprească și fără să răspundă...

Noaptea se umezise. Ploaia amenința în văzduh cu răsuflări de vînt. Bologa se bucura și privea cerul înnourat ca pe un tovarăș care vrea să-i înlesnească

scăparea. Dacă ar începe să ploaie, firește, ar fi și mai bine...

Trecînd pe lîngă adăpostul căpitanului Cervenco și mai avînd o jumătate de oră de pierdut, se abătu să-1 întrebe de urît. Căpitanul citea în *Biblie,* cu ochii înlăcrimați, ca și cînd ar fi căutat să-și aline o durere mare.

— Ce-i, ce s-a întîmplat? întrebă Apostol uimit. Ce jeluiești așa... Ai vreun necaz?... Ceva de pe acasă?

— Eu sînt copac fără de rădăcini, zise Cervenco amărît, adăogînd cu o privire desperata: Bologa, auzi tu, în noaptea aceasta o să ne atace rușii!

Apostol păli, parcă l-ar fi pălmuit. Adineaori a vorbit și el de atacuri cu sublocotenentul, dar numai să-i evite întrebările plictisitoare și să aibă un pretext de a merge la postul de observație. Un atac însă i-ar răsturna toate planurile...

— Nu se poate... N-avem nici o informație, bolborosi dînsul zăpăcit. De ce să ne atace tocmai azi?

— Bologa, e sigur, reluă căpitanul mai plîngător. Crede-mă... O patrulă mi-a adus de aseară știrea că se fac pregătiri grăbite... Ai să vezi, Bologa!... Așa e totdeauna...

Zece minute Cervenco nu mai conteni cu jelaniile, încît Apostol plecă buimăcit, blestemîndu-și clipa care l-a îndemnat să intre la ruteanul maniac. Afară însă, în tăcerea frămîntată de vînt și în întunerecul necăcios, îi veni inima la loc și-și zise că Cervenco a început să nebunească, de vreme ce visează numai încăierări, atacuri...

Sublocotenentul dîrdîia în observator și salută pe Bologa ca pe un mîntuitor.

— La infanterie se zice că o să ne atace muscalii chiar în noaptea asta, şopti Apostol. Tu ai observat ceva?

— Aş... linişte şi frig, răspunse sublocotenentul, dispreţuitor. Infanteriştii aşa fac, se tem de toate umbrele... Dar muscalii nu sînt proşti să ne atace azi, hodoronc-tronc, cînd de-abia mîine-poimîine vine schimbarea!

Bologa îi strînse mîna cu mulţumire şi-i ură somn bun. Niciodată nu i-a fost atît de drag sublocotenentul ca acuma. Parcă a vorbit din sufletul lui: doar nu-s proşti muscalii...

Se obişnui cu întunerecul şi se uită cu multă grijă spre liniile de dincolo. Nu vedea şi nu se simţea vreo mişcare. Peste cîteva minute însă un foc de puşcă pocni asurzitor, undeva pe aproape. Deşi cunoscu, după zgomot, că nu e rusesc, totuşi avu o strîngere de inimă. Alte focuri speriate izbucniră îndată, apoi iar altele, şi în dreapta, şi în stînga, tot mai depărtate. Bologa se linişti; erau, desigur, sentinelele speriate...

Pe la trei, spre a-şi şterge orice urme de îngrijorare din suflet, porunci să se înalţe o rachetă, să vază şi să se convingă. în lumina verzuie, terenul dintre tranşee părea mort. La dreapta, între sîrmele ghimpate, zăcea cadavrul unui om. A fost ucis de acum două zile, pe cînd se întorcea din patrulare, noaptea, probabil chiar de camarazii lui, din greşeală sau de frică. Privirea lui Apostol trecu peste el ca peste un muşuroi, grăbită să-şi vază numai calea pe care şi-o alesese pe hartă. Un şanţ vechi, care începe la vreo douăzeci de metri şi merge pînă aproape de şanţurile ruşilor... împrejurul observatorului sunt rămăşiţe de tufe, lăsate înadins pentru mascare... De aici, tîrîndu-se prin cele două pîlnii de obuze, poate ajunge nesimţit la şanţul cel vechi, căci posturile de ascultare sunt mai departe... La cellalt capăt al şanţului va chema... Atîtea vorbe ruseşti ştie... Pe urmă...

Lumina rachetei se stinse şi Bologa rămase mulţumit. La cinci fix, cînd începe să se subţieze întunerecul, va porni.... Mai are deci două ceasuri. Era atît de hotărît, că nu simţea nici emoţie, nici nerăbdare. Aştepta, cu ochii înainte spre ţintă, cu gîndurile slobode. Vremea trecea peste dînsul ca o apă lină, răcoritoare...

într-un tîrziu îi fulgeră prin minte că poate ruşii îl vor dispreţui că a dezertat, el, ofiţer... Şi chiar în clipa aceea un bubuit prelung, răguşit, spintecă văzduhul. Apostol înlemni, într-o aşteptare ameţitoare. Peste cîteva secunde, care i se păruseră nesfîrşite, izbucni un răbufnit mai greoi, ca şi cînd s-ar fi desfundat pămîntul. Apoi îndată altele, furioase şi din ce în ce mai grăbite. Un clocot năpraznic fierbea în întunerecul brăzdat de dîre luminoase.

„Ce-i asta? se gîndi Bologa uitîndu-se la ceas şi văzînd că e de-abia patru. Atacul?... Va să zică, totuşi... Atunci..."

Apostol îşi dădu seama că tunurile ruseşti s-au năpustit asupra artileriei, care începuse să răspundă» cu teamă însă şi uluită de impetuozitatea duşmanului.

„Acum ce să mai fac?" îşi zise dînsul, cu receptorul telefonului în mînă, ascultînd duelul artileriilor.

Deodată auzi, la dreapta lui, la cîteva zeci de metri, un vîjîit sfîrşind într-o răbufnire scurtă. întoarse privirea într-acolo şi i se păru că vede pîlnia de pămînt împroşcînd în beznă.

„Iată că au început să dumice infanteria!" — îngînâ desperat, simțindu-şi creierul gol ca un burete uscat.

Mai trecu un răstimp. Prinprejux obuzele cădeau tot mai des. Apoi un țiuit prelung îi sfîşie urechile. Avu o strîngere de inimă şi gîndul fulgerător:

„Asta-i pentru mine!"

în față, numai la cîțiva paşi, se despică cerul, şi un vîrtej cumplit smulse coperişul observatorului. Apostol primi un cuțit în piept şi o lovitură în cască. Apucă cu amîndouă mîinile teodolitul, ca să nu se răstoarne. Apoi i se păru că se ridică în sus şi deodată se pomeni iar la pămînt, cu o durere crîncenă în coapsă...

„Sînt rănit sau poate..."

Gîndul i se rupse ca o ață.

Cartea a doua

O pată de lumină tulbure-cețoasă zăcea pe pardoseala de lespezi albe a salonaşului de rezervă, la picioarele celor două paturi de fier.

Pe fereastra unică se uitau în odaie ramurile negre ale unui păr bătrîn, dîrdîind în gerul sfîrşitului de februarie.

Pereții, îmbibați de gemete şi dureri, îşi amestecau respirația cu mirosul apăsător de spital şi cu căldura sobei de teracotă din dosul uşii.

în paturile curate, cei doi ofițeri, în halaturi cenuşii, stăteau lungiți, cu ochii în tavanul înalt. La căpătîi, în perete, pe tăblițe negre, albeau numele lor: Locotenent Bologa, Locotenent Varga... Pe mescioarele de noapte foile de febră se pierdeau printre sticluțele de medicamente, arătînd că suferințele cele grele au trecut peste dînşii.

în aerul încărcat de amintirile durerilor plutea o tăcere năbuşitoare, pe care Varga o sfărîmă deodată cu glas speriat, ridicîndu-se în pat, ca şi cînd ar fi văzut o nălucă:

— De ce taci, camarade?... Spune ceva, orice, te rog din suflet, căci tăcerea e mai dureroasă ca o rană de şrapnel!

Bologa întoarse faţa albă şi suptă de suferinţe spre dînsul, dar nu deschise gura. Varga aşteptă un minut, întrebător, apoi se lăsă iar pe spate, zicînd mai mult pentru sine:

— Se împlinesc patru luni de cînd bolim, mutîndu-ne din spital în spital, tot mai aproape de front... Mi s-a urît de moarte cu doctorii şi cu bandajele şi cu surorile de caritate! Baremi de-ar veni mai curînd concediul...

Apostol tăcea. în trei luni de zile, cît fusesel oprit de medici să vorbească, fiindcă avea plămînu. drept sfîrticat de o schijă de obuz, îndrăgise tăcerea în acel răstimp gîndurile lui s-au obişnuit a se rîndui frumos, fără pripiri năvalnice şi mai ales fără dureri. De altfel, la început, mintea i-a fost senină, parcă o mînă meşteră nevăzută i-ar fi şters din creieri toate amintirile. Cînd şi-a venit în fire întîia oară, la ambulanţa diviziei, a văzut pe doctorul Meyer şi pe Petre. Nu i-a recunoscut, dar a avut o bucurie atît de violentă, încît şi-a pierdut îndată cunoştinţa. A doua oară s-a trezit într-un tren sanitar, cu aceeaşi bucurie în suflet şi tot numai cîteva clipe. în sfîrşit, a treia dată a deschis ochii într-un salon alb, în spital. Patul era înconjurat de doctori.

— Bravo, mortule! i-a zis zîmbind unul cu cotlete albe şi mustăţi negre. Bine c-ai înviat... Dacă de şase zile mocneşti aşa...

Apostol atunci a simţit fericirea de a trăi ca un fior nespus de dulce şi, cu buzele crăpate de fierbinţeală, a şoptit abia perceptibil:

— Nu mă doare nimic... nimic...

Vreo şapte săptămîni mai mult al morţii a fost decît al vieţii. în afară de rana din piept, mai avea o sfărîmătură de os la piciorul stîng şi o scrijălare adîncă în coapsă.

— Vindecarea ta e o minune, i-a spus doctorul cu cotlete albe şi cu mustăţi negre, mai tîrziu. Ai o vitalitate extraordinară, altfel de mult te-ai plimba în lumea drepţilor!

Cînd i s-a vindecat piciorul şi coapsa, l-au trimis mai departe, spre regiunea unităţii lui, în spitalul de aici, fiindcă acolo începuseră să sosească transporturi mari de răniţi din luptele noi. Aproape o lună a zăcut singur aici, în salonaşul de rezervă din fundul coridorului, la etajul întîi. Petre stătea toată ziua lîngă patul lui, căutînd să-i ghicească gîndurile şi să-i împlinească dorinţele. Dimineaţa şi după vizita medicală îi citea *Visul Maicei Domnului,* cu glas obosit de evlavie, şi Bologa îl asculta fără a înţelege cuvintele, dar cu inima plină de o mulţumire caldă, moleşitoare... Apoi, într-o zi, ordonanţa i-a povestit, cum s-a priceput, ce s-a întîmplat atunci, în noaptea ceea... Din povestirea lui, Apostol n-a aflat mare lucru: că a fost îngropat la marginea unei pîlnii de obuz, în dărîmăturile postului de observaţie, şi că acolo l-a descoperit Petre, pe la amiazi, după ce, cu ajutorul diviziei de schimb, muscalii au fost respinşi în poziţiile iniţiale... Povestirea soldatului însă i-a adus aminte nădejdile din noaptea aceea şi i-a pus iarăşi în fierbere toate gîndurile de atunci. A avut cîteva clipe de nelinişte, ca în faţa unei vedenii dojenitoare. Pe urmă, vreo trei zile, gîndurile, dezlănţuite dintr-o toropeală prelungă, l-au chinuit şi i-au sfîşiat sufletul. îşi zicea că toate sforţările lui

de a ocoli soarta s-au zdrobit şi că de azi încolo numai moartea l-ar mai putea mîntui... Moartea însă îl îngrozea acuma mai mult chiar decît perspectiva de a trebui să meargă pe frontul românesc. Degeaba încerca să-şi biciuiască ambiţia, învinovăţindu-se de laşitate; dragostea de viaţă, din ce în ce mai impetuoasă, îi tăia orice avînt, murmurîndu-i neîncetat în inimă: „întăi eu, şi pe urmă cealaltă lume!"

într-o noapte fără somn apoi a găsit împâcarea. La urma urmelor, soarta a făcut bine ce a făcut. De ce ar fi dezertat el la ruşi, cînd tocmai i se oferea prilejul să treacă la români? Pentru muscali ar fi fost un simplu şi dispreţuit dezertor, în vreme ce românii îl vor primi ca pe un frate. Dincolo dezertarea ar fi fost o crimă dezonorantă, urmată de o captivitate ruşinoasă: aici va merge ca un adevărat erou, cu fruntea sus, şi va putea lupta îndată contra duşmanilor adevăraţi... Va să zică, teama de frontul românesc a fost fără temei. Noroc că soarta 1-a ocrotit... Datoria lui e să trăiască şi să triumfe. Nu viaţa, ci moartea înseamnă laşitate pentru omul care are un ideal în lume.

De a doua zi gîndurile au început să se mulcomească, punîndu-se toate în slujba liniştii lui, ca nişte servitori credincioşi. împreună cu liniştea însă i s-a luminat în suflet mai vie şi ura împotriva tuturor străinilor dimprejurul lui. Ura pe medicii care-1 îngri. jeau, pe surorile de caritate, pe ofiţerii convalescenţi şi se bucura că, din pricina ranei la plămîni, era osîndit să tacă. în ziua cînd un general bătrîn, înconjurat de o droaie de ofiţeraşi fercheşi, a venit să-i agate pe piept medalia de aur pentru distrugerea reflectorului, Bologa s-a prefăcut că i-e rău numai ca să nu fie silit a părea încîntat.

Pe urmă, într-o zi, acum vreo lună, a fost adus în salonaş Varga, care fusese greu rănit în şoldul stîng, tot atunci în noaptea ceea, şi din spital în spital ajunsese aici. în primul moment Apostol s-a bucurat şi, pentru că tocmai i se dăduse voie să vorbească puţin, îşi povestiră păţaniile. Varga îi explică amănunţit cum s-a desfăşurat atacul ruşilor, cum au pătruns pînă aproape de liniile artileriei şi cum au fost alungaţi înapoi printr-un contra-atac fulgerător. Totuşi în lupta aceasta, două regimente de infanterie au fost aproape complet nimicite, şi chiar huzarii lui au suferit mult, mai ales în cursul contra-atacului, cînd a primit şi el schija care era cît pe-aici să-1 lase şchiop, fiindcă un doctor cam smintit a umblat în ruptul capului să-i taie piciorul. Locotenentul de huzari clocotea de revoltă că bătălia, în care au pierit peste două mii de oameni şi în care era să-şi dea ortul popii, nici măcar n-a fost pomenită în comunicatele de război. Se mîngăia numai cu speranţa într-un lung concediu de convalescenţă.

Pe măsură ce Varga vorbea şi se frămînta, Bologa se întuneca. Toate cuvintele lui, chiar privirea lui i se păreau duşmane şi se mira, cum a putut omul acesta să-i fie simpatic? Ca să nu mai trebuiască să stea de vorbă cu dînsul, îşi procură un vraf de cărţi şi se puse să caute în ele explicaţii şi dovezi. Două săptămîni a răscolit şi s-a trudit. Nicăiri n-a găsit de ce binele nu e bine pretutindeni şi totdeauna, în toate cărţile omul îi părea izolat de viaţa adevărată, singuratec şi abstract ca o formulă matematică. Cineva s-a aşezat la masă, plin de încredere în cunoştinţele şi experienţele sale de viaţă, şi a decretat că oamenii trebuie să fie aşa şi aşa, că e bine cînd faci cutare lucru şi e rău dacă faci cutare. Şi în schema

lui, acel cineva vrea să vîre cu sila sufletele vii, să le încătuşeze, parcă viaţa s-ar modela după dorinţele sau concluziile cuiva. Dar viaţa merge mereu înainte, nepăsătoare, sfîşiind nu numai sistemele savanţilor, ci chiar minţile oamenilor, plăsmuind în fiece clipă situaţii noi, idei noi, pe care fantezia liliputană omenească niciodată nu le va putea înţelege şi cu atît mai puţin prevedea. Un capriciu al vieţii a pus faţă în faţă milioane de oameni, pe care i-a însemnat cu moartea în frunte, silindu-i astfel să descopere în sufletele lor taine nebănuite şi să ia hotărîri neaşteptate, în vîrtejul vieţii cărţile sunt grămezi de vorbe fără înţeles. Omul trebuie să-şi ferească numai conştiinţa să nu-i sîngereze.

în vremea aceea primi o scrisoare de la Klapka, plină de prietenie, comunicîndu-i cîte verzi şi uscate despre traiul pe noul front, lucruri mărunte, adăogînd la urmă de tot, în treacăt, că „pe-aici tot ruşi am găsit, numai ruşi..." Bologa îşi zise îndată, fără grije şi fără şovăire: „Nu face nimic... Voi mai aştepta..."

Varga încerca într-una să-i dezlege limba şi nu se putea dumeri de ce s-a făcut aşa de ursuz Bologa? Pe el tăcerea îl apăsa şi-1 amăra. De aceea a fost fericit cînd doctorii i-au dat voie să iasă din odaie, s-a împrietenit cu alţi camarazi de prin celelalte saloane şi mai mult stătea cu dînşii decît cu Bologa.

Acuma, în aşteptarea vizitei medicale de după-amiazi, huzarul se perpelea ca peştele pe uscat, mai ales după ce toate sforţările lui de-a scoate o vorbă din Bologa au rămas fără ecou.

— Ce ai, Bologa? izbucni în sfîrşit Varga, jicnit. M-ai exasperat cu muţenia!... Nu mai vrei să vorbaşti cu mine, ori mă urăşti? Am fost prieteni şi...

— Nimic, nimic, murmură Apostol, fără să întoarcă ochii.

Varga trebui să-şi oprească noile întrebări. Veni doctorul, însoţit de o soră de caritate drăguţă şi zăcută de vărsat.

— Iată salonul minunilor cereşti! strigă doctorul, mic şi blond, frecîndu-şi mîinile, radios şi jovial. Pe cît văd, am să vă dau paşaport, curînd-curînd, domnilor! în orice caz, ar fi nimerit să începeţi a face mai multă mişcare, baremi prin seră, dacă nu prin parc. Afară e încă iarnă, ce-i drept, dar ar trebui să vă mai dezmorţiţi oasele, domnilor!... Ar fi foarte, foarte bine!

— Parcă n-o să ni le dezmorţim iar pe front, doctore? zise Varga înviorat. Sper că ne dai un concediu de convalescenţă, doctore! E imposibil să ne trimiţi numaidecît în luptă, cu rănile de-abia cicatrizate !

— Desigur... negreşit! răspunse medicul cu zîmbetul scăzut. întrucît depinde de mine, fireşte!... Eu însă cel mult pot să propun, decizia e în alte mîini, şi, să vă spun drept, doar sunteţi bărbaţi, toate comandamentele ne repetă într-una că se simte mare, mare nevoie de ofiţeri, pretutindeni...

— Am înţeles, încheie Varga posomorit. Ne vei concedia direct pe front.

Doctorul mai îngăimă cîteva cuvinte şi se grăbi să dispară împreună cu sora de caritate, mereu senină şi surîzătoare.

Pe urmă odaia se umplu, în cîteva minute, de întunerec. Numai geamurile rămaseră cenuşii, ca nişte ochi bolnavi, stinşi. Varga umbla de ici-colo, nervos, cu mîinile la spate, dar paşii lui nu făceau atîta zgomot cît tictacul arămiu al unui deşteptător

de pe mescioara de noapte. într-un tîrziu, Apostol, şezînd pe pat, cu ochii la rămurelele degerate de afară, care desenau arabescuri negre pe geamurile tulburi, începu să fredoneze un cîntec vesel.

— Bologa! Ce dracu, de cîntece îți arde? se opri Varga cu imputare. Ori te bucuri că ni s-au spulberat perspectivele de concediu?

— Mă bucur, din inimă, amice! răspunse Apostol cîntînd şi gesticulînd ca un actor într-o operă italiană. Război, război, război, înainte, la război!

Locotenentul de huzari înmărmuri şi, în cele din urmă, convins că Apostol îşi bate joc de dînsul, ieşi din odaie trîntind uşa. Bologa încetă cîntecul brusc, parcă de-abia atunci şi-ar fi dat seama ce face. îi păru rău şi se lungi pe pat, cuprins de o tristețe ciudată. Peste cîteva minute veni Petre, aprinse lumina şi-i întinse o scrisoare, întrebînd:

— Oare nu-i de-acasă, don locotenent?

Bologa se aruncă asupra plicului, dar văzînd că-i de la Klapka, nu se mai grăbi să-1 desfacă. Presimțea ce cuprinde şi, într-adevăr, citind, dădu peste trei rînduri încurcate, din care înțelese cu o claritate tăioasă că, de o săptămînă, în locul ruşilor, au apărut românii. Se uită un răstimp la Petre, gînditor, şi apoi zise:

— Nu-i de-acasă... E de pe front, de la domnul căpitan... De-acolo, nu de-acasă...

Vorbind, gîndurile i se strămutară departe, cuprinzînd într-o fulgerare toată Parva şi, deosebit, fiecare ființă dragă, începînd cu maică-sa şi cu Marta, față de care se simțea vinovat pentru că le-a scris numai de două ori de cînd zace prin spitale şi mai cu seamă fiindcă în noaptea ceea a vrut să se despartă de ele fără să-şi ia rămas bun.

„Mi s-a înmuiat inima îndată ce am văzut că s-a apropiat ziua plecării!" îşi zise dînsul, uitîndu-se la Petre.

— Trebuie să vie şi de-acasă, don locotenent, rosti soldatul cu încredere.

— Da... da... trebuie... acasă... îngînă Bologa, întorcîndu-se cu spatele, încet, obosit.

Varga reveni mai tîrziu, neîmpăcat. Apostol tresări din mrejele gîndurilor şi zise blînd:

—Varga... nu ştiu ce am... Iartă-mă!

Locotenentul se însenină imediat şi se apropie cu mîna întinsă:

— îmi pare rău, prietene dragă... Dar te-ai schimbat îngrozitor... Odinioară mă iubeai, ne înțelegeam...

— Odinioară! oftă Bologa cu ochii scăldați în lacrimi.

Şi mai stătură zece zile pînă să plece...

Trenul gîfîia şi asuda suind printre munții cu piscurile cărunte încă de zăpadă. Soarele începutului de primăvară presăra pulbere de argint în văzduh. Pădurile şi poienile tresăreau sub mîngîierea razelor fierbinți. Viața nouă, tînără, vijelioasă înviora năvalnic înfățişarea pămîntului. Numai trenul, încărcat de oameni şi materiale de război, lung, scîrțăind şi pufăind, părea un monstru din altă lume, pornit să înfrunte tinerețea firii. Locomotiva se tîra încet, aşteptîndu-se parcă să-i iasă în cale vreun duşman, se strecura ca o şopîrlă uriaşă pe subt coastele şi

rîpele nepăsătoare, ferindu-se de amenințări închipuite la fiecare cotitură.

într-un vagon rezervat pentru ofițeri, Apostol Bologa, stătea pe coridor, la o fereastră lăsată în jos, sorbind nesăturat priveliştea munților, care-i aminteau valea Someşului şi-1 făceau să uite unde merge acuma. Din clipa cînd a pornit la gară, i s-a trezit în suflet o îndîrjire neastîmpărată, care-i feconda iubirea şi i-o păstra mîndră şi curată.

Deodată uşa compartimentului de la spatele lui se deschise şi se închise cu zgomot şi în ureche îi răsună glasul lui Varga, foarte încîntat:

— Ştii, Bologa, cine se află în trenul nostru?... N-ai să ghiceşti!... Generalul Karg!... Uite, acuma ne spuse Gross...

Apostol se întoarse. Prin geamurile uşii se vedeau în compartiment, în fumul de țigări, cîțiva ofițeri. Gross rînjea batjocoritor, explicînd ceva cu gesturi violente.

— Zice c-a vorbit despre noi cu generalul, urmă Varga. Ba zice, pe onoarea lui, că generalul ar dori să ne vadă, şi mai cu seamă pe tine, nu ştiu de ce... în definitiv, n-ar fi decît natural, că doar am sîngerat destul pentru patrie... De altfel Gross a călătorit cu generalul în interes de serviciu, aşa că...

Lui Bologa îi era scîrbă de toți, cu Gross în frunte. Din pricina aceasta nici nu s-a amestecat printre ei, şi cu pionierul de-abia a schimbat două vorbe indiferente.

— Da?... Ei vezi?... Foarte bine! zise dînsul, vrînd să arate curiozitate, cu dispreț în privire.

— Să vezi însă ce m-am gîndit eu, reluă locotenentul de huzari, cuprinzîndu-1 de mijloc. Dacă izbutim să vorbim cu generalul, trebuie să căutăm să-1 convingem că merităm şi noi un concediu după aproape cinci luni de spital şi suferințe, nu-i aşa?... Eu am mare încredere în Karg, deşi e sever şi neînduplecat, căci noi, slavă Domnului, am luptat vitejeşte...

— Bine, fireşte, n-ar fi rău, răspunse Bologa, convins în sine că speranțele lui Varga sînt copilăreşti şi dornic să rămînă iar singur. Dar dacă zice Gross că s-a interesat de noi generalul, de ce nu ne însoțeşte şi el?

Varga aruncă o privire în compartiment şi apoi întoarse spatele cu dezgust, zicînd:]

— M-a plictisit jidanul cu teoriile anarhice, dragă prietene!... Nu poți vorbi trei minute cu el fără să-şi bată joc de tot ce avem noi sfînt, țară, credință, trecut... A început să-mi fie greață şi frică, zău, Bologa! adaogă peste o clipă, iarăşi înviorat. Dacă aş fi nevoit să stau mult în tovărăşia lui, m-aş pomeni într-o bună zi că mi-am pierdut şi eu toate sentimentele patriotice!

— Sentimentele adevărate trebuie să reziste oricărei ispite! glăsui Apostol apăsat.

— Aşa se zice, dar în realitate nimic nu rezistă la infinit! zîmbi Varga. Asta chiar tu mi-ai spus-o odată, într-o discuție, la Budapesta, la unchiul meu, şi n-am uitat-o. Picătura de apă găureşte stînca... Ş-apoi tu parcă nu te-ai schimbat? Poate că tu nu-ți dai seama, dar eu, care am stat cu tine, într-o odaie, aproape două luni şi ți-am înghițit toate curiozitățile... ehe! prietene, întreabă-mă pe mine!... Unchiul, care te-a iubit ca pe copilul lui, dacă te-ar întîlni azi, nici nu te-ar mai recunoaşte. Bologa, crede-mă!... Repet, poate că nu-ți dai seama, poate că...

Apostol Bologa desluşi, parcă, în cuvintele huzarului o provocare ascunsă. îi răspunse cu ură

dar şi cu o gravitate în care străbătea trebuinţa de a-şi dezvălui sufletul, de a-1 pune în palmă şi de a-1 purta, mîndru şi încrezător, ca pe un potir în văzul tuturor:

— îmi dau seama prea bine că m-am schimbat... Cum să nu-mi dau seama, cînd schimbarea s-a săvîrşit în chinuri, ca o nouă naştere?... Dar eu de-abia prin schimbarea aceasta am dobîndit adevăratele sentimente fireşti, cum ziceai tu... De-abia, Varga!

Locotenentul de huzari se tulbură. Din tonul lui Bologa simţi lămurit că se află în faţa unui duşman, îi zise încet, sec, răzimîndu-se cu spinarea de uşa compartimentului şi privindu-1 lung:

— Bologa, sentimentele tale mi se pare că sînt nefireşti... Ia seama!

— Mă ameninţi? întrebă Apostol ironic.

— Sentimentele tale te mînă drept în braţele duşmanului...

— Care duşman? repetă Bologa mai batjocoritor.

— Duşmanul ţării, oricare ar fi! vorbi Varga, puţin mai aspru. în clipa aceasta tu, prietene, eşti dezertor în gîndul şi sufletul tău!

Apostol Bologa tresări scurt, apoi zise repede, cu glas mai cald, apucîndu-1 de mînecă şi împlîntîndu-i în ochi privirea hotărîtă:

— Ascultă, Varga...Tu ai fost odinioară om şi te lăudai că, sub mundirul militar, vei purta veşnic o inimă! De aceea îţi zic acuma: dă la o parte raţiunea cazonă şi spune ce-ai face tu dacă, de pildă, fiind în armata rusească, te-ar trimite să te baţi cu ungurii, cari au pornit să te dezrobească?

— Stai, stai... nu-i aşa, prietene! bîlbîi locotenentul roşind. Mai întîi patria...

— Nu ocoli întrebarea, stărui Bologa, triumfător. Răspunde cinstit! în asemenea cazuri nu pot fi două răspunsuri!

Varga tăcu. întrebarea îl încurca, şi mai ales curajul lui Bologa. în sfîrşit, zise şovăitor:

— Există o lege pentru toţi şi o singură datorie, care ne leagă prin jurămînt. Cînd începe cineva să le judece prin prisma egoismului sentimental, atunci...

— Lege, datorie, jurămînt sînt valabile numai pînă în clipa cînd îţi impun o crimă faţă de conştiinţa ta! întrerupse Apostol cu vioiciune. Nici o datorie din lume n-are dreptul să calce în picioare sufletul omului, iar dacă totuşi încearcă...

Bologa sfîrşi brusc, cu un gest vag, care spunea orice şi nimic. Varga, surprins, îngăimă cu ochii mari:

— Atunci bănuielile mele... Atunci umbli cu gînduri de dezertare?

— Gînduri? murmură Apostol cu un surîs straniu. Gîndurile sînt schimbătoare, Varga! Am însă o credinţă vie în suflet... asta, da! Şi dacă ea îmi va porunci să trec... să... dezertez la inamic, adică la inamicul vostru, nu voi ezita nici un moment a-mi face datoria cea adevărată... De altfel chiar voi, judecind cinstit şi fără pornire, îmi veţi da dreptate şi mă veţi aproba! Sînt sigur că şi tu, în sufletul tău...

— Nu nu, Bologa, te înşeli amar! zise Varga iarăşi sec. Eu nu te voi aproba niciodată! Eu dispreţuiesc crimele!

— Da? întrebă Apostol cu o mirare nepotrivită, adăogînd îndată cu ton jovial: Fii sigur, Varga, că n-am să-ţi cer aprobarea!... Cel mult, de s-ar întîmpla să trec prin sectorul tău şi dacă aş avea ghinionul să te întîlnesc, cel mult atunci ar putea fi vorba... Dar atunci, cine ştie, poate că am vorbi altfel...

— Să te ferească Dumnezeu, Bologa! izbucni locotenentul, grav şi ameninţător. Eu te-aş aresta, ba te-aş împuşca dacă ai încerca să te împotriveşti, cu toate că mi-ai fost prieten!

— Fii liniştit! zise Bologa iarăşi ironic. Am să mă feresc de sectorul tău ca de foc... Acuma eşti mulţumit?

— Tu poate glumeşti, Bologa, dar eu...

— Nu glumesc de loc! declară Apostol, devenind dintr-o dată sfidător.

Locotenentul Varga era jicnit personal de toate cîte auzise. Seninătatea şi hotărîrea cu care Bologa, un ofiţer, îi declara că va dezerta îl înfuriau. O clipă se gîndi să-l denunţe şi, astfel, să-l pedepsească. Dar poliţismul îi repugna. Şi apoi prea au fost prieteni odinioară ca să se despartă pentru nişte lucruri care, în realitate, îl priveau numai pe Bologa. Dacă ar putea citi cineva în sufletele tuturor ofiţerilor, s-ar îngrozi de ceea ce ar descoperi. Cei mulţi îşi ascund gîndurile, pe cînd el baremi e sincer.

— Astea-s prostii, prietene! zise Varga, după o pauză, cu glas schimbat şi cu o veselie poruncită pe faţă. Mai bine haidem la generalul Karg, să ne miluim de un concediu!

— Aşa-i... prostii... surîse Apostol îmblînzit. Prostii sînt toate vorbele omului în ceasurile cele grele ale vieţii...

Varga porni înainte pe coridorul murdar şi plin de soare tînăr. Trenul lăsase în urmă o cotitură şi vagonul se clătina parc-ar fi fost să-şi piarză echilibrul. Locotenentul de huzari se sprijinea cu mîinile de pereţi, înjurînd furios, în vreme ce Bologa, la cîţiva paşi înapoi, mergea sigur, liniştit, ca pe o cărare.

3

Trecură printr-un vagon ticsit de militari şi civili, amestecaţi de-a valma. Pe coridorul strimt se îmbulzeau mai ales ţărani cu feţele speriate, păzindu-şi dăsagii sau legăturile, vorbind puţin şi încet, parcă s-ar fi temut să nu-i audă cineva. în colţul dinspre vagonul ofiţerilor, un preot român, înalt, slab, cu o bărbuţă rară şi îmbrăcat sărăcăcios, se sfătuia domol cu trei ţărani care, după port, păreau unguri.

Apostol, făcîndu-şi loc pe la spatele preotului, auzi vorbă românească şi întoarse capul o clipă, fără însă a se opri din mers. Zări o faţă cunoscută parcă... în înghesuială nu avu vreme să se mai uite înapoi, dar îi rămase în ochi înfăţişarea preotului şi în minte întrebarea: „Cine o fi şi de unde îl cunosc?..."

în vagonul următor călătorea generalul Karg. Aici coridorul era ocupat numai de ofiţeri de toate gradele tăifăsuind şi aşteptînd fiecare norocul de a putea vorbi neoficial cu generalul. La compartimentul excelenţei erau trase perdelele cafenii, şi aghiotantul ieşise afară, din propria-i iniţiativă, să roage pe domnii din coridor să facă linişte, ca nu cumva să se supere excelenţa-sa... Tocmai atunci sosi Varga, luă deoparte pe aghiotant şi-i şopti:

— Ne spuse Gross că moşul doreşte să ne vadă, pe mine şi pe Bologa... Adu-i aminte, dragul meu, te rog!

Aghiotantul dădu mîna cu Bologa, pe care nu-l mai văzuse de la audienţa cu bucluc, şi apoi intră în compartimentul generalului, suspinînd grav:

— Să încercăm...

Peste cinci minute crăpă uşa, scoase jumătate corpul şi zise binevoitor:

— Bologa, vino... te rog... Excelenţa-sa doreşte...

întîlni ochii lui Varga întrebători, dar strînse din umeri, cu faţa mîhnitâ de regrete că „aşa-i ordinul"...

Generalul Karg era vesel şi mulţumit. în sfîrşit obţinuse, cu chiu cu vai, să fie propus pentru ordinul „Măria Theresia". Şedea lîngă fereastră, cu picioarele-i scurte întinse comod, cu faţa-i negricioasă întoarsă spre Apostol Bologa care intrase şi salutase, printr-o înclinare militărească.

— Ei, te-ai făcut sănătos? întrebă generalul, întinzîndu-i alene mîna cu multe inele şi măsurîndu-1 cu o privire atentă.

Bologa răspunse cu un surîs nehotărît. Avea faţa galbenă, suptă, cu buzele fără culoare; numai ochii ardeau, mistuindu-se într-un foc lăuntric. Generalul îl măsură iar din cap pînă în picioare şi apoi îi oferi un loc lîngă dînsul. Pe bancheta cealaltă, în faţa excelenţei, şedea un colonel cu figura colţuroasă, pe care Apostol nu-1 cunoştea, şi un maior slab, cu ochii scînteietori de inteligenţă. Aghiotantul, auzind iar gălăgie pe coridor, se strecură afară, să atragă din nou atenţia domnilor că excelenţa-sa poate să se supere...

Generalul îi puse fel de fel de întrebări despre cum a fost rănit, prin ce spitale a umblat, cum s-a vindecat, dar Bologa, răspunzînd, vedea mereu în privirea lui o întrebare nerostită, care îl îndîrjea întocmai ca adineauri provocarea lui Varga. Altminteri Karg, prin tonul vorbelor şi prin blîndeţea ce-i îndulcea toată înfăţişarea, îi arăta un interes într-adevăr sincer, aproape nefiresc de sincer. Pe urmă veni şi rîndui întrebării aşteptate, luînd însă o formă glumeaţă, prietenoasă:

— Ei, aşa-i că nu s-a prăbuşit lumea fiindcă vii cu noi aici?

Apostol văzu limpede în ochii generalului că cere un răspuns scurt: nu. De aceea nu-şi putu stăpîni o secundă de ezitare, care se stinse singură. Apoi vorbi cu o cutezanţă înfrumuseţată de claritatea glasului:

— Niciodată n-am fost laş, excelenţă, şi deci am să vă mărturisesc şi acuma că în sufletul meu s-a prăbuşit o lume!

Degetele grase şi încărcate de inele se agăţară nervos de mustaţa burzuluită, iar sprîncenele late se înfoiră cîni generalul, uluit, întrebă:

— Adică cum?... Ce lume s-a prăbuşit?

Bologa surîse atît de senin, că încruntarea generalului se transformă într-o curiozitate nerăbdătoare, iar mîna îndată i se aşeză liniştit pe brăţara canapelei.

— Am citit undeva, excelenţă, zise Apostol cu glasul de adineaori, că inima omului, în primele săptămîni ale vieţii embrionare, se află nu în piept, ci în cap, în mijlocul creierilor, şi că de-abia pe urmă coboară mai jos, despărţindu-se de creier pentru totdeauna... Ce minunat ar fi, excelenţă, dacă inima şi creierul ar fi rămas împreună, îngemănate, să nu facă niciodată inima ce nu vrea creierul şi mai cu seamă creierul să nu facă ce sfîşie inima!

Generalul se uită cîteva momente la Bologa, apoi la ceilalţi, apoi rîse cu poftă, cu gura căscată, cu mustăţile zbîrlite, încît faţa i se încreţi ca o coajă de nucă stricată.

— Foarte... foarte... interesant! mormăi dînsul rîzînd.

Pe urmă, potolindu-se cu greutate şi cu o vădită ruşine pentru că nu şi-a stăpînit rîsul, îşi reluă masca obişnuită şi serioasă, povestind colonelului cum i-a cerut Bologa să nu vie pe frontul românesc şi cum el totuşi l-a iertat, avînd de-a face cu un ofiţer foarte capabil şi conştiincios, deşi acuma vede că e şi încăpăţînat. Colonelul ascultă cu respect pînă ce sfîrşi şi apoi, cu acelaşi respect, zise:

— Eu, excelenţă, nu admit, fireşte, pentru că nu-mi permite legea, dar mă pun în situaţia locotenentului şi-i înţeleg amărăciunea... E regretabil că cei în drept n-au luat măsuri generale în privinţa aceasta, ca să evite situaţiile delicate, în interesul capacităţii combative â armatei...

Apostol se cutremură, ca şi cînd cuvintele colonelului i-ar fi străpuns ace în inimă, căci el astăzi nu mai dorea înţelegere, ci tocmai motive de ură şi îndîrjire prin care să-şi aţîţe, înflăcărată, credinţa. Generalul însuşi rămase surprins o clipă, şi pe urmă răspunse convins, ba chiar cu un fel de mîndrie:

— Evident, evident că aşa este!... Din punct de vedere uman, fireşte... Dar dacă cei de sus nu s-au gîndit la posibilităţile acestea?... Nici eu nu pot lua asupra mea toate răspunderile... Eu cel mult pot să uşurez, în anume cazuri, cum e cazul locotenentului, de pildă... Da! Negreşit, trebuie să uşurăm... Cum e încă slăbit de boală, vreau să-1 feresc de greutăţile frontului şi o să-1 întrebuinţăm într-un serviciu mai fără osteneli mari... Uite, să treacă la coloana de muniţii! Aşa-i?...Căci noi suntem umani... Noi... armata noastră... Unde aiurea şi-ar mai bate capul un comandant să menajeze asemenea scrupuli?... Ce zici, domnule maior? S-a mai pomenit atîta umanitate în vreo armată de cînd e istoria? Şi totuşi pe noi ne acuză duşmanii de barbarie!... Ce lume! Ce nedreptate!

Tocmai în clipa aceea aghiotantul se furişă iarăşi înlăuntru. Generalul îşi curmă reflecţiile şi-i zise poruncitor:

— Ia notă că locotenentul Bologa va fi repartizat la coloana de muniţii!

în vreme ce aghiotantul scoase un carnet de însamnări Apostol Bologa se uită la toţi, pe rînd rugător, întîlnind însă pe toate feţele aceeaşi compătimire, scăldată doar în zîmbete diferite. Se simţi umil şi mic, deşi sufletul îi clocotea de ură. A vrut să stîrnească indignare şi iată că a găsit milă şi înţelegere. Văzu creionul aghiotantului alergînd pe hîrtie şi deodată strigă:

— Excelenţă, aş dori mult să-mi reiau bateria!

— Dasă, murmură generalul ocrotitor şi din nou vesel. Trebuie să te întremezi şi să aduni puteri într-un serviciu mai uşor, mai ferit de primejdii... îmi pare bine că ţi-a rămas drag frontul, dar deocamdată sunt silit, în interesul d-tale, să mă opun şi să te menajez!

Bunătatea generalului, inexplicabilă şi neaşteptată, îl exaspera pe Bologa. Vru să-i mai obiecteze că serviciul la coloana de muniţii e mai obositor ca la o baterie, dar chiar atunci îşi aduse aminte de preotul român din coridor şi îndată îi răsări în inimă dorinţa de a-1 cunoaşte. Nu-1 mai interesa nici generalul, nici frontul. Se sculă, bolborosi cuvinte încurcate de mulţumire, strînse o mînă grasă şi moale, se înclină şi ieşi cu figura luminată...

Trecu grabnic în vagonul soldaţilor, se înghesui printre ţăranii de pe coridor. Preotul era tot unde-l lăsase. îl văzu de departe şi fruntea i se îmbroboni de sudori. Acuma îl recunoscu şi se tulbură de bucurie.

— Aşa-i că nu mă mai cunoşti, părinte? îi strigă, însufleţit, întinzîndu-i mîinile.

Preotul îngălbeni, parcă l-ar fi surprins într-o faptă rea. Cînd Bologa îşi spuse numele, în ochii lui izvorî o licărire de însufleţire, pe care însă o înăbuşi repede, uitîndu-se împrejur, să se asigure dacă nu-l pîndeşte cineva. Preotul era Constantin Boteanu, unul din prietenii cei mai buni ai lui Apostol din liceu.

— Şi unde vine satul tău, Constantine? întrebă Bologa fericit, nerăbdător.

— Apoi tocmai lîngă Făget, unde e comanda cea mare, nu ştiu cum îi zice la cătănie, răspunse preotul, încurcat şi înfricoşat că vorbeşte româneşte cu un ofiţer.

— E românesc? stărui Apostol.

— Parte şi parte... Noi îi zicem Lunca, dar pe ungureşte se cheamă...

— Lunca? întrerupse Bologa, ca şi cînd ar fi căutat să-l oprească a rosti cuvîntul unguresc. Şi pe la noi este un sat Lunca... îţi aduci aminte?

— Cum să nu... tare bine! zise preotul. Dar pe-aici şi românii ştiu ungureşte, c-aşa-i obiceiul, dacă suntem printre unguri... De altfel, aşa e şi bine...

— Ce bine, părinte? strigă Apostol serios. Nu te gîndeşti că aşa, mîine-poimîine, rămîi fără parohie?

— Cam aşa-i, ce-i drept, murmură Boteanu zăpăcit, zîmbind umil. Ce să facem? Noi n-avem nici o putere şi nici nu ne putem amesteca. Destul ne zdrobeşte viaţa, de mă mir cum o mai putem duce în spinare...

— Cînd omul are un ideal, înfruntă toate greutăţile! zise Apostol apăsat, cu înţeles.

— Idealul nostru e Dumnezeu, răspunse preotul cu o sfială în care-şi ascundea o teamă amară. Cînd ai suferit ca noi, numai în Dumnezeu mai poţi avea nădejde...

Pe urmă îi povesti lui Apostol cum la intrarea oştirilor române, autorităţile l-au ridicat şi, împreună cu trei ţărani fruntaşi, l-au transportat în Ţara Ungurească, pe lîngă Dobriţin... Nevasta cu doi copilaşi au rămas în grija Domnului. Vreo trei luni nici n-a auzit de ei şi a crezut că s-au prăpădit în focul războiului. De-abia cînd s-a întors roata norocului a aflat că sunt sănătoşi şi-l aşteaptă să vie acasă. Au trecut însă pe rînd săptămînile, şi de întors acasă nici pomeneală. S-a rugat pe la toţi, s-a umilit, s-a ploconit... în zadar. Ba că e zona frontului, ba că românii sunt suspecţi, ba aşa, ba altfel... în sfîrşit a cerut voie să-şi aducă baremi şi familia acolo, lîngă Dobriţin, pînă ce va îngădui Dumnezeu să se linişlească vremurile. Apoi, pe neaşteptate, i-au dat drumul să plece acasă, punîndu-i în vedere să se poarte bine...

Apostol Bologa zîmbea din ochi, în suflet însă era ros de nemulţumire şi de decepţie. Frica preotului şi umilinţa care-i sublinia toate vorbele şi privirile îl izbeau ca nişte cuţite, deşi căuta să le treacă cu vederea. îi povesti şi el cum l-a împins soarta în război şi pe urmă, scuturîndu-i mîna:

— Apoi să ştii, Constantine, că am să viu pe la voi, să vorbim mai multe!

Preotul răspunse spăimîntat:

— Mă rog... Chiar mi-a scris preoteasa că umblă mulţi militari prin casa noastră, că doar azi aşa sînt vremurile...

Bologa vru să zîmbească, dar gura i se încleşta într-un rînjet dureros.

Biuroul coloanei de muniţii era în Lunca, pe o ulicioară dosnică, în casa groparului Paul Vidor. Clădirea privea cu faţa spre uliţă şi avea la mijloc o tindă îngustă, cu uşa veşnic deschisă, în dreapta o odaie mai mărişoară, în care se instalase cancelaria, iar în stînga, alte două odăiţe: în cea din fund se strînsese groparul, şi în cea dinainte, locuinţa comandantului coloanei.

Apostol Bologa luă în primire, de la locotenentul pe care venea să-1 înlocuiască, biuroul cu cele cîteva registre şi imprimate. Nu putuse dormi în tren şi sosind în Lunca trăsese direct aci, prăpădit de oboseală. Ascultă nepăsător explicaţiile înaintaşului său pînă în clipa cînd îi desfăşură o schiţă cu planul frontului şi cu poziţiile tuturor unităţilor ce ţineau de divizie. Atunci se aşeză la masă, înviorat, parcă i-ar fi dat o băutură fermecată, sorbind din ochi harta cu semnele albastre şi roşii, încercînd cu degetele tremurătoare să urmărească liniile capricioase. Dar capul îi era atît de tulbure de emoţie, că nu se putu dumeri şi, sculîndu-se iar în picioare, zise nehotărît:

— Nu pricep nimic... îmi huruie creierii. Am să mă orientez mai tîrziu...

— Desigur, nici vorbă, răspunse repede locotenentul. De altminteri şi schiţa e învechită şi va trebui s-o completezi... Iacă, de pildă, colea, tocmai la margine, la sud, sectorul acesta... uite, e ocupat acuma de huzarii descălecaţi, deoarece umblă zvonul că românii se pregătesc că ne atace... în sfîrşit, ai să te orientezi şi o să te familiarizezi cu situaţia... Fireşte, schiţa e numai pentru orientare, căci pe tine aici nu te interesează decît artileria noastră...

Ca să scape de el mai curînd, Bologa îi dădu mîna cu un surîs neizbutit.

— Eşti foarte palid şi slăbit, camarade, zise locotenentul, luîndu-şi rămas bun. Eu cred că nici nu eşti încă vindecat pe deplin, cel puţin după înfăţişare... Ar trebui să te îngrijeşti foarte, foarte bine!

Apostol plecă ochii, de-abia stăpînindu-şi un simţămînt ciudat de revoltă şi umilire. Rămase în picioare, rezemat de dunga mesei. La altă masă lungă, un sergent şi un caporal scriau, cu priviri furişe spre noul comandant, scîrţăind zeloşi din peniţe. Ar fi dorit să le spună şi lor două vorbe, dar se simţea incapabil şi-i era frică să nu întîlnească şi la ei milă. Atunci apăru în prag Petre, salvator, zicîndu-i:

— Don locotenent, am pregătit ceva de mîncare, că trebuie să vă fie tare foame... Poftiţi dincoace în odaie...

Auzind graiul românesc, cei doi gradaţi ridicară deodată nasurile spre ordonanţă, miraţi. Bologa observă mişcarea lor şi răspunse cu o mîndrie copilărească, parcă ar fi căutat să le sfideze uimirea:

— Bine, Petre... Chiar mi-e foame, căci în tren mai mult am răbdat decît am mîncat!

în tindă, prin uşa rămasă întredeschisă, auzi glasul unuia:

— Mi se pare că şi locotenentul e valah...

Vorbele acestea aproape dispreţuitoare, care altă dată l-ar fi jicnit, acuma îl liniştiră,ca nişte laude, încît trecu dincolo înseninat...

Odaia lui era curată, cu pat bun, cu ghivece de muşcată în ferestre, cu blide înflorite pe pereţi. La mijloc masa aşternută îl aştepta, iar în soba de cărămidă duduia un foc zdravăn. Apostol îşi roti privirea, mulţumit, şi se opri brusc văzînd lîngă sobă o fetişcană de vreo optsprezece ani, cu năframă roşie-aprinsă în cap, cu nişte ochi mari negri, care parcă rîdeau, cu buzele umede şi pline. Acuma îşi aduse aminte că a mai văzut-o şi adineaori, cînd a intrat în ogradă, şi n-a luat-o în seamă, deşi fata îl cîntărise din ochi cu o îndrăzneală neobişnuită.

— Dar asta? întrebă Apostol pe ordonanţă, arătînd cu capul spre ea.

— E fata gazdei, don locotenent...

Bologa se învioră, îi întinse mîna şi zise pe ungureşte;

— D-ta ai făcut aşa frumos aici?

— împreună cu soldatul d-tale, răspunse fata cu surîs ştrengăresc, privindu-1 drept în ochi.

Apostol îi simţi mîna aspră şi foarte caldă.

— Şi cum te cheamă pe d-ta?

— Ilona...

— Ilona... Da... Şi nu ţi-e frică între atîţia militari?

— De ce să-mi fie frică? zise fata simplu, adăogînd repede, cu mîndrie: Mie numai de Dumnezeu mi-e frică...

în vreme ce el se aşeză la masă, Ilona se oploşi lîngă sobă, fără a-1 pierde din ochi, parcă ar fi fost fermecată. De altfel şi Apostol, mîncînd, o privea pe furiş, întîi cu curiozitate nerăbdătoare, apoi cu un neînţeles sentiment de duioşie. A fost totdeauna timid cu femeile, neîncrezător şi neîndemînatec. Mai ales îi era ruşine pentru că niciodată nu ştia ce să vorbească cu ele. Chiar Marta, şi chiar după ce s-au logodit, îl încurca de multe ori de se roşea ca o fecioară. De-abia uniforma şi războiul l-au dezmorţit şi i-au şters sfiala. De-a treia zi, cînd s-a îmbrăcat milităreşte, a cucerit o casieriţă sentimentală jurîndu-i credinţă veşnică şi uitînd-o pe urmă în braţele alteia. Pe unde îl ducea soarta, iubirile trecătoare îl întîmpinau şi i se ofereau. Şi el le culegea fără alegere, aproape grăbit, ca şi cînd ar fi vrut să se răzbune pentru timpul pierdut. Totuşi, într-o cămăruţă deosebită a inimii, păstra dragostea Martei, întreagă, curată, ferind-o cu îngrijire de orice atingere, mulcomindu-i mustrările cu făgăduinţi solemne de viitor. Ochii ţărăncuţei unguroaice însă pătrundeau tocmai în cămăruţa cea ascunsă, fără ca el să se poată împotrivi, simţindu-se iarăşi timid şi zăpăcit, întîia oară în război. Cînd îşi dădu seama de aceasta, se înfurie şi se hotărî să nu se mai uite la ea.

„Trebuie să fie o fetişcană care a ţinut de urît tuturor înaintaşilor mei din odaia aceasta!" se gîndi dînsul, ridicînd iar ochii spre Ilona, cu sfidare.

Privirea ei veselă îl ruşina. îi păru rău că a jicnit-o, fie şi în gînd...

Petre ieşi pe afară după treburi, făcînd semn fetei să plece şi ea, să lase pe locotenent să se odihnească puţin. Ilona nu se clinti, parcă n-ar fi înţeles semnele ordonanţei. Apostol, cu nasul în farfurie, se silea să rupă tăcerea şi se necăjea că nu găseşte ce să vorbească. în sfîrşit, o întrebă brusc, fără să o privească:

— Româneşte nu ştii, fetiţo?

— Ştiu puţin, dar pe-aici toată lumea mai mult ungureşte vorbeşte, c-aşa-i obiceiul, răspunse Ilona repede, aproape speriată. Apoi, fiindcă Bologa tăcea, urmă mai liniştită: De altfel, la noi biserica e românească şi popa în româneşte face slujba totdeauna, numai predica o spune pe ungureşte, ca să pricepem mai bine...

Apostol tocmai se mustra că i-a putut pune o întrebare atît de neroadă, răspunsul ei însă îl încurcă cu desăvîrşire. Şi nu vorbele, ci glasul ei aspru şi totuşi dulce şi mîngăietor ca o panglică de mătase, cu nişte mlădieri de copil răsfăţat. De-acum nu mai dorea decît să-i audă glasul şi îşi chinuia mintea să înjghebe o întrebare potrivită prin care s-o facă să mai vorbească. Toate sforţările lui fură zadarnice. Trecură vreo trei minute în tăcere, uitîndu-se desperat în ochii ei, care umpleau casa cu o lumină blîndă şi ispititoare. Apoi deodată îi veni în gînd s-o întrebe de cîţi ani e, fireşte cu ton glumeţ, ca nu cumva ea să-şi închipuie cine ştie ce. îi era teamă că-i va tremura vocea şi Ilona va înţelege greşit rostul întrebării... Pînă să se hotărească să deschidă gura, se auzi un ciocănit energic în uşă. Fata se ridică şi şopti;

— A venit tata...

Fără să mai aştepte îngăduinţă, un ţăran trecu pragul. Bologa, înfuriat, se sculă în picioare, gata-gata să-1 alunge. Paul Vidor însă se apropie jovial, cu mîna întinsă şi-i ură bun sosit în casa lui. Avea faţa osoasă, cu zbîrcituri multe sub ochii căprui, în care juca deşteptăciune şi şiretenie, şi nişte mustăţi puţin cărunte, dar groase şi cu vîrfurile ascuţite, cum le poartă ţăranii unguri. înfăţişarea gazdei potoli scurt mînia locotenentului. îi răspunse liniştit şi chiar îl pofti să şează. Groparul se uită să vază dacă toate sunt în bună ordine şi dădu peste Ilona, care se apucase să scormonească în foc cu mare rîvnă.

— Ilona, aide, şterge-o! zise poruncitor, încruntînd sprîncenele. Ce mai cauţi aici? Altă treabă n-ai decît să stai pe capul domnului locotenent?

— Parcă eu de dragul dumnealui stau! mormăi fata, ursuză, fără să se întoarcă.

— Aide, aide, lasă vorba! făcu groparul serios, pînă ce se închise uşa, şi pe urmă adăogînd blajin către Bologa: Trebuie s-o ţinem de scurt, altfel cum am trăi între atîtea cătane?... E tînără şi fără minte, domnule locotenent, şi nu pricepe că d-voastră aveţi de lucru şi că n-aţi venit pe aici să pierdeţi vremea cu palavre...

Paul Vidor era vorbăreţ din cale-afară, mai ales însă îi plăcea să stea la taifas cu domnii, crezîndu-se mai deştept ca ceilalţi săteni şi mai vrednic. îşi trase un scaun lîngă masă, se aşeză tacticos şi îndată se încălzi la vorbă, deşi Apostol se mohorîse, frămîntat numai de dorinţa de-a auzi glasul fetei. Răspunsurile în doi peri nu descurajau de loc pe gropar, ba dimpotrivă, îl întărîtau. Din una, din alta, începu să spuie că el e om cu stare, cu toate că e gropar. Are pămînt destul şi bunişor, măcar de l-ar putea munci cumsecade în vremurile astea grele. Gropar s-a făcut numai de cînd i-a murit nevasta, fie iertată, adică de vreo unsprezece ani, de 1-a lăsat amărît şi cu doi copilaşi. Altfel meseria lui e tîmplăria şi a învăţat-o la oraş, de copil, că tatăl său a vrut să-i dea în mînă o pîine mai bună decît orice avere. Apoi tîmplarul merge mînă-n mînă cu groparul, unul face coşciugul, iar celălalt groapa, aşa că el nu

s-a ruşinat să sape şi groapa mortului, de vreme ce a învăţat să facă coşciuguri. Căci decît tîmplar într-un sat, mai bine gropar, că masă şi scaune îşi mai ticluieşte omul şi singur, dar pentru groapă tot are nevoie de altul. Nu-i ocară să munceşti, ci să leneveşti. Cînd rămîi văduv cu un băiat de unsprezece ani şi o fetiţă de şapte, trebuie să pui osul de vrei să nu te mănînce sărăcia... Toate au mers cum au mers, şi mai mult bine decît rău, pînă ce a dat pacostea războiului peste bieţii oameni. Feciorul era tocmai gata de oaste şi s-a dus, că n-avea încotro, şi s-a prăpădit nici nu se ştie pe unde, prin cele ţări muscăleşti, înainte de a se împlini un an. Cît l-a plîns şi el, şi fata, o, Doamne! Dar parcă lacrimile şi bocetele au înviat vreodată pe morţi? Acuma Dumnezeu să-l odihnească şi să-l ierte!... Altfel, pe-aici a fost linişte pînă cînd au sărit şi românii în bătălie. De atunci însă vai şi amar! Mulţi au fugit de frică mai spre inima ţării, care cum a putut. El a rămas acasă, ce-o fi să fie, căci nu s-a îndurat să-şi lase averea de haram. Nici n-au făcut românii multă stricăciune, ce-i drept. Doar de-ale gurii, ca orice cătane, şi mai cu seamă cînd s-au retras în ţara lor. Mai fără milă au fost ai noştri, dacă-i să vorbim cu dreptate, căci îndată ce au sosit, una-două au şi spînzurat vreo trei oameni din sat că, zice, ar fi făcut semne duşmanului. Ba cît pe-aci să dea şi el de bucluc, fiindcă românii îl puseseră primar în locul celui care fugise. Parcă e o vină să-ţi faci datoria! Adică dincolo, în Făget, în satul vecin, cine-i primar? Cumnatul lui!... Atunci de ce să-i impute lui c-a fost primar cîteva saptămîni?... Au trecut însă toate, numai de-ar aduce Dumnezeu pacea mai curînd...

Bologa îl lăsase să vorbească în voie. Groparul, după ce-şi sfîrşi povestirea păţaniilor, se aştepta să afle şi el noutăţi şi, pentru că locotenentul nu se urnea, îl întrebă direct, înmuind glasul, misterios:

— Oare ce-o mai fi cu pacea, domnule ofiţer?... Prin oraş nu se aude nimic?... Aseară am fost puţin prin Făget, pe la cumnatu-meu, şi am prins o vorbă cum că rusul s-ar fi dat bătut şi că vrea să se împace... Da cumnatul, chiar în casa lui, şade generalul cel mare în gazdă, şi alături e cancelaria diviziei... poate d-ta nu ştii, că eşti nou... Uite aşa umblă vestea pe acolo, printre ofiţeri, despre muscali! Ce-o fi, ce n-o fi, Dumnezeu ştie, şi bine-ar fi să fie ceva!

— Eu viu de-a dreptul de la spital şi nu ştiu ce-i prin lume, zise Apostol. Dar bine nu-i, bade, asta o văd!

— Aşa-i, chiar aşa-i, făcu ţăranul dînd din cap, grav. Multă durere şi multe necazuri sînt, aşa-i!... Măcar de le-ar da Dumnezeu celor mari milă şi înţelepciune să bage sabia în teacă şi să ne scape de pieire! Că ei stau colo şi dau porunci, iar oamenii suferă şi se chinuiesc şi mor...

Fiindcă groparul nu se dădea dus, ba părea că de-abia a prins chef de taifas, Bologa se sculă şi curmă vorba, poftindu-l să continue cu altă ocazie, deoarece acum îl cheamă serviciul. Paul Vidor recunoscu bucuros că aşa-i, dar aşteptă să plece locotenentul înainte...

Apostol Bologa, enervat de stăruinţa ţăranului, trecu în cancelarie, luă schiţa frontului, porunci gradaţilor să-şi vadă de lucru, pentru că el are nişte treburi oficiale de rezolvat azi, şi apoi ieşi în ogradă în soarele tînăr şi primăvăratec. Dumina şi căldura îl îndemnau să se uite împrejur, fără să vrea, parc-ar

căuta pe cineva. în uşa grajdului, pe pragul înalt, şedea Ilona, cu coatele pe genunchi şi cu obrajii în palme. Cînd îi întîlni privirea, Apostol înțelese de ce s-a uitat împrejur şi simți că tot sîngele i s-a urcat în obraji. Zîmbi iar, fără să vrea, spre Ilona, zicîndu-şi în aceeaşi vreme, că nu trebuie s-o ia în seamă şi că are un glas nemaipomenit de ciudat...

Pe drum i se păru că se trezeşte dintr-o vrajă blestemată. Cotind în ulița mare, spre mijlocul satului, se gîndi: dacă o țărăncuță ar fi în stare să-i zdruncine credința şi să-i zădărnicească hotărîrea, atunci mai bine să se împuşte. Şi-şi pipăi revolverul, ca şi cînd ar fi vrut să-şi dovedească sieşi că nu va şovăi,

în fața bisericii se opri şi se întrebă: unde merge? Da, umblă să se orienteze, sub pretext că se va prezenta superiorilor şi camarazilor. Apoi chiar la noapte, va pleca. Nu trebuie să piarză nici o zi, nici un minut. Numai cînd va fi dincolo va putea fi aievea liniştit şi fericit...

Casa preotului, peste drum de biserică, părea îmbrăcată în bucurie. Apostol îşi aduse aminte cum i-a spus Ilona că popa predică ungureşte şi pe urmă ruşinea lui Boteanu în tren şi laşitatea lui umilită... întoarse capul.

Nu ştia încotro s-o apuce. Satul de altfel n-avea de ce să-1 intereseze, ci numai frontul. Trebuie să plece dar imediat pe front, să se prezinte colonelului, să vază terenul, să-şi aleagă locul... Poate să se întîlnească şi cu Klapka, chiar trebuie să-i spuie...

Dintr-o casă de lîngă biserică apăru deodată Meyer, îmbrobodit într-o mantie groasă, cu gulerul ridicat, deşi soarele umplea pămîntul de căldură tinerească, îmbătătoare.

— Doctore, doctore! strigă Apostol, văzînd că Meyer merge înainte fără să-1 fi zărit.

Medicul se întoarse ursuz şi se însenină puțin cînd recunoscu pe Bologa, care alerga spre dînsul. Se duseră împreună la spitalul mobil, improvizat în şcoala satului. Pînă acolo Apostol îi povesti cum s-a vindecat şi, deoarece doctorul, fire tăcută, nu-1 înghesuia cu alte întrebări, în poarta spitalului îi spuse că ar vrea să meargă pe front, să se orienteze, şi că n-are cal. Meyer îi oferi calul său, dar totodată îi zise prieteneşte:

— Eşti slăbit rău, Bologa, ia seama! Mai lasă vitejiile şi cruță-te, altfel, mîine-poimîine, iar vii la mine, ca client! Chiar acum sunt sigur că ai puțină febră, fiindcă prea îți sticlesc ochii. Ar fi putut să-ți dea un concediu pînă să te întremezi mai bine... în sfîrşit, bagă de seamă şi las-o mai domol!

— Mă simt ca un zmeu, doctore! răspunse Bologa cu o veselie nefirească.

Doctorul mormăi ceva în gulerul mantalei, dar Apostol nici nu încercă să înțeleagă, atît îi era sufletul de încărcat cu speranțe...

5

Apostol Bologa porni călare, cu harta în mînă... Lunca era sat lung, pe malul drept al unui rîuleț gălăgios, strîns ca în cleşte între două rînduri de dealuri îmbrăcate cu brazi şi fagi, amestecați. Şoseaua trecea prin mijlocul satului, iar calea ferată prin dosul caselor, prin grădini şi livezi ce se urcau pe coastele piezişe. împrejurul gării valea se lărgea ca un fund de cazan, dar dincolo de sat se strimta iar pînă

la gura văii, care coboară dintre munţi, în stînga. Calea ferată şi şoseaua treceau peste pîrîu pe un pod comun, cîrpit de curînd. Bologa mai înaintează vreo treizeci de paşi, pe urmă, pe ţărmul pîrîului descoperă drumul spre front. Aici dealurile sînt mai line şi casele foarte rare, unele cocoţate prin poieni depărtate, ca nişte cuiburi. Drumul urcă prelung, şi pîrîul se micşorează, devenind tot mai săltăreţ, ca un copil buiac şi neastîmpărat. în fund albăstresc, în curmeziş, coamele munţilor, crestate pe alocuri ca nişte metereze uriaşe...

Apoi, într-un loc mai lărguţ, drumul de care se sfîrşeşte, pierzîndu-se, împreună cu pîrăiaşul subţiat ca un fir de argint, printre hăţişurile vîlcelei. în schimb, o cale nouă începe suişul spre miazănoapte, un drum de război făcut de soldaţi, păzit pe la cotituri cu cruci albe, întrebătoare. Pe aci Bologa întîlneşte mai des militari, unii coborînd, alţii urcînd, şi cîteva căruţe trase de mîrţoage prăpădite.

— în sfîrşit, am ajuns, murmură Apostol, aprins de emoţie, oprind calul şi comparînd terenul cu harta. Prin apropiere trebuie să fie liniile artileriei...

Era pe o spinare de deal, lătăreaţă, acoperită cu pădure rară ca perii în barba unui spîn. Drumul se ramifică de aici ca un evantai. Bologa aruncă mai întîi o privire în urmă. Pîrîul nu se mai vedea, iar măgurile şi coastele printre care trecuse aveau o înfăţişare nouă, necunoscută.

„Dacă bateriile sînt aici, atunci infanteria o fi pe dealurile de colo, se gîndi dînsul, întorcîndu-se repede şi cercetînd cu mai mare atenţie şirul de coame care închidea zarea în faţă. Iar puţin mai încolo, poate chiar pe coasta cealaltă sînt..."

Prinprejur domnea linişte albă, peste care plutea surîsul soarelui, ca o pulbere de aur. Brazii nici acele nu şi le clinteau, sorbind încremeniţi bucuria primăverii. Apostol îşi auzea bătăile inimii, iuţi, fierbinţi, stăpînind cu gîlgîitul lor viu toată lumea dimprejur.

„Am venit trei ore şi ceva... S-a făcut amiazi!" îşi zise el uitîndu-se deodată la ceas şi pornind apoi, la întîmplare, drept înainte, fiindcă din schiţa lui nu putea înţelege mai nimic.

Un artilerist îl călăuzi la postul de comandă al lui Klapka, numai la cîţiva metri de drumul pe care apucase Bologa. Căpitanul tocmai se aşezase la masă, singur, în căsuţa de bîrne, destul de bună şi de spaţioasă pentru împrejurări. Cînd apăru Apostol în uşă, salutînd cu un zîmbet puţin confuz, Klapka scăpă cuţitul din mînă şi bolborosi nişte cuvinte cehe sperioase. îşi veni în fire îndată, se repezi la el şi-1 îmbrăţişa, şi-1 sărută, plîngînd de bucurie:

— Bine-ai venit... Sănătos? Adevărat?... Ia să te examinez!... De ce eşti aşa de palid?... O să-ţi reiai bateria, fireşte... Mîine-poimîine vom începe lucrul, ştii, serios!... Dar stai, aşează-te colea, să mîncăm împreună şi să-mi povesteşti tot, tot, din fir în păr... Să începi din noaptea ceea, ţii minte?... Ehe, cît ţi-am purtat de grije... Ai avut noroc, ai avut ghinion? Dumnezeu ştie! De plătit însă ai plătit scump încercarea şi cu grele suferinţi, dragă Bologa... Ei, te rog, treci colea... Aide... A,-dacă ai şti ce veselă mi-e inima că te văd teafăr! Căci doctorul Meyer ne spunea şi ne asigura, fireşte cu părere de rău, că dintr-o grămadă de carne tăvălită prin noroi, cum ai fost tu cînd te-a vizitat dînsul, îndată după respingerea atacului, e imposibil să se mai ticluiască un

locotenent de artilerie, chiar de şi-ar aduna ştiinţa toţi medicii din lume, şi că numai mila lui Dumnezeu mai e în stare să te facă iar om ca oamenii... Pe urmă, cînd am aflat că eşti pe cale de vindecare, tot Meyer a zis că trebuie să-ţi fie nespus de dragă viaţa...

Căpitanul turuia parcă n-ar mai fi vorbit de un secol şi ar ţine să-şi verse acuma tot sufletul. Apostol Bologa primi bucuros invitaţia la masă; era obosit de drum şi nesomn, şi-apoi acasă, obsedat de privirile stranii ale unguroaicei, mîncase ca şi cu gura altuia. Avu numai o clipă de ezitare, gîndindu-se că va trebui să povestească şi lui Klapka aceleaşi lucruri pe care le-a povestit de atîtea ori pînă astăzi. Presimţirea i se împlini întocmai. Mai bine de o oră căpitanul îl suci şi îl răsuci ca un judecător de instrucţie, cerîndu-i amănunte asupra rănilor, asupra întîlnirii în tren cu generalul...

— Foarte rău îmi pare că nu rămîi aproape de mine, dar pentru tine e mult, mult mai bine în sat, la coloana de muniţii, zise Klapka. De altfel, sînt sigur că te-ai săturat de visuri, adaogă mai domol, parcă s-ar fi temut să nu-i răscolească vreo rană. Soarta ţi-a dat un avertisment atunci...

— Da, atunci soarta m-a duşmănit, fiindcă drept să-ţi spun, nici sufletul meu n-a fost pregătit îndeajuns! răspunse Bologa fără patetism, dar cu vădită mulţumire că poate vorbi cu cineva despre aceasta pe faţă. Atunci eram convins pînă în măduva oaselor că credinţa mea e desăvîrşită şi totuşi mă îngrozeam doar la gîndul morţii. Suferinţele mi-au înfrînt mîndria, încît azi ştiu bine că numai credinţa căreia îi jertfeşti fără şovăire însăşi viaţa ta, numai aceea te poate mîntui!... Şi acuma dragostea de viaţă

e mai puternică în inima mea decît credinţa, îmi dau seama... Am ajuns să-mi fie frică de mine însumi! Credinţele şi hotărîrile se macină dacă le cîntăreşti mult, şi eu nu pot să nu le cîntăresc! De aceea trebuie să plec repede, înainte de-a avea vreme să le controlez prea de aproape, altfel, cine ştie, poate că... Numai cînd e singur omul cu sufletul său, numai atunci există un echilibru între lumea lui cea mică dinlăuntru şi restul universului; îndată ce intervine realitatea de-afară, omul devine c jucărie neputincioasă, fără voinţă adevărată, mergînd încotro îl mînă puteri şi hotărîri străine de fiinţa lui...

— Te-ai făcut mai lung la vorbă chiar decît mine, îl întrerupse Klapka, surîzînd nerăbdător. Toate bune şi frumoase, dragă Bologa, deşi consideraţiile tale mi se par cam... copilăroase, ca să nu zic mai rău. Idealul rămîne ici, la inimă, şi realitatea e realitate, Bologa! Realitatea e revoluţia dincolo, la muscali, înţelegi?... De-aseară forfoteşte vestea prin telefoane. Azi e confirmată oficial. în Rusia a izbucnit revoluţia... Va să zică, speranţele noastre, uite-aşa, în vînt!... Plecăm grumazul şi continuăm, Bologa!

Apostol îşi aduse aminte că şi groparul i-a vorbit de revoluţia rusească, dar nici atunci şi nici acuma, nici baremi n-a tresărit. Răspunse mai nervos:

— Ce mă interesează pe mine ce se petrece acolo?... Nu vreau să ştiu şi nici n-am încercat niciodată. Tocmai nscunoscutul mă ispiteşte, necunoscutul în care locuiesc toate posibilităţile... Ş-apoi eu nu caut în lume, aici ori dincolo, decît mîntuirea sufletului meu...

— Nu te-ai lăsat de visuri, Bologa, de loc... de loc...

— D-tale ţi se par visuri goale, pe cînd pentru mine în visurile acestea palpită tot rostul fiinţei mele,

zise Apostol cu o privire atît de sfredelitoare, încît Klapka se feri ca dinaintea unei sulițe de foc. N-aș vrea eu să nu mă mai gîndesc la nimic și să trăiesc așa... mulțumit? Uneori îmi zic că sunt ridicol și totuși nu mă pot opri... Asta-i nenorocirea!

Klapka se simțea foarte bine aici. Se împrietenise aievea cu colonelul. Toată iarna luptele conteniseră, așa că nici o primejdie nu-l mai amenințase. Se mai gîndea, chiar deseori, la înflăcărările sale naționale și se stima în sinea lui din pricina lor, dar avea grije să le ascundă și să le păstreze pentru alte vremuri... Și acuma, cu Bologa, după întîile izbucniri de bucurie, mai ales însă de cînd a înțeles că n-a renunțat la gîndurile de dezertare, socotea că ar fi cuminte să nu se amestece prea mult în niște planuri primejdioase. De aceea profită de o tăcere a lui Apostol și schimbă vorba, întrebîndu-l dacă s-a prezentat colonelului, și apoi spunîndu-i că postul de comandă al regimentului e foarte aproape, nici patru sute de metri. în curînd ieșiră afară și Klapka se grăbi să-i arate unde vine coliba colonelului.

Firește și colonelul vru să audă pățaniile lui Bologa, și Bologa trebui să i le înșire pe îndelete. Totuși, peste o jumătate de oră, se întoarse iarăși la Klapka, puțin plictisit că a pierdut vremea, în loc să recunoască frontul și să-și pregătească plecarea cea mare. Cum să pornească noaptea prin munți pe care nici măcar nu i-a văzut?

în dosul postului de comanlă însă zări o furnicare neobișnuită: un grup de prizonieri români, înconjurați de huzari descălecați, ofițeri de pe la bateriile vecine și de la divizion, artileriști... Apostol își simți genunchii moi și totuși nu se putu opri. De altfel, în acele clipe, prin minte îi trecea numai gîndul că nu va găsi calul doctorului și nu va putea pleca mai repede în sat.

Cînd ajunse mai aproape, îl văzu Klapka și îi făcu semne cu mîna să se grăbească. în mijlocul artileriștilor se afla un ofițer român, oacheș, cu o mustăcioară neagră, mică, tunsă, cu capul gol și uniforma plină de noroi, iar mai departe, păziți de patru huzari înarmați, stăteau vreo șapte soldați, cu fețele strîmbe de groază, uitîndu-se năuci la grupul care cuprindea pe ofițerul lor.

— Bravo, bine că vii să ne scapi din încurcătură ! strigă Klapka cu o curiozitate femenină pe față, arătînd spre sublocotenentul prizonier. Uite, de vreo zece minute încercăm să ne înțelegem cu camarazii aceștia, și nu-i chip ! Domnul nu știe sau nu vrea să vorbească decît românește, iar pe aici n-avem tălmaci...

în vreme ce Apostol Bologa se uita zăpăcit cînd la ofițer, cînd la soldații prizonieri, un locotenent de huzari, zăcut de vărsat, cu nas mare, începu să istorisească poate a zecea oară cum s-a pomenit cu patrula românească în spatele liniilor, rătăcită, se vede, din cauza necunoașterei terenului; se pare că a vrut să se strecoare între infanterie și cavaleria care ocupa tocmai aripa stînga a frontului diviziei... Apostol auzea vorbele huzarului ca prin vis, căci ochii și inima lui erau cu prizonierii, citind gîndurile lor gîndite în românește, îmbrățișîndu-i și spunîndu-le că-i iubește și la noapte va fi negreșit acolo de unde au venit ei... Apoi, cutremurînlu-se ca de frig, se apropie de sublocotenentul captiv și zise românește, cu un început de zîmbet în colțurile buzelor supte:

— Acuma ai căzut prins, trebuie să...

Prizonierul nu se miră de loc auzind graiul românesc; întoarse nişte ochi furioşi spre Bologa şi îi curmă vorba cu ură:

— Aici vă purtaţi cu prizonierii ca nişte sălbateci. O brută de ofiţer m-a lovit cu un par peste şale pentru că n-am putut şi n-am vrut să-mi trădez armata şi ţara!... Asta-i barbarie, domnule... asta-i...

Revolta prizonierului răsuna mai violent, ca într-un microfon, în inima lui Apostol. Obrajii i se roşiră, privirea i se înduioşa... Simţea o nevoie cumplită să-şi apropie sufletul prizonierului. Vru să-i întindă mîna şi ridică puţin braţul, nehotărît încă, zicînd cu glas tremurat de dragoste:

— Da, da, aşa-i... chiar aşa, căci... şi eu sînt român...

— Dacă ai fi adevărat român, n-ai trage în fraţi, răspunse repede sublocotenentul cu atîta dispreţ, încît i se schimbă deodată înfăţişarea. Docul d-tale ar fi dincolo, nu aici, domnule... Dar români ca d-ta...

Bologa păli. Braţul i se zgîrci şi pumnii se încleştară. Lumea întreagă parcă se rostogolea vertiginos într-o prăpastie. îi fulgeră prin gînd să se arunce asupra sublocotenentului, să-i smulgă din inimă dispreţul. Dar, în aceeaşi miime de secundă, îşi mai zise că prizonierul îl face de batjocura ofiţerilor. Uluit, întoarse spatele românului şi se uită cu un surîs nedumerit la ceilalţi, aşteptînd acum de la ei salvarea din situaţia aceasta îngrozitoare. Glasul căpitanului Klapka îi curmă chinul cu o întrebare îngroşată de curiozitate:

— Ce spune, ce spune?

— Nimic... nu vrea să vorbească... murmură Apostol uşurat, ca şi cum s-ar fi trezit dintr-un coşmar; după două momente, mai adaogă, cu o privire îngrozită spre prizonierul care se uita, mormăind revoltat.

în altă parte: în sfîrşit... eu... eu mi-am făcut datoria şi... am încercat să...

Prizonierii fură escortaţi mai departe, la alt comandament, iar grupul de curioşi se risipi în cîteva minute. Klapka rămase pe loc, puţin încurcat, simţind că Bologa vrea să-i vorbească.

— Ştii ce mi-a spus prizonierul? zise deodată Apostol, cu faţa crispată într-un rînjet, M-a insultat şi m-a dispreţuit, căpitane, auzi? M-a scuipat!... Acuma vezi bine că trebuie să plec numaidecît... că nu mai am nici un minut... că diseară... O, cît îl iubeam şi el cum m-a umilit!

Klapka se uită la dînsul, înţelese că doreşte un răspuns sau baremi un cuvînt, dar îi fu frică să vorbească. Bologa aştepta cu ochii împlîntaţi în tăcerea căpitanului apoi şopti:

- Adio!...

Ordonanţa lui Klapka aduse calul şi Apostol încalecă şi porni fără să mai întoarne capul.

— Da revedere, Bologa! strigă căpitanul, văzîndu-1 că se depărtează.

Lui Apostol i se păru că şi Klapka îşi bate joc. Dădu pinteni calului. Trebuie să ajungă în sat cît mai repede, să se pregătească şi să sfîrşească. în suflet i se zvîrcolea un iad cu limbi de foc atît de sfîşietoare, că în fiece clipă ameninţau să-i istovească toate izvoarele voinţii. Simţea iarăşi cum aleargă pe dunga prăpastiei şi ispita prăbuşirii îl pîndea şi-1 învăluia într-un nour de ceaţă în care mintea nu mai poate închega nici o hotărîre. De aceea trebuie să se grăbească, trebuie!

Pe la mijlocul drumului îşi aduse aminte că a venit să recunoască frontul, să-şi aleagă calea şi, iată, a pierdut vremea degeaba. Un moment se gîndi să se întoarcă înapoi, apoi îşi zise că schiţa cu poziţiile e

destulă călăuză şi arată golurile de care dînsul are nevoie. Pînă la primele linii va putea pătrunde oricînd, iar de acolo îl va îndrepta norocul.

Sosi în Lunca aproape de asfințitul soarelui, cu calul leoarcă de sudoare. Vru să mulțumească doctorului, dar nu-1 găsi la spital, nici acasă. Trecînd prin fața bisericii, văzu peste drum, în cerdac, tolănit într-un jilț, pe preotul Boteanu, care se sorea fericit, plimbîndu-şi privirea asupra satului, ca şi cum ar fi fost o moşie a lui. Din casă răsuna glasul cătrănit şi ascuțit al preotesei, ocărind pe slujnică, iar în ogradă, o ceată de copii se jucau de-a războiul, împodobiți cu şepci lepădate de soldați găzduiți prin vecini. în clipa cînd zări casa parohială, Bologa uită pe doctorul Meyer şi simți o nevoie nebiruită să vorbească cu preotul. Se repezi spre portiță şi intră atît de grăbit, parcă de fiece minut de întîrziere ar fi atîrnat o soartă de om.

Popa Constantin, scufundat cum era într-o bucurie vagă şi moleşitoare, se pomeni deodată cu un ofițer urcînd cele cinci trepte de piatră ale cerdacului. Un fior de spaimă îl ridică în picioare. Recunoscu pe Apostol, dar spaima îi rămase în inimă şi-1 făcu să-1 întîmpine pe ungureşte:

— Bine-ai venit la noi, domnule ofițer.

Bologa era atît de mişcat, că nici nu observă atunci vorba ungurească. Fața lui părea aprinsă şi buzele învinețite îi tremurau într-un surîs nervos. Vorbind îi clănțăneau dinții şi glasul lui avea o asprime aproape răguşită:

— Părinte Constantine... am venit la tine... să mă spovedesc.

Cînd îşi auzi glasul, i se păru străin şi, instinctiv, se uită împrejur dacă nu a vorbit într-adevăr altcineva.

— Poftim înlăuntru... poftim, zise Boteanu mirat şi şovăind.

Pătrunseră într-o odaie albă, în care Apostol văzu pe perete, între două icoane, un loc gol, de unde fusese scos cine ştie ce tablou. Atunci se gîndi la întîmpinarea ungurească, întoarse ochii la Constantin şi se zăpăci, ca şi cum ar fi înțeles o taină. Preotul îl pofti să şează pe o canapea, dinaintea căreia se afla o masă ovală, acoperită cu o scoarță brodată. Bologa se aşeză nehotărît, înfricoşat că nu-i venea de loc în minte ce vroia să-i spună şi nici măcar cum să înceapă vorba, deşi în sufletul lui totul era foarte limpede. Popa rămase în picioare cîteva clipe, aşteptînd bănuitor, apoi se lăsă pe un scaun de paie, la o distanță potrivită, şi murmură:

— Aici putem vorbi, Apostole, în tihnă...

— Şi fără primejdie! adaogă Bologa, vesel că a izbutit să-şi smulgă un crîmpei din cuvintele care-i strîngeau în chingi sufletul.

Preotul se ruşina de propria-i bănuială şi zise cu o amărăciune sinceră:

— Omul care a suferit cît am suferit eu are dreptul să se ferească şi de umbra lui, Apostole!

— Dar atunci eu care am fost adus aici să-i ucid din depărtare, eu ce trebuie să sufăr? Nu te gîndeşti, Constantine? strigă Bologa deodată, parcă i-ar fi plesnit inima.

Apoi vorbi un sfert de oră, necurmat, cu o lăcomie înfricoşată. Se tîngui şi se revoltă, revărsîndu-şi durerile şi zbuciumul într-un puhoi de fraze. Preotul asculta cu ochii în pămînt. De altfel nici Apostol nu-i căuta privirea şi s-ar fi înfuriat dacă Boteanu ar fi îndrăznit să-1 oprească sau măcar să-1 întrerupă. Vorbea pentru a-şi alina sufletul prea încărcat, întocmai cum plîngi ca să-ți mulcomeşti o durere prea mare. Numai după

ce se răcori, se adresă direct preotului, dar cu vocea schimbată şi cu o lucire nouă în ochi:

— Acuma s-a umplut paharul, părinte! Acuma nu mai pot! O ură istovitoare îmi roade inima. Urăsc tot ce-i aici, pe toţi oamenii, prieteni, camarazi, superiori, inferiori, tot, tot. Constantine! Aerul de-aici mi-e nesuferit şi mă înăbuşe... Dacă voi mai sta în lumea aceasta, simt că ura mă va pierde, trebuie să mă piarză, căci va trebui să izbucnească odată, chiar împotriva voinţei mele! Şi atunci...

Boteanu făcu o mişcare involuntară: puse amîndouă mîinile, încrucişate, pe masă. Apostol se opri un moment, întrebător. Dar fiindcă preotul încremenise iarăşi, urmă mai grăbit, parcă şi-ar fi adus aminte că vremea e scumpă:

— Ascultă-mă bine, părinte!... Eu la noapte voi pleca de aici... Voi trece dincolo... Tu ştii unde, căci şi inima ta trebuie să... Da!... Sînt pregătit! Numai pe mama n-am cum s-o vestesc... Să-i scriu, nu pot; scrisorile mele vor fi examinate, şi cine ştie ce ar păti-mi din pricina mea... De aceea vreau să te însărcinez pe tine să-i dai de ştire, Constantine... mai tîrziu, cînd va fi posibil... Am să-ţi las adresa mamei, iar tu vei găsi o formă să-i comunici că am trecut... Poate prin cineva, prin vreun om de încredere, pe urmă, cînd se va ivi ocazia...

Faţa preotului se umflase de groază, şi cîteva clipe nici nu putu vorbi, mozolindu-şi doar buzele neputincioase. Apoi deodată, ca după o sforţare crîncenă, răbufni cu glas lăcrimat, ridicînd braţul drept într-o protestare fricoasă:

— De ce vrei să mă nenoroceşti, Apostole?... Eu... abia azi-dimineaţă am sosit acasă din internare... ştii bine, doar ţi-am spus în tren... Am fost nevinovat, şi

totuşi am ispăşit... Cum să ascult acuma planurile tale, şi încă să mă fac părtaşul tău? Am şi familie, şi necazuri grele... şi tocmai eu să...

— Dar eşti român, părinte, fratele meu! zise Bologa înmărmurit.

— Sînt numai om astăzi, Apostole, răspunse preotul Constantin mai liniştit. Un biet om mîncat de nevoi, cu frica veşnic în sîn şi cu credinţă în milostenia cerească. Noi nici nu putem fi decît oameni, şi numai în Dumnezeu avem nădejde să ne poarte de grije, dacă soarta ne-a aruncat aici şi ne-a oropsit...

Apostol Bologa se sculase în picioare, năucit, şi lăsase capul în pămînt, ca nu cumva vorbele preotului să-1 lovească în obraz. Urechile însă îi vuiau, şi înţelesul răspunsului i se învîrtea în creieri ca un sfredel.

— De aceea tu să faci cum te îndreaptă Dumnezeu şi să nu ne amesteci pe noi întru nimic! urmă Boteanu hotărît. Că noi avem destule primejdii şi greutăţi...

Bologa ridică repede fruntea, atît de schimbat era acum glasul preotului, şi în înfăţişarea lui citi limpede o îndîrjire care-1 spăimîntă. Casca de oţel o pusese pe masă; întinse mîna maşinal şi o apucă de cureluşă. Pe urmă şi-o potrivi în cap, încet, cu luare-aminte, murmurînd pierdut:

— Bine zici, Constantine... foarte bine... bine...

Şi ieşi din odaie cu paşi de înmormîntare, lăsînd uşa deschisă, coborî treptele cerdacului, trecu prin ogradă, unde copiii, veseli şi gălăgioşi, îşi urmau jocul. Boteanu, văzîndu-1 că pleacă, făcu doi paşi, fără să-şi dea seama dacă vrea să-1 oprească sau numai să-1 petreacă pînă la poartă. în prag se răzgîndi de tot, se închină şi mulţumi Atotputernicului că 1-a învrednicit să se împotrivească ispitei...

în uliță Apostol nu mai știa unde să se ducă, parcă ar fi uitat pe ce lume se află. Picioarele mergeau însă singure, și așa se trezi în ulicioara dosnică... Se simțea atît de sleit de puteri, că, din tot sufletul, nu mai rîvnea decît un ceas de odihnă. Acasă, în ogradă, sergentul de la cancelarie îl primi cu o salutare înlemnită. Vru să-i zică ceva, dar oboseala îi risipi voința, în pragul casei văzu pe Ilona răzimată de ușcior, ca și cum ar fi așteptat pe cineva.

— Domnule ofițer, d-ta ești bolnav! zise fata, schimbîndu-se la față.

Bologa, fără să-și dea bine seama, se opri întrebător.

— Bști galben și ostenit... Trebuie să te odihnești, adaogă Ilona, stăruitor.

Glasul i se păru atît de alinător, că tresări de bucurie. în aceeași clipă însă îi fulgeră prin inimă o frică ciudată, care îl îndemna să răspundă mînios:

— I-ascultă, fetițo, altă treabă n-ai decît să te ții de capul meu?

Apostol socotise să intre în cancelarie, să vază ce-au lucrat oamenii toată ziua, dar se pomeni deschizînd ușa odăiei sale. Amurgul cenușiu bătea în geamurile împodobite cu mușcată. în tulburarea de lumină pereții parcă se îndoiau și lucrurile din casă tremurau foarte straniu. Bologa închise pleoapele și se prăvăli pe un scaun ca o grămadă de carne. Legănarea amețitoare îi bîjbîia în suflet, însoțită de un vîjîit chinuitor, încît se apucă cu mîinile de masă, simțind că altfel s-ar prăbuși.

— Don locotenent, trăiți, v-am așteptat cu masa toată ziua, zise Petre de lîngă sobă, crezînd că stăpînul său așteaptă să înceapă el vorba.

Bologa se cutremură, parcă graiul ordonanței i-ar fi înțepat tocmai nervii bolnavi. Se uită la el totuși ca la un necunoscut și în același timp mirîndu-se că a fost în odaie și nu 1-a văzut. Vru să-1 întrebe ceva, dar pe cînd i se năștea în creieri întrebarea, un gînd nou, poruncitor, îl sili să mormăie:

— Potrivește-mi patul, Petre, și trage-mi cizmele să mă odihnesc un ceas... numai un ceas... că peste un ceas trebuie să...

Trăgîndu-i cizmele, soldatul mai zise ceva. Apostol nu înțelese nimic. îi umbla prin minte să-i spună că e foarte ostenit și nu găsea cuvintele, ca și cum n-ar mai fi avut puterea să exprime nici un gînd. Pe urmă se ridică de pe scaun, își tîrî picioarele și se lungi în pat... îndată ce puse capul pe pernă, avu senzația că trupul i-a amorțit. în schimb, creierii porniră într-o goană sălbatică. Mii de frînturi de gînduri scînteiau în aceeași secundă, se ciocneau, se amestecau,se înlănțuiau. Și printre ele, ca un bondar roșu, bîzăia de icicolo, cînd mai tare, cînd în șoaptă și mereu sub forme noi, obsesia că, în noaptea aceasta, trebuie să se sfîrșească, negreșit. îi era somn, rîvnea să doarmă, dar cu cît încerca să-și mulcomească zvîrcolirile sufletului, cu atît gîndurile izvorau mai furtunoase. Apoi, obosit de sforțări, le lăsă în voia lor, și atunci i se păru că toate aleargă într-o întrecere vertiginoasă, spre o țintă luminoasă, strălucitoare, ca spre un liman de odihnă adevărată. își dădea seama că, în goana aceasta năprasnică, timpul rămîne în urmă, destrămîndu-se ca o pînză incoloră, și simțea foarte deslușit o nemăr-

ginită mulțumire, ca şi cînd încetul cu încetul întreaga lui ființă s-ar fi topit într-o imensă revelație.

în sfîrşit, brusc, fără nici o trecere, apăru iarăşi gîndul roşu că în noaptea aceasta trebuie să plece, şi iarăşi zigzăguind în vălmăşagul altor mii de crîmpeie nelămurite. Acuma însă toate parcă erau strînse în cleştele fierbinte al unei păreri de rău usturătoare. Simțea că încă n-a adormit. I se părea că vremea s-a oprit în loc ca un ceasornic stricat şi de aceea nu poate dormi şi nici nu va mai dormi niciodată. Pe urmă auzi glasul Ilonei, aproape de pat, într-o amestecătură de româneşte cu ungureşte:

— Bolnav, nu vezi?... Du-te la doctor... Stau eu lîngă el, n-ai grije...

Răspunsul ordonanței nu-1 pricepu, dar în curînd auzi scîrțîitul uşii şi un foşnet domol. Atunci se gîndi: „Te pomeneşti că sînt bolnav şi..." Gîndul i se curmă, neisprăvit, şi pe frunte simți o mînă uşoară, puțin rece şi aspră. Sub atingerea aceasta, clocotul minții se mulcomi repede, ca sub puterea unui farmec, şi somnul coborî ca o alinare dulce...

Cînd se trezi, auzi un glas străin lîngă dînsul. Simțămîntul de grea oboseală îi zăcea şi acum în oase, încît nici nu ridică pleoapele, căznindu-se doar să recunoască glasul care-i mormăia în urechi:

„E doctorul Meyer! se gîndi apoi dumerit. Va să zică, sînt bolnav..."

Deschise ochii, să se convingă. Privirea lui întîlni pe Ilona, care stătea la picioarele patului şi care, văzîndu-i mişcarea, strigă cil 6 izbucnire de bucurie:

— Domnule doctor, uite, uite că s-a deşteptat!

Doctorul Meyer se plecă asupra bolnavului, îl bătu prieteneşte pe obraz şi întrebă cu o imputare blîndă:

— Ei, ce-i, amice? Ce-ai pățit? Aşa te vindeci d-ta? Asta ți-e voinicia?... Cînd ți-am spus să te cauți şi să...

— Cîte ceasuri sînt, doctore? şopti Bologa cu o presimțire tristă.

— E dimineață, prietene... Ce-ți pasă? Stai liniştit, nu-i nimic grav... nimic... Epuizare şi surescitare nervoasă, atît! Dar îți trebuie linişte multă, multă linişte...

Pleoapele lui Apostol se împreunară ca şi cînd s-ar fi umplut de plumb. în suflet simți o zdruncinare, urmată de o dorință vagă de nimicire. Peste un răstimp murmură de-abia mişcînd buzele:

— Doctore, vreau să mor...

—Ce, ce ? strigă Meyer cu vioiciune neobişnuită. Să mori? Zi mai bine că ai vrea un concediu, precum ți se şi cuvine!

Apoi, făcîndu-şi de lucru la masă, adaogă mai încet, cu tonul natural şi ca pentru sine:

— Ce ticăloşie! Să trimiți pe front oameni bolnavi!... Uneori parcă într-adevăr îți vine s-o iai razna şi să dai dracului toate!

în inima lui Bologa desperarea rodea ca pecinginea. Prețul vieții e viitorul şi viitorul lui i se părea zăvorit ca o poartă de fier în care şi-a zdrobit pumnii bătînd zadarnic. Neputința în fața vieții acuma mai mult îl îngrozea decît îl revolta. Conştiința că toate năzuințele şi-strădaniile lui sînt tot aşa de neputincioase şi fără rost ca şi- zvîrcolirile unei rîme îi năpădea din ce în ce sufletul, împreună cu constatarea amară că viața omului e insuportabilă dacă n-are un reazim solid, care să ție veşnic dreaptă cumpăna între lumea dinlăuntru şi cea de afară...

Cînd deschise iar ochii, într-un tîrziu, văzu iarăşi, la picioarele patului, pe fata groparului, cu fruntea plecată, pe gînduri. Ca şi cînd ar fi simţit privirea lui, Ilona avu o tresărire şi se apropie, sprintenă şi bucuroasă, întrebîndu-1:

— Ţi-e mai bine?... Aşa-i că te-ai mai uşurat?

— Da, foarte bine, zise Apostol în şoaptă.

Veselia aprinsă în ochii ei, tinerească, visătoare, îi alungă gîndurile care-i chinuiseră toropeala bolnavă. în glasul ei straniu i se părea că vibrează o vrajă nouă, ca şi cum de ieri pînă azi s-ar fi schimbat şi s-ar fi împlinit cu nişte mlădieri mai blînde, poate de credinţă ori poate de pasiune. Văzînd-o cum stătea, zăpăcită de privirea lui stăruitoare, cu bucuria încremenită pe faţă, Bologa simţi un surîs cald în inimă şi vru s-o îndemne să vorbească. Şi Ilona, parcă i-ar fi ghicit dorinţa, începu să povestească repede, oprindu-se uneori în mijlocul cuvintelor, aproape înfricoşată ca de o primejdie necunoscută. îi spuse că doctorul a umblat să-1 ducă la spital, şi numai ea s-a împotrivit, fiindcă tot mai bine poate fi îngrijit aici, că-i singur, decît acolo, unde-s mulţi. S-a jurat că nu se va mişca de lîngă patul lui, şi chiar nu s-a clintit. Nici nu prea are ea multă treabă de făcut, că tatăl sau n-o pune la greu, ci doar pe lîngă casă, cît poate. Tatăl său e om tare bun la inimă, deşi îi place să se arate aprig cu ea. Dar ei nu-i pasă de străşniciile dumnealui, că ea ştie să se poarte şi să se păzească.

— Iacă, eu te-am văzut că eşti bolnav de cînd ai intrat alaltăieri în ogradă şi i-am spus ordonanţei să aibă grije. De-acuma însă, dacă ai încăput în seama mea, nu mai ai nevoie de ajutorul ordonanţei. De treabă este dînsul, nu-i vorbă, şi cu dragoste de stăpînul lui, dar bărbaţii nu se pricep la bolnavi, oricît şi-ar da silinţa. De azi încolo deci să ştii că eu sînt mai mare şi că trebuie să faci tot ce-ţi zic pînă cînd ţi-oi spune eu că eşti sănătos, altfel...

Aici se opri brusc, luă o sticluţă cu medicamente şi o linguriţă, veni lîngă pat şi-i zise:

— Acuma trebuie să bei din zeama asta, că-i dulce... am gustat-o şi eu...

— Lasă, Ilona... mai vorbeşte! răspunse Apostol rugător.

Fata se făcu roşie ca muşcata din fereastră şi, o clipă, şovăi. Apoi numaidecît zise iarăşi, cu o supărare drăgălaşă:

— Dacă nu iai doctoria, să ştii că nu-ţi mai povestesc niciodată, na!

Bologa închise ochii cîteva secunde, ca şi cînd ar fi vrut să-şi închidă în suflet drăgălăşia ei. Ilona umplu linguriţa şi i-o duse la gură. Degetele îi tremurau uşor şi Apostol îşi puse mîna pe mîna ei. Obrajii fetei se îmbujorară din nou şi, ca să-şi ascundă emoţia, îngînă:

— Vai, ce caldă ţi-e mîna...

Apostol nu simţi gustul doctoriei. împreună iar pleoapele, cuprins de o fericire în care i se înecau toate gîndurile. Auzi pe Ilona cum aşează sticluţa pe masă, cum şterge linguriţa, cum păşeşte în vîrful picioarelor şi se lasă pe scaunul ei de la picioarele patului. Pe urmă simţi mîngăierea privirilor ei pe obrajii lui, pe frunte, pe buze... Şi nu cuteza să clipească, de frică să nu-şi risipească bucuria inimii...

De-aci încolo Apostol Bologa pierdu socoteala vremii. Doctorul Meyer venea de cîte două ori pe zi, îi spunea că n-are nimic, dar să stea în pat pînă ce-i va aduce el o doctorie miraculoasă, care imediat

îl va vindeca aievea. Apoi, într-o dimineață, doctorul sosi mai voios și strigă din prag:

— Aide, jos din pat! Cred că poimîine am să-ți aduc ce ți-am promis... Pînă atunci însă n-ai voie să ieși din casă, ia seama! Nici dincolo, la cancelarie, de loc!... Răbdare! Cum ai răbdat zece zile, vei mai răbda două... Și fiindcă atunci, știi, mi-ai șoptit o prostie, află acuma de la mine, tinere prietene, că viața nu e niciodată o povară și că moartea e povara cea mai grea!... Așa! Ține minte ce-ți spune un doctor ursuz și amărît: moartea cea mai eroică nu prețuiește în realitate cît viața cea mai ticăloasă!...

A treia zi, ca niciodată, doctorul Meyer veni la amiazi, triumfător, fluturînd o hîrtie în mînă.

— Uite leacul-minune, prietene! zise dînsul cu o exuberanță atît de nepotrivită eu firea lui, încît părea silită. O lună concediu de convalescență! Asta-i sănătatea ta!... Crezi c-a mers ușor? Ehe... Dar nici eu nu m-am lăsat pînă ce n-a capitulat excelența, în sfîrșit, poftim!... Mi se pare că la patru pleacă un tren... Va să zică, ai vreme să-ți faci bagajele și să o ștergi!... Ce, nici nu te bucuri? Ei, poftim recunoștința militară! Mă bucur eu, om bosumflat, și dumnealui face mofturi!... Bravo!... A, să nu uit: acasă trebuie să te așterni pe o cură de mîncare și de odihnă, știi, eroică!... Acuma aide, să nu scapi trenul!...

— Dar oare se mai întoarce aici, domnule doctor? întrebă atunci Ilona, fără sînge în obraji și cu o îngrijorare rău ascunsă în ochi.

— Desigur, fetițo, făcu medicul jovial, luînd-o de bărbie. N-ai grije, că nu fuge!

— Nu de-aceea, dar... așa! bîlbîi Ilona, roșind pînă-n vîrful urechilor.

Petre înțelese atîta că e vorba de *urlab* și, spre mulțumirea doctorului, îndată se apucă, plin de fericire, să adune lucrurile locotenentului. Ilona se retrase după ușă și nu se urni de acolo pînă ce Meyer ură drum bun și petrecere frumoasă lui Bologa.

în odăița albă, în razele albe ale soarelui tînăr, care rîdea la toate ferestrele cu mușcata însîngerată, un val de tristețe își tremura pînzișul. Apostol stătea lîngă masă, cu hîrtia de concediu în mînă, uitîndu-se cînd la Petre care, de bucurie, mormăia rugăciuni și strîngea de zor bagajele, cînd la fata groparului, care înțepenise în dosul ușii, privind afară, departe, cu o expresie imobilizată de o teamă chinuită. Bologa se credea dator să-i spuie ceva, dar o frică nelămurită parcă-i strîngea gîtul ca un laț. în cele din urmă izbuti să rostească cu o voce aproape poruncitoare:

— Ilona...

Fata, ca și cînd atîta ar fi așteptat, răspunse cu o privire întunecată și apoi o zbughi afară, trîntind ușa, alergînd undeva, să-și ascundă inima.

— Fac și eu singur, don locotenent, zise Petre, crezînd că Apostol ceruse fetei să le dea o mînă de ajutor. Bine că ne-a ajutat Dumnezeu să ne mai tragem și noi pe acasă din cele străinătăți...

Apostol Bologa numai acuma își dădu seama că nu se bucură de concediu.

„Nici nu-mi bate inima că merg acasă, nici rău nu-mi pare că mi-au căzut în baltă planurile, se gîndi el abătut. Și mă prăpădesc cu firea din pricina unei țărăncuțe...,"

Aruncă pe masă foaia de concediu și începu să se plimbe de ici-colo, cu mîinile la spate, pipăindu-și degetele în neștire. Atunci simți verigheta de logodnă în inelarul stîng și se opri trăznit. De cîtă vreme

nu şi-a adus aminte de Marta, logodnica lui? Şi nici măcar inelul nu 1-a luat în seamă, desigur tot din pricina fetei groparului...

Plecă din vreme la gară. Groparul cu Ilona îl însoţiră ca pe un mosafir drag. Cînd sosi trenul, Apostol dădu mîna cu Vidor şi apoi cu fata. Mîna ei ardea, iar în ochi îi licărea o întrebare. Pe urmă se urcă în vagon şi se uită pe fereastră pînă ce porni trenul. Groparul se întoarse îndată spre ieşire, Ilona însă rămase pe peron, nemişcată, cu privirea lipită pe pervazul ferestrei în care Apostol zîmbea uitat... Pe urmă o coroană înmugurită a unui cireş bătrîn acoperi şi fereastra şi vagonul şi trenul...

7

Aleea de fagi din Parva, dreaptă şi îngrijită, de la gară pînă-n mijlocul orăşelului, părea noaptea un tunel nesfîrşit. Paşii lui Apostol Bologa scrîşneau harnic pe prundişul umed, încît Petre, împovărat cu două geamantane, de-abia se ţinea după dînsul, gîfîind din greu. Piaţa pătrată era pustie, toate casele dormeau... O luară pe strada principală, în sus, şi nici pe acolo nu întîlniră ţipenie de om.

— Am ajuns la domnu avocat Domşa, de-acu nu mai avem mult, bîigui Petre din urmă, suflînd ca un taur şi arătînd cu capul spre o casă mîndră, pe dreapta.

Apostol nu răspunse, parcă n-ar fi auzit nimic, deşi vorbele ordonanţei îi atinseră urechile ca o mustrare, fiindcă tocmai în clipa aceea se uitase şi el spre casa în care acuma, ca şi odinioară, stăpînea Marta, fiinţa iubită. Se simţea atît de vinovat faţă de logodnica lui, că de-abia aştepta ziua de mîine, să alerge la ea, să-i cadă la picioare şi să-i ceară iertare...

în curînd se zăriră în beznă sclipirile turnului bisericii şi Apostol îşi iuţi mai tare mersul. Casa părintească era scufundată în noapte... Cînd deschise portiţa, un dulău bătrîn îi sări în cale, hămăind furios. Apostol îl domoli cu o şoaptă şi cîinele i se gudură la picioare, bătînd pămîntul cu coada-i stufoasă, parcă i-ar fi fost ruşine că nu 1-a recunoscut mai curînd...

Zgomotul portiţei şi lătratul dulăului dezmorţiră casa întunecată. O licărire galbenă răsări în dosul unui geam, dispăru şi se ivi iar în antreu, apropiindu-se de uşa dinspre curte. Apostol urcă treptele şi bătu. Luminarea se opri şovăind... Din altă odaie se auzi glasul doamnei Bologa, şi apoi cheia se învîrti de două ori în broască, pe dinăuntru. Mîna lui Apostol apăsă clanţa, şi lumina tremurată îl izbi drept în faţă. Servitoarea ţipă ca şi cînd ar fi văzut o arătare:

— Tulai, doamnă, tulai şi vai de mine, c-a venit domnişorul!...

Apostol intră vesel, iar Petre închise uşa. în pragul odăiei din fund apăru doamna Bologa, în capul gol, cu faţa albă ca hîrtia, uitîndu-se parcă n-ar fi îndrăznit să dea crezămînt ochilor, apoi izbucni printre lacrimi:

— O, dragul mamei, scumpul mamei...

Se îmbrăţişară îndelung, murmurînd în acelaşi timp vorbe şi crîmpeie de fraze fără legătură, în care bucuria şi înduioşarea îşi găseau descărcarea trebuincioasă. După ce se mai potoli, d-na Bologa se întoarse spre servitoarea ce înlemnise cu luminarea în mînă:

— Rodovico, ce stai ca o toantă?.. . Pune sfeşnicul pe masă şi du-te fuga de aţîţă focul, să pregătim ceva de îmbucat domnişorului... Fuga, Rodovico!...

Iar tu, Petre, aşează colo lîngă uşă bagajele şi odihneşte-te oleacă, să mănînci şi tu, că pe urmă o să pleci acasă...

— Ba eu, doamnă, mai bucuros aş porni la drum, să nu mă apuce moleşeala — zise ordonanţa ştergîndu-şi sudorile ce-i curgeau pe frunte şi pe obraji — că mai am o postată bună pînă peste apă.

— Aşa-i, bine zici că tu eşti de peste Someş, din Ierusalim... Te-am uitat, Petre, uita-te-ar necazurile... atunci du-te cu Dumnezeu!

Doamna Bologa conduse pe Apostol în iatacul ei, în fund, cu o singură fereastră, şi aceea oblonită. Din tavan atîma lampa cu abajur de porţelan. Patul era aşternut. Aici şi-a petrecut Apostol copilăria, pînă ce a trecut în Năsăud. Aici fusese pătuceanul lui, unde-i acuma o sofa cu căptuşeala roasă la colţuri, şi aici zicea cu glas tare rugăciuni fierbinţi, dimineaţa şi seara, în genunchi, cu ochii la icoana cea veche din perete, deasupra patului, privind lacom pe bunul Dumnezeu, care şade pe nouri albi, pe tron de aur... Toate au rămas cum au fost odinioară, numai măicuţa a cărunţit puţin şi a dobîndit cine ştie cîte zbîrcituri fine în colţurile ochilor plini şi azi de focul credinţei, pe cînd el, Apostol, parcă-i un străin ori parcă a căzut într-o lume străină.

Doamna Bologa îi ceru să-i povestească numaidecît toate cîte a păţit de cînd n-a mai fost pe acasă, zi cu zi, şi mai ales suferinţele din spitale. Pînă să vorbească însă Apostol, care devenise gînditor în odăiţa grea de amintirile copilăriei, doamna Bologa, întîi ca să-şi deşerte inima şi apoi fiindcă cu cît îmbătrînea, cu atît se făcea mai vorbăreaţă, prinse a-i istorisi, la nimereală, fel de fel de amănunte din viaţa ei şi a tîrguşorului:

— Parcă-mi spunea Dumnezeu că ai să vii, dragul mamei, că vai, cîtă grije ţi-am mai purtat de cînd am aflat prin ce-ai trecut... Tot aşteptam, aşteptam scrisori de la tine şi tot nimic, de chiar Marta s-a minunat, ce să fie? Apoi m-am sfătuit şi cu Domşa că el e tare de treabă şi cuminte, ei, şi am socotit că ai trecut în ţară, la ai noştri, doar auzisem pe-aici că aţi venit să vă bateţi cu românii, Doamne, fereşte-ne şi iartă-ne... Bine însă că te-a luminat Dumnezeu şi ai stat pe loc, că de puneau mîna pe tine, mîndrul mamei, vai,Doamne! Păţeai şi tu ca bietul protopopul nostru, ba poate şi mai rău... Ce noroc că nu ne-am culcat, zău aşa! De obicei pe vremea asta sîntem adormite, dar azi parcă Dumnezeu ne-a şoptit să mai stăm... Şi uite aşa vorbeam cu toanta asta de Rodovica şi o muştruluiam, că tocmai azi-dimineaţă a plecat şi maiorul cel polonez şi am robotit toată ziua ca să curăţim în odaia unde a stat aproape şapte luni, ştii, în odaia ta şi care a fost a tatălui tău, fie iertat... Ce-i drept, maiorul a fost om de omenie, dar acuma a trebuit să plece că, zice, iar o să pornească bătăliile cele mari... Degeaba, nu se arată a pace... S-a tot vorbit vreo două săptămîni că vine pacea, că muscalii aşa şi pe dincolo... aş, palavre! De altfel de pe aici s-au dus mai toate cătanele, de-abia au mai rămas de sămînţă, din pricina depozitelor... poate le-ai văzut, barăci de scînduri, un oraş întreg, lîngă drumul Peleacului...

O întrerupse Rodovica, rumenă de sprinteneală, aducînd mîncarea domnişorului. Pe cînd aşternea masa, găsi şi ea de cuviinţă să zică:

— Vezi, doamnă, cît de adevărate-s semnele la om? Toată ziulica mi s-a bătut ochiul drept şi iată că Dumnezeu ne-a trimes bucurie în casă!

— Ia mai taci, .Rodovico, că semnele-s de la diavol! hotărî doamna Bologa, nemulțumită că slujnica i-a luat vorba din gură. Mai bine dă fuga şi fă patul domnişorului în odaia dumnealui...

în vreme ce Apostol mînca cu poftă, doamna Bologa, după cîteva întrebări, la care răspunse tot ea, începu iar despre Pălăgieşu, despre greutățile gospodăriei, despre protopopul Groza... Cînd isprăvi masa, Apostol îi puse o singură întrebare:

— Dar Marta ce face, mamă?

— Face bine, dragul mamei, că-i sănătoasă şi tînără, zise doamna Bologa puțin încurcată, ca şi cum ar fi aşteptat întrebarea şi ar fi uitat răspunsul pregătit. Ce să-ți mai spui eu, că ai s-o vezi tu, şi... Eşti gata, Rodovico? adaogă repede către servitoarea care se ivise în uşă. Aşa... că domnişoru-i ostenit şi-i trebuie odihnă bună!

îl petrecu în odaia lui şi-1 sărută pe frunte, ca odinioară, cînd dormea în iatacul cu Dumnezeu pe perete. Apoi Apostol rămase singur. Pe mescioara de noapte fîlfîia flacăra portocalie a unei luminări scufundată într-un sfeşnic înalt de aramă. Umbre moi jucau pe podele, pe ziduri, în tavan, ca nişte visuri de om necăjit.

„Noapte bună!" îşi zise Apostol, dezbrăcîndu-se la iuțeală, vîrîndu-se în pat şi sucindu-se în dreapta şi-n stînga pînă să-şi potrivească bine culcuşul.

Suflă în luminare. Voia să adoarmă îndată, fiindcă într-adevăr călătoria îl zdrobise... „Dar oare de ce s-a încurcat mama cînd am întrebat-o de Marta?" îi trecu prin creieri, fulgerător. Fireşte, doamna Bologa n-o prea iubeşte şi s-a împotrivit pînă la logodnă, totuşi pe urmă s-a împăcat... Degeaba, e vinovat față de Marta şi negreşit va merge chiar mîine... O iubeşte şi trebuie s-o iubească numai pe ea... în locul ei însă apărea Ilona, cu năframa roşie pe cap, cu ochii în care joacă rîsete stranii, cu glasul care mîngăie şi zgîrie... Şi fără să vrea, simțea o plăcere nemărginită ştiind cu siguranță că departe, într-un sat, există o ființă care şi în vis îl poartă numai pe el în inimă... Dar asta nu se poate! Marta! Unde-i Marta? Mîine neapărat va merge la ea...

A doua zi se deşteptă în sărutările soarelui vesel de aprilie. în odaie parcă intrase iarăşi primăvara, cu valurile albe de lumină, cu îndemnuri de bucurie. Pe masă, pe o tavă aşternută cu şervet înflorit, aştepta ceaşca lui de odinioară, plină de cafea cu lapte, şi o halcă zdravănă de cozonac. în sufletul lui sălăşluia o mulțumire mare. îi era dragă toată lumea.

„Dacă aş fi izbutit, acum cine ştie unde aş fi", se gîndea cu o înfiorare ca un junghi.

Dar gîndul se stinse ca şi cum n-ar fi putut rezista bucuriei de viață ce îi clocotea în inimă.

Din odaia aceasta o uşă dublă dădea în cerdacul din față, înconjurat de grădinița cu flori. Acolo, într-un jilț învălit cu o scoarță veche, Bologa se tolăni tihnit, ca un burghez fără griji, după o masă bogată. Avea de gînd să se odihnească puțin şi apoi să plece la Marta.

Umbrele de-abia înfiripate ale nucilor din grădiniță, sădiți în ziua în care s-a născut el, îi gîdilau obrajii alintați de razele calde. Din cerul foarte albastru şi curat cobora linişte, precum din casele împrăştiate, din copacii înmuguriți, din cîmpurile spintecate de pluguri, din dealurile gălbui, din pădurile negre bătînd în verde se înălța în unde nevăzute viața cea mare, atotputernică, neîndurată şi totuşi nesfîr-

şit de ademenitoare. în văzduh plutea dragostea de viaţă cu tremurări de aripi argintate, cîntînd imnuri de slavă, care picurau în inimi fericire adevărată şi mii de speranţe.

Sufletul lui Apostol sorbea vraja primăverii, nesăturat. Ochii lui priveau, dar nu vedeau, precum urechile lui nu auzeau decît chemările care fîlfîiau în ceruri. Oamenii treceau pe uliţă, îi dădeau bineţe, şi el nu-i lua în seamă. împrejurul său roiau amintirile copilăriei, care parcă-1 strămutau în trecut. Şi vremea trecea peste dînsul, nemăsurată şi nepătrunsă, cum trece peste oamenii lecuiţi de ispitele fericirii.

Apoi deodată îi plezni auzul o voce cunoscută, veselă, puţin prea ascuţită, cu sclipiri de rîs zglobiu. Apostol întîi avu impresia că a căzut de pe o culme şi se ridică în picioare ca muşcat de şarpe. în stradă, în dreptul porţii, se oprise Marta, care nu-1 vedea şi vorbea ungureşte cu un ofiţer de honvezi, arătîndu-i casa. Cînd intră în curte şi-1 zări, îi strigă „bună ziua" tot pe ungureşte, în vreme ce ofiţerul, la spatele ei, duse mîna la cozoroc, zîmbind jenat. Peste cîteva clipe Marta ajunse în faţa lui Apostol. Purta o bluză albă dantelată şi o pălărie mică, de sub care se zbîrleau cîrlionţii castanii. îi erau obrajii aprinşi, şi în ochii de veveriţă scînteia o veselie nestăpînită.

— Rodovica a umplut oraşul c-ai sosit azinoapte, ciripi ea, apropiindu-se. Te-am aşteptat să vii, dar am pierdut răbdarea şi iată-mă!

Vorbea tot ungureşte şi cu atîta plăcere, că buzele-i puţin cărnoase tremurau. Apostol era buimăcit auzind-o, se silea să zîmbească şi se feri să strîngă mîna mică întinsă spre el. Peste o clipă însă îi apucă degetele cu o mişcare maşinală şi răspunse de asemenea ungureşte:

— O, domnişoară... nici nu mă aşteptam să... Iartă-mă, sînt zăpăcit!

Pentru că nu i-a sărutat mîna cum obişnuia, şi i-a zis „domnişoară", Marta avu o şovăire şi chiar surîsul i se vesteji un moment. Dar îşi reveni repede şi, întorcîndu-se spre însoţitorul ei, îi vorbi cu o veselie mai zgomotoasă, ca şi cum ar fi vrut să-şi risipească umbra de nemulţumire:

— Uite logodnicul meu, pe care îl cunoşti din cîte ţi-am povestit despre el!... Să ştii, adaogă apoi iar către Apostol, că dumnealui mi-a ţinut tovărăşie toată iarna, altminteri m-aş fi prăpădit de urît!

Ofiţerul de honvezi, fercheş, spilcuit, pudrat, ieşi la iveală, mai îndrăzneţ. Pe braţul stîng purta pardesiul Martei. Salută ceremonios, zîngănindu-şi pintenii:

— Locotenent Tohaty...

Urmă o pauză, fiecare aşteptînd să înceapă cellalt vorba. Tot Marta curmă tăcerea, cu o vioiciune atît de exagerată, că amîndoi bărbaţii plecară ochii:

— Am fost în piaţă pentru cumpărături şi acolo l-am întîlnit pe domnul...

Se întrerupse, rîse cu mici hohote scurte şi continuă tot rîzînd:

— Atunci ce mi-am zis? Hai să-1 iau cu mine, să-1 prezint lui Apostol, ca nu cumva să fie gelos!... Şi uite aşa l-am luat... De altfel şi el e logodit, aşa că...

Iar rîse. Acuma însă cei doi, încurcaţi, zîmbiră cu cîte o uşoară plecăciune. Marta, încurajată, deveni mai sinceră, aruncă la o parte rîsul silit şi urmă cu glas moale:

— N-ai fost de loc sîrguincios cu scrisorile... Dar eu nu m-am supărat, ci am plîns mult din pri-

cina... din pricina ta, mai ales de cînd am aflat ce-ai suferit... Cinci răni şi cinci luni de spital, îngrozitor! Dumnealui m-a asigurat mereu că o să vii acasă, în concediu de boală, şi nu l-am crezut de loc. Acuma i-a ieşit dreptatea... Bine că n-am pus rămăşag, că era cît pe-aci să...

întîlni privirea lui Bologa şi nu mai sfîrşi, cuprinsă de o frică pe care n-o putea birui. Lui Apostol, ascultînd-o, îi trecea într-una prin creieri gîndul că a vrut să-i ceară iertare. în cele din urmă, gîndul acesta îi ţîşni în ochi ca o strălucire de ură şi se statornici într-o privire duşmănoasă, care frigea. Cînd tăcu Marta, îşi dădu şi el seama şi se cutremură, parcă s-ar fi trezit cu un pumnal în mînă, gata să lovească. Se ruşina şi se uită la locotenentul de honvezi, întrebător. Apoi se uită la Marta şi surise, speriat puţin el însuşi de spaima ei.

— Şezi, M... m... Uite fotoliul! bolborosi dînsul, necutezînd a-i zice pe nume, şi trăgînd jilţul mai aproape de ea.

Atunci interveni ofiţerul cu întrebări grăbite despre lupta în care a fost rănit Apostol, despre noutăţile frontului, despre perspectivele păcii... Şi Bologa, dobîndindu-şi stăpînirea de sine, ii răspunse prompt, cu amănunte tehnice, chiar cu oarecare emfază, care-i şedea rău. Marta, aşezîndu-se în fotoliu, se linişti curînd şi se amestecă în convorbirea lor, mai cu glume, mai cu suspine fără rost... Nici nu mai tăcură de loc, de frică să nu se reîntoarcă atmosfera de gheaţă de adineaori. Iar în clipa cînd totuşi se ivi o pauză, Marta sări din jilţ, cu vioiciunea silită de la început, gata de plecare. Toţi trei scăpară cîte un oftat de uşurare.

— Dar pe la noi cînd ai de gînd să vii, ursuzule? îi zise ea, la despărţire, româneşte, aranjîndu-şi faldurile bluzei pe piept, ca să nu fie nevoită a se uita în ochii lui. Şi tata te aşteaptă... dacă de mine nu ţi-e dor de fel! adaogă apoi, după două secunde, cu ton mai ştrengar.

— Desigur... trebuie să viu, murmură Bologa, stăpînindu-şi cu greu o revoltă subită. Dar mai tîrziu puţin... Nu mă vezi în ce hal sînt?

— Pînă la noi faci tocmai vreo treizeci de paşi, replică Marta, veselă de-a binelea şi ridicînd ochii cu o sfidare drăgălaşă. Şi-apoi nu eşti aşa de slab să nu poţi ieşi în lume... Te-ai făcut doar mai rece şi mai morocănos, încolo nu prea te-ai schimbat!

Siguranţa ei îl uimi într-atîta, că răspunse aproape umilit:

— M-am sălbătăcit...

Marta însă pornise prin grădiniţă, parcă iarăşi s-ar fi speriat, şi Tohaty după ea, ca o umbră credincioasă. în stradă o birui curiozitatea şi întoarse capul, să vază ce face Apostol. îl văzu rezemat de stîlpul cerdacului, cu faţa cumplit de schimbată. Ea totuşi zîmbi şi-i trimise o sărutare, cu o cochetărie inconştientă.

Apostol Bologa cuprinse stîlpul cu amîndouă braţele, ca şi cum ar fi primit un junghi în inimă. Dar îi urmări din ochi, îi văzu rîzînd şi mai ales pe ea legănîndu-se din şolduri în cadenţa paşilor. Apoi, cînd îi pierdu din vedere, prinse deodată să hurduce stîlpul cerdacului, din toate puterile, cu o desperare îngrozitoare, ca un smintit, scrîşnind neîncetat, cîteva minute, fără să-şi dea seama:

— Afară!... Afară!... Afară!...

Pe urmă, tot aşa de brusc, se potoli şi-i fu ruşine că a zgîlţăit stîlpul şi a bîiguit „afară", ca un prost, în piept îi mai horcăia ura, dar mintea începea să cumpănească. Se lăsă în fotoliu şi zise că trebuie să judece bine, fără pripire, ce s-a întîmplat, altfel îl ameninţă cine ştie ce urmări. în realitate ea se mîndreşte cu vina, pe cînd el... a vrut să-i ceară iertare. El a purtat-o în fundul inimii şi i s-a închinat ca la o icoană, în vreme ce ea îşi omora plictiseala cu honvedul.

— îngrozitor, îngrozitor! îi murmurau buzele singure.

Acuma era absolut sigur că numai din pricina ei a pornit la război, numai ca să-i împlinească un capriciu şi-a pus inima în faţa gloanţelor.... Pentru un capriciu! Atît de mult a iubit-o!

Peste drum crucea din turnul bisericii strălucea cu fulgerări de aur. Ochii lui Apostol se încăpăţînau să înfrunte razele ce izvorau din trupul crucii, parcă lumina lor orbitoare şi triumfătoare ar fi încercat să-1 sfideze sau să-1 dojenească tocmai în momentele cînd creierii lui se frămîntau cu necredinţa fiinţei care i-a frînt în două viaţa. Apoi deodată privirea lui coborî de la cruce, jos, în cimitirul de lîngă biserică şi descoperi piatra cu inscripţia aurită, însemnînd mormîntul şi amintirea tatălui său. I se părea că literele s-au cam şters şi se gîndi să cheme pe pietrarul cel bătrîn, să reînnoiască poleiala. în aceeaşi clipă însă îşi aduse aminte, atît de clar ca şi cum le-ar fi auzit acuma întîia oară, cuvintele pe care i le-a spus tatăl său odinioară, în Năsăud: „Să-ţi faci datoria totdeauna şi nu uita niciodată că eşti român!" îşi amintea perfect nu numai glasul ci şi intonaţia exactă:

„Niciodată" şi „român" le-a rostit apăsat, ca o subliniere iar în „român" a pus cel puţin trei „r"...

„Adică ce rost are amintirea aceasta acuma?" se întrebă Apostol, luîndu-şi seama şi negăsindu-i rostul, nici legătura cu ceea ce-1 preocupa pe el în momentele acestea.

Mai stătu vreo jumătate de oră în cerdac, fără să găsească soluţia. Intră în odaia sa, abătut, nehotărît, cu gîndurile împrăştiate. Se puse să caute ceva, apoi se repezi la biurou, scoase tremurînd hîrtie de scrisori şi aşternu, foarte grăbit, cîteva rînduri către avocatul Domşa, anunţîndu-1 că consideră logodna cu Marta ca o nesocotinţă copilărească şi de aceea îi înapoiază verigheta.

„Uite ce simplu şi cum nu mi-a venit în minte!" îşi zicea scriind adresa, mulţumit parcă ar fi găsit o comoară.

Scotoci prin sertare şi în sfîrşit dădu peste ce căutase adineaori: o cutiuţă căptuşită cu catifea albastră. îşi scoase verigheta din deget şi o puse în cutiuţă, iar cutiuţa o împacheta frumos şi o sigila cu ceară roşie.

Apoi chemă pe Rodovica şi o trimise cu scrisoarea şi cu pacheţelul la domnul avocat Domşa, poruncindu-i să i le dea chiar dumnealui în mînă.

Apoi ieşi iar în cerdac şi iar văzu inscripţia pe mormînt şi iar îşi aminti vorbele tatălui său: „... nu uita niciodată că eşti român!"

8

Doamna Bologa pregătise o masă împărătească în cinstea lui Apostol. Pe cînd se aflau tocmai la friptură, năvăli în casă avocatul Domşa cu faţa roşie

şi asudată şi cu ochii rotunzi umflaţi de o agitaţie puternică, strigînd din antreu:

— Iartă-mă, dragă doamnă, că viu aşa... te rog din suflet...

Speriată de înfăţişarea lui, doamna Bologa sări de la masă, sigură că i s-a întîmplat o mare nenorocire cu Marta: ori c-a fugit cu ungurul, ori ceva mai rău... Dar Domşa urmă grăbit, aruncîndu-şi pălăria pe un scaun şi ştergîndu-se pe obraji cu batista:

— Nu m-aş fi aşteptat să-mi facă Apostol una ca asta, pentru nimica-n lume, doamnă, îţi jur! Atîta încredere am avut într-însul, în cuminţenia şi în cinstea lui, că acuma parcă mi-a dat cu barosul în frunte, zău aşa, dragă doamnă!

Cu cît vorbea, se aprindea şi asuda mai tare, fiind cam grăsun de la Dumnezeu. Căuta să se liniştească, îndulcindu-şi glasul din ce în ce, dar îngrijorarea din ochi tot nu izbuti să şi-o potolească, mai ales că Apostol rămăsese locului netulburat, continuînd a se lupta cu un picior de găină, ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic. Doamna Bologa se zăpăci de tot auzind că Apostol e pricina supărării avocatului, căci ei nu-i spusese Apostol c-ar avea vreo neînţelegere cu viitorul său socru. Ce-i drept, Rodovica s-a grăbit să-i şoptească, la bucătărie, cum a trimis-o domnişorul la domnul avocat, dar doamna Bologa a crezut că e vorba de vreun „suvenir" din război, pentru Marta. De aceea acum nici nu ştia ce să zică şi, că să iasă din încurcătură, pofti pe Domşa să ia loc şi să-i facă cinstea de a gusta puţină friptură. Invitaţia ei şi răceala lui Apostol provocă o nouă abureală de sudori pe obrajii avocatului. Mulţumi doamnei printr-un surîs desperat şi se întoarse spre Apostol:

— Ştii bine cit te preţuiesc, dragul meu, zise cu o ezitare, ca în faţa unui necunoscut. Altfel nici n-aş mai fi venit, după scrisoarea ta... în sfîrşit, după gestul... care m-a jicnit, Apostole, foarte... foarte rău...

— Era datoria mea să fac gestul, domnule Domşa, răspunse Apostol, ridicînd ochii la el şi privindu-l cu o linişte neclintită.

— Dar ce-i, ce s-a întîmplat? întrebă atunci d-na Bologa, mai venindu-şi în fire şi adăogînd: Ia loc... ia loc, uite colea... O, Doamne-Dumnezeule, că m-am şi speriat, şi nici baremi nu ştiu de ce!

— Cum? Nu ştii nimic, nu ţi-a spus Apostol? se miră Domşa cu o scăpărare de nădejde în toată înfăţişarea. A, zi, nu ştii?... Apoi stai, dragă doamnă, să auzi şi să te cruceşti, nu alta!

îi povesti foarte amănunţit, căci Domşa avea darul de a lungi vorba, cum tocmai aşteptau pe Apostol, după ce Marta a avut atenţia delicată să vie să-i zică ea bun sosit, fără să se uite la etichete şi la mofturi, cînd colo, în locul lui, apare Rodovica. Ce-o fi, ce n-o fi? în sfîrşit, a rupt plicul, nerăbdător, a citit şi... cît pe-aci să-i vie rău. Marta chiar a leşinat, şi cu drept cuvînt, căci asemenea palmă poate să ştirbească reputaţia unei fete şi să-i compromită viitorul. Cutiuţa nici n-au mai desfăcut-o, au uitat-o... Dintru-ntîi el a fost decis să ia act pur şi simplu, să-i înapoieze şi Marta inelul de logodnă şi să încheie pentru toată viaţa socotelile cu Apostol. Pe urmă totuşi s-a gîndit că băiatul e tînăr, şi tine. reţea-i năbădăioasă: cine ştie ce i s-o fi năzărit lui şi, pentru o copilărie, ar fi păcat să se despartă o pereche aşa de potrivită... A venit deci să afle cauzele „gestu-

lui" şi să-i atragă luarea-aminte asupra gravităţii unei hotărîri neîndreptăţite, cînd e în joc oroarea unei domnişoare...

— Hotarîrea mea e nestrămutată, domnule Domşa, îi răspunse Apostol cu acelaşi calm imperturbabil, după ce, în vremea cît vorbise avocatul, mîncase tacticos, ciugulind cu mare băgare de seamă toate oscioarele de pe farfurie. Şi e nestrămutată fiindcă nu mai iubesc pe domnişoara Marta!

– Cum n-o mai iubeşti? De ce? întrebă Domşa, căscînd mari ochii.

— De ce! Pentru că n-o iubesc! zise Apostol, ştergîndu-şi gura cu şervetul şi uitîndu-se surîzător la doamna Bologa, care şedea năucită pe scaun, parcă nu şi-ar fi crezut urechilor.

— Asta nu se poate! strigă avocatul. Nu se poate! Asta nu-i cauză serioasă! Pentru închipuiri copilăreşti nu se poate zdrobi norocul unei fete!... Spune şi d-ta, doamnă, că doar eşti femeie înţeleaptă şi ai văzut multe în lume, spune: se poate?

întrebarea găsi pe doamna Bologa nepregătită, în adîncul sufletului era mulţumită că Apostol a ajuns la vorbele ei. Purtările Martei o indignaseră pe ea, care niciodată n-a cunoscut cochetăria.

Nu că ar fi bănuit-o de lucruri prea grele, dar pe nevasta feciorului ei n-o putea vedea decît ca o fiinţă de jertfă, cum a fost şi dînsa. Să-i mai ardă de petreceri şi de nebunii, cînd logodnicul ei îşi riscă viaţa în fiece minut, în război, asta doamna Bologa n-o putea ierta. Nu i-a scris băiatului despre acestea pe şleau, ca să nu-l mai amărască: se hotărîse însă să-i spuie tot cînd va veni acasă... Totuşi, acum îi era milă de „bietul Domşa, om tare de treabă", şi chiar de Marta puţin, gîndindu-se la ruşinea ei dacă va

prinde lumea de veste. îi şi zise lui Apostol îndată să chibzuiască bine ce face, că nu-i glumă şi nici jucărie o logodnă stricată...

Aproape un ceas hărţuiră amîndoi pe Apostol, încît Rodovica se arătă de cîteva ori prin jurul mesei, cu semne desnădăjduite că i se fac scrum mîncările pe foc. Doamna însă se încălzise la vorbă şi nu mai voia să ştie de mîncări, spre fericirea avocatului, care, devenind mai elocvent, cerea mereu lui Apostol îndeosebi „cauzele şi motivele" unei fapte atît de inexplicabile... Apostol rămase neînduplecat, refuză dîrz alte lămuriri, mulţumindu-se să repete că nu mai iubeşte pe Marta. Astfel, în cele din urmă, Domşa, perplex, abătut, fu silit să se întoarcă acasă precum venise, cu mîinile goale, fără vreo speranţă de împăcare.

în realitate şi Domşa observase şi condamnase în sinea sa uşurinţele Martei, dar niciodată n-a avut puterea să le reprime sau măcar să le puie frîu. îşi iubea odrasla unică mai mult ca lumina ochilor, cu o iubire păcătos de îngăduitoare, a cărei ţintă era una singură: Marta să se simtă fericită... Şi tocmai fericirea ei să se zdruncine din temelii?

Se sfătui acasă cu Marta cum să se apere, căci era evident, în cîteva zile, tot tîrgul va şti şi va comenta întîmplarea aceasta extraordinară. Deci important, foarte important este ca vina desfacerii logodnei să cadă asupra lui Apostol, căruia nu-i putea strica nimic, pe cînd fata... Din vorbă-n vorbă, Marta ajunse la convingerea că toată supărarea logodnicului ei s-a iscat, cu siguranţă, din pricina conversaţiei ungureşti.

— Acuma sînt absolut sigură, tăicuţule! strigă ea triumfătoare. Am şi observat în privirea lui o

încruntare ciudată, de m-a şi speriat... Dar spune şi tu, tăicuţule, se poate oare să vorbim noi doi o limbă pe care al treilea de faţă n-o pricepe? Ar fi fost cuviincios?

—S-o fi trezit într-însul şovinismul tatălui său, că şi ăla a fost turbat rău, zise Domşa, aprobînd. A şi stat doi ani în temniţă, cu Memorandul...

— Urît e şovinismul, tată! vorbi Marta după un răstimp. Nu-i aşa?... Omul să-şi iubească neamul, fireşte, însă nu cu ură pentru celelalte neamuri, nu-i aşa?

Fraza aceasta i se păru avocatului atît de „adîncă", încît nu-şi putu stăpîni admiraţia şi îmbrăţişa furtunos pe Marta, strigînd:

— Ce deşteaptă-i fetiţa tatii, ia te uită!... Şi pe tine să te părăsească un...

Vru să zică un „ticălos", dar nu zise, ca şi cum i-ar fi fost ruşine, sau ar mai fi păstrat în rezervă o spuză de nădejde că Apostol îşi va lua seama şi toate se vor sfîrşi bine. Pentru orice eventualitate, şi ca nu cumva să răsufle de aiurea vestea, Domşa povesti după-amiazi doctorului, şi seara, la „cazină", judecătorului ungur ce-a păţit cu tînărul Bologa, încheind cu aceeaşi reflexie:

— Şi ce-ţi închipui, dragul meu, de ce?... N-ai să crezi, atît e de absurd: pentru că fetiţa a vorbit ungureşte!... Aşa-i că-i fantastic?... Adică e o crimă atît de grozavă să vorbeşti ungureşte, mai ales cînd e şi un ungur de faţă, care nu ştie altă limbă?... Nu, nu, sînt român şi eu, am chiar pretenţia să mă cred foarte român, dar asemenea exagerări sînt bolnăvicioase, hotărît bolnăvicioase, ca să nu zic periculoase...

A doua zi toată Parva ştia că Apostol Bologa a stricat logodna cu fata avocatului fiindcă a auzit-o vorbind ungureşte. Şi toată lumea compătimea pe „sărmana Marta", proorocind că Apostol are să-şi frîngă gîtul dacă a apucat-o, în plin război, pe urmele răposatului Bologa. Seara, la „cazina" românească, unde se adunau azi toţi domnii, deoarece în „cazina" ungurească se instalase popota ofiţerilor, se vorbi numai despre Apostol, cu aceeaşi pasiune ca despre revoluţia rusească acum două-trei săptămîni. Cînd veni, pe la şapte, avocatul Domşa, altfel nu prea iubit, toţi îl asaltară cu întrebări, la care el răspunse cu multă modestie şi tot atîta indulgenţă pentru tinereţea şi uşurinţa „băiatului". Senzaţia cea mare fu însă apariţia lui Apostol... Toţi se aşteptau să se petreacă ceva nemaipomenit, poate chiar un scandai... Spre regretul general, nu se întîmplă nimic. Apostol dădu mîna cel dintîi cu Domşa, care-i zîmbi amical, apoi cu toţii, pe rînd, pînă şi cu practicanţii de la judecătorie, nişte băieţandri piperniciţi şi scutiţi definitiv de armată. Nimeni, fireşte, nu îndrăzni să aducă vorba despre buba zilei. într-o atmosferă de jenă, îşi exprimară părerile asupra mersului vremii şi asupra greutăţilor de trai, unii stăruind mai mult asupra raţiilor de făină şi a scumpetei nenorocite care ucide entuziasmul cetăţenilor. Apostol nu zăbovi decît vreo zece minute, spunînd la plecare că a venit doar să le strîngă mîinile. După plecarea lui, directorul băncii „Parvana" observă că locotenentul n-avea decoraţiile pe piept, iar contabilul, că n-a suflat nici un cuvînt despre război...

Zilele următoare fierberea în orăşel se înteţi, mai cu seamă din pricina unor zvonuri ciudate. Pe de o parte, se spunea că lucrurile se vor împăca în curînd, fiindcă cineva a văzut pe Apostol, chiar în mijlocul pieţii, întîlnindu-se cu Marta şi vorbind;

Î

pe de altă parte însă se zicea că afacerea ar putea să ia o întorsătură neaşteptată în urma intervenţiei notarului Pălăgieşu, care ar fi declarat, la „cazina", în faţa cîtorva domni, şi cu glas semnificativ, precum că el nu va permite nimănui, nici tatălui său, să tulbure liniştea cetăţenilor.

într-adevăr, Pălăgieşu, îngrijorat de vîlva stîrnită, se crezu dator să raporteze solgăbirăului, care de altfel era în curent şi deopotrivă de alarmat. Se sfătuiră cum să „păstreze ordinea" periclitată. Constatară că afacerea e foarte delicată, întîi pentru că e vorba de o neînţelegere de natură intimă, în care statul n-are nici o chemare să se amestece, apoi pentru că în cauză se află un ofiţer, asupra căruia autoritatea civilă nu-şi poate exercita puterile. Dar în acelaşi timp, diferendul provoacă nedumerire în opinia publică prin cauza iniţială, anume strecurînd în suflete credinţa condamnabilă că n-ar putea fi român onorabil cel ce întrebuinţează limba statului cu predilecţie. Vina e cu atît mai primejdioasă cu cît autorul şi purtătorul ei este un ostaş care, tocmai dimpotrivă, ar avea sfînta obligaţie de-a ridica moralul cetăţenilor, mai ales azi cînd ţara luptă pe viaţă şi pe moarte pentru binele şi fericirea tuturor. Notarul, într-un avînt de indignare, observă că afacerea aceasta e mai gravă chiar decît predicile care au prilejuit internarea protopopului Groza. Asupra măsurilor de luat li se împărţiră părerile. Pălăgieşu ar fi dorit o reclamaţie la superiorii lui Bologa, cerînd, în interesul ordinei şi al liniştei, rechemarea lui pe front. Solgăbirăul s-a gîndit la aceasta, ba a şi vorbit cu comandantul batalionului ce se mai afla în Parva. Căpitanul, beţiv şi dispreţuitor faţă cu civilii, i-a spus că n-are vreme să se ţină de mofturi.

Va să zică militarii consideră drept mofturi tot ce nu e înarmat cu puşcă sau cu tunuri! Mai recomandabil ar fi să se încerce, baremi deocamdată, o aplanare paşnică, printr-o intervenţie amicală.

— D-ta eşti prieten cu locotenentul, zise solgăbirăul. Aţi copilărit împreună... De ce nu cauţi să-i vorbeşti?

în ziua cînd a rupt logodna cu Marta, Apostol Bologa s-a simţit foarte fericit. în fericirea lui era şi mîndria pentru fermitatea hotărîrii luate şi mulţumirea că a lămurit o situaţie supărătoare. După plecarea lui Domşa a mai avut o explicaţie lungă cu maică-sa care, convinsă de argumentele avocatului şi mai cu seamă gîndindu-se la durerea Martei, se silea din răsputeri să salveze logodna, întocmai cum odinioară încercase s-o împiedice, şi-i părea rău că nu-i acasă şi bietul protopop să-i dea o mînă de ajutor...

Dinştea lui Apostol însă nu avu viaţă lungă, în aceeaşi seară, retrăgîndu-se îndată după cină, ca să evite alte discuţii cu doamna Bologa, fu cuprins de îndoieli din toate părţile. Acuma îşi dădu seama că toată ziua gîndurile lui cele mai tainice au alergat mereu departe, ca şi cum acolo ar fi căutat sprijin. Oare, dacă n-ar fi fost Ilona în inima lui, s-ar mai fi grăbit să înapoieze Martei inelul de logodnă? Nu s-a revoltat că Marta a venit însoţită de un bărbat străin, ci fiindcă a venit cu un ungur şi a vorbit ungureşte. Atunci nu din gelozie n-o mai iubeşte, ci numai pentru că i-e dragă cealaltă, iar revolta lui împotriva

ungurului şi a limbii ungureşti a fost o comedie. Ba comedia a început mai demult... de cînd nu i-a părut rău de loc că boala l-a oprit a doua oară să treacă la români... Mai rău i-a părut cînd a plecat încoace, acasă, parcă axa vieţii lui ar fi rămas acolo, în Lunca... Şi chiar viitorul nu-l mai interesează decît întîmplător... Deşi peste o lună va trebui să se întoarcă tot pe frontul românesc, nu mai e îngrozit de fel, ca şi cum i-ar fi indiferent sau... Atunci poate că iubirea e pricina tuturor zbuciumărilor omului şi a tuturor fericirilor? Şi totuşi iubirea femeiei nu poate mulţumi sufletul decît uneori şi cîteva clipe. Odinioară a crezut că într-o privire a Martei se ascunde tot cerul şi pămîntul şi toate tainele universului. De dragul ei ar fi făcut orice prostie, orice sacrificiu, ar fi murit fericit dacă i-ar fi cerut, precum dorinţa ochilor ei a căzut hotărîtoare în cumpăna îndoielilor lui cînd a fost vorba să plece la război. Iubirea ei trăia încă în clipa cînd i s-au sfredelit în inimă privirile spînzuratului, la Zirin, la a cărui moarte contribuise şi dînsul cu un „da" foarte convins, şi totuşi n-a fost în stare să-i potolească zbuciumările, pînă ce a dobîndit o credinţă nouă...

„Sufletul are nevoie de o merinde veşnică, îşi zise Apostol, plimbîndu-se în odaia de culcare, îmbrăcat, neîndrăznind să se aşeze în pat de frica gîndurilor. Dar merindea aceasta în zadar o cauţi pe afară, în lumea simţurilor. Numai inima poate s-o găsească, fie în vreo tainiţă a ei, fie în vreo lume nouă, mai presus de vederea ochilor şi de auzul urechilor..."

Îndoielile îi roaseră creierii toată noaptea. Cînd stinse lampa, prin perdelele albe tremurau zorile...

Se simţea iar vinovat faţă de Marta şi adormi plănuind cum ar putea repara nedreptatea ce i-a făcut-o...

Peste gîndurile lui însă se năpustiră, chiar de a doua zi, zvonurile tîrguşorului. Doamna Bologa îi servea la fiecare masă ba că cutare spune cutare, ba că toată lumea îl condamnă, cu drept cuvînt, fiindcă un bărbat nu trebuie să-şi bată joc de o biată fetiţă fără minte, ba că locotenentul ungur o să-i ceară socoteală... Apostol asculta liniştit şi chiar zîmbind toate veştile, arătîndu-se nepăsător şi hotărît. Numai în sufletul său se revolta: cum se amestecă nişte străini într-o afacere care-i priveşte numai pe ei doi, pe Marta şi pe el?

Peste cîteva zile doamna Bologa se aşeză la masă cu ochii roşii de lacrimi şi cu atîta spaimă în priviri, că Apostol se tulbură şi, presimţind ceva rău, uită s-o întrebe de ce a plîns, încît doamna Bologa fu nevoită să-i povestească neîntrebată cum a aflat de la oameni ce primejdie îl paşte, cum toată Parva spune c-a făcut de ruşine pe Marta numai fiindcă a vorbit ungureşte şi cum întîmplarea aceasta nu va putea rămîne fără urmări grele, Dumnezeu singur ştie cît de grele... Numai închipuindu-şi urmările, doamna Bologa izbucni iarăşi într-un hohot de plîns. Ca s-o liniştească, Apostol îi zise:

— Adică, mamă, eu n-aş avea dreptul să cer logodnicei mele să-mi vorbească româneşte, crezi d-ta?... Îţi faci sînge rău de pomană! Pe inima şi pe gîndurile mele numai eu sunt şi voi fi stăpîn cît voi trăi!

Doamna Bologa, fără să-şi mai şteargă lacrimile, răspunse:

— Vai, Doamne, cum poţi vorbi aşa, dragul meu? Apoi doar nu uita că e război şi nimeni nu mai e stăpîn pe nimic... Moartea şi groaza stăpînesc azi

peste toți oamenii, dragul mamei!... Tu ești mai învățat și trebuie să știi mai bine... Nu-i vremea acuma să ne arătăm dușmanilor inimile, altfel pățim ca bietul protopop... Că Pălăgieșu ce așteaptă, decît să facă rău și necaz oamenilor... Tu, ca tatăl tău, fie iertat, te uiți numai înainte, dar în război omul se strecoară cum poate... Pînă va trece primejdia trebuie să urlăm cu lupii, altminteri ne mănîncă... Așa face toată lumea, așa se cuvine să facem și noi, dragul mamei... Să nu te superi că te învăț și te sfătuiesc, că-s mamă și numai inima mea știe cît rabdă de grija ta... Toți domnii spun că nu-i bine ce faci, că ești ofițer și s-ar putea să ai mari neplăceri pentru asemenea îndrăzneli nesocotite. Chiar directorul de la „Parvana", și doar ce român a fost el totdeauna, mi-a spus pe față să te povățuiesc să te astîmperi. Dînsul a fost prieten bun cu bietul tatăl tău, dar azi își vede de banca lui și nu crîcnește, cum nu crîcnesc nici ceilalți, aici și pretutindeni. ..

Ascultînd pe maică-sa, gîndurile lui Apostol răvășeau prin colțurile celor zece zile de cînd e acasă, descoperind deodată lucruri peste care a trecut fără să le ia în seamă. A ieșit puțin prin tîrg, un ceas două pe zi, s-a întîlnit cu mai toți surtucarii și toți i s-au părut schimbați și speriați, deși cu nici unul n-a vorbit decît nimicuri, cum zicea dînsul. Acuma înțelegea și schimbarea, și spaima lor, acuma simțea că toți s-au ferit de el pentru că n-a îngăduit Martei să grăiască ungurește. Plecă ochii în farfuria goală, ca și cum n-ar mai fi putut îndura privirea mamei sale. Din clipa aceasta însă toate cuvintele ei i se încuibară în inimă ca niște spini și rămaseră, acolo, încremenite într-o durere amară. Apoi cînd glasul doamnei Bologa

tăcu, el șopti atît de domol, parcă i-ar fi fost frică să TIU trezească pe cineva:

— Rău îmi pare, mamă, c-am mai venit acasă...

Pentru doamna Bologa șoapta aceasta a fost ca o lovitură de măciucă. Demult, încă de pe vremea cînd Apostol, în loc să urmeze cariera preoțească, s-a dus la Budapesta, a bănuit ea că lumina ochilor ei, toiagul bătrînețelor ei n-o mai iubește cum a iubit-o odinioară. I se părea rece, închis și mai ales o înfricoșa cu necredința lui... Și iată, azi îi pare rău că a venit acasă, pînă într-atîta s-a înstrăinat de ea!... Se porni pe niște bocete așa de sfîșietoare, că Apostol numai cu chiu, cu vai reuși s-o ostoiască.

Totuși, de atunci Apostol Bologa se simți străin în Parva. Stătea ceasuri întregi în cerdac, în soare, sorbind albastrul văzduhului, în care își plimba neîncetat gîndurile. Deseori ochii lui încercau să se odihnească contemplînd crucea înflorită cu raze din turnul bisericii. Dar sufletul lui era îndată apucat în cleștele unor remușcări stranii și, dornic numai de liniște, fugea spăimîntat mai departe... Mai mult zăbovea împrejurul mormîntului de piatră al tatălui său. Știa inscripția pe de rost și totuși, de cîte ori o privea, căuta s-o silabisească, pentru că în vremea aceasta îi venea mereu în minte linia dreaptă pe care a urmat-o bătrînul în viață. O linie dreaptă a rîvnit și el cu patimă, în zadar. între inima și mintea lui era un zid asupra căruia toate sforțările lui se frîngeau neputincioase. Cînd credea că l-a dărîmat, atunci îi simțea maidureros ființa, oricît căuta să se înșele.

Apoi, într-o după-amiazi, tocmai pe cînd se pregătea să iasă în cerdac, se pomeni cu notarul Pălăgieșu» cu care se întîlnise o singură dată, în prima zi, și de-abia schimbase, în piață, cîteva vorbe. Peste prietenia

lor dinainte de război se întinsese, pe nesimțite, un văl cenușiu. De altfel, de cînd ajunsese notar, Pălăgieșu își luase, încetul cu încetul, o purtare sfidătoare chiar față cu surtucarii mai în vîrstă. Fecior de țăran din Năsăud, sărac și umilit prin școli, s-a îndoit și s-a căciulit pînă și-a ajuns ținta, devenind mîna dreaptă a solgăbirăului ungur care, la izbucnirea războiului, a intervenit să rămîie pe loc, deși era voinic, spătos și doar la mers avea puțin beteșug, călcînd prea în afară și aruncînd picioarele din genunchi în jos, ca un cal împărătesc la paradă. Fața fălcoasă se mîndrea parcă cu mustățile umflate, pleoștite, care-i ascundeau gura foarte largă, cu buzele duble și cu dinții lați, strungăreți. Părul lung, negru, veșnic nepieptănat, îi atîma peste fruntea brăzdată adînc, acoperindu-i aproape de tot urechile. în înfățișarea lui te izbea îndată o încredere în sine impunătoare.

Două săptămîni a amînat Pălăgieșu întrevederea cu Apostol. Ar fi fost mai bucuros să-1 fi întîlnit undeva întîmplător, ca să se achite de însărcinarea ce și-o luase față de solgăbirău. Deși era cu vreo trei ani mai bătrîn, păstrase lui Apostol Bologa o stimă instinctivă de pe vremea cînd discutau împreună probleme filozofice, pe care el, biet praticant de notar, nu prea le pricepea și care de aceea îl impresionau profund.

— Fiindcă tu nu mai vrei să știi de prieteni, iată că vin prietenii la tine! zise Pălăgieșu intrînd, cu un zîmbet care-i dezveli toți dinții de jos, împreună cu gingia.

Apostol se uită la el, uimit. Era atît de neașteptată vizita aceasta, că își pierdu cumpătul și nici nu-1 pofti să șează. Notarul însă îi apucă voios amîndouă mîinile, i le strînse puternic și pe urmă luă loc, nepoftit, cu o siguranță de stăpîn.

— Mă rog... cum... ce vînt te aduce pe la noi? bîigui Apostol, în picioare, privindu-1 mereu cu mirare.

— Ți se pare așa de ciudat că vine să te vază prietenul tău din copilărie și de mai tîrziu? întrebă Pălăgieșu cu o clipire șireată, care lui Apostol îi scapără în suflet o scînteiere de ură. Ehei, strașnic te-ai schimbat, frate... De acum trei ani te-ai schimbat de nici nu te mai recunosc!

Siguranța notarului transformă mirarea lui Apostol într-o nerăbdare ascuțită ca briciul.

— Ce vrei, Alexandre? Spune, aide, ce vrei? zise deodată cu o sticlire în ochi.

— Eu? răspunse Pălăgieșu, trecîndu-și degetele prin păr și dezvelindu-și fruntea. Eu ce vreau?... Nimic... adică mai nimic!... întîi să te văd și apoi... să vorbim!... Mă așteptam însă, spun drept, la o primire mai...

— Iartă-mă, Alexandre, te rog! murmură Apostol îmblînzit brusc. Dacă ai ști cîte chinuri îmi zdrențuiesc sufletul de cînd am venit acasă...

— Cine-i de vină, Apostole? întrebă notarul cu alt glas. Crezi că eu nu știu? Eu?... Crezi că se mișcă ceva aici fără știrea mea...? Dar tocmai de aceea trebuie să repari, Apostole! Negreșit trebuie să repari, în interesul tuturor...

Schimbarea tonului și cuvintele notarului încurcară iarăși pe Bologa, încît se opri la colțul mesei să asculte mai bine.

— Prin dibăcia mea, prin munca mea am creat aici o atmosferă patriotică absolut necesară în vreme de război, ca și de pace, urmă Pălăgieșu privindu-1

scrutător, ca şi cum ar fi vrut să-i zdrobească orice împotrivire. Acuma căzuşi tu ca un bolovan. îhtr-o apă liniştită şi ai tulburat-o. Ai dat prilej de flecăreală, de aprobări şi dezaprobări, în sfîrşit, tulburare şi iar tulburare... Un ofiţer care vine de pe front nu poate să aibă atitudinea ta fără a demoraliza pe unii şi a aţîţa pe alţii, îţi dai seama, cred, ce înseamnă asta?... Nu ce spui, ci tocmai ce nu spui e... e jicnitor şi păgubitor!

— Aşa ai glăsuit şi cînd ai trimis în internare pe protopopul Groza? îl întrerupse Apostol, vorbind numai din buze, fără să mişte dinţii încleştaţi.

— Pedeapsa crimei n-are nevoie de justificare,, căci crima poartă în pîntecele ei pedeapsa, zise notarul mai aspru. De altfel, eu niciodată nu mă justific, pentru că înainte de a face un pas, judec... Eu niciodată, mai ales dacă aş fi ofiţer în armată, n-aş rupe logodna cu o fată numai fiindcă a vorbit ungureşte, Apostole!

— Nu? făcu iar Bologa, cu buzele albe şi cu ochii aprinşi, parc-ar fi avut friguri.

— Nu! reluă Pălăgieşu energic, sculîndu-se în picioare ca să-1 domine pe deplin. De aceea eşti dator să dregi ce-ai stricat prin nesocotinţă! Sîntem prieteni şi te sfătuiesc prieteneşte să...

Notarul se dădu în dosul scaunului şi se rezima de spetează cu mîna dreaptă. Părul îi căzuse iar pe frunte şi un smoc i se mişca pe sprinceana stînga, gata în fiece clipă să-i acopere ochiul. Vorbind, pielea i se întindea pe fălci, iar ţepile nerase de două zile se tot culcau şi se ridicau... Apostol Bologa însă îi vedea numai gura şi mai cu seamă buza de jos, umflată puţin, încît de-abia se mai cunoştea că e dublă. Glasul notarului suna atît de triumfător şi de încrezut,.

parcă ar fi împărţit cînd palme, cînd mustrări, cînd laude...

Apostol ocoli masa, apropiindu-se de Pălăgieşu, palid la faţă ca un cadavru, dar cu privirile ca două pumnale. îşi muşcă buzele, învineţindu-şi-le şi murmură foarte înăbuşit, parcă şi-ar fi stăvilit respiraţia aprinsă:

— Tu?...Tu?...

Ajunse lîngă notar, la doi paşi. Apoi, cu o iuţeală fulgerătoare, îi repezi un pumn îngrozitor în gură, şoptind ca ieşit din minţi:

— Tu?... Tu?... Mişelule!... Mişe...

Notarul se clătină ca şi cum l-ar fi trăznit din senin. Dovitura a fost atît de neaşteptată, că 1-a buimăcit cu desăvîrşire. Barba i se însîngeră din buza pleznită. O secundă rămase cu ochii holbaţi la Apostol şi cu gura căscată.

— Ieşi, mişe... ieşi! gîfîi Bologa, uitîndu-se împrejur după ceva.

Glasul înfundat deşteptă pe Pălăgieşu din aiureală şi-1 făcu să înţeleagă brusc ce caută Apostol. Pe o mescioară zări un revolver de care atîrna în jos o cureluşă galbenă. Se întoarse repede, deschise uşa şi ieşi bolborosind în neştire.

— Bine... Bine... Bine...

în antreu îşi luă pălăria din cuier şi văzu pe Rodovica, speriată. Din urmă uşa se trînti cu zgomot aşa de mare, că se cutremurară pereţii casei...

10

Doamna Bologa, care nu fusese acasă, află de la Rodovica, spre seară, că s-a întîmplat ceva şi că notarul a plecat cu barba plină de sînge. Deşi o mun-

cea curiozitatea, uu avu curajul să întrebe pe Apostol, perpelindu-şi îngrijorările numai cu servitoarea şi vărsînd împreună multe lacrimi ascunse, fiind sigură că „buzatul" (aşa poreclise lumea de mult pe Pălăgieşu) n-are să se astîmpere pînă nu-i va face cine ştie ce rău domnişorului. Apostol se dusese puţin să se mişte, dar n-a apucat-o spre piaţă, ci spre capătul tîrguşorului. Se întoarse tocmai la vremea cinei, senin, ba găsi de cuviinţă să şi glumească, la masă, cu Rodovica, amintindu-i cum s-au bătut odată, în copilărie, ca orbeţii, pe malul Someşului. Slujnica se zăpăci, rîse, vru să umble mai sprintenă şi scăpă jos farfuriile murdare, lîngă doamna Bologa, făcîndu-le ţăndări. Ca să nu strice cheful domnişorului, stăpîna îşi reţinu dojenile aspre ce-i stăteau pe limbă pentru Rodovica, sperînd în taină că Apostol îi va povesti din fir în păr ce-a păţit cu notarul. Apostol fu drăguţ tot timpul, tăifăsui cu ea pînă tîrziu, dar numai despre întîmplări din trecut, stăruind mai cu seamă asupra vedeniei lui în biserică, odinioară, întru bucuria mamei, care îndată îi împrospăta toate amănuntele acelei „minuni cereşti", găsind şi prilejul să observe, în treacăt, că „o, Doamne, cu cît învaţă oamenii mai mult, cu atîta se depărtează de Dumnezeu..." Apostol nu întîrzie să răspundă cu ton de glumă:

— Dar şi Dumnezeu se învecheşte, maică dragă, ca toate în lumea asta!

Cuvintele acestea spăimîntară atît de mult pe doamna Bologa, că se închină de trei ori şi de-abia pe urmă zise cu glas grav, în care se zvîrcolea evlavia rănită:

— Dumnezeu e veşnic nou în sufletul bietului om, dragul mamei... Numai cînd ai pierdut credinţa cea adevărată poţi vorbi aşa despre cele sfinte... Dar

deodată cu Dumnezeu se pierde şi liniştea sufletului, şi sufletul pe urmă se chinuieşte şi se zdrobeşte fără reazim în vîltorile vieţii şi bîjbăie în beznă, întocmai ca un copilaş care ar porni singur în lumea largă, în miez de noapte...

Apostol îşi dăduse seama, în chiar clipa cînd rostise gluma, că va jigni inima mamei şi îi păru rău, dar nu se mai putuse opri. Răspunsul ei îi răsună ca un glas înăbuşit din însuşi sufletul lui, îngrozindu-l. îi apucă repede mîna, peste masă, şi i-o mîngîie şi i-o sărută, murmurînd ruşinat: „Iartă-mă"... Doamna Bologa, surprinsă de pocăinţa lui, fu cuprinsă şi ea de ruşine, îngînă cîteva vorbe neînţelese, pînă ce-şi veni în fire, şi apoi continuă povestirea din copilăria lui Apostol, fără a mai nimeri tonul de adineaori şi ocolind privirile lui întrebătoare, care o tulburau cumplit şi parcă o mustrau. în sfîrşit se întrerupse în mijlocul unei fraze şi zise brusc, foarte blînd şi cu ochii muiaţi într-un zîmbet ciudat:

— De aceea te chinuieşti şi te topeşti, dragul mamei... numai de aceea...

El ca şi cum ar fi aşteptat şi ar fi priceput mai dinainte cuvintele ei, răspunse cu mare uşurare în glas şi de asemenea zîmbind:

— Cînd mă gîndesc ce am suferit şi am pătimit în viaţa mea, deşi scurtă, mi se pare că am trăit destul şi că mîine aş putea muri fără nici o părere de rău! Unii oameni trăiesc zeci şi zeci de ani şi totuşi, cînd închid ochii, nu pot spune că au trăit aievea, căci au fost simpli trecători prin viaţă sau spectatori străini de înţelesul lumii. în schimb pe alţii soarta îi împinge în vîrtejurile cele mai crunte şi-i sileşte să îndure toate torturile vieţii, toate, şi niciodată să nu găsească aici odihna adevărată, liniştea trainică...

Urmară trei zile ploioase, urîte, cernind tristete în lume. De dimineață pînă seara, Apostol ședea în cerdac, înconjurat de cărțile lui vechi, în care odinioară își pusese toate speranțele și care, de cîte ori a avut nevoie în viață de sprijin, l-au părăsit ca niște prieteni neputincioși și fricoși. Se plimba grăbit prin sistemele falnice de înțelepciune, bătea la toate porțile, din ce în ce mai înfricoșat, dar îndată ce se oprea și ridica ochii spre strada biciuită de ploaie și mînjită de noroi, spre cîmpurile și dealurile înverzite și spălate, spre văzduhul cutreierat de nouri bolbocați, simțea deodată cum în sufletul lui se prăbușeau toate clădirile monumentale, cu zgomot babilonic de cuvinte stoarse de adevăratul înțeles, nelăsînd în urma lor nici măcar ruine, ci numai un gol sterp, cenușiu și nesfîrșit de necăcios. Și atunci avea impresia clară și sugrumătoare că îi fuge pămîntul de sub picioare și că rămîne plutind în neant, agățîndu-se cu desperare de crucea din turnul bisericii.

Deseori, cu cartea pe genunchi, gîndurile i se întorceau în urmă, scrutînd momentele trăite, scormonind cauzele... Atunci toate faptele, gesturile și dorințele lui îi apăreau meschine, egoiste, chiar ridicole. Cum l-au indignat, în spital și după aceea, vorbele și întîmplările care nu se potriveau cu așteptările lui! Cum a împărțit lumea întreagă în două felii, una de iubire și alta de ură!... Acuma își dă seama că iubirea adevărată, adîncă, mîntuitoare n-a cunoscut-o, ci numai ura, subt diverse forme... I s-a părut că-i sunt dragi toți cei de un neam cu dînsul și, îndată ce n-a găsit în inimile lor ura lui, dragostea s-a împrăștiat ca pulberea în adierea vîntului... Iubirea adevărată nu moare niciodată în sufletul omului, ba îl însoțește și dincolo, pînă în sînul nemărginirii... Dar iubirea nu poate prinde rădăcină în inima mînjită de ură, și în el ura trăia mereu, ca un cui ruginit, uitat în carne vie...

Ploaia răpăia pe acoperișul cerdacului, aspru, poruncitor, ca niște ciocănituri grăbite la o poartă zăvorită. Ascultînd pierdut, Apostol Bologa se pomeni deodată cu o întrebare înfricoșătoare, pe care știa deslușit că a purtat-o în suflet toată viața, fără să o privească vreodată drept în față, ca și cum i-ar fi fost rușine și groază de ea. Straniu era însă că întrebarea cuprindea și răspunsul pe care Apostol îl dorea cu patimă și de care totuși se ferea, ca un copil încăpățînat care a săvîrșit greșeli peste greșeli și nu mai îndrăznește să apară în ochii părinților, poate tocmai fiindcă e sigur de iertarea greșelilor. Vru să se ferească și acuma, închise pleoapele, dar atunci întrebarea îi aprinse în suflet o flacără albă, în jurul căreia se înșiruiră toate gîndurile vieții lui, de la crîmpeiele cele mai infime ce i-au murit în creieri înainte de a se limpezi, pînă la cugetările grele, ordonate, mîndre, pe care el le alesese cu încredere drept călăuze de viață, și toate deopotrivă de palide și de supuse, ca niște robi împrejurul stăpînului atotputernic...

Simțăminte stranii, nelămurite, se trezeau și se topeau în inima lui, învăluindu-i toată ființa într-o mulțumire caldă... în mintea lui încercă să mai ridice capul un gînd, să-i reamintească cuiul ruginit de ură, dar flacăra misterioasă nu-i dădu răgaz să se nască...

Apoi i se păru că răpăiala picurilor de ploaie se mulcomește, treptat, prefăcîndu-se într-un zgomot dulce, fîșîitor, ca zborul porumbeilor, din ce în ce mai dulce» strecurîndu-i în inimă o vrajă dureros de alinătoare. Apoi deodată începu să se clatine și să se înalțe,.

purtat parcă pe aripi de cîntece. Ochii lui priveau fără mirare, deşi cerdacul dispăruse, şi cîmpurile d asemenea, şi tot pămîntul, şi numai crucea din vîrful bisericii lucea foarte blînd şi aproape, încît, dacă ar fi întins mîna, ar fi atins-o. în acelaşi timp flacăra ardea mai albă în sufletul lui, ca un rug luminos, care-i mistuia trecutul şi-i zămislea viitorul... Liniştea şi misterele cerului şi ale pămîntului se întîlneau şi fîlfîiau în inima lui, şi-i picurau roua bucuriei eterne, în care străluceau miliardele de lumi văzute şi nevăzute. îşi simţea sufletul legat prin mii de firişoare cu nemărginirea, palpitînd fermecat în ritmul imensei taine unice ca într-o mare de lumină. Apoi o fericire fierbinte îi umplu fiinţa întreagă, mai puternică decît bucuria vieţii şi mai dureroasă decît suferinţa morţii. Şi îşi dădea seama că o clipă din fericirea aceasta e merindea tuturor veşniciilor...

Apostol Bologa tresări, ca şi cînd s-ar fi trezit dintr-un farmec. Ochii însă îi erau deschişi şi mari şi umezi, iar pe buzele scăldate în zîmbet simţea neîncetat sărutarea fericirii. Cartea îi alunecase de pe genunchi şi zăcea la picioarele lui ca o zdreanţă fără preţ. Ploaia drămăluia mereu ţiglele cerdacului cu sunete moi, apătoase. Sus, în spatele crucii pălmuite de stropi năvalnici, între nourii suri, rîdea o geană albastră-luminoasă, vestitoare de soare nou.

Apostol rămase un răstimp cu privirile obosite. Frînturi de gînduri îi răsăreau în creieri şi se stingeau repede, netrebuincioase. Pieptul îi era greu de un simţămînt nou şi de o năzuinţă nelămurită şi totuşi poruncitoare... îl însufleţea o poftă mare să îmbrăţişeze lumea întreagă, să plîngă de bucurie şi să împartă lacrimile cu toţi oamenii. Se sculă în picioare şi întinse braţele, şi deodată lacrimi îmbelşugate i se vărsară pe obrajii uscaţi, în vreme ce ochii şi buzele lui surîdeau de bucurie. Inima îi tremura blînd, împovărată de iubire şi setoasă de a iubi. Şi pe fiece clipă simţea tot mai desluşit rădăcinile flăcării albe în sufletul său, pătrunzîndu-i toate fibrele, topindu-se cu izvorul vieţii şi stăpînindu-i fiinţa pentru toată viaţa şi în vecii vecilor...

Apoi toate simţămintele, cele tulburi, ca şi cele clare, se adunară într-un mănunchi solid, puternic, şi îndată îi apăru în creieri un gînd viu ca un trăznet:

„Sufletul meu a regăsit pe Dumnezeu!"

O dîră de raze albe scînteia pe crucea udată de furtună. Flacăra din sufletul lui Apostol se unea cu razele scînteietoare, cu zgomotul ploaiei, cu verdeaţa cîmpurilor, cu albastrul care părea un ochi al infinitului, cu infinitul însuşi, într-o armonie fierbinte. Simţea în sufletul său pe Dumnezeu, precum sufletul său se simţea în Dumnezeu...

11

Ploaia încetă în amurg, văzduhul înghiţi nourii şi noaptea toate stelele se aprinseră pe cer ca în ajunul unei sărbători mari. A doua zi orăşelul se trezi înveşmîntat numai în flori albe şi trandafirii, care îmbălsămau întreg pămîntul...

Apostol, ieşind în cerdac şi văzînd atîta bogăţie de frumuseţe, tresaltă ca în faţa unei minuni. Nu mai avea stare şi se mira cum a putut atîta vreme să mocnească pe jilţul din cerdac în loc să alerge în lume, printre oameni sau în mijlocul firii, bucurîndu-se de fiece clipă a vieţii. Acuma era dornic să-şi poarte, în văzul tuturor, fericirea, să vestească umil că a găsit

taina cea mare, să-şi împartă iubirea cu alţii, căci toţi oamenii au nevoie de iubire şi sînt vrednici de ea. Apoi azi nu-i mai era frică de nimica în lume, nici de singurătate şi nici de mulţumire, doar pretutindeni sufletul lui găsea pe Dumnezeu viu, în toate minunile şi în toate măruntişurile vieţii. Poftea mereu din adîncimile inimii să se umilească şi să ceară iertare oricui a greşit vreodată cu gîndul ori cu fapta.

în fiece minut descoperea prilejuri noi de bucurie şi iubire, ca un copilaş în faţa căruia lumea şi viaţa de-abia încep a-şi dezvălui tainele. Stătea de vorbă mai ales cu ţăranii, aflînd în inima sa vorbe de mîngăiere prin care să le cîştige încrederea şi să le dăruiască în schimb iubire.

Peste vreo patru zile doamna Bologa, indignată, îi aduse vestea că blestematul de Pălăgieşu 1-a făcut „tîlhar" şi „trădător", şi „agitator" în faţa tuturor domnilor, seara, la „cazina" ba s-a lăudat că are să-1 înveţe minte şi omenie, de să-1 pomenească cît va trăi. Apostol, fără să spună un cuvînt, îşi luă chipiul şi porni grăbit spre piaţă, lăsînd pe maică-sa îngrozită, „că acuma de bună seamă o să omoare pe afurisitul de buzat", regretînd că i-a mai spus ce-a auzit chiar de la biata Marta. Doamna Bologa petrecu un ceas spăimîntător, frîngîndu-şi mîinile, plîngînd şi mai dojenind pe Rodovica asta, care „s-a obrăznicit şi s-a lenevit de tot, că nu-i chip să mai trăieşti cu ea..." Pe urmă Apostol sosi, senin şi mulţumit.

— Ce-ai făcut, dragul mamei? îl întrebă doamna Bologa tremurînd.

— I-am cerut iertare, mamă... răspunse Apostol cu bucurie în glas şi cu o flacără de fericire în ochi.

Trei zile înainte de împlinirea lunii, locotenentul Apostol Bologa primi ordin telegrafic să se prezinte imediat la serviciu.

— Se vede că se îngroaşă lucrurile de au început să suspende concediile, zise Apostol, liniştit şi încrezător, către maică-sa, comunicîndu-i ştirea.

— Ba mare minune dacă aici n-o fi mîna „buzatului" ! strigă doamna Bologa revoltată, mai ales gîndindu-se că Apostol s-a şi umilit înaintea blestematului.

De mult simţea Apostol că mai are o datorie de împlinit, dar mereu i-a lipsit curajul. Acuma îşi dădu seama că a trecut vremea şovăirii. După-amiazi bătu la poarta avocatului Domşa, găsi pe Marta acasă, îi sărută mîna, o privi în adîncul ochilor şi o rugă să-1 ierte cu atîta patimă, că fata se zăpăci, zîmbi ruşinată, apoi izbucni în lacrimi, murmurînd că numai ea a fost vinovată...

Doamna Bologa îl petrecu la gară, pe jos, în zori, căci trenul pleca foarte de dimineaţă. Petre, cu povara în spinare, gîfîia mai tare ca odinioară... Apostol era aproape vesel. Vorbea cu maică-sa, plin de duioşie, şi-i zicea mereu:

— Pretutindeni sunt oameni dornici de iubire, mamă, şi pretutindeni te însoţeşte Dumnezeu!... Acuma ştiu, mamă, şi acuma mi-e croită cărarea vieţii, dreaptă şi luminoasă...

Cînd şuieră sirena, doamna Bologa, lîngă scara vagonului, îi şopti cu grije:

— Ia seama, dragul mamei, că mîine intrăm în Săptămînă patimilor... Du-te şi la biserică, du-te şi nu uita pe Dumnezeu!

Apostol zîmbi blînd şi-i răspunse cu o privire fierbinte de credinţă. Trenul porni încet. Doamna Bologa rămase pe peron, sorbind privirea lui încrezătoare, ca o mîngîiere cerească. Apoi coroana în floare a unui măr o învălui ca într-o haină de mireasă, în clipa aceea, prin inima lui Apostol trecu o undă de amărăciune, ca o presimţire neagră în mijlocul unei mari veselii...

Cartea a treia

I

Cînd văzu cea dintîi casă din Dunca, după o cotitură de deal, Apostol Bologa tresări iarăşi, parcă fără veste i s-ar fi mohorît sufletul. Dar împunsătura de ac se stinse ca o scînteie, lăsîndu-i în inimă un nou belşug de bucurie. Scoase capul pe fereastra compartimentului, grăbit, avînd siguranţa că îl aşteaptă cineva. Din depărtare descoperi cireşul bătrîn care, în cinstea sosirii lui, se împodobise cu o minunată cunună de flori albe în locul coroanei de muguri plăpînzi de acum o lună...

în gară pilcuri de soldaţi se năpustiră asupra trenului ce pufăia şi se smucea cu înverşunare înainte de a se opri. Ochii lui Apostol însă alergau nerăbdători printre oameni, mereu de ici-colo, cercetînd aproape cu frică pînă ce, cu o lucire de fericire nestăpînită, se poticniră. Pe peron, în acelaşi loc unde rămăsese, ca şi cum vreme de patru săptămîni nici nu s-ar fi clintit de acolo, stătea Ilona, scormonind, cu priviri din ce în ce mai îngrijorate, prin toate vagoanele, pe rînd, încît faţa ei, în încordarea aşteptării, părea mai

aspră şi slăbită. Apoi deodată, zărind pe Bologa, i se aprinse în ochi o flacără sălbatecă şi buzele îi încremeniră într-un surîs speriat...

Apostol Bologa sări jos, mişcat şi zăpăcit, neştiind ce să facă. în inimă îi ardea pornirea de-a se repezi la Ilona şi de-a o strînge în braţe în faţa lumii întregi. Dar o nătîngie stăpînitoare îl ţinu lîngă vagon, să aştepte pe Petre cu bagajele.

— Hai, băiete, hai mai repede! murmură el către ordonanţa care se lupta pe scara vagonului cu soldaţii grăbiţi să se urce.

Cu coada ochiului se uita numai la fata groparului, gîndindu-se cu teamă ce nenorocire ar fi dacă ar pleca tocmai acuma, înainte să-i audă el glasul. Totuşi, cînd ajunse în faţa ei, se opri mirat, prefăcîndu-se că de-abia acuma a văzut-o, si-i zise cam rece:

— Ce cauţi aici, Ilona?

Fata se făcu de asemenea a nu-l fi zărit şi răspunse cu uimire:

— Uite, uite, domnul locotenent!... Ai şi venit?... Tata zicea că mai ai vreo trei zile... De altfel pe dumnealui îl aşteptam, că s-a dus la oraş după nişte... Dar poate c-o să sosească cu cellalt tren...

îşi sorbiră o clipă privirile cu atîta înfrigurare, parcă între ochii lor s-ar fi întins un fir de mătase roşie. Apostol îi dădu mîna şi văzu că Ilona coboară pleoapele şi că buzele zîmbitoare îi tremură; mîna era însă rece.

Apoi Bologa trecu înainte, repede, să nu facă vreo prostie dacă nu se va grăbi. în ulicioara gării, întoarse capul. Fata se ciorovăia cu ordonanţa, cerîndu-i să ducă şi ea un geamantan, iar Petre refuza cu mîndrie, explicîndu-i că n-are nevoie de ajutorul nimănui şi că de altminteri bagajele sînt mai uşoare fiindcă domnul locotenent a lăsat acasă multe mărunţişuri nefolositoare la război. Apostol nu se putu stăpîni să nu se amestece:

— Lasă, Ilona... De ce să te osteneşti tu? Poate duce soldatul şi mai greu...

Fata groparului zîmbi mulţumită, parcă numai atîta ar fi aşteptat, şi pe urmă, în vreme ce Bologa îşi continua drumul, începu să descoasă pe Petre, pe ungureşte, cum au petrecut acasă, deşi Petre nu-i prea înţelegea întrebările. Apostol cu vreo cîţiva paşi înaintea lor, auzea bine întrebările ei, ştia că ea de la el ar dori răspunsurile, şi inima îl durea de bucurie.

Pînă acasă, din toate grădinile le rîdeau pomii înfloriţi, iar pe marginile uliţelor li se scuturau în cale numai petale uşoare, ca la nunţile din poveşti, în odaia lui, Apostol găsi atîta miros de floare, că se tulbură, suspină şi se uită recunoscător la Ilona care, deodată, încurcată, îi zise, ca şi cum ar fi răspuns la o întrebare:

— De cînd ai plecat d-ta, m-am culcat eu aici, c-a vrut să se culce ofiţerul care a venit în locul d-tale, dar şi tata a zis că mai bine să mă culc eu, că d-ta tot trebuie să te întorci şi de ce să o ia un străin şi s-o strice, cînd d-ta azi-mîine...

Se opri, roşie foc, parcă i-ar fi spus o taină grozavă. Bologa avu aceeaşi impresie, vru să-i mulţumească, dar simţi că, de va rosti o singură vorbă, nu-şi va mai putea stăpîni lacrimile de bucurie şi se va face de rîsul soldatului, care se apucase să-i descarce bagajele şi să aşeze toate cum au fost acum o lună... Atunci, ca o salvare, îi veni în minte serviciul şi trecu grabnic în cancelarie. Cei doi gradaţi se sculară în picioare, iar el, ca să-şi mai reverse generozitatea ce-i umplea sufletul, le strînse mîna zîm-

bind şi întrebîndu-i cum merge slujba şi ce s-a întîmplat mai de seamă în lipsa lui. Sergentul dădu să-î explice ceva, dar Apostol, aruncîndu-şi ochii prin nişte hîrtii indiferente, nu-1 ascultă de loc, fiindcă toate gîndurile îi fugeau înapoi, în odaia unde rămăsese Ilona şi de unde Petre nu se mai urnea, ca şi cum anume n-ar fi vrut să-i lase singuri. Apoi, înainte ca sergentul să sfîrşească lămuririle, se întoarse dincolo şi, fără să se uite la Ilona, zise nerăbdător către ordonanța zeloasă:

— Bine, Petre... ajunge... Lasă că mai faci şi altă dată... Acuma... ajunge...

— Apoi am şi isprăvit, don locotenent, răspunse Petre, uşurat, ieşind îndată, să-şi potrivească şi culcuşul lui din tindă.

Cînd se pomeni singur cu fata, Bologa roşi mai rău ca adineaori Ilona. îşi zicea că atît Petre cît şi fata au înțeles gîndurile lui şi-i era ruşine, parc-ar fi plănuit o crimă. în acelaşi timp însă simțea o trebuință arzătoare să-i spuie că i-e dragă şi tot atunci îşi dădea seama că ar fi ridicol să facă declarații de amor unei țărăncuțe care nici nu l-ar înțelege, ba poate ar şi rîde de dînsul. Ilona părea şi mai tulburată. De unde cît a fost şi Petre aici, s-a mai mişcat şi ea, aşezînd cîte ceva, acuma stătea lîngă pat, neştiind ce să facă cu mîinile, uitîndu-se la Apostol cu o curiozitate înfricoşată şi mai ales aşteptînd din clipă în clipă să se întîmple o minune.

în sfîrşit, după o tăcere apăsătoare, Apostol Bologa se aşeză pe laviță, între ferestrele dinspre uliță şi vorbi deodată cu glas rece şi străin, cum ar fi vorbit cu un soldat oarecare:

— Dar tatăl tău ce-a mai dres de cînd am plecat?

Ilona se repezi asupra întrebării parc-ar fi fost chiar minunea aşteptată şi răspunse cu o mîndrie grăbită şi aproape jicnitoare:

— Tata ce-a făcut, zici?... Apoi, munca şi necazurile, ce crezi că-i nimic? Că doar avem şi noi nişte pămînturi, ca oamenii de treabă, şi trebuie să muncim cum putem dacă vrem să trăim... Numai Dumnezeu ştie...

Apostol o privea şi o asculta cu mare luare-aminte şi totuşi nu pricepea nimic. Glasul ei însă cu undulârile aspre ca un cîntec sălbatec, i se prelingea în suflet prin toți porii, îi alinta toți nervii. Şi în aceeaşi vreme ochii lui se odihneau pe buzele ei, puțin cărnoase, roşii-închise şi umede, care se mişcau convulsiv, îndîrjite şi cu un fel de imputare tainică.

Cînd tăcu Ilona, Bologa se zgudui, ca şi cum i s-ar fi rupt ceva în inimă. îi întîlni ochii şi zări acolo înfricoşarea ce se încuibase brusc şi în sufletul lui. Apoi în tăcerea dintre ei căzu, ca o izbăvire, un strigăt gros din ogradă şi deodată se înviorară amîndoi, iar fata, cu glas mai dulce şi cu ochii rîzători, întrebă:

— Dar d-ta ce-ai mai făcut pe^acasă, bine?.., E frumos pe la d-voastră?

— Ca şi pe aici, Ilona... doar că la noi e mai departe războiul... puțin mai departe...

— De noi ştiu că nu ți-a fost dor, vezi bine... Cum să-ți fie dor, că acasă omul... urmă Ilona ascunzîndu-şi într-un zîmbet întrebarea...

— Mi-a fost dor de tine, Ilona, zise Apostol, de asemenea zîmbind, dar cu o voce mai groasă ca de obicei, care se silea să coboare în inima ei.

Ochii fetei pîlpîiau cu luciri nervoase, în vreme ce buzele răspunseră cu grabă:

— Vai, Doamne, am avut o presimțire grozavă că ai să te întorci înainte de-a se împlini vremea şi

de trei zile am aşteptat toate trenurile, nu ştiu de ce... toate, toate trenurile, toată ziua...

Pe fereastra dinspre grădină bătea soarele din asfinţit. O fîşie de aur tremura pieziş, peste masă, pe podeaua gălbuie, pînă aproape de uşă, despărţind pe Ilona de Apostol ca o punte fermecată. Fericirea tresaltă în inima lui ca nişte junghiuri dureroase şi prin creieri i se învîrtea în cerc acelaşi gînd: dacă Ilona şi-ar da seama ce vorbeşte, i-ar fi ruşine şi l-ar părăsi. Se sculă brusc în picioare, vrînd să *o* roage să nu plece, deşi fata vorbea mereu, cu aceleaşi străfulgerări ciudate în ochi. Balta de lumină dintre ei rîdea şi-şi oglindea rîsul parcă numai în obrajii Ilonei. Atunci Apostol uită de ce s-a ridicat şi se gîndi cum să treacă el prin pata de soare fără s-o tulbure. Şi tot gîndindu-se, se pomeni c-a şi păşit în şivoiul razelor poleite şi se opri buimăcit, fiindcă şi fata se apropiase, ca şi cum ar fi ademenit-o cine ştie ce putere tainică. Buzele ei se mai mişcau, dar el nici glasul nu i-1 mai auzea. Şopti răguşit:

— Mulţumesc... Ilona... pentru că...

O privea şi se vedea în ochii ei ca într-o oglindă. Ridică braţul puţin, parc-ar fi dorit să-i strîngă mîna, şi deodată îi cuprinse mijlocul. Fata se lăsă moale în îmbrăţişarea lui, cu o rămăşiţă de protestare supusă:

— Vai de mine... că şi d-ta, zău aşa...

împreunîndu-se, buzele lor fierbinţi se crîmpoţiră, cu o patimă furioasă, cîteva clipe. Apoi Ilona îşi veni în fire, se smulse ca o şopîrlă, îşi potrivi năframa pe cap dintr-o singură mişcare şi pieri pe uşă afară...

în acelaşi moment vraja din odaie se stinse ca un vis. Apostol se uită împrejur cu frică şi i se păru că s-a trezit într-o casă străină. Pînza de soare rămăsese pe loc, dar avea o melancolie de amurg în sclipirile-i tremurate. Pe urmă toată odaia se umpluse parcă numai cu gîndurile lui, ca un stol de păsărele scăpate dintr-o colivie.

„Ce înseamnă romantismele astea caraghioase de licean amorezat? îşi zise cu o revoltă pe care o simţea el însuşi falsă şi care totuşi credea că o să-i mulcomească părerea de rău ce i se grămădea în inimă. Atîtea mofturi, atîta zbuciumare pentru..."

în vremea aceasta însă, în altă parte a creierului îi fierbea întrebarea tot mai aţîţătoare: „Unde s-a dus Ilona?"

îşi alunecă mîinile prin părul castaniu, ca şi cum ar fi încercat să-şi ostoiască gîndurile. Apoi se apropie de fereastra stînga, să-şi mai răcorească sufletul privind afară. Ograda era îngrădită cu uluci, şi peste drum, într-o grădină, albeau pomi înfloriţi, înviorînd înserarea. Ici-colo coperişuri de case, draniţe mucezite însemnau pete negre la poalele coastelor de brazi, tivite pe jos cu livezi grase. Lîngă poartă, răzimat de uluci, stătea un infanterist foarte murdar şi zdrenţuros, cu casca pe ceafă, cu o mutră păroasă de maimuţă, vorbind cu cineva din tindă, vesel şi mulţumit şi arătîndu-şi mereu dinţii albi, lucitori. Privirea lui Apostol vru să-1 ignoreze, dar inima lui întrebă: „Cu cine vorbeşte infanteristul?" Era sigur că tăifăsuieşte cu Ilona, şi faţa i se strîmbă de mînie, aproape fără să-şi dea seama. Soldatul îl zări în fereastră şi deodată i se stinse rîsul, şi dinţii cei albi se ascunseră într-o seriozitate puţin speriată; luă poziţie, îşi îndreptă casca, salută grav şi pe urmă, fără grabă, uitîndu-se pe furiş spre geamul primejdios, se tîrî mai departe în ogradă, pînă ce dispăru din ochii locotenentului.

„Adică ce-mi pasă mie cu cine a vorbit bădăranul, chiar dacă a vorbit cu ea?! răspunse Bologa întrebării care-i tot sfîrîia în minte. Am să ajung de rîsul lumii cu asemenea..."—adaogă apoi nervos, aşezîndu-se iarăşi pe laviţă, unde stătuse adineaori cînd fusese şi Ilona în odaie.

Căută să ~e gîndească la altceva, dar simţi că nu e în stare, iar din fundul inimii auzi un glas limpede: „Ilona mi-e dragă..." Apoi nu se mai împotrivi glasului şi sufletul i se însenină şi i se umplu de o nouă bucurie mare, ademenitoare, în care Ilona întruchipa toată lumea. Şi el se lăsă în braţele acestei bucurii cu sfială şi uitare de sine, ca o fecioară în braţele primului iubit. Avea impresia că inima i se topeşte încet-încet, răspîndind în jurul lui fiori de dragoste. Amurgul cenuşiu ploua pe geamuri, printre muşcatele somnoroase, învăluindu-1 într-o reţea de fericire...

într-un tîrziu se smulse din ispita visărilor, îşi puse chipiul şi ieşi. în uşa tinzii, infanteristul murdar stătea mereu de vorbă cu un artilerist în capul gol, iar Bologa văzîndu-i, se bucură. în tindă se mai gîndi la Ilona, dar nu se opri şi nici n-o căută din ochi. în ogradă de asemenea se gîndi la ea şi totuşi nu întoarse capul. Răcoarea amurgului parcă-1 dezmetecea dintr-o beţie.

Ajunse în uliţă şi nu coti spre mijlocul satului„ ci tocmai dimpotrivă, ca şi cînd ar fi avut să fugă de o primejdie. Merse vreo cinci minute, şi ulicioara se împărţi brusc în două pe malul gîrlei gălăgioase. Pe cer, chiar în vîrful măgurii ale cărei poale se scăldau aici în apele rîului, se ivi luceafărul alb, rece ca un ochi din altă lume. Bologa, parc-ar fi regăsit o comoară uitată, sorbi cu lăcomie lumina cerească...

A doua zi, Apostol Bologa, reluîndu-şi serviciul, îşi aduse aminte de obligaţiile reglementare şi înştiinţa, prin telefon, pe aghiotantul regimentului că, în urma ordinului telegrafic, ieri după-amiazi a sosit în Lunca.

— Va să zică ai luat cunoştinţă, camarade, şi nu mai e nevoie să mă prezint în persoană, fiindcă ni s-au aglomerat lucrările pe aici, sfîrşi Apostol, dar cînd să închidă telefonul, îi veni ceva în minte şi adaogă cu puţină imputare: Apropo, era să şi uit... încă un moment! Ia spune-mi, prietene, de ce mi-aţi mîncat trei zile din concediu?... N-aş putea afla şi eu?

— Habar n-am, răspunse, grăbit, aghiotantul, întreabă şi tu la divizie dacă te interesează...

Bologa şovăi. în creieri retrăia clipa cînd a arătat doamnei Bologa cuprinsul telegramei şi siguranţa ei că ordinul de chemare a fost provocat de denunţul lui Pălăgieşu. De ce s-a dus el oare tocmai atunci să-i ceară iertare? Şi de ce s-a simţit atît de fericit cînd notarul s-a lăsat rugat pînă a binevoit să-i întindă mîna?... Acum se ruşina puţin în sinea sa de umilinţa de atunci, dar rău nu-i părea, ci mai degrabă c-ar fi săvîrşit o faptă bună prin care şi-a uşurat inima şi a curăţit-o. Atunci nici o clipă nu s-a gîndit la denunţul lui, atît de puţin îi păsa de lume şi de toate cele ce erau afară de sufletul său. Azi Pălăgieşu a sărit brusc deasupra. Dacă într-adevăr a fost denunţul notarului la mijloc?... Aghiotantul generalului e un laş cu spinarea de trestie şi poate că nu-i va spune nimic, totuşi n-ar strica să-1 descoasă puţin, să facă lumină, orice s-ar întîmpla

pe urmă. Drumul drept e totdeauna cel mai bun.

— Ordinul excelenței... personal al excelenței... Eu nu cunosc motivul, zbîrnăi aghiotantul generalului Karg în telefon.

— Atunci să mă prezint excelenței? întrebă Apostol.

— De ce? Tu vezi de serviciu şi taci mulcom! Dacă va fi nevoie, te vom chema, n-ai grije... Acuma sînt în perspectivă evenimente mari, foarte!... Toată lumea trebuie să fie la datorie!

Apostol Bologa nu-şi putu stăpîni o strîmbătură de dispreț cînd lepădă receptorul, căci aghiotantul care nu fusese niciodată în tranşee şi care ar fi fost în stare să perie în fiece zi pe toți generalii armatei numai să nu intre el în foc, pomenind despre „evenimentele foarte mari", îşi îngroşase vocea ca un viteaz de cafenea.

Peste un minut, Apostol se trezi studiind cu o atenție încordată harta nouă, sosită în lipsa lui, cu situația exactă de pe front. Nu mai era o schiță aproximativă şi învechită, ca odinioară, ci harta adevărată, precisă, în care se putea ceti locul tuturor unităților, începînd de la companii, ba pe alocuri chiar de la plutoane. îi plăcea mai ales că azi se orienta mult mai bine ca atunci, pe teren. Atunci a fost atît de mişcat, atît de înfrigurat din pricina hotărîrii de-a trece negreşit. Sau poate din pricina boalei? Dacă nu cumva din pricina laşității, fiindcă orice clipă petrecută aici îi slăbea încrederea în propria-i voință şi-i rodea însăşi credința... Urmări cu creionul drumul de atunci, pînă la adăpostul căpitanului Klapka. A, dar de aici mai e cale bună pînă la infanterie!... Şi ce aproape i s-a părut „pe teren!" Fireşte, pentru că uite ce mai cotituri pînă la primele linii... Dacă ții drumul principal, uite, dai tocmai la huzarii descălecați... Dar escadronul lui Varga?... Al treilea... Uite-1!... Ce curios e aici frontul... Ei pe o muche, ceilalți pe altă muche de munte, şi la mijloc, gol... gol... peste o mie de metri... Oare de ce s-a fixat aşa linia, de ce nu s-au apropiat, fie huzarii, fie ceilalți?... „Iacă, pe aici aş fi putut trece atunci dacă aş fi ştiut... Şi dacă mă întîlneam cu Varga?... Mi-a spus doar că m-ar aresta şi..."

„Acuma îmi pierd vremea degeaba, fiindcă numai Dumnezeu ştie ce va fi!" îşi zise deodată Bologa, ca şi cum s-ar fi speriat de ceva necunoscut.

Ridică ochii de pe hartă. în fața lui, la masa cealaltă, printre vrafurile de registre şi hîrțoage, văzu capul sergentului, cu fruntea încrețită şi cu creştetul țuguiat, pe care, din spate, pe fereastra colbuită, cădea o lumină de argint vechi. Afară, în ogradă, şi mai departe, pînă la picioarele dealurilor ce închideau zarea, stăpînea atîta linişte şi pace, că sufletul lui Apostol Bologa se umplu iar de nădejdi, şi mai ales de o încredere adîncă. îi părea rău numai că nici un petec de cer nu-i înfrumuseța orizontul.

Tocmai cînd inima îi era stăpînită de mulțumire, în ogradă apăru Ilona, care venea de undeva, îmbujorată, obosită, cu ochii scăpărînd de mînie. Şi parcă ar fi căzut de pe o culme amețitoare, Apostol simți că din suflet i s-au deşertat brusc împăcarea şi liniştea, iar în locul lor s-a ivit o îngrijorare ciudată şi o dorință dîrză. Dădu să sară de pe scaun, să alerge la Ilona, s-o ia în brațe şi să n-o mai lase să plece de lîngă dînsul. De aseară, de cînd a fugit din odaie, n-a mai văzut-o de loc... Unde a umblat şi de ce n-a venit?

Rămase totuşi la biurou, coborîndu-şi privirile iarăşi pe harta cu poziţiile trupelor. Pe buze îl frigea sărutarea de aseară şi în suflet i se zvîrcoleau urmele liniştei de adineaori, în creieri însă îi clocoteau gînduri şi întrebări furtunoase. îşi dădea seama vag că între Dumnezeu şi iubirea lui e o prăpastie, şi nu era în stare să înţeleagă ce rost are prăpastia aceasta? Dacă Dumnezeu e iubire, de ce Ilona nu se cuprinde într-însul?

3

După-amiazi, Apostol Bologa plecă la depozitul general de muniţii, să ia o înţelegere cu comandantul, care locuia mai sus de gară, într-o cocioaba dărăpănată, ca să fie aproape de depozitul săpat în pîntecele dealului. Acolo dădu peste locotenentul Gross.

— Ce faci aici, prietene? se cruci Apostol, strîngîndu-i mîna cu bucurie.

— Ducrez, cu un mic detaşament, la amenajarea depozitului, de vreo patru zile, răspunse pionierul, de asemenea bucuros.

Comandantul era dus undeva şi Bologa se hotărî să-1 aştepte, mai ales că avea pe Gross să-i ţină tovărăşie. După cîteva întrebări însă, locotenentul zise deodată:

— Să nu crezi, Bologa, c-am uitat imputarea ta de odinioară, ştii, în curtea generalului, în Zirin!

— Ce imputare? făcu Apostol nedumerit.

— Ei, nu-ţi aduci aminte? urmă Gross, aproape batjocoritor. Apoi da, fireşte, atunci numai de frontul românesc tremurai şi poate nici nu ţi-ai dat seama

ce mi-ai spus... Dar eu n-am uitat, amice! Uite, şi acuma e aici imputarea ta, ca un cui, aici, în suflet... Şi totuşi n-ai avut dreptate! Şapte luni am rumegat vorbele tale şi de atunci te aştept cu răspunsul... Mi-ai spus, mai pe subţire, că sunt laş pentru că una vorbesc şi alta fac...

— A, da, murmură Bologa, ruşinat. Da... adică nu tocmai laş... în sfîrşit, atunci aveam atîta venin în inimă, dragul meu...

— Sînt laş, sînt chiar ipocrit, recunosc! sîsîi Gross aprig, înfuriat parcă de sfiala camaradului. Fiindcă nu mi-a sosit încă vremea!... Dar cînd va sosi vremea, voi fi cumplit, Bologa, n-ai grije!... Acuma primesc ordinele, crîşnesc din dinţi şi execut... Nu mă plîng şi nu plîng pe nimeni, ci adun picăturile de ură pentru ziua care va veni negreşit, care se apropie!... Aici orice sinceritate întîmpină numai gloanţe. Astfel laşitatea mea e o armă de luptă şi de rezistenţă... Trebuie să rezistăm pînă cînd va răsări soarele nostru, trebuie să rezistăm şi să trăim dacă vrem să răsară soarele!

Bologa se buimăci de ura ce ardea cu flacără în ochii locotenentului şi zise cu tristeţe:

— N-ai să fii fericit niciodată, Gross, din pricina urii tale!

— Nici n-am nevoie de fericire... cel mult de răzbunare! Fericirea e pavăza laşităţii, pe cînd răzbunarea...

— E tot un fel de fericire, zîmbi Bologa, întrerupîndu-1.

— Fireşte, dacă înţelegi aşa fericirea, se supără Gross. Atunci cînd ţi-e sete, fericirea e un pahar de apă!

— Fericirea e totdeauna iubire, zise Apostol Bologa schimbat, privindu-l cu o uşoară mustrare.

— Şi iubirea e Dumnezeu, adaogă Gross rîzînd ironic. Da, da, cunoaştem!... începutul şi sfîrşitul e Dumnezeu, fiindcă habar n-avem de unde venim şi unde mergem şi, prin urmare, înlocuim întunerecul cu un cuvînt mare şi gol...

— Cînd simţi pe Dumnezeu în sufletul tău, nu mai ai nevoie nici de explicaţii, nici de trecut şi viitor, zise iar Bologa, liniştit. Cînd crezi aievea, te-ai ridicat deasupra vieţii!

— Ce-i Bologa, ai nebunit? întrebă brusc locotenentul, foarte serios.

— Toate ştiinţele trecute şi viitoare nu vor putea înăbuşi în sufletul omului glasul lui Dumnezeu! urmă Apostol cu o înflăcărare umilă. Pretutindeni te izbeşti de întrebări, numai în Dumnezeu găseşti împăcarea fără îndoieli! Veşnic te chinuieşte rostul vieţii dacă n-ai pe Dumnezeu în suflet şi niciodată nu ştii unde-i binele şi unde-i răul, căci ce-a fost bine azi, mîine va fi rău... în clipa cînd Dumnezeu ar părăsi pe om, definitiv, fără speranţă, lumea ar deveni o imensă maşină fără conducător, osîndită să scîrţîie infinit, fără rost, îngrozitor de fără rost... în asemenea lume viaţa ar fi un chin atît de cumplit, că nici o fiinţă simţitoare nu ar mai putea trăi!... Ar fi într-adevăr sfîrşitul lumii...

Gross îl privi cu dispreţ, zîmbitor mai întîi, apoi cu mirare şi în sfîrşit izbucni adînc indignat:

— De mii de ani se zbuciumă omul implorînd binefacerile Dumnezeului iubirii, şi din an în an mai rău! Fiindcă iubirea e zestrea fricoşilor şi a neputincioşilor... Martirii întru Hristos primeau moartea preaslăvind pe Dumnezeul iubirii, şi totuşi

Dumnezeu... Victoria creştinismului a fost dobîndită prin umilinţă şi laşitate, de aceea a întronat pe pămînt domnia falsităţii, prefăcătoriei, nedreptăţii... Dumnezeul iubirii a ucis mai mulţi oameni decît toţi ceilalţi zei împreună!

— Iubirea n-a ucis niciodată, Gross, zise Apostol netulburat. Numai oamenii ucid în numele ei! Dar cînd va veni adevărata stăpînire a iubirii...

— Dragul meu, îl întrerupse Gross, mai agitat, stăpînirea iubirii adevărate nu poate veni niciodată, pentru că ar fi o absurditate. Cînd s-ar convinge omul că, în afară de viaţa de aici, de viaţa noastră pămîntească, îl aşteaptă aievea dincolo de moarte o viaţă nouă, fericită, în clipa aceea, da, cu adevărat s-ar sfîrşi rostul nostru pe pămînt. De ce aş trăi eu aici, în ticăloşie, cînd, cu ajutorul unui glonte, pot ajunge, într-o secundă, în împărăţia fericirii? Cine crede sincer în viaţa de apoi şi totuşi tînjeşte aici, e imbecil, prietene!

— Cine crede aievea e unit cu Dumnezeu aici ca şi dincolo, răspunse Bologa. Dacă Dumnezeu e pretutindeni, n-ai nevoie să alergi la el forţînd zăvoarele morţii!

— Da, da... Aşa vorbiţi de două mii de ani! murmură locotenentul de pionieri, iar dispreţuitor. Mereu cu iubirea în gură şi cu sabia în mînă! Mereu ipocrizia... Şi nu ipocrizia ocazională şi temporară a luptătorului, ci ipocrizia dogmatizată, devenită instinctivă şi inconştientă!

Plimbîndu-se de ici-colo, prin odăiţa strimtă, Gross se uita din cînd în cînd la Bologa, parc-ar fi şovăit să-i dezvăluie toate gîndurile. Apoi se opri hotărît. Ochii lui mici scăpărau, iar glasul i se încălzi şi căpătă mlădieri stranii:

— Iubirea a dat faliment, ca şi umilinţa, smerenia... Omul vrea să fie acuma mîndru şi stăpîn şi egoist, să lupte şi să-şi biruiască vrăjmaşii, oricare şi oriunde ar fi ei... De aceea trebuie să măturăm ruinele din sufletul omenesc şi să pregătim venirea zeului nou, care nu cere închinare şi înjosire, ci luptă şi inimă dîrză! Pînă azi ne-a fost ruşine de ura din sufletul nostru, deşi e soră bună cu iubirea... Pînă azi am ascuns-o şi am înăbuşit-o ca pe o biată cenuşereasă sau ca pe o rămăşiţă animalică!... De azi încolo va trebui să-i dăm locul de cinste în viaţa omenească, fiindcă oamenii nu mai vreau să moară, ci să trăiască şi să lupte... Cînd mori luptînd, moartea e răscumpărată, şi cînd izbuteşti prin luptă, victoria e mai dulce... în locul ipocriziei trebuie să vie francheţea, chiar brutală! Numai ura va zdrobi minciuna care otrăveşte lumea !

Apostol Bologa, uluit, aproape spăimîntat de înflăcărarea locotenentului îngînă:

— Bine, Gross, credeam că eşti socialist şi că...

— Că sub eticheta mea se piteşte tot un fel de făţărnicie? zise Gross, luînd-i vorba din gură, cu vocea iar aspră şi neplăcută. Dar meritul cel mare al socialismului în istoria omenirii este tocmai îndrăzneala de a propăvădui pe faţă ura, de-a împărţi pe oameni în două tabere, care să se urască în veci! Pe cînd diversele forme ale creştinismului măcelăresc omenirea în numele iubirii, noi am declarat fără ipocrizie că urîm pe cei puternici şi pe cei mincinoşi, că vom lupta împotriva lor fără cruţare pînă îi vom doborî. Voi vorbiţi de iubire şi Dumnezeu, dar numai ca, sub scutul lor, să puteţi urmări mai lesne alte scopuri, nemărturisite! Tu însuţi eşti o pildă vie, de aceea te-am şi observat de cînd te-am cunoscut. Pentru mine eşti un caz interesant, Bologa, să nu te superi!... Tu, în străfundul sufletului tău, eşti un mare şovinist român, nu protesta, c-aşa e cum zic!... împrejurările te-au aruncat în război, ca şi pe alţii, şi şovinismul tău a fost nevoit să pună, rînd pe rînd, diferite măşti ca să poată scăpa de primejdie. Ai fost erou, te-ai distins prin vorbe şi fapte... pînă cînd războiul sau soarta sau dracul, dorind să-şi bată joc de tine, te-a trimis deodată în faţa românilor tăi... N-am să uit niciodată desperarea ta cînd te-am întîlnit în curtea generalului, pe frontul rusesc, îţi aduci aminte... Bietul tău şovinism te chinuia, îţi sfîşia inima şi căuta ceva!.... Ai fi ucis bucuros şi cu entuziasm o mie de muscali sau italieni, numai să nu fii silit a trage în ai tăi... Aici ţi s-ar părea o crimă să omori, pe cînd aiurea, oriunde, ţi-ar fi indiferent sau ai socoti că ai făcut o vitejie... Ei, şi acuma ai născocit iubirea şi pe Dumnezeu, în dosul cărora să poată dăinui şovinismul, liniştit... pînă se va ivi un prilej bun să-ţi iei tălpăşiţa!... Şi toate acestea, în numele iubirii, Bologa!... Apoi nu vezi că e... e oribil?... Şi nu atîta şovinismul tău, ci tocmai ipocrizia, poate inconştientă, în care se cocoloşeşte!

Apostol se clătină, parcă l-ar fi pălmuit. O mînie nebiruită îi îmbujora o clipă obrajii şi pe urmă se pierdu într-un val de scîrbă. Buzele subţiri.îi tremurau răspunzînd:

— Ura te orbeşte, Gross, şi te face să vezi năluciri!

— Acuma mă urăşti, Bologa, zise locotenentul cu un surîs satisfăcut. Dacă însă ai fi sincer cu tine însuţi, s-ar cuveni să-mi mulţumeşti că ţi-am recunoscut taina cea mare. Nu ştiu dacă alţii vor fi tot atît de

înțelegători ca mine, Bologa!... Eu nu mă supăr că aici îmi vorbești de iubire și Dumnezeu, iar acasă ațîți pe bieții oameni nu împotriva războiului în sine, ci împotriva ungurilor... Eu cel mult te voi compătimi cînd generalul....

— Ți-a spus generalul ție că eu?... întrebă Apostol necrezător.

— Generalul nu stă de vorbă cu mine decît despre afaceri de serviciu... A spus-o însă deunăzi, la popotă, aghiotantul, prietenul tău...

— Mie aghiotantul îmi spuse, adineaori, la telefon, că nu știe nimic! făcu iar Bologa cu puțină îngrijorare în glas.

Gross strînse din umeri, disprețuitor, acuma cu spatele la Bologa, care din ce în ce mai tulburat, ar fi dorit lămuriri și nu cuteza să i le ceară. După un răstimp, locotenentul de pionieri se întoarse și continuă liniștit, mîngîindu-și barbișonul retezat:

— Ș-apoi, dragul meu, te-aș jicni dacă aș lua în serios metamorfoza ta religioasă, fiindcă, pentru mine, adevărații credincioși sînt sau proști, sau șarlatani! Prost și șarlatan nu ești, prin urmare ar trebui să te cred smintit ca pe Cervenco... Și încă Cervenco, prin paroxismul iubirii pentru iubire, e mai aproape de mine decît oricare alții. El iubește așa de mult omenirea, încît, în realitate, urăște pe toți oamenii, convins că numai el e om adevărat... D-am văzut ieri și m-a mișcat... E aici, în spital, cu un glonte în plămîni... Să-l vezi cu ce pasiune suferă! Parcă ar fi Mîntuitorul, care voiește să răscumpere păcatele omenirii întregi a doua oară... Și doctorul Meyer crede că, cel mult în zece zile, trebuie să moară, sărmanul mîntuitor!

Apostol Bologa se simți deodată foarte obosit, nu mai răspunse nimic, ci, sculîndu-se, se uită împrejur, parcă n-ar fi văzut pe Gross și întrebîndu-se cum a ajuns aici. Pe urmă zise încet, în șoaptă, ca pentru sine:

— Nu vine căpitanul... și nu mai pot aștepta... trebuie să plec...

Porni spre ușa deschisă, în prag își aduse aminte de Gross, care îl privea disprețuitor, se întoarse, îi dădu mîna fără o vorbă și ieși afară, în soarele primăverii, în vreme ce locotenentul îi strigă din urmă batjocoritor:

— Noroc, Bologa, și drum bun!

„De ce-mi urează drum bun?" se întrebă Apostol peste cîteva minute, strecurîndu-se printre vagoanele din gară, ca și cum de-abia atunci i-ar fi sosit în creieri cuvintele lui Gross. înainte de-a căuta măcar un răspuns, îl fulgeră o nouă întrebare: „Dar dacă are dreptate?"

Acuma știa că întrebarea aceasta, sub altă formă, și mai cu seamă ceea ce se ascundea în dosul ei, i-a încolțit în minte din clipa cînd a zărit în gară, ieri, pe Ilona. I se clătina sufletul ca în bătaia unor vînturi neîmpăcate și în suflet i se răscoleau alte întrebări, mereu altele. Ieși în ulicioara gării și se pomeni deodată cu Ilona... în secunda cînd o văzu, gîndurile i se risipiră, ca alungate de o putere irezistibilă și în inimă îi rămase numai bucurie.

— Unde umbli pe aici, Ilona? îi zise el cu lăcomie, parcă ar fi vrut să-și verse tot sufletul în niște vorbe care altfel n-ar însemna nimic. Cum te-ai ascuns de nici nu te-ai mai arătat de aseară?

— Mi-e frică de d-ta, murmură fata plecînd ochii și ocolindu-l.

— Şireato, şireato! făcu Apostol, fericit de răspunsul ei. Dar eu tot te-am văzut adineaori, din cancelarie... Veneai de undeva şi erai mînioasă, şi-ţi şedea bine...

Ilona trecuse, fără a mai scoate un cuvînt, iuţindu-şi mersul şi dispărînd degrabă, în vreme ce Bologa, întorcîndu-se pe loc, o urmărea cu ochii aprinşi.

Apoi, de după cotitura care înghiţise pe Ilona, se auzi huruit de roţi grele şi în curînd se ivi o căruţă încărcată zdravăn cu lăzi de muniţii. Apostol tocmai voia să-şi urmeze calea, cînd, lîngă vizitiu, recunoscu pe locotenentul de huzari Varga care, sosind aproape, opri căruţa şi nu se dădu jos. Schimbară cîteva vorbe şi întrebări, cîntărindu-se din ochi cu o curiozitate ciudată. în sfîrşit, Varga zise, în glumă şi totuşi cu o privire iscoditoare:

— Te-am aşteptat să te arestez, Bologa... Se vede însă că ţi-ai mutat gîndul...

Apostol îi simţi în inimă privirea ca un cuţit. Zîmbi încurcat şi răspunse, de asemenea cu ton glumeţ, dar neputîndu-şi ascunde o tremurare a buzelor:

— A, n-ai uitat încă convorbirea de atunci?... Ei da, am lipsit la apel... Crezi că de aci încolo e prea tîrziu?

— Nu ştiu... Tu trebuie să ştii! zise Varga, devenind îndată serios.

— Aşa-i?... Ş-apoi frontul e mare, prietene... De ce numaidecît pe la tine? urmă Bologa cu acelaşi zîmbet.

— Fireşte... negreşit... Dar eu te-am aşteptat, nu ştiu de ce... aşa... îngînă locotenentul de huzari cu o licărire stranie în ochi. Hai, dă-i drumul, băiete! adaogă către vizitiu, întinzîndu-i mîna lui Apostol şi zicîndu-i: Da revedere... Am să te mai aştept, Bologa!... Fii sigur, am să te aştept...

Căruţa porni cu zgomot scîrţîitor, în care ultimele vorbe ale lui Varga se pierdură ca într-o prăbuşire. Apostol Bologa merse pe urmele căruţei, cu surîsul zugrăvit pe obraji, parcă ar fi vrut să mai spună ceva huzarului.

Tocmai în faţa spitalului îşi dădu seama că doreşte să vadă neapărat pe Cervenco, ca şi cum numai Cervenco ar fi în stare să-i dezvăluie taina liniştei adevărate şi să-i dea un leac împotriva tuturor chinurilor sufletului. Spitalul improvizat în localul şcoalei avea două săli cu vreo treizeci de paturi. în cea dinspre uliţă, într-un colţ, zăcea căpitanul Cervenco.

Un doctoraş cu obrajii pămîntii explică lui Bologa, înainte de a-1 introduce, că Cervenco e de două săptămîni aici, cu un glonte, ricoşat, în piept... „Glontele, pătrunzînd de-a curmezişul, a frînt două coaste, şi-a pierdut forţa de penetraţie şi s-a oprit în plămînul stîng, în apropierea inimii, aşa că ni-e peste putinţă să-1 ajungem şi să-1 extragem... Pe bolnav îl jenează îngrozitor şi, afară dacă o întîmplare norocoasă nu va interveni, poate să-i provoace o hemoragie mortală... în sfîrşit, noi sperăm... în ajutorul lui Dumnezeu, dar bolnavul trebuie cruţat şi mai ales n-are voie să vorbească... De altfel are dureri cumplite şi..."

Apostol Bologa se apropie de patul lui Cervenco în vîrful picioarelor. Căpitanul, foarte palid, cu faţa în sus, avea ochii verzi ţintiţi în tavanul cu grinzi. Obrajii lui erau uscaţi, cu pielea lucioasă, întinsă pe oase, şi atît de albă, că barba cafenie, resfirată peste învelitoarea sură, păiea neagră. în ochi îi ardea o lumină cu pîlpîiri de suferinţă şi exaltare şi umilinţă, ca nişte tainice respiraţii sufleteşti.

Bologa se opri la vreo trei paşi de pat, dar bolnavul nu întoarse privirea spre dînsul, parcă n-ar fi auzit nimic din ce se petrece pe lumea aceasta. De-abia cînd îi rosti numele, ochii lui Cervenco răspunseră cu o lucire de bucurie.

Pe urmă Apostol se aşeză la picioare şi rosti cîteva cuvinte care nu cereau răspuns. Căpitanul bolnav zîmbi cu buzele şi cu ochii, blînd, cu atîta bunătate, că inima lui Apostol începu să tremure repede, fricoasă, ca o pasăre speriată, simţind deodată mustrări dureroase şi încredere mare. Şi Bologa stătu acolo, în faţa bolnavului, aproape un ceas, fără a scoate o vorbă, sorbindu-i privirile din ce în ce mai însetat, ca şi cum din ele ar fi vrut să-şi adune un mănunchi de sprijin. N-ar fi fost în stare să-şi lămurească simţămintele din clipele acelea, dar sufletul i se bucura ca pătruns de o taină nemărginită.

Cînd se ridică de plecare, văzu bine că buzele lui Cervenco se mişcă fără glas. El totuşi înţelese ce-i spune, şi drept răspuns, îl sărută pe amîndoi obrajii. Şi ochii bolnavului îl petrecură pînă la uşă şi mai departe, prin zidurile sălii, pînă în uliţă...

4

Spre seară, groparul Vidor sosi acasă din oraş, unde fusese cu cumnatul său, şi îndată vru să afle de la Bologa cum stă pacea, că pe aici iar se aud veşti de bătălii.

— Noi vom afla cei din urmă pacea, zise Apostol, fiindcă pacea o fac cei ce n-au cunoscut războiul!

în aceeaşi seară, trecînd din cancelarie în odaia sa, găsi acolo pe Ilona care, fără sfială, aproape sfidător îi zise:

— Te-am aşteptat să-ţi spun că nu-s supărată, dar mi-e ruşine...

Apostol o luă în braţe şi ea îşi ascunse obrajii pe pieptul lui.

— Ilona... Ilona... murmură Apostol, strîngînd-o nebuneşte şi căutîndu-i gura.

Dar fata se smulse brusc din mîinile lui şi fugi afară, parcă s-ar fi spăimîntat de ceva... Peste cîteva clipe veni într-adevăr Petre să aprindă lampa.

Cele două zile următoare Apostol Bologa le petrecu într-o agitaţie cumplită. Serviciul în biurou îl chinuia, ca şi cum ar fi stat pe cuie. în mintea lui se stinseră toate gîndurile care nu priveau pe Ilona, precum inima şi toată fiinţa lui numai pe ea o rîvneau în fiece clipă cu o patimă desperată. Din cinci în cinci minute trecea în odaia de dincolo, mereu cu speranţa de a o vedea măcar pe Ilona. De cîteva ori incercă sa se gîndească la Cervenco, la Dumnezeu, la iubirea omului... Nu era în stare şi de altfel era convins că, prin asemenea încercări, ar jicni-o pe ea. Ar fi vorbit numai despre Ilona toată ziua şi de-abia se stăpînea să nu întrebe chiar pe gradaţii din cancelarie ce părere au de „fata gazdei". Cu Petre însă stătea mai liniştit de vorbă, îl iscodea ce face „fetişcana ceea",unde se culcă, pe unde umblă. Amănuntele cele mai mărunte i se păreau nespus de fermecătoare. Groparul nu-1 mai plictisea, ba îl căuta şi-1 stîrnea la taifas şi mai ales se bucura aflînd de la el cîte ceva din copilăria „fetiţei".

De altminteri nici Ilona nu se mai ascundea şi-şi făcea mereu de lucru pe acasă, să fie mereu în ochii şi în calea lui. Totuşi, se ferea să intre în odaia „domnului ofiţer", să n-o prindă tatăl său, dar mai cu seamă fiindcă îi era frică să n-o găsească Apostol iar acolo şi să nu se îatitnple cumva sănu mai poată scăpa

din îmbrățișările lui. Numai de două ori a trecut pragul în cele două zile și de amîndouă ori Apostol a simțit-o, a alergat și nu i-a dat drumul pînă ce n-a sărutat-o cu atîta foc, că era să-și piarză și ea capul, ba a doua oară a dat și ordonanța peste ei.

A treia zi, după sfințitul soarelui, groparul spuse locotenentului că se duce la Făget, unde va zăbovi tocmai pînă sîmbătă după prînz, că are acolo o „tablă" de porumb și ar vrea s-o are mîine cu uneltele și vitele cumnatului, să isprăvească cu munca pămîntului și să fie liniștit de sărbătorile Paștilor. Bologa uitase că e Săptămînă patimilor, cu toate că maică-sa îi amintise chiar și în clipa pornirii trenului, mai întrebă cîte ceva pe gropar despre sărbători, gîndindu-se numai că Ilona va rămîne singură aici. După ce dispăru groparul, Apostol, fericit, dădu să caute pe Ilona, o așteptă... Nimic. îl cuprinse o tristețe chinuitoare cînd îi trăzni prin cap că fata o fi dormind undeva, prin vecini sau la vreo rubedenie. Numai la cină și întîmplător îi spuse Petre că „fetișcana" s-a încuiat în odăița din fund și nici nu crîcnește, parc-ar fi înghețat acolo „cine știe de frica cui"...

Ziua următoare i se păru strîmbă, sfărîmată și plină de un miros acru. Nu văzu de loc pe Ilona. De-abia seara o întîlni, în tindă. Era gătită. în cap o năframă de mătasă verde ca iarba, iar pieptul strîns într-un lăibăraș de catifea roșie, ca în corset. în cancelarie nimeni; în cealaltă odaie însă Petre horobăia, mormăind rugăciuni. Apostol, care tocmai ieșea din cancelarie, o surprinse pe cînd ea căuta să se strecoare nesimțită. îi veni să țipe de bucurie și totuși încremeni în fața ei, privind-o doar cu niște ochi lacomi și plini de spaimă. Și ea se opri, îngrozită, și se clătină puțin

pe picioare... Astfel trecură cîteva clipe, amestecate cu rugăciunile ordonanței din odaia ofițerului.

Apoi Bologa șopti cu o lucire nouă:

— De ce te ascunzi de mine, Ilona?

Fata, ca și cum n-ar fi înțeles întrebarea, păli, și răspunse îndată la altă întrebare ce tremura în ochii lui:

— Lasă-mă... Trebuie să mă duc la biserică... e Vinerea mare... Denii... Și poimîine sînt Pastile..

Apostol îi văzu numai buzele și nu-i auzi glasul. Pe urmă privirea îi coborî pe sînii gata parcă să spargă laibărul care-i apăsa. Deodată se făcu roșu, o apucă de mînă și-i șopti cu atîta înflăcărare, că fata își feri obrajii:

— Ilona, am să te aștept de la biserică...

Fiindcă ea tăcu, Apostol continuă mai fierbinte, înfigîndu-și ochii aprinși în ochii ei speriați:

— Trebuie să vii, Ilona... acuma trebuie... de la biserică... negreșit... te aștept...

Ilona se cutremură și dădu să treacă. El îi ațînu calea să-i audă răspunsul înainte de toate.

Se ciocniră piept în piept și Apostol o strîuse brusc în brațe și o sărută prelung parc-ar fi dorit să-i soarbă tot sufletul dintr-o dată. Fata, cu brațele moarte, murmură aproape deznădăjduită:

— Doamne... Doamne, iaită-mă...

— Să vii, Ilona... Ilona! bîlbîi Bologa dîndu-i drumul și în vreme ce ea, cu pași moi, ieșea din tinda întunecoasă.

Apostol Bologa rămase cîteva clipe în tindă, aiurit, nesigur dacă a fost aievea Ilona sau poate numai închipuirea lui veșnic nesăturată și-a bătut joc de dînsul. Pe buze îl ardea sărutarea ei și în inimă o feri-

cire atît de vie, că începu să strige, în neştire, ca şi cum ar fi încercat să înăbuşe un glas tulburător:

— Petre!... Petre!...

Ordonanţa apăru în pragul odăiei, crezînd că s-a întîmplat ceva. Apostol îşi veni în fire, se uită foarte vesel la Petre o clipă şi-i zise, numai ca să nu tacă:

— Ce faci, Petre?... Gata cina? Patul?... Mi-e foame, Petre, şi sînt aşa de mulţumit, aşa de;...

Soldatul răspunse grav, parcă veselia stăpînului i-ar fi căzut greu:

— Am pregătit tot, don locotenent... că pe urmă să mă pot duce la biserică...

— Bine, bine, Petre... Du-te... unde vrei! strigă Apostol de-abia stăpînindu-se să nu-1 îmbrăţişeze, într-atîta bucuria din sufletul lui simţea nevoia să se împartă şi să se desfete.

Nu intră în odaie, ci se repezi afară, ca şi cînd ar fi vrut să-şi vestească fericirea deodată cerului şi pămîntului. Răcoarea serii îl dezmeteci. Se întoarse înapoi. în faţa casei îi apăru ca o străfulgerare prin creieri să meargă şi el la biserică. într-o clipă se hotărî şi în cea următoare îşi luă seama, zicîndu-şi că va fi mulţime mare acolo şi nu va putea vedea pe Ilona şi poate nici la sfîrşitul slujbei nu o va întîlni, iar pînă să vie dînsul acasă...

Pe uliţă treceau din cînd în cînd oameni singurateci spre biserică. în odaia lui era aprinsă lampa şi, prin ferestrele mici, cu perdeluţele albe netrase, văzu patul aşternut.

„Dar dacă n-are să vie?" îi răsări prin minte pe neaşteptate şi în aceeaşi secundă îi zburară din suflet toate bucuriile.

Un fior de frig îl străbătu din cap pînă-n picioare. Intră în ogradă, mâhnit, cu un cărbune aprins în inimă.

Petre plecase. Era singur în toată casa. Pe masă îl aştepta mîncarea rece. Nici n-o atinse. Duă o carte de pe policioara de la căpătîiul patului şi se aşeză la masă să citească, să-şi omoare vremea şi mai ales să-şi ostoiască gîndurile. Literile se încurcau, fugeau şi se vălmăşeau. Şi inima-i era plină de mustrări nedesluşite.

„Dacă nu vine, înseamnă că nu mă iubeşte şi atunci..."

Ultimul cuvînt îi rămase suspendat în creier ca un vîrf de floretă. Atunci... Atunci... îşi dădea seama că iubirea aceasta îl depărtează de toate credinţele şi năzuinţele lui şi totuşi simţea că fără de ea i s-ar istovi inima şi viaţa însăşi şi-ar pierde orice rost, iar lumea ar deveni un pustiu fără margini. Nici o clipă nu s-a gîndit unde îl va duce iubirea Uonei, ca odinioară cînd a iubit pe Marta şi cînd a ştiut că va lua-o de nevastă. Acum nu era capabil să se gîndească la nimic» căci dorea pe Ilona, cu toate simţurile şi gîndurile, neîncetat, parcă toată fiinţa lui ar fi fost ameninţată de pieire dacă nu i-ar fi jertfit ei toate clipele.

Teama că Ilona nu va veni îl ustura pînă în măduva oaselor. Cartea îi tremura în mîini şi lumina lămpii începu să-1 enerveze. Trînti volumul pe laviţă şi se plimbă de ici-colo, din ce în ce mai repede, ca şi cum ar fi vrut să grăbească mersul vremii şi apropierea clipei hotărîtoare.

în sfîrşit nu mai putu răbda lumina şi stinse lampa. Mai umblă cîteva minute prin odaie, dar neliniştea nu-1 părăsi. îmbrăcat cum era, se lungi în pat. întunerecul şi tăcerea îl mîngîiau. îşi auzea bătăile inimii, ca nişte gîlgîiri înăbuşite. Ca să înşele vremea, se apucă să numere; nu ajunse nici pînă la zece şi pierdu şirul...

Trecu aşa o veşnicie... Apoi deodată auzi, pe uliţă glasuri.... Vru să se ridice, dar imediat se răzgîndi şi rămase nemişcat... „Ar fi trebuit s-o aştept afară", îşi zise cu desperare îngrozitoare în suflet. în aceeaşi clipă paşii ei răsunară în ogradă. El îi recunoscu, deşi niciodată nu şi-a dat seama că-i cunoaşte... Paşii intră în tindă şi se înmoaie, apoi se opresc şovăind... Apostol simte şovăirea şi iar îşi aude limpede bătăile inimii... Pe urmă clanţa se mişcă fără zgomot şi nici uşa nu scîrţîie, deschizîndu-se puţin, de-abia atîta cît îi trebuie ei ca să se strecoare... Iar îi fulgeră prin gînd lui Apostol să sară din pat şi iar rămîne ţintuit pe loc, încercînd să-şi mulcomească inima şi înfricoşat să n-o sperie... „De ce nu închide uşa?" îşi zice apucat de o nouă desperare. Dar chiar atunci aude zăvorul şi sufletul i se aprinde într-o scînteiere de bucurie.

Ilona încremeni două minute lîngă uşă... în tindă se auziră alţi paşi, grei, tîrîţi... Bologa şi Ilona se cutremurară, ca şi cînd, fiecare în parte ar fi aşteptat ivirea unui vrăjmaş pedepsitor... în curînd zgomotul din tindă se potoli... „A fost Petre", se gîndi Apostol uşurat, auzind îndată foşnet de fustă apropiindu-se... Fata se opri lîngă pat, mereu nehotărîtă şi îngrozită. Inima în piept i se zvîrcolea atît de aprig, că Apostol îi auzea zvîrcolirile... Apoi Apostol nu se mai putu stăpîni. întinse braţul spre ea şi degetele lui atinseră sînii strînşi în laibăraşul de catifea... Ilona scoase un ţipăt înăbuşit.

—Ilona... turturica mea sălbatecă! şopti Bologa răguşit, luîndu-i mîna rece şi încercînd să se ridice.

— Mi-e frică... mi-e frică... iartă-mă! murmură fata, vrînd să se ferească, cuprinsă brusc de o voinţă nouă de împotrivire.

Dar tot atunci simţi că nu mai are nici o putere şi se plecă asupra lui, îngînînd cu patimă:

— De acuma nu-mi pasă... chiar să mă omoare!

îi alunecă piciorul pe podele şi căzu moale, pe pat, suspinînd lîngă Apostol...

5

A doua zi, Apostol Bologa se simţi ca după *o* beţie ruşinoasă. îi era silă de sine însuşi, parc-ar fi săvîrşit o crimă. Se repezi de dimineaţă în cancelarie, găsi pretexte să ocărască pe cei doi slujbaşi şi chiar pe Petre... dar de lucru nu se putea apuca. Ieşi pe afară, căutînd să fugă de remuşcări.

„Am năvălit ca o vijelie în viaţa ei, am răscolit-o şi nu m-am gîndit decît la mine!" îşi zicea într-una scîrbit, rătăcind de ici-colo.

Apoi deodată îi răsări în ochi zîmbetul Ilonei, fericit, supus, strălucitor de iubire şi credinţă.

—Nu-ţi pare rău, Ilona? o întrebă dînsul, şovăitor.

—Nu! răspunse fata hotărît.

— Ai încredere în mine, Ilona? urmă el, tremurînd.

— Da! răspunsese ea cu înflăcărare.

în faţa ei rîdea bucuria întreagă, netulburată de gînduri şi nepăsătoare de lume, triumfătoare şi ispititoare. Uitîndu-se lung în ochii ei, Bologa îi văzu inima toată, caldă, simplă, sălbatecă, şi în căldura aceasta i se topi îngrijorarea încetul cu încetul. înţelese că Ilona preţuieşte mai mult decît toate tainele lumii, şi o clipă sau poate mai puţin, i se păru că tot

universul se preface deodată în neant, lăsîndu-1 numai pe el cu ea în fața lui Dumnezeu.

— Acuma însă trebuie să plec, zise apoi fata, că azi am mult de lucru... să fac ouă roşii, cozonaci, pască... Doar mîine e învierea...

Mai zăbovi un minut, parcă inima nu ar fi lăsat-o să se despartă de Apostol. Pe urmă fugi încasă, rîzînd... în acelaşi moment Bologa auzi foarte desluşit din cancelarie, pe ferestrele deschise, glasul sergentului:

— Mi se pare că locotenentul nostru a pus ochii pe fata groparului...

— Ce-i drept, n-are gust rău, răspunse caporalul, rîzînd gros şi înfundat.

Apostol Bologa aruncă o privire spre ferestre şi deodată se însenină, ca şi cînd ar fi găsit cheia înțelepciunii, şi mormăi:

— E cam de dimineață, dar... trebuie!

Porni fără să se mai uite înapoi, şi nici nu se opri pînă la poarta preotului Boteanu. în fundul ogrăzii, în uşa grajdului, popa vorbea cu cineva, în capul gol, cu spatele spre uliță. Apostol deschise portița. Scîrțîitul țîțînilor făcu pe Boteanu să întoarcă îndată capul. Soarele îi umplu fața de lumină. Mai aruncă două vorbe în grajd şi veni repede spre poartă. Cînd recunoscu pe Bologa, începu să zîmbească atît de vesel, parcă nu l-ar mai fi văzut de pe băncile şcoalei, „cum ar fi trebuit să zîmbească acum o lună", gîndi Apostol fără să vrea.

— Apostole, Apostole, ai mai venit pe la noi?... Ce vînt bun te aduce? zise preotul, înduioşat.

Bologa îi strînse mîna, îmbărbătat de seninătatea lui, bolborosind cuvinte neînțelese. „Cît de străin a fost atunci şi acuma cît e de blajin!" îşi zicea uimit de schimbarea preotului.

— Haidem, Apostole, în veranda noastră țărănească! reluă Boteanu, cuprinzîndu-i mijlocul şi îndreptîndu-se spre grădinița din fața casei.

Parcă acum toată înfățişarea casei parohiale ar fi fost mai prietenoasă. în cerdac era o masă acoperită cu față albă şi trei scaune împrejur, iar pe stîlpi şi pe parmaclîc vrejile şi frunzele viței-sălbatece îşi sorbeau verdeața.

— Pofteşte, Apostole, te rog! strigă popa, frecîndu-şi mîinile cu mare bucurie. Ia loc aici... E foarte bine aici... Şi preoteasa are să ne aducă nişte cafele cu lapte cum n-ai mîncat nici pe la Pesta!... Scuză-mă numai o secundă, Apostole... o secundă!

Apostol şezu, în vreme ce Constantin Boteanu se repezi în casă, să vestească pe preoteasă că a primit un oaspe. Cerdacul se răsfăța în căldura blîndă a dimineții. Pe masă, cîteva muşte se alungau împrejurul unei pete de cafea neagră.

— Deunăzi m-am supărat pe tine, părinte, zise Apostol către preotul care se întorcea mulțumit. Eram atît de amărît, poate mai amărît ca azi, şi n-ai vrut de loc să mă înțelegi şi nici măcar să-mi dăruieşti o vorbă bună!

Imputarea din glasul lui Bologa înnouiă o clipă fața preotului, ca şi cînd i-ar fi reamintit o suferință. Răspunse mai blînd, plecînd ochii:

— Erai tare aprins, Apostole, iar eu de-abia sosisem... Omul cînd sufere, e mai egoist şi nu simte suferința aproapelui... Numai moartea ne împacă aievea cu lumea şi cu Dumnezeu!

— Iubirea nu? întrebă Apostol repede, aproape înfricoşat.

— Iubirea cea mare şi adevărată e numai la Dumnezeu...

Din casă izbucniră deodată plînsete prelungi şi nătînge de copii. Pe uliţă trecea un detaşament de soldaţi, în direcţia frontului, obosiţi, abătuţi, cu capetele plecate, ca nişte vite minate spre zalhana. în cerdac însă ardea lumina soarelui ca un rîs de fată frumoasă.

— Copilaşii... veşnic fără astîmpăr, murmură Boteanu cu alt glas. Şi biata preoteasă toată ziulica trebuie să-i muştruluiască...

Apostol zîmbi. Preotul urmă iarăşi înviorat:

— Dar am auzit c-ai fost dus pe acasă, Apostole... De aceea nu te-am mai zărit... O, Daamne!... Baremi pe acolo n-a trecut războiul...

— îmi amintesc cît erai tu de studios în Năsăud, odinioară, Constantine, zise Bologa, parcă i-ar fi fost frică să nu uite cava. Şi mă gîndesc, cum te-ai putut obişnui aici, departe de lume, fără cărţi, fără oameni de seama ta?... Trebuie s-o duci greu de tot.

Pjpa Boteanu roşi, dar în aceeaşi clipă îi izvorî în oehi o lumină smerită, care răspîndea în jurul lui valuri de încredere şi simpatie. Răspunse fără şovăire şi cu un zîmbet de împăcare:

— Grea a fost lupta mea, Apostole, şi lungă a fost... Dar Dumnezeu m-a ajutat şi mi-a desehis inima şi m-a mîngîiat... Căci viaţa e pretutindeni, în firul de nisip ca şi în sufletul omului... Şi pretutindeni oameniiau nevoie de milă, să dăruiască şi să primească. Sînt bune ele şi cărţile, însă numai viaţa poate să te apropie de Dumnezeu! Cît timp trăieşti între cărţi şi din ele, ţi se pare că acolo-i toată înţelepciunea... Apoi, cînd ieşi în lume, îţi simţi sufletul trist şi fără sprijin, măcar de ai fi mistuit toate bibliotecile de pe faţa pămîntului. Aşa am păţit şi m-am zbuciumat cumplit şi am crezut că nu voi găsi alinare nicăiri...

Pe urmă, încetul cu încetul, în mijlocul naturii, m-a luat puhoiul vieţii şi m-a dus prin suferinţe şi amărăciuni, înainte, fără să-mi dau seama încotro.... Şi aşa, într-un ceas, ori poate într-o singură secundă, m-am trezit cu sufletul plin de înţelegere! Am simţit puterea şi slava şi bunătatea lui Dumnezeu în inima mea, şi în simţimîntul acela am aflat dezlegarea tuturor tainelor, Apostole!... De atunci nu mai am nevoie de cărţi ci numai de Dumnezeu. Ş-apoi Dumnezeu e mai aproape de omul simplu, care trăieşte afară, în vîrtejul vieţii... Mult mai aproape!... Credinţa fuge de cărţi şi nu poate sălăşlui statornic decît în sufletele care o doresc cu înflăcărare!

Apostol Bologa îngînă cu obrajii aprinşi:

— Părinte, simt cuvintele tale în inima mea... le simt, părinte!

Preotul clătină din cap şi zise tot zîmbind:

—. Dintre toţi oamenii, filozofii simt cel mai anevoie adevărul dumnezeiesc, pentru că ei caută cu mintea cea slabă pământească pe Dumnezeu, şi nu cu inima credincioasă şi atotcuprinzătoare! Cînd omul îşi uită obîrşia cerească şi scormoneşte în noroi ca să afle rostul tainelor lui Dumnezeu, cum să se înalţe sufletul şi cum să culeagă înţelegere şi împăcare?

întrebarea preotului pluti un răstimp în razele de soare, apoi se destramă într-o tăcere prelungă. Apostol se uita în pămînt, copleşit de o apăsare crîncenă. Popa Constantin stătea în picioare, la cîţiva paşi, cu faţa în revărsarea de lumină... Deodată Apostol Bologa ridică ochii spre el, însetaţi şi îndureraţi.

— Constantine, murmură Apostol cu o voce groasă, ca şi cum ar fi vorbit din adîncurile sufletului, eu toată viaţa m-am războit cu Dumnezeu!... Auzi? M-am luptat în fiece minut, căutîndu-1, adorîndu-1

şi blestemîndu-l! Am simţit totdeauna că am nevoie de Dumnezeu şi Dumnezeu m-a chinuit îngrozitor!... Am avut clipe cînd l-am simţit în inima mea şi nu l-am putut păstra acolo! De ce, părinte, nu l-am păstrat? De ce n-a alungat el îndoielile, toate, să nu se mai reîntoarcă niciodată?... Şi fiindcă clipele acelea au fost nespus de fericite şi pline de linişte, de aceea, am alergat fără odihnă, blestemînd şi cercetînd pretutindeni... Dupta aceasta mă sugrumă mereu şi frică mi-e că nu se va isprăvi niciodată, poate nici dincolo!

Ochii lui Apostol se zvîrcoleau în lacrimi, cu licăriri desperate, aşteptînd parcă izbăvirea supremă de la omul din faţa lor.

— Crede, Apostole, şi Dumnezeu va coborî în inima ta cînd va bate ceasul, şi nu te va părăsi în vecii vecilor! zise preotul cu un glas împletit numai din nădejde şi îmbărbătare.

Bologa, ca şi cum într-adevăr glasul i-ar fi picurat în suflet un balsam minunat, urmă mai liniştit, privind mereu în faţa preotului:

— Vreau să cred... Şi uneori îmi simt fiinţa curată şi primitoare ca un potir! Dar zadarnic implor şi zadarnic bat la toate porţile, nimeni nu-mi răspunde!... Cred, cred, părinte! Toate fibrele inimii mele numai credinţă rîvnesc, chiar cînd mă sfîşie îndoielile şi întrebările!... M-am războit cu ispitirile urii şi le-am izgonit din sufletul meu... Sînt în stare să mă umilesc, să mă înjosesc şi să-mi presar cenuşă pe cap, numai să dobîndesc un strop de credinţă neclintită...

Tăcu o clipă şi apoi continuă cu o voce nouă:

— Mă plimb veşnic între două prăpăstii, Constantine!... Veşnic, veşnic!... Prăpastie afară, prăpastie

în sufletul meu... Şi la fiece poticnire mă uit în fundul prăpastiilor... la fiece poticnire!... Şi aşa a fost totdeauna... De cîte ori nu mi-am dat seama că omul nu poate merge singur pe drumul vieţii, fără o călăuză sigură şi totuşi mereu am încercat!... Dar drumul vieţii e plin de răscruci, şi la fiecare răscruce am fost silit să mă opresc, să chibzuiesc, şi niciodată n-am nimerit calea cea dreaptă şi m-am întors înapoi şi nici înapoi n-am mai cunoscut drumul pe care am mers...

— Şi eu am purtat crucea ta, Apostole, şi Dumnezeu, cînd am fost mai desperat, mi-a trimis credinţa cea tare ca stînca şi m-a mîntuit! rosti preotul limpede ca o vestire, trecînd alături de el. Numai credinţa neclintită mîntuieşte pe om aici şi dincolo deopotrivă! Credinţa e puntea vie peste prăpăstiile dintre sufletul zbuciumat şi lumea plină de enigme şi mai cu seamă între om şi Dumnezeu!... Numai în credinţa neclintită vei găsi şi tu călăuza fără greş în viaţă, căci numai ea te poate îndemna la fiece pas şi-ţi poate spune în fiece minut cum să-ţi împaci sufletul!

Apostol Bologa plecase iar capul în pămînt, ascultînd cuvintele preotului ca o binecuvîntare. Şi cînd tăcu Constantin, nici el nu mai zise nimic, parcă în sufletul lui s-ar fi coborît aievea o călăuză fără greş.

Atunci intră în cerdac preoteasa, aducînd în mînă un coşuleţ cu pîine prăjită, iar după ea, servitoarea bătrînă, păşind cu mare băgare de seamă ca să nu se verse ceştile pline, aşezate pe o tavă de lemn înflorit.

— Pune-o colea binişor! şopti preoteasa după ce zîmbi cu sfială spre Bologa.

— încă n-ai cunoscut pe preoteasa mea, Apostole? întrebă deodată preotul cu mîndrie. Poftim,

privește-o și spune-mi dacă ai mai văzut așa căprioară drăgălașă?

— Vai, Constantine, nu ți-e rușine? zise preoteasa roșind pînă-n vîrful nasului și făcînd semn servitoarei să plece.

Preoteasa era durdulie, plină de sănătate, cu obrajii bucălați și cu niște ochi verzi spălăciți și foarte blînzi. Apostol îi sărută mîna, murmurînd cîteva cuvinte.

— Acuma o să ne ierți, domnule, adaogă preoteasa, mereu roșie de rușine, aranjînd masa. Ca la țară și ca în război... Altădată aveam și noi mai bine, dar cît a fost popa internat, cătanele ne-au prăpădit..

— Lasă, că-i bine, căprioară, zise Boteanu, mîngîind-o cu drag. Că doar Apostol nu-i străin... Ehe, tu erai în fașe cînd noi puneam lumea la cale în Năsăud ?

Preoteasa mai stătu pînă ce se așezară la masă, avînd mare grijă să spună că ea a potrivit cafelele, dar să mai poftească zahăr ori șvarț dacă nu li se pare bună, apoi se scuză roșind din nou, fiindcă în casă se porniseră iar niște scîncete subțiri, și ieși zîmbind foarte încurcată.

— O femeie rară, Apostole, începu îndată preotul cu o voce caldă de iubire. Ea a fost norocul meu... Am cunoscut-o la un bal de teologi în Gherla, binecuvîntat fie balul acela!... De altfel e chiar fata înaintașului meu de aici, care a murit în anul cînd ne-am cunoscut. Soacra trăiește... aici, la noi... Nu-ți poți închipui tu ce înseamnă o femeie care te iubește aievea, pînă la sacrificiu... Preoteasa mea e dintre femeile acelea, Apostole! Cînd ți-oi povesti odată pătimirile noastre, ai să înțelegi poate de ce o iubesc din tot sufletul... Las' că e și fată cultă, a învățat patru ani la Blaj...

Apostol îl întrerupse brusc, înfigîndu-și privirea în ochii lui:

— O iubești mult... ca și pe Dumnezeu?

Boteanu rămase o clipă uimit, cu lingurița răzimată în fundul ceștii. Apoi răspunse hotărît, aproape solemn:

— Da... mult, ca și pe Dumnezeu!... Iubirea e una și nedespărțită, întocmai ca credința! Inima mea cuprinde în aceeași iubire pe Dumnezeu, și pe tovarășa vieții mele, și pe mama copiilor mei!... Prin iubirea adevărată sufletele unite se apropie de tronul Atotputernicului...

În ochii lui Apostol se aprinse atunci o strălucire așa de mare, că preotul Constantin de-abia își putu stăpîni mirarea.

6

Apostol Bologa se întoarse la cancelarie liniștit și se așternu pe lucru cu o sîrguință de om care și-a potrivit viața pe ore și minute. Numai din cînd în cînd zvîrlea ochii pe fereastră, parcă ar fi așteptat pe cineva dar fără nerăbdare și fără vreo strîngere de inimă, sigur că cel așteptat va sosi negreșit la timp.

Pe la unsprezece groparul Vidor intră pe poartă, posomorit și cu o legătură în mînă. Atunci Apostol se sculă de la biurou și așeză tocul în călimară. Doar degetele îi tremurau puțin. Ușa cancelariei era deschisă și în curînd groparul apăru în prag dînd bună ziua ofițerului, ca totdeauna. Bologa răspunse simplu, adăogînd fără să mai aștepte obișnuitele întrebări despre pace ale bătrînului:

— Aş dori să-ţi vorbesc ceva... ceva foarte important... acuma... numaidecît...

Groparul, curios, vru să intre în cancelarie, dar Apostol îl opri:

— Dincolo... la mine... Vin şi eu îndată!

— Bine, prea bine, zise Vidor, uitîndu-se nedumerit spre cei doi gradaţi, ca şi cînd ar fi vrut să citească vreo explicaţie pe feţele lor. Bine... Atunci mă duc să dau fetei legătura şi viu...

Apostol rămase lîngă biurou, în picioare, pînă ce văzu pe Vidor intrînd în odaia de dincolo, pe urmă trecu şi el, fără şovăire, dregîndu-şî puţin glasul, în mers. Pe faţa groparului citi un fel de spaimă amestecată cu şiretenie.

— Bade, vorbi Bologa hotărît, mi-e dragă Ilona şi vreau s-o iau de nevastă, dacă vrea şi ea şi dacă mi-o dai şi dumneata!

Groparul Vidor se uită lung în ochii lui, fără să clipească, şi nu răspunse, parca n-ar fi înţeles nimica sau ar mai fi aşteptat lămuriri.

— îmi trebuie răspunsul acuma, numaidecît? continuă Apostol, enervat puţin de tăcerea bănuitoare a ţăranului. Să nu crezi că mi-a trăznit prin cap aşa... M-am gîndit bine şi am cumpănit...

Vidor întoarse ochii spre ferestrele dinspre ogradă, oftă, se scarpină în ceafă, clătină din cap şi apoi zise rar, uitîndu-se cam pieziş la ofiţer:

— De... domnule locotenent, vorbă mare ai spus, recunosc, că ştim şi noi omenia şi cuviinţa, măcar că sîntem oameni de rînd, cum ne-a lăsat Dumnezeu... Apoi, nu zic, ţi-o fi ea dragă d-tale, fata, dar şi eu sînt om bătrîn şi am păţit multe şi cu lingura cea mare am înghiţit necazurile şi de aceea cred că nu-i pentru dumneata fetişcana noastră... Că ea, sărăcuţa, nici avere n-are, nici învăţată nu-i şi nicicum nu se potriveşte cu dumneata, domnule locotenent!

— Fiindcă mi-e dragă, ne potrivim, murmură Apostol tulburat, ca şi cum n-ar fi aşteptat împotrivire.

Groparul se mai scarpină în cap, mai cercetă din ochi într-ascuns pe locotenent, mereu nehotărît şi bănuitor. în sfîrşit merse la uşă şi, din prag, strigă:

— Ilona!... Ilona!... Ia vino-ncoace, iute!

Fata sosi îndată, întrebătoare/cu degetele murdărite de vopseaua ouălor roşii. Cînd îi spuse tatăl său că ofiţerul o cere de soţie, se spăimîntă, se uită la Bologa şi izbucni în lacrimi. Groparul stărui să răspundă „domnului locotenent", dar toate fură în zadar: Ilona plîngea şi nici în ruptul capului nu voia să deschidă gura.

— Ne pierdem vremea de pomană, domnule locotenent, zise în cele din urmă Vidor cu dispreţ. Muierea tot muiere, din lacrimi n-o scoţi nici cu şase boi... De altminteri, ce să mai lungim vorba, că fata trebuie să facă precum îi poruncesc eu!

Se mai uită o clipă în ochii lui Apostol, apoi se duse la el cu mîna întinsă, rostind apăsat:

— Mare cinste ne faci, domnule locotenent... De-acu numai să fie într-un ceas bun şi cu noroc şi să trăiţi

Apostol, luminat de bucurie, se apropie de Ilona, care îşi acoperise obrajii cu şorţul, plîngînd mereu înăbuşit.

— Ilona! şopti el mişcat. Vrei să fii mireasa mea, Ilona?

Ea îşi dezvăli faţa şi-i răspunse printr-o privire fierbinte, izvorîtă din plîns şi împodobită cu un surîs de fericire. Şi Apostol o sărută, fără sfială, pe obrajii umezi de lacrămi.

— Atunci să mergem degrabă la preotul satului să ne logodească! zise Bologa, simțind pe buze gustul lacrimilor ei. Vă aştept în cancelarie...

Se reîntoarse la biurou, mai liniştit de cum venise. Peste o jumătate de ceas groparul bătu la uşă, vestindu-l că sînt gata de plecare. Atît Vidor, cît şi Ilona se îmbrăcaseră în haine de sărbătoare. Apostol observă că fata îşi pusese năframa verde de ieri şi mai ales laibăraşul de catifea roşie care-i rotunjea sînii.

Preotul Boteanu se cruci de mirare cînd se pomeni iar cu Bologa, şi încă întovărăşit de Vidor cu fata... întrebă cu glas puțin îngrijorat:

— Ce-i, Apostole?... Ce s-a întîmplat?... Că doar nici trei ceasuri n-au trecut....

— Tu m-ai învățat, părinte, şi ne-am grăbit să-ți cerem binecuvîntarea! zise Apostol zîmbind.

Boteanu, nedumerit, îi pofti în odaia unde odinioară a primit pe Apostol şi ceru nerăbdător explicații. Cînd află hotărîrea lui Apostol, se uită pe rînd la toți trei, neputîndu-şi ascunde mirarea. Apoi se scuză pentru o secundă, ieşi afară, desigur să spuie şi preotesei ce minune s-a întîmplat, şi reveni cu patrafirul, crucea şi cartea de rugăciuni.

— Dacă-i aşa, să ne rugăm Domnului să vă blagoslovească unirea, murmură preotul, foarte blînd, deschizînd cartea.

Citi rugăciunile obişnuite, căutînd să le înveşmînteze în cît mai multă evlavie şi solemnitate. Pe urmă sărutară cu toții crucea, iar tinerii se îmbrățişară. Preotul mai adaogă cîteva cuvinte, îndemnînd mai cu seamă pe Ilona să prețuiască norocul ce i l-a trimis Dumnezeu şi să se silească a fi vrednică de bucuria care i se hărăzeşte din mila cerului. Fata plînse şi groparul se înduioşa,

— Acuma însă poftiți şi luați loc, să cinstim cu un pahar de vin ceasul acesta de fericire, cum e datina strămoşească! zise Boteanu, scoțînd şi împăturind patrafirul.

Ca şi cum ar fi fost aranjate toate pe rotile, pe dată sosi servitoarea cu sticla plină şi cu paharele, şi peste cîteva clipe, însăşi preoteasa, strălucitoare de nerăbdare.

— Uite, căprioară, prietenul nostru şi-a ales mireasă pe Ilona! strigă preotul, cu totul vesel, umplînd paharele.

Preoteasa felicită pe Apostol şi-i lăudă pe Ilona că-i fată cuminte şi... în glasul ei însă era atîta uimire, că Apostol nici un îndrăzni să răspundă şi se bucură cînd „căprioara" trecu la Ilona, s-o descoase şi să-şi astîmpere curiozitatea prin fel de fel de întrebări.

După ce preotesa se mai potoli, Boteanu le spuse o veste grozavă, pe care adineaori, îndată ce a plecat Apostol, i-a adus-o un soldat ce se află în gazdă pe aici, prin vecini... Soldatul tocmai se întorcea din Făget şi acolo a aflat că azi-noapte au fost prinşi, nu se ştie unde, trei bieți țărani, despre care se zice că sînt spioni şi că au trimis anume ştiri de însemnătate vrăjmaşilor, prin front. Groparul interveni de grabă cu lămuriri mai complecte: el a văzut cu ochii pe cei arestați. Generalul cel mare şade doar în casa cumnatului din Făget şi cumnatul, fiind şi primar, ştie tot ce se face şi ce se petrece. Adevărul este că de acum două săptămîni a venit porunca prin sate să nu mai iasă nimeni, nici cu vitele şi nici după lemne, pe aproape de front, dar oamenii, nătîngi şi proşti, nu înțeleg de vorbă bună şi parcă înadins numai pe acolo umblă... Militarii au tot închis ochii şi s-au mulțumit să-i ia la goană. De vreo cîteva zile

însă divizia face pregătiri mari pe front, nu se ştie cu ce scop şi din ce pricină. Şi atunci au băgat de seamă că orice ordin se dă aici şi orice mişcare, peste o zi, două, ajunge şi la cunoştinţa duşmanului. în sfîrşit s-a zis că trebuie să fie pe aici spioni, iar spioni nu pot fi decît tocmai ţăranii care, în ciuda poruncilor straşnice, se vîră mereu prin zona frontului. Aşa au pus mîna azi-noaptepetrei şi i-au adus între baionete la Făget. Generalul e atît de mînios, că a poruncit să-i spînzure pe toţi trei, ca să dea o pildă straşnică. Mîine are să-i judece Curtea Marţială, şi dacă generalul cel mare a poruncit, apoi de bună seamă că o să-i şi spînzure...

— Cumnată-mea, săraca, a plîns ca o nebună de mila lor, sfîrşi groparul. Doi sînt din Făget, oameni cunoscuţi, români, iar unul e de aci, de la noi... Bietul Horvat, domnule părinte, că trebuie să-1 ştii, de pe uliţa gării...Vai de capul lui! Mă bătea gîndul să-i spun nevestei sale, dar nu ştiu... parcă mi-e groază!... Şi iaca aşa!... Tocmai era să-i povestesc dumnealui, domnului locotenent, dar cum m-a luat cu fata, am şi uitat, uita-m-ar moartea!

— Doamne, iartă-ne păcatele şi apără-ne de primejdii! murmură preotul, închinîndu-se cu evlavie. Moartea ţine praznic mare în vremurile de azi... O, Doamne, neînţelese sînt şi prea înţelepte hotărîrile tale! Fie-ţi milă de slăbiciunile noastre şi nu ne lăsa fără mîngăiere acum şi pururea, amin!

Apostol Boloja îşi făcu cruce de trei ori, cu oehii muiaţi în lacrimi, cu inima însîngerată de o milă mare.

Da plecare, preotul îi strînse mîna prelung şi-i zise:

— Apoi să vii negreşit la înviere, Apostole... să-ţi mai întăreşti inima şi credinţa în Dumnezeu, că vezi bine cît de cumplite-s vremurile şi cîtă nevoie are sufletul omului de sprijin şi de îndurare!

— Negreşit! răspunse Apostol din toată inima.

După-amiaza trecu ca părerea, în cancelarie, la lucru. Seara, la cină, spuse şi lui Petre că se va însura cu Ilona. Ordonanţa îi ură noroc numai cu jumătate gura: aflase vestea de la însăşi Ilona şi nu putea pricepe cum să ia „domnişorul" de nevastă o ţărăncuţă şi săracă, şi proastă, cînd ar fi găsit atîta fete de boier, numai să fi întins un deget.

Porunci seara soldatului să-1 trezească la vreme pentru înviere. Pe la miezul nopţii se deşteptă în alintările Ilonei:

— Scoală, leneşule... Aide, să nu pierzi tocmai învierea!

Pînă să se dezmetecească, fata dispăru fără zgomot... Se îmbrăcă în grabă. Răcoarea nopţii îi învioră paşii. Cerul era senin, vînăt, şi stelele pîlpîiau ca nişte luminiţe pe bolta unei imense catedrale.

Curtea bisericii era plină de oameni şi totuşi mai soseau mereu, care singurateci, care în pilcuri. Bisericuţa de lemn, veche, lăsată într-o parte şi proptită cu bîrne ca să nu se dărîme, cu turnuleţul răsucit puţin, cu uşa atît de joasă, că trebuia să te pleci intrînd, de-abia se deosebea în întunerec dintre pomii bătrîni care-şi întindeau ramurile, ca nişte braţe ocrotitoare, pînă deasupra acoperişului... Dinlăuntru, ca dintr-o peşteră, se auzea un glas chinuit, mormăind cînd tărăgănat şi dureros, cînd aspru şi ascuţit.

— E prea devreme, şopti cineva lîngă Bologa, căci părintele slujeşte aşa fel încît tocmai cînd se crapă de ziuă să isprăvească liturghia!

— Mai bine prea devreme, decît să n-ai loc nici măcar în curtea bisericii, răspunse altul cu imputare.

Oamenii se îmbulzeau, şopteau. Ici-colo se stăpîneau rîsete înăbuşite. întunerecul începea să se îmblînzească.

în sfîrşit uşa bisericii se lumină şi, peste cîteva minute, preotul, cu Evanghelia pe braţ şi cu o lumînare aprinsă în cealaltă mînă, se ivi în prag. Zeci de lumînărele se întinseră nerăbdătoare spre preotul în odăjdii strălucitoare şi în curînd curtea bisericii se umplu de luminiţe galbene, plăpînde, ca o ceată sfioasă de suflete care aşteaptă, tremurînd la porţile cerului, glasul izbăvirii.

Printre ţăranii ce se înghesuiau în jurul preotutului, Apostol Bologa văzu şi mulţi soldaţi, cu feţele transfigurate de evlavie, bolborosind rugăciuni fierbinţi. Dar mai ales se miră, zărind, la o parte, cu lumînărica aprinsă, pe sergentul ungur de la cancelaria lui.

Apoi începu slujba. Preotul Boteanu cînta blînd, cu glas subţire, cu ochii închişi sau ridicaţi spre înălţimile cereşti. Dumina juca pe faţa lui slabă, dîndu-i înfăţişarea unui sfînt dintr-o icoană veche. împrejurul lui Apostol buzele oamenilor, uscate, se mişcau repede, nesăţioase. Fumul de tămîie se răspîndea în valuri albastre şi credincioşii îl sorbeau cu bucurie ca o mireasmă din altă lume.

— ...S-ascultăm sfînta evanghelie! cîntă preotul, trăgănat, uitîndu-se peste capetele mulţimii cu o privire care parcă vestea o taină nouă.

Toată lumea căzu în genunchi. Apostol asculta dus, cu ochii pe buzele preotului. Cuvintele se legănau, pluteau şi se împreunau într-o melodie stranie, care-i picura în suflet nemărginită încredere. încet, în neştire, plecă fruntea în pămînt, simţindu-şi inima copleşită de ceva nespus de amar. Apoi deodată auzi

iar glasul preotului, triumfător şi puternic, vesel ca o trîmbiţă de argint:

— Hristos a înviat din morţi...

Apostol sări în picioare. Toţi oamenii cîntau, cu feţele albe de bucurie. Şi glasurile fîlfîiau ca nişte stegulete de pace şi se ridicau în văzduhul limpede şi se înălţau tot mai sus, pînă la tronul mîngăierilor cereşti.....

7

în dumineca Paştilor avu mai mult de lucru la cancelarie, totuşi la prînz făcu o pauză şi luă masa împreună cu Vidor şi cu Ilona. Groparul îi povesti a doua oară, cu amănunte noi, despre cei trei ţărani arestaţi şi, muncit de curiozitate, se repezi după-amiazi pînă la cumnatul său, să mai afle noutăţi. Putea acuma pleca liniştit, fiindcă nu mai avea grija fetei.

— De-aci înainte ai s-o păzeşti d-ta mai straşnic decît mine, zise către Bologa, clipind şiret.

Spre seară, înainte de a se întoarce groparul din Făget, se auzi prin sat că cei trei împricinaţi au fost osîndiţi la moarte de Curtea Marţială şi că chiar mîine vor fi spînzuraţi. Vestea umplu de groază pe săteni şi pătrunse ca o ştafetă sinistră prin toate casele, mohorînd bucuria sărbătorilor.

Totuşi, groparul Vidor aduse şi noutăţi. Mai întîi că osîndiţii vor fi executaţi într-adevăr mîine dimineaţă, înainte de răsăritul soarelui. S-au dus rudele, cunoscuţii lor, şi au îngenuncheat şi au plîns în faţa generalului, să-i ierte, să-i fie mila... Aş! Generalul e foc şi i-a alungat cu jandarmii. Pe uimă alta: azi-noapte au mai fost arestaţi încă patru oameni, tot din Făget

şi tot în zona frontului, iar mîine o să-i judece şi pe aceştia.

— în sfîrşit, se vede că generalul şi-a pus în gînd să ne spînzure pe toţi, rînd pe rînd, oftă groparul, foarte posomorit.

Se mai duse pe la vecini să le povestească nenorocirea ce s-a abătut asupra oamenilor din senin, dar se întoarse degrabă acasă, se schimbă şi plecă iar la Făget.

— Poate să le fiu de folos bieţilor oameni, cu meseria mea, zise luîndu-şi rămas bun de la Apostol şi Ilona, înehinîndu-se, Doamne ce năpastă!.... Doamne, fereşte!....

A doua zi Vidor veni acasă la amiazi, numai să dea de ştire că cei trei au fost spînzuraţi într-o braniște, la marginea şoselei, jumătate calea între Dunca şi Făget.

— Nici nu le-au ridicat spînzurători, povesti groparul, plîngînd ca o babă. I-au agăţat, ca pe nişte cîini, pe cîte o cracă de copac... Am vrut să le facem groapă, cum se cuvine creştinilor, dar nu i-au coborît din ştreang... Zice că-i porunca să atîme acolo trei zile şi trei nopţi, să-i vază toată lumea şi să se înveţe minte!... Doamne, Doamne, apără-ne! Pînă ce le-au pus laţul de gît, s-au jurat bieţii oameni că nu-s vinovaţi... Parcă a vrut cineva să-i aseulte?... Ordin şi iar ordin!... Şi uite-aşa, a doua zi de Paşti! Doamne, mare eşti şi mara-i mila ta, Doamne!... Şi mat sînt patru închişi!...

Porni numaidecît înapoi, spre Făget, fără să ia ceva în gură, cu ochii arşi de lacrimi, gîrbovit de spate ca şi cum într-o zi ar fi trăit zece ani.

Peste vreo două ceasuri, tocmai pe cînd Apostol era mai ocupat, năvăli în cancelarie căpitanul Klapka strigînd:

— Bologa! Fericitule!... Ai sosit din concediu?... De mult?... A, fericitule, fericitule!... Dar baremi eşti sănătos acuma?

îmbrăţişa zgomotos pe Apostol, copleşindu-1 cu întrebări. Era puţin slăbit la faţă, numai bărbuţa de miliţian părea mai blcndă, mai rară şi mai neîngrijită. După cîteva minute, Bologa îl pofti dincolo, să vorbească mai în tihnă. Acolo găsiră pe Ilona, care nu mai lăsa pe Petre nici să intre in odaie, geloasă şi dornică să-şi servească ea singură logodnicul şi să-1 îngrijească. Klapka, văzînd-o, nici una, nici două, o luă ştrengăreşte de guşă, alegîndu-se cu o palmă zdravănă peste mînă.

— Aa? Aprigă fetiţă! murmură căpitanul uimit. Ce-i drept loveşte ţapăn!... Dar cine-i frumoasa, Bologa?... Ehei, bine o duci tu aici! De aceea nu-ţi pasă de noi!

— E logodnica mea, zise Apostol zîmbind.

— Cum? Logodnica... ta? întrebă Klapka complect zăpăcit. Bine, dar asta-i... asta-i nebrnie, Bologa!... Iartă-mă, poate că sînt bădăi£.n, totuşi... nu pricep! Nu pricep nimic!

— Ei, dacă ar pricepe emul toate cîte nu le pricepe, ce farmec ar mai avea viaţa? răsprnse Bologa vesel. Mai bine şezi colea, odihneşte-te puţin şi să ciocnim ouă roşii, că e a doua zi de Paşti.

Şi, în vreme ce Klapka se aşeză la masă, aiurit, Apostol ieşi în tindă şi se reîntoarse apoi impremă cu Ilona, care aducea o farfurie cu orăicşii şi alta cu pască şi cozonac. Căpitanul se sculă în picioare şi, foarte galant şi încurcat, zise către Ilona:

— Adineaori am fost rău-crescut... dar n-am ştiut că.., am crezut că... să mă ierţi...

Deşi nu ştia boabă nemţească, Ilona înţelese cam ce vrea Klapka, se uită la el lung şi apoi pufni într-un rîs atît de vesel, că amîndoi bărbaţii rîseră împreună cu ea.

— Fetiţa... adică logodnica ta, e mare ştrengăgăriţă! zise Klapka după ce Ilona fugi afară, să rîdă în voie. Oricum, adaogă pe urmă serios, logodna asta e un mister, pentru mine, fireşte...

— Şi pentru mine! şopti Apostol cu o fîlfîire de entuziasm. Dar nu numai logodna, ci toată viaţa, începînd cu sufletul meu şi sfîrşind cu infinitul înstelat!

Căpitanul îi aruncă o privire mirată şi reluă nehotărît:

— Bine...aşa se zice... Astea-s dintre vorbele mari pe care toţi le simţim şi nimeni nu le înţelege aievea... Logodna însă e ceva material, e un fapt precis. Ceea ca na pricep în logodna aceasta sînt motivele care te-au îniemnat să-ţi legi viitorul cu o fetiţă, nostimă, negreşit, dar necivilizată... în sfîrşit, un om ca tine ce poate găsi într-o ţărăncuţă, şi încă unguroaică? Uite, asta nu pricep, dragul meu!

— Sufletul e acelaşi la ţărancă şi la contesă, răspunse Bologa cu mai multă însufleţire. Cel puţin în privinţa cuprinsului... Numai forma a schimbat-o civilizaţia. Şi eşti sigur că schimbarea s-a făcut întru fericirea omului?... Nu, nu, eu cred că civilizaţia a falsificat pe o.n şi 1-a înrăit; omul primitiv e bun şi drept şi credincios, de aceea e mult mai fericit ca omul civilizat!... Imensei majorităţi a omenirii civilizaţia nu i-a dăruit pînă azi decît războiul, care pune faţă în faţă milioane de oameni şi care ucide mii şi mii de

suflete într-o secundă! Binefacerile civilizaţiei se resfrîng numai asupra cîtorva privilegiaţi suferind de plictiseală şi de spleen. Pentru o mie cinci sute de milioane de oameni civilizaţia e o pacoste, dacă nu chiar un rafinat sistem de robire!

— Oare fără binefacerile civilizaţiei ai mai putea tu însuţi să te ridici împotriva lor? întrebă Klapka cu un surîs.

— Atunci n-aş fi simţit nevoia să le dispreţuiesc şi aş fi fost desigur mai fericit! strigă Apostol îndîrjit. Civilizaţia d-tale stîrneşte în bietul suflet omenesc numai întrebări, dar nu e în stare să-ţi ofere nici un răspuns! Fiece „cucerire" a civilizaţiei a dărîmat cîte-o bucăţică din fericirea omului, pînă ce nu i-a lăsat în suflet decît un morman de ruine... în locul credinţei a pus formule, chiar pe Dumnezeu ar vrea să-1 vîre într-o formulă ingenioasă, iar pe urmă să-şi frece mîinile şi să zică: „Poftim, am cucerit şi pe Dumnezeu!"... însăşi muzica divină, care e viaţa, a tot despicat-o şi a explicat-o, încît azi sărmanul om „civilizat" nu mai ştie încotro s-o apuce; dezgustat şi de sine însuşi... Mi-e scîrbă de civilizaţie, căpitane! Zece mii de ani de civilizaţie nu preţuiesc cît o singură clipă de adevărată împăcare sufletească!

Klapka îl asculta din ce în ce mai nedumerit, îşi smulgea bărbuţa, nerăbdător, gîndindu-se mereu să-1 întrerupă şi să-i spuie că pentru altceva a venit el aici...

— Dragă Bologa, eu... încercă Klapka să zică.

Dar Apostol, grăbit, parcă i-ar fi fost frică să nu-şi piarză şirul sau parcă ceea ce spunea îl apăsa pe suflet şi vrea să scape mai repede de apăsare, continuă:

— Numai un moment, căpitane... Să înmormîntez civilizaţia în inima mea, definitiv. Ea mi-a zdro-

bit viața și m-a chinuit douăzeci de ani, neîncetat.^ Ea m-a îndemnat să-mi călăuzesc viața după concepții și formule și principii. De cîte ori viața trăgea cu buretele peste construcțiile mele neroade, îmi făceam altele mai năzdrăvane și mă mîndream că eu... — Eu, cu e mare — am izbutit să-mi croiesc soarta, să mă pun de-a curmezișul vieții și al lui Dumnezeu!... A trebuit să mă izbesc cu capul de toți pereții pînă să mă smulg, din ghearele rătăcirilor, pînă să mă regăsesc pe mine însumi, sufletul meu însetat de Dumnezeu și de fericire !

— Da... da... omul are nevoie de un sprijin sufletesc, murmură căpitanul.

— Așa-i? zise Bologa stăruitor, ca și cum aprobarea l-ar fi întărit. Așa-i?... Așa-i... Un sprijin, căpitane!... Credință, multă, nesfîrșită, oarbă... Credința-! Dumnezeu, căpitane!

Atunci însă, parcă exuberanța l-ar fi rușinat, se uită la Klapka o clipă și urmă cu alt glas, foarte-schimbat:

— Vorbesc, vorbesc și... Nu te supăra! Mi-e plină inima... Te rog! adaogă zîmbind și arătînd farfuriile de pe masă. Sînt făcute de logodnica mea... O cheamă Ilona... Șezi! De ce stai în picioare?

Se așezară amîndoi. Klapka îmbucă din pască, și vorbi mestecînd:

— îmi aduc aminte cînd ai fost pe la mine, pe front... Știi, cînd cu ofițerul român... Cît erai de zbuciumat... Am crezut că te-ai supărat pe mine fiindcă nu m-am entuziasmat de planurile tale de fugă... Ți», minte? Ai plecat furios...

— Da... furios, zise Apostol dînd din cap.

— Ai avut noroc cu boala, reluă căpitanul înghițind un gălbenuș tare. Nu știu de ce am avut și mai am încă presimțirea că te-ar prinde dacă ai încerca să treci dincolo... Nu știu... De aceea îți port mereu de grije. Poate că-i o superstiție... Oricum, te-ai născut într-o zodie cu noroc, Bologa!... Mai întîi pentru că ai scăpat de front... Aici parcă nici n-ai fi în război...

— Adevărat, parcă nici n-ar exista războiul! făcu Bologa cu un surîs mulțumit. Sînt ca un funcționar bătrîn, ori ca un cal de tramvai. Toată ziua cu aceleași registre și foi de muniții... notez, controlez, adun... O mașină de cancelarie... Adevărat! Nu mă mai gîndesc la război și chiar la nimic... în realitate, fericirea îngustează cumplit orizontul omului, nu crezi?

— Poate... în orice caz pe front n-ai răgaz să uiți unde te afli, zise Klapka, oftînd și plecînd ochii, în care apăruse o îngrijorare grea. De vreo zece zile avem fierbere și pregătiri și ordine peste ordine încît te trec sudori reci... Ce-o fi, Dumnezeu știe, vom ataca noi, sau așteptăm atacul lor?.... Am fost azi pe la cartier, chiar de acolo vin... Toți sînt muți și gravi și ridică din umeri; să-i ia dracul pe toți!... Și pretutindeni o vigilență extraordinară, mai ales că în ultimele zile au început oamenii să dezerteze la dușman pe capete, cu deosebire românii... Numai azi-noapte am aflat c-ar fi șters-o vreo cinci infanteriști, așa că-ți închipui ce-i pe la noi!

Klapka se uită la Apostol cercetător, ca și cum ar fi vrut să vază ce impresie i-au făcut știrile acestea. Apostol însă asculta liniștit, și în ochii lui pîlpîia blînd numai milă și tristețe. Căpitanul continuă cu mai multă inimă:

— Şi aici... cu civilii... Ai zice c-a turbat generalul. Am văzut trecînd spre Făget... Sînt trei spînzuraţi, la marginea şoselei, într-o pădurice... Mi-am adus aminte de pădurea spînzuraţilor... Pînă şi calul meu s-a speriat şi a pornit într-un galop nebun... Acuma, la întoarcere, nici n-am mai venit pe şosea, ci am luat-o pe linia drumului-de-fier, ca să nu mai văd grozăvia ceea... Şi Curtea Marţială de-abia şi-a început activitatea! Tocmai cînd să plec încoace, am auzit c-ar mai fi condamnat pe patru ţărani... Un ceas a durat judecata şi într-un ceas patru spînzuraţi!

Căpitanul tăcu iar, aşteptînd parcă ceva. Ochii lui Bologa, înecaţi în lacrimi, îl priveau lung, fix, adînc.

— Dar tot la cartier, zise Klapka după o pauză, cu faţa înseninată puţin, am aflat că vor să retragă pe toţi soldaţii români din front şi să-i trimită aiurea... Nu ştiu dacă şi pe ofiţeri... Dacă ar fi adevărat, ai putea răsufla şi tu liniştit!... De aceea trebuie să te astîmperi acuma, Bologa, adaogă deodată cu căldură. Să fii mulţumit că eşti aici şi să aştepţi norocul!... Ţi-am mai spus eu odinioară că norocul e salvatorul nostru...

— Da... norocul şi Dumnezeu, îngînă Apostol tulburat, închizînd pleoapele, încît două şiroaie subţiri de lacrămi i se rostogoliră pe obrajii palizi şi alunecară pe piept, însemnînd două pete sărate deasupra buzunarelor tunicii verzui. Acuma nu mai vreau nimic... Acuma Dumnezeu îmi poartă de grije şi mă călăuzeşte... Cum va orîndui Dumnezeu, aşa voi face, căcî toate speranţele mele în Dumnezeu s-au adunat... numai Dumnezeu...

Klapka se ridică, vesel, cu o explozie de bucurie, şi-1 îmbrăţişa strigînd:

— Ei, atunci pot să-ţi mărturisesc că numai pentru aceasta m-am abătut pe aici, Bologa!... Te ştiam nebun şi muream de frică să nu cazi în capcană!... Dacă ai şti ce bucurie mi-ai făcut, m-ai săruta!... Slavă Domnului, de-aci încolo n-am să mai tremur de cîte ori văd vreun arestat pe front...

Apostol Bologa îl sărută, mişcat, pe obraji...

în aceeaşi seară sosi ordinul ca Petre să se prezinte în douăzeci şi patru de ore la regiment; în locul lui, regimentul va pune alt soldat la dispoziţia locotenentului Bologa. Cînd află Petre, rugă pe Apostol să nu-1 lase, şi toată noaptea o petrecu citind *Visul Maicii Domnului* şi zicînd rugăciuni. A doua zi însă trebui să plece... Fiindcă Apostol rămase mîhnit, Ilona îl asigură că nu mai are nevoie de ordonanţă de vreme ce ea e lîngă el, gata să-1 urmeze oriunde, chiar pe front.

Groparul veni după-amiazi, zdrobit, şi în loc să mai povestească ce-a văzut, mormăi plîngînd:

— Acum sînt şapte... şapte... şapte...

8

Apostol Bologa îşi zicea şi simţea că acuma cea mai mare nenorocire pentru el ar fi despărţirea de Ilona. I se părea că viaţa lui începe undeva, departe, dar de-abia de la Ilona se luminează, ca o odăiţă plină de soare şi de bucurie. O fericire simplă, tumultoasă şi copilărească îi sălăşluia în suflet... Stătea în cancelarie, lucra cu rîvnă de slujbaş conştiincios, şi vremea îi trecea repede, pentru că la sfîrşit îl aştepta Ilona. Iubindu-se, făceau numai planuri de viitor. Apostol îi zugrăvea cum are s-o înveţe carte, cum va îmbrăca-o

mai frumos ca orice doamnă, şi cum va fi ea cea mai frumoasă femeie din lume... Ilona, fireşte, asculta fermecată, se învoia la toate, dar îi cerea mereu să-i jure că o iubeşte şi că niciodată n-are să se uite, nici cu coada ochiului, la altă femeie...

Joi după-amiazi, exact la ora patru, Apostol îşi întrerupse lucrul la biurou şi trecu la Ilona, să-i spuie c-a hotărît să facă nunta la Parva, cu alai mare şi cu lăutari, iar de cununat să-i cunune preotul Boteanu... Nu apucă să sfîrşească. Pe ulița hopuroasă se auzi duduitul unui automobil ce se apropia în goană. Bologa, mirat, se duse la fereastră şi văzu că maşina opreşte brusc în fața casei. Se întoarse spre Ilona întrebător. în ochii ei, peste rămăşițele bucuriei, lucea o spaimă.

— Du-te repede, că te caută pe d-ta! şopti ea, agățîndu-i-se de braț.

Apostol ieşi, nedumerit, în uşa tinzii. Pe poartă tocmai intra un plutonier înalt, deşirat, cu fața cenuşie şi uscată, fără mustăți şi cu nişte favorite sure. Dui Apostol i se păru cunoscut, dar nu-şi amintea de unde.

— Ordin urgent de la excelența-sa! raportă plutonierul, salutînd respectos, cu glas moale şi totuşi aproape obraznic şi poruncitor.

întinse un plic. Bologa se uită întîi la plic, apoi la plutonier şi, gîndindu-se unde a mai văzut pe plutonierul acesta cu fața cenuşie, zise:

— Aştepți răspuns?

— Da, domnule locotenent, răspuns foarte urgent! zise plutonierul mai poruncitor parcă şi salutînd din nou.

Desfăcînd plicul, Apostol nu se putu stăpîni să nu întrebe, nervos:

— Te-am mai văzut undeva pe d-ta, plutonier!... Unde serveşti, la ce biurou?

— Da pretura diviziei, răspunse plutonierul cu un zîmbet urît.

_ Da? mormăi locotenentul, tot nedumerit, fiind sigur că l-a văzut aiurea, undeva, şi necăjit că nu-i vine de loc în minte unde anume.

îşi aruncă ochii în foaia de serviciu, iscălită de un aghiotant. Era invitat să se înfățişeze imediat la comandantul diviziei spre a primi ordine.

— Bine, zise Bologa liniştit. Voi veni mîine dimineață, căci acuma tot e tîrziu şi pînă să ajung eu acolo, excelența...

— Aveți maşina la dispoziție, domnule locotenent, îl întrerupse plutonierul, stăruitor. Chiar am ordin si vă...

— A, da... aşa-i... Atunci, bine... Atunci aşteaptă puțin, făcu Apostol, plictisit numai pentru că trebuia să se despartă de Ilona.

Intră în cancelarie, spuse că pleacă la cartier, apoi se duse dincolo unde Ilona îl aştepta tremurînd, plînsă, cu o bănuială rea în inimă.

— Da ce te cheamă? şopti ea atît de încet, parcă odaia ar fi fost plină de vrăjmaşi la pîndă.

— Ei, cine ştie ce fleacuri, mormăi Apostol cu glas indiferent, gătindu-se de drum.

Apoi, după ce îşi puse casca, merse lîngă ea, tulburat şi el acuma, simțind în suflet o prevestire grea. Vru să-şi ascundă însă neliniştea şi bolborosi:

— Ilona... la revedere!... N-ai nici o grije... Spune-i şi tatălui tău... Adică... da... el e chiar în Făget, da... Am să-i spun eu... Fii liniştită, micuțo... liniştită!...

— Ia seama pe acolo! murmură Ilona cu obrajiî lăcrimaţi, rugătoare şi înfricoşată. Dumnezeu să-ţi ajute!

— Amin! murmură Apostol, închinîndu-se.

Pe urmă o strînse în braţe şi o sărută, şoptindu-î în ureche, ca o mărturisire de dragoste:

— Liniştită... N-ai grije... Mireasa mea...

Plutonierul stătea în mijlocul ogrăzii, răzimat într-un picior, cu mîna în şold, cu ochii închişi, parcă i-ar fi fost teamă de lumina soarelui. Zărindu-1 aşa, Apostol Bologa îşi reaminti brusc că 1-a văzut în Zirin, la execuţia lui Svoboda, instruind în spatele spînzurătoarei pe caporalul scund şi negricios care avea să fie călău. Apostol se scutură ca de un gîndac greţos şi se urcă în automobil fără să se mai uite la el. Numai cînd porni maşina, întoarse capul. Ilona era în poartă; gura zîmbea, ochii plîngeau...

Pe şoseaua netedă, automobilul zbura. Bologa privea drept înainte, văzînd în acelaşi timp spatele şoferului şi al plutonierului, botul maşinii şi panglica sură, şerpuită, ce venea şi se pierdea sub roţile vertiginoase. Gîndurile lui însă alergau cînd înainte, cînd înapoi, fără astîmpăr, ca un cîrd de păsări rătăcite. Oare de ce îl cheamă generalul? Poate că reclamaţia lui Pălăgieşu... dar tocmai acuma?... Şi Ilona, cum a rămas în poartă... parcă şi-ar fi luat rămas bun pentru totdeauna... De ce şi-a luat rămas bun?

Şoseaua pătrundea într-o pădure de brazi. înainte de a ieşi din pădure, Apostol auzi un glas care-i risipi gîndurile. în aceeaşi clipă văzu faţa cenuşie a plutonierului, întoarsă spre el, împărţită în două de un rînjet.

— Numaidecît ajungem, domnule locotenent, la locul unde sunt spînzuraţi spionii, zicea plutonierul şi, parcă n-ar fi mişcat de loc fălcile, rînjetul ciudat îi rămînea neclintit. Merită să vedeţi cum atîrnă şi acum ca nişte...

Automobilul, trecînd peste o groapă, curmă vorbele plutonierului. Bologa, uitîndu-se mereu în faţa lui, tăcu şi întinse doar gîtul, ca şi cum ar fi vrut să vază mai bine.

— Mai este o cotitură, urmă plutonierul, cu mîndrie în glas.

— Două, două! strigă şoferul, fără a întoarce capul.

— Aşa-i... da... două, exact! zise iar plutonierul, ruşinat, dar cu ochii tot spre locotenent, aşteptînd, poate un răspuns.

Glasul plutonierului enerva cumplit pe Bologa. îşi smulse privirea din faţa lui şi o ridică mai sus, înainte. Sufletul întreg i se ghemui într-o aşteptare chinuitoare. Dar cînd sosiră la cotitura a doua, îi fulgeră deodată prin creieri numele lui Klapka, de care se lega, ca o dantelă în jurul unui nasture, pădurea spînzuraţilor... Şi numaidecît aşteptarea se schimbă într-o groază cu mii de ghimpi, care-i înţepau inima din ce în ce mai dureros.

Cotitura rămase în urmă. Şoseaua cobora într-o groapă largă, cu fundul de livezi şi ogoare. în mijlocul groapei, ca un smoc de păr pe o chelie de perucă cu marginile răsfrînte, înnegrea o branişte.

Maşina parcă nici nu mai atingea pămîntul... Plutonierul se uită iar înapoi, repede, crezînd că locotenentul va porunci să micşoreze iuţeala. Apostol nu vedea nimic... Panglica sură, copacii braniştii...

în cîteva clipe automobilul înghiţi cele patru sute de metri cît ţinea păduricea, şi totuşi lui Bologa

i se păru c-a mers o veşnicie, atît de bine a văzut tot. Pe dreapta erau patru, fiecare pe cîte un copac, toţi cu capetele goale, legănîndu-se foarte uşor, parcă numai de vîntul stîrnit de goana maşinii. Cei doi de la margini întorceau spatele şi aveau opinci în picioare. Unul din mijloc cu nişte bocanci plini de noroi, privea cu ochi negri cît cepele în şanţul şoselei şi, din faţa umflată, violetă, scotea limba vînătă spre trecători. în stînga atîrnau trei, uitîndu-se pe şoseaua dreaptă, nepăsători şi neclintiţi, dar cu creştetele lipite de crengile de deasupra. Doi erau într-un arin bătrîn, mai sus ca ceilalţi, iar mai încolo, pe o cracă subţire, care te miri cum nu se rupea, se vedea unul singuratec, cu mîinile legate la spate, scurt şi slab, ca un copil, cu faţa toată cafenie, ca şi cînd ar fi fost muruit cu lut gras. Din acelaşi copac şi ia aceeaşi înălţime se mai întindea o creangă groasă, liberă...

Apostol Bologa îi văzuse pe toţi aşa de lămurit, că ar fi putut spune despre fiecare cîţi nasturi avea pe hainele murdare şi zdrenţuite... Şi totuşi în ochii lui, cei şapte se multiplicau neîncetat, iar branişte se transforma treptat într-o pădure fără margini, spintecată de un drum fără sfîrşit... Şi în fiece copac al pădurii nemărginite, de-a lungul şoselei nesfîrşite, i se părea că atîrnă alţi oameni, mereu alţii, toţi cu ochii după el, cerîndu-i socoteală...

Automobilul gonea acuma alături de linia ferată pe şoseaua dreaptă şi netedă ca o riglă. Braniştea nici nu se mai vedea. înainte, la vreo doi kilometri, lucea turnul bisericii din Făget şi, ceva mai aproape, roşea coperişul gării, care era chiar în marginea satului. Apostol se uita drept înainte, dar în ochii lui jucau spînzuraţii, numai spînzuraţii, din ce în ce mai mulţi şi mai mustrători... Apoi deodată, în mijlocul lor apăru iar faţa plutonierului, cu zîmbetul supărător, ce-i descoperea dinţii gălbui, cu o gaură neagră în gingia de jos, şi iar auzi glasul enervant, care încerca să fie linguşitor:

— Cele două sentinele pe care le-aţi văzut stau numai ziua, ca să nu-i ciugulească corbii, pentru că pe aici sînt mulţi corbi, foarte mulţi... Noaptea le retragem, fireşte,... noaptea nu umblă corbii. întîi fusese ordonat să atîme numai trei zile, dar pe urmă excelenţa, avînd în vedere înmulţirea cazurilor criminale, a hotărît să rămîie acolo spînzuraţii, pînă la noi ordine...

Bologa nu zărise sentinelele şi de-abia acuma băgase de seamă că plutonierul e ştirb. Glasul i se părea cu totul străin şi parcă ieşea dintr-un beci umed. înţelegea fiece vorbă şi se mira cum poate vorbi plutonierul atît de liniştit, ca din carte. Apoi simţi o nevoie crîncenă să zică şi el ceva şi bîlbîi răguşit:

— îngrozitor!

Plutonierul nu auzi bine şi căscă ochii cenuşii spre Apostol care, furios, ţipă aşa de ascuţit, că şi şoferul se uită o clipă înapoi:

– îngrozitor!

— îngrozitor... am înţeles! făcu plutonierul speriat, fără zîmbet, întorcînd repede capul.

îndată ce rămase singur, în faţa lui Apostol începu iară să răsară pădurea spînzuraţilor... Dar acuma părea că toţi sînt la fel şi în privirea tuturor străluceşte aceeaşi însufleţire stranie, ademenitoare, ca şi focul din ochii oamenilor care pornesc la asalt. Apostol se cutremură. „Acelaşi om, spînzurat de nenumărate ori, ca o protestare nesfîrşită..." Şi deo-

dată îşi zise: „E Svoboda... privirea lui..." în aceeaşi clipă îşi aminti cu o precizie chinuitoare cum a votat condamnarea cehului, cît a fost de trufaş că a avut onoarea să facă parte din Curtea Marţială, cum s-a amestecat, din exces de zel, şi cum a dat mînă de ajutor la pregătirea execuţiei, cum a apucat ştreangul încercîndu-1 dacă e destul de rezistent... în amîndouă palmele simţea atingerea aspră a funiei. Amintirea aceasta i se prefăcu în suflet într-un simţămînt de ruşine şi părere de rău, atît de cumplit, de mustrător, parcă ar fi stat în faţa lui Dumnezeu în ziua judecăţii de apoi. Simţămîntul straniu îlstăpîni numai o secundă, şi totuşi parcă îi deschise larg porţile adîncimilor nepătrunse, unde clocotesc explicaţiile tuturor tainelor vieţii.

Apoi vedenia spînzuraţilor pieri brusc, şi în inima lui Apostol coborî o linişte mare. Privirile lui îmbrăţişau munţii, şi văile, şi cerul... Prin răpăiala motorului furios auzea limpede zumzetul frunzelor tinere de fag şi clinchetul sec al acelor de brazi din depărtare. Verdele mohorît al pădurilor se îngîna într-o armonie caldă cu albastrul alburiu al văzduhului...

Automobilul opri scurt în faţa unei ogrăzi largi, cu poarta deschisă. Bologa sări jos, aşteptă două clipe pe plutonierul care spunea ceva şoferului, şi intrară împreună, în vreme ce maşina trecea mai departe.

Două case mari, bătrîneşti, mărgineau ograda. Cea din dreapta, cu grădiniţă de flori în faţă, văruită de curînd, avea vreo cinci odăi. în trei locuia generalul Karg, iar în celelalte două din fund, proprietarul, însuşi primarul comunei. Casa din stînga era a unui învăţător care a murit, anul trecut, în Italia. Ţinuse pe sora primarului. Văduva cu cei cinci copii a fost nevoită să se mute la o rudă, în sat, fiindcă în casă s-au instalat biurourile comandamentului. Mai înainte ograda a fost despărţită cu un gard de uluci, pe care militarii l-au pus pe foc, încît acuma fîntina cu cumpănă stătea stingheră ca o amenin_ ţare... în fund se vedea un rînd de acareturi noi. Mai încolo era grădina cu pruni înfloriţi, mergînd pînă sub coasta de molifţi. în faţa şoproanelor, maf mulţi soldaţi spălau două automobile, alături de un întreg parc de motociclete. Prin coridorul şi înaintea uşii caselor din stînga se îmbulzeau soldaţi de toate armele, aşteptînd ordine şi, în aşteptare, se trăgeau şi se împingeau, pufnind de rîs şi vorbind în şoapte, căci generalul nu permitea nici un fel de zgomot care să-i tulbure ocupaţiile...

Lîngă fîntina, pretorul diviziei stătea de vorbă cu un civil de vreo cincizeci de ani, rumen, chipeş, blajin la înfăţişare, îmbrăcat jumătate nemţeşte^ jumătate ţărăneşte. Pretorul, burtos, cu mustaţa sură, îşi însoţea cuvintele cu gesturi apăsate, iar omul se uita speriat în ochii lui, dînd mereu din cap în semn de aprobare. Cînd văzu pe Bologa, pretorul se întoarse şi-i strigă uşurat:

— Ei, bine c-ai sosit, dragule!... în sfîrşit... Am scăpat de o grije teribilă... închipuieşte-ţi, s-a îmbolnăvit locotenentul din Curtea Marţială şi cît pe-aci să nu mai putem funcţiona, deşi mîine avem o afacere extrem de gravă... Excelenţa nu mai îngă-

duie să retragem ofițeri din front pentru complectarea curții... în sfîrşit poți să-ți închipui prin ce emoții am trecut!

Dîndu-i mîna, Apostol întrebă:

— Pentru aceasta mă cheamă generalul?

— Desigur... Probabil vrea să-ți dea personal instrucții, ştii obiceiul lui, zise pretorul cu o însuflețire ce contrasta neplăcut cu grăsimea lui. Fiindcă trebuie să stîrpim prin orice mijloc trădarea, Bologa!... Ce-i aici e nemaipomenit! Orice mişcare se face, a doua zi duşmanul o ştie... Pînă şi intențiile noastre cele mai secrete duşmanul le cunoaşte... Ei bine, asta nu mai merge! Din moment în moment ne aştep. tăm la evenimente importante şi iată-ne înconjurați numai de spioni, parcă am fi în țară inamică... Eu, fireşte, am conştiința împăcată! Eu de mult mi-am făcut datoria şi am raportat excelenței că aici nu miroase a patriotism. Excelența nu "m-a ascultat. Avea încredere. Zicea că sîntem acasă... Acuma poftim, acasă!... Chiar aseară mi-au adus jandarmii doisprezece bandiți, adunați de prin păduri, din spatele frontului... Doisprezece! Ce zici?... Frumos număr!... Tocmai spuneam primarului cît sunt de revoltat... Un furnicar de trădători...

Apostol Bologa îl întrerupse cu imputare şi plictiseală:

— De ce nu mă lăsați pe mine în pace, căpitane? Ce aveți cu mine?

Primarul aprobă din cap, înviorat puțin. Pretorul însă se supără şi răspunse indignat:

— Apoi, fireşte, aşa vorbiți toți şi vă codiți, ca şi cînd Curtea Marțială ar fi ceva... de mîna a zecea! Nu vă dați seama că, în fond, de noi depinde

toată vitejia voastră.... Războiul nu se cîştigă numai cu tunuri şi cu „ura", domnule! Asta a fost odată!... Azi mai mult face creierul decît brațul!... N-ar fi rău să pătrundeți şi voi serviciile imense pe care le aducem noi patriei, n-ar fi de loc rău!... Numai mentalitatea voastră e de vină că divizia nici n-are o Curte Marțială permanentă, cum scrie la legea de organizare, şi că trebuie să adunăm membrii cu arcanul de cîte ori se ivesc cazuri de judecat! Lipsa de ofițeri nu poate fi o scuză serioasă... Să muncească fiecare cum muncesc eu şi atunci nu va mai fi lipsă de ofițeri tocmai pentru o instituție atît de necesară, atît de indispensabilă, cum e Curtea Marțială la o divizie... Adică eu cum sunt şi pretor, şi magistrat-instructor, şi procurorul curții, într-o singură persoană? Fireşte că muncesc de-mi crapă ochii... Să facă şi alții ca mine!... Căci, să ştiți, băieți, nu există victorie fără Curte Marțială!

Pretorul era căpitan activ şi, ca să scape de front, se convinsese că serviciul lui va hotărî soarta războiului. Se temea cumplit de moarte şi bubuitul tunurilor îl îngrozea, încît îşi astupa urechile. Veşnic i se părea că e prea aproape de front reşedința cartierului şi îşi dibuia beciuri speciale unde să se ascundă de aeroplanele vrăjmaşe. Se credea totuşi erou şi avea un dipreț aproape curajos față de barbarii din tranşee. Acuma, văzînd la spatele lui Bologa pe plutonierul cu fața cenuşie şi deoarece Bologa examina casele şi acareturile, indiferent, parcă nici n-ar fi vrut să-1 mai asculte, pretorul strigă cu mîndrie şi resemnare:

— Haidem, plutonier, la muncă!... Noi nu cunoaştem odihna... Asta-i soarta noastră!... Mai

avem cîteva interogatorii şi trebuie să încheiem dosarele, căci mîine e zi mare...

Aruncă o privire dispreţuitoare lui Bologa şi pomi grăbit, legănîndu-şi burta, spre casa din stînga, urmat de aproape de plutonierul credincios.

Apostol oftă uşurat... Apoi, după un răstimp, întrebă pe primarul care nu ştia ce să facă:

Generalul e aici?... D-ta poate că...

— Doarme, răspunse repede primarul. Totdeauna se odihneşte după prînz cîte două-trei ceasuri... Dar de-acu trebuie să se scoale, că s-a cam înserat...

Pe cînd Bologa se gîndea să caute pe aghiotantul generalului, se pomeniră cu groparul Vidor, care tocmai intrase pe poartă. Văzînd pe Apostol, groparul se înnoura:

— Vai de mine, domnule locotenent!.., Da' cînd ai venit?

— Serviciul, murmură Apostol. Uite, m-au chemat la Curtea Marţială...

— Nu mai spune! se spăimîntă groparul. Pe d-ta?... Oare de ce?

— Judecător, zise Bologa, zîmbind foarte ciudat.

Vidor se închină de trei ori. Cînd află însă primarul că „dumnealui vrea să ia pe Ilona", se însenină şi vorbi mai cu inimă:

— Apoi, dacă-i aşa, să n-ai grije, domnule locotenent, că n-ai s-o duci rău la noi! De-o fi să zăboveşti mai mult, n-o să te lăsăm pe drumuri. Uite, colo, în fund...

Arătă cu degetul un mic chioşc de bîrne, cu o uşă şi un geam, cu coridor în faţă şi cu trei trepte de scînduri, lipit de casa din dreapta.

— Crezi că aş încăpea eu în coliba aceea? zise Apostol, cercetînd din ochi chioşcul cu luare-aminte.

— Cum nu!... La nevoie omul încape şi în gaură de şarpe, urmă primarul blînd. Am făcut-o, acu-s vreo şapte ani, în glumă, fiindcă mă tot ruga nepoată-mea, care nu-i aici acuma şi a crescut fată mare, să aibă şi ea o casă de păpuşi. Ei, azi aşa, mîine aşa, fetiţa nu mă slăbea... într-o zi, hai, zic, să-ţi fac casă de păpuşi, că pe-aici lemne avem destule, şi de pomană. Şi uite-aşa, am ridicat-o cu mîna mea... Avea înlăuntru pătucean şi măsuţă şi scăunel... toate ca pentru păpuşi... Dar şi omul mare se putea adăposti binişor. Acuma e goală. Dumnealor o păstrează, cum s-ar zice, ca temniţă pentru ofiţeri, şi de aceea stă mereu pustie. Numai vreo săptămînă a stat, astă-toamnă, cînd erau aici bosniacii, un stegar tînăr de tot, cine ştie pentru ce vină. De atunci n-a mai călcat nimeni...

Apostol nu-şi mai putu lua ochii de la chioşc Primarul tăcu zăpăcit, iar groparul se muta mereu de pe un picior pe altul, ca şi cum ar fi vrut să întrebe ceva şi n-ar fi găsit cum să înceapă.

— Dar ceilalţi unde-s? întrebă apoi brusc locotenentul.

— Dincolo, şopti primarul, înţelegînd. Sînt doisprezece... O, Doamne, urgia lui Dumnezeu... Sînt români, săracii, şi nici unul n-are să scape după cît e de înfocat căpitanul...

Bologa urmări privirea primarului şi, în faţa unui hambar de piatră, văzu o sentinelă cu baioneta la armă.

— Acolo? mormăi el, mai stins.

Primarul dădu din cap. Pe urmă, cu glas care parcă voia să şteargă un gînd, zise:

— Poate eă s-o fi sculat domnul general...

Apostol porni maşinal după primarul satului. Groparul se ţinea de ei, mereu încurcat. în uşa a doua se ivise primăreasa, cu cocul cărunt în creştetul csvpului. Fiindcă nu auzea bine, primarul ca să nu strige, îi vorbi mişcînd tare din buze şi arătînd *pe* Bologa:

— Dumnealui e ofiţerul care vrea să ia pe Ilona...

Femeia zîmbi larg, încîntată, spre Apostol. Bărbatul îi puse mîna pe braţ şi continuă:

— Acu a venit aci... pentru cei de colo!

Zîmbetul primăresei se schimbă îndată într-o strîmbătură de spaimă, în vreme ce primarul îi făcu semn că Bologa trebuie să vorbească cu generalul.

— E o fiinţă foarte miloasă nevastă-mea, explică primarul, ca să nu crează locotenentul cine ştie ce despre spaima femeiei. Mai ales de cînd a văzut pe bieţii oameni cum pleacă la spînzurătoare, cu alai, s-a îmbolnăvit de groază. Noi bărbaţii sîntem mai tari la suflet şi răbdăm multe, dar femeile... De altfel chiar domnul general o respectă foarte mult, adaogă puţin mai mîndru. Fa îi găteşte, ea îl îngrijeşte.

Atunci groparul, morocănos, ca şi cum l-ar fi oprit cineva să vorbească, reteză scurt avîntul primarului zicînd:

— Ia mai stai, cumnate, oleacă... Vorba e, cum rămîne Ilona singură?

— Asta-i acuma, făcu cellalt, puţin supărat că l-a întrerupt. L,as-o sănătoasă, că n-are s-o mănînce nimeni... întîi să vedem ce s-alege cu dumnealui... Pe urmă, dacă o fi nevoie, o aducem şi pe ea aici şi isprăvim! Ei, eşti mulţumit?

Groparul nu mai zise nimica, ci intră în casă după primăreasa care se retrăsese pe nesimţite. Primarul însoţi pe Apostol pînă la uşa generalului:

— Uite-aici!

Apostol Bologa deschise. Aghiotantul îl întîmpină nerăbdător:

— Ai venit de mult?... Trebuia să-mi spui... Excelenţa a întrebat de trei ori de tine...

Dispăru, mititel, pe o uşă şi, peste trei secunde, îl introduse în biuroul generalului, cu perdelele lăsate şi lampa, în tavan, aprinsă.

Generalul Karg se plimba mulţumit, cu mîinile la spate, cu o ţigară de foi între dinţi, slobozind rotocoale albastre. Avea faţa cam buhăită, ca după un somn lung, cu visuri plăcute. Aghiotantul se strecură la masa de scris şi începu să claseze nişte hîrtii. Generalul mai măsură de două ori odaia, parcă şi-ar fi pregătit un discurs, apoi cu două degete, scoase ţigara din gură şi se opri înaintea lui Apostol. îl privi cîteva clipe, încruntă din sprîncene şi vorbi declamator, dar fără asprime, întocmai ca odinioară, în tren:

— Te-am numit la Curtea Marţială în locul celui bolnav... bineînţeles provizoriu, fiindcă nu-mi place să descomplectez serviciile frontului pentru... din principiu... Azi însă Curtea Marţială a devenit tot atît de importantă ca şi biuroul de informaţii, de pildă. Poate chiar mai importantă, căci pînă ce nu vom distruge nesiguranţa în spate, luptătorii nu vor avea nici o siguranţă în faţă!... Nu doresc să-ţi dau instrucţii şi nici să te îndemn să-ţi îndeplineşti cu sfinţenie obligaţiile reglementare în noua însărcinare. Te-am chemat la raport numai să-ţi

atrag atenţia asupra însemnătăţii covîrşitoare ce o are în clipele acestea justiţia militară în legătură cu mersul războiului!... Da... Din nenorocire, şi spre ruşinea noastră, s-au ivit aici, în ultimul timp, numeroase cazuri triste printre civilii care ne înconjoară... Cazurile acestea sunt mult mai periculoase decît duşmanul cu care ne luptăm cavalereşte, faţă în faţă... împotriva spionilor şi trădătorilor din sînul nostru, vitejii din tranşee ar fi dezarmaţi dacă nu i-ar apăra braţul justiţiei militare... De aceea trebuie să procedăm fără milă faţă de criminalii dinlăuntru! Asta-i datoria sacră a fiecărui soldat conştiincios şi disciplinat! Noi condamnăm!... Sper deci să-ţi faci datoria şi aici ca în luptele cu inamicul din afară, Bologa! Eşti inteligent şi corect, am toată încrederea în d-ta, şi chiar de aceea te-am însărcinat... Ai avut odată o nesocotinţă, dar am tras cu buretele, am uitat-o. De asemenea n-am ţinut seama de anume reclamaţii despre atitudinea d-tale nemilitărească în concediu. Eu judec pe soldat după cum se poartă pe front, iar acolo d-ta... (Se uită la pieptul lui Bologa). Ar trebui să porţi decoraţiile! De-ai dobîndit prin sînge şi vitejie... Prin urmare, atîta aveam să-ţi spun înainte de-a intra în serviciu... N-am obiceiul să mă amestec în dezbaterile Curţii şi nici să călăuzesc braţul justiţiei... Nu cer decît dreptate severă şi fără milă! Atîta, şi nimic mai mult!

Generalul tuşi şi tăcu. Apostol se uita în ochii lui cu o strălucire fixă.

— Ai înţeles? întrebă generalul, ocolindu-i instinctiv privirea.

Apostol Bologa, cu buzele strînse, plecă fruntea.

— Atunci, înainte! strigă generalul şi-i întinse mîna.

Ţigara i se stinsese. Aghiotantul, care nu fuma, dar purta veşnic chibrituri, se repezi, politicos şi fericit, să aprindă ţigara generalului...

10

Afară coborîse întunerecul. Jur împrejur, de după dealurile negre, se înălţaseră nouri leneşi, iar din pădure o ceaţă lăptoasă îşi întinsese peste Făget pînzele prin care de-abia licăreau stelele în creştetul încă senin al cerului. Ferestrele casei erau galbene, şi găleata fîntînii plutea în ceaţă ca pe apă...

Apostol Bologa închise bine uşa. întunerecul de afară i se păru atît de amar, că se înfricoşa. Merse spre poartă, ajunse în uliţă şi porni spre sat. Casele îl priveau cu ochi galbeni, miraţi. Drumul mijea ca o chemare stăruitoare. Nici un gînd nu-i lumina în minte, inima însă îi poruncea; într-una: „înainte!... înainte!..." ca un comandant care nu îngăduie nici o şovăire. îi lipăiau paşii pe uliţă, parc-ar fi fost desculţ, iar pintenii zîngăneau regulat, subţire şi dulce, ca nişte clopoţei de argint într-o depărtare nehotă. rîtă. întîlni cîteva siluete negre şi două căruţe venind de pe front, la pas, cu răniţi...

îşi iuţea mersul fără să-şi dea seama, ca şi cum ar fi vrut să ajungă undeva la oră fixă. îi era cald şi toată căldura i se grămădea în inimă. Trecu pe lîngă gara cu coperişul roşu şi ieşi din sat.

Unde se încrucişează şoseaua cu calea ferată îşi aduse aminte că, la întoarcere, Klapka a ocolit pădurea spînzuraţilor. O luă printre şinele care luceau stins ca două săbii nesfîrşit de lungi. Uneori

se uita în stînga, dar ceața înghițea zarea, și întunerecul împreuna cerul cu pămîntul. Se împiedica de traverse și gîfîia. Pe-aici drumul părea mai greu. Cînd dădu iar în șosea, auzi ropotele rîului, aproape, ca niște șoapte stranii...

înainte de-a intra în Lunca, la gura drumului spre front, se opri brusc, parcă l-ar fi izbit un pumn în piept. Și în creieri îi zbîrnăi întrebarea:

„Adică unde mă duc?... Unde?"

Dar în aceeași clipă simți o strîngere de inimă și murmură chinuit:

— Am uitat acasă... Doamne, ce-am uitat acasă?...

Și drept răspuns, pomi mai departe, spre Lunca.

Casa groparului de-abia se deslușea în ogradă. Apostol intră grăbit, ca și cum ar fi întîrziat. Ușa tinzii era dată de perete ca totdeauna de cînd se încălzise vremea. Păși în odaia lui, căută pe masă, în locul obișnuit chibriturile și le găsi. Aprinse și văzu în pat pe Ilona, îmbrăcată, cu ochii deschiși, ca și cînd l-ar fi așteptat, sigură că are să vie. De altfel nici el nu se miră. Chibritul se stinse, dar Apostol, și prin întuneric, vedea ochii ei. Apoi Ilona se ridică și Apostol o îmbrățișa cu desperare, sărutîndu-i gura, ochii, părul... Apoi deodată îi dădu drumul, spăimîntat, mormăind:

— Am uitat ceva și nu știu... Nu mai merge... nu mai merge...

Auzindu-și glasul, se liniști, aprinse luminarea și o așeză încet pe masă. Ilona îl privea cu niște ochi speriați, simțind că împrejurul lor pîndește o primejdie crîncenă.

— Oare ce-am uitat, Doamne, ce-am uitat? zise Apostol, uitîndu-se întrebător la ca.

Atunci își dădu seama că minte și câ numai pentru Ilona a venit. Dar nu avu puterea să lepede îndată minciuna și începu să caute cu înfrigurare, răvășind cărțile pe laviță, la căpătîiul patului. Din întîmplare îi căzu în mîini harta cu pozițiile frontului, pe care, într-o seară, o complectase și o uitase aici.

— Uite!... Așa-i c-am găsit? strigă triumfător către Ilona, ca să-și scuze minciuna.

O desfășură, își aruncă privirea peste însemnările cu creion roșu, o îndoi frumos și o puse în buzunar. Apoi ridică ochii la Ilona și se cutremură. își zicea: „Trebuie să-i explic", și cerul gurii îi era uscat iască. Simțea că „trebuie", mii de gînduri îi furnicau în minte, dar toate se îngrămădeau și se spărgeau, încît nu putea închega nici o „explicație". Subt vălmășagul gîndurilor însă un puhoi năpraznic îi ducea sufletul departe, zdrobindu-i toate îndoielile și șovăirile.

— Ilona... îngînă dînsul, îngrozit ca nu are ce să-i spuie.

— Eu cunosc munții mai bine, șopti deodată Ilona, ghicindu-i gîndurile. Știu toate cotloanele, toate potecile, toate pîraiele... Am să-ți fiu călăuză!

— Nu, nu! tresări Apostol uimit. Tu nu trebuie să...

Îi tremura glasul. Tăcu. Peste cîteva clipe însă zise iar liniștit:

— Am să mă întorc, Ilona, să te iau!... Crezi?

— Cred! răspunse ea privindu-1 în ochi sălbatec.

Bologa își puse casca și se uită împrejur. Odaia parcă trăia și respira încet amintiri de fericire. Ilona se zvîrli în brațele lui și-1 sărută...

Apoi Apostol ieşi. în tindă se gîndi că ar fi trebuit să se îmbrace mai gros şi să-şi ia revolverul, în mijlocul ogrăzii întoarse capul. Ilona suflase în luminare. L-a poartă simţi paşii ei grăbiţi, desculţi, dar nu se mai opri. în uliţă îi auzi glasul murmurat şi înţelese numai un cuvînt: „Dumnezeu..." îşi făcu cruce cu evlavie, ridicînd ochii în sus. Cerul era negru ca şi pămîntul. Crucea însă îi aprinsese în suflet lumina încrederii, iar împăcarea îi arăta calea...

11

Da podul de peste părîul ce venea dinspre front trebui să aştepte trecerea trenului. Ochiul locomotivei, însîngerat, parcă se năpustea asupra lui Bologa, care stătea răzimat de rampă, liniştit, întocmai ca odinioară, acasă, cînd aştepta cu maică-sa, seara, sosirea mixtului de Bistriţa.

„Nici nu m-am uitat la ceas, se gîndi el, privind vagoanele negre şi ascultînd curios cum scîrţîiau roţile, parcă n-ar mai fi fost unse de luni de zile. Trebuie să fi trecut de nouă... Ce-mi pasă? Am vreme destulă... Numai Dumnezeu să-mi ajute să..-

Apoi coti la stînga, pe marginea pîrîului. Murmurul undelor neostoite se risipea legănat prin valurile de pîclă. Ici-colo, pe dealuri, tremurau pîlpîiri de lumină, ca nişte licurici, însemnînd case nevăzute. Drumul şerpuia cenuşiu în beznă. în părîu, din cînd în cînd, fulgera cîte-o lucire argintie.

Deşi n-a umblat pe aici decît o singură dată, Apostol avea impresia că merge pe o cărare bătătorită de mii de ori. Nu dibuia de loc. Păşea prin întunerec ca pe trotuar ziua în amiaza mare. Nu era obosit, în inimă simţea, ca o înţepătrră, dorinţa de-a ajunge mai degrabă. Dar niciodată nu-i apăru în creieri întrebarea „unde", ca şi cum nu l-ar fi interesat de loc sau ar fi ştiut prea bine unde trebuie să ajungă.

Drumul urca mereu... Pe urmă pîrîul rămase în dreapta. Cîteva stele albe tremurau, ca o cununiţă de speranţă, pe un colţ de cer, în vîrful unui munte pleşuv.

„Ce-ar face Klapka să mă vază acuma?" îşi zise Apostol cu mare bucurie cînd sosi pe coama unde se aflau bateriile.

Pe aici nu mai era ceaţă şi totuşi întunerecul părea mai des. Bologa încercă să găsească adăpostul lui Klapka, dar renunţă, fără măcar să se oprească, în creieri începu să i se desfăşure harta cu poziţiile, să-şi cerceteze calea... îşi amintea că drumul principal merge tocmai pînă în spatele regimentului de cavalerie descălecată, care formează aripa stînga a diviziei. Da vreo cinci sute de metri însă se desprinde alt drum, spre sectoarele infanteriei, pe care trebuie, să-1 urmeze dînsul. Pe cînd îşi făcea astfel socotelile, îi veni în minte, fără să vrea, locotenentul Varga şi se gîndi, zîmbind:

„Varga mă aşteaptă mereu..."

Merse liniştit mai departe. Calea cobora printr-o vale seacă, strîmbă.

„Numai de n-aş întîlni vreo patrulă", îşi zise Apostol, fără frică, parc-ar fi vorbit de altul.

Pe urmă, după cîţiva paşi, îşi auzi cizmele bocănind pe cărarea bolovănoasă, şi pintenii ca un ţîrîit de greier. Şi iar îi trecu prin minte că undeva trebuie să cotească în dreapta, spre regimentul de infanterie. Dar gîndul acesta i se clătină în minte

numai o secundă, ca şi cum n-ar fi găsit de ce să se agate. Se pomeni zicîndu-şi fericit:

„Mare noroc de n-am întîlnit pe nimeni... Cu adevărat că sînt născut într-o zodie bună!"

îi venea să rîdă şi s-o ia la fugă, să sosească mai degrabă. Drumul însă începuse iarăşi să urce, mai greu. Apostol îşi şterse de două ori, în mers, sudoarea de pe obraji. în sfîrşit, sosi într-o poiană, unde cărarea se pierdea.

„Mi se pare că aici se împart căile", socoti Bologa, dibuind zadarnic să regăsească drumul.

Vîrfurile brazilor se conturau mai negru pe cerul mohorît, descriind cu o linie tremurată marginile poienii. Apostol porni spre punctul cel mai jos, unde trebuia să înceapă altă vale. Şi cum intră iar în pădure, simţi într-adevăr o cărare umblată. Se opri, să se odihnească un minut şi să-şi mai şteargă năduşeala pe gît şi pe faţă. Deodată îşi stăpîni respiraţia şi ascultă. în spate, în poiană, auzi zgomot de paşi. Se piti lîngă un trunchi gros. I se păru că paşii se apropie şi desluşi un glas înăbuşit rostind vorbe străine. Văzu două umbre mişcînd la marginea pădurii... Se depărtau... Apostol mai aşteptă un răstimp. Inima i se zbătea năpraznic. în creieri îi apăru iarăşi harta cu poziţiile. Tranşeele infanteriilor sînt pe două creste, dar ale românilor sînt mai coborîte...

„Atunci poate că am trecut... am ieşit din liniile noastre! se gîndi, uitînd oboseala, umplîndu-se de o bucurie lină. Slavă Domnului... De acuma primejdia cea mare s-a sfărîmat... Doamne, nu mă lăsa!"

Se închină, pătruns de un fior de mulţumire şi recunoştinţă, iar buzele lui murmurau frînturi de rugăciuni fără cuvinte.

Plecă înainte pe cărare, cu inima ostenită de bucurie. Peste cîţiva paşi se împiedică într-un trunchi putred, răsturnat parcă dinadins de-a curmeziş. îl ocoli. Da zece metri însă alt copac prăvălit închidea drumul. Apoi puţin încolo se izbi de nişte sîrmă ghimpată, întinsă şi împletită între tulpinele brazilor, încercă să se strecoare prin gardul de sîrmă. Nu izbuti. Vrînd să ocolească, o luă în stînga. Făcu vreo treizeci de paşi şi găsi loc de trecere. Dincolo de sîrmă porni la dreapta şi înainte, să se întoarcă la cărare. Nu mai dădu de ea. Merse totuşi înainte şi nimeri iar într-un gard de sîrmă.

„Se vede că-i un unghi mort şi l-au închis cu mai multe rînduri de obstacole împotriva surprizelor!" îşi zise Apostol cu răbdare şi încredere neclintită.

O apucă din nou spre stînga, pe coastă, de-a lungul gardului, socotind că trebuie să fie undeva un locşor de trecere. După vreo zece minute de suiş, se gîndi că prea se depărtează de fundul văii şi se întoarse înapoi, să mai caute şi în cealaltă parte. Coborî pînă în vale şi urcă pe altă coastă, mai piezişă. Pădurea părea mai deasă şi mai tînără. Din cînd în cînd crengile joase se agăţau de hainele lui Apostol ca nişte mîini care ar vrea să-1 oprească. Urcuşul îl ostenea. îşi ştergea mereu gîtul cu batista udă şi sudorile îi picurau neîncetat din păr pe gît, fierbinţi, şi se prelingeau pe sub guler, pe spate...

în sfîrşit pădurea se rări şi gardul de sîrmă dispăru tocmai la marginea unei rîpe care se ridica spre cer ca un zid. Bologa stătu acolo să răsufle o clipă şi să se răcorească. Da poalele rîpei găsi altă cărare. Uşurat şi odihnit porni în vale şi coborî pcate cinci minute. Apoi cărarea ocoli o stîncă şi se îngustă ca un coridor între peretele rîpei şi tulpinele brazilor-

De-abia acuma începea Bologa să simtă aievea oboseala. 11 dureau picioarele, şi genunchii parcă-i erau străini. Se dezvăţase de marşuri şi azi a umblat atît de mult. Părul îi era ud şi de sub casca înfierbîntată i se scurgeau pe tîmple şiroaie. Scoase casca din cap fiindcă îl strîngea de n-o mai putea răbda. O luă de cureluşă, cu mîna stînga, legănînd-o în ritmul paşilor. Deodată casca se lovi de ceva, cu zgomot metalic. Apostol se opri mirat. Pipăi. Un trunchi de brad, răşinos, încît îşi murdări degetele... Şi iar sîrmă ghimpată... Trei rînduri, cu împletituri dese... Bologa se tulbură. A nemerit tocmai cărarea pe care umblă patrulele care cercetează valea dintre liniile vrăjmaşe. Dacă s-ar întîlni pe aici cu vreo patrulă de recunoaştere... O clipă se gîndi să se întoarcă înapoi pînă unde se isprăveşte gardul de sîrmă şi acolo să coboare în vale, să-şi piarză urmele. în pădure ar putea chiar aştepta să se facă ziuă... ferit şi adăpostit... Totuşi, îşi continuă drumul ca şi cum gîndul de întoarcere ar fi privit pe altcineva, nu pe el.

Cărarea ocoli iar un picior de stîncă şi Apostol Bologa se ciocni piept în piept, cu un om care, sărind brusc înapoi, strigă înfundat:

— Halt! Wer da?

Dui Apostol i se păru cunoscut glasul şi răspunse:

— Offlzier...

Urmă o tăcere scurtă, gîtuită. Ochii lui Bologa sfredeleau întunerecul cu priviri curioase. Apoi deo. dată, dintr-o lampă electrică de buzunar, ţîşni o suliţă de lumină albă şi glasul de adineaori răsună iar, mai limpede, cu mirare şi satisfacţie:

— A, Bologa!...

Acum Apostol recunoscu glasul lui Varga şi, sub casca ce licărea în reflexele razelor, îi zări şi ochii rotunzi ca două mărgele de sticlă neagră. Şi, în aceeaşi clipă, se cutremură ca un lunatec care s-ar fi deşteptat din somn pe marginea unei prăpăstii.

Locotenentul Varga şovăi cîteva secunde, mormăind. în dreapta lui, ţeava revolverului tremura cu gura spre Bologa. Pe urmă strigă cu o voce ca o lamă de cuţit ce pătrunde în carne vie:

— Ia-i armele, caporal!

Din spatele lui Varga ieşi un soldat pirpiriu. Apostol murmură leneş:

— N-am arme...

Omul se opri la doi paşi. Varga sîsîi nerăbdător, furios:

— Caporal, percheziţie corporală!

Apostol nu mai zise nimic. Mîinile soldatului pipăiră buzunarele, repede, speriate.

— Trăiţi, don locotenent, n-are...

— Patru oameni la escortă! strigă iar Varga, sec, rece. Caporalul rămîne la urmă!

Apostol Bologa se lipi cu spatele de stîncă, să facă drum locotenentului. în trecere Varga se întoarse cu faţa spre Apostol care-i simţi respiraţia aspră, tăioasă, înţepătoare.

Apoi fîşia de lumină muri în potopul de întunerec...

Cartea a patra

i

Apostol Bologa mergea liniştit, parc-ar ii scăpat de toate grijile. Sudorile i se uscaseră pe faţă şi pe gît. Ii trecu prin minte c-ar putea răci şi îşi puse casca în cap potrivindu-şi bine cureluşa sub bărbie. Se gîndea la gardul de sîrmă ghimpată, îi era frică să nu se zgîrie, şi nu mişca de loc braţul drept. Privea numai înainte, cu capul sus, cu ochii mari sorbind numai întunerec. In spate auzea gîfăiri obosite şi uneori cîte-un clinchet de armă. în faţa lui păşea un soldat mărunt, iar peste casca soldatului zărea silueta lui Varga, maî neagră decît bezna. Mereu atingea cu botul cizmelor călcîiul soldatului şi mereu voia să-i ceară iertare, dar nu-şi putea descleşta fălcile să vorbească. De altfel nici o şoaptă nu mai şoptea nimeni ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat şi nici nu se va întîmpla. Numai cînd desluşea silueta locotenentului, în sufletul lui Apostol scotea capul veşnic acelaşi cuvînt, ca un cadavru la marginea apei:

„în sfîrşit... în sfîrşit..."

Simţea o uşurare ciudată, întocmai ca după o primejdie mare trecută cu bine. Drumul i se părea mai uşor înapoi, la deal, de cum fusese înainte, la vale. Numai vremea nu se clintea din loc, parcă o mînă grea ar fi oprit minutarele ceasului ceresc.

într-un tîrziu trozniră cîteva împuşcături, aproape, în faţă. Zgomotul se prelungi cu ecouri din ce în ce mai moi.

„Am ajuns!... Slavă Domnului!" îşi zise Bologa, ca şi cînd pocnetele de arme i-ar fi vestit o mare bucurie.

Dar bucuria i se înecă pe dată într-un noian de gînduri dezmorţite de ecourile împuşcăturilor. îşi dădu seama că a fost prins pe cînd voia să treacă dincolo şi se spăimîntă. în aceeaşi vreme îşi imputa că a plecat fără măcar să chibzuiască ce face şi chiar fără armă, încît acuma... Se simţi deodată atît de ostenit, că gîndurile toate i se ostoiră într-o nesfîrşit de chinuitoare dorinţă de odihnă. îi ardea cerul gurii de sete şi iar asuda cumplit. îi stătea pe limbă să întrebe dacă mai este mult. îl rodea teama că nu va sosi niciodată şi, chiar în aceeaşi clipă, că va sosi prea curînd.

„în sfîrşit... în sfîrşit!" îi bîzăi iar prin creieri drept răspuns la toate gîndurile şi simţămintele vălmăşite.

Apoi convoiul se opri într-o poiană. Varga păstră doi soldaţi pentru escorta prizonierului, iar restul patrulei, cu caporalul, porunci să se înapoieze la sectorul escadronului.

Apostol, între cei doi soldaţi, porni după Varga, care acuma păşea mai repede şi cu mai multă siguranţă, în pădure drumul era larg, bun şi cobora blînd. Peste cîteva minute cotiră după o coastă. Printre tulpinele rărite licăreau puncte sfioase de lumină

gălbejită. Ici-colo, ca nişte bivoli culcaţi, înnegreau colibe pe jumătate scufundate în pămînt şi mascate cu găteje şi crengi. O sentinelă cu arma întinsă ceru parola şi Varga îi zvîrli din mers un cuvînt. Dintr-un adăpost, aşezat chiar la marginea drumului, se auzea un adevărat concert de sforăituri. Pe urmă se abătură la dreapta şi, în faţa unei colibe, Varga mormăi: „Halt". Bologa se opri cu soldaţii, iar locotenentul intră în postul de comandă al divizionului. După cîteva clipe însă se reîntoarse, iar un glas dinlăuntru îl însoţi limpede:

— Aşa, Varga... îl predai regimentului, fireşte cu formele reglementare...

Mai merseră două minute şi sosiră la postul de comandă al regimentului, un bordei mare, de bîrne groase, înconjurat de colibioare mai modeste. Varga coborî în coliba cea mare, unde zăbovi mai mult. Ieşi întovărăşit de un ofiţer, zgribulit şi somnoros, care bufnea supărat:

— Cel mai cuminte ar fi fost să-1 ţii la tine, la sector, pînă dimineaţa... Dacă o să mă sculaţi din somn pentru toate mărunţişurile...

— Dacă-ţi iei tu răspunderea, eu n-am decît să-i dau drumul! zise Varga nervos, mai ales pentru că aghiotantul vorbea de faţă cu Bologa. Eu mi-am făcut datoria...

— Datoria, datoria, murmură ursuz ofiţerul. Ziua, noaptea, datoria...

Da vreo treizeci de paşi intrară cu toţii într-un adăpost larg, luminat cu o lampă mare de petrol, în faţa unui multiplu telefonic, moţăia un sergent cu receptorul în cap, ca un bandaj de urechi. Pe un pat de scînduri horcăiau alţi trei subofiţeri, toţi cu burta în sus, cu gura căscată şi lucitori de sudoare.

în colţ, pe o masă cu multe hîrţoage, dom'na un registru deschis. Telefonistul se trezi brusc şi întoarse capul, uluit, spre intrare.

— Ia cheamă, băiete, pe ofiţerul de serviciu al cartierului! zise aghiotantul, plictisit, continuînd apoi, mai domol cu imputările către Varga, dar uitîndu-se numai la Bologa care, între cei doi soldaţi, stătea aiurit, cu obrajii albi şi brăzdaţi de năduşeală, parc-ar fi plîns.

- Pe cînd telefonistul răcnea în aparat, aghiotantul îşi curmă deodată imputările şi, punînd mîna pe braţul lui Varga, murmură cu alt glas, aproape mirat:

— Se vede c-a umblat prin sîrme... Şi-a sfîşiat hainele... Poate să fie zdrelit?

Varga se uită repede la Bologa, încruntînd sprîncenele, şi şopti cu o strîngere de umeri:

— Poate...

Atunci Apostol, ca şi cum ar fi simţit privirile, ridică ochii spre dînşii. Varga -întoarse capul şi trecu lîngă telefonist.

— Sînt zdrobit de oboseală, bolborosi Apostol cu o voce uscată, străină, întîlnind privirea aghiotantului. NU mă mai ţin picioarele... Să stau jos colea puţin?

— Da, da... de ce nu... poftim! tresări aghiotantul, speriat parcă de glasul lui şi adăogînd, mai sigur, către soldaţii de pază: Ia daţi la o parte picioarele celea!

— Domnule locotenent... poftiţi divizia... a sosit divizia! strigă telefonistul, sculîndu-se şi scoţînd receptorul din cap.

Apostol Bologa, istovit, se lăsă pe colţul patului. Sufletul îi era plin de recunoştinţă, în vreme ce buzele-i fripte bîlbîiau în neştire:

— Mulţumesc... foarte bine...

După ce se odihni o clipă, se simţi mulţumit şi se uită împrejur, întrebîndu-se nedumerit: „Ce caut eu aici?" Văzu pe aghiotant în faţa multiplului telefonic, şi pe Varga, alături, îndoit de şale, plecat puţin înainte, trăgînd cu urechea. Apoi auzi strigătele aghiotantului şi ascultă cu luare-aminte.

— O patrulă de ofiţeri... comandată de ofiţer, fireşte... a prins un locotenent de artilerie care încerca să dezerteze la inamic... Cum? Cum îl cheamă? Locotenent Varga, comandantul escadronului al treilea... A, pe prizonier?... Cum îl cheamă pe prizonier, Varga?

— Bologa Apostol, şopti Varga.

— Locotenent Bologa Apostol!... Bo-lo-ga... din artilerie... Nu ştiu... Da, da, fireşte... Acum ce să facem cu el, cu prizonierul, fireşte... Ce întrebare!... Bine, sigur că trebuie să vi-l trimitem, dar vreau să ştiu acuma ce facem acuma?... Ce? Să-l expediem chiar acuma?... Noaptea?... A, da... aşa da... Bine, bine, am înţeles... Va să zică, Varga să tacă un raport despre împrejurările în care l-a prins şi o schiţă a locului... aşa-i?... Fireşte, adresat nouă, pe cale ierarhică, iar noi vă transmitem raportul cu adresa cuvenită... Foarte bine! Cum? Percheziţie?... Documente?... Nu ştiu... Face Varga tot ce trebuie... Bine, bine... Noapte bună!...

Trecîni telefonistului receptorul, aghiotantul explică lui Varga:

— Ai auzit?... înadins am repetat, ca să auzi... Trebuie să-i faci şi percheziţie corporală, dacă n-are cumva documente sau arme sau cine stie ce... Asează-te deci colo, la masă, şi fă-ţi raportul!... Dar scurt, fără vorbărie!... Fu nu te mai aştept, fiindcă sînt mort... Telefonistul are să-mi dea raportul mîine dimineaţă, să-l ataşez la adresă... Prizonierul rămîne aici subt paza oamenilor tăi şi pe răspunderea ta...

— Fu, din moment ce am terminat raportul, nu-mi iau nici o răspundere, zise Varga dîrz. Cel mult pot să-ţi las aici oamenii mei, dar numai pînă de dimineaţă şi cu condiţia să nu mi-i trimiţi cine ştie pe unde...

— Bine, fie a mea şi răspunderea... Toţi fugiţi de răspundere, mormăi aghiotantul; apoi, uitîndu-se la prizonier, urmă: Parcă-i mai arde lui acuma de fugă... Unde să mai fugă?

Apostol zîmbi recunoscător şi se gîndi să-i spună să fie liniştit şi fără grije că de-acuma s-a sfîrşit... Dar aghiotantul îşi strînse gulerul mantiei la gît, zicînd iar plictisit:

— M-ai sculat din somn pentru... Om fără suflet!... Ei, noapte bună la toţi!

Locotenentul Varga rămase încurcat un răstimp. Se gîndea c-ar trebui să pună cîteva întrebări prizonierului, să-i afle intenţiile... îi fulgeră chiar prin creieri că poate nici n-a vrut omul să dezerteze, ci s-a rătăcit, necunoscînd terenul. Altfel, cum ar fi nemerit tocmai în sectorul lui, mai ales după ce l-a ameninţat deunăzi? Se duse la masă, îşi făcu loc, îşi pregăti cele de scris, mereu nehotărît. Apoi deodată se întoarse şi zise către Bologa, nervos, aspru:

— Scoate absolut tot ce ai în buzunare!

Apostol cu rămăşiţele surîsului de adineaori pe faţă, se sculă şi-şi goli buzunarele. Un soldat îi luă mărunţişurile din mîini şi le puse pe masă. Varga se uita pe supt sprîncene. Liniştea prizonierului îl

supăra. Vru să ordone soldatului să controleze dacă... Pe urmă își mulcomi mînia printr-o înjurătură strivită în dinți, se așeză și cercetă pe rînd toate lucrușoarele. Cînd dădu peste harta cu pozițiile nu se mai putu stăpîni. Sări în picioare și, arătînd-o lui Bologa, strigă:

— Dar asta?

în ochii îi fulgera dispreț și ură și triumf... Apoi scrise raportul și făcu schița, liniștit, cu conștiința împăcată, în vreme ce Apostol, pe colțul patului, își trudea zadarnic mintea să ghicească ce-o fi hîrtia pe care i-a arătat-o locotenentul...

Dapă ce împacheta toate lucrurile prizonierului și le dete în grija telefonistului, Varga porunci soldaților să ia bine seama, să facă paza cu rîndul și să nu piarză vremea degeaba pe aici... Vorbind cu soldații, își încheie cu băgare de seamă nasturii hainei, își potrivi casca, își puse mănușile căptușite și, fără să vrea, se uita numai la Bologa. Se gîndea că trebuie să-i facă o imputare măcar sau să-i arunce un cuvînt de dispreț, care să-1 umilească. Și-i zise deodată cu glas moale:

— Vezi, Bologa?... îți aduci aminte cînd te-am prevenit în tren și pe urmă și... Rău îmi pare că... Eu mi-am făcut datoria... numai datoria, precum trebuie să și-o facă orice om pe lume, oriunde și în orice împrejurare...

întîlnindu-i privirea obosită și buimăcită, ultimele cuvinte i se încurcară într-un simțămînt de neliniște. Făcu un pas spre el, să-i întindă mîna. își luă seama brusc și trecu fără să-1 mai privească. Și, ieșind, tuși ca și cum ar fi vrut să-și curețe din inimă urmele înduioșării...

Apostol ședea pe colțul patului de scînduri ca o stană de piatră. Da spatele lui, horcăiturile reîncepură ca niște ferăstraie ruginite. Un soldat se lăsă pe vine, în ungherul de lîngă ușă, cu arma în brațe și adormi numaidecît, pe cînd cellalt, cîrliga cînd un genunche, cînd pe, cellalt, uitîndu-se numai în tavan la pironul de care atîraa lampa. Telefonistul întorcea capul deseori, curios, dorind amănunte și neîndrăznind să întrebe nimic.

Diniștea și lumina pătrundeau în sufletul lui Apostol ca într-o casă pustie. Osteneala îi omorîse toate gîniurile. Ridică mîna stînga să-și scoată casca și auzi un tic-tac. își văzu ceasornicul la braț și murmură cu bucurie:

— Uite că ceasornicul... își aruncă ochii pe cadranul alb și continuă: E de-abia unu... De-abia... Va să zică au trecut șapte ore de cînd... Șapte... Șapte...

Uită cu totul ce-a vrut să zică. Brațul îi căzu pe genunchi, amorțit. Apoi pleoapele i se împreunară, și capul, cumplit de greu, i se prăbuși pepiept...

Da ora șase și jumătate, Apostol Bologa, escortat de patru soldați, sub conducerea unui subloco. tenent, fu pornit la drum, spre cartierul diviziei.

— Dacă am găsi vreo căruță undeva, poate la artilerie, bine-ar fi, zise sublocotenentul, uitîndu-se înapoi, după ce ieșiră din zona regimentului. Baremi am merge mai repede și nici nu ne-am osteni!

Chiar în dreptul adăpostului lui Klapka întîlniră cîteva căruțe gata de plecare și sublocotenentul începu îndată să se tocmească cu un sergent și să-i

arate pentru ce trebuie să-i cedeze o căruță pînă la Făget... Sergentul fusese odinioară în bateria lui Bologa și, văzînd pe fostul său comandant între baionete, se zăpăci, nu înțelese de loc lămuririle sublocotenentului și bolborosi:

— Noi, mă rog cu supunere... ordinul, mă rog cu supunere...

Sublocotenentul se înfurie și îl luă la înjurături pentru că „nu se poate să fie un sergent așa de prost și să nu priceapă că..." Atunci se apropie căpitanul Klapka, în mînă cu o foaie de hîrtie. Cînd recunoscu pe Bologa, încremeni. Sublocotenentul se grăbi să-i spuie întîi cît de idiot e sergentul, iar apoi îi ceru o căruță, apucîndu-se să-i povestească pe larg tot ce știa despre cazul prizonierului. Klapka stătu cîteva clipe, ca și cum ar fi ascultat sporovăială sublocotenentului, fără să înțeleagă o vorbă. Se uita însă la Apostol cu atîta groază, încît îi dîrdîiau și brațele și picioarele. Apoi curmînd cu un gest istorisirea tînărului ofițer, se repezi la Bologa și-i zise, schimonosit de frică:

— Va să zică totuși ai încercat?... O, o, presimțirea mea!... Și azi-noapte te-am visat...

Apostol plecă ochii în pămînt și strînse din umeri. Căpitanul își frîngea mîinile, bîlbăind foarte repede cuvinte fără șir, pline de milă și de spaimă, așteptînd parcă mereu un răspuns. Deodată își aduse aminte că Bologa e arestat sub o învinuire crîncenă și că stînd de vorbă, riscă să fie și el amestecat, ca odinioară. Vru să se retragă, dar nu putea.

— Am să te apăr eu, Bologa! murmură cu o mulțumire adîncă, în care i se topiră toate temerile. Vreau să te scap!... Auzi?... Trebuie să scapi!

Bologa se cutremură și se uită la Klapka necrezător, cu o mirare ca și cînd l-ar fi văzut întîia oară în viață.

— Bine... bine... firește, șopti dînsul cu o voce ca un suspin prelungit.

— Nenorocitule... zise iar căpitanul, clătinînd din cap; adaogă apoi îndată, mai apăsat: Curaj! Curaj, Bologa!

Se depărta brusc spre postul de comandă fără a mai întoarce capul...

Căruța se urni curînd și merse deocamdată la pas, căci drumul avea coborîșuri grele și multe cotituri. Sublocotenentul, foarte guraliv, căuta să stea de vorbă cu Bologa, „să ne mai treacă de urît și de necazuri". Îi spuse că el e sas, fecior de țăran, dintr-un sat de lîngă Brașov, jumătate români și jumătate sași. Ar avea ceva avere, dar tatăl său s-a însurat de trei ori, și cu fiecare nevastă a făcut cîte-un copil, așa că averea se va împărți în trei la moartea bătrînului. Cei doi frați vitregi, mai mari, au rămas la plug. Acuma, firește, sunt și ei în război și trăiesc amîndoi. Dui i-a plăcut cartea și e absolvent al Academiei Comerciale din Viena. Avusese asigurat un loc de contabil la o bancă din Sibiu. Nici n-a apucat să intre în slujbă, a venit războiul și i-a zdrobit cariera... Și baremi de s-ar putea „activa" în armată! Nici cariera militară n-ar fi rea... Isprăvindu-și biografia, căută să afle cum și unde a fost prins Bologa și de ce a vrut să dezerteze. Fiindcă Bologa era scump la vorbă, sublocotenentul începu să-i înșire diferite „cazuri de dezertare":

— Am avut chiar în regimentul nostru unul, nu de mult... acum vreo patru luni... Un stegar, polonez de origine... băiat bun... Cine știe ce i-a venit, destul

câ l-au prins, iar el a mărturisit cavalereşte că „da, am vrut să dezertez..." Şi totuşi a fost numai împuşcat!... Vezi?... Căci dezertarea simplă se pedepseşte cu moartea prin glonţ, adică o moarte oarecum onorabilă... militară... In fond, între gloanţele plutonului de execuţie şi gloanţele duşmanului nu-i deosebire decît de calibru şi de calitate, nu-i aşa?... A, fireşte, cîai dezertarea se complică cu trădarea sau cine ştie cu ce crimă capitală, atunci intră în funcţiune ştreangul, fără doar şi poate... în privinţa asta nici o Curte Marţială nu discută, nici nu poate discuta, pentru că şi codul e categoric: ştreangul! Cunosc de altfel un caz precis, de pe cînd eram la Divizia a unsprezecea, în Rusia, un caz tipic, aş putea zice...

Drumul se îndreptase şi vizitiul dădu bici cailor. Căruţa prinse să huruie şi să hurduce atît de tare, că sublocotenentul, în focul povestirii, îşi muşcă limba. Se roşi de durere şi înjură în gînd. Vru să continue, dar hurducăturile îi schilodiră cuvintele, silindu-1 să tacă. în cele din urmă, temîndu-se să nu-şi fi sîngerat limba, începu să scuipe ascuţit spre gîrla din dreapta drumului, întocmai cum fac soldaţii cînd au răgaz să fumeze în tihnă.

Zgomotul roţilor şi hurducăturile dezţeleniră gîndurile lui Apostol.

„Azi la nouă era să osîndesc iarăşi... Acum alţii mă vor osîndi pe mine! îşi zise dînsul, fără frică, ba chiar cu un fior de plăcere, urmînd numaidecît: Oare cine mă va înlocui azi?"

Căută răspunsuri cîtva timp. în gînd îi bîjbîiau nume de ofiţeri, fiecare cu grade şi cu crîmpeie de amintiri, care de care mai neînsemnate. Apoi uită ce vrea cu ofiţerii şi-şi aduse aminte de Ilona şi de spînzuraţii de pe marginea şoselei, însă numai subt chipul unei păreri de rău ciudate:

„Acuma nici nu vom trece pe dinaintea casei lor şi pe Ilona nu voi mai vedea-o niciodată, dar trebuie să trecem negreşit printre spînzuraţii de care nu voi scăpa pînă-i lumea lume!"

Soarele frigea din spate. Munţii îşi tremurau pădurile în mîngîierile razelor. Dîngă şoseaua pietroasă, pîrîul alerga în vale cu clipiri argintii, ca un copil zburdalnic. Din căruţa hodorogită baionetele pe arme se înălţau spre cer, ameninţătoare.

Dîngă podul de peste gîrlă, cotind în şoseaua cea mare, Apostol întoarse ochii în dreapta, căutînd baremi casa Ilonei. Dar Dunca era ascunsă după coastă.

Apoi se apropiară de braniştea cu spînzuraţii. Apostol nu voia s-o mai vază, şi totuşi o văzu deîndată ce trecură de cotitura a doua... Plecă fruntea în fundul căruţei, două scînduri printre care fugea şoseaua înapoi... Caii, obosiţi, cum dădură de umbră, îşi încetiniră trapul, pînă ce căzură la pas. Cînd zări sublocotenentul spînzuraţii, nu-şi mai putu stăpîni uimirea şi chiar o bucurie, parc-ar fi descoperit o mare noutate.

— Uite, uite ce interesant! strigă privind cu atenţie cînd în dreapta, cînd în stînga. Dasă la pas, băiete, aşa, să vedem mai bine, că-i foarte interesant!... Noi, pe front, trăim ca subt pămînt... habar n-avem ce-i în lume... Toţi trebuie să fie spioni, desigur... A, fireşte, spioni şi trădători!... Uite... da... Cîţi sunt?... Stai... trei... şapte.... Bravo!... Generalul nostru arde, ehei, nu glumeşte!

Rîse zgomotos, larg, şi se întoarse spre Bologa, vrînd să-i spuie ceva, ca şi cînd ar fi uitat că-i arestat. Văzîndu-i însă capul plecat şi gîtul alb, lung şi sub-

ţire, îşi aduse aminte, îşi curmă brusc veselia şi, cuprins de ruşine, se răsti la vizitiu:

— Dă-i drumul, dobitocule! Ce vrei, să ne apuce prînzul aici?...Sau n-ai mai văzut oameni spînzuraţi?... ... Dobitocule, dobitocule!...

Apostol, cu ochii în fundul căruţii, zări printre scînduri, pe şoseaua care fugea înapoi, un gătej strîmb, întocmai forma crengii de pe copacul cu spînzuratul singuratec, în stînga. îl cutremură o spaimă ciudată şi, ca o rugăciune, începu să murmure din buze:

— Dumnezeu... Dumnezeu...

Repatînd acelaşi cuvînt cu nădejde fierbinte, i se coborî în suflet încrederea şi-şi zise, ridicînd capul spre albastrul însorit al văzduhului:

„De ce să mor?... Nu vreau să mor! Viaţa e doar... Viaţa!..."

Şi îndată simţi nevoia poruncitoare să vorbească, să se dezmorţească şi să arate că trăieşte. Se uită înviorat la sublocotenentul amuţit şi zise cu glas umed şi cu ochii zîmbitori, parcă ar fi spus o veste de necrezut:

— Frumoasă vreme, aşa-i?... Dumea-i totdeauna frumoasă... toată lumea...

Sublocotenentul tăcea, zăpăcit. Apostol îl apucă de braţ şi urmă, grăbit, îngrijorat să nu uite ce vrea să zică:

— Vorbeai adineaori despre anume cazuri de dezertare... Ei, camarade, eşti încă tînăr şi... Ştii că eu azi la nouă trebuia să fiu la Curtea Marţială... ca judecător, fireşte... nu-i ridicol acuma?... Am mai fost o dată în Curtea Marţială... cu un caz foarte interesant... Un sublocotenent ceh, unul Svoboda... N-ai priceput?... Svoboda, ceh, spînzurat...

Căruţa hurduca atît de rău, că gîndurile lui Apostol se încurcară. îşi dădea seama şi totuşi continua cu încăpăţînare să povestească sublocotenentului „cazul" şi să-i explice că intenţia lui... Hurducăturile se înteţeau şi Apostol era nenorocit că vor sosi în Făget îuainte de a fi avut vreme să se lămurească deplin, să înţeleagă şi sublocotenentul cum stau lucrurile, ca şi cum ar fi fost în faţa unui judecător de care atîrna soarta lui.

3

Cam în acelaşi loc unde aseară stătuse de vorbă cu pretorul şi cu primarul, Apostol Bologa, între patru soldaţi cu baioneta la armă, aştepta acuma întoarcerea sublocotenentului care intrase să anunţe sosirea prizonierului. în fundul ogrăzii aceleaşi două automobile şi parcul de motociclete, lîngă hambarul cu arestaţii, parcă aceeaşi sentinelă, în coridor şi înaintea uşii din stînga, aceeaşi îngrămădire de soldaţi... Şi pomii înfloriţi în spatele acaretelor şi fîntîna cu cumpănă în mijlocul curţii... Numai soarele lumina mai vesel, şi oamenii, din ogradă, din ferestre şi chiar din uliţă, se opriseră în loc, uitîndu-se la ofiţerul între baionete, cu hainele murdare şi rupte, cu faţa tăbăcită de osteneală şi de emoţii...

Apostol simţea toate privirile ca nişte săgeţi drept în inimă şi iar începu să bolborosească: „Dumnezeu... Dumnezeu..." ca o apărare împotriva ruşinii grele ce-i moleşea întreaga fiinţă. Avea privirile ţintite spre vîrfurile prunilor înfloriţi ce se înălţau deasupra coperişurilor din fundul ogrăzii şi astfel nu văzu pe groparul Vidor care, ieşind din casa pri-

mărului, se apropie cu capul gol, necrezînd ochilor, îngrozit.

— Ce s-a întîmplat, domnule locotenent? bîlbîi groparul, la cîțiva pași, cu glas plîngător. Noi am crezut aseară că te-ai dus acasă, pentru Ilona... şi iată că... Vai de mine, vai ce nenorocire!

— Da, pentru Ilona, rosti Bologa tresărind, întorcînd privirea spre Vidor cu o pîlpăire de bucurie.

în aceeaşi clipă însă îşi aminti că hîrtia pe care i-a arătat-o Varga, azi-noapte, era harta cu pozițiile şi se întrebă, în gînd, ce-a vrut să zică Varga cînd i-a arătat-o şi de ce i-a arătat tocmai harta cu pozițiile?

— înapoi! Nu-i voie! bufni un soldat, morocănos, către groparul care încerca să se mai apropie şi care se retrase îndată ca muşcat de şarpe.

Printre soldații grămădiți la uşă, apăru sublocotenentul, făcînd semn escortei să înainteze cu prizonierul...

într-o odaie plină cu mese de scris de toate felurile, pretorul aştepta nerăbdător. Fusese înştiințat chiar în cursul nopții şi pregătise tot pentru accelerarea lucrărilor. în sfîrşit, avea un „caz excepțional"! îşi freca mîinile şi umbla de ici-colo, lovindu-se de colțurile meselor. Pe față îi juca mulțumire şi emoție. Da o parte, lîngă un biurou, şedea plutonierul cu fața cenuşie, frămîntînd între degete un toc cu penița nouă.

Cînd intră Bologa, pretorul se opri în dosul unei mese, ascultă grav raportul sublocotenentului, luă pachetul cu „obiectele" prizonierului şi iscăli ceremonios o dovadă de primire. De îndată ce plecă însă sublocotenentul, fața pretorului îşi recapătă expresia de satisfacție, încît Apostol zîmbi înseninat şi cu o încredere frățească.

— Ei, domnule, zise pretorul cu un glas blajin, întocmai ca ieri cînd a sosit Bologa cu automobilul, să procedăm repede şi sistematic, să nu pierdem vremea! Nu-i aşa?... Scrie, plutonier!... Dumneata, poftim, ia loc... colea, mai aproape!

în vreme ce pretorul dicta plutonierului introducerea obişnuită, Apostol Bologa se aşeză pe un scaun, între cele două mese de scris, liniştit şi stăpînit numai de un simțămînt supărător de ruşine. Apoi pretorul citi raportul lui Varga de două ori, dînd din cap foarte mulțumit, desfăcu pachețelul şi examina cu mare atenție fiecare lucruşor, zîmbind uneori ca omul care-şi vede confirmate presupunerile, crescînd astfel în propria-i prețuire.

— Iar acuma te rog să răspunzi, scurt, milităreşte, la întrebările ce ți le voi pune! murmură pretorul, fără să-1 privească şi continuînd cercetarea „pieselor de convingere".

Apostol, cuprins deodată de o dorință violentă de a-şi descărca inima, răspundea grăbit, de-abia stăpînindu-şi limba, încercînd la fiecare întrebare să explice pretorului îndemnurile tainice, adînc sufleteşti. Pretorul însă îl întrerupea mereu cu întrebări noi, uimitoare, adăogînd că pe el îl interesează numai faptele precise, clare, nu explicațiile. Vorbind, Apostol se încălzi şi i se aprinse fața, iar în ochi i se ivi o strălucire stranie. în cele din urmă întreruperile îl enervară, încît se sculă şi zise cu glas ascuțit:

— Domnule căpitan, eu nu vreau să ascund nimic, nici o umbră, nici un amănunt care ar putea contribui la limpezirea... situației! Dimpotrivă, vreau să-mi deschid inima ca în fața unui duhovnic, domnule căpitan, să se înțeleagă cum mi s-a zdruncinat echilibrul sufletesc...

— Nu uita că eu sînt numai judecătorul care doreşte să afle adevărul şi nicidecum duhovnic! răspunse pretorul cu un suris rece şi puţin batjocoritor. Deocamdată avem un punct cîştigat: încercarea de dezertare, mărturisită, nu-i aşa?

Bologa, mirat de surîsul lui, tăcu.

— Va să zică, mărturisită şi recunoscută, urmă pretorul. Motivele?... Hm... Sper că vom descoperi şi motivele, încetul cu încetul... D-ta te rog să-mi dai lucruri concrete, nu... echilibre sufleteşti! în orice caz, numirea în juriul unei Curţi Marţiale, recunoaşte şi d-ta, nu poate fi un motiv de dezertare la inamic, nu-i aşa? Dacă conştiinţa d-tale nu găsea nici o vină acuzaţilor, rămînea liberă să facă opinie separată... A împărţi dreptate sau a pedepsi pe cei vinovaţi nu-i o crimă, ci o datorie pentru orice om! în privinţa aceasta d-ta, om cu studii înalte, care mîine-poimîine aveai să joci un rol de seamă în societate, tocmai d-ta trebuia să...

— Uneori e mai îngrozitor să judeci pe alţii decît să fii judecat! zise Apostol parcă i s-ar fi aprins lumină mare în suflet.

— Da, fireşte, cînd cineva... Despre aceasta mai tîrziu! făcu pretorul, frecîndu-şi iar mîinile. Apoi, luînd harta desfăşurată şi punîndu-i-o subt ochi, adaogă triumfător şi mîndru: Dar aceasta cum se potriveşte cu povestea echilibrului sufletesc?... Eşti bun să-mi explici?

Apostol păli. într-o secundă îi trecu prin creieri cum a minţit aseară că a uitat ceva şi cum a luat harta numai ca să-şi acopere minciuna faţă de Ilona... Şi totuşi, cînd a pus-o în buzunar, a simţit că trebuie s-o ia, negreşit îi trebuia.

— Asta e schiţa oficială, de la serviciul meu, îngînă dînsul, uitîndu-se pe hartă şi căutînd, instinctiv, drumul pe unde a vrut să treacă dincolo şi locul unde s-a întîlnit cu Varga.

— Ştiu... sunt şi eu militar, zise pretorul cu dispreţ. Dar cum a ajuns în buzunarul d-tale? Şi tocmai cînd încercai să dezertezi la inamic?

— Fiindcă... fiindcă... bolborosi Apostol, încurcat, roşind brusc şi apoi oprindu-se ruşinat că iar era să mintă.

— Să-ţi spun eu cum, reluă pretorul, privindu-1 lung, cercetător. Fiindcă n-ai vrut să mergi cu mîna goală! Nu-i aşa?

Bologa nu răspunse şi nici nu se uită în ochii pretorului care, după o mică pauză, continuă, îndoind harta şi aruncînd-o pe biurou.

— Şi acuma să-ţi explic tot eu şi motivele cele adevărate pe care d-ta cauţi să le acoperi cu basmele echilibrelor sufleteşti!

Mai dinainte de a sosi Apostol, pretorul descoperise „motivele cele adevărate" şi interogatoriul urmărea numai confirmarea descoperirii sale. Cei şapte spînzuraţi împreună cu cei doisprezece din hambar erau membrii unei vaste organizaţii de spioni şi trădători, cuibăriţi în inima diviziei din pricina indolenţei generalului care nu 1-a ascultat pe dînsul. Fireşte că asemenea grupare criminală nu putea lucra atît de tainic fără o conducere deosebit de iscusită. Cei prinşi nu-şi mărturiseau nici în faţa ştreangului vinovăţia, o dovadă minunată de soliditatea organizaţiei. Ambiţia lui secretă a fost, de la început, să pună gheara pe şeful bandei. Aceasta poate că i-ar dobîndi şi o decoraţie, în afară de creşterea prestigiului înaintea tuturor. în sfîrşit, Bologa! Pretorul se

mira numai cum de nu s-a gîndit la el mai demult şi nu 1-a supravegheat. Bologa, român, pe frontul românesc... era la mintea omului!... Dacă n-ar fi venit întîmplarea în ajutorul justiției, criminalul şi-ar fi putut continua opera nesupărat de nimeni: ofițer cu decorații, erou... cine să-1 bănuiască? Numirea în juriul Curții i-a încurcat toate ițele. Cum să condamne el, şeful bandei, tocmai pe complicii săi? Ar fi riscat ca vreunul din acuzați, văzîndu-1 în juriu, să se revolte şi să-i rupă masca!... Decît să se expună unei eventualități atît de primejdioase, Bologa a ales calea cea mai bună, fuga la duşmanul pe care 1-a slujit cu credință şi unde îl aşteptau, desigur, recompense şi mai grase. De aceea a luat şi harta, în care a însemnat cu precizie nu numai pozițiile trupelor, ci şi locurile diverselor servicii ale diviziei, pînă şi casa aceasta, unde se află cancelaria pretorului, ca să-1 bombardeze şi să-1 omoare şi pe el într-o zi aviatorii duşmani...

Apostol Bologa ascultă întîi uluit construcția pretorului, pe urmă zîmbi necrezător, ca şi cum ar fi auzit o aventură străină. Cînd înțelese însă că e serios şi că de „construcția" aceasta depinde poate viața lui, i se păru că de un ceas îşi terfeleşte sufletul şi-1 cuprinse o silă nespusă de toată lumea. De aci încolo nu-1 mai interesa ce spune pretorul. întoarse ochii spre fereastră şi văzu tocmai chioşcul pe care i-1 arătase ieri primarul şi unde voia să-i dea locuință. „Acum nu va mai sta pustie casa de păpuşi", se gîndi el zărind în coridorul chioşcului un soldat înarmat, ajungînd cu capul pînă la streaşină...

Pretorul încercă să-1 mai descoase, dar Bologa nu mai răspunse nimic.

— Bine, nu eşti obligat să răspunzi, zise pretorul, netulburat, clipind repede. Avem dovezi destule şi vom mai avea... Aşa!.... Atunci, citeşte procesul-verbal şi iscăleşte, te rog!

Apostol nu se mişcă. Pretorul îl măsură un răstimp, puțin nervos, stăpînindu-se, şi pe urmă vorbi făcînd ochii mici:

— Fireşte, nu te pot sili să iscăleşti... Trebuie să ştii însă că aceasta nu va împiedeca mersul justiției!... Aşa!... Să nu crezi cumva că... Se întrerupse şi adaogă către plutonier: Vei duce pe acuzat la închisoare, fiindcă deocamdată am terminat... Sper că ai luat măsurile?... Apoi vei pleca îndată la Dunca, vei face o percheziție foarte minuțioasă la locuința acuzatului şi-mi vei aduce toate bagajele şi mai ales hîrtiile!

Afară, în prag, soldații se dădură la o parte. Soarele de mai săruta obrajii prizonierului. în mijlocul ogrăzii, generalul Karg discuta gesticulînd cu un colonel. Plutonierul salută foarte țeapăn. Apostol simți bine privirea generalului, furioasă şi indignată, dar nici nu se sinchisi. Trecînd pe lîngă casa primarului, întîlni în uşă pe groparul Vidor şi pe primăreasa, amîndoi cu ochii spre el, îngroziți şi cu lacrimi de milă. De răspunse cu un zîmbet plin de credință, parcă le-ar fi spus că toate acestea n-au nici o importanță.

Urcă treptele căsuței şi văzu de-aproape soldatul încremenit în coridor: înalt, foarte slab şi deşirat, cu fața suptă şi galbenă, cu hainele largi şi soioase, dîndu-şi mare silință să pară marțial. Plutonierul deschise larg uşa, lăsînd pe Apostol să treacă înainte.

— Daca doriți ceva, vă rog să mă chemați pe mine... Am să vă trimit îndată cafeaua sau, dacă doriți, ceai...

Aşteptă două clipe şi, neprimind răspuns, ieşi trăgînd uşa. învîrti cheia de două ori în broască, apoi puse şi un lacăt mare, petrecut prin belciug. Urmară instrucţiile sentinelei, cu glas tare, înadins, să audă şi prizonierul: să nu se mişte din coridor, să privească din cînd în cînd pe fereastră, să-1 strige dacă s-ar întîmpla ceva... Soldatul trebui să repete de trei ori instrucţiile. Pe urmă plutonierul coborî treptele de scînduri...

4

Apostol Bologa rămase în mijlocul odăiţei cu ochii la ferestruica de lîngă uşă. Tresări auzind cheia în broască şi ascultă instrucţiile sentinelei, neclintit, parcă ar fi fost ţintuit locului. Mai auzi paşii plutonierului, pe trepte, trei, apoi alţii, de bocanci, în coridor şi în sfîrşit, în geam, văzu un pătrat din pîntecele soldatului cu tunica verzuie, încreţită, cu cartuşierele negre şi cureaua armei strînsă de o mînă noduroasă, cu pielea crăpată şi foarte murdară.

Se uită împrejur, cum face omul cînd intră întîia oară într-o casă nouă. îşi plimbă ochii pe masa lipită de perete, pe patul aşternut, în colţ, pe scaunul de la picioare, fără spetează, pe lavoarul din cellalt colţ... îşi scoase casca, încet, fără zgomot, şi o aşeză cu băgare de seamă pe scaun. îşi netezi părul pe tîmple, cu amîndouă palmele, de multe ori, parc-ar fi vrut să-şi potolească o durere. Apoi merse pînă la uşă, patru paşi, se întoarse lîngă masă. Peretele era văruit cam de mult şi varul plesnise. Se răzimă cu mîinile de dunga mesei. Scîndurile nu se împreunau bine şi crăpătura dintre ele era astupată, neagră, deşi tabla trebuie să fi fost frecată de curînd cu leşie şi nisip. Pe marginea dinspre perete, în litere săpate cu briceag, scria: „Aici am suferit... zile".

„Stegarul bosniac, se gîndi Apostol, amintindu-şi vorbele primarului. Oare de ce nu spune cîte zile?"

Simţi atîta lene în creieri, că nu-şi mai urmări gîndul. îşi dădu seama de aceasta şi făcu cîţiva paşi, să-şi vie în fire. îi apăru în minte figura pretorului şi se aşeză pe pat, legănîndu-şi picioarele din genunchi în jo3. Acuma fereastra era o cruce de lemn într-un pătrat alb.

„Trebuie să fie peretele cancelariei pretorului, îşi zise dînsul şi, închipuindu-şi iar înfăţişarea pretorului, continuă ritmic: Dobitoc... dobitoc... dobitoc..."

Apoi veniră amintiri rînduite frumos, una după alta, toate numai din clipa întîlnirii cu Varga încoace, îi defilau prin suflet secundele, fiecare plină cu viaţă, ca nişte băşici de sticlă, văzîndu-le conţinutul. Treceau însă cu o iuţeală vertiginoasă, ca un film învîrtit nebuneşte, şi totuşi se deosebeau precis, ameţitor de precis... Erau mii, poate milioane, şi se scurgeau într-o singură clipire, şi reveneau în momentul imediat următor, neîncetat, neobosite... Şi el răscolea prin ele ca într-un joc bizar şi, privindu-le, murmura:

„O secundă mai puternică decît o viaţă de om..."

Peste cîteva clipe i se păru că a greşit şi adaogă, clătinînd din cap:

„Viaţa omului nu e afară, ci înlăuntru, în suflet... Ce-i afară e indiferent... nu există... numai sufletul există... Cînd nu va fi sufletul meu, va înceta de a mai fi tot restul... restul..."

Prin geam văzu, în ogradă, doi soldaţi care treceau ţinîndu-se de mînă. Atunci îşi schimbă firul gîndului, urmînd:

„Şi totuşi restul hotărăşte soarta sufletului meu... Şi restul depinde de alt rest... Pretutindeni dependenţă... Un cerc de dependenţe în care fiecare verigă se mîndreşte cu independenţa cea mai perfectă!... Numai Dumnezeu ..."

Cheia se învîrti de două ori în broască, uşa se deschise şi un soldat puse pe masă o tavă încărcată. Plutonierul, înainte de-a zăvorî, zise respectos:

— Aveţi şi cafea, şi ceai... la alegere...

Cu mîinile spijinite pe marginea patului, cu picioarele atîrnînd nemişcate, Apostol se uită lung la tava de pe masă. îşi aduse aminte că n-a mîncat de ieri de la prînz. Se sculă şi sorbi cu poftă ceaiul. Apoi se simţi copleşit de o apatie grea. Nu-i mai păsa că e închis într-o odăiţă, cu sentinela la uşă... Se întinse pe pat cu faţa-n sus şi închise ochii. Stătu aşa, fără gînduri, un răstimp care i se păru o veşnicie. Apoi aruncă o privire pe cadranul ceasului-brăţară.

„Unsprezece! se gîndi cu decepţie. De-abia o oră a trecut de cînd sunt aici... Dacă va trece vremea tot aşa de încet, am să-mi pierd minţile!"

Sări jos şi începu să umble de ici-colo, încercînd să-şi lămurească deplin situaţia. în creieri i se frămîntau numai crîmpeie de gînduri, dar inima îi tremura de frică şi tulburare. Avea acuma intuiţia că îl aşteaptă ceva îngrozitor, ceva ce îi ameninţă însăşi temelia fiinţei... Se opri în dosul uşii, cu ochii în gol, şi deodată îi răsări creanga groasă din copacul spînzuratului singuratec, ca un braţ care arată înainte, în viitor, o ţintă hotărîtă... îi veni să ţipe, să se apere şi anevoie izbuti să pornească de colo pînă colo, din ce în ce mai grăbit, frămîntîndu-şi mîinile încrucişate la spate... Se silea să găsească o apărare împotriva pretorului şi o găsi în faptele din trecut.

„O rătăcire întîmplătoare nu cumpăneşte cît o faptă vitejească, murmură cu nouă încredere. Cine a fost în luptă ştie că orice viteaz are şi momente de şovăire,. Dar o singură rătăcire nu poate şterge o viaţă întreagă de fapte, oricît ar umbla pretorul să mă ponegrească..."

încetul cu încetul se potoli. Dragostea de viaţă îi născocea mereu argumente şi dovezi salvatoare. Pe urmă va începe o viaţă nouă din temelie, clădită pe realităţi, nu pe himere. Toată viaţa lui trecută a crescut dintr-o rădăcină bolnavă pe care trebuie să şi-o smulgă din suflet chiar de-acuma. Alt suflet îi trebuie, ferit de veşnicile ezitări şi chibzuiri, capabil de-a înfrunta lumea aşa cum este, iar nu cum o zugrăveşte o închipuire şubredă. Meditaţiile stîmesc numai conflicte cu lumea.

„Atîrnă mult de cine va fi în juriu, îşi zise deodată, curmîndu-şi gîndurile. Precum şi de apărător!... Cine-o să mă apere? A, da... Klapka... I-am spus pretorului... A fost prima întrebare şi primul răspuns..."

Klapka?.;. Poate că ar fi fost mai folositor un militar viteaz, ale cărui cuvinte să zguduie şi să convingă sufletele militarilor din juriu... Klapka?... Cine ştie dacă nu Klapka e pricina prăbuşirii ?! El a venit cu pădurea spînzuraţilor şi i-a picurat în inimă îndoielile... Viaţa e un povîrniş cu un capăt în cer şi cu cellalt în neant. Omul trebuie să facă imense sforţări să stea în picioare, iar cînd a început prăvălirea, nimeni nu-i mai poate reda echilibrul.

„M-am amăgit cu vorbe, parcă viaţa s-ar călăuzi cu vorbe..."

Atunci îi apăru în suflet Ilona şi îndată simţi o căldură binefăcătoare, ca şi cum chipul ei i-ar fi umplut inima de o iubire vie, ca o lumină uriaşă, în

care se cuprindeau toți oamenii și toată lumea. Fericit, cu privirile strălucitoare, șopti în neștire:

„Iubirea trăiește veșnic, fără început și fără sfîrșit... Prin iubire cunoști pe Dumnezeu și te înalți pînă la ceruri..."

Se scufundă cîteva clipe într-o liniște adîncă, peste care sufletul lui plutea lin și se legăna ca o frunză pe oglinda unei ape fără unde.

Apoi se scutură și porni iar, prin odăiță, ascultîndu-și pașii, care băteau pe podele cu lovituri regulate, ca limba unui ceasornic... Gînduri subțiri ca niște ace lungi îi înțepau creierii și-1 usturau. Se opri. înțepăturile se risipiră brusc, lăsînd în urmă un zumzet apăsător.

„Mi-am pierdut cumpătul, își zise dînsul cu amărăciune. Mintea, împreună cu legile și disciplina ei, se zdruncină ca o mașină între ale cărei roți ai zvîrlit un bolovan, de îndată ce e pusă în fața zidului ce desparte ființa de neființă... Mai bine să dorm și să treacă peste mine întîmplările în voia lor!"

Se trînti iar pe pat, căutînd să alunge gîndurile, care totuși veneau să-1 chinuiască, întocmai ca niște vrăjmași fără îndurare. în răstimpuri îi soseau în ajutor zgomote de afară, schimbarea sentinelei, cîte un huruit de motor, cîte un strigăt mînios... Apoi prînzul... Și iar gîndurile, mereu gîndurile...

Spre seară auzi pașii plutonierului: poate că-1 cheamă pretorul... Se bucură. Baremi va mai scăpa de tirania gîndurilor. Plutonierul împinse ușa de perete și rămase în coridor. în prag însă, cu o tavă de lemn pe care aducea cina, se ivi Ilona... Apostol sări în picioare, fermecat, ca în fața unei năluciri ispititoare. Ilona se duse la masă, așeză vasele și tacîmurile, cu ochii numai la el. Pe obraji avea urme proaspete de lacrimi, iar în ochi și pe buze un zîmbet de îmbărbătare, umil, sfios, subt care încerca să-și ascundă o groază cumplită... Goli tava și mai stătu o clipă, neclintită, murmurînd de cîteva ori, domol, ca un susur:

— Dumnezeu... n-ai grije. Dumnezeu...

Apoi ieși cu privirea în pămînt. Apostol o văzu coborînd cele trei trepte. Se frecă la ochi, buimăcit. Plutonierul intră și, aprinzînd lampa atîrnată de o grindă, zise încet, să nu-1 audă sentinela:

— Atîta mi-a bătut capul primarul, și fetița atîta a plîns, că mi-am călcat pe inimă și i-am dat voie să vă servească... Fata s-a jurat că se omoară dacă n-o las... Oameni sîntem, domnule locotenent... Numai să luați seama, vă rog mult... De-ar afla domnul căpitan, pe cît e de înverșunat, ar fi vai și amar de mine...

Bologa stătea în același loc, înlemnit, cu fața aprinsă de o bucurie copleșitoare. Nu se mai simțea singur, și sufletul îi era înflăcărat de speranță. Șopti într-un extaz de rugăciune:

— Dumnezeu...

5

A doua zi, dis-de-dimineață, veni Klapka, nervos, agitat. Plutonierul stătu afară, cu sentinela, lîngă ușa închisă, cu ceasornicul în mînă.

— N-avem decît cel mult o oră, începu Klapka repede, strîngîndu-i mîna puternic. Atîta mi-a îngăduit pretorul, și încă excepțional... Dar nici n-am nevoie de mai mult, fiindcă știu tot, tot... Sînt de-aseară aici și cunosc toate amănuntele, nu numai din dosarul

alcătuit de bunul nostru magistrat... Cînd s-a aflat că eu sînt apărătorul, m-au înconjurat şi groparul, şi primarul, şi fetiţa... logodnica ta... Biata fată!... Ce suflet!.... Acuma nu mă mir cum ai putut să... Acuma înţeleg perfect... S-au sfătuit cu mine ce-ar putea face ei pentru salvarea ta. Groparul, inimos om, s-a oferit să spargă binişor peretele căsuţei, în fund, să scapi prin fugă... Copilării de om bătrîn! Nevasta primarului s-a aruncat aseară la picioarele generalului, a plîns, s-a rugat să te ierte... Generalul se zice că o respectă mult, pentru că femeia îi găteşte nişte mese împărăteşti... A obţinut atîta, ca generalul să nu intervie împotriva ta, să lase Curtea să judece în deplină independenţă. Va să zică soarta şi viaţa ta se află în mîinile juriului! Cu o apărare viguroasă şi isteaţă sper să evităm... Dar depoziţia ta e îngrozitoare şi revoltătoare! îţi bagi gîtul în ştreang, Bologa, de bunăvoie!... Noroc că ai avut prezenţa de spirit să nu iscăleşti... De aceea am cerut un supliment de instrucţie şi, după stăruinţi colosale, am izbutit. Acuma să mă ajuţi şi tu, înţelegi? întîi vei renega prima depoziţie, dar, ştii, foarte energic, pe urmă vei tăgădui categoric că ai vrut să dezertezi la inamic... Restul rămîne în sarcina mea... Am să găsesc eu explicaţii plauzibile în privinţa rătăcirii tale, noaptea, prin liniile de tranşee pe care nu le cunoşteai... Chiar harta, asupra căreia pretorul se străduieşte să-şi întemeieze acuzaţia de spionaj şi trădare, cred că am s-o spulber cumva din dezbateri... în sfîrşit, trebuie să avem speranţă, Bologa! Trebuie!

Klapka, vorbind, îşi trăsese scaunul lîngă masă şi se aşezase. Apostol, calm, în picioare, cu spatele spre fereastră, privea inscripţia zgîriată la marginea scîndurii: „Aici am suferit..." Cînd căpitanul tăcu întrebător, Apostol zise rar, uitîndu-se drept în ochii lui:

— Cînd voi fi judecat?

— Peste trei ore... da... la zece... negreşit, bîlbîi Klapka, surprins.

Bologa întoarse ochii iarăşi la inscripţie, o silabisi şi urmă domol:

— Atunci, ce nevoie de...?

Nu sfîrşi, dar Klapka înţelese şi sări de pe scaun, înţepat, aproape furios, îl apucă de umăr şi-l scutură, sîsăind:

— Trezeşte-te, omule!... Eşti nebun? Nu-ţi dai seama ce te aşteaptă?

— Moartea, zise Apostol, privind iar în faţă, cu o umbră de surîs pe buze.

— Ştreangul, Bologa! Auzi?... Ştreangul! şopti căpitanul, roşind şi uitîndu-se, fără să vrea, la gîtul lui strîns în gulerul înalt al tunicii. Numai un om nebun îşi vîră gîtul în laţ, cînd viaţa îi surîde şi-i făgăduieşte... Eşti dator să trăieşti! continuă apoi, după o pauză, mai potolit, bătîndu-l pe umăr. Cînd ţi se îmbie o portiţă de scăpare aproape sigură, n-ai dreptul să te codeşti, nu ţi-e permis!... Am fost şi eu în situaţia ta, poate puţin mai uşoară... puţin... Vedeam spînzurătoarea în temniţă, da... şi ştiu că moartea, cînd o priveşti prea adînc şi îndelung, începe să te ademenească. Dar trebuie să te smulgi din ademenirea ei, Bologa, căci orice viaţă e mai bună ca moartea!... Ţi-am spus şi altă dată... Viaţa e reală, pe cînd dincolo de moarte...

— Cine ştie dacă dincolo de moarte nu e adevărata viaţă? răspunse Apostol cu glas trăgănat, leneş. Dacă ai fi venit ieri cu portiţa aceasta, poate că te-aş fi sărutat şi mi-ai fi luat o piatră de pe inimă...Căci ieri

viața m-a torturat îngrozitor cu nişte cleşte de foc îngrozitoare! Aseară însă am văzut pe Ilona şi... m-am regăsit, mi-am regăsit iubirea... Altfel cum aş fi îndurat o noapte întreagă aici, singur??... Acuma mi-e sufletul liniştit... De ce să reîncep chinurile?... Nu mai vreau nimic. Iubirea îmi ajunge, căci iubirea îmbrățişează deopotrivă pe oameni şi pe Dumnezeu, viața şi moartea. Iubirea cea mare e aici, în odăița aceasta... O respir în fiecare clipă... E în mine şi în afară de mine, în tot cuprinsul infinitului... Cine n-o simte nu trăieşte aievea; cine o simte trăieşte în eternitate... Cu iubirea în suflet poți trece pragul morții, căci ea stăpîneşte şi dincolo, pretutindeni, în toate lumile existente şi inexistente... Poate să mă mai ispitească viața, poate să mai sufăr, dar...

Klapka îl asculta nerăbdător, îngrijorat. Cuvintele lui i se păreau rodul fricei de moarte. în cele din urmă îl întrerupse:

— Dragul meu, nu-ți dai seama oare că aiurezi?... Asemenea, fantasmagorii poate să-şi îngăduie omul cînd e acasă, la biurou, odihnit, sau în momente de entuziasm, într-o discuție, nu însă în fața morții!...

— O închipuire care împacă sufletul e tot ce poate dobîndi omul în viață! murmură Apostol, cu o strălucire mare în ochi.

— Dar bine, omule, tu vei muri ca dezertor şi spion, şi trădător, în sfîrşit ca un criminal, iar nu ca apostol al iubirii! se înfurie iarăşi căpitanul, adăogînd: Să ştii că, de vei continua tot aşa, o să te declar nebun în fața Curții şi tot am să te scap!

— Criminal? zise blînd Bologa. Orice mormînt e lăcaş de iubire, fiindcă...

— Destul, încetează, Bologa! făcu Klapka, indignat. Nu mai vreau să-ți ascult balivernele! Am venit să te salvez, nu să ascult nerozii... Astea să le spui pe urmă, după ce va fi trecut primejdia!

— Crezi că o viață smulsă prin minciună ar mai avea vreun farmec sau vreun preț? întrebă Apostol, cu altă voce.

— Minciuna care poate salva o viață de om e mai prețioasă decît toate adevărurile! răspunse căpitanul cu hotărîre. Eu îmi voi face datoria pînă la capăt! Am să te scap chiar împotriva voinței tale şi sunt sigur că mai tîrziu o să-mi mulțumeşti!... Pentru tine am trecut peste suspiciunile care mă înconjoară... Nu-mi pasă!... Numai să nu-mi pui bețe-n roate! Atîta te rog... Va veni pretorul... ajută-mă! Te implor!... Rămîi cu bine şi Dumnezeu să-ți lumineze gîndurile!...

îi strînse amîndouă mîinile, privindu-1 lung în ochi, cu îndemn şi căldură, ca un părinte pe un copil nesocotit. De la uşă îi mai şopti:

— Voință, Bologa!

Plutonierul salută şi, îndată ce coborî Klapka, se repezi în odăiță, se uită împrejur, cercetător, înfricoşat. Pretorul îi poruncise, de repetate ori, să fie cu ochii în patru ca nu cumva prizonierul să se sinucidă. Acuma tremura să nu fi lăsat căpitanul vreo armă. Deşi nu mirosi nimic suspect, zise rugător şi moale:

— Să nu mă nenorociți, domnule locotenent, din suflet vă rog!... Eu fac tot ce pot şi chiar mai mult, dar să nu mă nenorociți...

Apostol pricepu şi zîmbi. Răspunse prin o ridicare de umeri şi se lungi pe pat, obosit. Se odihni vreo zece minute, apoi începu să măsoare cu paşii odăița în lung şi-n lat... Aşa îl găsi pretorul, care veni, cu o

servietă umflată la subsuoară, ordonînd plutonierului să închidă uşa şi să rămîie înlăuntru.

— Apărătorul d-tale, zise pretorul rece, grav, punînd servieta pe masă, ne-a comunicat că mai ai de făcut nişte declaraţii de mare importanţă, care ar putea să modifice radical convingerea mea chiar în privinţa calificării faptei d-tale. Deşi nu-ţi ascund că mă îndoiesc, totuşi, cu permisiunea şi din ordinul excelenţei-sale, sunt gata să înregistrez orice ai mai avea de spus asupra...

— M-am răzgîndit... Nu am de adăogat nimic! răspunse Apostol repede, ca şi cum i-ar fi fost teamă să nu întîrzie.

Pretorul, care tocmai făcuse semn plutonierului să treacă la masă şi să scrie, se întoarse brusc spre Bologa, întîi mirat, pe urmă cu o satisfacţie triumfătoare:

— Eram sigur! izbucni falnic. I-am şi spus căpitanului Klapka... Parcă nu cunosc eu psihologia... vinovaţilor?... De altfel, nici n-ar fi demn pentru un ofiţer, chiar în cazul d-tale, să recurgă la minciuni. Omul, cînd a săvîrşit ceva, să aibă curajul răspunderii!

Apostol nu-şi putu stăpîni un zîmbet auzind sfaturile pretorului şi mai ales tonul marţial cu care i le spunea. Pretorul însă, mulţumit cum era, nici nu se mai uită la el şi dădu să plece. îşi aduse aminte c-a lăsat servieta pe masă.

— A, da, să nu uităm, zise atunci, căutînd în servietă şi scoţînd o scrisoare: Poftim! s-a găsit de ieri la locuinţa d-tale...probabil că ieri a sosit...Nu ţi-am putut-o da pînă ce n-am găsit cine să mi-o traducă, fiindcă e în- româneşte...

După ce rămase singur, Apostol desfăcu scrisoarea de la maică-sa şi o citi, încet, rar, să o priceapă

mai bine sau să-şi încerce inima. O citi a doua oară, şi tot nu înţelese nimic. Cuvintele îi pătrundeau în creieri, fără sens, ca nişte semne moarte. în vreme ce-i alunecau ochii peste rîndurile negre prin minte i se plimba un singur gînd, stăpînitor şi tulburător:

„Acuma plutesc între viaţă şi moarte, între cer şi pămînt, ca omul care şi-a tăiat craca de sub picioare şi aşteaptă să cadă fără să ştie baremi unde va cădea..."

6

— Bologa, te implor, ajută-mă! şopti Klapka, în cancelaria pretorului, transformată în sală de şedinţe, înainte de-a începe dezbaterile.

Apostol avea ochii mai adînciţi în cap şi roşii, încercuiţi cu dungi vinete, şi obrajii de o paloare străvezie, în care se desemnau vinele albastre şterse. Pe vîrful limbii îi stăruia un gust sărat de lacrimi, iar în cerul gurii, o uscăciune necăcioasă, ca după un somn cu coşmare. în suflet însă îi sălăşluia liniştea, ca o domniţă cu mîinile moi şi calde.

Se simţea foarte bine şi se uita cu mare curiozitate împrejur, ca şi cum niciodată n-ar mai fi umblat pe aici, deşi odaia era ca şi ieri, doar că birourile fuseseră adunate în fund spre a face loc mai larg înaintea unei singure mese lungi, învelită cu postav verde şi împărţită în două, la mij loc, de o cruce albă de metal!... Apostol examina pe toţi ofiţerii care şedeau la masa lungă, ţepeni, drepţi, solemni şi aproape speriaţi. Se bucură văzînd că preşedintele juriului e colonelul de odinioară, cu faţa colţuroasă, din tren, pe care-1 întîlnise în compartimentul generalului şi care îi luase apărarea... Acuma părea mai palid, şi în privire

avea ceva... Pe ceilalţi nu-i cunoştea nici baremi din vedere, afară de locotenentul Gross, care ţinea capul în jos, ca şi cînd i-ar fi fost ruşine. Apostol se uită mai îndelung spre dînsul, vrînd să-i întîlnească negreşit privirea, să-1 întrebe cum se face că a primit să judece pe un camarad şi să-i arate că, iată, el nu-i nici şarlatan, nici smintit, fiindcă mai bucuros a fugit decît să mai osîndească...

Cînd îşi auzi numele, rostit cu glas tare, tresări, mirat: de ce strigă tocmai numele lui? Răspunse „prezent" şi nu se dumeri nici cînd colonelul îi puse între, bări neobişnuite, ca unui străin. Totuşi, fără a se gîndi la ce spune, răspundea corect, se uita în ochii colonelului, îşi dădea seama că în clipele acestea se cîntăreşte viaţa lui şi auzea parcă un fîlfîit straniu de aripi care stîrnea un vînt rece în sală. Dar în inimă îi picurau de undeva, neîncetat, stropi de amărăciune, din care i se răspîndea în tot corpul o frică lentă, ca o caracatiţă dezgustătoare. încerca să se apere şi nu putea şi, din pricina aceasta, simţea că va trebui să izbucnească într-un hohot de plîns. I se părea că preşedintele vorbeşte atît de tărăgănat, că trece un secol pînă ce sfîrşeşte o întrebare la care el răspunde în trei cuvinte vertiginoase.

Apoi, lîngă mescioara pretorului, cineva începu să citească ceva, cîteva minute, cu glas ciudat, pronunţînd vorbele ciudate.

— Acum spune motivele şi împrejurările dezertării! zise deodată colonelul, ţeapăn, mişcînd buzele ca un automat.

Bologa auzi întrebarea, strident, ca un cuţit ce cade pe o sticlă şi o sparge. Şi zgomotul acesta îi trezi toate gîndurile şi simţirile, ascuţindu-i-le ca nişte

brice gata să-i ciopîrţească trupul şi sufletul. Se uită spre fereastră şi întîlni capul pretorului, mîndru şi încrezut, parcă el ar fi dezlegat de mult toate tainele lumii. îl supără atîta suficienţă şi întoarse ochii în cealaltă parte, unde era Klapka, apărătorul, care, vrînd să-1 îmbărbăteze, îi făcu un semn atît de ciudat, că i se strîmbă faţa, iar Apostol se cutremură şi se simţi îndată părăsit şi singur ca într-o cîmpie nemărginită, plină de mărăcini şi buruieni otrăvitoare. Şi totuşi atunci i se stinseră toate îngrijorările şi sufletul i se pătrunse de încredere mare.

— Dezertare? şopti privind cu ochii strălucitori crucea albă dinaintea preşedintelui.

Apoi plecă fruntea şi, în tăcerea amară ce se împînzi, întrebarea lui pluti cîteva momente, ca o mustrare blîndă. Şi iarăşi răsună glasul colonelului, tremurat, parcă o mînă nevăzută i-ar fi strîns beregata:

— Răspunde la întrebarea mea, locotenent Bologa...

Şi, după o tăcere mai grea şi ameninţătoare, glasul urmă, tot şovăitor:

— Vina e covîrşitoare, desigur, dar Curtea va asculta cu luare-aminte apărarea d-tale... Prin urmare, vorbeşte....

O mişcare grăbită umplu o pauză scurtă. Pe urmă ţîşni, ca un glonţ, glasul pretorului, revoltat, rotunjind cuvinte care se înălţau pînă-n tavan, se izbeau de pereţi şi plezneau capetele tuturor ca nişte palme umede. Pe urmă glasul lui Klapka, patetic, protestînd stăruitor... Şi amîndouă se învîrteau ca două suliţe în inima lui Apostol care, nemaiputîndu-le răbda, murmură, fără să ridice capul:

— Mai repede, mai repede, pentru Dumnezeu...

Deşi îi era gîtul uscat şi în aer se încrucişau încă urmele glasurilor de adineaori, şoapta lui zbîrnăi prelung în toate urechile şi atrase asupra lui toate privirile, întrebătoare şi nedumerite.

Urmară repede alte întrebări, din ce în ce mai aspre şi mai poruncitoare, care i se înfigeau în inimă ca nişte gheare ascuţite şi-1 strîngeau de gît să-1 sugrume. Cînd simţi că se înăbuşe, tresări, îngrozit, galben la faţă. Gulerul tunicii i se păru un laţ nesuferit. Cu o smucitură desperată îşi rupse gulerul şi strigă răguşit:

— Omorîţi-mă!... Omorîţi-mă!...

Gestul şi strigătul lui stîrniră uimire şi indignare. Colonelul se sculă în picioare, cu ochi fulgerători, şi bătu cu pumnul în masă, în vreme de Apostol căzu grămadă pe scaun, respirînd greu, cu obrajii ca varul stins, cu privirile roşii agăţate de crucea albă.

în sală se restabili curînd solemnitatea şi toată lumea îşi reluă înfăţişarea gravă dinainte. Incidentul fu dezbătut calm cîteva minute, apoi trecură mai departe, conform procedurii obişnuite, pe care au tulburat-o puţin zvîrcolirile unei vieţi. Şi Apostol stătu pe scaun liniştit şi nemişcat. în urechi îi susureau cuvinte şi fraze care nu-1 interesau de loc, căci crucea de pe masă îi turna în suflet mîngîiere.

Apoi preşedintele rosti deodată, sever:

— Acuzatul mai are ceva de spus?

Bologa auzi şi înţelese întrebarea; nu se clinti însă, ca şi cum n-ar fi fost vorba de el.

— Dezbaterile fiind terminate, Curtea va intra în deliberare 1 zise iar colonelul, supărat.

Pretorul făcu un semn şi plutonierul se apropie de Apostol.

— S-a sfîrşit? întrebă el, ridicîndu-se brusc de pe scaun, încît plutonierul se sperie. Da?... S-a sfîrşit!...

Se înclină foarte adînc în faţa juriului şi ieşi afară grăbit, sprinten..

7

— Ei, domnule locotenent, s-a isprăvit şi asta!... De-acuma o să fiţi mai liniştit! zise plutonierul, cu un zîmbet misterios, în odăiţă. Poftim prînzul... vă aşteaptă... s-o fi răcit...

Apostol se uita lung la el şi vru să întrebe ceva, dar plutonierul plecă înainte de a-şi fi hotărît el întrebarea în minte.

„Oare ce-a zis plutonierul? se gîndi Bologa, singur.

Poate că el ştie ceva... E vechi în serviciu şi a văzut multe cazuri... "

Cînd îşi dădu seama ce speranţe se împletesc în gîndul acesta, îl părăsi mormăind:

„Prostii... Uite ce prostii mă apucă..."

îşi aruncă pe pat casca şi rîse scurt, sec, fals, frecîndu-şi coşul pieptului cu palmele, ca şi cînd ar fi încercat să-şi mulcomească bătăile inimii. Simţi în buzunarul tunicii fîşîit de hîrtie şi se opri voios:

— Acuma să vedem scrisoarea mamei, s-o înţelegem...

Doamna Bologa îi scria numai mărunţişuri de prin Parva, despre cunoscuţi şi necunoscuţi. Că Pălăgieşu se laudă că Apostol i-a cerut iertare, că Marta vine mereu pe la ea şi se consideră tot logodnica lui, că Domşa îi zice tot „cuscră", că a făcut multe bunătăţi

de sărbătorile Paştilor şi că o să-i rămîie neatinse fiindcă e singură şi amărîtă, că l-a visat în noaptea de Vinerea Mare foarte urît şi a dat o slujbă chiar în ziua întîia de Paşti ca să-l ferească bunul Dumnezeu de primejdii...

„Biata mamă! îşi zise Apostol cu un zîmbet umed. De-ar şti ea în ce primejdie mă zbat eu acuma!... cînd va afla vestea.... Trebuie s-o afle de la mine... să afle baremi că tot ea mi-a alinat inima în ceasurile din urmă, ca şi în cele dintîi ale vieții mele pămînteşti!"

Trase scaunul lîngă masă şi, gustînd din mîncările răcite ce-l aşteptau de mult, mai citi de cîteva ori scrisoarea oprindu-se de fiecare dată la visul urît şi căutînd să ghicească ce anume o fi visat maică-sa.

Cînd veni plutonierul cu un soldat să ia vasele, Apostol ceru hîrtie şi cerneală. Peste cîteva minute hîrtia albă rîdea pe masă ca o pată de speranță, dar el nu se mai grăbi să scrie. Alerga de ici-colo, cu mîinile la spate, cu gîndurile vălmăşag... De cîte ori zărea hîrtia, îi fulgera prin minte cum, totdeauna înaintea luptelor grele, cînd simțea în suflet frica morții, a scris mamei sale scrisori lungi, luîndu-şi rămas bun... De scria cu teamă şi îngrijorare, şi totuşi printre rîndurile întristate, scriind, citea numai speranțe bune. Dragostea de viață era atunci mai tare ca frica de moarte. Pe urmă, după ce trecea primejdia, recitea „testamentul" şi zîmbea fericit şi rupea în bucăți foarte mici foaia cu gîndurile posomorite. Cîte „testamente" de acestea a rupt?... Pe cînd acuma trebuie să scrie un testament definitiv... Acuma, din moment în moment, poate să vie pretorul, să-i citească nişte paragrafe şi să-l anunțe că la ora cutare va muri negreşit,, cu deplină siguranță, fără pic de nădejde. Iar la ora hotărîtă, precis, nişte oameni vor sili sufletul său tînăr să se despartă de trup pentru totdeauna, la o oră precisă... Acuma cînd va sfîrşi scrisoarea, va şti că mîinile care au scris-o nu vor mai rupe-o şi nici ochii nu vor mai vedea-o, pentru că mîine pe vremea aceasta, corpul lui va fi îngropat în pămînt sau va atîrna undeva, iar mintea lui, care îşi dă seama de toate acestea, mîine nu va mai naşte nici un gînd, ci va fi o grămăjoară de creieri morți, năpădiți de sînge închegat...

Şi totuşi hîrtia rîdea pe masă, parcă ar mai fi fost vreo speranță undeva... Apostol Bologa depăna amintiri de prin romane şi cronici, unde, în clipa supremă, soseşte în goana calului solul aducător de iertare şi de viață. Descoperirea îl bucură numai cîteva clipe, pe urmă se înfurie şi rosti răspicat:

— Voi muri negreşit peste... Peste cîte ore?

Atunci îl îmbrățişa groaza, din ce în ce mai strîns şi mai sălbatec, înghețîndu-i sîngele. Şi în vreme ce groaza îl tortura, mintea lui căuta să o alunge cu „inexorabilitatea morții", cu „dezgustul" de viața aceasta pe care el însuşi, conştiința lui împăcată, a azvîrlit-o, cu credința în viața de dincolo, unde sufletul mîntuit se va uni cu Dumnezeu... Dar toate închipuirile minții se prăbuşeau pe rînd, ca nişte castele de cărți de joc, numai groaza rămînea sfidătoare, stăpînitoare, şoptindu-i în suflet un singur cuvînt, în fața căruia se sfarmă tot: moartea... îi venea să plîngă mereu şi nu putea. Se uită la ceas: patru după-amiazi...

„Şi încă nu mi-au comunicat sentința... De ce nu vine pretorul?... Cel puțin să ştiu sigur... Adică de ce să ştiu?"

Siguranța ar spori doar chinurile groazei. Mai bine aşa. Orice întîrziere e un cîştig, chiar de suferință. Apoi întîrzierea poate avea şi motive bune. Adică de

ce n-ar fi înțeles Curtea că e nevinovat? Ar fi fost poate mai bine să vorbească, să dovedească... Dar ce nevoie e de vorbe cînd trecutul lui vorbește singur, baremi prin cele patru medalii de vitejie? în asemenea cazuri Curtea e datoare să trimită la plimbare pe pretorul dobitoc şi să hotărască achitarea în unanimitate... Sau cel puțin cu majoritate de voturi. Colonelul i-a luat apărarea şi în fața generalului, atunci... Gross nu poate să voteze pentru condamnare. Apoi de partea preşedintelui trebuie să mai fie cineva... Şi uite majoritatea!... Uite şi pricina întîrzierii!

Hîrtia, subt o călimară ruginită şi murdară, rîdea într-una. Apostol, înviorat, se duse la masă, se aşeză pe scaun, luă tocul şi încercă penița. îi tremurau degetele cumplit şi nici un gînd nu i se arăta limpede.

„Mai tîrziu... mai e vreme!" îşi zise după un răstimp, liniştit, pornind iar să umble de ici-colo.

Peste un sfert de ceas se opri brusc la picioarele patului, fără urme de sînge în obraz, cu privirea spre uşa în care cheia se învîrtea scîrțîind mai ascuțit ca totdeauna.

„Acuma vine siguranța!" îi țîşni prin creieri ca un fior de foc, încît parcă simțea cum îi sfîrăie celulele cenuşii.

Era plutonierul cu un soldat care aducea cina.

— Ați isprăvit de scris? întrebă vrînd să strîngă masa, fără să se uite la Bologa.

— Nu, nu... nici n-am înce... zise Apostol deodată foarte agitat, adăogînd repede, cu nişte ochi ieşiți din orbite: Aşa-i de mare graba?... S-a hotărît sentința, s-a...

— Sentința desigur că s-a hotărît de mult, răspunse plutonierul trăgănat şi parcă cu glas neobişnuit. Se aşteaptă numai aprobarea de sus... de la Marele Cartier... Aşa-i regulamentul pentru domnii ofițeri... Dar mult nu mai durează, nu, nu... Trebuie să pice răspunsul din minut în minut, căci în război şi în cazuri d-astea merge repede... în război toate merg repede...

Apostol Bologa vedea că omul acesta îi cunoaşte soarta, dorea să-1 întrebe şi nu cuteza. Soldatul se strecură afară, în vîrful picioarelor, ca dintr-o casă de mort. Plutonierul zise mai încet:

— Fetița plînge şi se zbate, vai de sufletul ei... Dar nu mai pot, domnule locotenent, să mă iertați şi să nu vă supărați!... Eu aş fi lăsat-o, ca şi ieri... dar domnul căpitan tot prin ogradă se învîrteşte şi, dacă ne-ar prinde, Doamne fereşte... Am să vă aprind lampa cînd o veni băiatul să ia farfuriile, că încă nu s-a întunecat de tot.

Glasul plutonierului rămase în sufletul lui Apostol şi după ce se închise uşa, ca un izvor de speranțe luminoase. îi bătea inima năvalnic, voioasă.. îi părea rău că n-a trimis o vorbă bună pentru Ilona, dar se mîngăia că poate în curînd îi va spune el însuşi mai multe.

„Cine ştie? îngînă cu bucurie. Numai Dumnezeu ştie ce poate aduce ceasul..."

Se uită încrezător pe fereastra cu cruce cafenie. Amurgul trăgea pe furiş obloanele întunericului.

8

După miezul nopții, Apostol Bologa, istovit, se întinse pe pat. O tăcere imensă îl împresura, parcă toată lumea ar fi încremenit într-un somn de mor-

mint. Lumina galbenă din tavan îi picura în ochi şi îl ustura. Aţipi.

Deodată se trezi. Afară răsunau paşi, pe trepte, în coridor. Sări în mijlocul odăiţei şi rămase pironit acolo, cu inima zgribulită, murmurînd din buzele-i albe:

— Doamne-Dumnezeule... Dumnezeule...

Uşa se deschise larg, cu zgomot mare, izbindu-se de perete. Din întunerec apăru pretorul cu o foaie de hîrtie în dreapta, în ţinută de campanie, cu ochii stinşi în obrajii bolbocaţi sub casca de fier. în dosul lui veni plutonierul, de asemenea cu cască, ţinînd ceva pe braţul stîng şi în mînă, cu privirea speriată, ca şi cum ar fi fost sigur că pretorul are să-i facă vreo observaţie aspră. în întunerecul uşii, afară, se zvîrcoleau capete multe, sclipeau ochi înfriguraţi, ca o vedenie dintr-o baladă sîngeroasă.

în mijloc, neclintit, cu părul lung, puţin vîlvoiat, Apostol cerceta din ochi, fără a-i învîrti în orbite, cu luciri repezi, faţa pretorului, hîrtia din mîna lui, casca plutonierului. Şi, în fiece clipă, milioane de gînduri îi răsăreau şi mureau în creieri, parcă toţi atomii materiei cenuşii s-ar fi aprins şi ar arde cu flăcări clocotitoare.

Pretorul se apropie de masa pe care hîrtia albă rîdea neatinsă, ridică sentinţa subt lumina lămpii şi, fără introducere, începu să citească rar, cu voce clară, întorcînd ochii spre Bologa după unele cuvinte pe care le apăsa ca şi cînd ar fi fost subliniate. Apostol asculta şi se uita numai la buzele pretorului, roşii, late, uscate, netezite uneori cu vîrful limbii trandafirii. înţelese desluşit „în numele împăratului", „crimele săvîrşite, dar neizbutite, de trădare şi dezertare la inamic", prin ştreang..."

— Sentinţa va fi executată imediat! sfîrşi pretorul, îndoind hîrtia şi aruncînd o privire furişă în faţa lui Bologa.

— Imediat... imediat, repetă Apostol foarte domol, adăogînd în gînd: „Dar ora?... De ce nu spune ora?"

Atunci surprinse un gest al pretorului şi văzu că plutonierul se apropie atît de umilit, că părea un necunoscut rătăcit aici cine ştie cum.

— Conform sentinţei... degradare... tunica militară... trebuie haină civilă, zise iar pretorul, începînd cu glas sever, zăpăcindu-se de ochii lui Bologa şi isprăvind rugător.

Apostol nu pricepu, dar fără să priceapă, îşi descheie încet tunica, îşi scoase gulerul şi-1 puse pe masă, peste călimara ruginită, apoi lepădă haina, o împături cu mare băgare de seamă, o aşeză pe pat şi o netezi de două ori cu dosul palmei. Cămaşa îi era umedă de sudori calde, ridicată şi cocoloşită la spate, între bretelele vărgate. îşi potrivi cămaşa în spate şi-şi îndreptă bretelele, care-i alunecaseră puţin de pe umeri. Atunci, uitîndu-se întrebător în faţa pretorului, văzu că ochii lui îi examinează cu spaimă gîtul alb, subţire, cu arterele umflate. Se întoarse spre plutonierul care-i întindea ceva şi observă că şi plutonierul se uită la gîtul lui. Se tulbură şi se întrebă în gînd de ce se uită amîndoi la gîtul lui?

— Şi haina... şi pălăria sunt din partea primarului, bîlbîi plutonierul înfricoşat, întinzîndu-i-le deodată, ca şi cum n-ar mai fi îndrăznit să le ţie.

Apostol Bologa luă haina pămîntie şi o îmbrăcă repede, dîrdîind de frig, dar de pălărie nu se atinse. Plutonierul, grăbit să sfîrşească, o aşeză binişor pe masă, deasupra gulerului, acoperind de tot hîrtia albă, lucitoare.

Urmă o tăcere în care tremurau numai privirile speriate. în sfîrşit, pretorul îşi drese puţin glasul şi vorbi, încurcîndu-se îndată:

— Dacă ai vreo dorinţă... eu... noi... conform legilor... orice dorinţă în clipa...

Apostol îl privi drept în ochi, lung, fascinator şi apoi brusc, se întoarse cu spatele, parcă şi-ar fi adus aminte că pe pat e ceva... Pretorul avu o mişcare de curiozitate, să vază ce va face, dar îşi reveni în fire şi ieşi cu demnitate, urmat de plutonierul care trase încet uşa, fără să mai învîrtească cheia în broască.

Obişnuit cu zgomotul lacătului, Apostol se uită buimăcit, şoptind:

— Oare de ce n-au încuiat şi n-au pus lacătul?... Oare...

Din toate colţurile minţii zeci de răspunsuri năvăliră în pripă cu veşti încîntătoare. Poate că acuma, după ce s-a îmbrăcat în haină civilă, n-are decît să pună mîna pe clanţă şi să plece... departe... să trăiască... Poate că nici sentinela nu mai e pe coridor... Poate că afară îl aşteaptă Ilona şi Klapka şi preotul Boteanu.

Dar, în vreme ce-şi depăna nădejdile străluci-toare, uşa se deschise iar, şi în prag se arătă preotul Constantin Boteanu, înalt, slăbuţ, cu patrafirul pe piept, cu o carte subsuoară, cu crucea în mînă. O clipă se uită blînd, nedumerit, apoi intră, închise uşa şi merse drept la Apostol, murmurînd cu glas cîntat, pătrunzător:

— în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfîntului Duh, acum şi pururea şi-n vecii vecilor...

Apostol crezu o secundă că speranţele lui, printr-o minune cerească, au pornit să se împlinească. Zdrobit de povara suferinţelor, se prăbuşi în genunchi, sărută cu lăcomie crucea, îşi ascunse obrajii în cutele patra-firului şi izbucni într-un hohot de plîns înăbuşit. Pieptul i se umfla sub puterea loviturilor inimii ră-nite în care sîngele se zvîrcolea ca într-o temniţă de plumb. Şiroaiele de lacrimi curgeau pe florile de aur ale patrafirului îmbibat cu miros de tămîie, ca un rîu desfundat de o furtună năprasnică. Printre gemetele lui sacadate, glasul preotului, moale şi mîngîietor, i se strecura sfios în suflet, cu vorbe simple, nemeşteşu-gite, din care, încetul cu încetul, se închegă acolo o linişte ca pînza de zăbranic, străvezie şi totuşi destul de deasă spre a cerne şi a arunca la o parte toate ispitele şi deşertăciunile lumeşti.

Cînd îşi veni în fire şi ridică fruntea, Apostol avea faţa albă ca hîrtia, şi ochii mari, roşii, cu cearcăne negre, cu sclipiri potolite. Văzu o broboană de sudori pe tîmplele lui Boteanu care se aşeză pe scă-unel lîngă masă. Pierduse nădejdea în minunea de adineaori şi, de frică să nu se ivească iarăşi stafiile cu care s-a luptat atîtea ceasuri, se tîrî în genunchi la picioarele preotului.

— Am venit într-un suflet, vorbi Boteanu cu voce stinsă, ştergîndu-şi fruntea cu o batistă mare, că în Dunca nu se ştia ce s-a întîmplat cu tine... M-am pomenit spre seară cu fata lui Vidor, că mă cheamă degrabă să te binecuvîntez... Of, inima omului!... Dar Ilona venise din capul ei la mine... Domnii de aici hotărîseră să-ţi trimită un preot militar, de altfel

i

tot slujitorul Domnului.. Ne-am rugat cu toții şi am înduplecat pe domnul căpitan să fie milostiv...

— Părinte! zise deodată Apostol, grăbit şi îngrijorat. Am vrut să scriu mamei şi uite, colo, hîrtia neîncepută... n-am fost în stare... din pricina... Vesteşte-o tu, Constantine, pe urmă, după ce voi fi... după ce... Spune-i tu cum am... Să aibă grije de logodnica mea... să aibă mare grijă... Căci ele, amîndouă mi-au sădit în inimă iubirea... şi din iubirea lor mi-am întruchipat credința... şi credința călăuzitoare... şi... şi...

îşi ascunse fața în patrafir, în rămăşițele mirosului de tămîie, murmurînd cuvinte fără şir. Preotul îi mîngîie părul umed, îngînînd:

— în mijlocul tuturor ispitelor vieții, ai rămas fiul părintelui tău, Apostole! N-ai uitat învățăturile lui, ci le-ai purtat pururea în sîngele tău fierbinte... Ți-aduci aminte cum ne spunea, de cîte ori venea prin Năsăud, serios şi impunător, parc-ar fi vorbit cu nişte bărbați: „Niciodată să nu uitați că sînteți români!"...? Vijeliile vieții îndoaie sufletul omului, dar nu pot smulge dintr-însul rădăcinile cele nepieritoare!... Plăcut este Domnului-Dumnezeului nostru acela care se jertfeşte de bunăvoie pentru neamul părinților săi şi pentru credința lor în vecii vecilor!

— Pentru neamul părinților, şopti Apostol, adîncindu-şi obrajii în mirosul de tămîie, uitînd îndată cuvintele, ca şi cum mintea lui n-ar mai fi fost în stare să păstreze nici un înțeles...

într-un tîrziu uşa se deschise singură, se învîrti molcom în țîțîni şi se propti de perete. în bezna pervazului stătea pretorul, ca o chemare mută. Popa Constantin se aplecă peste capul lui Apostol, blînd ca un părinte care deşteaptă din somn un copilaş iubit:

— Scoală, fiule, şi fii tare în ceasul încercării din urmă precum a fost Domnul şi Mîntuitorul nostru Isus Hristos...

Apostol Bologa se cutremură, dar se ridică îndată şi se uită împrejur cu ochi întrebători. Descoperind în uşă figura pretorului, îşi aduse aminte şi întinse brațul spre masă după pălăria moale, fără panglică şi roasă pe margini. Atunci îşi văzu ceasornicul, retrase brusc mîna, desfăcu binişor cureluşa şi-1 dădu preotului, fără să-şi arunce ochii pe cadran, zicînd încet:

— Constantine, să nu mă uiți...

Popa strînse ceasornicul în palmă, sub crucea care tremura. Apostol luă pălăria, o mototoli între degete şi privi nedumerit în ochii lui Boteanu şi apoi spre pretorul din coridor.

— Bologa... a sosit ora... Curaj! zise pretorul, disparînd imediat.

Apostol se îndreptă spre uşă, trecu pragul şi, în capul treptelor, se opri uluit. Ograda era plină de soldați cu făclii aprinse, cu căşti lucitoare ca la o retragere cu torțe în ajunul unei sărbători mari. Flăcările sfîrăiau aspru, cu lumini roşcate, cu nouraşi de fum necăcios. Casa cu birourile diviziei îşi însemna contururile în coasta dealului din spate peste care vîrfurile plopilor bătrîni se înălțau ca nişte mîini negre imploratoare spre cerul vînăt, ciuruit de stele.

Priveliştea înfiora inima lui Apostol, iar în corp simţi privirile tuturor oamenilor. îl cuprinse frigul, tresări şi, cu amîndouă mîinile, îşi îndesă pălăria în cap, trăgînd-o pe ochi, să nu mai vază nimic. Apoi, foarte agitat, îşi ridică gulerul hainei peste gîtul gol.

— înainte! răsună deodată peste sfîrăitul torţelor, glasul pretorului, undeva, departe.

Apostol vru să pornească, dar nu-şi putea urni picioarele. Preotul era lîngă el. Se agăţă de braţul lui, mulţumit c-a găsit sprijinul, şi coborî treptele. Merse un răstimp. împrejur auzea numai sfîrăit de făclii şi zgomot de bocanci tîrîţi anevoie. Apoi, din stînga, izbucni brusc un hohot de plîns, prelung, ascuţit, acoperind tot convoiul şi umplînd văzduhul ca un cîntec de mort. Apostol îşi zise că e Ilona, strînse mai tare braţul preotului, dar nu întoarse capul, nici nu ridică ochii.

Ieşiră în şosea... Făcliile nu mai fîlfîiau aşa de sfîrăitor, parcă li s-ar fi risipit lumina şi le-ar fi rămas numai fumul. în spate însă gemea mereu plînsul, tot mai stins şi mai depărtat. Apostol văzu că au apucat-o în dreapta, se minună şi şopti preotului limpede şi cu părere de rău:

— Unde mergem, părinte?

în suflet îi încolţi, lîngă] părerea de rău, un firicel de nădejde, care-i spunea în taină: „Poate că totuşi!..." Curînd însă părăsiră şoseaua, trecură pe sub un viaduct cărămiziu, apoi peste un podeţ de scînduri noi.

„Doamne, unde mergem?" se întrebă Apostol acuma cu durere, mai ales că pe aici nu umblase niciodată.

Nu-şi simţea de loc picioarele, se mira cum poate merge fără picioare şi i se părea că pluteşte în aer, ca în vis. în aceeaşi vreme zise iarăşi preotului, care-i ţinea crucea în faţă:

— Iartă-mă, Constantine, că din pricina mea trebuie să te oboseşti atîta... atîta...

Drept răspuns, Boteanu murmură un crîmpei de rugăciune. Apostol nu înţelegea nimic, voia să-1 întrebe ce zice, dar ţinutul necunoscut îl necăjea atît de rău, că uită ce-a vrut şi iar se gîndi, amărît: „Unde mergem?"

O bucată de vreme urcară pe un drum tăiat într-o coastă de deal. Pârîul de sub podeţul de scînduri noi acumgîlgăia gălăgios, îndreaptă, la picioarele coastei... Auzind cum gîfăie oamenii împrejurul lui, Apostol şopti la urechea preotului:

— Nici nu-mi simt picioarele... parc-aş pluti...

Boteanu rosti mai tare rugăciunea, înfricoşat de cuvintele lui Apostol care atîrna tot mai greu pe braţul lui amorţit...

Urcuşul se isprăvi. Pârîul iar murmura alături, somnoros. Dui Apostol i se părea că merge de o veşnicie pe o cărare fără sfîrşit şi din nou îi răsări în creieri întrebarea: „Unde mergem?" Atunci preotul parcă se poticni şi îndată prinse a se ruga cu glas mai fierbinte, cu vorbe mai grăbite.

— Am sosit? întrebă Bologa, neîndrăznind să ridice ochii.

— Fii tare, fiule, fii tare! bolborosi popa Constantin, plîngător.

Apoi Apostol simţi iarbă sub tălpi. Şi deodată picioarele începură să-1 doară, ca şi cînd ar fi dus o povară peste puterile lui.

— Faceți loc!... Pe dincolo, părinte! se auzi, foarte răguşit, glasul pretorului.

Atunci Bologa, nerecunoscînd glasul şi vrînd să vază cine a strigat, ridică fruntea şi dădu cu ochii, de-abia la vreo zece paşi, de un stîlp alb şi lucios, cu un braț cîrligat în vîrf. Ştreangul se legăna puțin şi legănarea aceasta îi aduse aminte cum a încercat el odinioară, cu mîinile, rezistența funiei. în lucirea albă a lemnului se desluşea ceva straniu, încît Apostol lăsă repede capul în jos.

Cînd deschise iar ochii, se pomeni lîngă stîlp. Mîna dreaptă atinse întîmplător lemnul rece şi umed ca pielea de şarpe. Se scîrbi şi începu să-şi şteargă umezeala pe dunga pantalonului. în timpul acesta însă îşi plimba liniştit privirea peste mulțimea de fețe ciudate şi necunoscute, parcă nici n-ar fi fost omeneşti, care se ascundeau sub căşti lătărețe, în lumina făcliilor fumuroase. Mirosul de răşină arsă îi gîdila nările şi fumul îl supăra fiindcă-i întuneca vederea. Plecă puțin capul şi, aproape de picioare, văzu pămîntul deschis ca o rană urîtă, gălbuie. Groapa nu părea adîncă şi lutul era azvîrlit numai în dreapta, alcătuind o movilă, pe care stătea pretorul, înălțîndu-se deasupra tuturor, ca şi cum el ar fi trebuit să... în stînga, la marginea gropii, un cosciug de brad, gol, descoperit... Capacul cu o cruce neagră la mijloc, zăcea alături de o cruce mare de lemn, pe care scria, cu slove strîmbe: Apostol Bologa... Numele i se părea străin şi se întrebă aproape supărat: „Oare cine să fie Apostol Bologa?"

— Gata?... Gata! strigă pretorul, pe movila de pămînt fluturînd o foaie de hîrtie.

Apostol ascultă numai începutul sentinței, pe urmă se uită la oamenii din preajma lui, gîndindu-se că generalul n-a venit şi probabil că doarme... Lîngă movila pretorului zări un doctor cu ceasul în mînă: „Nu-i doctorul Meyer... nu, nu..." La picioarele groapei recunoscu apoi pe Klapka, cu ochii plînşi, îngroziți, care-1 obosiră, încît întoarse capul. La doi paşi, în stînga, stătea un țăran sprijinit în hîrleț cu capul gol, cu părul asudat şi lipit pe frunte, cu obrajii umezi de lacrimi. „Uite groparul... Vidor..." se gîndi dînsul cu bucurie şi vru să-i facă un semn. Dar tocmai atunci pretorul sfîrşi citirea cu glas ascuțit şi strident ca un scîrțîit de uşă cu țîțîni ruginite, şi Apostol îşi luă seama, întrebîndu-se speriat ce-o să fie acuma... Peste o clipă auzi, din spate, limpede, o voce şovăitoare:

— Trebuie... pe scaun...

Bologa pricepu că trebuie să se suie pe scaunul care se afla lîngă genunchii lui şi nu-1 observase pînă acum. îi era teamă că iar nu va putea mişca picioarele... „Trebuie... trebuie să încerc", îi fulgeră prin creieri. Apoi deodată se simți cuprins în brațe. Se îngrozi. Groparul îl sărută pe obraji, apăsat, cu buzele şi mustățile ude.

— La o parte! răcni pretorul, spăimîntat, ridicînd brațele.

Apostol se urcă pe scaun şi se lovi cu capul de ştreangul ce atîrna de sus. Pălăria i se înfundase pe ochi. O scoase şi o aruncă în groapă. în aceeaşi clipă izbucni un plîns gros, desperat, nestăpînit. „Cine plînge?" se gîndi Bologa. Klapka se bătea cu pumnii în piept.

Atunci Apostol fu împresurat de un val de iubire izvorîtă parcă din rărunchii pămîntului. Ridică ochii spre cerul ţintuit cu puţine stele întîrziate. Crestele munţilor se desenau pe cer ca un ferăstrău uriaş cu dinţii tociţi. Drept în faţă lucea tainic luceafărul, vestind răsăritul soarelui. Apostol îşi potrivi singur ştreangul, cu ochii însetaţi de lumina răsăritului. Pămîntul i se smulse de sub picioare. îşi simţi trupul atîrnînd ca o povară. Privirile însă îi zburau, nerăbdătoare, spre strălucirea cerească, în vreme ce în urechi i se stingea glasul preotului:

— Primeşte, Doamne, sufletul robului tău Apostol... Apostol... Apostol...

ADDENDA

î

Caiete de creație

B.A.R.,I. Ms.2b,f.51r[1]

Spînzurătoarea, în lumina făcliilor, e ca o cruce enormă, neagră, chemătoare.

Pădurea spînzuraților	70
Catastrofa	50
Trădătorii	30
Ucigașii	30
Dezertorul, Ițic Ștrul	30
[Ura][2]	45

[Da popotă ofițerii vorbesc de dezertările soldaților români și deodată toți se uită la Bologa.][3]

[Cînd îi vorbește, Clapca se uită fără să vrea la gîtul lui Bologa și se cutremură.][4]

[1] *I Ms. 2 b* este un caiet maculator, cartonat, cu hîrtie îngălbenită, pe care însemnările sînt făcute cu creion negru și chimic. în afara paginilor privitoare la *Pădurea spînzuraților,* reproduse de noi integral, caietul mai conține cîteva însemnări referitoare la nuvela *Cîntecul lebedei,* o listă de *nume ardelenești,* patru titluri de lucrări, precum și proiectul unei schițe (nuvele ?) *Ea și el.*

[2] Anulat ulterior.

[3],[4] însemnări marginale.

într-un capitol: discuție despre moartea eroică şi moartea infamantă... Moartea-i moarte.

Clapca e apărătorul lui Virgil:

—Vorbeşte, omule... Spune o vorbă, că scapi... O minciună.

Cînd vine primăvara se înviorează cîmpul de bătaie.

într-o zi se răspîndeşte ştirea că sectoarele din față au fost ocupate de trupe române.

Virgil e chemat într-o zi să audieze trei prizonieri români, să afle secrete etc.

Dezertările încep. într-o dimineață se pomeneşte că ordonanța lui a fugit dincolo, împreună cu alți cîțiva.

B.A.R.,1 Ms. 2 b,f52-53

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

Virgil Bologa, subit, [artilerie][1], 24 ani, frumos, deştept etc.

1. Pe frontul italian, în ziua cînd vine ordinul de plecare pe frontul românesc, Virgil roagă pe căpitanul croat Franasovici, cu care este prieten bun, singurul său prieten, să-1 scape de oroarea de-a merge să lupte contra fraților. Are un frate în România, poate că e pe front, poate că vor fi față-n față... Căpitanul nu se poate expune; e deocheat şi el.

Virgil roagă pe colonel, un ungur furios. îl ocăreşte.

Trebuie să lupți contra duşmanilor patriei...

2. întiia zi pe frontul românesc. Privire spre România, pămîntul făgăduinței. Singurătatea. Deznădejdea. Toamnă tîrzie. Duptele stagnează. Atîta

[1] Adăugat ulterior; inițial: *„infanterie"*.

i-e mîngîirea. Dar cînd vor începe, atunci ce va face?

3. Traiul lui. Singur. Urmărit pretutindeni. E suspect. De întîrzie la masă, repede vin să-1 caute. Ordonanța, un sîrb prost, dar suflet bun. De vorbă.

4. Familia lui. Tinerețea lui. Examenele pe front. Ajutoarele trimise acasă. Visurile.

5. Crăciunul acasă. Tristețea lui. Gîndurile de scăpare. Mamă, mamă, nu mai pot... încurajarea... Ar vrea să plece. Urmărit.

6. Pe front. Mai abătut. Groaza. Trimite soldatul pe-acasă. Gîndul de fugă.

7. Primăvara vine.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 52 r.

Simțea că de gîndurile acestea va atîrna toată viața lui, că a sosit momentul, acesta-i, care-i va tăia viața în două ca un cuțit.

Ochii lui ascuțiți îl înțepau ca nişte ace.

De un ceas de răbdare depinde viitorul; o clipă de speranță sau de hotărîre pecetluieşte viața.

Vru să vorbească, dar glasul lui se frînse.

Călăul e soldat român, care-i şopteşte blînd:

— Curaj, d-le locotenent... Acu se sfîrşeşte...

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 53 r.

Alerga cu limba scoasă ca un cîine ce se ține după o cățea.

Bologa umbla de ici-colo prin odaie, cu paşi grăbiți, nervoşi; umbra lui sălta pe pereții albi, cînd zgîrcită, cînd întinsă şi se frîngea pe tavan.

îi venea să plîngă, dar lacrămile nu-i veneau. Inima lui ardea şi-i seca lacrămile, precum o piatră fierbinte usucă apa.

închise ochii pe jumătate şi sufletul lui se pierdu într-o semiinconştienţă, într-o prăpastie neagră dintre somn şi deşteptare, în care sălăşluiesc umbrele trecutului. Precum umbrele trec pe un perete alb cînd pătrunde o rază de soare în odaia întunecoasă, astfel îi defilau amintirile şi vedeniile. Şi toate erau dominate de o imagine teribilă — ştreangul.

Dar deodată faţa lui se crispa, buzele-i tremurară. Cu hohote scurte şi seci, căzu la picioarele... •

Se simţea uşurat, ca şi cînd ceva foarte puternic i-ar fi luat o povară de pe suflet, ca şi cînd ceva uşor ar fi atins cu degetele ranele conştiinţei sale, vindecîndu-le; inima-i era aprinsă.

B.A.R., 1 Ms. 2 b, f. 54

PĂDUREA SPÎNZURAŢILOR

Partea întîi — Datoria

Virgil Bologa, student în filozofie, locotenent de artilerie

ceh: Otto Clapca, căpitan — naţionalist furios, dar ascuns, laş — izbucnire la sfîrşit

Ion, ordonanţa lui Bologa — fatalist

[german][1]: Doctorul Meyer — sceptic, german
ovreu: Gross, sublocotenent, inginer — socialist fanatic
[ungur][2]: Varga — un războinic aprins
rutean: Cervenco — un pacifist umanitar

Bologa *urăşte*[3] pe duşmanii ţării şi de-aceea îşi face datoria, deşi măcelul îl îngrozeşte.

[1] Adăugat ulterior; iniţial: *„ungur"*.
[2] Adăugat ulterior; iniţial: *„german"*.
[3] Sublinierea aparţine scriitorului; reprodusă de noi prin litere cursive, ca în toate cazurile similare din „Caietele de creaţie".

Dragostea de viaţă, pătimaşă
Alexandru Pelagiaşu — notar Monor

B.A.R., 1 Ms. 2 b, f. 54 v.

Urletul surd al mortierelor, ca un hămăit răguşit de lup flămînd de carne

Ghearele războiului, însîngerate şi nemiloase, răscoleau măruntaiele pămîntului de atîtea luni.

Din război nu se întorceau decît oamenii crestaţi cu cruci roşii de răni.

De pe front soseau înapoi trupuri zdrenţuite de oameni, ca nişte gunoaie netrebnice

Trecutul se furişa în sufletul lui ca o rază de soare într-o odaie de bolnav.

O simfonie de milă îi frământa inima:

— Omul!... Omul!... Omul! îşi zicea.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 55

PĂDUREA SPÎNZURAŢILOR

Partea a doua — Datoria dincolo de hotare.

Dragostea de neam — Naţionalismul

Ura lui moare şi în locul ei naşte iubirea pentru cei de un sînge cu dînsul.

Ura lui a fost ura contra războiului, pe care el o deformase în ura duşmanului.

Ce-i duşmanul? Nu există duşman. Există numai omul, acelaşi, chinuit, alergător după fericirea care nu există.

Aici nu există ura, ci numai frica cea mare, care se transformă uneori în groază nebună. Numai groaza e sangvinară, bestială. Ura e nobilă. Frica e brutală.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 56

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

Partea a treia — **Iubirea pentru toți oamenii. Iubirea lui cuprinde pe tot ce e om în lume.**

B.A .R., I Ms. 2 b, f. 57

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

Partea a patra — **Iubirea morții.**

Nu-i bună alcătuirea aceasta care ucide pe om mai rău ca* însăşi natura, care pune civilizația în slujba măcelului omenesc.

B.A.R.,I Ms. 2 b,f. 58-59

Bătălia e ca un dans năprazuic

Somnul! Dar moartea e mai rea ca somnul?

Sîntem ca nişte porci, porniți spre zalhana.

Nu poți tăgădui că omul poate să aibă presimțiri, ia este ceva în noi care ne face semne, din care aflăm ce o să fie?

Aş, *presimțirea e negura creierilor,* **un abur greu în clădirea clară a lumii.**

Ce folos să vrei să ştii, cînd totuşi se va întîmpla ceea ce trebuie să se întîmple?

Aici nici n-ai vreme să te pregăteşti de moarte, căci moartea te fură, fără să iai seama.

îmbrățişări care trăiesc cîteva minute.

Azi lumea e prea indulgentă!

Indulgența, în sine, totuşi e frumoasă.

Aşteptarea, neactivitatea... otrava asta te prăpădeşte **mai repede ca setea, chiar ca glontele.**

Ce facem noi oare, decît îndeplinim partea de muncă ce ni se cuvine în apărarea țării?

Viața e scurtă. Nu ți-o mai îngreuia de bună voie. Nu o tulbura însuți.

Ce să mai plîngem după mame şi neveste, cînd ele plîng de ajuns pentru noi?

Poate că el vede ce nu vedem noi... poate că într-însul se petrece ceva ce noi nu simțim în noi înşine —

Vrei să faci ceva şi eşti nehotărît? Porneşte-o brusc, fără întrebări multe. Nu căuta întîi cuvintele care să-ți spună că e bine, ci croieşte-ți calea fără şovăire. Vrei să dormi? închide ochii. întîi unu, pe urmă celălalt. Altfel, ți-e frig. Dacă nu-ți lucesc ochii, nu-ți tihneşte mîncarea.

Frica de moarte nici nu mai există. Cine a avut-o, s-a dezobişnuit de mult.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 60-61

Frica e o vorbă azi la noi.

Indiferent ce are omul în cap sau în inimă, fapta lui interesează.

Aş, ce boală? Cum încep bubuiturile, îi trece.

® *Ce-ar fi dacă într-o clipă am porni cu toții acasă, şi duşmanul, şi noi?* **Cu toții! Poporul ar simți?**

® **Niciodată poporul nu vrea război. Numai conducătorii vor, fiindcă ei stau acasă şi trimit la moarte numai poporul.**

Au numai gînduri folositoare. Creierul e pentru ei ceea ce e nasul pentru un cîine. (® *Cîinii miroase în loc să cugete.)*

Ce vreți voi? Luptă, fără să ştiți cum şi de ce.

Adevărul e oare un lucru de care să te sperii?

în aer sînt lucruri care-şi aşteaptă vremea şi apoi pătrund în toate casele, fie ferestrele deschise, fie închise, şi se strecoară în sufletele **oamenilor.**

Trebuie să ne dezbrăcăm de toate zdrențele, căci numai goi și fără vanitate ne vom putea furișa pînă dincolo.

Ori vrei, ori nu vrei, ești tu însuți.

Sufletul veghează cînd te pierzi în marea desperării.

Ia seama! Nu vezi cum îmi tremură inima și aproape mi-e frică să mai vorbesc?

— Sînt ca un copil pe un drum necunoscut.

— Copii [sic!] merg fără șovăire pe căi unde cei mari se împiedecă și șovăie.

— De ce nu putem oare să eliminăm din suflet tot ce nu ne place?

— Fiindcă sufletul nostru e cuprins și cîrmuit de altceva, mai înalt.

Noi înșine ne făurim destinul.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 61 v.

Bologa și cehul vorbesc de execuția cehului, la care au asistat. Bologa a fost în Consiliul de război și spune cum cehul a tăcut mereu, numai cînd președintele a rostit vorba „trădător" i-au lucit îngrozitor ochii și a repetat cuvîntul cu o mulțumire teribilă, ca și cînd i-ar fi zis „erou".

— Vezi ce puțină deosebire e între erou și trădător ! Poate că chiar același lucru... Atîrnă după cum văd ochii sufletului, după perspectiva inimii.

— Ochii lui erau fierbinți și străluceau straniu din adîncime.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 62

Cumplită e puterea unui cuvînt și a gîndurilor. **Ele călăuzesc spre bine sau spre rău pe individ și popoare întregi.**

Dacă am găsit sîmburele vieții, **gîndirea ne deschide aievea ființa, ca drumurile și canalurile într-o țară bogată.**

® *Am fi morți dacă n-am cugeta și multe milioane de suflete* **sînt moarte, fiindcă nimeni nu le-a obișnuit să cugete sau n-au curajul să cugete.**

— Ce cere patria, trebuie să facem!

— Da, căci patria nu-ți cere să faci decît bine.

Pe rînd, unul cîte unul, pășim în fața morții. A muri nu-i așa de rău. Dar cine sîntem și ce am fost *și ce vom fi}*

Numai prezentul are putere

B.A.R., I Ms. 2 b., f. 62 v.

în tranșee mirosul era atît de greu, încît își închipuia că în văzduh desigur că se ridică un zid de duhoare ce urmează în zig-zag linia frontului.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 63

încă nu fusese pe front și trăia într-o adevărată groază că războiul se va sfîrși înainte să-i fi venit lui rîndul.

Zîmbetul lui era o stafie de zîmbet, care înfricoșa pe toți.

— Raiul și iadul sînt în sufletul omului.

îngerii și diavolii rătăcesc pe pămînt, ademenind cu iubirea și cu forța lor; probleme veșnic nedezlegate pun în mișcare nevăzute secolele.

— Trecutul e tot atît de misterios **ca prezentul și viitorul.**

— Pulberea cîmpurilor de luptă se înălța pînă la marginile văzduhului, apăsînd ca un munte pe creierii omenirei, încît mințile nu mai funcționau.

— Clipi, zîmbinâ, din genele-i încărcate de praf.

Din tranşee respiră o suflare de gheață.

Casele asudau igrasie.

Oamenii îşi tuşeau moartea în față.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 64

E fața uriaşă a morții care pluteşte peste cîmpurile de pîlnii de obuze.

Groaznica frică de moarte, cînd ți-e dragă viața.

Vremea alerga sub tălpile ghetelor sale.

Razele de lumină îl izbiră drept în inimă.

Mai departe ca cele mai depărtate stele.

E gata fierul care-ți va străpunge inima.

Nici speranța şi nici Dumnezeu nu potolesc groaza morții.

Ştim că-i nebunie şi crimă tot ce facem şi totuşi nu şovăim.

Ştii ce-i moartea? O vorbă care trece.

Singur nu merge nimeni bucuros. Unii însă trebuie să meargă.

Fapta e totdeauna o lovitură în beznă.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 65-66

Cel ce stăruie pînă la pămînt — biciuieşte stelele.

Erou sau laş — e vreo deosebire? *Sîntem nişte ceasornice hodorogite cu minutarele stricate.*

Da început, Apostol Bologa e fanaticul războiului, nitzschean înflăcărat:

— Dumea, universul întreg e un veşnic război... Sorii se atrag şi se resping, se ciocnesc, se luptă etern... în univers cît de dese sînt cataclismele? Materia

anorganică se luptă într-una: apa sapă piatra, stîncă schimbă cursul rîului, marea spală țărmii etc. Toate regnurile vii se luptă permanent cu materia anorganică. Plantele o transformă în materie organică, o ucid. Animalele se războiesc cu plantele. Animalele, însăşi, toate se luptă între ele, se mănîncă una pe alta. Numai omul să facă excepție? Sfîrşitul războiului ar fi sfîrşitul civilizației.

—Şi dacă se sfarmă o civilizație, nu-i nici o pagubă. Din ruinele ei răsare alta, mai strălucitoare. Progresul nu e evolutiv, e revolutiv.

— Mintea omului nu progresează. în ea se află toate civilizațiile trecute şi viitoare şi toate se aseamănă. De aceea nu-i nimic nou sub soare.

început *— D-zeu e omul, precum diavolul e tot omul. Sufletul omului e raiul şi iadul. Depinde de om, pe care-l alege.*

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 67

Da sfîrşit Apostol găseşte echilibrul sufletesc în[1] **Socialistul:** *Un vers de Goethe e mai prețios* **ca o bătălie cîştigată.**

B.A.R., Arh. L. R.

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

„Viața însăşi nu e decît o închipuire, un vis. Nimic nu există, totul e vis. D-zeu — omul — lumea, soarele, luna, puzderia de stele — un vis, toate sînt visuri, n-au ființă. Nu e nimic în afară de spațiul gol şi de tine. Iar tu nu eşti, tu n-ai corp, n-ai sînge, n-ai oase, eşti numai o gîndire, o idee. Nici chiar eu n-am

[1] Fraza e întreruptă.

ființă. Şi eu sînt doar un vis — visul tău, creația închipuirii tale."

Războiul e cea mai crincenă dovadă a iresponsabilității omului şi a nonsensului vieții. Ființa n-are nici un rost şi nici o valoare.

Azi nu conştiința călăuzeşte viața, ci conştiința se îndoaie după poruncile vieții.

Sîntem victimele cuvîntului. Din nenorocire, viața nu se conduce după teoriile noastre. Trebuie să vie o beție, o nebunie, o mişcare entuziastă. Nimic nu va deveni, afară de ceea ce va fi dobîndit.

B.A.R., Ms. 2 541, f. 205

F .DUREA SPÎNZURAȚILOR
roman

[Bunicul Bologa de mamă — tribunul lui lancu 1848. Unul Bologa a fost tras pe roată ca adept al lui Horia.][1]

[Klapka e din Znaim][2]

[O mînă spală pe alta][3]

B.A.R., Ms. 2 541, f. 206

[5. Caută argumente reci ca să-şi justifice schimbarea caldă. îi pare rău c-a intrat în război. Se gîndeşte la românii lui etc. Atunci vine Clapca: mergem pe frontul român][4]

Pai tea I

[1. Execuția unui ofițer ceh. Apostol întîlneşte pe Clapca.

2. în sat. Reflexii asupra mortului cu ofițeri.

[1],[2] Şters ulterior.
[3] încadrat în chenar, cu creion negru.
[4] Adăugat ulterior, în cerneală.

Cercul lui Apostol: Meyer, ungurul, ovreiul, ruteanul etc.

3. Apostol şi ordonanța. Clapca îi face o vizită. Zdruncinarea.

4. Reflectorul. Biografia. Meditația: război şi iubire.

5. Decorația. Scena cu generalul.

6. Hotărîrea. Moartea eroică şi infamantă.][1]

7. încercarea de-a trece. [în ultimul moment nu poate „dezerta". Rănit grav.][2]

[— Au uitat să desemneze călău. Cine-i călău?
Să fie caporalul.
- Scoate tunica...
Groaza caporalului][3]

[—Ce internațională? Nu sîntem noi aici internaționala?
— Da... internaționala crimei!][4]
[Parcă vor să ne ispitească cu lumina lor][5]

B.A.R., Ms. 2 541, f. 207

Partea III

1. In vraja iubirii umane. Cum se schimbă.
2. Comunitatea cu soldații. Oameni.
3. Iubeşte o fată de țăran şi o va lua de nevastă.
4. Nu trage în duşman.
5. Chemarea lui. Pădurea spînzuraților.

[1] Deasupra textului, pe verticală, scriitorul notează ulterior: *„Războiul zguduie, zdruncină şi răstoarnă cuprinsul conştiințelor. Niciodată pacea nu te sileşte să cugeti cît te îndeamnă războiul. Credințele şi convingerile cele mai solide, dobîndite în ani de meditări şi studii, se dărîmă ca nişte jocuri de cărți în lumina roşie arzătoare a unui cîmp de luptă presărat cu cadavre şi mine...* Cartea II — *Doctorul Meyer."*

[2, 4] Calitatea creionului indică adăugarea ulterioară a acestor rînduri.

[3] Notație ulterioară (în cerneală).

[5] însemnare ulterioară (în cernerlă), pe diagonală, în colțul din dreapta.

6. Groaza lui.

7. Fuga.

[Apostol găseşte mîngăiere pe front: înfrățire cu soldații şi cu duşmanii. Viața lui.

La 4) un concediu acasă de 10 zile. E plin de nădejdi. Cînd se întoarce vede pădurea spînzuraților. Groaza. Soseşte la comandament îngrozit: ordin să ia parte la Consiliul de război. Convorbire cu generalul; *nu mai are curajul din cartea I, căci iubirea e umilă şi laşă}*[1]

B.A.R., Ms. 2541, f. 207 r.

{Cartea III}[2]

1. Sosirea. Ilona. Acasă. Sărutarea. Mama lui i-a pus o biblie în cufăr, [între cărți — (Pălăgieşu nu-i vinovat?)

2. Gros — Clapca — Cervenco — Varga — La biserică cu Ilona.

3. Pregătirile de luptă. Trădările. Primii spînzurați. Groparul şi Bologa. Unirea Apostol — Ilona. Cu popa.

4. Doisprezece spînzurați. Groaza. Apostol cere pe Ilona. Biserica şi convertirea la Dumnezeii. Mutarea lui Petre.

5. Automobilul îl cheamă la general. Pădurea spînzuraților. Teama Bologa. întrevedere cu generalul. Apostol se întoarce noaptea în Făget. Despărțirea de Ilona.

6. Fuga. Iu ultimul moment întîlneşte patrula lui Varga.][3]

a fost colegul lui Apostol!!!

[1] **Calitatea creionului indică adăugarea ulterioară a acestor notații. în stînga ultimului alineat însemnarea:** ***„200-vizitiu, căruță; 100-conducător; 100-serviciu".***

[2] **însemnare ulterioară.**

[3] **Rînduri adăugate ulterior (în creion).**

[Popa îi spune (C. IV) că fata groparului 1-a chemat, spunînd că-1 cheamă generalul. în realitate, nu fusese adevărat; dar, fiindcă a venit, l-au lăsat să-i dea el ultimele îngrijiri sufleteşti.][1]

B.A.R., Ms. 2541, f. 208

UN OM PARADOXAL[2]

Fiindcă e vorba de război, am să povestesc cîteva păreri de-ale unui prieten care trece drept un om paradoxal. Are un caracter ciudat: e visător, îmi amintesc o convorbire ce-am avut-o cu dînsul acum cîţiva ani: apăra războiul în general, poate numai de dragul paradoxului. Şi să băgaţi de seamă că prietenul este cel mai paşnic om din lume, cel ce nu se sinchiseşte cîtuşi de puţin de urile internaţionale şi nici măcar de cele interpetersburgheze.

— Trebuie să fii sălbatec să spui — zise dînsul între altele — că războiul este o pacoste pentru omenire. Dimpotrivă, e tot ce se poate mai folositor. Un singur război este cu adevărat deplorabil, războiul civil, care descompune statele, durează totdeauna prea mult şi abrutizează poporul pentru secole întregi. Dar războiul internaţional e excelent subt toate raporturile. Este indispensabil.

B.A.R., Ms. 2541, f. 209

— Ce indispensabil vezi tu în faptul ca două popoare să se încaiere şi să măcelărească?

[1] Fragment şters ulterior cu o linie sinuoasă.
[2] Fragmentul, mai puţin legat de restul paginilor „Caietului de creaţie", pare să fie mai curînd traducerea unui text încă neidentificat, ipoteză pentru care pledează cîteva particularităţi sintactice şi de vocabular. Unele idei ale presupusei tălmăciri vor fi întîlnite în replicile unor personaje ale romanului, care încearcă să justifice necesitatea războiului.

— Tot, absolut tot! Mai întîi nu e adevărat că combatanţii se încaieră pentru a se măcelări sau, cel puţin, nu aceasta e prima lor intenţie. înainte de toate îşi sacrifică propria lor viaţă, iată la ce trebuie să te gîndeşti întîi şi întîi, şi nimic nu e mai frumos decît a-ţi da viaţa spre a-ţi apăra fraţii şi patria sau măcar interesele patriei. Omenirea nu poate trăi fără idei generoase şi de-aceea îi place războiul.

B.A.R., Ms. 2541, f. 210

3. **Frontul românesc. Prima vizită. Docuinţa. Clapca şi revoluţia rusă. Scrisoare de la Marta. Fata groparului. Popa. Boala şi îngrijirea. Concediul. Prizonierii.**

5. Acasă. Monorul şi intelectualii. Pălăgieşu şi jandarmii. Maiorul polonez. Marta. Da club.

6. Mici aspecte de laşitate. Delaţiuni. Marta cu ofiţerul ungur. Pălăgieş îl face tîlhar, criminal, trădător.

7. Dezgustul. Reacţiunea. Renunţarea de-a mai dezerta.

[7. în tren. Omul.][1]

r- ^ ^ g< £3 p

[Civilizaţia a falsificat pe om, făcîndu-1 fiară; omul naturii e bun şi blînd.][3]

[Omul e o jucărie în mîna soartei — zice Bologa cînd toate îi ies pe dos.][4]

Convorbirea cu popa despre dezertare şi altele Ordinul secret despre dezertarea românilor;

[1] Şters ulterior de pe pagină.
[2] Adăugat ulterior, cu creion albastru.
3 însemnare ulterioară (în cerneală), pe diagonală.
[4] Ulterior anulat, cu o linie sinuoasă.

4. [Petre dezertează şi-i lasă o scrisoare.][1]
Boala — Doctorul — Clapca
Fata şi groparul — Concediul
Soldaţii care-i scot cizmele şi pantalonii, zicînd: „Acu tot e mort şi nu-i mai ţin de cald..."

[înainte de-a se rosti sentinţa, porneşte scrisoare de-acasă][2]

Moartea eroică şi moartea infamantă în Cartea I!

[La capitolul următor — tăbliţa regimentului românesc no. 16.

Bologa simte că e egoist cînd, din pricina situaţiei lui precare, vrea să amestece şi pe alţii, să-i facă să sufere.][3]

B.A.R., Ms. 2541, f. 210 v.

[Nici un nume de localitate de pe front, spital etc.][4]

Pait:a II

1. Locuri noi şi vechi camarazi. Privelişti. Amărăciune. Iubirea naşte. Clapca mereu. în faţă tot ruşi.

2. O ciocnire de idei: ce-i patria. Apostol zice că-i neamul, sîngele omului.

3. Iubirea arde cu flăcări. Urăşte tot ce nu e sînge. Se singularizează. Clapca totuşi.

4. în faţă sînt românii. înduioşare. Primăvara vine. Dezertează românii şi ordonanţa lui. Gîndurile de plecare. Prizonierii.

[1] Ulterior anulat.
[2] însemnare ulterioară (în creion).
[3] Şters ulterior.
[4] însemnare ulterioară (în cerneală).

5. Concediul. Acasă. Pălăgieşu. Apostol îi încurajează. Pălăgieşu trădător. Iubita lui cu ungur. Toţi se ploconesc. Scîrba lui.

6. Revirimentul. Iubirea lui devine atotcuprinzătoare. Omul.

[Cînd şovăie, în Cartea I, îşi aduce aminte c-a citit undeva că în forma embrionară inima e alături de creier. Ce fericire ar fi să fie aşa în toată viaţa.

Clapca îi scrie că în faţa lor sînt numai ruşi. Bologa e vesel şi merge liniştit.][1]

[A învelit credinţa-i veche în linţoliul de purpură în care se înmormîntează zeii morţi.][2]

B.A.R., Ms. 2541, f. 211

[III Klapka][3] Ideea răsare spontan din sufletul omului, al omenirei. Zbuciumările noastre, în aceeaşi clipă, ţîşnesc desigur din numeroşi alţi creieri în diferite colţuri ale pămîntului.

Lui Apostol, sub ştreang, groparul îi strînge mîna şi-1 sărută frăţeşte.

D.A.R., Ms. 2541, /. 212

17. XI. 1921

Ucraineanul?

[Sufletul trăieşte după moartea individului, dar nu ca individualitate conştientă, ci ca energie psihică difuzată. Toate manifestările [psihice][4] respiră în atmosferă, unde vagabondează ca nişte atomi de energie animistă. Reconstruirea acestei energii [psi-

[1] Notaţiile ulterioare (în cerneală); cuvintele: *„şovăie, în Cartea I"*, adăugate ulterior; iniţial: *„iubeşte pe om"*.
M Calitatea creionului indică adăugarea ulterioară a însemnărilor.
[1] Adăugat ulterior; iniţial: *„sufleteşti"*.

hice][1] împrăştiate este baza şi explicaţia fenomenelor spiritisto-teozofice. Asociaţia mai multor suflete vii, cu energie mai puţină, poate să provoace adunarea energiilor risipite ale unui suflet mort, recunstituindu-i astfel fizionomia [psihică][2]. Facultatea aceasta se aflâ potenţată în aşa-numitele medii spiritiste. O formă specifică a acestei facultăţi ar fi şi hipnotismul.][3]

PĂDUREA SPÎNZURAŢILOR

[III Klapka][4] în război, fiindcă mor deodată mii de oameni, energiile psihice vagabonde îmbibă atmosfera, de aceea rezultatele războaielor sînt revoluţii, nemulţumiri, fierberi populare.

B.A.R.,Ms. 2541, f. 212 v.

[Am citit undeva că, în primul stadiu al embrionului uman, inima se află în cap, între creieri şi de-abia mai tîrziu coboară în piept. Ce minunat e să fie inima şi creierul alături, în legătură imediată, să nu facă inima ce nu vrea creierul şi, mai ales, creierul ce nu vrea inima.][5]

Viaţa e o muzică divină [IV][6]

[Un dispărut — Apostol a fost martor; o bombă grea a căzut şi un locotenent a fost literalmente nimicit; doar un toc de cizmă s-a găsit dintr-însul, care, însă, nu e sigur c-a fost al lui.][7]

[1] Adăugat ulterior; iniţial: *„sufleteşti"*.
* Adăugat ulterior; iniţial: *„sufletească"*.
[3] Ulterior, scriitorul notează deasupra textului (încadrat de noi între paranteze drepte): *„Nu aici"*.
* Adăugat ulterior, cu creion albastru.
[5] Fragment şters cu două linii verticale.
[6] Adăugat ulterior, cu creion albastru.
[7] Fragment şters cu o linie sinuoasă; calitatea creionului indică adăugarea ulterioară a notaţiei.

B.A.R., Ms. 2541, f. 213

De pe buzele lui se înălţau, ca nişte păsări speriate, vorbe de însufleţire.

Păşea pe drumul îngust din pădure...

în război, fiindcă mor deodată

A căutat să-şi conducă singur viaţa şi s-o îmbrace în formule

Klapka. Ideea răsare spontan

[Civilizaţia...][1]

B.A.R., Ms. 2541, f. 214

[Duarea în primire, vede pe Ilona Vidor

4. Masa, Ilona, groparul

Doctorul][2]

[Spre front

5. Prizonierul

Klapka

Preotul][3]

Boala — Ilona

6. Doctorul — concediul — Klapka

plecarea

B.A.R., Ms. 2541, f. 215.

[IV][4] Privea lucrurile ca şi cînd le-ar fi văzut întîia oară, cu nişte ochi bolnăvicioşi şi plini de curiozitate.

Privirea aceasta izvorea din ochii negri, mari, dintr-o adîncime îngrozitoare, ca dintr-un izvor plin, abondent.

B.A.R., Ms. 2541, f. 216

Gross	8. Pădurea spînzuraţilor.
Cervenco	9- Pretorul, generalul.

[1] Cuvînt anulat ulterior.
*i[3] Fragmente şterse ulterior.
* Adăugat ulterior, (cu creion albastru).

Ilona
Groparul
Considerații

Preotul
Biserica
Pastele
Varga
Klapka
Știri

10. Plecarea și Ilona.
11. Fuga și arestarea.

B.A.R., Ms. 2541, f. 216 v.

ÎN AMINTIREA FRATELUI MEU EMU, SPÎNZURAT DE UNGURI PE FRONTUL ROMÂNESC ÎN ANUL 1917

B.A.R., Ms. 2541, f. 217

De pe buzele lui se înălțau, ca niște păsări speriate, vorbele de însuflețire...

[I se părea ceva nespus de minunat că undeva, departe, într-o odaie afumată, se află acuma o fată care se gîndește la el și-i păstrează o taină mare.][2]

Umbre moi, tremurătoare
Odaia parcă trăia și respira încet
îl supăra corpul lui, mirosul hainelor

Sentimentul său încă nu era desluşit, încă n-avea rădăcini, era tînăr și verde ca o frunzuliță neisprăvită la începutul primăverii

[IV][3] Minutele treceau în somn metalic și fiecare era plină și umflată cu viața lui... Simțea că inima lui le plăzmuia una după alta, neîncetat...

[1] Adăugat ulterior, cu creion albastru.
[2] Fragment șters cu o linie sinuoasă.
[3] Adăugat ulterior, cu creion albastru.

[III Fuga][1] îi bătea inima, era palid și respira anevoie, iar gîtul parcă-i era zugrumat.

B.A.R., Ms. 2541, f. 217 v.

[Munca adevărată e respirația omenirei, e o religie veselă și curată.][2]

B.A.R., Ms. 2541, f. 218

[Clapca a fost ofițer activ, locotenent, s-a amorezat de fată săracă și la vîrsta de 23 ani a demisionat din armată, a făcut dreptul și s-a făcut avocat la 28 ani, însurîndu-se cu fata și avînd în fiece an cîte-un copil, încît azi are patru, căci de la începutul războiului a încetat regularitatea.][3]

Bologa n-a avut nici un pic de voința; îndoiala l-a ros și i-a ros temeliile vieții. Chiar cînd a făcut vreun gest, l-a făcut dintr-o exasperare de îndoială, nu din voință.

[III Cu Klapka][4] Bologa a căutat mereu să-și conducă singur soarta, și viața veșnic atras cu buretele peste toate construcțiile lui. Căci [viața][5] nu primește artificii.

[^ Cu popa][6] Parcă orice om, cînd moare nu vede moartea cu ochii? Nu merge popa și la ei? Doar că moartea nu o dau oamenii, ci își ia singură victima; dar și chinurile sînt mai mari...

[1] Adăugat ulterior, cu creion albastru.
[2] Șters ulterior, cu o linie sinuoasă.
[3] Fragment șters ulterior cu o linie sinuoasă.
[4],[6] Adăugat ulterior, cu creion albastru.
[5] Inițial: *„creierul".*

B.A.R., Ms. 2541, f. 218 v.

Partea IV

1. Cum e prins şi adus la închisoare.
2. în închisoare. Singur. Unde-s oamenii?
3. [Clapca. Scrisoarea mamei. Judecata.][1]
4. în fața judecătorilor.
5. în închisoare. Sentința.
6. Cu preotul.
7. Execuția. Zorile.

[Apostol scrie o scrisoare mamei sale, înainte cu cîteva ore de-a muri. Scriind, se gîndeşte că a mai scris de atîtea ori asemenea scrisori de adio, înaintea atacurilor mari, cînd se aştepta să moară, dar totdeauna speranța aurea rîndurile negre. Curios e că speranța şi acuma se îmbulzeşte să-1 mîngăie, deşi el ştie precis că totul s-a sfîrşit. Zîmbeşte şi continuă scrisoarea: *mor pentru că-mi sînt mai dragi oamenii ca viața.]*[2]

B.A.R., Ms. 2541, f. 219

[O convorbire „interesantă", care-ți usucă cerul gurii şi gîtul.][3]

[Colonelul mic, cu mustăți mari negre, care se pierdeau în nişte cotlete dese, lipite parcă cu cocă. Pe degetele-i scurte avea păr şi inele multe, ca o femeie.][4]

Paşii lui erau moi, fără putere şi fără zgomot, ca un vis.

Cu inima plină de o răceală sărată.

în fiece dimineață şi în fiece seară parcă aştepta ceva.

[1] Adăugat ulterior, iar apoi şters; inițial: *„înspre proces. Clapca apără."*

[3] Calitatea creionului indică adăugarea ulterioară a acestor însemnări; apoi anulate.

[s] [4] Rînduri şterse ulterior de pe pagină.

Retezate de cuțitul vremii, frunze mari şi triste zburau fîşîind ca un drapel.

Bucuria mare şi suferința mare sînt acelaşi lucru.

In mine totul era clar.

Mirosea a somn, a stradă şi a piele, birjarul.

B.A.R., Ms. 2541, f. 219 r.

[Numai trecutul e real.][1]

[Se simțea legat de Varga (?), parc-ar fi săvîrşit împreună ceva urît şi nelegiuit, ceva ce i-a încătuşat împreună pentru toată viața.][2]

îşi simțea gîtul încleştat, iar în gură simțea un gust amar.

[Avea păr roşcovan şi atît de aspru, că nicicum nu se putea pieptăna.][3]

[IV][4] Vorbind, simțea că glasul lui coboară într-o prăpastie fără fund.

în glasul lui auzi neliniştea şi frica.

[Mescioara de subt fereastră parcă s-a transformat într-o ladă, cînd diformă, cînd topită în ceață. Geamurile s-au făcut sure, moarte, plicticoase, desperate. Crucea neagră din pervazul ferestrei se desenează aspru şi desluşit.][5]

[Omul straşnic, de care se temea o lume şi care azi nu mai există decît într-o fotografie.

Toată ziua părea strîmbă, sfărîmată, plină de un miros acru.][3]

[Femeile se simt totdeauna mai aproape de morți ca bărbații.][7]

[1] [2] [3] > [6] . [5] . [7] Fragmente şterse ulterior.

* Adăugat ulterior, cu creion albastru.

B.A.R., Ms. 2541, f. 220

Păşea pe drumul îngust din pădure, fără să-şi dea seama, pierdut, cu gînduri pierdute
[III][1] şi fără să-i pese încotro merge. Dacă i-ar fi ieşit în cale un copil, l-ar fi biruit, într-atîta îi slăbise deodată trupul şi sufletul.

[IV][2] Da, răspunse distrat, se uită la hîrtie şi uită îndată întrebarea lui Varga.

[Şi gîndul acesta i se sorbea în suflet][3]

[Dar clipa aceasta zbură ca o scînteie][4]

Şi deodată se apucă de cap cu amîndouă
[IV][5] mîinile. Gîndurile lui împrăştiate se adunară brusc, toate simţămintele lui se topiră într-unui singur şi toate împreună făceau lumină.

[Parcă avea un cărbune aprins în suflet][6]

Şi, iată, că i se aprinde inima toată şi sufletul întreg i se năpusteşte spre o anume lumină, şi i-e dor să trăiască şi iar să trăiască, să se tot ducă pe o cărare spre o lume nouă care-l cheamă, să plece repede, cît mai repede, imediat, chiar acuma!

B.A.R., Ms. 2541, f. 220 v.

[Da, ştiu — zise Apostol nepăsător. Şi deodată îi fulgeră în minte chipul Ilonei, dar numai îi fulgeră, şi cu toate că-şi aduse aminte de ceva, de o afacere foarte urgentă, care nu mai suferă nici o amînare, de o datorie, o datorie îngrozitoare, totuşi nici amintirea aceasta nu-i făcu nici o impresie, nu-i ajunse la inimă, ba chiar îi dispăru din memorie în aceeaşi clipă şi fu uitată. Mai tîrziu, însă, îşi aminti de aceasta.

[1], [2], [5] Însemnări ulterioare, cu creion albastru.
[3], [4], [6] Rînduri şterse ulterior.

Nu veţi afla niciodată ce s-a petrecut în inima mea.
Nimeni în lume nu ştie ce am şi nici nu poate să ştie.

Sufletul său era pretutindeni, dar se simţea foarte tulbure şi nici o simţire nu-i apărea independentă, singură şi desluşită, dimpotrivă, una pe alta se alungau într-un cerc anume hotărît, liniştit şi egal.

Crîmpeie de gînduri îi fulgerau în suflet, sclipeau ca nişte steluţe şi se stingeau iarăşi îndată, făcînd loc altora; în schimb, în sufletul său stăpînea ceva întreg, solid, mîngăietor, despre care-şi da bine seama... Uneori începea o rugăciune.][1]

B.A.R., Ms. 2541, f. 221°

48 000	hîrtia
32 000	compoziţie
16 000	tiraj
16 000	broşat
4 000	coperta
116 000	

B.A.R., Ms. 2541, f. 222'

A aminti undeva că odinioară, chiar cu 50 ani în urmă, asemenea discuţii nici nu s-ar fi putut pune în nici o armată din lume; conştiinţa naţională e ceva nou... internaţionalismul a produs naţionalismul, adică internaţionalismul material a produs naţionalismul material. Internaţionalismul religios, cu baza de iubire, a avut ca rezultat un naţionalism sufletesc.

[1] Alineate şterse ulterior.

[2] Pe aceeaşi filă, planul unei case cu 6 camere. Pe versoul acesteia, un plan de construcţie cu nouă încăperi, cu menţiunea destinaţiei: „biurou", „dormitor", „Puia", „coridor", „intendent", „bucătărie", „antreu", „liber"; în plus, „verandă".

[3] Notaţii pe pagini „de gardă" a Cărţii a III-a.

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

Cartea III 234
173
= 61

în *Răscoala:* O mulțime de țărani, vociferînd, alergînd nebunește. Din gălăgia lor se desprinde, departe, ca un tunet sălbatec, vag și impresionant: Pămînt! Pămînt!

B.A.R., Ms. 2541, f. 223

pag. 6

în amintirea fratelui meu Emil, spînzurat de unguri pe frontul românesc în anul 1917.

B.A.R., Ms. 2541, f. 224

[— Patria... Dar mai presus de patrie și chiar mai presus de tot universul e omul! Ce-ar fi pămîntul fără om, fără omul care să-l vadă, să-l îndrăgească, să-l măsoare și să-l cîntărească... Universul numai prin om a devenit o realitate interesantă... Altfel, fără om, e o zbuciumare fără țintă de energii oarbe... Toți sorii din univers nu servesc decît să încălzească trupul omului, care adăpostește grăuntele divin dintr-însul: ideea. Omul e Dumnezeu, fiindcă printr-însul materia a ajuns la conștiința eului ei propriu, a ajuns să se cunoască.][1]

B.A.R., Ms. 2541, f. 224 v.

[Apostol are cvartir la un gropar ungur, care sub spînzurătoare îl sărută pe amîndoi obrajii. Clapca pe jos, iar popa român, înfricoșat, în genunchi, ascuns, după un copac, se roagă pentru sufletul lui Apostol.

[1] Anulat ulterior, prin două bare diagonale (cu cerneală).

Generalul doarme, iar ceilalți nu mai spun [nimănui]* de sărutarea groparului.

Apostol caută adevărul în fața căruia sufletul lui să se bucure.][1]

B.A.R. Ms. 2 541, f. 225

[artiler][2] Apostol Bologa — fiu de popă, mă-sa văduvă; student în filozofie, locotenent 24 ani.

[artil.][3] Otto Clapca — căpitan, ceh, avocat acasă, de pe Moldova bohemă.

Dr. Meyer — medic, căpitan, filozof sceptic, născut Insbruck, trăia Mimchen.

[husar][4] Varga — locotenent, ungur de pe pustă, șovin furios — moare în luptă laș.

[infanterist][5] Cervenco — rutean, mistic, pacifist umanitar, din Galiția — anarhist

[geniu][6] Gross — ovrei, socialist-comunist [inginer][7]

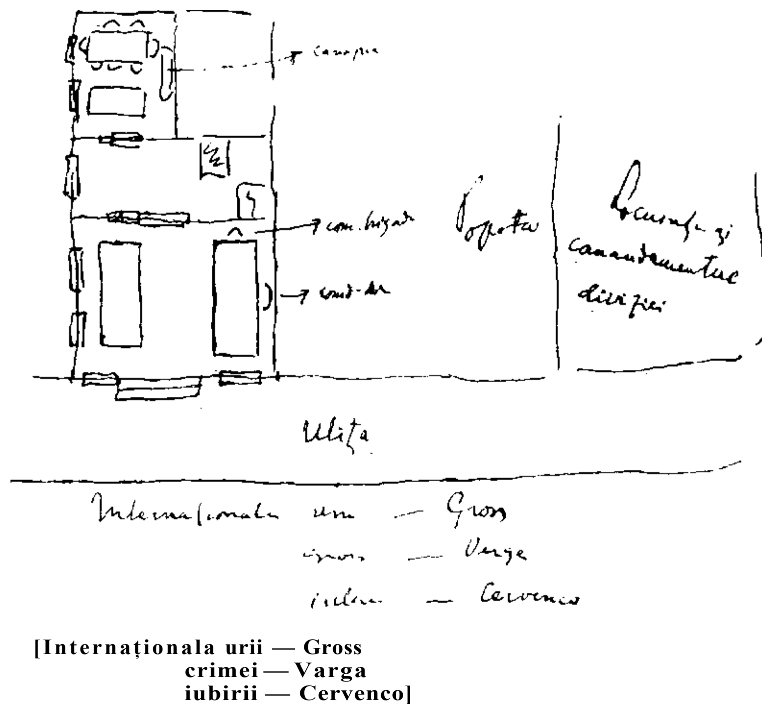
Petre, ordonanța lui Apostol — religios mistic.
Generalul Karg — laș, sever, persecutor
Cehul executat
Pălăgieșu — notar în Monor
Virginia — fata unui avocat român
Mama lui Apostol
Un plutonier — laș în față, viteaz acasă
Preotul.

B.A.R., Ms. 2541, f. 226

[Tatăl condamnatului a fost spînzurat în Bohemia][8]

[1] Rînduri șterse ulterior.
2,3,4,50,7 Cuvinte adăugate ulterior.
[8] însemnare marginală.

B.A.R., Ms. 2541, f. 225 Vj

[Internaționala urii — Gross
crimei — Varga
iubirii — Cervenco]

Principiu:

Apostol e cetățean, o părticică din Eul cel mare al statului, o rotiță într-o mașinărie mare; omul nu e nimic, decît în funcție de stat.

Apostol devine român: pe cînd statul e ceva fictiv și întîmplător, putînd întruni oameni străini la suflet și aspirații; neamul e o izolare bazată pe iubire, chiar instinctivă.

Statul nu cere iubire, ci numai devotament și disciplină omului; pe cînd neamul presupune o dragoste frățească.

Apostol devine om: în sînul neamului, individul își regăsește eul său cel bun, în care sălășluiește mila și dragostea pentru toată omenirea. Numai într-un eu conștient poate trăi iubirea cea mare, universală — religia viitorului.

[Patria nu e pămîntul; patria înseamnă oameni. Și nu pot alcătui o patrie oameni care nu se iubesc, care se urăsc ca la noi.][1]

B.A.R., Ms. 2541, f. 226 v.

A vrut totdeauna ca sufletul lui să fie în concordanță cu gîndul, gîndul cu vorba și vorba cu fapta.

Se însuflețea repede, dar își măsura apoi însuflețirea, întorcînd-o pe toate părțile. Astfel, orice însuflețire se mai răcea. Era sigur, însă, că numai aceea e veritabilă care rezistă tuturor examenelor minții, rece, care și după contactul cu judecata își păstrează căldura.

Ieșind de la popotă cu Clapca, se vede dinspre front lumina reflectorului și se aude bubuit de tun:

— Lumina vine de-acolo...

[1] Însemnare marginală, referitoare la realitatea istorică a Imperiului austro-ungar.

— Lumina vine cu forța...

Omul e născut barbar şi trebuie să-1 sileşti să se lumineze.

[E tip meditativ, contemplativ; acțiunea îl atrage totuşi, dar numai ca experiment.][1]

Alte însemnări:[2]

[îi clocotea măduva în oase][3]

[Zirin sat;

Servieci gîrla][4]

[în copilărie Apostol a fost extrem de credincios... (cartea I)][5]

B.A.R., 1 Ms. 2 f

Mi se pare c-o iubesc de cînd lumea şi că voi iubi-o cît va fi lume. Nici nu-mi puteam închipui că am putut trăi înainte de-a o iubi...

Egoism.

Nume ardeleneşti.

Utalea		
Zohorca	Sîngeorz	Deşertăciunea deşertăciunilor
Ciorba		Cîntecul lebedei
Şorobetca	Sîngeorz	Caz de divorț
Bîrna		Două lumi
Lupoae		

[1] Cuvinte şterse ulterior.
[2] Notații extrase de noi de pe diversele file manuscrise ale romanului.
[3] *Ms. 2541,* f.1.
[4] *Ms. 2541,* f. 2.
[5] *Ms. 2541,* f. 118.
[6] V. p. 354, n. !.

Cîntecul lebedei

Cînd am aflat, era prea tîrziu. Aproape trăgea să moară. Am iubit-o ca un nebun. Am luat-o. Doream un copil. Şi acum avortul care o duce la groapă. De ce? înainte de a închide ochii, înduioşată poate de lacrămile mele sincere, murmură:

— Nu te-am iubit niciodată[1]

[1] Reproducem aceste fragmente, aparent străine de obiectul cercetării noastre, pentru a întregi informația cu privire la preocupările scriitorului din vara anului 1919, cu prilejul călătoriei în Transilvania. Acelaşi *Ms. 2b* conține proiectul unei proze cu un pronunțat caracter umoristic *[Ea şi el),* schițînd etapele iubirii între 10 şi 70 de ani.

EMIL REBREANU

EPISTOLE. ALTE DOCUMENTE. CRONOLOGIE.

C.M.L.R., 346

E iarnă. Zăpada e groasă şi începe a îngheţa. Sînt singur într-o odaie, unde nu am foc şi e chiar aşa de rece ca afară... E încă dimineaţă. Mă scol să studiez cu lampa, însă astăz nu pot. Afară e frig, în casă poate şi mai tare şi eu stau lîngă o masă plină de poze... Şi e ceva grozav, cînd începe a vorbi liniştea!... Un cuget te îndeamnă la ăsta, altul la altceva şi a trecut timpul aşa, că s-a făcut dimineaţa... Nu-i nimeni, nu-mi ştie nimeni durerile mele. Din cînd în cînd îmi vine, îmi tresare prin minte o persoană pe care atîta o iubesc şi de care mă leagă atîta iubire. Cum nu, doară mi-e sorioară, e sorioara mea Livia, care atîta sacrifică pentru mine! Atîta aş vrea să trăiesc, să-ţi pot reîntoarce tot binele făcut cu mine... Şi acuma, te rog lasă-mă să-ţi sărut fruntea întru mulţămirea pentru sacrificiul făcut. Lasă-mă, te rog, să te sărut, dar numai în chibzuire!...

Să vede bine afară, e dimineaţă. Ce aud? Da! Trag clopotele! A murit o femeie... Am visat rău

azi-noapte... Mă scăldam la Heitaşi[1] prin vis — în Năsăud — cu Octavian Pop; vine o undă mare şi ne duce!...

îndată trag perdeaua la fereastră şi mă pun în pat: nu încă, încă nu, nu mă chemaţi la viaţa pămîntească... Mergeţi, vă depărtaţi voi dureri pămînteşti şi suferinţe mîrşave!!...

Şi numai Divia mă plîngea!... Pe mine şi pe Octavian... Aşa e de frumos a visa cu moartea!... Şi-ţi tremit călduroasele mele salutări din depărtare.

Emil

Pata, 26. XI. 1910

M.L.R., 1643

Dragei mele verişoare: Virginia Todoran

Fellak / Szolnokdoboka megye[2]

Spre aducere-aminte de la petrecerea din Broträ din 27 mai 1912 n. verişoarei mele. Cu drag:

Em. Rebreanu

B.A.R. 144319

D-sale D-lui Liviu Rebreanu / redactor al *Rampei*

Bucureşti / 7, Strada Sfîntu Ionică 7
România

Năsăud, în 3 oct. 1912 n.

Iubite Liviu!

Cu toate că nu ai scris acasă de cînd ai promis că vei da semn de viaţă despre Tine în toată săptămînă, totuşi te cerc eu cu scrisoarea prezentă. De cînd nu

[1] Stăvilarul unei mori pe Someş, lîngă Jidoviţa.
[2] Fotografie reprezentînd un grup de fete şi băieţi (printre care şi Emil Rebreanu). îmbrăcaţi în costume naţionale.

ți-am scris, sau mai bine-zis, nu mi-ai răspuns scrisorilor mele, ești însurat, fericit, iar eu am trecut preste cele mai grele condițiuni și încercări a vieții. După multă trudă și suferințe sînt pe clasa a opta aici, în Năsăud, înscris de elev ordinar. Pe mîne avem petrecerea — jubileul gimnaziului de 49 ani — și tot mîne vine și episcopul din Gherla, Dr. Hossu, aici în N.

Nu vreau să-ți înșir multe, pentru că tu mi-ai spus odată că să vorbesc îndată, fără multe ceremonii, că ce vreau.

Iulius mi-a tremis 130 cor., taxa de examen de pe cl. VH-a, cînd am depus-o. De la dînsul nu mai pot cere altul. Țin de o datorință frățească să mă întorc la Tine și să te rog de cîteva parale. Clasa VH-a am făcut-o acuma, în 1 sept. a. c, cu succes bun. Am rămas gol în toată privința. Haine nu am, ghete, pălărie iară nu, și acuma sînt octavan. Te rog deci să fii atît de bun și să-mi tremiți cîteva coroane spre a-mi putea soloi' la păpucari, căruia îi sînt dator cu 20 cor. Cu ocaziunea petrecerei, am fost silit să-mi fac o păreche de ghete și mai ales că am rol într-un trilog — și încă rolul principal — pe care-l jucăm mîine seara înaintea episcopului. De la tata nu pot să cer, că nu are de unde să-mi deie; Iulius mi-a dat numai acuma de o lună 130 cor., iar din alt loc nu am de unde să cer, decît de la tine. Mai am anul acesta și apoi voi scăpa cu matura atît de mult dorită. Nu-ți amintesc cîte lipse am, fără eu mi-am luat îndrăzneala să mă rog Ție să binevoiești a mă ajuta cu cîte ceva pînă la absolvirea liceului. Mă rog Ție, care are de unde a mă ajuta din cînd în cînd cu oarece,

A pingeli, a repara încălțăminte (germ. *sohlen).*

ca pe un frate. Să am celea trebuincioasă nu ți-aș cere și nu te-aș incomoda cu rugări... Poate că nu-ți convine că te năcăjesc cu scrisoarea-mi prezentă și te rog să mă ierți! Trebuie să cugeti că și Tu ai fost vreodată năcăjit și cît de bine ți-a căzut cînd te-a ajutat cineva. Ți-aș scrie mai multe noutăți de pe aici, dar mă păzesc. îndată merg la proba de chor și de teatru. Te-aș ruga, dacă poți, tremite-mi cîteva parale să-i plătesc păpucarului, care mă așteaptă de bani o săptămînă, în nădejdea că-i voi da. Și cîte neajunsuri am eu, Doamne!... Dar nu mai zic altele. Cred că tu ai inimă de frate.

Te sărută și sărut mînile la D-na:

Emil Rebreanu / oct.

P. S. Iartă-mă că-ți tremit scrisoarea nefrancată, însă numai astfel pot.

B.A.R. 144312

Năsăud, în 21. IV. 1913 n.

Iubite Frate!

Cred că te-a găsit scrisoarea aceasta după cum am adresat-o. Cetesc *Rampa* cînd ne vine, de unde am aflat că ești redactorul ei.

Să apropie vremea de examene. în 8 mai avem examenul de clasă și îndată (a 3-a zi) după aceasta, examenul scripturistic de maturitate.

Am scris în tot locul de unde am avut nădejde că voi putea căpăta taxa de maturitate și pentru tablou (unde ne-am pozat clasa întreagă), dar nu capăt de la nimenea banii aceștia.... Iulius zice să-i cer de la tine, pentru că el mi-a dat 130 cor. astă-toamnă, unchiul din Feleac mă îndrumează la tine, iar tata nici la un caz nu mî-i poate da, deoarece nu are. Sînt foarte năcăjit!... Am făcut 4 clase din propria-mi diligință și pe

cheltuielele mele şi acuma, cînd sînt silit la un biet ajutor de 50 cor., nu mi-1 pot da nici părinţii, nici fraţii, nici rudeniile... Tata zice că, dacă nu capăt banii aceştia de la tine, să nu fac maturitatea... Să-mi pierd un an, eu de 22 de ani de bătrîn!...

Ţi-am cerut astă-toamnă cîteva coroane să-mi plătesc nişte ghete, cari şi astăzi îmi sunt neplătite, dar ai zis să mai aştept... Aştept, aştept... Dar pînă cînd? După ce voi ieşi din şcoală? Atunci m-a feri D-zeu să cerşesc mila altora, ca astăzi... De-atîtea ori m-am întors cătră tine cu rugăminţi şi niciodată nu mi-ai dat nici 2 fileri... Nu mi-ai dat tu, care ai avut şi ai... Dar fraţii noştri mai în grabă ajută streinii... Dar las' că aceia te ştiu linguşi mai cu multă artă decît noi, bieţii săteni din Ardeal! De la cine să cer eu acestea 50 coroane? Sau să nu mă supun examenului de maturitate? Te rog spune-mi ce să fac? Scrie-mi dacă ai vreme şi dacă crezi că viitorul unui frate de al tău e mai mult decît un articlu din *Rampa.* Numai în cazul acela te rog să-mi scrii, dacă merit să te gîndeşti pe 5 minute la viitorul meu...

în sfîrşit, ce folos aş avea de sfat, dacă acuma, în cel mai grav caz, nu m-ai putea ajuta cu acestea 50 cor., de cari am lipsă?... Pînă în 1 main. trebuie să plătim taxele amintite. în caz contrar, nu suntem admişi la scripturistică...

Dacă într-adevăr ai avut gînd să mă ajuţi vreodată să scap din gimnaziu, te rog şi fă-mi dorinţa, fă-mi binele acesta de a-mi tremite 50 cor. pînă în 1 mai st. n., a. c. O să-ţi înapoiez suma dacă voi scăpa şi-mi voi cîştiga un oficiu, oricare ar fi acela...

Nu ţi-aş fi cerut banii aceştia, dacă i-aş fi căpătat din alt loc... Şi acuma îmi vin în minte cîţiva conşcolari cari... deşi bogaţi de acasă, primesc în

toată luna cîte 10—15 cor., bani de buzunar, de la fraţii lor mai mari... Da noi — mai săraci — nu mai este atîta iubire, la noi există o uitare de toţi, cari odată ni-e erau dragi, îndată ce ne depărtăm de ei...

Am multă încredere că vei fi atît de bun şi-mi vei tremite suma aceasta, îndată după primirea scrisoarei, ca pînă în 1 mai eventual să pot cere ceva bani de la vreun cunoscut... strein.

Nu te voi năcăji altul cu cereri, niciodată! Acuma dacă poţi să-mi împlineşti cererea — bine, dacă nu, din partea ta iară poate fi bine...

Te salută cu drag, fratele tău:

Emil
cl. VIII gimn.[1]

N.[ăsăud], în 8.V. 1913 n.

Iubite Diviu!

Iartă-mă că te năcăjesc atîta cu scrisorile mele, dar nu am ce face... îţi scriu poate de cea din urmă dată şi cred că mă vei ierta pentru atîta neplăcere cîtă ţi-am cauzat — acum de 3 ani — cu rugăminţile mele fără rezultat.

Ţi-am scris o epistolă de vreo 3 săptămîni pe adresa „str. Sîntu Ionică, 7". Cred că ai primit-o... Da, e imposibil să nu mi-o fi primit. Şi te-am rugat frumos în scrisoarea aceea să mă ajuţi cu taxele de maturitate, acuma de întîia şi ultima dată... Examenele sunt aicea, scripturistică de maturitate se începe marţi, în 13 1. c. st. n. şi banii de lipsă nu-i am — eu singur în toată clasa a opta. Ştiu că, dacă ţi-ai da seama şi tu cît de puţin de însemnătatea maturităţii mele,

[1] Pe ultima pagină a epistolei este notat cu creionul: „Trimes 70 cor. la 20. IV. 1913. I,.R."

mi-ai fi răspuns dacă nu poți să mă ajuți... închipuie-ți că pentru banii aceştia să-mi pierd un an de zile, eu, care-s acum de 22 ani aproape!! Acuma nu-s în Turda să mă supun examenelor cînd voi vrea... Dacă pînă în dimineața cînd se încep scripturisticele — şi încă înainte de începerea lor — nu plătesc taxele, nu pot să fiu admis la scripturistice...

Tu vei avea de lucru, desigur, şi nu vreau să te rețin de la afacerile tale. Deci te mai rog frumos să binevoieşti a-mi tremite 50 cor., de cari te-am rugat în scrisoarea precedentă... Dacă poți, te rog şi-mi tremite suma asta pînă luni după amiaz... Dacă nu mi-ai primi scrisoarea aceasta decît duminecă, te rog tremite-mi-i telegrafice. îți voi mulțămi totdeauna şi o să ți-i înapoiez încă în decursul verii acesteia. De la tata nici în cazul cel mai rău nu-i pot să-i capăt, pentru că e de tot amărît, de la Iulius nu mai pot să-i cer, avînd şi dînsul năcazul lui. De altcum, el mi-a dat taxa examenului de pe cl. VH-a şi încă şi de altă dată...

Ție — cu toate că încă ai lipsă de parale — nu ți-ar părea atît de mult dacă mi-ai tremite banii aceştia şi cel puțin vei vedea că un frate de-al tău a absolvat gimnaziul din Năsăud...

Cel mai nenorocit om de pe globul pămîntesc aş fi dacă nu m-aş putea supune examenului de maturitate şi întreaga mea viață poate nu aş face altceva decît aş blăstăma soartea şi oamenii cari văd că-s atît de răi şi nemiloşi.

Astăzi încă avem examen de clasă, deci iartă că ți-am scris atît de fregmentar şi urît...

Ultima oară te rog să-mi tremiți banii de maturitate ceruți.

După primirea lor şi după examenul de maturitate o să te întreb referitor la alegerea carierii.

Te sărută fratele tău:

Emil

U.L.R. 2181

[mai, 1913]

i - . - i [1]

Nu pot descrie adînca părere de rău pentru neparticiparea Anuței la Maial[2]... Am ştiut cu o zi înainte de petrecere că nu va veni şi totuşi o aşteptam... Am auzit că nu vine din cauză că iubita ei mamă ar fi bolnavă... şi am auzit că nu vrea să vină pentru că a făcut un complice să nu vină cu nişte d-şoare tot de pe valea aceea... .Şi m-am resemnat.

în după-amiaza Maialului a fost un timp frumos... Soarele îşi arunca sulii săi de raze fierbinți pe pămîntul încă umed şi cei cari au dansat în „lager" desigur i-au fost mulțămitori. Cătră 6 oare am mers să văd cum joacă căluşerii?... Acolo era o lume de oameni privitori şi alta de dansatori, toți atît de necunoscuți parcă... M-am uitat puțin la ei, apoi la jocul câluşerilor, cari au dansat... bine... Se zice că nu ar fi ştiut toți să joace şi era cît p-aci să nu-i lese să se producă... După jocul lor a urmat o *Someşeană,* dar nu am putut să stau acolo pînă la sfîrşit, căci stoluri de gînduri îmi frămîntau mintea şi... deodată m-am trezit pe drumul trenului... Monstruosul bivol de foc sosise, care adusese un „ilvan" şi numai atuncea a trebuit să mă conving pe deplin că spusa aceea a fost adevărată: Anuța nu vine...

Seara îşi slobozise mantaua sa plumburie, ce se înnegrea văzînd cu ochii... Prin văzduh plutea un vînt lin, care ondula întreaga natură... Ca trezite din somn,

[1] începutul epistolei nu ne este cunoscut,
[2] *zhm* de 1 Mai.

adierile unui vals clătinau frunzişurile, şoptind tainic, ca un suspin de dragoste... Mi se păru că nu auzisem niciodată valsul acela... Atîta înduioşare la auzul unui cîntec de vioară nu mă cuprinse decît o dată în viaţă: cînd am auzit o serenadă, acuma nu de mult... Publicul se împrăştiase... Vedeam fete trecînd pe lîngă mine, ca umbrele... Nu-i Anuţa, iară nu-i ea!!!... Dar stai numai! Văd o d-şoară care — din depărtare seamînă cu Anuţa... Din depărtare... M-apropii de dînsa... Mă priveşte lung, crede poate că nu-s cu toate minţile... Parbleau!... Şi rămîn iară singur...

în sală dansul se începe la nouă oare... *Someşeana* întîie din sală merge bine, ca totdeauna... Am dansat cu Deontina B., care amintea des pe d-şoarele Slăvoacă... Vai, numai atunci văzusem cît de gol e prin sală! Muzica îmi părea un urlet de durere, fetele nişte fantoame, tinerii — monştrii nesuferiţi... După *Someşeană* voisem să plec acasă... dar ceva parcă mă ţinea legat... Şi dacă totuşi va veni Anuţa? Voi şti că dînsa a fost la petrecere şi eu am mers acasă... Am stat pînă la trei ceasuri dimineaţa... Am vorbit multişor cu Zoe Suceava, dar nu ştiu ce, căci gîndurile îmi erau departe şi confuze... Cugetu-mi cald şi doru-mi puternic zburau în jurul casei, unde mi-am dat seama că Anuţa e cea mai desăvîrşită fată din cîte cunosc pînă acuma...

Am dansat mult, căci dacă stam dus pe gînduri începeau să mă năcăjească toţi cu... zîna din poveşti... Toată petrecerea a fost un chaos... Dansam cu d-şoara care-mi ieşea în cale; dansam pînă mi-o cerea altul; dansam ca o maşină — fără nici o vlagă... Ici-colo mai vedeam vreo păreche şoptindu-şi tainic cîte-un cuvînt — poate de dragoste — iar în alt loc rîdeau şi cochetau... O seamă poate să-şi fi petrecut bine, dar mie:

Ce-mi pasă că Phoebus cu milă împarte
Pe ţermuri şi insuli lumină şi flori,
Cînd ceriul speranţei e veşnic cu nori
Şi-Anuţa veşnic departe?!!...

Gîndurile îmi umplură sufletul... M-am retras într-un colţi de sală şi mă cugetam la o după-amiază petrecută în Ilva Mare... Stam la fereastră... Eram răzimat cu spatele de geam, iar Anuţa şedea pe un fotoliu înaintea mea... Eu aţineam cu trupul ultimele raze ale frumosului soare de primăvară, iar peste umerii mei străbăteau cîteva zmocuri de raze aurii cari luminau fruntea ei albă şi liniştită... şi ochii ei atît de clari şi senini şi frumoşi cum nu am văzut asemenea niciodată...

Mi s-au umezit genele... Simţeam nenorocirea ce-mi era în apropiere, simţeam bine că inima Anuţei e pierdută pentru mine... Capu-mi fierbea, iar pămîntul părea că-mi scapă de subt picioare... M-am pus pe un scaun... apoi mi-am luat pălăria şi... am părăsit locul nenorocirii mele...

Astfel a decurs Maialul... Rău, atît de rău că nicicînd nu mi-am petrecut mai slab ca acuma... Pustiul şi urîtul îmi erau tovarăşi de cruce şi erau mereu cu mine... Şi cred că nimeni nu va spune că a fost frumos ca altădată... Zoe Suceava mi-a amintit de Anuţa şi a zis că dacă ar fi Anuţa, ar fi mai plină sala... Nu ştiu ce-am răspuns, dar cred că foarte i-am acceptat vorbele... Ar fi mai plină sala, ar fi mai plin sufletul meu de bucurie...

Oare de ce nu a venit Anuţa la Maial?... De ce? Şi atît de mult să se fi înstrăinat de Năsăud că nici

nu vrea să-1 vadă pînă voi fi eu pe aicea?... într-adevăr să fi silit atît de mult pe nişte d-şoare să nu vină la Maial? Sau doară fetele acelea să aibă atîta influinţă asupra d-şoarelor Slăvoacă?... Pe mine Anuţa nu poate fi supărată; că-s altele? îmi pare rău, dar desigur, fără mare greşală... Să-şi închipuie orişicine, eu să-arăt scrisorile nu ştiu cui, la lumea de studenţi!.. Nici nu am decît un singur prietin între toţi studenţii.. A primit o scrisoare anonimă şi... totul e limpede.. Sînt vinovat... criminal... Nu mi-a rămas altceva decît puşcăria — pe viaţă... Aşa cred o seamă de oameni. Da, şi mi-ar părea nespus de rău dacă Anuţa într-adevăr m-ar crede un om „fără de caracter", după cum însuşi are îndrăzneala oarecine să-mi spună — dar totuş nu chiar în faţă... ca oamenii de omenie... Nu înşir mai multe... Numai cît atît de mult aş regreta dacă ar trebui să constatez că Anuţa încă ar fi ca toate d-şoarele de pe aici... Eu sînt cu cea mai bună impresie posibilă despre Anuţa... o cred perfectă în toate celea... dar să-mi aud conţinutul scrisorilor de la alte fete, să trebuiască să ştiu că tot ce am mai scump şi mai sfînt să devie o profanare, mă doare, nespus de mult mă doare... Ce i-am făcut eu Anuţei?... Singura greşală îmi este poate că prea mult o stimez şi... mi-e simpatică nespus de mult... Nu vreau să mai zic deocamdată nimica... Trebuie să îndur calomniile cîte să fac pe contul meu, să le mai îndur vreo două săptămîni — pînă la plecarea mea la Bucureşti... Apoi... desigur mi-or da pace... gurile... rele...

De Anuţa nu pot să-mi presupun nimica rău... Atît de mult o ţin de o perfecţiune femeiască, atît de mult o stimez, încît nu poate să intre în sufletul meu nici umbră de bănuire... că dînsa m-ar calomnia cu alte fete împreună... Nu-i mai frumos să-i leagăn în suflet amintirea Anuţei, dulcea amintire? Şi crede, vai, crede, scumpa mea prietenă, că oare cîndva ne vom întîlni încă... şi ce frumos va fi atuncea să ne revedem veseli şi cu inimă bună!!!

Foarte aş vrea să ştiu de unde ştie d-şoara respectivă ce i-am scris eu Anuţei... Şi aş dori să ştiu că-i supărată Anuţa pe mine de mă dă cu totul uitării?... Sau nu mai vrea să-i scrie „criminalului" care-ţi trimite scrisoarea de faţă?... Va fi atît de gentilă să-mi spună?... Şi aşa-i că să aştept răspunsul în zilele acestea?

Multe salutări familiei Slăvoacă. Anuţei îi sărut minutele de nenumărate ori:

Em. Rebreanu

B.A.R. 144311

D-sale D-lui Diviu Rebreanu / publicist

Bucureşti / 7, Strada Sfîntu Ionică, 7
România

Năsăud, în 8. VI. 1913n.

Iubitul meu Frate!

Dacă te-ar putea interesa ştirea că am făcut matura, pot să ţi-o spun şi totodată vreau să-ţi comunic că prin 5, 6 iunie st. vechi voi fi în Bucureşti... Nu-ţi ştiu adresa, pentru că nu mi-ai făcut-o cunoscută şi prin urmare nici nu voi putea să te cercetez pe tine... Cu Al. George stau în corespondenţă de mai multă vreme, care mi-a schiţat întrucîtva viaţa de pe acolo, dacă tu — la atîtea scrisori de ale mele — nu mi-ai putut-o spune... în Ungaria nu am voit să stau nici la un caz, pentru că nu mi-aş fi putut afla o carieră potrivită mie, afară de profesura şi dreptul. Iar a mă scrie la una dintre acestea carieri, aicea mi-e cu neputinţă... Totodată

ca unui frate îți pot spune că vreau să mă dedau cu viața de acolo pînă la toamnă — pînă la înscriere — şi afară de aceasta vreau să-mi cîştig un post mai bunişor, să mă pot susținea... îndată, dacă voi sosi la Bucureşti, te voi cerceta şi te voi ruga să-mi cîştigi undeva un loc, ca să-mi pot asigura viața pe cîtva vreme... pînă voi afla un post mai potrivit cu mine...

Nu-ți scriu altceva, decît că în 5—6 iunie, după călindarul nostru, voi fi în Capitală... Celealalte le voi isprăvi în persoană...

Pînă la revedere, te sărută fratele tău:

Emil/ stud. abs.

C.M.L.R.

Năsăud, în 12. VI. 1913

Dragii mei!

Credeam că o să merg pe la voi în zilele acestea, însă mi s-au schimbat lucrurile, astfel că mîine trebuie să plec la Bistrița ca să-mi pot scoate paşaportul, iar pe duminecă, în 15 1.c. dimineața, plec spre Bucureşti... îmi pare nespus de rău că nu pot să-mi mai văd încă o dată [înainte] de a pleca, verişorii mei dragi şi îndeosebi cu Iuliu aş fi vrut să mă întîlnesc, să-1 pot întreba mai multe cele referitor la cariera de profesor... Dui Diviu i-am spus că plec acuma duminecă şi, prin urmare, nu pot să-1 fac să mă aştepte pe la gara din Bucureşti de-atîtea ori. Das' că o să vă scriu de prin Bucureşti, iar cînd voi veni la asentare[1] — pe anul viitor — vă voi face vizita...

Primiți, iubiții mei, deocamdată o fotografie de a mea în semnul celei mai mari dragoste ce v-o port... Nu am corespondat cu voi, pentru că ați fost poate prea aproape, dar o să vă scriu mai des din Bucureşti... Unchiului îi puteți spune că din religiune am eminent şi purtarea morală bună. Vorbele ce ie-a auzit au fost nişte fraze goale şi fără căpătîi... Şi trebuie să se ştie şi aceea că sînt creştin bun. Cînd veniți pe la Năsăud? M-au invitat şi pe mine la petrecerea din Bistrița pe a doua zi de Rusalii, însă pe vremea aceea voi fi la Teatrul Național din Bucureşti...

Sărut minele mătuşei şi unchiul[ui], iar pe voi vă sărută verişorul vostru,

Emil Rebreanu/ stud. abs.

C.M.L.R.

Steaua mea...
Dar iată, piere al ei foc
Se sting, precum s-a dus
Şi-al meu noroc[1]...

C.M.L.R

Adio la Năsăud...[2]

într-un amurg posomorit părăsesc Năsăudul poate pentru totdeauna... Mă despart de leagănul durerilor mele, dar o jele fără margini mă cuprinde... Părăsesc văile romantice, pădurile seculare,cerul senin, părăsesc şi puținii oameni de cari m-a legat vreo simțire mai caldă. Părăsesc pe Anuța... cel mai scump tezaur al visurilor mele.

Dar iată, abia se mai vede din locurile părăsite. ...Atunci îmi vin întîiaşi dată în minte că pămîntul acesta a fost apărat de vitejii grăniceri de legiunea a doua... Parcă văd oamenii aceştia robuşti, cu mîinile nobile, dar a căror urmaşi sunt slăbiți şi destrăbălați.

[1] Recrutare (germ. *Assentierung).*

[1] Versuri scrise de Emil în anul 1913.J
[2] Este de presupus că textul a fost conceput în 1913, an în care Emil Rebreanu a absolvit gimnaziul din Năsăud.

Noaptea se lasă de-a binele şi-mi pune hotar [ochilor]*, dar inima îmi va iubi locurile de suferinţă şi tot atît de plăcute cînd trebuie să le las...

B.A.R., 144314

Năsăud, în 19. VI. 1913 n.

Iubite lyiviu,

Astăzi am primit scrisoarea de la tine şi mă grăbesc să-ţi şi pot răspunde... Cu toate că am renunţat cu totul la tine, totuşi am mai avut de gînd să te mai rog de ceva... Dacă nu mi-ai fi împlinit cererea aceea, desigur că nu mai încercam niciodată să trec graniţele Ungariei. E vorba de paşaport. Mi-am făcut rugarea, am plătit taxa obicinuită şi cînd e să-1 capăt — cu toate că am fost în persoană, avînd de protector pe Scridon, protonotar — mi-au băgat de vină că stau subt miliţie... De-am spus că la asentare, la primăvară, iară o să viu şi cîte toate le-am îndrugat, dar nu am putut face nimica. Zic domnii aceia că au căpătat o ordinaciune ministerială foarte severă cu privinţă la emigrări în ţări străine, fie ele chiar şi călătorii mai scurte, şi nu pot căpăta paşaport decît bărbaţii trecuţi de 42 ani... Cu toate acestea, mi-a promis vicecomitele că, dacă îi voi putea motiva rugarea — cu care trebuie să mă adresez Ministrului — cu motivele ce urmează, mă asigură că în decurs de *o* lună voi fi posesor de paşaport.

Ascultă, te rog, condiţiunile:

Mai întîi de toate, am lipsă de un atestat de la tine, în care trebuie scos în relief faptul că tu, ca frate, vreai şi ai mijloacele ca să mă porţi la Universitatea din Bucureşti — ori şi la ce facultate — care atestat trebuie subscris de către primarul Bucureştilor şi totodată şi din partea Consulatului austro-ungar de

acolo... Cred că atîta treabă îmi vei putea isprăvi îndată şi-mi vei tremite atestatul acela ca să-mi pot înainta şi rugarea şi, totodată, să-mi caut o slujbă peste vară... în mai mare tihnă. De aicea trebuie să alătur un atestat de paupertate, unul medical şi o deobligare cum că la primăvară mă voi prezenta la asentare... O să-mi isprăvesc eu cu toate, numai să am scrisoarea de la tine... Te rog dară şi, înainte de toate, îmi umblă şi-mi capătă un atestat în înţălesul de mai sus... şi dacă poţi, numaidecît mi-1 tremite...

Să-ţi spun dar planurile mele, cari văd că te interesează şi pe tine şi de care îmi pare foarte bine...

Da Conservator nu am vrut să merg niciodată, pentru că nu simt în mine vreun talent extraordinar... de artist... Poate că atîta ispravă aş face şi eu, ca cei mai mulţi elevi ai Conservatorului, însă dacă nu m-aş putea ridica la ceva mai mult, de ce să fiu un om stricat? „Decît un vis sarbăd, mai bine un nimic", zice Eminescu... Şi dacă merg la Bucureşti, apoi desigur voi face treabă...

Visul meu, încă de la începutul anului şcolar trecut, a fost ca să urmez filozofia şi anume: să fiu profesor de limba română, maghiară şi istorie... din cari am fost mai tare decît orice eminent din clasă... Am povestit cu Dr. Seni şi cu directorul Gheţie, cari îmi spun că profesori de limbi nu pot fi aici în Ungaria, dacă nu am învăţat limba greacă, ci numai studiile suplinitoare de limba aceasta... Nu ştiu, aşa-i şi în România? Şi nu am învăţat greacă, pentru că am fost privatist pînă în clasa a opta, iar suplinitoarele — din cari am nota eminent — mi-au fost mai uşoare, propunîndu-se în limba maghiară... Mie-mi place filozofia, însă dacă nu voi putea fi profesor de limbile şi studiile amintite, adăugind şi geografia în locul limbei

maghiare, va trebui să renunţi la ea... Mi-ar plăcea nespus de mult şi medicina — unde pot merge şi fără de limba greacă — dar la această facultate nu am visat niciodată... Nu, pentru că o ţineam mai pe sus de mine... Credeam că voi fi în vreo cancelarie în vremea cît voi fi liber şi totodată voi putea studia şi filozofia — o ştiinţă care nu mi-ar fi fost grea nici la un caz şi la care m-aş fi priceput... foarte bine... însă acuma cînd îmi spui că aţi fi dispuşi să mă înscrieţi la Facultatea de medicină, acuma cînd văd că totuşi te interesezi de viitorul fratelui tău... nu aflu cuvinte cum să-ţi mulţămesc bunătatea ta... Da medicină — din lipsa paralelor — nu am putut să mă cuget niciodată... Ştiu atîta, că e o carieră frumoasă şi o ştiinţă tot atît de faină... Nu ştiu, îţi baţi joc de mine, însă parcă nu pot să-mi cred ochilor... că eu — pribeaguL — să am noroc... Cetindu-ţi epistola de mai multe ori, trebuie să cred că totul va fi aşa... Deci, îmi aleg Facultatea de medicină şi-ţi mulţămesc din inimă, asemenea şi cumnatei Fanny, de interesarea ce mi-a arătaţi... Şi ca să mă cunoaşteţi mai bine — doară nu ne-am văzut de trei ani — Vă tremit o fotografie de cînd m-am pozat ca maturizant... Trebuie să-ţi declar, iubite frate, că toată silinţa mi-oi pune-o la studiatul medicinei şi-ţi voi arăta rezultatele cele mai frumoase posibile... Cu literatură încă mă ocup şi încă foarte mult... Şi eu scriu: poezii, nuvele, frînturi de teatre... Am trimis o dată lui Bornemissa. Nu mi s-a publicat din pricina limbii, care cred că mi s-a tocmi trăind mai multă vreme între români, cari îşi ştiu vorbi limba. îmi spune că îmi vede talentul în scrisul meu şi de dat, voi da lucrări bune cu siguranţă...

Peste vară voi merge într-o cancelarie, undeva. O să-ţi scriu cînd voi şti că unde... Te rog să-mi scrii că pînă cînd staţi în Bucureşti şi unde veţi merge peste vară?... Pot să te întreb că în 15 august vechi să merg la voi?___

Nu ar fi rău să primesc o bursă, nu-i vorbă, cît de tîrziu, dar bine-ar fi să-mi afli şi postul acela de meditator la Seminarul Nifon... Pot să-ţi spun că-s corist şi mă mai pricep şi în ale bisericii...

Te rog şi-mi cîştigă atestatul de care am vorbit mai sus, ca să-mi isprăvesc cu paşaportul, să pot umbla liber de aicea în România şi să pot trece cu siguranţă la toamnă... După primirea atestatului o să-ţi mai scriu mai multe... Vă mulţămesc amîndurora de atenţia ce mi-o daţi şi aflaţi că m-aţi făcut atît de fericit!... Şi cum aş vrea că îndestulirea aceasta să nu-mi fie tulburată!... Oare într-adevăr va fi?

Sărut minele cumnatei necunoscute, pe tine te îmbrăţişează fratele tău iubitor:

Emil

C.M.L.R

ODA GIMNAZULUI DIN NĂSĂUD

Astăzi virtuţii belice străbune
Fiii lui Marte de pe valea Rodnei
Ştiind să-nsoţească două redivive
Virtus Romana!

Dacă romanii, domnitori ai lumei,
în mima noastră, acea veche Romă,
Zidind altare şi temple măreţe
Sacrei Minerva...

' Oda — scrisă de preotul Ion Lazăr de Roma, în anul 1863,—a fost copiată de Emil în 1913. O reproducem, considerînd-o semnificativă pentru relevarea sentimentelor patriotice de care era animat.

Astăzi strănepoții, Ție, o, Minervă!
Ție-ți consacră brava sa junime,
Ea va fi ție auriul templu
în Dacia veche!
Sălteze Blajul, mica noastră Romă,
Braşovul ante, cu tine Beiuşe!
Ca să poată-ntinde mîna de frăție
Soțului june...
Durmiți în pace venerînde umbre
Din legiunea a două română,
Căci răsplătire Vouă acuma mare
Este la ceruri!...

C.M.L.R

CÎNTEC

O, inimă, ce mai zvîcneşti
De-o dulce amintire,
Ce vrăji te-ndeamnă să-mi vorbeşti
De trista mea iubire?

De ce vreai rana s-o scorneşti
Dusă spre vindecare
Doi ochi divini să întîlneşti
vȘi-o jale atît de mare!

Cînd ruga-mi nu află echo
în inima ei bună
De ce nu-i zici pe veci adio
Tu, inimă nebună!

Ce te învîrți cu-atîta drag
în jur de sfînta-i casă
Cînd ştii bine că pe-un pribeag
Nenorocit îl lasă...

...Ci du-te, du-te pe-al tău drum,
Pe-a plîngerilor cale,
Mai "bine-ți va fi ca acum
în valea ast' de jale...

Ori rătăceşte s-o întîlneşti
De cea din urmă oară
Şi spune-i cît o mai iubeşti
Inimă călătoare!...

Apoi... vino într-al tău sicriu
De-mi adu trista veste
Că sufletul ei e pustiu...
Şi-al meu se veştezeşte...

Năsăud, în 12. VII. 1913

B.A.R., 144315

Iubite Diviu,[1]

Te rog să nu te îngrozeşti de atîtea scrisori ce primeşti de la mine... Nici eu nu te-aş conturba atît de des, însă timpul e sosit şi nu mai pot aştepta mult...

Paşaport nu capăt... Se scandalizează toată inteligința română că pentru continuarea studiilor domnii unguri nu vreau să mă lese în altă țară... Mi se spune că dacă aicea am fost atît de „fericit" şi am făcut matura, tot aicea să mi-o şi validitez. Dozinca li-e aceasta: „itt elued, haluod kell"[2]. Cu toate lozincele lor, eu sînt pe deplin hotărît să trec în România, cum mi-a ajuta D-zeu... De sărit pot destul de bine, pe clasa VIH-a fiind comandant la gimnastică... De altcum, lîngă Zerneşti, am un prietin bun — student octavan — care, cu toate că acuma e în Năsăud,

[1] Pentru datarea episto'ei poate servi însemnarea marginală de pe prima pagină: „Răspuns 11. IX. 1913. L.R.".
[2] Aici trăieşti, aici mori (magh.).

mi-a promis că părinţii lui mă vor trece cu siguranţă... Servitorul domnului respectiv de lîngă Zerneşti, în schimb pentru 10 coroane, mă trece pînă în Sinaia. Deci trecerea nu ar fi mare lucru...

Notarului, unde sînt azi, i-am abzis şi în 1 oct. îi soseşte un nepot care m-a înlocui în cancelarie... Aşa cred că în 1—2 oct. eu voi pleca de aicea... Cînd şi la care tren să mă aştepţi, îţi voi telegrafia din Braşov. Te rog să-mi dai adresa precis, să ştiu unde să te caut în caz dacă — din ceva motive neprevăzute — aş întîrzia cu trecerea vreo zi, două şi să-mi scrii, iubite frate, circulaţia obişnuită de la gară pînă acasă la voi.

Să trec acuma la finanţe... Bani de călătorie am pînă la graniţă... Mai departe şi dacă aş avea nu mi-ar fi buni... De altcum nu mă incomodează prea tare... Uite, după cum te-am rugat şi în scrisoarea închisă din urmă, te rog a-mi tremite biletul tău de liber percurs sau de jumătate — cum ai — să nu am de plă-t't mult pentru tren... Nu ştiu cît m-a costa mersul din Sinaia pînă în Bucureşti, însă te-aş ruga să-mi tremiţi 20—30 lei într-o scrisoare recomîndată pe adresa mea... Banii să fie de hîrtie, ca în caz dacă nu aş putea folosi biletele de la tine, cel puţin să fiu asigurat că voi putea străbate pînă în Bucureşti... Banii aceştia nu mi-i tremite cu mandat poştal, căci eu am lipsă de parale din România...

Motivul că voiesc să plec mai de timpuriu e că vreau să-mi aleg o carieră potrivită firei mele...

Aştept de la tine biletul acela de tren — dacă crezi că am nevoie de el — sau bani de călătorie de la graniţă pînă la Bucureşti şi... un sfat bun... pentru călătorie...

Ai amintit într-o epistolă ce ai scris acasă că nu mi-am schimbat planul de a trece la tine? Ce plan?... Eu nu am planuri, ci numai un scop spre a cărui realizare vreau să muncesc şi să sufăr... numai şi numai ca să-1 ajung... Şi acesta scop mi-e să trec în România, într-o ţară cu totul necunoscută mie, în a cărei serviciu doresc să-mi pun toate puterile şi de la care îmi aştept binele ce-1 putem avea în viaţa asta vremelnică, ori îmi aştept suferinţele, cari m-au urmărit totdeauna ca umbra trupului meu...

Nu, iubite frate, eu nu mi-am schimbat planul, căci unica dorinţă mi-a fost — acuma de trei ani de zile — să ,trec în România, să studiez şi... să scriu...

Aicea ce să fac? Să fiu vicenotar o viaţă întreagă? Părinţii sunt mînioşi pe mine că am făcut matura şi că vreau să studiez mai departe... Aicea nu voi avea viitor, nu voi avea mîngîiere şi nu-mi rămîne aicea altceva decît un *nimic* îngrozitor... Nimica... Vai, te rog şi sloboade-mi o rază din lumina zilelor bune ce trebuie să vină, ori spune-mi că nu mai vreai să ştii altul de fratele tău... pribeag... Spune-mi, căci acuma vreau să ştiu... Tristeţa mea de pînă acum a fost tăcută ca luna şi neştiută de nimeni... Am suferit în tăcere umilinţă şi mizerie, căci în viitorul îndepărtat mi se arăta o rază: nădejdea că, pe cînd paserele călătoare pleacă în teri streine şi frunzele arborilor zgriburesc de vîntul de toamnă, şi eu voi fi în Bucureşti.. .Dar eu sînt tot aicea şi de-atîta amar de vreme de la nimenea nici un cuvînt de mîngîiere,nici o şoaptă... Rîndunelele s-au dus şi tristeţa toamnei ce se apropie îmi învăluie sufletul cu melancolia-i obişnuită... Veşnic rămas de cîrdurile visurilor mele, m-am obiş-

nuit cu amăgirea şi acuma să mi se distrugă şi cea din urmă nădejde ce mi-a mai rămas?

Năpustească-se întuneric nemărginit asupra trecutului meu vitreg, nu-mi pasă cînd din zi în zi raza nădejdii ce mi-ai lăsat se măreşte şi îmi luminează tot mai tare cărarea întunecoasă a viitorului meu şi atît de dulce mă cheamă!... Mă atrage o viaţă cu totul necunoscută mie, dar pe care o doresc atît de mult!... O, dar simt că cuvintele îmi sunt prea slabe să-ţi pot descrie dorinţa mea cea mare de a trece munţii ce ne despart... Ce-mi pasă că voi fi [dezertor]*, ce-mi pasă că voi zgriburi nopţi întregi între stîncile Carpaţilor şi ce-mi pasă de moarte, cînd ştiu că mă jertfesc pentru realizarea unui scop sfînt şi nobil? !...

Aştept, dragă Liviu, scrisoarea de la tine şi tot de ce te-am rugat... Vai, dar tu îmi vei sta în ajutor... Tu-mi eşti frate şi mă vei ajutora, dacă astăzi sînt încă neputincios... Tu mă vei ajuta cu tot ce poţi şi eu îţi voi fi mulţămitor... Te rog de răspuns grabnic... şi aştept tot ajutorul ce mi-1 poţi da...

Sărut mîinele D-nei Fanny, iar pe tine te îmbrăţişează cu drag:

Emil

Apanagyfalu.Szolnokdoboka.

B.A.R., 144315

D-sale d-lui Liviu Rebreanu/publicist

Bucureşti/16, Strada Dr. Raţiu, nr. 16

Dragul meu,[1]

îţi scriu... iară eu. Şi, vezi cum... pe o corespondenţă... Şi ce să-ţi scriu?... Mă aflu rău pe aicea...

[1] Epistola poartă ştampila poştei din Apanagyfalu: 10 septembrie 1913.

nespus de rău... Vai... şi nu-i nimeni cine să-mi ţese vreo dungă de rază de lumină cît de palidă în întunericul traiului meu!!... Mi-am petrecut viaţa într-o noapte continuă... şi acuma... după ce mi-am zărit — pe un moment — cărarea adevărată a zilelor ce-ar trebui să vină, să renunţi la toate?... Ori poate şi acuma te afli în umbra dubietăţii de-a-mi continua studiile în Bucureşti?...

Te rog scrie-mi ceva ce gîndeşti că poţi şi împrăştie umbra ce s-a aşezat deasupra mea... Spune-mi să trec cum pot, dacă nu mai mult... Văd că întîrziu cu toate... şi totuşi nu a sosit timpul să plec... Hotăreşte... şi va fi făcut!...

0 frăţească strîngere de mîini:

Emil

Apanagyfalu[1]. Szolnokdoboka.

1 *C.M.L.R.*

D-şoarei Livia Rebreanu/Naszod[2]

Am rugat pe Miţi să-mi cîştige un atestat de paupertate şi un „beleegyezes"[3] din partea tatei, că se învoîeşte a-mi continua studiile la Universitatea din Bucureşti.

Acestea le capătă de la Pălageşu — fără nici o taxă şi libere de timbru. Apoi, un „âlbitasi bajstromkivonat"[4] de la protojude...

Am scris de mult după atestatele amintite şi le aştept de mult. Te rog pe tine să mi le cîştigi tu, dacă vorbele lui Miţi au fost prea slabe... De altcum, nu „forţa" nimica. Eu voi putea trece şi fără certifica-

[1] Nuşfalău, Nuşeni.
[2] Pe adresă, ştampila poştei din Apanagyfalu: 16 sept. 1913.
[3] Consimţămînt (magh.).
[4] Certificat, extras (magh.).

tele cerute pe cari dacă nu le primesc pînă vineri la amîaz, nu mai am lipsă de ele...

Dacă aveți timp, mi le trimiteți, dacă nu, aminteşte-mi... Şi eu voi fi mulțămit oricum... Şi voi primi bucuros orice scuză... Ce am de prisos la mine o să le căpătați în" zilele viitoare... şi apoi... Te sărută,

Emil

M.L.R., 21S2

Nuşfalău, în 12 oct. 1913 n.

Dragă Divie,

Nu ți-am scris cum am sosit aicea de-acasă, nu mi-ai spus cum v-ați petrecut la serată şi nu mi-a scris nimenea ce-i cu Rița... Numărîndu-mî zilele cîte am de a mai sta pe aicea, am aflat că astăzi e ziua naşterei tale... îți doresc să fii îndestulită şi fericită, nu ca mine!... Viitorul meu e negru şi străin de mine... Drumul pribegiei mele e spinos şi obositor... Vai, cît de îndestulit aş fi cînd aş şti că tu tot te mai legini în nădejdea de mai bine... Dar să grijeşti că speranța numai pînă atunci e dulce pînă ce-ți vezi sfărîmat idealul... După aceea viața nu mai e altul viață,noi nu mai suntem noi...Nu-mi pasă dacă chiar astăz mi-a fi trupul pămînt, cum dinceput a fost; facă D-zeu piatră ori viermi din mine — mi-e tot una mîe... Şi eu am avut un vis frumos şi poate prea frumos a fost ca acuma să-1 urmeze atîta părere de rău şi atîtea suferințe!!!

îți doresc să nu te deştepți din visurile tale — fie acelea cît de bizare — căci prea amară e deşteptarea...

M-am înşelat în toate visurile mele; sînt obişnuit cu înşelarea şi acuma toată — singuratica — nădejde mi s-a distrus!!... Eu nu mai am ce spera: n-am viitor, n-am nici o mîngîiere... Viitorul meu ar fi fost în Bucureşti, mîngîierea în scris... Şi-acuma simt că le-am pierdut pe amîndouă, plus şi cea mai dragă fată de pe globul pămîntesc...

Sînt în corespondență cu Man, călugărul din Mănăstirea Prislopului... Acolo e linişte şi pace, de unde — după dureroasa-mi pribegie — mă pot muta mîngîiat în leagînul fericirii noastre: în pămînt...

Diviu — unealta nenorocului meu — crede că dacă treceam Carpații îi eram spre greutatea lui... Tu ştii că m-am susținut şi am învățat fără ajutorul nimănui şi acuma — cînd într-adevăr aş fi putut ocupa un post mai binişor — să nu fiu în stare să urmez filozofia? ! Şi apoi atîta contrazicere şi răutate de la un frate!!!... Să-mi fi spus dinceput că nu mă poate sprijini nici într-un fel, eu m-aş fi înscris la iură în Cluj, ori mergeam pe altă carieră... Şi eu am fost atît încrezător de mi-am pus toată nădejdea în trecerea la Bucureşti, ca să rămîn de tot ce-aş fi putut să fac... încrederea prea mare în ceva e caracteristica oamenilor fără noroc...

O să merg de pe aicea — nu peste mult... Poate în jurul Dugoşului sau al Făgăraşului... Şi de-acolo... nu mai ştiu nici eu unde...

Astăz e ziua natală a ta... Niciodată nu m-am simțit mai străin şi mai amărit ca în această zi... Boaita cerească e plină de lumină; nicăiri nu-i umbră şi negură, numai asupra vieții mele...

In odaia mea e linişte; oamenii ce mă încunjură sunt destul de buni cu mine... Poate liniştea aceasta îngrozitoare, ori poate oamenii aceştia buni îmi ridică vălul trecutului dureros; poate pacea aceasta apăsătoare îmi răscoleşte adînc cenuşa sufletului meu ars de fo-

cui durerilor trecute... Am nevoie de zgomot ca să-mi acopere glasul lăuntric şi de aceea umblu în tot locul unde e ceva veselie... Şi atît de mult mă bucur cînd îmi spun mulţi că sînt vial... Ce ştiu ei ce se petrece în mine!?

Şi acuma să te rog ceva... Pantalonii mei cei negri îi tiveşte şi mi-i tremite — neplătiţi, căci cu hainele acestea sure mi-e frig... Poate să merg de pe aicea pînă prin 20 l.c. şi nu am bani să-mi cumpăr alţii... Adevărat zice Talmudul că „orbii şi săracii se numeră între cei morţi"... Neputincios şi mort sînt şi eu...

Dacă vă înţelegeţi acasă, aş zice să nu vii pe aicea... Odată poate-ţi vei auzi imputări___

Eu nu mai pot sta pe aicea... Simt că ceva mă cheamă în alte lumi necunoscute... Poate să trec în Italia sau în Germania...

D-zeu te binecuvinteze şi să-ţi dăruiască un viitor mai bun decît al meu!... O să ne mai revedem cîndva, atuncea cînd pribegii se reîntorc acasă. Atunci o să-mi văd iar surorile mele iubite... Pentru voi, aici în Ungaria e o fericire — pentru mine un blăstăm.

Rămîneţi cu bine, sărutîndu-vă pe toţi cîţi îmi sunteţi dragi!

Emil

C.M.L.k.

Dragă Divie,[1]

Să-mi scrii te rog adresa lui Iulius, pentru că aş avea să-1 întreb ceva... Voauă trebuie că vă mai scrie din cînd în cînd şi voi trebuie că-i ştiţi locuinţa...

[1] Carte poştală cu ştampila din Apanagyfalu: 19 oct.

Totodată, trimite-mi şi adresa lui Erdei.
Scrie-mi şi în caz negativ. Salutări,

Emil

C.M.L.R., 361

Signorina Divia Rebreanu/Naszod

Nuşfalău, în 24 oct. 1913 st. n.

Dragă Divie,

Ţi-am primit ambele scrisori...

îţi mulţumesc de ele... Nu pot să-ţi spun nimica, căci durerea mea că sînt tot pe aicea mă zugrumă, mă omoară înainte de ce aş vrea să-mi dau eu un glonţi...

Pentru mine nu este mîngîiere, norocul meu m-a părăsit de mult...

Ce-mi scrieţi de Reghinuţa[1] nu consimt de loc... Mi s-a şters din suflet ca gîndul fără urmă...

Să nu crezi — cum poate crede şi Miţi — că m-aş gîndi la Reghinuţa. Poate fi frumoasă cît Aphrodite, nu-mi pasă... Mi-a fost dragă „odată", pentru că a fost bună... Cîteva cuvinte reci, apoi un şirag de înjurături în epistole mi-au fost destule... Nu rog altul, nici cuvinte tăiate din fagure de miere, nici înjurături de subretă din mahala...

Zici că prelegerile în România nu-şi iau începutul decît peste o lună? N-am întîrziat oare?... Mă duc şi mă înscriu la Conservator... Dacă nu voi avea talent, mă împuşc şi-i gata... Atît de pustiu e aicea, chiar şi cînd dorm.... Mă trezesc de multe ori cu lacrimi în ochi, fără să-mi dau seama de ce... Viaţa noastră mizerabilă e atît de scurtă şi suferinţele

[1] Reghina Hangea: cumnata notarului Alexa Candale din Ilva Mică unde atît Liviu, cît şi Emil Rebreanu au lucrat ca ajutor de notar.

atît de lungi... Pentru ce să fiu notar, ori profesor, ori advocat? Odată trebuie să închidem pleoapele pentru totdeauna şi ce va rămîne din lutul ce-1 purtăm? Ştiu că odată voi regreta amarnic că rămîn notar... Să fiu teatralist, ori orşice, numai un an, mi-ar fi de ajuns. Dar oficiile pe aicea sunt condamnabile. Nu ştiu ce-oi face, dar mă simt rău, rău din cale afară...

îţi mulţumesc de scrisori şi cearcă-mi totuşi un loc la vreun notar în jurul Năsăudului... Poate atuncea să nu mă simt atît de uitat şi nemîngîiat... Roagă-1 pe tata — în numele meu — să-mi capete un post... Aicea capăt puţine parale... Mi-am cumpărat un pardesiu şi astfel trebuie să ajun două luni pînă voi veni iară în văgaş cu leafa puţină... ori dacă nu aflaţi loc pentru mine acolo, merg în jurul Braşovului, de unde voi putea trece mai lesne.

Te sărută cu drag, Emil

C.M.L.R., 332

Bokseg, 1914 1/28

Dragă Divie,

Am primit scrisoarea de la tine, pe care o aşteptam demult... Ce e drept, am mai căpătat o corespondenţă scrisă de tine de cînd sînt aici, însă dacă ar fi rămas aceea era mai bine...M-am supărat pe tine că-mi scrii aşa, dar te-am iertat iute, fiind convins că v-au primit foarte bine doamnele acelea şi în entuziasmul acela îmi scrisesei de o fată fină (??) şi ideală (???), pe care am pierdut-o şi o pot regreta. Trebuie să notez că pe d-şoara aceea nu am pierdut-o, ci am lăsat-o, fiindcă observasem că-i lipseşte fineţa şi idealizmul... calităţile ce le atribuieşti ei... Adu-ţi aminte de scrisoarea ei, unde zicea că nu mai vrea nici să-mi audă de nume... Ei bine, acuma de ce boceşte??

De una te rog: nici tu, nici altcineva să nu-mi mai amintiţi de fata aceea *ideală,* căci nu aş vrea să-i urăsc chiar amintirea... Timpul slăbeşte ura şi poate ci odată să fiu şi eu de părerea ta, dar acum suntem de nişte păreri curat diametral opuse. Deci să punem cruce pe mormîntul unei iubiri ce nu s-a mai întoarce altul... Una vreau să-ţi spun: nu pe Reghina Hangea o înţelegeam cînd îţi scrisesem că am pierdut pe cea mai dragă copilă de pe pămînt.

înainte de a-ţi ceti poezia *Idilă,* te felicit cu drag şi-ţi doresc din tot sufletul să ai tăria şi darul să mai scrii multe... Necondiţionat să mi-o trimiţi cît de timpuriu... Despre mine în privinţa asta nu vorbesc... Dar cred că nu peste mult o să citeşti.

Sînt invitat la o nuntă din Bănat, lîngă Oraviţa, la un protopop — se mărită o fată după un teolog, absolvent de aicea, din Bocsig... Cununia va fi prin 15—20 iebr. şi m-au rugat foarte mult să merg la ei. Fiindcă mi se dă ocazia să văd Bănatul şi vestitele bănăţence, te rog şi spune-i tatei să-mi scoate un semibilet din Arad pînă în Oravicabanya[1]... O să vă scriu de pe acolo şi vouă... Poezia ta mi-o trimite, căci poate s-o declamez la nuntă. Obiceiul său că „mai este vreme" de-a scoate biletul vă rog să vă faceţi că-1 uitaţi baremi acuma...

Românii de pe aici sînt cam leneşi, vicleni, bătăuşi... Ţin mult la naţionalitatea lor şi pe mine mă au foarte drag, fiindcă-s de viţa lor... Părul mare mi-1 atribuie obiceiului vechi al românilor. Reprezen-

[1] Mina din Oraviţa (magh.).

tant al românilor din Ardeal — după cum zic ei... Visează mereu de împreunarea ținuturilor locuite de români cu Țara mamă... Dar este şi oarecîtva rivalitate între uniți şi neuniți, căci satul ăsta e locuit de ambele confesiuni...

Aicea fiecare om are vin propriu... Prin urmare, ca să-şi arate dragostea față de mine mă cheamă toți pe un pahar de vin, însă pînă acuma nu am mers decît la 2—3... Ştii că eu nu folosesc lichide spirtuoase... şi mai ales vin nu pot bea... Cu atît mai puțină rachie de care încă se fierbe pe aicea foarte multă...

îmi pare bine că mi-a sosit indexul din Cluj subscris de toți profesorii la cari m-am înscris... Acuma pe drept sînt „egy eterni polgâr"[1] din Cluj... Nu ştiu merge-voi la curs notarial ori ba, însă aicea o să stau pînă mi-oi împlini anul de praxă, apoi mă voi retrage iară către voi: în Beclean, la avocatul Racz... Da asentare voi sta în cercul ăst de aicea... Mi-am cerut scrisorile de asentare din Rodna şi pe baza indexului, chiar de-oi fi asentat, nu merg cătană pînă peste doi ani... Ar trebui să se intereseze tata de vreun stipendiu sau ajutor din fondul grănițerilor sau din alt loc, căci cum capătă Engeberg şi nu ştiu care jîdan ajutoare, cred că şi eu aş căpăta... Cel puțin să capăt taxele de înscriere: 300—400 cor. anual. Scrie-mi, te rog, ce faceți în privința asta?... O să vă mai scriu şi de altă dată... Acuma îți mai spun atîta că să le țineți voi cărțile de la compactor. Eu le-am cetit şi n-am lipsă de ele... Vă sărută cu drag pe toți,

Emil.

[1] Un cetățean intelectual (magh.).

C.M.L.R.

Stim. D-şoare Divia Rebreanu/
Gyulatelke/u. p. Bonczhida[1]

Dragă Divie,

Ți-am primit epistola şi nu-ți pot răspunde numai aşa... cum vezi.

Dui Erdei nu i-am scris din octomvrie... şi nici el... Te rog dă-mi adresa... Scrîe-mi cînd ai de gînd să mergi de la Susana — pe care o salut cu drag, asemenea pe toți ai ei — ca să-ți pot împlini cererea, căci acuma nu pot de locul locului... Mi-o scris Miți mult, mult... Te sărută,

Emil

1914 III 26

C.M.L.R., 369

Cătina, în 24 april 1914 st. n.

Dragă Miți,

Am ajuns bine. în Beclean am stat pînă în ziua următoare... Cu Petrea am vorbit şi din 1 iulie aş şi putea să-i ocup locul, însă după cum mi-am calculat, ar trebui să-mi duc viața în mizerii continue şi veşnic fără parale. Căci dînsul capătă ajutor de acasă şi cu toate acestea e plîn de datorii... Aicea, unde sunt acum, totuşi e mai bine, că cel puțin îmi pot face şi eu cîte ceva pe mai multă vreme... Atîta căci viptul[2] e foarte slab, care constă mai mult din „galeş leves"[3] şi din tăieței fierți în apă şi iară din tăiețeі... Afară de asta ujină nu capăt — şi cît e de mare ziua!... Notariul e prost — cum ți-am mai scris —

[1] Carte poştală francată, cu ştampila din Katona (Cătina n.n.), 26 mart. 1914.
[2] Hrană (reg.).
[3] Supă de gulaş (magh.).

dar şi un semidoct idiot... cu cîteva clase ţivile — un nemeş scăpătat, ajuns notar... şi acuma se cred D-zeul din ceriu.

Apoi, să-i vezi femeia!... Trăieşte Soaşa lui Neuman din Trădam? Crede-mă că dacă ar fi lîngă olaltă, nu le-ai putea deosebi...O osîndă în miniatură, cu un nas cît un barabou de-a geminea, îţi face impresia celei mai scîrboase creaţiuni omeneşti... Şi fata !... Moştenindu-i nasul mamei sale, zice că dînsa nici nu se uită pe un iurist, medicinist, filozofter etc... De altcum, dacă ai vorbi şi tu cu ea numai o dată, mi-ai afirma părerea, cînd îţi spun că mintea toată îi a tatălui ei... Aceştia îmi sunt azi stăpînii... Şi, de multe ori ca să mă înşel pe mine însumi, le fac hazuri şi-mi închipui că-s de tot în alte locuri; dar în sfîrşit totuşi trebuie să mă trezesc la urîta realitate.

Dar nu mă impoartă cum sunt, iar pe tine şi mai puţin, dar să nu fiu avizat la vreo cerere „Doamnei" notărească, ori ţanţoşului nemeş, te rog şi-mi umblă să-mi cîştigi rufe de pat... De-am folosit pe ale lor pînă acuma, dar nu mai vreau să le iau în considerare facerea de bine. Şi mai ales că mi-au dat o veriugă de buci şi nişte perini poate de a servitoarei...

Te rog, dragă Miţi, şi te uită pe la prăvăliile de rufe să-mi alegi un poplon[1] bunişor de o persoană, dacă este în culoare vînătă deschisă... şi un lepedeu[2] pe el. Cumpără-mi o faţă de perină albă şi 2 colorate (iar albastre), iar o perină îmi trimiteţi voi, căci într-adevăr nu ştiu de unde să comand şi totodată mi-e frică să nu fiu înşălat prea simţitor... Apoi încă 2 veriugi de desubt, de ceva pînză bună... Acestea mi-ar trebui pentru pat... Cum ştii, cămeşi încă am numai două şi duc lipsă mare de ele... Mai tîrguieşte-mi deci şi cîteva cămeşi, batiste, ciorapi... Ştergare o să-mi cîştig de aicea din sat...

In 2 ori 3 mai o să primeşti 30 cor. de la mine pentru tîrguirea rufelor amintite. Nu ştiu, putea-vei cumpăra toate celea din banii aceştia, dar mai mulţi nu pot acuma nicidecum... A trebuit să-mi fac o pereche de ghete, căci cari le am îmi mănîncă picioarele şi nu-mi ajung paralele de mai mult. Să-i cer notarului înainte nu vreau, dar mi-ar fi şi zadarnică cererea, căci e sărac şi el ca şi mine şi abia aşteaptă şi el prima...

Îţi scriu mai înainte, ca să te poţi cugeta mai bine ce fel de rufe să-mi cumperi... Te rog, cînd le trimiteţi, cereţi de undeva o şcătulă de nîrtie tare, ca nu cumva să se spargă hîrtia şi să mi se piardă din ele... Poşta de aicea constă din un măgar (asin) pe care încarcă toate pachurile şi pe care îl conduce un bătrîn tot atît de măgar ca şi animalul, plus că omul mai şi bea...

Acuma să-ţi mai spun o părere, ori pot să-i zic şi un plan din ceea ce vreau să fac... Văzînd că notarii ăştia — toţi — prea îşi arată albul dinţilor faţă de scriitorii lor, m-am hotărît ca la toamnă să merg la cursul de notar. După aceea cel puţin nu dispun aşa liber cu omul... Apoi un an va trece oricum şi voi avea folos, că şi leafa îmi va fi mai mare...

Dreptul îl voi asculta şi după aceea, deşi ştiu că nu-i voi lua folosul...

Din punctul acesta de vedere nu-i rău să am albiturile mele şi să nu fiu nevoit la binefacerea altuia. De aceea acuma îmi voi strînge tot creţarul, ca să

[1] Plapomă (magh. *papion).*
[2] Cearceaf (magh. *lepedo).*

am cînd voi fi la curs, căci ştiu bine că atîtea mizerii va trebui să îndur şi acolo...

Fă tu cum vei şti mai bine, căci odată o să-ţi răsplătesc cu tot ce faci bine cu mine...

Te sărută cu drag,

Emil

Katona/Kolozs megye[1]

C.M.L.R., 370

Cătina, în 14 mai 1914 n.

Dragă Miţi,

Se apropie a doua „primă" şi pachul tot nu-l capăt... Nu înţeleg ce-i cu voi!... îmi scrii de o săptămînă că îmi pui rufele acele pe poştă şi tot pot aştepta... Atîta vreme ai putut să-ţi iei ca să-mi pachetezi ce mi-ai cumpărat. Or dacă nu aţi avut bani, să fi trimis pachetul neplătit... Apoi v-am scris o corespondenţă să-mi telefoneze tata despre timpul cînd se ţine asentarea în Rodna şi nici la această scrisoare nu capăt nici un răspuns... Iulius mi-a promis că o să-mi trimită haine de pat (pentru bani), dar şi el tace...

Să nu-mi promiteţi nimic, m-aş resemna... Atunci le-aş scrie străinilor, care totdeauna s-au arătat mai punctuoşi decît voi...

Stau pe loc, fără să ştiu că ce-i cu mine... Promisiuni primesc, dar altceva... nimic... Spune-mi, mi-ai cumpărat de ce te-am rugat? Şi pentru ce nu-mi trimiţi odată rufele acelea? Ori spune-mi că te-ai folosit tu de banii aceia şi atuncea ştiu ce să fac...

[1] Judeţul Cluj (magh.).

Sînt înconjurat de o lume de idioţi, de ce mă laşi să bănuiesc şi despre tine şi despre voi toţi... ce nu aş vrea?...

Pe telegraf aştept răspuns... despre asentare, dacă nu mi-aţi răspunde la telegrama ce-o dau azi...

Emil

B.A.R., 178186

Domniţei Gingaşe: Nelica Dănilă

Doco[1]

Domniţă bună şi scumpă,

Aş vrea s-o văd îndată după prînz şi să-i citesc o scrisoare... Dacă nu o supăr, o să fiu acolo, o s-o plictisesc...

Sărutări de mînuţe:

B.A.R., 118177

Stim. D-şoare: Nelica Dănilă/

Katona

Vineri noaptea[2]

Stimată D-şoară Nelică,

am plîns mult după ofenza căpătată, am plîns pînă seara tîrziu... D-ta, deci, rîde!... Rîde cu hohote largi, rîde şi-apoi spune că-s bătucit fără măsură!... M-aş simţi foarte satisfăcut dacă aş şti că D-ta ţi-ai bătut joc de mine, cîtă vreme îmi curgeau lacrămile duioşiei... Şi acuma... aş putea pune punct şi-aş putea subscrie, fără zăbavă, fircălitura neînsemnată

[1] Epistolă scrisă pe verso-ul unei cărţi de vizită „Emil Rebreanu — iurist", trimisă într-un plic mic, fără ştampila poştei. Loco = Katona = Cătina.

[2] După ştampila de pe un plic, ce pare să fi însoţit epistola, aceasta a fost scrisă în jurul datei de 13 iun. 1914.

ce-o vezi, însă n-o fac asta, ci te rog şi ascultă încă ceva.

Am pretins un sacrificiu atît de mic din partea D-tale (dacă merită acest nume) şi nici atîta — pe cel dintîi — nu te-ai îndurat să mi-1 faci... O subscriere... pe-o ilustrată... e un păcat aşa de mare, cînd toate gîndurile, cînd atîtea vise întraurite mi se învîrt în jurul ei, numai şi numai într-al ei?!... Şi-ţi mulţămesc...

Acum ştiu tot ce-am vrut să ştiu; acum văd aievea spulberarea viselor unui vierme atît de neînsemnat, care cutezase să se înalţe — cu gîndirile-i numai — să se ridice la luminosul zenit al boaitei cereşti... Şi eu — copil necopt şi-ncrezător — eu n-am observat mai nainte imenza distanţă dintre humă şi ceri!!!... îmbătat de-un surîs, scos din minţi de-un cuvînt şoptit în bătaia vîntului de vară a unui frumos amurg — după o petrecere ungurească — eu, chinuitul fiu al durerilor neţărmurite, eu credeam că atîta pot să-i cer celei mai adorate dintre toate femeile cîte cunosc pînă acum... Dar sosit-a ceasul cînd trebuie să-mi dau seama că sufletu-mi nutreşte nădejdi prea îndrăzneţe, imaginea mea are visuri prea răzleţe... Şi de-acum înainte pustiul şi durerea leva ocupa locul...

Dar uite ce destăinuire îţi fac, pe cînd D-tale atît de puţin îţi pasă de efectul durerilor ce împărţi nepriceputului ce-ţi trimite aceste rînduri!!!...

De una te rog: ascunde-te, ori fugi de mine oriunde m-ai vedea, să ştiu că înă urăşti... Dar nici ura ce-aş vedea-o, poate, nici aceasta viperă nesăţioasă n-ar fi mai grea decît ofenza mea de azi...

Iţi mulţămesc pentru toate nostimele priviri, pe cari te-ai forţat să mi le arăţi, dar de-acum nu ţi-oi mai umbri altul seninul primăvăraticei D-tale vieţi... Şi-atît de rău îmi pare că am pierdut pentru vecie, vai, am putut pierde firul de aur al tuturor nădejdilor ce mi-au mai rămas!!!... De-acuma n-o să mai văd doi ochi frumoşi şi veşnic zimbitori şi n-o să mai zăresc, poate nicicînd, admirabilul chip, pe care am dorit să-1 văd de-atîtea ori în vise!... Plec de pe aicea... căci ce-aş putea să mai fac într-un sat, unde cel din urmă azil de mîngîieri mi s-a prăbuşit pentru vecie??!... Mă duc cît de în grabă din Cătina, să nu ştie nimeni de calea mea, precum asemenea nu se ştie nici de căderea unei neînsemnate stele rătăcite... Căci rătăcit şi fără ţintă sînt şi eu în neînduratele valuri ale vieţii mele fără scop şi fără căpătîi... Mister ţi-a fost chinuitul meu suflet, pe care atît de grozav l-ai batjocurit, mister îţi va rămînea şi iubirea-mi fără margini, ce veşnic ţi-oi purta.

Am sfîrşit... iar D-ta poţi reîncepe hohotul.

Mă iartă — atîta poţi să faci — pentru oboseala ce-ţi cauzez cu citirea scrisorii mele, dar arunc-o în foc imediat, ce tot atît de uşor poţi să faci...

Iţi sărut mîinile:

Emil Rebreanu/iurist

M.L.R.

Stim. D-şoare Nelica Dănilă
Katona/Kolozs megye[1]

Năsăud, în 17 I.c.

Iartă-mă, Te rog, că numai acuma îţi scriu — contra promisiunei făcute — însă durerea ce m-a stăpînit mi-a tîmpit mintea... şi numai acuma am putut

[1] Epistola, expediată din Năsăud, este scrisă pe o ilustrată din Duisburg — Ruhrort. Ştampila poştei din Katona are data: 19 iun. 1914.

să mă reculeg încîtva. Mîine plec spre Cătina, pe-un drum sămînat cu atîta jale, dar totodată cu atîtea mîngîieri... Rugăciunile-mi nu au fost ascultate de cîrmuitorul lumii, căci m-au asentat.

Sărutări de mînuțe: Emil

M.L.F.

Domniței adorate: Nelica Dănilă
Katona/Kolozs megye[1]

Cătina, în 22. VI. 1914 st. n.

Ție! Pentru extraordinara bunătate ce mi-ai arătat de la începutul prieteniei noastre.

Em. Rebreanu

M.L.R.

Stim. D-șoare: Nelica Dănilă
Doco[2]

Serenada o primeai cu toată siguranța... dacă...

Acuma trebuie să te îndestuleşti cu ilustrata ce am căpătat-o şi eu... pomană, care de altcum ți-e foarte simpatică (chipurile de pe ea)[3], cum însuți mărturiseşti...

Ziua onomastică să ți-o serbezi atîța ani, cîți D-ta doreşti... şi aşa... cum D-ta voieşti...

Asta mi-e şi a mea dorință:

E.R.

[1] [illegible] este scrisă pe o [illegible]ilustrată reprezentînd „Port de Tulgheş", tipărită de Ed. Librăriei „Concordia" din Arad [illegible] 1914 [illegible] a fost expediată [illegible]

3 iul. 1914 [illegible] poştală ilustrată [illegible] ştampila poştei din Katona:

[3] Ilustrata reprezintă un tînăr şi o tînără călări pe cai.

Cătina, în 6 aug. 1914 st. n.

Scumpă Divie şi Miți,

Vă scriu iară... şi nu ştiu nici eu ce? Să fiți bune, să vă aveți dragi, voi, surorile şi frații şi să nu mergeți nicăieri de-acasă — iată ce doresc eu de la voi... Surori de caritate vor merge altele; din casa noastră e destul că plecăm subt steaguri doi...

Dada cu toate hainele, cărțile şi cîte le am, le-am lăsat în gazdă la o femeie, care îi dăduse cost învățătorului român din loc, cătană şi el. O cheamă Ioana Deuca şi locuieşte lîngă protopop. E o femeie curată şi s-a prins că mi-a griji cum o şti mai bine de tot ce am. De altcum, tot ea m-a şi spălat... De spun toate acestea ca, eventual, dacă nu mă mai întorc să ştiți de unde să le cereți...

Nu am teamă că voi muri în bătaie, dar v-am scris numai din precauțiune... Cu mine nu-mi duc nimica, căci cine ştie unde m-or trimite şi am eu destule gînduri spre a nu mai griji şi de nu ştiu ce nimicuri. Deafa de pe luna trecută nu am căpătat-o şi poate nici s-o capăt, căci notarul meu n-are parale de prezent cu logodna fetei sale, care a fost duminecă... Mai tîrziu voi scrie şi despre banii cu cîți mi-a rămas dator...

Eu mă aflu bine... cu toate că am multe năcazuri şi griji... Sînt sănătos, azi m-am mărturisit şi cuminecat la îndemnul protopopului... Eu v-am scris, încă dacă ați putea scrieți-mi şi voi pînă duminecă, dacă-mi primiți epistola la timp... Acasă tot nu pot să merg căci, după cum aud, comunicațiile s-or schimbat de tot, apoi... mai bine-i aşa...

Din Cătina voi porni duminică după ameazi, ori luni dimineața la Bistrița, iar de-acolo la Sibiu...

Mă miră însă mult o epistolă primită azi de la Hoşda, în care mă întreabă că vreau să merg la miliţie, ori ba şi în care an? Nu ştiu ce vrea să zică cu asta, însă eu merg la Bistriţa la tot cazul, unde voi şti adevărul... Da tot cazul, aş dori să ştiu unde va fi şi Iulius? Aşa-i că-mi veţi da adresa? Mergînd prin Sibiu, o să-1 cercetez şi pe Virgil... Dacă-mi ajută D-zeu şi scap din războiul ăsta, nici nu vin de la miliţie pînă pe anul viitor şi totodată îmi fac şi anul de voluntar.

Ce vă scriu de prin Bucureşti ? Diviu nu vine să se înroleze? „Astra" desigur se va amîna, deci nici pe Nelica nu-i vedea-o în grabă. Te sărută şi ea şi pe Miţi... Toată ziua sînt la ei şi aşa-s de buni cu mine...

Dacă mă întorc sănătos de subt steaguri, voi cere-o necondiţionat şi voi lua-o de nevastă — dacă mi-or da-o. V-o spun şi vouă, să ştiţi cine mi-a mîngîiat zilele petrecute în Cătina şi pe care am iubit-o atîta de mult... Şi poate îmi veţi cunoaşte odată — şi dacă nu mă voi mai întoarce altul — logodnica visurilor mele şi-i veţi putea spune şi voi — cînd euvoifipămînt — cît denesfîrşit de mulţam iubit-o...

Toate scrisorile care-mi vin în Cătina, le va primi familia Dănilă... protopopul... Deci de la D-lor să-mi cereţi şi testimonul de maturitate, pe care-1 aştept să-mi sosească de la ministru, dar pe care eu nu-1 voi vedea poate... Să nu credeţi că vorbeşte frica din mine, însă vouă trebuie să vă dau seamă despre tot ce am...

Nu mă tem de război, ba din contra: Trăiască Austria!... Trimeată-mă în Moscova, acolo voi merge!...

De nenumărate ori vă strîng la sînu-mi şi Vă sărut cu drag şi dor:

Emil

M.L.R.

Delicatei D-şoare Nelica Dănilă,

Katona/Kolozs megye

Bistriţa, în 12 aug. st.u.

Nelică scumpă,

Te ştiu atît de bună, încît cred că-mi vei ierta această cutezanţă că-ţi scriu închis, însă mi-e gîndul să-ţi descriu cîteva tablouă din viaţa de militar... nu doară că te-ar interesa, ci numai din simpla curiozitate de a şti şi tu mai mult cu ceva.

Cel dintîi militar inteligent, cu care m-am întîlnit cînd am plecat din Cătina, a fost Macedon. în haine largi, cu „bochonci"[1] şi mai largi, nu-1 cunoşteam dacă nu m-ar fi agrăit dînsul... Acuma suntem într-o odaie care de altcum e numai a noastră, locuită de 25 voluntari — jumătate din ei români... Care de care se" năzuieşte să spună hazuri mai gălăgioase (se înţelege cătăneşti, prin urmare proaste) ca să rîdem şi noi — cei mai neîndestuliţi dintre toţi... Feciorii de rînd joacă după fluier în odaia învecinată şi rîd şi atîta voie bună au. (Zis în paranteză, ei bieţii nu ştiu că în Galiţia răsăriteană o brigadă întreagă, iar în Bosnia un regiment, nu va mai vedea altul ziua de mîine... Ieri or plecat patru batalioane de la armata comună din loc, ca să înlocuiască încîtva pierderea suferită... între ei a mers şi Oct. Saivan, de care a fost vorbă.)

„Zâczlos"-ul[2], care ne instruiază, se făcuse „pertu" cu toţi voluntarii, ofiţerii tractează cu noi ca şi cu nişte mirese gingaşe... şi totuşi... Atîta pus-

[1] Bocanci (magh. *bahancs,* germ. *Bakantschen).*
[2] Stegar (magh.).

tiu, atîta urît... şi atîta dor după o viaţă trecută atîta de iute!...

Ieri ne-or învăţat să păşim!... Ştii, Nelică adorată, eu umblu destul de „cătuneşte" şi totuşi aicea trebuie şi mai şi... M-or durut genunchii toată ziua cum am aruncat piciorul... dar las' că nu o să mă mai doară... Dacă aş mai sta aicea, pe poimîne m-ar împărţi (cum de altfel o să fie împărţiţi toţi voluntarii) să instruiez „boacele"... căci noi deja am şi învăţat mişcările mai de lipsă... Am zis dacă aş rămîne aicea, căci mîine plec la Oşorhei, împreună cu alţi doi colegi — tunari şi ei...

O, dar nu vreau să te plictisez mai mult cu poveşti din viaţa de aicea, obositoare şi mie... Aş vrea să-ţi pot scrie despre altceva... Despre ceea ce nu pot în toiul ăsta şi n-am putere să-ţi scriu...

Din Oşorhei o să-ţi scriu mai mult — conform promisiunilor multe — dar acuma chiar să fiu dispus n-aş putea, căci toată voinţa mi-e înăbuşită de gîndurile ce se învîrt în jurul casei cu patru brazi...

Multe complimente iubiţilor şi bunilor D-tale părinţi, însă minutele cele mici şi frumoase le sărut cu dor de cîte ori se cugetă la Tine.

Emil

Af.Z .fi.

Gingaşei D-şoare Nelica Dănilă

Katona/Kolozs megye[1]

Sc. N...

Astăzi — în ziua natală a Maiestăţii — am depus jurămîntul toţi militarii din loc. Artileriştii

[1] Epistolă scrisă pe o carte poştală ilustrată, expediată la 20 aug. 1914 din Tg.-Mureş (Maros-Vâsarhely), după cum indică ştampila poştei şi primită în 22 aug. 1914, la Cătina.

de aicea mîne pleacă, probabil în România. în locul lor or veni recruţii — alţi candidaţi de moarte...

Suntem numai doi români, mai bine-zis, numai eu singur, căci confratele meu a dispărut şi nu mai dă nici un semn de viaţă. N-am pe nimenea... şi singur mă plimb în oarele libere, cătîndu-ţi amintirea.

Şi parcă te văd — întruparea idealului meu — în haina albă din dumineca de despărţire, cînd ochi-mi te-au sorbit, poate de cea din urmă oară şi cînd... ai fost mai drăguţă ca totdeauna. Sărutări de mîini,

Emil

B.A.R., 118178

Oşorhei, în 25 aug. 1914

Scumpa mea Nelică,

Toată ziua mă gîndesc să-ţi scriu şi atît de greu mi-e să aleg cîteva cuvinte din chaosul acestor gînduri... şi să ţi le trimit... Căci cui alteia aş putea să-mi dezvălui sufletul decît Ţie?... Ţie şi numai Ţie... Iartă-mă că te tutuiesc, însă pe o prietină bună cum mi-ai fost tu, n-aş putea-o agrăi per D-ta. Prea străină mi-ai părea atunci şi poate nici n-aş fi în stare să-ţi comunic ceea ce astfel îmi permit... Şi aicea e locul să notez că te stimez mai mult ca pe întreaga lume de fete ce cunosc şi pe cari *nu* le tutuiesc...

Dar să ştii că m-am supărat pe Tine... Şi tu vei şti de ce... Adevărul să-1 spun, totdeauna am fost indiferent de soartea scrisorilor ce trimiteam pe vremuri, acuma însă aşa aş vrea să ştiu dacă-mi primeşti epistolele?... Nu Te-aş fi năcăjit cu ele, dacă nu-mi dădeai voie să-ţi scriu, dar trebuie să ştii că în pustiu nu scrie nimenea şi cu atît mai puţin eu... Repet, cu atît mai puţin eu, care-ţi aştept scrisoarea

cum aştept dimineaţa şi cum îmi aştept scurgerea zilelor cîte trebuie să le trăiesc aici... Nu din vanitate doresc şirurile Tale (căci, spune-mi, la ce bine mi-ar folosi aceasta deşărtăciune acuma, cînd stau în gura morţii), ci aşteptîndu-ţi scrisoarea, pe Tine te aştept... Epistola Ta ar mai reînnoi acele clipe sfinte, cînd mi-aş fi dat ce-aveam mai scump pe lume numai să te pot vedea şi... iară să te văd... Parcă te-aş zări din nou prin huceagurile gradinei dragi, cum te retragi să nu te observ îmbrăcată în costum mai dezordonat; frămîntata-mi fantazie te-ar vedea iar pe laiţa de subt tue şi te-ar adora la culme, găsîndu-te subt neuitabilii patru brazi, de cari mă leagă cea mai gingaşă promisiune de care am fost în stare s-o rostesc cuiva. Şirurile Tale mi-ar reda — pe-o clipă doar — toată viaţa trăită în Cătina, cu toate durerile şi bucuriile ei... Şi acuma ştii de ce-ţi aştept a Ta scrisoare? O, şi crede-mă, Nelică adorată, nu lauri vreau să-mi cîştig cu primirea şirurilor Tale!...

t

Toată ziua împingem la tunuri şi atît de mult ne oboseşte! Ba luni am făcut prostia că am ridicat un tun şi de-atunci mă dor braţele şi gîtul, mă doare pieptul şi inima din el... De-acuma însă nu o să fac asemenea prostii şi-o să fiu mai calm, ca nici inima să nu mă mai doară atît de des...

Duminecă i-am scris D-lui Protopop... iar azi i-am primit o corespondenţă, care m-a îmbucurat din cale-afară... Nu lauda ce mi s-a dat şi pe care n-o merit, ci altceva... nici eu nu ştiu ce... Poate ştirea că nu-s uitat cu totul de aceia, pe cari veşnic o să-i am în inimă... îi mulţămesc de şiruri, pe cari şi de-acuma înainte o să i le citesc cu aceea plăcere cu care am cetit-o cea de azi...

Mă miră însă mult că eşti atît de precautâ şi atît de puţină încredere ai în mine!!... Dar.... n-am zis nimica... Vei face ce voieşti şi-ţi vei asculta neconturbatâ de nimenea glasul rece al minţii tale înţelepte...

Ţi-aş mai scrie încă, dar... nu ştiu cum... nu. pot... Nu mă lasă inima să-ţi scriu, cînd trebuie să Te cunosc altcum decum Te-am cunoscut... De altcum amurgul îşi sloboade mantaua sa plumburie şi-mi rupe firul povestei ce-am vrut să-ţi spun... Ce-am vrut să-ţi spun şi... pe care — aşa văd — nu vreai s-o înţelegi...

O, dar absolut ştiu, că odată — poate prea tîrziu — vei înţelege pe acel „Don Juan", care veşnic te va stima şi pe care — vai! — l-ai .şters atît de timpuriu din şirul amintirilor Tale.

Multe sărutări de mînuţe:

Rebreanu

c.M.r .R

Stim. D-şoare Divia Rebreanu
Naszod/Besztercenaszod m.

Oşorhei, în 29. VIII. 1914

Dragă Divie,

Sabia am primit-o şi mi-e foarte bună. Spune-i cumnatei că-i mulţămesc frumos de ea... Zici că nu ţi-or luat pachul la posta de-acolo. Nu ştiu de ce se prostesc oamenii aceia, căci la toţi colegii le sosesc pachuri cu mîncări — tot pe un kir posta. Cred că cea din Năsăud nu face, ori n-ar trebui să facă excepţie... Mai multe îţi voi scrie poate mîine (duminecă), cînd voi avea mai multă vreme, acuma numai aceea vreau

să te întreb, că ce sabie mai are Iulius acasă, căci dacă ar fi cît de cît bună, ar putea-o vinde unui prietin cu un preț bun... El îmi dăduse corespondența asta şi mă roagă să-ți cer răspuns urgent. Sărutări,

Emil

B.A.R., 118179

Oşorhei, în 31 august 1914, st. n

Nelică scumpă,

îți scriu... nu deznădăjduitul de ieri, ci fericitul posesor a unei epistole de mult aşteptată şi primită cu atîta bucurie... îți scriu... şi nu ştiu cum să încep şi nu ştiu ce să-ți scriu...

Eram chiar la exercițiile de seară cînd îmi dăduse ofițerul scrisoarea ce mi-ai trimis. Am pus-o în buzunar necitită, căci era „vigyazz" şi atuncea trebuie să stăm drepți ca lumina... Exercițiile s-or terminat deodată cu coborîrea amurgului — frumos, cum n-am mai văzut încă în anul ăsta. Am cetit scrisoarea scumpă şi atît de frumos scrisă, am cetit-o de-atîtea ori!!! Amurgul ce se lăsa nu-mi mai părea întunecat şi Nelica nu-mi mai părea altul arogantă...

M-am plimbat singur la lumina lunei pe nişte cărări — noaptea neumblate de nimeni, dar atît de romantice — şi Te-am chemat şi Tu n-ai venit... Am sărutat scrisoarea mută şi am plîns şi iară am sărutat-o...

îmi cade oarecum că n-am espresiuni potrivite să-Ți pot comunica gîndurile şi sentimentele ce mă stăpînesc uneori şi cari în toată clipa îmi zboară spre Cătina. Şi mi-e ruşine să-Ți mai scriu, cînd D-ta eşti în stare să-mi comunici în cîteva cuvinte potrivite vrerile şi mulțămitele ce crezi că am dorit. Dar repet şi acuma: nu mulțămiri am aşteptat eu... ci scrisoarea

D-tale, semnul de viață şi... că nu focului îi scriu... Şi eu pricep atît de bine tot ce-ai scris... şi eu ştiu cîtă milă e amestecată în şirurile trimise... Dar nu mai vreau să zic nimic... îți mulțămesc de scrisoare...

Epistola despre care credeam că s-a pierdut, zici că ai primit-o... Bănuiala mea a fost destul de justă căci, mergînd la scăldat, am băgat-o într-o ladă de poştă, însă numai de jumătate, căci colegii or trebuit să păşească după mine, iară din rînd — cum mergeam — n-am putut ieşi.... Am fost năcăjit nespus de mult, însă acuma mă bucură ştirea că tot nu a ajuns în mîini străine...

îmi pare trecută atîta vreme de cînd nu Te-am văzut!!! Cîtă va trebui să mai treacă pîn' ce voi întîlni iară chipul drag, atît de drag!?! Nu mă rog lui D-zeu acuma decît să scap „voinic şi sănătos" din războiul ăsta... şi să mai pot vedea o dată băiata scumpă şi dulce, care atît de puternic îmi stăpîneşte sufletul!... S-o ştiu a mea pentru totdeauna... S-o simt lîngă mine într-un sat liniştit, unde ni s-ar scurge zilele încet, fără umbră de durere... pînă la întoarcerea la viața de veci. Cîte amintiri duioase aş fi în stare să aşez pe hîrtie, ducînd o viață mai liniştită... şi cît de fără sfîrşit aş putea iubi băiata aceea!!...

Aceasta mi-e dorința şi eu Ți-o spun D-tale, s-o ştii, dacă Parcele — aceste neîndurate țesetoare a sorții omeneşti — altcum mi-ar toarce firul norocului... şi nu Te-oi mai putea vedea...

Aşa departe... şi totuşi am fost supărat pe D-ta.., Aşa-i că-s interesant? Nădăjduiesc că nu-i aştepta să mă mai supăr, mai ales că ne desparte o distanță atît de mare... Aşa-i că nu vei mai aştepta??... Şi

D-ta ştii bine cîtă bucurie şi cîte „clipe senine" îmi produc şirurile D-tale... şi mai ales în starea în care mă aflu...

Apropos! Mă simt necesitat a-ţi comunica şi un secret, acum ştiut de tot oraşul şi poate de întreaga lume... mai ales că e vorba şi de învăţătorul din Cătina... Regimentele 21 (din care face parte şi Pascu), apoi 22,23 şi 24 de honvezime, e de ştiut că sunt în Galiţia subt scutul regimentului nostru de artilerie... Regimentul 21-lea însă s-a purtat foarte ridicol, puşcînd mai multe plutoane de soldaţi de-ai lor, crezîndu-i duşmani... Cînd şi-a văzut colonelul greşală ireparabilă, s-a puşcat momentan... Nu ştiu dacă fratele Pascu a scăpat teafăr din „lupta aceea"... Se zice că tot în ziua aceea muscanii or făcut puzderii şi bateriile noastre...

Ofiţerii despre cari amintisem Domnului Protopop în epistola din urmă, desigur nu se vor mai reîntoarce altul între noi... Poate or presimţit ei bieţii că vor rămînea pe acolo... prin ţări străine... Unui căpitan un şrapnel îi zdrobise capul pînă la necunoaştere, alţii pierise în alt chip... O jale şi o teamă ne cuprinse inimele tuturor... celor neatinşi încă... Duna lui septembre poate s-o mai petrecem aici, însă de război nici noi nu vom scăpa... O să vedem ce-o fi, însă pe mine mă frămîntă multe presimţiri neînţelese şi atît de bine ştiute...

De nenumărate ori îi sărut mîinile Doamnei, salutări calde Domnului, iară D-tale îţi sărut cu drag mînuţa bolnavă, dacă nu s-or fi vindecat de tot... şi pe cea sănătoasă, pentru că mi-or fost atît de dragi...

Emil

C.M.L.R., 364

Oşorhei, în 4 sept. 1914 st.n.

Dragă Divie,

Au trecut trei sâptămîni de cînd sînt aicea, avînd mereu să-ţi scriu mai pe larg despre viaţa ce-o duc, însă am tot amînat scrisul, cugetînd că pentru voi e tot atîta, oricînd şi orice v-aş scrie... Acuma însă am puţină vreme, dar n-am cerneală — după cum vezi...

Pînă cînd voi sta aicea, apoi, după ce m-or denumi de căprar, unde mă vor trimite, n-am idee. Acuma ştiu că avem mult de studiat, pentru că ne pregătim de-un examen, care ne-a cvalifica să putem fi totodată şi ofiţeri în rezervă, dară că ce va fi după examenul ăsta, nu ştie nimeni.

Cu disciplina militară eu n-o duc rău, căci sînt învăţat cu disciplina şi cu mizeria. Studiatul nu-mi cauzează nici-o greutate, cu toate că nu-i uşor ce învăţăm... Aş duce-o bine cu toate, dar n-am ce e mai de lipsă unui militar şi mai ales acuma: bani! N-am fost pregătit de miliţie şi astfel mi-au împărţit cîtă biata parale am avut... iar acuma trebuie să flămînzesc formal... închipuieşte-ţi, capăt 8 cor. 25 fii. pe 10 zile pentru vipt şi altfel nimic... Amează mă coastă cel puţin 1 coroană, unde-i dejunul şi cina? Iar să mănînce omul numai o dată într-o zi, după atîta oboseală fizică (cu puşca, cu tunul, cu călăritul) şi psihică, e ridicol... Cum zic, bani n-am nici un creţar, pach nu mi-aţi trimis şi... aşa-mi cade de rău să mă ştiu atît de neputincios!! Peste 3—4 săptămîni vom căpăta stele şi atuncea n-a mai trebui să mîncăm ameaza laolaltă, ci vom fi împărţiţi poate la vreo companie, unde voi avea doară atîtea parale, cît să nu mor de foame. Apoi, cîte cheltuiele avem noi voluntarii nici nu poate şti numai cari sunt între noi. Acuma trebuie

o cimpoaie militară, acuma asta, acuma ceea, aşa că nu poate trăi omul fără bani nici un ceas.

Am noroc că un coleg român, care mă mai împrumută cu sume mai bagatele, altcum nu ştiu ce-aş face...

De altcum mă aflu destul de sănătos şi voinic (al doilea mai tare între 30 de voluntari cîţi suntem) şi mi-ar trece vremea oarecum, căci sunt convins despre atragerea voastră ce-mi arătaţi... Mă miră însă mult că voi nu-mi puteţi trimite din vreme în vreme cîte-un pach cu de-ale mîncării şi cu prune, cînd aţi putea fără mare sacrificiu.

Colegii mei primesc în toată ziua pacbeturi cu mîncări şi nu le are nimeni grija... în cazul cel mai rău şi tu ai putea scrie de partea deasupra a „szâlliboleveT'Milui „sajât felelâsegemre"[2] şi e imposibil să nu-1 primească la poştă. Ori scrie pe pachet că conţine rufe şi pachetează-1 de nici să nu se observe ce-i în el... Căci să tot cer de la prieteni cîte-o bucată de pîne seara şi dimineaţa, nu-mi cade bine...

Miţi — cumnata — are vacă şi astfel mi-aţi putea trimite unt, brînză, slănină etc... Voi trimite şi eu pe zilele acestea hainele ţivile...

... Acuma să te rog altceva... M-am tot cugetat cum şi de la cine aş putea căpăta ceva bani să mă pun în rînd cu miliţia... Atîtea nimicuri îmi trebuiesc, că nici nu le pot înşira... în sfîrşit, am ajuns la concluzia să cer 30 coroane împrumut de la cumnata Miţi, care cred că acuma — după seceriş — dispune de mai multe parale... Tu ştii că n-aş cere bucuros de la nimeni şi că împrumutul acesta mi-e neapărat de lipsă... dar ce să fac? 50 cor. le-am dat lui Iulius, de cari şi eu am avut nevoie, dar i-am dat... Acuma ar fi datorinţa ei să mă ajutore, ceea ce o să-i răsplătesc nu peste mult... E aicea şi Bot, bărbatul Susanei Pop, care mă îndeamnă să fac pasul ăsta, căci el ştie cită lipsă duc...

O roagă frumos pe cumnata şi spune-i că o să-i dau şi o să-i ajut şi eu desigur, căci am prospecte...

Pach te rog şi-mi trimiteţi cît de iute şi nu întîrzieţi nici cu trimiterea paralelor...

O să mă scăpaţi din mocirla mizeriei unde am căzut — fără să fiu pregătit... Dar că mi-oi ţine promisiunea o să vedeţi...

Aş merge acasă barem pe o zi, dar nu capăt concediu... Atuncea v-aş putea descrie mai lămurit starea în care mă aflu şi nu cred că aţi mai sta în cumpănă să-mi întindeţi ajutorul cerut...

Pe Virgil îl sărut şi-mi pare rău că nu mă pot intimi cu dînsul, însă va trece şi acest an de lipsuri, apoi te-oî cerceta şi pe tine şi pe el în Sibiu...

îţi scriu pe fugă şi nici nu mi-s acasă minţile, atîtea gînduri am, dar ştiu că sunt lipsit în gradul cel mai înalt de orice bun lumesc.

îţi aştept răspunsul şi ce v-am cerut, sărutîndu-vă cu drag pe toţi:

Emil

B.A.R., 118180

Oşorhei, în 10 sept. 1914 st. n.

Iubita mea,

Astăzi ne-o venit porunca să ne văpsim cu negru săbiile. Acuma nu mai stă nimenea în cumpănă, că peste cîteva săptămîni nu vpm pleca în faţa ucigătoarelor gloanţe duşmăneşti. Toţi ofiţerii şi toţi voluntarii ne trimitem săbiile văpsitorului de puşti... Peste

[1] Scrisoare (magh.).
[2] Pe propria mea răspundere (magh.).

cîteva zile nu vom mai trece pe străzile oraşului cu capul ridicat şi nici săbiile n-or mai străluci subsuoară, cum le purtam pînă acum. Culoarea aceasta a „necunoaşterii" ne dă atîta de gîndit!... Tunarii fercheşi — la aparinţă fără gînduri — nu peste mult vom trece tăcuţi — ca o umbră — printre zgomotoşii oameni ai oraşului secuiesc, dar nimenea nu va bănui cîtă jale vom duce subt genele plecate... Toţi ofiţerii de la artileria din loc sunt rezervişti, oameni cu familie şi atît dc îngroziţi de război!... Mulţi colegi de ai mei sunt logodiţi şi cît n-ar da să nu se depărteze de aleasa lor!...

Căpătăm revolvere, ne ascuţim săbiile şi vreau să ne toarne minte cu cofa, că unde şi cum să ţintim şi să omorîm oamenii duşmănoşi ai ţării noastre... Niciodată nu puteam nici cel puţin să mă uit cînd tăiam vreo găină... si-acuma va trebui să omor oameni pe cari nu-i cunosc!!! Şi poate să mă reîntorc ca ofiţer din campania aceasta, dacă voi şti omorî mulţi semeni de-ai mei...

Cătunie — măgărie...

Dar Tu ce mai faci, iubita mea Nelică? Ce fac florile şi cărările frumoasei grădini? Veştede şi ruinate vor fi şi ele, întocmai ca şi viaţa mea... Căci toamna se apropie şi soseşte şi toamna mea... în schimb Tu vei rămînea senină şi fără gînduri — copilă gingaşă ce eşti... Căci orizontul vieţii Tale nu e umbrit de griji şi sufletul Tău nu poate fi chinuit de jale...

Aseară am fost şi eu de faţă la plecarea în război a rezerviştilor de la regimentul 62. Da 7 oare era adunată în gară o lume întreagă de oameni şi la început era un zgomot de ne asurzea... Se linişti tumultul acesta, cînd se ţinură mai multe vorbiri de însufleţire şi se cîntară imnul regal şi „Himnus"-ul ungurilor... Toţi aceşti soldaţi erau oameni însuraţi, cu nevestele lîngă ei... Plîns-au bieţii „candidaţi de moarte" şi plîns-au şi nevestele lor de-ţi era mai mare mila de ei... Apoi plecară tăcuţi... unul lîngă altul... cu faţa întunecată şi cu capetele în piept, ca şi cînd ar fi voit să asculte amarul ce se petrecea în inimile lor pline de tristeţa înmormîntării... Abia se clătinau din loc în loc ca fiecare să ajungă mai tîrziu la vagonul destinat; nevestele mîhnite din cînd în cînd îşi opreau iubiţii în cale, apoi porneau din nou — încet, ca şi cînd i-ar însoţi pe ultima cale... într-adevăr, înmormîntare părea acest trist Convoi, fără dangăt de clopot...

Puteam să văd bine cum — în publicul de faţă — îşi ştergeau femei lacrămile şi bărbaţii cum îşi ridicau pe ascunse batistele la ochi. Nici n-am stat pînă la plecarea trenului, căci prea mare jale mă cuprinse văzînd aceşti nefericiţi, ci am plecat să nu-i mai văd... Şi cum mergeam — aşa singur — în bezna nopţii plină de presimţiri funeste, îmi zburau gîndurile la Tine... îmi repetam mereu întrebarea care Ţi-o puneam de-atîtea ori: „vei fi a mea?" Dar noaptea pustie nu-mi dădea răspuns, doar vîntul îşi bătea joc de mine, şoptindu-mi încet cuvintele „vei fi al meu?"...

„Vei fi a mea?" Astfel Te-aş putea întreba şi acuma şi Te voi întreba şi după dubioasa-mi reîntoarcere... Dar azi — mîini, ne-o veni şi nouă porunca de plecare... Şi cu cîtă jale voi repeta versurile ce Ţi-am lăsat:

„Căci astăzi plec să nu mai viu
Din lumile străine,
Căci astăzi plec să nu mai viu..."

O droaie de întrebări îmi roiesc la uşa minţii, dar nici eu nu ştiu care să Ţi-o pun?... Că eşti bună, eşti drăguţă fără seamîn, le ştii atît de bine... Dar n-am cuvinte destul de moi să-Ţi pot tălmăci iubirea fără margini ce-Ţi port şi care nu s-a stinge decît cu viaţa-mi deodată... Şi acuma nu doresc altceva, decît cîţiva ani de pace şi de linişte, ca să-mi pot aduna gîndurile şi minţile şi să scriu... Să mi Te aleg de crăiasa visurilor şi de îngerul de pază ale deznădăjduitelor mele zile de azi... şi-apoi să mor... în ziua cînd mi-oi lua doctoratul şi cînd Tu, băiată iubită, desigur, vei fi a altuia...

Dar nu mai continui, căci prea mult mă amăreşte gîndul că nu Te-ol mai vedea... şi nu-Ţi voi mai auzi cuvintele despre povestea fermecătoarelor zile ce-am aşteptat...

Şi acuma, cînd trebuie să-mi termin epistola, Te rog să-mi mai scrii... Mai povesteşte-mi, Nelică scumpă, de florile ce-or îmbobocit, de orice nimicuri şi-mi scrie mult despre cea mai frumoasă şi mai scumpă floare ce-am lăsat în Cătina...

îmi vei povesti?

Iţi sărut mînuţele mult, mult şi dulce:

Emil

B.A.R., 118181

Oşorhei, în 20 sept. 1914

Nelică iubită,

Spune-mi de „locul locului", nu Te superi că Te plictisesc atît de des? Nu-Ţi încrunţi sprîncenele cînd îmi vezi sosind epistolele una după alta? Dar uite, îmi propun să nu Te supăr cu nimic, să-ţi scriu ceva trandafiriu şi să mai încetez a-Ţi comunica unele impresii negre şi neplăcute — esperiâte de cînd sînt subt steaguri... Nu vreau să-Ţi înşir grozăveniile văzute în spitalul militar de aici în cele două zile cît am stat acolo, nici vreau să-Ţi descriu monotonia fără nume a zilelor de toamnă, ci aş dori să-Ţi pot comunica ceva senin, ceva ce să ne facă să uităm aceste zile grele în cari trăim...

Chiar mă pregăteam să-Ţi scriu o epistolă lungă, lungă, cînd colo, iată că-mi soseşte cu mare greu scrisoarea aşteptată... Am vrut să-Ţi spun o poveste [...]* — se înţelege — era pesimist peste măsură... însă cu primirea epistolei Tale conjur pesimismul prea de timpuriu, cîtă vreme îi fi bună şi aşa de scumpă...

Duasem scrisoarea ieri dimineaţă, la 9 oare: cînd terminasem cu călăritul... Am cetit-o mult şi încet, ca fiecare cuvînt să mi se imprime în minte... îmi plac mult unele părţi din ea şi-mi place toată scrisoarea, precum îmi sunt dragi ochii Tăi şi Tu toată... Şi mă bucur nespus de mult că acuma nu eşti atît de străină faţă de mine... O, dar nu crede că şirele Tale îmi produc numai o simplă distracţie, cum zici... Ţăranului român Evanghelia i-e cea mai sfîntă scrisoare; mie, epistolele Tale...

Şi o să plec în război şi o să mă reîntorc iară cum voi pleca, căci acuma ştiu pentru cine va trebui să trăiesc... Acolo va fi băiata iubită şi bună, care e în stare să-mi îndulcească atît de mult viaţa şi care, vai, mă poate face cel mai nenorocit om. Dacă aş şti că m-ai uita, n-aş dori să mă reîntorc din călătoria primejdioasă ce o să fac, dar convingîndu-mă pînă acuma

•de contrariul, o să vin şi din fundul pămîntului lîngă aleasa sufletului meu, să simt din nou farmecul dumnezeiesc ce-mi pătrundea întreaga ființă cîtă vreme eram în apropierea ei...

Poate îți par exagerat în espresiuni şi deosebit •de masa tinerilor de azi, cînd mă simt necesitat a-mi reînnoi cuvintele de-atîtea ori spuse şi atît de bine ştiute de Tine, că Tu-mi eşti sufletul sufletului... Toate gîndurile, toate nădejdile îmi sunt concentrate în Tine: comoara iubirii mele!... Şi ascultă de ce mă rog lui D-zeu şi mă voi ruga cît timp trupu-mi ce cunoşti va fi a lui Emil Rebreanu... Doresc să treacă cît de iute războiul acesta — fără nici un interes pentru noi românii — şi-apoi să-mi văd de cariera începută şi să te ştiu a mea... Să stăpînesc cel mai scump suflet de femeie şi cel mai drag chip de băiată •de pe întreg globul pămîntesc... Ori, străpungă-mă •cele mai ascuțite săbii duşmăneşti, zdrobească-mi trupul cele mai fierbinți gloanțe de tun... dacă nu-i scris să fii „stăpîna vieții mele"... Aceasta mi-e rugăciunea de cînd sînt în armată... şi aşa cred, mi-e destul de bazată, căci spune-mi Tu, iubita mea, ce înțeles poate avea o viață moartă? Şi tu vei şti destul de "bine că după o asemenea pierdere toată viața mi-ar fi un țimiter pustiu şi fără preț...

O, dar eu mă încred în vorbele Tale, cred absolut în tot ce-mi spuneai pe vremuri şi nădăjduiesc că nu vei fi „schimbătoare ca vremea"... Aşa-i că nu vei fi? Tu iubită, Tu scumpă, Tu adorată!...

Apropos! Ni s-or schimbat din nou ofițerii —profesori, iar ăşti noi nu-s îndestuliți de loc cu rezultatul ce-am dovedit în ştiințele militare... Săbiile ni le-or adus îndărăpt — nevăpsite, semn că nu vom pleca poate pînă la sfîrşitul lui octombre... Se vestea

la început că pe cîțiva inşi ne-or denumi dintr-o dată cădeți, însă după cum aud acuma, cei mai buni dacă vom căpăta două stele... Volbura să-i ducă cu stelele lor cu tot, numai să nu ne trimită la cîmpul de belit...

îmi ceri poza... Bine, dar nu merită s-o vadă frumoşii Tăi ochi... Dacă Ți-aş trimite fotografia, ai vedea un tunar cu nişte pantaloni largi şi cu părul tăiat pînă în piele, cu camaşli[1] de piele gălbuie şi cu „bochonci" tot de aceea coloare, iar pe deasupra şi o-sabie lungă şi grea... Prost chip, dar interesant... Ori întors... Das' că în zilele aceste o să mă fotografez în haine „extra" şi o să-Ți trimit un esemplar necondiționat... Astăzi vreau să dorm una bună, de aceea după prînz mă culc, fiind şi aşa vreme ploioasă... Dar pînă pe cealaltă duminecă o să mă pozez negreşit, mai ales că-mi aştepți chipul... Ştii că Oct. Saivan a murit în urma rănii căpătate în Galiția?... îmi închipuiesc cîți prietini şi cunoscuți or putut cădea în gigantele lupte cu ruşii, cînd aud că din cutare regiment 50% sunt incapabili de luptă...

Cît am stat în spital, am cunoscut un român [...]. Mi-a povestit bietul om (piciorul stîng i-e zdrobit de mai multe gloanțe de şrapnel, iar prin piept i-a trecut două gloanțe de puşti ungureşti', că întreg regimentul lui e român şi trebuie să se lupte cu frații lui din Monarchie — pentru interes străin...

Şi... mai scrie-mi cînd ai vreme cît de mult şi orice, căci n-ai idee cît de mult mă bucură rîndurile frumoase ce-mi trimiți... Şi-apoi nu trebuie lăsat să slăbească prietenia şi iubirea sfîntă ce ne leagă

[1] Jambiere (magh. *Kamasli,* germ. *Gamaschen).*

laolaltă... Iubirea ce ne leagă şi pe care doar moartea ar mai putea-o înceta...

Închipuie-ţi, Nelică dulce, îţi ştiu pe dinafară ambele scrisori — cu atîtea nădejdi ast' din urmă... „Toate depind însă în primul rînd de la o reîntoarcere norocoasă..." Ei bine, şi-apoi de la mai ce încă? Crede, iubita mea, că voi şti să-mi fac cale prin oricîte piedici pînă la Tine, copilă dragă şi mîndră!... Şi voi fi vrednic de iubirea Ta, de iubirea celui mai ales suflet ce-am întîlnit vreodată, pe a cărui stăpînă voi iubi-o veşnic şi mult din cale-afară... cum nimeni altcineva n-a fi în stare s-o iubească... Nimenea, pe întreg rotogolul pămîntului...

Sărut mînile iubiţilor şi bunilor Tăi Părinţi, iar Ţie îţi trimit toată văpaia sufletului meu cu toată dragostea din el.

Al tău:
Emil

B.A.R., 118182

Oşorhei, în 27 septembre 1914 n.

Prietină iubită,

Mă vei ierta că Te agrăiesc în atîtea chipuri, Misă eu cred că această agrăire e cea mai potrivită ce Ţi-o pot da... „Prietină iubită!" Numai acuma îmi dau mai bine seama că Tu nu mi-ai fost numai iubită, ci şi o prietină bună... Şi eu vreau să continuăm veşnic această prietenie, acest foc, care nu ne pîrjileşte sufletele, ci dimpotrivă, le încălzeşte numai... Dacă mă voi reîntoarce cu bine, voi şti să păstrez dulcea prietenie ce mă leagă de un suflet atît de bun... Şi aşa-i că nici Tu nu eşti contra dorinţei mele? Doară şi tu, copilă dulce, îmi urezi „norocoasă reîntoarcere", ce zici că-mi doreşti să mi se împlinească... Şi-mi pare nespus de bine că nu eşti de părerea majorităţii sufletelor omeneşti, să zici că cine se depărtează, de-a pururi străin rămîne...

Iţi vorbisem de multe ori de „idealele" fără număr ce aveam pe vremuri: tot atîtea buburuze de dragoste. Astăzi sînt, mîine nu... Ştii, Nelică scumpă, de la fire sînt înzestrat (nu-mi vine la îndămînă o altă espresie mai potrivită) cu un suflet mai larg. Apoi... asemenilor oameni multe se pot ierta. Dar mă simt necesitat a-Ţi spune că astăzi un singur ideal — Tu — e în stare să-mi satisfacă visului dorit...

Eu gîndesc că timpul viselor fără rost mi s-a sfîrşit cu terminarea liceului deodată... Şiraguri de vise mi-au murit atunci şi tot atîtea păreri de rău mi-au sfîşiat sufletul... Unde-mi sînt planurile de filozofie, unde cele de publicist? După sfărîmarea fantasticelor icoane pierdute, credeam că nimic şi nimenea nu va mai avea preţ înaintea mea. Am păşit pe cariera de notar din simplul motiv să am şi eu o ocupaţiune ca toţi oamenii, dar încolo străină îmi părea toată lumea... Aşa am ajuns şi în Cătina... întîi — se înţelege, pînă nu Te-am cunoscut — credeam că nu o să mă mişc din cancelarie; voi scrie şi voi studia drepturile şi atît... Dar tu ştii destul de bine cum mi s-or schimbat planurile... Tu ştii, iubită Nelică, că-mi eşti *osia* tuturor viselor şi planurilor de-acum şi din viitor... Bunătatea sufletească ce-am observat la Tine şi deosebita simpatie de ochii, de faţa, de mişcările, de gesturile Tale şi în genere de Tine toată, mi-or schimbat cu totul programul zilelor ce aşteptam.

Cu chipul Tău în suflet plec în război şi cu caldul dor de a Te revedea mă voi reîntoarce din cam-

panie să-mi întîlnesc comoara iubirii, în casa cu patru brazi... Cît de fericit voi fi în apropierea celei mai scumpe şi dulci copile de pe întreg nemărginitul univers!!! Voi revedea iară ochii frumoşi şi scumpi, din cari blîndeţa şi bunătatea iesă la iveală întocmai cum se ridică oleul pe suprafaţa apei; voi auzi din nou cuvintele calde şi mai vibratoare decît dulcele murmur al izvoarelor de munte şi... şi-i voi săruta cu atîta căldură minutele ei de spumă...

Unicul, cel mai perfect şi mai scump vis mi-e întrupat în Tine...

Mă iartă, scumpă Nelică, că-Ti fac atîtea imnuri, dar eu nu-s de vină... Nu-s vinovat nici cît de puţin că-mi stăpîneşti atît de nemărginit de mult sufletul şi n-am nici ovină că-mi eşti atît de dragă... Am zis...

Dar iată că mi-a sosit timpul plecării...

Pînă în 3 oct. va pleca o nouă baterie spre Serbia, după ce în 26-lea l.c. se duse şi bateria de rezervă... De două ori — în răstimp de cîte două săptămîni — începînd cu 3 oct. plecăm şi noi, cei asentaţi în anul acesta — ultima nădejde a zăpăcitei Ţări... Căci, după cum se ştie, ruşii or trecut Carpaţii prin mai multe păsuri, iar ai noşti n-or fost în stare să-i oprească.

Nu vreau să Te mai plictisesc cu ştiri războinice — atît de diametral opuse sufletului meu — dar trebuie să-Ţi spun, Nelică iubită, că şi eu va trebui să pornesc, dacă nu in 3, dar în 15 octombre. O să-Ţi scriu mai lămurit despre plecare mai tîrziu... Şi o să-Ţi mai vorbesc, de cea din urmă dată, despre dragostea mea neţărmurită ce-Ţi port cu atîta sfinţenie!... Nădăjduiesc însă că pînă atuncea îmi vei mai scrie — frumos şi drăguţ, cum numai Tu ştii —

şi mă vei mai întări în credinţa că n-a fost o halucinaţiune iubirea mea.

Sărut mînile bunilor şi iubiţilor Tăi Părinţi, iar pe Tine... ori Ţie, îţi pupă admirabilele mînuţe, precum Te iubeşte,

Emil

C.M.L.R.

Divie dragă,[1]

Azi te-am rugat de nişte rufe moi de iarnă. Am uitat însă să te rog a-mi cîştiga şi un pieptar de cel ţărănesc, fie cît de folosit. Se încep frigurile cele mari, iar noi tunarii trebuie să fim îmbrăcaţi foarte bine, căci dormitorul nostru e pămîntul de lîngă tun... Umblă te rog şi cîştigă-mi şi nişte mînecări de haraz, căci încă mi-ar prinde bine...

Inchipuie-ţi, va trebui să petrec o iarnă întreagă fără foc şi fără acoperiş... Toţi ne pregătim de plecare, căci nu ştiu cari vom fi cei aleşi să mergem în 5 oct. Vei face cum vei putea şi-mi vei trimite rufele cerute, căci în caz contrar nu glonţul, ci frigul m-a doborî mai întîi... Eventual trimite-mi şi o şapcă de flanel, de care am mai avut, căci e iertat să ne îmbrăcăm cum ne place. Te sărută,

Emil

C.M.L.R.

Livie dragă,[2]

Astăzi am primit o epistolă de la Ilona néni în care mă întreabă că am „hosapka"[3]? Deci şapcă

[1] Carte poştală; ştampila poştei: 30 sept. 1914.
[2] Carte poştală nefrancată. După conţinut ar putea fi datată la sfîrşitul lunii septembrie sau începutul lui octombrie 1914.
[3] Căciulă pentru iarnă (magh.).

nu-mi trimite şi nici mînecâri, căci şi de acestea am cerut de la doamna aceea... Dar pieptar te rog şi-mi cîştigă cum vei putea, căci — după cum cetesc în gazete — foarte mulţi să îmbolnăvesc de frig... Şi încă unde-i iarna? De pach nu te mai îngriji, căci am cerut din Feleac şi-mi vor trimite ei... Aşa cred că tot nu voi porni luni, mai ales că le-am declarat că-s scurt de vedere. Plecarea mi-o aştept cam prin 10—15 oct. Cred că mi-ai primit corespondenţa în care te-am rugat de pantaloni şi cămaşă de tricău.

Aşteptîndu-ţi răspunsul şi cele cerute, te sărută,

Fmil

B.A.R., 118183

Murăş-Oşorhei, în 26 oct. 1914

Nelică dulce,

Am fost năcăjit că nu mi-or dat concediul dorit şi — dacă-mi aduc bine aminte — tot în zilele acele Ţi-am trimis şi o corespondenţă, de care-mi pare rău azi. Dar încîtva totuşi mi-a fost motivată trimiterea acelei scrisori. Mi-a părut oarecum că, după atîtea epistole, abia te înduri să-mi scrii cîteva rînduri reci, mai reci decît zilele de iarnă. Vai, şi cîte seri înrourate or văzut şi cîte lacrimi zadarnice or vărsat ochii mei! în ceea ce priveşte traiul, duc o viaţă cu mult mai bună şi mai regulată decît cea din Cătina, deci motiv n-aş avea să slăbesc şi vezi... totuşi sînt slăbit... îţi păstrez cu cea mai mare sfinţenie amintirea — şi poate degeaba. Dar nici nu pot pretinde ca cineva — şi cu atît mai mult Tu — să se coboare din lumea eternelor visuri, în iadul realităţii mele. Puţin apasă în cumpănă acuma o viaţă de militar, însă se poate că şi oamenii aceştia — floarea oricărei ţări — să se reîntoarcă odată la vetrele lor

părăsite şi atunci, desigur, alt preţ şi altă stimă vor avea şi ei...

Am observat că eşti foarte precaută faţă de nune, fără să ştiu motivul. Cred că mă cunoşti încîtva şi-mi ştii neţărmurita iubire ce-Ţi port şi totuşi îmi arăţi atîta neîncredere... Părăsit-am cărările pe cari mă plimbam gîndindu-mă cu atîta drag la Tine, ca să le schimb cu fotelele din cafenele. Şi aşa aş vrea să nu mai fiu altul, căci ce rost ar mai avea să trăiesc mort? Fără Tine: fără viaţă. Dar stai numai! Ducă-mi volbura toate gîndurile acestea, căci în bătaie nu mergem doar pînă la primăvară, după cum se aude acuma... Apoi... rămîn ofiţer la tunari dacă învingem noi şi dacă Tu vei fi tot cea *[de* azi, ori voi fi praetore ori altceva, dacă vom fi bătuţi şi Tu vei fi cea de la despărţire... Căci rău nu mi-a părea niciodată după cineva, despre care ştiu că şi-a bătut joc de mine... Uite, Nelică scumpă, dacă Tu crezi că n-ai putea fi niciodată stăpîna mea, dacă crezi că capacitatea (dacă o am) n-ar fi în stare să mă ridice la un rang social mai înalt, de ce nu-mi spui? Aş dori să ştiu odată tot... Te mărită după teologi, ori după cine vreai, fă ce vreai, dar Te rog şi nu-mi trudi atîta inima şi mintea ce mi-a mai rămas...

Una s-o ştii: totdeauna, ori între ce împrejurări ale vieţii voi fi, Te voi avea dragă, precum Te am azi. Iar dacă va fi să mă însor vreodată, desigur voi căuta numai interesul, căci cu tine voi îngropa ultima-mi iubire adevărată...

îmi vei scrie, dar mai rar! Mersi! Şi ca să-Ţi împrăştiu teama că Ţi-ar ajunge doară în mîni străine scrisorile, trebuie să-ţi comunic că — contra celor spuse mai nainte — deocamdată, poate pînă la primăvară, nu mergem în război.

De încheiere îmi iau voia să Te întreb, care-i motivul că nu mai eşti Nelica cea scumpă şi dulce, pe care am iubit-o şi o iubesc mai mult ca ori pe cine în lume şi care începe să mă abată de la planurile de aur ce aveam cît mă ştiam prietinul ei?...

Sărut mînile iubiţilor Tăi părinţi, asemenea pe ale Tale de nenumărate ori.

„Emil"

B.A.R, 144317

Mult Stim. Domn Diviu Rebreanu/publicist
București/19, Str. Primăverii nr. 19

Murăş-Oşorhei, în 1 novembre 1914 st. n.

Iubitul meu Diviu,

De trei luni sînt cătană — voluntar la artileria de honvezi. Trei luni de zile aicea îmi pare cît 3 ani în civilie. Iulius e în Serbia, tunar în 1 regiment, de unde îmi scrie mereu, ba mi-a mai trimis şi cîteva parale. Să fie acasă, aş duce-o bine, căci dînsul m-a sprijinit în toate încercările ce-am săvîrşit... Dar acuma, orfan înaintea lumii şi orfan în toate privinţele, duc lipsa celor mai elementare lucruri de cari are nevoie un om. Cîte dejunuri le-am plimbat şi cîte cine le-am durmit, neavînd un biet creţar în buzunar!... Apoi eu sînt unicul dintre 34 de voluntari cîţi suntem, cari n-am nici o păreche de pantaloni mai de dă Doamne... Mi-e ruşine de colegi şi de toţi cîţi mă cunosc că trebuie să umblu în bochonci şi în hainele ce-am căpătat de la regiment. Eu sînt singurul român între voluntari şi cel mai calic... Tu ai fost ofiţer în armata austro-ungară, deci ştii cîte nimicuri ne trebuie voluntarilor... Şi mai ales la artilerie... E aici iarna şi cîte ar trebui să-mi cîştig, căci ne poate veni telegramă în tot momentul să urmăm bateriile trimise pe cîmpul de luptă... Se zvoneşte că ne-ar trimite în şcoala de ofiţeri în rezervă din Pesta şi numai la primăvară să plecăm în război, ca ofiţeri. Nu ştiu ce o mai fi, dar atîta ştiu că duc mare lipsă de parale, cari — oricum — mi-ar mai însenina zilele negre ce trăiesc ca ostaş în armata ungară.

Năcăjit am fost totdeauna, căci singur a trebuit să urc spinoasele trepte a societăţii, fără vreun ajutor material. Astfel am ajuns să pot zice că-s iurist de anul al doilea... Şi nu ştiu cum, prea străine îmi par sferele în cari m-am ridicat, căci nimeni nu-mi înţelege scopurile... „De ce studiezi atîta?" mă întreabă ai noşti şi rudenile noastre, cînd colo, dacă m-aş îndestuli cu un post de notar, aş trăi cu mult mai liniştit... Nu ştiu şi tu eşti de aceea părere, dar planul meu e să pun doctoratul în ştiinţele iuridice şi-apoi... voi mai vedea eu ce-oi face, căci stăm înaintea marilor schimbări politice şi sociale... Dar toate acestea mai tîrziu... Acuma vreau să te rog de un ajutor material. Să nu fiu cătană m-aş mai putea mişca oarecum, dar tu ştii cît de legate îmi sunt mînile... Iubite frate, ajutoră-mă acuma cînd sînt mai năcăjit ca totdeauna... Dacă mi-a ajuta bunul D-zeu să scap teafăr din băile de sînge ce se urmează din zi în zi, o să-ţi reîntorc odată tot ce tu îi binevoi să-mi împrumuţi acuma, iar dacă e scris în stele să mi se stînga viaţa în urma armelor duşmanului, ţi-a mulţămi sufletul meu, oriunde ar ajunge... Cred că-ţi va părea oarecum să rupi 100 coroane şi să-mi trimiţi, însă, dacă vei cumpăni bine starea în care mă aflu, nu cred să nu-mi trimiţi... Dacă mi-ai trimite telegrafice, adresa mi-e: „Rebreanu tuzeronkentes Maros-

vâsârhely"[1], iar dacă mi i-ai pune cu mandat postai, adresa poţi să mi-o scrii întreagă (Rebreanu Emil egyeves[2] tuzerbnkentes, Marosvâsârhely, Sătortâbor[3]).

Nu mă îndoiesc că îmi vei satisface cererea şi nu peste mult o să-ţi pot mulţămi...

Tu cu ce te ocupi, mai bine zis la ce lucri acuma? în epistola ce-a scris acasă Riţa, cînd am înmormîntat pe tata, amintea că-ţi merge foarte bine, ceea ce îţi doresc şi pe mai departe.

Riţa ce face? Cum îi merge cu cartea? Despre Fanny nu pot să întreb nimica, necunoscînd-o.

Scrie-mi, te rog, ce sfîrşit va avea războiul nost cu ruşii şi ce gîndeşti, cît va mai dura oare? Dar aştept şi paralele cerute, le aştept în toată ziua de-acuma înainte.

Vă sărută şi îmbrăţoşează toată familia:

Emil

B.A.R., 118184

Murăş-Oşorhei, în 8 novembre 1914 st. n.

Nelica mea cea scumpă,

Ai luat ştire de condamnarea iubirii mele? Ştii Tu oare că nemiloasele mîni ne gîtuieşte senina noastră dragoste? Şi ştii Tu, sufletul sufletului meu, ştii Tu, unica mea mîngîiere, că eu va trebui să-mi zmulg părul de pe cap, va trebui să-mi pierd minţile? Eu să abzic de Tine? Chipul Tău scump, ce mi-e veşnic înaintea ochilor mei sufleteşti, ochii Tăi blînzi şi sublimi, umbletul de crăiasă şi gingăşiile Tale fără nume şi fără număr — toate acestea să le îmbrobodesc în

[1] Artilerist voluntar — Tg.-Mureş (magh.).
[2] De un an (magh.).
[3] Tabăra de campanie (magh.).

vălul uitării? Şi unde să aşez apoi comoara asta şi unde, în care iad să mă refug?

Vai! mă prea obosesc gîndurile!... Trebuie să poposesc niţel şi să-ţi declar că şiroaie de lacrămi îmi spală supţii mei obraji. Sînt singur în odaie. Cu peana în mînă trebuie să mă opresc în scris şi să-mi şterg acest potop de lacrămi, pornite din adîncul sufletului meu ce Te adoară. Plîng ca un băiat... Pe Tine Te plîng, sublima noastră dragoste o plîng. Căci ce-aş putea face altceva în faţa droaielor mele visuri în agonie?...

Nu ştiu, gîndeşti că mi s-or împainjinit ochii, prin ai căror sîtă deasă Te zăresc pe Tine, suflet ales şi fără pată. îmi apari în haină albă... în haina din dumineca de despărţire, cum vii cu floarea din grădină şi cum — îmbujorată la faţă — mi-o întinzi înaintea uşii... Aş putea fi oare atît de mizerabil să Te pot şterge vreodată din minte? Puteu-aş să uit lumea gingăşiilor fără seamîn cu cari ne-am despărţit? Dar să ştii Tu, logodnica visurilor mele de aur, să ştii Tu, copilă bună ce eşti, că chipurile sfinte, împreună cu floarea veştezită ce mi-ai dat la despărţire, le-am purtat totdeauna deasupra inimii şi le voi purta în tot decursul războiului. Şi numai acuma pricep eu ce suflet escepţional de ales eşti şi numai acuma înţeleg ce aş putea pierde cu Tine. în lupte nu voi putea să cad, fiind întotdeauna cu mine spiritul Tău, iar dacă totuşi de gloanţe ori de sabie o fi să mor, îmi vei simţi poate nemărginita părere de rău după Tine. în iad de voi ajunge, la Tine mă voi ruga de scăpare, în rai Tu-mi vei fi îngerul de pază, pe pămînt Tu-mi eşti totul.

Ţi-am cerut de la iubiţii Tăi Părinţi mînuţa ta de spumă. Te-am cerut să-mi fii nevastă, să fii

stăpîna mea. Poate nu făceam pasul ăsta pînă după terminarea războiului dacă nu primeam dezastroasele şire de la iubitul Tău tată. Şi iată, a sosit ceasul cînd Te rog să Te manifestezi. După celea spuse în epistola trimisă domnului Protopop, îmi vei cunoaşte planurile de viitor, cari de altcum Ţi le tălmăcisem şi cu graiul viu odată. Tu vei ştii cumpăni importanţa pasului ce-am făcut şi vei fi atît de Tare să le spui iubiţilor Tăi părinţi voinţa Ta. Şi acuma, ca şi cînd m-ar mai însenina încîtva nădejdea în hotărîrea Ta. Ştiu că aceea va fi tot atît de clară, întocmai ca şi promisiunea ce mi-ai făcut subt romanticii patru brazi: subt „mărturia înfrăţirii dragostei noastre". Şi-Ţi aduci aminte de 26 april — de dumineca cînd Ţi-am scris întîi în album — cînd mi-ai dat voia să Te mai cercetez, spunîndu-mi că „nu, d-le R., nu-s ocupată!"... Dacă ai fi fost deja angajată, pe lîngă toată părerea mea de tău, nu aş fi umblat atît de des în casa D-voastre... Iar acuma, cînd îmi eşti atît de înrădăcinată în inimă, acuma să fiu silit să te părăsesc? Nu ! Aceasta ar fi cea mai mare laşitate ce mi s-ar putea atribui. Dacă Tu îmi vei rămînea şi pe mai departe îngerul de pază ce mi-ai fost de cînd Te cunosc , iar altul ar vrea să mi Te răpească fără voia Ta, în rai de-aş fi şi încă aş veni să-1 fac bucăţi în duel.

Dragostea mea faţă de Tine şi scopurile mele sunt mai mult decît o simplă „jucărie de copil", cum o poreclisă D-nul Protopop. Precum nu cuvîntul „toamnă" scutură frunzele arborilor, ci receala ei, aşa nici nu anumită etate aduce maturitatea unui om, ci forţele lui de a şti lucra serios şi de a se cugeta cu cumpănire. Deci, protestez cu tot dreptul în contia cuvîntului „prematur", dacă iubiţii Tăi Părinţi îşi vor mai aminti de vorbele zise,că nu Te-or mărita pînă cel puţin peste doi ani de zile.

Şi vezi, nu pot să-mi adun gîndurile împrăştiate, dar ar fi de prisos să mai repetez cuvintele de simpatie ce Ţi-am spus şi Ţi-am scris de-atîtea ori...

Te rog să-mi dai şi Tu un răspuns decisiv, care să fie în stare de-a-mi alunga funestele presimţiri ce zboară în jurul meu, sau care răspuns mi-ar aduce sentinţa de moarte... Tertiumnon datur... O eventuală tăcere din partea Ta aş considera-o ca pe cel mai josnic dispreţ ce mi-ar putea arăta un suflet de femeie.

Atît...

Transmiţîndu-Ţi tot focul iubirii mele, mai curate decît cele mai limpezi izvoare de munte, îţi sărută mînuţele de mii de ori — de-a pururea al Tău:

Emil

P.S. Adresa mai nouă mi-e „egyeves fotuzer onkentes"[1], căpătînd cîte-o stea mai mulţi inşi.

E.

M.L.R, 1659

Scumpă Iyivie,[2]

Azi i-am scris cumnatei Măriţi o epistolă în care îi cer acele 30 cor. de care avem lipsă fiecare voluntar pentru plătirea cărţilor şi recvizitelor comandate deja din partea locotenentului!

Şcoala de ofiţer mi s-a început, care va ţinea pînă în 1 februarie. Motivele şi condiţiunile i le-am comunicat cumnatei. Te rog şi faceţi cît de iute de suma cerută, ca să nu aştepte toţi după mine. îmi

[1] Artilerist fruntaş voluntar (maga.)-
2 Carte poştală cu ştampila din Maros-Vâsârhely :30 nov. 1914.

cade nespus de greu că am ajuns să vă cer ajutorul, dar aşa cred, acesta va fi cel din urmă. Nou n-am nimica pe aicea. Vă sărută:

Emil

C.M.L.R., 352

Dragă Miţi,[1]

Corespondenţa Ţi-am primit-o, de care m-am bucurat, amintindu-mi de aflarea în viaţă a lui Iulius din Feleac. Dar îţi aşteptam epistola lungă, ce-mi promiteai într-o scrisoare, care nu mai vrea să sosească. Cît de curînd vom pleca în Pesta, la şcoala de ofiţer. Am căpătat deja o stea mai mulţi inşi (nu toţi), cari desigur vom merge în şcoala susnumită. Dar ce folos de toate astea, cînd eu sînt atît de bolnav? Ce folos, cînd mă aflu cu un picior în groapă?... Ce mă doare? Toate cele mă dor... dar mai rău inima, pentru că am rămas singur, fără nici un ajutor în valurile vieţii, reci ca sloiul... Tu poţi să-mi scrii ce vreai şi cum vreai, eu nu pot numai atîta... Pe toţi vă sărută:

Emil

C.M.L.R.

Murăş-Oşorhei, în 23 decembrie 1914 st.n.

Divie dragă,

Nu căpătăm vacanţa pe Crăciun, cu toate că ne-a promis cîteva zile locotenentul nost. Cu tot năcazul, aş fi mers pînă acasă să vă mai văd şi să mă satur bine odată. Căci de cînd sînt cătană, pot zice, mereu am dus lipsa celor mai elementare lucruri, de care nu se poate lipsi nici cel mai calic om. Dar acuma.

[1] Epistola poartă ştampila poştei din Tg.-Mureş (Maros-Vâsârhely), cu data indescifrabilă.

nu voi putea să-mi împlinesc nici aceste dorinţe... Şi nu mă miră de loc, căci eu veşnic am sperat şi veşnic m-am înşălat... Vreau să-ţi spun că mîne mai capăt o stea şi e balansată mîhnirea mea... Aşa cred domnii cari ne-au surprins cu ştirea de avansare... Deci adresa mi-a fi mai lungă cu ceva... Vez-o pe plic...

Paralele de care îţi amintisem le-am cerut din Feleac şi de'la Ilona neni. închipuie-ţi cît de greu mi-a căzut s-o fac asta! Şi-am făcut-o şi asta în zadar! în numele felecanilor mi-a răspuns Miţi, iar Ilona neni mi-a promis că poate să-mi deie suma cerută, după ce şi D-nei a căpăta-o de undeva, căci de prezent nu dispune de parale... îşi esprimă părerile de rău că nu-mi poate satisface cererei, iar din cuvintele-i sincere înţeleg perfect bunăvoinţa ce-mi nutrejte... Acum toată nădejdea mi-e în promisiunea lui Ilona neni...

Voi nu vă închipuiţi cîtă lipsă duc şi cîtă foame rabd aicea. Mă doare capul de flămînd şi nu am nici o voie la nimic. Mă bătucesc din zi în zi la minte şi aştept cu o oarecare dorinţă să plec odată în război. Ce mă aşteaptă pe mine aicea? Să flămînzesc ca un lup, să fiu veşnic trudit de gînduri negre? Pe cîmpul de luptă cel puţin mi s-a alege firul viitorului: ori voi rămînea acolo, ori voi scăpa odată de atîtea mizerii zilnice... Apoi mi-e indiferent dacă mai trăiesc ori dacă n-aş mai fi, căci toată viaţa şi tot traiul mi-e o povoară grea şi neagră... Odată tot va trebui să mor şi de ce nu acuma? Să nu crezi că prin necompetentă prizmă judec viaţa, dar spune-mi tu, mi-i pe partea mea adevărul? Acuma nu mai este cine să mă plîngă, dacă eventual aş rămînea în vreo margine de pădure

din Galiția; n-am nevastă şi băieți cine să rămîie văduvă şi orfani... Cel mult dacă vouă, surori dragi, v-ar părea rău că fratele vost, care a îndurat atîtea mizerii, s-a dus prea curînd din mijlocul vost, fără să-şi fi ajuns vreo părticea din aşteptările sale. Apoi... doară mai este un alt suflet tot aşa de bun ca al vost... un suflet fără pată... deznădăjduit şi acela că l-or despărți cu forța de celălalt care-1 pricepuse...

în Serbia ne-or bătut straşnic... Am pierdut foarte mulți oameni, muniţiune neasămănată şi arme multe. Mi-e teamă de Iulius, să nu fi căzut şi el în luptele de retragere generală. Şi ar fi păcat de el, copil bun, şi ar fi păcat de nevastă şi de băiata drăguță... Scrie-mi ce-i cu el, cînd v-a scris mai în urmă şi de unde?... Noi ne-am convorbit mai mulți să ne cerem pe cîmpul de luptă la raportul de mîne. Acuma nu am mai mare dorință decît să ne sloboadă. Ştiu că pînă prin 1 februarie nu ne-or lăsa, dar cel puțin ne-or denumi de cădeți. Am datorii la colegi, căci de foame nu mă pot lăsa să mor. Dar cred că ați putea să-mi trimiteți cîte-un pachet cu de-ale mîncării, ştiind că nu capăt de nicăiri nici un ajutor. îmi trimiteți orice, numai să fie mîncare... DinFeleac mi-or promis, acuma-s trei luni, că-mi vor trimite un pach, dar acela nu mai soseşte şi-i atîta vreme de cînd mi s-a promis!... Nu am rudenii cine să mă ajutore cu cîte ceva, căci acuma am trebuință de sprijin material... Nu voi putea tălmăci niciodată lumea mizeriilor ce trebuie să duc de cînd sînt cătană... Credeam că vacanța promisă va aduce timpul cînd v-aş fi putut povesti mai lămurit traiul meu. în scris nu am voie să înşir multe, apoi mă oboseşte să scriu mult.

Acuma mă aflu bine, numai cît capul, capul mă doare de dimineața pînă ce-1 aşez pe perină...

Dada mi-a sosit, pentru aducerea căruia a trebuit să-mi dau toate paralele cîte le-am primit pe zece zile... Şi 1 ianuarie e departe şi eu n-am cu ce să trăiesc pînă atuncea. Pardesiul şi mai ceva haine i-aş trimite lui Virgil, dacă aş avea parale cu ce să i le trimit. Bineînțeles şi eu voi avea lipsă de hainele aceste, dacă mă voi reîntoarce în viața de țivil, dar fiindcă mai curînd cred contrariul, i le voi trimite bucuros cînd voi avea parale... Cînd voi avea... Şi bietul băiat cred că-i duce lipsa... Mă iartă dacă şi față de tine pot să-mi iau această espresiune, mă iartă că-ți comunic atît de verde amărîtul meu trai gol, fără lumină şi fără miez de căldură de viață...

Te sărut cu mult drag,

Emil

B.A.R., 1443U

Dragul meu Diviu şi Fanny,

Epistola, respective fotografia, am primit-o cu mare bucurie. Mi-a părut bine de ambele. Pe sora Fanny n-am cunoscut-o pînă acuma, iar şirele Tale nu le-am văzut de-un an de zile. Dacă-i scris în stele să nu mă reîntorc din calea atît de dubie ce voi face-o în curînd, cel puțin din fotografie voi putea spune tatei că-mi cunosc sora din Bucureşti... Pînă acuma îmi făcusem diferite chipuri despre Fanny; îmi povesti de dînsa o femeie din Năsăud de origine, care-Ți era şi găzdoaia Ta odată... şi mi-o descrisese după cum ştiuse ea. E foarte drăguță şi spune-i că-i mulțămesc frumos de cadoul scump ce-a binevoit să-mi trimită...

Scrisoare de la Tine n-am primit din august 1913. Pot zice, am fost destul de năcăjit, nu ca nu mi-ai putut satisface cererilor mele, dar lăsîndu-mă

atît de mult în aşteptare... Acuma îmi pare bine că iară Te interesezi de fraţii şi de surorile Tale: orfani şi singuri... Livia îmi scrie tot a doua zi: bine, totdeauna bine, căci nu vrea să-mi mai amărască şi ea zilele cu veşti neprietinoase... Mama e tot cea veche: nervoasă şi adeseori sufere de halucinări absurde. Pe toţi ne crede de nebuni şi cu „idei fixe". De altădată — pe cei depărtaţi — ne doreşte şi ne laudă... Cu atît mai rău e de cei de faţă, pe cari nu-i vede niciodată cu ochi buni. Din motivul acesta e dusă şi Miţi de-acasă — în Feleac — iar Livia merge des în Ilva Mică la Candale, notarul. E prietină bună cu Doamna şi cu fetele Hangea, cărora le făcusem curte pe vremuri şi cari poate nădăjduiesc că doară iară... se vor reîntoarce vremurile... trecute.

Acasă deci afară de Livia e Luţu (în I-a gimnaz) şi Tiberiu, cel mai mic frate, de a cărui creştere o să mă gîndesc eu...

Iulius e în Serbia, respective în Ujvid^k... E în foc de la izbucnirea războiului. Nu a fost rănit niciodată, căci şi dînsul e la artilerie, iar tunarii se vulnerează mai rar. Mi-a scris mereu, însă de la o vreme încoace nu-mi mai trimise nici o veste. Despre aflarea lui îmi aminteşte Livia, care-mi scrie că mai trăieşte şi că Miţi — nevastă-sa — îl cercetase în Ujvidek în zilele trecute. Trupele noastre, după predarea poziţiunilor atît de cu greu ocupate, se retraseră în Croaţia şi Bacica. Aşa ajunse şi Iulius în oraşul amintit. De el nu e rău, căci e împărţit la tren, iar viaţa acelora nu e periclitată... Cel mult dacă cad în prinsoare. Nevastă-sa locuieşte în Năsăud... Şi fiindcă distanţa spirituală a ei de a Liviei e ca pămîn-

tul de ceriu, nu se prea are bine cu ai noşti... E cam îngîmfată şi prostuţă... Cel puţin aceasta e părerea mea şi fiindcă a trebuit să-mi iau această părere, eu încă nu prea stau mult de vorbă cu ea... De Iulius numai îmi pare rău, că el — băiat atît de bun — şi-a legat viaţa de stăpîna lui de azi.

Iulius din Feleac s-a reîntors rănit de pe cîmpul de luptă din Galiţia. A fost într-un spital din Pesta, iar acuma se află într-o companie de rezervă din Dej...

Ţi-am scris, ce-am putut să-Ţi scriu, despre cine poate să Te intereseze. A rămas să-Ţi mai amintesc niţel despre mine şi planurile mele. După cum Ţi-am amintit şi în epistola precedentă, sînt singur, fără ajutor. Sînt unicul român voluntar în tot regimentul şi poate cel mai năcăjit. Duc mereu lipsă, lipsa celor mai elementare lucruri, căci ajutor nu capăt de nicăiri, iar eu nu pot să mă ajut. Avem speze multe. Trebuie să ne cumpărăm cărţi, multe recvizite de cari avem nevoie, cari toate costă parale. Apoi, nu mi-e asigurat nici traiul de toate zilele, căci bani căpătăm puţini, iar de foame nu putem pieri. Nu-Ţi mai înşir alte spese, căci mă prea oboseşte înşirarea şi repetarea lipsurilor mele de toate zilele... Cred că şi vouă v-a adus greutăţi războiul actual, dar în sfîrşit, un om liber poate să-şi vadă de cap mai uşor. O să-Ţi mulţămesc frumos de paralele promise şi Te rog să mă mai cercetezi cu scrisori şi cu bani. Douăzeci de coroane m-ar mai ajuta în toată luna să pot trăi. De altcum mult nu va trebui să-mi trimiţi, căci în martie mi se va termina şcoala, cînd vom fi denumiţi de cădeţi şi trimişi la front. Cu şcoala o duc destul de bine, căci

niciodată nu mi-a prea convenit să ştiu că sunt alţii înaintea mea. De prezent am două stele. Sînt între cei dintîi călăreţi, am un cal ofiţeresc foarte frumos. Avem mult de studiat; neasămînat mai mult ca la infanterie. Studiem din zece cărţi cari ne costă 30 cor. de persoană.

De altcum viaţa mi se scurge destul de monotoană. îmi fac mereu planuri de viitor şi poate în •zădar. Dacă voi absolvă drepturile, voi fi advocat, ori pretore, ori mai ştiu eu ce-oi fi? Capul lucrului, să-mi iau doctoratul dacă cumva voi scăpa din luptele ce-or să vină. Ni se spune că la primăvară vor fi lupte uriaşe, unde desigur sute de mii vor rămînea morţi...

Veştile despre luptele de lîngă Telciu şi Rodna nu-s prea fantastice, căci ruşii or fost pe-acolo, dar acuma nu-i nici o primejdie... Mai multe nici eu nu pot să-Ţi spun, mai ales că-s ostaş din Monarchie.

Riţa ce face? Studiază şi cum se poartă? Cînd o lăsaţi să meargă la Năsăud?

O să-Ţi mai scriu şi de-acum înainte, dar prea des poate că nu, deoarece numai recomîndat îţi pot scrie şi asta mă costă parale. Sînt foarte obosit de călărit şi de împinsul la tun, care mă opreşte de-a-Ţi mai putea scrie. Cu altă ocaziune o să-Ţi comunic mai mult şi despre viaţa mea şi despre a tuturor românilor din armata Monarchiei...

Scrie-mi Tu, Fanny şi Riţa. Scrie-mi cum o duci, cu ce Te ocupi şi cum trăieşti?... Eu o să-ţi scriu totdeauna cu aceeaşi dragoste, care mă leagă de toţi fraţii şi de toate surorile mele...

Vă sărută cu mult drag pe toţi, cari se ţin de Tine:

9. I. 1915 st. n.

Emil

C.M.L.R., 349

Stim. D-şoară Miţi Rebreanu

Fellak — u.p. Apanagyfalu/ Szolnokdoboka megye

Scumpa mea soră,

îţi scriu aceste şire în pripă, ca un sol a plecării mele la Praga, în Boemia. Ziua nu o ştiu, dar se zice că în săptămînă ce vine o să meargă tot regimentul de tunari acolo. Şi în general aproape întreg [corpul]* a XH-lea o să fie transportat în Ţara [nemţească]*, căci în corpul* ăsta cu majoritatea română, nu se încred îndeajuns. E vorba de războiul cu Ţara unde-i Diviu.

Divia e în Beclean, dar neştiindu-i adresa mai de aproape, îţi scriu ţie schimbarea ce-o aştept şi te rog să-mi scrii de tot ce-i pe-acolo. Scrie-mi aicea încă, căci şi dacă aş fi plecat, eventual o să capăt scrisoarea unde oi fi. Din cauza aceasta s-a amînat şi examenul de ofiţer pînă pe cealaltă săptămînă şi care poate-1 vom face în ţară străină. Cu mult drag,

31. I. 1915. st. n. Emil

B.A.R., 144319

D-sale D-lui Diviu Rebreanu/ publicist

Bucarest/ Str. Primăverii, nr. 19/ Românien

Scumpii mei,[1]

Am tot aşteptat scrisoare de la voi, dar se vede că aţi uitat cu totul de mine. N-am primit de la voi decît epistola cu fotografia lui Fanny şi de-atunci nici o ştire... Eu v-am scris de două ori de la primirea epistolei voastre. în epistola din urmă v-am comuni-

[1] Pe prima pagină a epistolei, o însemnare străină: „I/iviu i-a trimis 60 cor. la 29. III. 1915".

cat ştirea că în luna lui martie voi pleca pe cîmpul de luptă şi că examenul de ofiţer l-am făcut. Acuma vă scriu de cea din urmă dată, căci pînă în 20 l.c, st. n. suntem gata de plecat. Aicea nu mă vor înainta numai de „szakaszvezeto"[1], înaintările de ofiţer se vor face la front. Din pricina asta Vă mai rog o dată să binevoiţi a-mi trimite barem 40 coroane telegrafice, ca să-mi pot cîştiga unele rufe mai călduroase şi alte celea de cîte are nevoie un soldat care pleacă în foc... Şi poate nici acuma n-aş merge încă la front, dacă aş fi avut parale şi dacă n-ar fi trebuit să îndur atîta foame. Tu-mi înţelegi situaţia în care pot fi azi, fără un miez de ajutor, chiar de asta te rog şi trimite-mi o sumă mai conziderabilă, căci unui om liber îi este de-o sută de ori mai uşor, ca unui biet ostaş al unei ţări beligerante... Crede-mă, dragul meu frate, că să fii tu în locul meu, iar eu numai un sărman practicant de notar, sute de coroane ţi-aş fi trimis, mai ales că pe aicea e o scumpete de tot mare.

Azi, mîni, plec în faţa duşmanului ţării noastre, dar cine ştie că mă voi reîntoarce vreodată la locurile părăsite? Iulius al nost acuma e în Galiţia, la „hadosztâly loszer oszlop"[2] unde, oricum, nu-i periclitat aşa [ca] mine, care-s împărţit ca comandant de tun. Aceasta mi-a fi poate ultima rugare cu care mă adresez ţie, pe care cred că-mi vei împlini-o fără şovăire...

Pe-acasă sunt bine. O să-mi iau rămas bun şi de la ei, cari mi-au fost atît de dragi. Sînt foarte ocupat, nu-mi sunt toate gîndurile acasă, de aceea iartă că nu pot să-ţi scriu mai mult. Livia e în Beclean la cumnata (nevasta lui Iulius), căruia ai putea să-i

[1] Sergent (magh.).
[2] Coloana de muniţii a corpului de armată (magh.).

scrii şi care apoi îţi va comunica lista rudenilor noastre trecute din viaţă.

Ca bun creştin m-am mărturisit şi te rog şi pe tine şi pe Riţa să mă iertaţi dacă în decursul vremurilor v-aş fi vătămat vreodată... Calea ce trebuie s-o fac e atît de întunecoasă şi în jurul ei sunt atîtea prăpăstii, că poate niciodată n-o să mai văd romantica vale a Someşului bătrîn, n-o să mai revăd doară niciodată surorile şi fraţii mei dragi, pe cari am ştiut atît de mult să-i iubesc...

Atît... Am sfîrşit... Rămîneţi bine, scumpii mei, şi aduceţi-Vă uneori aminte că aveţi un frate, poate ciuntit, poate mort, pe cîmpurile pustii ale Galiţiei.

Vă sărută şi îmbrăţişează de mii de ori:

Adresa: Rebreanu tuzeronkentes Marosvâsârhely. Emil
10 III 1915 st. n.

C.M.L.R.

D-şoarei Livia Rebreanu

Fellak u.p. Apanagyfalu/ Szolnokdoboka m.

Scumpă Livie,

Sînt în călătorie spre Lugoj, unde sînt împărţit. De-acolo voi pleca imediat pe cîmpul de luptă. M-or denumit de cadet aspirant. Sînt bine. Lada mi-am lăsat-o în Oşorhei, în locuinţa unde am stat pa urmă. Suzana Şfagău ştie... unde.

O să-ţi scriu îndată ce voi ajunge în foc.

Am căpătat scrisoare de la Liviu; parale nu mi-a putut trimite, dar îmi scrie că Aurel Sassu[1] e acolo

[1] Student medicinist; din pricina lui, Livia va rupe logodna cu George Pteancu, al cărui nume apare în ms. romanului *Ion* (cf. Rebreanu, *Opere,* 4, *Ion,* 1970, p. 622)

şi 1-a cercetat. Cumnata Măriţi mi-a trimis orologiul, 10 coroane şi ceva rufe de iarnă, de cari îi mulţămesc frumos.

O să-ţi scriu mereu şi-ţi voi comunica şi adresa pe care acuma încă nu mi-o ştiu.

Vă sărută cu drag pe toţi mult, mult,

Teiuş, în 23 martie 1915 Emil

C.M.L.R.

Stim. D-şoare Livia şi Miţi Rebreanu
Fellak. u.p. Apanagyfalu/ Szolnokdoboka megye

Scumpelor mele,

Din gara[1] unde a studiat Pteancu ca teolog începător, vă sărută cu mult drag şi vă comunic că sunt în cale spre frontul de la nord. Dacă voi sosi acolo, o să vă scriu mai mult. Acum nu am vreme, căci trenul pleacă îndată...

Emil

30 martie 1915

C.M.L.R.

Stim. D-şoare Divia Rebreanu
Bethlen/ Szolnokdoboka megye/ Ungarn

Scumpă Divie,

De pe ţevea tunului îţi scriu această corespondenţă că sînt bine şi sănătos. Sîntem într-o margine de sat şi... astăzi e a doua zi de Paşti... Cu Iulius nu cred să mă întîlnesc, căci trupa lui e în Carpaţi, iar noi ţinem spre capitala ţării jidoveşti... Hainele ţivile îmi sunt la Suzana Şfagău, lada am lăsat-o la gazda unde am stat în urmă... Ţi le comunic acestea, ca la un caz de lipsă...

[1] După ştampilă se pare că este gara Oradea.

Pe aici acum se face vreme frumoasă, e soare pretutindenea, numai gloanţele de-ar mai înceta... Sînt comandantul unei secţii în rang de cadet aspirant. De m-ar face odată cadet, căci atunci aş încasa o sumă bunişoară de parale... Pe cînd să vin acasă? Te rog? Cred că peste două luni o să ne revedem... după un an de depărtare... Voi ce faceţi, cum trăiţi? Scrie-mi mereu, pe adresa de pe cealaltă parte... Dacă eventual mi s-or întîmpla ceva, o să te înştiinţeze colegii mei... Vă sărută cu mult drag pe toţi de multe ori,

Emil

5 april 1915 st. n.

C.M.L.R.

Scumpă Divie,[1]

Ţi-am scris o dată, de cînd sînt aicea în Galiţia, dar răspuns n-am primit pînă acuma. Tu ai mai multă vreme, te rog deci şi-mi scrie mereu... despre toate planurile tale şi alor noşti... Voi ceti cu multă plăcere rîndurile tale, care mă vor încălzi desigur în frigul morţii ce ne aşteaptă... Am fost bolnav cîteva zile; acuma mă aflu bine din nou... Pe mîne seară va trebui să plec cu două tunuri în „rajvonal"[2]-ul pedestraşilor, ceea ce nu se pomeneşte la noi la artilerişti. Dar porunca trebuie împlinită, cu toate că ştim toţi nimicirea acestor două tunuri. Faptul acesta mă pune pe gînduri, mai ales că eu ca sergent-cadet va trebui să conduc secţia aceasta, pe cînd la celelalte secţii comandanţii sînt toţi sublocotenenţi... (hadnagy).

[1] Epistolă scrisă pe două cărţi poştale militare reunite.
[2] Formaţie de luptă desfăşurată (magh.).

O să-mi sap groapa înainte... Poate a înmormîntării veşnice, poate a scăpării... Vei şti... Căci adresa ta o dau cîtorva ofiţeri să-ţi scrie despre soartea mea, dacă eu nu voi putea să mai scriu...

Traiul mi-e foarte bun de altcum, căci ocup post de ofiţer... Leafă capăt 27 cor. pe lună... Puţin, dar dacă voi scăpa teafăr din lupta ce se aşteaptă, voi fi denumit de cadet... Atunci, apoi o să-ţi trimit toate paralele, căci aici n-am ce face cu ele...

Miţi pe unde-i? Iulius ce vă scrie? Cînd voi avea timp, îţi voi scrie totdeauna; m-ar îmbucura însă să primesc scrisori de la tine cît de des... îmi poţi scrie orice, căci pe aicea nu ştiu româneşte...

Vă sărut cu mult drag pe toţi,

15 april 1915 st. n. Emil

B.A.R., 144320

Stim. Domn Liviu Rebreanu / publicist

Bucureşti /Nr. 19, Str. Primăverii, nr. 19

Românien

Scumpii mei,

De la frontul nord-vestic al Galiţiei îţi trimit aceste rînduri. Sînt bine: comandantul unei secţii (szakaszparancsnok. Ceilalţi colegi sunt în rangul de sublocotenenţi şi absolvenţi de Academia Ludovicană... Traiul mi-e foarte bun... Am trecut deja prin botezul de sînge, numai bubuiturile dese de tun îmi sunt cam neobişnuite... Timpul e cam urît, căci plouă des, ceea ce pentru noi e o piedică mare.

Nu ştiu dacă-mi vei primi corespondenţa aceasta, cred însă că-mi vei răspunde şi tu... Acasă scriu mereu şi scriu şi cunoscuţilor... Unica distracţie ce avem în „rajvonal"-ul pedestraşilor unde suntem... Se aşteaptă lucruri mari, de aceea ne-or aşezat aicea... Mai multe nu pot să-ţi comunic de frica cenzorului...

Sărut pe Fanny, pe Riţa şi pe tine de nenumărate ori,

Despre Iulius nu ştiu nimica... Emil

17 april 1915 st. n.

C.M.L.R., 348

19 april 1915 st. n.

Scumpă Miţi,

Liviei i-am scris de mai multe ori pe adresa din Beclean, răspuns însă n-am căpătat... Încerc acuma la tine... Sînt bine, numai prea aproape de muscan, ceea ce la tunari e de tot rar... La stînga şi la dreapta întîlnesc mereu oameni de la regim. 32-lea, feciori din [Chirales]*, dar cu Iulius nu mă întîlnesc... Sînt comandantul unei secţii, am o odaie foarte frumoasă (se-nţelege, sub pâmînt) cu fotele, ba am şi-un pian cu note şi cu cîntări muscăneşti... Traiul mi-e foarte bun... Scrieţi-mi ce aveţi nou pe-acolo şi cum trăiţi?...

Mi-e dor, aşa de dor mi-e de voi toţi!!!... Căci şi aicea sînt singurul român între ofiţeri... Ji salut cu drag pe felecani, pe tine te sărută mult, mult şi cu drag:

Emil

B.A.R., 144321

Stim. Domn: Liviu Rebreanu

Bucureşti/Str. Primăverii, nr. 19/România

29 april 1915

Scumpii mei,

sînt în partea nord-vestică a Galiţiei: pînă acuma bine şi sănătos... V-ammai scris;nu ştiu, primitu-mi-aţi corespondenţele? Sînt comandantul alor

două tunuri în linia primă de foc — alăturea de pedestrime... Poziția nu ni-e ceva splendită, căci locul nost nu-i, unde-i... Traiul mi-e destul de bun; locuința mi-e o groapă, dar frumos aranjată... în curînd voi fi denumit de cadet (scrisorile îmi sunt înaintate deja) şi-atunci mi se va îmbunătăți şi starea materială. Bineînțeles, aicea nu am lipsă de parale, dar or fi bune după terminarea războiului, dacă voi scăpa teafăr... Am presimțiri rele, dar mai bine tunuri sfărîmate decît o viață stinsă. Cred că mă înțelegi... Divia îmi scrie mereu... Scrieți-mi şi voi... Atîta plăcere îmi fac epistolele scumpilor mei! 1! Sasu Aurel ce mai face pe-acolo? îl salut... şi Vă sărut şi pe voi de nenumărate ori...

Emil

B.A.R., 144307

Mult Stim. Doamnă: Fanny Rebreanu

București/Str. Primăverii, nr. 17/Romänien

3 mai 1915 st. n.

Fanny dragă,

nu vreau să par romantic cînd trebuie să-ți declar că bubuitul tunurilor de 18, 15, 12 şi 8 cm. îmi sunt contrabasul gîndurilor ce vreau să-ți tălmăcesc. Obişnuitu-m-am cu acest bubuit, dar efectul groaznic ce-1 face mă înfioară şi acum. Măreț? Se poate că-i măreț, dar nu cînd eşti subt puterea lui crudă. Nu desperez eu niciodată, cu toate că de multe ori aş fi îndreptățit cînd... ne ploauă, ne plouă din toate părțile ploaie de oțel...

îți mulțămesc din inimă de ambele scrisori, ce-ai binevoit a-mi trimite şi te rog să-mi mai scrii din vreme-n vreme, dacă nu mai mult, barem un cuvînt: căsînteţibine, voi, scumpiimeidin lumi senine...

Divia îmi scrie în toată ziua de dulce, asemenea şi Miți îşi mai aduce aminte de fratele ei înstrăinat.

Pînă acuma sînt bine. Am avut şi unele neplăceri, cari nu merită multă amintire, dar spre liniştirea voastră, dragii mei, o să vă comunic şi aceste peripeții ale vieții mele de artilerist ungar, mai ales că acuma sînt sănătos pe deplin. Am asurzit de urechea dreaptă şi-am fost rănit la piciorul drept de-un glonț de puşcă. Instrumentul auzului nu mi-a funcționat vreo două săptămîni, iar rana de la picior a fost neînsemnată, pentru că a fost numai de puşcă. Acuma, cum zic, sînt bine.

Multă vreme a trecut de cînd locuisem subt pămînt. De-atuncea am luat parte în mai multe lupte sîngeroase. Văzut-am cum trag să moară atîța oameni şi cum cădeau duşmanii subt puterea focului ce slobozeam din tunuri... Şi pe mine m-a durut atît de mult inima că trebuie să omor...

Ți-am scris cam liberal, dar nimic ce-ar putea cauza confiscarea corespondenței...

Sărut pe Diviu, pe Rița, pe Puia, saluturi lui Aurel şi pe tine te pup cu acelaşi drag de mii de ori:

Emil

B.A.R., 144322

Mult Stim. Domnului Diviu Rebreanu/ publicist

București/Str. Primăverii, nr. 17/Romänien

Scumpul meu,

Coresp. ta am primit-o demult, asemenea şi epistola recomîndată. Cu fruntea sus am plecat şi tot cu aceeaşi seninătate o port şi acuma, cînd s-or împlinit trei luni de zile de cînd am pornit de-acasă. Mă aflu bine. Pe ruşi îi fugărim mereu. Am trecut deja Dnistrul,

dar şi duşmanul încearcă rezistenţă. Cu toate acestea cred că în curînd îi vom mătura din Galiţia. Amănunte despre luptele ce le purtăm nu pot să-ţi scriu, dar o să-ţi povestesc după terminarea războiului... Camarazi de-ai tăi nu cunosc. De altcum sînt cam izolat de pedestrime şi în altă diviziune unde ai fi tu şi unde sunt foştii tăi colegi.

Magos Sândor loc. a căzut în luptele de la Uzsok. Atîta ştiu numai. Capitala o să cadă azi, mîni şi cred că nici războiul cu ruşii nu va ţinea mai mult de două luni. în schimb pe italieni trebuie să-i facem puzderii. Ziarele scriu multe despre încercările diplomatice ale Rusiei cu România. Noi sîntem gata pentru orice eventualităţi şi va fi vai de aceia cari ar mai încerca să vie în contra noastră. învingem pe toată linia şi acesta e începutul sfîrşitului războiului.

în curînd o să-ţi mai scriu, dar acuma trebuie să merg înainte.

Cu mult drag, vă sărută:

Malul Duistrului, 22. VI. 1915 Emil[1]

Stim. D-şoare Livia Rebreanu

Bethlen / Szolnokdoboka megye / Ungarn[2]

De-acuma nu o să scriu nimănui în lume, decît ţie. E destul dacă-ţi cauzez ţie neplăceri şi tristeţă...

Ţi-aş mai scrie, dar nu ştiu ce... şi nu mai pot...

[1] Pe cartea poştală militară numele şi adresa expeditorului au sînt scrise de Emil Rebreanu.

[2] Fragmentul final al unei epistole scrise pe 6 cărţi poştale militare (după numărul discret plasat în colţul scrisorii), din care primele 5 nu le cunoaştem. Ca şi la epistola precedentă, numele şi adresa expeditorului sînt scrise de o mînă străină. Datarea de pe ştampila poştei este incertă (1 iulie?). în orice caz, Emil se afla în continuare la aceeaşi unitate cu oficiul poştal militar: Tabori posta 44. în epistola următoare va avea o nouă adresă: Tabori posta 63.

M-am obosit în scris, căci mintea mi-e tîmpită, sufletul mi-e sîngerat, barem de mi-ar fi şi trupul.

Sărut cu mult drag familia lui Iulius, iar pe tine te îmbrăţişez şi sărut mult, mult,

Emil

C.M.L.R., 350

Stim. D-şoară Miţi Rebreanu

Naszod-Beszterce-naszod m./ Ungara

Scumpă Miţi,

Am căpătat scrisoare de la Virgil, în care îmi cere parale de călătorit. I-aş scrie lui, dar nu-s sigur că 1-a afla scrisoarea mea şi i-aş descrie toată starea mea... De-o săptămînă zac într-un spital din Bucovina, unde foarte mare lipsă am de cele zece coroane de care dispun. I-am promis şi lui mereu că-i voi trimite parale cînd voi avea, dar vremea aceea încă nu a sosit, îmi cade foarte rău că nu-i pot să-i dau ajutor, căci ştiu şi eu cît de rău e să călătoreşti gol. îi daţi voi cît aveţi şi ce puteţi, căci — după atîtea suferinţe — voi fi denumit de cadet şi atuncea apoi voi remunera eu pe toţi. Spune-i mamei să-i deie vreo 20—30 cor., căci o să-i trimit eu paralele acelea îndoite...

Am aprindere de intestine, dar nădăjduiesc să scap teafăr şi nu peste mult. Virgil să-mi comunice adresa, să ştiu apoi unde să-i trimit din vreme parale. Dar toate acestea, după denumire, căci acuma de-abia trăiesc eu. Scrie-mi şi tu pe adresa nouă...

Vă sărută pe toţi,

9. VII. 1915 Emil

C.M.L.R.

17. VII. 1915

Dragă Miți,[1]

Astăzi i-am scris şi Diviei că sînt iară sănătos şi tare. Ca „felderito"[2] ce sînt, am umblat foarte mult călare şi ăsta a fost motivul poate că m-am îmbolnăvit şi am fost atît de obosit. în zilele trecute am trăit din nou zile grele, căci am făcut un mare atac astfel, că a trebuit să facem armisticiu pe o zi ca să putem îngropa morții.

Cum trăiți, ce faceți? Divia îmi scrie că acuma trăiți cu toții bine şi nu mai există neînțelegerile fără căpătîi, care ne înstrăinară atît de mult odată... îmi pare tare bine că sînteți bine şi vă ştiți înțelege.

Iuliu îmi scrie că se află bine. Prin oct. o să merg acasă pe vreo cîteva zile şi o să rămîn cîteva luni în Ungaria ca să pot face vreun examen de iură.

Vă sărută cu drag pe toți:

Emil

B.A.R., 144323

D-sale D-lui Diviu Rebreanu / publicist

București / 19, Str. Primăverii, nr. 19 /

România

20. VII. 1915 st. n.

Iubitul meu Diviu,

corespondența ți-am primit-o şi mă simt foarte fericit că vă gîndiți cu atîta drag la cei trei frați plecați subt steaguri. Ghilu e marinar şi poate a şi plecat, bietul băiat, la Pola. Tare i-am recomandat să se ceară la artilerie, însă nici ca matroz nu-i va fi periclitată viața.

în prima scrisoare ce ți-am trimis de la front, am amintit că în scurt timp voi fi denumit de cadet, dar din motive pe cari nu vreau să Ți le comunic decît cînd voi coasă pantlica de aur la gît, am fost înlăturat. Acuma cînd am dovedit prin curaj demnitatea de a fi denumit, acuma nu poate întîrzia mult.

Am fost rănit la piciorul stîng. Un glonț obosit de puşcă mi-a trecut prin gheată şi mi-a sîngerat nițel piciorul... Toată viața-mi o să Ți-o descriu şi toate luptele în cari am luat parte şi din cari n-am crezut să scap întreg — după denumire. Atuncea toate. Acuma mi-e teamă că m-ar trăda şi un cuvînt scăpat şi atuncea: adio rang de ofițer în rezervă!

Sorei Fanny îi mulțămesc de simpatia ce-mi arată, iar în epistola lungă, lungă, ce-o s-o scriu, cred pe la începutul lunei lui august, o să-i scriu şi D-sale. îi sărut mînile şi pe voi, pe toți, vă sărută cu mult drag:

Emil

C.M.L.R., 354

Stim. Doamnă Dudovica Rebreanu

Naszod/ Besztercenaszod megye / Ungarn

24 iulie 1915

Iubită mamă,

Epistola scrisă împreună cu Miți am primit-o. îmi închipui greutățile cu care trebuie să vă luptați, însă acuma nu am nici o putere să vă ajut. Acele 50 cor. ce le-am trimis Diviei mi-or fost leafa de pe două luni, iar acuma am lipsă de tot crețariul, căci se recer multe de la un voluntar. Nădăjduiesc să fiu denumit de cadet barem în luna lui august şi-apoi,

[1] Numele şi adresa expeditorului sînt scrise de o mînă străină.

[2] Cercetaş, soldat în recunoaştere (magh.).

de-atunci înainte voi trimite parale cîte mi-ţi cere şi totdeauna. Voi putea trimite în toată luna vreo 50—60 coroane cît va ţinea războiul, mai bine-zis cît voi fi în viaţă.

Unde-i Virgil? Aţi putut să-i daţi ceva parale de drum? Liviu, Fanny şi Iulius îmi mai scriu şi ei. Mă aflu bine. Face-ţi ce-ţi putea, căci doară mi-a sosi şi mie denumirea aşteptată şi atît de mult meritată.

Vă sărut pe toţi de multe ori: Emil.

C.M.,L.R

20 aug. 1915

Dragă Livie,

Am primit o epistolă şi o fotografie de la Iulius. îmi descrie şi mie viaţa lui sufletească şi-mi aminteşte şi de mersul tău la Bucureşti. Dacă poţi, ascultă-i rugămintea şi nu merge pînă după sfîrşitul războiului. Nu-i vorba de bani, dar nu i-ar plăcea absolut să laşi pe Miţi şi pe băiată singură acuma cînd el nu-i acasă. Cum zic, nu merge acuma. Iulius nu peste mult va căpăta concediu, eu voi merge în spital pe la începutul lui septembrie şi-apoi, pe cîteva zile, acasă. în 1 sept. pot să-ţi trimit parale de cîte ai lipsă, dar acum e vorba de ceva ce-i mai mult ca banul, de rugămintea lui Iulius, care de un an sufere pe cîmpul de război. De altcum fă cum vreai, eu îţi trimit bani, numai nu-i nevoie să mergi chiar acuma.

Mă aflu tot mai rău, dar 1 sept. şi denumirea mi-o aştept pe cîmpul de luptă.

Vă sărută cu drag,

Emil.

C.M.L.R.

24. VIII. 1915 st. n.

Scumpa mea Miţi,[1]

Epistola şi corespondenţa ta am primit-o aseară, în 23-lea, căci m-or întristat destul. Voi nici acuma nu puteţi să vă înţelegeţi, cînd trei fraţi pot să moară în toată clipa, cînd toată lumea simte povara grea a vieţii şi cînd tata e mort. Nu credeţi că mie îmi place să vă împac prin scrisori, aceea trebuie să o faceţi voi, fără să ştie şi a treia persoană. De două luni de zile mă chinuiesc cu morbul de stomac şi intestine şi aştept urgisita aceea de denumire numai ca să vă ajut pe voi şi să vă ştiu mîngîiaţi. Nevindecat m-am reîntors la baterie şi asta o simt şi acum. Apoi cîte dureri sufleteşti m-or mîncat de cînd port rufele acestea pe mine! Numai denumirea mi s-a cuvenit s-o capăt cu 3—4 luni înainte de asta, nemaipomenind neplăcerile că eu sînt român.

Sînt în prima linie de foc ca meghfigalo[2] de 3—400 de paşi de ruşi. Dacă s-ar întîmpla să ne atace duşmanul şi să ne bată pe frontul ăsta, atunci ori mă omoară, ori mă prind, ori trebuie să sar în rîul care e la spatele noastre şi peste care nu-i pod. Prevedeţi deci starea mea, care mă face aproape să înnebunesc şi nu-mi mai cauzaţi şi voi dureri. Eu vă rog, care mîne poate nu-s mai între cei vii, înţelegeţi-vă, căci altcum nu vă mai scriu niciodată altul şi nu mă reîntorc acasă cît îi lumea. Asta tot nu-i frumos să vă muşcaţi şi acuma cînd aveţi lipsă de mîngîieri.

Cu începutul lui sept., cu toată siguranţa voi pleca în spital. Nu vreau să fiu neom pe veci. Apoi doresc să vă văd şi pe voi, dacă nu veţi face scandalu-

[1] Epistolă scrisă pe 5 cărţi poştale militare.
[2] Observator (magh.); lectură nesigură.

I

rile vechi. Comunicarea lipsei de bani din partea voastră o țin și-acuma de justă, căci de unde să știu ce vreai tu să-ți cumperi? Eu vreau să-ți trimit 30 cor. și ție îți trebuie 50... Ori mai mult. Apoi nu vreau să-mi cheltuiesc paralele cîștigate cu atîta durere și oboseală. Căci după război, ca și pînă acuma, cine m-a ajuta să absolv iura?

Și un an, doi, toate celea vor fi mai scumpe. Eu nu aflu nimica jidovesc într-aceea că te întreb de cîte parale ai lipsă?! Știu că nu vei cheltui banii pe nimicuri trecătoare. Pentru aceea tu-mi scrie totdeauna de ce ai lipsă și să nu dai nimănui nici un filer din ce-ți trimit eu. Vezi cît a trebuit să mă rog la rudenii pînă ce s-or îndurat să-mi deie cîteva coroane. în 1 sept. îți voi trimite 50 cor. numai ție. Dar n-aș vrea să aud că ai dat cuiva din suma aceea, că atuncea nici ție nu-ți trimit altul parale. Mamei o să-i trimit iară 50 cor. și niște postav și catifea neagră pe seama lui Tibiți și a lui Duțu. Das' să fie îmbrăcați frumos și băieții ăștia. Adresa lui Virgil aș vrea s-o știu, ca să-1 ajut mereu. Dui îi va fi mai bine decît mine, pe cînd eu a trebuit să sufăr atît de mult ca voluntar. Dui Diviu nu i-am scris de mult și nici nu-i voi scrie pînă ce nu voi merge în spital, căci nu i-aș primi scrisoarea aicea.

Zici că Divia e gata de plecat. Iulius mi-a scris că lui nu-i convine de loc să lese pe nevastă-sa singură acuma cînd el nu-i acasă, însă dacă vei înlocui-o tu, atuncea poate să meargă fără gînduri.

Tu nu merge încă, pînă după ce voi vedea o dată. De altcum e și mai bine să mergi toamna ori iarna, cînd vei putea vedea și teatru. Dacă voi avea zile, după terminarea războiului și eu le voi face vizita bucureștenilor. încă o dată vă mai rog să trăiți bine,

precum se cuvine în zilele acestea grele. Iar tu nu trebuie să desperezi așa tare de toate celea. De-acuma nu vei mai duce lipsă de nimica, iar după reîntoarcerea mea o să avem un trai mai senin și mai liniștit. Morbul meu nu-i așa de greu, dar nu vreau să îmbătrînească. Nu-mi mai scrie altul aicea, căci aici nu ți-aș primi epistola. Din spital o să-ți scriu iar. Din catifeaua ce trimit puteți să le faceți un rînd de haine băieților, iar din postav lui Duțu și lui Tibiți. Mama va ști să le croiască niște vesminte elegante.

închiu scrisoarea asta cu nădejdea că nu veți mai provoca scandaluri și neînțelegeri fără rost.

Vă sărută cu drag pe toți:

24 aug. 1915 st. n. Emil.

C.M.L.R., 331

Scumpă Miți,

Am primit și corespondența în care zici că plîngeți pe Ghilu, pentru că vine și el între noi. E cam trist că n-a putut ajunge la marină, ori cel puțin la artilerie, dar i-a ajuta și lui D-zeu. E cam periculos la pedestrime, mai ales cînd trebuie să facă asalturi, dar niciodată nu capătă atîtea gloanțe de tunuri mari ca noi.

Toți, cîți am plecat în război, am putut să ne luăm rămas bun pe veci, căci nici unuia nu-i asigurată viața, însă noi credem mai mult decît voi — cei rămași acasă — că ne vom reîntoarce la vetrele părăsite. Mi-e jale de Ghilu săracu, pentru că-i infanterist simplu și astfel îi poruncește tot freiterul'. Vouă nu va fi iertat să vă arătați că-1 compătimiți, căci atuncea îi scade curajul, ci trebuie să-1 îmbărbătați mereu.

'Fruntaș (germ. Gefreiter).

Căci el, bietul băiat, are lipsă de îmbărbătare. Adresa necondiționat mi-o comunicați în spital, unde voi pleca în grabă. Ieri ți-am scris mai mult; cred că mi-ai primit şi acele corespondențe.

Cu mult drag,

25 aug. 1915 Emil.

B.A.R., 118185

Stim. D-şoară Nelica Dănilă

Katona/Kolozs megye/Ungaria

Peste o oară plec la Viena — greu bolnav.

Iartă-mă că încă o dată îți mai adresez o corespondență — însoțită cu multe, multe salutări:

31 aug. 1915 Emil Rebreanu/ofițer în artilerie.

C.M.L.R.

. Stim. D-şoare Livia Rebreanu

Bethlen/Szolnokdoboka megye

Scumpă surioară,

Deşi ți-am trimis 50 coroane să le foloseşti împreună cu Miți noastră, mîne voi trimite 200 cor. să-i pui în poştă. Acuma îmi cîştig rufe de iarnă şi îmi fac cizme şi un rînd de haine, apoi bani ce mi-ar mai rămînea o să-ți mai trimit. Mult nu voi sta nici aicea, aştept în toată ziua să plec mai departe, însă acuma mă aflu mai bine. Dacă voi putea, voi merge şi acasă.

Scrie-mi aicea. Tot mîne voi trimite catifeaua promisă. Cînd voi avea mai mult timp, o să-ți scriu mai mult.

Cu mult drag,

5 sept. 1915 Emil.

C.M.L.R., 372

Iubită mamă,

Sînt în spitalul din Siget. Voi sta aicea vreo 2—3 săptămîni, apoi voi merge iară îndărăpt pe cîmpul de luptă. Poate să mă trimită la Pesta, însă nu ştiu cu siguranță. Am năcaz cu stomacul, însă cred că mă vor cură.

Ieri am trimis pe adresa D-tale 50 cor. Azi trimit catifeaua promisă pentru Luțu şi Tibiți. Trebuie să-mi cumpăr haine de iarnă, cizme şi multe mărunțişuri. Nu-s greu bolnav.

îmi poți scrie aicea pe adresa de pe plic.

Vă sărută cu drag pe toți,

Emil

Mâramorossziget, 1915 . IX/5

C.M.L.R., 371.

Mâramorossziget, în 15 sept. 1915

Scumpa mea Miți,

Epistola lungă am primit-o, de care-ți mulțămesc frumos. Am tot aşteptat să-mi scrieți, căci aici e tare uricios şi plictisitor. Apoi nici n-am ştiut ce să vă scriu, cînd voi tăceți toți. De la Livia încă n-am primit nici un rînd, cu toate că i-am cerut telegrafic 50 cor., pe cari i-am şi primit. Un sublocotenent de la Vânătorii împărăteşti, care e într-un cabinet cu mine, tare m-a rugat să-i împrumut 50 cor., căci în 1 sept. nu şi-a căpătat leafa şi nu poate ieşi pînă în drum. Dacă voi merge mai curînd de 1 oct. pe cîmpul de luptă, banii aceia îi va trimite Liviei ori ție.

Mă aflu mai bine şi din zi în zi mă. întăresc. Cu toate acestea cred că pînă la mijlocul lui octombre nu voi părăsi spitalul. Vacanță e esclus să capăt,

dar înainte de a pleca la baterie şi cînd voi fi pe deplin sănătos, o să vă telegrafiez să veniţi voi la mine.

Caută te rog în lada verde, acolo-i indexul? O carte verde cu fotografia mea. Şi acolo-i testimoniul de maturitate? De altcum te rog să nu prea umblaţi în ladă, să ştiu ce-am primit şi ce-mi lipseşte... Catifeaua am trimis-o de mult, cred că aţi şi primit-o. Cu pachul ăst din urmă am trimis şi epistolele ce-am primit pe cîmpul de luptă. Te rog şi le aşează lîngă cele aşezate în lada verde şi păstrează-mi şi cureua de mitraieză rusească, ce-i vei găsi-o între catifea. Am aicea nişte şrapnele ruseşti şi mai multe suveniri din Rusia, pe cari nu-i iertat să le trimit, dar cînd veţi veni la mine le veţi putea duce acasă. Mi-am făcut nişte haine frumoase şi cizme şi albituri mi-am cumpărat. Sînt în rînd cu toate. Das' că de-acuma nici tu nu vei duce lipsă de nimic! Din banii ce-am trimis Diviei, cumpăraţi-vă ce vreţi şi de acuma voi trimite în toată luna 200 cor., ori şi mai mult, Nu-i vorbă şi mie mi-ar trebui parale dacă mă voi întoarce în ţivilie; cred însă că voi nu-i veţi cheltui pe toţi. Căci după război [necondiţionat voi absolvă iura. Tu îmi găteşte numai odaia şi aşteaptă-mi reîntoarcerea. Multă vreme va jtrece pînă ce voi scăpa de hainele militare, dar aş fi bucuros să mă întorc cît de curînd. Voi aşteptaţi-ne în pace şi în deplină armonie, căci de acuma nu veţi mai avea lipsuri materiale.

Te rog să-mi trimiţi însemnările de iură: „A magyar jog es alkotmâny tortenete"[1] şi cartea roşă de iură cu numele latinesc: „Modestimus".

Vestea că Nelica s-a logodit cu un teolog nu m-a surprins şi nu m-a amărît mult. Am ştiut-o asta încă

[1] Istoria Dreptului şi a Constituţiei ungare (magh.).

din noiemvre anul trecut, că ea nu-mi va fi nevastă niciodată. Acum, cînd ştiu pozitiv că am pierdut-o pe veci, mă resemnez cu părerea de rău al unui pribeag, care cel mai scump tezaur şi 1-a scăpat în mare, de unde nu-1 mai poate nimeni pescui. Şi atît!... Da ce bine să-ţi mai povestesc despre iubirea-mi zadarnică şi ce-ar ajunge să-ţi scriu jurămîntul fetei, care acum e a altuia? Voi putea eu trăi şi fără persoana dragă, căci nu mai trăim lumea trubadurilor. Astăzi întreaga lume se cîrmuieşte după interes şi mai ales căsătoria e un tîrg, un tîrg rafinat...

După terminarea războiului voi reînvia. O să mă pun pe carte, voi face doctoratul şi-apoi o să-mi creez o carieră mai aleasă.

Iulius s-a reîntors din război? Şi Virgil nu vă scrie? Trimiteţi-i parale.

Sărut pe Duţu şi Tibiţi, pe mama si pe tine.

Cu drag:

Emil

C.M.L.R.

Stim. D-şoară Divia Rebreanu
Naszod/Szolnokdoboka megye

[Nu peste mult] o să mă reîntorc pe cîmpul de luptă, de unde o să vă trimit întreaga leafă. Aicea mai am lipsă de parale.

Cu mult drag vă sărută pe toţi,

Emil[1]

M. Sziget, 1915. IX/22

[1] Fragmentul final al uuai epistole, scrise pe mai multe .cărţi poştale, din care primele nu ne-au parvenit. Cele două .cuvinte de la început sînt adăugate după T. Rebreanu, *Geneza •romanului „Pădurea spînzuraţilor" de Liviu Rebreanu, Stsz%a,*

C.M.L.R

Scumpă Livie,[1]

Am sosit la baterie cu bine. Mă aflu în putere şi sînt sănătos. în zilele proxime o să vă trimit nişte parale. Aştept şi eu. Acuma am de toate şi nu voi spera pe nimic. Cărţile de iură nu mi le trimiteţi. Care-i adresa lui Iulius şi a lui Virgil? Scrie-mi despre toate: cum vă aflaţi, cum sînteţi?

Cu mult drag vă sărută pe toţi,

6 oct. 1915 £ „ i l

Mi-aţi primit lada?

B.A.R., 144324

Stim. Domn: Liviu Rebreanu/publicist

București/Str. Primăverii,nr. 19/Românien[2]

Scumpii mei,

Nu V-am scris de mult. De cînd beau apa Prutului şi apoi a Dnistrului! De-atunci am fost în spital în Mâramorossziget, greu bolnav. Şi acuma sînt în apropierea cetăţilor sud-estice ale Rusiei. Acasă n-am putut merge, ci îndată ce-am fost mai bine m-or trimis la front. Acuma mă aflu în putere. Mi-am făcut nişte haine frumoase verzii, culoarea nouă a armatei noastre şi cizme şi m-am pregătit bine de iarnă, căci pace nu nădăjduim în grabă. Apoi şinoara de aur arată mai bine pe haine mai frumoase.

XI (1960), nr. 9 (sept.), p. 71, care menţionează că epistola afost expediată din Sighet unde Emil se afla internat în spital.

Se pare că, iniţial, scrisoarea adresată Liviei a fost primită de Măria (Miţi), o altă soră a scriitorului, deoarece pe ea se află însemnarea „Vă salut cu drag, Miţi" şi o modificare de adresă: Nasz6d, în loc de Bethlen.

[1] Destinatarul nu este găsit la adresa din Beclean (Bethlen) şi epistola, ca şi cea precedentă, este trimisă la Năsăud (Naszod) unde se găsea Livia.

[2] Epistolă scrisă pe 4 cărţi poştale militare.

Iulius a fost acasă pe două săptămîni. N-am putut să mă întîlnesc cu el şi aşa de mult aş fi vrut să-1 văd!... îmi scrie mereu că eu uit de el, fiindcă-i scriu cam rar. Bar eu nu uit nici de el şi nici de unul de-ai noştri. Pe-aici e o vreme urîtă: plouă şi suflă un vînt rece. Şi-mi vine în minte vremea cînd eram acasă şi cînd era asemenea timp. îmi aduceam apa din fîntîna de subt podul din Prislop, lemnele tăiate le trimeteam cu Ghilu în casă şi-apoi mă aşăzam lîngă foc şi visam despre Lisandra Pletos şi nu ştiu de mai cine. Dar acuma trebuie să stau în ploaie şi să supraveghez cum sapă tunarii şi cum aşează tunurile. Apoi mă gîndesc la bietul Ghilu, care încă-i în Rusia. Cît trebuie să sufere el ca infanterist în urîta vreme a toamnei reci!... Nu l-am văzut de cînd am fost septiman şi cine ştie dacă-1 voi mai vedea? ! Căci soartea pedestrimei în război e de tot tristă.

Şi e numai de 18 ani şi străin şi orfan. Şi nu vă am eu dragi pe voi pe toţi, cînd de multe ori lăcrămez gîndindu-mălavoi? Iulius ela o coloană de muniţiune, dar Ghilu şi eu veşnic în foc. Acuma nu-mi pasă de nimic. De multe ori deasupra capului se sparg şrapnelele şi de cîţiva paşi esplodează granatele fără să le iau seama. Un noroc mi-e toată viaţa. Apoi mult preţ nu pot să-i dau, căci bunăoară războiul mi-a nimicit toate planurile. Cărunţesc şi poate voi pleşuvi pînă cînd se va face pacea. Traiul mi-e foarte bun, parale capăt 260 cor. lunar, dar ce folos, cînd cu atîta amar trec zilele!?!

Acuma am trei tunuri, cari urlă neîncetat, de-abia mai aud. Şi să vezi efectul!... Coborîră de pe un deal cîteva companii de ale duşmanului, iar subt deal

or fost aşezate tunurile mele, cu cari pînă atuncea nu dădurăm nici o puşcătură, prin urmare duşmanul nu ştiură de ele. I-am cosit formal de nu rămaseră oameni din toate trei compănile.

Pînă acuma îmi era greață de oamenii morți. Şi acuma? Trec indiferent printre oameni spintecați ori bucătăriți. Numai o dată m-a înduioşat vederea cîtorva soldați ruşi cînd trecurăm Dnistrul. Un tunar de-al nost i-a ridicat cu piciorul capul unui soldat rus — putred, dar cu şapca încă în cap. Şi i-a sărit capul de-o lăture. L-am îngropat: trupul separat de cap. Nici acuma nu ştiu de ce. Foarte mulți morți am văzut, cari probabil or căzut cu cîteva săptămîni mai nainte, dar fiindcă moartea i-a ajuns între liniile de foc, n-or putut să-i îngroape. De la tunurile mele n-or murit mulți oameni, doar patru şi s-or vulnerat vreo 15. Pe doi i-a îngropat „şverele"[1]. Am suferit mult de ele. De 18, 15 şi 12 cm. Odată era să călătoresc spre Hades. M-or apucat la foc de trei părți şi numai cu sănătoasa am putut scăpa.

Plouă şi suflă vîntul şi-acuma. Stau în colibă cu dinerul[2] de limba mea şi ne gîndim. când o fi şi fi-va odată pace? Şi va încăpea în sufletele noastre atîta fericire?

Scrieți-mi tu, Fanny, Rița. Atîta de bine îmi cad şirele voastre... Cred că scrisoarea-mi v-a afla în pace şi nădăjduiesc că şi-a voastră pe mine...

Cu mult drag vă sărută:

io oct. 1915 Emil/cadet artilerist

[1] Tunurile de mare calibru, artileria grea (germ. *schwer).*
[2] Ordonanța (germ. *Dien.r).*

C.M.L.R.

Scumpă Livie,

Tot aştept răspunsul şi nu mai soseşte. Ți-am scris de vreo două săptămîni, dar fiindcă epistola ta întîrzie, îți scriu din nou. Mă aflu bine, sănătos. Pe-aicea e cam rece, iar în săptămînele trecute a fost un vînt care pare-mi-se că venise din Siberia. Acuma avem locuințe bune, facem foc în ele, numai cît sînt pline de şoareci de cîmp. Sînt „also szakaszparancrnok"[1], deci tot lîngă tunuri. în săptămînă trecută am avut o luptă de trei zile. Atuncea a fost mai rău. Parale n-am căpătat încă, dar las' că aicea e şi la nu peste mult. Scrie-mi despre Ghilu, unde-i bietul băiat. Şi mai scrie-mi noutăți ce m-ar interesa. Aud că Nelica se mărită. Şi mai cine încă? Ce veşti din Bucureşti? Adresa lui Iulius nu s-a schimbat?

Vă sărută cu drag:

21 oct. 1915 Emil

B.A.R., 144325

Stim. Domn. Diviu Rebreanu /publicist

Bucureşti/Str. Primăverii, nr. 19/Românien

De pe cîmpul de luptă din Rusia, în 2 nov. 1915

Iubiții mei,

v-am mai scris, nu de mult. Şi ca să ştiți şi voi că mai trăiesc, iată, Vă scriu din nou. M-am reîntors din spital şi de-o lună de zile sînt iară la tunurile-mi dragi. Mă aflu bine, sănătos şi tare. Un glonț de puşcă nu-i în stare să mă trîntească la pămînt, dar cred că nici două. Numai de Ghilu mi-e jale, care încă e într-o diviziune cu mine, dar pe care nu-1 găsesc nicăiri. I-aş da haine de iarnă, i-aş da parale, l-aş încurăjea

[1] Ajutorul comandantului de pluton (magii.).

pe bietul băiat, dar nu ştiu unde-i?... De-acasă primesc veşti bune, numai de Iulius îmi scrie Divia că zace într-un spital din Pesta, greu "bolnav. Toate ar trece, numai războiul nu vrea să treacă. Ne plouă, ne ninge, ne bate vîntul. Răbdăm frig şi ploaie de gloanţe. Toate durerile îndurate le-am răbda uşor, dacă am şti că vom ajunge pacea. Dungimea războiului ne amăreşte pe toţi.

Acuma-s „zugskomandant"[1]. După cum v-am scris, căzut-or destuii oameni şi din bateria noastră, căci honvezii sunt totdeauna înainte. De cele mai multe ori sîntem într-un rînd cu boacele. Mai ales „schwerele" fac multe „găuri" şi produc multă spaimă în rînduri. Cred că nici tunurile noastre nu-s mai slabe, ba din contră. Ce crezi, înmormîntarea Serbiei va aduce pacea dorită?

O rog frumos pe cumnăţica Fanny să-mi scrie mult şi des, asemenea pe tine şi pe Riţa. îndată ce se va încheia pacea, voi merge la voi să vă cunosc pe toţi.

Vă sărut cu multă căldură:

Emil

C.M.L.R., 353

D-Sale D-lui Emil [Isac]/ publicist
Kolosvar / Bartha Miklos utca 22

Stimate Domn ![2]

Trenu-mi a plecat la 9 oare, vizita de la 11 deci a trebuit să rămînă. Da Universitate am umblat

[1] Comandant de coloană (germ.).
[2] Epistola (reda: ată de noi la „bunul de tipar") se intercalează, cronologic, la p. 514.

bine. Pe Crăciun voi face examen. De soartea d-lui Chirilă am întrebat — în scris — de la un bun prieten, răspuns n-am primit încă.

Aicea nimic nou. Stăm pe loc.

îmi pare foarte bine că am avut onoarea să [vă] cunosc. Nădăjduiesc că pe Crăciun ne vom întîlni.

Sărut mînile Doamnelor, salut pe Domni.

Cu deosebită stimă te salută pe D-ta

Emil Rebreanu

14 noiembrie 1916

C.M.L.R., 373

Cîmpul de luptă de la Nord, în 25. XI. 1915

Scumpa mea soră,

Ţi-am primit epistola din 13 nov. şi multe corespondenţe din 2 nov. şi de la sfîrşitul lui octombrie, dar acestea numai după epistolă. Multe scrisori mi-or sosit dară după o vagabundare de cîte-o lună.

întîrzierea asta o presupun şi le-o datorez domnilor leneşi din Bistriţa, de la cenzura militară. Destul de mare greşală din partea lor că opresc acolo cu săptămînile scrisorile adresate cătanilor de la fronturi. Zici într-o corespondenţă că eşti îngrijată de soarta mea, nescriindu-ţi aproape de patru săptămîni. De mai multe ori ţi-am trimis scrisori mai lungi, pe cari nu le vei căpăta doară pînă la Paşti. Mulţămită cenzurei care — după cum se vede — mai mult stă cu mîinile în buzunar, decît îşi vede de lucru. Zici că ai primit acele 150 cor. cari le-am trimis. Mi-am făcut un „cavalerie mantei" cu 140 cor. şi de aceea n-am putut trimite mai mult. E cam

scump, dar e cu guler de oposan şi foarte călduros, de care am avut mare lipsă.

îl voi putea purta şi în ţivilie cînd va fi frig şi dacă vom ajunge acele zile. în 1-a dec. cred că voi trimite mai mult, dar şi acuma voi avea cheltuieli cu punerea dintelui care mi-a picat. Ştii, dintele dinainte, care era cam negru şi care în bătaie mi s-a rupt de jumătate. Medicul zice să-mi pun unul de aur care e mai tare. Lucrul nu trebuie să-1 plătesc, dar preţul dintelui da. Leafa mea e de 255 cor. lunar, în toată luna pot să trimit 200 cor., iar cînd nu voi avea spese şi mai mult.

Numai trebuie să ştii că am şi purş[1] şi om care-mi îngrijeşte calul. La acestea le dau laolaltă 20 cor. pe lună. Apoi nu pot fi fără nici un creţar în buzunar. (Pungă nu am nici acuma, ca niciodată.) Să nu te miri că-ţi fac socoteală de tot creţarul, dar uite, aicea, nu vreu să ţin bani la mine, căci în tot momentul poate să mă ajungă un glonţ, apoi obiceiul soldaţilor e îndată să caute în buzunare. Mai bine să-i folosiţi voi, dacă eu nu voi mai fi. Şi încă ceva. Mai bucuros decît mine nimeni în lume nu vă trimite parale, aştept însă să-mi rămînă şi mie ceva din ele.

Nu zic să nu vă folosiţi din ei de ce aveţi lipsă, dar trebuie să ştiţi toţi că paralele aceste sunt o parte din viaţa mea — viaţa-mi de pe front — plătită de regele ungar. Tu ştii bine că dacă sunt mulţi bani, toţi se cheltuiesc, iar omul se ajunge şi cu mai puţini, dacă ştie că nu are alţii. Pe tine te rog deci să împărţi din paralele ce trimit, iar restul să-1 păstrezi tu. în paranteză îţi mai spun, că dacă s-ar întîmpla ceva cu mine să nu-mi mai trebuiască niciodată bunuri

[1] Ordonanţă (germ. *Bursche*).

lumeşti, tot în mîna ta să rămînă ce-ar rămînea după mine.

Lui Ghilu o să-i trimit 20 cor. pe adresa ce mi-ai dat: în Dobricin.

Fă dacă poţi ceva în interesul lui. Nici eu nu mă simt prea bine. Am reumă în mîna stîngă: în cot şi în umăr. Dimineaţa nu mă pot scula, ci trebuie să mă îmbrace purşul, un băiat tare cumsecade, român de lîngă Deva. Pînă acuma a fost mai bine, că am şăzut mai mult în decung[1] cît am fost la tunuri, dar de-o săptămînă sînt în „rajvonal" ca „tiizersegu megfigyelo"[2]. Douăzeci şi patru de oare stau acolo în frig şi în zăpadă, pe atîta vreme stau[într-o casă din satul apropiat. Toată ziua beau ceai fierbinte, dar nici aceasta nu-mi ajută,

De mers în spital nu vreu, căci nici acolo nu-i mai bine, ba trebuie să-mi iau masa în vreo ospătărie, dacă vreau să nu mă ieie dracul de foame. Astfel a fost şi în Sziget. Apoi am nădejde să merg acasă pe urlab[3] După serviciu de şase luni, fiecare ofiţer poate să meargă acasă pe 20 de zile, însă numai cîte unul dintr-o baterie. Pe mine cade rîndul să merg în 22 ianuarie ori în 11 februarie.

Mai bucuros aştept deci urlabul, decît să merg în spital. De altcum mă aflu bine. Mi-am cumpărat multe cărţi. Deci cetesc mereu. Lupte nu prea avem, căci zăpada e pînă în brîu. Stăm şi privim unul la altul din ocheane. Iulius mi-a scris, asemenea şi nevasta lui. Le-am răspuns la amîndoi. Lui Liviu i-am scris de vreo trei ori, dar răspuns n-am căpătat încă. Nici nu le trimit alte cărţi, pînă ce nu-mi răspund ei.

[1] Adăpost (germ. *Dekung.)*

[2] Observator de artilerie (magh.).

[3] Concediu (germ. *Utlaub).*

De la Botean, preotul, am primit o epistolă, în care te laudă pe tine pentru frumoasele poezii ce scrii în *Gaz. Trans.,* iar pe mine tare mă doresc oamenii din Nuşfalău în frunte cu baronul Bânffy, care vrea să le fiu notar. Zice că îndată ce-aş merge acasă m-ar alege dintr-o mie numai pe mine.

Alătur şi o fotografie, unde-s luat de pe treptele căsii mele subtpămîntene cu un alt cadet şi cu Petrea, purşul meu. O trimit să mi-o păstraţi nu pentru că-s pe ea, dar vreu să am o suvenire din război. Nu am numai ezemplarul acesta. Fotografia lui Miţi am primit-o. E foarte frumoasă şi o ţin mereu la mine, „în buzunarul de partea stînga". Asemenea am primit şi recenza ce ţi s-a făcut în *Românul,* de care-s tare mîndru. Cred că-i de prisos să te felicit, cînd ştii că de toate succesele tale mă bucur alăturea cu tine.

Dui Tibiţi îi voi face un rînd de haine militare, din stofă de coloarea verde ca şi ale mele şi cu rangul de zâszlos, pe care mi-1 aştept cît de în grabă. Bineînţeles, cu cizme şi cu coardă. Dar numai dupe ce voi merge acasă pe urlab. Dacă voi afla, o să-i cumpăr şi pinteni, să se ştie că-i soldat cu cal.

Nu-i amintiţi de asta, căci el va aştepta prea iute să i să facă. Apoi să ne plimbăm laolaltă prin Năsăud. Şi lui Duţu îi voi cumpăra eu ceva frumos, numai să înveţe bine. Dui nu-i iertat să umble în uniformă militară, dacă odată umblă în gimnaz.

Cred că trăiţi în armonie deplină şi nu aveţi certe...

Sărut mînile la mama, sărut pe Miţi, pe Duţu, pe Tibiţi şi pe tine de nenumărate ori.

Emil

B.A.R., 144326

D-sale D-lui Diviu Rebreanu

Bucureşti/Str. Primăverii, nr. 19/R6manien

Frontul italian, în 13 dec. 1915 n.

Iubiţii mei,

Din 5 I. c. sînt pe frontul italian. Plateul Doberdo! E un ţinut frumos. Toate dealurile-s de stînci si cu catacombe de pe vremea romanilor. Văd Marea Adriatică şi oraşul Triest. Războirea aicea e mai cu multă osteneală decît în Rusia. Aproape în toată ziua trebuie să respingem atacurile vehemente, dar fără multă bărbăţie, ale duşmanului. Pînă acuma o duc bine. Pe Crăciunul nost voi merge acasă pe vreo 20 de zile.

V-am scris de mai multe ori, de ce nu-mi răspundeţi? Cred că sunteţi bine şi nu purtaţi frică de urletul granatelor grele. Şi vai, cîte mai pică în jurul meu!!...

Pe-aicea e vreme moale: plouă mereu şi nu-i frig de loc. Numai tina ne cam dezgustă. Şi schwerele.

Vă sărută cu multă căldură:

Emil

B.A.R., 144327

Frontul italian, >n 3 ian. 1916 st. n.

Iubiţii mei,

Epistola Voastră din 6 dec. am primit-o în 30 dec. şi nu pe frontul Rusiei, ci aicea lîngă Marea Adriatică. Bateria mea a fost trimisă la frontul Italiei, unde sunt şi cele şapte din regiment. Am aşteptat mereu ştiri de la voi şi mai ales de la Fanny, care ştie să-mi scrie atît de drăguţ şi de cald.

Sînt în serviciu de noapte, deci am vreme să Vă comunic starea mea de aici. Pînă acuma am puşcat un reflector de-al italienilor, care ne incomoda mult şi pentru care faptă sînt înaintat să capăt o medalie. Şi fiindcă pînă acuma nici unui ofiţer nu î-a succes să-1 nimerească, tot a două noapte veghez în „megfigyelo", cum îi zicem noi. Alt lucru nu am, dar e destul că toată noaptea nu pot să-mi închid ochii pînă ce colegii mei dorm ca morţi. Am un tun de 8 cm. şi cu acela lucrez. Cît am fost în Galiţia (la Zalescyki, apoi în apropierea Tarnopolului) şi eu aveam lucru în sînul bateriei. Acuma despre toate cele îi referez unui vicecolonel.

Regretez foarte mult că am părăsit muscalii, cei mai cumsecade duşmani ai Monarchiei. Cu ei ne băteam, apoi iar ne dădeam pace şi era bine. Mai ales că nu au atîtea tunuri grele cîte italienii. Cu ei ne băteam în toată dumineca, iar aicea nu încetează niciodată focul. Nu putem să ne mişcăm nici oleacă, căci îndată soseşte „sortvtz'^-ul lor de „schwere". Bateria noastră de regulă o puşcă cu tunuri de 21 şi 24 cm. închlpuie-ţi cîtă spaimă produce şi cît sînge!

Mai multe nu-ţi scriu despre mine, numai atît că ne aflăm lîngă oraşul Gorz, bombardat de mai multe ori de către italieni. [...]* spune-i că acolo aştept o viaţă mai bună ori nu aştept altceva. în Gorz umblu mereu.

Ghilu e în Pesta, într-un spital milităresc. Cu el da'ă nu ştiu cînd voi putea să mă întîlnesc. De altcum nu cred să-i fie rău acolo. Eu în toată luna trimit 150—200 cor. acasă şi totdeauna le scriu să-i

' Salvă (magh).

deie şi lui Ghilu din ei. Livia acuma e în Pesta, unde va sta pînă la terminarea războiului.

Iulius e în cancelarie la regim. 1 de tunari, unde s-a mutat si nevastă-sa si cu ea s-a dus si Livia.

Acasă trăiesc bine, mai ales de cînd sînt cadet. Şi cred că nu vor duce lipsă de nimica cîtă vreme voi trăi. în 1 martie ori în 1 mii, voi fi sublocotenent. Atuncea iară voi căpăta vreo mie de coroane. Nu-i vorbă, după război voi avea nevoie de multe parale, iar acuma am ocaziune să adun.

Traiul mi-e foarte bun. Ar fi păcat să-mi trimiteţi orice de ale mîncării. Ţigări am mai bune decît ale voastre din România. Egyptische, Khedive, Dames etc. Pe toată ziua căpătăm 25 de bucăţi. Apoi nici nu-s eu fumător. Lui Ghilu i-aş fi trimis şi eu ceva de Crăciun, dacă ar mai fi fost prin Galiţia. Trai mai bun ca acesta nu doresc niciodată (tunarii totdeauna trăiesc mai bine decît alţi soldaţi).

De-acasă primesc ştiri bune. Sunt sănătoşi toţi. Pe Livia o ridică în slavă lumea românească din Ardeal. îmi scrie că acuma îşi purizează volumul ce 6 să-lscoată.

Fotografii de cînd sînt soldat nu prea am. M-a pozat un locotenent în pragul decungului meu din apropierea Tarnopolului, dar nu a putut să-mi deie decît un ezemplar, pe care l-am trimis acasă să mi-1 păstreze pînă la reîntoarcere. Dacă voi mai puşca şi reflectorul care ne nelinişteşte încă, voi cere urlaub pe vreo două zile la Triest, unde îmi voi face cîteva chipuri. Atunci o să vă trimit şi vouă.

Nu-mi trimite nici o gazetă, căci atuncea nu voi fi niciodată sublocotenent. Cunoşti şovinizmul honvezilor. Din contră, abonez *Peşti Hirlap*-ul

şi am o bibliotecă întreagă, însă — regret — ungurească toată.

Haine de iarnă am prea multe. Tare îmi place „ulanca", care a costat 180 cor., dar aicea nu le prea iau folosul, căci nu-i frig. Plouă mereu şi e o tină proastă şi ceaţă. Un an aş petrece mai bucuros în Galiţia decît o lună aicea, pe plateul Doberdo. Şi a trecut o lună de cînd am părăsit ruşii simpatici.

Sorei Fanny îi voi scrie separat, cînd voi fi mai dispus şi prea puţin obosit. îi voi scrie mult, mult. Acuma trebuie să mă uit după lucrul meu.

Sărut pe Fanny, pe Riţa, pe Puia şi pe Tine de nenumărate ori, cu drag:

Emil

C.M.L.R., *374*

Frontul italian, în 6 ianuarie 1916

Dragă Miţi,

Epistola închisă a ta şi a mamei am primit-o de mult. Acuma am mai multă vreme şi nici nu mai vreau să amîn scrisul. Mă aflu bine, sănătos. Aştept în toată ziua ofensiva duşmanului, care ne vizitează mult. Vă scriu acuma, căci dacă s-or începe din nou luptele uriaşe, nu voi putea nici să dorm. De altcum şi acuma duc o viaţă pariziană: noaptea veghez şi ziua dorm. Sînt despărţit de baterie cu un tun şi toată noaptea puşc reflectoarele cari luminează tranşeele boacelor. Dimineaţa apoi mă culc, dar nu pot dormi, căci bubuitul tunurilor mari, ce se sparg în preajma colibelor noastre, ma trezesc în tot momentul. Am şi slăbit de cînd împlinesc această slujbă. Apoi şi vremea e urîtă. Mai în toată ziua plouă, în urma căreia se face o tină urîtă şi rece. Noaptea e foarte frig, căci nici munţii Tirolului nu-s departe de noi. Ziua e cald

de nici nu purtăm mantăl pe noi. Numai tina ne amăreşte mult. Nu ne putem ţinea nimic curat, iar decungul mi-e plin de murdărie. Grinzile căsii mele sunt de fier, deasupra beton şi stînci, dar şi un granat de 15 cm. mi-o poate sparge. Siguri nu sîntem nicăirea, numai norocul ne mai ţine în viaţă.

Concediu nu capăt, căci vremea cîtă am fost în spital mi-or degradat-o de întrerupere de serviciu. Deci numai în 1 april aş putea merge acasă, însă dacă pînă atuncea nu voi fi leutnant[1], nu voi pleca în concediu decît în mai. Mult nu mă supără că nu merg să vă văd, căci ştiu cît de rău îi cade omului cînd trebuie să se reîntoarcă la front. M-am obicinuit cu străinătatea, dar şi mai bucuros voi merge ca sublocotenent. Numai de aş ajunge acelea zile.

Divia mi-a scris din Pesta, asemenea şi Iulius. Diviu încă mi-a scris cu Fanny dimpreună. Ar vrea să mă vadă barem la chip. Eu v-am trimis vouă o fotografie de pe frontul rusesc, dar nu mi-aţi amintit nimica de ea, că aţi primit-o. Mi-o păstraţi pînă la reîntoarcere.

Reghinuţa şi mai multe fete îmi scriu din trecere de vreme. Să nu crezi că le iau în serios scrisul, dar vreau să fiu în contact cu oameni din Ardeal.

în 1 martie ori cel mult în 1 mai voi fi leitnant. Barem de n-ar ţine războiul să mai ajung şi gradul de oberleitnant[2]. Pe aici se vorbeşte că la primăvară vom trece în Africa, în Egipt.

Despre mine v-am scris destul, acuma să va întreb, cum trăiţi voi? în luna asta, din mai multe cauze, nu vă pot trimite parale niciunuia. Scrieţi-mi, duceţi lipsă de ceva? Cît puteţi, cruţaţi şi voi, căci

[1] Sublocotenent (germ.).
[2] Locotenent (germ. *Oberleutnant).*

după război va fi mare scumpete şi atuncea nu voi avea plată. Chiar dacă voi avea să-mi cîştig diploma de notar, îmi vor trebui cîteva sute de coroane, iar acuma pot să adun. Folosiţi-vă, dacă aveţi lipsă, numai nu vă cumpăraţi lucruri cari nu sunt neapărat lipsă.

Deci nu mă aşteptaţi în grabă. Trăiţi voi bine şi în pace şi vă gîndiţi cînd nu vă convine ceva, că sunt alţii cari trebuie să îndure mii de suferinţe şi de dureri şi totuşi trebuie să le suferim fără zgomot.

Seara de Crăciun voi petrece-o lîngă tun — singur. Mi-a veni atunci în minte cît de departe sunt de voi şi de cîte ori va trebui să aştept moartea, pînă ce voi fi ţivil. Şi voi ruga pe D-zeu că barem Crăciunul viitor să-1 ajung de-a-1 petrece cu voi împreună.

Sărbători şi an nou fericit vă doreşte

Emil

C.M.L.R., 365-

Stim. D-şoară Livia Rebreanu

Budapest / VI Kartâcs, utca 13, fâldz. 3

Frontul italian, în 7 ian. 1916-

Dragă Livie,

Epistola ţi-am primit-o de mult şi tot am avut de gînd să-ţi răspund, dar pînă acuma n-am putut. Apoi nici nu prea am voie să scriu, cînd toată noaptea trebuie să zgriburesc de frig lîngă un tun şi cînd aicea plouă în toată ziua. Tina asta îmi ia toată voia.

Am scris şi acasă mai pe larg şi am scris şi în Feleac. Şi lui Liviu i-am scris, căci şi de la ei am primit o epistolă lungă, în care-mi scriu că vreau să-mi trimită pe Crăciun un pachet cu de-ale mîncării, cu ţigări etc. Bineînţeles le-am mulţămit, dar nu le-am primit ofertul. Dacă-i vorba de mîncare, am eu acuma să mănînc ce vreau.

Vezi, dacă am scris tuturora unde am aflat de lipsă să scriu, de aceea poate nici nu mai am voie să fircălesc. La toţi Ie scriu pe-o cartă, căci fiecăruia să le povestesc ceva nou, nu ştiu.

Avem vreme urîtă şi veghez toată noaptea la tunul cu care puşc reflectoarele ce apar la horizont. Toată ziua se repeţesc aceleaşi bubuituri de tun, aceeaşi viaţă de dobitoc se repeţeşte noaptea. Atunci se întîmplă schimburile de boace, cari frămîntâ şi mai bine tina pînă peste glezne.

Crăciunul unguresc l-am petrecut bine şi scump. *A* trebuit să particip la o masă comună cu mai mulţi ofiţeri din regiment. Prinţul Eugen a trimis fiecărui ofiţer de pe frontul italian un inel din şrapnel italienesc cu monogramul său, cadou de Crăciun.

Crăciunul nost l-am petrecut la tun între feciorii tunului. Cred că voi v-aţi aflat mai bine decît mine.

Concediu nu capăt, căci timpul cît am fost în spital mi l-or degradat de întrerupere de serviciu. Voi merge pe Paşti să vă văd.

în 1 martie ori în 1 mai voi fi sublocotenent. Mă aflu bine. Nu-mi purtaţi grija, căci soartea şi aşa nu mi-o poate schimba nimeni. Dacă voi avea noroc, mă voi reîntoarce.

Mă bucur de succesele tale şi aştept să mă informezi despre tot ce te interesează pe tine. Şi-mi pare bine că primeşti şi parale.

V-am trimis şi o fotografie de pe frontul rusesc, nu ştiu, aţi primit-o...? Aş dori să mi se păstreze, pe cînd va veni vremea să părăsesc rufele milităreşti. Altceva n-am ce si-ţi mai scriu. Lui Iulius îi gratulez

de oficiul nou, pe care va trebui să-1 poarte mult, căci n-am ajuns încă nici la jumătatea parte a războiului.

Cam tîrziu, vă doresc sărbători şi an nou fericit. Cu drag vă sărută:

1916/17 Emil

CM.L.R.,355

Stim. Doamnă Dudovica Rebreanu

Naszod/ Besztercenaszod megye/ Ungarn

Dragă mamă,

Am căpătat epistola trimisă, de care-ţi mulţămesc. Acuma n-am vreme să scriu mai mult. Mă păzesc. Nu-mi scrieţi mai mult pe adresa asta, iar cea nouă voi scri-o. M-am cerut iar pe cîmpul de luptă din Rusia. Nu ştiu cînd plec...?

Mă aflu bine. Mi-a scris şi Ghilu. Vă sărută:

16 1/1916 Emil

C.M.L.R.

Frontul italian, 23 ianuarie 1916 st. n.

Iubită mamă,

Am primit epistola ce ai binevoit a-mi trimite şi care am aşteptat-o de mult.

Aseară i-am scris lui Iulius şi Diviei, iar azi am vrut să-ţi scriu D-tale. Serviciul de noapte tare m-a slăbit, dar nici n-am prea avut poftă de scris. Acuma m-am mai adus în ori, deci pot să vă descriu starea mea de aici.

De cînd sînt în Italia trăiesc foarte slab. De multe ori nu mănînc zile întregi, căci mîncărilece lepregătesc cătanele sunt teribil de greţoase. Şi nici nu prea avem din ce să pregătească. Căpătăm carne de vită şi altceva nimic. Acuma să ne facă de mîncare nişte tunari, cari în ţivilie or fost zidari şi băieşi! Docuitori nu sînt în apropiere, căci italienii or surpat toate căsile din satele vecine cu tunurile lor, mari cît oamenii.

Suntem siliţi să ne provedem cu mîncări aduse din Gorz, scumpe şi greu de căpătat, fiindcă oraşul acesta îl bombardează italienii zilnic. Alta a fost viaţa în Rusia, dar acolo nu m-or denumit în grabă. Am urît carnea de vită, de să nu o văd nici la tîrguri, mai ales că înaintea noastră zac zeci şi sute de italieni, morţi din luna lui novembre, pe cari nu-i pot înmormînta, fiindcă italienii sunt la o apropiere de 30—40 de paşi de noi. Or probat cătanele sâ-i fure şi să-i îngroape, însă italienii or puşcat asupra lor. Cîte la unul îi vedem capul cum i se desface de pe grumaz, în alt loc cîte un picior, cîte-o mînă. Aicea nu cade zăpadă niciodată. Ziua e foarte cald, iar noaptea e ca la noi iarna. Şi ar putea avea cineva poftă de mîncare, cînd e silit să miroase aerul acest stricat şi greu? I-or stropit cu var, dar nici aceasta nu plăteşte nimic.

Concluzia e dară că mîncarea mă costă mult aicea.

în 2 ianuarie un granat mi-a spart decungul şi mi 1-a aprins. Nefiind aicea (pe vîrful muntelui San Michele) apă, a trebuit să-mi privesc arderea hainelor, albiturilor, cizmelor şi tot ce am avut în casă eu, 2 sublocotenenţi şi încă un cadet. I-am mulţămit lui D-zeu că atuncea am fost toţi la tun şi am scăpat cu viaţă. Cu cîştigarea rufelor ce mi-or lipsit, mi s-a dus plata de pe luna asta.

Bănuirea D-tale nu-i bazată de loc. Eu nu vorbesc la spatele D-tale despre D-ta: rău. Cum aş şi putea să critizez slăbiciunile părinţilor cari mi-or

dat viață şi pe cari eu totdeauna — pe lîngă toate asupririle — i-am iubit? Pe mine nu mă sileşte nimenea să vă ajut şi eu asta nu o fac, ca apoi să împutcuiva. Tot sufletul meu vi l-aş trimite şi vă voi ajuta totdeauna cu cel din urmă crețari. Iar dacă or fost neînțelegeri între părinții mei si între mine pînă acuma, cred că acestea vor fi alungate în veci din casa noastră. Cred că şirele acestea îți vor împrăştia eventualele bănuiri şi vei avea mai multă încredere în mine.

în 1 februar voi trimite toate paralele de cari nu voi avea neapărată lipsă. Acuma trebuie să vedeți toți că totuşi a fost bună ambiția mea.

Sînt domn şi la cătane şi voi fi oriunde, căci mi-am cîştigat — vai, cu cîtă trudă! — maturitatea, îmi închipui scumpetea mare ce poate fi şi acasă, dar cu socoteală puteți trăi bine şi să-mi şi adunați parale. După război voi avea mare nevoie de bani şi n-aş vrea să cer de la nimeni.

Eu voi trimite dară de-acuma paralele pe numele D-tale. Acum nu-i lumea de umblat în gală şi de beut şampanie, de aceea cît puteți cruțați tot cruceriuP. Dacă voi trăi, îi voi folosi cu D-voastră împreună, iai dacă nu, vă vor prinde bine cîteva sute de coroane odată.

, Luțu să învețe bine şi să fie ascultător. Acuma poate vedea şi el cît de amărît e Ghilu, dacă n-a vrut să învețe___

Scrieți-mi şi pe mai departe pe adresa asta, căci transferarea mea la regimentul 5-lea nu va fi în curînd. Acasă voi merge pe Paşti.

Vezi dară şi D-ta, dragă Mamă, că eu nu mai țin minte trecutul atît de negru mie.

' Creițar, ban (germ. *Kreuzer).*

îmi voi alege o carieră — după război — scurtă, să vă pot ajuta. Dacă aş fi numai eu, desigur aş absolvă iura mai nainte.

Mă aflu bine. în 1 februar, deci aşteptați parale.

Cu mult drag vă sărută:

Emil

C.M.L.R., 347

Stim. D-şoară Miți Rebreanu

Naszod/ Besztercenaszod/ Ungara'

Vă sărut cu drag

6. n. 1916 Emil

C.M.L.R

Stim. D-şoară

Virginia Todoran

Fellak/u .p. Apanagyfalu/Szolnokdoboka

megye/Ungarn

Frontul italian, în 8 febr. 1916

Dragă Virgo,

N-am primit de mult scrisori de la tine. Acuma am eu puțină vreme, deci îți scriu. Mă aflu bine, sănătos, în zilele trecute m-a fotografiat un coleg de al meu, iar eu văd şi aflu de bine să-ți trimit şi ție un chip. La spatele mele e un tun ascuns între crengi de brazi, ca nu cumva să-1 vadă aeroplanele italiene. Tunul acesta îl vei vedea la Tinuța, căci şi ei i-am promis un chip încă cînd dînsa mi-a trimis o fotografie în Rusia. Nu-i ceva elegant, căci aicea nu prea are nimeni vreme să-1 prelucreze ca acasă. O suvenire de pe vestitul munte San-Michele.

' Ilustrată trimisă de pe frontul italian (Gorizia).

Acasă n-am mers, dar nici nu voi merge pînă ce nu mă vor trimite. Acuma a venit o ordinațiune ministerială că fiecare baterie e îndatorată să trimită un ofițer în rezervă în toată luna la cader. Pe mine va cădea rîndul în mai ori iunie. Atuncea deci voi merge acasă de tot și voi instrua recruții. Apoi nici n-aș ști ce să fac acasă, cînd colegii mei sunt la fronturi. Dacă voi avea noroc, voi scăpa cu viață și de aici, dacă nu, ce-aș putea face? în 1 mai voi fi leitnant. Atuncea am de gînd și eu să părăsesc cîmpul de luptă, unde acuma aproape un au mă războiesc cu diferiți dușmani.

Ghilu nost aud că-i într-un spital din Bistrița, dar așa-mi scrie de rar, ca și cînd n-ar ști încă literile. Divia e în Pesta la Iulius, care — după cum îmi scrie — nu va mai merge altul la front. Numai Ghilu de-ar scăpa teafăr. Voi încă puteți fi liniștiți, căci Iulius, ca prinsoner — deși nu poate să-i fie de tot bine — e sigur de viață. Apoi Emilul vost nu-i cătană. Ce mai vreți? Eu pot muri în tot momentul, asemenea și Ghilu. Numai cît eu nu prea am frică de moarte. în zilele trecute un glonț de tun a omorît 7 oameni și a rănit 21. Chiar lîngă mine. Dar eu tot sunt pe credința aceea că pe seama mea încă nu s-a pregătit nici un glonți în ""'ume.

Clima pe-aicea e foarte plăcută de o bucată de vreme. Numai noaptea e cam rece.

Voi ce faceți? Cum vă merge gospodăria? Da ai noștri nu le prea merge bine, căci sunt scumpe toate celea. De aceea le trimit eu parale. Cum să află unchiul? Tare aș vrea să vă văd, dar acuma încă nu pot, nu mă lasă împrejurările. I-aș scrie și lui Iulius, dar nu-i știu adresa, apoi nici nu am corespondențele sea^ ma priusonerilor. Așa-i că lor altfel de corespondențe le trimiteți? Ce petreceri ai tu? Cînd ai fost la noi? Ce face Ștefănuc, Chitta, Denica? Spune-mi numai, unde e Iulian preot? Scrie-mi mai mult, căci revederea noastră va fi cam tîrzie—

Noutăți nu știu ce să-ți scriu. Același bubuit de tun, aceeași viață de toată ziua: sînge și iar sînge.

Sărut mînile unchiului, sărut pe Denica, pe Iulian, pe Ștefănuc, pe Emil și pe tine, cu drag:

Emil

B.A.R., 144308

Frontul italian, în 12 febr. 1916 n.

Scumpă Fanny!

Am promis în epistola ce-am trimis lui Diviu, îndată după Crăciun că-Ți voi scrie deosebit și-Ți voi trimite și o fotografie cătănească de care am. împrejurările nu m-or lăsat să-mi împlinesc datoria mai de timpuriu, de aceea te rog să mă ierți. Nu prea am vreme, iar cînd totuși ar fi, mai bucuros îmi odihnesc oasele trudite, ori ascult gramafonul. Acuma însă sînt mai dispus, deci îți scriu cîteva rînduri, ce cred că vor trece hotarele fără multă întîrziere.

Mă aflu bine. Trăiesc la fel. Zilele-mi trec uneori greu, de altă dată mai bine, precum avem ori nu avem lupte. Numai alergarea asta multă de n-ar fi! Ziua în „schwarmlinie"[1], noaptea ori tot acolo, ori la tun. Și suntem puțini ofițeri, astfel că tot a doua zi sînt în slujbă. Cu toate acestea mă bucur că încă mai trăiesc. Seara avem cină bună, iar gramafonul ne cîntă cîte „csârdâs"-uri din lume și e bine.

Dar lungimea războiului, grija zilelor ce vin, aceasta ne ocupă mai mult — pe noi rezerviștii.

[1] Linie 4e atac în trăgători (germ.).

Apoi-poate că nici n-a trebui să-mi văd de viitor, dacă va ținea mult războiul. Sfîrşitul boalelor îndelungate e moartea. Aşa va fi şi al meu sfîrşit, dacă vor fi multe ofenzive.

Nici nu-mi trece prin gînd să-ți descriu viața mea de azi. Poate n-ai crede-o, ori doară nici nu mi-ai primi scrisoarea dacă aş încerca să Ți-o descriu. Rămîne deci tăcerea. Cred că ai cetit din luptele şi din viața soldaților de la Doberdo. Acest cuvînt din urmă c de-ajuns să-ți trezească în minte legioanele noastre de suferinți.

Despre viața-mi sufletească: nu mă pot împăca cu gîndul că pacea e atît de departe, iar moartea deasupra mea. Şi unde-mi sunt visele visate, pentru cari a trebuit să îndur atîtea, atîtea dureri ?

îți trimit trei fotografii: într-una sunt pe-un tun călare, în alta între colegii din baterie: un sublocotenent şi doi cădeți, iar în a treia fotografie sînt singur la umbra unei hilze[1] de tun, calibru 28 cm. italienesc.

Tare îți mulțămesc de scrisoarea ce mi-ai trimis cu Liviu deodată şi-Ți doresc asemenea mult, mult bine. De soartea-mi nu vă bateți capul; căci ar fi în zădar. Dacă voi avea noroc să scap cu viață din acest război, eu — soldat bătrîn — voi merge şi la voi să Te cunosc şi pe Tine, dragă Fanny.

Dar toate planurile-mi par nişte poveşti seci şi fără căpătîi. Nu mai ştiu să mă cuget mai departe de ziua de azi şi nici nu nădăjduiesc să-mi realizez visul de pe vremuri, îmbrobodit în atîtea raze de aur.

[1] Țeava (germ. *Hülze).*

Scrie-mi dacă-mi primeşti epistolele şi serieți-mi toți cît de des.

Sărut pe Liviu, Rița, Puia şi pe Tine Te sărută cu mult dor şi drag:

Emil

B.A.R., 144309

Frontul italian, în 25 febr. 1916

Scumpă Fanny!

In săptămîna trecută Ți-am trimis epistola promisă şi trei fotografii de pe frontul unde mă aflu. Cred că mi-ai primit scrisoarea „promisă", iar acuma, văzînd atîta gingăşie şi grijă ce-mi porți, vreau să-Ți mai scriu şi să-Ți mulțămesc. Lui Liviu îi scriu tot în plicul ăsta, Riței îi voi trimite o ilustrată din Gorz, pentru oraşul care s-or dat atîtea lupte sîngeroase.

Nu aflu cuvinte destul de potrivite să-Ți mulțămesc atenția şi dragostea ce-mi dovedeşti prin scrisorile Tale scumpe. Un pribeag amărît şi fără noroc am fost eu veşnic, scrisorile Tale îmi cauzează deci bucurii înzecite acum şi aicea — departe de voi, cari îmi sunteți atît de dragi!...

Nu crede că sînt indiferent față de tine! Eu mă cuget tot cu atîta dor la autoarea scrisorilor frumoase şi calde, dar împrejurările nu-mi permit să-Ți scriu mai des şi vezi... nici cuvinte atît de drăguțe nu am de cînd aud atîtea bubuituri de tun.

Mi-a scris Livia şi Miți că eşti un suflet ales şi idealist. Scrisoarea Ta din urmă îmi dovedeşte pe deplin presupunerea lor. Mă bucur nespus de mult că gîndurile Tale mă însoțesc în tot locul şi-Ți presupui atîtea despre mine. Dar nu crede că aş fi ceva persoană deosebită. Nu-s Adonis şi nu-s Socrate. Tot atîta de ordinar sînt şi eu ca lumea toată. Mă deosebesc de oa-

menii de soiul şi etatea mea într-atîta că cea mai mare parte a vieții mele a fost o luptă uriaşă cu mii de neajunsuri şi mizerii. Multe dureri sufleteşti, vai! Şi cîte lipsuri ale bunurilor lumeşti am îndurat ani îndelungați! Nu doresc nimănui o asemenea viață, iar Tu, Tu n-aş dori nici prin vis să trăieşti viața mea trăită.

Fotografii Ți-am trimis în epistola precedentă, nu ceva bune, dar Liviu şi Rița desigur mă vor recunoaşte şi în hainele împăratului. Mi-ar face o plăcere deosebită să-mi trimiți şi Tu fotografie, fie aceea chiar şi mai veche. în sfîrşit, tot cumnățica mea e înfățişată pe chipul aşteptat.

Rița şi voi, nici una nu mă plîngeți pînă ce nu-mi veți şti sfîrşitul. Iar acesta desigur nu va fi ceva plăcut, dacă va mai ținea mult războiul.

Gînduri multe şi înalte nu am, vezi doară din scrisoare cît de mărginit sînt de cînd am intrat în armată. Uneori îmi vine să scriu lucruri frumoase, dar obdseala îmi taie firul gîndirilor şi... nu fac altceva decît că port un jurnal laconic despre ce să întîmplă în sufletul şi în jurul meu. Apoi de un an şi jumătate nu prea ajung la cărți româneşti. Niciodată n-am ştiut limba mamă, dar acuma uit şi ce-am ştiut pe vremuri.

Pe Puia o sărut, că şi ea, mititica, să roagă pentru mine. Tare aş vrea s-o văd şi să-i cumpăr o păpuşă mare, mare cît ea.

Lui Liviu îi scriu separat. Vă admit însă să-mi cetiți reciproc scrisorile.

Mă aflu bine şi cu gîndul veşnic la Tine şi la ai noştri.

Te sărută cu drag, asemenea pe Rița şi pe Puia:

Emit

B.A.R., 144328

Frontul italian, în 25 febr. 1916

Dragul meu Liviu,

Ar fi de prisos să-ți amintesc separat cît mi-a părut de bine de scrisoarea Voastră din 12 febr. n. M-am bucurat mai ales că epistola trimisă am căpătat-o închisă, fără să fie cenzurată.

Adevărat că acuma or mai încetat luptele aicea pe Doberdo. Dar numai luptele boacelor. Noi ne duelăm veşnic. Duptele artileriştilor nu încetează ziua-noaptea, mai ales din partea italienilor. Nu înțeleg şi nu voi şti niciodată tactica duşmanului năuc, care şi-acuma — noaptea întreagă — ține subt foc drumurile ce duc spre tranşee. înțeleg prada aceasta de muniţiune cînd şi boacele sunt în acțiune, cînd fac atacuri^ Nu vezi barem un cap de italian, decum să îndrăznească a ieşi la asalt. Hotărît că noi suntem superiori față de ei în toate privințele.

Acuma fac slujbă în prima linie de foc, unde nu ne desparte de duşman mai mult de 15—20 de paşi, aşa că boacele toată ziua aruncă granate de mînă asupra 'nimicului neastîmpărat. N-am observat nicăiri atîta-ură între duşmani ca pe frontul italian. Trebuie să ştii că pentru noi nu există retragere. Ori murim toți, ori învingem. Un infanterist de-al nost e în stare să alunge trei italieni, dar boacele... nu prea fac mulți prinzoneri. De regulă le dau paşaportul spre Hades.. E înteresant cum vînează iagerii[1] împărăteşti după duşman. Şi de regulă cu succes. Numai artileria grea. îi cam sparie pe vînătorii aceştia şi Ie face pagubă în şirele lor voiniceşti.

[1] Vînători (germ. *Jiiger)*

Alaltăieri am fost iar între boace fără să mi se întîmple ceva şi ieri... ieri mi-a omorît comandantul bateriei trei gloanţe de mitraieze, în locul de unde privim. Sărmanul meu căpitan! în luna trecută un granat greu a căzut pe coliba divizionarului bateriei mele, pe care 1-a făcut bucăţi şi turtă. Acuma căpitanul, în zilele trecute cîţiva colegi. Doi am mai rămas din vestita baterie combinată.

Satele de pe aicea sunt în ruine. Nu vezi turnuri de biserici, nu vezi picior de ţivil şi n-ai vedea vreun dobitoc pe lîrigă vreo casă părăsită. Gloanţele tunurilor marine inimice or pustiit nu numai satele de prin jur, dar cît vezi cu ochii: or arat cîmpurile şi-or sfărîmat stînci uriaşe. Nu-i mirare: de nouă luni de zile stau pe loc şi nu-i lăsăm să ne răpească nici un pas de pămînt. în zădar au vreo 800 de tunuri concentrate numai aicea, de la Gorz pînă la mare.

Noi avem colibe săpate în stînci, lîngă tunuri.

Crede că mai bucuros aş fi făcut ofensiva ruşilor, decît să stau aicea lipit de stînci, aşteptînd în tot momentul esplodarea vreunui granat de 28 in. Cu ruşii ne-am înţeles perfect şi au fost nişte duşmani neasămînat mai cinstiţi decît italienii. Cu ei ne luptam dumineca şi încolo era frăţietate.

Traiul mi-e destul de bun, dar nu mîncăm cald numai seara, căci turbaţii ăştea ar fi în stare să puste o mie de granate grele după o trăsură ce-ar vedea.

Mă bucur mult că-ţi vei scoate un volum nou, dar — iartă-mă — nu mi-1 trimite încă. După 1 mai apoi Te voi ruga să mă cinsteşti cu unul şi cu vreo gazetă. Ştii, atuncea voi fi denumit de sublocotenent. Livia încă îşi scoate un volum de poezii. Ea îmi scrie des din Pesta, asemenea şi ceilalţi de-acasă.

Nu peste mult voi merge acasă pe concediu de 20 zile şi-atuncea îi voi face lui Tibiţi haine de ofiţer în artilerie. Lui Ghilu îi trimit mereu parale, căci lui săracul i-e mai greu. Numai e cam nătîng şi nu-mi prea scrie.

Tu ştii că sînt sănătos, iar în baterie pe mine mă ţin mai în putere şi totuşi... oboselele m-or muiat şi zecile de mii de gloanţe mi-or slăbit nervii. Simt dureri în pept, mă războiesc cu stomacul şi reuma şi de multe ori sînt foarte nervos. Dar să nu uiţi că în bateria mea numai un locotenent activ şi eu am dus 11 luni neîntrerupt.

Umbletul vremii pe aicea e foarte schimbăcios. Uneori soare şi cald, de altădată bate un vînt rece şi plouă încet şi mărunt. Poate în 1 april ori în 1 mai mă vor trimite acasă, unde voi fi transferat în alt regiment ce se formează acuma („honved tabori nehez tiizerezred").

Şi mi-e gîndul să dau şi vreun examen, dacă voi ajunge în Ungaria. Ştie D-zeu ce-o mai fi din planurile mele, cînd pot să-mi piară în tot momentul!...

Dacă mi se va întîmpla ceva, va scrie Miţi ori Livia, dacă eu n-aş mai putea să vă scriu.

Dar să sfîrşesc! Mîne merg iară în schwarmlinie. Socot că mă voi reîntoarce sănătos.

Şi-acum... rămîi cu bine. Scrie-mi. Te îmbrăţişez cu drag, fratele tău

Emil

P.S. Sînt transferat la artileria comună. Peste o oară plec. Adresa mi se va schimba în curînd. îţi voi mai scrie.

Emil

C.M.L.R., 346

Scumpă Miţi,

Epistolele le-am primit. în zilele trecute ţi-am scris că m-or transferat la artileria comună. Mi s-a schimbat deci şi adresa. Parale v-am trimis o sută de coroane, te previn însă, că daruri în vremurile de-acuma — nu se prea dau din partea oamenilor de soiul nost. Banii ce-i trimit îi folosiţi voi împreună, fără ceartă şi în pace. Eu îmi voi aduna separat. Regretez moartea Sabinei Slăvoacă. în zilele trecute a căzut al treilea comandant de baterie ce-am avut în război: „Trei Doamne şi toţi trei". De Ghilu vă îngrijiţi şi voi. Parale îi voi trimite eu, numai nu-mi prea scrie nici acuma.

Mă aflu bine. Concediile s-or închis. De-acum nu mai poate merge nimeni acasă. Bănuim că vom începe vreo ofensivă puternică.

Vă sărut cu drag pe toţi, mai ales pe Tibiţi:

1916/III. 5 Emil

10 martie 1916

Scumpă Divie!

Tu aştepţi, eu aştept şi nici unul nu primim nimica. Mi s-a schimbat adresa, mi s-a schimbat sufletul şi aş vrea să nu mai fiu ! Sînt şi eu cu o cătană mai mult, dar mai încolo nimic. Veţi vedea şi veţi şti voi toţi într-o zi că eu nu mai sînt. Tu-mi eşti cea mai dragă din lume şi totuşi... Ţie nu pot să-ţi dau ce-aş vrea, pentru că soarta altcum voieşte... Sînt slab, mizerabil, pentru că nu pot face ce voiesc. Nu întreba motivul, nu întreba de ce mă mănîncă atît de mult dorul după voi, ori după moarte!... Zilele grele mi se spălăcesc din minte, dar şi visurile mi s-au şters... iar eu am rămas fără trecut şi fără viitor şi fără căpătîi. Atît. M-am săturat de toate şi de viaţă! Cu bine:

Emil[1]

B.A.R., 144305

Dragei mele sorioare Riţa Rebreanu

Bucureşti / Strada Primăverii, nr. 19

Romänien[2]

Scumpă Riţă!

I-am scris sorei Fanny şi lui Diviu. Mi-or primit scrisorile?

Sînt bine şi sănătos. Scrieţi-mi pe adresa nouă de pe cealaltă faţă.

Vă sărut pe toţi cu mult drag:

28 martie 1916 n. Emil

C.M.L.R., 375

Iubită Mamă, Miţi şi băieţi!

Tare de mult nu mi-aţi mai scris. Am tot aşteptat că doară mi-a scrie ceva mama, ori doară Miţi, dar nimic. Acum am vreme destulă, deci vă scriu mai mult.

în 17 l.c. v-am trimis o corespondenţă, în care v-am înştiinţat că pe-o săptămînă merg în swarmlinie. Niciodată nu mi-a prea păsat de nimic, dar atuncea am avut un presimt rău, mai ales că a trebuit să merg în cel mai periculos loc de pe întreg frontul ita-

[1] Reproducem această epistolă după I. Rusu, *Colecţiile documentare George Coşbuc şi Liviu Rebreanu,* în *Probleme de muzeografie,* Cluj, 1960, p. 108.

[2] Carte poştală militară cenzurată, avînd într-un colţ o reproducere de artă cu inscripţia „Isonzo-Armee-1915".

Han şi, pot zice, din toată lumea. Poate aţi auzit denumele Doberdo. Un sat mic, dar plin cu sînge de om, o ruină şi o cenuşă, de la care şi-a luat numirea întreg platoul, unde se dau luptele cele mai mari. Cît ţine orizontul na vezi altceva decît pietrii şi stînci, iar printre bolovanii ăştia uriaşi o dungă mai întunecată: swarmlinia unde trebuie să merg. Ziua n-ai vede un suflet de om mergînd într-acolo. Dar n-ar ajunge nimenea în swarmlinie să-i vadă italienii. Noaptea a trebuit să merg şi eu şi a trebuit să mă tuplic la tot pasul cîte după o stîncă, căci granatele veneau ca ploaia. Am ajuns în pace la locul destinat, dar s-a pornit o ploaie şi a curs şapte zile. Cîtă vreme am stat în swarmlinie. Cine poate durmi în apă, în tină, în frig? Nu vreau să amintesc minele uriaşe cu care ne-or puşcat şi cari or stîns atîtea vieţi din jurul meu. M-am îngreţoşat pînă la gît de atîta sînge şi creieri de om ce am văzut şi mi-or stropit hainele. M-am săturat de război şi de viaţa animalică ce-o duc acuma mai bine de un an de zile. Un glonţ de tun-revolver mi-a spintecat partea superioară a mînei stîngi, dar nu fiţi îngrijorate: nu mă mai doare şi mi se vindecă. Am căpătat recunoştinţă de la superiorii mei şi-i bine. Dar enervările peste măsură, oboseala şi nesomnul m-a slăbit rău. Am însă un comandant de baterie bun, care-mi recunoaşte tot meritul, de aceea m-a trimis acuma aicea îndărăpt la cai, să mă recreez. Aicea am o sobă din scînduri, tapetată cu hîrtie... şi curată. N-am nimic de lucru, decît supraveghez ce lucră subofiţerii şi tunarii de la cai. Am un bucătar care îmi fierbe tot ce doresc. Deci nu trăiesc rău.

Aştept în tot ceasul denumirea de stegar, dar acuma nu numără mult, căci în 1 mai şi aşa voi fi leutnant. Ca stegar nu am plată mai multă decît am avut pînă acum, iar leutnant (rangul acesta) îl voi recăpăta din 1 ianuarie a.c. Sînt îndestulit cu gradurile ce le-am ajuns aicea la cătane. Mai bine n-a aranjat nimenea.

Eu v-am trimis 100 cor., în 1 martie. Nu mi-aţi scris că primit-aţi ori nu. Rog să mă înştiinţaţi. în 1 april voi trimite iar pe-atîta şi Liviei şi lui Ghilu, iar în 1 mai o să vă trimit 200 cor., ca să puteţi face ceva haine. Aş vrea să-mi depun undeva vreo 6—7 sute de coroane, cînd voi primi banii pentru hainele de leutnant, dar încă nu ştiu unde. Dacă voi scăpa cu viaţă, mi-or trebui parale, căci vedeţi cît de singuri suntem, iar dacă nu mă voi reîntoarce, veţi avea voi.

Pe concediu nu pot merge încă, căci s-or închis. Nădăjduiesc că în mai vă voi revedea. Cel puţin atuncea voi avea la grumazi şi steaua de aur...

De mine nu vă bateţi capul, căci totdeauna am fost bun gimnastic; deci mă ştiu feri de gloanţe, Trăiţi bine şi în linişte, căci după semnele ce se arată nici pacea nu-i departe şi atuncea toate vor fi bune. Aştept cu atîta dor barem concediu să vă pot vedea şi să vă povestesc multe, multe. Ştiu că şi Tibiţi aşteaptă, dar o să-1 fac stegar la tunari, cît ce voi ajunge acasă. Numai de i-aş găsi nişte pinteni frumoşi şi nişte cizme de tunari.

Dar să sfîrşesc, căci mi-e somn. Scrieţi-mi îndată. Vă sărut cu mult drag,

28 martie 1916 — Emil

Dorita mea sorioară Rița Rebreanu
București / Strada Primăverii, nr. 19
Roman ien

Dragă Riță!

Ți-am scris și Ție și sorei Fanny și lui Diviu, dar nici unul nu mi-ați răspuns. Poate Vi s-a schimbat adresa, ori doară nu mai e iertat să treacă granița României scrisori de pe fronturi? In toată ziua aștept porunca de plecat acasă, pe concediu de 20 de zile și de voi nu știu nimic...

M-or denumit de sublocotenent cu rangul de 1 ianuarie 1916, iar medalea mare de argint o s-o capăt azi-mîni. Mă aflu bine, dar tare mă doresc acasă, unde n-am fost chiar de doi ani de zile.

Scrieți-mi și nu mă uitați.

Vă sărută cu mult drag:

12 mai 1916 Emil

Scumpă Miți[1]! Epistola am primit-o. îți mulțămesc de ea. Fotografia încă am primit-o încă în epistola precedentă. Sînteți tare bine reușiți. Tibiți văd că-i fecior mare și frumos. Tare doresc și eu să vă văd și să vorbesc cu voi, căci în zădar vă pun întrebări, fotografia nu-mi răspunde... Apoi doresc cîteva zile liniștite și să vă ascult durerile și bucuriile ce le aveți, ori să vă povestesc suferințele ce-am îndurat de 14 luni. Doresc să văd oameni care nu și-or văzut consorții murind de fiare fierbinți și doresc, atît de mult doresc să văd Ardealul. Dar nu știu nici eu cînd va veni vremea aceea... Concediile sînt închise și știe D-zeu cînd s-or da din nou urlaburi. Acuma nu-mi lipsește nimica și nu-i nici o piedică la mergerea mea acasă. Am stele de aur, iar în zilele proxime voi căpăta (așa cred) medalia mare de argint. Unicul dor mi-e să merg pe concediu după atîta amar de vreme trăită în lumea diametral opusă firei mele. De două zile avem lupte mari. Tunurile urlă ziua întreagă și țevile sunt fierbinți ca focul de-atîta pușcat, astfel că trebuie să le recim cu lepedeauă muiate în apă. Nu auzim altceva decît urletul zecilor de tunuri și de șuieratul granatelor ce zboară peste capul nost. Pînă acuma sînt bine și cred că nu mi s-a întîmpla nimica. Sînt prim-ofițer în baterie, dar în 17 l.c. trebuie să merg din nou în sehwarmlinie.

Nu voi lăsa nici o ocaziune să pot merge pe concediu. Nu mă așteptați, dar voi scrie cînd o fi să plec. Necondiționat o să-ți aduc cadoul așteptat. Dui Tibiți un tun.

Trăiți în pace și fiți liniștiți că odată voi merge și eu să vă văd. Vă sărut cu mult drag:

15 mai 1916 Emil

Stim. D-șoară Miți Rebreanu
Naszod / Beszterce—Naszod / Ungarn

Salutări din Gorz[1]

Emil

Doberdo, în 18 mai 1916 n.

Dragă Virginie și Unchiule!

Astăzi după-amiazi plec din nou în sehwarmlinie pe o săptămînă și înainte de a mă depărta de la tunuri vreau să vă trimit rîndurile acestea. Avem

[1] Epistolă scrisă pe 2 cărți poștale militare.

[1] Pe o ilustrată trimisă de pe frontul italian (Gorizia).

lupte mari noi tunarii: țevile tunurilor sunt fierbinți de-ai putea fierbe o amiază pe ele și de multe ori pe minută dăm'maî mult de 80 de gloanțe. Cu un cuvînt avem de lucru și—mirare — italienii nu pușcă decît foarte puțin. Așa cred că dacă vom înceta noi.

Să vă spun ce aud pe aicea. Italienii vreau pace. Dacă le dăm ce-am ocupat pînă acuma — foarte puțin — ei se îndestulesc.

Și de ce? în Tirol îi batem, aicea iară am ocupat cîteva tranșee și am făcut prinsoneri. în Tirol or prins un general, 141 ofițeri, 6.400 oameni, 13 tunuri, mai multe zeci de mitraieze (gepfegvrer) de ale italienilor. Acuma se tem de-o ofenzivă, cum am făcut în Rusia anul trecut și cer pace.

Dar nu cred să fie ceva din ce se vorbește, căci prea mult ne-or chinuit cu mulțimea tunurilor lor cît am fost puțini. O bătaie strajnică trebuie să le dăm și să ne deie ei pămînt, nu noi lor. în Tirol or trecut granița Italiei, iar dacă înaintează mai departe trupele noastre, vom înainta și noi aicea de la Doberdo.

Concediile nu se mai deschid. Și așa de mult aș vrea să vă văd!

Dacă s-a începe ofenziva, va trebui să merg înainte cu infanteria, căci în baterie eu sînt „felderitokeszt".

Dacă cumva totuși s-ar deschide concediile, o să-ți scriu necondiționat cînd voi merge la voi. Mi-ar părea bine să pot merge înainte de a pune tu examenul, căci atuncea te-aș examina și ți-aș mai esplica una-alta. învață și arată că ști face ispravă.

Virgil se însoară? Ce draci! Și cine va fi doamna? Ba, zici că și Tinuță se mărită?... Frumos! Să le fie de bine! Eu să mă supăr? Foarte te-ai înșăla dacă crezi că m-aș putea supăra că o fată se mărită.

Fiecare om face după cum îi vine mai bine. Apoi eu... eu nu-s de însurat—

întîi și mai întîi sînt cătană, apoi eu nu mi-am terminat studiile începute, cari trebuie să le gat. Trebuie să știi: doctor în studiile iuridice voi fi cît de tîrziu. O fată ori o altă piedecă nu m-a putea abate niciodată de la planul visat. în cazul cel mai rău aș rămînea cătană și în 1 august aș fi oberleutnant.

Dar tu... și voi—nici unul nu știți cîtă ambiție zace în mine. După terminarea războiului, într-un an, doi, voi fi doctor.

Cît despre Tinuța: să-i fie de bine. Nu mi-a fost, cel dintîi, dar nici cel din urmă vis.

Pe-aicea e cald și vreme frumoasă. E mai cald ca pe la noi în iulie. Nici nu umblăm în hainele militare, ci... în cămașă și în ghete de noapte.

Mi-am căpătat rangul cu 1 ianuarie 1916. Sînt îndestulit cu toate. Numai de Iuliusul vost mi-e jale că trebuie să trăiască ca prinsoner în țări străine. Dar, în sfîrșit, nici mie nu mi-e mai bine. Și dacă socotim bine, poate mi-e cu mult mai rău, căci lui cel puțin viața i-e asigurată, pe cînd a mea., cine ți-ar putea spune?

Poate nici să nu mă reîntorc din schwarmlinie, dar ce-aș putea face? Cel mult deodată cu mine mi-ar peri ambiția și toate planurile ce-am visat. N-a mai trebui să scriu în cancelarii ca să-mi pot realiza țelul dorit și n-a trebui să învăț nopți întregi.

Mă aflu bine. în zilele acestea îmi aștept medalia mare de argint.

Alte noutăți nu am.

Sărut pe unchiul, pe Emil și pe tine, cu drag,

Emil

Scumpă Miți i[1]

Văd că concediile nu se vor deschide în curînd. Am început ofensiva şi poate că nu pot merge acasă pînă prin august. Să nu te superi pe mine că ți-am dat sfatul să mă aştepți, dar mîne o să te recompensez. O să-ți trimit parale să ai de una-alta.

O veste bună! Astăzi am fost decorat cu medalea mare de argint pentru vitejie. Dacă voi avea vreme o să-ți scriu mai multe, dar acuma mă păzesc.

Vă sărută cu mult drag pe toți:

Emil

P.S. Lui Virgil i-am trimis de două ori din 1 mai cîte 20-20 cor.

Emil

C.M.L.R.

31 mai 1916

Scumpă Livie,

Astăzi a fost să plec în concediu — l-am avut în mînă şi tot astăzi m-or închis din nou. Bateria ni s-a împrăştiat în toată lumea. Am ajuns aicea ca comandant de tren, dar mîne plec cu întreaga diviziune — poate, unde durează cea mai mare vărsare de sînge. închipuieşte-ți părerea mea de rău că nu pot merge să vă văd. Bolnav mi-s, astfel trebuie să merg mai departe, pe-o cale necunoscută şi cu un sfîrşit neştiut. Ştiu că mă aşteaptă mulți cunoscuți, căci aproape de doi ani de zile nu m-or văzut. Acuma n-au ce mai aştepta; am medalia mare de argint, sînt leutnant, dar trebuie să aştept vremi mai bune. Nu fi năcăjită de soartea mea. Destul năcaz am eu că n-am

[1] Carte poştală militară cu ştampila din 22 mai 1916.

putut merge acasă. Şi nici nu-mi scrie pînă ți-oi da adresa nouă. Rămîneți cu bine şi nu mă uitați, dacă soartea n-ar fi şi pe mai departe bună cu mine.

Cu mult drag vă sărută

Emil

M.L.R., 5980

D-şoarei Titi Halită / studentă la preparandie Szamosujvâr/Szolnoc—Dobokam. [Aromântanitonăkepezdu internatna ban]*

19 IV [1917][1]

Dragă Titi,

Am petrecut 40 zile în [Trencsen]*, unde m-am simțit destul de bine, iar astăzi am plecat la o baie de munte, la „Bârtfa-fii-rdo". In drum a trebuit să aştept o jumătate de zi în mijlocul slovăcimei în Zsolna, de unde te salut.

Cu drag /

Emil

C.M.L.R., 356—357

Dragă Virginie!

Scrisorile ți le-am primit numai acuma, aproape după o lună de zile. Din Italia am plecat în 8 iunie la Tirol şi de-acolo aicea în Volynia. Posta am căpătat-o de tot neregulată — de-aicea întîrziarea epistolelor tale.

Mă aflu în cea mai bună sănătate şi pace, dar am foarte mult de lucru. Acuma sînt comandant la sapeuri,

[1] Ştampila poştei: 19 apr. 1918 (dată la care Emil nu mai era de mult în viață). Epistola (redatată de noi în faza „bunului de tipar") se va intercala, cronologic, la p. 526.

aproape de şvarmlinie. M-or pus în locul ăsta ca să mă odihnesc niţel după atîta vreme ce-am fost la tunuri, fiindcă pe urlab nu pot merge cît ţine ofenziva ruşilor, dar aicea am mai mult lucru decît la tunuri. Doară voi mai scăpa cumva şi eu pînă s-a mai linişti frontul, apoi voi merge acasă pe o lună de zile.

E foarte interesant ce-mi scrii despre stările voastre din Feleac. Se vede că domnii aceia nu ştiu ce-i a fi în gura morţii. Nu ştiu nici unul prin cîte chinuri trecem noi şi nu ştiu cît de rău ne doare că acasă să fericesc toţi netrebnicii pînă ce noi facem istoria lumii. Ştiu că multă mulţămită n-am avea nici după reîntoarcere înaintea ăstor feli de domni, dar vom fi remuneraţi de rege, cel mai înalt Domn al nost. Şi voi fi măreţ cîtă vreme mi-a curge sîngele curat de român prin vine, că am fost ofiţer în armata austro-ungară şi am luat parte în luptele războiului mondial. Ca ofiţer la tunari în rezervă voi fi totdeauna mai mult decît nişte neghiobi cari fură vremea lui D-zeu pe-acasă, cînd tot omul întreg e subt steaguri.

Şi acuma trebuie să panzez niţel şi să vă rîd pe toţi, cari credeţi că eu aş fi supărat pentru oricare fată. Ce gîndiţi voi de mine? N-am eu alt lucru decît să fiu mereu cu gîndul la însurătoare?

Bineînţeles, îţi mulţămesc că-mi scrii una, alta, să ştiu ce-i pe la voi, dar eu să mă ţin cu ambele mîni de o rochie care zboară, ar fi o prostie nemaipomenită. Ţi-am scris în alt rînd planurile mele şi eu mă ţin de ce-am zis. Sînt condamnabile toate forţările ce se fac cu Tinuţa, dar în sfîrşit... nu-i de mirat. Tot omul face după cum îi vine mai bine. Şi-apoi eu pe Tinuţa am lăsat-o în ceaţa uitării deodată cu depărtarea-mi din Nuşfalău. Şi nici eu n-am reînceput corespondarea cînd am fost voluntar în Oşorhei. Mi-a zis că acuma, deşi nu-i încă de 16 ani, dar totuşi vrea să corespondeze cu mine.

Aicea la mine îi este şi acuma scrisoarea aceea. Şi că „de-apururea e cu gîndul la mine". Ce zici tu la acestea? Apoi eu am corespondat şi corespondez cu zeci de fete, şi ce-ar mai rămînea din mine dacă pe toate le-aş lua de neveste?

Repet, îţi mulţămăsc de atenţie, dar n-am să-i mai trimit altul nici un şir, niciodată.

înmormîntarea Ţinutei în sufletul meu e făcută şi am îngropat-o pe veci, ca pe-atîtea altele.

Astăzi e în 24-lea, cred că ţi-a succes bine examenul. Te felicitez înainte. Nu ştiu ce gînduri şi planuri ai, dar eu îţi doresc din inimă să-ţi realizezi tot ce doreşti, ca la verişoară bună ce eşti. Despre schimbările ce se pregătesc în casa voastră nu pot zice nimica. Cînd voi merge pe concediu o să ştiu mai multe. Trebuie să te previn că şi dacă voi merge acasă, la voi nu voi sta mai mult de-o zi. Să nu-şi presupună nimeni că sînt un căţel neputincios, ce aşteaptă umilit o bucată de pîne de pe masa domnilor ce-şi petrec. Şi în general cu preoţi de pe nişte sate înlăturate nu mai vreau să convin. Aceştia sunt rămaşi cel puţin cu un veac de lumea societăţii moderne. Apropos! Dacă totuşi ar cuteza vreun Bichigean să-mi scrie, îl voi prinde de urechi şi nu-1 voi slobozi pînă îl va lua dracu.

Lui Iulius al vost i-am scris de mult, dar n-am căpătat nici un răspuns. îmi pare bine că îmi aminteşti de el şi se află bine.

Scrie-mi mereu şi cît de mult, căci citesc cu mare plăcere tot ce-mi scrii. Fie epistolele tale cît de lungi,

nu mă supăr eu de loc. Chiar astăzi am primit scrisoare şi de-acasă, lungă cît a ta.

Fetele din Feleac să mă aştepte numai, căci doară va sosi odată şi ziua plecării mele acasă.

Cu ce-ţi petreci tu vremea? Umbli pe la Cămila? Spune-i că o salut şi îi sărut mîinile. îi voi scrie şi ei.

Pe-aicea nu-i atîta de cald ca prin Italia. Şi e mai bine aşa. Trăiesc bine ca un ofiţer în artilerie.

Te sărut cu drag de multe ori, sărut mînile unchiului şi pe Emil îl sărut.

Cu drag:

24 iunie 1916 Emil

M.L.R., 5935

D-şoara Titi Halită/

Naszod[1]

Astăzi plec. Fotografia o să Ţi-o trimit din alt loc. N-am vrut să-mi iau rămas bun în persoană, căci poate prea mult mi-ar fi părut rău. Dar odată, cînd nu s-or mai auzi bubuiturile de tun, ne vom revedea iarăşi, dacă astfel mi-a fi scris în stele.

Rămîi cu bine!

25 iulie 1916 Em. Rebreanu, subloc.

M.L.R., 5936

Gingaşei Domniţe Titi Halită

Naszod/Beszterce—Naszod m.[2]

Prietina mea dragă, Ţi-am mai scris astăzi o ilustrată, nu ştiu dacă ai primit-o. Sînt tot în Pesta şi numai la noapte voi putea călători mai departe spre

[1] Carte poştală militară, semnată şi de „Ovidiu, student filosofie".
[2] Carte poştală ilustrată.

nord şi spre întuneric. închipuie-ţi cît de tulburată mi-e liniştea sufletească, cînd ştiu ce-am lăsat în Năsăud şi nu ştiu dacă voi mai vedea-o??!

Sărut mînile Doamnei, miresei şi D-tale Ţi le sărut cu mult drag,

Emil

M.L.R., 5949

Delicatei Domniţe Titi Halită

Naszod / Beszterce—Naszod m.[1]

30. VII. 1916

Mort de obosit, mă plimb prin grădina zoologică, din Pesta, de unde mă gîndesc cu o deosebită dragoste pretinească la D-ta. Sărutări de mînuţe:

Em. Rebreanu

M.L.R., 5979

Gingaşei Domniţe Titi Halită

Naszod / Beszterce—Naszod m.[2]

Din apropierea Carpaţilor îţi sărut,minutele de nenumărate ori:

Munkâcs, 31. VII. 1916 Em. Rebreanu

M.L.R 5937

Gingaşei D-şoare Titi Halită

Naszod / Beszterce—Naszod m. / Ungarn[3].

Rawa-Ruska, 1. VIII. 1916

Prietina mea dragă, află că mi-or închis drumul de unde am plecat pe concediu, astfel că a trebuit să fac un încunjur bunişor. Da noapte voi ajunge la

[1] Epistolă pe verso-ul unei vederi din Budapesta.
[2] Vedere din Munkâcs.
[3] Epistolă pe verso-ul unei reproduceri de artă (Teodor Axentowicz).

trupa mea, de unde îți voi scrie mai mult. M-am întîlnit cu mai multe trenuri pline cu vulnerați de pe unde-i Ghiță, dar nu m-am întîlnit nici cu un cunoscut să-1 întreb despre el.

Sărut mînuțele-Ți frumoase de nenumărate ori:

Emil

M.L.R. 5957

Stim. Doamnă Alesandru Halită

Naszod / Beszterce—Naszod m / Ungarn

Stimată Doamnă,

Nu pot să nu vă mulțumesc şi pe astă cale de buna primire ce mi-ați dovedit, cîtă vreme umblam în casa D-voastre. Mă gîndesc cu atîta părere de rău la zilele ce vin, pe cari sînt silit să le trăiesc departe de cei dragi — şi în țări străine.

Complimente D-lui vicariu, D-voastre vă sărut mînile cu o deosebită stimă:

2-VIII-1916 Emil Rebreanu, sublocot.

M.L.R., 5938

Stim. D-şoare Titi Halită

Naszod / Beszterce—Naszod m / Ungarn

Titi dragă!

Am sosit aicea cu bine. Sîntem în rezervă. Locuința mi-e într-un castel medieval frumos şi romantic din cale-afară. Păcat că vom sta mult cu mînile în sîn, căci aicea aş putea visa atît de frumos! De-o băiată cu ochi ca marea şi cu părul pînă la genunchi. De-un suflet bun şi ales, cum n-am întîlnit altul pînă acum. Şi, după cum se aude, voi vedea iarăşi pămintul de care m-am despărțit cu genele udate, dar poate nu voi vedea niciodată băiata pentru care mi-or fost uzi obrajii. Sînt cam obosit de drumul lung ce-am făcut,

dar sînt şi cam ocupat ca să-Ți pot scrie mai mult acum. Cît ce voi dispune de o vreme mai lungă şi de o dispoziție sufletească mai potrivită, o să-Ți trimit o epistolă lungă, lungă de tot. Pînă atuncia aş dori să ştiu ce-ai mai însemnat în ziar? Eşti şi-acuma o pesimistă, cînd e vorba să mai faci cîte-o critică, ori doară mă judeci mai real? Oricum ar fi, aş vrea să ştiu că eşti bine şi că nu-i nimeni cine să-Ți tulbure urzirea viselor ideale.

îți sărut mînuțele cu mult drag:

2. VIII. 1916 Emil

M.L.R., 5958

Stim. D-şoară Titi Halită

Naszod / Beszterce—Naszod / Ungarn[1]

9 aug. 1916

îți sărut mînuțele din Przmysl.

Emil

M.L.R., 5939

Ştim. D-şoară Titi Halită

Naszod. / Beszterce—Naszod m/Ungarn[2]

Sc. Titi!

M-a ajunge toamna pe drum. D-ta vei merge în internat, iar eu voi rămînea şi pe mai departe nemîngîiat şi neştiutor ca pînă acum. Trenul se mişcă greoi, ca un elefant invalid, înstrăinîndu-mă şi de puțina paciință cîtă mai aveam. în schimb D-tale îți doresc petrecere bună, bună, sărutîndu-ți mînuțele cu mult drag:

Jaroslaw, în 9 aug. 1916. Emil

[1] însemnări pe verso-ul unei reproduceri de artă (S. Adams).

[2] Epistolă pe verso-ul unei reproduceri de artă (A. Mastyrki).

M.L.R., 5959

Stim. D-şoare Titi Halită

Naszod / Beszterce-Naszod megye[1]

10 aug. 1916

Din Nyiregyhâza Te salut cu drag:

Emil

M.L.R., 5952

Stim. D-şoară Titi Halită

Naszod / Beszterce-Naszod[2]

Prietena mea bună!

Mă apropiu către noi, dar nu ştiu încă cu siguranţă unde? Sibiu, se crede.

Nu te vei supăra dacă-ţi voi trimite o serie de ilustrate din romanul *Quo vadis?*

Petrecere bună, adieu:

[Sâboraljarybely]*, în 10 august 1916. Emil

M.L.R., 5960

Stim. D-şoară Titi Halită

Naszod / Beszterce-Naszod megye[3]

Sărut mînuţele cu drag:

Cucerdea, în ii aug. 1916. E m. Rebreanu

M.L.R., 5961

Sărut mîinile[4]

14 aug. 1916 Emil

[1] Carte poştală ilustrată.
[2] Epistolă pe verso-ul unei reproduceri de artă *(L,.* Krestin .
[3] Carte poştală ilustrată.
[4] începînd cu această epistolă. Emil Rebreanu realizează o promisiune anterioară (v. M.I,.R., 5952), trimiţînd la aceeaşi adresă 8 ilustrate, inspirate de romanul *Quo vadis '* de H. Sienkiewicz *(M.L.R., 5861—5968).*

M.L.R., 5962

Cu mult drag,

14 aug. 1916 Emil

M.LR., 5963

Multe sărutări de mînuţe:

14 aug. 1916 Emil

M.L.R., 5964

Sărutări de mînuţe

14 aug. 1916 Emil

M.L.R., 5965

îţi pup mînuţele cu mult drag:

14 aug. 1916 Emil

M.L.R., 5966

Cu drag:

14 aug. 1916 Em. Rebreanu

M.L.R., 5967

Cu drag:

14 aug. 1916 Emil Rebreanu

M.L.R., 5968

Sărut mînuţele:

14 aug. 1916 Emil

C.M.L.R

Alfalu, în 15 august seara, 1916

Scumpii mei,

Să nu vă spărieţi de dinerul meu, care soseşte pe neaşteptate. N-am murit încă şi nici nu am de gînd să pier aşa iute. Dar să vă spun de ce l-am trimis. Suntem în Alfalu, un sat săcuiesc, dar frumos, lîngă Gyergyozentmiklos. Ne-or adus aicea de frica Româ-

niei, dar mai ales ne-or adus aicea, pentru că ruşii or bătut foarte strajnic întreaga diviziune (în 16 iulie) cît am fost eu acasă. Zece mii de oameni ne-or prins, restul lor l-or omorît, aşa că nu au rămas numai două mii de soldaţi din 20.000, cîţi au fost. Ne-or adus aicea ca să ne întregească, dar şi pentru România. Ne-or dat mape cu Iaşii, Tîrgoviştea, Ploieşti, Craiova, Bucureşti etc, semn că nu stăm prea bine cu cei de peste Carpaţi. Avem poruncă foarte aspră că nu-i iertat să ne mişcăm nicăieri şi mai cu seamă noi ofiţerii. Satul în care sînt e foarte mare şi frumos, dar ce folos? Sînt aproape de voi şi tot nu pot merge acasă. De altcum trăiesc bine, mă aflu de tot bine şi mă îngraş mereu. Nu voi fuma mult, de aceea vă trimit şi cinci pachete de purzician. Pînă acuma am avut foarte mult lucru, n-am putut învăţa nimica, dar o să mă pun pe carte. De la graniţa României suntem de 25 km. Vă trimit şapte bucăţi de talpă să aveţi toţi pentru „tălpălit" şi o piele din care puteţi face o păreche de ghete lui Tibiţi şi lui Luţu. Pielea e groasă şi tare, bună pentru ei. Cum v-am mai scris, îmi fac mereu încălţăminte, căci după război vor fi şi mai scumpe, apoi acuma am ocaziune. In Rawaruska (Galiţia) mi-am cumpărat piele de patru părechi de ghete şi acuma sînt mai gata. în zilele trecute am căpătat pentru coloana mea piele şi talpă (cam groasă piele), aşa că acum îmi voi mai putea face vreo şase părechi de ghete şi una de cizme. Talpă mi-oi rezerva să am pe mai mulţi ani. Atîta e rău că n-am păpucari, care să-mi ştie face ghete cumsecade, de aceea trebuie să-i dau în oraş la păpucar. Astfel mă coastă şi parale ghetele aceastea, dar ce sunt spezele acestea pe lîngă preţul ghetelor de azi?

Altceva nu am ce să vă trimit, dar nici nu vreau să ştie şi dinerul ce fac. Va să zică, aţi luat în seamă ce v-am trimis?

Pe 18 aug. avem paradă mare, dar şi de altcum avem poruncă că nu-i iertat să umblăm fără sabie. Deci: trimiteţi-mi sabia, bluza braună (asta verde o trimit eu acasă), şapca şi mantălul cel frumos. Nu vreau să fac paradă, căci n-ar avea nici un înţăles aicea între săteni şi între străini, dar vreau să fiu în rînd dacă ne vine la vizită generalul. Nu-mi bat capul cu nimenea (afară de Titi), fără mă pun pe carte. Ce-aţi isprăvit cu Academia din Viena? Eu vă trimit mîne, poimîne, învoiala şi certificatul de la diviziune: unul pentru înscrierea din Viena, iar altul pentru înscrierea din Cluj. Scrie-mi, Livie dragă, ce-aţi isprăvit, că dacă n-aţi putut face nimica, voi merge eu la Viena în persoană. Bineînţeles, poate cu mare greu voi căpăta dreptul ăsta să merg, dar trebuie să fac ceva.

Pe Iovan — dinerul meu — îl trimiteţi deloc îndărăpt, pentru că poate veni pe orice tren, fie de povoară, fie de transport şi am lipsă de haine şi poate să ne ducă altundeva în orice moment. Mi-e dor de voi, cu toate că numai acuma v-am văzut. Poate apropierea asta mă ispiteşte atîta.

Corespondenţa lui Luţu am primit-o, dar nici altă scrisoare de la voi. De ce nu-mi scrieţi. Spuneţi-mi tot ce-aveţi nou pe-acolo. Ghilu sosit-a, scrie-vă Liviu şi Iulius cum se poartă? Lui Ghilu îi voi mai trimite nişte ghete; pe acelea ce-am lăsat acasă să le cruţă că-s mai slabe şi mai frumoase.

Lui Titi i-am scris scrisori multe, ilustrați multe. Ce face ? Alteia nu vreau să-i mai scriu. De ea îmi place, că-i cuminte şi mi-a arătat atîta simpatie.

Puteți vedea că mă păzesc. încă nu-s pus în rînd cu toate celea. Acuma îmi fac o trăsură nouă „ştaier", căci caii şi trăsura ce-am avut înainte de-a merge acasă, mi-or insinuat şi acuma nu-i mai am. Dar o să-mi cîştig eu alții. Cu retragerea din Volynia ne-or puşcat vreo zece cai. Să nu uit. Vă trimit încă cîțiva saci.

Cu Iulius aşa m-am înțeles să trimită Liviei două viguri de pînză albă, unul ei şi unul mie. I-ați primit? O să-i trimit paralele îndată ce voi avea ştire că vi i-a trimis. Parale v-am trimis 100 cor. Cu făcutul ăst de ghete am mai multe speze, încolea v-aş fi trimis mai mult. Apoi îmi mai țin şi pe lingă mine 1—2 sute de coroane, cine ştie ce-o mai fi şi unde voi ajunge. Pune-te, Livie, pe scris şi îmi comunică tot ce vreai, căci scrisoarea care-o aduce Iovan, nu va fi cenzurată de nimeni.

Lui Iovan îi grijeşti un pui să aibă merinde pe drum. întrebați-1 şi pe el una, alta, că el îmi ştie de tot ce am. îl tratați bine să vă pomenească. Liviei îi trimit separat cu Iovan 50 cor. să aibă parale de ce-i trebuieşte. Trimit şi nişte cărți ce-am cetit. Dacă ştie Divia, unde se capătă volumul ei, să-mi scrie, să-1 abonez eu şi doi subofițeri români ce am în coloane.

Nu ştiu ce să vă mai scriu? Mă păzesc şi nu-mi vine nimic în minte. Scrieți-mi voi mai multe.

Pe toți, unul cîte unul, vă sărut cu mult, mult drag:

Emil

M.L.R., 5940

Stim. D-şoară Titi Halită
Naszod / Beszterce-Naszod megye

16 august 1916

Prietina mea bună!

I-am trimis mai multe scrisori, nu ştiu dacă or ajuns la locul dedicat? Şi fiindcă nu pot merge la Năsăud — după cum am mai scris mai adineaori — trebuie să mă îndestulesc cu epistola ce-i trimit acum. Nu pot merge nici pînă în satul vecin fără ştirea generalului, iar cu învoirea lui nici atîta. Nu ştiu momentul cînd va fi nevoie de noi şi mai ales de ofițeri. Vai, şi cîte nădejdi avusesem, cînd îi pusesem telegrama în Dobrițin! Credeam că în toată săptămînă voi putea merge acasă, cel puțin acuma pînă e prin Năsăud. Căci la ce-aş merge după ce odată rîndunelele s-or dus — la vrăbii? Şi cine ştie ce mai poate fi pînă la Crăciun? Parcele nu vreau să-mi comunice nimica din cartea-mi zilelor ce vin...

Aş vrea să ştiu: nu-i cauzează neplăceri scrisorile mele dese? Uite, ca mîne merge la Gherla, şi-apoi nu-mi voi mai putea scrie altul? Mă înțelege D-şoara Titi de ce-i sosesc atîtea scrisori? Apoi eu cred că nu mi s-ar schimba tactica sufletească, chiar şi dacă n-ar fi să meargă de curînd. Mai ştiu eu ce-i cu mine? Ştiu atîta, că mă plimb în toată seara singur. Dumina lunei misterioase mă cheamă mereu şi-mi umple sufletul cu amintirea unei băiete scumpe. Cît am stat acasă n-a fost niciodată bună, dar nici să viseze atîta ca acuma n-am ştiut. Simt cum gîndurile — înfrățite de dorurile-mi multe — îmi roiesc împrejurul ei, dar vai, trebuie să simt şi depărtarea ce mă despărțeşte de ea. Nici trei săptămîni n-or tre-

cut de cînd am văzut-o mai pe urmă şi totuşi... mi se pare un veac de cînd n-am povestit şi nu m-am mai certat cu ea. Ceartă dulce, poveste dulce, unde sunteți?

Cine ştie dacă voi mai ajunge Crăciunul s-o mai văd şi să-i mai ascult poveştile ei frumoase, căci dunga drumurilor noastre e atît de întunecată şi pustie! Umblăm prin țări streine şi prin locuri necunoscute, ne facem nimica cea mai frumoasă vreme din tinerețа noastră de aur, care nu s-a mai repeți altul niciodată. Şi am mai putea întreba care ne-o fi viitorul, cînd ştim că un petec de pămînt, la o margine de drum, ne-o fi răsplata?...

N-am obiceiul să cer de la nimenea nimica, dar vreu să-i amintesc de fotografia ce mi-a promis. Şi doresc, atît de mult doresc, să-i văd cîteva rînduri — — o parte din sufletul ei ales. N-aş vrea să fiu ridicol, nici chiar înaintea D-şoarei Titi, dar nici să alerg după porumbi cu aripi iuți n-aş vrea. Aşa-i că mă pricepe?

Florile ce-am căpătat, s-or uscat de-a binele. Toată ziua le privesc — pe contul meu, căci prea des îmi vine în minte cine mi le-a trimis şi prea iute se sfărîmă...

O fi atît de bună să-mi spună: cine mă înlocuieşte acum, care-i fericitul din poveste s-o însoțească seara la plimbări? Numai acuma îmi dau bine seama cît de cu noroc am fost acu trei, patru săptămîni, cînd o vedeam în toată ziua, ştiam ce păreri şi impresii (dacă-i iertat să folosesc acest termin) slabe avea despre mine şi cînd — cît de cît — mai puteam să-i slăbesc din critica aspră ce-mi făcea. Acuma? Nu-mi place să-mi descriu moartea, cînd sîntem atît de îndepărtați.

Şi acum să sfîrşesc. Poate îi sînt inoportun, ori nu are vreme să-mi citească rîndurile „banale", dar nici vîntului nu am voie să-i scriu?

îi sărută mîinile:

Emil Rebreanu, lt.

M.L.R., 5953

Stim. D-şoară Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod megye[1]

Prietena mea bună, îți sărut mînuțele şi Te rog, nu-mi întuneca veşnic ceriul nădejdilor mele cu tăcerea-Ți fără înțeles.

Em. Rebreanu, lt.

18 august 1916

M.L.R., 5941

Domniței gingaşe Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod

20 august 1916

Prietina mea bună!

Am primit rîndurile ce mi-ai trimis cu servitorul, dar pînă acuma n-a sosit scrisoarea de care Te îndoieşti că voi primi-o. De pierdut nu cred să se piardă, dacă ai trimis-o cu inimă bună. Mă rog?

De aicea încă Ți-am adresat o epistolă... nu prea trandafirie, dacă-mi aduc bine aminte. Mă iartă, Te rog, Titi dragă, că mi-am luat voie să-Ți tălmăcesc zbuciumările-mi multe, cari n-ar trebui să le ştii niciodată, dar eu mă țin de promisiunea făcută. Apoi ne-am făgăduit sinceritate reciprocă. Ar avea înțeles să-Ți scriu altceva, decum simțesc?

[1] Carte poştală militară.

în 18 l.c. am fost la biserică, unde ne-am mai topit de cald. Mi s-a făcut rău şi-am fost condus acasă de doi locotenenţi. De-atuncea apăs patul, pe care nu-i iertat să-1 părăsesc, afară de cînd îţi scriu D-tale — Ţie. Capul, capul mă doare mereu... şi-am fierbinţeli şi mă dor picioarele şi toate membrele trupului obosit. Tare mi-e groază de spital, nu doară că mi-ar fi rău acolo, ci că va trebui să merg iar la tunuri şi în tranşee. Dorul de tunuri da, dar de omorît nu mă mai frămîntă altul, nici să mai fac bravuri nu-s dispus. Spitalul mi-ar distruge toate planurile visate în nopţi cu lună. Nădăjduiesc însă că voi putea învinge toate neplăcerile de azi.

Ducem o viaţă socială foarte zgomotoasă. Vizite peste vizite, jururi, joc. Fete drăguţe, doamne cochete, domni complezanţi. Ceva senzaţie, 15 ofiţeri şi vreo 800 de soldaţi într-un sat ca Năsăudul. Toţi ofiţerii şi medicii căsătoriţi şi-or adus nevestele aicea. Aş duce-o foarte bine să nu fiu bolnav, mai ales cînd ştiu că Titi e bună şi nu-mi va abzice prietenia de curînd legată.

Pe la începutul lui septembre — dacă voi fi mai bine — voi merge la Cluj şi la Viena. Socotelele făcute *trebuie* să le îndeplinesc chiar şi dacă s-ar sparge ceriul.

Nu crezi că ar fi binevenită fotografia ce mi-ai promis cînd, afară de acel chip, nu mai are încăpere altul în sufletul meu? Şi nu crede niciodată, Titi scumpă, că acum, cînd am dat de-un suflet cald şi bun, ar fi în stare să mi-1 depărteze cineva afară de D-ta — de Tine!... Mă mir că-mi scrii atît de „laconic". Poate Te-ai grăbit, ori poate Te-ai bazat că voi primi scrisoarea de care-mi aminteşti?! în sfîrşit, asta nu se ţine de mine.

Zici că nu-Ţi petreci rău. Ei bine, spune-mi o dată ce faci, pe unde umbli? Mă interesează toate nimicurile D-tale — ale Tale. Şi aşa-i că acuma să aştept o scrisoare lungă, lungă — de opt feţe — după cum ai obiceiul să scrii prietenilor??...

Salutări familiei, iar Ţie îţi sărut mînuţele cu mult drag:

Emil

M.L.R., 5954

Sublimei D-şoare Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod m.[1]

Titi dragă, aşa-i că e un tip adevărat de jidan bigot chipul astă[2]? Mie [foarte]* îmi place. Şi tot ce-mi place mie vreau să vezi şi Tu. Şi tot ce ai Tu, îmi place mie.

Sărut mînuţele delicate cu drag:

24 august 1916

Emil

M.L.R., 5942

Stim. D-şoară Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod megye

Titi scump,

Astăzi am putut părăsi patul şi aşa-mi pare de bine! După prînz voi putea să mă plimb cu trăsura, dar încă nu-s în stare să mă încalţ. Am slăbit oleacă poate şi de morb, dar mai întîi cred că de dorul după Năsăud. Să nu fie legătura asta de tren aşa anevoioasă, ar fi cu totul altfel. închipuie-ţi, servitorul meu a călătorit două zile pînă la Năsăud!... Dar pînă în 5 sept., e lungă vreme, poate... poate...

[1] Carte poştală ilustrată.
[2] Este vorba de reproducerea tabloului *Talmudistul,* aparţinîud pictorului A. Marcovicz, aflat atunci în Salonul de pictură poloneză din Cracovia.

Tare aş vrea să Te mai văd şi să-Ţi povestesc multe... de astă dată eu... Şi aş vrea să citesc un ziar aspru, în care un biet pribeag al Ţării e condamnat la veşnică depărtare... Mai scrii în el? O, dacă ai vedea pe-al meu, cît de blînd şi de senin e!...

Petrecere bună, bună şi sărutări de mînuţe:

24 august 1916 Emil

M.L.R., 5969-5971; 5973-5976

Sublimei Domniţe Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod m.[1]

Sărut mînuţele

25. VIII. 1916 Emil

M.L.R., 5972

Sublimei Domniţe Titi Halită

Naszod/ Besztercenaszod m.[2]

îţi pup mînuţele cu mult drag:

25. VIII. 1916 Emil

M.L.R., 5977

Sublimei Domniţe Titi Halită

Naszod/ Besztercenaszod m.[3]

Pardon, asta-i artă naţională.

Cu drag:

25.VIII. 1916 Emil

M.L.R., 5978

Sublimei Domniţe Titi Halită

Naszod/ Besztercenaszod m.[4]

[1] însemnări pe verso-ul unei reproduceri de artă (Adolf Hering). La 25 august 1916, Emil Rebreanu expediază alte „10 ilustraţi", între care şapte au aceeaşi formulă de salut

[2] Reproducere de artă (Rich. Klingen).

[3] însemnări pe verso-ul unei reproduceri de artă, reprezentînd o scenă de război (Garay A.).

[4] Reproducere de artă (Rudolf Weber).

Titi dragă!

îţi trimit vreo zece ilustraţi, mai toate... artă bulgară. Nu-s ceva extraordinare, dar sunt interesante în felul lor.

Adieu:

25. VIII. 1916 Emil

M.L.R., 5955

Ca mînuţele să-ţi rămînă de-a pururea frumoase şi eu să le am dragi ca azi.[1]

25. VIII. 1916 Emil

M.L.R. 5950

D-şoarei Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod[2]

Titi dragă!

Regret mult că n-am putut să Te văd astăzi, dar nu-i vina mea. Trenul a plecat la 9%, astfel că mie mi-a trebuit să plec atunci.

îţi sărut mînuţele şi-Ţi zic un lung rămas bun:

Emil Rebreanu

M.L.R., 5943

Domniţei alese Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod[3]

16. sept. 1916

Titi!

De părere de bine că Te-am aflat bine şi că nu mai eşti nervoasă ca în seara de 28 aug., am repezit un chef strajnic, curat de şampanie. Sublocotenentul

[1] însemnări pe un bileţel.

[2] Ilustrata poartă ştampila poştei din „Bethlen" cu data, incertă, de 1 sau 30 august, fără specificarea anului. în plus, conţine însemnarea străină: „Dragă Titică, din Bethlen, unde iau masa în societatea D-lui Emil, vă trimit la toţi ai familiei salutări şi doresc să vă ştiu bine. Progres la călărie. Valică".

[3] Carte poştală militară, semnată de încă alţi 6 comeseni.

Bânzzy încă-i la masa noastră, iar țiganul îmi zice la ureche „bolondos Ris gyermekarcu hadnagy". Pe țivili i-am dat afară din cafenea, n-a rămas decît farmacistul Mera. Dar o țivilă scumpă a mai rămas... aicea în sufletul meu, care mă însoțește ca o umbră, chiar și cînd e vorba de-un chef de șampanie.

Sărut mînuțele:

Emil

M.L.R., 5944

Domnișoara Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod megye

Dată din 16 Scectembre 1916 aciasta karte ăi Skisă ku numele De la mine al Domniavoastră drag și iubit kunoskut ben-Hur. Și eu Pînă akuma lasta kartie Sunt viu și Sănătos, karie și domniei voastre doresk Din inimă multă Dorită Și voie bună De la mine și De la bunul și duratul dumnezeu Și După mine să Nu fiți supărate kumkă ieu sunt amu la lok bun și trăiesc numai cu karul de Sore și mai departe ieu rămîn, Sărutîndu-vă ku drag plăkut. de la mine Ben-hur

M.L.R., 5956

D-șoarei Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod megye

Sărut mînuțele:

28. sept. [1916] noaptea. Emil[1]

[1] Pe aceeași carte poștală militară mai semnează alți 8 camarazi. într-un colț, E-R. adaugă: „Unul lipsește, și-am fi zece. Un pahar e gol, îl umplu, iar „banda" să scoală și strigăm: trăiască Titi! Tai!

Emil

M.L.R., 5945

D-șoara Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod

29. IX. 1916 n.

Dragă Titi!

Aseară am făcut o petrecere frumoasă — în odăile mele. Adevărat că țigani n-am avut, dar gramofonul ne-a făcut aproape același serviciu. Așa-i că nu strîcă cîte-o noapte „strîmbă", cînd știi că poate ca mîni ne-om stinge și noi de pe fața pămîntului? Am pretext și mă folosesc de el.

Nu știu dacă Te-or afla pe-acasă rîndurile acestea? Dar, oricum o fi, eu vreau să-Ți povestesc una-alta. în Inda a murit Antal, tata lui Gogu, ca refugiat. Tot acolo mi s-a rupt ruda trăsurii și era cît pe-aci să pățesc rău. Adevărat că nu mai merg altul la Năsăud, pînă la Crăciun.

Mi-e cam searbădă puțin lumea asta, ori doară numai așa-mi pare azi? Din 1 oct. o să încep și eu la studiat. Prea mi-e milă de vremea asta, ce trece nefolosită, dar visurile-mi de aur nu le voi putea ajunge niciodată fără trudă și suferință.

Titi bună, Titi dragă, să ne vedem cu bine pe Crăciun! Adieu:

Emil Rebreanu

subloc. de art.

C.M.L.R.

D-șoarei Divia Rebreanu

Naszod

2 oct. 1916

„Sînt sănătos și îmi merge bine."[1]

Dt. Emil Rebreanu

[1] Acest text este *tipărit* în 9 limbi, vorbite în imperiul austro-ungar, însoțit de o notație marginală (de asemenea tipărită): „Pe această carte nu este iertat a se face alte împărtășiri".

M.L.R., 5946

D-şoara Titi Halită

Naszod / Beszterce-Naszod

„Sunt sănătos şi îmi merge bine."[1]

C.M.L.R.

3. X. 1916

Scumpă Livie,

Mă aflu bine pînă acuma. Nu-mi lipseşte nimica, dar n-am nici o voie. Poate vremea asta urîtă mă face atît de indispus. Am vrut să merg mîne la Cluj, dar plecăm mai aproape. Testimonul acela mi-1 trimite, dacă-i în ordine şi-mi trimite şi cartea de botez. Parale poate nu voi putea să vă dau pînă mai încolo, căci posta nu primeşte astăzi.

Cum sunteţi şi ce-i nou pe acolo? Pe-aicea urlă tunurile de minune. Are moartea de lucru. Pare-mi-se că şi ucenici a trebuit să-şi angajeze.

Scrieţi-mi. Vă sărut cu drag

Emil

M.L.R., 5957

D-şoara Titi Halită

Naszod/ Beszterce-Naszod[2]

Dragă Titi!

Sînt în Sighişoara, unde nu capăt nici barem o corespondenţă pe care să-Ţi pot scrie, iar din tabără nu se poate de loc.

Ce mai faci şi pe unde eşti? Azi mă reîntorc la front.

îţi pup mînuţele de nenumărate ori:

17 oct. 1916

[1] Text tipărit (v.n.[1], p. 511). Ştampila poştei poartă data: 3 oct. 1916.

[2] Adresă pe plic. Conţinutul epistolei se află pe verso-ul unei cărţi de vizită: „Emil Rebreanu — subloc. de art.".

M.L.R., 5947

D-şoara Titi Halită / Szamosujvâr

23 oct. 1916

Zilele ploioase, cu adevărat de toamnă, îmi trezesc în suflet multe amintiri triste. Vremuri urîte, reci şi cu vînt or fost pe-aicea, de cînd am părăsit Năsăudul. Grupurile de prinsoneri şi de răniţi la tot pasul şi mai ales neliniştea că Liviu mai trăieşte, ori a căzut şi el în luptele înverşunate ce se dau în apropierea mea, îmi aţîţă nervii şi-mi aprind fantezia ca niciodată altul. Apoi ştiu că acuma s-or sfîrşit şi drumurile mele şi revederile nostime, pe cari numai acum — cînd or încetat de-a se mai repeţi — încep a le preţui după valoare... şi-mi amintesc despre ele ca şi despre nişte poveşti neasămînat de frumoase, cari „or fost odată". Turbatul vînt al războiului m-a aruncat şi pe mine departe de Năsăud şi de iubiţii ce-am lăsat acolo... Bat drumurile fără ţintă şi nespus de triste, ca un slugă fără stăpîn, zi cu zi mă depărtez de ţinuturile cunoscute şi atît de scumpe mie...

E toamnă tîrzie pe-aicea. Ramurile or rămas goale şi pustii, iar fulgişorii albi se amestecă cu ploiaca alungată de vînt. întocmai cum visurile şi nădejdile mele sunt doborîte de neîndurătorul război...

Simt cum melancolia îmi cuprinde întreg sufletul şi cum visurile-mi mor unul după altul. Dar să nu uiţi, să nu nesocoteşti toamna.

E toamnă tîrzie în sufletul meu. Bonjour:

Emil Rebreanu

• • *M.L.R., 5948*

D-şoara Titi Halită / Szamosujvâr

Aşa-i că nu vei lua în nume de rău dacă Te mai cercetez din vreme în vreme cîte cu o scrisoare. Cel puţin vei şti că mai trăiesc. în zilele trecute a căzut al treisprezecelea ofiţer din bateria cu care m-am luptat şi eu 16 luni de zile. Dintre ofiţerii de atunci n-am rămas în viaţă decît eu. îţi aduci aminte de chipul unde-s fotografiat eu trei camarazi? Şi cadetul care şedea lîngă mine pe tun şi cela cu granatul în mînă şi toţi ceilalţi pe cari nu i-ai văzut niciodată — toţi băieţi buni şi cumsecade — or căzut pe frontul italian. Ei cel puţin nu mai au de îndurat mai mult. S-or stîns cu glorie, iar pe mine numai de-acum mă poate aştepta gloria lor. Ca mîne voi merge şi eu la baterie, iar dacă mi-e scris să mor şi eu pe-aicea, crede-mă: nimenea, niciodată nu va avea moarte mai urîtă decît a meav Dar înainte de a pleca la baterie, aş vrea să mai merg o dată acasă, să văd satul unde-am crescut, oamenii cari mi-s dragi şi Someşul şi pe T. s-o mai văd o dată aş vrea.

, Pe Crăciun voi merge la Cluj să dau un examen şi de-acolp voi repezi şi pînă la Năsăud..Cînd mi se începe vacanţa şi pînă cînd ţine? îţi sărută mînile:

Emil Rebreanu

21 noiembrie 1916

. . . *C.M.L.R.*

Scumpă Divia,

Epistola din 14 1. c. am primit-o şi cred căacuma şi tu scrisoarea mea tot cam de pe vremea aceea. O să-ţi răspund de altă dată, căci după aceea voi mai răsufla şi eu. în 20 de zile am isprăvit examenul prim, acum urmează repetirea. Şi dacă mi-a succede bine examenul ăsta, în iunie voi face celălalt. Dar mi se pare că nu voi fi mult aicea. Va trebui să merg din nou la tunuri. Barem de-aş rămînea la coloana asta pînă la Crăciun.

Acuma nici n-am vremea să-ţi scriu mai mult, dar şi capul mi-e turbur. Sînt abătut şi slab. Cîteodată îmi vine să nu mai învăţ nimica, dar — fără să vreau — ceva mă mînă mereu înainte. înainte, tot înainte.

Vă sărut cu drag:

29.XI. 1916 noaptea

Emil

C.M.L.R.

II[1]

Nu vă pregătiţi voi cu nimica pe cînd vin eu. Mi-e destul dacă vă aflu în pace. Dar domnilor ce-a veţi în odaia de primit, se înţelege de sine, îi poftiţi să se facă nevăzuţi. Nici un motiv: eu sosesc acasă pe concediu şi nu doresc de loc să-i aflu la noi. Dacă s-or cuminţi mult, îi voi pofti eu mai cătuneşte.

Dui Hulea scrie-i să vină dacă poate. Vom locui împreună în casa dinainte, ori el va sta la ceva hotel, în sfîrşit, vom afla loc şi pentru el. Numai să vie.

Dar ceva mai cuminte. Dacă ai vreme, repezeşte-te pînă la cuscra în Beclean, ori pînă în Feleac la unchiul şi cumpără un porc. Toate vor fi bune, dacă va fi purcel. Rom, zahăr voi aduce eu şi mai ce trebuie pe lîngă casă. Capul lucrului, să capăt concediu şi să-mi succeadă examenul. Şi de astea mă îngrijesc eu cît pot.

[1] Finalul unei epistole, al cărei început nu-1 cunoaştem.

Despre Emil Isacu îți voi povesti, dacă vom merge acasă. M-or invitat să stau la ei pînă voi face examenul, dar nu voi merge. într-un hotel nu incomodez pe nimeni, apoi ca ofițer nu mă costează decît 70 fileri la zi. N-ai primit fotografiile de la Mera? Nu-mi trimite nici una pînă ce voi sosi acasă.

Cu Titi bineînțeles vreau și doresc mult să mă întîlnesc. O să-ți povestesc mai mult despre ea, mai bine-zis despre urmele unui ideal — fie acela chiar prost în felul lui — ce mi-a lăsat în suflet. Atîta pot să-ți spun că dacă n-aş fi fost astă-vară acasă, n-aş face acuma nici un examen.

Dar e tîrziu. Sînt obosit. îți doresc petrecere bună şi vă sărut pe toți cu drag:

2 dec. 1916 Emil

M.L.R., 2186

Dragă Miți soră, Iulius şi iară Miți!

Scrisoarea Ta am primit-o încă înainte de a fi pe concediu, dar n-am avut vreme să-Ți răspund. Acuma am mai mult timp, deci urmează:

Concediul mi-a fost de tot scurt: patru zile şi şase pentru călătorit. în 7 l.c. am ajuns la Năsăud, unde am stat pînă în 11-lea. I-am aflat în pace pe toți, chiar şi Livia e mai bine. Am aşteptat mult pe Hulea, dar cît am fost acasă n-a venit. în 15-lea, la 10 ore, am avut examenul în Cluj, care mi-a succes bine. Har D-lui, am scăpat de-o grijă mare. Adevărat că în decursul războiului nu mai pot face alte examene, dar şi aşa e bine. Să fie după mine, în iunie aş mai face unul, ca prin decemvrie să fin gata cu iura, dar nu-i iertat. Mi-am adus cărți şi mă pregătesc de examenul următor, dar ştiu eu că ani vor trece pînă-1 voi putea face, ori poate nu-1 voi face niciodată.

Războiul va ținea cel puțin încă doi ani şi cine ştie dacă-i voi ajunge sfîrşitul? De altcum, acuma nu-mi pasă de nimic. Termineze-se despre mine peste zece ani, mie mi-e totuna. Ce poate să-mi mai strîce mai mult? Că voi absolvă cu un an, doi, mai iute, tot acolo xămîn. Visurile şi aşa îmi sunt zădărnicite, apoi scopuri înalte nu mi-au mai rămas. Şi cel puțin va învăța omenirea să nu înceapă aşa fără de cap războaie; s-a sătura de sînge şi de amar. Generația asta a fost fără noroc, baremi copiii şi nepoții noştri vor avea linişte.

Aicea îmi merge bine: mănînc şi dorm şi nu-s în foc. Ce să mai vreau între astfel de împrejurări? Planuri mari nu mă muncesc, visuri nebune nu mă bat, ci trăiesc ca o adevărată cătană, ca un dobitoc.

Nu-i vorbă, am uneori şi clipe de părere de rău, dar ce să fac? în legea lui Erdei, fetele cele mai alese vor fi măritate pe cînd ne vom întoarce la viața noastră adevărată şi lumea va fi schimbată cu totul.

Mi-am adus cărți multe de citit, dar mai bine ar fi fost să nu-mi fi adus nimic. Să dorm toată viața asta, să uit că mai trăiesc şi unde trăiesc. Acuma nu am altă dorință, decît să mă îmbolnăvesc şi-apoi să merg la vreo scaldă, ori în Tatra. Cel puțin să mai văd lume.

Pe Ghilu l-am cerut de diner. Mi-a răspuns că a fost chemat la raport, îl lasă, numai trebuie să-i ceară şi învoirea de la regiment. La mine i-a fi bine şi cu el voi mai putea trimite una-alta şi acasă. îl voi putea concedia cîte pe-o lună la Năsăud, să facă examene din gimnaz, dacă va avea voie. Numai e cam greu să faci spori dacă nu ai un ideal, o țintă, cum bunăoară el nu are.

Eu mi-am făcut examenul mai mult din ambiție. Poate să nu-i am folosul niciodată, dar oriunde voi ajunge voi putea zice cu drept cuvînt că am fost iurist. Dacă războiul va ține încă mai mulți ani/mă voi activa. în caz că voi putea ieşi cu rangul de căpitan din război. Ori, după război, voi trece în armata engleză, în India. Mai ştiu eu? De moarte nu mi-e frică de loc; am fost de-atîtea ori în gura ei!

Cu Titi mi s-a stricat prietenia, precum a fost de prevăzut. E de tot fantastică şi a fost totdeauna contrară cu ideile mele. Certîndu-ne ne-am împrietenit şi tot aşa ne-am despărțit — acuma, cînd am fost acasă. Dînsa vrea poate să nu corespondez cu Ducica Pletos şi cu nimenea în lume afară de ea, căci numai aşa i-aş putea dovedi un „caracter firm".

Şi m-a asămînat cu eroul romanului *Patimi:* un pungaş şi un om într-adevăr fără caracter. Tot ce face ea e bine şi ce fac alții e rău, chiar de-ar fi întors. A doua mamă, cu care n-aş putea ieşi la cale niciodată. Apoi e caragios că ea să mă „crească", care abia a început să ştie vorbi. Mi-a plăcut de ea că a fost cuminte şi am observat că încă îi sînt simpatic, dar acum îmi indisplace pentru că-i prea cuminte.

Diviei i-am sfătuit să meargă la Feleac ori în Telciu, să se mai recreeze, căci mama e tot cea veche, cu toate că le dau cel din urmă crețar, iar pe Crăciun le-am trimis zăhar, rom, petroleu şi tot ce s-a putut.

Scrieți-mi şi voi. Vă sărut cu drag:

20. i. 1917 Emil

C.M.L.R.

3.II.1917 n.

Scumpă Divie!

Am promis că în 1 febr. o să-ți trimit 300 cor., dar nu se primeşte la poştă. Mamei i-am trimis 200 să aibă de trebuințele căsii. Foloseşce din paralele ce-ai la Tine. Cu altă ocaziune o să trimit; cred că nu aveți lipsă acum. Aş fi dorit mult să-ți pot trimite suma promisă — împrumutată pînă acum — dar Iovan nu se reîntoarce de pe concediu decît în 14 febr., atunci cînd ziua Ta onomastică e trecută.

Aştept scrisoarea Ta lungă. Ovidiu a sosit deja? Spune-i că-1 sărut şi să-mi dai adresa lui. Am să-i comunic ceva.

Sînt bine, ceea ce vă doresc şi vouă.

Vă sărut cu drag:

Emil

C.M.L.R.

Dragii mei,[1] 6 febr. 1917

Am primit corespondențele Diviei, în cari îmi spune ce porcării or făcut boii aceia de jandarmi. Sunt aşa de proşti... Chiar am vrut să trimit pe Iovan să-mi aducă țoalele lăsate acasă şi mai nişte haine, dar el e în concediu şi nu se reîntoarce decît în 15 l.c. Ce m-a înfuriat mai tare e că or dus chiar şi sticla de şampanie ce-am dus-o acasă, cînd am fost pe Crăciun... Nu cumva mi-or dus şi din haine? Păcat că nu pot merge acuma pe concediu. De-aş arăta eu lor să-mi jăfuiască şi să-mi viziteze ce biată am dus acasă. Scrieți-mi lămurit tot cum s-a întîmplat, căci vreau să fac şi eu arătare în contra lor. Şi o sfătuiesc şi pe Divia să-i arete la Bezirks Komando cît de în grabă.

[1] începutul unei epistole scrise pe mai multe cărți poştele militare, dintre care ne-a parvenit numai prima.

C.M.L.R.

11 febr. 1917

Scumpă Livie!

Am tot aşteptat scrisoarea ce-ai zis că-mi vei trimite, dar pînă astăzi n-a sosit nimica. Şi-s curios să ştiu că ce vor dus boii aceia?

Scrie-mi despre tot ce s-a întîmplat! Şi fii liniştită, că nu poate să se întîmple nimica rău.

Sînt bine, dar mi-e urît pe aicea.

Voi cum vă aflaţi? Vă sărută cu drag:

Emil

C.M.L.R.

Dragii mei,

7 martie 1917

Sînt în Gyergyoszentmiklos la un curs, unde învăţ atacarea şi apărarea contra gazurilor otrăvitoare, în 11 l.c. mă reîntorc la front.

Azi trimit 300 cor. de aicea. Sînt bine. Arătarea jandarmilor e la mine. Să rămînem după cum v-am scris. Nu va fi nimica. Dar am multe [albe]* gînduri. Pe Iovan îl voi trimite mai tîrziu. Primit-aţi fotografiile? Voi scrie mai mult de la front. Aicea am mult de studiat şi de scris. Vă sărută:

Emil

M.L.R. 1657

Stim. D-şoară Miţi Rebreanu

Budapest/ VI, Kartâcs utca 13 T/3'

Dragă Miţi,

10 martie 1917

De cinci zile sînt în Gyergyoszentmiklos, unde am ascultat un curs în contra atacurilor cu gaz otrăvitor.

Astăzi am căpătat diploma şi mă reîntorc îndărăpt la front. Poate să merg şi la Braşov.

Sînt bine. în curînd o să vă trimit nişte fotografii bunişoare. Celea din Reghin. Livia a plecat acasă? înştiinţarea din Năsăud e la mine. O să vă scriu mai pe larg despre afacerea aceea. Atîta pot să spun, că nu mi s-a întîmplâ absolut nimica. Vă sărut pe toţi,

Emil

C.M.L.R., 340—342

Dragă Miţi!

26 martie 1917

Acuma mă simt mai bine de cînd mi-am adus medicină din Braşov. Capul m-a durut vreo 10 zile încontinuu, iar pieptul două săptămîni, de nu puteam să răsuflu. Acum nu mai simt nici o durere, numai cît am slăbit foarte tare. N-am apetit, prin urmare slăbesc. Medicul — român şi el — mi-a interzis fumatul şi a zis că medicina asta s-o folosesc vreo patru luni încă. Am fost aproape să mă şperg în Hades, dar acuma sînt voinic iară. în spital nu vreau să merg cît mai pot zăcea, pentru că de acolo desigur merg la tunuri. Să fiu în 1918, martie, aş fi de mult în spital, pentru că atuncea ştiu că nu ar trebui să mă reîntorc pînă la sfîrşitul războiului pe cîmpul de luptă, dar acuma ca să mai îndur şi să tac.

Chiar în momentul ăsta îţi primesc scrisoarea lungă din 22 martie. Nu-mi aminteşti dacă ai primit cele 200 coroane, care ţi le-am trimis pentru cadoul Liviei şi cele 100 coroane trimise în 20 martie pe seama lui Ghilu? Spune-mi dacă ai primit, să nu mî se piardă paralele acelea. Cumpără-i lui Ghilu ce-i place mai bine şi scrie-mi cînd vi se gată paralele, să vă mai trimit.

Sînt tot în pasul Ghimeşului, la graniţa Moldovei. De vreo cîteva zile tunurile lucrează mai straşnic

şi sosesc tot mai mulţi răniţi. Noti nu am nimic, decît că şi pe aicea se face primăvară. Suflă un vînt puternic de duce acoperişurile caselor.

Am făcut testament şi l-am trimis acasă. Poate să mă prindă, ori să mă omoară la primăvară duşmanii cu cari stau faţă şi cel puţin să fiţi în curat cu mica mea avere.

Dar sînt sătul prea tare de viaţă şi sînt atît de apatic, că nu mă mai interesează nimic.

Sărut pe Ghilu, pe Iulius, pe Miţi şi pe nepoată, iar pe tine te îmbrăţişez cu mult dor

Emil

C.M.L.R., 33g

Scumpă Miţi!

30. III. 1917

Vei fi ştiind poate şi tu că fratele nost Duţu[1] ne-a părăsit pe veci, fără să-şi poată lua rămas bun de la noi, fraţii şi surorile lui înstrăinaţi. Din familia noastră mare n-a fost cine să-1 însoţească pe ultima-i cale decît o soră şi un frate, în ceasul înmormîntării poate nici Unul n-am vărsat lacrămi — noi, pe cari soarta ne-a învrăjbit în toate colţurile lumii: D-zeu să-1 ierte! Aş scrie mai multe, dar nu-s în stare. Cu altă ocaziune, da.

Mă aflu bine, dar slăbit amar.
Vă sărut cu drag pe toţi:

Emil

C.M.L.R., 367

Scumpă Divie!

1 april 1917

Acuma am mai mult timp şi sînt dispus să scriu, dar mîna mi-e cam slabă şi tot nu cred să-ţi pot scrie cît aş vrea.

[1] Este vorba de Sever Rebreanu.

. Sînt bine de tot, dar morbul ăsta m-a slăbit mult. Acuma încep să mă întremez, mai am poftă de mîncare. Vreo trei luni va trebui să folosesc medicină, semn că nu m-am curat de tot. Nu mă doare nimic, dar voie n-am niciodată.

Despre moartea lui Duţu n-am ce zice. S-a stins fără să fi avut lupte cu viaţa, a murit că aşa i-a fost scris. Dam plîns şi-1 voi jăli un jumătate de an, ca pe-un frate şi-un sînge ce mi-a fost. Poate mai bine-i aşa, decît să fi avut şi el atîtea suferinţe cîte am avut noi. D-zeu să-1 ierte! Totuşi mi-e jale că noi — familia mare — n-am putut să-1 petrecem pe ultima-i cale, fiecare sîntem împrăştiaţi în toate colţurile lumii. Nu ne vedem cu anii de zile, vai şi nu ştim nici noi că oare trăim toţi! Şi cu toate că-s prea sătul de viaţă, doresc ca la moartea mea să fiţi toţi, samă petreceţi toţi fraţii şi surorile.

Am primit scrisorile tale şi pe aceea în care zici că spitalul se mută la Dej, cu Wagner cu tot. Aşa mi-e de urît pe aicea, că aş asculta bucuros orice poveste ce zici că ai de gînd să-mi scrii. îmi cam dau cu socoteala la ce-i în stare „familia aristocrată", numai să-şi arete eleganţa, de aceea Te rog să-mi scrii mai precis. Pe Titi am uitat-o de tot. Poţi să-mi spui tot adevărul despre ea. Acuma îmi pare rău că mi-am dezvăluit o parte din suflet uneia ca ea şi mă bucur că nu ne-am continuat „prietenia vecinică".

Am primit şi fotografia Ta. E foarte bună şi drăguţă.

Trimit 100 coroane pentru trai. Să bagi de seamă că indexul e cu cărţile ce le-a dus Iovan. Acolo e şi cartea lui Cornel *Patimi,* pe care te rog să i-o dai.

O să-ţi cer o dată măsură de ghete. Ţie şi mamei, să vă fac cîte o păreche de box de purtat. Bineînţeles,

numai cînd voi fi mai bine şi voi putea să mă repezesc pînă la Braşov după marfă.

Iovan a sosit bine şi mi-a povestit tot ce-i pe acolo. Pe Titi — baremi că n-o cunoaşte — o ureşte amarnic. Despre Tibiţi mi-a referat bine. Zice că-i voinic.

Pe-aicea e vreme frumoasă de primăvară. Zăpada încă nu-i topită, dar soarele e de vară şi vuitul cald.

Scrie-mi ce mai ştii despre Ghilu. Miţi mi-a amintit că acuma îşi poate mişca mîna dreaptă. I-am trimis 100 cor. lui Miţi ca să-i mai cumpere una-alta.

Mai am o afacere foarte neplăcută, dar cred că voi scăpa şi de asta şi-atuncea eu voi fi cel mai norocos om. Acuma apoi, va trebui necondiţionat să sece izvorul. De altcum de mult e săc, numai lunile din anul trecut mă năcăjesc mult. Am prieteni şi nu va fi nimic.

Scrie-mi dacă poţi.

Sărut pe mama, pe Tibiţi şi pe Tine cu neţărmurit mult drag,

Emil

C.M.L.R., 368

Scumpă Livie, 10 april 1917

îţi primesc — aşa gîndesc — toate scrisorile, dar pînă acuma n-am prea fost dispus să scriu. Sînt ocupat mereu cînd cu una cînd cu alta şi-mi place mult să umblu pe-afară, prin soare, mai ales acuma, de cînd s-a mai desprimăvărat şi pe aice. Nu mai stau prin casă, nu citesc, ci mai bucuros privesc rîul Trotuş, care-mi duce dorurilejîncolo, în jos, spre Şiret, la

Liviu şi familia lui. Mă scald în razele soarelui care ne încălzeşte pe toţi fraţii îndepărtaţi, dacă mai trăim toţi.

Şi simt din zi în zi cum mă întremez, mă chiar îngraş şi mă simt mai uşor şi mai bine. De mers în spital acuma, nici poveste. O să-mi vin eu în fire cu vremea, căci Soartea m-a înzestrat cu un fizic tare si vînjos. Nu trebuie să-mi mai purtaţi grija în ce-mi priveşte sănătatea. Barem de-aţi fi voi şi mai ales tu atît de rezistentă cît mine. Adevărat că într-o vreme eram de tot slab. Iovan mă cerceta toată noaptea şi-mi asculta răsuflarea. îi era frică că odată m-a afla rece şi el va trebui să meargă în schwarmlinie. Acum am trecut peste ce-a fost mai greu. Nu mă prea bat gîndurile, dar nici nu vreau să-mi făuresc planuri, cari apoi să-mi rămînă nerealizate. Trăiesc, ori mai bine zis: vegetez.

Trimit o fotografie de cînd eram bolnav — cu subofiţerii din coloana mea şi cu cei doi servitori ce-i am. Cealaltă fotografie vă arată feciorii, ai căror comandant sînt.

Nu ştiu Ovidiu cît va sta la voi, dar îi spune că-1 sărut şi sînt supărat pe el, că nu mi-a scris niciodată.

Pe concediu aş putea merge oricînd, dar nu vreau pînă la cununia voastră, ori nici nu voi merge chiar pînă la sfîrşitul războiului, cu toate că ştiu că aceea va fi peste vreun ah, doi.

Să nu crezi că aş fi amant pentru Titi, ori nu ştiu pentru cine. Toate-mi par ca nişte visuri trecute cu zeci de ani, iar să bocesc visurile acelea n-are înţeles. Aş vrea să ştiu ce ai de gînd să-mi scrii despre ea, ca să uit chiar şi amintirea ei.

Pe Şeulean îl regretez. A fost prost, D-zeu să-1 ierte. Am cerut un concediu de opt zile să merg la

Bucureşti, să ştiu ceva despre Liviu, dar nu mi-or permis. Poate mai tîrziu.

Repet: să nu vă bateţi capul de soartea mea, căci eu grijesc de mine cît se poate.

Scrieţi-mi mereu... şi tot ce se întîmplă pe la voi.

Sărbători fericite! A treilea Paşti le petrec aicea — departe de voi. Dar capul lucrului: sînt bine.

Vă sărută cu drag

Emil

Scumpă Miţi!

Ţi-am trimis o corespondenţă în 81.c. Nu ştiu dacă ai primit-o. Mîine merg mai departe. Poate că nu vă mai scriu mai multă vreme, dar să [nu fiţi îngrijoraţi de soarta mea. O să mi-o fac eu cum voi şti mai bine. Micile neplăceri trecătoare să nu vă aţîţe, căci n-are înţeles. Rămîneţi cu bine! Şi te sărut cu dor. Ubald, 10 mai 1917.[1]

ADTE DOCUMENTE

C.M.L.R., 395

Bucureşti, 2 iunie 1913

Dragă băiete,

Am primit tîrziu scrisorile tale, fiincă am fost la Craiova cîteva săptămîni. Aflu deci acuma că ţi-ai luat bacalaureatul. Te felicit cu drag.

Să-ţi spun însă trei cuvinte cu privire la planul tău de-a veni numaidecît în ţară. De altmintrelea

[1] Reproducem această epistolă după I. Rusu, *Colecţiile documentare George Coşbuc şi Liviu Rebreanu la Arhivele Statului am Nasaud,* în *Probleme de muzeografie,* Cluj, 1960, p. 108.

mi-a spus şi Al. Gheorghe că vrei să vii şi să te înscrii la Conservator.

• Un lucru să ştii: vremea de acuma pînă la 1 septemvre e cea mai proastă pentru orice mijloc de trai. Se închid şcolile, toate autorităţile iau vacanţă: e sezonul mort. Nu te poţi învîrti de nimic şi nu poţi face nimic. Or, tu dacă vii aci, desigur vii ca să faci vreo treabă.

întrebarea este ce treabă crezi că ai să faci? Să te înscrii la Universitate, neapărat. Dar asta n-o poţi face decît prin septemvre. Să iei vreo slujbă? E imposibil pînă la toamnă. Am vorbit şi cu nevastă-mea de tine şi uite ce ne-am gîndit. Acuma degeaba ai veni. Stăm şi noi provizoriu la soacră-mea, fiindcă pe vară, Fanny neavînd serviciu, plecăm din Bucureşti. Aşa că ne-ar fi peste putinţă să te putem găzdui acuma. Iar aiurea n-ai avea unde să stai, că pe prieteniile lui Al. Gheorghe nu poţi să contezi serios.

Atunci ce e de făcut? Stai acasă pînă la 15 august. Nu mai e mare treabă 2—3 luni de zile. Da 15 august vii la noi şi vom face cum se va putea mai bine.

Noi credem că ar fi bine să te înscriem la Facultatea de medicină. Ţi-am da noi casă, masă, îmbrăcăminte, timp de doi ani. După dor ani faci examenul de intern la spital, unde apoi ţi se dă casă, masă, plus ceva parale. Şi în şase ani eşti doctor.

Asta ar fi cariera cea mai bună şi cea mai trumoasă pentru tine. Dacă ai studia şi te-ai sili, poate că ţi-am face rost şi de vreo bursă ca să ai de cheltuială. Dacă n-o fi rost de bursă am să-ţi găsesc un post de meditator la Seminarul Nifon, al cărui director este un unchi de-al lui Fanny şi unde, pentru meditaţiile de seara, o să-ţi plătească vreo 60 lei lunar. Sau poate în altă parte.

Dacă nu vrei să urmezi la medicină, atuncea o să-ţi găsesc vreo slujbă la vreun minister sau altundeva pe lîngă care să poţi urma dreptul sau filozofia.

în sfîrşit, toate astea să le vorbim mai lămurit. Scrie-mi unde vrei să te înscrii ca să ştiu ce să fac. Iar pentru venire te pregăteşte să ai 2—3 rînduri de rufe şi alte celea, şi la 15 august vom şti să te aşteptăm şi vei veni cel puţin pe ceva sigur.

Tot atunci poate să fac rost să vie şi I/ivia, dacă i-aş găsi şi ei vreun post de copistă sau aşa ceva. Dar o să mai vedem pînă atunce.

Scrie-mi deci îndată ce gînduri ai jca eu, la rîndul meu, să pot face tot ce-mi stă în putinţă.

Cu dragoste pentru toţi,

Liviu

B.A.R., 144577

Luni, 11 aprilie st. n., a doua zi de Paşte

Iubitul nostru Emil',

Am primit cu toţii ştirile tale şi nici nu-ţi poţi închipui cîtă bucurie ne-ai făcut tuturor. Cu gîndul sîntem mereu la tine şi veşnic vorbim de viaţa ta, de aşteptările tale; în ziare cele dintîi ştiri ce le citim sînt comunicatele austriace şi italiene care privesc frontul armatelor de pe Isonzo.

s !-P? pl ,'£„ 0aotăcucreionro?u: -Această scrisoare este începută în 1916, aprilie 11. Găsită neterminată, între scrisorile lui Emil. F.L.R. 1948."

C.M.L.R.

COMANDAMENTUL SUPREM
AL HONVEZIMII REGALE MAGHIARE
(Executarea sublocotenentului de rezervă Emil Rebreanu)

ORDIN DE ZI OFIŢERESC

Curtea Marţială a Comandamentului Brigăzii 16 Honvezi pedeştri a pronunţat la 14 mai 1917, sub nr. 189/17/21, următoarea

SENTINŢĂ

Emil Rebreanu, născut în Major, judeţul Bistriţa-Năsăud, la 17 decemvrie 1891, domiciliat în Năsăud, de religie greco-catolică, necăsătorit, student în drept, din Regimentul 5 Artilerie uşoară de honvezi regali maghiari, repartiza în timpul din urmă la coloanade tranşee a Brigăzii 16 Honvezi pedeştri, sublocotenent de rezervă, legat prin jurămîntul de credinţă prestat în virtute a prevederilor Codului Justiţiei Militare,

a fost găsit vinovat

— de crimă de dezertare, prevăzută în § 183 şi calificată § 191 din C.J.M. .comisă prin aceea că la 10 mai 1917 a părăsit fără permisiune infirmeria Brigăzii 16 Honvezi pedeştri regali-maghiari, care i-a fost desemnată ca domiciliu obligator, avînd intenţia de a trece printre tranşeele armatei noastre de pe frontul românesc pentru a intra în serviciul inamicului.

Trecînd la executarea dezertării, nu a reuşit să pună în practică această intenţie, fiind prins în noaptea de 10/11 mai de către o patrulă de ofiţeri ai armatei noastre;

— de crimă de spionaj, prevăzută în § 321 C.J.M. şi de tentativă, prevăzută în § 15 C.J.M., comisă prin aceea că tot cu această ocazie a spionat poziţia aruncătoarelor de mine ale armatei aliate Cezaro-Germane, precum şi situaţia magaziilor de muniţii ale acestora, în scopul de a culege date despre gazele de luptă, despre mijloacele de apărare contra acestora, despre poziţiile secrete ale armatei noastre, precum şi alte date tehnice, pe care intenţiona să le predea inamicului.

Pentru toate acestea. Comandamentul Suprem al Armatei Cezaro-Crăieşti, potrivit ordonanţelor referitoare la starea de război nr. 32183, pe baza aliniatului 2 al § 444 din C.J.M., a § 191 şi 322 din C.J.M., prin aplicarea aliniatului 1 al § 45 C.J.M. din 15 martie 1915 îl degradează din rangul de sublocotenent de rezervă; îi retrage toate decoraţiile militare şi anume: Medalia de argint clasa a I-a, Medalia Militară de Bronz şi Crucea de război „Carol"; îl şterge din rîndurile honvezimii;

îl condamnă la moarte prin spînzurătoare. Această sentinţă, întărindu-se prin semnătura comandantului de Mare Unitate respectiv, s-a executat la Ghimeş, în ziua de 14 mai 1917, ora" 10 p.m.

Această sentinţă se comunică spre ştiinţă întregului corp ofiţeresc al Honvezimii Regale Maghiare.

Budapesta, la 23 iulie 1917.

General

s.s. Karg
conte

M.L.R., 2188

14 august 917

Onorată Domnişoră Divi,

Iaca iou Huriei Iovan vă ştinţez precum că astăz am fost la Cluj. Am venit dela încisore şi mă duc la cadar[1] dar am fost închis dela 29 april pînă la 13 avgust şi să ştiţi că pre Domnu lainant l-au spunzurat încă în 14 mai şi de acuma să nu mai trageţi nădejde că el din 14 mai să odineşte la graniţa Rumunului întră Gimeş şi întră Palanca. Acolo e îngropat şi iou de atuncia am fost tot închis pînă ier în 13 avgust şi ier am scăpat şi mă duc la cadar.

Şi iou am căpătat pediapsă un an de zile după bătaia şi pre Domnu lainant l-au spunzurat.

Acuma alte nu vă pot scria ce-i şi cum decît să ştiţi că el e mort.

[1] Partea sedentară a unităţii.

Domnişoră Divi îmi pare reu după el de o mie •de ori decît după casa me dar n-am ce face decît mă rog la bunul D-zeu să-i iertă pacatile şi D-zeu să azute Drepteţii.

Acuma sărut pe toţi şi răspunz să-mi tremeteţi.

Kurici Iovan

M.L.R., 1660

Data din 7 oct. 917

Onorată Domnişoră Divi,

Veţi şti despre mine, Kurici Ion că mă aflu în spital în Segedin. Mi-s puşcat în amundovă piciore de napoi şi nu mi pre tare re boia dar domnişoră dragă iou te rog forte frumos să-mi seri D-ta vro carte mie aicia pînă mi-s, să aud or aţi căpătat voi cherţi de la mine ce vi-am tremes iou cum s-au zgodit cu domnu lainant că eu v-am scris tate cum au fost şi te rog domnişoră Divi să-mi scriaţi răspuns şi aicia iară vă scriu ca să ştiţi că pre domnu lainant l-au spunzurat la granica rumunului pentru că au vrut să fugă la Rumunia noptia şi l-au prins şi l-au spunzurat şi pe mine m-or ţinut închis 3 luni şi 2 săptămîni şi de acolo drept la cadar m-or tremes şi dela cadar m-or tremes drept în frunt şi acolo am căpătat puşcîtura şi acuma mi-s aicia în spital şi aicia mi tare reu că murim de fome.

Acuma te rog Domnişoră Divi să-mi scriaţi răspuns şi pe domnu lainant să nu-l mai aşteptaţi că el se odineşte la granica Rumunului întră] satul ruminesc Palanca şi întră a nostru Gymes.

Acuma vă las cu D-zeu. Sărut muna.

Kurici Iovan

Mă rog de răspuns cît de grabă.

M.L.R., 2189
917/18.X

Onorată Domnişoră I/ivi,

Epistola de la d-ta am primit-o pricepund tote ce au fost într-însa.

Domnişoră Livi tare mi-s supărat şi cu inimă re, pintru că trebuie să-mi aduc aminte iar despre reul care l-am petrecut cu mare năcaz şi astăzi îl port cu mare dor dar cu tote suferinţele am să mă apuc să vă scriu o pricepere între noi şi ca să vă fac inima aşezată la parte slabă şi să vă spun să ştiţi cum ste capăt cu domnu lainant.

Dar Domnişoră Livi iou vă rog să mă credeţi ce vă spun că aşa gîndes că iou nu-s astăz copil numa să vă fac voia re decît vă spun pre porinca a lui domnu lainant că el cînd au fost la mortia lui el s-au rugat de mine că iou dacă scep viu să vă scriu cum ste traba cu el.

Domnişoră Livi cu Domnu lainant aş e cum v-am scris în cele două epistole da să nu gîndiţi că io am auzit dela alţi numa io am văzut mortia lui cu ochii mei şi am stat la mormuntare lui lînga el şi ştiu şi unde-i îngrupat unde-i mormuntu lui.

După îngropare lui am fost de 2 ori i-am chitit crucia cu flori şi iou am mai stat după mormuntare lui acolo 3 luni pînă au ieşit zudecata şi la zudecată iou am căpătat robie un an după bătaia pintru că or gîndit la geriht că iou am ştiut că el are de gînd să facă aia dar iou sîngur n-am ştiut că ce are el de gînd să facă decît o dată m-am pomenit că el aduc cătane şi aia au fost în 12 mai sara s-au dus şi dimineaţa în 13 mai l-au prins şi în 14 l-au zudecat nainte de amiazaz şi după [....]* adecă sara lâ 8 ceasuri i-au fost mormuntare şi aşa au fost cu el şi voi nu trebuie să căutaţi după el la alt loc că el s-a odineşte din 14 mai şi el atuncia cînd i-au fost zudecata, el au scris la voi multe cherţi, dar voi dacă n-aţi căpătat nici o carte de la el atuncia bag sama i-au lapadat zen-? zura la poştă şi bani au avut la el nu ştiu sigur aşa gîndes vro 700 de corone şi bani şi czolye au rămas la geriht. Aia ramune la stat şi veţi şti că iou am cînd am vaait la cadar de loc la 3 zile m-au dus cu marskompani la Italia şi acolo la 6 zile am fost puşcat şi acuma mi-s aişa im Segedin în spital Şi de acasă dela nevastă am căpătat astăz carte. Ei îs toţi în pace.

Vă poftesc şi la voi la toţi voia bună şi tot binele.

Salutare la toţi. Mă rog de răspuns cît de grabă. Sărut muna.

Kurici Iovan

Continuîad investigaţiile istoriografice, Cezar Apreotesei (autorul *cronologiei* publicate mai jos) a luat cunoştinţă, pînă la data „bunului de tipar", de conţinutul a încă 23 de epistole originale (aflate, actualmente, în posesia sa), scrise de Emil Rebreanu.

Una dintre ele este expediată din Rawa Ruska, la 7 aug. 1916, lui Titi Halită. Celelalte 22 epistole sînt adresate Liviei Rebreanu. Dintre acestea 3 sînt trimise din Tg -Mureş (17 sept. 1914, 17 febr., 19 mart. 1915), 2 de pe frontul din Nord (una din Galiţia, la data de 3 aug. 1915 şi alta de la spitalul din Sighetul Marmaţiei în 19 sept. 1915), 5 de pe frontul italian (8 febr., 28 febr., 6 apr. ,19 apr., 6 mai 1916) şi 12 epistole de pe frontul românesc (9 sep., 8oct., 5 nov., 14nov.,23 dec. 1916, 18ian., 1 febr., 22 mart., 30 mart., 13 apr., 17 apr., 23 apr. 1917).

Conţinutul lor confirmă, în general, trăsăturile principale ale profilului psihologic al lui Emil, aşa cum rezultă din scrisorile reproduse de noi mai sus, şi complinesc unele date biografice din *Cronologia* ce urmează. Reţinem astfel că, aflat la Şcoala militară de artilerie din Tg.-Mureş, Emil — profund decepţionat după neîmplinirea dorinţei de a trece în

România (1913) şi de a se căsători cu Cornelia Dănilă (1914) — a cerut de trei ori să fie trimis pe front. Dorea să scape de spectrul foamei şi să obţină o soldă mai bună, ca ofiţer, spre a-şi ajuta familia. Dar, în ciuda eroismului său şi a rănilor căpătate pe frontul rusesc şi italian, avansarea sa a fost tergiversată pînă la începutul anului 1916, pricinuindu-i amărăciuni şi: iritări.

Frămîntările lui Emil sporesc atunci cînd este mutat pe frontul românesc: „Rănile mi s-or mai vindecat, dar ce-s acestea pe lîngă cele sufleteşti de-acum? Şi nu mă voi afla bine şi nu voi fi liniştit pînă durează acest război şi cît mă va mustra conştiinţa că poate chiar eu voi omorî pe... Liviu..." (9 sept. 1916). '

*

EMIL REBREANU - CRONOLOGIE[1]

1891, decembrie, 17. Se naşte în. satul Maieru, lîngă Sîngiorz şi Rodna Veche, fiind al cincilea dintre cei 14 copii ai învăţătorului Vasile Rebreanu şi ai soţiei sale, Ludovica. (întîiul născut, Liviu Rebreanu, era cu şase ani mai în vîrstâ.)

1898 — 1900. Urmează primele două clase ale şcolii primare din satul Prislop. (Tatăl său fusese numit aici învăţător titular prin decizia nr. 75.948 din 27 dec. 1897' a Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice.)

1900 — 1902. Absolvă ultimele două clase ale cursului primar la Năsăud. (Tatăl, suspendat din învăţămînt pentru practică notarială ilicită şi înlocuit cu învăţătorul Teodor Zăgreanu, se angajase temporar în cancelaria avocatului David din Năsăuci.)

1902—1903. Primul an de studii medii la liceul românesc din Năsăud.

1903 — 1904. Urmează clasa a doua la „Polgâri fiu iskola" (Şcoala civilă de băieţi) din Bistriţa, în care studiaseră şi fraţii săi mai mari, Liviu (pînă în iun. 1900) şi Iulius.

[1] Selecţia datelor biografice are la bază cercetarea unor documente aflate în arhive, muzee, biblioteci, case memoriale, colecţii particulare (documente publicate în reviste sau inedite), precum şi lucrarea luiTiberiu Rebreanu: *In marginea unei cărţi — Geneza romanului „Pădurea spînzuraţilor" de Liviu Rebreanu,* pe care autorul a avut amabilitatea să mi-o încredinţeze (înainte de achiziţia ei la B.C.S.) spre consultare. îi mulţumesc şi pe această cale — Cezar Apreotesei.

1905. Eliminat din toate şcolile statului, cu puţin înainte de a termina clasa a treia liceală, în urma unui conflict între elevi cu substrat naţionalist.

1905 — 1908. Traumatizat sufleteşte, e nevoit să rămînă trei ani acasă, îndeletnicindu-se cu treburi gospdăreşti şi sarcini umilitoare de „îngrijitor" la şcoala din Prislop.' (într-un concediu, Liviu, avansat la 1 sept. 1905 sublocotenent de infanterie şi repartizat la regimentul 2 de honvezi din Gyula, îl accidentează din imprudenţă, strivindu-i falanga degetului arătător de la mîna stîrigă. După acest semn, romancierul avea să-1 reidentifice, la 14 mai 1923, cu ocazia exhumării de la Ghimeş.)

1998. Angajat la garda financiară din Zombor, in postul rămas liber după recrutarea fratelui său, Iulius. în acelaşi an, la 12 *februarie,* Liviu era nevoit să demisioneze din armată, sporind greutăţile împovăratei familii a învăţătorului Vasile Rebreanu.

1909. Ajutor de notar la Măgura Ilvei pe lîngă Alexa Candale, prieten şi coleg de clasă al lui Liviu. (Cu ocazia serbărilor „Astrei", scriitorul obţinuse un permis de călătorie pentru opt zile şi, la 15 oct. plecase la Bucureşti, lăsînd liber postul notarial din Măgura Ilvei.)

1910. Primsle complicaţii sentimentale. După ce cunoaşte pe Reghina şi Valeria Hangea (surorile Anucăi Candale), pe Anuţa şi Letiţia (fiicele protopopului Ieronim Slăvoacă din Ilva Mare), se decide, în urma unei intrigi amoroase, să se mute, tot ca ajutor de notar, la Pata, lîngă Cluj.

septembrie. Se înscrie ca elev în clasa a treia a liceului din Turda, ambiţionînd si recupereze, prin examene particulare, anii pierduţi.

noiembrie, 26. Cea mai veche scrisoare a lui Emil, adresată din Pata sorei mai mari, poeta Livia Rebreanu. Un coşmar povestit actualizează din adîncurile subconştientului episodul propriei sale salvări de la înec, pe cînd se scălda în Someş, la „hăitaşul lui Bărduţ". Stranie « reflecţia finală a lui Emil, ademenit de spectrul morţii: „Atîta e de frumos a visa cu moartea!". împreună cu învăţătorul Emil Miclea, pe care-1 preţuia ca luptător pentru „scopurile sfinte ale neamului", desfăşoară o activitate culturală, considerată subversivă: înjghebează o formaţie de teatru pentru „mîndrul popor de la Pata", organizează o „petrecere română" cu declamări ş.a. învăţătorul este sancţionat disciplinar, iar Emil, plecat la Turda, se teme de urmările unui denunţ.

1911, ianuarie, 26. Susţine examene la liceul din Turda. E profund îngrijorat de denunţul „domnilor din Pata", care vor să-i dea „lovitura de moarte", să facă „chestie de agitaţie", să-1 nefericească, să-1 „arunce în prăpastie", „să-1 omoare sufleteşte...".

mal, 30. Se află la Năsăud. Plănuieşte să plece la Bucureşti sau la Iaşi.

decembrie, 16. E înscris în clasele V—VI la gimnaziul romano-catolic din Şimleul Silvaniei (adeverinţa nr. 226/1911 atestă achitarea taxei şcolare). îşi dă examenele cu eforturi supraomeneşti, leşinînd în cancelarie.

1912, mai, 27. Participă la o serbare în Bistriţa, împreună cu verişoara Virginia Todoran, fiica preotului din Feleac. (Se afirmă că acum era îndrăgostit de Virginia Dumitru, fiica preotului din Runcul Salvei, găzduită la familia Miţi Sotel din Năsăud.)

septembrie, 1. Promovează clasa a Vll-a şi revine ca „elev ordinar" la liceul românesc din Năsăud, început cu zece ani în urmă.

octombrie, 12. Solicită lui Liviu un modest ajutor pecuniar. Nu are bani nici măcar pentru a-i expedia scrisoarea francată. (Prima epistolă păstrată către Liviu, după o serie de alte scrisori, rămase fără răspuns.)

1913, aprilie, 21. îl imploră pe Liviu să-i trimită bani pentru examenul de maturitate şi pentru tabloul absolvenţilor.

mai, 1. Ia parte cu Leontina Bachiş şi Zoe Suceava, la serbarea populară „a maialului", dar e întristat de absenţa Anuţei Slăvoacă.

mai, 8. Revine cu o nouă epistolă către Liviu, insistînd disperat să-i trimită bani de taxe, întrucît numai el din „toată clasa a opta" nu-i are.

mai, 13. începe „scripturistica de maturitate". Reuşise să-şi procure bani pentru taxă (de la Liviu, ori din altă parte?), dar nu şi pentru participare la banchetul absolvenţilor. Era singurul care, umilit, avea să lipsească de la tradiţionala sărbătorire.

iunie, 8. A „făcut matura" cu rezultate foarte bune. Pe tabloul de promoţie — „Abiturienţii de la gimnaziul superior fundaţional din Năsăud 1912/1913" — fotografia lui Emil Rebreanu e aşezată central, sub a profesorului de clasă Dr. Nicolae Drăganu. îl înştiinţează pe Liviu că prin 5—6 iunie st. vechi va fi în Bucureşti, urmînd să descindă la prietenul său Al. George cu care se afla în corespondenţă.

iunie, 12. îşi ia rămas bun, printr-o epistolă însoţită de o fotografie, de la verişorii din Feleac (Virginia, Elena, Emil, Iuliu Todoran, fiii unchiului Ştefan Todoran), vestindu-i că nu-i mai poate vizita şi nici nu va lua parte la petrecerea din Bistriţa, a doua zi de Rusalii, cînd speră să fie la „Teatrul Naţional din Bucureşti". îl anunţase şi pe Liviu că pleacă „acuma duminecă". Acesta însă nu era la fel de pregătit să-şi primească fratele, pe cît era Emil dornic să plece. îl previne să nu caute adăpost nici la altcineva, îi propune, în schimb, să vină la 15 august şi să se înscrie la medicină, drept sau filosofie.

iunie, 19. Dificultăţi în obţinerea paşaportului. îi cere lui Liviu o serie de acte suplimentare pentru completarea şi urgentarea formalităţilor. Reflecţii în legătură cu propunerile fratelui său privind alegerea viitoarei profesii: la Conservator n-a vrut să meargă niciodată, visul său a fost să urmeze filosofia — subînţelegând prin aceasta şi filologia — dar i-ar plăcea „nespus de mult" şi medicina la care, din lipsa paralelor, nu putuse nicicînd să cugete. îşi exprimă opţiunea pentru medicină, cu recunoştinţă, dar şi cu îngrijorare: „Oare, într-adevăr va fi?" (Temerile s-au dovedit însă a fi îndreptăţite. Şovăirile fratelui şi tergiversarea eliberării paşaportului de către autorităţi stîrnesc indignarea lui Emil.) Liviu îi va răspunde, la 24 iunie 1913, că n-a obţinut certificatul solicitat din pricina izbucnirii conflictului cu Bulgaria, că nu e posibil ca Emil să vină „în România" cît va dura starea de război, că nici medicina n-ar putea-o urma, fiindcă n-a făcut greaca, subliniind totodată că „în împrejurările grele prin care trece ţara, nici nu ne putem gîndi la afacerile particulare". îi cere în schimb lui Emil să-i facă „repede şi cu toată conştiinciozitatea" un serviciu: să găsească o cameră mai bunişoară şi nu prea scumpă pentru cumnată, profesoara Marioara Rădulescu, care ar dori să petreacă, după 15 iulie 1913, vreo două luni la băile din Sîngiorz. Emil 1-a servit cu promptitudine. Semnificativă în scrisoarea lui Emil e mărturisirea referitoare la preocupările sale beletristice: „Cu literatura încă mă ocup şi încă foarte mult."

iulie, 12. Exprimă într-un cîntec tristeţea despărţirii de Anuţa (al cărei nume îl vom întîlni în fragmentul „Adio la Năsăud".) Poezia *Steaua mea* confirmă preocupările şi exerciţiile literare ale lui Emil. Activase, de altfel, în cadrul societăţii de lectură a elevilor „Virtus romana rediviva", împreună cu prietenul său Dumitru Nacu, care-1 aprecia ca pe un „extraordinar talent scriitoricesc." Unul dintre preşedinţii cenaclului amintit fusese, cu ani în urmă, George Coşbue.

august. Ajutor de notar la Nuşeni (Nuşfalău, magh. Apanagyfalu) lîngă Beclean, la 3 km. de Feleac. Locuieşte la fierarul Bicsok şi ia masa la văduva Ilona Nyakas; face curte fiicei sale, Ema. Cunoaşte aici pe preotul Ion Botean, originar din Beclean. (în roman, preotul care conduce spre supremul supliciu pe Bologa va purta numele Constantin Boteanu, personajul fiindu-i sugerat autorului, de preotul Victor Gherghely din Ghimeş Făget.) Epistole cu accente pesimiste către Liviu şi Livia. Bazîndu-se pe ajutorul părinţilor unui coleg din Zărneşti, se decide să treacă clandestin munţii în România, în al cărei serviciu doreşte să-şi pună „toate puterile" şi de la care aşteaptă „binele ce-1 putem avea în viaţa asta vremelnică". (O adnotare arată că Liviu i-ar fi răspuns la 11 sept. 1913, dar scrisoarea lui nu s-a găsit.)

septembrie, 10. O nouă şi insistentă revenire către Liviu, întrebîndu-1 dacă se mai află „în umbra dubietătii" de a-şi continua studiile în Bucureşti.

septembrie, 16. Cere Liviei să intervină pentru urgentarea obţinerii unor acte de la Pălageşu.dar e decis să treacă în România şi fără ele „vineri laamiaz". (Figura notarului din Năsăud va servi ulterior romancierului pentru crearea tipului literar al renegatului şi delatorului Pălăgieşu din Parva, denumirea unei localităţi reale. Plecarea lui Emil nu se realizează. La Bucureşti reuşise în schimb să ajungă, fără paşaport, sora sa, Florica (Riţa). Profund deprimat: „Eu nu mai am ce spera: n-am viitor, n-am nici-o mîngîiere... Viitorul meu ar fi fost în Bucureşti. Mîngîierea mea în scris... şi acum simt că le-am pierdut pe amîndOuă, plus cea mai dragă fată de pe globul pămîntesc". Reproşuri fratelui din Bucureşti. Poartă corespondenţă cu Man, călugărul de la mănăstirea Prislopului, căutînd un liman pentru criza sa sufletească.

octombrie, 24. Doreşte un post pe lîngă Năsăud; în caz contrar va merge în jurul Braşovului, de unde va „putea trece mai lesne". Gîndul plecării la Bucureşti îl obsedează încă. Va ajunge însă ajutor de notar la Bocşa (magh. Bokseg), după ce, resemnat, se înscrisese în anul I ăl Facultăţii de drept din Cluj. Se afirmă că ar fi venit aici cu o scrisoare de recomandare de la Virgil Şotropa, orofesor la liceul din Năsăud, către un prieten al lui I.L. Caragiale, Ilie Dăianu, redactor la săptămînalul *Răvaşul* şi fost director al *Tribunei* din Sibiu. Cunoaşte pe poetul' Emil Isac, pe protopopul Clujului şi mecenatul Petreanu. Ar fi citit — se zice — o schiţă şi două nuvele la sediul Societăţii studenţilor români din Cluj.

1914, ianuarie, 28. Notează că românii îl „au foarte drag", fiindcă-i de viţa lor, că ţin mult la naţionalitatea lor şi „visează mereu de împreunarea ţinuturilor locuite de români cu Ţara mamă". Bucuros de sosirea indexului din Cluj, intenţionează să rămînă în Bocşa pînă va „împlini anul de praxă", apoi se va retrage în Beclean, la avocatul Râcz. (Peste cîteva săptămîni va sosi aici, reflectează să se angajeze în locul unui cunoscut, Petrea, dar renunţă din pricina retribuţiei prea mici.)

martie, 26. Ajutor al unui notar maghiar din Cătina (Katona) lîngă Cluj.

aprilie, 24. Intrigat de ignoranţa şi trufia „şefilor", intenţionează să urmeze în toamnă cursul de notar.

aprilie, 26. O însemnare în albumul fiicei preotului din sat, Cornelia Dănilă, atestă înfiriparea unei noi idile.

mai, 14. Se interesează telegrafic de „asentarea" (recrutarea) de la Rodna.

iunie, 16, ora 2 p.m. în Năsăud, la cimitirul bisericii greco-catolice, ia parte la înmormîntarea tatălui său, decedat duminică, 14 iunie, ora 3 dim., în urma unui atac de cord. (în roman, memorandistul Iosif Bologa, tatăl lui Apostol, moare „de inimă" spre Crăciun, pe cînd unicul său fiu era în clasa a cincea la liceul din Năsăud.)

iunie, 17. Se află în Bistriţa, recrutat împotriva dorinţei sale intime. Ă doua zi pleacă spre Cătina.

iulie, 28. Izbucneşte războiul mondial.

august, 6. în prima duminecă sau luni după această dată va pleca din Cătina spre Bistriţa. Lada cu cărţi şi lucruri o lăsase la gazda Ioana Leucă. Afirmă că, dacă se va întoarce sănătos de sub steaguri, o va cere necondiţionat de soţie pe Cornelia Dănilă (Nelica), „logodnica visurilor sale".

august, 12. încorporat ca voluntar, face instrucţie la Bistriţa.

august, 13. Pleacă la şcoala militară de artilerie din Tg.-Mureş—Oşorhei.

august, 20. Depunerea jurămîntului „de Ziua Maiestăţii". E singurul român în întreaga unitate.

august, 25. Stăpînit de sentimente contradictorii, se bucură de primirea unui răspuns de la tatăl Nelicăi, protopopul Ieronim Dănilă, care nu 1-a uitat, dar reproşează fetei „precauţia" faţă de el.

august, 31. Efuziuni romantice într-o epistolă adresată Nelicăi.

septembrie, 4. Lipsuri materiale elementare îl umilesc şi-i sporesc deprimarea: „bani n-am nici un creţar, pach nu mi-aţi trimis...", „să tot cer de la prieteni cîte o bucată de pîine, seara şi dimineaţa, nu-mi cade bine...", „sînt lipsit în gradul cel mai înalt de orice bun lumesc".

septembrie, 10, orele 19. Ia parte la plecarea în război a rezerviştilor de la regimentul 62. Descrie într-o pagină emoţionantă, cu vădite calităţi literare, scena despărţirii ostaşilor de familiile lor: „într adevăr, înmormîntare părea acest trist convoi, fără dangăt de clopot".

septembrie, 20. Internat două zile în spitalul militar. Trimite Nelicăi o fotografie în ţinută de cadet artilerist. Ar dori să nu fie trimis pe front, spre a-şi vedea de cariera începută şi a se căsători cu aleasa inimii sale.

septembrie, 27. Aşteaptă plecarea pe front în 3 sau 15 octombrie, împreună cu cei „asentaţi anul acesta", „ultima nădejde a zăpăcitei Ţări". Singurul ideal care i-a rămas e Nelica: „Unicul, cel' mai perfect şi mai scump vis mi-e întrupat în tine". Preocupări mai prozaica în scrisoarea adresată Liviei: cere rufe de iarnă „căci, în caz contrar, nu glonţul, ci frigul m-a doborî mai întîi".

octombrie, 26. A solicitat un scurt concediu, dar nu i s-a aprobat. Pe front nu va pleca pînă la primăvară. Deprimat de epistola Nelicăi, de perspectiva căsătoriei ei cu un teolog: Liviu Stupineanu.

noiembrie, 1. Prima epistolă "către Liviu (pare-se că după mai bine de un an de la întreruperea corespondenţei lor). îi solicită un ajutor material, care „i-ar mai însenina zilele negre" ce trăieşte ca ostaş în armata ungară. îl înştiinţează că e „iurist pe anul al doilea" şi ar dori să-şi dea „doctoratul în juridice" şi apoi va mai vedea ce va face, căci „stăm înaintea marilor schimbări politice şi sociale".

noiembrie, 8. Refuzul protopopului Ieronim Dănilă de a-i acorda mîna fiicei sale îl îndurerează profund. O conjură pe Nelica să intervină energic.

noiembrie, 30. Solicită un ajutor de 30 coroane de la cumnata Măriţi, anunţînd o că va termina şcoala de ofiţeri de rezervă la „1 februarie". A primit o stea, însă se simte bolnav, îl dor toate, dar mai rău inima „pentru că a rămas singur, fără nici un ajutor, în valurile vieţii, reci ca sloiul...".

decembrie, 23. Avansat din nou, primeşte încă o stea, dar nu capătă vacanţă de Crăciun. împărtăşeşte Liviei gînduri sumbre: „Aştept cu oarecare dorinţă să plec odată în război. Ce mă aşteaptă pe mine aicea? Să flămînzesc ca un lup, să fiu veşnic trudit de gînduri negre?...". Sătul de amărîtul său „trai gol, fără lumină şi fără miez de căldură de viaţă", intenţionează ca a doua zi, cu alţi cîţiva colegi, să ceară la raport trimiterea pe cîmpul de luptă.

1915, ianuarie, 9. Trimite lui Liviu ştiri despre toată familia. în ce-1 priveşte, e tot „singur, fără ajutor", „unicul român voluntar în tot regimentul şi poate cel mai năcăjit".

ianuarie, 31. Aşteaptă plecarea la Praga, în Boemia, cu tot regimentul de tunari şi corpul al XII-lea în care „nu se încred îndeajuns", avînd „majoritatea română".

martie (?). „Tu nu ştii ce înseamnă să trăieşti între străini, să lucrezi sub apăsarea străinului" — scrie prietenului său Dumitru Nacu, care izbutise să treacă în România.

martie, 10. A dat examenul de ofiţer, dar avansarea se va face pe front. Constrîns de greutăţi materiale, solicită lui Liviu telegrafic 40 de coroane. E îngrijorat de „calea atît de întunecoasă", „cu atîtea prăpăstii în jurul ei" pe care va porni şi are temeri că poate niciodată nu va mai vedea „romantica vale a Someşului bătrîn".

martie, 22. Pleacă spre front (lada cu lucruri a lăsat-o la Tg.-Mureş, în locuinţa ştiută de verişoara lui, Susana Şfagău, căsătorită Nistor).

martie, 23. în Teiuş, în drum spre Lugoj unde se află regimentul 5 artilerie de cîmp, la care e repartizat. A fost numit cadet aspirant.

martie, 30. în drum spre frontul din nord, scrie din Oradea.

aprilie, 5. Prima epistolă de pe front către Livia, aflată în Beclean. E comandant de secţie. Aşteaptă să fie numit cadet, căci atunci ar încasa „o sumă bunişoară de parale".

aprilie, 15. Este sergent-cadet, pe post de ofiţer, cu 27 coroane pe lună. îndeplineşte misiuni riscante.

aprilie, 17. Prima epistolă adresată lui Liviu de pe front. îl înştiinţează că toţi ceilalţi colegi, comandanţi de secţii, sînt sublocotenenţi, absolvenţi de Academie Ludovicană (pe care o absolvise şi scriitorul — *n.n.J.*

aprilie, 19. E instalat într-o odaie foarte frumoasă, dar ... sub pămînt. E bine, numai „prea aproape de muscani". (îşi întocmise un carnet din care s-au păstrat 14 file. Găsim în el: adrese, nume de soldaţi, socoteli băneşti, versuri în limba maghiară, note pentru studiul limbii cehe, titlurile unor cărţi, de ex: C. Rădulescu-Motru, *Viaţa şi filozofia lui Nietzsche,* cîteva date: 29 mart. 1915, 2. iun. 1915, 1. febr. 1916 şi diverse citate.)

aprilie, 25. Pe front întîlneşte colegi şi cunoscuţi: Ion al lui Macedon Cercetaşu din Prislop, Niculiţă Pop din Rebrişoara ş.a.

aprilie, 29. Aflat în prima linie de foc, mărturiseşte lui Liviu: „Am presimţiri rele".

mai, 3. în toiul luptelor. A fost rănit de un glonţ la piciorul drept şi a surzit vreo două săptămîni de urechea dreaptă. A văzut cum cădeau duşmanii sub puterea focului ce slobozeau din tunuri. („Şi pe mine m-a durut atît de mult inima că trebuie să omor".) Promite că va povesti mai tîrziu celor de la Bucureşti peripeţiile „vieţii sale de artilerist ungar". E conştient că a scris „cam liberal", „dar nimic ce-ar putea cauza confiscarea corespondenţei".

mai, 11. Doreşte şă se întoarcă acasă, nu „cu rang de căpitan, ci cu viaţă", să lepede hainele militare şi să înceapă o viaţă nouă. A primit o scrisoare „proastă şi dură" de la tatăl Nelicăi şi i-a răspuns „cu o satiră de 1-a frige cît va trăi". După o lucidă introspecţie, o concluzie de viaţă: „Şi nu voi mai fi altul atît de romantic ca pînă acum şi nu voi mai fi nici idealist în atîta măsură ca pînă acuma".

mai, 16. Evocarea unei lupte „sîngeroase din cale afară", în care era să se prăpădească.

mai, 29. Lîngă Prut, aproape de graniţa Bucovinei,

mai, 31. Generos chiar şi în suferinţă, comunică: „Şi de foame am răbdat, căci ce am avut de mîncat pe lîngă mine am împărţit cîtorva prizonieri ruşi, rupţi de foame şi ei". Arătînd că întîlneşte mulţi oameni inteligenţi, dar că „şovinismul lor este de netolerat", conchide că se simte „străin între străini" şi se miră ce caută „în luptele dintre slavi şi germani", el, un român.

iunie, 10. înaintează cu frontul, după lupte îndîrjite care au durat 10 zile neîntrerupte.

iunie, 22. Un răspuns, cu afişată demnitate, lui Liviu: „Cu fruntea sus am plecat şi tot cu aceeaşi seninătate o port şi acum, cînd se vor împlini trei luni de cînd am .pornit de acasă". Entuziasmat (cu adevărat sau de circumstanţă?) de succesele vremelnice repurtate pe front:„învin-

gem pe toată linia şi acesta e începutul sfîrşitului războiului". Aceeaşi idee o regăsim şi într-un răvaş către cei de acasă: „Ar fi rău acum să intervie oricare naţiune, mai ales dacă n-ar fi în stare să ne bată hotărîtor. S-ar prelungi războiul, dar sfîrşitul ar fi al nostru. Asta-i părerea mea." Nu vrea prelungirea războiului. Dimpotrivă: „Dorim să se încheie pacea cît de grabă. Suferim mult. în special păduchii ne omoară. Apoi e vremea să mai înceteze şi vărsarea de sînge (cel puţin aici, la nord) şi dacă vom face pace cu ruşii, pe italieni vrem să-i batem straşnic, să-i batem total. După cum vezi, pe noi nu sînt în stare să ne bată opt state, ba îi cam îmblătim noi." E mai precaut în lupte: „Cît pot mă feresc, căci n-aş vrea să-mi las măselele prin Galiţia, şi mai ales acum, cînd războiul e pe sfîrşite".

iunie, 26. Peste patru zile, în prada unei puternice depresiuni sufleteşti, se confesează Liviei: „Nu-mi pasă, oricare îmi va fi sfîrşitul, numai doresc să vă mai văd o dată...". Se simte nedreptăţit şi persecutat: „Sînt slăbit şi obosit greu şi nu am nici o recunoştinţă, pentru simplul motiv că sînt român, iar ceilalţi ofiţeri şi voluntari sînt mari şovinişti. Eu nu pot fi făţarnic. N-am fost niciodată şi nu voi fi. De trei luni sînt mereu în foc şi încă nu m-au făcut cadet, deşi ştiu cît oricare ofiţer şi am curajul şi tăria să stau mai mult în ploaia gloanţelor".

iulie, 2. Internat într-un spital din Bucovina cu „aprindere de intestine."

iulie, 9. Speră că „după atîtea suferinţe" va fi avansat cadet şi atunci îi va „remunera" pe toţi ai săi.

iulie, 17. Refăcut după boală, se simte iar „sănătos şi tare". A luat parte la un mare atac, astfel că a trebuit să se facă „armisticiu pe o zi", ca să poată fi îngropaţi morţii. Ar vrea să meargă acasă în octombrie pe vreo cîteva zile şi să rămînă cîteva luni în Ungaria, ca să poată face „vreun examen de iură".

iulie, 20. Aşteaptă avansarea; din motive pe care nu vrea să le comunice decît cînd va coase „pantlica de aur la gît", fusese „înlăturat", dar acum, cînd a dovedit prin curaj demnitatea de a fi denumit, speră că „nu poate întîrzia mult".

iulie, 24. Nădăjduieşte că „denumirea aşteptată şi atît de mult meritată" în gradul de cadet să-i sosească în luna august şi de atunci, cît va fi în viaţă, va trimite acasă „parale cîte vor cere şi totdeauna".

august, 6. în perspectiva internării în spital la Viena sau Pesta. Anunţă pe Livia că va fi înaintat cadet la 1 septembrie, fiind nespus de fericit că-i va putea ajuta pe toţi „scumpii fraţi şi surori". E de acord cu plecarea Liviei la Bucureşti, amintindu-şi cu regret de visul său neîmplinit.

august, 20. Rugat de fratele său Iuliu, stăruie ca Livia să nu mai plece la Bucureşti, spre a rămîne cu soţia acestuia. Cu sănătatea o duce „tot mai rău", aşteptînd să intre în spital pe la începutul lui septembrie şi apoi să plece pe cîteva zile acasă.

august, 24. Mediator de la distanţă în neînţelegerile familiale („Voi nici acuma nu puteţi să vă înţelegeţi, cînd trei fraţi pot să moară în toată clipa, cînd toată lumea simte povara greaca vieţii şi cînd tata e mort"). Reîntors de două luni nevindecat la baterie se chinuie cu „morbul de stomac şi intestine" şi aşteaptă „urgisita aceea de,denumire" cu viaţa mereu în pericol şi necurmate „dureri sufleteşti" („Numai denumirea mi s-a cuvenit s-o capăt cu 3—4 luni înainte de asta, nemaipomenind neplăcerile că eu sînt român").

august, 25. Regretă că fratele Virgil (Ghilu) a fost încorporat ca simplu infanterist.

august, 31. Comunică laconic Nelicăi că peste o oră pleacă la Viena greu bolnav.

septembrie, 5. Internat în spitalul din Sighet.

septembrie, 15. Planuri mai optimiste de viitor, deşi nu capătă vacanţă şi crede că va rămîne în spital pînă la mijlocul lui octombrie. în schimb (şi, în fine), e asigurat materialiceşte, oferind generos ajutor familiei. „Voi trimite în toată luna 200 coroane ori şi mai mult, de acuma nu veţi mai avea lipsuri materiale..." Expediază acasă lucruri, trofee şi cere cursurile de drept („După război, necondiţionat voi absolvi iura"). Vestea că Nelica s-a logodit nu l-a surprins şi nu l-a amărît mult.

septembrie, 22. Anunţă pe Livia că în curînd se va întoarce pe cîmpul de luptă.

octombrie, 6. Din nou la baterie.

octombrie, 10. în apropierea cetăţilor sud-estice ale Rusiei, pe o vreme ploioasă şi rece, deapănă amintiri din Prislop, învăluind pe toţi ai săi cu nemărginită dragoste. îl îndurerează soarta bietului Ghilu, în vîrstă de numai 18 ani, aflat pe frontul din Rusia. Amîndoi sînt veşnic în foc. Nu mai ia seama la exploziile şrapnelelor şi granatelor. A devenit fatalist: „Un noroc mi-e toată viaţa". Are acum în baterie trei tunuri; într-o singură luptă a „cosit cu ele trei companii". De la bateria sa a avut patru morţi şi 15 „vulneraţi". După atîta măcel îşi constată o anumită atrofiere a repulsiei faţă de orori: „Pînă acuma mi-era greaţă de oamenii morţi. Şi acuma? Trec indiferent printre oamenii spintecaţi ori bucătăriţi."

octombrie, 21. A avut o luptă de trei zile, fiind ajutorul comandantului de pluton.

noiembrie, 2. E comandant de coloană (Zugskomandant) revenit de o lună la „tunurile-i dragi". Fratele Iuliu se află în spital la Pesta, Ghilu, care la 20 noiembrie va semna cu tristeţe o epistolă, „pribeagul Virgil", e în aceeaşi divizie cu el. Îl întreabă pe Liviu: „Ce crezi, înmormîntarea Serbiei va aduce pacea dorită?" ' .

noiembrie, 25. Iritat de întîrzierea scrisorilor, face imputări „domnilor leneşi" din Bistriţa, de la cenzura militară. Trimite o fotografie cu un alt cadet şi cu Petrea, ordonanţa sa, „un băiat tare cumsecade, român de lingă Deva". ^Nu se simte prea bine, avînd „reumă" în mîna stingă. Dimineaţa trebuie să-1 îmbrace „purşul". Nu vrea să meargă în spital, să nu rabde de foame ca în Sighet. O felicită pe Livia pentru poeziile publicate în *Gazeta Transilvaniei* şi recenzate în *Românul.* I-a scris preotul Botean că tare îl doresc oamenii din Nuşfalău, în frunte cu baronul Banffy, care vrea să le fie notar. Recomandă ca banii trimişi acasă să fie folosiţi cu chibzuinţă. Formulează un testament, lăsînd totul Liviei. Spera să vină acasă în concediu pe 20 de zile, în 22 ianuarie ori în 11 februarie.

decembrie, 5. Mutat pe frontul italian, pe platoul Doberdo, lîngă Gorz şi Triest. („Războirea aicea e cu mai multă osteneală decît în Rusia" — scrie el lui Liviu la 13 dec. 1915.)

decembrie, 29. A distrus un reflector inamic şi e propus pentru decorare (episod reţinut în roman). I-a trimis Liviei, aflată la Budapesta, 150 de coroane.

1916, ianuarie, 1. Avansat sublocotenent printr-un decret care i se va comunica la mijlocul lui martie. Steaua de aur o va putea coase la guler abia după 1 mai.

ianuarie, 2. Explozia unei granate îi sparge „decungul" şi-1 incendiază. Fiind la tun, a scăpat cu viaţă.

ianuarie, 3. Vesteşte pe Liviu că i-a primit epistola din 6 decembrie abia în ziua de 30 decembrie şi nu pe frontul Rusiei, ci lîngă Marea Adriatică. „Pînă acum am puşcat xtn reflector de-al italienilor, care ne incomoda mult şi pentru care faptă sînt înaintat să capăt o medalie." Regretă foarte mult că a părăsit pe ruşi „cei mai cumsecade duşmani ai Monarchiei". Cu ei se băteau „în toată dumineca, iar aici nu încetează niciodată focul". Dă ştiri despre restul familiei. Ghilu e în spital. Iuliu e în cancelarie la regimentul 1 de tunari, Livia e la Pesta şi îşi pregăteşte volumul de poezii: „o ridică în slavă lumea românească din Ardeal". Semnificativă e invitaţia la prudenţă: „Nu-mi trimite nici o gazetă, căci atuncea nu voi fi niciodată sublocotenent. Cunoşti şovinismul honvezilor. Din contră, abonez *Peşti Hirlap-ul* şi am o bibliotecă întreagă, însă — regret — ungurească toată."

ianuarie, 6. Speră să fie avansat „leitnant" la 1 martie sau 1 mai şi să plece în concediu la 1 aprilie sau luna următoare. Poartă corespondenţă cu Reghinuţa şi mai multe fete din Ardeal. Din pricina nesomnului a slăbit: toată noaptea „puşcă" reflectoarele care luminează tranşeele.

ianuarie, 15. Suspiciuni şi neînţelegeri îl determină să-şi ceară mutarea („Nu mă pot înţelege cu domnii de aici, deci nici avansarea nu aş obţine-o rămînînd pe loc", comunică el familiei).

ianuarie, 16. îşi impune prudenţă şi precizează unde şi-a cerut mutarea: pe cîmpul de luptă din Rusia.

ianuarie, 23. Scrie mamei că transferul la regimentul 5 nu va fi curînd şi că va veni acasă de Paşti. Serviciul de noapte l-a slăbit mult; de cînd e în Italia trăieşte „foarte slab". Alta a fost viaţa în Rusia, dar acolo nu l-or „denumit" în grade. încearcă o clarificare a relaţiilor familiale şi exprimă noi elanuri de generozitate („Pe mine nu mă sileşte nimenea să vă ajut şi eu asta nu o fac ca să imput cuiva. Tot sufletul meu vi l-aş trimite şi vă voi ajuta cu cel din urmă creţar").

februarie, 8. Fotografiat lîngă un tun camuflat între crengi de brazi, trimite verişoarei Virginia Todoran „suvenire de pe vestitul munte San-Michele". Manifestă optimism: glonţul nu-1 va răpune.

februarie, 12. Trimite la Bucureşti trei fotografii şi o epistolă care exprimă aceleaşi stări sufleteşti. „Nici nu-mi trece prin gînd să-ţi descriu'viaţa mea de azi. Poate n-ai crede-o, ori doară nici nu mi-ai primi scrisoarea, dacă aş încerca să ţi-o descriu. Rămîne deci tăcerea. Cred^că ai cetit din luptele şi viaţa soldaţilor de la Doberdo." îşi reaminteşte dorinţa, neîmplinită în 1913, de a trece în România, pentru care a trebuit să îndure atîtea dureri.

februarie, 14. Trimite bani lui Virgil (Ghilu), grav rănit şi internat în clinica din Cluj.

februarie, 25. Scrisoare către Fanny Rebreanu, prilej de evocare a mizeriei şi durerilor sufleteşti de o viaţă întreagă. Poartă un jurnal laconic despre cele ce se întîmplă în sufletul şi în jurul său. De un an şi jumătate nu prea ajunge la cărţi româneşti. „Niciodată n-am ştiut de-ajuns limba mamă, dar' acuma uit şi ce-am ştiut pe vremuri." în aceeaşi zi scrie şi lui Liviu, relatînd aspecte ale luptelor. Regretă încă o dată frontul rusesc. Se bucură că Liviu va scoate un volum nou (în 1916 au apărut volumele de nuvele *Golanii* şi apoi *Mărturisire),* dar îl roagă să nu-i trimită pînă la 1 mai, cînd va fi avansat sublocotenent, nici un volum sau vreo gazetă. Şi Livia va scoate un volum de poezii. Emil se află în baterie de 11 luni neîntrerupt; sănătatea îi este şubredă. Speră ca la 1 april ori 1 mai să meargă acasă; doreşte să se transfere la un alt regiment; are de gînd să dea şi vreun examen, dar planurile „pot să-i piară în tot momentul".

martie, 1. Trimite acasă o sută de coroane şi îşi exprimă regretul, aflînd de moartea Sabinei Slăvoacă.

martie, 10. Scrisoare pesimistă către Livia, fiinţa „cea mai dragă din lume". Ar dori s-o ajute, dar „soarta altcum voieşte"; se simte apăsat, sufocat, slab, „o cătană" şi mai mult nimic. I s-a schimbat adresa, i s-a schimbat şi sufletul şi ar vrea să nu mai fie. „Veţi vedea şi veţi şti şi voi toţi într-o zi că eu nu mai sînt..."

martie, 17. Stare sufletească diametral opusă, demonstrînd parcă o anumită labilitate psihică: e tare bucuros

de ştirea că a fost avansat sublocotenent de la 1 ianuarie 1916. „Am uitat parcă toate chinurile ce-am îndurat." Cu „un presimt rău", a trebuit să meargă în „Swarmlinie", în cel mai periculos loc de pe frontul italian, platoul Doberdo.

martie, 28. Un glonţ de tun-revolver l-a rănit, spinteeîndu-i mîna stînga. A căpătat recompensă de la superiorii săi; are un comandant de baterie bun, care-i recunoaşte meritele. L-a trimis îndărăt, mai departe de linia întîi, ca să se recreeze. După 17 martie a stat, pe o ploaie care a durat 7 zile, în „Swarmlinie". Vrea să-şi depună prima de echipament, 6—7 sute de coroane, s-o aibă dacă va scăpa cu viaţă, iar dacă nu se va reîntoarce, să rămînă familiei.

aprilie, 10. Scrie ultima carte poştală la Bucureşti, rămasă însă fără răspuns. Anunţă că e rănit (Liviu intenţionase să-i scrie „luni, 11 aprilie, st. n., a doua zi de Paşte", dar n-a mai terminat epistola începută).

mai, 9. Laitmotivul exasperării şi saturaţiei de front. „Aş vrea, dacă s-ar putea, să nu mă mai întorc niciodată pe Doberdo. M-am săturat de război pînă peste cap şi mai ales de ăsta de aici, care-mi mănîncă nervii pe zi ce trece." (Denumirea platoului Doberdo, care revine în numeroase scrisori ale lui Emil, va apare şi în roman.)

mai, 12. E sublocotenent şi aşteaptă medalia mare de argint. Iritat că nu primeşte răspuns de la Bucureşti.

mai, 15. Din nou năpădit de nostalgia locurilor natale. „Unicul dor mi-e să merg în concediu după atîta amar de vreme trăită în lumea diametral opusă firei mele." Are stelele de aur ale gradului de sublocotenent, iar în zilele următoare crede că va primi medalia mare de argint. E primul ofiţer în baterie.

mai, 18. Din nou efuziuni belicoase şi patriotarde într-o epistolă către rudele din Feleac. După ce enumera capturile de la italieni, adaugă: „O bătaie straşnică trebuie să le dăm şi să ne deie ei pămînt, nu noi lor". Află de măritişul Ţinutei (Leontina Bachiş?), dar nu-i pare rău. Fiind „cătană", el nu-i de însurat, nu şi-a terminat studiile începute, vrea să ajungă doctor în „studiile juridice", sau în cel mai rău caz, ar rămîne militar şi în 1 august ar fi „oberleutnant". „Dar tu şi voi, nici unul nu ştiţi cîtă ambiţie zace în mine."

mai, 22. Decorat cu medalia mare de argint pentru vitejie.

mai, 31. E pe punctul de a pleca acasă, dar concediile se suspendă, bateria se desfiinţează şi a doua zi, fiind „comandant de tren", pleacă cu întreaga diviziune. Bolnav, trebuie să meargă mai departe „pe o cale necunoscută şi cu un sfîrşit neştiut".

iunie, 8. Pleacă din Italia în Tirol, apoi în Volhinia.

iunie, 24. Comandant la sapeuri, aproape de linia întîi. De aici scrie verişoarei Virginia Todoran, cu nedisimulat, orgoliu, despre calitatea sa de „ofiţer în armata austro-ungară."

iulie, 16. în Năsăud, aflat pentru prima oară într-un concediu de cîteva zile, după doi ani de armată şi front. Acum se înfiripă idila cu Elena (Titi), fiica vicarului din Năsăud, Alexandru Halită.

iulie, 25. Prima carte poştală militară către Titi Halită, semnată şi de „Ovidiu, student în filozofie" (Ovidiu Hulea, viitorul soţ al Liviei Rebreanu).

iulie (?). în Beclean; regretă că n-a putut s-o vadă pe Titi la despărţire.

iulie, 30. în Pesta.

iulie, 31. Se află în apropierea Carpaţilor.

august, 1. Din Rawa-Ruska (Galiţia) anunţă pe Titi că i s-a închis drumul, pe unde venise în concediu, astfel că a trebuit să facă un înconjur bunişor.

august, 2. Sosit la unitate.

august, 9. Din Przmysl ajunge cu trenul în Jaroslaw.

august, 10. Trece prin Nyiregyhaza şi Sâboraljarybely.

august, 11. Se află la Oradea, în drum spre frontiera românească.

august, 14. Trimite Elenei Halită 8 ilustrate cu reproduceri de artă.

august, 15. în Alfalu, lîngă Sf. Gheorghe, la 25 km. de graniţa României. Primeşte mape cu Iaşii, Tîrgovişte Ploieşti, Craiova, Bucureşti etc. Se interesează de Academia din Viena şi va trimite un certificat cu „învoiala" pentru înscrierea la Viena şi Cluj. Cere volumul de versuri, recent apărut, al Liviei pentru el şi doi subofiţeri români din coloană. Scrie că o duce bine, se îngraşă şi că se va apuca de «tudiu, fără să-şi mai bată capul cu nimeni, afară de Titi, de care îi place că-i „cuminte". Epistola şi alte lucruri le trimite cu ordonanţa Iovan Kurici (un sîrb, al cărui nume va fi reţinut de Liviu Rebreanu într-o listă de personaje ale Tomanului, înlocuit cu Ion, Ionică şi, ulterior, Petre).

august, 16. Severe restricţii privind deplasarea din unitate („Nu pot merge pînă în satul vecin fără ştirea generalului, iar cu învoirea lui nici atîta"). Regretă că nu poate vizita pe Titi la Năsăud, aşa cum sperase cînd îi trimisese telegrama din Dobriţin.

august, 20. Deşi bolnav, nu se internează în spital, fiindcă de acolo va trebui iarăşi să meargă la tunuri şi la tranşee. Intenţionează să meargă la Cluj şi la Viena, la începutul lui septembrie.

august, 24. Convalescent, părăseşte patul,

august, 25. Expediază din nou Elenei Halită 10 ilustrate cu reproduceri de artă.

august, 27. România declară război Austro-Ungariei.

septembrie, 4. înaintează spre munţi şi cu stríngere de inimă întîmpină coloanele de refugiaţi. îngrijorat, în-

treabă pe cei de acasă: „Nu sînteţi încă siliţi să părăsiţi Năsăudul?"

septembrie, 10. Se adresează din nou familiei: „Nu ştiu baremidacă mai sînteţi prin Năsăud", „Sînt neliniştit mereu şi nu dorm nopţi întregi. Nu sînt departe de voi."

septembrie, 16. Justificare sentimentală a unei petreceri: „De părere de bine că te-am aflat bine şi că nu mai eşti nervoasă ca în seara de 28 august am repezit un chef strajnic", scrie Elenei Halită. Din conţinutul epistolei, ar rezulta că Emil s-ar fi dus fără permisie la Năsăud, a doua zi după declararea războiului, în 28 august.

septembrie, 18. Revenit în unitate, „fără să ştie cineva de călătoria" sa.

septembrie, 28. O nouă petrecere cu un grup de camarazi.

septembrie, 29. Altă justificare a unui chef nocturn: „Nu strică cîte o noapte strîmbă, cînd ştii că poate mîni ne-om stinge şi noi de pe faţa pămîntului"'. De la 1 octombrie se va apuca de studiat, pentru că „visurile de aur" nu le va putea ajunge niciodată „fără trudă şi suferinţă".

octombrie, 2. Trimite Liviei şi lui Titi două cărţi poştale militare-tip, cu un text tipărit în nouă limbi: „Sînt sănătos şi îmi merge bine".

octombrie, 3. In zona frontului. A voit să meargă la Cluj, dar marşul continuă. Cere Liviei acte: „testimonul" şi „cartea de botez".

octombrie, 17. La Sighişoara, de unde scrie lui Titi. In aceeaşi zi se întoarce pe front.

octombrie, 23. Stare depresivă, provocată de zilele urîte, reci, cu lapoviţă de toamnă. „Grupurile de prizonieri şi de răniţi la tot pasul şi mai ales neliniştea că Liviu mai trăieşte ori a căzut şi el în luptele înverşunate ce se dau în apropierea" lui îi „aţîţă nervii" şi-i „aprind fantezia".

noiembrie, 8. Primeşte o scrisoare de la un camarad de arme de pe frontul italian, sublocotenentul Tass Gydrgy din regimentul maghiar de obuziere al honvezimii nr. 20, bateria 4, secţia 14. „Gyury" îl informează amănunţit pe „iubitul" său „prieten Rebri", de la care primise o carte poştală, despre luptele de pe frontul italian, despre unitate şi camarazii de baterie (locotenenţii Stugl şi Zombor, stegarul Manusichi, sublocotenentul' Nagy Ios'if, ofiţerul Matei Murai, comandantul de baterie Polony, Novodny, Bodnar, Preiszner). Se pare că Emil împărtăşise în epistolă şi gîndul chinuitor că ar putea să se afle în' luptă, faţă în faţă cu Liviu, că este silit să lupte împotriva fratelui' şi a fraţilor săi. „îmi pare rău, dragă Rebri — scrie Tass Gyo'rgy — că trebuie să lupţi contra acelora pe care îi iubeşti." Calificînd cu termeni aspri pe aceia care i-au atacat în „momente atît de critice", Gyury încearcă să justifice situaţia şi să-1 convingă pe Emil, adăugind, fără temei: „Tu nu lupţi împotriva fratelui tău mai mare, ci împotriva acelei «ţări» care ne-a cotropit şi pe noi şi pe tine". (S-a afirmat că Tass Gyorgy a servit drept prototip locotenentului Varga din roman.)

noiembrie, 13. Primeşte o epistolă de la Lucia Pletosu (fiica preotului din Bistriţa, Grigore Pletosu, fost profesor al lui George Coşbuc). Se pare că această corespondenţă va contribui, între altele, la ruptuţa cu Elena Halită.

noiembrie, }4. Scrisoare către poetul Emil Isac în legătură cu examenele la Universitate. îl informează, printre altele, că s-a interesat, în scris, la un prieten de soarta domnului Chirilă, dar n-a primit răspuns.

noiembrie, 22. Stranie prefigurare a sfîrşitului său.

noiembrie, 29. „Abătut şi slab", cu capul „turbur", studiază. Scrie Liviei că în 20 de zile a isprăvit examenul prim.

decembrie, 2. E îngriiorat că nu va putea da examenele. Concediile au fost suspendate din cauza ofensivei pe frontul românesc. Trimite 300 de coroane şi îndeamnă pe Miţi să plece la Budapesta, unde va putea asista la încoronarea succesorului lui Franz Iosif al Ungariei şi frecventa teatrele.

decembrie, 8. Speră să obţină concediul cerut. Scrie Liviei să insiste pentru eliberarea camerei ocupate de militari, să-1 invite pe Ovidiu Hulea, logodnicul ei, şi să facă pregătiri pentru sărbătorile de iarnă. îi va povesti despre poetul Emil Isac, care 1-a invitat să stea la el în timpul examenelor, despre Titi şi „urmele unui ideal".

1917, ianuarie, 7. Se află în Năsăud. A obţinut un scurt concediu de 10 zile (dintre care şase pentru călătorit). Acum se produc precipitat, poate şi ca urmare a unei deosebite irascibilităţi a lui Emil, incidentele cu notarul Pălăgieşu, cuyecina Veronica Istrate, precum şi ruptura cu Titi Halită, (în roman scriitorul a creat tipul renegatului în persoana lui Alexandru Pălăgieşu din Parva, imaginînd conflictul cunoscut. în realitate, conflictul cu Pălăgieşu avusese un alt mobil, iar ruptura cu Titi, deşi pricinuită în parte de cochetarea ei cu medicinistul Richard Wagner, şvab găzduit la familia Halită şi mutat ulterior la Dej, nu a jucat în viaţă rolul pe care episodul corespunzător îl are în roman.)

ianuarie, 15. Susţine cu succes examenul la facultatea de drept a Universităţii din Cluj. Ar dori să mai treacă un examen în iunie, iar în decembrie 1917 să termine „iura". Crede că războiul va mai ţine pe puţin doi ani şi cine ştie dacă-i va „ajunge sfîrşitul".

ianuarie, 20. Proiecte de viitor, sub semnul incertitudinilor. Cu toate că-i merge bine, că nu-i „în foc", totuşi e blazat şi nesatisfăcut, căci visurile-i au fost zădărnicite, „scopuri înalte" nu i-au rămas şi trăieşte „ca o adevărată •cătană, ca un dobitoc". Şi-a adus cărţi multe de citit, dar mai bine ar fi fost să nu-si aducă nimic, să doarmă toată

viaţa asta, să uite că mai trăieşte şi unde trăieşte. Nu are altă dorinţă decît să se îmbolnăvească şi apoi să meargă la vreo scaldă, ori în Tatra. Dacă războiul va mai ţine încă mai mulţi ani, se va activa. Detestă războiul: „Generaţia asta a fost fără noroc, baremi copiii şi nepoţii noştri vor avea linişte". Explică motivele rupturii cu Elena Halită» Locuieşte în Făget, la Iosif Crăciun. Cunoscuse aici pe llona (n. 6 iun. 1898), fiica primarului Grigore Lăszlo. (în roman Ilona — fiica groparului Paul Vidor.)

ianuarie, 26. Un nou act de mărinimie, vizînd logodna sorei Livia pe care o socoteşte cel mai ales suflet din lume>:- „Am două mii şi atîtea coroane cîştigate pînă acum; pe-acelea i le dăruiesc toate ei". Apelează la fratele Iulius şi cumnata Miţi să contribuie şi ei la cumpărarea mobilei.

februarie, 3. Cere Liviei adresa logodnicului ei, Ovidiu Hulea: „Am să-i comunic ceva".

februarie, 4. Confesiune amplă, pe alocuri contradictorie, despre concepţia sa de viaţă, experienţa războiului şi iubirile-i trecătoare. Un răspuns la încercările surorilor Livia şi Miţi de a-l mîngîia, „ca şi cînd ar fi în agonie".

februarie, 6. Revoltat de percheziţia la domiciliul familiei şi de confiscarea unor obiecte de către jandarmi, scrie Liviei să se adreseze cu o reclamaţie la „Bezirks Komando".

februarie, 11. Indignat, cere Liviei noi precizări în legătură cu lucrurile confiscate cu ocazia percheziţiei.

martie, 7. în Sf. Gheorghe, la un curs de apărare contra gazelor toxice.

martie, 10. îşi linişteşte familia, convins că nu i se va întîmpla „absolut nimic". Le spune că reclamaţia jandarmilor se află la el.

martie, 11. Reîntors pe front.

martie, 22. Grav bolnav, refuză să se interneze în spital, înduplecat de rugăminţile insistente ale subalternilor să nu-i părăsească.

martie, 26. Se află tot pe frontul românesc, în pasul Ghimeşului, Convalescent. Şi-a făcut un nou testament şi l-a trimis acasă.

martie, 30. Vesteşte pe Miţi de moartea lui Luţu (Sever). Numai un frate şi o soră l-au însoţit pe ultima-i cale. Pe ceilalţi, soarta i-a „învrăjbit în toate colţurile lumii".

aprilie, 1. Regretă încă o dată relaţiile cu Titi. Ancheta deschisă în urma denunţurilor din Năsăud[1] îl îngrijorează: „mai am o afacere neplăcută, dar cred că voi scăpa şi de asta, şi atunci eu voi fi cel mai norocos om".

[1] T. Rebreanu afirmă că la denunţurile din Năsăud se adaugă şi un incident care ar fi avut loc la popota ofiţerească. Bmil ar fi pus la gramofon o placă cu cîntec românesc. Se afirmă că ar fi fost suspicionat şi în legătură cu o explozie la depozitul de muniţii local.

aprilie, 10. A solicitat un concediu de 8 zile pentru a merge la Bucureşti (ocupat de trupele austro-ungare) să afle ceva despre Liviu, dar nu i s-a aprobat.

aprilie, 13. Din spital anunţă familia că-i merge mai bine unde se află, cu toate că are „cîteva neplăceri" şi acestea îi dau mai mult de lucru.

aprilie, 22. însănătoşit, vrea să fie naşul pruncului aşteptat de Iulius.

aprilie, 29. Iovan Kurici, ordonanţa lui Emil, este arestat.

mai, 8. Epistolă semnată criptic „Ubald". Anunţă pe cei de acasă că a doua zi va pleca, deocamdată la Miercurea Ciuc (Csikszereda), iar de acolo mai departe, nici el nu ştie unde. E informat de anchetă şi percheziţia de acasă. Va scrie mai mult cînd va avea adresa stabilă. îşi ia rămas bun „pînă Ia o lungă, lungă revedere". în aceeaşi zi scrisese sorei Miţi la Budapesta „o corespondenţă datată în 8 l.c".

mai, 10. Anunţă pe ai săi că a doua zi va pleca în spital, fiindcă boala i s-a agravat. Crede că va merge în Abazia, ori la băile din Tatra. Le spune să nu-i mai scrie pînă cînd nu va şti cu siguranţă unde se va stabili pe mai multă vreme. Ştie ce s-a întîmplat acasă. „Un scandal nemaipomenit, dar să nu luaţi în socoteală prostiile acelea. Tot ce-au dus de la voi, veţi căpăta îndărăt." Le va scrie mai pe larg dacă va ajunge într-un spital mai mare. încheie cu speranţa: „Curagiu şi resemnare. Toate Ie vom învinge..." Semnează din nou: „Ubald".

mai, 10. Ultima scrisoare către Miţi, cu aceeaşi semnătură. îi aminteşte de epistola trimisă cu două zile înainte, pe care nu ştie dacă a primit-o. O înştiinţează că mîine va merge mai departe. Poate nu va scrie mai multă vreme, dar să nu fie îngrijoraţi de soarta lui.

mal, 10—11. Părăseşte noaptea infirmeria brigăzii 16 honvezi pedeştri maghiari, care îi fusese desemnată ca domiciliu obligatoriu, cu intenţia de a trece linia frontului. Este prins de o patrulă de ofiţeri.

mai, 12—13. Acuzat de crimă de dezertare şi spionaj, judecat de Curtea Marţială a brigăzii. Prin sentinţa nr. H. 189/17/21 (difuzată prin ordinul de zi din 23 iul. 1917, semnat de generalul Karg, al cărui nume a fost reţinut de autor în roman) este degradat din rangul de sublocotenent de rezervă, i se retrag toate decoraţiile şi e condamnat la moarte.

mai, 14, ora 10, p.m. Executat prin spînzurătoare.

Pădurea spînzuraților

Dramă în trei acte și [șapte][1] tablouri

Un platou la marginea satului Zirin, pe frontul rusesc: in fund, dmtr-o pînză de fum şi pîclă se ridică vîrfuri de pomi desfrunziți', coperişe țuguiate de paie şi turnul bisericii spintecat de un obuz. In dreapta, un cimitir militar înconjurat cu sîrmă ghimpată, cu crucile albe uniforme. în stingă se vede cimitirul satului, îngrădit cu [mărăcini][2], cu crucile rupte, putrezite.

In^ slînga — fund, se înalță spînzurătoarea nouă, cu ştreangul atîrnînd deasupra groapei, la care lucrează doi soldați bătrîni si un țăran rus supravegheați de un capi ral'.

Se însereează. Toamnă tîrzie. Cerul cenuşiu. Din cînd în cînd bate un vînt aspru. Atmosferă grea, mohorîtă.

Cînd se ridică cortina, oamenii sapă la groapă, scuipîndu-şi des în palmă şi hîcăind la fiece lovitură de tîrnăcop.

O pauză.

CAPORALUL *(scund, negricios, țanțoş; se uită mereu împrejur, cercetător şi cu dispreț \ r'ăsucindu-şi mustățile. Intorcîndu-se spre gropari şi privind cu necaz la rusul care se oprise să răsufle):* **Urîtă țară aveți, muscale!** *(Arată cu mîna ținutul şi adaogă scîlcindu-şi graiul.)* **Auzi?... Țara... locurile... niet frumos!**

[1] îu var. anterioară: *„opt"*.
[2] îu var. anterioară: *„spini"*.

ȚĂRANUL RUS *(cu fața păroasă şi roşie, cască ochii mari la caporal, nedumerit, cu un zîmbet umil şi* ***bolboroseşte CCV\A> rb&înCtlzs).***

SOLDATUL **i** *(milițian uscat, mustăcios, îndreptîndu-se din şale, ocrotitor):* **Nu pricepe ăsta, don căprar, limba noastră, degeaba-i vorbeşti!**

SOLDATUL **ii** *(bătrîn, neras, sur; proptindu-se în lopată):* **Nici nu-i vina lor că țara-i păcătoasă... Că ei ar fi oameni de treabă şi paşnici, dar de... a venit războiul peste dînşii.**

Un răstimp, toți trei militarii privesc cu mare dispreț la țăranul care pleacă ruşinat capul în groapa în care stă cu picioarele afundate pînă peste genunchi.

CAPORALUL *(luîndu-şi seama, izbucneşte deodată foarte sever):* **Ei, ce stați, măi creştini?... Ce leneviți?... Asta-i groapă?... Nu vi-e ruşine?... Uite — acu pică convoiul şi nici groapa nu-i gata... Ori vreți să dau eu de dracu din pricina voastră?... Atîta v-ar mai lipsi, c-apoi nici Dunărea nu vă spală!... Hei, pune osul, nu te holba la mine!**

SOLDATUL I *(izbind cu tîrnăcopul, mormăind):* **Aşa-i, don' căprar, bine zici... Dar nici asta nu-i armată, don' căprar... S-ajungem noi, militarii, gropari... de...**

CAPORALUL *(văzînd că oamenii iar lucrează, mai prietenos):* **Soldatul trebuie să facă de toate în război, că de-aceea-i războiul război... Ori aici, ori pe front, ori în spital, tot la război se socoteşte... De ce nu zici mai bine că am avut noroc cu întîrzierea?... Ce ne făceam dacă soseau la patru, cum era ordinul? Ne lua naiba pe toți...** *(Alt glas)* **Ce-i drept, sînt militar vechi, dar n-am mai pomenit să spînzure oameni aşa, aproape pe întunerec...** *(Tace brusc. Privirea is-a oprit asupra*

spînzurătoarei, fiindcă ştreangul începuse a se legăna uşor de vînt. întoarce capul şi vede crucile din cimitirul militar. Buimăcit, se întoarce iar şi dă cu ochii de cimitirul civil. Are un mic fior, apoi scuipă cu scîrbă, murmurînd:) **Ce viaţă mai e şi asta... încotro te uiţi, numai moarte şi morminte şi morţi...** *(Vîntul suflă ca un plîns înăbuşit. Caporalul încremeneşte cîteva clipe cu privirea pierdută. Apoi, deodată tresare, auzind paşi pe cărarea din dreapta. Aruncă o privire şi se întoarce spre gropari. Cu glasul răguşit de nelinişte.)* **Aide, daţi zor, băieţi, că vine un domn ofiţer... De-acu trebuie să sosească şi convoiul... Of, baremide-amscăpa mai repede!... Degeaba, asta nu-i treabă de militar!**

Din dreapta se apropie căpitanul Otto Klapka. Are 35 ani; statură mijlocie, faţa rotundă bălaie, ochii mari cafenii, barbă mică, tunsă, blondă. Cască de război, manta cu guler de blană.

KLAPKA *(intră şovăitor, privind înfrigurat stîlpul spînzurătoarei)* .

CAPORALUL *(salută ţeapăn, bătindu-şi zgomotos tocurile bocancilor).*

KLAPKA *(se opreşte la cîţiva paşi, răspunde dînd uşor din cap; cu privirea mereu la ştreang):* **Da ce oră e hotărîtă execuţia?**

CAPORALUL *(vorbeşte cu glas atît de tare, că ofiţerul întoarce ochii spre dînsul):* **Da patru a fost, trăiţi, domnule căpitan... Dar văd că a trecut de cinci şi încă n-au sosit...**

KLAPKA *(coborînd privirea asupra groparilor care lucrează mereu, murmurînd:)* **Da... da... bine...** *(Mai sigur.)* **Şi cine va fi spînzurat?**

CAPORALUL *(încurcat):* **Noi nu putem şti, domnule căpitan... Se aude c-ar fi un domn ofiţer, dar nu putem şti bine...**

KLAPKA *(privindu-l cercetător, aproape mînios):* **Şi pentru ce fel de vină?**

CAPORALUL *(zăpăcit dc tot, cu un xittibei de t*i*lJi jHttjtrZ)* • **De, domnule căpitan... noi de unde să ştim?... Noi am primit poruncă să săpăm groapa şi abia am putut [isprăvi][1] munca... în război, viaţa omului e ca floarea, se scutură te miri de ce... Păcatele-s multe de la Dumnezeu şi cEircmi nu iartă...**

KLAPKA *(se uită lung la dînsul, mirat parcă de vorbele lui. Ridicînd apoi ochii şi văzînd iar spînzurăioarea, se retrage cîţiva paşi, ca în faţa unui vrăjmaş.)*

în acelaşi timp, din stînga, de pe ulicioara dinspre sat, se aude glasul aspru şi poruncitor al lui Apostol Bologa.

BOLOGA *(de-afară):* **Caporal!... Gata, caporal?**

CAPORALUL *(întorcîndu-se spre stînga, cu mîna la cozoroc):* **Gata, domnule locotenent!**

BOLOGA *(24 ani, locotenent de artilerie, în ulancă strînsă pe corp, guler de blană sură, cască de război; intră foarte grăbit, aproape alergînd şi vorbind mereu):* **Gata tot, caporal?... Convoiul a pornit adineaori şi în cîteva minute va fi aici... Dar plutonierul,unde-i? De ce n-a venit înainte să...? Dacă eu, care n-am nici o însărcinare directă, m-am putut osteni...** *(Tace brusc, văzînd pc Klapka, necunoscut, care-l priveşte [neliniştit. Salută simplu şi apoi înaintează pînă la marginea groapei, cercetător. Izbucneşte foarte nervos, cu glas zgîrietor.)* **Scăunelul, caporal! Unde-i?... Ce te uiţi ca un nerod?... Pe ce vrei tu să se urce condamnatul?... Ce oameni! Atîta nepăsare n-am**

[1] în var. anterioară: „să *isprăvim".*

mai văzut!... Din pimînt să-mi scoţi un scăunel, ai înţeles? Şi în două minute să fii înapoi! ... Aide, mişcă, ce mai căşti gura?

CAPORALUL *(iese, fugind pe unde a venit Bologa.)*

BOLOGA *(cu o privire spre Klapkz, mzi calm):* **Cu astfel de oameni nu batem noi Europa... Unde nu-i conştiinţa datoriei...** *(Vorbind, trece lîngă stilpul de brad al spînzurătoarei, examinează groapa, mormăind ceva nemulţumit, ridică ochii şi apucă cu amîndouă mîinile funia, încercîniu-i rezistenţa, întîlnind însă privirea căpitanului, dă drumul ştreangului, ruşinat şi umilit. Două clipe mai stă pe loc, nehotărît, apoi merge drept la Klapka, prezentîndu-se.)* **Locotenent Apostol Bologa, am onoarea să...**

KLAPKA *(întrerupîndu-l, cu mina întinsă):* **Klapka... Otto Klapka... Adineaori am sosit, şi tocmai de pe frontul italian... în gară am aflat că aveţi o execuţie şi, nici nu-mi dau bine seama cum, am nemerit aci...**

BOLOGA *(cuo vioiciune silită):* **Va să zică sînteţi mutat în devizia noastră?**

KLAPKA; **Da... la al cincilea de artilerie de cîmp...**

BOLOGA *(cu bucurie neprefăcută):* **A, chiar în regimentul nostru!... Atunci, bine aţi venit!**

KLAPKA *(după o clipă, cu glas aproape înfricoşat):* **Pe cine spînzuraţi?**

BOLOGA *(cu o indignare abia stăpînită):* **Un sublocotenent ceh, Svoboia... Mai mare ruşinea pentru corpul ofiţeresc... A fost prins tocmai cînd voia sa treacă la duşman, înarmat cu hărţi şi planuri. Ruşinos şi revoltător!...** *(După cîteva clipe, fiindcă Klapka tace.)* **Nu-i aşa?**

KLAPKA *(tresărind, nesigur):* **Mda!... da... poate...**

BOLOGA *(îndîrjit, cu o volubilitate care nu i-e firească, vrîni să convingă cu orice preţ):* **Am avut onoarea să facparte din Curtea Marţială care l-a judecat şiprinurmare... De altfel, nici el n-a tăgăduit... Nici vorbă, faţă de dovezile definitive, ar fi fost zadarnică orice apărare... A fost, în plus, de un cinism într-adevăr nemaipomenit. N-a deschis gura toată vremea şi n-a vrut să răspundă măcar la întrebările preşedintelui. Ne-a privit sfidător, pe rînd, cu un fel de dispreţ suveran. Chiar sentinţa de moarte a primit-o zîmbitor şi cu nişte ochi... Fireşte, asemenea oameni nu se spăimîntă nici de moartea infamantă... Cînd l-au prins, într-un unghi mort, o patrulă comandată de ofiţer, a vrut să se împuşte... Ce dovadă mai palpabilă decît încercarea de sinucidere?... Curtea l-a condamnat la moarte în unanimitate, fără deliberare, atît a fost de evidentă crima... Eu însumi, deşi sînt o fire excesiv de şovăitoare, de data asta am conştiinţa pe deplin împăcată, absolut deplin...**

KLAPKA *(buimăcit):* **O, Doamne... dovezile... cînd e vorba de o viaţă de om...**

BOLOGA *(cu un amestec de ironie şi dispreţ):* **Uitaţi, domnule căpitan, că sîntem în război şi pe front!... O viaţă de om nu e permis să primejduiască viaţa patriei!... Dacă ne-am călăuzi după consideraţii sentimentale, ar trebui să capitulăm în faţa tuturor... Se vede însă că sînteţi ofiţer de rezervă, altfel n-aţi vorbi aşa despre o crimă care...**

KLAPKA *(repede):* **Da, adevărat. Am fost avocat... în vreme de pace... Acuma însă...**

BOLOGA *(cu mîndrie):* **De altfel şi eu sînt ofiţer de rezervă. Războiul m-a smuls din mijlocul cărţilor, de la Universitate, unde aproape pierdu-**

sara contactul cu viața reală. Dar eu m-am desmetecit repede și mi-am dat seama că numai războiul e adevăratul generator de energii!

KLAPKA *(zîmbind, cu o ironie blinda):* **Și eu care credeam că războiul e un ucigător de energii!**

BOLOGA *(jignit, **ezita** o clipă, căutînd un răspuns aspru.)*

Caporalul vine gîfăiad, cu ua scaun fără spetează.

BOLOGA *(triumfător):* **TJn moment, domnule căpitan...** *(Se întoarce spre caporal. Mînios.)* **E prea înalt, nu vezi?... Cum să se cațăre condamnatul pe asemenea... în sfîrșit, ce-mi fac eu sînge rău cînd nici nu e în atribuțiile mele execuția... Să vedeți voi ce va zice domnul general, să țineți minte!... Acuma ce mai stai?... Aide, potrivește cel puțin locul și trage mai sus funia!.. .Ce oameni!** *(Ridică mîinile revoltat și-i întoarce spatele.)* **Mi-e și scîrbă!...** *(Se potolește brusc, zărind în stingă apariția convoiului.)* **Vine convoiul!...** *(Către Klapka, încet.)* **Uite și generalul!**

Din stînga intră un grup de ofițeri cu gravitate solemnă. In frunte vine generalul Karg, mic, gras, cu picioarele foarte scurte și foarte roșu la obraz, bătîndu-și nervos carîmbul cismei cu o cravașa. Alături de el vine pretorul, uu căpitan burtos, cu mustăți sure, gesticulîud cu mîua dreaptă, în care ține o foaie de hîrtie. Klapka se retrage spre dreapta, în vreme ce Bologa iese îu îatîmpinarea generalului.

BOLOGA *(salutînd cu importanță):* **Din întîmplare am venit mai devreme, excelență, și am constatat că lipsea scăunelul...**

GENERALUL *(cu o privire nemulțumită spre pretor):* **Lipsea?...**

PRETORUL *(desperat):* **Se poate?**

BOLOGA *(repede):* **Am luat însă imediat măsuri de îndreptare, așa că...**

GE: ERALUL *(nu-l mai ascultă, ci se întoarce la colonelul de-alături, cu care se oprește la mijloc.)*

PRETORUL *(murmurînd către general):* **Scuzați, excelență, să văd ce...(Se** *duce repede la spînzurătoare, unde caporalul a înțepenit într-o salutare înfricoșată, pe cînd cei trei oameni s-au retras mai în fund. Două clipe examinează tot, mulțumit. Deodată întreabă speriat.)* **Călăul unde-i, caporal?**

CAPORALUL: **Noi nu știm, domnule căpitan... Noi am avut ordin să facem groapa și...**

PRETORUL *(răstindu-se):* **Cum nu știi, dobitocule!** *(Răcnind.)* **Dar unde-i plutonierul? Ce-a făcut plutonierul?... Plutonier!** *(Desperat și zăpăcit către general.)* **închipuiți-vă, excelență, n-avem călău!... Atîta neglijență mă spăimîntâ. Eu degeaba iau toate măsurile reglementare, dacă oamenii nu-și mai fac datoria!**

PLUTONIERUL *(cu fața cenușie și uscată, a sosit în fuga mare și s-a oprit, tremurînd, lîngă stîlpul spînzurătoarei.)*

PRETORUL *(zărind pe plutonier, se repede scrîșnind):* **Unde-ai fost, ticălosule, și ce-ai făcut?... Unde-i călăul, auzi?... Călăul!... Am să te... am să...**

GENERALUL *(smulgîndu-șimustața stingă și amenințînd cu cravașa):* **treizeci de zile de înch'soare!...Acuma însă, trebuie comandat un om nuiraidecît...**

PRETORUL *(mai ușurat, repede către caporal):* **Caporal, tu vei fi călăul! Ai înțeles?**

CAPORALUL *(îngălbenind, îngrozit, cu umilință):* **Domnule căpitan, vă rog cu supunere, iertați-mă... Eu, domnule căpitan, vă (rog cu supunere...**

PRETORUL *(fărăsă-l asculte, apropiindu-se de general):* **Nu mai e de trăit cu oamenii aceștia, excelență... în zadar te muncești cu ei, îi înveți, îimustru-**

luieşti, nimic! Am ajuns să lucrez singur, fiindcă nu mai pot avea încredere nici măcar în subofiţerii vechi, care erau modele de disciplină...

GENERALUL *(stăpînindu-şi indignarea, aspru, mormăind)* **: Von vorbi mai tîrziu. Acum la datorie!**

PRETORUL *(salutînd):* **Da, excelenţă, la datorie!** *(Mergînd spre fund, strigă.)* **înainte!... înainte!**

Generalul se apropie de groapă. Ofiţerii, împrejurul lui, se îngrămădesc, încît acoperă cu totul locul. Numai stîlpul spînzurătoarei se vede deasupra zidului gros de spate militare. Scena s-a umplut de soldaţi. în timp ce oamenii se grupează, se aude numai glasul pretorului.

PRETORUL *(nervos şi răguşit):* **Pe dincolo, părinte, vă rog!... Trebuie ordine!... Plutonier, ia seama! Nu-ţi cunoşti datoria?...** *(Răcnind.)* **Faceţi loc!... Doc!... Toată lumea trei paşi înapoi!**

încolo, tăcerea e apăsătoare.

DR. MEYER *(se strecoară printre oameni, căutînd să pătrundă mai în faţă.)*

BOLOGA *(care a rămxs în urmă, agăţîndu-se de braţul doctorului):* **Doctore, doctore, durează mult?**

DR. MEYER *(plictisit):* **Ai să vezi... Acuma nu-i vreme de...** *(Zbătîndu-se.)* **Domnilor, puţin loc, ei, ce Dumnezeu... Eu sînt doctorul şi trebuie să fiu de faţă ca să constat... Faceţi loc!...** *(Dispare.)*

BOLOGA *(rămas în stînga, în faţă, se ridică în virfiil picioarelor, amărît şi desperat):* **Ce-i asta?... Ce se întîmplă?... O, Doamne... Şi ce repede s-a întunecat!**

KLAPKA *(înfipt în dreapta, cu ochii peste capetele oamenilor, priveşte fascinat.)*

PRETORUL *(nevăzut, în mijlocul mulţimii, cu glas speriat):* **Gata?... Atunci... da... atunci... în numele Maiestăţii Sale...**

O clipă s-a zărit mîna lui ridicată, cu foaia albă de hîrtie. în tăcerea mare, glasul pretorului zbîrnăie. întunerecul s-a îngroşat de tot. Pe ultimele cuvinte s-a lăsat

Cortina

TABLOUL II

Popota diviziei, într-o fostă circiumă. O odăiţă simplă, cu tavanul cu grinzi, din care atîrnă o lampă de petrol cu abajurul de tinichea. E popota trecătorilor, a celor ce merg spre front sau se întorc de-acolo. în dreapta, o uşă dă în sala cea mare, unde mănincă ofiţerii de la cartierul diviziei şi de unde se aude în răstimpuri zgimot de veselie. în fund, dreapta, altă uşă, intrarea principală. La stînga, două ferestre, fără perdele şi cu obloane. Pereţii goi. în colţul stînga-fund, o canapea hodorogită, pe care zace un morman de mantale, căşti, revolvere, baionete. In stînga, o masă mare, rotundă, în jurul căreia şed Klapka, Varga, Gross, Cervenho, dr. Meyer. La dreapta, o masă lungă, ocupată de patru ofiţeri tineri.

Cînd se ridică cortina, trei dintre ofiţerii de la masa lungă se pregătesc de plecare, plătesc, se scoală, îşi aleg obiectele lor de pe canapeaua din colţ şi după primele replici ies prin fund, salutînd pe cei ce rămîn. La masa lungă rămîne singur un siiblocotenent de infanterie, foarte tînăr şi pos morît, care nu vorbeşte nimic,dar consumă cîteva sticle de vin, cu o lăcomie de beţiv precoce. Un soldat, cu capul ţuguiat şi cu fruntea de un deget, strînge alene tacîmurile şi resturile de la masa lungă.

GROSS *(locotenent de pioneri, uscăţiv, slăbuţ, cu barbişon retezat şi cu ochii mici, negri, fulgerători):* **Nu i-a fost frică de moarte, ăsta-i adevărul!... Nu ştiu cît a fost de vinovat, dar a murit ca un erou!**

VARGA *(locotenent de husari, brun, tînăr, frumos, mustăcioara tunsă, înfăţişarea încăpăţînată; cu dispreţ):* **Cum să nu fie erou Svoboda, dacă şi-a trădat ţara!**

GROSS *(aprins):* **Eu constat că a avut curaj pînă-n ultima clipă! Ce are a face asta cu trădarea?...**

DX. MEYER *(ursuz, taciturn, suflet bun):* **în orice caz a murit greu. A avut o energie vitală extraordinară. Generalul şi-a pierdut răbdarea şi mă zorea să constat moartea mai repede, ca şi cînd moartea s-ar produce la comandă.**

CERVENKO *(căpitan, voinic, spătos, barbă mare, cafenie şi ochi în care parcă plînge o suferinţă tainică; cu căldură):* **Eu l-am cunoscut mai deaproape pe bietul Svoboda. Un suflet generos, mîndru. Cine ştie ce 1-a împins în braţele păcatului şi a morţii...**

Cei trei ofiţeri de la masa lungă s-au îmbrăcat şi salută.

KLAPKA *(către cei trei, colegial):* **Servus, băieţi!... Servus!...**

Cei trei ofiţeri ies. O pauză.

KLAPKA *(parcă ar vrea să schimbe conversaţia; către soldatul carestrînge mereu la masa lungă):* **Ascultă, băieţaş...**

SOLDATUL: **Ordonaţi, don' căpitan!**

KLAPKA: **Eu parc-aş vrea să mai iau ceva şi nu prea ştiu ce...**

SOLDATUL: **Să vă servim un vin bun, domnule căpitan?**

KLAPKA; **Bine, fie şi vin, dacă domnii o să-mi facă plăcerea să-mi ţie companie...** *(Soldatul iese în fund.)* **Am picat aici tocmai într-o zi nenorocită... E natural să fiu foarte... cum să zic...**

VARGA; **Din fericire asemenea întîmplări sînt destul de rare pe-aici, domnule căpitan!...**

Soldatul, de-afară, deschide uşa şi lasă să treacă Apostol Bologa, apoi intră şi el cu sticla de vin pentru Klapka.

BOLOGA: **Bună seara, domnilor!**

Intrarea lui a produs o tăcere puţin speriată.

GROSS *([după o clipă,][1] jumătate în glumă, jumătate **serios):*** **Mi se pare, Bologa, că ţi-a fost ruşine să apari mai devreme între noi? Spune drept!**

BOLOGA *(care se dezbrăca, se opreşte înţepat):* **Ruşine? Mie?... De ce?**

GROSS *(zîmbind, cu glas mai dulce):* **Parcă noi nu ştim că şi tu ai votat pentru moarte?**

BOLOGA *(mereu dîrz):* **Ei şt?... în orice caz n-am să dau socoteală decît conştiinţei mele, care 1-a găsit vinovat!**

CERVENKO *(cu un oftat, tînguitor):* **Conştiinţa!... Cine mai are azi conştiinţă?**

BOLOGA *(se întoarce brusc spre Cervenko, parcă ar vrea să-i dea o replică aspră. întîlnindu-i privirea, se îmblînzeşte. Se aşează între Klapka şi Gross, murmurînd):* **Fiecare îşi face datoria cum crede...** *(Către soldatul care s-a apropiat pe la spate.)* **Adă-mi şi mie ceva de mîncare, orice!**

Soldatul dispare.

GROSS *(după o clipă, puţin încruntat):* **Nici o datorie din lume nu-mi poate impune să ucid pe un camarad...**

VARGA *(sărind revoltat în picioare):* **Camarad?... Trădătorii şi dezertorii sînt camarazii d-tale?... Domnilor, vă întreceţi cu glumele!... Eu, în orice caz, nu mai pot asculta nepăsător asemenea... asemenea... vorbe compromiţătoare pentru orice militar care mai are în suflet un pic de iubire de ţară...** *(Toate privirile se întorc uimite şi întrebătoare spre el; orgoliul lui e satis-*

[1] Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

făcut; urmează cu o voce calmă, care parc-ar vrea să şteargă impresia indignării, adresîndu-se lui Bologa.) **închipuieşte-ţi, dragul meu, de două ore numai despre execuţia lui Svoboda vorbim şi, ce crezi, dumnealor găsesc vinovaţi, ştii pe cine? Pe cei ce l-au condamnat!** *(Sfîrşeşte, surîzînd batjocoritor spre Gross.)*

BOLOGA *(gîniitor):* **Nimeni nu osîndeşte cu inima uşoară, dar cînd vina e evidentă, eşti silit. Căci mai presus de om şi de interesel; lui particulare e statul!**

GROSS *(grăbit şi puţin declamator):* **Nimic nu e mai presus de om, Bologa! Dimpotrivă, omul e mai presus de orice, mai presus chiar de întreg universul!... Ce-ar fi pămîntul acesta fără de omul care să-1 vadă, să-1 iubească, să-1 măsoare? Chiar universul, numai prin om a devenit o realitate interesantă. Toţi sorii universului nu pot avea altă menire decît să încălzească trupul omului, care adăposteşte grăuntele divin al inteligenţei. Omul e centrul universului, fiindcă numai în om materia a ajuns la conştiinţa propriului său eu, a ajuns să se cunoască... Pe cînd statul!** *(Dispreţuitor.)* **Statul care ucide!... în spate statul nostru, în faţă statul duşman şi la mijloc noi, cei osîndiţi să murim ca să asigurăm hizureala cîtorva tîlhari, care au pus la cale măcelul milioanelor de robi inconştienţi! Mă mir că...**

VARGA *(întrerupînd, cu superioritate):* **Noi apărăm patria, amice, moştenirea strămoşească!**

GROSS *(cu mare dispreţ):* **Aici, în inima Rusiei, e patria d-tale?**

BOLOGA *(timid):* **Unde-i datoria, acolo e patria!**

CERVBNKO *(blînd, convins):* **Patria noastră e moartea... pretutindeni şi mereu moartea...**

GROSS *(înflăcărat):* **Fiindcă sîntem laşi!... O singură clipă de curaj general ar pune capăt tuturor mişeliilor!**

VARGA *(rîzînd cu mare poftă, încît toţi se înseninează):* **Dacă lumea ar fi ca tine... Din fericire, noi, cailalţi, încă n-am uitat că, [înainte de toate]', sîntem fiii şi apărătorii patriei, dragă anarhistule!...** *(Către Klapka.)* **Domnule căpitan, vă rog să nu ne judecaţi după vorbele noastre, ci după fapte! Sîntem toţi prieteni şi, cînd ne întîlnim, ne permitem mai mult decît ar fi permis. Aşa ne mai răcorim şi noi pentru cîte îndurăm... Dar în faţa duşmanului, toţi ne facem datoria cu inimă, chiar şi Gross, deşi el vrea să pară un răzvrătit. în al treilea an de război, după ce am dat atîtea dovezi de vitejie, slăbiciunile acestea să ne fie trecute cu vederea!**

în acest moment intră soldatul cu mîncarea lui Bologa. Se face o pauză. Klapka răspunde lui Varga, dînd din cap cu un surîs indulgent. Gross vrea să protesteze, se ridică, dar se stăpîneşte şi face cîţiva paşi între mese, agitat, mormăind. în cele din urmă izbucneşte, ca şi. cînd ar vorbi pentru sine.

<ÎROSS *(patetic, gesticulînd, mişcat):* **Şi totuşi, izbînda trebuie să vie! O crimă monstruoasă trebuie să nască o pornire uriaşă de răzvrătire universală... Trebuie! Şi atunci, peste tranşeele pline de sînge, peste graniţele brăzdate cu morminte, toţi oropsiţii, toţi răzvrătiţii îşi vor strînge mîinile şi se vor întoarce împotriva celor ce-i exploatează de mii de ani şi în sîngele lor vom înmuia steagurile păcii şi ale lumii noi!**

' în var. anterioară: *„mai presus de orice"*.

| i ' T

BOLOGA *(ostenit, foarte blînd):* **Lumea urii, camarade?**

GROSS *(cu fața strîmbată de patimă):* **Da, ura!... Numai ura poate stîrpi nedreptatea!**

BOLOGA *(înfiorat):* **Ura naşte veşnic ură!... Pe ură nu poți clădi, precum nu poți pe mlaştină...**

VARGA *(sculîndu-se brusc, zîmbitor):* **Stați!... Dați-mi voie!... Anarhistul nostru vrea o internațională... Aşa-i, camarade?...** *(Cu mîndrie, ridicînd glasul şi arătînd cu mîna pe toți cei de față.)* **Ei bine, uite internaționala!... Tu eşti evreu, Gross, domnul căpitan e ceh, doctorul de colea e german, Cervenko e rutean, Bologa e român, eu sînt ungur... Aşa-i** *(Se întoarce deodată către soldatul care nu mai isprăveşte de strîns masa lungă.)* **Tu ce eşti, băiete?**

SOLDATUL *(speriat, luîndpoziție reglementară):* **Soldat!**

VARGA: **Fireşte, toți sîntem soldați... Dar te întreb, ce neam eşti?**

SOLDATUL: **Croat, să trăiți!**

VARGA *(către ceilalți):* **Ei, va să zică croat... Şi sînt sigur că dincolo, în sala cea mare sau în tindă vom găsi şi polonezi şi sîrbi şi italieni, în sfîrşit, toate neamurile, nu-i aşa?... Şi cu toții luptăm, umăr la umăr, pentru un ideal comun, contra duşmanului comun. Iată internaționala adevărată, tovarăşe!** *(Se aşează triumfător.)*

GROSS *(grav):* **Internaționala crimei!...** *(Ironic.)* **Degeaba, Varga, tu nu poți pricepe! Ne pierdem vremea. Tu eşti băiat de treabă, eşti erou, dar încolo...**

VARGA *(repede, rîzînd mulțumit):* **încolo, adică înspre ideile tale nici nu doresc să mă apropiu, fiindcă pe-acolo te poți întîlni cu Curtea Marțială!**

O tăcere. Apoi, deodată, ca o mustrare tîrzie.

CBRVBNiCO *(tînguitor):* **Suferință ne trebuie, multă, imensă... Numai în suferință creşte şi uneşte iubirea cea mare, adevărată şi mîntuitoare...**

BOLOGA *(uitîniu-se în ochii lui Cervenko, pierdut):* **Iubirea... iubirea...**

GROSS *(cu o asprime răutăcioasă):* **Iubirea voastră ne hrăneşte cu gloanțe sau cu spînzurători... Azi Svoboda, mîine eu sau poate voi, cei cu iubirea... Şi încaltea Svoboda cel puțin a încercat să se smulgă din murdărie, pe cînd noi ne bălăcim mereu...**

VARGA *(întrerupînd grav):* **Sper că nu vei face acuma [şi][1] apologia trădării?**

GROSS *(amar):* **Dacă în vreme ce tu, aici, suferi sau faci vitejii, nişte ticăloşi ar spînzura acasă pe tatăl tău sub o învinuire oarecare, spune, eroule, n-ai imita pe Svoboda?**

BOLOGA *(întinzînd gîtul spre Gross, cu ochii mari):* **Adică, tatăl spînzuratului a... Bine, atunci de ce n-a vorbit, de ce?**

GROSS *(înăbuşit, cu scîrbă):* **Şi dacă ar fi vorbit?... Cel mult o circumstanță agravantă...**

BOLOGA *(bolborosind):* **O, o, dar e... este...** *(Se opreşte aiurit.)*

VARGA *(sculîniu-se):* **Nimic nu poate scuza trădarea şi, de altfel, un ofițer care dezertează e mai criminal decît...** *(Nu găseşte comparația.)* **mai criminal!** *(Alt glas.)* **Dar, fiindcă mîine dimineița trebuie să fim la datorie, eu v-aş propune, domnilor, să [ne cărăbănim][2] ... Nu de alta, iar mi-e teamă să nu mă convingeți, pînă la**

\ în var. anterioară: *„chiar".*
[2] în var. anterioară: *„ne cam cărăbănim"*

urmă, că dezertarea la duşman e o faptă vitejească!

încearcă să rida; se duce la canapea să-şi aleagă hainele şi armele.

GROSS *(se uită la ceas, după o mică pauză către Cervenko):* **Ce facem?... E tîrziu... De-abia o să putem dormi trei ore...**

Se scoală de la masă Gross şi Cervenko, pregătindu-se de plecare.

VARGA *(îmbrăcîndu-se):* **Mergem împreună anarhistule!...** *(Salutînd).* **D-le căpitan, am onoarea să vă salut... Doctore! Servus, Bologa!**

Strîngeri de mînă, la revedere etc. Gross şi Cervenko de asemenea. în acelaşi timp sublocotenentul de la masa lungă se hotărăşte şi el să plece, aruncă bani soldatului, dă de duşcă băutura ce i-a mai rămas, se îmbracă, salută, iese şi el îndată după cei trei.

Rămîne o dîră grea de tăcere. Klapka începe să tambureze cu degetele pe masă; Bologa se clatină pe scaun, sfîşiat de gînduri. Deodată, din sala cea mare, se aud rîsete gălăgioase şi apoi un glas răguşit cîntînd o romanţă la modă, acompaniat de pian.

DOCTORUL; **Asta înseamnă c-a plecat generalul cu bătrînii şi c-a rămas tineretul...**

KLAPKA *(căutîni un ton glumeţ):* **Ar trebui să plec şi eu dar, cum n-am cvartir, pot sta aici pînă la ziuă, mai ales că [şi][1] bagajele mi-au rămas în gară subt paza ordonanţei.**

BOLOGA *(repede, parc-ar vrea să-şi ascundă o vină):* **Dacă sînteţi obosit, vă puteţi odihni la mine, domnule căpitan... Vă cedez bucuros patul, căci eu... eu am de gînd să plec mai degrabă la... la datorie... De altfel, mi-am şi adunat toate catrafusele şi soldatul mă aşteaptă cu ele aici, pe la bucătărie, pe undeva...**

[1] **Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.**

KLAPKA: **Atunci, de ce n-am pleca împreună, prietene?... Eu nu cunosc de loc terenul şi am nevoie de o călăuză... Mi s-a spus că voi comanda divizionul al doilea...**

BOLOGA *(înviorat):* **Va să zică, sînteţi şi comandantul meu!... U-i motiv mai puternic să vă repet invitaţia!**

DOCTORUL *(sculîndu-se):* **Dacă plecaţi şi voi, nu-mi rămîne decît să trec dincolo... Mi-e mai drag aici, între trecătorii care vin de pe front sau pleacă într-acolo, dar singur nu pot sta... Mi-e urît... Şi somnul nu-mi vine de loc... Ei, noapte bună!**

Dă mîna cu amîndoi şi iese în dreapta. Cînd deschide uşa, zgomotul veseliei şi cîntecele răbufnesc înlăuntru atît de brusc, că cei doi au o tresărire. Apoi urmează o pauză cu ecourile estompate ale veseliei de-alături.

KLAPKA *(într-un tîrziu, domol, aproape în şoaptă):* **Ce efect ciudat a avut execuţia de azi asupra domnilor!... Şi doar au fost aduşi de pe front înadins ca să se întoarcă cu groaza în tranşee şi să spună oamenilor că e mai bine să înfrunte gloanţele duşmanului decît ştreangul patriei... Foarte... foarte ciudat!... Dar dacă tatăl osînditului a fost într-adevăr spînzurat, atunci...**

BOLOGA *(murmurînd, aproape rugător): A* **fost vinovat... Domnule căpitan, a fost vinovat...** *(O pauză. Apoi fierbinte, ca o spovedanie.)* **Domnule căpitan, vă rog, am fost întîia oară în Curtea Marţială, judecător... Şi conştiinţa mi-a poruncit să... A fost vinovat, domnule căpitan!**

KLAPKA *(privindu-l în ochi foarte stăruitor; după o mică pauză, cu căldură vibrantă):* **Eşti o inimă de aur, Bologa!... Da, da, o inimă... De aceea mi-eşti**

drag, ca un frate! *(Bologa are o tresărire nervoasă.)* **Te-am văzut cum te-ai chinuit toată seara. Şi te-am înțeles. Poate că numai eu te-am înțeles, fiindcă eu... Da, da!... Nu te uita că am tăcut! Trebuie să tăcem! Mereu să tăcem! Altfel...**

BOLOGA *(reveniniu-şi, aspru, aproape cu ură):* **Domnule căpitan, cred că vă înşelați, cred că... Şi nu ştiu ce vă face să-mi atribuiți mie nişte...**

KLAPKA *(zîmbind cu bunătate):* **De la primul schimb de priviri, acolo, subt ştreang, am [observat][1] că vezi în mine un duşman. Nu mi-ar fi păsat de duşmănia ta dacă pe urmă, cînd bietul Svoboda, fratele meu de sînge, se lupta cu moartea, nu ți-aş fi zărit ochii plini de lacrimi... Nu mai protesta! Nu ți-ai dat seama, poate, dar ai lăcrămat... Iar lacrimile acelea ți-au dezvăluit inima întreagă___**

BOLOGA *(protestînd mai slab):* **Cu toate astea, domnule căpitan, vă rog să credeți că...**

KLAPKA *(insistent, sincer):* **Inutil să te scuzi, prietene! Eu simt, auzi, simt că trebuie să-mi fii prieten adevărat, frate bun, Bologa!... Un căpitan ungur, cînd ne întorceam de la execuție, mi-a spus că eşti român, dar ofițer model şi patriot ireproşabil...**

BOLOGA; **îmi fac datoria, domnule căpitan! Trebuie să ne facem datoria!**

KLAPKA: **Da, datoria, fiindcă nu se poate altfel!... Aici, la masă însă am priceput, Bologa, fiindcă la fel mă ascund şi eu de doi ani de zile şi mă feresc, ca un actor bătrîn, să-mi arăt sentimentele cele fierbinți... Pentru mine însă primejdia e şi mai mare, întîi fiindcă sînt ceh şi toți cehii sînt suspecți, apoi fiindcă...** ***(Se opreşte. După o mică pauză, alt glas.) O,*** **dacă n-aş fi însurat, dacă n-aş avea patru copilaşi...** ***(înduioşat, cu ochii*** *scald****iți în lacrimi.)*** **Din pricina lor şi de dragul lor sînt cum sînt, Bologa!... Altfel, Dumnezeu ştie, poate că şi eu aş fi avut soarta... Aşa însă nu pot!... Sînt capabil de orice laşitate, numai să nu mor înainte de a-i îmbrățişa, să mă pot întoarce la ei... Ce vrei! Sînt un nenorocit... Şi totuşi, în doi ani, o singură dată am fost acasă, cinci zile! Înțelegi?... O, cîinii, cîinii!** *(Scrîşneşte din dinți,* **cu** *lacrimile gîrlă pe obraji.)*

[1] In var.anterioară: *„înțeles".*

în tăcerea care urmează, izbucnesc deodată bubuituri de tun depărtate, care continuă un răstimp.

KLAPKA *(tresărind mirat):* **Ce-i asta?... Mi se spusese că pe-aici e linişte absolută... Cînd colo, în miez de noapte, tunurile...**

BOLOGA *(aproape bucuros că s-a schimbat vorba):* **Nu-i nimic... nimic! Ceva caraghios, o, mai mult decît caraghios! Se pare că ruşii noştri au nebunit... închipuiți-vă, domnule căpitan, că de vreo săptămînă, aproape în fiecare noapte, ne sîcăie cu un reflector, parc-ar umbla să-şi bată joc de noi!... Auzi, reflector la nişte poziții fixe, unde se cunoaşte orice muşuroi!... Ridicol!... Dar şi mai ridicol, ba chiar enervant, e că noi nu sîntem în stare să le zdrobim jucăria! Am stricat pînă acuma atîtea obuze de ni-e ruşine şi, în zadar! Parcă ar fi fermecată lumina lor, parcă... Şi generalul e furios că nu se mai isprăveşte scandalul cu reflectorul, vă închipuiți!**

KLAPKA; **Desigur, dacă tunurile se aud pînă aici... îi deranjează somnul! De altfel, are o mutră oribilă, încît mă gîndesc cu spaimă la clipa cînd are să mă întrebe pentru ce anume am fost mutat aci...**

BOLOGA *(nedumerit):* **în interes de serviciu, fireşte, în război nici nu se mai ţine seama de alte interese...**

KLAPKA; **Ei bine, generalul trebuie să ştie şi, totuşi, sînt sigur că are să mă întrebe şi atunci va trebui să mint sau să mă ascund sau...** *(Tace, aşteptând un răspuns sau măcar o întrebare.)*

BOLOGA *(uluit):* **Domnule căpitan...**

KLAPKA *(oftînd greu, cu faţa totuşi luminată):* **Mă înăbuşe laşitatea, Bologa! Nu mai pot! Am crezut că, tăinuind-o, voi scăpa de ea şi acuma, iată, mă gîtuie... Ai văzut privirea lui Svoboda subt ştreang? Dispreţul şi mîndria şi nădejdea...? Asta-i moartea noastră eroică, Bologa! Pe frontul italian un român a fost spînzurat pentru aceeaşi vină... Am văzut perfect, a avut aceeaşi privire în faţa morţii... Atunci însă n-am priceput nimic. Abia peste cîteva luni mi-am dat seama, în groază şi în laşitate... Trei ofiţeri din regimentul meu, unul chiar din divizionul meu, toţi cehi, au fost prinşi într-o noapte, între linii, cu planuri şi hărţi şi cu secrete. Du eram să fiu al patrulea, dar în ziua plecării am primit de-acasă o scrisoare şi m-am ascuns ca un hoţ. Scrisoarea mi-a reamintit casa, copilaşii, nevasta, în scrisoare am găsit speranţe de viitor şi de fericire, am găsit iubire multă, toată iubirea mea... Cum să risc eu toate acestea pentru... pentru ceva... pentru un vis?... Totuşi pe urmă am fost trimis şi eu cu dînşii în faţa Curţii Marţiale, ca complice. Şi acolo m-am lepădat de ei ca de lepră şi am tăgăduit şi m-am agăţat cu desperare de viaţa asta ruşinoasă! Iar ei au tăcut şi nici măcar nu m-au dispreţuit... Apoi, cînd li s-a citii ameninţarea spînzurătorii, au strigat toţi trei, într-un glas, „Trăiască Boemia!", în vreme ce eu tremuram ca un biet cerşetor, de milă... Ba, ca să dovedesc tuturor cît sînt de nevinovat, m-am dus şi la execuţie... Vezi pînă unde poate merge laşitatea!... Dîngă sat e o pădure prin care armata şi-a croit drumuri speciale, ferite de aeroplanele italiene, pentru trebuinţele frontului. Am mers cu convoiul de execuţie şi am ajuns într-o poiană largă. M-am uitat împrejur să caut stîlpii spînzurătorilor. Stîlpi nu erau dar, în schimb, în fiecare copac atîrnau oameni, agăţaţi de crengi, cu capet le goale şi cu tăbliţe de gît, pe care scria „trădător de patrie" în trei limbi. Mi-a îngheţat inima-n piept şi totuşi n-am îndrăznit să tremur. Ca să-mi pot tăinui mai lesne înfiorarea, mi-a trecut prin minte să-i număr, să văd cîţi sînt... închipuieşte-ţi ticăloşie de om! Dar cum să-i numeri, cînd toată pădurea era plină de spînzuraţi? Ori poate că numai groaza m-a făcut să-mi pară mai mulţi?... Atunci am închis ochii, gîndindu-mă cu mirare stupidă: „Asta-i pădurea spînzuraţilor..." Apoi i-au spînzurat pe toţitrei deodată şi pe acelaşi copac, un fag bătrîn, cu tulpina scorburoasă. Cînd le-au pus ştreangul de gît m-am uitat bine în ochii lor: străluceau cumplit, ca nişte luceferi prevestitori de soare, încît toată faţa lor părea scăldată într-o lumină**

de glorie. Atunci m-am simțit mîndru că sînt frate cu cei strălucitori de sub ştreang şi am dorit şi eu moartea cu o însetare uriaşă! Dar numai o clipă, o singură clipă! Pe urmă am privit zvîrcolirile trupurilor, am auzit pîrîitul crengilor şi numai inima îmi tremura încet, fricoasă, hoțeşte, ca nu cumva s-o audă cineva... Paste cîteva zile am fost mutat aci, ca suspect... Acuma vezi, Bologa, de ce am fost mutat şi de ce are să mă întrebe generalul?... Şi crezi că am plîns cel puțin după ce m-am întors de la pădurea spînzuraților? Sau măcar în tren, venind încoace?... M-am bucurat, Bologa, auzi, că trăiesc, c-am scăpat de pădurea spînzuraților! Pînă adineaori m-am bucurat, pînă cînd am nemerit la execuția lui Svoboda. Acolo de-abia mi-am dat seama că a venit după mine pădurea spînzuraților, că mă ispiteşte mereu, că...

Klapka se opreşte brusc, cu ochii mari şi plini de groază.

BOLOGA *(înduioşat, mişcat, şoptind):* Domnule căpitan, pădurea spînzuraților....

KLAPKA *(simplu):* Acuma înțelegi, Bologa?

De-afară se aude o doină, cîntată de un glas simplu, o tînguire tărăgănată.

BOLOGA *(după ce ascultă un răstimp, frămîntat):* Şi Patre nu mai îacatează cu cîntecul lui!... Cîntec de la noi!... Nu mai încetează...

Cortina

TABLOUL III

Un adăpost subpămîntean — postul de comandă al bateriei Bologa. în fund, mijloc, intrarea. în colțul sting, fund, un pat de scînduri; alături, pe perete, cuiere cu haine, arme ele. In dreapta. în față, o masă improvizată cu hărți, compasuri, cărți, farfurii goale etc. Pe peretele din dreapta, telefonul. Două-trei scaune, fără spetează. E noapte. O lampă de petrol atîrnă din tavan. Cînd se ridică cortina, se aude un bombardament viu, de artilerie. Bubuiturile se răresc însă treptat şi apoi încetează complect, în scenă se află Petre, ordonanța lui Bologa.

PETRE *(înalt, spătos; ghemuit într-un colț, citeşte „Visul Maicii Domnului"; cînU bubuiturile sînt mai puternice îşi face cruce.)*

După ce încetează bombardamentul, urmează o tăcere mai lungă. Apoi năvăleşte înlăuntru un sublocotenent, radios.

SUBLOCOTENENTUL *(cu casca de oțel în cap, asudat şi murdar cum vine de la tunuri, foarte agitat, se repede la telefon):* Alo!... Comandamentul regimentului, repede, repede!... Alo! Regimentul?... Da! ... Raportați imediat domnului colonel că bateria locotenentului Bologa a distrus reflectorul duşman... Da, 1-a distrus!... Cînd?... Acuma, adineaori... n-ați auzit tunurile?... Cinci minute, maximum zece de cînd... Nu, nu, acuma trebuie să raportați! Nu ştiți cît de mult se interesează domnul colonel de scandalul cu reflectorul rusesc?... Ei, atunci... *(Surprins.)* Cine?... Excelența inspectează linia artileriei?... Acuma, noaptea?... Foarte bine ! Noi sîntem la datorie... Cu atît mai mult trebuie raportat rezultatul d-lui colonel ca să-1 poată comunica şi generalului cînd va veni... O veste bună nu strică niciodată... Bine, bine!... Noapte bună!... *(Vorbit.)* Au un dar ăştia de labiurouri să lungească vorba de ți-e şi silă!... Şi, mai ales, li-e [necaz][1] cînd află vreo faptă eroică, parcă ar fi duşmani... *(Către Petre, care s-a ridicat vesel.)* Ei, ce zici, Petre? S-a dus reflectorul!

[1] în var. anterioară: *„un necaz".*

PETRE *(simplu):* Bine c-a dat Dumnezeu, că prea mult sînge rău i-a făcut domnului locotenent...

SUBLOCOTENENTUL *(scoţîndu-şi casca şi aşezîndu-se):* Pe toţi ne-a sîcîit, fiindcă era o bătaie de joc... Dar stăpînu-tău i-a venit de hac... Degeaba, are [noroc!][1]... Te pomeneşti că mai ia o decoraţie sau, cel puţin, o citaţie pe divizie!

PETRE: Mai bun ar fi un concediu, don' sublocotenent, că n-am mai fost pe-acasă de nici nu ţiu minte şi...

Intră Bologa, obosit, ud, murdar.

SUBLOCOTENENTUL *(cu avînt):* Domnule locotenent, toate felicitările!... A fost [admirabil!][2] Vine a patra decoraţie... De altfel, eu am şi raportat la regiment...

BOLOGA; Mulţumesc, camarade... Numai norocul...

SUBLOCOTENENTUL: Drept să vă spun, vă invidiez, domnule locotenent... Cum n-am avut eu norocul să fiu la postul de observaţie! Nu vă închipuiţi cît aş fi dorit să-1 distrug eu. Poate că, în sfîrşit, primeam şi eu o medalie... N-am nici una pînă acuma... în sfîrşit! Bine, cel puţin, că onoarea revine totuşi bateriei noastre...

BOLOGA; Sînt obosit... Trei ceasuri am stat în ploaie. Teodolitul e ferit, dar coperişul observatorului e numai spărturi şi şivoaiele de apă rece mi s-au scurs în spinare tot timpul. Pe urmă, cînd a stat ploaia, a început vîntul... *(Schimbînd tonul.)* [Eu mă bucur][3] mai ales pentru comandantul nostru, care ajunsese să creadă că e suspectat de colonel din pricina reflectorului....

1 în var. anterioară: *„şi noroc".*
[2] în var. anterioară: *„ceva admirabil".*
[3] în var. anterioară: *„în orice caz mă bucur".*

SUBLOCOTENENTUL: Apropos... îmi spuse de la regiment adineaori, cînd am raportat, că generalul are să inspecteze în noaptea asta linia artileriei şi că...

BOLOGA: Asta e ceva nemaipomenit!... Excelenţa să-şi tulbure somnul cu inspecţii nocturne?... Se vede că tot din cauza reflectorului... Atît mai bine! Noi sîntem întotdeauna gata şi de lupte şi de inspecţii... Totuşi, du-te tu şi ia seama puţin să fie toate în ordine!... Aşa, dragul meu!

SUBLOCOTENENTUL *(privindu-şi casca):* încă o dată, toate felicitările!...

BOLOGA *(strîngîndu-i mîna cu căldură):* Eşti un băiat de inimă... Ai, du-te!... Vin şi eu pe urmă, numai să mă încălzesc puţin!...

Sublocotenentul iese.

BOLOGA *(dezbrăcîndu-se):* Hai, Petre, dă-mi altă tunică!... Mi-a îngheţat spinarea!... *(în vreme ce Petre îl serveşte.)* Ce s-a mai întîmplat pe-aici?... Bine toate?

PETRE: Bine, don' locotenent... Aţi primit şi o scrisoare... Uite-o colo, pe masă; am pus-o s-o găsiţi, dacă cumva n-aş fi aici cînd veniţi...

BOLOGA *(înviorat):* Unde?... *(Repezindu-se la scrisoare şi desfăcînd-o.)* De ce nu spuneai, bre creştine? *(Citind, se înduioşează, iar la urmă se mohoreşte de tot.)*

PETRE *(supus):* E vreo veste rea de-acasă, don' locotenent?

BOLOGA *(izbucnind furios):* Ce veste, măgarule?... Ce-ţi pasă ţie?... Numai acasă îţi umblă gîndurile, afurisitule, mereu acasă!...

PETRE *(înlemneşte în poziţie, speriat).*

BOLOGA *(după o pauză, întîlnind ochii soldatului, i se potoleşte mînia; se duce pînă la intrare, se întoarce; trist, ca unui prieten):* **Sînt amărît, Petre, şi nu ştiu ce am... O, doamne, războiul ăsta...** *(Se cutremură înfricoşat.)*

PETRE *(liniştit, cu lucire sumbră de pocăinţă în ochi):* **Pedeapsa lui Dumnezeu e războiul, don' locotenent, pentru păcatele oamenilor.**

BOLOGA: **Dar dacă nu-s pedepsiţi păcătoşii, ci tocmai cei asupriţi?**

PETRE *(cu mare credinţă):* **Dumnezeu ţine cumpăna dreaptă... Moartea nu-i pedeapsă. Viaţa e pedeapsă, don' locotenent.**

BOLOGA *(continuînd să se îmbrace, simplu):* **Tu ştii pe protopopul Groza de la noi, Petre? Moşneagul cela de optzeci de ani...**

PETRE: **Cum nu, don' locotenent...**

BOLOGA: **Ei, îmi scrie mama că l-au ridicat ungurii şi l-au dus cine ştie unde să-1 interneze, din ordinul notarului Pălăgieşu, pentru că a predicat de pe amvon să nu-şi părăsească oamenii limba strămoşească şi nici credinţa în Dumnezeu... Parcă nici nu-ţi vine a crede! Şi în vremea asta noi, aici, ne primejduim viaţa pentru...**

Intră căpitanul Cervenko.

CERVENKO: **Mergeam spre tranşeele mele şi am auzit c-ai distrus reflectorul ruşilor... Frumoasă ispravă, Bologa, dar eu nu te felicit. Nu ştiu de ce, dar mie îmi pare rău c-aţi nimicit jucăria muscălească... Aţi ucis lumina, Bologa!**

BOLOGA: **Şi eu am avut o clipă de remuşcare, domnule căpitan, mărturisesc, dar mi-am luat seama.** *(Bătîndu-şi inima cu palma.)* **Aici e lumina, domnule căpitan!**

CERVENKO: **Da, da, ai dreptate! Aici e lumina şi suferinţa... Aici e toată lumea... Din nenorocire, prea puţini vor să înţeleagă asta... A, dar astea-s vorbe, Bologa... Realitatea e alta... Realitatea e că la noapte, auzi tu, în noaptea asta, iar o să ne atace ruşii!**

BOLOGA *(necrezător):* **Nu se poate... N-avem nici o informaţie... Şi de ce ne-ar ataca tocmai acuma?... N-are r.ici un sens...**

CERVENKO *(plîngător):* **Bologa, e sigur... O patrulă mi-a adus ştirea, pe înserat, că dincolo se fac pregătiri grăbite... De-aceea am venit pe-aci, să [dau de veste][1] colonelului... A rîs! Zice că astea-s sperietori, zice că... Şi totuşi, Bologa, ai să vezi! Aşa a fost totdeauna...**

BOLOGA: **La urma urmelor...**

CERVENKO: **Da, fireşte, la urma urmelor... Toate-s în zadar. Măcar de-aş putea dormi... De cîteva nopţi n-am închis de loc ochii... Stau cu** *Biblia* **în braţe şi mă chinuiesc...Noapte bună!**

Cînd dă să iasă, intră căpitanul Klapka.

KLAPKA *(foarte vioi):* **Ei, camarade, pe-aici, aşa tîrziu?... Cel puţin mai stai cîteva minute şi cu mine...**

CERVENKO *(ieşind):* **Eu sînt o fire tristă şi amărîtă... De ce să-ţi stric buna dispoziţie... Noapte bună!**

KLAPKA *(uitîndu-se după el):* **Bine zici!... Noapte bună!...** *(Către Bologa.)* **Ciufut bărbat ruteanul ăsta! într-adevăr, [m-ar fi plictisit mai ales**

[1] **în var. anterioară:** ***„dau de veste discret".***

acuma][1] cînd, în sfîrşit, am motive să fiu cel puţin liniştit!

BOLOGA: **Desigur, am scăpat de reflector, aşa că...**

KLAPKA *(luîndu-şi seama):* **A, adevărat! Iartă-mă [Bologa][2]... Fireşte, ai salvat onoarea diviziei întregi... Dar, îţi spun drept, [uitasem][3]... Aşa-i omul! Cîtă spaimă am tras [şi totuşi][4]... Că doar ştii prea bine [cum][5] îmi închipuisem că colonelul umblă să mă mănînce şi alta nu, [din pricina reflectorului][6]. Ce vrei, ca omul cu buba... în sfîrşit, [astăzi][7] i-am spus verde pentru ce am fost mutat aci, bătîndu-mă în piept, fireşte, că sînt nevinovat, că... M-a ascultat, m-a ascultat şi la urmă mi-a zis, fără pic de imputare, înţelegi, mi-a zis: „Ştiu... Aşa vin nenorocirile asupra oamenilor..." Şi atîta tot!... Apoi, [am conversat][8] despre Viena, despre operete, despre americani, în sfîrşit, absolut prieteneşte... Ba se vede că a prins şi simpatie de mine, fiindcă mi-a dat o dovadă definitivă de încredere, o dovadă hotărîtoare... Anume, în mod absolut confidenţial, mi-a comunicat o mare taină oficială... aşa că, de-acuma încolo, nu mai am nici o grije, [sînt asigurat!]**[9]

BOLOGA *(indispus, aproape cu imputare):* **Ce importanţă are pentru noi o taină oficială?... Şi încrederea şi bănuiala sînt deopotrivă de chinuitoare...**

[1] în var. anterioară: *„ar fi fost în stare să mă plictisească tocmai acuma".*
[2] în var. anterioară: *„Bologa, nici nu te".*
[3] în var. anterioară: *„uitasem reflectorul".*
[4] în var. anterioară: *„din pricina lui".*
[5],[6] Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.
[7] în var. anterioară: *„azi".*
[8] în var. anterioară: *„am vorbit".*
[9] în var. anterioară: *„sînt liniştit".*

KLAPKA *(cu căldură):* **Nu, nu! Să nu exagerăm. Oamenii de treabă sînt pretutindeni şi în toate neamurile. De ce să exagerăm!...** *(Abia acuma vede pe Pt-tre, care aranjează lucrurile la pat; repede.)* **Du-te, băiete, şi lasă-ne singuri că avem de vorbit... O să mai aranjezi pe urmă!** *(Petre iese.)* **Fi bine, dragul meu, colonelul, indiferent de situaţia lui, e un om, asta trebuie s-o recunoaştem!... De altfel, secretul ne interesează şi pe noi, fiindcă e vorba de schimbarea diviziei. Din Italia e pe drum o divizie obosită, care vine să ne înlocuiască...**

BOLOGA: **Atunci noi trecem iar pe frontul italian?**

KLAPKA *(repede, cu oarecare mîndrie):* **Nu, nu pe frontul italian. Pe frontul românesc...**

BOLOGA *(îngălbenind, repetă maşinal):* **Pe frontul...**

KLAPKA *(dîndu-şi seama, murmură):* **Iartă-mă, prietene... Am uitat că tu... Sînt un...**

BOLOGA *(sărind brusc în picioare, aleargă de ico-colo, frîngîndu-şi mîinile şi şoptind desperat):* **Nu se poate... nu se poate... nu se poate...**

KLAPKA *(zăpăcit, fără convingere):* **Dinişteşte-te, Bologa, ce Dumnezeu... Da urma urmelor, viaţa nu merge fără compromisuri, fără jertfe şi...**

BOLOGA *(oprindu-se deodată în faţa lui, cu glas arzător):* **Orice... orice, numai asta nu se poate!... Asta ar fi o... o... o..-.**

KLAPKA *(îl apucă repede de braţ, vrînd să-l facă să vorbească mai încet).*

BOLOGA *(se încurcă, pleacă fruntea, sfîrşeşte murmurînd): O...* **o crimă!**

KLAPKA *(înăbuşit, cu ochii spre intrare):* **Aşa e, dar ce putem noi face?... Eu pricep şi împărtăşesc zdruncinarea ta. To?uşi, voi aveţi şi mîngăierea**

că baremi există şi în tabăra cealaltă fraţi care luptă pentru mîntuirea voastră. Pe cînd noi nici n-avem încotro să ne aruncăm privirea! Pentru noi singurul mijloc de-a fi eroi este să murim spînzuraţi!...

BOLOGA *(copleşit, se lasă pe un scaun, bolborosind):* **Cu toate astea...**

KLAPKA *(cu mai multă siguranţă):* **O crimă imensă e războiul în general, dar, mai ales, războiul Austriei! Cînd un popor de acelaşi sînge ia armele, cu sau fără dreptate, cel puţin se ştie că izbînda va fi spre folosul tuturor şi, prin urmare, fiecare om poate muri cu credinţa că s-a jertfit pentru binele neamului său. La noi însă, în Austria asta bolnavă, iu^te stăpîni urîţi şi-au trimis robii să moară, ferecîndu-şi propriile lor lanţuri... Atunci? în mijlocul vălmăşagului de crime, ce mai contează o crimă micuţă relativ, care-ţi striveşte ţie sufletul? Cui îi mai pasă aici de sufletele noastre?**

BOLOGA *(nerăbdător):* **Atunci urmează să...**

KLAPKA *(grav, cu resemnare îndurerată):* **Să mergi unde vom merge toţi! Să faci ce vom face toţi şi să-ţi închizi ermetic toate porţile sufletului, pînă ce va sosi pacea sau se va prăbuşi lumea, sau pînă ce-ţi va veni şi ţie rîndul să mori şi să scapi, în sfîrşit, de toate chinurile!**

BOLOGA *(tresărind, cu protestare în glas):* **Dar dacă eu nu vreau să mor?... Nu vreau, nu mai vreau!... Acuma trebuie să trăiesc! Acuma nu mai vreau să mor!**

KLAPKA *(după o clipă de tăcere, cu o fluturare de zîmbet sfios):* **Mie nu-mi şade bine să-ţi vorbesc ţie de moarte, ştiu... De frica morţii sau de dragul vieţii, poate câ-i acelaşi lucru, eu sînt laş... da, da, recunosc şi mărturisesc, sînt în stare să înghit orice ruşine, orice umilire... Totuşi, mi-am zis de multe ori, uite-aşa cum mă vezi, mi-am zis că morţii sînt cei mai fericiţi, fiindcă ei cel puţin au pus cruce tuturor durerilor... Mi-eşti drag, Bologa, şi dacă n-ai fi fost tu aici, n-aş fi avut atîta încredere în mine însumi... Dar vezi, chiar noi, care ne-am apropiat sufletele prin suferinţe comune, şi noi trebuie să ne împărtăşim pînă şi zbuciumările cele mai tainice într-o limbă străină, duşmană! Atunci cum să nu-i invidiem pe cei morţi, Bologa?**

BOLOGA *(nemaiascultîndu-l de mult, cu un fir de nădejde):* **Şi d-ta crezi că e sigur...?**

KLAPKA *(după o scurtă ezitare, hotărît):* **Din nenorocire, nu încape nici o îndoială, dragul meu... Divizia de schimb a plecat din Italia. Mîine, poimîine, are să sosească. într-o săptămînă ne va lua locul şi peste alte cîteva zile noi vom fi în Ardeal, pe frontul...** *(Subt focul privirii lui Bologa, tace brusc şi lasă capul înpămînt.)*

BOLOGA *(porneşte de colo pînă colo, respirînd greu. O pauză. Se opreşte iar în faţa lui Klapka, hotărît):* **Domnule căpitan, te rog... te implor... Scapă-mă... D-ta mă poţi scăpa! ... Nu vreau să mă duc pe frontul...**

KLAPKA *(ridică ochii la el, neînţelegînd ce vrea.)*

BOLOGA *(tot mai înfrigurat):* **Trebuie să se găsească un mijloc de salvare!... Mutaţi-mă la un regiment care rămîne aici!... Ori trimiteţi-mă înapoi în Italia, oriunde, numai acolo nu!... Voi lupta ca şi pînă azi, jur! Voi... Am trei me-**

dalii de vitejie, toate trei dobîndite cu... Numai acolo nu pot merge... Acolo presimt că am să mor... Şi nu vreau să mor! Trebuie să trăiesc! *(Cade -pe patul de scînduri, cu obrajii în palme, biruit de lacrimi.* **0** *pauză punctată de suspinele lui.)*

KLAPKA *(într-un tîrziu):* **Ei, te-ai mai răcorit?... Atunci putem vorbi ca doi bărbaţi, ba chiar ca doi soldaţi... Adevărul este că în război nu trebuie să gîndeşti, ci să lupţi... Cel puţin aşa perora deunăzi, la cvartir, un general care, fireşte, nu prea văzuse încă frontul. Totuşi lucrurile astea e nevoie să le cumpănim bine, bine şi fără pripire, altfel... De-ai chibzui puţin, ai vedea că eu n-am nici o putere. Eu nu pot propune nimic, fiindcă sînt stigmatizat: ceh, adică trădător... Pentru cei de seama noastră s-au inventat mitralierele din spatele liniilor, menite să ne aţîţe elanul eroic în caz de şovăire... Dacă aş îndrăzni eu să te propun pentru mutare, imediat am fi suspectaţi amîndoi! Imediat! Un ceh, cu antecedentele mele, să ia partea unui român?... Nici nu-ţi închipui ce tămbălău, ce... Numai generalul te-ar putea salva, dacă ar fi om şi ar avea inimă... Crezi însă tu că tocmai generalul Karg...**

BOLOGA *(care se ridicase şi ascultase ursuz, strigă deodată):* **Am să mă prezint generalului... Zicea că vine să inspecteze linia artileriei... Tocmai bine soseşte... Adineaori am distrus reflectorul şi, prin urmare...**

KLAPKA *(speriat, în şoaptă):* **Astîmpără-te, Bologa!.. Te rog!... Ce, tu nu cunoşti pe generalul Karg? Doar ţi-e comandant de aproape un an... Karg? Un cîine, un... Ar fi capabil, drept răspuns, să te trimită direct la Curtea Marţială...**

BOLOGA *(furios, scrîşnind dinţii):* **Atunci ar urma să plec fără să încerc cel puţin a mă împotrivi sau a ocoli ticăloşia?**

KLAPKA *(liniştit):* **Ascultă sfatul meu, prietene... Sînt mai bătrîn ca tine şi am îndurat multe în viaţă... Războiul n-are altă filozofie decît norocul. Lasă-te deci în grija norocului. Parcă în doi ani de zile moartea nu ţi-a cîntat la urechi pe toate glasurile? Şi totuşi norocul te-a ocrotit. Poate că te iubeşte norocul, Bologa, mereu... Nu-1 zgîndări, nu-1 stîrni... Lasă-1...**

BOLOGA *(abătut deodată, cutremurîndu-se, murmură):* **Şi cum simt că acolo mă aşteaptă o primejdie cumplită!... Niciodată n-am avut presimţiri atît de...**

KLAPKA.- **Primejdiile sînt azi pretutindeni, în aer, pe front, acasă, în toată lumea. însăşi bătrîna noastră planetă se pare că trece printr-o zonă de primejdii... Ce să facem? Norocul singur e scutul tuturor... Aşa!... Ascultă-mă pe mine... Mai chibzuieşte şi o să-mi dai dreptate!... Dar fără patimă! Fără pripire!... Calm! Calm!...** *(S-a sculat încet, şi-a pus casca în cap, gata de plecare.)*

BOLOGA *(privindu-l în ochi, în şoaptă):* **Decît să mă duc acolo, mai bine trec la muscali!**

KLAPKA *(calm):* **Uşor de zis, dar dacă nu izbuteşti, ştii ce te aşteaptă...! Ţi-am povestit deunăzi despre cei trei... Şi ei au vorbit ca tine, ba şi mai năzdrăvan... Iar azi poate că sînt tot în pădurea spînzuraţilor, ca să îngrozească pe alţii!**

BOLOGA *(cu încredere):* În privința asta eu n-am nici o grijă. Cînd ar fi să mă prindă, m-aş împuşca şi aş isprăvi repede comedia... În orice caz, eu n-am să mor spînzurat, asta ți-o garantez!

KLAPKA: Aşa mi-au garantat şi ei, dragă prietene, dar împrejurările au fost mai puternice decît hotărîrea lor... De aceea zic: ia seama, nu te juca cu norocul! Sînt mii şi zeci de mii în situația ta şi destinul le poartă de grije tuturor cum crede de cuviință... *(AUglas.)* Vezi, dacă cumva vine într-adevăr, generalul în inspecție, să găsească toate în ordine... Şi... sus capul, Bologa! *(îi strînge mîna fierbinte şi iese repede.)*

BOLOGA *(rămîne pironit în acelaşi loc, cu ochii în gol. 0 pauză. Se Irînteşte pe pat şi rămîne cu fața în sus, şoptind dîrz):* Nu se poate... nu se poate...

PETRE; *(intră uşor şi continuă să aranjeze în cuiere hainele stăpînului său.)*

BOLOGA *(ridicîndu-se şi privind lung pe soldat, zice apoi iscoditor):* Ştii vestea, Petre? Peste vreo săptămînă, cel mult două, mergem acasă, în Ardeal...

PETRE *(începînd să se închine):* Bogdaproste! Bine c-a dat Dumnezeu şi Maica Precista, că alții tot au mai fost cîte-o săptămînă, unii şi mai mult, numai noi parcă sîntem ciumați...

BOLOGA *(zîmbind răutăcios; batjocoritor):* Da' ce, tu crezi că ne ducem să petrecem? Ehe, mai pune-ți pofta-n cui, bădiță! Ne ducem tot la bătaie... să ne batem cu românii...

PETRE *(speriat):* Vai de mine, don' locotenent! Doamne fereşte! *(închinîndu-se.)* Doamne apără-ne şi nu ne părăsi!... Mare păcat, don' locotenent... Apoi să nu-i trăznească Dumnezeu din senin?...

BOLOGA *(satisfăcut de indignarea soldatului, trist):* Aşa-i, Petre... Mare păcat... Şi cu toate astea... *(Umblă agitat de colo pînă colo.)*

Iatră locotenentul Gross.

GROSS *(intrînd cu băgare de seamă, se apropie ironic):* Unde eşti, eroule?... Bună seara!... Vezi că soseşte generalul... Moment istoric! Moşul [s-a deranjat][1] să inspecteze frontul şi încă noaptea... Probabil că rîvneşte o decorație mare şi umblă să o merite.

BOLOGA: Şi tu, fireşte, faci parte din suită...

GROSS: Da... A, dar uitasem ce e mai de seamă... Bravo, filosofule! Ai mai omorît cîțiva o meni pentru o tinichea... Are să te felicite generalul, bravo!

BOLOGA *(ofensat):* Ascultă, Gross! Cînd vei înceta tu să execuți ordinele, atunci să faci imputări altora! Pînă atunci, puțină modestie...

GROSS *(mereu batjocoritor):* Eu execut ordinele, adevărat. Eu săvîrşesc sau ajut barbaria, dar cu greață, amice! Nu cu entuziasm, ca alții!... Eu nu caut să mă disting!

BOLOGA *(privindu-l drept în ochi):* Mai bine ai căuta să-ți potriveşti fapta cu vorba!... E uşor să vorbeşti, dar...

GROSS *(cu un zîmbet acru):* Am să te văd mîine, poimîine, pe frontul românesc! Acolo să te văd...

BOLOGA *(tresărind):* Eu nu voi merge niciodată acolo...

GROSS: Parcă cineva are să te...

Gross trebuie să-şi curme vorba, fiindcă intră precipitat Klapka.

[1] În var. anterioară: *„s-a deranjat aevea"*.

KLAPKA *(oficial, milităros):* **Locotenent Bologa, atenție... Excelența Sa...** *(Intorcîndu-se spre intrare, către generalul care încă nu se vede.)* **Poftiți, excelență... Pe-aici... Aici e postul de comandă al bateriei Bologa...**

Apare generalul Karg, însoțit de cîțiva ofițeri, care rămîn în fund, unde se furişează şi Gross. Petre a înlemnit într-un colț.

BOLOGA *(salutînd):* **Excelență...**

KARG *(se apropie de el, examinîndu-l; îi întinde apoi mîna, voios):* **Bravo, Bologa!... Mi s-a raportat fapta d-tale şi am ținut mult să te felicit personal... Am ținut... da... negreşit...**

BOLOGA *(simplu):* **Vă mulțumesc, excelență!**

KARG *(îl măsoară mulțumit de sus pînă jos de cîteva ori, îl bate prieteneşte pe umăr):* **Te voi propune pentru medalia de aur... Fii sigur că vei avea-o!... Un militar ca d-ta merită toate distincțiile, un om al datoriei... Bravo, Bologa!... Sînt mîndru că am onoarea să comand asemenea ofițeri viteji...** *(Tace, căuttnd cuvinte. După o pauză scurtă, repetă mai apăsat.)* **Sînt mîndru... foarte mîndru...** *(Ii întinde iar mîna, vrînd să încheie convorbirea.)*

BOLOGA *(liniştit, limpede, privindu-l drept în ochi):* **Excelență, vă rog dați-mi voie să vă fac o rugăminte!**

KARG *(neplăcut surprins, face doi paşi înapoi, încruntînddinsprîncene; apoi, totuşi, amical):* **Da, da... te ascult ... Un erou... cum nu... toată bunăvoința...** *(Se întoarce spre grupul de ofițeri de la intrare.)* **Un moment, domnilor!**

Ofițerii dispar; de asemenea şi Petre.

KARG *(continuînd):* **Da... Poftim!**

BOLOGA *(are o mică ezitare, pleacă fruntea, tuşeşte puțin; apoi, în ochii generalului, vorbeşte repede, sacadat):* **Ştiu, excelență... am aflat că divizia noastră, peste cîteva zile, are să plece în altă parte... pe alt front...**

KARG *(nedumerit):* **Exact...**

BOLOGA *(cu un nou imbold):* **Atunci, excelență, vă rog să-mi faceți favoarea de-a mă lăsa pe mine aici... Ori, dacă aici nu se poate, atunci pe frontul italian...**

KARG *(îl măsoară mirat):* **Bine... Deşi îmi pare rău că te pierd... Un ofițer eminent, viteaz, ca d-ta... Dar, fiindcă doreşti mult... Totuşi, cred că ar fi mai bine aici decît în Italia...**

BOLOGA *(cu bucurie şi nădejde):* **Chiar şi acolo, excelență... Am fost cîteva luni pe Doberdo şi, la urma urmelor, aş prefera...**

KARG *(gînditor):* **Bine... bine... Nu pricep însă de ce n-ai merge cu noi? Divizia mea are o misiune sfîntă în Ardeal! O misiune măreață... Da!... Duşmanul a pîngărit pămîntul țării... Acolo, valahii...** *(Se întrerupe brusc, se retrage cîțiva paşi, scormonind cu privirea pe Bologa. O tăcere grea, cîteva secunde. Apoi izbucneşte deodată, aproape răguşit.)* **Dumneata eşti român?**

BOLOGA *(repede):* **Da, excelență!**

KARG *(repetă uimit şi enervat):* **Român!**

BOLOGA *(mai hotărît, întinzîndu-se şi scoțînd puțin pieptul):* **Român!**

KARG *(după cîteva clipe, bănuitor, cercetător):* **Da... bine... fireşte... De... desigur... Dar atunci mă miră rugămintea d-tale... foarte mult... Mi se pare că d-ta faci distincție între duşmanii patriei?**

BOLOGA *(calm, neclintit, simplu):* Excelenţă, am conştiinţa că douăzeci şi şapte de luni am luptat aşa încît să pot sta cu fruntea sus în faţa oricui. Nu mi-am cîntărit niciodată datoria. Mi-am dăruit tot sufletul şi tot entuziasmul. Azi însă mă aflu într-o imposibilitate morală...

KARG *(se cutremură, parcă l-ar fi pălmuit, se repede furios la el cu braţele ridicate, răcnind):* Ce?... Imposibilitate morală?... Ce vorbe sînt astea? Cum îndrăzneşti?... Eu nu cunosc asemenea fleacuri care ascund pur şi simplu laşitatea unor oameni fără sentimente patriotice... Nu cunosc, înţelegi?... Nu vreau să cunosc!

BOLOGA *(vrînd să protesteze):* Excelenţă...

KARG *(congestionat de mînie):* Nu-ţi permit să mai vorbeşti, ai înţeles?... Fiecare cuvînt al d-tale ar merita un glonte! Gîndurile ce se ascund în dosul vorbelor d-tale sînt criminale!... înţelegi?... Criminale!... O, o!... Va sa zică asta e vitejia d-tale?... Uite pe cine vreau eu să propun pentru medalia de aur! Poftim!... Medalie de aur!... Glonte, nu medalie! *(îi aruncă o privire dispreţuitoare şi-i întoarce spatele, strivind în dinţi o înjurătură şi smucindu-şi mustaţa cu mîna.)*

BOLOGA *(după o pauză, mereu senin):* V-am făcut o rugăminte, excelenţă, în credinţa că veţi binevoi a înţelege starea mea sufletească... De aceea mi-am îngăduit a vă vorbi ca de la om la om...

KARG *(care se oprise lîngă masă pufnind, se întoarce iar spre dînsul, mai stăpînit):* Eu nu ascult astfel de rugăminţi şi nici nu stau de vorbă cu astfel de oameni!... înţelegi?... De altfel, am vorbit prea mult cu d-ta... *(îl măsoară cu sârbă din cap pînă-n picioare.)* Nerecunoscătorule! *(Iese mormăind, fără să-i dea mîna.)*

BOLOGA *(îl urmăreşte din ochi pînă dispare, mai rămîne un răstimp pe loc, apoi ridică din umeri, murmurînd singur):* Excelenţă, vă rog mult să... *(Iar ridică din umeri, desperat. Pe urmă umblă un răstimp lung prin încăpere, cu ochii în pămînt, gînditor. în sfîrşit se opreşte lîngă masă şi se uită împrejur, parcă s-ar mira că se găseşte aici. Se simte uşurat şi hotărît. Murmură.)* Petre... Petre... adică nu... n-am nevoie... *(Se aşează la masă, găseşte hîrtie şi începe să scrie cu febrilitate.)*

O pauză.

KLAPKA *(intră încet, se opreşte puţin în uşă şi priveşte lung pe Bologa. încet, cald):* Bologa... eşti singur...

BOLOGA *(sare în picioare speriat, parcă l-ar fi surprins asupra unei fapte urîte, încercînd să ascundă hîrtia pe care scriz; nesigur):* Da, domnule căpitan.. Ordonaţi!...

KLAPKA *(se apropie cu mîinile întinse, foarte cald):* Acuma pot să te felicit şi eu, dragă prietene. Din toată inima! *(îi strînge mîinile.)*

BOLOGA *(zîmbind amar):* Adevărat, numai d-ta nu m-ai felicitat încă... adevărat! Pentru vitejia...

KLAPKA *(întrerupînd, cu un fior):* Pentru vitejia de-a fi spus generalului ce i-ai spus!

BOLOGA *(mirat):* Ai şi aflat?... Oficial?... V-a spus generalul ce...

KLAPKA: Aş, ce general?... Generalul, cum a ieşit de-aci, a şters-o la cartier... A venit un ofiţer de stat major, i-a şoptit ceva şi a uitat de inspecţie. Se vede că i-a adus o veste gravă, cine ştie

ce... Poate că, într-adevăr, au să ne atace ruşii sau poate altceva... Indiferent! Să-1 ia dracul!... Nu de la general, dragă Bologa... [Din înfăţişarea][1] ta, din mîndria şi liniştea ta... Nici nu e nevoie să-mi povesteşti ce s-a petrecut! Ochii tăi îmi spun tot, tot!... O, măcar de-aş putea fi şi eu ca tine, bărbat!... Dacă am fi toţi aşa, într-un ceas s-ar sfărîma lanţurile!... îmi închipuiesc cum s-a zborşit şi cum s-a înfuriat moşul... Trebuie să fi fost interesant şi... *(Deodată, cu o curiozitate entuziastă.)* Ei, şi acuma ce ai de gînd să faci?

BOLOGA *(după cîteva clipe, poarte calm):* Acuma?... Acuma voi trece la muscali!

KLAPKA *(rămîne o clipă uluit, parcă nu s-ar fi aşteptat la acest răspuns, apoi se uită speriat împrejur să nu fi auzit cineva vorbele lui Bologa, pe urmă cu glas rebegit de spaimă, şoptit):* Ai nebunit, omule?... Să nu mai spui astfel de copilării, că ne pomenim amîndoi atîrnaţi în vreun copac, ca doi coceni stricaţi!

BOLOGA *(surîde, apoi simplu):* Acum o lună, chiar acum trei zile, nici n-aş fi îndrăznit să mă gîndesc la dezertare... M-aş fi dispreţuit eu însumi cel dintîi... Fiindcă pînă [în clipa asta][2] am fost alt om... îmi face impresia, cînd mă uit înapoi, c-am purtat în mine viaţa unui străin... Totdeauna mi-am închipuit sufletul omului ca o visterie cu odăi multe, unele pline de comori, altele deşarte. Mulţi oameni, cei mai mulţi, trăiesc toată viaţa în cămăruţele cele goale şi

[1] în var. anterioară: *„Am aflat din înfăţişarea".*
[2] în var. anterioară: *„azi".*

deschise, fiindcă celelalte sînt zăvorite cu lacăte grele şi cheile lor zac tăinuite în focul chinurilor. Pe mine însă golul m-a înfricoşat, ca şi întunerecul. De aceea m-am străduit să găsesc cheile comorilor mele. Numai că şi comorile sînt înşelătoare. îndată ce ai descoperit una, rîvneşti pe cele mai ascunse... Poate că pe cea mai de preţ nu ţi-o dezvăluie decît moartea şi totuşi o doreşti cu lăcomia avarului... O fi zadarnică chiar şi rîvna aceasta... Fără de ea însă viaţa n-ar mai avea nici o valoare şi nu s-ar deosebi întru nimic de viaţa unei gîngănii!... [Acuma][1] simt c-am descoperit o comoară nouă şi trebuie s-o apăr cu orice jertfă!

KLAPKA *(întrerupînd nerăbdător):* Ce comori? Ce comori? .. .Astea-s nerozii, prietene!.. .Fraze, Bologa, şi visuri bolnave!... Realitatea e războiul cu moartea la braţ!... Dasă închipuirile, dragul meu, care cel mult complică şi amărăsc viaţa aceasta destul de afurisită!

BOLOGA *(enervat):* Domnule căpitan, dacă ţii la mine, te rog din suflet să nu-mi mai dai nici un sfat!... *(Mai liniştit.)* Te rog foarte mult!... Crezi că mi-a fost uşor să-mi dezbrac trecutul, ca o haină murdară, şi să rămîn gol în mijlocul furtunii? Crezi că n-am încercat să mă înşel că sînt îmbrăcat, chiar după ce am simţit frigul şi ploaia biciuindu-mă?[2]... Aşa!... Te rog!... Şi... Poate că zilele acestea va începe schimbul de trupe, va să zică nu mai e timp de pierdut.

[1] în var. anterioară: *„Azi".*
[2] în var. *Ms. 5982* se afla şi următorul fragment: *„Acuma nimeni în lume nu mă va mai putea convinge să-mi arunc straiele noi şi călduroase şi să zgribulesc iarăşi în zdrenţele cele vechi şi lepădate".*

Aş risca să fiu silit a te însoţi în Ardeal... Şi asta, domnule căpitan, asta nu se poate!

KLAPKA *(îngrijorat, murmurînd):* **Te ascult şi tot nu pot crede că vorbeşti serios!... Se vede că ţi-ai pierdut minţile, ori că umbli să mori spînzurat?... Dar nu pricepi, omule, că, mai ales după întrevederea ta cu generalul, eşti urmărit pas cu pas şi că vei fi prins chiar în clipa cînd vei încerca să...**

BOLOGA *(neclintit):* **Tocmai de aceea trebuie să plec acuma, înainte de-a fi urmărit!**

KLAPKA *(desperat, pipăindu-şi gîtul):* **Atunci te cheamă spînzurătoarea!...** *(Cu frică.)* **în orice caz, eu nu vreau să ştiu nimic... nimic... Eu mă spăl pe mîini...**

BOLOGA *(liniştit):* **Aşa... Foarte bine... Nici nu vreau altceva.**

KLAPKA *(deodată poruncitor):* **N-ai să pleci nicăieri, Bologa!... Am să te împiedec eu!... Sînt comandantul tău şi te voi opri cu forţa!**

BOLOGA: **Poate că vrei să mă denunţi?... Să ştii însă că am să te împuşc dacă...**

KLAPKA *(cu furie neputincioasă, lovindu-se cu pumnii în cap):* **E nebun!... A nebunit!... Ce să fac cu nebunul?... Doamne, Doamne, ce să fac?**

BOLOGA *(apropiindu-se, mişcat):* **[Cred][1] că nici nu merit zbuciumarea d-tale, domnule căpitan... Sînt ingrat că nu te ascult, dar acuma... zi-mi adio şi îmbrăţişează-mă!**

KLAPKA *(potolit brusc, îl priveşte lung, apoi îl sărută pe amîndoi obrajii plîngînd şi mormăind):* **Adio, dragă prietene... Adio...** *(îl îmbrăţişează pînă ce se potoleşte. Apoi rugător.)* **Poate că te mai răzgîndeşti, Bologa?... Făgăduieşte-mi cel puţin că ai să mai chibzuieşti, te rog... te implor!... Ar fi îngrozitor să cazi în mîinile lor... să... să... Spăimîntător!**

[1] în var. anterioară: *„Poate".*

BOLOGA *(parcă nici nu l-ar fi auzit):* **Adio!**

KLAPKA *(îi mai strînge mîinile, apoi iese repede. După o pauză, se aude afară glasul lui, strigînd):* **Petre!... Petre!... Soldat!...**

O pauză.

BOLOGA *(care a stat pe loc nemişcat, se duce iar la masă, ia scrisoarea începută şi o reciteşte. Se aşează să continue. E nervos. Mototoleşte brusc hîrtia, mormăind):* **Inutil!... Mai bine să...** *(Desfăşoară o hartă şi începe să o studieze cu mare atenţie.)*

PETRE *(intră):* **Trăiţi, don' locotenent... M-a trimis domnul căpitan să...**

BOLOGA: **Adevărat... Unde [umbli şi tu][1], Petre?... Tocmai cînd am nevoie de tine... Hai, hai, vezi că trebuie să plec la...** *(Se întrerupe.)*

PETRE: **Nu vă culcaţi, don' locotenent?... Că mîine, cine ştie... Trebuie să fiţi odihnit...**

BOLOGA: **Da... da... mîine, cine ştie, Petre... Dar acuma nu se poate... Acuma trebuie să plec... la postul de observaţie... poate să ne atace muscalii şi...** *(Deodată, cu alt glas.)* **Petre, ştii ce foame mi-e?... Aş fi în stare să te mănînc şi pe tine, Petre.**

PETRE *(căutînd îndată merinde):* **Lăsaţi, don' locotenent, că avem ceva de îmbucat... numaidecît...**

BOLOGA *(răzgîndindu-se brusc):* **Nu, nu... lasă, Petre... Am să mănînc pe urmă... Acuma sînt grăbit... Nu mai pot zăbovi...** *(Se îmbracă bine, ajutat de Petre.)* **Unde mi-e revolverul, Petre?... Să**

[1] în var. anterioară: *„umblaşi".*

1

ş

nu-1 uit... Nu se poate să plec fără revolver... *(Petre i-l dă.)* Aşa... E încărcat?... Foarte bine...

PETRE *(simplu):* De ce nu îmbucaţi ceva, don' locotenent?... Astă-seară nici n-aţi mîncat şi...

BOLOGA: Nu mai e timp, Petre... Nu mai... *(E gata de plecare. Se uită prin încăpere, parcă şi-ar lua rămas bun. Porneşte spre ieşire. Se opreşte, bate pe umăr pe soldat; puţin mişcat.)* Ei, rămîi sănătos, Petre!

PETRE *(cald):* Doamne-ajută, don' locotenent!...

BOLOGA *(a trecut spre ieşire, fără să se mai uite la el; iese murmurînd ca pentru sine):* Doamne-ajută...

PETRE *(aşează lucrurile în încăpere, tacticos, bombănind cine ştie ce. în cele din urmă, scoate „Visul Maicii Domnului" şi începe să citească.)*

O pauză mai lungă, în care nu se aude decît şoşăitul buzelor ordonanţei. Pe urmă, brusc, de departe, porneşte un viu bombardament de artilerie. Ici-colo, cîte-o răbufnire: sînt exploziile proiectilelor căzute prin apropiere... Deodată, se aude de-afară un glas, apropiindu-se *„Domnule locoten nt... Domnule locotenent".* Pe urmă năvăleşte înlăuntru foarte agitat.

SUBLOCOTENENTUL *(strigînd mereu):* Domnule locotenent!... Atacul ruşilor, domnule locotenent!... *(Văzînd pe Petre.)* Unde-i domnul locotenent, băiete?

PETRE *(s-a ridicat):* A plecat...

SUBLOCOTENENTUL: Unde să plece?... N-auzi că ne atacă ruşii?... N-auzi că...

PETRE: Aud, don' sublocotenent, dar... *(Sună telefonul.)*

SUBLOCOTENENTUL *(la telefon):* Da... Bateria Bologa... Da... Nu e locotenentul Bologa... Docotenentul Bologa a plecat... Unde?... Nu ştiu, domnule

căpitan... Probabil că... Da, fireşte, iau eu comanda bateriei... negreşit... Imediat dau ordine... Da, răspundem la focul artileriei duşmane... vom răspunde... Se pare că atacul e general, da, pe tot frontul diviziei noastre. Focul inamic e foarte violent... Sîntem încadraţi complect... Da, am înţeles! *(Lasă telefonul.)* Unde să fie Bologa?... *(0 explozie foarte puternică zguduie adăpostul.)* Aha, asta a fost chiar în bateria noastră... *(Se repede spre ieşire, dispare cîteva clipe. 0 pauză. Se aude tot mai puternic bombardamentul, apoi focul artileriei amice, rar, cu răbufniri mai apropiate. Apoi, năvăleşte iar înlăuntru sublocotenentul, râstindu-se la Petre.)* Unde eşti, soldat?... Ce trîndăveşti aici, idiotule?... Hai, mişcă să dai o mînă de ajutor... E grav rănit domnul locotenent... O explozie de obuz 1-a...

PETRE: Vai de mine... Doamne Dumnezeule, don' locotenent...

SUBLOCOTENENTUL: Aide, să-1 ducem într-un adăpost... Repede!... A început urgia lui Dumnezeu... Au înnebunit de tot muscalii, mama lor!... *(Iese urmat de Petre.)*

Cortina

TABLOUL IV

Casa groparului Paul Vidor, în Lunca.
O odaie curată, luminoasă, simpatică. Muşcate roşii în ferestre. Uşa din stînga dă în odaia gazdei. în colţul sting, fund, o sobă mare ţărănească, în care arde focul. în colţul drept, fund, un pat cu multe perne. Uşa dintre sobă şi pat, în fund, dă spre tindă — e intrarea principală. în dreapta, două ferestre; subt ele o laviţă lungă. Lîngă laviţă, în faţă, masă pătrată cu cîteva scaune de lemn.

Se desprimăvărează. Afară e soare. După amiazi. Cînd se ridică cortina, scena e goală. Apoi, intră Bologa şi locotenentul.

LOCOTENENTUL: **Va să zică odăița de alături cu registrele şi imprimatele, plus sergentul cu caporalul, constituie biuroul coloanei de muniții... Asta, aici, e odaia ta, încît numai tinda te desparte de biurou. E foarte practic aşa şi agreabil. Eu a trebuit să locuiesc la un vecin, fiindcă proprietarul mie n-a vrut să-mi cedeze şi camera asta. Tu ai avut mai mult noroc. Atît mai bine...**

BOLOGA *(slăbit şi obosit):* **Mulțumesc, prietene... Sper însă că n-am să stau mult pe-aici... M-am obişnuit cu frontul şi serviciul de biurou parcă mă îngrozeşte...**

LOCOTENENTUL: **Ba eu mă simțeam bine aici, că şi de front se satură omul...** *(Bologa s-a aşezat pe laviță, lîngă masă.)* **Şi cu asta s-a şi terminat predarea coloanei de muniții. Mai este doar schița cu planul frontului şi cu pozițiile tuturor unităților ce aparțin diviziei noastre...** *(Scoate schița din buzunar şi o întinde pe masă.)*

BOLOGA *(înviorat):* ***A,* da... Tocmai voiam să te întreb...** *(Priveşte cu aviditate planul, încercînd să urmărească cu degetul liniile. Istovit, se scoală; nehotărît.)* **Nu pricep nimic... îmi huruie creierii...**

Am să mă orientez mai tîrziu...

LOCOTENENTUL: **Desigur, nici vorbă... De altfel, şi schița e învechită şi va trebui s-o copiezi şi s-o complectezi...** *(Arătînd pe plan.)* **Iacă, de pildă, colea, tocmai la margine, la sud, sectorul acesta... uite, e ocupat acuma de husarii descălecați, deoarece umblă zvonul că românii se pregătesc să ne atace... în sfîrşit, ai să te lămureşti şi să te familiarizezi cu situația... Fireşte, schița e numai pentru orientare, căci pe tine aici nu te interesează decît artileria noastră...**

BOLOGA *(plictisit, cu un surîs nereuşit):* **Desigur... Vom mai vedea... Da revedere, camarade!**

LOCOTENENTUL: **Da revedere... Servus!... Eşti însă foarte palid şi slăbit, dragă Bologa. Eu cred că nici nu eşti încă vindecat deplin, cel puțin după înfățişare... Ar trebui să te îngrijeşti foarte, foarte serios!**

în clipa aceasta se aude din tindă glasul lui Klapka.

GLASUL LUI KLAPKA *(de-afară):* **Domnul locotenent Bologa aici şade, băiete?**

UN GLAS *(afară):* **Aici, don'căpitan... Uşa cealaltă!**

Bologa, înviorat, se repede spre uşă. Pînă să ajungă el, Klapka intră. Uşa rămîne deschisă larg: se vede, în fund, tinda, apoi altă uşă deschisă unde, la o masă, lucrează un sergent şi un caporal — e biuroul coloanei de muniții.

KLAPKA *(rămîne cîteva clipe în prag, privind cu drag pe Bologa, apoi se repede la el, îl îmbrățişează şi-l sărută, cu glas lăcrămat de bucurie):* **Bine-ai venit, Bologa... Sănătos?... Adevărat?... Ia să te examinez!... De ce eşti aşa de palid?**

BOLOGA *(zîmbind confuz):* **Ce bucurie îmi faci, domnule căpitan, că...**

LOCOTENENTUL *(retrăgîndu-se):* **Pe mine să mă iertați că... Am onoarea să vă salut, domnule căpitan !**

KLAPKA *(dîndu-i mîna):* ***A...* camarade... servus!... Iartă-mă... Nici nu te-am văzut... Din pricina lui Bologa...**

LOCOTENENTUL: **Fireşte... Tocmai îi spuneam şi eu să se mai îngrijească... Vă salut!... Servus, Bologa !** *(Dau mîna. Locotenentul iese şi închide uşa.)*

KLAPKA *(aşezîndu-se):* **Fusei pe la divizie, în satul vecin, la Făget. Acolo am aflat că ai sosit, de la Varga care e cam plictisit că nu i s-a dat un concediu după atîtea luni de spital. Are să vie şi el să vază cum [te-ai instalat...][1] Crezusem că ai să-ţi reiai bateria. Mîine, poimîine, vom începe lucrul, ştii, serios... Dar stai, aşează-te colea şi să-mi povesteşti tot, tot, din fir în păr... Să începi din noaptea aceea, ţii minte?... Ehe, cît ţi-am purtat de grije... Ai avut noroc, ai avut ghinion? Dumnezeu ştie! De plătit însă, ai plătit scump încercarea şi cu grele suferinţi, dragă Bologa... Fi, te rog, treci colea... Aide... A, dacă ai şti ce veselă mi-e inima că te văd teafăr! Căci, doctorul Meyer ne spunea şi ne asigura, fireşte, cu părere de rău, că dintr-o grămadă de carne omenească tăvălită prin noroi, cum ai fost tu cînd te-a vizitat dînsul, îndată după respingerea atacului bruscat al ruşilor, e imposibil — zicea — să se mai ticluiască un locotenent de artilerie, chiar dacă şi-ar aduna ştiinţa toţi medicii din lume şi că numai mila lui Dumnezeu ar mai fi în stare să te facă iar om ca oamenii... Mai tîrziu, cînd am aflat că eşti pe cale de vindecare, tot Meyer a zis că trebuie să-ţi fie nespus de dragă viaţa...**

BOLOGA *(zîmbind):* **Poate că avea dreptate doctorul... Pe cît m-a urmărit nenorocul în noaptea aceea, pe atîta m-a favorizat soarta pe urmă. Cîteva ore dacă ar fi întîrziat atacul muscalilor, acuma n-ar mai trebui să fiu aci, în faţa...[2] Cînd am auzit obuzul care m-a doborît, [m-am bucurat][1]. Cel puţin mor şi isprăvesc, mi-a fulgerat prin gînd. M-am deşteptat [apoi][2] abia la ambulanţa diviziei şi numai pentru o clipă, pe urmă iar o clipă într-un tren sanitar şi, în sfîrşit, înconjurat de medici, într-un spital alb. Atunci am simţit fericirea de-a trăi atît de intens, că parcă mi-e ruşine. Am şoptit plin de bucurie: nu mă doare nimic... nimic... Aveam plămînul drept sfîrticat de o schijă de obuz, apoi o sfărîmătură de os la piciorul stîng şi o scrijălare adîncă în coapsă. Şi totuşi nu mă durea nimic!... Şapte săptămîni am fost mai mult al morţii decît al vieţii; [cu toate astea][3], cînd piciorul şi coapsa mi s-au vindecat puţin, am fost trimis la un spital mai aproape de divizia noastră. Trei luni am fost complect oprit să vorbesc, din pricina plămînului [beteag. într-o bună zi][4] m-am pomenit cu Varga, grav rănit şi el, în aceeaşi noapte, [ştii bine...][5]**

KLAPKA: **Da, da, mi-a spus... Şi mi-a mai spus că [ieri][6] aţi călătorit în acelaşi tren cu generalul şi că generalul...**

BOLOGA *(întrerupînd, puţin ironic):* **[că][7] generalul m-a chemat în compartimentul său... Exact. Mi-a luat un fel de interogatoriu: cum am fost rănit, prin ce spitale am umblat, cum m-am vindecat... [Mi-a arătat][8] un interes aproape**

[1] în varianta anterioară: *„te-ai instalat, cînd va trece spre front".*

[2] în var. *Ms. 5982* se afla şi următorul fragment: *„Cînd a pornit bombardamentul, am înţeles că planul meu s-a prăbuşit şi m-am bucurat".*

[1],[2] Cuvinte adăugate ulterior, în textul dactilografiat.

[3] în var. anterioară: *„Totuşi".*

[4] în var. anterioară: *„sfîrticat. în sfîrşit, într-o bună zi".*

[5] în var. anterioară: *„ştii bine, şi care, din spital în spital, a nemerit tocmai în camera mea..."*

[6],[7] Cuvinte adăugate ulterior, în textul dactilografiat.

[8] în var. anterioară: *„îmi arăta".*

[suspect][1] de sincer. Ba în cele din urmă, într-o formă glumeață și zîmbind, m-a întrebat: „Ei, vezi că nu s-a prăbușit lumea dacă vii acuma aci, unde nu voiai?..." [I-am spus fără înconjur][2] că în sufletul meu s-a prăbușit într-adevăr o lume... Nu s-a supărat de data asta, mai ales că un colonel de stat-major care era de față, [a făcut observația][3] că el înțelege amărăciunea mea și e regretabil că cei în drept n-au luat măsuri generale ca să se evite asemenea situații delicate... [Excelența][4], firește, s-a grăbit să fie de aceeași părere și, ca să-mi dovedească pe loc cît e de uman, m-a mutat la coloana de muniții... Cum vezi, am ajuns un răsfățat al soartei!

KLAPKA: **Foarte rău îmi pare că nu ești aproape de mine, dar pentru tine e mult, mult mai bine aici, în sat...** ***(Mai domol.)*** **De altfel, sînt sigur că te-ai săturat de visuri? Soarta ți-a dat atunci un avertisment...**

BOLOGA ***(simplu, mulțumit):*** **Da, m-a dușmănit atunci, fiindcă nici sufletul meu nu era suficient de pregătit!... în cele trei luni cît n-am putut să vorbesc, ci numai să meditez, îți închipui cît mi-am examinat situația pe toate fețele. Pînă ce, într-o noapte fără somn, am găsit împăcarea. Adică, de ce aș fi trecut eu la ruși, unde aș fi fost privit ca un simplu și disprețuit dezertor, cînd mi se oferă prilejul, aici, să trec la români, unde voi fi primit ca un frate?... Va să zică spaima mea de frontul românesc a fost fără**

[1] în var. anterioară: *„nefiresc".*

[2] în var. anterioară: *„Aștepta drept răspuns un „nu" categoric. Am văzut. De aceea am și șovăit o secundă, dar numai atîta; pe urmă, i-am spus verde."*

[3] în var. anterioară: *„a observat".*

[4] în var. anterioară: *„Generalul".*

temei. [Datoria][1] mea e să trăiesc și să triumf. Nu viața, ci moartea înseamnă lașitate pentru omul care are un ideal în lume... Ani de zile m-am călăuzit după cărți, mi-am făurit concepții de viață savante, abstracte. Acuma, după atîtea chinuri, am ajuns să-mi dau seama că toate au fost zadarnice, artificiale.[2]

[Căci viața][3] merge mereu înainte, nepăsătoare, sfîrșind nu numai sistemele savanților, ci chiar mințile oamenilor. [Am început][4] să-mi fie frică de mine însumi. [Fiindcă toate][5] credințele și hotărîrile se macină dacă le cîntărești mult și eu nu pot să nu le cîntăresc! De aceea trebuie să plec repede, înainte de-a avea vreme [să mă][6] controlez prea de aproape, altfel, cine știe, poate că...

KLAPKA ***(întrerupînd, cu un surîs nerăbdător):*** **Te-ai făcut mai lung la vorbă, chiar decît mine... Toate bune și frumoase, dragă Bologa, deși considerațiile tale mi se par cam... copilăroase, ca să nu zic mai rău. Idealul rămîne, ici, la inimă, și realitatea e realitate, Bologa! Realitatea [acuma][7] e revoluția dincolo, la muscali,**

[1] în var. anterioară: *„Noroc că soarta m-a ocrotit. Datoria."*

[2] în var. *Ms. 5982* se află și următorul fragment: *„Nicăiri, în nici o carte, n-am găsit de ce binele nu e bine pretutindeni și totdeauna! In toate cărțile omul apare izolat de viața adevărată, singuratec și abstract ca o formulă matematică. Cineva s-a așezat la o masă și a decretat că oamenii trebuie să fie așa și așa, că e bine cînd faci cutare lucru și e rău dacă faci cutare, în schema lui, acest cineva vrea să vîre cu de-a sila sufletele vii; parcă viața s-ar modela după dorințele sau concluziile cuiva".*

[3] în var. anterioară: *„Dar, viața".*

[4] în var. anterioară: *„Azi știu bine că numai credința căreia îi jertfești fără ezitare însăși viața ta, numai aceea te poati mîntui. Am ajuns însă".*

[5] în var. anterioară: *„Căci și".*

[6] în var. anterioară: *„să le"* .

[7] Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

înțelegi?... Da-aseară forfotește vestea prin telefoane. Azi e confirmată oficial. în Rusia a izbucnit revoluția... Va să zică speranțele noastre, uite-așa, în vînt!... Plecăm grumazul și continuăm, Bologa!

BOLOGA *(mai nervos):* **Ce mă interesează pe mine ce se petrece acolo?... Nu vreau să știu și nici n-am încercat niciodată. Tocmai necunoscutul mă ispitește, în care locuiesc toate posibilitățile... Ș-apoi eu nu caut în lume, aici ori dincolo, decît mîntuirea sufletului meu!**

KLAPKA: **Nu te-ai lăsat de visuri, Bologa, de loc... de loc...**

BOLOGA *(cu o privire sfredelitoare):* **D-tale ți se par visuri goale, pe cînd pentru mine, în visurile acestea, palpită tot rostul ființei mele! N-aș vrea eu să nu mă mai gîndesc la nimic și să trăiesc așa... mulțumit! Uneori îmi zic că sînt ridicol și totuși nu mă pot opri... Asta-i nenorocirea !**

KLAPKA *(fard elan):* **A, firește... Știi bine că și eu... Dar destinul e...**

BOLOGA: **Azi dimineața am debarcat aci... Ei bine, nedormit, frînt de oboseală cum eram, primul gînd mi-a fost să văd frontul, să examinez locurile, să-mi pregătesc plecarea cît mai degrabă... Am luat calul doctorului și m-am dus...**

KLAPKA *(uimit):* **Ai fost pe front? Aici?... Cînd?**

BOLOGA: **Acum o oră m-am întors... M-am prezentat colonelului...**

KLAPKA: **E om foarte cumsecade... De altfel, toți băieții te iubesc mult, dragă Bologa, foarte mult!... Nici nu-ți închipui cît s-a vorbit despre tine și cu cîtă afecțiune...** *(S-a sculat să plece.)* **Dar am abuzat. Ești istovit și ai nevoie de odihnă, iar eu, pînă la liniile noastre, am cîteva ore de drum... Așa că, dragă Bologa, îți urez sănătate multă și răbdare la fel!**

BOLOGA: **Negreșit, domnule căpitan!... Mai ales răbdare !**

Bologa îl petrece pînă în uliță. Scena rămîne cîteva clipe goală. Apoi intră Petre urmat de Ilona.

PBTRB *(cu farfurii și tacîmuri, grăbit):* **Aide, repede, repede!... Pînă se întoarce don' locotenent, să găsească masa pusă...**

ILONA *(18 ani, ochii mari negri, buzele pline, năframă roșie-aprinsă în cap; vioaie, aer puțin ștrengăresc):* **Atunci lasă-mă pe mine, că singură fac mai iute...**

PBTRB: **Gura, gura!... Parcă d-ta știi gusturile domnului locotenent... Hai, pune mîna!**

ILONA *(așezînd masa, cu ajutorul neîndemlnatec al soldatului):* **Mi se pare c-a fost tare bolnav ofițerul d-tale?**

PBTRB *(cu mîndrie):* **Ehe, fetițe.. De peste patru luni zace prin spitale... D-a zdrobit rău un obuz rusesc de te miri cum nu s-a prăpădit de tot!**

ILONA; **D-apoi, că nici acuma nu e vindecat bine, se vede cît de colo!**

PBTRB: **Nu e, parcă eu zic că e?... Dar dacă ne-a sosit porunca să pornim încoace?**

ILONA: **Doctorul șade numai colea, peste drum...**

Bologa revine. Ilona s-a retras lîngă sobă.

PETRB: **Don'locotenent, am pregătit ceva de mîncare, că trebuie să vă fie foame rău, că nici azi dimineață n-ați mîncat și la amiazi n-ați fost aici...**

BOLOGA *(bucuros, spre masă):* **Bine, Petre... Chiar mi-e foame, că de-aseară...** *(Rotindu-și privirea*

prin odaie, se întrerupe brusc, văzînd pe Ilona.) **Dar asta?**

PETRE: **B fata gazdei, don' locotenent...**

BOLOGA *(înviorat, îi întinde mîna):* **D-ta ai făcut aşa de frumos aici?**

ILONA *(cu un surîs ştrengăresc, privindu-l în ochi):* **împreună cu soldatul d-tale.**

BOLOGA *(ţinîndu-i mîna într-a lui):* **Şi cum te cheamă pe d-ta?**

ILONA: **Ilona...**

BOLOGA: **Ilona... Da... Şi nu ţi-e frică între atîţia militari?**

ILONA *(simplu):* **De ce să-mi fie frică?** *(Cu mîndrie.)* **Mie numai de Dumnezeu mi-e frică.**

BOLOGA *(aşezîndu-se la masă, începe să mănînce):* **Da... foarte frumos...**

ILONA *(s-a oploşit lîngă sobă, fără a-l pierde din ochi, parc-ar fi fermecată.)*

BOLOGA *(mîncînd, o priveşte pe furiş, întîi cu curiozitate, apoi cu duioşie.)*

O pauză.

PETRE *[(văzînd toate în ordine, iese făcînd semn Ilonei să-l urmeze; ea rămîne.)]*'

O pauză.

BOLOGA *(întîlnind privirea veselă şi ciudată a fetei, pleacă nasul în farfurie, ruşinat parcă de gîndurile sale. în sfîrşit, fără să o privească):* **Văd că ştii bine româneşte, fetiţo?**

ILONA *(repede, aproape speriată):* **Ştiu puţin, dar pe-aici toată lumea mai mult ungureşte vorbeşte, c-aşa-i obiceiul...** *(Fiindcă Bologa tace, după o clipă continuă mai liniştit.)* **De altfel, la noi biserica e românească şi popa în româneşte face slujba totdeauna, numai predica o spune pe ungureşte, ca să pricepem mai bine...**

BOLOGA *(învăluind-o cu o privire caldă):* **Da... Chiar m-am întîlnit ieri, în tren, cu părintele Boteanu şi mi-a părut bine, că am fost colegi de şcoală odinioară, la Năsăud.**

ILONA *(dulce şi mîngăietor):* **E tare bun om domnul părinte... tare...**

BOLOGA *(se uită stăruitor în ochii ei; privirea [lui]' o încurcă, încît glasul ei se stinge.)*

O pauză. Apoi se aude un ciocănit energic în uşă.

ILONA *(se ridică şoptind):* **A venit tata...**

Paul Vidor intră. Bologa, furios, se scoală în picioare.

VIDOR *(faţa osoasă, cu multe zbîrcituri subt ochii în care joacă deşteptăciune şi şiretenie; mustăţi puţin cărunte, dar groase şi cu vîrfurile ascuţite. Se apropie jovial, cu mîna întinsă):* **Bine-ai venit în casa noastră, domnule locotenent! Şi Dumnezeu să-ţi dea sănătate, c-am auzit c-ai fost rănit greu de tot...**

BOLOGA *(potolindu-se brusc):* **Bine v-am găsit, bade... Ia poftim, şezi puţin!**

VIDOR *(uitîndu-se dacă toate sînt în ordine):* **D-apoi că toată iarna am tot şezut...** *(Dînd cu ochii de Ilona care se apucase să scormonească în foc cu mare rîvnă; poruncitor.)* **Ilona, aide, şterge-o!... Ce mai cauţi aici? Altă treabă n-ai decît să stai pe capul domnului ofiţer?**

ILONA *(ursuză, fără să se întoarcă):* **Parcă eu de dragul dumnealui stau...**

' În var. anterioară: *„(cînd vede că totul e în ordine la masă, iese afară după treburi. Ieşind, face semn şi Ilonei să iasă; ea, însă, nu se mişcă, cu ochii numai la Bologa)".*

' Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

VIDOR *(sever):* Aide, aide, lasă vorba! *(Ilona iese în fund, bombănind. După ce s-a închis uşa, blajin.)* Trebuie s-o ţinem de scurt, altfel cum am trăi între atîtea cătane?... E tînără şi fără minte, domnule locotenent, şi nu pricepe că d-voastră aveţi de lucru şi că n-aţi venit pe-aci să pierdeţi vremea cu palavre...

BOLOGA *(încurcat):* Nu face nimic dacă...

VIDOR: Ba, o fată trebuie să se poarte ca un înger, mai ales cînd e şi orfană de mamă... Că eu sînt gropar, ce-i drept, dar sînt şi om cu stare şi am pămînt destul şi bun, măcar de l-aş putea munci cum se cade în vremurile astea grele. Meseria mea adevărată însă e tîmplăria şi am învăţat-o la oraş, de copil, că tata, Dumnezeu să-1 ierte, a vrut să-mi dea în mînă o pîine mai bună decît orice avere... Dar decît tîmplai într-un sat sărac, mai bine gropar, că masă şi scaune şi pat îşi mai ticluieşte omul şi singur, dar pentru groapă tot are nevoie de altul. De aceea tîmplarul merge mînă-n mînă cu groparul; unul face cosciugul şi cellalt groapa... Nu-i ocară să munceşti, ci să leneveşti... Numai de-ar aduce Dumnezeu pacea mai curînd...

BOLOGA *(cam plictisit):* Aşa-i, bade, fireşte...

VIDOR *(moale, misterios):* Oare ce-o mai fi cu pacea, domnule locotenent?... Prin oraş nu se aude nimic?... Aseară fusei puţin prin Făget, pe la cumnatu-meu, şi-am prins un zvon cum că muscalul s-ar fi dat bătut şi că vrea să se împace... Da cumnatul, chiar în casa lui, şade generalul cel mare în gazdă şi alături e cancelaria diviziei... poate d-ta nu ştii, că eşti nou... Uite-aşa umblă vestea pe-acolo, printre ofiţeri, daspre muscali! Ce-o fi, ce n-o fi, Dumnezeu ştie, dar bine-ar fi să fie ceva!

BOLOGA; Eu vin direct de la spital şi nu ştiu ceri prin lume... Dar bine nu-i, bade, asta o văd!

VIDDR *(dînd din cap, grav):* Aşa-i, chiar aşa!... Multă durere şi multe necazuri sînt, aşa-i!... Măcar de-ar da Dumnezeu celor mari milă şi înţelepciune să bage sabia-n teacă şi să ne scape de pieire! Că ei stau colo şi dau porunci, iar oamenii suferă, şi se chinuiesc, şi mor...

BOLOGA *(sculîndu-se să-l concedieze):* Ai dreptate, baie, dir acuma eu trebuie să mă duc pînă la părintele Boteanu, că...

VIDOR *(repede, serviabil):* Ba de ce să te duci d-ta, domnule locotenent, că eşti slăbit şi obosit... Dasă că mă reped eu îndată şi-1 poftesc încoace.

[1] În var. *Ms. 5982* se afla şi următorul fragment: *„Toate au mers cum au mers, şi mai bine şi mai rău, pînă ce a dat pacostea războiului peste bieţii oameni... Băiatul meu era tocmai gata de oaste şi numaidecît mi l-au luat şi l-au dus de s-a prăpădit nici nu se ştie pe unde, prin cele ţări muscăleşti. Cît l-am plîns şi eu şi fata, o, Doamne! Dar, parcă lacrămile şi bocetele au înviat pe cineva din morţi? Acu Dumnezeu să-odihnească şi să-l ierte... Altfel, pe-aici a fost linişte, pînă cînd au sărit şi românii în bătălie. De-atunci, apoi vai şi-amar ! Mulţi au fugit de frică mai spre inima ţării, care cum a putut... Eu am rămas acasă, ce-o fi să fie, că nu m-am îndurat să-mi las avutul de haram... Nici n-au făcut românii multă stricăciune, ce-i drept nu-i păcat. Doar de-ale gurii, ca toate cătanele, şi mai cu seamă cînd s-au retras în ţara lor... Mai fără milă au fost ai noştri, dacă-i să vorbim cu dreptate, că, îndată ce au sosit, una-două au şi spînzurat cîţiva oameni din sat că, zice, ar fi făcut semne duşmanilor. Ba cît p-aci să dau şi eu de bucluc, fiindcă românii mă puseseră pe mine primar în locul celui care fugise. Parcă e vină să-ţi faci datoria? Dar dincolo, în Făget, în satul vecin, cine-i primar? Cumnatul meu... Atunci de ce să-mi impute mie c-am fost primar cîteva săptămîni ?... Au trecut însă toate şi o să treacă şi altele, numai de-ar aduce Dumnezeu pacea mai curînd... BOLOGA (indiferent)".*

că dumnealui e zdravăn, măcar că a avut destule necazuri... *(își ia pălăria și iese repede, înainte ca Bologa să se poată împotrivi.)*

BOLOGA *(singur, rămîne puțin gînditor, apoi se duce la o fereastră și privește afară, parc-ar căuta pe cineva.)*

PETRE *(intră încet din fund și strînge masa.)*

BOLOGA *(întorcîndu-se brusc, puțin decepționat):* Dar... fata unde-i, Petre?

PETRB: Pe-aici trebuie să fie, don'locotenent... Că tot pe-aici se învîrtește...

BOLOGA: Atunci să... *(Se întrerupe și începe să se plimbe agitat.)* Nu știu ce am, măi Petre, că nu mi-e bine de loc...

PETRE: Sînteți bolnav, don' locotenent... Nu trebuia să ieșiți din spital...

Se aud glasuri în tindă.

VARGA *(bate și intră îndată):* 13 voie?... Servus, Bologa!... Te-ai instalat?... Eu am pornit-o spre front. Ce să fac, dacă generalul nu s-a îndurat să ne dea un concediu... E o nedreptate revoltătoare!

BOLOGA; Adevărat, Varga... Dar *(puțin ironic)* datoria mai presus de toate... *(Alt glas:)* Are să-mi fie urît aici singur, fără voi...

VARGA; Te cred. În fond, mai bine e pe front, dacă e vorba să-ți faci datoria... Aici sînt numai ispite și cancanuri și vorbe...

BOLOGA; Ispitele sînt pretutindeni...

VARGA; Am încercat să mă prezint generalului, dar n-a fost chip... în schimb Gross mi-a bătut capul pînă ce m-a alungat... M-a plictisit jidanul cu teoriile anarhice, dragă prietene!... Nu poți vorbi cu el trei minute fără să-și bată

joc de tot ce avem noi mai sfînt, țară, credință, tradiție... A început să-mi fie greață și frică, zău, Bologa! Dacă ar trebui să stau mai mult în tovărășia lui, într-o bună zi m-aș pomeni că mi-am pierdut și eu toate sentimentele patriotice !

BOLOGA *(apăsat):* Sentimentele adevărate trebuie să reziste tuturor ispitelor.

VARGA *(zîmbini):* Așa se zice, dar în realitate nimic nu rezistă la infinit... Asta chiar tu mi-ai spus-o odată, într-o discuție, la Budapesta, la unchiul meu, și n-am uitat-o. Picătura de apă găurește stînca... Ș-apoi tu însuți parcă nu te-ai schimbat? Poate că tu nu-ți dai seama, dar eu, care am stat cu tine la spital într-o odaie aproape două luni și ți-am înghițit toate curiozitățile, ehe, prietene, întreabă-mă pe mine!... Unchiul, profesorul tău de filozofie, care te-a iubit ca pe copilul lui, dacă te-ar întîlni azi, nici nu te-ar mai recunoaște, Bologa, crede-mă!... Repet, poate că tu nu-ți dai seama, poate că...

BOLOGA *(aproape cu ură, grav):* Îmi dau seama prea bine că m-am schimbat... Cum să nu-mi dau seama cînd schimbarea s-a săvîrșit în chinuri, ca o nouă naștere?... Dar eu abia prin schimbarea asta am dobîndit adevăratele sentimente firești, cum ziceai tu... De-abia, Varga!

VARGA *(tulburat, după cîteva clipe, încet, sec):* Bologa, sentimentele tale mi se pare că sînt nefirești... Ia seama!

BOLOGA *(ironic):* Mă amenințì?

VARGA *(privindu-l lung):* Sentimentele tale te mînă drept în brațele dușmanului...

BOLOGA *(mai batjocoritor):* Care dușman?

VARGA *(puțin mai aspru):* **Dușmanul țării, oricare ar fi!... în clipa aceasta tu, prietene, ești dezertor în gîndul și sufletul tău!**

BOLOGA *(tresare scurt, apoi îl apucă de mînecă și cu glas cald, înfigîndu-și privirea în ochii lui):* **Ascultă Varga... Tu ai fost odinioară om și te lăudai că, subt mundirul militar, vei purta veșnic o inimă! De aceea îți zic acuma: dă la o parte raționamentul cazon și spune ce-ai face tu dacă, de pildă, fiind în armata rusească, te-ar trimite să te bați cu ungurii, care ar fi pornit să te dezrobească?**

VARGA *(încurcat, roșind):* **Stai, stai... nu-i așa, prietene! Mai întîi patria...**

BOLOGA *(stăruind, triumfător):* **Nu ocoli întrebarea, răspunde cinstit! în astfel de cazuri nu pot fi două răspunsuri!**

VARGA *(tace un răstimp, apoi șovăitor):* **Există o lege pentru toți și o singură datorie, care ne leagă prin jurămînt. Cînd începe cineva să le judece prin prisma egoismului sentimental, atunci...**

BOLOGA *(întrerupînd cu vioiciune):* **Dege, datorie, jurămînt sînt valabile numai pînă în clipa cînd îți impun o crimă față de conștiința ta! Nici o datorie din lume n-are dreptul să calce în picioare sufletul omului, iar dacă totuși încearcă...** *(Sfîrșește brusc cu un gest vag, care spune orice și nimic.)*

VARGA *(surprins, cu ochii mari):* **Atunci bănuielile mele... Atunci umbli cu gînduri de dezertare?**

BOLOGA *(murmurînd cu un surîs straniu):* **Gînduri? Gîndurile sînt schimbătoare, Varga! Am însă o credință vie în suflet... asta da! Și dacă ea îmi va porunci să trec... să... dezertez la inamic, adică la inamicul vostru, nu voi ezita nici un moment a-mi face datoria cea adevărată... De altfel, chiar voi, judecind cinstit și fără pornire, îmi veți da dreptate și mă veți aproba! Sînt sigur că și tu, în sufletul tău...**

VARGA *(iar sec):* **Nu, nu, Bologa, te înșeli amar! Eu nu te voi aproba niciodată! Eu disprețuiesc crimele!**

BOLOGA *(cu o mirare nepotrivită):* **Da?...** *(Ton jovial.)* **Fii sigur, Varga, că n-am să-ți cer aprobarea!... Cel mult, de s-ar întîmpla să trec prin sectorul tău și dacă aș avea ghinionul să te întîlnesc, cel mult atunci ar putea fi vorba... Dar atunci, cine știe, poate că am vorbi altfel...**

VARGA *(grav și amenințător):* **Să te ferească Dumnezeu, Bologa! Eu te-aș aresta, ba te-aș și împușca dacă ai încerca să te împotrivești, cu toate că mi-ai fost prieten!**

BOLOGA *(iar ironic):* **Fii liniștit!... Am să mă feresc de sectorul tău ca de foc... Acuma ești mulțumit?**

VARGA.- **Tu poate glumești, Bologa, dar eu...**

BOLOGA *(deodată sfidător):* **Nu glumesc de loc!**

VARGA *(după o pauză, cu [glas] schimbat și cu veselie silită):* **Astea-s prostii, prietene!... Mai bine să ne gîndim la...**

BOLOGA *(surîzînd îmblînzit):* **Așa e... prostii!... Prostii sînt toate vorbele omului în ceasurile cele grele ale vieții...**

VARGA *(prietenos):* **Ascultă, Bologa... Știi că, de fapt, eu m-am abătut pe la tine cu un scop mai serios... Am -văzut în tren că generalul te-a chemat. Am impresia că a prins simpatie de**

tine. Pe-aici o să ai ocazia să-1 întîlneşti mai des. Ei bine, dacă vine vorba de concediu, Bologa, te rog frăţeşte, nu mă uita! împreună am suferit două luni de zile. Tu eşti slăbit, dar nici eu, slavă Domnului, nu sînt prea zdravăn...

BOLOGA; Dacă ar depinde de mine...

VARGA; înţelegi, dacă se iveşte ocazia... E o barbarie să iai din spital pe nişte oameni grav răniţi şi să-i arunci pe front fără o zi de convalescenţă. *(Strîngîndu-i amîndouă mîinile; foarte cordial.)* Mă duc, Bologa!... Rămîi sănătos şi nu mă uita!

BOLOGA *(conducîndu-l):* Cum o să te uit tocmai pe tine, Varga?... Se poate?

Ies amîndoi. Cîteva clipe scena e goală. Apoi Bologa se întoarce împreună cu preotul Boteanu.

BOLOGA *(introducînd pe preot):* Po'tim înlăuntru, părinte... poftim!

BOTBANU *(şovăind):* Mulţumesc, Apostole...

BOLOGA *(oferindu-i un scaun, cu căldură):* Ia loc, Constantine, te rog... Aici putem vorbi în tihnă... *(Vesel şi misterios.)* Şi fără primejdii!

BOTEANU: Cînd m-am pomenit cu Paul Vidor, că mă cheamă un ofiţer, m-am şi speriat. De-abia m-am întors acasă, ştii bine, şi-mi era că iar se abate asupra mea vreo nenorocire...

BOLOGA *(cu faţa aprinsă, buzele tremurînd într-un surîs nervos; glasul lui are o asprime aproape răguşită):* Părinte Constantine... Am vrut să viu eu la tine... să mă spovedesc... Groparul, gazda mea, nu m-a lăsat, că sînt prea slab... Şi chiar sînt, Constantine! Numai sufletul îmi arde cu flăcări...

BOTEANU; Am venit bucuros, Apostole... Dar omul care a suferit cît am suferit eu, are dreptul să se ferească şi de umbra lui!

BOLOGA *(strigînd deodată, parcă i-ar fi pleznit inima):* Dar atunci eu, care am fost adus aci să-i ucid din depărtare, eu ce trebuie să sufer? Nu te gîndeşti, Constantine?

BOTEANU *(speriat, cu o privire spre uşă):* O, Doamne, Doamne!

BOLOGA *(lacom, fără să se uite la preot, ca şi cînd şi-ar descărca sufletul):* Acuma s-a împlinit paharul, părinte! Acuma nu mai pot! O ură istovitoare îmi roade inima. Urăsc tot ce-i aici, pe toţi oamenii, prieteni, camarazi, superiori, inferiori, tot, tot! Aerul de-aici mi-e nesuferit şi mă înăbuşe... Dacă voi mai sta în lumea asta, simt că ura mă va pierde, trebuie să mă piarză, fiindcă va trebui să izbucnească odată, chiar împotriva voinţei mele! Şi atunci...

BOTEANU *(face o mişcare involuntară: pune amîndouă mîinile, încrucişate, pe masă.)*

BOLOGA *(se opreşte o clipă, întrebător. Apoi continuă mai grăbit):* Ascultă-mă bine, părinte!... Eu la noapte voi pleca de-aici... Voi trece dincolo... Tu ştii unde, căci şi inima ta trebuie să... Da!... Sînt pregătit! Numai pe mama n-am cum s-o vestesc... Să-i scriu nu pot; scrisorile mele vor fi examinate şi cine ştie ce ar pătimi din pricina mea... De aceea m-am gîndit să te însărcinez pe tine să-i dai de ştire, Constantine... mai tîrziu, cînd va fi posibil... Am să-ţi las adresa mamei, iar tu vei găsi o formă să-i comunici că am trecut... Poate prin cineva, prin vreun om de încredere, pe urmă, cînd se va ivi ocazia...

BOTEANU *(plin de groază, cîteva clipe nici nu poate vorbi, mişcînd doar buzele neputincioase; apoi răbufneşte cu glas lăcrimat, ridicînd braţul drept într-o protestare fricoasă):* **De ce vrei să mă nenoroceşti, Apostole?... Eu abia azi-noapte am sosit acasă din internare, că doar ţi-am spus în tren... Am fost nevinovat şi totuşi am ispăşit... Cum să ascult acuma planurile tale şi încă să mă fac părtaşul tău? Am şi familie, şi necazuri grele... şi tocmai eu să...**

BOLOGA *(înmărmurit):* **Dar eşti român, părinte!**

BOTBANU *(mai liniştit):* **Sînt numai om astăzi, Apostole... Un biet om mîncat de nevoi, cu frica veşnic în sîn şi cu credinţă în milostenia cerească. Noi nici nu putem fi decît oameni şi numai în Dumnezeu avem nădejde să ne poarte de grije, dacă soarta ne-a aruncat aci şi ne-a oropsit...**

BOLOGA *(s-a sculat în picioare năucit şi a lăsat capul în piept):* **Numai... om...**

BOTBANU *(s-a sculat de asemenea, cu glas hotărît, aproape dîrz):* **De aceea, tu să faci cum te îndreaptă Dumnezeu şi să nu ne amesteci pe noi întru nimic!... Că noi avem destule primejdii şi ameninţări...**

BOLOGA *(ridicînd capul şi privind uimit, murnură pierdut):* **Bine zici, Constantine... foarte bine... bine... Ai dreptate... toţi aveţi dreptate... toţi...**

BOTEANU *(pregătindu-se să plece):* **Eşti supărat pe mine, Apostole, văd... Dar să nu te superi... Tu eşti om învăţat, se auzea că ai să ajungi profesor universitar... Tu trebuie să-mi înţelegi situaţia, să...**

BOLOGA *(trist, îndurerat):* **înţeleg... vă înţeleg pe toţi... Numai pe mine nu mă înţelege nimeni! Du-te, du-te şi lasă-mă.** *(întoarce spatele.)*

BOTBANU: **îmi pare rău că... Mai tîrziu ai să vezi şi tu că...** *(Fiindcă Bologa nu mai zice nimic, preotul ridică din umeri şi iese cu băgare de seamă, parcă să nu-i simtă plecarea.)*

BOLOGA *(singur, rămîne cu privirile în gol, desperat. Se aşează la laviţă, lîngă fereastră, istovit.)*

ILONA *(intră nesimţită, din fund, bucuroasă. Cînd vede pe Bologa bolnav, se schimbă la faţă. Blînd):* **Domnule ofiţer, d-ta eşti bolnav rău!**

BOLOGA *(ridică ochii întrebători, spre ea. Schiţează un zîmbet):* **Nu... nu...**

ILONA *(stăruitor):* **Eşti galben şi prăpădit... Trebuie să te odihneşti...**

BOLOGA *(o soarbe din ochi, apoi se scoală deodată, mînios):* **Dascultă, fetiţo, altă treabă n-ai decît să-mi baţi mie capul?...** *(închide pleoapele şi se prăvăleşte pe un scaun ca o grămadă de carne.)*

ILONA *(se repede să-i ajute;se opreşte la mijloc, bîlbăind):* **Vezi, dacă nu vrei să...**

BOLOGA *(se apucă cu mîinile de masă, să nu se prăbuşească.)*

PETRE *(intră din stînga):* **Dom' locotenent...**

BOLOGA *(mormăind):* **Potriveşte-mi patul, Petre, şi trage-mi cizmele, să mă odihnesc un ceas... numai un ceas... că peste un ceas trebuie să plec... să...**

PETRE *(trăgîndu-i cizmele):* **Dăsaţi, don' locotenent, că am eu grije...**

ILONA *(aşternînd patul, agitată, şoptind):* **Bolnav, nu vezi?... Du-te la doctor... Stau eu lîngă el...**

BOLOGA *(se ridică de pe scaun, se tîrăşte pînă la pat şi se lungeşte):* **Să nu uiţi, Petre... Un ceas... un...** *(Pleoapele i se închid singure.)*

în vreme ce Ilona îl înveleşte. Petre iese repede.

BOLOGA *(murmurînd):* **Te pomeneşti că, într-adevăr, sînt bolnav şi...**

ILONA *(foarte blînd şi mingăietor, înveliniu-l):* **Foarte bolnav...** *(îi mîngăie uşor fruntea cu mîna.)*

Intră uşor, pe vîrful picioarelor. Paul Vidor, cu figura speriată.

VIDOR. *(în şoaptă):* **Da' ce-i cu ofiţerul?... S-a dus [cineva][1] după doctor?**

ILONA *(tot în şoaptă):* **I-e rău de tot... Are căldură mare... îi arde fruntea ca focul...**

VIDOR. *(îngrijorat):* **Hm, hm,... Apoi asta nu-i bine... Trebuie să luăm seama... Dar parcă e cam frig aici, Ilona?** *(Zgîndăreşte focul, pune lemne.)*

ILONA: **Eu am băgat de seamă de azi-dimineaţă că e bolnav... de cînd a sosit de la gară şi a lăsat aci bagajele, cu ordonanţa... Săracul!... Păcat de el...**

VIDOR: **Păcat... pare om tare cumsecade şi de omenie...**

Intră Dr. Meyer cu Petre.

DOCTORUL *(către Petre):* **Trei minute dacă mai întîrziai, băiete, nu mă găseai, că tocmai ieşisem să plec la Făget, la divizie... Bine că ai venit la timp cel puţin...**

ILONA *(lîngă pat, cu o mişcare de bucurie):* **Domnule doctor, uite, uite că s-a deşteptat!**

DOCTORUL *(se aşează pe marginea patului; bate pe Bologa amical pe obraz, cu* imputare jovială):* **Ei, ce-i, amice? Ce-ai păţit? Aşa te vindeci d-ta? Asta ţi-e voinicia?... Cînd ţi-am spus azi-dimineaţă că ai febră şi să te cauţi, n-ai vrut să mă asculţi...**

BOLOGA *(şoptind):* **Cîte ceasuri sînt, doctore?**

[1] Adăugat ulterior, îu textul dactilografiat.

DOCTORUL: **Ce-ţi pasă? Stai liniştit, nu-i nimic grav... nimic... Epuizarea şi surescitare nervoasă, atît! Dar îţi trebuie linişte, multă linişte...**

BOLOGA *(murmurînd amărît):* **Doctore, vreau să mor...**

DOCTORUL *(cu o vioiciune neobişnuită):* **Ce, ce?... Să mori?... Zi mai bine că ai vrea un concediu de convalescenţă, precum ţi se şi cuvine!** *(Se duce la masă, scrie ceva, mormăind.)* **Ce ticăloşie! Să trimiţi pe front oameni bolnavi!... Uneori parcă într-adevăr îţi vine s-o iai razna şi să dai dracului toate!...** *(Către Petre.)* **Uite, băiete! Aleargă pînă la mine acasă şi spune sanitarului să-ţi dea ce am scris aici!... Te-ai întors?** *(Petre iese repede.)*

BOLOGA *(trist):* **Doctore...**

DOCTORUL: **Nimic!... Să stai în pat, să iai doctoria ce ţi-am prescris şi să aştepţi cîteva zile pînă ce ţi-oi aduce leacul cel adevărat, o lună de concediu... Fiindcă asta e sănătatea ta, băiete!... Ce, nici nu te bucuri?... Ei, poftim recunoştinţă militară! Mă bucur eu şi dumnealui face mofturi!... Bravo!... Va să zică', răbdare! Cum ai răbdat atîtea luni prin spitale, mai rabdă şi aici cîteva zile... Văd că ai şi soră de caritate, aşa că... Şi fiindcă adineaori mi-ai şoptit o prostie, află de la mine, tinere prietene, că viaţa nu e niciodată o povară şi că moartea e povara cea mai grea!... Aşa!... Ţine minte ce-ţi spune un doctor bătrîn şi ursuz: moartea cea mai eroică nu preţuieşte în realitate cît viaţa cea mai ticăloasă!... Aşa... Da bună vedere!...** *(îl mîngăie pe obraji; dă să plece.)*

ILONA *(îngrijorată):* **Dar oare, dacă pleacă, se mai întoarce aici, domnule doctor?**

DOCTORUL *(jovial, luînd-o de bărbie):* **Desigur, fetițo! N-ai grije, că nu fuge!**

ILONA *(roşind):* **Nu de alta, dar...**

Dr. Meyer iese însoțit de Vidor.

ILONA *(stă la picioarele patului, privind pe bolnav; cînd vede că deschide ochii, întreabă, apropiindu-se):* **Ți-e mai bine?... Aşa-i că te-ai mai uşurat?**

BOLOGA *(închizînd ochii):* **Da, foarte bine...**

ILONA *(mîngăindu-i fruntea):* **Stai să vedem dacă...**

BOLOGA *(pune mîna pe mîna ei):* **Aşa... aşa...**

ILONA *(mişcată):* **Vai, ce caldă ți-e mîna...**

BOLOGA *(cu un suspin):* **Ilona...**

Petre intră cu o sticluță şi o linguriță.

ILONA *(se repede, umple lingurița şi vine lîngă pat):* **Acuma trebuie să bei din zeama asta, că-i dulce... am gustat-o şi eu...**

BOLOGA *(rugător):* **Dasă, Ilona...**

ILONA *(cu o supărare drăgălaşă):* **Dacă nu iai doctoria, . să ştii că plec şi nici nu mai dau pe-aici!...**

BOLOGA *(înghite medicamentul.)*

ILONA *(foarte drăguț):* **De azi încolo, eu sînt mai mare şi trebuie să faci tot ce-ți poruncesc, pînă cînd ți-oi spune că eşti sănătos şi că...**

Cortina

TABLOUL V

Casa groparului Paul Vidor, în Lunca.
Aceeaşi odaie, ca în tabloul precedent. Muşcatele din ferestre sînt înflorite. Prin geamuri se vede peisagiu de primăvară cu pomi înfloriți.
După-amiazi.
Cînd se ridică cortina, Ilona se află singură în scenă. Pe urmă intră Petre cu cizmele lui Bologa.,

ILONA *(repezindu-se):* **Dă-le încoace... Dasă că le pun eu...**

PETRE *(se opreşte jignit):* **Bine. Poftim... Văd că m-ai scos de tot din slujbă.**

ILONA *(drăguț):* **Ba nu, bade... Dar acuma e datoria mea să am grije de dumnealui.**

PETRE: **Apoi da... cum nu... Dacă s-au întors aşa vremurile...**

ILONA: **De altfel, şi dumnealui ți-a spus să mă asculți.**

PETRE *(amărît):* **Mi-a spus, cum să nu-mi spuie... De cînd ne-am întors din concediu, toate s-au schimbat aici. Numai de-ar da Dumnezeu sase isprăvească bine.**

ILONA: **Să te-audă Dumnezeu... C-am suferit destul cît ați fost plecați acasă. Eram în stare să mă şi omor dacă nu se întorcea.**

PETRE: **Apoi femeile aşa sînt... Nu se lasă cu una cu două...**

ILONA; **Eşti ursuz, bade... Ori ți-e necaz că s-a logodit cu mine?**

PETRE: **De, nici n-am de ce să mă prea bucur, că don' locotenent e tînăr şi putea să se însoare după rangul dumnealui, că găsea zece domnişoare, nu una... Dar dacă i-a căşunat pe d-ta, ce pot să mai zic?**

ILONA: **Uriciosule!... Mai bine mi-ai povesti ce-ați făcut şi cum ați petrecut în concediu, că dî zece zile te tot rog şi tot nu mi-ai spus nimic!**

PETRE: **Ba ți-am spus, dar d-ta nu te mulțumeşti cu ce-ți spun eu... De ce nu-1 întrebi mai bine pe don' locotenent?**

ILONA: **D-aş întreba, dar mi-e ruşine... Mi-a spus că i-a fost dor de mine...**

PETRE: **Apoi atunci...**

Intră repede Bologa.

BOLOGA; Ilona dragă, vreau să... *(Vede pe soldat.)* Hai, Petre, du-te şi vezi de ale tale...

PBTR.B: Bine, don' locotenent *(Iese.)*

BOLOGA: Ştii ce voiam să-ţi spun, Ilona mică?... M-am gîndit şi am hotărît că nunta s-o facem în tîrguşorul meu, în Parva, cu alai mare şi, fireşte, cu lăutari; de cununat însă, să ne cunune preotul vostru de-aici, Boteanu [că el ne-a şi logodit].[1] Tu ce zici, turturico? Vrei?

ILONA *(lipită de el):* Eu vreau cum vrei d-ta!

BOLOGA; Toată după-amiaza am chibzuit cum ar fi mai bine şi, în sfîrşit...

ILONA; Dar d-ta juri că mă iubeşti şi că n-ai să te uiţi niciodată la altă femeie, nici măcar cu coada ochiului?

BOLOGA *(îmbrâţişîni-o):* Nu mai ai încredere în mine?

ILONA; Am, dar mi-e frică să nu-ţi pară rău mai tîrziu că m-ai luat pe mine în loc să-ţi ahgi 0 domnişoară frumoasă şi bogată...

BOLOGA; Nu există pe lume fată mai frumoasă catine, Ilona... Cînd vei fi îmbrăcată în rochii scumpe, încît nici o doamnă să nu te întreacă, cînd vei merge cu mine la toate balurile şi petrecerile, cînd...

ILONA *(fermecată):* Da... dar n-ai să mă părăseşti niciodată?

BOLOGA: Niciodată... Acuma, pentru mine, cea mai mare nenorocire ar fi să mă despart de Ilona. Mi se pare că viaţa mea începe undeva, departe, dar de-abia de cînd te iubesc pe tine mi s-a luminat ca o odăiţă plină de soare şi de bucurie. Acuma tu eşti tot pentru mine, porumbiţa mea sălbatecă! înţelegi?

[1] Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

ILONA: Nu înţeleg, dar simt.

BOLOGA: Eram la marginea prăpastiei... Cînd am plecat acasă în concediu, credeam că mi-am pierdut definitiv rostul vieţii. Nu mai aveam speranţă nici în oameni, nici în Dumnezeu. Apoi, împreună cu credinţa în Dumnezeu te-am găsit pe tine şi...

Zgomot în tindă.

BOLOGA *(întrerupîndu-se):* Ce-i asta?... C.ue...

ILONA *(cu o lucire de spaimă, agăţîndu-se de braţul lui):* Du-te repede, că te caută cineva!

BOLOGA *(se duce la uşă, în fiind, o deschide. In tindă se vede Klapka. Cu bucurie):* Domnule căpitan...

KLAPKA *(intrînd, cu elan):* Bologa! Fericitule... Ai sosit din concediu?... De mult?... A, fericitule... fericitule!... Dar baremi eşti sănătos acuma? *(îl îmbrăţişează zgomotos.)*

BOLOGA: Cum vezi, sînt ca un atlet!

KLAPKA: Aşa-mi placi, prietene, uite-aşa... *(Zărind pe Ilona, care s-a dat la o parte, o ia ştrengăreşte de guşă.)* A... a...

ILONA *(îl [loveşte][1] peste mîna):* Nu-i voie! *(Iese.)*

KLAPKA *(uimit):* O... o...! Aprigă fetiţă!... Ce-i drept, loveşte ţapăn!... Dar cine-i frumoasa, Bologa?... Eh;i, bine o duci tu aici! De aceea nu-ţi mai pasă de noi!

BOLOGA *(zîmbind):* E logodnica mea.

KLAPKA *(complet zăpăcit):* Cum?... Logodnica... ta? Bine, dar asta-i... asta-i nebunie, Bologa!... Iartă-mă, poate că sînt bădăran, totuşi... nu pricep! Nu pricep nimic!

BOLOGA *(vesel):* Ei, dacă ar pricepe omul toate cîte nu le pricepe, ce farmec ar mai avea viaţa?...

[1] în var. anterioară: *„loveşte aprigă".*

Mai bine şezi colea, odihneşte-te puţin şi să ciocnim ouă roşii, că sîntem abia a patra zi de Paşti!... Un moment!

Iese. Klapka singur, uluit, se uită împrejur, parc-ar fi căzut într-o lume necunoscută. în sfîrşit, se aşează pe un scaun, fluierînd.

BOLOGA *(revenind):* **Aşa... Imediat aduce Ilona... M-am întors de zece zile de-acasă şi alaltăieri m-am logodit... A mers repede, ca la război. O iubesc. Poate că numai ei îi datorez viaţa şi în orice caz liniştea sufletească de azi...**

ILONA *(intră cu o farfurie cu ouă roşii şi alta cu pască şi cozonac, pe care le pune pe masă.)*

KLAPKA *(sculîndu-se în picioare, galant şi încurcat):* **Adineaori am fost rău crescut... dar n-am ştiut că... am crezut că... Să mă ierţi că...**

ILONA *(se uită lung la el, apoi pufneşte într-un rîs atît de vesel, că amîndoi bărbaţii rîd împreună cu ea, pe urmă o zbugheşte afară ca să poată rîde în voie.)*

KLAPKA: **Fetiţa... adică logodnica ta e mare ştrengă-rită.** *(Serios.)* **Oricum, logodna asta e un mister, pantru mine, fireşte...**

BOLOGA *(în şoaptă, cu o filfiire de entuziasm):* **Şi pantru mine! Dar nu numai logodna, ci toată viaţa, începînd cu sufletul meu şi sfîrşind cu infinitul înstelat!**

KLAPKA *(nihotărît):* **Bine... aşa se zice... Astea-s dintre vorbale mari pa care toţi le [spunem][1] şi nimeni nu le înţelege aevea... Dogodna însă e ceva material, e un fapt precis. Ceea ce nu pricep în logodna asta sînt motivele care te-au**

[1] în var. anterioară: *„simţim".*

îndemnat să-ţi legi viitorul cu o fetiţă, nostimă, negreşit, dar necivilizată... în sfîrşit, un om ca tine ce poate găsi într-o ţărăncuţă, şi încă unguroaică?... Uite, asta nu pricep, dragul meu!

BOLOGA ***(cu** mai multă însufleţire):* **Sufletul e acelaşi la ţărancă şi la contesă. Cel puţin în privinţa cuprinsului. Tocmai forma a schimbat-o civilizaţia. Dar eşti sigur d-ta că schimbarea s-a făcut întru fericirea omului?... Nu, nu, eu cred că civilizaţia a falsificat pe om şi 1-a înrăit. Omul primitiv e bun, şi drept, şi credincios, de aceea e mult mai fericit ca omul civilizat. Binefacerile civilizaţiei [de altfel][1] se răsfrîng numai asupra celor privilegiaţi, suferind de plictiseală şi de spleen. Pentru imensa mijoritate a omanirei civilizaţia e o nouă sclavie... Zace mii de ani de civilizaţie nu preţuiesc cît o singură clipă de adevărată împăcare sufletească!**

KLAPKA *(smulgîndu-şi bărbuţa, nerăbdător):* **Dragă Bologa, eu...**

BOLOGA *(grăbit):* **Numai o clipă, căpitane... Să înmormîntez civilizaţia în inima mea, definitiv! Ea mi-a zdrobit viaţa şi m-a chinuit necontenit douăzeci de ani. Ea m-a îndemnat să-mi călăuzesc viaţa după concepţii, şi formule, şi principii. Da cîte ori viaţa trăgea cu buretele peste construcţiile mele neroade, îmi făceam altele mai năzdrăvane şi mă mîndream că eu, cu E mare, am izbutit să-mi croiesc singur soarta, să ma pun da-a curmazişul vieţii şi a lui Dumnezeu!...**

KLAPKA: **Da... da... omul are nevoie de un sprijin sufletesc...**

[1] Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

BOLOGA *(întărit):* Aşa-i?... Un sprijin, căpitane!... Credinţă multă, nesfîrşită, oarbă... Credinţa-i Dumnezeu, căpitane! *(Se uită o clipă la Klapka şi apoi cu glas complect schimbat.)* Vorbesc, vorbesc şi... Nu te supăra!... Mi-e plină inima... *(Zîmbind şi arătînd farfuriile.)* Te rog! Sînt făcute de logodnica mea... O cheamă Ilona... Şezi!... De ce stai în picioare? *(Se aşează el şi apoi Klapka.)*

KLAPKA *(îmbucă şi vorbeşte mestecînd):* îmi aduc aminte cînd am fost rîndul trecut pe la tine... Cît erai de [zbuciumat]'!... Am crezut că te-ai supărat pe mine, fiindcă nu m-am entuziasmat de planurile tale de fugă... Ţii minte?... Erai furios...

BOLOGA *(dînd din cap):* Da... furios...

KLAPKA: Ai avut noroc cu boala... Nu ştiu de ce am avut şi mai am încă presimţirea că te-ar prinde dacă ai încerca să treci dincolo... Nit ştiu... De aceea îţi port mereu de grije. Poate că-i o obsesie... Oricum, te-ai născut într-o zodie cu noroc, Bologa!... Mai întîi, pentru că ai scăpat de front... Aici parcă nici n-ai fi în război...

BOLOGA *(cu un surîs mulţumit):* Adevărat, parcă nici n-ar exista războiul! Sînt ca un funcţionar bătrîn, ori ca un cal de tramvai. Toată ziua cu aceleaşi registre şi fond de muniţii... Notez, controlez, adun... O maşină de cancelarie, adevărat. Nu mă mai gîndesc la război şi chiar la nimic... în fond, fericirea îngustează cumplit orizontul omului, nu crezi?

KLAPKA: Poate... *(îngrijorat.)* Pe front nu-ţi dă mîna să uiţi unde te afli... De vreo săptămînă avem fierbere, şi pregătiri, şi ordine peste ordine, încît te trec sudori reci... Ce-o fi, Dumnezeu ştie... Vom ataca noi, sau aşteptăm atacul lor?... Am fost pe la cartier; de-acolo vin... Toţi sînt muţi, şi gravi, şi ridică din umeri, să-i ia dracul pe toţi!... Şi pretutindeni o vigilenţă extraordinară, mai ales că în ultimele zile au început oamenii să dezerteze la duşman pe capete, în special românii... Numai azi-noapte am aflat c-ar fi şters-o vreo cinci infanterişti, aşa că-ţi închipui ce e pe la noi!

BOLOGA *(ascultă liniştit, cu milă şi tristeţe):* Da... da...

KLAPKA; Şi aici... cu civilii... Ai zice c-a turbat generalul. Am văzut, trecînd spre Făget, trei spînzuraţi, la marginea şoselei, într-o pădurice... Mi-am adus aminte de pădurea spînzuraţilor... Pînă şi calul meu s-a speriat şi a pornit într-un galop nebun... Acuma, la întoarcere, nici n-am mai venit pe şosea, ca să nu mai văd grozăvia ceea. Am auzit la cartier că mai sînt patru ţărani condamnaţi, care urmează să fie executaţi azi. Se zicea că numai un ceas a durat judecata, într-un ceas, patru spînzuraţi!... Poate că în clipa asta şi cei patru sînt morţi!... Şi Curtea Marţială abia şi-a început activitatea!

BOLOGA *(cu ochii înecaţi în lacrimi priveşte lung, adine, pe Klapka.)*

KLAPKA *(puţin înseninat, după o pauză):* Dar tot la cartier am aflat că vor să retragă pe toţi soldaţii români din front şi să-i trimită aiurea... Nu ştiu dacă şi pe ofiţeri... Dacă ar fi adevărat, ai putea răsufla şi tu liniştit... *(Deodată cu căldură.)* De aceea trebuie să te astîmperi acuma, Bologa!...

' în var. anterioară: *„schimbat".*

Să fii mulțumit că ești aici și să aștepți norocul... Ți-am mai spus eu odinioară că norocul e salvarea noastră...

BOLOGA *(tulburat):* Da... norocul și Dumnezeu! *(închizînd pleoapele, lacrimile i se rostogolesc pe obraji.)* Acuma nu mai vreau nimic... Acuma Dumnezeu îmi poartă de grije și mă călăuzește... Cum va orîndui Cel-de-Sus, așa voi face, căci toate speranțele mele acolo s-au adunat...

KLAPKA *(se ridică vesel, cu o explozie de bucurie; îl îmbrățișează strigînd):* Ei, atunci pot să-ți mărturisesc că numai pentru asta m-am abătut pe-aici, Bologa!... Te știam nebun și muream de grije să nu cazi în capcană!... Dacă ai ști ce bucurie mi-ai făcut, m-ai săruta!... Slavă Domnului, de-acuma n-am să mai tremur de cîte ori văd vreun arestat pe front...

BOLOGA *(îl sărută mișcat pe obraji, îngînînd):* Mulțumesc... mulțumesc...

Ies amîndoi. Scena rămîne goală. Glasurile lor se mai aud de-afară cîteva clipe, pierzîndu-se treptat. Apoi glasul lui Bologa se amestecă cu alte glasuri și se aude din ce în ce mai limpede, pînă ce intră Bologa, Vidor și preotul Boteanu.

VIDOR *(cu glas plîns, cu ochii roșii):* Acuma sînt șapte, domnule locotenent... șapte... șapte...

BOTBANU *(ostoindu-l):* Taci, mulcom, Vidor... Taci... Fii liniștit...

VIDOR *(neputîndu-se stăpîni):* Nici nu le-au ridicat spînzurători... Dau agățat ca pe niște cîini pe cîte-o cracă de copac... Am vrut să le facem groapă, cum se cuvine creștinilor, dar zice că-i porunca să fie lăsați să atîrne acolo trei zile și trei nopți, să-i vază toată lumea și să se învețe minte!... Doamne, Doamne, apără-ne!... Pînă ce le-au pus lațul de gît s-au jurat bieții oameni că nu-s vinovați... Parcă a vrut cineva să-i asculte? ... Ordin și iar ordin!... Și uite-așa, a patra zi de Paști!... Doamne, mare ești și mare-i mila ta, Doamne!

BOLOGA *(uluit) :* Dar bine, oameni buni, pentru ce urgia asta?... Ce vină li se impută nenorociților?

BOTBANU *(mirat):* Cum, Apostole?... Tu nu știi nimic?... Tocmai tu, care deunăzi...

BOLOGA *(cu ochii în pămînt, aproape umil):* Nu mai știu nimic, părinte... Acuma eu trăiesc numai... Adineaori abia, căpitanul Klapka mi-a pomenit despre...

VIDOR: Apoi așa-i, că nici eu n-am mai fost pe-acasă de cînd i-ai logodit d-ta, domnule părinte, alaltăieri... Ș-apoi, doar de-atunci s-au petrecut toate, în două zile... Eu fusei la Făget, la cumnatu-meu, primarul, și de la dînșii am aflat tot, tot, că generalul cel mare șade [în casa][1] lor...

BOTEANU: Mie mi-a adus prima veste chiar atunci, îndată ce ați plecat voi de la mine, un soldat ce se află în gazdă [prin vecini][2]. Soldatul tocmai se întorcea de la Făget și acolo a auzit că au fost prinși, nu știu unde, trei bieți țărani, despre care se zicea că sînt spioni și că ar fi trimis anume știri de însemnătate vrăjmașilor, prin front...

VIDOR *(cu importanță):* Eu i-am și văzut cu ochii mei! Doi erau din Făget, oameni cunoscuți, români, iar unul de-aici, de la noi, bietul Horvat, domnule părinte, că d-ta îl cunoșteai prea bine...

[1] în var. anterioară: *„chiar în casa"*.
[2] în var. anterioară: *„în vecini"*.

BOTEANU: Adevărat este că de acum două săptămîni a venit poruncă mare prin sate să nu mai iasă nimeni, nici cu vitele şi nici după lemne pe aproape de front, dar oamenii, nătîngi şi proşti, nu înţeleg de vorbă bună şi parcă înadins numai pe-acolo umblă... Militarii au tot închis ochii şi s-au mulţumit doar să-i ia la goană. De cîteva zile însă, se pare că se fac pregătiri mari pe front şi s-ar fi băgat de seamă că orice ordin se dă aici şi orice mişcare, peste o zi, două, ajunge şi la cunoştinţa duşmanului. Atunci s-a zis că trebuie să fie pe-aici spioni, iar spionii nu pot fi decît tocmai ţăranii care se vîră necontenit prin z#na frontului. Aşa, apoi, au pus mîna pe cei trei şi i-au dus la Făget...

VIDOR *(aprobînd):* Chiar aşa este... cum spune domnul părinte. Cumnată-mea săraca, miloasă şi blîndă, a plîns ca o nebună cînd i-a văzut între baionete şi a rugat în genunchi pe generalul cel mare să-i ierte. De unde! Generalul fierbe şi clocoteşte şi a poruncit să-i spînzure pe toţi trei... Pe urmă, ieri, au mai prins patru, iar azi-noapte doisprezece...

BOTEANU: Acuma cel puţin pe cei doisprezece să-i putem scăpa cumva de la moarte, că ceilalţi sînt acolo, în braniştea ceea, spre spaima şi groaza lumii, Dumnezeu să-i ierte!

BOLOGA *(îndurerat, stins):* Trebuiesc salvaţi, Constantine !

VIDOR: Apoi, de aceea am şi adus pe domnul părinte la dumneata, să ne sfătuim...

BOTEANU: Ba, Apostole... S-au dus pînă acuma rudele [şi][1] cunoscuţii celor năpăstuiţi şi au încercat să înmoaie inima generalului cu lacrimile lor. în zadar. I-a alungat cu jandarmii... Nu ştiu, poate dacă m-aş duce eu?... Cu toate că eu n-am să fiu bine văzut ca unul care am fost internat...

[1] Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

BOLOGA: Şi totuşi trebuie făcut ceva... E păcat să moară atîţia nevinovaţi!

VIDOR: Numai dacă ne-ar sări într-ajutor şi vreun ofiţer cu trecere, să arate generalului că oamenii n-au nici o vină... Altfel, noi, civilii, nu mai facem nimic!

BOTEANU: Vidor se gîndea chiar la tine, Apostole, să ne dai tu o mînă de ajutor... Dar eu i-am spus că tu...

BOLOGA *(după o pauză, resemnat):* Eu n-am nici o putere, oameni buni... Eu nu sînt în stare să mă apăr nici pe mine de ispite... Primesc ordine şi trebuie să le execut... O simplă maşină de...

BOTEANU: Fireşte. Eu te înţeleg, Apostole... Doamne, apără-ne de primejdii şi ne iartă păcatele!... Moartea ţine praznic mare în vremurile de azi...

VIDOR: Se vede că generalul şi-a pus în gînd să ne spînzure pe toţi, rînd pe rînd... Dar eu tot mă reped iarăşi la Făget, că poate să le fiu de folos cumva bieţilor oameni...

BOTEANU: Am să merg şi eu, Pavele! Dacă altceva nu, cel puţin ca duhovnic să le uşurez soarta... Rămîi sănătos, Apostole!

BOLOGA: Du-te, părinte, du-te şi...

Boteanu a ieşit cu Vidor. Bologa rămîne pe loc ca o stană de piatră. Aproape în aceeaşi clipă intră Ilona.

ILONA *(îngrijorată, agăţîndu-se de el):* Să nu cumva să te amesteci dumneata în lucrurile astea, pentru

Dumnezeu, că se poate întîmpla cine ştie ce primejdie... Dasă-i pe dînşii să se zbuciume, iar dumneata...

BOLOGA *(ruşinat):* **Eu... da... să stau aci, să-mi închid sufletul şi să...**

Bătaie în uşă.

ILONA *(repezindu-se şi strîngînd jar juriile, cu care se îndreaptă spre stînga):* **Iar vine• cineva... Ai jurat că mă iubeşti, aşa că...** *(Dispare.)*

BOLOGA *(zîmbind trist):* **Fireşte...** *(Tare.)* **Intră!**

UN SERGENT *(vîră capul pe uşa din jund):* **Un domn locotenent de pioneri întreabă de d-voastră...**

BOLOGA *(mergînd spre jund):* **Cine?...** *(Deschide larg uşa. In camera din jund se vede Gross.)* **A, tu erai, Gross?... Ce cauţi pe-aici, prietene?... Vino-ncoace, sîntem mai liniştiţi aici... Te rog!**

GROSS *(intrînd, în vreme ce Bologa închide uşa):* **Am primit ordin să amenajez depozitul vostru de muniţii, de urgenţă... Se vede că o să vie provizii mai importante... îmi trebuiau de la voi oarecare date şi...**

BOLOGA: **M-aş fi supărat dacă mă ocoleai, Gross!**

GROSS: **Cum să te ocolesc, Bologa?... Crezi că am uitat imputarea ta de odinioară, ştii, cînd aşteptai inspecţia generalului?**

BOLOGA *(nedumerit):* **Ce imputare?**

GROSS *(aproape batjocoritor):* **Ei, nu-ţi aduci aminte? ... Apoi da, fireşte, atunci tremurai de frontul românesc şi poate nici nu ţi-ai dat seama de ce mi-ai spus... Dar eu n-am uitat, amice! Uite, şi acum e aici imputarea ta, ca un cui, aici, în suflet!... N-ai avut dreptate! Şapte luni am rumegat vorbele tale şi te aştept cu răspunsul. M-ai făcut, mai pe subţire, laş, pentru că una vorbesc şi alta fac...**

BOLOGA *(jenat):* **A, da... Adică, nu tocmai laş... în sfîrşit, atunci aveam atîta venin în inimă, dragul meu...**

GROSS *(aprig, înjuriat parcă de sfiala lui):* **Sînt laş, sînt chiar ipocrit, recunosc! Fiindcă nu mi-a sosit încă vremea... Daşitatea mea e o armă de luptă şi de rezistenţă. Trebuie să rezistăm pînă cînd va răsări soarele nostru!**

BOLOGA *(buimăcit, cu tristeţe):* **N-ai să fii fericit niciodată, Gross, din pricina urii tale!**

GROSS: **Nici n-am nevoie de fericire, cel mult de răzbunare. Fericirea e pavăza laşităţii, pe cînd răzbunarea...**

BOLOGA *(cu uşoară mustrare):* **Fericirea e totdeauna iubire!**

GROSS *(rîzînd ironic):* **Şi iubirea e Dumnezeu... Da, da! Cunoaştem! începutul şi sfîrşitul e Dumnezeu, fiindcă habar n-avem de unde venim şi unde mergem şi, prin urmare, înlocuim necunoscutul cu un cuvînt mare şi gol...**

BOLOGA: **Cînd simţi aevea pe Dumnezeu în sufletul tău, nu mai ai nevoie nici de explicaţii, nici de trecut şi viitor. Cînd crezi aevea, te-ai ridicat deasupra vieţii!**

GROSS *(foarte serios):* **Ce-i, Bologa, ai nebunit?**

BOLOGA *(cu înflăcărare umilă):* **Toate ştiinţele trecute şi viitoare nu vor putea înăbuşi în sufletul omului glasul Dumnezeului iubirii!**

GROSS *(a ascultat cu dispreţ, apoi indignat):* **Dumnezeul iubirii a ucis mai mulţi oameni decît toţi ceilalţi zei împreună!**

BOLOGA: **Iubirea n-a ucis niciodată, Gross! Numai oamenii ucid în numele ei!**

GROSS *(dispreţuitor)*: **Aşa vorbiţi de două mii de ani. Mereu cu iubirea în gură şi cu sabia în mînă! Mereu ipocrizia... Şi nu ipocrizia ocazională a luptătorului, ci ipocrizia dogmatizată...** *(Plimbîniu-se de ici-colo şi uitîndu-se din cînd în cînd la Bologa.)* **Iubirea a dat faliment, ca şi umilinţa şi smerenia... Omul vrea să fie acuma mîndru, şi stăpîn, şi egoist, să lupte şi să-şi biruie vrăjmaşii, oricare şi oriunde ar fi ei... Numai ura va zdrobi minciuna care otrăveşte lumea!**

BOLOGA: **Bine, Gross, credeam că eşti socialist şi că...**

GROSS: **Şi că subt eticheta mea se piteşte tot un fel de făţărnicie? Dar poate că meritul cel mai mare al socialismului" este tocmai îndrăzneala de-a propovădui pe faţă ura, de-a împărţi pe oameni în două tabere, care să se urască etern! Voi vorbiţi de iubire şi Dumnezeu, dar numai ca, subt scutul lor, să puteţi urmări mai lesne alte scopuri nemărturisite!... Tu însuţi eşti o pildă vie, de aceea te-am şi observat de cînd te-am cunoscut. Pentru mine eşti un caz interesant, Bologa, să nu te superi!... Tu, în străfundul sufletului tău, eşti un mare şovinist român — nu protesta c-aşa e, cum zic! împrejurările te-au aruncat în război, ca şi pe alţii, şi şovinismul tău a fost silit să pună rînd pe rînd diferite măşti ca să poată scăpa de primejdie. Ai fost erou, te-ai distins prin vorbe şi fapte, pînă cînd soarta, vrînd să-şi bată joc de tine, te-a aruncat deodată în faţa românilor tăi... N-am să uit niciodată desperarea din noaptea aceea, îţi aduci aminte? Bietul tău şovinism te chinuia, îţi sfîşia inima şi căuta ceva! Ai fi ucis bucuros şi cu entuziasm o mie de muscali, numai să nu fii silit a trage în ai tăi... Ei, şi acuma ai inventat iubirea şi pe Dumnezeu, în dosul cărora şovinismul să poată dăinui în tihnă, pînă se va ivi un prilej să-ţi iai tălpăşiţa!...Şi toate astea în numele iubirii, Bologa!... Apoi nu vezi că e... e oribil? Şi nu atîta şovinismul tău, ci tocmai ipocrizia, poate inconştientă, în care se cocoloşeşte!**

BOLOGA *(cu scîrbâ):* **Ura te orbeşte, Gross, şi te face să vezi năluciri...**

GROSS *(cu un surîs satisfăcut):* **Acuma mă urăşti, Bologa!... Dacă însă ai fi sincer cu tine însuţi, ar trebui să-mi mulţumeşti că ţi-am recunoscut haina... Nu ştiu dacă şi alţii vor fi tot atît de înţelegători...** *(Afară se aude un automobil apropiindu-se în goană mare şi stopînd brusc. în vreme ce claxonul sună prelung şi strident.)* **O maşină... Probabil pentru tine... Atunci eu o şterg...** *(Porneşte spre ieşire. Se întoarce şi-i întinde mîna.)* **Noroc, Bologa, şi drum bun!** *(Iese repede.)*

BOLOGA *(gînditor, pe loc):* **De ce-mi urează drum bun?** *(Claxonul reîncepe. Se duce la uşă, deschide. în tindă se vede pretorul.)* **A, vă salut, domnule căpitan!**

PRETORUL *(intrînd, gîfîind, asudat) :* **Uf, bine că te-am găsit, dragule!... în sfîrşit... Am scăpat de o grije teribilă... închipuieşte-ţi, s-a îmbolnăvit locotenentul din Curtea Marţială şi cît pe-aci să nu mai putem funcţiona, deşi mîine avem o afacere extrem de gravă... Excelenţa nu mai permite să retragem ofiţeri din front pentru**

complectarea Curţii... în sfîrşit, poţi să-ţi închipui prin ce emoţii am trecut!

BOLOGA *(tulburat):* **Cum, şi tocmai eu să...**

PRETORUL: **Da, puiule, tu trebuie să ne dai o mînă de ajutor... De altfel, nu pierzi mult timp. Şedinţele durează o oră, maximum două... Aşa că nici serviciul tău n-are să sufere. I-am explicat excelenţei, fiindcă a cam strîmbat din nas cînd te-am propus —• înţelegi, adică nu vrea să dezorganizeze alte servicii pentru... D-am convins, fireşte. Uite şi ordinul: să te prezinţi la raport... Mă gîndisetn să trimit plutonierul să te aducă, pe urmă mi-am zis că e mai prudent să vin eu însumi. Cît vă ştiu eu de nepăsători faţă de sărmana justiţie militară, mi-a fost frică să nu-mi faci şi tu pocinogul, să refuzi sau să te eschivezi...** *(Vorbind, i-a dat o hirtie, pe care Bologa o pune pe masa fără să se uite la ea.)*

BOLOGA: **Pentru aceasta mă cheamă generalul?**

PRETORUL *(cu aceeaşi însufleţire):* **Desigur... Probabil vrea să-ţi dea personal instrucţii, ştii obiceiul lui... Fiindcă trebuie să stîrpim prin orice mijloc trădarea, Bologa!... Ce-i aici e nemaipomenit! Pînă şi intenţiile noastre cele mai secrete duşmanul le aflâ... Ei bine, asta nu mai merge! Din moment în moment ne aşteptăm la evenimente importante şi iată-ne înconjuraţi numai de spioni, parcă am fi în ţară inamică... Eu, fireşte, am conştiinţa împăcată. Eu de mult mi-am făcut datoria şi am raportat excelenţei că aici nu miroase a patriotism. Excelenţa nu m-a ascultat. Avea încredere. Zicea că sîntem acasă... Acuma, poftim, acasg^.. Chiar azi-dimineaţă mi-au adus jandarmii 8fcl|i doisprezece bandiţi, adunaţi de prin păduri, din spatele frontului... Doisprezece! Ce zici!... Frumos număr... Tocmai spuneam plutonierului cît sînt de revoltat... Un furnicar de trădători...**

BOLOGA *(întrerupînd cu imputare şi plictisit):* **De ce nu mă lăsaţi pe mine în pace, căpitane? Ce-aveţi cu mine?**

PRETORUL *(supărîniu-se):* **Apoi, fireşte, aşa vorbiţi toţi şi vă codiţi, parcă justiţia militară ar fi ceva... de mîna a zecea! Nu vă daţi seama că, în fond, de noi depinde toată vitejia voastră... Războiul nu se cîştigă numai cu tunuri şi cu „ura", domnule! Asta a fost odată!... Azi mai mult face creierul decît braţul!... Numai mentalitatea voastră e de vină că divizia nici n-are o curte marţială permanentă şi că trebuie să adunăm membrii cu arcanul de cîte ori se ivesc cazuri de judecată! Dipsa de ofiţeri nu poate fi o scuză serioasă... Să muncească toţi cum muncesc eu şi atunci nu va mai fi lipsă de ofiţeri. Adică, eu cum sînt şi pretor, şi migistrat-instructor, şi procurorul Curţii, într-o singură persoană? Fireşte, muncesc de-mi crapă ochii... Să facă şi alţii ca mine!... Căci să ştiţi, băieţi, nu există victorie fără Curte Marţială!**

BOLOGA *(resemnat):* **Bine... Am să vin mîine, şi la raport, şi la...**

PRETORUL: **Se poate?.. .Apoi dacă nu citeşti ordinul!... Trebuie să te prezinţi de urgenţă la excelenţa... Altfel aş fi venit eu însumi? Maşina ne aşteaptă.**

BOLOGA: **Cum să plec aşa?... Am şi eu...**

PRETORUL: **Ce are a face! Te prezinţi şi te întorci, iar mîine...**

BOLOGA *(nehotărît):* Şi nici măcar... Da... atunci bine... Numai să...

PRETORUL: Lasă, n-ai nevoie de ţinută specială, sîntem doar în război... îţi dau trei minute, iacă!... Te aştept în maşină!... *(Iese.)*

BOLOGA *(iese pe urma pretorului, lăsînd uşa deschisă; din pragul uşii a doua, către cei doi gradaţi din biurou):* Eu trebuie să plec pînă la cartier... Duaţi seama la toate! *(Se întoarce în odaie.)*

Aproape în aceeaşi clipă intră din stînga Ilona, plînsă, tremurînd.

LONA *(şoptind, parcă să n-o audă vrăjmaşii):* De ce te cheamă?

BOLOGA *(gâtindu-se de drum, cu glas indiferent):* Ei, nişte prostii de-ale... *(O pauză. îşi pune casca în cap. Se duce la ea, tulburat, încercînd să-şi ascundă neliniştea.)* Ilona... la revedere!... N-ai nici o grije... Spune-i şi tatălui tău... Adică... da... el trebuie să fie chiar prin Făget, da... Am să-i spun eu... Fii liniştită, micuţo... liniştită...

ILONA *(rugătoare şi înfricoşată, printre lacrimi):* Ia seama pe-acolo!... Dumnezeu să-ţi ajute!...

BOLOGA *(închinîndu-se):* Amin!... *(O strînge în braţe şi o sărută, şoptindu-i.)* Liniştită... N-ai grije... Mireasa mea... *(Apoi, deodată, îi dă drumul spăimîntat, mormăind.)* Am uitat ceva şi nu ştiu... Nu mai merge... nu mai merge... *(Uitîndu-se întrebător la ea.)* Oare ce-am uitat, Doamne, ce-am uitat?... *(De-afară se aude chemarea grăbită a claxonului.)* Poate că... *(Caută printre cărţi, prin hîrtii; dă peste harta cu poziţiile frontului.)* Uite!... Aşa-i c-am găsit?...

(Desfăşoară o clipă harta, îşi aruncă privirile pe ea, apoi ridică ochii la Ilona, care-l priveşte îngrozită.)

cm

Trebuie să-i explic... trebuie să... *(îngrozit, ingînînd.)* Ilona...

ILONA *(ghicindu-i gîndurile, şoptind deodată):* Eu cunosc munţii mai bine... Ştiu toate potecile, toate cotloanele, toate pîraiele... Am să-ţi fiu călăuză!

BOLOGA *(tresare uimit):* Nu, nu!... Tu nu trebuie să... *(0 pauză. Iar liniştit.)* Am să mă întorc, Ilona, să te iau... Crezi?

ILONA *(privindu-l în ochi, sălbatec):* Cred!

BOLOGA *(se uită prin odaie, parcă şi-ar lua rămas bun.)*

ILONA *(se aruncă în braţele lui şi-l sărută.)*

BOLOGA *(se desface blînd, îşi potriveşte casca, iese.)*

ILONA *(după o clipă, izbucneşte în plîns, se stăpîneşte, se repede la fereastră, priveşte afară, muşcîndu-şi mîinile; lacrimile ei curg pe obraji.)*

S; aude de afară zgomotul motorului.

Cortina

TABLOUL VI

Cancelaria pretorului, transformată în sala Curţii Marţiale. O cameră largă, simplă, rece. In stingă, planul întîi, uşa principală; în dreapta, spre fund, altă uşă. Peretele din fund are două ferestre, care dau înspre e curie. In colţul sting sînt strînse vreo patru biurouri, ca să se cîştige spaţiu. De-a curmezişul colţului drept, o masă mai lungă, învălită cu postav verde şi cu un crucifix alb de metal la mijloc. La stînga acestei mese, dreapta, planul întîi, un biurou cu scaun pentru pretor; la dreapta mesei mari, cu spatele spre biurourile îngrămădite, este masa apărătorului. în stînga, aproape în linia uşii principale, scaunul acuzatului. Dimineaţa. Cînd se ridică cortina, pretorul se plimbă prin faţa meselor, în vreme ce, la biuroul lui, plutonierul scrie.

PRETORUL *(oprindu-se în faţa plutonierului):* Gata, plutonier?

PLUTONIERUL *(citind):* La percheziţia corporală făcută în adăpostul regimentului de husari, de către locotenentul Varga, s-a găsit asupra acuza-

tului, locotenent Bologa Apostol, o schiță foarte amănunțită cu pozițiile tuturor unităților diviziei...

PRETORUL: Așa... diviziei... *(Dictînd.)* Dovadă că acuzatul intenționa să trădeze dușmanului secretele noastre militare... *(Vorbit.)* Așa... Ajunge! Trebuie să ne grăbim, căci la zece intră Curtea... Acuma să-mi introduci pe acuzat pentru suplimentul de interogatoriu, deși n-am multe speranțe. E valah încăpățînat. Pe urmă, trebuie să-i dăm răgaz să ia contact cu apărătorul său... Cine e apărătorul?

PLUTONIERUL: Domnul căpitan Klapka!

PRETORUL: Așa-i. Uitasem, cu toate că numai adineaori am vorbit cu el... Aide, repede, plutonier!

Plutonierul iese în stînga și introduce pe Bologa.

BOLOGA *(intră; palid, ochii roșii, adînciți în cap. Se oprește lîngă scaun.)*

PRETORUL *(frecîndu-și mîinile, în vreme ce plutonierul a trecut la biurou; cu glas onctuos):* Ei, domnule, să procedăm repede și sistematic, să nu pierdem vremea! Nu-i așa?... Scrie, plutonier, introducerea de rigoare!... Dumneata, poftim, ia loc! *(Îi arată scaunul.)* Iar acuma, te rog să răspunzi scurt, militărește, la întrebările ce ți le voi pune!...

BOLOGA *(s-a așezat; stins):* Da!...

PRETORUL *(a luat de pe biurou o hîrtie):* Raportul locotenentului Varga spune că... *(Se oprește și parcurge, mormăind satisfăcut, conținutul hîrtiei.)* Da... că te-a arestat ieri noapte, țoe cînd încercai să te strecori prin liniile noastre...

BOLOGA *(sculîndu-se, puțin nervos și cu glas ascuțit):* Domnule căpitan, eu nu vreau să ascund nimic,

nici o umbră, nici un amănunt, care ar putea contribui la limpezirea... situației. Dimpotrivă, vreau să-mi deschid inima, ca în fața unui duhovnic, domnule căpitan, să se înțeleagă cum mi s-a zdruncinat echilibrul sufletesc...

PRETORUL *(cu un surîs rece, puțin ironic):* Nu uita că eu sînt numai judecătorul care dorește să afle adevărul și nicidecum duhovnic!...Deocamdată avem un punct cîștigat: încercarea de dezertare, mărturisită, nu-i așa?

BOLOGA *(mirat de surîsul lui, tace.)*

PRETORUL: Va să zică, mărturisită și recunoscută! Motivele?... Hm... Sper că vom descoperi și motivele, încetul cu încetul... D-ta te rog să-mi dai acuma lucruri concrete, nu... echilibre sufletești, ca la primul interogator. în orice caz, numirea în juriul unei curți marțiale, recunoaște și d-ta, nu poate fi un motiv de dezertare la inamic, nu-i așa?... Dacă conștiința d-tale nu găsea nici o vină acuzaților, rămînea liberă să facă opinie separată... A împărți dreptate sau a pedepsi pe cei vinovați nu e o crimă, ci o datorie pentru orice om! In privința aceasta d-ta, om cu studii înalte, care mîine, poimîine, aveai să joci un rol de seamă în societate, tocmai d-ta trebuia să...

BOLOGA *(iluminat):* Uneori e mai îngrozitor să judeci pe alții decît să fii judecat!

PRETORUL *(frecîndu-și iar mîinile):* Da, firește, cînd cineva... Despre asta însă mai tîrziu, în fața Curții! *(Luînd harta desfășurată și punîndu-i-o subt ochi.)* Dar aceasta cum se potrivește cu povestea echilibrului sufletesc?... Ești bun să-mi explici?

BOLOGA *(pălind):* **Asta e schiţa oficială, de la serviciul meu...**

PRETORUL *(cu dispreţ):* **Ştiu... sînt şi eu militar... Dar cum a ajuns în buzunarul d-tale? Şi tocmai cînd încercai să dezertezi la inamic?**

BOLOGA *(încurcat):* **Fiindcă... fiindcă...** *(Tace brusc.)*

PRETORUL *(privindu-l lung, cercetător):* **Să-ţi spun eu cum!... Fiindcă n-ai vrut să mergi cu mîna goală! Nu-i aşa?...** *(O tăcere.)* **Bine, nu eşti obligat să răspunzi... Avem dovezi destule... prea multe... Aşa!... Atunci, citeşte procesul-verbal şi iscăleşte, te rog!**

BOLOGA *(nu se mişcă).*

PRETORUL *(îl măsoară un răstimp, nervos şi stăpînindu-se; apoi):* **A, iar nu vrei să semnezi?... Fireşte, nu te pot sili... Trebuie să ştii însă că toate acestea nu vor împiedeca mersul justiţiei!... Aşa!... Să nu-ţi închipui cumva că...** *(Către plutonier.)* **Pofteşte pe domnul căpitan Klapka şi noi, pînă atunci, să complectăm dosarul!**

Plutonierul aleargă. Pretorul se plimbă de colo pînă colo. O pauză.

KLAPKA *(intră repede, agitat):* **în sfîrşit...**

PRETORUL *(dîndu-i mîna):* **Te las cu acuzatul, camarade... Cum ai dorit... Dar, te rog mult, ţine seama că şedinţa Curţii e fixată şi nu se poate să...**

KLAPKA: **Bine, voi căuta să mă conformez...**

Pretorul iese repede.

KLAPKA *(strîngîndputernic mîna lui Bologa):* **Ai auzit, n-avem timp de pierdut... Dar nici n-am nevoie de mult timp, fiindcă ştiu tot, tot... Sînt de aseară aici şi cunosc toate amănuntele, nu numai din dosarul alcătuit de domnul ăsta... Cînd s-a aflat că eu am să te apăr, m-au înconjurat şi groparul, şi primarul, şi fetiţa... logodnica ta... Biata fată!... Ce suflet!... Acuma nu mă mir cum ai putut să... acuma înţeleg perfect... S-au sfătuit cu mine ce-ar putea face ei pentru salvarea ta? Groparul, inimos, s-a oferit să spargă el binişor peretele închisorii tale, să fugi... Copilării de om bătrîn!... Nevasta primarului s-a aruncat aseară la picioarele generalului, a plîns, s-a rugat să te ierte... Generalul se zice că o respectă mult, pentru că femeia îi găteşte nişte mese imperiale... A obţinut atîta, ca generalul să nu intervie împotriva ta, să lase Curtea să judece în deplină independenţă. Va să zică, soarta şi viaţa ta se află în mîinile juriului. Cu o apărare viguroasă şi isteaţă sper să evităm... Dar depoziţia ta de ieri e îngrozitoare şi revoltătoare, îţi bagi gîtul în ştreang, Bologa, de bună voie !... Noroc că ai avut prezenţa de spirit să nu iscăleşti ... Acuma însă trebuie să mă ajuţi şi tu, înţelegi? întîi vei renega complect depoziţia buclucaşă, dar, ştii, foarte energic, pe urmă vei tăgădui categoric că ai fi avut intenţia să dezertezi la inamic... Restul rămîne în sarcina mea... Am să găsesc eu explicaţii plauzibile în privinţa rătăcirii tale, noaptea, prin liniile de tranşee pa care nu le cunoşteai... Chiar harta, asupra căreia pretorul se străduieşte să-şi întemeieze irizaţia de spionaj şi trădare, cred că am s-o spulber cumva din dezbateri... în sfîrşit, trebuie să avem speranţă, Bologa! Trebuie!**

Vorbind, Klapka s-atras cu scaunul lîngă Bologa, care stă în picioare, cu spatele lîngă biuroul pretorului, cu ochii în gol.

BOLOGA *(uitîndu-se în ochii lui, rar):* **Cînd voi fi judecat?**

KLAPKA *(surprins):* **Acuma... la zece... da... negreşit... peste...**

BOLOGA *(mai domol, iar cu ochii în gol):* **Atunci, ce nevoie de...?** *(Tace.)*

KLAPKA *(sare de pe scaun, aproape furios, îl apucă de umăr şi-l scutură, sîsăind):* **Trezeşte-te, omule! Eşti nebun?... Nu-ţi dai seama ce te aşteaptă?**

BOLOGA *(privindu-l iar, cu o umbră desurîs):* **Moartea.**

KLAPKA *(şoptind):* **Ştreangul, Bologa! Auzi?... Ştreangul!... Numai un om nebun îşi vîră gîtul în laţ cînd viaţa îi surîde şi-i făgăduieşte...** *(După o pauză, mai potolit.)* **Eşti dator să trăieşti!** *(Bătîndu-l pe umăr.)* **Cînd ţi se îmbie o portiţă de scăpare aproape sigură, n-ai dreptul să te codeşti, nu ţi-e permis!... Am fost şi eu în situaţia ta, poate puţin mai uşoară... puţin... în temniţă vedeam spînzurătoarea mereu, da... şi ştiu că moartea, cînd o priveşti prea adînc şi îndelung, începe să te ademenească. Dar trebuie să te smulgi din ademenirea ei, Bologa, căci viaţa e reală, pe cînd dincolo de moarte...**

BOLOGA *(trăgănat, leneş):* **Cine ştie dacă dincolo de moarte nu e adevărata viaţă?... Dacă ai fi venit ieri cu portiţa asta, poate că te-aş fi sărutat şi mi-ai fi luat o piatră de pe inimă... Căci ieri, viaţa m-a torturat îngrozitor! Aseară însă am putut vedea pe Ilona şi... m-am regăsit... mi-am regăsit iubirea... Altfel,cum aş fi îndurat o noapte întreagă aici, singur?... Acuma sufletul mi-e liniştit. De ce să reîncep chinurile?... Nu mai vreau nimic. Poate să mă mai ispitească viaţa, poate să mai sufăr, dar...**

KLAPKA *(întrerupîndu-l nerăbdător):* **Dragul meu,-nu-ţi dai seama oare că aiurezi?... Asemenea fantasmagorii poate să-şi îngăduie omul cînd e acasă, la biurou, odihnit, sau în momente de entuziasm, într-o discuţie, nu însă în faţa morţii!**

BOLOGA *(fierbinte):* **O închipuire care împacă sufletul e tot ce poate dobîndi omul în viaţă!**

KLAPKA *(iar furios):* **Dar bine, băiete, tu vei muri' ca dezertor şi spion şi trădător, în sfîrşit, ca un criminal, iar nu ca apostol al iubirii!... Să ştii că, de continui tot aşa, am să te declar nebun în faţa Curţii şi tot am să te scap!**

BOLOGA *(blînd):* **Criminal?... Orice mormînt e lăcaş de iubire, fiindcă...**

KLAPKA *(indignat):* **Destul, încetează! Nu mai vreau să-ţi ascult baliverne le! Am venit să te salvez, nu să ascult nerozii... Astea să le spui pe urmă, după ce va fi trecut primejdia!**

BOLOGA *(cu alt glas):* **Crezi că o viaţă smulsă prin minciună ar mai avea vreun farmec sau vreun preţ!**

KLAPKA *(cu hotărîre):* **Minciuna care poate salva o viaţă de om e mai preţioasă decît toate adevărurile!... Eu îmi voi face datoria pînă la capăt! Am să te scap, chiar împotriva voinţei tale şi sînt sigur că mai tîrziu o să-mi mulţumeşti!... Pentru tine am trecut peste toate suspiciunile care mă înconjoară... Nu-mi pasă! Numai să nu-mi pui beţe-n roate! Atîta te rog!...** *(Cu o privire spre uşă.)* **Vine pretorul... Ajută-mă! Te implor!...** *(Îi strînge mîinile, privindu-l lung.)* **Voinţă, Bologa!**

PRETORUL *(deschizînd uşa, din prag):* **Ai terminat, camarade?**

KLAPKA: **Da, mulțumesc... am terminat, sper...**

PRETORUL: **Atunci...** *(întercîndu-se către plutonierul de-afară.)* **Să dai pe acuzat în paza sentinelei, plutonier, și vino imediat să aranjăm... Mai sînt doar cîteva minute...**

în vreme ce pretorul intră, Bologa iese. Peste o clipă vine și plutonierul.

PRETORUL: **Iavezi, plutonier, să fie ordine aici... Eu mă duc să vestesc Curtea...** *(Indreptîndu-se spre ușa din dreapta, către Klapka, arătîndu-i masa lui.)* **Asta e masa apărării!...** *(Către plutonier.)* **Potrivește la locul lui scaunul acuzatului!...** *(Dispare.)*

KLAPKA *(după o pauză, către plutonierul care aranjează mesele):* **Aș vrea să mă mai uit puțin în dosarul afacerii înainte de-a intra Curtea!**

PLUTONIERUL: **Poftiți, domnule căpitan...** *(I-l arată pe biuroul pretorului.)*

O pauză.

Klapka răsfoiește grăbit dosarul. în momentul cînd îl pune la loc, pe ușa din dreapta intră juriul: un colonel, cu fața colțuroasă, un maior mustăcios, un căpitan țanțoș și doi locotenenți, dintre care unul este Gross. La masa lungă se opresc, la locurile lor, în picioare, pînă ce pretorul trece prin fața și ajunge la biuroul său. Căștile de război le-au așezat toți pe masă. Klapka și-a luat locul la masa apărării, iar plutonierul rămîne lîngă ușa din dreapta.

COLONELUL *(grav):* **Domnilor, deschid ședința!**

Colonelul se așează la mijloc. în dreapta maiorul, la stînga căpitanul, etc.

COLONELUL: **Domnule pretor, aveți cuvîntul!**

PRETORUL *(care a rămas în picioare):* **Domnule președinte și onorată^Curte! Da ordinea zilei avem azi afacerea locotenent Bologa Apostol, acuzat pentru încercare săvîrșită, dar neizbutită de dazertare la inamic, spionaj, trădare. Instrucția complectă. Acuzatul se află arestat.** *(Ducînd grav dosarul și oferindu-l colonelului.)* **Iată dosarul cu toate actele!...** *(Revenind la locul său.)* **Conform legii, dezbaterile sînt secrete.**

COLONELUL *(după ce-și aruncă ochii în dosar; simplu):* **Să fie introdus acuzatul!**

PRETORUL *(cu importanță):* **Plutonier! Să intre acuzatul !**

Plutonierul iese și peste o clipă revine precedat de Bologa care înaintează, ezitînd, pînă aproape de Klapka,

KLAPKA *(șoptind):* **Bologa, te implor, ajută-mă!**

COLONELUL *(privindu-l):* **Docotenent Bologa Apostol...**

BOLOGA *(revenindu-și, oprindu-se lîngă scaunul liber, militărește):* **Prezent!**

COLONELUL *(mașinal):* **Vîrsta d-tale?**

BOLOGA *(repede):* **Douăzeci și cinci de ani.**

COLONELUL: **Naționalitatea?**

BOLOGA: **Român.**

COLONELUL: **Studiile?**

BOLOGA: **Doctorand în filosofic**

COLONELUL: **Mobilizat?**

BOLOGA: **[Eram][1] scutit de armată, ca fiu de văduvă, [dar][2] m-am angajat de bună voie în primele zile ale mobilizării generale. Două luni am urmat școala de artilerie, pe urmă am fost trimis pe front, pe urmă am fost numit ofițer, pe urmă...**

COLONELUL *(întrerupînd):* **Rănit?**

BOLOGA-. **O dată ușor, o dată grav, cu două luni de spital, ultima oară foarte greu cu [patru][3] luni de spital.**

[1] în var. anterioară: *„Deși eram".*
• Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.
•> în var. anterioară: *„șapte".*

COLONELUL: **Decorat?**

BOLOGA: **Patru medalii de vitejie.**

COLONELUL *(cu glas blînd):* **De ce nu porți decorațiile?... Le-ai dobîndit prin sînge și vitejie...**

BOLOGA *(cu o umbră de zîmbet):* **Acuma...**

COLONELUL *(iar țeapăn):* **Locotenent Bologa, ești acuzat de dezertare la inamic, spionaj și trădare... Te simți vinovat?**

BOLOGA *(șoptind):* **O, Doamne, să mă simt...**

COLONELUL *(parcă n-ar fi auzit nimic):* **Spune mai întîi motivele și împrejurările dezertării!**

BOLOGA *(se uită pe rînd la ofițerii din juriu, la Gross care a plecat fruntea, la pretorul mîndru și încrezut, la Klapka, apărătorul care îi face un semn de îmbărbătare; în sfîrșit, privirea i se oprește pe crucea albă; murmurînd):* **Dezertare?** *(Lasă capul pe piept.)*

COLONELUL *(după o pauză):* **Răspunde la întrebarea mea, locotenent Bologa...** *(După altă tăcere grea; cu glas puțin tremurat și șovăitor.)* **Vina e covîrșitoare, desigur, dar Curtea va asculta cu luare aminte apărarea d-tale... Prin urmare, vorbește!**

BOLOGA *(rămîne nemișcat în aceeași poziție.)*

O pauză.

PRETORUL *(ridicîndu-se brusc):* **Domnule președinte, fiindcă acuzatul, probabil subt povara conștiinței sale vinovate, refuză să răspundă, recunoscînd prin acest refuz crimele săvîrșite, dar neizbutite, vă rog să-mi permiteți să vă expun eu, în cîteva cuvinte, desfășurarea faptelor!** *(Colonelul aprobă din cap.)*

KLAPKA *(intervenind):* **Tăcerea locotenentului Bologa, domnule președinte, nu poate să însemne în nici un caz o confirmare a acuzațiilor ce i se aduc, ci mai curînd...**

COLONELUL *(oprindu-l):* **Vă rog...**

PRETORUL *(cu superioritate):* **Eu nu insist, domnule apărător! Sînt [faptele][1] care vorbesc...** *(Către curte.)* **Va să zică... Alaltăieri, în urma propunerii mele, excelența sa a delegat, în locul vacant din juriul Curții Marțiale, pe locotenentul Bologa, comandantul coloanei de muniții cu reședința în comuna Lunca și deci ușor disponibil pentru noua însărcinare. Fiind la mijloc 0 extremă urgență, căci a doua zi, adică ieri, urma să fie judecat un lot de criminali periculoși, m-am transportat eu însumi la Lunca, am comunicat verbal locotenentului Bologa însărcinarea ce i s-a dat și l-am adus, conform ordinului, ca să primească instrucțiile necesare personal de la excelența sa... Am observat o oarecare șovăire din partea locotenentului Bologa în acceptarea însărcinării, dar nu i-am atribuit motive criminale. S-a prezintat la raport la excelența pe la ora 6 seara, în vreme ce eu, cu personalul meu, am continuat munca pînă la 10 seara, liniștit că mi-am făcut datoria, ca totdeauna... Pe la ora două noaptea am fost deșteptat din somn: telefonul de pe front îmi comunica laconic că o patrulă de ofițeri a prins chiar atunci pe locotenentul Bologa încercînâ? să dezerteze la inamic... Mărturisesc, nu-mi venea, să cred, atît de grozavă și de inexplicabilă mi s-a* părut vestea. în sfîrșit, ieri, la ora nouă dimineața, acuzatul a sosit aci, subt bună escortă, împreună cu raportul ofițerului care 1-a prins-**

[1] în var. anterioară: *„faptele însăși".*

Din raportul care se. află la dosar, se constată că locotenentul de husari Varga, întorcîndu-se dintr-o patrulare, la ora 23, a găsit pe locotenentul Bologa pe o potecă, aproape de cota 935, adică dincolo de liniile noastre cele mai înaintate. Avînd în vedere că prezența locotenentului Bologa în acel punct şi în miez de noapte nu avea nici-o justificare, comandantul patrulei 1-a daciarat arestat şi 1-a predat regimentului său pantru cela 1 agale.

KLAPKA: Credeți, domnule pretor, că comandantul coloanei de muniții a diviziei, un ofițer brav, care da aproape trei ani luptă numai pe front, trebuie să aibă neapărat intenții de dezertare cînd se găseşte printre tranşee?

PRETORUL. *(întîi surprins, apoi ironic):* Eu nu cred nimic. Rezum un raport oficial. Da altfel, aşteptați puțin şi... *(Reluînlu-şi firul.)* Cu prilejul percheziției corporale ce i s-a făcut la comandamentul regimentului de către acelaşi ofițer, s-a găsit asupra acuzatului o hartă cu pozițiile exacte ale tuturor unităților diviziei. Schița se găseşte de asemenea la dosar şi constituie *(Către Klapka:),* domnule apărător, dovada hotărîtoare că prezența printre tranşee a acuzatului n-a fost întîmplătoare, ci voită, că ne aflăm [deci] [1] nu numai în fața încercării de dezertare, ci şi intenției de trădare...

KLAPKA *(sărind în picioare):* Domnule preşedinte, dați-mi voie... Schița, din care domnul pretor vrea să scoată o dovadă de crimă, ține de serviciul pe care-1 îndeplineşte locotenentul Bologa

[1] Adăugat ulterior, în text dactilografiat.

şi e natural şi chiar obligatoriu s-o aibă totdeauna asupra lui!

PRETORUL: Vă înşelați!... Schița trebuie să se afle la sediul serviciului, mai ales cînd comandantul vizitează frontul şi riscă să...

BOLOGA *(fărăsă ridice capul, murmurînd):* Mai repede, mai repede, pentru Dumnezeu!

Pretorul se întrerupe. Toate privirile se concentrează asupra lui Bologa o clipă, întrebătoare.

PRETORUL *(continuînd cu alt ton):* De altfel, pe harta în chestiune sînt însemnate cu precizie, nu numai pozițiile trupelor, ci şi sediul diverselor servicii ale diviziei, pînă şi casa aceasta în care se află cancelaria justiției militare!

KLAPKA *(cu un zîmbet ironic):* Desigur...

PRETORUL *(devenind patetic):* Raportul locotenentului Varga [de altfel][1] nu face decît să confirme constatările dobîndite de noi prin cercetări minuțioase. încercarea de dezertare a acuzatului era o consecință logică a crimelor sale. Domnule preşedinte, acuzatul însuşi nu îndrăzneşte să-şi tăgăduiască faptele. întrebat stăruitor asupra motivelor, a căutat să invoce zdruncinarea echilibrului sufletesc şi alte asemenea lucruri fantastice. în realitate, motivele adevărate sînt altele... D-voastră ştiți că aici am descoperit o vastă organizație da spioni şi trădători, cuibăriți în inima diviziei din cauza... Nu insist asupra cauzelor. Fapt este că toată forța combativă a diviziei noastre era paralizată [de o rețea][2], de spionaj ce ne înconjoară. Şapte inşi au putut fi capturați şi sancționați. Chiar

[1] în var. anterioară: *„însă".*
[2] *îa* var. anterioară: *„din cauza rețelei".*

d-voastră i-aţi judecat. Prin urmare... alţi doisprezece ne-au căzut în mînă alaltăieri şi-şi aşteaptă pedeapsa meritată. [Criminalii][1] nu şi-au mărturisit vinovăţia nici în faţa ştreangului, o dovadă minunată de solidaritatea organizaţiei. Ambiţia mea a fost, mărturisesc, să pun mîna pe şeful bandei. Dacă n-ar fi intervenit întîmplarea, criminalul şi-ar fi putut continua opera nefastă, nestînjenit de nimeni. Cine să bănuiască pe un ofiţer de asemenea crimă? Şi totuşi e de mirare cum nu ne-am gîndit mai de mult la Bologa şi nu l-am supravegheat. Gîndiţi-vă, Bologa e român şi noi, aici, sîntem pe frontul românesc! E la mintea omului că trebuia să trădeze. Numirea lui însă în Curtea Marţială i-a încurcat deodată toate iţele. Cum să condamne el, şeful bandei, tocmai pe complicii săi? Ar fi riscat ca vreunul din acuzaţi, văzîndu-1 în juriu, să se revolte şi să-i rupă masca!... Decît să se'expună unei eventualităţi atît de primejdioase, Bologa a ales calea cea mai bună, fuga la duşmanul pe care 1-a slujit cu credinţă, şi unde îl aşteptau, desigur, recompense şi mai grase. De aceea a luat şi harta frontului nostru. Era ultimul serviciu pe care-1 făcea stăpînilor săi! ;

KLAPKA: **Domnule preşedinte şi onorată Curte, vă rog să ordonaţi producerea dovezilor! Construcţia domnului pretor este atît de stranie, atît de...**

BOLOGA *(nemaiputîni răbda, cu o smucitură îşi rupe gulerul şi strigă răguşit):* **Omorîţi-mă!... Omorîţi-mă!...**

[1] în var. anterioară: *„Cei prinţi îvrsă*"

COLONELUL *(ridicîndu-se în picioare şi lovind cu pumnul în masă):* **Locotenent Bologa, ce înseamnă asta, locotenent Bologa?**

BOLOGA *(palid, respirînd greu, cu ochii la crucea albă, cade grămadă pe scaunul de care se răzimase.)*

KLAPKA *(repezindu-se la dînsul, încet):* **Bologa, Bologa, nu te pierde!**

Se face o mişcare generală.

Cortina

TABLOUL VII

Un luminiş într-o pădure de brazi, în munţi, in faţă, o potecă urcă, de la dreapta la stînga, lărgindu-se spe mijlocul scenei. Un părîu de munte curge, nevăzut, dincolo, traversînd poteca pe subt un podeţ primiţi' in dreapta şi apoi pierzîndu-se. Gîlgăitul apei se aude în răstimpuri. Dincolo de părîu, imediat, munţii se înalţă brusc spre cer, închizînd orizontul. Numai sus, la mjloc, un triunghi de cer vtnăt, înstelat, înainte de revărsatul zorilor. Lumină palidă şi rece de lună răspîndeşte o atmosferă apăsată. Cînd se ridică cortina, scena e goală. După cîteva clipe intră din dreapta Klapka şi dr. Meyer.

KLAPKA *(pe podeţ, oprindu-se):* **Mai este mult, doctore?**

MEYER: **Nu.... Vreo sută de paşi...** *(Arătîndspre stînga.)* **De altfel, se şi zăreşte printre copaci, uite colo, licărirea de lumină... Oamenii care lucrează la...**

KLAPKA: **îngrozitor drum... Dacă pentru noi e aşa, ce trebuie să mdure bietul Bologa!... O, Doamne, Doamne!**

MEYER: **Da, desigur... Moartea în sine poate că nu e atît de spăimîntătoare, dar drumul pînă la ea... o, drumul şi gîndul morţii...** *(0 pauză.)* **Am**

impresia totuşi că Bologa [dorea][1] de mult moartea...

KLAPKA: în orice caz, era sătul de viaţa asta... Altfel şi acuma s-ar fi putut salva! Ar fi fost suficient să declare că n-a vrut să dezerteze şi Curtea l-ar fi achitat cu siguranţă. Chiar aşa a avut două voturi pentru achitare...

MEYER: [Exact aşa se şi vorbea][2] ... Era foarte iubit şi stimat.

KLAPKA: în zadar l-am implorat să mă ajute, să... Mai ales cînd pretorul, imbecil cum e, s-a apucat să ticluiască o poveste cu o organizaţie de spionaj şi să-l acuze pe Bologa că ar fi fost şeful ei, asta l-a îngreţoşat definitiv. S-a prăbuşit copleşit de scîrbă...

MEYER: Totuşi juriul putea să ţină seama de...

KLAPKA: Curtea e alcătuită din oameni care judecă după aparenţe. Atitudinea lui Bologa avea toate aparenţele vinovăţiei. [Pretorul][3] s-a şi repezit să exploateze situaţia, încît apărarea mea a fost complect paralizată.

MEYER: Fatalitatea, căpitane! împotriva ei orice luptă e zadarnică... *(După o clipă, alt glas.)* Ce idee să fixeze execuţia la ora asta!... Uman ar fi fost să nu-l mai lase să se chinuiască în aşteptarea morţii. De la unsprezece dimineaţa pînă acuma... Cît e ceasul?... Patru... Adevărată barbarie.

KLAPKA: Sentinţa trebuia confirmată şi de comandantul armatei, mai cu seamă că e dată numai cu majoritate şi e vorba de un ofiţer...

[1] în var. anterioară: *„doreşte".*
[2] în var. anterioară: *„To mai aşa se vorbea"*
[3] în var. anterioară: *„Pretorul, de altfel".*

MEYER: Da, da, formalităţile, pînă dincolo de mormînt!

O pauză. Apoi zgomot de paşi grăbiţi din dreapta.

KLAPKA: Mi se pare că se apropie convoiul... *(Intră Vidor.) A,* nu... e groparul! Gazda lui Bologa... S-au purtat admirabil şi el şi fata, toţi... *(Către Vidor:)* Ei, bade, se apropie?

VIDOR: Dam lăsat la cotitură, colea... Doamne sfinte, iartă-ne şi păzeşte-ne!... Nu mai ştiu ce să fac... cui să mă rog... Şi biata fată, Ilona, vai de sufletul ei!

MEYER: Acuma nu mai e nimic de făcut... Acuma...

KLAPKA: Dar pe Ilona unde [ai lăsat-o?][1]. Să nu cumva să apară pe-aici şi ea, să-i îngreuieze mai rău ultimele momente!

VIDOR. Cum să vie, nenorocita, că şi ea e mai mult moartă decît vie... Am adus însă pe preotul din Dunca să-l binecuvînteze, că dînsul i-a şi logodit şi sînt prieteni... De-abia am putut îndupleca pe domnul căpitan să-l primească. Hotărîse să trimită un popă militar... Rău om e domnul căpitan şi fără pic de îndurare, de te miri cum îl rabdă pămîntul!... Uite că vin! Doamne, Dumnezeule! *(Se închină.)*

Din dreapta zgomot de paşi. Pădurea se luminează treptat. Apoi intră convoiul, precedat de cîţiva soldaţi cu torţe aprinse. Plutonierul păşeşte grav şi îngrijorat. Un grup de soldaţi înarmaţi de asemenea, cu torţe. Pe urmă Bologa, cu capul gol, agăţat de braţul preotului Boteanu, care e cu patrafirul pe umeri şi ţine în dreapta crucea. Apoi alţi soldaţi înarmaţi.

BOLOGA *(pe cînd trece podeţul, încet):* Unde mergem pe-aici, părinte?... N-am umblat niciodată...

[1] în var. anterioară: *„ai lăsat-o, bade?"*

Doamne, unde mergem?... *(Alt glas.)* Iartă-mă, Constantine, că din pricina mea trebuie să te oboseşti atîta... atîta...

BOTEANU *(blîni):* Fii tare, Apostole, fii tare... Plăcut este domnului Dumnezeului nostru acela care se jertfeşte de bună voie pentru neamul părinţilor săi şi pentru credinţa lor în vecii-vecilor!

BOLOGA *(pierdut):* Pentru neamul părinţilor...

Plutonierul s-a oprit, uitîadu-se speriat împrejur.

PLUTONIERUL *(cu teamă):* Domnule părinte, numai un moment... pînă soseşte şi domnul căpitan... domnul pretor...

Convoiul întreg se opreşte.

BOLOGA *(fără să ridice ochii):* Am sosit?...

BOTEANU: Fii liniştit, fiule, şi ai credinţă în milostenia Domnului şi Mîntuitorului nostru...

BOLOGA *(deodată grăbit şi îngrijorat):* Părinte? Am vrut să scriu mamei şi... n-am fost în stare... din pricina... Vesteşte-o tu, Constantine, pe urmă, după ce voi fi... după ce... Spune-i tu cum am... Să aibă grije de logodnica mea, de Ilona mea... să aibă mare grije... Căci ele, amîndouă, mi-au sădit în inimă iubirea... şi din iubirea lor mi-am întruchipat credinţa... şi credinţa călăuzitoare... şi... şi... *(Glasul se stinge.)*

Peste tăcerea care s-a lăsat o clipă, năvăleşte brusc glasul aspru al pretorului, din dreapta: *„înainte îna.nte*

PRETORUL *(intrăgîfăind):* De ce s-a oprit convoiul?... Cine a oprit convoiul?... Plutonier!... Înainte!... înainte!... Părinte, te rog...

în"aceeaşi clipă Vidor se repede la Bologa şi-1 sărută pe obraji.

PRETORUL *(răcnind, spăimîntat, ridicînd braţul în care ţine un sul de hîrtie):* Da o parte!... Da o parte!... Aidem, plutonier!... înainte!...

Pretorul iese repede în stînga, în vreme ce convoiul se pune în mişcare.

BOLOGA *(şoptind preotului):* Nici nu-mi simt picioarele... parc-aş pluti... Şi nu ştiu unde mergem, părinte?...

BOTEANU *(rugîndu-se, frînturi):* Doamne, Dumnezeule... mare mila ta... robul tău Apostol... Apostol...

Convoiul dispare încet în stînga. Dr. Meyer a plecat îndată după pretor. Lumina torţelor dispare, în scenă rămîne numai Klapka. Cerul în fund începe să se roşească. Luceafărul străluceşte însă ca un diamant. O pauză.

GLASUL PRETORULUI *(din stînga, de departe, totuşi ascuţit):* Gata?... Gata!... *(După cîteva clipe, strident.)* în numele Maiestăţii Sale!... Locotenentul Bologa Apostol... *(încurcat.)* Apostol... Apostol...

KLAPKA *(izbucneşte într-un hohot de plîns.)*

Cortina

Sfîrşit

Textul de mai sus este reprodus după *Ms. 5982,* aflat la B.A.R., Arh. Liviu Rebreanu. Cît priveşte geneza, paternitatea şi transpunerea scenică a dramei, menţionăm următoarele:

Pădurea spînzuraţilor — dramă în trei acte şi şapte tablouri — a fost scrisă de Rebreanu pe verso-ul unei dramatizări anterioare a romanului, realizată de At. Mitric şi jucată în premieră „cu mare succes de presă şi public" la 12 noiembrie 1932 pe scena teatrului din Cernăuţi.

Ulterior, vom întîlni, surprinzător, numele lui M. Sorbul şi At. Mitric figurînd în calitate de coautori ai unei dramatizări după *Pădurea spînzuraţilor,* prezentată în 1937, la Studioul Teatrului Naţional din Bucureşti.

Despre existența unei dramatizări a *Pădurii spînzuraților,* realizată de romancier, nu se amintește nicăieri în timpul vieții sale. Abia după achiziționarea manuscrisului de către Biblioteca Academiei R.S.R. s-a creat posibilitatea studierii și introducerii lucrării în circuitul bibliografic, elucidării problemelor legate de geneza și autenticitatea piesei de teatru pe care scriitorul nu a ținut să o semneze și nici să și-o atribuie în vreun mod oarecare.

Colaționarea atentă a celor patru exemplare ale dramatizărilor existente și anume: lucrarea dactilografiată a lui At. Mitric, manuscrisul lui L. Rebreanu (de pe verso-ul ei), textul dactilografiat, fără indicația autorului (atribuit la B. A. R. tot lui Mitric) și textul „manuscris cu cerneală și dactilografiat, cu modificări de regie" aflat la Biblioteca Teatrului Național, confruntarea lor cu romanul, studierea altor documente arhivistice și, în special, a corespondenței lui At. Mitric, ne-au permis să dăm răspuns la cele mai multe dintre întrebările ridicate, dar și să ne punem altele[1].

Am ajuns la concluzia neașteptată că, în pofida tuturor aparențelor, a consemnărilor din documentele epocii — (epistole, programe, afișe, registre de repertorii, mape și fișiere bibliografice, note și cronici dramatice, chitanțe de încasare a drepturilor de autor) textul manuscris și cel dactilografiat, cu modificări de regie (a cărui foaie de titlu atribuie dramatizarea lui M. Sorbul și At. Mitric) al piesei *Pădurea spînzuraților,* jucată în stagiunea 1937—1938 la Studioul Teatrului Național din București, *nu a aparținut celor doi prezumptivi colaboratori și nici fiecăruia în parte, ci a fost scrisă în întregime de Liviu Rebreanu.* Consemnările din toate documentele amintite mai sus nu corespund realității, derutînd la timpul său opinia publică și în prezent pe cercetători. Ele au acreditat ideea greșită că „din cîteva încercări de dramatizare" (ai căror autori nu ne sînt însă indicați) a văzut lumina rampei în deceniul al patrulea al veacului nostru aceea semnată de actorul Atanasie Mitric", ignorîndu-se faptul, acum evident, că însuși Liviu Rebreanu *A* fost autorul piesei, jucată în 1937. Dar fiindcă drama a fost scrisă pe verso-ul lucrării lui Mitric și constatîndu-se, în urma confruntării, nu numai *apropieri* — ceea ce înseamnă că Rebreanu a folosit-o — dar și *deosebiri,* se ridică problema paternității operei, mai ales că dramatizarea respectivă, lăsată de romancier în manuscris, se consideră că este realizată „după actorul At. Mitric". S-a crezut chiar că scriitorul nu a făcut decît unele „corecturi", ceea ce l-ar fi determinat să nu-și atribuie lucrarea.

Este adevărat că romancierul a voit inițial să păstreze aceeași structură compozițională, adică tot 8 tablouri, poate și unele replici, „colaborînd" — dacă s-ar fi menținut în limitele acestei intenții — cu autorul primei dramatizări. Dar analiza atentă a textului autograf (76 de pagini), a celui dactilografiat după el și corectat de Liviu Rebreanu, precum și confruntarea lor cu dramatizarea acestuia demonstrează clar că romancierul a scris drama printr-un laborios efort propriu de creație (dovadă numeroasele ștersături și rectificări pe manuscris, iar unele chiar pe varianta dactilografiată).

în acest original proces creator (poate unic în felul său în literatura noastră), scriitorul respinge, în fond, „colaborarea" cu At. Mitric, elimină ingerințele acestuia, readucînd lucrarea, prin concentrare, exclusiv la substanța și conținutul ideatic al cărții sale. Cu toate că Mitric mărturisea într-o epistolă că nu a ieșit „cu nici-o iotă" din paginile romanului, că „în piesă este numai și numai materialul din *Pădurea spînzuraților,* totuși, studierea textului său dovedește că el, pe lîngă unele stîngăcii stilistice, explicitări inutile, omisiuni, adausuri și substituiri de replici față de roman, sărăcirea unor mijloace de expresie, a subminat logica internă a caracterului unor personaje, atribuindu-le trăsături inexistente în roman, repartizînd o replică unitară la două personaje diferite, a introdus noi personaje și episoade, unele cu rezonanță melodramatică sau denaturînd motivația psihologică a acțiunilor lui Apostol Bologa. Puținele replici sau formulări pe care romancierul le-a preluat din dramatizarea lui Mitric constituie în economia piesei o cantitate cu totul neglijabilă. Se poate conchide, așadar, că dramatizarea lui Mitric i-a folosit scriitorului mai mult ca *material de scris,* decît ca *model.* El nu a mai păstrat nici structura și nici numărul tablourilor, așa cii.n se pare că intenționase cînd scrisese subtitlul: *Dramă în trei acte și opt tablouri,* operînd ulterior pe textul dactilografiat rectificarea: *șapte tablouri.* Acțiunea petrecută în Parva, adică ruptura cu Marta Domșa, incidentul cu Pălăgieșu etc, sînt

[1] în studiul *Realitate și ficțiune în „Pădurea spînzuraților",* redactat în iul. 1964 și depus la Universitatea din București pentru sesiunea consacrată centenarului ei„ publicat în *'Orizont,* XXII (1971), nr. 207, am citat două pasaje din dramatizarea lui L. Rebreanu (p. 8, 12). N. Liu a publicat în fragment din ea în *Gazeta literară,* nr. 36, din 3 sept., 1964. Includerea piesei în repertoriul stagiunii 1968—1969 a Teatrului Național din Timișoara (în urma sugestiei noastre), ne-a prilejuit o comunicare la sesiunea științifică a Universității din Timișoara (1969) și un studiu despre *Geneza, autenticitatea și transpunerea scenică a dramei „Pădurea spînzuraților" deL. Rebreanu,* comunicat la sesiunea științifică „Teatrul și cultura" (mai, 1971) și aflat sub tipar în volumul cu lucrările sesiunii, editat sub egida Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Timiș (1972). Prezentăm aici concluziile comunicării — Cezar Apreotesei.

eliminate, iar din tabloul respectiv (al V-lea) nu a fost scrisă decît o singură pagină.

Restructurînd conținutul tablourilor, scriitorul a eliminat de asemenea personajele noi (maiorul Hainstadt, sublocotenentul Micinski), replici şi episoade parazitare, introduse de Mitric (de pildă cupletul cîntat de Gross, scena cu recruții timorați, amintirile „picante" ale ordonanței Petre, scrisoarea de dragoste a lui Apostol către Marta, împuşcarea lui Gross de către Varga etc).

S-ar putea afirma, mai exact, că nici nu este vorba de o eliminare de personaje, replici şi episoade, ceea ce ar presupune că romancierul n-a făcut altceva decît a *prelucrat* textul lui Mitric, ci mai curînd de orientarea sa exclusiv după roman, atît în reproducerea dialogurilor, în redarea scenică a monologului interior, a vorbirii indirecte sau a partiturii autorului, cît şi în descrierea decorului, a personajelor, în indicațiile privind interpretarea actoricească. Scriitorul şi-a *construit* dramatizarea,călăuzindu-se pînă în cele mai mici detalii după textul romanului şi propria viziune, nu după At. Mitric. Ca atare, *paternitatea dramei revine în exclusivitate romancierului, chiar dacă el însuşi nu a voit-o şi a atribuit-o altui autor cu care, fără intenție, în fond a polemizat.*

După trei decenii, la 10 oct. 1968, pe baza textului *autograf,* drama *Pădurea spînzuraților* a fost prezentată în premieră la Teatrul Național (pe atunci „Matei Millo") din Timişoara, de astă dată (şi pentru prima oară) sub numele adevăratului autor al dramatizării, valorificînd pagini inedite din opera lui Liviu Rebreanu şi marcînd totodată semicentenarul Unirii Transilvaniei.'

NOTE, COMENTARII, VARIANTE

GENEZA ROMANULUI „PĂDUREA SPÎNZURAŢILOR"

„Dacă mi-e scris să mor şi eu pe-aicea, crede-mâ: nimenea, niciodată, nu va avea moarte mai urîtă decît a mea."

Emil Rebreanu
1916

„Apostol Bologa însă n-are mai nimic din fratele meu."

I,iviu Rebreanu
1932

S-a scris atît de mult despre *Pădurea spînzuraţilor* încît, astăzi, paginile bibliografiei critice depăşesc pe cele ale operei. Istoria •cărţii a devenit ea însăşi un roman care, plecînd de la incontestabile clemente reale, se prăvăleşte, în cele din urmă, în legendă. Peste noapte apar noi şi noi documente, care mai de care sortite să stabilească raporturi insolite între autentice fapte de viaţă şi cele imaginate de prozator. Unele, binevenite, aproape că dispar sub apăsarea comentariului extraliterar, ce scormoneşte realitatea peste limitele fireşti ale unei cercetări pertinente, pentru identificarea, cu orice preţ, a •eroilor cărţii, justificînd, involuntar, „exactitatea" epitafului de la Gliimeş Palanca:

„Aici odihneşte Apostol Bologa — Emil Rebreanu, eroul romanului *Pădurea spînzuraţilor* de Liviu Rebreanu".

Ne obişnuisem încă de prin secolul al XIX-lea cu fenomenul de esenţializare a folclorului în literatura cultă. De data aceasta, în ţara celor 5 000 de variante ale *Mioriţei,* asistăm la „reversul medaliei". Pagină de mitologie modernă, viaţa lui Emil Rebreanu, aflat mereu îu centrul atenţiei, cunoaşte cele mai bizare raportări la destinul lui Apostol Bologa. La nivele diferite de preocupări, cartea îşi îmbogăţeşte volumul cu concursul celor ce o răsfoiesc ca pe un album de fotografii. „Seamănă"; „Nu seamănă"; „Este exact"; „A exagerat"; „A respectat autenticitatea faptelor"; „N-a respectat adevărul".

Rîvnă rizibilă. Cadrul exterior al romanului, ca şi unele corespondenţe onomastice au derutat în asemenea măsură privirile năsăudenilor, încît oameni în toată firea simt nevoia să se disculpe peste ani de „acuzaţiile cărţii", ca în faţa unui rechizitoriu. Povara responsabilităţii morale rămîne apăsătoare chiar şi pentru a treia generaţie a „prototipurilor literare". Un urmaş al lui Pălăgieşu se luptă să repare -onoarea familiei, încereînd să demonstreze că numai trădarea Ilonei

Vidor avea să-l ducă în ştreang pe Emil. Argumentele, plauzibile, rămîn absurde în faţa operei de artă, independentă de ţarina din care a plecat. Peste mulţi ani, nepoţii nepoţilor vor fi uitat de înfăţişarea bunilor bunicilor, în timp ce eroii romanului vor continua să existe aşa cum i-a văzut şi plăsmuit Liviu Rebreanu.

Impresionaţi de obiectivele aparatelor de fotografiat, pregătite să imortalizeze imaginea cercetătorilor alături de „eroii cărţii" — în fond, făpturi inexistente — cîţiva localnici mai limbuţi repovestesc întîmplările „adevărate", adăugînd sau omiţînd episoade de la un an la altul. Creioanele se întrec să noteze cît mai exact „date inedite", şi legenda se amplifică. Pe locurile spînzurătorii, un bătrîn înţelept, dornic să împace părţile angajate în conflictul răsfrînt din roman pe marginea şanţului, afirmă fără să clipească din ochi, semn că repetă a nu ştiu cîta oară:

„Tovarăşul Rebreanu a greşit. Pe fratele dînsului nu l-au omorît de la început. De trei ori a încercat să fugă, de trei ori l-au iertat. A patra oară n-a mai scăpat."

Fără îndoială, numai o carte mare poate stîrni atîta mişcare în jurul ei, poate fertiliza într-o asemenea măsură imaginaţia cititorilor.

în antichitate eroii mitologiei erau dăltuiţi în marmură. Mai aproape de noi, bizar, comisarului Maigret i s-a ridicat un monument. Şi mai aproape, Apostol Bologa, erou de roman, avea să împartă groapa cu „prototipul literar", avînd parte amîndoi de aceeaşi candelă.

Desigur, şi această manifestare, pe cît de naivă, nu poate fi desprinsă de slăvirea operei de artă, hărăzită de geniul creatorului ei să fie crezută mai mult decît tot ce o leagă de muritori. Pe de altă parte, ecoul ei nu poate fi rupt de o întreagă simbolistică, de realitatea din care s-a smuls. Aşa se şi explică poate de ce Apostol Bologa nu apare în ochii localnicilor ca un simplu erou de literatură. El n-a existat *ca atare,* dar ei se mîndresc că l-au cunoscut. Zbuciumul său sufletesc a fost şi al lor. Tragicul deznodămînt, de loc neobişnuit în memoria lor, îi determină să-l considere şi astăzi „martir al neamului".

Din păcate, sub impulsul inerentelor asociaţii pe care, oricînd, o carte a lui Liviu Rebreanu le va stabili între realitate şi ficţiune, adesea se reconstituie *geneza* operei prin *ecoul* ei, ceea ce nu poate să nu ducă la flagrante erori.

Intrarea unui imens material arhivistic în colecţiile bibliotecilor de stat şi ale altor aşezăminte de cultură a avut darul să îndrepte cercetarea pe făgaşe mai bune. Este vorba, în primul rînd, de donaţia soţiei scriitorului (variante manuscrise, caiete de creaţie, epistole), precum şi de achiziţionarea unui mare număr de scrisori ale lui Emil, adunate şi depuse în colecţii publice de Tiberiu Rebreanu. Studierea lor a permis stabilirea punctelor de contact între eroul cărţii şi „prototipul" său, urmărirea mai la obiect a unor traiectorii diferite culminate cu acelaşi tragic deznodămînt. Lui Tiberiu Rebreanu îi datorăm şi primul studiu despre geneza romanului (1960)[1]

[1] în pofida unor interpretări subiective, cauzate de supralicitarea realităţii in dauna ficţiunii, studiul s-a dovedit o ->olidă bază documentară.

Peste ani. noi documente şi mărturii, date în vileag de alţi cercetători, aveau să îmbogăţească informaţia.[2] Indiferent de concluziile trase, nu totdeauna desprinse din studiul întregului context în care a fost elaborată opera, ele permit cititorului să răspundă multor întrebări pe care le ridică geneza acesteia. Reamintind că „un scriitor nu copie niciodată în roman realitatea, ci născoceşte eroi obiectivi, posibili", Al. Piru nota în articolul *Documentariştii şi Liviu Rebreanu*[3]*:*

„Pe noi ne interesează mai puţin dacă a existat Emil, ne interesează dacă în planul ficţiunii există Apostol. Ar fi fost oare mai semnificativ acesta din urmă dacă Liviu Rebreanu reproducea în *Pădurea spînzuraţilor* exact caracterul şi faptele fratelui său?"

în ce ne priveşte, pe cît ne va sta în putinţă, ne vom stăpîni tentaţia de a polemiza cu alţi autori, care animaţi, desigur, de bune intenţii, dar nu totdeauna cu rezultate onorabile, au precedat cerce-

[2] Dintre articolele şi studiile consacrate genezei romanului, sau conţinînd documente inedite, amintim (în ordinea apariţiei): Camil Baltazar, *Cum a conceput Liviu Rebreanu „Pădurea spînzuraţilor". laşul literar,* (1956), nr. 8 (aug.); V. şi voi. *Contemporan cu ei,* 1962, p. 124—126; loan Rusu, *Colecţiile documentare George Coşbuc şi Liviu Rebreanu la Arhivele Statului din Năsăud. Probleme de muzeografie,* Cluj, 1960; Tiberiu Rebreanu, *Geneta romanului „Pădurea spinzuraţilor". Steaua,* XI (1960), nr. 9 (sept.); Fanny Liviu Rebreanu, *Geneza „Pădurii spînzuraţilor". Viaţa românească* (1963), nr.6—7 (iun.-iul.); V. şi voi. său, *Cu soţul meu,* 1963, p. 136—150; Cezar Apreotesei, *Date noi despre prototipul lui Apostol Bologa. Orizont,* XV (1964), nr. 7 (iul.). *Documente privitoare la prototipul lui Apostol Bologa. Familia,* III (1967), nr. 9 (sept.); *Marginalii la corespondenţa inedită a lui Emil Rebreanu. Limbă şi literatură,* voi. XVII, 1968; *Exigenţele articolelor istorice. Orizont,* XXI (1970), nr. 11 (nov.); *Documentariştii, Liviu Rebreanu şi citatele. Ibidem,* XXII (1971), nr. 7 (iul.); *Realitate şi ficţiune in romanul lui L. Rebreanu: „Pădurea spînzuraţilor". Ibidem,* XXI [XXII] (1971), nr. 9 (sept.); *Realitate şi ficţiune. România literari,* IV (1971), nr. 36 (152) (2 sept.). *O pledoarie şi cîteva rectificări', Convorbiri literare,* II (1971), nr. 11 (nov.); Valentin Raus, O *scrisoare a lui Emil Rebreanu. Tribuna,* (1965), nr. 48, (2 dec); Stancu Ilin, *Documente noi. Gazeta literari,* XIII (1965), nr. 49 (682), (2 dec.); *Liviu Rebreanu, Emil şi „Pădurea spînzuraţilor" (Note pe marginea unor materiale inedite) .Revista de istorie şi teo*ie literară,* tom. 15 (1966), nr. 4 şi tom. 16 (1967), nr. 2; I,ucian Kaicu, *Liviu Rebreanu, E.P.L.,* 1967, p. 113—148; Valeriu L. Bologa, *Cu Liviu Rebreanu despre... Apostol Bologa. Steaua,* XXI (1970), nr. 11 (nov.); Petronela Negoşanu şi E. Boşca-Mălin, *De la Apostol Bologa la Emil Rebreanu. Ibidem;* Puia Florica Rebreanu, *Sensuri şi etape in laboratorul romanului „Pădurea spînzuraţilor". Ibidem;* V. şi voi. său *Zilele care au plecai,* 1969, p. 70—77, 99—101; Florian Tucă, *Au biruit prin jertfi. Emil Rebreanu erou autentic al „Pădurii spînzuraţilor". Magazin istoric,* IV (1970), nr. 6 (iun.).

[3] Al. Piru, *Documentariştii şi Liviu Rebreanu. România literară,* IV (1971), nr. 7 (11 febr.); Vezi şi Niculae Gheran, *Note, comentarii, variante* In Rebreanu, *Opere,* voi. 4, 1970, p. 660—713; V. Fanache, *între geneză şi roman. Steaua,* XXI (1970), nr. 11 (nov.); Puia Florica Rebreanu, *loc. cit.*

tarea de față. Le opunem însă, în replică, *toate* documentele aflate astăzi în posesia Bibliotecii Academiei R. S. R., Muzeului de literatură. Casei memoriale Liviu Rebreanu din Prislop. Avîndu-le la dispoziție, cititorul va fi în măsură să tragă și singur concluziile ce se impun. Atragem atenția însă că unele împrejurări biografice din viața lui Emil au prilejuit, în familia scriitorului, interpretări diferite, încercînd să explicăm cauzele unor opinii diametral opuse, vom dezvălui raporturi care, mai tîrziu, vor fi definitorii pe planul istoriei literare.

Poate pentru prima și ultima dată în tipărirea seriei de opere, recitind un roman al lui Liviu Rebreanu, ne găsim față în față cu mai tot materialul documentar pe care romancierul l-a avut la îndemînă. Mult discutatul raport realitate-ficțiune poate fi astfel și mai bine înțeles în favoarea *creației* rebreniene.

Tipărirea *integrală* a documentelor nu poate în nici un fel știrbi genialitatea scriitorului, trăinicia operei sale, care, mai presus de noi, nu simte nevoia omisiunilor și interpretărilor tendențioase. O atare editare este, înainte de toate, un act de cultură, permițînd cunoașterea mai nuanțată și mai exactă a unei mari literaturi ca și a creatorului ei. Adoptînd o asemenea modalitate editorială răspundem implicit și unor mai vechi deziderate. Ne gîndim, în primul rînd, la Perpessicius, care nota cu prilejul comemorării a două decenii de la moartea ilustrului romancier:

„Emil Rebreanu, am impresia, are dreptul la o biografie a sa personală, iar fragmentele epistolare din amintitul studiu[4] sugerează ideea unui volum în care scrisorile lui *tipărite în ordine cronologică și în integralitatea lor,* așa cum s-a procedat și în alte literaturi cu mărturiile celor căzuți pe cîmpul de luptă, ar cristaliza nu numai o biografie patetică, dar și un document pacifist și omenesc de mare valoare."[5]

Publicînd 166 documente (dobîndite nu fără greutate chiar și cînd s-au aflat în unele colecții publice din Capitală și provincie)[6], se naște legitim întrebarea: Oare să fie singurele manuscrise rămase de la Emil Rebreanu? Categoric nu! în studiul lui Tiberiu Rebreanu, tipărit în *Steaua* (1960), aflăm, printre multe citate, și cîteva fragmente epistolare, ce ne fac să bănuim existența și a altor scrisori, necunoscute nouă. Fragmentele în cauză nu le-am publicat, principiul nostru fiind de a reproduce numai acele texte pe care le-am putut consulta în original. Avem în schimb satisfacția de a comunica numeroase documente inedite, tipărind integral și multe alte acte care, pînă acum, au circulat în forme prescurtate. Marea majoritate, provenind din mediul familiei, au fost consultate la vremea respectivă , de scriitor. Mărturiile celor două surori ale lui Liviu Rebreanu, Livia și Miți, precum și ale soției sale, rămîn, în acest sens, un gir. Desigur, e greu de afirmat că *toate* documentele au fost văzute de romancier (se afirmă că aproximativ 100 i-au trecut pe dinaintea ochilor). Aproape sigur că nu a cunoscut scrisorile de dragoste adresate de Emil Corneliei Dănilă și lui Titi Halită. Nu este însă exclus ca și aceste raporturi sentimentale, cunoscute îndeaproape de surori (fie numai din epistolele adresate lor de către Emil), să fi fost comentate, într-o formă sau alta, cu prilejul cunoscutei documentări.

[4] Tiberiu Rebreanu, *loc. cit.*

[5] Perpessicius, *Liviu Rebreanu in ultimii 20 de ani Steaua,* X V (1984), nr. 12 (dec).

[6] Aducem din nou mulțumirile noastre familiei Minai și Cornelia Ioniță, din Timișoara (pentru scrisorile „Corneliei Dănilă", puse la dispoziție conf. univ. Cezar Apreotesei) și Elenei Secoșan, din București (pentru scrisorile lui „Titi Halită", consultate și transcrise de Valeria Dumitrescu). Mulțumim, de asemenea, criticului Al. Oprea — directorul Muzeului literaturii române, Elenei Ionescu, Corneliei Filipaș, precum și lui Pompei Ștefănescu din Bistrița-ÎSJăsăud, pentru „scoaterea de sub cheie" a altor documente. Profundă recunoștința surorilor Rebreanu (Livia Hulea, Măria Strat și Florica Sehuster).

Tipărirea scrisorilor în ediția de față permite creionarea și mai exactă a profilului „prototipului" literar. Cititorul are astfel posibilitatea să înțeleagă adevăratele proporții ale unor raporturi ce au reținut mai mult decit se cuvenea (ca să nu spunem inutil) atenția cîtorva comentatori, care, nu totdeauna în cunoștință de cauză, au încercat să înghesuie realitatea în tiparele cărții.

Mărturisirile prozatorului, coroborate cu documentele amintite, studiul caietelor de creație, precum și al variantelor manuscrise ale romanului ne-au reținut în mod deosebit atenția. Pentru a permite totuși o confruntare și mai la obiect a „prototipului literar" cu principalul erou al cărții, am găsit cu cale (în locul unor obositoare raportări) să publicăm o cronologie a vieții lui Emil Rebreanu[7], sistematizînd datele comunicărilor anterioare, ca și pe cele ce se desprind din cercetarea materialelor inedite.

Concepția de editare, adoptată cu prilejul tipăririi primelor volume ale seriei de *Opere,* ne-a determinat să sistematizăm *Notele; comentariile, variantele,* respectînd structura aparatului critic diu amintitele tomuri.

I PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR a apărut, pentru prima oară, la București, în anul 1922. Succesul de public al ediției I-a și a II-a din *Ion* (1920, 1921) îl determină pe cunoscutul editor și librar C. Sfetea (devenit după primul război mondial unul din principalii colaboratori ai „Cărții românești") să angajeze nu numai publicarea noii opere, dar — așa cum am arătat în precedentul volum — și ediția a III-a a primului roman. Din punct de vedere bibliografic. *Pădurea spînzuraților* deschide șirul unei lungi colaborări, „Cartea românească" publicînd, între 1922— 1932, alte șase volume inedite din creația lui Liviu Rebreanu, plus 18 reeditări. în viața scriitorului această perioadă reprezintă deceniul consacrării definitive.

Pe parcursul a 22 de ani (1922— 1944), volumul avea să fie tipărit de 11 ori. De la bun început, romanul înregistrează un mare succes de librărie, ceea ce face ca în același an, 1922, să apară o nouă ediție, urmată de alte reeditări: în 1925 (ed. a III-a), 1926 (ed. a IV-a), 1928 (ed. a V-a), 1932 (ed. a Vl-a), 1938 (ed. a Vll-a). Alte 4 ediții, greșit numerotate, apar la „Socec": ed. a X-'i [1940], ed. a X-a [1942],

[7] V, *Addenda,* p. 534—551.

ed. a Xl-a [1942] şi o altă ediţie, nenumerotată, în [I944][8]. Traduceri la Praga (1928), Londra (1930), New-York (1930), Perugia-Veneţia (1930), Paris (1932), Cernăuţi (1932), Istambul [1942], Madrid [1944], eărora li se vor adăuga multe tălmăciri postume.[9]

*

Pe baza comparării integrale a celor 11 ediţii antume, reproducem în volumul de faţă textul ediţiei a X-a [1940], *ultima* pe care Liviu Rebreanu a efectuat modificări de natură stilistică. Din punct de vedere textologic, ne-au reţinut atenţia şi ediţiile I-a (1922), a III-a (1925), a IV-a (1926), a V-a (1928) şi a VH-a (1938), celelalte reeditări fiind simple continuări de tiraje, pe baza aceluiaşi zaţ tipografic.

II CU PRILEJUL MAI MULTOR INTERVIURI, sintetizate ulterior în *Mărturisiri*[10], Rebreanu ne dezvăluie lapidar istoria celui de al doilea roman al său:

„Pădurea spînzuraţilor s-a născut dintr-o fotografie pe care mi-a arătat-o un prieten, la sfîrşitul anului 1918. Fotografia reprezenta o pădure plină de cehi spînzuraţi în dosul frontului austriac dinspre Italia. Prietenul pleca la conferinţa păcii, unde fotografia avea să demonstreze cum au fost trataţi cehii de către conducătorii monarhiei austriace.

Fotografia m-a impresionat puternic şi m-a urmărit multă vreme. Auzisem că execuţii similare ar fi suferit şi mulţi români. Mi ge povestise că chiar la Bistriţa, deci în ţara mea, au fost spînzuraţi mai mulţi preoţi şi ţărani români bucovineni.

Aveam o nuvelă proaspătă, *Catastrofa,* al cărui erou, român şi ofiţer în armata austriacă, e adus de împrejurări să lupte contra armatelor româneşti. Sub impresia fotografiei cu cehii spînzuraţi, m-am hotărît să reiau pe eroul meu din *Catastrofa* pentru un roman, care să se cheme *Pădurea spînzuraţilor.* Anecdota romanului s-a închegat singură şi repede: Voi face o asemenea pădure cu spînzuraţi în Bucovina, unde oamenii executaţi vor fi toţi români. Eroul meu, văzînd atîţia români ucişi de către înşişi conducătorii patriei pentru care e luptă şi-şi primejduieşte viaţa, se revoltă şi sfîrşeşte în ştreang, în aceeaşi pădure, după ce zadarnic a încercat să treacă dincolo, la români.

[8] Râspîndirea operei este impresionantă în perioada interbelică. Peste două decenii de la moartea scriitorului, tirajul unei singure ediţii avea însă să depăşească totalul tirajelor antume.

[9] Cf. *bibliografia* publicată de Nicolae Mu în Mviu Rebreanu, *Opere alese,* voi. V, 1961. V. şi *Referinţele critice,* ale ediţiei de faţă, p. 750—751.

[10] V. *Mărturisiri,* 1932 (conferinţă-răspuns la ancheta Institutului de literatură de pe lingă Facultatea de litere din Bucureşti), publicate in *Revista Fundat ţiilor,* VII (1940), nr. 11 (nov.) şi retipărite apoi în voi. *Amalgam* [1948J.

în vremea aceea transcriam pentru tipar pe *Ion*[11]. Planul noului roman mă preocupa însă mereu, deşi mai mult anecdotic. Era un subiect cerebral, în care toată desfăşurarea se înfiripa de asemenea pe date cerebrale...

Cîteva luni mai tîrziu, am aflat că un frate al meu, despre care familia mea credea că ar fi prizonier undeva prin Rusia, că acel frate al meu, student, devenit ofiţer artilerist în armata austriacă, adus să lupte pe frontul românesc împotriva românilor, a încercat să treacă la români; a fost însă prins, condamnat şi executat prin ştreang, încă din mai 1917. Nu se ştia nici localitatea unde a fost executat, necum împrejurările sau oarecari amănunte. în epoca aceeea tulbure, cînd ostilităţile la noi încă nu încetaseră de tot, n-aveai nici de unde să iei informaţii.

A trebuit să mai treacă cîteva luni pînă ce am putut descoperi aproximativ regiunea unde s-a întîmplat tragedia aceasta a unui tînăr de 22 de ani [sic][12]. între timp, isprăvisem transcrierea lui *Ion* şi acum, în toate nopţile, în faţa biroului, mă zbuciumam cu *Pădurea spînzuraţilor.* Am început romanul de vreo patru ori, cîte treizeci pînă la cincizeci de pagini. Simţeam însă că n-am găsit nici ritmul, nici atmosfera. Mă înverşunam în fiecare noapte şi lucrul era în zadar, în schimb, în vreme ce scriam, în liniştea apăsată, am început să percep nişte bătăi uşoare în fereastra mea, delicate ca ale unor degete imateriale. Deschideam, cercetam întunerecul. Nu era nimeni şi nimic... Cînd însă bătăile acestea misterioase s-au repetat nopţi de-a rîndnl, insistent — fiindcă sînt, repet, credincios şi superstiţios — mi-am zis că nu poate fi decît sufletul fratelui meu, care cere îngrijirea creştinească ce nu i-a fost desigur acordată.

Şi atunci am pornit să caut şi să găsesc negreşit, orice ar fi, mormîntul fratelui spînzurat.[13] Şi după multe cercetări şi destule peripeţii, l-am descoperit în sfîrşit la Ghimeş, într-o livadă, la marginea fostei frontiere. Locul nu era nici măcar însemnat. De-abia cu ajutorul groparului din sat am putut stabili unde a fost executat şi îngropat. Am fost în casa primarului de pe vremuri, unde a fost judecat şi osîndit. Am fost în odăiţa în care şi-a petrecut ultimele

[11] După datări autografe (B.A.R., *Arh. L.R.,ms. 2540)* transcrierea romanului se efectuează între nov. 1919—3 oct. 1920. „Vremea" amintită de L.R. priveşte, de fapt, începutul lui 1919 (v. p. 689, 752—753 ale voi. de faţa). I,a această dată, *Ion* (prima versiune ms.) era, într-adevăr, de mult terminat (14 aug. 1917 st.v.) dar transcrierea lui nu începuse. între dec. 1918 şi mart. 1919, L.R. scrie *Calvarul* „oglindă a propriilor vicisitudini şi nehotărîri din anii neutralităţii şi ai râzboiului" (cf. Tiberiu Rebreanu, *loc. cit.).*

[12] Cu 5 luni înaintea morţii, Emil împlinise 25 de ani.

[13] Aceasta s-a petrecut în vara anului 1920; mai precis: după 20 mai 1920 (cf. Fanny Rebreanu, *loc. cit.).* Am văzut însă că prozatorul „fixează" plecarea la Ghimeş *după* „transcrierea lui *Ion"* (greşeală preluată în unele „memorii" de dată recentă). Plecînd la Ghimeş, I..R. lasă pe masa de lucru noua versiune a romanului *Ion,* întreruptă la cap. VI *(Nunta),* capitol transcris intre 28 apr. — 7 iun. 1920 (v. Rebreanu, *Opere,* voi. 4, 1970, *Note, comentarii, variante,* p. 712, unde se va citi Insă *„ms. 2540"* în loc de *„ms. 2500",* greşeală de tipar).

ceasuri şi de unde a plecat la supliciul suprem. Am trecut în satul vecin, în Făget, unde a avut ultima reşedinţă. Am cunoscut pe preotul român care-i fusese prieten, dar care n-a fost admis să-1 însoţească la moarte. Am vorbit cu o fată de ţăran, sprintenă, frumuşică, la care am găsit cîteva răvaşele de-ale lui. Primarul mi-a dăruit şapca lui fără cozoroc pe care a trebuit s-o schimbe cu o pălărie civilă cînd a pornit pe ultimu-i drum pămîntesc... L-am dezgropat apoi şi osemintele le-am mutat dincoace de pîrîul care fusese graniţă, pe pămîntul vechi românesc, aşa cum ceruse el în ultimele momente şi cum nu i se admisese.

Şi de-atunci am putut scrie liniştit la *Pădurea spînzuraţilor.* Au încetat bătăile misterioase în geam, am găsit un început care m-a mulţumit şi o semnificaţie pentru eroul romanului...

Apostol Bologa însă n-are mai nimic din fratele meu. Cel mult •cîteva trăsături exterioare şi poate unele momente de exaltare. Tragedia lui mi-a prilejuit doar cadrul în care se petrece romanul şi puţine personagii localnice: preotul, groparul, Ilona etc. Pentru zugrăvirea militarilor, am utilizat cunoştinţele şi prieteniile mele •cu ofiţerii noştri. Klapka, de pildă, are multe asemănări cu un ofiţer român, azi colonel.

în Apostol am vrut să sintetizez prototipul propriei mele generaţii. Şovăirile lui Apostol Bologa sînt şovăirile noastre, ale tuturora, ca şi zbuciumările lui... Numai un astfel de om putea să fie personagiul •central al unui roman în care lupta dintre datorie şi sentiment ameninţa mereu să degenereze în frazeologie goală, patriotardă.

Subiectul *Pădurii spînzuraţilor,* o construcţie cerebrală la început, s-a umanizat numai cînd a intervenit contactul cu viaţa reală şi cu pămîntul. Fără de tragedia fratelui meu, *Pădurea spînzuraţilor* sau n-ar fi ieşit de loc, sau ar fi avut o înfăţişare anemică, livrescă, precum au toate cărţile ticluite din cap, la birou, lipsite de seva vie şi înviorătoare pe care numai experienţa vieţii o zămisleşte în sufletul creatorului..."

Variaţiuni pe aceeaşi temă, regăsim şi în alte „mărturisiri'^ anterioare şi ulterioare celor de mai sus. Cîteva accente din interviul lui F. Aderca, *De vorbă cu d. Liviu Rebreanu'*,* reţin atenţia:

„Spînzurarea fratelui meu, ofiţer în armata austro-ungară, la Ghimeş, ca «dezertor» de către unguri, mi-a sugerat ideea *Pădurii spînzuraţilor.*

Romanul meu e oarecum alături de realitate. Fratele meu a fost un naţionalist fără scrupule. Un asemenea personagiu nu putea inspira decît cel mult o poezie patriotică. Eroul meu e mai puţin erou, pentru că în *Pădurea spînzuraţilor* am arătat însăşi originea şi creşterea dezechilibrului moral al unui om, slab în fond, ca toţi oamenii, •doritor de dragoste, pe care o găseşte la o unguroaică — deşi ar părea neverosimil unui literat oficial — şi plîns la spînzurătoare tot de un ungur, tatăl Ilonei. Aşa cred eu că e mai omeneşte, şi un roman care nu palpită de viaţă, cu toate ororile, cu toate contradicţiile ei — nu are sorţi de viaţă chiar cînd are norocul succesului."

' F. Aderca, *Mărturia unei generaţii,* 1929.

Pe cît de sugestive, lămuririle romancierului sînt depar'.e de a ne introduce în intimitatea creaţiei sale, ferind-o de indiscreţia privirilor străine. Orice cuvînt adăugat ar fi şi astăzi de prisos, dacă geneza *Pădurii spînzuraţilor* n-ar fi atît de strîns legată nu numai de tragicul destin al lui Emil, dar şi de viaţa scriitorului însuşi. Tentaţia unor memorialişti de a înfăţişa edulcorat unele raporturi dintre cei doi fraţi sau, la polul opus, de a exagera animozităţile dintre ei contravine normelor de probitate ştiinţifică. Documentele rămase şi, în primul rînd, corespondenţa lui Emil cu Liviu şi cu restul familiei sînt mărturia unor fapte istorice ce nu pot fi escamotate.

Este un adevăr incontestabil, că, după venirea lui Rebreanu în Bucureşti (15 oct. 1909), relaţiile cu părinţii şi fraţii rămaşi în Transilvania se răcesc într-o asemenea măsură încît, nu de puţine ori, nici măcar epistolele ce-i sînt trimise nu-şi găsesc răspunsul îndelung aşteptat. De ajutor nici pomeneală, deşi pensionarea tatălui (1910) şi mai tîrziu moartea acestuia (14 iul. 1914) îndreptăţeau familia să spere în sprijinul fratelui mai mare, aparent „căpătuit" în România.

Dintr-o mîndrie lesne de înţeles, prozatorul nu a lăsat să se întrevadă, la vremea respectivă, propriile lui greutăţi. Slovele tipărite, minore colaborări la unele gazete bucureştene sau provinciale, îl ridicaseră mult în ochii familiei, lăsînd impresia de „om aşezat" din toate punctele de vedere. Realitatea însă, era amară. închisoarea (febr.-aug. 1910)[16], hamalîcul pe la redacţiile unor reviste literare, precum şi goana după un serviciu „ca lumea" îi întunecă existenţa. După căsătoria cu Fanny Rădulescu (1912)[16], se zbate şi mai mult să facă faţă cerinţelor propriei familii[17]. „Eşti însurat, fericit", i se adresează fratele mai mic, Emil, implorîndu-1 să-I ajute ca să-şi poată plăti cizmarul.

„Am rămas gol în toată privinţa. Haine nu am, ghete, pălărie iară nu, şi acuma sînt octavan (elev în clasa a VIII-a, *n.n.).* Te rog deci să fii atît de bun şi să-mi tremiţi cîteva coroane spre a-mi putea soloi la păpucari, căruia îi sînt dator cu 20 cor[oane]."[18]

Peste alte 6—7 luni, disperat că nu-şi poate plăti taxa de admitere la examenul de terminare a liceului, i se adresează din nou:

[11] Pentru detalii vezi Rebreanu, *Opere,* voi. 4, 1970, p. 684—689.

[1(] Corectăm, cu acest prilej, greşeala strecurată în *tabelul cronologic* publicat de noi în voi. Rebreanu, *Golanii,* 1966, p. XLIV.

[11] Articolul lui CD. Papastate, *Pe urmele lui Liviu Rebreanu la Craiova,* publicat în revista *Limba* JJ *literatură,* VII, 1963, p. 193 şi urm. permite să întrevedem cît de strîmtorat era, din punct de vedere bănesc, L.R. în anii 1912—1913. Vezi şi scris, către Făgeţel trimise de L.R. la 3 febr., 11 şi 12 mart. 1912, aflate î» Fond *Ramuri,* Arh. St. Craiova.

[1a] V. scris, din 3 oct. 1912. De reţinut începutul: „Cu toate că nu ai scris acasă de cînd ai promis că vei da semn de viaţă despre Tine în toată săptămîna, totuşi te cerc eu cu scrisoarea prezentă. De cînd nu ţi-am scris, sau mai bine-zis, nu mi-ai răspuns scrisorilor mele..." *(Addenda,* p. 357—358).

„Ţi-am cerut astă-toamnă cîteva coroane să-mi plătesc nişte ghete, cari şi astăzi îmi sunt neplătite, dar *ai zis să mai aştept**... Aştept, aştept... Dar pînă cînd? După ce voi ieşi din şcoală? Atunci m-a feri D-zeu să cerşesc mila altora, ca astăzi... De-atîtea ori m-am întors către tine cu rugăminţi şi niciodată nu mi-ai dat nici 2 fileri... Nu mi-ai dat tu, care ai avut şi ai... Dar fraţii noştri mat în grabă ajută streinii... Dar las' că aceiate ştiu linguşi mai cu multă artă decît noi, bieţii săteni din Ardeal! De la cine să cer eu aceste 50 coroane? Sau să nu mă supun examenului de maturitate? Te rog, spune-mi ce să fac? Scrie-mi dacă ai vreme şi dacă crezi că viitorul unui frate de al tău e mai mult decît un articlu din *Rampx."*™

Din nou, apelul rămîne fără răspuns, ceea ce îl determină pe Emil să revină cu aluzii directe la faptul că *trei ani* rugăminţile lui au rămas „fără rezultat"[21]. Ameninţat să piardă „matura", din lipsa cîtorva parale, „cel mai nenorocit om"[22], cum se spovedeşte fratelui său, nu i-ar rămîne toată viaţa decît a „blăstăma soartea şi oamenii cari văd că-s atît de răi şi nemiloşi"[23].

Supărarea însă trece, blestemele sînt uitate şi, peste o lună, acelaşi Emil se adresează lui Liviu înştiinţîndu-1 cu mîndrie că şi-a trecut examenele.

•» Sublinierea ne aparţine. Informaţia aceasta şi altele de acelaşi gen (v. p.677, n. 48, ş.a.), precum şi unele indicii referitoare la circulaţia corespondenţei în epocă (ştampilele poştei de pe scris, consultate), ne determină să considerăm insuficient argumentată precizarea făcută de Puia Florica Rebreanu, în interesanta sa carte *Zilele cart au plecat* (1969), cu privire la soarta epistolelor lui Emil Rebreanu adresate fratelui său. Oferind un punct de vedere deosebit de cel prezentat de noi, ne facem o datorie înfăţişînd relatarea autoarei: „împrejurările au făcut ca scrisorile năsăudeanului să-l caute pe fratele bucureştean, din 1913, la redacţia *Rampei,* singnra lui adresă stabilă, în timp ce el era într-o permanentă peregrinare cu domiciliul din Str. Raţiu în Smîrdan sau de aici în Primăverii, dacă nu chiar în perspectiva unei plecări mai departe, cum fusese cea de la Craiova.

Ştirile nu circulau prea uşor în acea vreme între Bucureşti şi nordul Transilvaniei, nici înainte de declanşarea războiului din 1914, şi cu atît mai mult după aceea. Plicurile s-au adunat deci nedesfăcute la redacţia ziarului *Rampa,* din strada Sf. Ionică, prilejuind tristeţi şi disperări lui Emil, care nu bănuie altceva decît că I«iviu nu vrea să-1 ajute, nici cu bani de taxe, nici cu asistenţă in Bucureşti" {*op, cit.,* p. 74).

" V. scris, din 21 apr. 1913 {*Addenda,* p. 360).

V. scris, din 8 mai 1913 *(Addenda,* p. 361—362). însemnarea în creion, adăugată ulterior: „Trimes 70 cor. la 20.IV.1913.I..R.", surprinde, întrucît următoarea epistolă, adresată de Emil aceluiaşi destinatar, nu numai că nu aminteşte de primirea banilor, dar, iarăşi, pune în lumină aceleaşi raporturi tulburi dintre fraţi. Nu mai puţin adevărat este însă şi faptul că, într-o alta misivă, cîteva rinduri ale lui Emil nu exclud existenţa unor raporturi mai complexe declt cele dezvăluite de documentele de care dispunem acum: „Cu toate că am renunţat cu totul la tine, totuşi am mai avut de gînd să te mai rog ceva... Dacă nu mi-ai fi împlinit cererea aceea, desigur că nu mai încercam niciodată să trec graniţele Ungariei" (v. scris, din 19 iun. 1913, *Addenda,* p. 370).

Din punct de vedere documentar noua scrisoare este de o mare importanţă, anunţînd că „prin 5, 6 iunie, st. vechi, 1913, voi fi în Bucureşti". Epistola dezvăluie aceleaşi relaţii precare:

„Nu-ţi ştiu adresa, pentru că nu mi-ai făcut-o cunoscută şi prin urmare nici nu voi putea să te cercetez pe tine... Cu At. George stau în corespondenţă de mai multă vreme, care mi-a schiţat întrucîtva viaţa de pe acolo, dacă tu — la atîtea scrisori de ale mele — nu mi-ai putut-o spune..."[24]

De data aceasta, în faţa hotărîrii lui Emil de â veni, cu orice preţ, în România, fratele din Bucureşti se grăbeşte să-i răspundă. Promisiunile întrec aşteptările. în primul rînd înscrierea la medicină („Ţi-am da noi casă, masă, îmbrăcăminte, timp de doi ani"[26]). Pe urmă, intern la spital, „ţi se dă casă, masă, plus ceva parale; şi în şase ani eşti doctor"[26]. Totul ar fi clar, numai că, la sfîrşitul scrisorii, tînărul este rugat să-şi amîne sosirea cu 2—3 luni:

„Acuma degeaba ai veni. Stăm şi noi provizoriu la soacră-mea, fiindcă pe vară, Fanny neavînd serviciu, plecăm din Bucureşti. Aşa că ne-ar fi peste putinţă să te putem găzdui acuma. Iar aiurea n-ai avea unde să stai, că pe prieteniile lui A1. Gheorghe nu poţi să contezi serios."[27]

Să fi fost acesta un mod de a domoli elanul băiatului, ce se dovedea hotărît să se arunce, fără acoperire, într-o lume necunoscută, în care pînă cînd şi fratele, căruia îi solicita sprijinul, se descurca anevoie? Să fi fost într-adevăr un act spontan, de netăgăduită dragoste (aflată în conflict cu propriile vicisitudini ale scriitorului)? Greu de răspuns, după lectura epistolelor ce aveau să urmeze.

" V. epistola din 8 iun. 1913 [*Addenda,* p. 367). Hotărîrea plecării este categorică. O dovadă în plus este scris, trimisă unor rude apropiate înaintea primirii vreunui răspuns din partea lui I/.R. Cităm: „mîine trebuie să plec la Bistriţa ca să-mi pot scoate paşaportul, iar pe duminecă, în 15 l.c, dimineaţa, plec spre Bucureşti..."Aceeaşi misivă trădează şi speranţa de a fi aşteptat în Capitală (după ce-1 pusese pe L.R. în faţa unui lucru împlinit): „I,iii I.iviu i-am spus că plec acuma duminecă şi, prin urmare, nu pot să-1 fac să mă aştepte pe la gara din Bucureşti de-atîtea ori. I,as' câ o să vă scriu de prin Bucureşti" *(Addenda,* p. 368).

ai_i7 v. epistola lui I..R. din 2 iun. 1913 *(Addenda,* p. 527). Datarea derutează, la prima vedere, fixarea In timp a corespondenţei. Scris, este însă ulterioară epistolei trimisă de Emil la 8 iun. 1913 n. *(Addenda,* p. 367—369), referindu-se neîndoios la conţinutul ei. Nedumeririle provin şi din sistemul diferit de datare (stil nou, stil vechi). De altfel, chiar scris, lui. Emil, din 8 iun. 1913 n. *(Addenda,* p. 363), anunţă că va fi în Bucureşti *„in 5—6 iunie, Jupă călindarul nostru".*

Reacţia tînărului este stupefiantă:

„Nu ştiu, îţi baţi joc de mine, însă parcă nu pot să-mi cred ochilor— că eu pribeagul — să am noroc."[28]

Promisiunile lui, tonul copilăresc în care le face exprimă pe deplin euforia declanşată la primirea veştilor:

„Trebuie să-ţi declar, iubite frate, că toată silinţa mi-oi pune-o. la studiatul medicinei şi-ţi voi arăta rezultatele cele mai frumoase posibile..."[29]

Cît priveşte literatura — fascinaţia certă spre care-l îndreptau mai multe „poezii, nuvele, frînturi de teatre..."[30] — Emil nutrea aceleaşi gînduri pe care Liviu le avusese cu puţini ani în urmă. Dezamăgit de refuzul lui Sebastian Bornemisa de a-l tipări „din pricină limbii", el spera ca şederea printre bucureşteni să-i cizeleze verbul.

După atmosfera ce o degajă unele documente ulterioare, s-ar zice că fratele din Capitală începe să ezite. îngrijorat că peste cele convenite se ivesc îndoieli neîntemeiate (în realitate dificultăţi ale căror temeiuri n-avea cum să le înţeleagă), Emil i se adresează din nou:

„Ai amintit într-o epistolă ce ai scris acasă că nu mi-am schimbat planul de a trece la tine? Ce plan?... Eu nu am planuri, ci numai un scop spre a cărui realizare vreau să muncesc şi să sufăr... numai şi numai ca să-l ajung... [...] Nu, iubite frate, eu nu mi-am schimbat planul, căci unica dorinţă mi-a fost — acuma de trei ani de zile — să trec în România, să studiez şi... să scriu..."[31]

Pregătirile de plecare sînt atît de avansate, încît numai orele urmează să mai fie precizate. Evenimentul trebuia să aibă loc între 1—2 octombrie 1913. Din Braşov, Emil urma să-l anunţe pe Liviu „cînd şi la care tren să mă aştepţi."[32]

Este adevărat că venirea în ţară era mult îngreuiată de formalităţile paşaportului. Emil luase însă hotărîrea să vină *oricum,* aranjînd, în prealabil, *„trecerea".* Intenţiile sînt explicate clar fratelui :

„Lîngă Zerneşti, am un prietin bun — student octavan — care, cu toate că acum e în Năsăud, mi-a promis că părinţii lui mă vor trece cu siguranţă... Servitorul domnului respectiv de lîngă Zerneşti, în schimb pentru 10 coroane, mă trece pînă în Sinaia. Deci trecerea nu ar fi mare lucru..."[33]

[28-30] V. scris, din 19 iun. 1913 (*Addenda,* p. 372) ;V. şi Tiberiu Rebreanu , *loc. cit.*

[31] V. *Addenda,* p. 377.

[32] *Ibidem,* p. 375—376.

[33] *Ibidem,* p. 376.

Simţind ceea ce se întîmplă „dincolo", şi îngrozit de ceea ce avea să se petreacă în alternativa rămînerii acasă, imploră înţelegere:

„Tu-mi eşti frate şi mă vei ajutora, dacă astăzi sînt încă neputincios... Tu mă vei ajuta cu tot ce poţi şi eu îţi voi fi mulţămitor... Te rog de răspuns grabnic... şi aştept tot ajutorul ce mi-l poţi da..."[34]

Neliniştea creşte; la 10 septembrie 1913 i se adresează din nou: „Spune-mi să trec cum pot, dacă nu mai mult"[35], „Hotăreşte... şi va fi făcut"[36]. Liviei, preocupată cu procurarea unor acte, îi scrie în acelaşi sens, să nu „forţeze" căci va putea „trece şi fără certificatele cerute"[37].

Studiul documentelor rămase în arhivă nu ne îngăduie să precizăm, fără putinţă de tăgadă, ce-a intervenit la Bucureşti în planurile convenite. Absenţa altor documente şi înlocuirea lor cu unele mărturii memorialistice permit, deocamdată, cele mai năstruşnice interpretări. Independent însă de felul în care sînt judecate faptele, de improvizarea altora, menite să suplinească „lacunele informaţiei", dezamăgirea lui Emil nu poate fi nicicum contestată:

„Facă D-zeu piatră ori viermi din mine — mi-e totuna mie...Şi eu am avut un vis frumos şi poate prea frumos a fost ca acuma să-l urmeze atîta părere de rău şi atîtea suferinţe..." „Liviu — unealta nenorocului meu — crede că dacă treceam Carpaţii îi eram spre greutatea lui... Tu ştii că m-am susţinut şi am învăţat fără ajutorul nimănui şi acuma cînd într-adevăr aş fi putut ocupa un post mai bunişor — să nu fiu în stare să urmez filozofia?! Şi apoi atîta contrazicere şi răutate de la un frate!!! ...Să-mi fi spus dinceput că nu mă poate sprijini nici într-un fel, eu m-aş fi înscris la iură în Cluj, ori mergeam pe altă carieră..."[38]

„Chinuitului fiu al durerilor neţărmurite" — cum singur se caracterizează într-o scrisoare adresată Corneliei Dănilă — îi rămîne să robotească pe lîngă notarii din împrejurimi, pentru ca, în cele din urmă, forţat de mizerie (nicidecum... de gelozie, ca Apostol Bologa), să se înroleze în armată.[39]

Ca experienţă umană, cazul lui Emil rămîne straniu. Prevăzîudu-şi parcă destinul, se zbate să-l alunge, dorind să fugă oriunde.

[34] *Ibidem,* p. 378.

[35-36] V. *Addenda,* p. 379. în aceeaşi scris.: „Ori poate şi acuma te afli în umbra dubietăţii de-a-mi continua studiile în Bucureşti?"

[37] V. scris, din 16 sept. 1913 (*Addenda,* p. 379—380).

[38] V. scris, din 12 oct. 1913 (*Addenda,* p. 380—381).

[39] Despre condiţiile materiale care au precedat înrolarea lui Emil în armată s-a ocupat îndelung Tiberiu Rebreanu *(loc. cit.)* şi Cezar Apreotesei, în *Date noi despre prototipul lui Apostol Bologa. Orizont,* XV (1971), nr. 7 (iul,); V. şi *Marginalii la corespondenţa inedită a lui Emil Rebreanu,* în *Limbi şi literaturi,* XVIII (1968). Rezultatele cercetărilor sînt sintetizate în *Emil Rebreanu — Cronologie* (*Addenda,* p. 534—551).

numai *acolo* să nu rămînă. „Simt că ceva mă cheamă în alte lumi necunoscute"[40] — îi scrie Liviei — ispitit, în acele zile, să plece îm Italia sau în Germania. Lipsa de hotărîre îl ţine totuşi în loc, deşi este obsedat că totul îl „zugrumă", îl „omoară", înainte de a-şi pune „singur capăt zilelor". O notaţie de atunci: „Jlă trezesc de multe ori cu lacrimi în ochi, fără să-mi dau seama de ce..."[41], este preludiul testamentului de mai tîrziu.

Peste un an, raporturile între fraţi vor fi reluate, limpezindu-se unele stări ce întunecaseră, vremelnic, bunele sentimente. Atent la greutăţile familiei din Năsăud, Liviu ia în grija lui pe Florica, sora cea mică (toamna lui 1913). Dacă ţinem seama de greutăţile prin care trecea la rîndul său scriitorul, faptul nu rămîne fără semnificaţie. Neîndoios, în acele vremuri, cei rămaşi în Năsăud îi cereau mai mult decît avea putinţa să le ofere. Liviu Rebreanu abia putea să facă faţă propriilor nevoi materiale, zbătîndu-se, în fel şi chip, ca cei din preajmă să fie în afara grijilor, ceea ce, de altminteri, nici nu va izbuti întotdeauna. (Dragostea faţă de soţie şi fiică este împinsă pînă la idolatrie.)[43]

Nu peste mult timp, tot necazurile, altele, îl vor determina iarăşi pe Emil să-şi implore fratele să-l ajute. Unele din ele, umilitoare, cumplit de dureroase, îi vor provoca noi decepţii. Bunătatea lui, sufletul generos îl vor face să treacă peste amărăciuni.

Lectura documentelor pe care le publicăm este edificatoare pentru înţelegerea relaţiilor reale dintre fraţi, cu numeroase momente de încordare, dar şi de linişte sufletească. Unele strigăte, sfîşietoare, cu greu puteau fi uitate. Dacă prima dată ele nu au fost înregistrate de romancier la adevărata lor tensiune, nu este exclus ca peste ani, după moartea lui Emil, să fi stîrnit mîhniri, dacă nu şi mai mult. Spicuim cîteva rînduri:

„Orfan înaintea lumii şi orfan în toate privinţele, duc lipsa celor mai elementare lucruri de cari are nevoie un om."[43] „Iubite frate, ajutoră-mă acuma cînd sînt mai năcăjit ca totdeauna... Dacă mi-a ajuta bunul D-zeu să scap teafăr din băile de sînge ce se urmează din zi în zi, o să-ţi reîntorc odată tot ce tu îi binevoi să-mi împrumuţi acuma, iar dacă e scris în stele să mi se stînga viaţa în urma duşmanului, ţi-a mulţătni sufletul meu, oriunde ar ajunge."[44]

[48] V. scris, din 12 oct. 1913 *(Addenda,* p. 382).

[41] V. scris, din 24 oct. 1913 adresată Liviei *(Addenda,* p. 383).

[42] Obiectivitatea cu care încercăna să reconstituim atmosfera familială ne obligă să nu uităm conţinutul multor documente (în special corespondenţa), mărturii ale unei iubiri devotate faţă de Fanny şi Puia Rebreanu. între altele, dedicaţia autografă, aşternută pe primul exemplar al *Pădurii spînzuraţilor:* „Ţie, Fanny dragă, Muza mea fără prihană, Ţie ţi se cuvin toate străduinţele mele întrupate în biete cărţi, Ţie îţi dăruiesc în veci toată iubirea mea. Liviu." 4.1.1923 B.

4s_4« , ,.,i,, di, i,,, . 1914 *(Addenda,* p. 420 — 421).

Liviu e rugat să „rupă" 100 de coroane, să cumpănească starea în care se afla „voluntarul", ca unul ce cunoştea prea bine viaţa şi obligaţiile cătanelor în armata austro-ungară.

Parale n-aveau să-i sosească. O nouă scrisoare îndepărtează orice dubiu. Supărarea nu pare să fie atît pentru că... „nu mi-ai putut satisface cererilor mele"[46], cît pentru că din august 1913 „scrisoare de la tine n-am primit"[46]. Rugăminţile sînt repetate cu acelaşi rezultat:

„N-am primit de la voi decît epistola cu fotografia lui Fanny *ţii* de-atunci nici o ştire... Eu v-am scris de două ori de la primirea epistolei voastre [...] Vă mai rog o dată să binevoiţi a-mi trimite barem 40 coroane telegrafice, ca să-mi pot cîştiga unele rufe mai călduroase şi alte celea de cîte are nevoie un soldat care pleacă iu foc... Şi, poate nici acuma n-aş merge încă la front, dacă aş fi avut parale şi dacă n-ar fi trebuit să îndur atîta foame."[47]

în loc de reproş, spovedanie:

„Ca bun creştin m-am mărturisit şi te rog şi pe tine şi pe Riţa să mă iertaţi dacă în decursul vremurilor v-aş fi vătămat vreodată."[18]

Desigur, multe cuvinte de dragoste frăţească pot fi desprinse din citirea corespondenţei. în special scrisorile adresate de pe front, cînd ostaşul nu mai este apăsat de nevoi materiale, şi deci nu mai are nevoie de sprijin, sînt de natură să ateste reluarea bunelor relaţii. Epistolele către Liviu şi Fanny Rebreanu, datate în 17 şi 29 aprilie, .3 mai, 22 iunie, 20 iulie, 10 octombrie, 2 noiembrie, 13 decembrie 1915, 3 ianuarie, 12 şi 25 februarie 1916[49] sînt tot atîtea documente menite să pună în valoare, cu aceeaşi obiectivitate, raporturile *bune* cu familia din Bucureşti. "însemnarea din 10 aprilie 1917, cu puţin înaintea morţii, nu poate fi altfel interpretată decît ca o nouă dbvadâ de dragoste:

„Nu mai stau prin casă, nu citesc, ci mai bucuros privesc rîul Trotuş, care-mi duce dorurile încolo, în jos, spre Şiret, la Liviu şi familia lui"[50].

Acesta, la rîndul său, 1-a iubit pe Emil iar dacă puterile nu i-au îngăduit să-l ajute, faptul nu poate fi confundat cu uitarea.[51] în realitate, este de presupus că relaţiile dintre fraţi au fost şi mai nuanţate decît se întrevăd din documentele publicate,

[45] V. scris, din 9 ian. 1915, prilejuită de primirea unei epistole din partea lui L.R. *(Addenda,* p. 429).

[49] *Ibidem.*

[4!] V. scris, din 10 mart. 1915 *(Addenda,* p. 433—434).

[48] *Ibidem,* p. 435. De reţinut că în epistola adresată Liviei la 23 mart. 1915, Emil notează: „Ani căpătat scrisoare de la Liviu: parale nu mi-a putut trimite" *(Addenda,* p. 435).

[48] V. *Addenda,* p. 438—442, 444—445, 454—456, 457—458, 463—466, 475—481.

[88] V. scris, către Livia *(Addenda,* p. 524—525).

« Stancu Ilin, *loc. cit.,* 1968, susţine acelaşi punct de vedere.

fiind condiționate şi de alți factori din sinul şi din afara familiei din care amîndoi făceau parte. Nu dispunem încă, din păcate, şi de alte mărturii scrise în primul rînd de *toate* epistolele adresate de Liviu familiei năsăudene[62], documente ce ne-ar putea dezvălui şi mai clar complexitatea raporturilor comentate mai sus.

în atare condiții, verdictele nu-şi au rostul, cu atît mai mult cu cît unele împrejurări din viața scriitorului, mai precis: din primii ani ai venirii sale în țară, se cer clarificate pe baza coroborării unor documente *autentice,* provenite din cît mai multe surse posibile. Paginile memorialistice, interesante la rîndul lor — dar contradictorii cînd sînt comparate între ele — nu le pot suplini. în ce ne priveşte, înclinăm a crede că, la acea dată, bunele intenții ale lui Liviu, izvorîte din dragostea lui pentru Emil, nu erau suficiente pentru a potrivi fapta cu vorba. Dacă în cele de mai sus ne-am oprit la unele momente mai puțin fericite din viața celor doi frați este pentru a surprinde în geneza romanului şi mobiluri mai tainice.

Se ştie că la început prozatorul s-a documentat îndelung, aplecîndu-se peste multe din slovele fratelui dispărut. Recitite, epistolele ce-i fuseseră adresate (măcar acestea dacă nu şi altele) nu puteau să nu-1 sensibilizeze, ecoul lor fiind amplificat, prin forța împrejurărilor, de *imprevizibilul* deznodămînt al fratelui. Doar Emil nu încercase pentru prima oară să fugă „în țară", şi atunci nu cu riscurile de mai tîrziu. Războiul avea să-i fie fatal, păstrînd, desigur, întreaga răspundere. Puteau fi uitate însă zilele din urmă, rugămințile neîndeplinite?

Şi poate aşa înțelegem mai bine una din obsesiile mărturisite, reluată, într-o formă sau alta, pe parcursul anilor:

„în vreme ce scriam, în liniştea apăsată, am început să percep nişte bătăi uşoare în fereastra mea, delicate ca ale unor degete imateriale. Deschideam, cercetam întunerecul. Nu era nimeni şi nimic..."[63]

După noi, cartea nu este numai un monument „aere perennius" ridicat fratelui scriitorului, ci şi o spovedanie.

Ce legătură are Emil Rebreanu cu Apostol Bologa?

„Mai nimic", afirmă prozatorul, ştiind mai bine decît oricare ce-a adăugat, ce a „uitat", ce a schimbat, supunînd materialul documentar rigorilor *romanului,* nicidecum unei *biografii* romanțate.[64]

Comumă în linii mari generației de români transilvăneni din preajma primului război mondial, drama lui Apostol Bologa descinde mai mult din criza de conştiință a unui David Pop şi prea puțin din frămîntările sufleteşti ale lui Emil Rebreanu. Rostul nuvelei *Catastrofa,* amintită de scriitor cu prilejul „mărturisirilor", este imens în geneza operei. Drama lui Emil îl obligă pe autor să-şi *adapteze* cartea gîndită, fără să renunțe la problematica inițială. Nimic ciudat. Doar stătea în obiceiul său să se întoarcă la unele subiecte şi teme tratate în cadrul nuvelei, asigurîndu-le o altă respirație epică. Apostol preia zbuciumul interior al lui David, continuînd un drum întrerupt. Reluarea nuvelei ar fi permis *aricind* schimbarea deznodămîntului, apropiind-o de roman.

Cu puțină imaginație, pe eroul principal al *Catastrofei* ni-1 putem închipui în ştreang, îu locul lui Bologa. Ca într-o piesă, jucată la început într-un act şi, ulterior, în trei, „rolul" rămîne acelaşi, schimbîndu-se doar distribuția. în schimb, deşi culminată tot atît de tragic, viața lui Emil, derulată invers, nu duce la Apostol. Scrisorile rămase de la Emil Rebreanu, mai bine-zis *majoritatea* lor, ni-1 înstrăinează mult de eroul *Pădurii spînzuraților.*

„Simțul datoriei", exacerbat în prima parte a romanului, punct de plecare în metamorfoza lui Apostol, nu prea rimează cu starea de spirit în care s-a aflat Emil Rebreanu la începutul carierei cazone. Suflet de o rară noblețe, incredibil de generos cu *toți* frații săi, bun şi iertător la tot pasul, Emil se dovedeşte a fi fost o ființă care ştia prea bine ce vrea de la viață, avînd o structură interioară de loc întortocheată, în comparație cu cea a lui Bologa[65]. Purtînd povara existenței sale, iar mai tîrziu, după moartea tatălui, a fraților rămaşi fără sprijin, el se luptă, în mai tot ce face şi gîndeşte, cu necazurile prozaice ale vieții[66], nicidecum cu „onoarea" de militar austro-ungar.

Pe o treaptă a evoluției sale spirituale. Apostol crede că „numai războiul e adevăratul generator de energii". Emil Rebreanu, pe cît de slab, pe atît de lucid, este mult mai aproape de adevăr:

„M-am îngrețoşat pînă la gît de atîta sînge şi crieeri de om ce am văzut şi mi-or stropit hainele. M-am săturat derăzboi şi de viața animalică ce-o duc acuma mai bine de un an de zile"[57] — se adresează familiei, deprimat peste măsură.

S-ar putea obiecta că şi Apostol Bologa trece uneori prin asemenea stări. Pe buuă dreptate, numai că tot atît de adevărat este faptul că Emil Rebreanu nu cunoaşte exaltarea „datoriei față de țară" a lui Apostol şi David Pop, la proporțiile şi semnificația întîl-

[62] Inclusiv scris, către Emil. în epistola către Miți, acesta notează: „Cu pachul ăst din urmă, am trimis şi epistolele ce-am prim it pe cîmpul de luptă" (ÎS sept. 1915). V. *Addenda,* p. 452.

[63] Cf. *Amalgam* [1943]. V. p. 669 a voi. de față.

[64] „Viața lui Emil, povestită simplu, exact cu m s-a desfăşurat, oferă ea însăşi substanța unui roman", afirmă cu temei Puia F lorica Rebreanu *(op. cit.,* 73). De-ar fi scris — adăugămnoi — cu greu l-am suprapune ideatic *Pădurii spînzuraților.*

[65] „Ceea ce e «contrafăcut» de scriitor, în sensul artei, priveşte în special *evoluția* psihologici a eroului. Apostol are o linie interioară de desfăşurare de la atitudinea «iatoriei» față de țarA pînl la fascinația morții ca mijloc de rezolvare a conflictului puternic din sufletul său... Liviu Rebreanu avea simțul dramatismului şi avîni nevoie de un spațiu de desfăşurare a metamorfozei sufleteşti Beroului şi 1-a creat. Emil, dia acest punct de vedere, ar fi fost prea linear, el urînd de la început războiulJ şi ,neg\siniu-şi rostul în cadrul armatelor austro-ungare" (Stancu Ilin, *loc. cit.,* 1966).

[66] „Mi deosebesc de oamenii de soiul şi etatea mea Intr-atîta că cea mai mare parte a vieții mele a fost o lupta uriaşă cu mii de neajunsuri şi mizerii", se recomanda Emil într-o scris, alresată „scumpei Fanny", cu un an înaintea

nite în roman, sau în nuvelă. Grija familiei aflată în impas, bucuria de a împărţi fraţilor orfani aproape întreaga soldă de ofiţer (200 din cele 262 coroane, pentru care îşi pune viaţa la mezat) îl preocupă în zilele de front, infinit mai mult decît orice „criză sufletească" prin care trece „reprezentantul" său literar în *Pădurea spînzuraţilor.*

Mintea greoaie a unui David Pop, „un ardelean mediocru" — cum îl caracteriza G. Călinescu — şi, într-o măsură, chiar a lui Apostol Bologa, căruia îi va trebui vreme îndelungată să înţeleagă realitatea brutală ce-l înconjoară, nu-i este caracteristică lui Emil Rebreanu. Şi el este prins în angrenajul diabolic al războiului, dar modul de reacţionare este cu totul altul. De la început, evenimentul îi apare în culori sumbre. Tînguirile lui nu consună cu rostirea lui David Pop sau a lui Apostol Bologa cînd îşi iau în serios „onoarea" de ofiţeri în armata imperială austro-ungară. Mai tot ce-l înconjoară, îi întăreşte convingerea că este pregătit pentru un măcel:

' ° ' " " zăngănitul armelor înveseleşte tîrgul, parcă „i-ar fi scăpat dintr-o primejdie grozavă sau le-ar fi făgăduit o fericire cerească"[58] Apostol e „mîndru şi fericit".

E un „lux" pe care Emil Rebreanu nu şi l-a permis, ca de altfel toţi pămîntenii lui:

„... Nimenea nu va bănui cîtă jale vom duce subt genele plecate... Toţi ofiţerii de la artileria din loc. [alitate] sunt rezervişti, oameni cu familie şi atît de îngroziţi de război!... Mulţi colegi de ai mei sunt logodiţi şi cît n-ar da să nu se depărteze de aleasa lor!...

Căpătăm revolvere, ne ascuţim săbiile şi vreau să ne toarne minte cu cofa, că unde şi cum să ţintim şi să omorîm oamenii duşmănoşi ai ţării noastre... Niciodată nu puteam nici cel puţin să mă uit cînd tăiam vreo găină... şi-acuma va trebui să omor oameni pe cari. nu-i cunosc! !! Şi poate să mă reîntorc ca ofiţer din campania aceasta, dacă voi şti omorî mulţi semeni de-ai mei...

Cătunie — măgărie..."[59]

Peste alte cîteva zile, acelaşi Emil va comenta astfel vestea că cei mai buni vor fi „denumiţi dintr-odată cădeţi" (cu „două stele"):

„Volbura să-i ducă cu stelele lor cu tot, numai să nu ne trimită la cîmpul de belit..."[60]

morţii (25 febr. 1916). în aceeaşi epistolă îi mulţumeşte pentru „atenţia şi dragostea ce-mi dovedeşti prin scrisorile Tale scumpe". „Pribeagul amărît şi fără noroc", îşi roagă „cumnăţica" să-i trimită o fotografie, „fie aceea chiar şi mai veche". „Pe Puia o sărut, că şi ea, mititica, să roagă pentru mine. Tare aş vrea s-o văd şi să-i cumpăr o păpuşă mare, mare cît ea" *(Addenda,* p. 477—478).

" V. scris, din 28 mart. *i9\6(Addenda,* p. 484). Atitudinea antirăzboinică a lui Emil a fost subliniată pentru prima oară de Tiberiu Rebreanu (1960). Ulterior, ea va fi reluată şi dezvoltată în celelalte studii consacrate genezei romanului,

" Cf. *Pădurea spimuraţilor,* Cartea întîi, p. 42.

" V. scris, din 10 sept. 1914, adresata Corneliei Dănilă *(Addenda** P. 408).

" V. scris, din 20 sept. 1914 *(Addenda,* p. 413).

Săturat de frontul italian de „acelaşi bubuit de tun, aceeaşi viaţă de toată ziua: sînge şi iar sînge"[61] cere să fie mutat din nou pe cîmpul din Rusia. Nici vorbă de eroism („Cu ruşii ne-am înţeles perfect şi au fost nişte duşmani neasămînat mai cinstiţi decît italienii. Cu ei ne luptam dumineca şi încolo era frăţietate"[62]).

Apatic, îl vom regăsi peste un an, cu trei luni înainte de a trece în lumea umbrelor, resemnat în ale milităriei:

„Aicea îmi merge bine: mănînc şi dorm şi nu-s în foc. Ce să mai vreau între astfel de împrejurări? Planuri mari nu mă muncesc, visuri nebune nu mă bat, ci trăiesc ca o adevărată cătană, ca un dobitoc..."[63]

Proiectele sînt practice:

„Dacă războiul va ţine încă mai mulţi ani, mă voi activa. în caz că voi putea ieşi cu rangul de căpitan din război. Ori, după război, voi trece în armata engleză, în India. Mai ştiu eu?"[64]

Ce legătură are un asemenea mod de gîndire cu tot conflictul interior al lui Apostol Bologa? Ce-l leagă pe acesta din urmă de „prototipul" său? Platoul de pe Doberdo unde au luptat „împreună"? „Puşcarea" de către fiecare a unui reflector? Ştreangul?

Acestea şi altele rămîn elemente exterioare, cîtă vreme sînt raportate la structura diferită a personajului real şi a celui plăsmuit de scriitor.

Unele inconsecvenţe ale lui Emil (în treacăt fie zis, trecute cu vederea de acei cercetători care, înaintea noastră, i-au subliniat atitudinea potrivnică războiului) nu anulează valabilitatea afirmaţiei.

îmbrăcînd haina militară, Emil este atît de firav, atît de ostenit de greutăţi, încît te şi miri că mai poate ţipa:

„Nu mă tem de război, ba din contră: Trăiască Austria!..."[65]

Judecate în ansamblul sentimentelor, ce-l animă pe eroul nostru, obligat să intre „cu slujba la împărat", asemenea exclamaţii par a fi mai curînd strigăte prin care acesta încearcă să-şi încurajeze familia şi, nu mai puţin, pe el însuşi. Nu-i vorbă, unele gînduri relevă perfect şi infantilitatea sa politică. Adresîndu-se, de pildă, surorilor, găseşte de cuviinţă să le întrebe:

„Liviu nu vine să se înroleze?"[66]

Alteori, paradoxal, mai mult decît Apostol Bologa, avansează idei care abia te determină să-l deosebeşti de eroul *Pădurii spînzuraţilor.* La 22 iunie 1915, de pe frontul rusesc, scrie fratelui din Bucureşti :

«' V. scris, din 8 febr. 1916, către Virginia Todoran *(Addenda,* p. 475).

" V. scris, din 25 febr. 1916, către L.R. *(Addenda,* p. 480).

•?_•< v. scris către Miţi şi Iulius *(Addenda,* p. 5)7—518).

»!-«! v. scris, din 6 aug. 1914, către surori *(Addenda,* p. 396).

„Ziarele scriu multe despre încercările diplomatice ale Rusiei cu România. Noi sîntem gata pentru orice eventualități și va fi vai de aceia cari ar mai încerca să vie în contra noastră."[67]

„Noi facem istoria lumii"[68] — se laudă verișoarei Virginia Todoran — „... Vom fi remunerați de rege, cel mai înalt Domn al nost. Și voi fi măreț cîtă vreme mi-a curge sîngele curat de român prin vine, că am fost ofițer în armata austro-ungară și am luat parte în luptele războiului mondial."[69]

S-ar zice că asemenea idei invită la apropieri tipologice. în timp ce la Apostol Bologa ele *se integrează* însă într-un sistem de gîndire precis configurat, la Emil Rebreanu asemenea exaltări sînt izolate în contextul preocupărilor sale, strivite de povara îndeletnicirilor cotidiene.

Nu este exclus să avem de-a face și cu o atitudine fățarnică, cu un simulat exces de zel din partea ofițerului, dornic să scape de rigorile cenzurii militare și, implicit, de bănuielile camarazilor, ce-aveau toate motivele să-i suspecteze „devotamentul". Ipoteza nu este de fel hazardată, datarea documentelor făcîudu-se cu puțin timp înaintea intrării României în război de partea Antantei. Evoluția acestor evenimente pare a fi fost prevăzută de autorități. Altminteri nu vedem cum ar fi fost posibil ca în ajunul plecării în Boemia, Emil să se refere, aluziv, la eventualitatea războiului cu România, subliniind lipsa de încredere a autorităților austro-ungare în românii aflați sub arme.[70]

Mai tîrziu, starea de loc fericită în care se află tînărul militar transpare și mai direct, relevînd neplăcerile avute în cadrul armatei, fiind român.[71]

Desigur, multe cuvinte din proza epistolară a lui Emil invită la recitirea atentă a unor pagini din roman. Am amintit în notele noastre împrejurarea în care Emil, „mârturisindu-se", își roagă fratele să-1 ierte dacă vreodată l-ar fi „vătămat" cu ceva. Firește, nu este exclus ca *această* „spovedanie" să se fi întipărit adînc in memoria romancierului (dacă nu și împovărînd-o), sugerîndu-i unele din paginile de mai tîrziu (episodul în care Apostol, „regăsind pe Dumnezeu" nu numai că uită fărădelegile lui Pălăgieșu, dar chiar îi cere și iertare[72]).

Privită din afară, comportarea celor doi „eroi" pare a fi aceeași. Mobilurile sînt însă diferite.

Lui Bologa, o asemenea manifestare îi dezlănțuie o întreagă criză religioasă, reactivează stări mistice mai vechi. Nemărturisit, personajul lui Rebreanu, nu întîmplător numit „Apostol", umblă pe urme sacre. în tinerețe doar și lui i se „arătase" Dumnezeu (cartea

V. *Addenda,* p. 442.

"-«• V. scris din^!4 iun. 1916 (*Addenda,* p. 492). . .

[70] V. scris, din 31 ian. 1915, către Miți (*Addenda,* p. 433).

[71] V. scris, .din 24 aug. 1915 (*Addenda,* p. 447), către Miți, conceputa *înaintea* documentelor incriminate pentru exaltările cazone ale lui Emil Rebreanu.

[72] Cf. *Pădurea spînzuraților,* Cartea a doua, cap. 11, p. 190;

întîi, cap. 2). Răstignit de răi, nu-i rămîne decît să-i ierte, căci nici ei „nu știu ce fac".

în cazul lui Emil Rebreanu nu avem de-a face cu nici o criză mistică. Religiozitatea acestuia ține mai curînd de ticurile orale și mai puțin de „fantasmagorii popești". Reacția lui Emil, spre deosebire de cea a lui Apostol, este lumească, comună mai tuturor soldaților plecați în război. Cochetăria cu moartea, explicabilă în condițiile amintite, lasă însă adesea impresia unei ciudate premonițiuni. Mereu este frămîntat de „multe presimțiri neînțelese"[73], de „presimțiri funeste"[74], de „presimțiri rele"[75], de grija de a-și lua rămas bun de la cei dragi. între ei, din nou, Liviu și Fanny:

„Atît... Am sfîrșit... Rămîneți bine, scumpii mei, și aduceți-Vă uneori aminte că aveți un frate, poate ciuntit, poate mort, pe cîmpurile pustii ale Galiției..."[76]

Surprinzătoare rămîne însemnarea:

„... Dacă mi-e scris să mor și eu pe-aicea, crede-mă: nimenea, niciodată, nu va avea o moarte mai urîtă decît a mea"[77] (21 nov. 3916).

Să ne mai mirăm că romancierul avea să-și fi numit eroul *Apostol?*

Evenimentele ce vor urma abia sînt de natură să reliefeze notația de mai sus. în martie ÎS 17, Emil își întocmește testamentul, trimițîndu-1 acasă. Nu vor trece nici două luni și se va zvîrcoli în ștreang.

Stranie înlănțuire de fapte. într-adevăr, „nimenea" din neamul Rebrenilor, „niciodată", nu avusese o moarte „mai urîtă" decît a lui.

Tot atît de adevărat este însă și faptul că „proorocirile" se pierd într-un noian de gînduri contradictorii, dăinuind alături de cele mai optimiste năzuințe (terminarea „iurei", reangajarea în armată după sfirșitul războiului ș.a.m.d.). Nădejdea de a supraviețui este evidentă.[78] Unele năzuințe ne permit să întrevedem, din nou, o gîndire lucidă asupra realității imediate.

„Doresc să treacă cît de iute războiul acesta — fără nici un interes pentru noi românii — și-apoi să-mi văd cariera începută și să te știu a mea."[79]

O asemenea însemnare se situează la polul opus al gîndirii lui Apostol Bologa: „Unde-i datoria, acolo-i patria!"[80]

V. scris, din 31 aug. 1914, către Cornelia Dănilă (*Addenda,* p. 404).

[74] V. scris, din 10 sept. 1914, către aceeași (*Addenda,* p. 409).

" V. scris, din 29 apr. 1915, către I,.R. (*Addenda,* p. 440).

[76] V. scris, din 10 mart. 1915, către LJviu și Fanny Rebreanu (*Addenda,* p. 435).

[77] V. scris, către Titi Halită (*Addenda,* p. 514).

" „Pe seama mea — îi scrie de pe front Virginiei Todoran — încă nu s-a pregitit nici un glcnți în lume". V. scris, din 8 febr. 1916 (*Addenda,* p. 474).

" V. scris, din 20 sept. 1914 către Cornelia Dănilă (*Addenda,* p. 412).

" *Ct. Pădurea spînzuraților,* Cartea întîi, cap. 4, p. 51.

Aflat între viață și moarte, Emil Rebreanu este mai aproape de sensurile sociale ale realității înconjurătoare, comportarea lui, omenească, fiind lesne de înțeles.

Stările depresive cresc în intensitate o dată cu intrarea „în foc". O vreme, Emil, fire romanțioasă, cochetase literar cu moartea[81], fără să fi meditat însă asupra ei, așa cum se întîmplă cu personajele *Pădurii spînzuraților.*

Teama de moarte, mai ales de o *anume* moarte, se ivește o dată cu intrarea în luptă și se intensifică spre sfîrșitul anului 1916, îndeosebi in primăvara anului 1917. Atmosfera ce o degajă unele slove ni-1 dezvăluie pregătit sufletește pentru faptele de mai tîrziu:

„Sînt tot în pasul Ghimeșului, Ia granița Moldovei. [...] Am făcut testament și l-am trimis acasă. Poate să mă prindă, ori să mă omoară la primăvară dușmanii cu cari stau față și cel puțin să fiți în curat cu mica mea avere. Dar sînt sătul prea tare de viață și sînt atît de apatic, că nu mă mai interesează nimic."[82] (26 mart. 1917)

Asemenea însemnări, ce invită la asociații cu stările sufletești ale lui Bologa, sînt precedate de altele care îl pun însă pe Emil Rebreanu într-o lumină cu totul diferită de imaginea eroului *Pădurii spînzuraților.* Primul este o realitate, al doilea un simbol.

Pe la 15 august 1916, adresîndu-se celor de acasă, Emil le scrie candid:

„încă nu-s pus în rînd cu toate celea. Acuma îmi fac o trăsură nouă «ștaier», căci caii și trăsura ce-am avut înainte de-a merge acasă, mi-or insinuat și acuma nu-i mai am. Dar o să-mi cîștig alții. Cu retragerea din Volynia ne-or pușcat vreo zece cai. Să nu uit. Vă trimit încă cîțiva saci."[83]

Suita gîndurilor este cel puțin bizară:

„De la granița României suntem de 25 km. Vă trimit șapte bucăți de talpă să aveți toți pentru «tălpălit» și o piele din care puteți face o păreche de ghete lui Tibiți și lui Luțu. Pielea e groasă și tare, bună pentru ei. Cum v-am mai scris, îmi fac mereu încălțăminte, căci după război vor fi și mai scumpe, apoi acuma am ocaziune. în Rawaruska (Galiția) mi-am cumpărat piele de patru părechi de ghete și acuma sînt mai gata. în zilele trecute am căpătat pentru coloana mea piele și talpă (cam groasă piele), așa că acum îmi voi mai putea face vreo șase părechi de ghete și una de cizme. Talpă mi-oi rezerva să am pe mai mulți ani. Atîta e rău că n-am păpucari."[84]

Și toate acestea după ce, în aceeași scrisoare, notează:

„Ne-or dat mape cu Iașii, Tîrgoviștea, Ploiești, Craiova, București etc, semn că nu stăm prea bine cu cei de peste Carpați."[86]

[81] V. scris, din 26 nov. 1910 *(Addenda,* p. 357).

" V. scris, din 26 mart. 1917, către Miți Rebreanu (*Addenda,* p. 521—522).

" V. *Addenda,* p. 502.

" *Ibidem,* p. 500

" *Ibidem.*

Astfel de situații merg paralel cu cele din roman. Interesant de reținut că Ordinul de zi ofiteresc[88] al Comandamentului suprem al honvezimii regale maghiare, prin care Emil Rebreanu este condamnat la moarte, motivează „crima de dezertare" cu faptul că ofițerul ar fi părăsit fără permisiune infirmeria brigăzii „care i-a fost desemnată ca domiciliu obligator", fiind abia apoi prins de către o patrulă de ofițeri cînd încerca să „dezerteze".

Hotărîrea trecerii frontului fusese deci precipitată (dacă nu chiar cauzată) de un conflict exterior, avut în prealabil cu autoritățile austro-ungare, conflict abandonat total de romancier, în cazul lui Bologa, hotărîrea este punctul culminant al unui întreg conflict interior.

Atît Emil cît și Apostol au o personalitate distinctă. Frontul le ridică probleme comune și prin aceasta se aseamănă. Alăturați, fiecare își păstrează individualitatea.

încercarea de a explica existența lui Apostol Bologa prin meandrele vieții lui Emil Rebreanu mai poate fi motivată, cît de cît, prin numeroase elemente comune (cadru spațial și temporal comun, situații asemănătoare, corespondențe onomastice: generalul Karg, preotul Boteanu, notarul Pălăgieșu, Ilona etc). Absurdă rămîne tentația de a adapta biografia lui Emil la isprăvile personajului literar.

Ne vom mărgini să comentăm un singur fapt din istoria cărții asupra căruia privirile au fost concentrate, după părerea noastră, mai mult decît era nevoie: cazul Mirtei Domșa.

Atîta vreme cît se ține seama de locul pe care îl ocupă în întreaga construcție a romanului, de implicațiile ce le are în întreaga evoluție a lui Apostol Bologa, Marta Domșa rămîne c ficțiune. Departe de „adevăr", Liviu Rebreanu crează aceest personaj pentru a motiva însăși plecarea b'i Apostol ca voluntar în armata austro-ungară.

înrîuriți de *Pădurea spînzuraților* și, iarăși, de existența unor situații comune (desprinse dintr-o discutabilă relație sentimentală) unii comentatori au stabilit și acestui personaj, corespondentul „real": *Titi Halită* (deși, dacă ar fi să raportăm adevărurile la cronologia stărilor din roman, am fi avut de ales mai multe... „prototipuri"). Corespondența intimă a lui Emil Rebreanu cu *Cornelia Dănilă* (corespondență descoperită de Cezar Apreotesei la Timișoara și depusă apoi

" V. conținutul integral in *Addenda,* p. 529—530. O precizare: textul este reprodus după versiunea românească, aflată la Casa memorială ,Liviu Rebreanu" din Prislop. Nu am dispus de original dar, mai ales, de multe alte mărturii *ale vremii,* care să ne lămurească de ce i s-a desemnat lui Emil „domiciliu obligator" înainte de dezertare. Afirmațiile din studiul lui Tiberiu Rebreanu *(loc. cit.)* se cer dovedite cu *documente.* Altminteri oricînd se pot emite ipoteze totalmente opuse punctului de vedere al domniei-sale, prin interpretarea cîtorva știri din scrisorile lui Emil, adresate surorilor (6 febr., 7 mart., 10 mart., 1 apr.1917), precum și altor elemente a căror dezbatere nu face obiectul cercetării de față. Plnă la găsirea dosarului întocmit cu prilejul judecării și condamnării la moarte a sublocotene ntului Emil Rebreanu rămînem in sfera incertitudinilor.

la Biblioteca Academiei Române[87], şi Muzeul literaturii române) obligă cercetătorul să-şi nuanţeze comentariul.

Parcurgerea acestor documente nu mai permite nici unui istoric literar să supraliciteze realitatea în dauna ficţiunii, atunci cînd se referă, cel puţin, la raportul Titi Halită - Marta Domsa. Scrisorile adresate lui Titi Halită sînt la rîndul lor edificatoare.

Neconcordanţa dintre Titi Halită şi Marta Domsa nu trebuie prea mult argumentată. La data plecării lui Emil Rebreanu în armată, Titi Halită, „necredincioasa" de mai tîrziu din paginile romanului' avea, nici mai mult, nici mai puţin decît... 14 ani. Nimic nu o le"â de Emil. De altminteri, atunci, tînărul nici nu era disponibil sufleteşte, Cornelia Dănilă preocupîndu-1 în exclusivitate.

Pe „Nelica", fiica protopopului din Cătina, Emil o cunoscuse în primăvara anului 1914. Păcînd o mare pasiune pentru ea, o va cere în căsătorie. Părinţii se opun, dorind să-şi mărite fata cu un teolog, ceea ce, de altfel, se va şi întîmpla, prin 1916.

Prietenia (cuvîntul exprimă adevăratele raporturi) cu Titi Halită se leagă într-un concediu, *de cîteva zile,* petrecut, în vara aceluiaşi^ 1916, la Năsăud. Tonul reverenţios al scrisorilor trimise după reîntoarcerea pe front, elimină orice echivoc.

Comparînd epistolele adresate de acelaşi îndrăgostit celor două iubite[88] (în realitate, repetăm, au fost mai multe[89]) este evident, chiar şi pentru un cititor grăbit, că în viaţa lui Emil zilele din Cătina n-aveau să se repete, îngropînd prima şi ultima lui dragoste.

„Domniţa gingaşă", „Domniţa bună şi scumpă", „Domniţa adorată", „Delicata d-şoară Nelica", „întruparea idealului meu", „comoara iubirii mele", „sufletul sufletului meu", „unica mea mîngîiere" avîntă în asemenea măsură stilul băiatului, încît nu o dată pendulează între sublim şi rizibil.

Hotărîrea popii de a nu-i da de nevastă „logodnica visurilor de aur"[90] echivalează cu o „sentinţă de moarte"[91].

După cum Marta Domşa din *Pădurea spînzuraţilor* nu se confundă cu Nelica Dănilă, la rîndul ei, Titi Halită nu se înrudeşte, *în esenţă,* cu nici una dintre ele.

Prietenia lui Titi Halită cu tînărul ofiţer este departe de a fi cunoscut intensitatea iubirii amintite. Dragostea „dintîi" pare să-1 fi obosit rău sufleteşte pe Emil, secîndu-i pînă şi imaginaţia cuvintelor convenţionale. „Mînuţele cele mici şi frumoase", „admirabilele mînuţe", sărutate „cu dor", „de mii de ori", din scrisorile trimise

[81] Ulterior, Stancu Ilin avea să publice alte epistole din cele predate bibliotecii.

" V. scris, adresate Corneliei Dănilă şi cele trimise lui Titi Halită, tipărite în *Addenda* ediţiei de faţă.

[81] „Apoi eu am corespondat şi corespondez cu zeci de fete, şi ce-ar mai r itnînea din mine daci pe toate le-aş lua de neveste?" scrie Emil, la 24 iunie 1916, verişoarei Virginia Todoran (*Addenda,* p. 493). Cam în aceeaşi vreme coresponda şi cu multdiscutata Titi Halită.

.o.m v scris 8 tt:)V] 1914) cit, cornelia dănilă *(Addenit,* p. 423 425).

Nelicăi, nu vor fi trădate. Peste ele se va aşterne, ca o lespede de mormînt, răceala „sărutărilor de mînuţe", trimise „cu drag" sau „cu mult drag" prietenei Titi Halită.

În mare măsură, „iubirea" este „cultivată", înstrăinîndu-se, şi din acest punct de vedere, de paginile plăsmuite de romancier.

Dintre multe însemnări, privind veşnicul interes ce guvernează lumea[92], cîteva rînduri ale lui Emil ne reţin mai mult atenţia. Ele sînt prilejuite de strădania verişoarei Virginia Todoran de a-1 împăca cu o Tinuţă (pare-se tot fată de popă) şi-s datate în 24 iunie 1916 (deci cam în vremea de început a corespondenţei cu Titi Halită). S-ar părea că aducerile-aminte sîngerează, sensibilizînd vanitatea:

„Cu preoţi de pe nişte sate înlăturate nu mai vreau să convin"[93].

(Titi Halită, aşa-zisul „prototip" al Martei Domşa, era fată de vicar, nu de preot din Cătina.)

De altfel, în *realitate,* spre deosebire de paginile romanului, despărţirea de noua iubită este lipsită de semnificaţii, nu lasă urme, lezînd mai mult orgoliul. Interesante cîteva din explicaţiile date de Emil, străine conflictului din roman:

„Certîndu-ne ne-am împrietenit şi tot aşa ne-am despărţit — acuma, cînd am fost acasă. Dînsa vrea poate să nu corespondez cu Lucica Pletos şi cu nimenea în lume afară de ea, căci numai aşa i-aş putea dovedi un «caracter firm». Şi m-a asămînat cu eroul romanului *Patimi*: un pungaş şi un om într-adevăr fără caracter. Tot ce face ea e bine şi ce fac alţii e rău, chiar de-ar fi întors. A doua mamă, cu care n-aş putea ieşi la cale niciodată. Apoi e caragios că ea să mă «crească •• care abia a început să ştie vorbi. Mi-a plăcut de ea că a fost cuminte şi am observat că încă îi sînt simpatic, dar acum îmi indisp'ace pentru că-i prea cuminte."[94]

Mistificările nu folosesc nimănui. Dacă astăzi Apostol Bologa n-ar fi dăinuit chiar şi autorului care 1-a adus pe lume, Emil Rebreanu, cu toată strania lui existenţă, n-ar fi rămas atît de viu în memoria noastră. Deşi, tot atît de bine s-ar putea afirma — cum, de altminteri, s-a mai spus — că fără Emil Rebreanu nu ar fi existat Apostol Bologa. Miracolul acastei transformări stă în geniul creator al lui Liviu Rebreanu, sfinţit să insufle viaţă chiar şi acolo unde u-a existat.

*

De-ar fi să luăm seama la ce spune autorul *Pădurii spînzuraţilor,* cele mai multe din paginile cărţii ar fi fost scrise „la Iaşi"[95], deci în 1918. Afirmaţia nedumereşte. Mai curînd *gîndul* romanului putea

•• V. scris, din 15 sept. 1915, către Miţi Rebreanu, cu referiri la ştirea logodnei Corneliei Dănilă *(Addenda,* p. 453).

V. *Addenda,* p. 493. . . . • '

•* V. scris, din 20 ian. 1917, către Miţi şi Iulius *(Addenda,* p. 518).

" Vezi F. Aderca, *op. cit.: „Pădurea spinsurafilor* a fost scrisă mai mult la Iaşi" (I..R.).

i

să-i fi reținut atenția, decît *scrierea* propriu-zisă, la acea vreme Rebreanu avînd de realizat cu totul alte proiecte.

încurcăturile din Iași — pricinuite de ostilitatea cu care fusese întîmpinat de cei ce îl acuzaseră de „colaboraționism" în timpul vremelnicei ocupații germane din primul război mondial[96] — îl determină șă se confeseze, într-o formă literaturizată *(Calvarul)*, dezvinovățirea fiind oportună (ironie a soartei: sfîrșitul celui de al doilea război mondial avea să reactualizeze paginile cărții, reclamîndu-i un epilog postum). Un alt roman, *Adam și Eva*, se află în studiu.[97]

Catastrofa (elaborată într-o primă formă la 5 nov. 1916, reluată la Iași și publicată în București abia în apr. 1919), proiectele altor nuvele și schițe inspirate din lumea războiului[98], precum și multe episoadeale *Calvarului* creaseră atmosfera viitoarei cărți, dar numai atît.

Problematica specifică intelectualului ardelean dinaintea primului război mondial, animat de visul unității naționale, de dorința trecerii „dincolo", fusese abordată și în multe din paginile romanului *Ion* (terminat, în primă versiune, încă din 1917). Abandonată o vreme, „inteligența" Amaradiei n-avea decît să-și schimbe domiciliul în Parva *Pădurii spînzuraților*. Renegații sînt aceeași. în condiții de război, Pălăgieșu luptă, ca odinioară solgăbirăul Chițu, împotriva aceleiași „neghine a agitatorilor". Scriitorul, pe cît de „absent", pe atît de prezent în viața personajelor sale, trece de la o carte la alta, continuîndu-și gîndurile.

De la Remus Lunceanu, eroul *Calvarului*, la Titu Herdelea din *Ion* — nu întîmplător amîndoi poeți — este un singur pas. Pînă la o răscruce, viața aproape că li se confundă. Neadmițînd compromisul, tînărul poet Lunceanu — ca și Apostol Bologa mai tîrziu — plătește însă cu viața constanța sentimentelor sale. Privită în lumina marilor semnificații pe care le relevă, această „trinitate" (Remus Lunceanu, Titus Herdelea, Apostol Bologa) își găsește un corespondent real în Liviu Rebreanu. O dată cu Remus Lunceanu și Apostol Bologa va dispare și tînărul scriitor din Prislop, venit la București cu o serafică viziune asupra lumii românești. în locul lui se va ivi un om încărunțit pretimpuriu, cu o înțelegere ma' profundă a lumii înconjurătoare.[99]

Cercetat în ansamblul preocupărilor creatoare ale anului 1918, *gîndul* romanului rămîne totuși straniu. Straniu, pentru că la data cînd Apostol „candida" la spînzurătoare în paginile noii opere Emil fusese deja spînzurat, *fără ca atunci autorul să fi știut* (o împrejurare oarecum asemănătoare, moartea tatălui, explică o povestire[100]; în cazul de față un roman).

[96] Cf. Rebreanu, *Opere*, voi. 3, 1983, *Note, comentarii, variante*, p. 381—388; *idem*, voi. 4, 1970, p. 708—710.

[97] O schiță de plan este datată la 6 oct. 1918.

[98] Cf. B.A.R., *Arh. L.R., I, ms. 22* și *II (,) Ms. 45.*

[99] Cf. Niculae Gheran, prefața la voi. Rebreanu, *Golanii, Calvarul, Ciuleandra*, Biblioteca pentru toți, 1965, p. XVII-XIX, XXII, XXXV.

[100] *Dincolo* (v. Rebreanu, *Opere*, voi. 3, 1968, p. 241—252, 412—414).

Cele mai vechi mărturii *scrise* datează din 20 februarie 1919, cînd prozatorul încearcă o primă redactare, abandonată însă numai după două file.[101]

Dacă este adevărat ce s-a afirmat în repetate rînduri, că Liviu Rebreanu ar fi aflat de moartea lui Emil abia în „primăvara anului 1919"[102], aceste pagini au o importanță deosebită în studiul genezei romanului. Ele ne permit să întrevedem cum a fost gîndită scrierea *înainte* ca tragedia fratelui să fi influențat liniile conflictuale ale operei.

Trecuseră aproape doi ani de cînd Emil nu mai era în viață, îatîrzierea știrii este explicabilă, dacă avem în vedere că din momentul intrării României în război (august 1916) legăturile cu cei aflați în Austro-Ungaria fuseseră suspendate. Cît privește corespondența dintre cei doi frați, ea era întreruptă de prin mai 1916 (fără să știm toate motivele[103]). De altminteri, nici familia Rebrenilor nu a avut decît tîrziu certitudinea morții lui Emil, nedînd crezare lui Iovan Kurici, fosta ordonanță, care, încă din august 1917, o înștiințase în scris cînd și de ce l-au „spunzurat pre domnu lainant"[104]. Epistola din 21 ianuarie 1919 (iarăși, după aproape *doi* ani de la moartea acestuia), prin care Miți comentează „nenorocita veste ce ne surprinse pe nefericita familie Rebreanu", elimină orice echivoc.[105] Nu este deci imposibil ca, la rîndul său, Liviu să fi aflat și mai tîrziu cele întîmplate la Ghimeș-Palanca.

Este puțin probabil ca, de la început, prozatorul să-l fi întrevăzut pe Virgil Bologa, astfel numit în primele pagini, ca erou de *roman*. O însemnare mai veche ne face să credem că, inițial, ar fi trebuit să-și deruleze existența în alte chenare;

„Pădurea spînzuraților	70
Catastrofa	50
Trădătorii	30
Ucigașii	30
Dezertorul, Ițic Ștrul	30
Ura	45"[106]

[101] Cf. B.A.R, *ms. 2541 i.* 116—117 *(Variante*, p. 752—753).

[102] Tiberiu Rebreanu *(loc. cit.)* susține, pe baza relatărilor Florica.' Re-'breanu (Rița), că știrea ar fi fost adusă de Pariu Pop. Vezi și Fauny Rebreanu, *op. cit.*

[103] V. scris, din 12 m*i 1916, către Rița Rebreanu: „Ți-am scris și Ție și sorei Fanny și lui Liviu, dar nici unul nu mi-ați răspuns. Poate Vi s-a schimbat adresa, ori doară nu mai e iertat să treacă grauița României scrisori de pe fronturi?" *(Addenda*, p. 486).

[104] V. scris, din 14 aug., 7 oct. și 18 oct. 1917, citre Livia Rebreanu *(Addenda*, p. 530 - 33).

[105] Cf. Stancu IUn, *loc. cit.*, 1966 și Cezar Apreotesei, *loc. cit.*, 1968; Fanny Rebreanu ne inf>rmează că în *1918* mama lui Liviu îi scria: „Emil e în război, Virgil asemenea" *(op. cit.*, p. 250).

[106] B.A.R., *Arh. L.R., I Ms. 2 b*, f. 51 v. (*Addenda*, p. 323).

Nu încape îndoială că este vorba de sumarul unui volum de-nuvele, cu tematică inspirată din lumea războiului. Ne-o dovedesc şi alte sumare similare,[107] proiectate în 1918 la Iaşi, însoţite, între alte documente„ de următoarea schiţă:

„ Moartea?
Pasiunea morţii?

Ofiţerul în armata austriacă; român. Patru ani se bate. Nu mai poate. Trebuie să pelec la cei din faţă unde-i dreptatea lui. în. reţelele de sîrmă e prins. Condamnat la moarte, nu scoate nici o vorbă. Cînd să tr.gă, deschide gura. Nimic. Vrea moartea."[108]

Virgil Bologa, primul erou al *Pădurii spînzuraţilor* — „construcţie cerebrală, Ia început" — dăinuie cîteva luni în proiectele prozatorului, anticipînd prin ideile lui multe din gîndurile viitorului Apostol Bologa. Paginile inedite, datate „20 februarie 1919", coroborate cu primele file ale caietului de creaţie[108] prefigurează conflictul iniţial.

îngroziţi de „trădarea, laşitatea şi primejdia" din jur, superiorii sublocotenentului Virgil Bologa, ofiţer exemplar, care timp de trei ani îşi făcuse datoria „cu cinste", îl trimit într-un post „mai delicat şi mai de încredere", pentru judecarea „ticăloşilor".[110] După o confruntare cu cei din jur şi cu sine însuşi, Bologa va încerca să fugă la ai săi; prins, va fi judecat şi spînzurat.

Pentru un atare subiect, spaţiul unei nuvele, străină de ramificaţiile conflictulle ale romanului, părea suficient. Nu-i de mirare-că scriitorul îi rezervase doar şaptezeci de pagini, cu douăzeci mai mult decît *Catastrofa.* într-un fel, Virgil Bologa urma să reabiliteze slăbiciunea, lipsa de hotărîre a unui David Pop, mai ales dacă ţinem seama că nuvelele erau proiectate să fie tipărite concomitent.

E drept, ciorna datată la începutul anului 1919, ne prezintă numai momentul în care tînărul ofiţer este trimis să pedepsească cu moartea „trădătorii patriei". Este însă de presupus că celelalte episoade urmau să i se adauge, mai ales dacă ţinem seama de „mărturisirile" romancierului cu privire la fabulaţia primei versiuni.

Spre regretul cercetătorului, însemnările ulterioare fragmentului amintit nu permit o riguroasă fixare în timp. Este îndeosebi cazul primelor file (51 v.-53 v.), scrise cu intermitenţe (dovadă variantele onomastice, ritmul şi calitatea grafiilor etc). Conţinutul lor ne dezvăluie însă faptul că Rebreanu aflase între timp de tragedia fratelui.[111]

[107] Cf. B.A.R., *Arh. L.R.,* /(/j.ms. *22,* f. 32.

i°« A se vedea şi proiectele nuvelelor (schiţelor): *Trădătorii; Cîmpul de onoare; Eroul; Păduchii; Pimintul făgăduinţei; Arţagul (Arh. cit.).*

'°» B.A.R., *Arh. L.R ., I Ms. 2b* (120 f.). După multe pagini albe, lăsate probabil pentru „definitivarea planurilor", scriitorul aşterne, între f. 51 v. — 67, primele notaţii cu privire la noua sa operă.

V. var. din 20 febr. 1919 *(Variante,* p. 752 - 753).

[111] Concludent în această privinţă este studiul f. 52, cu cele mai vechi notaţii aflate în caietul sus-amintit *(Addenda,* p. 324).

I

în *această* fază documentaristică, unele elemente ale realităţii pUruud în proiectele romanului mai direct decît în paginile lui definitive. Sublocotenentul Virgil Bologa, aflat pe frontul italian, are uu frate peste munţi („poate că e pe front, poate că vor fi faţă-n faţă"[112]), priveşte România ca un „pămînt al făgăduinţei"[113], trimite ajutoare acasă, este preocupat de examene, un sîrb îi este ordonanţă etc. Mai mult, filele datate în mai 1919, credincioase aceloraşi planuri, valorificau substanţial unele relatări din scrisorile trimise de Emil fratelui din Bucureşti (consideraţii despre frontul rusesc, situaţia de pe platoul Doberdo, spargerea unui reflector inamic, decorarea etc).

„Năvala realităţii", a faptului autentic, nu ne surprinde de fel, fiind întîlnită şi în protogeneza altor opere. Cazul romanului *Ion* rămîne concludent. La prima luare de contact cu „lumea cărţii", tentaţia prozatorului este de a prezenta cît mai fidel noutăţile care l-au surprins un moment, pentru ca, ulterior, în procesul transfigurării artistice, să se înalţe deasupra biografiilor reale, preocupat •de existenţa propriilor eroi.

Că romanul ar fi fost început „de vreo patru ori", fiind apoi abandonat după „cîte treizeci pînă la cincizeci de pagini" — cum ne declară Rebreanu — nu prea reiese din studiul documentelor de sertar. Dintre primele pagini scrise *după* aflarea morţii lui Emil, s-a păstrat o singură variantă mai acătării, care să ateste momentul unei redactări împlinite. Importanţa ei ne-a determinat să o reproducem integral.[114]-

Varianta, redusă ca întindere (în total sînt 21 de file) a fost •elaborată anevoios, între 2 mai 1919 — 28 august al aceluiaşi an.[115] La început, ritmul redactării este continuu, aproape fiecare zi din intervalul 2 — 13 mai reţinîndu-1 pe Rebreanu la masa de lucru.

în cursul verii, pleacă să-şi viziteze familia, aşezată între timp la Beclean; în august revine în Bucureşti. O vreme este tentat să continuie şirul povestirii *iniţiale.* Ne-o dovedesc pe deplin filele

112-iis y. *Addenda,* p. 324.

m v. *Variante,* p. '53—767.

»• Menţionăm următoarele datări de pe *ms. 2541,* *i.* 95 — 115, aflat la B.A.R.:

vineri,	2 V	1919 f. 95, r.1	*Variante,* p. 753, r. 45)
jsîmbătă	3 V	1919 *t.* 95, r.3	p. 753, r. 47)
duminică ,	4 V	1919 - f. 96, r.20	p. 754, r. 49)
luni,	5 V	1 9 — f. 99, r.16	p 757., r. 1)
marţi,	6 V	1919 — f. 101, r.11	p. 758, r. 17)
joi,	8 V	1919 — *l.* 102, r.3	p. 758, r. 40)
vineri,	9 V	1919 — f. 103, r.1	p. 759, r. 22)
•sîmbătâ,	10 V	1919 — J. 104, r.18	p. 760, r. 35)
duminică,	11 V	1919 — f. 104, r.22	p. 760, r. 40)
marţi,	13 V	1919 — f. 107, r.7	p. 762, r. 30)
•duminică,	24 VIII	1919 — f. 107, r.10	p. 762, r. 34)
luni,	25 VIII	1919 — f. 108, r.5	p. 766, r. 16)
marţi,	26 VIII	1919 — f. 110, r.10	p. 764, r. 36)
joi,	28 VIII	1919 — f. 112, r.3	p. 765, r. 39)

adăugate între 24 şi 28 august. După 8 pagini abandonează însă întreaga versiune, reluînd-o, pe alte baze, abia peste doi ani.

Lectura fragmentului (1919) lasă impresia de „cunoscut",, episoadele care deschid nuvela (în total 5 tablouri) regăsindu-se îra variantele ulterioare ale *Pădurii spînzuraţilor.* Mai mult; ele rămîn. esenţiale şi în arhitectonica definitivă a romanului (Cartea întîi, prg. 7, 8, 9 şi 10).

Personajele: sublocotenentul Bologa, căpitanul Klapka,. ordonanţa Ionică (ulterior Petre), generalul Kandl (ulterior Karg);. situaţiile în care sînt angajate: refuzul ofiţerului de a lupta împotriva românilor, gîndul dezertării, spergerea reflectorului, decorarea, discuţia cu comandantul diviziei (solicitat de Bologa să nu-1 transfere de pe frontul italian) atestă încă o dată în chip convingător că, încă din, 1919, Rebreanu stabilise evoluţia conflictului de bază al noii opere.

Chiar şi replicile, în bună parte, îşi păstrează sensul, abătîndu-se mai mult stilistic de la expresia iniţială.*

Scrierea este concepută pe spaţii reduse, lipsindu-i analiza psihologică, caracteristică romanului de mai tîrziu. în această fază, proza încă nu se diferenţiază de formulele literare anterioare, întîlnite în volumele de nuvele tipărite între 1912—1919 sau în romanul *Ion.* Spre deosebire de Apostol Bologa, corespondentul său din varianta amintită este mai linear. Lipsesc total ezitările, dilema de a opta între simţul datoriei şi conştiinţa sa naţională. Totuşi, conflictul iniţial, generat de drama comună a lui Virgil, Victor sau Apostol Bologa, rămîne acelaşi.

Varianta se termină cu discuţia dintre Bologa şi Klapka, ultimul disperat că nu poate clinti hotărîrea prietenului său de a trece linia frontului la români.

Ştiind că mai bine de două paragrafe au fost scrise de Rebreanu' *după* călătoria făcută în Transilvania (vara anului 1919) am recitit cu atenţie paginile în cauză.[11]* Nimic deosebit care să releve influenţa, realităţii imediate. Cu toate acestea, cele aflate aveau să influenţeze, indirect, soarta operei.

* Nuvela (ms. 1919):	Roman (1940, versiune definitivă):
[Bologa:] Orice, dar asta nu ! izbucni Bologa brusc. Asta ar fi o crimă... o... o... o... (prg. I)	— Orice, orice, numai asta nu se poate1 izbucni dînsul cu o voce arzătoare. Asta ar fi o... o... o... (Cartea, întîi, prg. 7)
[Klapka:] Să mergi unde vom merge cu toţii, să faci ce vom face toţi şi să-ţi închizi toate porţile sufletului pînă ce se va sfîrşi războiul sau lumea sau ştiu eu ce. Poate că vei avea norocul să mori (prg. I)	— Sâ mergi unde vom merge toţi, zise Klapka grav, cu o resemnare îndurerată. Sâ mergi, să faci ce vom face toţi şi să-ţi închizi ermetic toate porţile sufletului pînă ce va sosi pacea sau se va prăbuşi lumea, sau pînâ ce-ţi va veni rîndul şi ţie sâ mori şi sâ scapi de toate chinurile! (Cartea întîi, prg. 7)

V. *Variante,* p.762, r.34 — p.767

Momente din istoria puţin obişnuită a cărţii apar, cu lux de amănunte, în studiile consacrate *Pădurii spînzuraţilor,* cu informaţii nu totdeauna convergente.

Tiberiu Rebreanu afirmă că vizita scriitorului la Beclean ar fi fost urmată de o documentare riguroasă. în afară de familia sa, romancierul ar fi stat de vorbă cu protopopul Ion Boteanu din Nuşfalău, cu verişoara Suzana Nistor, cu văduva unui Bachiş; l-ar fi vizitat la Năsăud pe vicarul Alexandru Halită, discutînd cu Elena, fiica acestuia; ar fi plecat la Ilva Mare, la familia Slăvoacă, în Ilva Mică, la Alexa Candale, vorbind şi cu Reghinuţa Hangea; la Bistriţa ar fi trecut şi pe la famili:i profesorului Grigore Pletos, unde „urmele se opresc".[117]

Fanny Rebreanu, care şi-a întovărăşit soţul în călătoria din 1919, nu atestă peregrinările amintite, obligîndu-ne să medităm, abia de acum încolo, la caracterul contradictoriu al acestor comunicări, între altele, domnia-sa relatează:

„Vara anului 1919 îi oferă prilejul să revină în Ardealul său drag, pe care nu-1 mai văzuse dinainte de război. Atunci am făcut •o călătorie la băile Sîngiorz, aşezate aproape de Maieru, satul copilăriei sale. în drum spre această localitate balneară, ne-am oprit la Beclean, cu gîndul de a cunoaşte pe mama sa, ce se mutase de curînd de la Năsăud şi locuia în clădirea şcolii confesionale. Am stat împreună numai cîteva ore, consacrate în mare parte lui Emil."[118]

(Ciudat. Trecuseră 10 ani de cînd părăsise meleagurile someşene; între timp tatăl murise; în zile de război, trei fraţi — Emil, Virgil şi Sever — încinseseră şi ei ochii; pe parcursul vremii alţii se născuseră, se căsătoriseră; Liviu însuşi nu mai era cel care plecase. Războiul întrerupsese mult timp legăturile cu familia, ceea ce făcea ca Rebrenii să aibă multe să-şi spună. Iar acasă au stat împreună doar „cîteva ore".)

Tot soţia romancierului relatează că după reîntoarcerea în Bucureşti au fost vizitaţi, în toamnă, de Miţi — sora lui Liviu — apoi peste cîteva luni, de Ludovica Rebreanu — mama scriitorului. Prilejuri noi de informare.

O documentare amplă, descrisă de altfel şi de prozator, se realizează în vara anului 1920, cu prilejul deplasării la Ghimeş Palanca.

Despre această călătorie, de asemenea, multe s-au scris. Pagini memorabile ale romanului aveau să fie povestite şi repovestite mediocru de către „martorii oculari ai întîmplărilor adevărate", atribuindu-Ii-se valoare de „document". Alteori s-au parafrazat mărturisirile lui Liviu Rebreanu (preluîndu-i-se chiar şi greşelile de datare), romanţîndu-se unele date cunoscute. în pofida realităţii unice, lectura

[111] Tiberiu Rebreanu, *loc. cit.*

»< V. *Geneza „Pddurii spînzuraţilor", Viaţa românească,* XVI, nr. 6—7 (iun.-iul.), p. 98; sau *Cu soţul meu,* 1963, p. 141. în volum, cuvinte în plus: „I-am exprimat tot acordul meu" (de a modifica *Pădurea spînzuraţilor, n.n.),* p. 140; „El a înţeles", p. 140 ş.a.

bibliografiei critice nu ne oferă imaginea *călătoriei,* ci *călătoriilor*^

După noi, călătoria la Ghimeş rămîne crucială în istoria cărţii nu atît prin multele şi măruntele detalii strămutate din viaţa reală în literatură, ci prin sensibilizarea unei conştiinţe. Pe aceste locuri, aproape de adevăr, de concreteţea lui obsedantă, autorul *Pădurii spînzuraţilor* retrăieşte altfel tragedia fratelui; nu-i cu mirare că Virgil sau Victor va deveni *Apostol.* Apostol Bologa.

Unui asemenea erou trebuia să i se ridice o statuie demnă de monumentalitatea durerii şi bunătăţii sale; piatra cioplită pînă atunci se dovedea prea mică. Realitatea îl invită pe Rebreanu la meditaţie, ceea ce explică, deopotrivă, abandonarea vremelnică a operei ca şi amplitudinea pe care o va dobîndi. Mai mult decît orice pagină a cărţii, căreia astăzi sîntem tentaţi să-i descoperim corespondenţe în realitate, tragedia lui Emil explică însăşi crearea romanului, *aşa cum îl cunoaştem noi astăzi.* Paradoxal, pe cît de aproape de realitate, în ceea ce priveşte mobilurile tainice ale creaţiei, pe atît de departe este opera de viaţa celui căruia îi este dedicată. Să nu fie oare grăitor faptul că tocmai ce se va adăuga romanului, *după documentare*, se îndepărtează de adevăratele împrejurări, de mediul real în care s-a dezvoltat personalitatea fratelui său?

După vizita la Ghimeş, ficţiunea continuă să domine proiectele, iar mai tîrziu paginile cărţii. Apostol Bologa preia mai toate gîndurile şi isprăvile unui Virgil sau Victor Bologa, adăugîndu-le numeroase altele, care abia îl diferenţiază şi mai mult de Emil Rebreanu. Romancierul plăsmuieşte eroului său o biografie în stare să-i explice întreaga traiectorie spirituală, conferind totodată conflictului iniţial semnificaţii şi mai profunde. De la primele pagini, biografiile „celor doi eroi" nu se suprapun de fel (Apostol este singurul copil într-o familie despovărată de nevoi; tatăl „învăpăiat de un ideal"[119] „s-a aruncat cu toată patima în politică"[120]; mama, femeie cu frica lui Dumnezeu, îşi creşte odrasla întru „adorarea Domnului"[121] etc. Pe cînd Emil...).

La 2 octombrie 1921, Liviu va reveni la Ghimeş, cu prilejul exhumării şi înmormîntării lui Emil pe pămîntul fostului regat.[122]

Abia peste două luni, încheind proiectele romanului, se va aşterne, cu sîrguinţă, la realizarea lui. De la primele pagini (mai-aug. 1919) pînă la cele de acum, îşi cheltuise vremea cu transcrierea lui *Ion* (oct. 1919 — 3 oct. 1920) şi cu prima versiune a comediei *Plicul* (27 iul. — 25 aug. 1921)[123], nu însă înainte de a fi meditat îndelung asupra *Pădurii spînzuraţilor.*

Vechilor însemnări li se vor adăuga noi şi noi gînduri.

Exceptînd notaţiile primelor file ale caietului de creaţie, toate celelalte aflate în *Arh. I.R. Ms. 2 b* aparţin aceluiaşi moment genetic. Ele au fost scrise în mod cert *după* vizita romancierului fă-

îi.-in *Pădurea spinzurajilor,* p.27 - 28.

»• In articolul *Documente noi, Gazeta literară,* XIII (1965), nr. 49 (2 dec), Stancu Ilin publica, între altele, cîteva documente referitoare la această solemnitate, desfăşurată, la cererea lui L.R., sub auspiciile Societăţii ^Morminr tele Eroilor căzuţi in război".

"» Cf. B.A.R., *ms. 2543.* . • ,

cută în Transilvania (1919)[124]. Cu toate acestea, foarte puţine detalii ale „documentării" îşi vor găsi locul printre notaţiile romancierului. Detaşarea artistului de faptul divers nu trebuie argumentată în nici un fel, însemnările rămînînd cel mai grăitor document. Ele alcătuiesc un *caiet de creaţie* nicidecum un *carnet de reporter.*

Piesa pare „jucată", cu o distribuţie bine ştiută: Virgil Bologa („student în filozofie, locotenent de artilerie"), doctorul Meyer („sceptic, german"), Gross („socialist fanatic"), Varga („războinic aprins"), Ceryenco („pacifist umanitar").[125] Multe date ale viitorului roman (profiluri tipologice, situaţii şi chiar replici) se regăsesc în proiectele anului 1919. Cîteva notaţii prefigurează episoade din cartea de mai tîrziu, sugerîndu-ne întreaga mişcare a personajului central. Spicuim •cîteva rînduri:

„La popotă ofiţerii vorbesc de dezertările soldaţilor români şi deodată toţi se uită la Bologa___"[126] | „Cînd îi vorbeşte, Clapca se uită fără să vrea la gîtul lui Bologa şi se cutremură"[127]; „Virgil e chemat într-o zi să audieze trei prizonieri români, să afle secrete etc."[128]; „Clapca e apărătorul lui Virgil: — Vorbeşte, omule... Spune *o* vorbă, că scapi____O minciună"[129].

Clarificările se întrevăd peste notaţiile clipei. O replică, un \forism, o însemnare lapidară asupra unui episod sau altuia anunţă mereu paginile viitoarei opere, concepută încă de pe „vremea lui Virgil Bologa", în patru părţi. (Prima oară cînd se aminteşte numele lui *Apostol* Bologa, contextul adaugă o trăsătură inedită, estompată ulterior: „La început, Apostol Bologa e fanaticul războiului, uitzschean înflăcărat"[130].)

[184] Concluzie degajată de studiul f. 54—6 7. Prezenţa unui Victor Bologa în var. ms. din 2 mai 1919 a derutat privirea unor cercetători, determinin-<lu-i să interpreteze greşit „datarea" paginilor referitoare *laVirgil Bologa* (cunoscut iaci din var. ms. din 20 febr. 1919). Nu s-a observat însă că în *aceeaşi* "versiune, realizată între 2 mai—28 aug. 1916, numele Virgil Bologa *revine,* iacepînd cu capitolul III. Mai mult decît atît: pînă la plecarea lui I,.R. la Beclean, atît *Victor* cît şi *Virgil* Bologa, dăinuiesc în paginile noii versiuni cu gradul de *sublocotenent.* în fragmentele scrise *după* revenirea prozatorului în Capitală (aug. 1919), Virgil Bologa reapare cu gradul de *locotenent,* ca şi în caietul de creaţie (f. 54—67). Nu se poate omite că acelaşi caiet conţine numele notarului .„Alexandru Pelagiaşu" (f. 54), ceea ce presupune un contact direct cu realităţile uasâudene, precum şi numele definitiv al eroului, *Apostol* Bologa, ceea ce apropie însemnările de formele evoluate ale romanului. Calitatea scriiturii, realizată cu duelaşi creion chimic, fixează elaborarea în răstimpul citorva zile.

Cf. B.A.R., *Ms. 2b, 1.* 54 *(Addenda, p.* 326).

Ibidem, i. 51 v. *(Addenda,* p. 323).

'"Ibidem.

n.-ti» *ibidem, Addenda* p. 324 .

Ibidem, Addenda f. 65—66, p. 332.

Schițele sînt mereu reluate, de regulă în jurul unor idei dominante:

„Partea întîi — Datoria"[131];
„Partea a doua — Datoria dincolo de hotare"[132];
„Partea a treia — Iubirea pentru toți oamenii"[133];
„Partea a patra — Iubirea morții"[134].

Majoritatea notațiilor sînt consemnări ale unor gînduri dispersate ce se impun spontan, cu ceva mai multă limpezime, din vălmășagul de imagini și stări afective, diverse și contradictorii, ce domină — după propria-i mărturie — starea de spirit a lui Liviu Rebreanu în vremea cînd concepea povestea lui Apostol Bologa.

Nu puține dintre aceste însemnări se pot raporta la unele concepții din istoria gîndirii. Nu ne putem da seama cu exactitate cît de întinse sau sistematice erau, la data notațiilor, lecturile cu caracter filosofic ale scriitorului. Ceea ce se impune însă ca o certitudine este faptul că romancierul le-a simțit necesitatea stringentă în clipa cînd în mintea lui Apostol Bologa a început să se înfiripe. însemnările ne sugerează ideea că eroului principal din *Pădurea spînzuraților* nu i-a fost atribuită cu totul întîmplător calitatea de „student în filozofie"[135] sau, în orice caz, nu i-a fost atribuită doar pentru că Emil avusese cîndva intenția să studieze filosofia, cu alte cuvinte din considerentul „respectării realității". Atare calitate ține, după părerea noastră, de o anumită intenție cu caracter literar; aceea de a-l plăsmui pe viitorul erou cu o conștiință problematică. Se înțelege că prezența morții ca o realitate stringentă a zilelor de război, precum și sentimentul (mai bine zis *presentimentul)* iminentei ei apropieri reprezentau pentru prozator o condiție deosebit de favorabilă conturării unei individualități ce problematizează existența. Aceasta apare evident din împrejurarea că romancierul a început prin a-l defini pe erou cu ajutorul numeroaselor cugetări inserate în caietul de creație.

Fără îndoială, conștiința problematică a lui Apostol se asocia și cu ideea că romanul va trebui centrat pe momentul de cumpănă, de răscruce al eroului, după cum ne dezvăluie următoarea însemnare:

„Simțea că de gîndurile acestea va atîrna toată viața lui, că a sosit momentul, acesta-i, care-i va tăia viața în două ca un cuțit"[138].

începutul anului 1921 marchează un mod de organizare analitică a materiei romanului. Apar planuri de capitole, punctînd succesiunea momentelor[137], fără să ajungă însă la detaliile altor proiecte *(Ion).* Cum vor fi fost concepute aceste pagini e greu de precizat. Ele puteau fi scrise și printre paginile altor cărți, prilej de detașare. Un atare mod de lucru este caracteristic lui Rebreanu. Gîndurile lui depășesc mereu vremelnicia unei *anume* lucrări. Dovadă și rîndurile de

lai-u. *ibidem, i.* 54, 55, 56, 57, *(Addenda,* 326, 327, 328).
»» *Ibidem t.* 54; *(Addenda,^.* 326).
Ibidem, f. 52 v. *(Addenda,* p. 325).
Cf. B.A.R., *ms. 2 541,* f. 206, 207, 207 V., 2)0, 210 218 *V.* *(Addenda,* p. 334-338, 339-341, 346).

mai jos, întîlnite, surprinzător, printre însemnările *Pădurii spînzuraților,*

„în *Răscoala:* O mulțime de țărani, vociferînd, alergînd nebunește. Din gălăgia lor se desprinde departe, ca un tunet sălbatec, vag și impresionant: Pămînt! Pămînt"[136] (N.B. *Răscoala* va apare abia peste 11 ani, după ce, între timp, se vor fi tipărit *Adam și Eva, Ciuleandra, Crăișorul, Metropole,* puse în scenă și publicate piesele *Plicul* și *Apostolii* etc).

Planul este, de regulă, sumar, avînd mai mult rostul de a fixa locul diverselor episoade:

„ 8. Pădurea spînzuraților
9. Pretorul, generalul
10. Plecarea și Ilona
11. Fuga și arestarea"[139].

Elementele „realității", selectate pe parcursul documentării, abia în această fază vor fi mai prezente (Pălăgieșu, Ilona, groparul Vidor, generalul Karg). Ulterior ele vor fi însă mult transfigurate artistic (dovadă că în plan și în prima variantă manuscrisă, un personaj ca Ilona Vidor reține cu precădere atenția scriitorului, Marta Domșa neavînd încă rolul pe care îl va dobîndi în paginile romanului definitiv). Uneori, detaliile documentării duc la simple schimbări onomastice în cadrul unor mai vechi planuri. Numele generalului „Karg" va înlocui pe cel al omologului „Kandl" (O precizare: generalul Karg nu a fost niciodată comandantul brigăzii în care a luptat Emil Rebreanu; rolul ce i se conferă în paginile romanului este departe de a corespunde realității. Romancierul îi selectează numele din „Ordinul de zi ofițeresc", al Comandamentului Suprem al Honvezimii Regale Maghiare, semnat, *la Budapesta,* de contele Karg, după mai bine de *2 luni* de la condamnarea și executarea lui Emil Rebreanu, dictată de Curtea Marțială a Comandamentului Brigăzii 16 Honvezi pedestri[140]).

Definitorii pentru caracterul personajului central sînt însemnările:

„Apostol e cetățean, o părticică din Eul cel mare al statului, o rotiță într-o mașinărie mare; omul nu e nimic, decît în funcție de stat.

Apostol devine român: pe cînd statul e ceva fictiv și întîmplător, putînd întruni oameni străini la suflet și aspirații; neamul e o izolare bazată pe iubire, chiar instinctivă.

Statul nu cere iubire, ci numai devotament și disciplină omului; pe cînd neamul presupune o dragoste frățească.

Apostol devine om: în sînul neamului, individul își regăsește eul său cel bun, în care sălășluiește mila și dragostea pentru toată

>»• *Ibidem,* f. 222 *(Addenda,* p. 350).
»•• *Ibidem,* f. 216 *(Addenda,* p. 343 — 344).
»*• V. *Addenda,* p. 529.

omenirea. Numai într-un eu conştient poate trăi iubirea cea mare, universală — religia viitorului."[141]

Esenţa relaţiilor social-istorice, proprii statului austro-ungar în care se desfăşoară întreaga acţiune ne este dezvăluită cu claritate de o notaţie adăugată, ulterior, rîndurilor de mai sus:

„Patria nu e pămîntul; patria înseamnă oameni. Şi nu pot alcătui o patrie oameni care nu se iubesc, care se urăsc ca la noi."[142]

Un asemenea mod de gîndire explică pe deplin o însemnare anterioară, absentă în forma definitivă a *Pădurii spînzuraţilor,* însemnare ce i-ar fi putut servi drept motto:

„Mor pentru că-mi sînt mai dragi oamenii ca viaţa".[143]

Cît priveşte „distribuţia", cu toate modificările aduse, rămîne în esenţă cea din proiectele anterioare.[144]

Redactarea primei versiuni integrale a romanului se realizează pe parcursul a şase luni, între 15 decembrie 1921 — 27 iunie 1922. Ritmul elaborării este alert (comparativ, cel puţin, cu *Ion,* conceput şi scris pe parcursul multor ani). După datările autorului din *ms. 2541,* consemnînd riguros evoluţia operei, aceasta ar fi fost elaborată în decurs de 90 de zile.

Iată mai jos calendarul acestei versiuni:

Cartea întîi (15 XII 1921 - 1 III 1922):

joi,	15 XII	1921,	f. 21	r. 1,	(v.p. 7	, r 1 di nc
vineri,	16 XII	1921,	f. 3,	r. 18	(v.p. 9	, r 14
sîmbătă,	17 XII	1921,	f. 6,	r. 4	(v.p. 13	, r. 10
duminică,	18 XII	1921,	f. 9,	r. 5	(v.p. 17	, r. 8
luni,	19 XII	1921,	f. 15,	r. 1	(v.p. 24	, r. 3
luni,	16 I	1922,	f. 15,	r. 12	(v.p. 24	, r. 6
marţi,	17 I	1922,	f. 16,	r. 18	(v.p. 30[145]	,
miercuri,	18 I	1922,	f. 17,	r. 14	(v.var.	p. 767--768
joi,	19 I	1922,	f. 17,	r. 15	(v.var.	p. 767-
jo',	2 II	1922,	f. 25,	r. 9	(v.p. 35	, r. 14
vineri	3 II	1922,	f. 27,	r. 12	(v.p. 35	, r. 7
sîmbătă,	4 II	1922,	f. 29,	r. 7	(v.p. 40	, r. 28
duminică,	5 II	1922,	f. 33,	r. 14	(v.p. 46	, r. 28
luni,	6 II	1922,	f. 35,	r. 16	(v.p. 48	, r. 18
marţi,	7 II	1922,	f. 38,	r. 9	(v.p. 51	, r. 26
miercuri,	8 II	1922,	f. 42,	r. 13	(v.p. 55	, r. 29
sîmbătă,	11 II	1922,	f. 44,	r. 6	(v.p. 57	, r. 28
duminică,	12 II	1922,	f. 45,	r. 18	(v.p. 58	, r. 13
luni,	13 II	1922,	f. 49,	r. 7	(v.p. 65	, r. 16
marţi,	14 II	1922,	f. 52,	r. 10	'.p. 69	r. 13 >
miercuri,	15 II	1922,	f. 56,	r. 2	r.p. 70	r. 21 >
J°'.	16 II	1922,	f. 57,	r. 15	r.p. 72	r. 13)
vineri,	17 II	1922,	f. 60,	r. 16	r.p. 74	r. 31)
sîmbătă,	18 II	1922,	f. 64,	r. 9	r.var.	p.770 —771}
duminică,	19 II	1922,	f. 66,	r. 6	r .var.	p.770—771}
luni,	20 II	1922,	f. 68,	r. 7	r.p. 80	r. 13)
marţi,	21 II	1922,	f. 69,	r. 13	r.p. 81	r. 18 >
miercuri,	22 II	1922,	f. 71,	r. 15	v.p. 84	r. 21)
	23 II	1922,	i. 75,	r. 4	v.p. 87	r. 25)
vineri,	24 II	1922,	i. 77,	r. 7	•p. 89	r. 18 >
sîmbătă,	25 II	1922,	î. 81,	r. 20	'•P- 94	r. 16 >
duminică,	26 II	1922,	i 83,	r. 9	'•P- 95	r. 28)
luni,	27 II	1922,	f 87,	r. 9	•P- 99	r. 6)
marţi,	28 II	1922,	i. 88,	r. 19	v.var.	p- 771)
miercuri,	1 III	1922,	f 90,	r 11	v.p. 99	r. 29 >

Cartea a doua (2 III 29 V 1922)

joi,	2 III	1922,	f. 119,	r. 3	(v.p. 105	r 3)
sîmbătă,	4 III	1922,	f. 119,	r. 18	(v.p. 105	r 19 >
duminică,	5 III	1922,	f. 121,	r. 6	(v.p. 107	r 23 >
luni,	6 III	1922,	f. 122,	r. 13	(v.p. 108	r 23)
marţi,	7 III	1922,	f. 125,	r. 6	(v.p. 112	r 16 >
miercuri,	8 III	1922,	f. 127,	r. I	(v.var.	p.7 72-775}
J">	9 III	1922,	f. 128,	r. 18	(v.p.	r.772-775)
sîmbătă,	11 III	1922,	f. 129,	r. 18	(v.p.	r.772-775}
duminică,	12 III	1922,	f. 132,	r. 5	(v.p. 113	r. 20)
duminică,	2 IV	1922,	f. 132,	r. 6	(v.p. 113	r. 21 >
duminică,	16 IV	1922,	f. 135,	r. II	(v.p. 118	r. 28)
luni,	17 IV	1922,	f. 138,	r. 1	(v.p. 123	r. 9 >
marţi,	18 IV	1922,	f. 139,	r. 3	(v.p. 124	r. 1)
miercuri,	19 IV	1922,	f. 141,	r. 19	(v.p. 126	r. 9)
vineri,	21 IV	1922,	f. 144,	r. 6	(v.p. 130	r. 25)146
sîmbătă,	22 IV	1922,	f. 146,	r. 22	(v.p. 128	r. 32)UT
duminică,	23 IV	1922,	f. 148,	r. 21	(v.p. 130	r. 34)
	28 IV	1922,	f. 150,	r. 22	(v.p. 135	r. 24)
vineri,	1 V	1922,	f. 152,	r. 4	(v.p. 141	r. 24)
luni,	3 V	1922,	f. 153,	r. 9	(v.p. 148	r. 14)14»
miercuri,	5 V	1922,	f. 155,	r. 7	(v.p. 144	r. 32 \14»
vineri,	7 V	1922,	f. 156,	r. 10	(v.p. 146	r. 27)IS0
duminică,	18 V	1922,	f. 161,	r. 13	(v.p. 153	r. 22)
joi,	19 V	1922,	f. 167,	r. 13	(v.p. 156	r. 15)
vineri,	20 V	1922,	f. 169,	r. 21	(v.var.	p.777--779)
sîmbătă,	21 V	1922,	f. 172,	r. 5	(v.var.	, p.779–780)
duminică.	22 V	1922,	f. 176,	r. 4	(v.p. 165	, r. 18)
luni,	23 V	1922,	f. 180,	r. 2	(v.var.	, p.780–795)
marţi,	24 V	1922,	f. 183,	r. 12	(v.var.	, p.780–795)
miercuri,	25 V	1922,	1' 186,	r 14	(v.var.	, p.780 -795)
joi,						

»" *Ms. 2 541,* f. 226 *(Addenda,* p. 352-353).

"» *Ibidem (Addenda,* p. 353).

"'*Ibidem,* £. 218 v. (v. *Addenda,* p. 346).

''' *Ibidem, i.* 225 (v. *Addenda,* p. 351).

''' I,a transcriere, suprimate cîteva rînduri.

în cadrul aceluiaşi prg. (4, respectiv 5), la transcriere, momentele au o altă succesiune decît în prima var, ms.

vineri,	26 V	1922,	f. 190,	r. 10	(v.var.	, p. 780—795)	
sîmbătă,	27 V	1922,	f. 192,	r. 5	(v.var.	, p. 780—795)	
duminică,	28 V	1922,	f. 196,	r. 6	(v.var.	, p. 780—795)	
luni.	29 V	1922,	f. 198,	r, 12	(v.var.	, p. 780—795)	

Cartea a treia (30 V - 20 VI 1922)

marți,	30 V	1922,	f. 227,	r. 1	(v.p. 193	1	
miercuri,	31 V	1922,	f. 228,	r. 13	(v.p. 195	13	
joi,	1 VI	1922,	f. 230	r. 16	(v.p. 197	25	U51
vineri,	2 VI	1922,	f. 234.	r. 10	(v.p. 201	1	
•sîmbătă,	3 VI	1922,	f. 236,	r. 11	(v.p. 205	24	
marți,	6 VI	1922,	f. 242,	r. 1	(v.p. 239	4	U5>
miercuri,	7 VI	1922,	f. 246,	r. 21	(v.var.	p. 798	
	8 VI	1922,	f. 248,	r. 14	(v.var.	p. 798—801)	
vineri,	9 VI	1922,	f. 250,	r. 16	(v.var.	p. 793—801)	
sîmbătă,	10 VI	1922,	f. 251,	r. 16	(v.var.	p. 798—801	
duminică,	11 VI	1922,	f. 253,	r. 15	(v.p. 221	, r. 7	
duminică,	18 VI	1922,	f. 254,	r. 1	(v.p. 221	, r. 24	
luni.	19 VI	1922,	f. 268,	r. 3	(v.p. 251	, r. 28	
marți,	20 VI	1922,	f. 279,	r. 8	(v.p. 262	, r. 25	

Cartea a patra (21 VI 1922 - 27 VI 1922):

miercuri,	21 VI	1922,	f. 290,	r. 1	(v.p. 270	, r.	
J°i,	22 VI	1922,	f. 300,	r. 10	(v.p. 284	1	)
vineri,	23 VI	1922,	f. 310,	r 3	(v.p. 295	19	)
sîmbătă,	24 VI	1922,	f. 318,	r 5	(v.p. 302	r. 12	J153
duminică,	25 VI	1922,	f. 323,	r. 1	(v.p. 306	r. 17	)
luni,	27 VI	1922,	f. 337,	r. 18	(v.p. 320	r. 8	)
luni.	27 VI	1922,	f. 338,	r. 27	(v.var.	p. 803	

Bucureşti, ora 1 1/4 noaptea.

Spre deosebire de alte opere ale lui Liviu Rebreanu, *Pădurea spînzuraților* se dovedeşte a fi fost scrisă cu mai multă spontaneitate, fiind eliberată de scheme de conflict prestabilite, de anterioare clarificări de detaliu. Ideatic, prima versiune *(ms. 2541)* exprimă aproape integral conținutul formei definitive. La „transcriere", autorul îşi permite însă o mai mare libertate de mişcare, depăşind obişnuitele modificări de natură stilistică. Numeroase intervenții de ordin compozițional vor dicta îndepărtarea multor file, rescrierea altora şi, nu în mai mică măsură, plăsmuirea unor episoade inedite. Schimbările nuanțează profilul personajelor, ca urmare a unor confruntări şi mai dinamice, influențînd sensibil creşterea valorilor dramatice ale cărții.

în prima versiune. Apostol este fiul *preotului* Iosif Bologa din *Monor* (care „în afară de veniturile parohiale, mai avea şi o moşioară frumuşică, rămasă parte de la tatăl său, parte adusă ca zestre"[154]).

[151] La transcriere, suprimate cinci rinduri.

»6« Fragmentul, la transcriere, este transferat din prg. 3 în prg. 7.

[168] La transcrierea primei var . au fost abandonate cîteva rînduri.

[114] Cf. Ms. *2 541, t.* 17 *(Variante,* p. 767).

Preoteasa, „române înfocată", se înrudeşte mai degrabă cu d-na Herdelea din *Ion,* firea ei voluntară amintind mai puțin profilul spiritual al Măriei Bologa, aşa cum se înfățişează cititorilor cărții tipărite. Preoția tatălui şi „românismul" mamei s-ar părea că aveau menirea să explice formația sufletească a lui Apostol, mistic şi naționalist. Accentele sînt dure, violentează firescul situațiilor şi nu-i cu mirare că autorul va găsi de cuviință să le atenueze în versiunea ulterioară.

în prima redactare a romanului, tentativa lui Apostol de a fugi la „ai săi" este minimalizată de implicarea morală a altor personaje, ceea ce, la primul condei, avea poate rostul să motiveze şi mai mult hotărîrea sa, degradînd-o însă artisticeşte. „Dezertarea" revine-ca un leit-motiv pe parcursul acțiunii, găsind acoperire în vorbirea preotesei („inima de mamă îl oprea ca să-l ferească de primejdie, inima de româncă însă, îi zicea «du-te»"[155]), a groparului Vidor („dacă aş. fi în locul d-tale, cum s-ar ivi un prilej, cum aş şterge-o"[156]), a Ilonei („uite-aşa m-am gîndit şi eu"[157]), ca şi în discuția judecătorului ungur din Monor („eu declar că, în locul d-tale, nu ştiu dacă n-aş fi încercat..."[158]). Ori, cu atare condiționări, evadarea din cadrul lumii, ostile aspirațiilor lui Bologa nu mai apare ca rezultatul firesc al confruntărilor interioare, ci şi ca o consecință a stimulilor din afara conflictului său sufletesc. Nu-i de mirare că romancierul va renunța, ulterior la toate detaliile care ştirbeau personalitatea eroului său.

Pe cît de fidele în esență, conflictele declanşate în *Monor* (în versiunea ultimă: *Parva),* între Apostol şi Marta, Apostol şi Pălăgieşu, nu sînt atît de ascuțite, pe cît le aflăm în forma definitivă a operei. Deşi Apostol va rupe logodna cu Marta, actul nu apare pe deplin, motivat. Şi aici influența mamei se face simțită (Marta „de tine nu-i, dragul mamii"[168]). Interesant că în *ms. 2541* preoteasa se oferă „bucuroasă să înmîneze scrisoarea lui Apostol (împreună cu inelul de logodnă) avocatului *Docan* (mai tîrziu *Domşa),* considerat, de altfel „om de omenie şi român"[160]. Referindu-se la despărțire, Apostol îi va scrie Martei „că el e vinovat şi nu se mai simte demn de ea"[161]. Rivalul lui Apostol, *Tuhutum* (ulterior *Tohaty),* e căsătorit, tată a doi copii, intențiile lui fiind mult mai blajine decît se lasă a se înțelege cititorului în versiunea ulterioară a romanului:

„Păcătuieşti dacă te îndoieşti de logodnica ta... îți jur că cel puțin trei sferturi din vremea cît sîntem împreună vorbim numai de tine şi de nevasta şi copilaşii mei...

Bologa auzi sinceritatea în glasul lui ca o mărturisire."[162]

Confruntările eroului cu Pălăgieşu, deşi încordate, nu ajung; la violențele cunoscute de cititorii romanului tipărit.

m_is7 *ibidem,* f. 129, 163 *(Variante,* p. 774, 776).

»" *Ibidem,* f. 181—182 *(Variante,* p. 782).

Ibidem, t. 177 *(Variante,* p. 780).

Ibidem.

>«i *Ibidem,* 204 *(variante,* p. 795).

>" *Ibidem, t.* 192-193 *Variante,* p. 788-789).

Astfel, la transcriere, diferitele raporturi dintre personaje, aflate inițial într-un fel de incertitudine, capătă contururi precise stabilindu-li-se natura şi mobilurile. înfruntările vor căpăta mai mult dinamism, ceea ce va avea darul să risipească monotonia pe care o respirau unele episoade din prima redactare a romanului.

Această versiune conține numeroase momente inedite: discuția purtată de Bologa cu generalul comandant de brigadă, după execuția lui Svoboda; un dialog Apostol — Cervenco, prilej de meditație asupra războiului „(crimă cumplită") ; vizita făcută lui Apostol de d-na Bologa, cînd ofițerul se afla rănit la spitalul din Tg. Mureş; multe referiri la viața din Monor (Parva) în zilele de război; fraternizarea „inteligenței" româneşti şi ungureşti monorene sub impulsul realităților tragice înconjurătoare (discuțiile de la „cazină"[163]) ; scrisoarea lui Apostol, trimisă din închisoare mamei sale, precum şi un final inedit. Numeroase replici ale personajelor lumii cazone (Tuhutum, Cervenco, Gross, Varga, Apostol) se adaugă, de asemenea, celor ştiute, în dorința definirii poziției fiecăruia față de întregul mecanism social în care sînt angrenați. Impulsurile revoluționare, caracteristice anilor postbelici, transpar şi mai mult în vorbirea lor, unele replici fiind •de-a dreptul „incendiare"[164].

Ele coexistă în prima versiune, alături de altele cu caracter pacifist, naționalist sau mistic, exprimîud universul de gîndire al personajelor cărții. Confruntarea aprigă a ideilor, orientată de scriitor în favoarea idealurilor umanitare, scoate în evidență acelaşi proces de obiectivare artistică, proprie prozei rebreniene. Dacă ulterior autorul le va abandona, se datorează în mare măsură faptului că, într-o formă sau alta, ele se regăsesc pe parcursul celorlalte pagini ale operei (de cele mai multe ori în vorbirea aceloraşi eroi), reluarea ideilor exprimate părîndu-i-se, presupunem, supărătoare.

Lectura primei versiuni înlesneşte cititorului identificarea mai uşoară a corespondențelor reale ale cadrului exterior în care se desfăşoară unele capitole ale romanului. Descrierea *Monorului* aminteşte topografia *Năsăudului*; satul *Făget* apare denumit ca atare (ulterior *Lunca)*. Se manifestă însă şi fenomenul contrar. De pildă: preotul *Boteanu,* al cărui nume a fost „împrumutat" de scriitor din lumea

' " „ De ce oare (va întreba Apostol, *n.n.)* tocmai la judecătorul ungur să găsesc sprijinul sufletesc şi înțelegerea, pe cînd Pălăgieşu şi ceilalți parc-ar fi străini?" (Cf. *Variante,* p. 783).

[164] „Ce-ar fi dacă într-o bună zi toate milioanele de oameni, din toate tranşeele şi de pe toate fronturile ar zvîrli cît colo armele ucigătoare, toți în aceeaşi -clipă?... S-ar sfîrşi... Şi minune n-ar fi, căci popoarele nu se duşmănesc, numai capii lor le ațîță şi le aprind instinctele bestiale... Odată şi odată trebuie să vie ceasul cînd cei trimişi la moarte, toți deodată şi pretutindeni, se vor opri în fața Cezarului şi vor refuza sâ-1 salute şi să plece la moarte. Atunci va începe domnia iubirii pe pâmint..." (Cervenco) ş.a. (Cf. *Variante, p.* 770).

cunoştiințelor sale, se îndepărtează *şi* din punct de vedere onomastic de realitate (în *ms. 2.541 „preotul x", „Nicolae Horga"*** sau *„Pavel"*™) • *„Curtea Marțială"* — denumire întîlnită, de asemenea, în forma tipărită a romanului, ca şi în sentința de condamnare la moarte a lui Emil Rebreanu — se intitulează în prima variantă manuscrisă: *„Consiliul de război"* ş.a.m.d.

în general, se înregistrează deosebiri substanțiale de redactare-în primele trei „cărți" ale romanului[167]. „Cartea a patra" se diferențiază mai puțin de versiunile ulterioare, excepție făcînd paginile finale.

Evocînd istoria romanului, Rebreanu amintea cu duioşie epistola lui Apostol trimisă mamei sale cu cîteva ore înainte de execuție („scrisoare, care, deşi am suprimat-o, mi-a rămas dragă"). Pentru cititor, aceste însemnări, în sine interesante, reiau avatarurile unei vieți bine ştiute, explicațiile personajului adăugîndu-se inutil la tot ceea ce pricepem lesne din lectura cărții. Exemplu:

„Acuma îmi dau seama. Acum mă privesc ca într-o oglindă şi-mi văd sufletul întreg, cu toate mişcările şi zbuciumările lui zadarnice. Am vrut ceva şi niciodată n-am ştiut ce vreau..."[168]

Finalul, liricoid, contrastează cu severitatea, sobrietatea prozei rebreniene. în zori, după noaptea execuției, Ilona Vidor se întoarce la mormîntul logodnicului, „adîncindu-şi pieptul şi fața în pămîntul; puhav, înrourat"[168]. Ultimele rînduri:

„După creasta munților, printre coroanele brazilor, geana roşie a soarelui se ridică mînioasă, împroşcînd cu raze purpurii în valea dezmorțită... în lumina aceasta furioasă, stîlpul alb luci ca o făclie-de îngropare... Crucea însă, privea cu blîndețe spre răsăritul soarelui, adăpostind sub scutul ei trupul fecioarei, care îmbrățişa, mereu mormîntul stropindu-1 cu lacrămi..."[170]

Paginile vor fi îndepărtate, iar romanul nu va avea decît de-cîştigat.[171] Culminînd acțiunea cu momentul execuției lui Apostol,.

»• *Ms. 2541,* f. 22.
Ibidem, f. 231.

i«v p. verso-ul f. 155 *(ms. 2 541)* se află chiar şi o var. inedită a începutului „Cărții a doua"—datată 2 mart. 1920—părăsită după primele rînduri; „Sora Irma apăru în pragul salonului, albă, plăpîndâ, cu blîndețea strălucitoare pe fața frumoasă, fină, cu crucea roşie, mică, ca o rană, pe frunte. Bolnavii întoarseră ochii spre ea, plini de nădejde şi bucurie, ca şi cînd ea ar fi simbolizat însăşi viața cea bună de odinioară sau viitorul. în salon erau doisprezece ofițeri răniți, dintre care cinci, aproape vindecați, stăteau îmbrăcați şi mai bandajați pe paturile curate. Ceilalți, înveliți, cu obrajii supți de suferințe, galbeni şi păroşi, unii."

[1,8] V. textul integral al scris. în cadrul *Variantelor, p.* 801 — 803.
lu-in *ibidem,* p. 803.
[171] Cf. Al. Piru, *Studiu introductiv,* Rebreanu, *Opere,* voi. 1, 1968, p. XLI.

autorul va reveni la locul de unde a plecat: scena spînzurării lui Svoboda. Preferințele lui Rebreanu pentru construcțiile simetrice— -dovedite cu prilejul scrierii romanului *Ion* — aveau să se verifice încă o dată.

Pe cît de anevoioasă se dovedise transcrierea operei precedente pe atît de lesne ni se înfățișează în cazul *Pădurii spînzuraților*. Și, aceasta în condițiile în care, așa cum am arătat, abaterile de la cele plăsmuite inițiai vor fi numeroase.

După însemnările autografe ale prozatorului, scrierea celei de a doua versiuni *(ms. 2,542)* se încadrează între „miercuri, 5 iulie 1922" și „vineri, 17 noiembrie" ale aceluiași an.

Nu dispunem de toate datele intermediare. Din *ms. 2541* desprindem însă următorul grafic:

Cartea întîi, f. 2-94[172]: 5 iul. - 29 sept. 1922;
Cartea a doua, f. 119-204[173] : 30 sept. - 25 oct. 1922;
Cartea a treia, f. 227-288 : 28 oct. - 12 nov. 1922;
Cartea a patra, f. 290-338 : 12 nov. — 17 nov. 1922.

Cuvîntul „transcriere" — folosit adesea impropriu, cînd ne referim la diversele variante ale operelor rebreniene — trebuie înlo•cuit, mai mult ca oricînd, cu „rescriere", în cazul celei de a doua versiuni a *Pădurii spînzuraților*. La început, romancierul urmărește cu iidelitate firul narației anterioare, concentrat aproape exclusiv asupra veșmîntului stilistic. Concizia expresiei artistice, nuanțarea ideii prin plasticizarea imaginii literare, folosirea unei mai bogate sinonimii și, îndeosebi, alegerea cuvintelor simple, despovărate de „literaturizare" sînt sporuri pe care noua redactare le aduce, o dată cu primele pagini ale „cărții întîia". Grija față de „stil" este manifestă, de altfel, pe tot parcursul scrierii, variantele de vocabular fiind de ordinul miilor. Noua versiune se eliberează de vorbe inutile, de imagini impure, dobîndind mai multă fluiditate:

„Apoi, a venit brusc războiul ca o furtună răscolitoare" *(Ms.* 2.547, f. 29).	„Apoi, peste frămîntările lui, veni războiul" *(Ms. 2542,* f. 26).
„Trei zile Apostol Bologa nu mai ieși din casă. De altfel, dăduseră ploi, care înnegreau lumea și cerneau tristețe pe pămînt" *(Ms. 2541, î.* 194).	„Urmară trei zile ploioase, urîte, cernind tristețe în lume" *(ms. 2542, i.* 148).

Diferențele se explica prin existența între f. 94—119 și 204—227 a unor variante anterioare, datate la 20 febr. st. v. 1919 și 2 mai____28 aug. 1919, precum și a unor însemnări de creație *(Addenda,* p. 334—354; *Variante, V.* 752—767).

Concizia comunicării este vizibilă și în conducerea dialogului:

„— Dar d-ta cum ai petrecut acasă?... Bine... Se și vede... — Da?... Bine... firește... ca acasă.. — E frumos pe la d-voastră?... — Ca și pe-aici... Doar că pe la noi nu-i așa de aproape războiul si nu sînt atîția soldați..." *(Ms. 2541,* f. 230).	„— Dar d-ta ce-ai mai făcut pe-a casă, bine?... E frumos pe la d-voastră?... — Ca și pe-aici, Ilona... doar că la noi e mai departe războiul... puțin mai departe..." *(Ms. 2542,* f. 157).

Am simplifica însă nedorit caracterul intervențiilor stilistice dacă le-am reduce la tentația romancierului de a adopta forme lapidare de expresie, sinonimice, sau la numeroasele schimbări de topică a frazei, la rîndul lor prezente. La polul opus, numeroase adaosuri, rod al inspirației de moment, tind să clarifice o situație, să diferențieze un sentiment, sau să plasticizeze o imagine.

„în sfîrșit, un strigăt mînios, afară pe uliță, le dădu, iarăși, încredere și atunci Ilona reluă" *(Ms. 2541,* f. 230);	„Apoi, în tăcerea dintre ei, căzu, ca un bolovan, un strigăt gros din ogradă și deodată se înviorară amîndoi, iar fata, cu glas mai dulce și cu ochii rîzători, întrebă" *(Ms. '2542, î.* 157);
„îu ziua a patra ieși soarele pe cerul vînăt și spălat" *(Ms. 2541,* f. 194).	Ploaia încetă în amurg, văzduhul înghiți nourii și noaptea toate stelele se aprinseră în cer ca în ajunul unei sărbători mari..." *(Ms. 2542,* f. 151).

Nu o dată, *ix^La.* capătă expresivitate, pornind, de la forme improprii de limbă, tocmai de acolo de unde ar fi fost de așteptat ca penița să renunțe a mai „copia" ceva. O construcție greoaie, lipsită de har, ca de pildă:

„Ura lui a rămas ca un cui ruginit înfiptă în inima lui, mai puternică decît înainte, fiindcă era ghemuită într-un loc mai mic și se îndrepta împotriva uuei jumătăți a oamenilor" *(ms. 2541,* f. 195), capătă, la rescriere, o tentă aforistică și, oricum, mai multă claritate:

„Dar iubirea nu poate prinde rădăcină în inima otrăvită de ură și în el trăia mereu ura ca un cui ruginit, uitat în carne vie" *(ms. 2542,* f. 149).

Rescrierea „Cărții a doua" prilejuiește prozatorului modificări de substanță. Intervențiile se diversifică, cuprinzînd în sfera lor și modificări de ordin ideatic sau cu caracter arhitectonic. Se poate spune că mai mult decît oricare altă parte a romanului, „Cartea a doua" se abate de la cele plăsmuite în prima versiune: zeci de pagini sînt îndepărtate — așa cum s-a mai arătat —, adăugîndu-se numeroase episoade inedite (vezi *Variantele* de la sfîrșitul *Notelor și comentariilor,* precum și fragmentele indicate de noi mai jos ca adaosuri

ale *ms. 2542).* Modificări de aceeaşi ftctură sînt vizibile şi la rescrierea „Cărţii a treia".

Am dilata peste măsură comentariul nostru subliniind episoadele inedite adăugate cu prilejul rescrierii operei.[174]

Toate aceste modificări atrag după ele corectări de ordin compoziţional. Scriitorul îşi structurează materia romanului, transferînd unele episoade dintr-un capitol într-altul sau dezvoltîndu-le în capitole de sine stătătoare.[175]

La rescriere, „Cartea a patra" este cea mai puţin afectată. De altfel, o demonstrează şi timpul în care a fost definitivată în comparaţie cu celelalte părţi: „Cartea întîi", 87 de zile; „Cartea a doua", 25 de zile; „Cartea a treia", 14 zile; „Cartea a patra", 5 zile.

Această tensiune, puţin obişnuită, clinteşte imaginea „tradiţională" a gestaţiei dificile, cu care ne-a familiarizat istoria literară, imagine pe cît de exactă în unele cazuri, pe atît de falsă într-altele.

Terminat la 17 noiembrie 1922, romanul se culege direct de pe manuscris, fiind tipărit într-un timp record. La sfîrşitul aceluiaşi an se află în librării. în tot acest răstimp, Rebreanu urmăreşte îndeaproape tot procesul tipografic, dovadă diferenţele dintre *ms. 2542* şi prima ediţie aromânului (var. 1922). De fapt, „forma definitivă" a cărţii se realizează pe „şpalturi", pagini tipografice rătăcite sau distruse cine ştie unde, cine ştie cînd.

Intervenţiile, extrem de numeroase, mărturisesc încă o dată ambiţia scriitorului cu o înaltă conştiinţă artistică de a-şi învinge carenţele stilistice, revenind cu o incredibilă răbdare peste forme care, deşi schimbate în versiuni anterioare, îi par, iarăşi, nepotrivite, i's

Peste ani, cîteva retipăriri ale romanului vor cunoaşte aceleaşi obsedante modificări de cuvînt. Comparativ cu *Ion,* variantele

[174] Caracterul lor se desprinde din prezentarea *ms. 2541.* Dintre cele mai importante adaosuri menţionăm: p. 108, r. 9—22; p. 113, r. 1—7; p. 156, r. 23; p. 157, r. 2; p. 160, r. 1—17; p. 160, r. 25; p. 161, r. 1; p. 165, r. 28; p. 166, r. 10; p. 166, r. 17; p. 167, r. 27; p. 167, r. 30; p. 170, r. 23; p. 170, r. 32; p. 175, r. 7; p. 175, r. 20; p. 179, r. 5; p. 179, r. 10 — 34; p. 180, T. 18; p. 181, r. 23; p. 182, r. 16; p. 183. r. 28; p. 183, r. 30; p. 1S4, r. 7; p. 185, r. 6 — 19; p. 187, r. 4; p. 189, r. 18; p. 190, r. 11—32; p. 202, r. 18; p. 203, r. 32; p. 217, r. 10; p. 218, r. 3.

[175] Episodul Bologa — g-ralul Karg: în prima variantă manuscrisă *(ms. 2541)* se află încadrat în „Cartea a doua", prg. 2; în versiunea ulteriori *(ms. 2542) este* cuprins în „Cartea a doua", prg. 3. întîlnirea lui Apostol Bologa cu „preotul român": *ms.2541,* C. II, prg. 2; *ms. 2542,* C. II, prg. 3. Sosirea lui Apostol în Făget (I,unca): *ms. 2541,* C. II, prg. 3; *ms. 2542,* C. II, prg. 4. Ple-l carea lui Apostol Bologa din Făget (I,unca) şi vizita sa la postul de comandă a lui Klapka: *ms. 2541,* C. II, prg. 3; *ms. 2 542,* C. II, prg. 5. întîlnirea lui Apostol cu Ilona şi discuţia cu groparul Vidor: *ms. 2541,* C. II, prg. 3; *ms. 2 542,* C. II, prg. 4. „Confruntarea" lui Apostol Bologa cu prizonierul român: *ms. 2541,* C i l prg. 3; *ms. 2542,* C. II, prg. 5. {Idem episodul întîluirii cu Ilona, după această împrejurare). Vizita lui Apostol Bologa la preotul Constantin Boteanu: *ms. 2541,* c. II, prg. 4; *ms. 2542,* C. II, prg. 5. Un fragm. din *ms. 2541,* C. II prg. 4, devine în *ms. 2542,* C. II, prg. 6, de sine stătător. Idem fragm. *ms. 2541,* C. II, prg. 5, care devine prg. 7. în *ms. 2542,* C. II. Idem fragm. *ms. 2541,* C. II, prg. 5, care devine prg. 9 în *ms. 2542,* C. II. Prg. 6 — 7 din C. II, *ms. 2541,* le corespund prg. 10—11 din C. II, *ms. 2542.* Un fragm. din *ms. 2541,* C. III, prg. 2 devine prg. 3, în *ms. 2542,* C. 111. Vizita lui Klapka: *ms. 2541,* C. III, prg. 2; *ms. 2542* C. III, prg. 7. Noaptea învierii: *ms. 2541,* C. III, prg. 2; *ms. 2542,* C. III, prg. 6. Vizita lui Apostol la preotul Boteanu: *ms. 2541,* C. III, prg. 3; *ms . 2542,* C. III, prg. 5. Fragm. din *ms. 2541,* C. III, prg. 5. devine prg. 9 în *ms. 2542,* C. III. Idem fragm. *ms. 2541,* e. III, prg. 5, devenit prg. 8 în *ms. 2542,* C. III. Idem fragm. *ms. 2541,* C. III, prg. 6, devenite prg. 10 şi 11 în *ms. 2542,* C. III.

[176] Pentru a ilustra natura modificărilor efectuate în faza tiparului, menţionăm cîteva variante rezultate din comparaţia textului *ms. 2542* cu prima ediţie a *Pădurii spînzuraţilor:*

Ms.2512	Ed. 1 (1922)
cu ochii (f. 8);	cu privirea (p. 14);
milă firească (idem);	milă amară (idem);
în aceeaşi vreme (f. 9);	în aceeaşi clipă (p. 15);
vocea tăioasă (idem);	vocea zgîrîietoare (idem);
aproape doi ani (f. 21);	vreo doi ani (p. 31);
pieriseră (f. 35);	parcă pieriseră fără urme (p. 48);
superioritate simţită (f. 39);	superioritate mîndră (p. 53);
însoţire universală (f. 40);	răzvrătire universală (p. 54);
curat ceh (f. 46);	ceh curat (p. 62);
gîndurile lui încărcate (f. 53);	gîndurile lui răvăşite (p.'70);
drept răspuns (f. 59);	în loc de răspuns (p. 78);
ca sâ înfricoşeze (f. 60);	ca sâ îngrozească (p. 79);
in spatele (f. 67);	la spatele (p. 87);
îl entuziasma (f. 75);	îl înfierbînta (p. 97);
pîlpîiau blînd (idem);	licăreau blînd (idem);
tăcu (f. 83);	tăcea (p. 110);
oprit de doctori (idem);	oprit de medici (idem);
se repezi la scrisoare (f. 88);	se aruncă asupra plicului (p. 116),
se însenină deodată (f. 89);	se însenină imediat (p. 117);
îi era siia (f. 90);	îi era scîrbă (p. 118);
mîndru şi sfidător (t\ 93);	sfidător (p. 121);
Trecu repede (f. 97);	Trecu grabnic (p. 127);
apoi (f. 106);	pe urmă (p. 137);
Simţăminte duioase (f. 150);	Simţăminte stranii (p. 189);
îşi sorbeau (f. 155);	îşi sorbiră (p. 198);
După amiazi (idem);	Spre seară (idem);
se topi în marea de întunerec năbuşitor (f. 214);	muri în potopul de întunerec (p. 271),
judecător atotputernic (f. 224);	judecător de care atîrnă soarta lui (p. 287).
rînjetul morţii (f. 241);	frica morţii (p. 310);
numai nădejdi (idetn);	numai speranţe (idem);
gîndurile de moarte (l. 241).	gîndurile posomorite (p. 310).

editoriale sînt însă extrem de puţine, *Pădurea spînzuraţilor* marcînd în mod cert un alt stadiu de stăpînire a limbii literare. Cu toate acestea, „surprizele", atît de puţin dorite de Rebreanu, mult ironizat în epocă de confraţii calofili, nu vor fi evitate.

Pînă şi în forma transmisă viitorimii, opera conţine asemenea pasaje:

„în mijlocul groapei, ca un smoc de păr pe o chelie de perucă cu marginile răsfrînte, înnegrea o branişte" (Cartea a treia, cap. 8 p. 249) ;

„Prin răpăiala motorului furios auzea limpede zumzetul frunzelor tinere de fag şi clinchetul sec al acelor de brazi din depărtare" (Cartea a treia, cap. 8, p. 252);

„Numai cînd desluşea silueta locotenentului, în sufletul lui Apostol scotea capul veşnic acelaşi cuvînt, ca un cadavru la marginea apei: «în sfîrşit... în sfîrşit...»" (Cartea a patra, cap. 1, p. 270).

Neesenţiale în ansamblul scrierii, ele atestă adevărul că „patriarhul prozei româneşti triumfă prin *întregul* creaţiei sale şi prea puţin prin strălucirea „potrivirii cuvintelor".

După apariţie, *Pădurea spînzuraţilor* primeşte „Marele premiu al romanului" din partea Societăţii Scriitorilor Români.[177] Bucuria şi invidia unor confraţi, harul unor critici şi lipsa de intuiţie artistică a altora vor dăinui în vreme, aşa cum, de altfel, se poate vedea şi din alăturatele *Referinţe critice.* Surprizele sînt dintre cele mai mari: la Orăştie, pe pămîntul transilvan, acolo unde Bornemisa tipărise cu 10 ani în urmă volumul de debut al prozatorului *(Frămîntări),* romancierul este contestat cu răutate[178] (să fie oare un mod de a-şi exprima nemulţumirea cei uitaţi de scriitor, după afirmarea sa în capitala ţării?). în schimb, N. Iorga, pînă atunci înverşunat contestator al lui Rebreanu, va fi atras de drama lui Apostol Bologa, pe cît de mult îl respinsese Ion al Glanetaşului.[179].

Printre primii recenzenţi ai romanului, Scarlat Struţeanu, Cezar Petrescu, Mihail Dragomirescu: Tiberiu Moşoiu, C. Gerotă, Octav Botez, Ion Dobre, G. Bogdan-Duică. Contribuţii esenţiale vor fi aduse, ulterior, de Pompiliu Constantinescu, E. Lovinescu, Şerban Cioculescu, G. Călinescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu ş.a.

Farsele, tradiţionale în lumea artistică, sînt şi ele prezente. Puţin după apariţia operei, un confrate poznaş îl anunţă pe autor că este propus membru al Academiei Române. Gluma „se prinde". Iată scrisoarea de mulţumire a lui Rebreanu, adresată, la 17 mai 1923, preşedintelui Academiei:

[177] *Săptămina muncii intelectuale şi artistice,* I (1924), nr. 1 (5 ian.), menţionează că „seceta literară" din producţia anului 1923 obligă să se ia în consideraţie, pentru eventuală premiere, „şi cărţile apărute în cursul lunei decembrie 1922" (între ele, *Pădurea spînzuraţilor).*

[178] *Cosinzeana,* VII (1923), nr. 6 (25 mart.).

[179] V. *Istoria literaturii româneşti contemporane,* II, 1934.

„Stimate domnule Bianu,

Tocmai aici, în Sibiiu, unde am ajuns cu turneul de şezători literare ale Societăţii Scriitorilor, aflu cu mare emoţie că D-voastră, împreună cu d. Brătescu-Voineşti, binevoiţi a propune Academiei Române să mă aleagă membru corespondent. Bucuria mea e cu atît mai mare cu cît e mai neaşteptată, deşi s-ar fi părut că marele premiu Năsturel, cu care am fost distins acum doi ani, ar putea fi un titlu care să mă fi impus atenţiei d-voastre. Mai presus de orice titlu însă, simt că onoarea aceasta o datorez bunăvoinţei d-voastre. De acum am şi ţinut să vă mulţumesc cu anticipaţie şi să vă asigur că nu voi uita niciodată acest'semn de simpatie. Rămîn al d-voastre recunoscător,

Liviu Rebreanu'

Pe epistolă, adnotarea lui Ion Bianu: „Nu am cunoştinţă de această intenţiune. Cred că este gluma unui confrate scriitor."[180]

Lipsit de umor, Rebreanu avea, în schimb, conştiinţa valorii sale.

După cîteva luni de la apariţie, opera va fi reprodusă pe continentul american, la Cleveland, Ohio, între 30 aprilie — 24 iulie 1923.[181] Interesul stîrnit pare să justifice, pe aceleaşi meleaguri, şi tipărirea romanului *Ion* (1 iulie 1924 — 13 ianuarie 1925).[182]

Destinul fericit al cărţii, tradusă peste ani în numeroase ţări, ne aminteşte o afirmaţie a romancierului, făcută puţin după apariţia *Pădurii spînzuraţilor:*

„Dincolo, de hotare, nu va trece decît scriitorul care a izbutit să exprime sufletul specific românesc. Numai prin ce avem deosebit de alţii vom putea interesa pe alţii. Internaţional, în artă, e tot ce e mai naţional."[183]

Cuvintele invită si astăzi la reflecţie...

NICULAE GHERAN

iulie-decembrie 1971

[180] *Arh. Acad., A. 711923, i.* 1.

[181] V. cotidianul *America,* XVIII (1923), nr. 102—173.

[182] *Ibidem,* XIX (1924), nr. 154 — 306, X X (1925), nr. 1—11'.

[183] *Răspunsul i-lui Liviu Rebreanu. Facla literară.* I (1923), nr. 3 (15 febr.).

REFERINȚE CRITICE

Urmărind ecoul cărții în critica şi istoria literară românească, editorul volumului de față nu intenționează să epuizeze de fel multitudinea opiniilor formulate. O biobibliografie *Rebreanu,* cu care dorim să închidem seria de *Opere,* are menirea de a întregi informația curentă, inventariind miile de fişe desprinse din studiul documentelor de arhivă şi bibliotecă. Cum ne desparte vreme îndelungată pînă la terminarea ediției, încercăm să venim în întîmpinarea unor cronicari ce ne-au onorat cu studiul volumelor precedente, oferind, de data aceasta, şi unele extrase critice („pentru unii care ar dori pe lîngă cunoaşterea istorică şi filologică a textelor literare şi o posibilitate inițială de confruntare estetică sau de raportare la evoluția contextului în care s-a implicat opera")'.

Ne-am oprit îndeosebi la opiniile exprimate *imediat* după apariția cărții (intrată în librării abia în ultimele zile ale lui decembrie 1922), la consemnările de mai tîrziu ale unor ilustre personalități literare (fără a exclude însă contribuțiile unor cercetători mai puțin consacrați), precum şi la unele studii de dată recentă.

în locul unor comentarii pe marginea textelor publicate, preferăm să lăsăm acestora din urmă cît mai mult spațiu, intervenind numai arareori, acolo unde o precizare sau alta clarifică un echivoc, întregeşte informația etc. Procedînd astfel, am avut în vedere şi faptul că ediția noastră beneficiază de un amplu *studiu introductiv,* aparținînd criticului Alexandru Piru (voi. I, p. V-LXXX), ghid sigur în interpretarea mişcării de idei, declanşată de fiecare din romanele lui Liviu Rebreanu.

critică". Steaua, XXI (JC-70), i,r. U (,,,v.j. *Kebreanu — Marginalii la* [illegible] *,emția:*

Cercetătorul mai are la îndemînă cîteva studii de critică a •criticii, indispensabile pentru ierarhizarea valorică a diverselor contribuții. Le menționăm în ordinea apariției:

— Perpessicius, *Liviu Rebreanu în ultimii 20 de ani. Steaua,* XV (1964);

— Adrian Marino, *Rebreanu în critica şi istoria literară. Gazeta literară,* XIII (1965), nr. 49 (2 dec);

Lucian Raicu, *Liviu Rebreanu* (cap. *Pădurea spînzuraților),* 1969, p. 113-118;

— Simion Mioc, *Critica literară interbelică despre romanele lui Liviu Rebreanu. Analele Universității din Timişoara,* nr. VI, 1968.

Volumul dilatat al cărții ue-a determinat să fim parcimonioşi în publicarea textelor de care dispunem. O excepție ne-am îngăduit-o îu cazul referințelor critice aparținînd lui E. Lovinescu (1928), G. Călinescu (1939), Vladimir Streinu (1940) şi Tudor Vianu (1941).

Bune şi reie, excerptele au rostul de a sugera atmosfera creată în jurul romanului imediat după apariție, drumul spre afirmare, ca şi ecoul operei în posteritate.

*

„Faptul săptămînii literare a fost noul roman al d-lui Liviu Rebreanu: *Pădurea spînzuraților* (Cartea românească, 35 lei). Lupta părerilor n-a început încă. Recenzenții, obişnuiți să vorbească aprioric despre un volum, se sfiesc. îşi caută vreme să-1 citească."

„Pădurea spînzuraților e o lungă nuvelă cu subiect de psihologie a războiului. Apostol Bologa, eroul, e pentru noi şi mai mişcător, fiindcă îl bănuim, prin soartă asemănătoare, în legături cu fratele autorului, spînzurat, cum spune dedicația, de unguri, pe frontul românesc în anul 1917. Cartea e de analiză amănunțită, însă epizodică şi socotită în toate părțile ei spre cucerirea cititorului. Credem că poate să-şi ajungă scopul.

încolo, această altoire a sufletului omenesc din timpul războiului, cu toate avînturile, îndoielile şi convertirile negîndite, într-un cap românesc, rămîne mai mult îndrăzneață. Toate elementele erau date, pentru ca perspectiva să se adîncească. *Ion* fusese romanul pămîntului şi iubirii băştinaşe. *Pădurea spînzuraților* trebuia să poată apare deodată în patru, cinci limbi europene. «Rusismul» lui n-a ieşit deplin. Subconştientul şi fantomaticul nu s-a putut întrupa şi face om. Făptura de carne stă de foarte multe ori neajutorată înaintea noastră, prea vie, în atmosfera ei ardelenească, pentru ca să nu se simtă stingherită cu sarcinile nordice de umbră pe brațe. Nuvela e mai puternică prin ceea ce n-a urmărit.

Stilul e cel mai bun Rebreanu."

Ideea europsav.ă, IV, nr. 110,
14—21 ianuarie 1923
(revista condusa de C. RĂDULESCU-MOTRU)

„După *Ion* de realism întîrziat, de literatură în gen cronicăresc, punînd lîngă înfloriri unele vulgarități, noul roman al d-lui Rebreanu tinde parcă să arate o ascensiune. Nu mai întîlnim atîta brutalitate ca în celălalt roman, şi acțiunea e dusă spre o oarecare intelectuali-

zare. Asistăm la drama unui suflet chinuit între ideea de patrie sub regimul austriac şi imposibilitatea morală de a lupta contra fratelui venit să aducă dezrobirea. Se vede însă că d. Rebreanu e prea mult obsedat de învechitele scrieri ruseşti. Apostol Bologa, eroul romanului, e un personaj tolstoian, localizat în Ardeal. Nu apare latinul energic, cu judecata limpede şi hotărîtă, ci slavul molatec, care trece prin torturi sufleteşti ca printr-un vis urît, cu dibuiri şi cu divagări de misticism bolnav.

Fără atîtea dialoguri vrînd să pară filosofice, pe cînd fac mai mult impresia de înşirări pretenţioase ori copilăreşti, fără povestiri de întîmplări aduse voit, artificial, tot romanul s-ar fi putut reduce la o nuvelă, dar se vede că prozatorii noştri ţin să dilueze orice."

Vieaţa nouă, VIII, nr. 12,
1 februar 1923-
(revistă condusă de OV'ID DENSUSIAN' L')

„Concepţia abstractă în *Ion* şi în *Pădurea spînzuraţilor* este aceeaşi: zbuciumul gratuit al omenirii în goana ei după fericirea în existenţă.

Ion se zbate toată viaţa lui pentru dobîndirea pămîntului, care trebuia să-i deie neatîrnarea, şi cade mototolit, cînd o dobîndeşte, din pricina unei femei, pe care începe să o rîvnească.

Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraţilor* se frămîntă, cît trăieşte, ca să găsească o formulă de viaţă, care să-i asigure fericirea, şi o găseşte cu preţul vieţii sale.

Nici unul nici altul nu se pot bucura de fericirea inexistentă.

Iată cele două concepţii abstracte încadrate în limitele concrete necesare spre a individualiza cele două creaţiuni."

„Deşi ca realizare, în genere, d-l Liviu Rebreanu nu s-a putut întrece pe sine, fiindcă *Ion* şi *Pădurea spînzuraţilor* stau pe acelaşi nivel, totuşi în acest roman autorul revine la stilul său natural, nu mai e contrafăcut şi oarecum alambicat, iar greşală de compoziţie este mult mai redusă ca în *Ion,* unde proiectarea pe acelaşi plan a personagiilor atît de numeroase împiedică puţin concentrarea contemplativă, pedică ce se resimte în tot întregul operei, nu numai la începutul <i, ca în *Pădurea spînzuraţilor.*

Este deci în amănunte un progres şi chiar dacă romancierul nostru nu va mai scrie nimic de seamă de aci încolo, Liviu Rebreanu rămîne în epica românească un mare creator, care poate va îndîrji pe cei ce vor face recensămîntul cărţilor româneşti, fiindcă operile lui nu se aseamănă între ele în privinţa mijloacelor întrebuinţate."

SCARI.AT STRUŢEANU
Flacăra, VIII, nr. 5,
2 februarie 192a

„*Pădurea spînzuraţilor* faţă de *Ion* nu înseamnă o scădere. Construcţia e mai simplă şi mai liniară, prisosul e mai cu îngrijire eliminat, sunt cîteva pagini cari nu se pot uita cu uşurinţă: spînzurarea ofiţerului ceh, pîndirea reflectorului rusesc în observator, acolo unde razele îl hipnotizează pe Bologa cu o halucinare simbolică; drumul cu automobilul prin pădurea celor şapte spînzuraţi...

Lipsit de viziune largă, d-l Rebreanu prin însăşi această infirmitate izbuteşte să zugrăvească războiul fără patetism, aşa cum a fost de fapt; acumulare de mizerabile eroisme şi laşităţi necunoscute, monotone, aşa cum le-a descris Tolstoi, nu atît în *Război şi pace,* cît mai cu seamă în *Amintirile din Sebastopol,* sau cum le-a văzut Stendhal, prin ochii lui Fabrice în *La charlreuse de Parme.*

Ceea ce rămîne încă supărătoare, sîcîitoare, e limba d-lui Rebreanu, neglijenţa cu care sunt lipite la întîmplare adjectivele de substantive, comparaţiile vulgare şi rău plasate, ce mînjesc unele pagini, acolo unde ritmul romanului ar cere mai degrabă o străvezime lipsită de orice podoabă, decît abundenţa acelor de îndoielnic gust. Făceam aceleaşi observaţii, tot aci, acum un an jumătate, cu prilejul romanului *Ion.* Mi s-a răspuns de aiurea cu mustrări: «romancierul nu trebuie să stăruie în şlefuiri de frază; Tolstoi n-a fost un stilist, ba dimpotrivă».

Exact. Şi am putea adăuga numele lui Stendhal, care citeajîn fiecare seară cîteva pagini din *Codul Civil* pentru a-şi purifica fraza de orice literatură, reducînd-o la cea mai seacă expresivitate. Dar una e lipsa voită ori organică de ceea ce se numeşte stil literar şi alta e nestăpînirea vocabularului, ce face confuzie în însăşi noţiunile reprezentate de cuvinte."[1]

„Intre scrisul primului roman al d-lui Rebreanu şi *Pădurea spînzuraţilor* e o vădită progresare; cuvîntul e mai eliberat, lectura mai puţin anevoioasă. Totuşi, pînă la stăpînirea deplină a expresivităţii mai e drum lung. Şi o spunem cu atît de îndărătnică tenacitate, fiindcă numai această infirmitate întîrzie încă d-lui Rebreanu dreptul de a se numi un adevărat şi mare romancier; şi fiindcă nu se mai poate vorbi de lipsa unei limbi bine înscăunate în literatura românească, după Eminescu, Caragiale, Sadoveanu, Brătescu-Voineşti, Goga, Anghel ori Tudor Arghezi."

ION DARIE [Cezar Petrescul
Gindirea, II, nr. 13,
5 februarie 1923

„Cel dinţii, care a reuşit să iasă cu totul din sine, să-şi facă un crez literar din sfaturile , pe care Flaubert le da cîndva lui Maupassant, să privească cu un ochi de cercetător ştiinţific viaţa, să creeze un personagiu, dintr-o cumulare de note şi observaţii riguroase, a fost d-l Rebreanu.

Acesta este secretul succesului celui dintîi roman al său. *Ion* e o juxtapunere de rezultate ale unor observaţii sagace de clinică soci-

[1] în continuare sînt ccntentate numeroase improprietăţi de ordin stilistic.

ală. Autorul studiase mediul descris, îl analizase ca pe o complexa piesă anatomică şi îl cunoştea desăvîrşit. De aceea romanul scris stîngaci şi nearticulat era totuşi un început de realizare.

Cu al doilea roman, de curînd apărut, d-l Rebreanu ne dă un splendid exemplu de ce poate munca stăruitoare. E un progres incontestabil faţă de primul: compoziţia mai rotunjită, mai puţine inabilităţi, chiar o purificare a stilului. Dar dezvoltarea concepţiei evidenţiază mai pregnant slăbiciunile.

Fabula e simplă: criza de conştiinţă a unui ofiţer, viteaz şi nepăsător de altfel, silit să lupte contra propriilor conaţionali.

Cît este vorba de tipuri simple şi unitare, de situaţiuni limpezi, personagiile d-lui Rebreanu sunt uimitor de viabile, dar îndată ce stările de suflet devin complexe, îndată ce autorul nu mai poate urmări manifestările care au încetat de a fi pur exterioare, începe stîngăcia.

Din romanul rus, autorul *Pădurii spînzuraţilor* a înălţat minunatele efecte pe care le poate produce alternarea a două elemente etice opuse, în sufletul unui erou. încearcă această primejdioasă şi atrăgătoare experienţă cu personagiile romanului său. D-l Rebreanu e însă numai un poet al mişcărilor externe. îi lipseşte viziunea, intuiţia sigură a creatorului, puterea de a se asimila proteic eroilor săi.

De aceea, în recent apărutul roman, abundă stările confuze şi gesturile inexplicabile. De aceea nu putem urmări nici crizele lui Apostol Bologa, eroul, nici dualitatea din sufletul căpitanului Klapka, acela care răstoarnă, prin cuvinte domoale şi profetice, întreaga construcţie a sistemului de viaţă al lui Apostol.

Personagiile ne apar numai sub înfăţişarea lor externă, ceea ce se va fi petrecînd în «creierii» lor, cum spune d-l Rebreanu, cîud vrea să facă psiho-analiză, ne rămîne strein. Amănuntul, pus cu îndemînare spre a lumina o figură, sau o stare, atît de obişnuit la ruşi, e înlocuit cu incomplete analize, de-ale unui Bourget. La toate se adaugă şi puţin convenţionalism necesar.

Dar acestea sunt scăderile, covîrşite de juste observaţii şi mai cu seamă de vigoarea unică, cu care roiesc multiplele personagii. Oamenii sunt aşezaţi bine pe proprii picioare şi se mişcă fără intervenţia vreunui discret mecanism. Compoziţia are gradaţie şi economia generală a lucrării e unitară.

O binefăcătoare pildă ds muncă serioasă, în epoca noastră de grăbiţi căutători de glorie, e cartea d-lui Rebreanu."

TIBERIU MOSOR"
La mura, IV, nr. 5.
februarie K-23

„D-l Liviu Rebreanu, trecînd la roman de la nuvela realistă, pe care a cultivat-o şi a exploatat-o cu destul succes, a făcut un pas firesc în evoluţia unui scriitor şi de aceea apariţia romanului *Ion* n-a surprins pe nici unul dintre cetitorii regulaţi ai literaturii noastre. Surprinderea a venit numai atunci, cînd Academia Română a decernat acestei cărţi marele premiu «Năsturel», căci în clipa aceasta romanul a fost pus în cumpănă cu alte lucrări româneşti distinse cu

acelaşi premiu mare şi avînd astfel o bază de comparaţie. *Ion* s-a înfăţişat deodată plăpînd şi firav, ca multe, foarte multe alte cărţi apărute în cursul unui an în literatura noastră. «Cel mai bun roman românesc» este un roman mijlociu, cu caractere forţate şi brutale şi adesea cu un stil mai mult decît inestetic. Acest lucru i s-a mai spus d-lui Liviu Rebreanu încă la apariţia întîiului său roman şi dacă rezumăm acum şi noi aceste căutări, o facem numai pentru a accentua că d-l Liviu Rebreanu nu are noroc cu romanele sale. *Pădurea spînzuraţilor* este la rîndul lui un roman tot atît de anemic ca şi *Ion.* Exagerări nefireşti, o acţiune colţuroasă, care nu cunoaşte adesea nici o înlănţuire armonică şi multă filosofie banală, de cafenea — asta-i tot ce ne îmbie *Pădurea spînzuraţilor."*

Cosînzeana, VII, nr. 6,
25 martie 1923
(Revista condusă, la Orăştie, de Sebastian Borneniisa)

,,în epică trecutul nu ne oferă echivalentul lui *Ion,* nici chiar al *Pădurii spînzuraţilor;* pe altarul lui Rebreanu jertfim toată epica română de la Filimon pînă la Sadoveanu."

E. I.OVINESCU
Spre ziuă, I, nr. 4,
[aprilie] 1923

„Romanul *în pădurea spînzuraţilor*[1] ne dă o nouă dovadă de talentul d-lui Rebreanu. Are toate însuşirile romanului: ***obiectivitatea*** povestirii, ceea ce e mult, analiză psihologică şi culoare locală.

Atmosfera frontului, a vieţii războiului, cînd moartea pîndeşte pe fiecare la doi paşi, cînd adună toate categoriile de oameni, fiecare cu credinţele şi naţia lui, e minunat redată. Bologa e simbolul românului ardelean, în tot ce are el mai bun. De la d-l Rebreanu putem să aşteptăm cu toată nădejdea lucrări de înaltă valoare artistică".

c. GEROTA
Năzuinţa, II, nr. 1,
mai 1923

„Ca şi în *Ion,* d. Rebreanu apare ca un puternic evocator al maselor şi zugrăvind indivizi aparţinînd atîtor naţionalităţi diferite, d-sa păstrează aceeaşi notă justă, măsurată şi obiectivă.[2]

Deşi faptele pe care le zugrăveşte sînt de un interes palpitant şi în legătură cu pasiuni arzătoare, şarja sau caricatura, sentimentalismul sau declamaţia sînt totdeauna evitate de acest scriitor, care poate fi în adevăr numit realist, pentru înalta lui imparţialitate.

Cruzimea şi mai ales absurditatea războiului par totuşi a nu fi lăsat cu totul insensibil pe autorul lui *Ion,* căruia i s-a reproşat de atîtea ori lipsa de căldură afectivă şi duritatea.

[1] Articolul, din care selectăm rîndurile de mai sus, se intitulează *Grădina spînzuraţilor,* titlu ce mai revine în comentariul autorului.

[2] în schimb, pentru acelaşi cronicar, „cu toată ghibăcia incontestabilă a autorului, Apostol Bologa nu se desenează după cetirea volumului cu trăsături puternic individualizate, ca unele personaje din *Ion".*

Iată un pasaj cules la întîmplare şi fără îndoială, semnificativ:
«Pe uliţă trecea un detaşament de soldaţi, în direcţia frontului, obosiţi, abătuţi, cu capetele plecate, ca nişte vite minate spre zalhanâ... în cerdac însă ardea lumina soarelui ca un rîs de fată frumoasă... »

Deşi stilul d-lui Rebreanu mi se pare în acest roman mai îngrijit ca în *Ion,* compoziţia mai fermă şi preocuparea efectului artistic mai vădită, fraza lui totuşi naturală, vioaie, plină de nerv în dialog *(Plicul* a dovedit realele lui aptitudini dramatice) rămîne de obicei incoloră sau banală, în descrieri sau analize.

Imaginile şi comparaţiile nu lipsesc, dar ele mi se par uneori forţate, alteori vulgare şi, în genere, lipsite de plasticitate sau de acea rezonanţă afectivă care dau unui stil fizionomia lui spirituală, sugerează, mîngîie sau încîntă.

Fără a avea amploarea epică şi spontaneitatea creatoare a lui *Ion,* ultimul roman al d-lui Rebreanu e departe totuşi de a însemna o momentană scădere.

Operă serioasă şi gravă, ea scoate dimpotrivă cu tărie în lumină, remarcabilele şi variatele însuşiri literare, vitalitatea intelectuală, spiritul lipsit de fineţă, subtilitate sau poezie, dar viguros, solid şi tenace al acestui robust şi fecund scriitor."

OCTAV BOTEZ
Viaţa românească, XV, nr. 7,
iulie 1923

„Profilarea caracterului lui Apostol Bologa, care-i eroul, aş fi dorit-o mai limpede. Sau poate a fost intenţie să nu reiasă, să rămîie aşezat pe un fond care să ia evenimentelor claritatea ecourilor sufleteşti, să ni-1 înfăţişeze astfel inferior unei concepţii suverane pe care triumful eroului ar cere-o?

Dacă intenţia a fost — şi mai curînd cred că a fost — atunci înţeleg şi alte defecte ale eroului, care nu-i *numai* o dată ciudat; care însă, cel puţin o dată, nu trebuia să fie nedelicat; anume cînd! întorcîndu-se de acasă, cald pentru Ilona, pe drum, o lasă în sama lui Petre (ordonanţa), deşi ştie că ea de la el ar dori răspunsurile. între astfel de scene şi suflete cîte le produc rămîne un gol al explicărei nesuficiente; în astfel de cazuri, parcă dorim ca sonda psihologică să fi pătruns mai adînc ori să fi fost mai fină.

Oricum, linia mare a povestirii biruie amănuntele."

Ci. BOGDAN-DUICĂ
Societatea de mîine, I, nr. 4,
mai 1924

„Pădurea spînzuraţilor, de Liviu Rebreanu, un roman construit după tradiţia marilor romane, de multe ori prolix, dar cel puţin în «cărţile» din mijloc remarcabil. Domnul Rebreanu încearcă procedee periculoase uneori (clişeul artificial de tot al realismului'), dar cartea se impune prin proporţii, prin documentare şi prin compoziţie. Cînd e vînturat şi de suflul unei pasiuni puternice, se apropie, hotărît de arta mare.

'Folosit aici cu sensul d; *naturalism.*

Dacă ar fi posibil sintezele de autori! Din L. Rebreanu şi Mihail Sadoveanu ai face unul dintre marii romancieri ai lumii. Căci autorul lui *Ion* are toate calităţile care lipsesc autorului *Şoimilor,* care, la rîndul său, excelează tocmai prin ceea ce-i lipseşte d-lui Rebreanu: proza vie, viziunea naturii, realitatea detaliului."

CAMII, TETRESCU
Anul literar, 1924

„Ion nu reprezintă decît o lăture a geniului lui Rebreanu.
La doi ani după *Ion,* roman social, în care mişună o întreagă lume, Rebreanu ne dă în *Pădurea spînzuraţilor* un roman psihologic — unul din cele mai puternice romane psihologice cunoscute, în care tot interesul ne este absorbit de tribulaţiile sufleteşti ale unui singur erou, Bologa. Problema ce şi-o pune Rebreanu e de-o îndrăzneală puţin cunoscută — şi de aceea atît de originală în lumea romanului.

Bologa, ofiţer român în armata austro-ungară, e mai întîi de toate militar şi nu înţelege să se mlădie în faţa trădărilor inspirate de naţionalism. Membru în consiliul de război, el condamnă la spînzurătoare pe un camarad ceh, care voise să pactizeze cu inamicul. Ceva mai mult: el se îngrijeşte de amănuntele execuţiunii şi, parcă dus de o influenţă ipnotică, urmăreşte victima cînd e spînzurată, îi studiază mişcările şi-i prinde privirea pînă în ultima clipită. Problema era ca acest fapt să impresioneze atît de puternic pe Bologa, încît să-1 aducă, prin nenumărate frămîntări şi crize sufleteşti, în aceeaşi situaţie: să fie spînzurat şi el la rîndul lui pentru aceleaşi pricini, dar făcîndu-1 să păstreze o linişte care, deşi de un efect sinistru, fără pereche — să semene mai mult cu o eliberare supremă.

Rebreanu îşi pune problema — instinctiv-genial — şi izbuteşte s-o dezlege. *Pădurea spînzuraţilor* e o carte halucinantă. Superioară lui *Ion* ca vioiciune de analiză, îi este inferioară ca sănătate. Ea e rezultatul unei *psihoze,* iar nu al unei psiheze. Printr-aceasta se aseamănă cu literatura rusă, care, în marea ei majoritate, are caracteristica aceasta a misticismului bolnăvicios. Dar este cu desăvîrşire altceva decît această literatură. Cu obiectivitatea-i olimpică, Rebreanu, şi în acest roman, izbuteşte să atingă maximum de efect. Astfel că, neputînd nimic liric în opera sa, şi cu toate că e vorba de analiza unei *psihoze,* el apare într-însa ca mintea sănătoasă a unui doctor genial, care disecă adîncurile sufletului omenesc la lumina măritoare a unei maladii sufleteşti. Ea complineşte amplitudinea talentului lui Rebreanu şi îmbogăţeşte literatura noastră cu o operă de analiză ce nu-şi are pînă acum perechea."

MIHAII, DRAGOMIRESCU
De la misticism la naţionalism',
1925

Triumful unei şcoli lucrare..., Viitorul, 24 febr., 1924.

„D. Rebreanu a fost atacat pentru lipsa de artă a operei sale. Atacurile au fost îndreptățite. Dar... dar d. Rebreanu este un romancier remarcabil. *Ion* — cel atacat — marchează o dată în istoria noastră literară. *Pădurea spînzuraților* e aproape la nivelul lui *Ion."*[1]

GARABET IBRAILEANI
Viața românească, VIII, nr. 2—3,
februarie-martie 1926

„Prin mijloacele de creațiune, d. Rebreanu a rupt însă definitiv cu propaganda romantică sau numai politică a sămănătorismului, în locul unei probleme practice, de natură istorică, d-sa aduce o viziune artistică; ideologia pe care-și grefează acțiunea și realizările umane nu mai aparține unui grup, determinat de anumite împrejurări. Psihologia destinderii voluntare de care personagiile sale sunt animate e o convingere personală, pe care a transpus-o succesiv în individualități de natură variabilă, ca origine socială și ca împrejurări de manifestare. Ion, Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraților*, Toma Novac din *Adam și Eva* sunt expresia individuală, concretă a unei categorii psihice: voința ca sursă primordială a vieții, dar și ca determinare fatală, prin însăși esența ei de forță. *Ion* însumează voința nudă, *dincolo de bine și de rău*, minată de fatalitatea iubirii tot atît de oarbe ca și instinctul de proprietate; Bologa — voința ce surprinde, prin adaptare, dar și ucide prin starea ei amorfă, supusă dezagregării, iar Toma Novac — dacă romanul izbutea — reprezintă tendința voluntară de a transcende realitatea, într-o contopire supremă cu spiritul cosmic.

Talentul d-lui Rebreanu impune prin vigoare și varietate (d. Sadoveanu, de pildă, a refăcut, cu resurse infinite, aceeași melopee monocordă ce exaltează forțele naturii). *Ion* e drama unui om, proiectată pe vasta frescă socială a vieții ardelene; metodic, existența patetică a acestui suflet rudimentar se mișcă, se înnoadă stăruitor, făcîndu-și drum ca un șuvoi de apă pe dedesubtul unui bloc străveziu. Pînă la capătul suprem al evoluției lui lente, amănuntele vieții deschid larg cîmpul vizual, personagiile foiesc ca iluzia realității, ridicîndu-se la proporții epopeice: romanul se apropie de sursa lui originară. Viața pură, condusă numai de legile ei interioare, își sapă aspectul în contururi de bloc; viziunea artistului e un fragment desprins din armonia întregului cosmic. Impasibil, suveran pe mijloacele sale de realizare, autorul se supune la obiect cu detașarea completă a unei conștiințe exterioare; creatorul e un arhitect, căruia nu i-a rămas pe frontispiciul operei decît iscălitura. Oamenii se nasc, speră, iubesc și mor cu regularitatea stupidă a unei fatalități supradeterminate; cititorul are un moment iluzia că el însuși e un ins confundat în complexul evenimentelor, mînat de aceeași lege implacabilă. Magia mitului artistic e de o sugestie unică în romanul d-lui Rebreanu și în literatura noastră.

în *Pădurea spînzuraților* problema pe care d. Rebreanu o rezolvă și-a mutat axa de orientare din lumea externă, a conflictului dramatic

[1] în articol, serioase rezerve în ceea ce privește proza aceluiași scriitor (v. voi. III al ediției de față, p. 715).

constituit în *Ion*, în tenebrele conștiinței bolnave a lui Apostol Bologa. Romanul e de o concentrare strînsă în compoziție; cu neînsemnate devieri de stări extatice, de misticism subiectiv, peste care flutură umbra uriașă a lui Dostoievski, își încordează apoi ritmul alert, halucinant, de prăbușire iremediabilă în haosul unei voințe disolute. De la fresca epopeică, d. Rebreanu a trecut, cu aceeeași impresionantă personalitate, la romanul de analiză. Realismul său se completează prin alocarea destinelor interioare la viziunea plastică a existenței umane.

Prin valoarea internă a operei, d. Rebreanu e astăzi cea mui autoritară fizionomie artistică în proză; prin vigoarea creațiunii e adevăratul inițiator al romanului nostru, in expresia lui de gen literar obiectiv, detașat de sensibilitatea scriitorului; prin estetica sa, neviciată de contingențele tendenționismului, reprezintă punctul de frontieră al unei epoci literare, în care artistul s-a emancipat, prin individualitatea lui, de atmosfera elementelor gregare."

POMPII.IU COKSTANTINESCU
Viața literară, I, nr. 15,
29 mai 1926[1]

„Fiu al unui erou al *Memorandului*, Apostol Bologa e tot din plămada sufletească a lui David Pop: potolit, timid și, de copil, copleșit de viziuni religioase, el se reculege mai tîrziu, declarînd că «de mult nu mai crede în Dumnezeu și prin urmare nu-și poate alege o carieră bazată pe înșelăciune», ceea ce aduce o oarecare ruptură de ai săi și obținerea unei burse de stat într-un «colegiu studențesc» din Budapesta. De la această dată mentalitatea lui Bologa se dezvoltă în cadre unguresti; el vorbește de «datorie», de «patrie», de «ordine», de «realități», și se logodește cu domnișoara Marta, fiica avocatului Domșa, de la dînsul, din Parva. Războiul izbucnește și, după oarecare șovăire, iată-1 pe Apostolul nostru, deși scvttit ca fiu de văduvă, mai din convingere, mai pentru a fi pe placul Martei, care vedea în fiecare ofițer «un erou», că se înscrie voluntar; urmează școala de artilerie și, trimis pe front, e rănit de două ori, decorat de trei ori și înaintat locotenent; ajunge să creadă că «războiul e adevăratul izvor de viață» și, fiind într-o curte marțială, condamnă la moarte pe locotenentul ceh Svoboda, pentru încercare de dezertare. Ia parte cu zel la spînzurare, dar, în fața grozăviei, zelul i se moaie și deodată «simte că flacăra din cehii condamnatului i se prelinge în inimă ca o imputare dureroasă». Ceva se năruie în el; ajuns acasă, în zadar conștiința îi spune că și-a făcut datoria căci «ochii omului de sub ștreang» îl urmăresc și-i risipesc argumentele; cîntecul «de la noi» al ordonanței Petre îi aduce și el imagini din sat și amintirile de vrednicie națională a familiei sale. Acesta e punctul de plecare al conversiunii sufletești a lui Apostol; s-ar putea spune că e neînsemnat, dar toate începuturile sunt neînsemnate; la conversiune ajută și atitudinea și vorbele căpitanului ceh Klapka. Scăpat și dînsul de la spînzurătoare, el îi povestește de «pădurea spînzuraților» de pe frontul italian, în care de toți copacii atîrnă cîte un ceh... Ca și la David Pop, problema sufletească a lui Bologa

[1] Cf. Pcmpiliu Constantinescu, *Scrieri, A*, Ed. Minerva, 1970.

se accentuează la vestea că divizia lui va trece pe frontul românesc; cerînd să fie mutat în altă parte, e refuzat, plănuieşte o dezertare, dar, în urma unui neaşteptat atac rusesc, se alege cu o nouă rană, se vindecă, deşi e mereu obsedat de ideea dezertării. Plecat în coavalescenţă acasă, strică logodna cu Marta, prietenă a ofiţerilor unguri, se lasă invadat de o criză de misticism şi are «nevoie să îmbrăţişeze lumea întreagă, să plîngă de bucurie şi să împartă lacrimile cu toţi oamenii, simţind în sufletul său pe Dumnezeu, precum sufletul său se simţea în Dumnezeu». Tot ce urmează, toate acţiunile lui Bologa nu mai pleacă de acum înainte dintr-un fundament raţional, dintr-o deliberaţie conştientă, nici măcar dintr-o reacţiune patriotică, ci dintr-un substrat inconştient, dintr-o obsesie religioasă şi umanitară, dintr-o dorinţă de «iubire» şi de eliberare. în categoria acestor fapte, iraţionale, ce ies din logica normală a desfăşurării lucrurilor, e şi epizodul Ilonei, admirabil, de altfel, în sine... Găzduit în casa groparului ungur Vidor, din satul Lunca, unde se afla cu o coloană de muniţie, Bologa se îndrăgosteşte de fata lui, Ilona, şi, după ce o posedă, merge la popa român din sat de-i logodeşte, deşi nimic nu cerea o astfel de soluţie, în contradicţie cu criza lui de conştiinţă patriotică şi cu obsesia de a se «elibera» prin dezertare. Logodnica şi criza lui senzuală nu-1 abat, de altfel, nici din mania religioasă, şi nici din planurile lui de a trece peste front, deşi idila nu e întîmplătoare, ci-1 răscoleşte adînc. «în mintea lui se strîuseseră toate gîndurile, care nu priveau pe Ilona, precum inima şi toată fiinţa lui numai pe ea o momeau în fiece clipă cu o patimă desperată.» Un ordin urgent îl cheamă la cartierul diviziei; în drum, din fuga automobilului, într-o pădurice, ca în pădurea spînzuraţilor, de care-i povestise odinioară Klapka, şapte români ardeleni spînzuraţi ca spioni se clatină de ramurile copacilor, în care Apostol vede «acelaşi om spînzurat de nenumărate ori, ca o protestare nesfîrşită», şi la care i se pare că zăreşte privirea lui Svoboda, cehul condamnat odinioară de dînsul. La Făget e invitat să ţie locul unui ofiţer bolnav de la Curtea marţială, ce avea să judece pe 12 ardeleni. Oricît se zbate Apostol, e zadarnic. Se întoarce deci acasă ca într-o hipnoză; voieşte să-i spună totul Ilonei; ea, ghicindu-i instinctiv gîndurile, se oferă singură să-1 conducă peste linii ; el îi făgăduieşte că o va lua dar pleacă, orbeşte, nu pentru a scăpa ci pentru a se jertfi şi a fi prins. Totul se petrece fără prezenţa lui efectivă, fără voinţa lui de a se apăra, şoptind mereu ca într-un extaz «Dumnezeu»: şi e, fireşte, condamnat şi spînzurat...

Aceasta e *Pădurea spînzuraţilor,* cel mai bvin roman psihologic român,[1] în sensul studierii evolutive a unui singur caz de conştiinţă, studiu metodic alimentat de fapte precise şi de incidente şi împins dincolo de ţesătura logică în adîncurile inconştientului. în nici un moment Bologa nu devine un «naţionalist» militant, nu vorbeşte

[1] în *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937,* E.L. va corecta: „Unul din cele mai bune romane psihologice române" (p. 241) ; între timp (1928 — 1938) apăruseră şi alte opere reprezentative, aparţinînd H->rteusiei Papadat-Bengescu, lui Camil Petrescu, Oib Mihfiescu ş.a.

de «patriotism» sau de România mare; cazul lui de conştiinţă se zbate mai mult în cadrul unei incompatibilităţi morale şi omeneşti. Epizodul Ilonei, cel mai patetic, de altfel, din tot romanul, complică, negreşit, mersul liniar al dramei sufleteşti, dar tocmai din această complicaţie vedem fuga scriitorului de procedeul mecanic şi simplificator şi nevoia lui de creator obiectiv de a se împlînta în realitatea totdeauna complicată şi nu fără contradicţie. Misticismul eroului poate fi, de asemeni, discutat şi, mai mult decît un efect convenit al războiului, poate fi privit ca o influenţă a literaturii ruseşti; oricum, scriitorul a ştiut să-i dea rădăcini adînci în copilăria eroului şi să strămute întreaga problemă a conversiunii lui Bologa în planul unor forţe obscure şi profunde, care lucrează mai puternic decît conceptele abstracte ale «patriei» sau ale «naţionalismului». Războiul, despre a cărui lipsă de influenţă reală asupra literaturii noastre s-a scris atît, în afară de admirabilul *Balaur* al d-nei Hortensia Papadat-Bengescu, în care realitatea se transfigurează încă liric prin violenţa emoţiei, ne-a dat şi această solidă *Pădurea spînzuraţilor,* de blocuri granitice, învăluit în sulul cenuşiu încă al unui început de zi."

E. I.OVINESCU
Istoria literaturii române contemporane,
1928

„Cu *Pădurea spînzuraţilor* făcui o experienţă vrednică de amintit. Eram la întîile mele exerciţii de reportaj literar şi mă pregăteam să povestesc întîmplarea. începusem cartea sub auspicii fericite. Impresionanta scenă a spînzurătorii, cu care se deschidea romanul, prognostica o dramă sumbră. Venea apoi un interminabil istoric al eroului. Apostol Bologa, cu îndoielile lui religioase, cu incertitudinile sufleteşti ale unei firi meditative. Entuziasmul zăbovea. însă de la o vreme romanul îşi luă zborul, Apostol Bologa sîngera sufleteşte pe fronturile pe care lupta, alternativa dezertării în România îl tenta şi cu tot episodul idilic al iubirii cu Ilonca, fata groparului, sau tocmai de aceea, drama începu să se desfăşoare vertiginos, halucinant, grandios. Nu mai era un om al cărui suflet, scăpat din hăţurile voinţei, se prăbuşeşte în prăpastie, era o forţă elementară, condusă de forţe elementare, dezagregare sufletească în genul spectacolelor cosmice, o dureroasă şi contagioasă tragedie dictată de inexorabile legi supreme. Cînd eroul e prins, în încercarea de a trece graniţa, ai o tresărire dureroasă, dar liniştea şi absenţa cu care suportă întreaga desfăşurare a evenimentelor şi judecata şi spînzurătoarea, îţi încleştează inima şi păstrezi în suflet, multă vreme, o acută durere fizică. Era tîrziu, în noapte, cînd terminasem cartea şi am luat să citesc ce se scrisese despre dînsa.

N-am fost mulţumit. Nu găsisem accente entuziaste, calde, la înălţimea operei. Aveam să le scriu eu? De bunăseamă nu. Era o sarcină peste puterile mele, dar trebuia să mă războiesc.

Din nefericire revista la care uceniceam îşi înceta apariţia. Mă consolai la giudul că gloria acestui romancier născut n-are nevoie de corul admiratorilor lirici."

PERPESSICIUS
Menţiuni critice, seria I-a,
192b.[1]

„Liviu Rebreanu e ţăranul epic, poate adevăratul ţăran, cel care a creat haiducii şi baladele, ţăranul care-şi mistuie în el durerea şi slăbiciunile dulci ale inimii şi care se arată întreg numai în ura lui faţă de subtilităţile perverse şi jucăuşe ca focul morţilor, ale civilizaţiei orăşeneşti sau în faţa vecinului căruia îi pune mîna în beregată pe-nserat, la strîmtoare, pentru o fată sau un jugăr de pămînt.

Acest temperament s-a mărturisit pentru întîia oară şi definitiv în literatura română în romanul *Ion.* Ce se va mai face de-aci încolo pe acest tărîm literar nu ştim. Dar ni se rupe inima de mila urmaşilor, ţărănişti literari epici, care vor fi pururea siliţi să suporte drept unitate de măsură pe acest înaintaş de proporţie geologică!

Cu oarecare uimire am aflat şi aflăm de cîte ori facem asemenea cercetări că o seamă de cititori, oameni de carte, artişti şi scriitori, nu pot citi mai mult de 30 de pagini din romanele lui Rebreanu ; ei aruncă apoi cartea şi blestemă pe cititorii imbecili care dau autorului, azi, bani şi glorie. E drept că nici noi n-am citit vreodată cărţile d-lui Rebreanu cu dezinvoltura şi plăcerea cu care mănînci un cataif. E un secret, secretul operelor d-lui Rebreanu. Cînd vom da de cheia acestui secret, va fi mai uşor gustat şi înţeles: d. Rebreanu are talent de la 150 de pagini în sus; numai cine a trecut de acest hop simte că se află într-o lume proprie, cu forţa, oamenii şi lucrurile ei. Cititorul de soi e de obicei un om grăbit, pornit să guste lumea cît mai concentrat şi mai rapid. Omul rural nici nu mestecă, nici nu se lasă mestecat atît de iute. *Pădurea spînzuraţilor* e, în această privinţă, caracteristică: romanul trăieşte cu adevărat exact de la jumătatea cărţii înainte."

F. ADERCA
Mărturia unei generaţii,
1929

„Rebreanu a povestit mi se pare că *Ion* a fost scris şi era gata încă înainte de război. Bine că n-a apărut atunci! Chiar dacă nici un om cu minte n-ar putea stărui că, fără el, ceea ce i-a urmat ca la o chemare, nu s-ar fi întîmplat sau ar fi fost altfel, noi ştim în tot cazul ce a fost. Rareori carte a apărut la timp mai potrivit şi a stîrnit mai multă luare aminte. Ardealul, cu însuşirile lui mai liniştite şi mai pietroase, ne acoperea cu încă un val de daruri. Rebreanu a deschis atunci fără să ştie, poarta spre roman celor cel puţin 39 de colegi, cari i-au călcat în urme minunaţi de ce cale li se arăta înainte de un om care nu păruse, după experienţa de la

[1] V. şi *înflorirea romanului* (1 mai 1925); *Romanul de război,* publicate în acelaşi tom. De reţinut că volumul poartă dedicaţia: „Eui I.iviu Rebreanu — Romancierul şi camaradul, excepţional — Omagiu afectuos. Perpessicius".

Convorbiri critice, că mai are ceva de spus. Au venit apoi, într-o încercare de înnoire şi de adîncire, care a fost a doua uimire a fenomenului Rebreanu: *-Pădurea spînzuraţilor,* roman din război, nu de război, cu cea mai zguduitoare zugrăvire a echivocului naţional austro-ungar şi a sufletului românesc transilvănean încadrat în el".

Boabe de grîu, IV, nr. 3,
Romanul românesc,
martie 1933
(Revistă conduşi de EMAXOII, BUCUŢA)

„Din tragedia războiului, d. Rebreanu culege momente pe care izbuteşte să le adîncească, şi forma venea de la sine să acopere observaţia justă şi dureroasă. Aşa, la 1920, în *Iţic Ştrul, dezertor,* povestea zguduitoare a bietului evreu pe care e pus a-l duce la moarte românul care a trăit lîngă dînsul şi s-a ajutat cu dînsul, dar e împins la duşman ca *să fie* dezartor şi, *nevrînă* să fie, se spînzură. Dar din aceeaşi stare de spirit adînc mişcătoare va răsări noul şi puternicul roman *Pădurea spînzuraţilor.* Deşi alcătuită din bucăţi, fiecare interesantă pentru dînsa, tragedia ostaşului român supt steag duşman •care începe cu un spectacol sumbru de spînzurătoare şi se mîntuie cu însăşi jertfirea în aceeaşi spînzurătoare a chinuitului erou, zguduie. Şi peste tot,-pînă în scena finală, e o atmosferă de cugetare religioasă, de responsabilitate umană, de religiozitate care sfinţeşte."

N. IORGA
Istoria literaturii româneşti contemporane, II,
1934

„La interval de doi ani de la publicarea lui *Io7t,* apare *Pădurea spînzuraţilor* (în librăria edit. Cartea românească, ed. VI). Cartea se bucură astăzi de o faimă egală cu precedenta. îşi fac diptic în opera d-lui Rebreanu. Una este epopeea vieţii rurale, cealaltă a războiului, răsfrînt în conştiinţa ardeleanului Apostol Bologa. în *Istoria literaturii române contemporane,* d. E. Lovinescu socoteşte *Pădurea spînzuraţilor* «cel mai bun roman psihologic român». Prin această apreciere, d-sa este de acord cu restul criticei care pune cartea «în acelaşi plan cu *Ion*». De vreme ce cartea -este bine cunoscută, atingînd un tiraj de 30—34.000 de exemplare, conţinutul ei nu se mai cuvine reîmprospătat. Fără îndoială, la data apariţiei, *Pădurea spînzuraţilor* revoluţionează romanul nostru analitic, prin studierea migăloasă a psihologiei individuale. Carte masivă, laborioasă, *Pădurea spînzuraţilor* este în 1922, primul studiu moral care se impune atenţiei publice din cîmpul epicei noastre. Astăzi însă, analiza ei psihologică ni se pare oarecum primară. Nimeni nu ar mai scrie «îi *clocotea* inima şi creierii îl *usturau*» (pag. 73). Aceste stări de sensibilitate îşi găsesc procedee de introspecţie mai evoluate. «Inima» nu mai este compartimentată în «cămăruţe» (pag. 142). Descumpănirea conştiinţei nu se mai poate descrie în acest fel: «Mii de frînturi de gînduri scînteiau în aceeaşi secundă...» (pag. 164), sau pe tipicul compartimentării de mai sus: «în vremea aceasta însă, *în altă parte a creierului,* îi fierbea întrebarea...» (pag. 219).

în treisprezece ani de dezvoltare a romanului nostru analitic, printr-un proces intern al genului, precum şi prin împnmîntenirea

celor mai înaintate metode psihologice pînă la Proust şi Joyce, sondajul moral în adîncime, descompune turburările morale cu o altă luciditate. însăşi generaţia mai tînără de romancieri, educată în hotarele producţiei autohtone la şcoala d-nei Hortensia Papadat-Bengescu şi a d-lui Camil Petrescu, a depăşit stadiul psihologic reprezentat de d. Liviu Rebreanu, care îşi are locul lui istoric. Aşadar *Pădurea spînzuraţilor* rămîne doar ca un punct de reper în evoluţia speciei, fără să-şi păstreze actualitatea. Din această perspectivă, nu putem accepta judecata mai veche a criticei sau consensul opiniei literare mai largi, care pune pe acelaşi plan cele două romane. în timp ce *Ion* este o carte care nu îmbătrîneşte, *Pădurea spînzuraţilor* îşi pierde o parte din semnificaţia psihologică, fără însă a suferi o condamnare capitală. Tipică sub raportul cazului Bologa, reprezentativ pentru o generaţie întreagă de luptători ardeleni în armata austro-ungară, şi considerabilă în evoluţia genului, *Pădurea spînzuraţilor* îşi rezervă un paragraf special în istoria literară."

ŞERBAN CIOCULESCU
Revista Fundaţiilor, III, nr. 1,
februarie 1936

„Psihologia sufletului mediocru, combătut de două atitudini impuse din afară, a dat *Pădurea spînzuraţilor,* roman care ar fi putut să fie politic şi din instinct creator a rămas un roman de analiză. Problema fusese schiţată, şi nu fără vigoare, în *Catastrofa.* Acolo un ardelean mediocru, un David Pop, se constată mobilizat ca ofiţer în armata austriacă. Incapabil de reacţiuni proprii, el luptă în serviciu comandat, într-o absenţă aproape totală de gîndire politică. Apoi deodată se pomeneşte pe frontul român, pus în dureroasa situaţie de a omorî consîngeni. Omul care luptase fără ideal pe alte fronturi e prea sărac sufleteşte pentru a-şi determina unul repede. Pînă ce mintea lui greoaie să aducă lumină în acest conflict dramatic, el se trezeşte trăgînd cu mitraliera în fraţii săi, spre indignarea adversarului care, deşi plutonier, nu suferă de oscilaţiune politică:

«— Ne omorîşi cinci ceasuri cu mitraliera şi acuma mai zici că eşti frate?... Grijania şi anafura ta de cîine! »

La Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraţilor* inteligenţa e mai vie, voinţa însă rămîne inferioară. Cîtă vreme Bologa, ofiţer şi el, nu are români înainte, el este nu numai un corect soldat, ci un viteaz austriac. Lealitatea lui e onorabilă în sfera îngustă a serviciului, în aceea a conştiinţei e o deficienţă. El ar trebui să fie sau patriot austro-ungar, decis, chiar şi spre oroarea românilor, sau un franc trădător, martir pentru români, deşi canalie pentru imperiali. Lealitatea lui e o obstinaţie, semnul unei conştiinţe turburi. Abia cînd Bologa e trimis pe un front cu adversari români sufletul lui se înspăimîntă. El solicită doar mutarea pe alt front, ca să eludeze conflictul. Neobţinînd-o, se gîndeşte să dezerteze. Dar dezerţiuuea e pregătită atît de rău încît Bologa e prins şi spînzurat. El primeşte osînda cu voluptate, ca o izbăvire de o problemă pe care n-a putut-o rezolva. Contradicţia sufletească a lui Bologa se vădeşte şi în alt domeniu. El rupe logodna cu romînca Marta, fiindcă a auzit-o vorbind ungureşte cu un ofiţer, dar el însuşi se logodeşte puţin înainte de moarte cu o tînără ţărancă maghiară. Cazul lui Bologa e al tuturor naţionalităţilor care luptă în tabăra austro-ungară. Cehi, români etc. se războiesc fără să ştie pentru ce, fără însufleţire patriotică, dar şi fără speranţe naţionale. Ei sînt bieţi oameni comuni nedecişi. Publicat înaintea prăbuşirii imperiului austro-ungar, acest roman prin gravitatea şi melancolia lui, ar fi putut deveni un soi de *Le mie prigioni.* Acum el este un roman psihologic, monografia incertitudinii chinuitoare în afară de orice consideraţii politice. Autorul a avut grijă să dea lui Bologa o ereditate complexă, o copilărie cu crize mistice, care să predispună la neurastenia oscilaţiei. Niciodată cuvintele «patrie», «naţie română» şi alte clişee politice nu vin în gura lui Bologa. Limbajul lui e de un misticism profetic, cu o puternică sentenţiozitate ibseniană, ceea ce dă cazului său o şi mai ceţoasă obscuritate cazuistică".

„Cînd Liviu Rebreanu trece la romanul orăşenesc, el eludează pe cît se poate înfăţişarea de indivizi şi se refugiază în monografia unei pasiuni, a unei porniri, adică în romanul psihologic, conştient sau nu de lipsa putinţei de a intui persoane. *Ciuleandra* e un astfel de roman analitic. Din nefericire materia scapă experienţei autorului. Bologa e în fond Liviu Rebreanu, adică ardeleanul la răscruce de dinainte de război. Incertitudinea lui Bologa e şi a lui Herdelea şi a lui Titus, a deputatului Grofşoru însuşi."[1]

G. CALINESCU,
Litiu Rebreanu (studiu critic)
1939

„în opera de romancier a d-lui Liviu Rebreanu deosebim, alături de cîteva romane de prim ordin, mai multe altele de al doilea plan. Acestea sunt *Adam şi Eva, Ciuleandra, Crăişorul, Jar,* după unii chiar *Pădurea spînzuraţilor* şi *Gorila,* la care s-a mai adăogat de curînd *Amîndoi.* Punctul de vedere, care impune această grupare de opere secundare, este desigur îndreptăţit. Nici un mare autor n-a lucrat vreodată în aceeaşi intensitate de lumină; tabloul creaţiilor oricui are nevoie, pentru a fi tablou, de zona de umbră în care distingem la d. Rebreanu romanele numite mai sus, precum şi de zona puternic luminată în care se află, la autorul nostru cel puţin *Ion* şi *Răscoala.*

în legătură cu acest fel de a-i privi opera de romancier, numai *Pădurea spînzuraţilor* şi *Gorila* ar mai putea da loc la vreo discuţie; căci unul este, în cadrul literaturii noastre, primul roman psihologic de adîncime, iar al doilea încheie un ciclu, de care nu-l putem despărţi.

Cazul lui Apostol Bologa, feciorul unui cunoscut naţionalist ardelean, este, după cum se ştie, un caz de obsesie. împins la eroismul militar de iubirea pentru o fată, cu care se logodise în ajunul războiului mondial, dar purtat mai cu seamă la acelaşi eroism de superstructura morală, pe care o dobîndise prin educaţie în şcolile ungureşti,

[1] Cu excepţia cîtorva cuvinte corectate ulterior, fragmentele citate figurează şi iu *Istoria literaturii române, de la origini pînă in prezent,* 1941.

se distinge pe front, fiind de mai multe ori rănit şi decorat, pînă ce, ca membru de încredere al unei curţi marţiale, condamnă la spînzurare pe cehul Svoboda. Scena spînzurării este începutul obsesiei. De la un ofiţer tot ceh, mai aude că pe frontul italian s-ar fi aflînd o întreagă «pădure» de spînzuraţi, ceea ce îl cutremură de groază, prăbuşindu-1 sub vedenia spînzurării lui Svoboda multiplicată la infinit. Nemaivorbind de dezvoltările subconştiente pe care le ia în, sufletul său chibzuiala în jurul vinovăţiei problematice a celor spînzuraţi, dezvoltări care sfîrşesc prin a-l face pe el însuşi să dezerteze la românii cu care fusese adus a lupta, să fie prins şi spînzurat întocmai ca neuitatul Svoboda, în Apostol Bologa surprindem toate fazele de îmbolnăvire ale sufletului printr-o imagine, privim mecanica independentă a psihologiei obsesiilor.

Prin acest proces latent de deviaţie morală, *Pădurea spînzuraţilor* este cap de serie în literatura noastră. Cu toate deosebirile ce nu pot fi scăpate din vedere, atît Gib. Mihăescu în obsesia erotică din *Rusoaica* şi *Donna Alba* cît şi d. Cezar Petrescu în obsesia colectivă a unui sat întreg (mai mult halucinaţie sau viziune) din *Comoara regelui Dromichet* au lucrat în aceeaşi direcţie psihologică a celei mai simple dintre devierile sufletului omenesc.'De aceea, fără a mai lua în seamă valoarea de creaţie a tipurilor cîte se mişcă în acest roman şi dintre care Ilona e sortită unei vieţi neîntrerupte în mintea cititorilor, fără a mai stărui asupra cadrului verist din satele Parva si Lunca şi asupra unei întregi serii de amănunte ale observaţiei epice. *Pădurea spînzuraţilor* nu poate fi aşezat la un loc cu romanele d-lui Rebreanu din grupa a doua".

„Atît se deosebesc între ele, ca mediu social, ca interes anecdotic, ca tehnică şi construcţie, romanele d-lui Liviu Rebreanu, încît s-ar zice că întreaga sa carieră de scriitor este o mare şi continuă prinsoare de a nu se repeta. Această sforţare la noutatea temelor, a procedeelor şi a lumii, ce-şi propune să ne înfăţişeze de fiecare dată, se remarcă mai ales îu romanele de al doilea plan şi din ea rezultă aspectul felurit pînă la eterogen al totalului creaţiei sale. Variaţia — iată valoarea de sumă prin care operele minore de mai sus îşi remunerează în grup slăbiciunile particulare. Şi acest cîştig, obţinut din privirea laolaltă a romanelor din umbră, echivalează estet'iceşte cu un mare roman izbutit; pentru că mai întîi plăcerea mijlocită de aspectul variat este de natura aceleia pe care ne-o dă contemplarea vieţii înseşi, iar apoi pentru că felurimea operelor ne conduce în aceeaşi structură intimă de autor, din care au ieşit şi romanele de primul ordin.

Variaţia însemnînd vioiciune, adaptare şi dezadaptare lesnicioasă, dacă nu instantanee, de la o formulă de roman la alta, ni s-ar fi părut chiar nefirească lîngă impresia de aparat greu de pus în mişcare, pe care o face creatorul nostru; şi totuşi, după cît s-a putut vedea, ea nu există pentru aceasta mai puţin.

întrebarea este însă, ca să pătrundem pînă la izvorul acestui fel al disponibilităţii artistice, cum se face că romancierul atît de caracterizat, care este d. Liviu Rebreanu, se poate totuşi manifesta liber faţă de fiecare operă anterioară şi deci faţă de sine? Răspunsul se află în structura obiectivă a scriitorului.

Se înţelege că e un răspuns vag; şi de aceea ne şi grăbim să distingem două feluri de obiectivitate. Sunt romancieri, la cari observăm *obiectivitatea-metodă,* ca Dostoevski şi Stendhal: eroii lor, fia Rodion Raskolnikof, fie mai necunoscutul Foma Fomici Opişkin — ai scriitorului rus, fie Julien Sorel, fie Lucien Leuwen — ai scriitorului francez, aceşti eroi, fiind creaţi din aceeaşi experienţă intimă de autori, sunt reductibili în cele din urmă la cîte un singur tip: tipul dostoievskian şi tipul stendhalian.

Personajele lui Tolstoi, de exemplu, nu pot însă deveni fungibile între ele, oricum le-am privi, şi nici ale lui Balzac (un «erou balzacian», ca personaj-sumă, nici vorbă că există, dar trăsăturile lui sunt sociale, sunt ale societăţii pe care o ilustrează şi nu ale scriitorului). Tolstoi şi Balzac au fire de observatori exclusiv externi. Ei opun, obiectivităţii-metodă, *obiectivitatea-nalură,* care se recunoaşte după lipsa de preferinţă a materialului omenesc observat, ceea ce a produs felurimea lumii şi a formulelor operei lor.

D. Liviu Rebreanu face parte din categoria acestor creatori, cărora obiectivitatea-natură, acest mod al personalităţii, le pune la dispoziţie cele mai variate formule narative."

VLADIJIIR STREINU
Revista Fundaţiilor, VII, nr. 5, mai 1940

„Un singur fapt îl putea salva pe Bologa: dragostea sa pasionată pentru tînăra unguroaică Ilona. Criza sentimentală şi sensuală prin care trece eroul nostru devine, la un moment dat, foarte accentuată. Ea pare că readuce în sufletul său obosit nu numai speranţa, ci şi dragostea de viaţă. Bologa este pe punctul de a reînvia spiritualiceşte. Iubirea este o forţă nouă care tinde să învingă sau, ce! puţin, să înăbuşe vechea obsesie. Sub farmecul ispititor al tinerei unguroaice, Bologa trăieşte o epocă fericită. în atmosfera sumbră şi tragică a romanului, episodul acesta idilic apare ca o oază de lumină şi bucurie. Prin el Rebreanu a încercat să provoace o diversiune în sufletul întristat al eroului său. Obsesia erotică ar fi putut deriva şi înlocui obsesia morţii. Dar cea din urmă e mai puternică".

„Nimic nu-1 mai poate reţine de la planul său. Va merge decis spre moarte, căci numai aceasta îl poate elibera de dominaţia despotică a obsesiei sale. Conştiinţa sa e complet năruită. Din acest moment vor lucra asupra sa numai forţele obscure ale inconştientului.

Cum observăm, cazul de conştiinţă al lui Bologa este un caz tipic freudian. Un sentiment puternic domină sufletul eroului nostru; el este refulat în substratul primar al inconştientului, de unde nu poate ieşi decît sub forma unei nevroze. Bologa nu merge la moarte în urma' unui proces de deliberare raţională. El este împins aci de declanşarea forţelor frenetice ale inconştientului.

Freudismul operei lui Rebreanu nu are nimic artificial, nimic tendenţios. Este un freudism natural, dacă ne putem exprima astfel. Romancierul nostru face o onorabilă excepţie de la exagerările atîtor

romancieri şi dramaturgi, cari — după o lectură superficială a unui tratat de psihanaliză — au construit în mod hibrid o operă, în care au aplicat un capitol din cartea celebrului medic vienez. Rebreanu a scris o operă viguroasă, obiectivă, condus numai de intuiţia profundă a talentului său. *Pădurea spînzuraţilor* nu e produsul unei reţete, ci al unei veritabile spontaneităţi creatoare. De Ia teoriile freudiene, Rebreanu poate că a dobîndit o sugestie iniţială; restul îi aparţine exclusiv. El a studiat sufletul eroului său cu fineţa şi precizia unui maestru adevărat."[1]

]). PAUI^IAN şi EM. CO.NSTANTINESCU
Convorbiri literare, EXXIII, nr. 5,
mai 1940

„Senzaţia organică ocupă un mare loc în toate romanele lui Rebreanu, în care viziunea naturalistă a omului reţine în primul rînd aspectul lui animalic. Sudoarea, setea, frigul, zecile de fiori care zgîlţîie trupul omului, toate acompaniamentele organice ale emoţiilor, reapar în nenumăratele descrieri pe care scriitorul le doreşte puternice, directe, zguduitoare. Inima lui Ion «îi bătea coastele ca un ciocan înfierbîntat» (I, p. 33). Cînd Vasile Baciu primeşte ştirea ruşinii abătute asupra fetei iui, «simţi ca şi cînd l-ar fi trăsnit cu o măciucă în creştetul capului» (I, p. 222). în *Pădurea spînzuraţilor* (1922), cînd Bologa zăreşte spînzurătoarea pregătită pentru locotenentul Svoboda, simte că «gîtul îi era uscat şi amar, iar inima i se frămînta într-o emoţie aproape dureroasă» (p. 21). Iar cînd află. că regimentul lui urmează să treacă pe frontul românesc, i se păru că «i s-ar fi înfipt în beregată o gheară înăbuşindu-i glasul» (p. 74). Căutînd locul de trecere către liniile duşmane, rătăcind prin noapte, Bologa «se opri să se odihnească un minut şi să-şi mai şteargă năduşeala pe gît şi pe faţă» (p. 268). Iar cînd este în cele din urmă prins, «se simţi deodată atît de ostenit, că gîndurile toate i se ostoiră într-o nesfîrşit de chinuitoare dorinţă de odihnă. îi ardea cerul gurii de sete şi iar asuda cumplit» (p. 276). Caragiale este, după cum am văzut, primul scriitor român care întrebuinţează notaţia organică cu scopul de a da o viaţă intensă descrierilor sale. Rebreanu regăseşte procedeul şi-i dă o întrebuinţare cu mult mai întinsă. Realismul este pentru el formula literaturii ***tari,*** răscolitoare.

în aplicarea aceleiaşi tendinţe, devine Rebreanu un analist al stărilor de subconştienţă, al învălmăşelilor de gînduri, al obsesiilor tiranice. *Pădurea spînzuraţilor* este construită în întregime pe schema unei obsesii, dirijînd destinul eroului din adîncimile subconştientului. Cînd tînărul locotenent ardelean Apostol Bologa asistă la scena spînzurării cehului Svoboda, la a cărui condamnare luase el însuşi parte, «el se făcu roşu de Iuare-aminte şi privirea i se lipise pe faţa condamnatului». Urmează obişnuita notaţie organică: «îşi auzea bătăile inimii, ca nişte ciocane, şi casca îi strîngea ţeasta ca şi cînd i-ar fi fost mult prea strimtă şi îndesată cu sila». Deodată se instalează obsesia care de-aci înainte îi va determina soarta: «O mirare neînţeleasă îi clocotea în creieri căci, în vreme ce pretorul înşira crimele şi hîrtia îi tremura între degete, obrajii sublocotenentului de sub ştreang se umplură de viaţă, iar în ochii lui rotunzi se aprinse o strălucire mîndră, învăpăiată, care parcă pătrundea pînă în lumea cealaltă... Pe Bologa, la început, privirea aceasta îl înfricoşa şi îl întărită Mai pe urmă însă simţi limpede că flacăra din ochii condamnatului i se prelinge în inimă ca o imputare dureroasă... » (p. 22 — 23). Imputarea dureroasă se îndrepta împotriva laşei acceptări a unui destin care, punîndu-1 în rîndul duşmanilor neamului său, îl făcuse acum şi călăul celor de-o seamă cu dînsul. Privirea martirului Svoboda i se luminează încă o dată: «în ochi, lucirea stranie, arzătoare, pîlpîia mai puternic, cu tremurări grăbite, din ce în ce mai albă...» Amintirea lui Svoboda va deveni de-aci înainte forţa călăuzitoare a propriei vieţi, pînă în clipa deznodămîntului deopotrivă cu acela care îi înfipsese în inimă imputarea dureroasă a privirilor stranii. Cînd, mai tîrziu, tînărul ofiţer săvîrşeşte o ispravă militară de laudă, distrugerea unui reflector, în lumina pe care o stinsese i se pare a fi văzut o strălucire la fel cu a executatului, altădată. Fapta vrednică de laudă îi dădea dreptul să ceară îndrumarea lui către un alt front decît acela pe care urma să lupte împotriva românilor: «Atunci de ce nu se bucură cum s-a bucurat cînd i-a venit ideea să zdrobească reflectorul?... în loc de răspuns, în suflet îi răsări deodată lumina albă pe care o gîtuise adineaori, strălucind ca un far într-o depărtare imensă. Şi strălucirea i se părea cînd ca privirea lui Svoboda sub ştreang, cînd ca vedenia pe care a avut-o în copilărie, la biserică, în faţa altarului, sfîrşind rugăciunea către Dumnezeu...» (p. 88). Cînd trece o dată prin crîngul în care atîrnau cei şapte spînzuraţi ai stăpînirii maghiare, prefigurînd sfîrşitul pe care şi-I pregătea singur, Bologa primeşte încă o dată în cugetu-i înspăimîntat amintirea lui Svoboda şi a ochilor lui: «îndată ce rămase singur, în faţa lui Apostol începu iarăşi să răsară pădurea spînzuraţilor... Dar acuma părea că toţi sînt la fel, şi în privirea tuturor străluceşte aceeaşi însufleţire stranie, ademenitoare ca şi focul din ochii oamenilor care pornesc la asalt... Apostol se cutremură. Acelaşi om, spînzurat de nenumărate ori, ca o protestare nesfîrşită... Şi deodată îşi zise: E Svoboda... privirea lui...» (p. 254). Cînd, în sfîrşit, împlinirile se apropie şi Apostol Bologa, prins în momentul cînd se pregătea să dezerteze la inamic, ca cehul Svoboda altădată, este condus către judecătorii lui, el explică însoţitorului său, în zgomotul asurzitor al căruţei: «Vorbeai adineaori despre anume cazuri de dezertare... Ei, camarade, eşti încă tînăr şi... Ştii că eu azi la nouă trebuia să fiu la Curtea Marţială... ca judecător, fireşte... Nu-i ridicol acuma?... Am mai fost o dată în Curtea Marţială... cu un caz foarte interesant...

[1] Articolul din care cităm se intitulează *Studiul literar al unei obsesiuni. „Pădurea spînzuraţilor" de Liviu Rebreanu.* Fragmente întregi Ie întîlniin ca atare şi în *Liviu Rebreanu —studiu literar,* de I. Ichim (menţionată în toate bibliografiile critice consacrate romancierului), apărut, în acelaşi an (1940) la Galaţi. „Simetriile" stupefiază: iată cum arată începutul primului citat de mai sus în versiunea lui Ichim: „Un singur fapt îl putea salva pe Bologa de obsesia care îl stăpînea: dragostea. De aceea el o caută şi o găseşte, la tînără şi pasionata Ilona, fiica groparului Vidor. Criza sentimentală şi sensuală prin care trece eroul nostru devine la un moment dat foarte accentuată. Ea pare că readuce..." ş.a.m.d.

Un sublocotenent ceh, unul Svoboda... N-ai priceput?... Svoboda, ceh, spînzurat...» (p. 287). Amintirea obsesivă a cehului, pătrunsă în cugetul lui Bologa ca o remuşcare şi proiectată de-atunci ca o întrupare a propriilor lui conflicte interioare, era acum gata să-şi doboare victima. Subconştientul îşi terminase lucrarea lui. Nenumărate sînt analizele de stări obsesive în *Pădurea spînzuraţilor.* întinzîndu-se o dată să doarmă, Apostol Bologa simţi cum «mii de frînturi de gînduri scînteiau în aceeaşi secundă, se ciocneau, se amestecau, se înlănţuiau. Şi printre ele, ca un bondar roşu, bîzîia de ici-colo, cînd mai tare, cînd îu şoaptă şi mereu sub forme noi, obsesia că, în noaptea aceasta, trebuie să sfîrşească, negreşit...» (p. 152). Rebreanu întrebuinţează el însuşi termenul: *obsesie.* Altă dată, după despărţirea de Ilona, neliniştea internă îi vîntură gîndurile şi-1 prigoneşte cu întrebări fără răspuns: «Gîndurile lui însă alergau cînd înainte, cînd înapoi, fără astîtnpăr, ca un cîrd de păsări rătăcite. Oare de ce-1 cheamă generalul? Poate că reclamaţia lui Pălăgieşu... dar tocmai acuma?... Şi Ilona, cum a rămas în poartă... parcă şi-âr fi luat rămas bun pentru totdeauna... De ce şi-a luat rămas bun?...» (p. 251). Panicele intime, inhibiţiile gîndirii, fixarea asupra unei imagini unice, tot ce scapă controlului inteligenţei, întreaga viaţă obscură a subconştientului ocupă un mare loc în romanele lui Rebreanu. Obsesia maladivă a unui degenerat este subiectul romanului *Ciuleandra,* 1927. Subconştientul, ca principiu metafizic, legînd între ele cele şapte vieţi ale unei reincarnări succesive, este apoi resortul romanului teosofic *A dam şi Eva,* 1924.

în acelaşi plan psihologic se situează notaţia corespondenţelor dintre stările sufleteşti ale personagiilor şi natura care îi înconjoară, subliniindu-le anxietăţile. Cînd Apostol'Bologa îşi dă pe faţă, în prezenţa generalului Karg, natura gîndurilor lui intime, în tăcerea perplexă care se stabileşte între cei doi oameni, «de-afară se auzi limpede huruitul unei căruţe şi ciripitul gălăgios al vrăbiilor, într-un pom, sub fereastra cancelariei» (p. 93). în timpul concediului, în care se desăvârşeşte conversiunea sa religioasă, Bologa este străbătut de sentimente pe care autorul însuşi le numeşte *«stranii, nelămurite*.* Trezit parcă din meditaţia lui, lui Bologa «i se păru că răpăiala picurilor de ploaie se mulcomeşte treptat, prefăcîndu-se într-un zgomot dulce, fîşîitor ca zborul porumbeilor, din ce în ce mai dulce, strecurîndu-i în inimă o vrajă dureros de alinătoare» (p. 190). Starea de extaz se întrerupe brusc: «Ploaia drămăluia mereu ţiglele cerdacului cu sunete moi, apătoase». Senzaţiile acestea întovărăşitoare, culese din armoniile naturii, nu le-a pus la contribuţie pentru întîia oară Rebreanu. Caragiale — am văzut-o — le-a folosit mai înainte, dar Rebreanu le dă o largă şi fericită întrebuinţare."

TUDOR VIANU
Arta prozatorilor români, II,
1941

„Drama lui Titu Herdelea este a celor mai mulţi intelectuali din Transilvania şi ea a fost dusă de Rebreanu pînă la d'eznodămîntul fatal în *Pădurea spînzuraţilor.* Ca şi Titu Herdelea, Apostol Bologa, mulţumit cu condiţiile vieţii date, considera o mîndrie participarea

lai la condamnarea ofiţerului ceh care a trădat cauza imperiului austriac. Mediul social a ucis în el simţămintele în care a fost crescut. Executarea condamnatului însă 1-a impresionat atît de puternic, încît înclinările disperate ale unei vieţi, care i se părea fără nici un rost, tot mai mult se centrează în jurul unui obiectiv. Nihilistul de pînă atunci simţea nevoia unui sprijin de care i se părea că se poate apropia *prin iubire.* Contactul cu realitatea a fixat înclinărilor lui un obiectiv la care voia să ajungă cu orice preţ. Dus pe frontul românesc, s-a trezit în el instinctul de neam, singurul sprijin pe care-1 găsea în viaţă. *Si mormîntul este un loc de iubire,* încît dezertarea i se părea că este puntea pe care va putea ajunge la un liman...

„în arta lui Rebreanu s-ar putea deosebi două direcţii: una exterioară, indicată de *Ion, Răscoala, Gorila, Jar, şi* alta, interioară, indicată de *Ciuleandra* şi *Atnîndoi.* Punctul diversificării îl constituie *Pădurea spînzuraţilor.* Construcţia acestui roman se sprijină deopotrivă pe două puncte: unul situat în lumea exterioară a societăţii si altul în cea interioară a sufletului. Realismul, ca determinare în exterior, cumpăneşte cu naturalismul, ca aprofundare în ascunzişurile vieţii. Alături de instinctul de neam apar şi crizele sufleteşti pe care el le produce. De la datele vieţii reale, scriitorul înclină spre nuanţele sufleteşti corespunzătoare. Faptele din afară n-au importanţă decît pentru conflictele psihologice pe care le determină. Deşi cadrul exterior este războiul, un eveniment de mari resurse epice, el interesează numai ca factor determinant în evoluţia psihologică a eroului. Condamnarea acestuia n-are importanţă ca sentinţă militară, în anumite împrejurări politice, ci ca deznodămînt al unei obsesii care se manifesta prin actul dezertării."

EUGENIU TODORAN
Revista. Fundaţiilor, IX, nr. 12,
1 decembrie 1942

„în romanele lui Rebreanu nu întîlnim însă numai ţărani, ci şi alte clase sociale. Romanul *Ion* este o bogată frescă a satului ardelean de dinainte de Unire, cu ţăranii, preoţii, învăţătorii şi streinii pripăşiţi în el, iar in *Răscoala* întîlnim întreaga societate românească a vechiului regat din momentul tragicului eveniment. în unele romane, Rebreanu a căutat apoi.să prezinte numai societatea cultă, ca-n *Pădurea spînzuraţilor,* roman de pătrunzătoare analiză sufletească a tragediei intelectualului ardelean în cursul războiului, sau ca-n *Gorila,* o frescă a vieţii politice a României din ultimul deceniu. El are apoi romane brodate pe un motiv metafizic, ca *A dam şi Eva,* pe un caz de obsesie ca-n *Ciuleandra,* sau o pasiune înlănţuitoare ca-n *Jar.* Personagiile sale din lumea burgheză şi intelectuală sunt departe însă de a avea vigoarea personagiilor ţărăneşti. Doar atunci cînd sunt prinse de instincte elementare puternice, ca-n *Jar,* apare marele maestru. De fapt, Rebreanu se mişcă anevoie în lumea ideilor, e însă un mare artist al prezentării faptelor, acţiunilor şi al instinctelor fundamentale ale vieţii.

în cadrul literaturii româneşti, şi a celei ardelene în special, Rebreanu reprezintă o etapă nouă nu numai prin amploarea pe care

a dat-o valorilor locale, ci şi prin degajarea lor de orice tendinţă pedagogică sau mesianică. Personajiile, fenomenele sociale, acţiunile romanelor sale sunt prezentate cu obiectivitatea unui observator rece, impasibil. Oamenii lui nu sunt nici buni, nici răi, ci tari sau slabi, întregi aşa cum i-a făcut viaţa. Ei cresc în romanele lui după legile lor proprii. Stilul este apoi aspru, voit sărac, fără nici o vrajă a muzicii sau a imaginii căutate. El lasă fondul să apară în toată nuditatea lui, deviind uneori spre un naturalism trivial."

ION BREAZU
Literatura Transilvaniei,
1944

„Ca şi eroii săi din marile lui creaţii *Ion, Pădurea spînzuraţilor* şi *Răscoala,* scriitorul a trăit conflictul şi incertitudinea omului — de voinţă sau nu — pus în faţa unor realităţi covîrşitoare. E cazul învăţătorului Herdelea, apăsat în conştiinţa lui de două realităţi politice în conflict. Mai este şi acela al lui Apostol Bologa, înspăimîntat cînd trebuie să tragă, ca ofiţer austriac, împotriva fraţilor săi români şi care găseşte în osînda spînzurătorii izbăvirea dorită. După cum observa un critic, drama inferiorităţii voinţei era obsedantă în romanele sale, drama unei voinţe rudimentare şi confuze care nu poate schimba lucrurile şi realităţile, aşa cum în tragedia antică eroii nu pot înfrînge destinul.

Eroii lui Liviu Rebreanu nu au nobleţea marilor sentimente şi marilor idei, dar au puterea vieţii, pe care o trăiesc intens prin instinctele lor netocite, prin setea lor de pămînt, de iubire, de ură. Romancierul a adus literaturii noastre o forţă biologică neîntîlnită pînă la el şi care se evidenţiază mai cu seamă în comportarea mulţimilor. Psihologia socială sau colectivă îşi are în el pe marele constructor de oameni şi grupuri, care ascultă de instincte şi motive obşteşti. întreaga psihologie a satului românesc, cîrmuită de obiceiuri şi atitudini colective, de pasiuni şi procedee supraindividuale, în care individul se subordonează unei mişcări generale, participînd la totalitate, a fost genial surprinsă şi exprimată mai ales în *Răscoala,* romanul conflictelor de la 1907. Chiar eroii lui cei mai reliefaţi din *Ion* şi *Pădurea spînzuraţilor* se comportă tipic în felul tuturor din colectivitatea lor, trăind dorinţele şi gîndurile oricărui ţăran, pentru care pămîntul şi iubirea, legarea de fraţii de acelaşi sînge şi voinţa de o stare mai bună sunt năzuinţe constante chiar dacă mijloacele diferă. Faţă de semănătorismul literar, atît de asemănător luminozităţii idilice şi dulcegăriei trandafirii sau albicioase din tablourile lui Nicolae Grigorescu, Rebreanu a adus o atmosferă realistă, adîncind instinctele şi patimile, legăturile şi apetenţele rudimentare, proiectînd puternic omul în colectivitatea lui. Literatura sa are o substanţă densă şi uneori brutală, violentă, sălbatecă, sculpturalizînd primitivismul vieţii rurale şi ajungînd la un obiectivism rece, pregnant, monumental."

PETRU COMARNESCU
La moartea scriitorului Liviu Rrebreanu,
Revista Fundaţiilor, XI, nr. 9,
septembrie 1944

„De multă vreme, în jurul amintirii lui Rebreanu stăruie o tăcere nedorită de nimeni, explicabilă însă în felul ei. Ultimii ani ai vieţii romancierului au rămas legaţi de perioada cea mai neagră a literaturii noastre şi, din păcate, numele lui n-a străbătut-o fără pată.

E vorba totuşi de creatorul *Pădurii spînzuraţilor,* al lui *Ion* şi al *Răscoalei,* de cel despre a cărui rîvnă pentru a face cunoscută şi preţuită literatura românească mărturisesc un şir de romane traduse în peste 16 limbi.

Tăcerea se dovedeşte astfel mai mult decît nefericită, pentru că, după ce lasă uitării o operă de mare însemnătate, lipseşte noua noastră creaţie epică de prilejul unei extrem de rodnice ucenicii literare.

Procesul moştenirii lui Rebreanu se cere de aceea grabnic limpezit şi în cadrul lui e datoria fiecăruia dintre noi să revendicăm ceea ce e valoros şi ne aparţine."

„Pădurea spînzuraţilor e scrisă fără umbră de şovinism, cu multă înţelegere a dureroasei dileme în care sînt azvîrliţi eroii.

Totuşi, Rebreanu reduce analiza la problematica lui Bologa şi respectiv a celor de o seamă cu el, a oamenilor cărora poziţia avantajoasă socială le dicta sentimentul datoriei, al respectului faţă de statul burghez. în discuţie nu pătrund şi gîndurile marii majorităţi a soldaţilor, muncitori şi ţărani, pe umerii cărora apăsa mai ales greul războiului imperialist. Aceştia puneau cu totul altfel problema. Nici o «datorie» nu-i lega de statul care-i oprima pe toate căile. Asuprirea socială se împletea pentru ei cu cea naţională şi oamenii nu vedeau absolut nici un motiv pentru care şi-ar ucide fraţii, dar nici pentru care ar ucide alţi ţărani şi muncitori cehi, ruteni sau polonezi. Ori, în conştiinţa acestor milioane de exploataţi se află dezlegarea dramei războiului, dezlegarea problemelor care-1 chinuiau pe Bologa, pe Klapka sau pe Cervenco, întrucît după doborîrea exploatatorilor nu mai există nici un motiv de învrăjbire a naţiunilor una împotriva celeilalte."

„Pădurea spînzuraţilor se menţine însă, în genere, la un înalt nivel artistic şi a fost socotită, nu fără dreptate, una din mărturiile cele mai zguduitoare aduse din experienţa primului război mondial. Alături de ***Strada Lăpuşneanu*** a lui M. Sadoveanu, de ***Ultima noapte de dragoste, primă noapte de război*** a lui Camil Petrescu, de ***Întunecare,*** romanul lui Cezar Petrescu şi ***Balaurul,*** cartea Hortensiei Papadat-Bengescu, romanul lui Rebreanu înregistra sentimentul de oroare întipărit în conştiinţa unei generaţii de scriitori care trăiseră grozăvia războiului imperialist."

(IV. S. CROHMĂI.NICEAXU'
Viaţa românească, VI, nr. II (noiembrie), *1953*

' Acelaşi critic oferă o interpretare mult mai nuanţată a romanului în *Literatura română intre cele două războaie mondiale,* 1967. Am reţinut notaţiile de mai sus ale d-niei sale, pentru a sugera climatul care a precedat reconsiderarea operei.

„Spre deosebire de *Ion* ori de *Răscoala,* care, pe planuri paralele, uu o cuprindere mai largă, descriu viaţa unui sat sau o fază acută din lupta ţărănimii, privită îu ansamblul ei, *Pădurea spînzuraţilor* urmăreşte un singur fir — cel al existenţei lui Bologa. Dar orînduirea momentelor nu e liniară, cum nu e liniară nici viaţa. Drumul lui Bologa coteşte în cîteva rînduri, părînd a evita prăbuşirea finală. Potrivit cu felul său de a gîndi, trimiterea lui la coloana de muniţii, sau ancorarea în misticism devin pentru Bologa oaze ferite de problemele grele ale războiului. Episoadele acestea dau impresie de necesitate, pentru că reacţiile personajului, în aparenţă arbitrare, exprimă cu profunzime zbaterea unui intelectual de formaţia lui Bologa, căruia războiul, în condiţiile specifice din Ardeal, îi cere răspuns şi atitudine clară. Reproşurile aduse de Bogdan-Duică' cotiturilor în compoziţia cărţii se dovedesc simplist dogmatice.

S-ar părea că procedeul de încadrare a romanului în două scene similare e identic cu cel din *Ion. Ion* începe şi sfîrşeşte cu imaginea şoselei de peste Someş. *Pădurea spînzuraţilor,* cu scenele de execuţie. Dar Rebreanu a avut în prea înalt grad înţelegerea compoziţiei realiste, pentru ca să valorifice în sine un procedeu, indiferent de deosebirile dintre opere. Semnificaţia procedeului e deosebită îu cele două romane. După cum a arătat-o însuşi scriitorul în *Ion* «cititorul care s-a dus în satul Pripas pe şoseaua laterală, trecînd peste Someş şi prin Jidoviţa, se întoarce la sfîrşit pe acelaşi drum înapoi, pînă ce iese din lumea ficţiunii şi reintră în lumea reală». Ni se pare că, în primul rînd, procedeul e menit să sublinieze ideea de permanenţă şi de continuitate a vieţii. De altfel, cu cîteva fraze mai înainte, Rebreanu arăta că acest procedeu oferă «înfăţişarea unei lumi unde începutul se confundă cu sfîrşitul». în *Pădurea spînzuraţilor* încadrarea povestirii în scenele de execuţie pune pe primul plan imaginea cumplită pe care o evocă şi titlul cărţii, şi care revine obsedant în frămîntările lui Bologa. [...]

Şi imaginea aceasta detaşată pe un cer gol şi cenuşiu de toamnă rămîne ca un simbol al războiului pe care, la cîţiva ani după armistiţiu, printre cei dintîi în literatura noastră, îl condamnă Liviu Rebreanu în nuvelele lui şi prin tragica *Pădure a spînzuraţilor."*

SII.VIAN IOSIFESCL'
Pădurea spînzuraţilor (prefaţa),
1956

„Valoarea tipologică a personajului, văzută în perspectiva generală a epocii, se îmbogăţeşte nemăsurat prin situarea lui în condiţii istorice şi geografice precise, condiţii ce determină evoluţia sa într-un anumit sens. Intelectualitatea popoarelor asuprite din cadrul imperiului habsburgic ajunge la o conştiinţă naţională clară şi îşi dă seama de falsitatea atitudinii ei precedente, în timpul primului război mondial. Transformarea lăuntrică a lui Apostol Bologa, reprezentantul ei caracteristic, este însă un proces complex, plin de sinuozităţi, de frînturi, de contradicţii."

Cronică ia *Societatea de mîine,* I (1924), nr. 4 (n

„Fără indoială, umanitarismul lui Bologa se proiectează mai ales pe fundalul simţămîntului naţional. Dar el este întărit de contactul cu două dintre cele mai contrastante realităţi omeneşti: iubirea şi moartea. în faţa morţii lui Svoboda, şi urmărit apoi mereu de imaginea «pădurii *spînzuraţilor i>,* Bologa ajunge să înţeleagă şi să simtă, cu întreaga lui fiinţă, adevărata valoare a omului, dreptul lui la viaţă şi la libertate."

Ei.F.NA STAN
Scrisul bănăţean, VII, nr. 9,
septembrie 1956'

„«Fără tragedia fratelui meu. *Pădurea spînzuraţilor* sau n-ar ii ieşit de loc sau ar fi avut o înfăţişare anemică, livrescă, precum au toate cărţile ticluite din cap, la birou, lipsite de seva vie şi înviorătoare pe care numai experienţa vieţii o zămisleşte în sufletul creatorului».

îmboldit de această nevoie imperioasă a legăturii cu viaţa, scriitorul părăsi lumea ficţiunilor în haosul căreia se chinuise pînă atunci, lăsă la o parte tot ce făcuse între timp, din imaginaţie, îşi întrerupse scrisul. Voia să-i revadă pe ai săi, să se regăsească laolaltă cu fraţii şi surorile care i-au mai rămas în viaţă, să bată drumurile vechi şi cunoscute, locurile pe unde trăise şi copilărise, să aspire aerul care avea să însufleţească şi pe eroii cărţilor. Plecă deci la Beclean, unde locuia mama împreună cu ficele sale Măria (Miţi) şi Florica (Riţa), încă necăsătorită, şi Tiberiu (Tibi) cel mai mic din cei 14 fraţi cîţi fuseseră cu toţii. Liviu nu mai călcase de 9 ani pe pragul gării din Beclean [...]

Familia noastră locuia în clădirea şcolii confesionale româneşti, construită de un frate al mamei, fost învăţător şi director. îl apucă jalea cînd constată cît a rămas de mică familia Rebreanu. Lipseşte tata, Emil nu mai este, nu-i nici Virgil şi nici Sever nu se iveşte printre cei care îl primesc astăzi. Mama a încăruntit de tot. De altfel şi Liviu e deja alb. Bunul său frate Iulius — abia cu un an mai tînăr — este cap de familie. Livia, poeta, este la braţ cu bărbatul ei, tot poet, pe cînd Miţi este logodită cu căpitanul Strat, primul ofiţer român intrat în Beclean şi în casa noastră. Pe sora Riţa o ştie, doar a stat la el atîtia ani, tocmai cei mai vitregi şi mai răi, dar pe Tiberiu nici nu 1-a văzut pînă acuma, pentru că s-a născut după ce el plecase definitiv în România.

Deocamdată se bucură de regăsire şi nu are răgaz să se gîndească prea mult la cei duşi pentru totdeauna din această lume... Abia după cîteva zile, uşor şi pe nesimţite, se descuie uşa cămăruţei in care stau tăinuite atîtea triste şi amare suveniri.

' în acelaşi an, se retipăreşte (după 10 ani de la ultima ediţie „Soccc") *Pădurea spînzuraţilor.* Fragmentele de mai sus sînt selectate din singura recenzie tipărită cu acest prilej. V. şi *Date noi despre geneza eroilor lui Liviu Rebreanu,* articol publicat de aceeaşi autoare în *Tribuna,* IV (1960), nr. 29 (21 iul.), omis din greşeală de îngrijitorul ediţiei la publicarea voi. IV *{Ion),* 1970.

— Iată aici sunt nişte fotografii de la Emil, îi spune Livia [...] Liviu contemplă îndelung fotografiile una cîte una. I se arată apoi o altă legătură, de astă dată înfăşurată într-o panglică tricoloră. Sînt scrisorile lui Emil. Poate o sută. Adunate la un loc toate pe cîte le primiseră mama, Iuliu, Livia, Miţi şi alte neamuri. Şi Liviu are acasă vreo 25. Le-a uitat conţinutul dar trebuie să le revadă cînd se va înapoia la Bucureşti. Deocamdată să le citească pe acestea. Le aşeză în ordine cronologică, apoi după amiazi, cînd peste tot se aşterne linişte, începe să descifreze scrisul mărunt şi frumos al fratelui spînzurat şi încet-încet se deapănă firul amarnicei lui existenţe, de la naştere pînă la încă necunoscutul mormînt pierdut undeva pe Valea Trotuşului."

TIBERIU" REBREANU
Steaua, XI, nr. 9, septembrie 1960

„Eroii lui Rebreanu [...] nu se comunică pe ei înşişi, în întregime, în vorbele lor. Momentele de tensiune sufletească, gîndirea ueexteriorizată sînt sugerate prin suspensia frazei şi prin elipsă, adică întregite de tăcerea ce se aşterne după astfel de'convorbiri. Ca şi ecoul în locurile pustii, care amplifică vorbele şi le poartă din culme în culme, tot astfel golul, tăcerea care urmează după frazele suspendate ale Laurei, ale lui Bologa sau ale ţăranilor din *Răscoala* subliniază clipele de încordare lăuntrică. Pauzele, scenele mute, liniştea încărcată ce se coboară după asemenea convorbiri frînte sau după acel «de» echivoc dau analizei psihologice adîncime, îi conferă un caracter realist, sugestiv.

Intensitatea şi profunzimea stărilor sufleteşti îşi găsesc expresia stilistică şi în folosirea frecventă a repetiţiei. Ca şi în cazul procedeelor menţionate mai sus, repetiţia ne duce spre acelaşi plan intim «obscur» al conştiinţei personajului. Cititorul are însă intuiţia clară că în astfel de replici ideea amplificată prin repetiţie nu exprimă decît fragmentar gîndirea eroului, care este mult mai bogată şi mai frămîntată. Exemple de acest fel se găsesc din abundenţă într-un roman psihologic ca *Pădurea spînzuraţilor.* Deoarece drama lui Apostol Bologa se desfăşoară în planul conştiinţei eroului, repetiţiile au caracterul uritii refren care dezvăluie zbuciumul interior al personajului, puterea chinuitoare a gîndurilor care transpar în cuvinte şi propoziţii ca acestea:

« — Omul... omul... omul, făcu Bologa, cutremurîndu-se», după o discuţie cu un camarad al său.

« — Nu se poate — nu se poate — nu se poate», rosteşte altă dată Bologa, deznădăjduit, încercînd să fugă de gîndurile care-I prindeau în păienjenişul lor, dărîmîndu-i echilibrul conformist în care se complăcuse pînă atunci."

„Ar însemna să simplificăm în chip nepermis, dacă am atribui repetiţiilor simpla funcţie de relefare a unor idei. în *Pădurea spînzuraţilor* repetiţiile sînt reflexul unei gîndiri torturate de ezitare. Formele repetiţiei pot revela şi perspectiva în care se va înscrie evoluţia ulterioară a personajului, exprimînd mobilul actelor sale şi indicînd astfel liniile dezvoltării acţiunii."

ŞTEFAN MUNTEANU
Limbâ şi literatură, nr. 6, 1962'

„Primele romane despre războiul din 1916—1918 la noi au fost nişte «cronici», ***Strada Lăpuşneanu*** (1920) de Mihail Sadoveanu şi ***în cetatea idealului*** (1920) de Dem. Teodorescu. în *Pădurea spînzuraţilor,* Liviu Rebreanu reia tema nuvelei sale anterioare *Catastrofa,* folosind, spre deosebire de *Ion,* care e un roman tolstoist, tehnica analitică din romanul lui Dostoievski. Analiza e însă în *Pădurea spînzuraţilor* un mijloc, şi nu un scop. Romanul tratează un caz^ de conştiinţă, dar intenţia'autorului a fost de a condamna războiul în genere şi mai cu seamă războiul purtat de imperiul austro-ungar, acela despre care se spunea că este o vastă închisoare a popoarelor. în acelaşi timp, Liviu Rebreanu a scris o mişcătoare pledoarie pentru reabilitarea postumă a fratelui său Emil, ucis fără vină la 14 mai 1917, dar, spre deosebire de *Calvarul,* unde vorbeşte exclusiv în numele său, *ia Pădurea spînzuraţilor* se obiectivează deplin, absorbind totul în ficţiune şi dînd în felul acesta accidentului de pe frontul de la Ghimeş o semnificaţie generală superioară".

„Vechile observaţii ale criticii cum că Rebreanu nu percepe «aproape de loc» orăşenescul, că «nu înregistrează individualul», că «nu e în stare sâ analizeze conştiinţa», trebuie considerate fără temeiuri serioase, dacă admitem că în atîtea nuvele, în *Ion,* în *Ciuleandra* şi în *Răscoala* viaţa tîrgurilor provinciale şi a capitalei este autentic zugrăvită, că Ion şi Miron Iuga şi atîtea alte personaje fac concurenţă stării civile, că, în fine, în *Pădurea spînzuraţilor* analiza conştiinţei e magistrală. Toate acestea se adaugă la excepţionala capacitate a lui Rebreanu de a surprinde existenţa pe dimensiunea unei întregi societăţi, de a face să trăiască într-o imagine grandioasă sufletul colectiv, uriaşele conflicte de clasă din colectivul vieţii.

Romancier de tip monumental, Liviu Rebreanu se alătură cu lumea lui, lumea noastră, celor mai mari creatori din literatura universală, lui Balzac şi Zola, lui Tolstoi şi Şolohov, lui Verga şi lui Reymont, lui Thomas Mânu şi lui Galsvvorthy."

ALEXANDRU PIRU'
Livia Rebreanu — *Opere,* voi. 1 (prefaţă), 1962

' Comunicarea *(Mijloace artistice in analiza psihologici a lui Liviu Rebreanu)* a fost ţinută la 18 dec. 1961, în cadrul unei sesiuni organizată, la Ploieşti, de Societatea de ştiinţe istorice şi filologice.
* V. şi *Studiu! introductiv* al ediţiei de faţă, voi. I, p. XXXVII-XLI; „ LXVII-LXIX oferă cea mai cuprinz.ito.ire încadrare a operei în co ntextul literaturii universale.

„Aflarea actului de acuzare şi a sentinţei de condamnare, obţinute prin fratele său Iulius, se pare că a folosit din plin la cristalizarea atît a eroului în sine cît şi a desfăşurării propriu-zise a acţiunii. Aşa, datele şi amănuntele reale, cuprinse în aceste documente de război, referitoare la încercarea de trecere a frontului, la prinderea sublocotenentului Emil Rebreanu şi încadrarea culpei în prevederile codului de justiţie militară i-au dat lui Liviu posibilitatea să situeze cît mai veridic în timp şi spaţiu partea finală a cărţii. Chiar comandantul diviziei care semnează sentinţa de condamnare la spînzurătoare se numeşte acum, în loc de Kandl, generalul Karg, aşa cum enunţă semnătura din odioasa sentinţă.

De la începutul anului 1920, preocuparea de căpetenie a romancierului a devenit, fără doar şi poate, numai această muncă şi dorinţă privitoare la elaborarea romanului care începuse să se închege mai precis ca acţiune şi personaje.

într-o seară, Liviu.mi-a spus că este foarte tulburat de un fapt nemaiîntîlnit de el pînă acum. Mi-a istorisit că, în toate nopţile cînd scrie la acest roman, i se pare că aude nişte zgomote uşoare la geam. Atunci,, deschide fereastra, iese în curte, cercetează ce este, dar nu găseşte nimic.

Istorisirea m-a pus pe gînduri...

Nu credeam în supranaturala prezenţă a spiritului frarelui său; eram însă convinsă că Liviu, descriind nenorocirea lui Bologa şi copleşit de moartea tragică a lui Emil, căpătase o sensibilitate nervoasă deosebită. în aceste circumstanţe, am fost de părere că Liviu îşi va regăsi deplin liniştea dacă am cerceta personal toate meleagurile unde şi-a trăit Emil ultimele zile şi am izbuti să aflăm cu precizie unde a fost spînzurat şi ce s-a întîmplat cu el după executare. Astfel, convins, la 20 mai 1920 soţul meu hotărî să plecăm la Ghimeş."

„Ne-am întors la Bucureşti, unde Liviu a continuat să scrie neîntrerupt la *Pădurea spînzuraţilor.* în timpul acesta, soţul meu căzu grav bolnav. Un flegmon în gît îi ameninţa viaţa. într-una din zilele grele ale suferinţei, cînd lîngă mine se afla şi dramaturgul Mihail Sorbul, Liviu aţipise. Deodată gemu groaznic, se zbătu cu respiraţia sufocată. Cu greutate îmi făcu semn că vrea să scrie. I-am întins cu grabă hîrtia şi condeiul, care nu lipseau niciodată de lîngă el. în stare de sufocare avusese senzaţia unui om care sfîrşeşte în ştreang. Restabilirea nu întîrzie prea mult. Cu aceeaşi rîvnă şi voie bună, el termină ultimele capitole ale romanului.'

Cartea se împlinea din ce în ce. Pe măsură ce citeam fragmentele găsite în fiecare dimineaţă pe biroul său, mă simţeam impresionată pînă la lacrimi. Cîteodată, aceste lacrimi mă împiedicau sâ mai descifrez literele.

Comunicîndu-i aceste impresii, Liviu îmi răspundea:

— Mă bucur, am dorit mult ca *Pădurea spînzuraţilor* să nu fie numai o carte de război, ci, mai ales, una de suflet."

FANNY LIVIU REBREANU
Cu soţul meu,
19=3

„*Pădurea spînzuraţilor* nu e un roman monografic al războiului, aşa cum *Ion* fusese monografia satului transilvănean antebelic, cum *Răscoala* va constitui o monografie a mişcărilor ţărăneşti de la 1907, mişcări care au implicat toate clasele şi categoriile sociale. *Pădurea spînzuraţilor* nu e o monografie a primului război mondial, ci o confruntare a unor păreri tipice despre sensul vieţii cu însăşi viaţa, aflată la extrema limită. Războiul nu este, aici, decît o condiţie a existenţei, condiţie a cărei intensitate, precipită evoluţiile, dă violenţă ciocnirilor dintre principii şi confruntării acestora cu realitatea. Drumul interior al literaturii (acela al oricărei cunoaşteri), de la aparenţă la esenţă, se desfăşoară în condiţii care accelerează la maximum procesul. Războiul e deci, aici, doar un precipitant, un agravant al unor fenomene. Condiţia, situaţia acţionează, fireşte, asupra fenomenului, îi imprimă anumite caracteristici, îl deviază într-un anume sens, dar nu-1 poate crea. Reţinem, deci, că *Pădurea spînzuraţilor* nu trebuie studiată atît ca o operă consacrată descrierii războiului, ci ca o carte care-şi propune să descopere sensul existenţei. Şi această căutare se petrece' (fiind influenţată de ea) în situaţia teribilă a războiului."[1]

PAUL GEORGESCU
Păreri literare[2],
1964

„S-ar spune că marele prozator s-a simţit într-un fel vinovat, evident indirect, fiindcă nu putea prevedea izbucnirea războiului, de moartea lui Emil. Bunătatea şi sensibilitatea lui Rebreanu au descoperit o culpă acolo unde nu putea fi nici una şi din această remuşcare nobilă s-a născut un roman. Dar cum se explică faptul că experienţa lui Emil a creat o capodoperă, în vreme ce experienţa dramatică a' scriitorului însuşi a dus la o proză oarecare[3]? Să examinăm mai departe. Rebreanu ştia despre Emil doar atît: că nevrînd să lupte împotriva fraţilor lui, încercase să treacă în tranşeele româneşti; din păcate, fusese prins, arestat, judecat şi spînzurat. Dar substanţa romanului nu e aceasta. Cum am arătat, în altă parte, interesul constă în situaţia dilematică a eroului dilematic. Că autorul, transilvănean, a intuit şi retrăit zbaterea românilor încorporaţi într-o armată ce lupta cu a lor'e foarte firesc; dar altceva mi-a atras atenţia: Apostol Bologa se află într-o situaţie complexă, ambiguă, el face mereu acţiuni pe care nu le doreşte; nu vrea să lupte pe frontul românesc şi tocmai acolo ajunge, rupe logodna fiindcă fata discuta rîzînd cu un ofiţer maghiar, apoi se logodeşte mistic cu o unguroaică etc. Chiar scena în care ia o hotărîre pare un coşmar, un vis rău mai

[1] Răspuns la obiecţia formulată în unele studii şi prefeţe, publicate îndeosebi între 1953 — 1959, potrivit căreia *Pădurea spînzuraţilor* „nu arată atitudinea claselor faţă de războiul imperialist".

[2] Conţine un studiu consacrat special *Pădurii spînzuraţilor.* El a fost precedat de o amplă cronică literară. V. *Gazeta literară,* VII, 1960, nr. 3 (305). (14 ian.), p. 2; nr. 4 (306) (21 ian.), p. 2; nr. 5 (307). (28 ian.), p. 2. (în 1959 apăruse o nouă ediţie a *Pădurii spînzuraţilor,* prefaţată de Silvian losifescu.)

[3] Este vorba de *Calvarul.*

mult decît o acțiune, Apostol ducîndu-se direct în sectorul comandat de dușmanul său. Varga. Nu voi relua aici concluziile din studiul respectiv, ci rețin doar aspectul de vis ce se insinuează în țesătura foarte realistă a cărții, precum și caracterul ambiguu al situației lui Bologa, care nu reușește să adopte o atitudine clară nici în final.

Toate acestea îmi îndreptățesc o ipoteză, și anume că s-a produs un transfer: chinuit de remușcări, Rebreanu a retrăit cazul Emil pînă într-atît, încît el însuși a devenit Emil, astfel că i-a putut atribui situația ambiguă pe care o trăise și o descrisese în *Calvarul,* numai că situația este epurată, transfigurată, transferată, *id est* obiectivată. Aici se adeverește observația lui Thibaudet, că romanul e o autobiografie posibilă. în *Calvarul,* experiența fusese «redată», ea e transfigurată în *Pădurea spînzuraților,* atribuită altcuiva, dar nu oricui, ci unui erou al cărui calvar scriitorul îl trăiește prin transfer, modificat. Se reține, în cazul transferului reciproc, ambiguitatea situației ce rezultă din acuzația de trădare (ce apasă în ambele romane asupra celor doi protagoniști); de aici, neputința de a acționa, în sensul că orice intenție, ca act, își schimbă semnul, din pozitiv, negativ, și invers. Substratul emoțional, oniric, nu a anulat structura realistă din *Pădurea spînzuraților* ci s-a, zicem, infiltrat, dînd textului densitate emoțională excepțională iar eroului, ușoare șovăieli în gest și gînd, acea ușoară alterare ce e, în această carte, o tulburare bine temperată transmisă cititorului."

PACI, GEORGESCU
Polivalența necesară
(însemnări despre roman),
1967

„Ocupînd o poziție de mijloc în cronologia capodoperelor lui Liviu Rebreanu, răsărită între cele două piscuri aspre ale prozei noastre obiective și de creație *(Ion,* 1920 și *Răscoala,* 1933), *Pădurea spînzuraților* a fost de obicei contemplată din perspectiva înălțimilor înconjurătoare. Era în felul acesta firesc ca unele aspecte particulare ale romanului să treacă aproape neobservate. Desigur, prin puterea suverană de creație și obiectivare pe care o ilustrează (literatura română a început să concureze cu adevărat oficiul stării civile doar o dată cu Liviu Rebreanu), prin înfățișarea stărilor de iraționalitate, prin evocarea zonelor sumbre ale realității, *Pădurea spînzuraților* se leagă strîns de marile epopei țărănești ale scriitorului.

Și totuși o recitire atentă a cărții transmite impresia unei opere singulare, chiar surprinzătoare în ansamblul creației prozatorului. E vorba mai întîi de un lucru pe care-1 știm cu toții, dar pe care — fascinați probabil de lucirea cenușie, «de blocuri granitice» (E. Lovinescu), a epicității sale copleșitoare — îl uităm adeseori: și anume că Liviu Rebreanu e un mare analist, că talentul său știe nu numai să recreeze forma și mișcarea, să comunice irezistibil sentimentul vieții și al materiei proteice, dar și să se insinueze în tainele sufletului omenesc, iluminîndu-1 total, cutremurător. Partea ultimă a romanului — investigație amplă ce-și împlîntă adînc sondele în vîrtejul psihic amețitor al unui condamnat la moarte — e străbătută pe alocuri de fiorul celor mai bune pagini scrise vreodată despre psihologia pros-

crisului. Determinată, prin fixarea unui termen implacabil de intrare în neant, aceasta e magistral sugerată de scriitorul nostru în tot ceea ce cumplita experiență pare a avea mai caracteristic: ritm interior febril, reacții paradoxale, senzația de vis, de ireal, de observare a lumii ca printr-un perete de sticlă aburit de răsuflarea spaimei, alternarea clipelor de liniște stranie cu cele de teroare, atrofierea simțului de apreciere a realităților, speranțe aprige țîșnind absurd din albia îngustă a unui fir logic subțire, segmentat, desprins din țesătura raționamentului inextricabil etc."

„Dar nu în primul rînd și mai ales nu numai forajul psihologic îndrăzneț întreprins de autorul lui *Ion* și al *Răscoalei* în romanul *Pădurea spînzuraților* este ceea ce ne obligă să nuanțăm într-o anumită măsură concepția curentă despre Rebreanu. Interesant mi se pare faptul că creatorul lui Ion a putut fi totodată și creatorul lui Apostol Bologa, că scriitorul «devotat sufletului bestial» (G. Călinescu) evocă în cuprinsul altei opere inimi ce bat în ritmul iubirii universale, că peisajul imensei sale pînze narative se luminează — în *Pădurea spînzuraților* — la flacăra unor orizonturi mai vaste. Liviu Rebreanu nu este prin urmare numai poetul epic de mare forță al instinctelor elementare, al psihologiilor colective, al scenelor de violență, al realităților canușii și al mediei naturaliste, ci și scriitorul spiritualitățiinelii_ișdt.:, al gesturilor și sentimentelor generoase, al momentelor poetice chiar. Roman al cristalizării simțămîntului național, patriotic și al condamnării războiului imperialist, *Pădurea spînzuraților* e totodată romanul unui caz de conștiință, al năzuinței de a urca pe creste etice neobservabile din emisfera morală în care trăiesc majori tatea personajelor lui Rebreanu. Cartea de care ne ocupăm e cea mai luminoasă dintre volumele prozatorului ardelean: halucinanta *pădure a spînzuraților* se deschide adeseori spre zări strălucitoare."

VAEERIU CRISTEA
Gazeta literară, XIII, nr. 49 (682),
2 decembrie 1965

„Rebreanu chiar dacă n-a «scris artistic» fiecare frază, ca Matei Caragiale, a gîndit artistic fiecare frază, și dacă nu întotdeauna limba scriitorului a găsit cuvîntul de aur, cel mai potrivit, esența —acel adevăr aflat dincolo de calofilie — a fost mereu prezentă în scrisul său".

„Romanul urmărește cum s-a «zdruncinat echilibrul sufletesc » al protagonistului. Cum istoria a intervenit în această zdruncinare. Și cum eroul poate n-a înțeles la timp și cum trebuia această istorie. Dar nu o să-i facem obiecție autorului. Cert este că romanul pornește de la premize social-istorice și această lecție de realism trebuie salutată încă o dată cu căldură. Mai trebuie reținute scenele de «liniște», cu momentele lor de înțelegere a unei situații. Mai trebuie reținute multe, foarte multe amănunte care-1 fac pe acest creator de «întreguri» să fie de fapt un fin cizelator al acestor întreguri. Căci este un nonsens să construiești un edificiu măreț fără să cunoști micile încăperi ce fac de fapt frumusețea acelui întreg. Mai trebuie reținute multe din acest roman, și neapărat acea «boltă de lumină» dintre Apostol și

Iiona. Rebreanu ştie să dea valenţe noi mitului, sociale, lată o altă caracteristică, foarte apropiată de zilele noastre, modernă, contemporană. Ceea ce mă va duce firesc la concluzia pe care o aştern aici: *Pădurea spînzuraţilor* e un roman tînăr. Tinereţea fiind, în ultimă instanţă, criteriul valorilor autentice."

DUMITRU RADU |POPESCU
Gazeta literară, XIII, nr. 49 (682)
2 decembrie 1965'

„Apostol Bologa este un rezultat hibrid al mai multor direcţii educative: educaţia religioasă inculcată de mamă şi protopopul Groza, influenţa tatălui său Iosif Bologa, avocat şi om politic în apărarea drepturilor românilor, care voia să scoată din el un om şi un caracter, şi, în fine, amprenta Universităţii din Budapesta, unde începuse să studieze filozofia. Profesorului său «i se părea că tînărul acesta, ros pînă în temelii de îndoieli, e reprezentantul tipic al unei generaţii care, pierzînd credinţa în D-zeu, se înverşunează a găsi ceva în afară de sufletul omului, un Dumnezeu ştiinţific, lipsit de taine şi de necunoscut, un adevăr absolut, în dosul căruia să nu mai fie nimic, în care să se cuprindă şi să se lămurească chiar şi neantul».

Drama lui Apostol Bologa nu e generată numai de faptul că se afla faţă-n faţă cu oameni de acelaşi sînge cu el — aceasta o amplifică desigur — ci e şi o dramă a cunoaşterii. Liniile de forţă ale caracterului său sînt zdruncinate în contact cu războiul, echilibrul între lumea sa interioară şi cea exterioară se strică şi căderea sa e inexorabilă. Prin aceasta, Liviu Rebreanu, plasează «cazul» unui ostaş român în ***universal,*** de aici rezidă în principal marele succes al cărţii şi actualitatea ei astăzi. De fapt, cartea lui L. Rebreanu se înscrie în cadrul general al preocupărilor scriitorilor noştri faţă de ***drama cunoaşterii*** a intelectualului în diferite ipostaze specifice.

Ideatic deci Apostol Bologa are foarte puţine puncte de contact cu^ Emil Rebreanu. Linia de evoluţie psihologică a eroului *Pădurii spînzuraţilor* este o creaţie exclusivă a imaginaţiei autorului, chiar dacă această linie trece prin fapte şi întîmplări care ne evocă viaţa lui Emil Rebreanu.

În ceea ce priveşte însă subiectul cărţii, mai ales în partea finală, Liviu Rebreanu a fost puternic influenţat de firul vieţii ultimilor ani ai fratelui său; de asemenea, unele personaje au corespondenţe cu fiinţe reale care l-au înconjurat pe Emil Rebreanu.

Un rol decisiv are tragedia lui Emil Rebreanu în crearea acelei tensiuni specifice închegării marilor opere."

STANCU II.IN
Revista de istorie ţi teorie literară,
tom. 15, nr. 4, 1966

„Punînd în centrul romanului drama unei conştiinţe şovăielnice, în lupta dintre datoria abstractă şi sentimentul firesc, Rebreanu a simplificat acţiunea, lărgind în schimb cîmpul de investigaţie psihologică, pătrunzînd adînc în cele mai intime resorturi ale unui suflet încleştat într-un conflict de neîmpăcat.

Pe prototipul lui Apostol însă nu conştiinţa datoriei l-a făcut militar, ci lipsurile l-au înrolat voluntar şi, oricît ar părea de ciudat, foamea l-a trimis pe front."

„Reliefind cu o maximă concentrare conflictul principal, autorul nu a complicat problematica romanului şi,a eroului cu toate implicaţiile mizeriilor sociale cauzate de măcel,.deşi întreaga lui familie, şi el însuşi, fuseseră din greu izbiţi de tăvălugul războiului. Dimpotrivă, pentru'a fundamenta în roman conflictul dintre datorie şi sentiment, , autorul, după ce Apostol Bologa îmbracă uniforma militară, îi spulberă «ultimele rămăşiţe de şovăire» în atmosfera de «entuziasm contagios» şi pune războiul la locul de frunte în concepţia de viaţă a eroului. Apostol Bologa se simţea mîndru şi. fericit în uniforma cochetă de artilerie şi saluta ţeapăn pe toţi militarii ce-i întîlnea, adînc convins că astfel îşi îndeplineşte datoria către ţară; în schimb prototipul său, Emil, privea cu alţi ochi, împînziţi de amărăciune, realitatea crudă a războiului.

Cercetarea raportului dintre realitate şi ficţiune în opera lui Rebreanu, a procedeelor artistice multiple folosite de el pentru transfigurarea artistică a realităţii, demonstrează inconsistenţa criticilor care i s-au adus că el copiază, pastişează doar realitatea: «n-o transfigurează îndeajuns de personal, nu creează o altă lume alăturea de cea reală». Geneza atît de chinuitoare a *Pădurii spînzuraţilor* învederează dimpotrivă, naşterea «unei alte lumi», a ficţiunii, legată anteic de realitate, care «rămîne în sufletul cititorului ca o amintire vie, care apoi se amestecă cu propriile-i amintiri din viaţa-i proprie »."

CEZAR APREOTESEI
Comunicare la Soc. de ştiinţe filologice şi istorice,
filiala Timişoara,
1966»

„Suspectat de primitivism, acceptat totuşi ca mare prozator parcă într-un fel ciudat, ca posesor al unui dar misterios de care el însuşi nu-i conştient (ar aglomera banalităţi şi fraze anoste, totalitatea lor doveditidu-se neaşteptat de viabilă...), Rebreanu, dimpotrivă, impresionează astăzi, la o privire calmă, prin fineţea mijloacelor, prin tehnica savantă a analizei, printr-o ***premeditare*** a efectelor, prin jocul atent dozat al stărilor contradictorii, printr-o veritabilă ***ştiinţa*** a mutaţiilor psihologice. Toate acestea, întreg procesul fabricaţiei, sînt bine ascunse în ţesătura însăşi a epicii sale, care lasă impresia unui fenomen absolut natural. Perfecţiunea tehnicii artistice induce în eroare pe mulţi, făcîndu-i să nege existenţa unor mijloace subtile, care, spre gloria scriitorului, nu sar în ochi."

„Pădurea spînzuraţilor apare la doi ani după ***Ion,*** dar e o lume nouă, mijloacele dezvăluite aici sînt neaşteptate, «legătura» se face

' Articolul *(Un roman mereu tînăr)* pune în valoare multiple mijloace stilistice folosite în realizarea *Pădurii spînzuraţilor,* cu numeroase exemplificări.

' Publicată cu titlul *Realitate şi ficţiune în romanul lui L. Rebreanu „Prea spînzuraţilor'-. Orizont,* XXI (1971), nr. 9 (sept.), articol după reproducem fragmentul citat.

peste *Ion,* cu anumite proiecte literare premergătoare romanului ţărănesc. Există, repetăm, o adaptare perfectă a mijloacelor de artă la universul nou al operei, la problema nouă. Schimbarea acestora antrenează după sine alte structuri, tipare şi forme stilistice.

Rebreanu reface o dramă a individului în *Iţic Ştrul, dezertor,* sau în *Pădurea spînzuraţilor,* sau în *Ciuleandra* nu fiindcă i-ar lipsi percepţia fenomenului social în întregul său, în formele sale colective — el a arătat că are posibilităţi de ordinul genialităţii în această direcţie — ci pentru că se lasă condus, cu fiecare operă, de legile ei, de legea lumii noi în care intră. Aceste observaţii sînt de natură să prevină anumite rezerve formulate de critică faţă de literatura lui Rebreanu. S-a spus câ în *Ion* şi *Răscoala* scriitorul vădeşte o inaptitudine în analiza individului autonom întrucît geniul său se manifestă *exclusiv* în descrierea mulţimilor. E tot aşa de puţin îndreptăţită această obiecţie, ca şi aceea, posibilă, că în *Pădurea spînzuraţilor* Rebreanu ar fi *inapt* să zugrăvească masa, întrucît are geniu în zugrăvirea dramei individuale, în tipizarea proceselor conştiinţei individuale. Apostol Bologa este omul singur, insul izolat, şi nu un anonim într-o mulţime, acest lucru explică şi felul dramei sale; a-l tipiza prin reacţiile, colectivităţii ar fi fost nepotrivit."

„Bologa are conştiinţa confuză, tulbure, şi aşa rămîne pînă la capăt (ca expresie a neputinţei de a rezolva problema în limitele lealităţii faţă de una ori alta din taberele angajate în luptă) ; ar fi greşit să vedem în drama sa doi termeni care se înfruntă cu claritate, lupta terminîndu-se cu victoria unuia din termeni. Nereuşita dezertării sale la inamic exprimă parcă şi ceva din neclaritatea imboldului care împinge pe erou să dezerteze. S-a spus, pe bună dreptate, că Bologa primeşte moartea ca pe o izbăvire, ca ieşire tragică dintr-o situaţie chinuitor de neclară. Se eliberează prin moarte de o problemă, pentru el, insolubilă."

LUCIAN RAICU
Liviu Rebreanu,
1967

„Şi acum să poposim la interesanta anchetă literară din revista *Azi*[1], care iniţiază o barometrare asupra scriitorilor, începînd cu L. Rebreanu (din păcate, ancheta se opreşte aci). Rubrica are titlul: *Ce rămîne din Liviu Rebreanu.* Ancheta are «o valoare strict documentară», expulzînd «orice umbră de pamflet sau de sordidă linguşire», pentru că se vrea «o evaluare contemporană, care va revela preferinţele unei epoci, gustul unei generaţii, dacă nu întotdeauna puterea ei de a se obiectiva». îşi spun cuvîntul 13 critici, scriitori, poeţi, de la E. Eovinescu pînă la Petru Comarnescu. Criticul *Sburătorului* nu şovăie să răspundă clar: va rămîne cu siguranţă *Ion* o operă mare, reprezentativă. După Lovinescu *Pădurea spînzuraţilor* a fost depăşită de romanele H. Papadat-Bengescu, în ceea ce priveşte analiza psihologică. P. Aderca îşi arată părerea statistic: rămîne *Ion* 100%, 90% *Pădurea spînzuraţilor,* 50% *Răscoala,* % restul (Mai clar, nici că se putea). Pentru întîietatea lui *Ion* mai subscriu: Camil Petrescu, Mircea Damian, Oscar Lemnaru, Dragoş Vrînceanu. în schimb, alţi scriitori sau poeţi acordă preţuirea maximă *Pădurii spînzuraţilor.* Al. Philippide evidenţiază «valoarea ei de artă». Mircea Eliade crede că *Pădurea spînzuraţilor* «va fi multă vreme iubită chiar de tinerii care se vor orienta către alt ideal artistic». Simpatia lui merge, în primul rînd, cum era şi de aşteptat, spre *Adam şi Eva.* în această anchetă apare însă şi un detractor parţial al lui Rebreanu. E vorba de romancierul Romulus Dianu. După ce scrie elogios despre *Pădurea spînzuraţilor,* linia entuziasmului coboară spre rezerve învăluite despre *Ion* care ar «rămîne pentru amatorii de adevăruri globale şi fără nuanţă». în limbaj de pamflet arghezian, Dianu depreciază *Ciuleandra* «lamentabila parodie a *Gîndului* lui Leonid Andreev, şi biata cărţulie *Crăişorul,* viaţa lui Horia». Apoi, Dianu îl acuză de îmbogăţire, dar nu din literatură. Credem că aci apare pregnant psihologia unui scriitor mediocru, care avea o bună impresie despre sine şi care caută să mai reducă din proporţiile unui titan al epocii. Octav Şuluţiu şi Cicerone Theodorescu apreciază trinitatea: *Ion, Pădurea spînzuraţilor, Răscoala.* Primul are o părere interesantă despre «clasicismul lui Rebreanu»: secretul duratei cucerite de Rebreanu stă în «clasicismul interior al unei opere care numai aparent e realistă, dar în fond e clădită conform cu principiile unei arte imuabile». în fine, Petru Comarnescu îşi exprimă admiraţia pentru forţa epică a romancierului, m£.i ales din *Răscoala,* lucrarea sa măiastră (despre care scrisese şi în *Discobolul,* nr. 7—8, ca răspuns lui M. Simionescu-Rîmniceanu, din *Adevărul)."*

SIMION MIOC
Analele Universităţii din Timişoara,
Seria ştiinţe filologice, nr. VI,
1968

„în egoismul său tenace, Ion întîmpină egoismul feroce al altora. Ion, care vrea să fie şi să aibă pentru sine, se luptă împotriva altor Ioni care deja au. E vorba de individualitatea veleitară operînd asupra altor individualităţi, asigurate. Şi moare în această luptă de la om la om."

„Petre, ipostază superioară a legăturilor dintre pămînt şi om, acţionează nu împotriva unor forţe izolate ci împotriva unui sistem, a unei rînduieli strîmbe, a unei legislaţii, şi face acest lucru nu atît pentru sine ci pentru o întreagă categorie de inşi oprimată, pentru cei de o seamă cu el, a căror călăuză este.

El cade, nu lovit cu sapa, noaptea, în grădină, de către vreun Gheorghe, al cărui cămin îl necinstise şi-a cărui bătătură privată o încălcase, ci între ai săi, deodată cu ei, pentru ei, secerat de plutoanele orînduirii împotriva căreia se ridicase.

Diametrul craterului prin care se revarsă mînia lui Petre este mult mai larg decît acela prin care lucrează egoismul robust al lui Ion.

Apostol, fratele lor mai mic şi mai gingaş este exponentul aceluiaşi pămînt-matcă ajuns la starea conştiinţei care deliberează, a gîndirii care cumpăneşte, la reculegere.

[1] *Azi,* III (1934), nr. 1 (ian.), p. 952—958.

înstrăinat (poate chiar dezrădăcinat) prin aderarea la o lume convențională, falsă, printr-o intelectualizare pedantă. Apostol își pierde vitalitatea densă și viguroasă a fraților săi de-o mamă, ca s-o redobîndească în actul deliberat al conștiinței, în refuzul de a trăda, luptînd împotriva lor, pămîntul lui Ion și al lui Petre.

Pe cel dintîi, pămîntul îl chinuie și-1 îmbată; cel de al doilea îl angajează într-un tumult pentru adeverirea unei dreptăți; pe ultimul îl smerește. Primul trece setea de pămînt prin instinctul posesiunii, și face din ea o afirmare a acestuia în raza interesului personal; al doilea transformă aceeași sete într-o înfricoșătoare revendicare a celor mulți; al treilea a preschimbat-o în act de gîndire, în judecata ce te conduce spre regăsirea rosturilor adevărate.

Ne aflăm înaintea unei construcții în trei trepte: cea vitală, cea socială, cea etico-socială; instinctul individualist, forța gregară, discernămîntul și cumpăna hamletiană. La Ion pămîntul este o patimă a nopții, la Petre stihia și legea care se vor împlinite; la Apostol, pămîntul devine etos și conștiință a acestui etos."

TEOHAR MIHADAȘ
Tribuna, XIII, nr. 37 (659),
11 septembrie 1969

„Ceea ce a precipitat în mintea scriitorului aflarea tristului deznodămînt al fratelui a fost nu un destin sau un caracter — acestea el le avea de mai înainte — ci ideea unei noi cărți, în care eroul să-si săvîrșească actul suprem, nu doar să-și afirme opțiunea ca David Pop și Candale, fără a fi încercat și concretizarea ei.

Ce sens trebuie să dăm, așadar, afirmației scriitorului din aceleași *Mărturisiri,* că Bologa, nefiind reproducerea unui model concret și atît mai puțin a chipului și biografiei fratelui Emil, este «prototipul propriei mele generații»? «Șovăirile lui Apostol Bologa sînt șovăirile noastre ale tuturora, ca și zbuciumările lui...»

De fapt aici e cheia romanului, care nu se restrînge la cazul "nni român prins, în vîrtejul războiului, de partea imperiului, și avînd în față, din această cauză, drept adversari, pe ai săi, de același sînge — ci este problema tuturor românilor aflați în imperiu, în război și înainte de război.

Alternativa în fața căreia se afla Bologa — dacă să lupte împotriva fraților lui, fiind trădător față de aceștia, sau să treacă la ei, devenind trădător față de patria habsburgică (acesteia îi jurase, ca ofițer, sâ-i fie credincios), se concretizase ca o problematică esențială, ca o chestiune de conștiință, chiar din momentul declanșării războiului din 1914."

„Exista opinia că România, cînd va intra în război — dacă va intra — o va face numai de partea vechiului aliat, imperiul, deci, pe oricare front ar lupta, românii din teritoriile aflate între granițele împărăției erau în aceeași tabără cu frații lor din țara liberă.

Deci, înainte de 15 august 1916, conflictul lui Bologa, al lui David Pop, al lui Emil Rebreanu cel real, între *datoria* lor de ostași ai imperiului și între *conștiința* de români, nu exista nici măcar potențial, ca o alternativă posibilă — dovadă scrisoarea lui Emil din 3/16 ianuarie 1916, trimisă fratelui său și faptele lui Bologa sau David Pop. Apostol chiar pleacă voluntar, ca să cîștige grația Martei, admirația ei pentru viitoarele lui fapte de arme. Conflictul s-a declanșat la'15 august 1916, și nici atunci total, și nu pentru toți românii aflați pe alte fronturi. Dovadă felul cum cere Bologa să fie lăsat pe frontul rusesc sau chiar să fie trimis pe frontul italian".

PUIA FLORICA REBREANU
Steaua, XXI, nr. 11,
noiembrie, 1970[1]

„În literatura noastră nu se cunoaște un alt exemplu de investigație genetistă similar, ca proporții, cu acela declanșat de romanele lui Rebreanu, *Ion* și *Pădurea spînzuraților.* Unite prin fire care pornesc de la aceeași realitate, cele două cărți devin curînd de la apariție obiectul unor pasiuni colaterale, pentru care își consumă energiile amatorii de memorialistică, dar și universitarii, iar uneori reintră în acțiune, de astă dată pe cont propriu, chiar și prezumtivii croi din ținuturile nordice ale Ardealului. Sentimentul de viață autentică degajat de ambele opere provoacă o curioasă inversare a termenilor și în loc să fie interpretat ca o performanță estetică, așa cum îl definea si autorul însuși («Pentru mine arta... înseamnă creație de oameni și de viață»), el inspiră, dimpotrivă, considerații stăruitoare asupra genezei. Romanele sînt privite nu prin ele înseși, în sfericitatea lor estetică, ci numai ca niște piste care invită înspre o lume infrastructurală fermecătoare, a realității vii, cotidiene. Se inițiază cercetări *ă rebours,* care merg de la ficțiune înspre realitate, cu scopul de a se depista originea episoadelor, prototipurile, spațiul lor de mișcare, cu alte cuvinte se caută înverșunat adevărul verificabil, faptic, scriitorul fiind supus la un adevărat control pozitivist. Genetiștii vor să știe de unde vine și cum arăta lumea de care e vorba în romane în faza anterioară transgresiunii ei prin ficțiune. Astfel de obsesii generează o critică a «izvoarelor», barocă, în care se amestecă de-a valma relatările verosimile cu anecdotica parazitară și greu controlabilă a vreunui «prieten» sau «martor ocular». Supuși anchetelor literare, oamenii din partea locului se obișnuiesc cu ideea că înfățișarea multora din ei este aidoma cu a eroilor din romane și fiindcă asemănarea nu vizează două peisaje, ca în cunoscutul paradox al lui Oscar Wilde, raporturile dintre operă și cei care presupun că se recunosc în ea se manifestă pluriform, înregistrînd scene amicale sau dispute încordate. Scriitorul are prilejul amuzant de a vorbi cordial cu «modelele», sale, literații scientiști inițiază campanii donquijotești hotărîți să reconstituie integral, prin folosirea chestionarelor riguroase, personajele și locurile acțiunii, iar unii «eroi», auzind de existența lor literară, își revendică drepturi bănești. Autorului îi bate la ușă un vizitator: e notarul Leopold Stossel, venit să-i mulțumească pentru modul în care s-a văzut «feștit» în roman. Bogdan-Duică își invită cîteva sute de studenți într-o anchetă literară pe Valea Someșului, rezultatele

[1] Fragmentele sînt selectate din articolul *Sensuri și etape In lab' romanului „Pădurea spînzuraților".*

depăşind, in sens umoristic, orice aşteptări: pentru cele 102 personaje ale romanului *Ion* se descoperă «sumedenie de părinţi», cu mult mai mulţi decît ar fi fost necesar. Sub influenţa stimulativă a celor care vin să-1 vadă, Ion din Prislop trimite lui Rebreanu o scrisoare, ÎL care pretinde jumătate din cîştigul obţinut de la roman. Cu eroii din *Pădurea spînzuraţilor* relaţiile sînt mai puţin spectaculoase, deşi n-au lipsit anchetele nici în cazul lor.

Confruntările dintre viaţă şi romane riscă la un moment dat să decline în speculaţie anecdotică, de gust îndoielnic. Atunci apare intervenţia autoritară a lui Rebreanu însuşi, ea marcînd o atitudine estetică de o justeţe incontestabilă. Neocolind confesiunea revelatoare, care ţine de autobiografia sa spirituală, Rebreanu recunoaşte în numeroasele sale interviuri şi mai ales în mărturisirile din 1932 faptul că a lucrat după «modele vii», însă nu admite ignorarea coeficientului major de ficţiune investit în operă."

„Arta lui Rebreanu universalizează două ipost; ze cardinale, poate cele mai importante, ele traversînd oricare suflet al acelui timp, încît nu e de mirare că atîţia oameni s-au «recunoscut» ori au fost «recunoscuţi» cu uimire în spaţiul operei. *Ion* şi *Pădurea spînzuraţilor* au deschis o fereastră înspre nişte fiinţe care îşi caută, zbuciumîndu-se, împlinirea într-un context social şi naţional, dimensionînd viaţa lor de luptă şi eşecuri, voinţa de a supravieţui. Prin aceste cărţi, Liviu Rebreanu se detaşează de ceea ce se numeşte «realismul anecdotic», evoluînd pe o linie epică ilustrată în secolul trecut de Stendhal şi Dostoievski şi continuată în zilele noastre de figuri proeminente ale prozei. Meritul de a fi realizat la noi «obiectivarea» epicului, de care vorbeşte critica lăudînd romanele scriitorului român, implică desigur insistenţa detaşată asupra personajelor, dar mai ales asupra felului în care acestea absorb evenimentele în drame personale, căutindu-şi cu înfrigurare un stil de viaţă."

V. FANACHE
între geneza şi roman.
Steaua, XXI, nr. 11,
noiembrie 1970

ALTE REFERINŢE[1]

Hulea Ovidiu, *Războiul României scris pentru popor,* Oradea Mare, 1920.[2]

N.Cr., *Apostol Bologa, Lamura,* V (1924), nr. 5-6 (febr.-maTt.).

Weiss, Aureliu, *Romanele şi nuvelele d-lui Liviu Rebreanu, Adevărul literar şi artistic,* Xiv'(1935), nr. 739 (3 febr.).

[1] Culese şi recomandate de Cezar Apreotesei în faza „bunului de tipar" al volumului de faţă (N.G.).

[2] Reproducem următoarele rînduri cu privire la execuţia lui Emil: „El spionase o jumătate de an frontul unguresc şi ciad încercă să treacă la români a fost prins, judecat Ia moarte şi spînzurat".

Kormos, Gyula, *Akaszlotiak erdeje Liviu Rebreanu regenneje,* 1957, *Igasz Szo,* VI (1958), nr. 1 (ian.).

Eaicu Lucian, *Liviu Rebreanu — Romancierul. Gazeta literară,* XI (1964), nr. 36/547 (3 sept.).

Oprescu Horia, *Contribuţii la „Pădurea spînzuraţilor". Viaţa românească,* XVIII (1965), nr. 5 (mai).

Petrescu, Liviu, *Rebreanu si Tolstoi. Tribuna,* IX (1965), nr. 48 (2 dec).

Jalbă, Constantin, *Elementul dramatic în „Pădurea spînzuraţilor" de Liviu Rebreanu. Revista de istorie şi teorie literară,* XIV (1965), nr. 2 (apr.-ian.).

Ungheanu, M., *Liviu Rebreanu, „Pădurea spînzuraţilor".* Documentar. *Luceafărul,* XI (1968). nr. 48 (30 nov.).

Martin, Aurel, *Rebreanu sau vocaţia tragicului. Tribuna,* XIII (1969), nr. 33 (18 sept.).

Afloare, Gh., *Pe urmele unui personaj din „Pădurea spînzuraţilor" — Ilona Vidor. Informaţia Harghitei,* III (1970), nr. 854 (21 nov.).

Despre drama *„Pădurea spînzuraţilor"*[1]

Timus, V., *Cronica dramatică. Teatrul Studio Naţional: „Pădurea spînzuraţilor", dramă în 7 tablouri de A. Mitric, după romanul d-lui Liviu Rebreanu. Rampa,* XX (1937), nr. 5941 (4 nov.).

Anestin, Ion, *Spectacolul. Cronica teatrală. Studio Teatrul Naţional: „Pădurea spînzuraţilor", dramatizare în 7 tablouri de At. Mitric. Vremea,* X (1937), nr. 512 (7 nov.).

Nenişor, Gh., *Cronica teatrală, „Pădurea spînzuraţilor" la Studioul Teatrului Naţional. Adevărul literar şi artistic,* XVIII, seria III-a (1937), nr. 883 (7 nov.).

Ira, Ion, *Cronică teatrală. Constatări pe chenarul actualităţii. Azi,* VI (1937), nr. 30 (sept.-dec).

Liu, N., *Tabloul II din drama „Pădurea spînzuraţilor" de Liviu Rebreanu. Gazeta literară,* IX (1964), nr. 36 (547) (3 sept.).

Apreotesei, Cezar, *Despre autenticitatea dramei. Programul spectacolului „Pădurea spînzuraţilor"* la Teatrul Matei Millo din Timişoara. 10 oct. 1968.

Apreotesei, Cezar, *Valenţele expresive ale spectacolului „Pădurea spînzuraţilor", de L. Rebreanu — în premieră pe ţară la Timişoara. Drapelul roşu,* XXV (1968), nr. 7400 (24 oct.)'.

[1] I,ista bibliografică include şi cronicile teatrale asupra spectacolului cu piesa *Pădurea spînzuraţilor* la Teatrul Naţional „Studio" în stagiunea 1937 — 1938, avînd ca semnatar al dramatizării pe At. Mitric, întrucît cercetările noastre ne-au dus la concluzia că drama respectivă aparţinea romancierului însuşi {v. *Addenda,* p. 657—660). Este semnificativă publicitatea făcută la timpul său în legătură cu repetiţiile, premiera şi spectacolele acestei dramatizări; (cf. *Rampa,* 20 (1937), nr. 5936 (24 oct.); nr. 5938 (27 oct.); nr. 5941 (30 oct.); nr. 5942 (31 oct.); (1937), nr. 5943 (1 nov.); nr. 5944 (2 nov.); nr. 5946 (4 nov.); nr. 5950 (II nov.); (1937), nr. 5952 (13 nov.); nr. 5955 (17 nov.) nr. 5961 (24 nov.) ş.a.

Zamfirescu, Ion, *Rebreanu dramatizat. „Pădurea spînzuraților" la Teatrul „Matei Mi Ho" din Timişoara. Contemporanul,* (1968), nr. 44 (1151) (1 nov.).

Dima, Simion, *„Pădureaspînzuraților" pe scena teatrului „Matei Millo" din Timişoara. România liberă,* 26 (1968), nr. 7457 (2 nov.).

Corbeanu, N., *Rebreanu Liviu — „Pădurea spînzuraților" la Teatrul „Matei Millo" din Timişoara. Orizont,* XI (1968), nr. 12 (dec).

Covaci. Al., *Polivalența spectacolului de teatru — „Pădurea spînzuraților" la Teatrul „Matei Millo" din Timişoara. Astra,* 3 (1938), nr. 12 (dec).

Traduceri ale romanului *Pădurea sMnzuratilor:*

Les obesenych. Prjlozila Mărie Kojeckâ[1], Praha, 1928.

La foresta degli impiccati. Romanzo di guerra. Traduzione di Enzo Loreti. Prefazione di Luigi Tonelli. Perugia-Venezia, 1930.

The Forest of the Hanged. A Novei. Translated from the Rumanian by A. V. Wise, London, George AUen, 1930.

Forest of the Hanged — Translated froin the Rumanian by A. V. Wise, New York, 1930.

La foret des pendus. Roman. Traduit du roumain par B. Madelehie et Leon Therenin. Preface d'Andre Bellessort, Paris, 1932.

Ver Wald der Gehenhten. Roman. Deutsch von Erast Carabăt, Cernăuți, 1932.

El bosque de los ahorcados. Traduccion de Măria Teresa Quiroga Pla y Luis Landinez, Madrid „Stylos", 1944.

A floresta dos enforcados. Tradu9ao do romeno de Celestino Gomes, e Victor Buescu, Lisabona, 1945.

Hirtettyjen metsă. Suomentanut Lauri Ikonen, Helsinki „Oy Suomen Kirja, 1946.

Akasztottak erdeje. Regeny. Forditotta Bozodi Gyorgy, Marosvasarhelv: Alami Irodalmi cs Miiveszeti Kiado, 1957, ed. II, 1962; ed." III, 1970.

Les povesennyh. Roman. Perevod s rumynskogo — Olga Krusevan, Buharest, Izdatelstvo Literatury na Inostrannyh Iazykah, 1958.

Les povesennyh. Roman. Perevod s rumynskogo — V. Sugonian, Chişinău, „Cartea moldovenească", 1960.

Les obesenych. Prelozila Mărie Kojeckâ Kar^skova, Praha, Naşe Vojsko, 1960.

To basos ton cremasmenon. tr. Dimitriatis Papaioannis, prefeță de Cosmas Politis, Atena, 1961.

Les obesencov. Prelozil dr. Peter Doval, Bratislava, Slovenske vydovatel' stvo krasne3' literatury, 1965.

La foret des pendus. Traduit du roumain par C. Borănesco, Paris, Editions Baudelaire, 1966 (Introduction p. 5—20).

Der Wald der Gehenhten. Roman. Aus dem Rumănischen von Valentin Lupescu, Berlin, 1966.

El bosque de los ahorcados. Novela. Traduccion del frances Măria Teresa Leon y Rafael Alberti, Buenos Aires, Editoria Losada, 1967'.

[1] Tălmăcirea este dedicată memoriei fratelui traducătoarei, căpitanul Rostislav Kojecky, care se pare că ar fi avut un destin similar cu al lui Emil Rebreanu. Cf. C Crişan, *Universalitatea scriitorului. Tribuna,* VIII (1964), nr. 39 (399) (24 sept.).

• Romanul a mai los, tradus în limbile: turcă (1944, tr. Ziya Jamac), suedeză (1944, tr. Anders Osterling), ucraineană (1957), sirbă, bulgară (196., ti. Ghergana Stratieva) etc, cunoscind, de asemenea, reeditări în italiana, frâuceză, engleză, germană, maghiaîă etc.

VARIANTE

Reproducem mai jos fragmentele inedite desprinse din studiul versiunilor manuscrise ale *Pădurii spînzuraților*, precum și variantele editoriale, cu valoare stilistică, selectate din confruntarea tuturor edițiilor antume.

După cum s-a menționat în cadrul *Notelor și comentariilor*, variantele genetice datează, primele, de la începutul anului 1919, celelalte din 1922.[1] Toate se afla în *ms. 2541*, existent, ca și *ms. 2542* (forma definitivă pentru tipar), la Biblioteca Academiei R.S.R.

Spațiul 'imitat de care dispunem nu ne permite să comentăm fiecare variantă în parte, așa cum am fi tentați, să o cercetăm în contextul din care a fost desprinsă. Ne mărginim să menționăm din ce „Carte" a romanului face parte, paragraful și filele din manuscris, precum si data exactă cînd a fost 3'].Ș« «lele din manus fost menționate în locul 1,1 "'T'"' Parantezele drept. „au a romanului. oU' Unorrmduri Păstrate în forma definitiv

Din motive similare, versiunile <n creptul v, rintelor -edYoriale' doar'™-,?'111116 s?nt ««tionat, HI, IV, V, VI, VII x XI x n ? " număr " l ediției (I n •subsol"), locul și «aur.S lt S';n S«i2f»*. dită *(in*

B.A.R., Ms. *2541*

Cartea întîi, f. 116—117 (20 febr.) st. v. 19U

Pădurea spînzuraților

Maiorul îl măsură din cap pînă-n picioare cu o privire șireată și bănuitoare, mîngîindu-și mustățile aspre și stufoase.

— D-ta știi bine românește? îi zise apoi, rar, sfredelindu-și ochii căprui în ochii sublocotenentului, care stătea țeapăn în fața lui.

[1] Pentru detalii vizi p. 689-708.

— Da, desigur...

Maiorul, iar îl cîntări, iar își suci mustața și, deodată, se roși de mînie:

— E îngrozitor aici... Parcă stăm pe un vulcan aprins. Din toate părțile ne înconjoară trădarea, lașitatea și primejdia, cu mii de brațe. E spăimîntător... Nu mai știi în cine să ai încredere... Nu mai există lealitate, jurămînt, nimic... Toți sînt ticăloși, toți, toți... Și, astfel, vrem să apărăm patria...

Sfîrși printr-o înjurătură, în care se rostogoleau de-a valma o sumedenie de sfinți și dumnezei.

Sublocotenentul Virgil Bologa asculta nemișcat. Doar din sprîncene încruntă, puțin nedumerit. Era un băiat tînăr, de vreo douăzeci și trei de ani, înalt, legat și mlădios, cu fața sănătoasă, arsă de soare și de vînt, cu niște ochi castanii calzi și plini de franchețe. Uniforma, tocită de purtare, îi strîngea ușor corpul și-i dădea o înfățișare războinică și, totuși, blîndă.

— D-ta ești singurul și ultimul care-mi mai inspiri încredere deplină — reluă maiorul, după un răstimp, cu un glas mai domol. De trei ani de zile îți faci datoria cu cinste, da, da, cu cinste întreagă. Nici o clipă de șovăire n-ai avut... Ai fost urmărit și supravegheat, poate că ai și băgat de seamă, și ai rămas în picioare... în altă țară asta ar fi ceva firesc; la noi e un merit excepțional, din nenorocire... Acuma ești chemat într-un post mai delicat și mai de încredere... îmi pare rău că trebuie să te dau... Aveam nevoie aici de d-ta... Dar, acolo, e și mai mare nevoie. Altfel, într-o bună zi, ne-am pomeni măcelăriți de chiar cetățenii noștri, pe care-i apărăm de dușman... Sper c-ai să-ți faci datoria în conștiință. Trebuie să-i spînzurăm pe toți, fără cruțare... Să nu mai rămînă nimeni mai bine, decît să ne rămînă trădătorii...

Se înfuriase iarăși și își smulgea mustățile cu amîndouă mîinile.

— Acuma du-te... Și pe d-ta te-am pierdut... Rău îmi pare... Dar, cel puțin, să-i spînzurați pe toți, pe toți!...

îi strînse mîna scurt, scuturîndu-i-o.

Sublocotenentul salută. Un strajameșter, zăcut de vărsat, bătrîn, îl aștepta.

— Am venit cu mașina să vă iau... E nevoie grabnică de d-voastră... Avem o groază de afaceri... Dar, mașina e mai în urmă, pe șosea..

Virgil Bologa nu răspunse. îi rămăsese întipărite în minte, înfățișarea și cuvintele maiorului. întîi îi venea să zîmbească. Maiorul îl știa, era aproape un maniac. Ungur furios, vedea pretutindeni trădători și spioni. Mai ales acuma, de cînd se află pe frontul românesc .și tocmai

B.A.R., Ms. 2541

Cartea întîi, f. 95 — 115 (2 mai—28 aug. 1.919)

Pădurea spînzuraților

Căpitanul Clapca îi mîngîiă cu o privire compătimitoare.

— Ce copil ești, prietene! murmură apoi clătinînd din cap Tar, cu o fluturare de zîmbet dureros pe fața-i uscată, osoasă, închisă

de bătaia vremilor. Nici doi ani de război n-au fost în stare să-ţi risipească visurile... O, cît te invidiez, dragul meu!... Tu cel puţin mai nădăjduieşti fericirea... şi cine mai ştie ce!...

Victor Bologa roşi ca o fată mare. Era foarte tînăr, cu o dragoste de viaţă uriaşă întipărită pe faţă, acum însă tulburată de o frămîntare sufletească. Ochii vii albaştri clipi des, întrebători şi nedumeriţi, aţintiţi asupra căpitanului. îi tremura uşor barba pe care nu i se ivise încă nici un firicel de păr. Uniforma de sublocotenent austriac de artilerie îl îmbrăca ca pe-o păpuşă.

— Orice, dar asta nu ! izbucni Bologa brusc. Asta ar fi o crimă... o... o...

Avea un glas cald, blînd şi sonor. Adăpostul săpat în stîncă, ca un cavou, luminat cu o lampă bolnavă, a cărei lumină tremura mereu de bubuitul tunurilor, răsună şi repetă de mai multe ori ca un ecou: o... o... o... Clapca îl apucă repede de braţ, ca şi cînd ar fi vrut să-l facă să vorbească mai încet. Sublocotenentul se încurcă, plecă ochii şi sfîrşi murmurînd:

— O... o... îngrozitor!...

— Da, desigur, îngrozitor, dar ce vrei? Războiul!... zise căpitanul mereu liniştit şi cu vocea înăbuşită, parcă i-ar fi fost frică să nu-l audă cineva. înţeleg foarte bine tulburarea ta şi o împărtăşesc, in oarecare măsură, cu toate că, pentru mine, românii tăi sînt tot atît de vrăjmaşi ca şi italienii de-aici, sau, mai curînd, tot atît de puţin vrăjmaşi. înţeleg, e o crimă, fără îndoială, să fii nevoit tu român să te baţi cu chiar românii, precum o crimă ar fi să mă bat eu ceh împotriva cehilor... Voi totuşi aveţi o mîngîiere; există români care sâ se poată lupta împotriva noastră, pe cînd noi nu putem decît să fim patrioţi austriaci, n-avem nici măcar încotro să ne aruncăm ochii... Şi e incomparabil mai trist să fii silit să te baţi fără nici o nădejde, doar cu siguranţa că vitejia ta nu face decît să întărească jugul care-ţi apasă visurile... Ei, dragul meu, trebuie să te împaci cu astea...

O explozie mai puternică zgudui stîncă. Lampa se clătină încît sticla se funingini. Clapca se întrerupse o clipă:

— Asta trebuie să fi fost o granată grea... O fi căzut prin apropiere... Buh, să-i ia dracul pe toţi!...

Apoi urmă, cu glasul potolit de adineaori:

— O crimă imensă e tot războiul ăsta, prietene! Ce contează în vălmăşagul lui o crimă mititică, ceva ce nu-ţi convine ţie sau mie?'

— Bine, dar atunci urmează ca eu...

— Să mergi unde vom merge cu toţii, să faci ce vom face toţi şi sa-ţi închizi toate porţile sufletului pînă ce se va sfîrşi războiul sau lumea sau ştiu eu ce? Poate că vei avea norocul să mori...

— Să mor! făcu Bologa mirat. Dar dacă nu vreau să mor?

— O, crede-mă, morţii sînt cei mai fericiţi!... Ei cel puţin au scăpat de toate. Pe cînd noi...? Noi, iată, prieteni sau chiar fraţi, fiindcă doi ani de suferinţe ne-au apropiat sufletele, noi trebuie să ne împărtăşim chiar chinurile într-un grai străin pe care-l urîm... Cum să nu invidiez deci pe cei morţi?

Sublocotenentul însă se frămînta. Liniştea căpitanului îl nelinişţea.

— Dar d-ta crezi că-i sigur că...?

Se opri parcă n-ar fi îndrăznit să sfîrşească.

— Atît de sigur încît toate ordinele cuvenite s-au şi dat. Poimîine divizia noastră va fi schimbată aici. Ne iau locul nişte croaţi. Peste trei zile pornim şi peste vreo zece zile sîntem în Ardeal pe frontul...

Nici căpitanul nu sfîrşi simţind cum îl ardeau privirile tînărului.

Se făcu o tăcere în adăpost. Bubuiturile înăbuşite de tunuri se auzeau acuma mai limpede, dar cei doi ofiţeri nici nu le luau în seamă. Erau atît de obişnuiţi cu ele încît nu le mai auzeau decît cînd se înteţeau prea cumplit, ceea ce arăta că obuzele se sparg prin apropierea lor.

— în Ardeal pe frontul... — repetă sublocotenentul, într-un tîrziu, rar, cu glasul tremurat. Ce spăimîntător!...

Pe urmă iar se făcu tăcere. Căpitanul şedea pe patul de scînduri, privindu-şi cizmele pline de noroi, tremurîndu-şi foarte nervos genunchii. Victor Bologa însă umbla de ici-colo, ca un lup în colivie, respirînd greu, cu tîmplele aprinse. Apoi deodată se opri în faţa căpitanului.

— Domnule căpitan, te rog, te implor... D-ta trebuie să poţi... D-ta dacă vrei mă poţi scăpa... Scapă-mă! Nir vreau să mă duc acolo... Nu vreau!

Clapca ridică ochii la el, blînd, fără să zică o vorbă.

— Nu se poate să nu se găsească un mijloc... Mutaţi-mă la alt regiment, care rămîne aici... Sau trimiteţi-mă oriunde, numai acolo nu... Lupt oriunde, cum am luptat pînă azi. N-am fost laş niciodată. Vezi bine, am trei medalii de vitejie... Acolo însă nu pot merge... Nu pot... nu pot...

Făcu doi paşi în adăpost. Ochii i se urnpluseră de lacrămi şi voia să-şi stăpînească plînsul. Reveni în faţa căpitanului şi reluă, tot mai rugător:

— Cum să lupt eu acolo? Cum să îndrept tunurile împotriva... Nu simţi d-ta ce grozăvie ar fi asta? Eu să-mi omor fraţii... eu... chiar eu... Mi-am călcat pe suflet şi m-am îmbătat spre a vedea drept duşmani nişte oameni care nu-mi erau... Dar pe fraţii mei!... înţelegi, d-ta, pe fraţii mei!... Aş muri... Şi nu vreau să mor! Nu vreau!...

Căzu lingă căpitan, pe pat, cu ochii în palme, biruit de lacrămi. Clapca era înduioşat. Simţea că de-ar vorbi acuma, l-ar năpădi şi pe el plînsul. în vizuina de stîncă sughiţurile sublocotenentului tremurau, se luau la întrecere cu trozniturile cînd rare, cînd dese ale tunurilor. Pe urmă se potoli, sări iar în picioare.

— De trei luni mă zdruncină temerea aceasta. De cînd se tot scorneşte că vom fi trimişi acolo...

— Nu-i mirare. Divizia noastră e alcătuită mai toată din unguri şi secui...

— Dar n-am crezut că s-ar putea... Şi acum... Te rog, domnule căpitane, te rog !...

— Te-ai mai răcorit? zise căpitanul. Atunci putem vorbi iarăşi. Lacrimile astea trebuiesc chibzuite cu sînge rece, fără pripire. Eu n-am nici o putere. Dacă te-ai gîndi puţin, ai înţelege singur. De mine

nu atîrnă nimic. Eu trebuie să merg cum trebuie să mergi şi tu. Pretutindeni acelaşi chin... Nici măcar nu pot propune să te mute sau să te scutească... Imediat ne-ar bănui pe amîndoi. Tu ştii bine că eşt* deochiat fiindcă eşti român. Asta ar mai lipsi ca să se umple paharul. Ce e viaţa unui om în vremile astea nebune? Singur generalul ar putea, dacă ar fi om... Dar azi mai sînt oare oameni pe-aici? Brute şi bestii... Nici un suflet...

— Atunci voi ruga pe general! zice Bologa brusc.

— Nu, nu... Nici asta să n-o faci... Nu cunoşti tu pe generalul Kandl? Eu cred c-ar fi în stare să te trimită în consiliul de război imediat, fără nici o altă vorbă... Şi ştii bine ce înseamnă aici consiliul de război: glontele sau spînzurătoarea... Astîmpără-te!

— Va să zică ar urma să mă duc acolo fără măcar să încerc a ocoli grozăvia? izbucni iarăşi sublocotenentul. Asta niciodată f Trebuie să încerc tot ce se poate să rămîn aici, sâ nu mă trimită acolo...

— Şi dacă totuşi te vor trimite? Dacă atunci înadins te vor trimite?

— Atunci... atunci...

Sublocotenentul crîşni din dinţi.

— Cîinii! Cîinii! Cum vor să mă omoare! sîs>i dînsul simţind că inima i se zvîrcoleşte în piept de ură.

— Ascultă-mă pe mine, mai tine. Sînt mai bătrîn. Am îndurat mai multe în viaţă. Războiul are o singură filozofie: soarta. Las-o să lucreze în locul tău. Nu căuta s-o corijezi, s-o eludezi, să-i întorci mersul. Orice ai face ar fi zadarnic... Prin cîte primejdii nu te-a dus pînă acuma? De cîte ori uu te-a mîngîiat moartea? Ai fost doar rănit de patru ori. Ai văzut moartea de nenumărate ori... Şi soarta totuşi te-a ocrotit... Lasă-te în grija ei... N-o zgîndări...

— O, şi cum simt că mă aşteaptă o primejdie îngrozitoare acolo... Niciodată n-am avut presimţiri atît de înfricoşătoare 1 murmură Bologa abătut.

— Primejdiile sînt aceleaşi pretutindeni... Lasă-te în voia soartei! zise căpitanul. Ascultă-mă pe mine. Sînt poate singurul tău prieten astăzi şi aici. Sînt fratele tău şi mi-eşti mai drag ca un frate... Ascultă-mă şi linişteşte-te...

Se sculă în picioare, îşi puse şapca în cap. Plecă.

— Decît să mă duc acolo, să mă bat cu... mai bine trec la italieni! făcu Bologa uitîndu-se adînc în ochii căpitanului.

— Uşor de zis, dar dacă nu izbuteşti, ştii ce te aşteaptă?... Acum cîteva săptămîni vreo trei prieteni buni de-ai mei, colegi de şcoală, cehi, au încercat acelaşi lucru. Au fost prinşi chiar în reţelele de sîrmă ghimpată. Pe toţi trei i-au spînzurat imediat...

— A, de asta nu mi-e frică. Cînd ar fi să mă prindă, mă împuşc singur şi isprăvesc repede...

— Aşa au crezut şi ei, şi nu s-a putut. Au fost degradaţi şi spînzuraţi... Ia seama, cu astea nu te joci... Astîmpără-te şi lasă-te în voia soartei ca şi mine, ca toţi ceilalţi... Sîntem mii ca tine — Şi soarta nu ne lasă...

Căpitanul ieşi.

Bologa se trînteşte istovit pe patul de scînduri... Tunurile bubuie mereu...

II

Stătu nemişcat, cu ochii mari, speriaţi în care nu se reoglindea nimic din ce-l înconjura, în care trăia numai vălmăşagul de gînduri şi simţiri ce-l stăpîneau.

Victor Bologa încă n-avusese în viaţa aceea imperioasă de a-şi aduna gîndurile, de-a le coordona pentru o singură ţintă, de-a scoate 0 concluzie vie. De aceea acum în mintea lui era o zăpăceală ca într-o casă de nebuni. Un singur gînd domnea în centrul creierului: nu vrea să meargă acolo... Acesta însă era atît de stăpînitor, încît întrunea pe toate celelalte... Se silea să-l înlăture ca să închege un mijloc de-a 1 se supune. Nu izbutea. în clipa cînd era pe cale să se hotărască, ieşea iar la iveală porunca: nu vreau să merg acolo...

Gîndul acesta, fără să-şi dea seama aproape, îl stăpînea de vreo trei luni, de cînd a aflat că românii au năvălit în Ardeal... Pînă atunci blestema frontul italian, unde ziua-noaptea nu încetează focul, unde moartea te împrejmuieşte fără încetare. îi părea rău că a fost luat din Rusia, unde războiul fusese mai blînd, unde duşmănia părea că încetează în răstimpuri, unde unii şi alţii îşi făceau concesii reciproce, în vremea mesii nu se bombardau deobicei, de asemenea nici dumineca şi în sărbători. Era o învoială tacită şi se indignau cînd se întîmpla să o calce cineva, consolîndu-se doar că trebuie să fie la mijloc vreun •eveniment extraordinar. Doi ani de război formează obiceiuri. Viaţa se acomodează noilor împrejurări. Cînd a venit aici, pe Monte San-Doberdo, în pustietăţile acestea pietroase, unde veşnic plouă şi bate vîntul, unde soarele arde, de-ţi aprinde sîngele în vine, s-a întristat... Cîteva săptămîni de zile n-a văzut nici un civil. Ziua, cît era de mare, nu se arăta în tot cuprinsul zării nici ţipenii de om. Numai nouraşi de şrapnele prin văzduh şi izbucniri subite de pămînt şi pietre care se înălţau ca nişte fîntîni săritoare în locurile unde izbeau obuzele; împrejurimile clocoteau de bubuituri ziua-noaptea. îi trebuiră luni de zile pînă să se obişnuiască cu ele să nu le mai audă.

Apoi lungimea războiului începea să-l exaspereze ca şi pe ceilalţi toţi. Pornise la război vo,?s, fără să se gîndească o clipă la pricinile lui. Impulsivitatea îl mîna spre vitejii. Războiul se potrivea minunat cu firea lui tumultoasă, doritoare de primejdii. Nu era militar de carieră, dar milităria i-a plăcut totdeauna. Cînd, la mobilizare, a trebuit să meargă la oaste, s-a dus bucuros. Era student. De-abia un an de drept isprăvise la Cluj. Nu-i păsa. După război va continua. în cîteva luni a fost stegar, în alte cîteva sublocotenent. Era măgulit. îşi punea tot sufletul în slujba războiului. Uitase politica pe care o făcuse cu aceeaşi însufleţire înainte vreme. După război se vor vedea toate. Pînă atunci însă războiul... Victoriile îi dădeau încredere. Sfîrşitul va veni repede, şi mîntuirea. Ce va aduce, puţin îi pasă... Pe urmă a început să dorească pacea...

A fost de la început aruncat într-un regiment unguresc unde l-a luat apa. încetul cu încetul simţirea lui s-a îmbibat de simţirile ce-l împresurau. De-abia cîţiva tunari erau români în regiment, şi ordonanţa lui. Doar cu ordonanţa mai vorbea româneşte...

Pe urmă a venit vestea că românii... La început s-a indignat, cupr'r.s de indignarea celor dimprejurul lui. Numai cînd a început să

se scornească că divizia va merge pe frontul românesc a început să simtă o strîngere de inimă şi i s-a ivit în suflet gîndul că nu trebuie să meargă acolo. Atunci a început să se împrietenească cu Clapca, care nu era bine văzut printre ofiţeri fiind ceh şi fiindcă toţi îl bănuiau că nu simte la fel ca ceilalţi. Pe urmă cu cît zvonurile de plecare s-au întărit, cu atît s-a deşteptat într-însul voinţa nătîngă că nu se poate să plece. Şi o teamă înfricoşătoare ca şi cînd acolo l-ar aştepta o primejdie grozavă. A încercat puţin să se împotrivească, dar şi-a dat seama repede că ar fi peste putinţă.

Cînd a venit acuma căpitanul să-i spună că peste trei zile pornesc, l-a cuprins o tulburare cumplită. Şi gîndul că nu trebuie să meargă i s-a înfipt în creier ca o baionetă vrăjmaşă.

Din toate sfaturile căpitanului nu i-a rămas nimic. Avea groază de sfaturi. De altfel el totdeauna a mers după cum l-a tăiat capul. Momentul a fost veşnic hotărîtor în viaţa lui. Niciodată n-a şovăit. A mers drept înainte.

Dar acuma cum să meargă înainte? Unde-i înainte? Acuma simte că nu trebuie să mergă înainte şi nu ştie cum să nu meargă... Pentru omul hotărît, nehotărîrea e cea mai aspră suferinţă...

Ordonanţa lui intrase, cine ştie cînd, şi se ghemuise într-un colţ. Cînd bubuiturile tunurilor plezneau mai pe-aproape îşi făcu cruce repede. Era un flăcău spătos, mustăcios, negricios, cu sprîncenele încruntate, cu pumnii osoşi şi groşi, cu o inimă plăpîndă de fată mare. Se uita din cînd în cînd la sublocotenentul său care se zvîrcolea mereu în pat. Simţea că are ceva, ar fi vrut să-l întrebe şi nu îndrăznea, într-un tîrziu totuşi mîrîi:

— Dom' sublocotenent, să v-aduc- de mîncare? Că-i tîrziu şi la miezul nopţii intraţi în serviciu la reflector...

Victor Bologa tresări aproape speriat, se ridică pe marginea patului şi se uită mirat la soldat.

— Da ce, aici erai. Ionică? zise.

în ureche îi rămăsese glasul ordonanţei şi numai cuvîntul, „reflector". Cuvîntul acesta îi risipi o clipă gîndurile şi readuse însufleţirea. Un reflector puternic italian lumina toată noaptea poziţia lor, îngăduind artileriei să o acopere de obuze. De cîteva zile ofiţerii bateriei se iau la întrecere să nimicească reflectorul. Azi e rîndul lui... şi a avut ambiţia să-l doboare el, să triumfe.

— Da, da, reflectorul... Bine zici, murmură dînsul sculîndu-se în picioare şi întinzîndu-şi oasele.

îl rodea veşnic ambiţia de-a nu se lăsa întrecut în vitejie de nimeni. Trebuie să le arăt că nimeni în lume nu-i mai viteaz ca românul! îşi zicea mereu. Acuma reflectorul acoperi o clipă într-însul orice alte preocupări. Ce-ar fi dacă l-ar distruge el? O decoraţie, o citaţie, felicitări... Şi îndată se legă de gîndul acesta o speranţă, atunci desigur că n-ar mai trebui să mă duc acolo... Apoi deodată se adresă ordonanţei, prieteneşte:

— Ştii vestea, Ionică? Răspoimîine plecăm acasă...

— Bodaproste! zice soldatul cu faţa aprinsă de o mare bucurie. Ni se cuvine şi nouă, zău aşa, că de doi ani n-am mai fost pe-acasă... Ceilalţi toţi au avut cîte-o săptămînă, două slobode, numai noi parc-am fi ciumaţi...

— Ce, tu crezi că mergem în concediu?... Nu, mă... Mergem tot pe front, în Ardeal, să ne batem cu românii! zise Bologa serios.

— Vai de mine, domnule sublocotenent! se speria Ion. Să ne batem noi cu românii? Apoi n-ar fi păcat de Dumnezeu, frate cu frate... ?

Ordonanţa se închină înfricoşat.

— Ar fi, dar ce să facem? Uite acu-mi [zise] şi domnul căpitan că mergem negreşit...

— Doamne fereşte! se închină iar soldatul. Doamne, apără-ne! Să nu ne trăznească Dumnezeu din senin!

Sublocotenentul se opri în faţa lui Ion, se uită lung la dînsul vrînd parcă să mai zică ceva şi neştiind ce anume. Spaima soldatului îi spori mai mult tulburarea. Dacă pînă şi un om simplu ca ăsta înţelege grozăvia, atunci... Gîndul nu se putea sfîrşi în mintea lui. Se ridică iar doar porunca sufletului: nu trebuie să mergi acolo... Se înfurie, se întoarse brusc şi se trînti iar în pat. După o tăcere lungă zise omului:

— Ia seama să mă scoli la vreme!

Se întoarse spre perete. Era reflectorul care-l chinuia, pe urmă iar gîndul plecării... Pe urmă amîndouă se îmbinară, se topiră... Un zumzet ciudat, moleşitor îi stăruia în urechi, iar peretele parcă se întorcea din ce în ce...

III

Noaptea era grea, ploioasă, apăsătoare. Ieşind din bîrlog, Virgil Bologa îşi strînse mai bine ulanca pe cap şi-şi cotoşmani gîtul şi capul în gulerul larg de blană. Şanţurile de comunicaţie adunau apa ca nişte pîrîiaşe întortocheate, închegîndu-se într-un noroi cleios. Paşii sublocotenentului, rari, căutători, erau însoţiţi de plescăiturile aspre ale apei noroioase. Ploaia cădea repede, pleznea pe stîncile reci, iar deseori se răsucea şi se învîltora, luată de cîte o suflare aprigă de vînt rece.

Virgil Bologa înainta încet, cu băgare de seamă. La încrucişările dese ale şanţurilor apăsa scurt butonul lămpii electrice ce-i atîrna de un nasture pe piept, luminînd tăbliţe cu indicaţii.. O făcea aceasta mai mult din obişnuinţă, căci cunoştea acuma prea bine tot labirintul de tranşee. De şapte luni de cînd e aici, în acelaş sector, a avut vreme să cunoască toată împrejurimea întocmai ca oraşelul lui, Monorul, unde a copilărit şi s-a născut, unde cunoştea pe toţi oamenii şi unde pe el de asemenea toţi îl cunoşteau.

De cîteva săptămîni bateria lui fusese împinsă chiar lîngă linia infanteriei, în tranşeele cele mai înaintate.

Din cînd în cînd, răpăiala înverşunată era acoperită de cîte-un bubuit prelung.

— Dac-ar fi vară, ai zice că-s tunete — se gîndi ofiţerul. [Aici focul nu înceta ziua noaptea.][1]

Pe deasupra ploii şi a bubuiturilor rare, întunerecul stăpînea.

[1] Anulat ulterior cu creionul chimic (acelaşi din „caietul de creaţie") Pe aceeaşi filă (103) se afla şi alte modificări, puţin importante, făcute tot cu creion chimic.

Cînd fu aproape de poziţii însă o lumină vie izbucni brusc din depărtare.

— Reflectorul! îşi zise Bologa înviorîndu-se.

Îndată începură trozrnituri de tunuri chiar în faţa lui, grăbite, parcă speriate. Fîşia de lumină însă alunecă liniştită şi nepăsătoare peste cîmpul pustiu. Firele de ploaie păreau nişte fire albe dintr-o urzeală uriaşă, răsucite de un război nevăzut.

Ofiţerul se plecă instinctiv în şanţ şi-şi urmă astfel mersul, ferindu-se parcă de ochii ce pîndeau în lumina aceasta duşmană. Tunurile bubuiau în faţa lui tot mai repede şi mai puternic, cu cît se apropia. Lui Bologa parcă-i era frică să nu se întîmple să lovească reflectorul. Acuma toate preocupările lui se învîrteau numai în jurul reflectorului.

Tunurile erau ascunse bine. Cînd pică Bologa, un locotenent care comanda focul, înjura şi se sfărma dînd ordine. Peste cîteva clipe însă observatorul anunţă că lumina s-a stins. Tunurile mai zvîcniră de două-trei ori, ca nişte dulăi obosiţi, apoi încetară.

— Nu-i chip să faci ceva cu oameni d-ăştia — zise locotenentul către Bologa, înfuriat. Degeaba ne silim noi, dacă ei execută ordinile anapoda... Să fie ai dracului!

Aprinse o ţigară şi după ce trase cîteva fumuri se mai linişti.

— Dar ştii că iar şi-a mutat locul — urmă locotenentul, grăbindu-se să arate lui Bologa pe hartă unde a fost şi unde s-a mutat acuma reflectorul. Poate să fii tu mai norocos... Eu, dacă aveam oameni pricepuţi la tunuri, îl curăţăm... Degeaba... Ei, noapte bună şi succes!...

Bologa dădu cîteva ordine soldaţilor care se înviorară puţin văzîndu-1, apoi se urcă lîngă observator.

— Ei, ce mai zice reflectorul? întrebă pe subofiţerul zgulit.

— Zice bine că nu ne putem apropia de el — murmură omul. De-acu pînă peste două ceasuri iar putem fi liniştiţi...

— Du-te jos de te mai desmeteceşte... Am să stau eu aici la observator... D-ta ai să transmiţi ochitorilor ordinele mele cînd va trebui...

Sublocotenentul se aşeză în locul de observaţie. încetul cu încetul ploaia conteni. Doar vîntul sufla şi mai aspru, şuierînd ca nişte rafale de obuze cînd mai uşoare, cînd mai grele. întunerecul apăsa pămîntul ca o povară năbuşitoare peste care se aşezau straturile negre de nouri leneşi, ameninţători.

Vîntul îi pătrundea prin haine, prin piele, îi îngheţa sufletul. Mintea îi era însă foarte limpede şi stăpînită numai de gîndul datoriei. Se uită cu ochii aprinşi înainte în întunerecul gros, cercetînd şi aşteptînd ivirea vreunei mişcări duşmane. Privirea i se obişnui curînd cu bezna, încît putu desluşi urmele de viaţă în nemişcarea moartă ce se întindea împrejurul lui. La vreo cincizeci de paşi înnegrea linia infanteriei, de unde auzea din cînd în cînd cîte-o şoaptă sau alteori se zărea cîte-o licărire trecătoare, scînteia unei ţigări sau vreuna scăpată din lulea. Mai înainte la vreo alţi o sută de paşi altă linie se ondula mai neagră, mai tulbure, cea duşmană, nemişcată, moartă, parcă nici o suflare omenească n-ar fi sălăşluit-o. Şi pe urmă mai încolo întunerecul era atît de des că nimic nu se mai lămurea. Ştia bine unde vine linia a doua, cam unde vin locurile bateriilor duşmane, cam unde trebuie să fie reflectorul buclucaş, dar nu se mai deosebeau nimic. întunerecul înghiţea tot. Cînd era vreme bună mai auzea de dincolo cîte-o mişcare, cîte-un semn de viaţă. Acuma vîntul şi întunerecul topeau tot...

Cu cît vîntul îl pătrundea, cu atît Virgil Bologa se îndîrjea, căsca ochii mai mari şi în sufletul lui se mărea furia împotriva duşmanului. Pînă azi făcuse războiul cu însufleţire, dar nu cu ură. Duşmanul fusese ceva nehotărît pentru dînsul. Era duşman fiindcă ordinul era să se considere duşmani cei ce nu se băteau alături de dînşii. Acum însă liniile celea din faţă le ura ca şi cînd toţi cei ce se opinteau într-însele i-ar fi făcut cele mai mari rele din lume. Nu le cunoştea feţele şi tocmai de aceea îi ura mai mult.

Se uita înainte scrîşnind din dinţi. Din pricina celor ce pîndesc în liniile cele negre trebuie să stea el acuma aici, să sufere de atîtea luni mizeriile toate... Din pricina lor viaţa lui atîrnă de un fir de păr de peste doi ani. Viaţa lui! De cîte ori a scăpat ca prin urechile r.cului, din pricina lor!

Îi era necaz că nu se mai arată reflectorul. Adică de dorinţa de-a da drumul tunurilor să omoare pe toţi cei de dincolo, pe toţi duşmanii, să se isprăvească, să scape de ameninţarea morţii. Se uită la ceas din ce în ce mai nerăbdător.

— Nu se mai arată, fire-ar al dracului cu toţii!... Mai e un ceas pînă să lumineze iar! murmură dînsul.

Aştepta cu înfrigurare să vie. Simţea că are să-l doboare, atît de mare era ura în sufletul lui.

Apoi deodată, ca o nălucire, în clipa cînd se aştepta mai puţin, răsări lumina vie, pătrunzătoare, stăpînitoare. Pornea dintr-un ochi uriaş şi-şi aluneca domol, nepăsătoare privirea departe, descoperind tot, străbătînd parcă în toate adîncimile. Virgil Bologa rămase uimit cîteva minute, atît se ivise de brusc razele acestea sfidătoare, încît uitase chiar tunurile.

— Hehe! Dormiţi acolo? Tunurile, he! nu vedeţi reflectorul! auzi un glas gros la cîţiva paşi înaintea lui.

Cunoştea glasul. Era al unui ofiţer de la infanterie, vestit de antipatia lui pentru artilerişti.

Virgil Bologa se cutremură şi murmură aiurit.

— Lumina! Lumina!

Dar îndată îşi reveni, dădu o poruncă şi tunurile porniră rar, chibzuite. Sublocotenentul stătea cu binoclul la ochi, urmărind efectul, corectînd tragerea prin cîte-un ordin scurt, aruncat jos în adăpostul tunurilor.

Lumina însă se plimba mereu semeaţă, se apropia încet de dînsul şi apoi deodată se opri parcă tocmai pe dînsul, cuprinzîndu-1 în mrejele ei, străbătîndu-i în inimă, răscolindu-1 şi tulburîndu-1. Şi deodată parcă lumina aceasta începu să-i fie dragă ca o alintare, în limpezirea ei parcă i se ridica o ceaţă de pe ochi şi o povară de pe suflet.

— Lumina! murmură dînsul sorbind-o din ochi năuc, îmbătîndu-se în privirea ei ca într-un răsărit de soare.

Cînd o dorea mai mult însă, se stinse brusc ca şi cind un pumn îngrozitor i-ar fi secat izvorul.

— Ce-i asta? se miră ofiţerul aiurit. Unde-i lumina? Lumina!

Tunurile lui mai băteau tot aşa de rar, fără grabă. Printre bubuiturile lor însă Bologa auzi deodată din tranşeea infanteriei un urlet vioi, prelung:

— Uraa! Urrraaa!

Urmă repede o răpăială de împuşcături şi tăcăit de mitralieră din linia infanteriei duşmane, zăpăcite, grăbite şi speriate căci se păruse, după urale, că s-a pornit un atac bruscat.

— Am lovit reflectorul! se gîndi Bologa cu o părere de rău neînţeleasă.

în aceeaşi clipă însă, maşinal, ordonă:

— Rachetele! Rachetele!

Un sfîrîit scurt, aspru, apoi pe cer se ivi un ochi luminos care privea înspre locul reflectorului. Cu binoclul la ochi, Bologa cerceta. Şi i se părea că vede, departe, mişcare de oameni speriaţi, îngroziţi, zvîrcolire...

Se cutremură deodată parcă i-ar fi cuprins frigurile. Se cobori între soldaţii care-şi ştergeau sudorile de pe feţe şi-l priveau strălucitori de mulţumire.

— Trăiţi, domnule sublocotenent! Scăparăm de reflector! zise un căprar negricios, în semn de felicitare.

— Scăparăm, băieţi! răspunse Bologa zîmbind, dar în suflet cu o durere stranie.

Se aşternu iar tăcerea şi întunerecul. Observatorul îşi reluă locul, iar Bologa se aşeză afară, uluit, nedumerit.

— Ce s-a întîmplat? Doamne, ce s-a întîmplat? îşi zicea într-una, cu ochii pierduţi în întunerecul nopţii.

Simţea limpede că s-a zdruncinat ceva în sufletul lui şi că acuma a ajuns deasupra unei prăpăstii. Pluteşte încă, dar cine ştie cîtă vreme? înapoi nu se mai poate întoarce,' iar înainte cine ştie de va avea puterea să meargă şi dacă-i va îngădui soarta.'

Simţea că lumina pe care a gîtuit-o el acuma, n-a murit, că i s-a încuibat în inimă. Şi în lumina aceasta gîndurile toate i se limpeziră, se orînduise ca nişte soldaţi disciplinaţi la o paradă mare. Lumina aceasta parcă i-a tăiat viaţa în două. în urmă rămînea o beznă tulbure în care se mira cum a putut respira pînă acuma, cum a putut trăi. Minciunile şi ipocriziile stăpîneau în întunerecul acela, otrăvitoare de suflete, ucigătoare de sentimentele cele mai fireşti. Cum s-a pomenit el în vîrtejul acela de sfidare neroadă? Doi ani a trăit aşa şi nu şi-a dat seama! A trebuit să vie lumina aceasta! Se mira cum de a avut totuşi împotrivirea de-a pleca în Ardeal, cînd a trăit în mocirla asta?

înaintea lui însă se deschidea acuma un drum larg, mîngîietor, luminos. Nehotărîrea chinuitoare dispăruse. Nu-i luase locul hotărîrea precisă, dar venise o linişte alinătoare care-i dădea răgaz să se gîndească, să vadă lămurit, să cîntărească. îi zirubea sufletul

' Aici se termină fragmentul scris în primăvara anului 1919 (2—13 maii restul a fost elaborat după călătoria făcută în Transilvania.

gîndindu-se la greşelile lui trecute, la însufleţirea lui războinică de doi ani de zile, la speranţele lui neroade, la mizeriile mărunte. Greşeli pricinuite de bezna minciunilor. Nu-i pătaseră sufletul, nu i-l atinseră măcar. Şi ura lui de odinioară împotriva celor din tranşeele de dincolo! Acum *îi iubea pe toţi cu o iubire atît de mare încît părea că trece peste obstacolele de sîrmă ghimpată, printre obuzele furioase şi îmbrăţişează pe toţi duşmanii cu o pasiune uriaşă. Iubirea îşi făcuse lăcaş viu in inima lui. Oamenii sînt toţi oameni. Nu există vrăjmaşi. Numai răutatea îi desparte în tabere de ură.*

întunerecul se subţia încetişor, devenea mai cenuşiu, siluetele împrejurimii, spălăcite, răsăreau ca şi cînd s-ar fi ales atunci din neant. Vîntul sufla mai aspru, mai rece, uneori ca un plînset prelung, ca o chemare duioasă de înfrăţire. Victor Bologa, zgribulit, cu ochii mari iluminaţi, cu sufletul îmbătat de lumină, dornic de lumină, încrezător şi mulţumit ca şi cînd s-ar purifica într-o baie de virtute.

IV

Toată ziua trebui să sufere felicitările ofiţerilor, care mai sincere, care mai invidioase, pentru vitejia lui de azi-noapte. Şi toţi sfîrşeau, stereotip:

— Vine a patra, sigur...

Adică a patra medalie.

Bologa zîmbea tăcut, gînditor. Se uita cu milă la pieptul său unde luceau trei medalii de vitejie. Şi-şi amintea cu uşoară sfială emoţia lui cînd a primit-o pe cea dintîi. Cît a aşteptat-o şi a dorit-o. Se simţea umilit că încă n-are nici una. Ar fi fost în stare să facă orice nerozie ca s-o capete mai curînd. Se arunca unde era primejdia mai mare, unde secera moartea mai cumplit, fără şovăire, fără frică, numai cu gîndul la ea, ca un copil la jucărie. Iar cînd, în sfîrşit, a venit, i s-au umplut ochii de lacrămi de fericire. De-abia de atunci a început să se creadă vrednic de-a trăi şi a se considera bărbat... Acuma zîmbea de toate acestea, cum zîmbeşti de o amintire neînsemnată. Se credea chiar vinovat puţin că poate a ucis oameni pentru o tinichea...

După amiazi fu chemat la generalul comandant de divizie, un om gras, cu o faţă aspră, urîtă, negricioasă, zvîcnită de nişte mustăţi dese şi aspre, sfredelită de nişte ochi ale căror priviri, ţîşnind de sub nişte sprîncene încruntate, păreau două pumnale veninoase... Inima lui Bologa tresări cînd se găsi în faţa lui. De cînd l-a văzut întîia oară a simţit o teamă neînţeleasă de omul acesta, ca de un duşman neîmpăcat, ca de o ameninţare care te va lovi sigur, dar căreia nu-i ştii vremea.

Generalul Kandl îi întinse mîna cu un rînjet voios:

— Bravo! Bravo!... Mi s-a raportat isprava d-tale frumoasă şi am ţinut să te felicit imediat — zise cu glasul lui gros şi pătrunzător, care parcă veşnic te ocăra, chiar cînd voia să fie blajin.

Virgil Bologa simţi o strîngere de mînă puternică. Se înclină uşor şi apoi raportă amănuntele vitejiei sale pe care generalul le ascultă, măsurîndu-l cu plăcere. La urmă îl bătu pe umăr şi adaogă:

— Te-am propus pentru medalia de vitejie de aur. Nu încape îndoială că vei avea-o. Soldaţi ca d-ta ne trebuiesc. Bravo! Sînt mîndru că am onoarea să comand asemenea ofiţeri...

Generalul tăcu, gîndindu-se să mai găsească cuvinte potrivite ocaziei. Dar nemaigăsind, era pe cale să întindă din nou mîna locotenentului, cînd acesta rosti deodată cu voce limpede:

— Domnule general, vă rog să-mi daţi voie să vă fac o rugăminte !

Generalul, surprins puţin, se retrase doi paşi, dar îndată zise tot amical:

— Poftim... Te ascult... Cu toată bunăvoinţa...

în mintea lui Bologa răsărise acuma gîndul acesta pe care altădată n-ar fi îndrăznit să-l întîlnească, poate nici chiar să-l aibă. Vorbi hotărît, privind drept în ochii tăioşi ai generalului:

— Vă rog să-mi faceţi favoarea de-a mă lăsa aici pe acest front, domnule general... Divizia noastră trebuie să plece în altă parte... Aş dori mult însă să rămîn aici, unde aş lupta din toate puterile, ca şi pînă acuma...

— Bine, să rămîi — murmură generalul cu o zvîcnitură de mustaţă, măsurînd mereu pe locotenent din ochi. Dar aici e mai primejdios—

— Ştiu şi totuşi prefer...

— Dar de ce? în Transilvania avem o misiune sfîntă. Duşmanul a invadat pămînturile noastre... Acolo românii...

Generalul se opri brusc ca şi cînd şi-ar fi amintit ceva, se dădu iar cîţiva paşi înapoi şi se uită deodată cu ochi cercetători la Bologa, ea şi cînd ar fi vrut să-i pătrundă pînă-n adîncul sufletului.

— D-ta eşti român?

— Da, domnule general — răspunse locotenentul ridicînd puţin fruntea.

— Român? repetă generalul uimit puţin şi enervat.

— Român — zise Bologa cu aceeaşi hotărîre.

— Da, da, atunci... — mormăi generalul bănuitor. Mă miră rugămintea d-tale... Foarte mult... Se vede că d-ta faci deosebiri între duşmanii ţării?

Bologa se uita în ochii scînteietori ai generalului cu o linişte senină, care-l minuna şi pe el însuşi. Se simţi atît de tare, atît de hotărît ca şi cum se simţea în asalturile cele mai primejdioase. îşi dădea bine seama că convorbirea aceasta cu generalul acesta, spaima soldaţilor, care avea pe suflet atîtea suflete sugrumate din ordinul lui fără o clipire de milă, poate să aibă urmări. Nu-i păsa. Acuma avea siguranţa că dreptatea e cu dînsul şi siguranţa aceasta îi dădea un curaj nemaisimţit niciodată pînă atunci.

— Domnule general — rosti ofiţerul cu glas limpede, fără cea mai uşoară tremurare sau şovăire — am conştiinţa că douăzeci şi şase de luni am luptat aşa încît n-am nevoie să roşesc în faţa nimănui, că mi-am făcut datoria şi prea de multe ori chiar mai mult. Azi însă mă aflu în faţa unei imposibilităţi morale...

Generalul se cutremură ca şi cînd l-ar fi străpuns de o sabie. I se roşiră puţin ochii. Se repezi furios la Bologa, parc-ar fi vrut să-l strîngă de gît, cu mîinile zgîrcite ca un apucat.

— Imposibilitatea morală? răcni dînsul. Nu cunosc vorbe d-astea... care ascund doar laşităţile unor oameni fără conştiinţă patriotică...

— Domnule general, vă rog să...— încercă ofiţerul să protesteze.

— Nu-ţi dau voie să mai vorbeşti! urlă generalul. Nu-ţi dau voie, ai înţeles? Fiecare cuvînt ce mi l-ai vorbit ar merita un glonte... Gîndul pe care-1 ascund cuvintele d-tale e criminal, ai înţeles? Criminal!... Va să zică asta-i vitejia d-tale! Asta!... Şi pe asemenea om l-am propus pentru decoraţie!... Uuuh!...

Sflederi pe Bologa cu o străfulgerare plină de ură şi de dispreţ, îi întoarse spatele murmurînd o înjurătură şi smucindu-şi mustaţa cu mîna.

O clipă domni tăcere. Generalul fierbea ca un cazan. Bologa stătea drept, nemişcat, cu o seninătate aproape zîmbitoare pe faţă. Zvîrcolirea generalului îl întărea mai mult în convingerea lui... Cînd crezu că s-a potolit, zise cu acelaşi glas liniştit:

— V-am făcut o rugăminte, domnule general, crezînd că veţi vrea să înţelegeţi situaţia mea sufletească. Mi-am luat îndrăzneala a vă vorbi ca om către om...

— Fu nu stau de vorbă şi nu ascult rugăminţi izvorîte din spirit de nepatriotîsm — tună iarăşi generalul. Şi de altfel am conversat prea mult... Bună ziua!... Ingratule!...

Nu-i mai întinse mîna, ci-1 măsură de sus pînă jos.

Bologa salută reglementar, se întoarse şi ieşi cu paşi măsuraţi, cu liniştea calmă pe faţă care exaspera mai mult pe bătrînul general.

Generalul se uită lung după Bologa şi rămase cu privirea aţintită asupra uşii pe care ieşise, pierdut în gînduri, ca şi cînd mereu l-ar fi avut în faţă. Pe urmă clătină din cap şi se aşeză la o masă ce-i slujea de birou. în aceeaşi clipă aghiotantul intră întrebător.

— însemnează-ţi bine pe locotenentul Bologa — zise generalul încet, rar. Trebuie să-l avem în vedere... E primejdios... E în stare într-o bună zi să dezerteze la inamic şi să ne trădeze toate tainele...

Aghiotantul se închină mirat, îi puse pe masă nişte hîrtii şi ieşi, căci vedea cît e de furios şeful.

— Pretutindeni numai trădători — bolborosi generalul liniştindu-se. Nu mai te poţi încrede în nimeni... Trădători... trădători...

V

Se simţea uşurat ca şi cînd ar fi plîns cu lacrimi fierbinţi după o suferinţă multă vreme înăbuşită. Păşea mai uşor, privirea-i era mai limpede şi mai cuprinzătoare. I se luase o piatră de pe inimă, iar creierii nu-i mai hăuiau. Gîndurile i se înşirau clare, hotărîte. Parcă în viaţa lui nu se simţise mai curat şi mai fericit...

în adăpostul lui găsi pe Clapka, care-1 aştepta.

— Te-a chemat generalul? îi zise acesta ironic.

— Da, de la el vin — răspunse Bologa.

— Acuma pot să te felicit şi eu — reluă căpitanul strîngîndu-i deodată amîndouă mîinile cu putere.

— Pentru vitejie? făcu locotenentul.

i

— Pentru vitejia de a-i fi spus ce i-ai spus! şopti Clapca cu un fior.

— S-a şi aflat? Cine ţi-a spus?

— înfăţişarea ta, mîndria ta bărbătească, — murmură căpitanul. Te-am văzut cînd îţi strîngeau mîna ceilalţi şi nu m-am apropiat. Faţa ta-mi spunea că te dor felicitările... Te-am văzut apoi mergînd la general şi acuma întorcîndu-te... Nu mai e nevoie să-mi spui ce s-a petrecut. Ai în ochi mulţumirea conştiinţei împăcate care-mi zugrăveşte toate amănuntele. Acuma văd că eşti om!... O, măcar de-aşi putea fi şi eu ca tine!... Dac-am fi toţi aşa, s-ar sfărîma lanţurile într-o clipire de ochi...

Clapca se însufleţea ca orice om lipsit de voinţă în faţa energiei unui om hotărît. Era prudenţa personificată şi tocmai excesul de prudenţă îl făcuse suspect în ochii tuturor. Toate sfaturile lui erau de moderaţie, dar cînd vedea de izbucnire de revoltă, sau de mîndrie, se bucura ca un copil.

îi ceru totuşi locotenentului să-i povestească din fir în păr toată scena cu generalul, îl întrerupea mereu cu aprobări entuziaste, iar la sfîrşit îl întrebă:

— Ei, acuma ce ai de gînd?

— Acuma? Nimic mai firesc. Voi trece chiar astă-noapte la italieni — răspunse Bologa atît de liniştit ca şi cînd ar fi spus că se va întoarce cu faţa la perete.

Clapca îngălbeni şi-1 apucă brusc de braţ, parcă i-ar fi fost frică să nu-1 audă cineva şi să cadă şi el în belea fiindcă a ascultat asemenea vorbe fără să raporteze celor în drept.

— Ai nebunit, omule? şopti apoi, cu ochii la intrare. Să nu mai repeţi asemenea nerozii că mîine te pomeneşti că atîrnăm amîndoi pe vreun copac ca nişte ciorchine coapte.

Bologa zîmbi.

— Bine, d-ta poţi spune ce vrei. Acuma sînt hotărît. Acuma a pierit şovăirea din sufletul meu. Noaptea asta mi-a deschis izvoarele minţii...

— Ce noapte? Ce vorbeşti nerozii?

— Să nu-mi mai dai nici un sfat, dacă mă iubeşti — zise Bologa încet. Te rog mult. Mi-am făcut toate socotelile, toate planurile... Voi izbuti! Este ultima noapte cînd mai stăm în primele linii... Cunosc terenul ca palma. Ştiu pe unde să mă strecor, voi şti să găsesc clipa potrivită... Aşa că e zadarnic. Acolo nu pot să plec, înţelegi? Nu pot. Va să zică trebuie să trec la inamic, adică la inamicul vostru...

— Te ascult şi mi se pare că aiurezi sau ţi-ai pierdut minţile... Se vede că ţii neapărat să mori spînzurat... Nu pricepi tu că, tocmai fiind ultima noapte, paza e îndoită. Şi mai ales nu-ţi închipuieşti că după întrevederea ta cu generalul, eşti urmărit pas cu pas? Crezi tu că el e atît de prost că nu-şi închipuie că vei încerca să dezertezi?

Locotenentul se gîndi cîteva clipe şi zise cu aceeaşi hotărîre:

— Poate să mă urmărească. Eu tot voi trece. Orice ar fi.

— Atunci înseamnă că te duci de bunăvoie la spînzurătoare! murmură Clapca îngrozit, pipăindu-se involuntar la gît, ca şi cînd ar fi simţit un ştreang strîngîndu-1.

— Degeaba cauţi să mă întorci — vorbi Bologa liniştit. Acuma m-am hotărît. Ce-o fi o fi. Am însă toată încrederea în mine şi-n tevolverul meu...

— Exact aşa au vorbit şi prietenii mei spînzuraţi... Exact! Şi tot aşa le-am spus şi i-am avertizat şi nu m-au ascultat... Şi încă ei nu erau urmăriţi, nu încercau nebunia — după o scenă ca a ta cu generalul!... în orice caz eu nu vreau să ştiu nimic... Mă spăl pe mîini...

Se sculă şi porni să plece. Dar se întoarse repede înapoi:

— Cu toate astea nu vei pleca! Te voi împiedica! Sînt comandantul tău şi te voi opri!

— Vrei să mă denunţi? zise Bologa mereu liniştit. Nu-i nimic. Mă voi împuşca şi voi isprăvi mai repede.

Clapca începu să-şi dea cu pumnii în cap, cuprins de o furie năpraznică.

— E nebun, nebun, nebun! sîsîia dînsul desperat.

Bologa şedea pe pat legănîndu-şi picioarele şi aşteptînd parcă să se potolească mînia căpitanului. Apoi se sculă, se apropie de dînsul şi-i zise foarte cald:

— Eşti nespus de bun cu mine. Mînia d-tale îmi arată cît de mult mă iubeşti. Crede-mă că iubirea d-tale îmi va fi veşnic în inimă. Dar acuma... Acuma dă-mi dovada cea mai mare! Zi-mi adio şi îmbrăţişează-mă... Poate că nu ne vom mai vedea niciodată!

Căpitanul îl privi cu ochii mari, miraţi. O tăcere stăpîni o clipă, apoi deodată Clapca se repezi la dînsul, îl cuprinse în braţe, îl sărută pe amîndoi obrajii, plîngînd cu hohot şi mormăind înfricoşat şi însufleţit:

— Adio... Adio. Adio..

Bologa îi strînse mîna:

— îţi mulţumesc! zice simplu.

Clapca îl mai îmbrăţişa de cîteva ori, rostind mereu „adio", pînă ce îşi potoli înduioşarea.

— Poate că te mai răzgîndeşti — şopti apoi privindu-l rugător. Mai gîndeşte-te !... O, ar fi cumplit dacă ar pune călăii mîna pe tine !...

— Lasă... Fii liniştit... Adio!...

Cînd Bologa rămase singur, căzu pe gînduri.

B.A.R., Ms. 2541

Cartea intii, prg. 2, f. 17, r. 14 —27 (17 ian. 1922)

Era de douăzeci şi patru de ani, feciorul preotului Iosif Bologa din Monor, comună mare românească pe valea Mureşului. A fost singur la părinţi, răsfăţat şi alintat ca o fată, împlinindu-i-se toate gîndurile şi chiar visurile, căci popa, în afară de veniturile parohiale, mai avea şi o moşioară frumuşică, rămasă parte de la tatăl său, parte adusă ca zestre de preoteasa. Pe Apostol l-au dat apoi la şcoală la Blaj, cu hotărîrea să-1 facă preot. Şi Apostol, între zeci de elevi, adunaţi din toate unghiurile Ardealului, a ieşit cel dintîi, Spre bucuria şi mîndria îndeosebi a preotului care, oricui îi intra în casă, îi prezintă pe Apostol astfel: „Iată urmaşul meu, primul între cincizeci şi cinci din clasă. De altfel, îmi seamănă-.... Aşa am fost şi eu la Gherla, la teologie..." Adevărul era că bătrînul Bologa fusese tocmai coada

clasei la Gherla, fiindcă nu-i prea plăcuse cartea şi tat-său îl făcuse popă cu de-a sila. Apostol, mai curînd, bătea în partea mamei, o femeie fără multă carte, dar nespus de ageră la minte.

B.A.R., Ms. 2541
Cartea întîia, prg. 4, f.33, r. 18-1.34, *r. 19* (5 feb. 1922)

Bologa înţelese din gălăgia ce se auzea în uliţă că a întîrziat. [...] văzu că generalul lipsea — semn că sfîrşise masa şi plecase, căci generalul, ca să-şi dea importanţă, făcea întocmai cum auzise că fac marii comandanţi de armate care-şi respectă, în orice împrejurări, anume obiceiuri. In schimb, generalul comandant al unei brigăzi, cu nasul roşu şi ochii stinşi de chefliu, şedea zîmbitor la capul unei mese, ascultînd discuţia aprinsă a ofiţerilor. Bologa se înclină la toţi reglementar şi vru să treacă în odăiţa mai din fund [...]. Dar generalul îl zări şi-i făcu semn să se apropie.

— Ei, Bologa — îi zise amical, strîngîndu-i mîna — ai întîrziat umblînd după fete, ai?

Apostol zîmbi încurcat, dar tăcu. Generalul ar fi vrut să-i spuie ceva ca să-i arate cît îl simpatizează, dar neştiind ce, făcu serios:

— Un ofiţer conştiincios şi viteaz ca d-ta, are dreptul să umble după fete, mai ales cînd trebuie să se întoarcă iar pe front... Bravo! Servus!

. în vreme cît vorbi generalul, Bologa îşi aruncă privirea în jurul mesei, la feţele sătule ale ofiţerilor, care discutau zgomotos strategie şi politică mondială. Dintre toţi, însă, îi rămase gravată figura preotului, care stătea rezemat de speteaza scaunului, cu barba puţin ridicată, cu ochii ţintă la un tablou cromolitografic din perete, ce reprezenta ochiul lui Dumnezeu care vede tot. Înfăţişarea preotului, în mijlocul ofiţerilor, părea o mustrare şi o aducere aminte stranie. Bologa simţea că preotul se gîndeşte la omul spînzurat acum cîteva ceasuri, pe care ei 1-a dus de braţ, viu, în faţa gropii săpate, pe cînd toţi ceilalţi se gîndeau şi vorbeau despre orice în lume, ca şi cînd spînzuratul nici n-ar fi existat niciodată...

Bologa se înclină iar, dînd mîna cu generalul şi merse spre uşa din fund. în prag întoarse instinctiv capul; popa stătea mereu nemişcat, ca şi cînd pe perete ar fi văzut umbra mortului.

B.A.R., Ms. 2541
Cartea întîia, prg. 4, f. 51, r. 10—f. 52, r. 6 (13 febr. 1922)

Numai credinţa de piatră întăreşte viaţa omului. Şi credinţa lui s-a zdruncinat şi s-a risipit în vînt, pentru că n-a fost temeinică, ci a fost zidită pe nisip călător... După zbuciumarea atîtor zile însă, acuma simţea bine că o credinţă nouă şi-a prins rădăcina în sufletul lui, credinţa cea adevărată şi mîntuitoare şi neschimbătoare. Cea de s-a risipit a fost împletită din ură şi din socoteală rece, de aceea nici n-a putut rezista pînă la capăt focului clocotitor al mersului evenimentelor. Cea nouă s-a sădit singură, răsare singură din focul inimii, ca o pornire cuceritoare... Răsăritul ei a fost dureros, ca orice naştere; dar acuma, cînd în cuibul sufletului simte pe noul născut, o bucurie de mamă îi încălzeşte firea şi o mîndrie mare. Niciodată în lume n-a existat copil mai frumos ca acel care s-a zămislit în inima lui, strălucitor... [...].

Acuma simţea că patria nu e un mecanism sec, aspru, nesimţitor, ci o realitate veşnic prezentă. Nu pămîntul, ci omul e patria, oamenii în care clocoteşte aceeaşi credinţă şi lege. Iată, aici, pe pămînt străin, între străini, de îndată ce a auzit vorba soldatului, a simţit patria. Petre e patria lui, iar pentru Petre el e patria. Sufletul lui, cuprins pînă-n margini de iubire, simţi deodată nevoia de-a se împărţi. O poftă puternică de viaţă îi umplea firea, parcă ar fi izbutit să se înalţe dintr-o prăpastie fără fund. în aceeaşi vreme îi era silă de faptele lui de pînă azi şi se gîndea cum să dreagă ce-a greşit.

B.A.R., Ms. 2541
Cartea întîia, prg. 5, f. 54, r. 24-27; f. 53 r. 1—26; f. 55, r. 1—f. 56, r. 1 (14 febr. 1922)

Spre miezul nopţii se duse el însuşi la postul de observaţie să aştepte ivirea reflectorului. Vedea într-una înfricoşarea căpitanului şi auzea povestirea lui, sfîrşită cu rugămintea de-a face totul spre a nimici reflectorul, altfel ar fi în primejdie. Clapca i se părea frate care sufere de la mama vitregă ca şi dînsul, şi încă neavînd baremi o mamă bună în viaţă. Postul era chiar în linia infanteriei, între tranşeele companiei comandată de Cervenco. înaintînd prin şanţurile de comunicaţie pline de apă, în noaptea întunecoasă şi tăcută, fu cuprins de o frică: ce-ar fi dacă tocmai acuma s-ar porni o răpăială de gloanţe, să-l omoare?... Niciodată pofta de viaţă nu-i umpluse pieptul atît de ademenitor. înainte, gîndul morţii îl punea pe filozofări şi nu-1 speria; acuma îl îngrozea...

Dar noaptea era tăcută şi neagră ca o imensă odaie zăvorită, fără ferestre. Paşii lui chiar, se stingeau în zgomotul surd, monoton al ploaiei, care de vreo săptămînă nu contenea. în tranşeele infanteriei, sentinelele, cu ochii lucioşi, priveau în întunerec, dincolo de sîrmele ghimpate, unde alte sentinele le răspundeau, nevăzute, cu aceleaşi priviri...

în postul de observaţie era un plutonier care raportă că n-a simţit nici o mişcare şi nici n-a zărit nimic. Bologa îl trimise la baterie. Stătu singur, aşteptînd cu încordare, cu telefonul în mînă, cu toate gîndurile concentrate asupra reflectorului. Dar nu se arătă. în schimb, pe la trei se pomeni cu Cervenco.

— Am venit să schimb o vorbă... Nu pot dormi noaptea — zise dînsul. O, războiul, războiul... Ne-a zdrobit sufleteleşi trupurile...

— Cînd nu ştii pentru ce te războieşti şi-ţi primejduieşti viaţa — zise Bologa, mirîndu-se de înţelesul vorbelor lui, pe care altădată nu le-ar fi rostit, ci le-ar fi considerat criminale.

— Ţi-e scîrbă, ştii bine că faci o crimă şi totuşi stăm aici, mii şi milioane de oameni, pîndindu-ne şi ucigîndu-ne totuşi!... în şanţuri de duhoare şi sîrme ghimpate, cu resturi de cadavre, s-au ridicat ziduri de ură care despart omenirea în două cete de lupi... Unde-s oamenii, unde, unde-i iubirea?... Şi fără iubire nu-i omenire... Fiarele de acelaşi neam nu se sfîşie între ele, iar omul, omul e mai crunt ca fiara... Opreşte să ucizi sau să maltratezi măcar animalele

[1] Succesiunea filelor B.A.R. nu corespunde celei a paginilor scriitorului.

şi porunceşte să ucizi milioane de oameni, iar cel mai iscusit ucigaş e erou... O, eroii, eroii!...

Bologa tăcu, iar Cervenco, după un răstimp, urmă mai şoptit:

— Ce-ar fi dacă într-o bună zi toate milioanele de oameni, din toate tranşeele şi de pe toate fronturile ar zvîrli cît colo armele ucigătoare, toţi în aceeaşi clipă?... S-ar sfîrşi... Şi minune n-ar fi, căci popoarele nu se duşmănesc, numai capii lor le aţîţă şi le aprind instinctele bestiale... Odată şi odată trebuie să vie ceasul cînd cei trimişi la moarte, toţi deodată şi pretutindeni, se vor opri în faţa Cezarului şi vor refuza să-1 salute şi să plece la moarte... Atunci va începe domnia iubirii pe pămînt...

— Atunci, atunci — repetă Bologa gînditor. Dar pînă atunci?...

— Pînă atunci vom suferi şi ne vom purifica... Şi ne vom deschide sufletele, alungind ura şi împodobind-o frumos în aşteptarea sosirei oaspelui cel mare şi veşnic... iubirea... Iubirea e mirele cel veşnic, iubirea e Dumnezeu...

Cervenco nu mai conteni pînă dimineaţa. Vorbea dintr-o necesitate sufletească de-a-şi împărtăşi gîndurile. Se spovedea şi parcă astfel îşi uşura sufletul de păcatul de-a fi în război cu ştiinţa că prezenţa lui acolo e o crimă cumplită, cea mai grea din cîte poate săvîrşi omul. Bologa îl asculta şi ascultîndu-1 îşi îndreptăţea mereu fericirea cea nouă. Cînd se despărţiră, Cervenco îl îmbrăţişa, plîngînd:

— Tinereţea ta, ce păcat de tinereţea ta!.'.. Baremi eu sînt un netrebnic... Dar tinereţea ta...

B.A.R., Ms. 2541

Cartea întîiEJprf. 5, f. 61 r. 15—27 (17 febr. 1922)

— Ei, Doamne — răspunse căpitanul. De cînd a intrat România în război, trebuia să te gîndeşti. Divizia aceasta e mai toată alcătuită din unguri şi secui, chemaţi, deci, oarecum, în primul rînd, să apere Ardealul de duşmanul cel mai nou şi mai primejdios...

Bologa avu o tresărire de ruşine. Intrarea României în război nu-1 mişcase mai deloc. Chiar dacă avusese oarecari şovăiri uşoare, şi le înăbuşise scurt: nu încăpeau în cadrul convingerilor patriotice ce-1 stăpîneau atunci. România era duşmanul patriei şi, deci, duşmanul lui, care se considera o verigă din lanţul imens de oameni care înseamnă patria. Inima lui n-avea pe-atunci glas. Judecase cu mintea rece... Acuma, cuprins de ruşine, şi ca să treacă peste trecutul care-1 umilea în faţa sufletului său, zise repede:

— Nici nu mi-am închipuit că s-ar putea una ca asta... Iar acuma... Te rog, d-le căpitan, mi-eşti prieten şi frate de jug, te rog...

B.A.R., ms. 2541

Cartea întîia, prf. 6, f. 64, r. 16–f. 65, r. 19 (18 febr. 1922)

Acuma vedea limpede că de cînd a plecat de la Blaj la Budapesta, de cînd a rupt contactul direct şi continuu cu neamul lui, de cînd a început să-şi caute în cărţi de filozofie linia de conduită în viaţă, de cînd a înăbuşit glasul inimii şi a dat liber curs glasului minţii, a ieşit din făgaşul normal al omului. Acuma profesorul de sociologie i se pare un ispititor dibaci care, prin precepte şi construcţii savante, n-a urmărit decît să-1 smulgă definitiv din lumea hii şi să-î facă adeptul unei credinţi fără inimă. El s-a mîndrit că e filozof şi a

căzut în cursă. Trufia 1-a făcut apoi să vadă un rival în sublocotenentul cela şi o cochetă în Marta, precum tot trufia 1-a îndemnat să intre de bunăvoie în război. în realitate, Marta i se părea acuma că totdeauna 1-a iubit şi chiar cînd i-a spus că pleacă în război, privirea ei 1-a oprit, nu 1-a îndemnat. Pentru dînsul vitejia adevărată ar fi fost sa eludeze războiul care, dacă ar fi victorios, l-ar zugruma împreună ca pe toţi cei de-un sînge cu el. Impulsivitatea 1-a mînat singură spre vitejiile barbare. Un filozof care porneşte cu surle la război!... De altfel, războiul se potrivea cu mentalitatea ce şi-o făurise de bunăvoie. Temperamentul lui tumultuos, doritor de primejdii, i-a venit în ajutor. Nici măcar nu s-a gîndit că-şi pierde anii de studiu şi că se desparte de cărţile lui dragi, de lecturile care-1 pasionau. îşi zisese că războiul va fi scurt, vijelios, eroic, şi toate se vor relua după ce se va termina. în faţa războiului trebuie să se eclipseze toate grijile egoiste. întîi patria, pe urmă individul... Toate mizeriile, suferinţele, ororile n-au fost în stare să-i deschidă ochii. De trei ori a fost rănit, •nu prea serios, şi s-a mîndrit cu rănile, fiindcă i-au adus decoraţii... Nici chiar intrarea României în război nu 1-a clintit. Regimentul lui săcuiesc a fost cuprins de indignare şi indignarea 1-a cuprins şi pe dînsul. Parc-ar fi fost fermecat... A trebuit să vie execuţia cehului ,[...]. De-abia atunci i-a pătruns în inimă mila cu de-a sila şi în lumina ei a văzut că eroi nu sînt numai cei ce ucid duşmani improvizaţi, ci, mai ales, cei ce mor cu seninătate pentru neamul lor... chiar de' moarte infamantă... Moartea aceea a fost ispititoare. Şi de moartea aceea era şi el vinovat. Patria îşi ucide copiii! Mama!... [...]_

Ordonanţa lui intrase în bîrlog, pe nesimţite, cine ştie cînd, şi se ghemuise într-un colţ, mut, ca un cîine credincios, nemişcat, ca iiu cumva să trezească pe stăpînu-său, care credea că doarme. Sosind vremea cinei şi văzînd că locotenentul nu mişcă, Petre se sculă binişor şi aprinse luminarea.

— Ce, aici erai, Petre? zise brusc Bologa, văzînd lumina.

Ordonanţa se sperie puţin şi răspunse:

— Am venit, don' locotenent, că-i vremea cinei... şi la noapte poate să vie iar reflectorul...

în urechea lui Bologa se opri „reflectorul", ca o punte de salvare.

— Da, da, reflectorul, Petre, bine zici — murmură dînsul sculîndu-se.

B.A.R., Ms. 2541

Cartea a doua, prg. 1, f. 123, r. 1-24 (6 mart. 1922)'

Acuma simţi şi tu ce-i războiul, tovarăşe, îi zise ironic Gross. Acuma, că am venit în faţa românilor tăi... Ehe!... Parcă numai românii ar fi oameni!... Toţi oamenii sînt români, Bologa... Oroarea de-acuma trebuia s-o simţi şi-n faţa ruşilor, şi-n faţa italienilor... căci toţi sînt fraţi...

Bologa nu răspunse nimic. Varga vorbi în locul lui:

— Parcă românii nu sînt tot duşmani?... Noi aici nu sîntem nici români, nici unguri, sîntem apărătorii patriei...

— Sîntem oameni şi suferim...

— Pentru ţară — zise Varga. . .

— Pentru nemernicia cîtorva nebuni... Asta-i soarta omenirei, să fie turmă care nu e în stare să-şi aleagă păstorul... Cornutele nu

fac ca şi oamenii? Vine un păstor, un copil nepriceput, şi le învîrteste şi le comandă, el, pipernicitul, nevrîstnicul, unei cirezi întregi... Un singur bou dacă s-ar învrednici l-ar face una cu pămîntul... Noi sîntem altfel? Şapte milioane de animale suferim, murim, îngheţăm la îndemnul cîtorva păstoraşi ticăloşi... Şi nu îndrăznim nici unu) să dăm cu coarnele odată şi-i facem una cu pămîntul...

— Omul să asculte stăpînirea — murmură Cervenco. Stăpînirea e de la Dumnezeu, ca şi suferinţa... Nu oamenii fac pe oameni să sufere, ci Dumnezeu... ca să ne încerce şi să ne curăţe de păcate...

— Cervenco — strigă Gross furios — astea-s vorbe de zănatec... Numai nebunii umblă după torturi, oamenii zdraveni vor fericirea...

Discuţia urmă iar şi Bologa tăcu. Nici nu mai îndrăznea să se amestece, de frică să nu-i ghicească mai desluşit gîndurile.

B.A.R., Ms. 2541
Cartea a doua prg. 1,f. 126, r. 22—f. 132, r. 1 (7—11 mart. 1922)

De altfel, de la Tg.-Mureş la Monor nu-i mare depărtare. Doar că stăpînirea dădea voie cu greu să umble oamenii forfota. Aşa Bologa trimise într-o bună zi pînă acasă pe Petre să-şi vază neamurile şi să-i aducă veşti mai amănunţite. Petre i-a sărutat mîna cînd i-a dat învoirea...

Şi peste trei zile Petre s-a întors. Bologa era adîncit în citanie.

— Don' locotenent... am venit... cu doamna preoteasă...

— Mama? făcu Bologa sărind în picioare şi repezindu-se afară. Mama?

Alergă prin coridorul lung, coti la dreapta şi năvăli afară, în curtea spitalului. Pe scările pavilionului preoteasa stătea cu ochii la uşă, într-o haină neagră simplă, demodată, cu o pălărie asemenea, de sub care se vedeau şuviţe negre amestecate cu fire albe. Faţa ei era galbenă, trasă, în care ochii vii, aprinşi, luceau ca două boabe de diamant negru. Cînd zări pe Apostol, se clătină pe picioare, ochii i se umplură de lacrămi şi buzele-i şoptiră ceva fără glas, ceva în care era durere şi înduioşare.

Apostol se repezi la ea şi o cuprinse în braţe furtunos, desperat, murmurînd într-una:

— Mamă... mamă... mamă...

Curtea largă a spitalului, înconjurată de pavilioane moderne, curate, avea în mijloc un bazin şi era desenată cu cărări prunduite. Zăpada, foarte zdrenţuită, de-abia se mai păstra prin colţuri, murdară neputincioasă. Pămîntul umed mirosea a primăvară. Pe cărările dintre pavilioane, soldaţi alergau de ici-colo, răniţi, păşind încet. Se sfîrşise vizita medicală şi se apropia ora mesei.

— Vai, mamă dragă, cum te-ai topit — zise Apostol, ţinînd-o de amîndouă mîinile şi privind-o lung.

— Şi tu, mult trebuie să fi suferit, dragul mamii — murmură preoteasa cu lacrămi în obraji.

Apoi, Bologa o luă de mijloc şi o duse într-o odăiţă, goală, o sală de operaţie improvizată, unde doi soldaţi curăţau resturile operaţiilor de-abia sfîrşite. Ar fi vrut să fie singuri, să-şi povestească suferinţele unui an întreg, care n-au încăput în scrisorile trecute pe subt ochi bănuitori. Dar nici aici nu puteau fi singuri. Tocmai în cancelaria

spitalului au găsit un loc unde să vorbească mai mult decît frînturi de fraze. Aici Bologa îi povesti din primejdiile prin care a trecut, dar cu băgare de seamă ca să n-o mai facă să sufere. Iar ea îi lămuri cum a crezut c-a murit acuma cînd a fost rănit, căci aşa se auzise prin Monor. Atunci a venit Domşa la ea, căci era aproape smintită, şi, căutînd s-o mîngăie, i-a spus că poate o fi trecut la ruşi, cum au trecut atîţia ca să scape de războiul străin... Şi ea atunci s-a rugat lui Dumnezeu să fie adevărat. Apoi, a primit cîteva rînduri de la Petre, din care ă aflat tot... Dar baremi acuma va veni acasă?...

Apostol minţi că o să capete concediu negreşit. Apoi, cu un glas schimbat şi privind-o în ochi, îi şopti:

— Mamă... n-am avut noroc... Dacă aveam, azi eram dincolo...

— Ai vrut să treci?...

— Da... Şi a dat peste mine atacul ruşilor...

— O, Doamne — murmură preoteasa. Dacă izbuteai, bine-ar mai fi fost... Că ce îndurăm noi aici şi ce ne aşteaptă...

Pe urmă Bologa se duse la comandantul spitalului şi-i ceru voie să iasă în oraş cu mama lui. Comandantul se consultă cu doctorul care nu garanta vindecarea lui complectă, dacă va face acum sforţări inutile. Mai bine să-l viziteze aici mama oricît de des, dar în oraş... Bologa însă stărui cu putere şi primi învoirea...

Preoteasa trăsese la un han mai mărginaş. Acolo erau într-adevăr singuri. Acolo, în sfîrşit, Apostol se spovedi ca unui duhovnic. Şi, povestindu-i toate zbu'ciumările lui, se uita adînc în ochii ei, căutînd parcă o aprobare din inimă, o încurajare adevărată. Preoteasa clipea greu şi sufletul ei se chinuia. Voia să-l întrerupă şi nu îndrăznea, în cele din urmă Apostol trebui s-o întrebe:

— Mamă, d-ta ce zici?... D-ta crezi în mine şi nădăjduieşti?... Cum ai vrea să mor: de glonte românesc, ca un duşman al românilor, ori poate...

— Trebuie să trăieşti, dragul mamii, toiagul bătrîneţelor mele, mîndria ochilor mei... Fereşte-te...

— în război nu te poţi feri... Cine se fereşte, se prăpădeşte... Spune, mamă, drept, cum ştii d-ta... verde...

— O, Doamne, Doamne, suspină preoteasa. Cum să te învăţ eu pe tine care eşti aşa de învăţat?... Inima mea de mamă se gîndeşte numai la viaţa ta... numai să trăieşti şi să scapi din năpasta asta... oricum, numai să scapi...

— Să scap oricum? zise Apostol cutremurîndu-se. Să trag în români?

— Să nu tragi, să te codeşti, să faci orice — murmură mama îndurerată. Toţi fac aşa azi, toţi se feresc pînă va trece vijelia... Pe urmă o da Dumnezeu zile mai bune şi iar o să răsuflăm şi să...

— Unde sînt nu se poate codeală — zise Apostol trist. Ş-apoi, ţi-am spus cu generalul... O să mă puie înadins ca să mă ispitească... Şi atunci...

— Dar dacă te-ar prinde?... Mă îngrozesc...

— Nu se poate să mă prindă...

— Dacă aş şti că poţi trece sigur, aş face o mie de mătănii... Dar...

Lui Apostol îi păru rău că a vîrît astfel un cuțit în inima mamei sale. După ce plecă preoteasa acasă, își zise c-a fost prost cînd s-a apucat s-o amărască. Cum s-a gîndit el că ea îl va îndemna să se expună? S-a bazat pe românismul ei, dar a uitat că-i mamă. Și a mai uitat că realitatea adevărată numai cel ce e pus în fața gurilor de foc o înțelege și o simte.

Totuși în clipa despărțirii, preoteasa a avut în ochii lăcrămați un îndemn care lui Apostol de-abia încetul cu încetul i se deslușește, îndemnul scăldat în lacrămi avea însemnătatea lui: inima de mamă îl oprea ca să-1 ferească de primejdie, inima de romancă însă, îi zicea „du-te"...

Astfel, cînd a rămas iar cu camarazii de arme, nu s-a mai simțit singur. Ei îi erau indiferenți. Se simțea însă legat de milioane de frați prin lanțuri de sînge infinite și legătura aceasta îl întărea... Aici, în odaia aceasta îmbibată de suferinți și gemete, între pereții care au înghițit lacrămi și dureri imense, era singur cu sufletul lui, dar dincolo de pereți, neamul lui palpită, îngenuncheat de viu, cu speranțe clocotitoare în piept...

Nu mai simțea nevoie să ia parte la veșnicile discuții ale camarazilor. Cărțile îi erau iar dragi și se mira cum a putut sta despărțit de ele doi ani. Căuta însă în ele o călăuză și idei care să-i întărească hotărîrile. [...], își zicea că cărțile toate sînt scrise de oameni care au pierdut contactul viu cu viața vie. [...], dar viața nu pătrunde între pereții scriitorului. Viața-i afară, imensă, tumultoasă, cu neprevăzuturile [...]. Viața nu se modelează după construcțiile omului, ci omul trebuie să se mlădie după capriciile ei [...]. Apostol își amintea deseori acuma însuflețirile naționale la serbările din Blaj. Pe-atunci a cînta *Deșteaptă-te române* sau a purta un tricolor în fundul chipiului păreau acte eroice. Pe-atunci, în vreo odăiță obscură, cincizece elevi jurau pe Daco-România, dar tremurau întîlnind pe drum un jandarm... Pe-atunci, dacă s-ar fi pus în fața lui întrebarea de azi, ar fi răspuns cu mîndrie că „frații noștri din țară"... fiindcă răspunsul știa bine că nu costă nimic și nu înseamnă vreo primejdie deosebită... Dar azi?... Un pas înainte e moartea, o nehotărîre la timp e o crimă față de tine însuți, care-ți umple conștiința de sînge... De-aceea cărțile cuprind numai reguli generale... Datoria față de patrie... datoria față de neam... Ce-i moral și eroic într-o parte, e imoral și criminal de cealaltă... Morala-i personală — își zicea Bologa atunci. E sentimentul de împăcare sufletească, e conștiința că ai făcut ceea ce în toată sinceritatea sufletului tău ai crezut aievea că e bine... Cînd conștiința ta e împăcată, ești moral... în fața ta însuți... Căci moralitatea exterioară e ocazională și utilitaristă.

în ajunul plecării, au ieșit toți patru în oraș să-și cumpere cîte ceva, să se aprovizioneze pentru front. Era o zi călduță, cu soare renăscut, cu cer senin. Toate străzile erau vesele. Oamenii parcă zîmbeau, femeile rîdeau... Nimeni nu se gîndea că la vreo cincizeci de kilometri de-aici, alți oameni, mii și mii se pîndesc să se omoare... Viața își oferea farmecele tuturor... ispitea... Cei patru s-au întors; la spital, în odăița lor, mai mohorîți. în oraș, în mijlocul oamenilor, au vorbit lucruri neînsemnate, s-au tocmit cu negustorii, au stat la cafenea privind trecătorii... în odaia de spital însă i-a întîmpinat războiul... Și, pregătindu-și bagajele puține, vorbiră întocmai ca pe front, amărîți, îngrijorați.

— Patria nu dă ua concediu rănitului care a sîngerat pentru «a, dar ghiftuiește pe cei ce umblă spilcuiți după femei acasă — murmură Gross. Spun drept că, dacă aș fi în clipa aceasta pe front, aș dezerta la inamic, atît sînt de indignat...

Varga, scormonit de sentimentul patriotic, vru să răspundă, dar rămase cu gura căscată, căci și el era indignat, fiindcă sperase mereu într-un concediu. Cervenco, însă, zise, cel mai puțin trist, parc-ar fi mers la plăcere:

— Patrie nu există; numai oameni există... Și omul trebuie să sufere pentru om... Toți oamenii suferă.

— Patria e înrudirea fraților, sîngele de aceeași culoare, fără granițe și pe deasupra granițelor — zise atunci, cu o lucire în privire, Bologa.

Ceilalți trei se uitară la dînsul și văzură lucirea ochilor lui și tăcură. Numai tîrziu, cînd Bologa ieși pe-afară, Varga zise gînditor:

— Tu, Gross, zici c-ai fi în stare să dezertezi, dar Bologa nu zice și va dezerta... Ai văzut ochii lui?

— Ochii lui sînt plini de iubire... Dar, iubirea lui e mărginită — zise Cervenco. Numai iubirea nemărginită răscumpără suferința omului.

— La urma urmelor, bine ar face! murmură Gross amărît.

— Ochii lui erau plini de ură — zise iar Varga. Ne urăște pe noi, pe toți...

B.A.R., Ms. 2541

Cartea a doua, prf. 4, *f.* 162, r. 4-'. 165, r. 26 (18 mai 1922)

Spre seară, deșteptîndu-se. Petre îi întinde o scrisoare. Bologa se simte ușurat, mai ales că, deschizînd ochii, a întîlnit iarăși, cel dintîi, obrajii Ilonei. Se ridică într-un cot. Amurgul e limpede. își aruncă ochii pe scrisoare și are o tresărire. Apoi, se uită pe furiș la Ilona, ca și cînd s-ar simți vinovat față de ea...

Scrisoarea era de la Marta. O citi întîi cu oarecare remușcare, dar, pe urmă, liniștit de tot. Marta îi scria numai nimicuri. îi povestea pe larg și cu amănunte multe cum trăiește și cum petrece. De-abia, la sfîrșit, își aducea aminte și de Bologa, adăogînd că toate petrecerile ei sînt amare fiindcă lipsește el și că abia așteaptă să sosească îm concediu, căci războiul cine știe cînd o să se isprăvească...

Punînd scrisoarea în plic, Bologa găsi deodată răspunsul la întrebarea ce-l torturase înainte de-a adormi: Marta. Și răspunsul acesta îi risipi parcă vedeniile cu care adormise, arătîndu-i că au fost aiurări de om bolnav. Ridică ochii spre Ilona care-i zîmbea cu drag și încurajare. Acuma, Bologa își dădea seama că nu poate fi iubire ce simte el pentru Ilona. întîi, pentru că iubește și e dator să iubească pe Marta. Pe urmă, cum să iubească el pe o țărăncuță și încă unguroaică, el care cu sufletul e dincolo... Cînd se gîndea însă astfel, simțea în inima lui că minte, dar se agăța ca un desperat de gîndurile acestea...

Acuma se simțea mai înzdrăvenit și seara, la o lampă mică, stătu de vorbă cu groparul, care era, din fire, curios și vorbăreț. Gro-

parul voia să ştie cu precizie cînd se va face pace. îl interesa revoluţia muscalilor, fiindcă a auzit că muscalii vor pace. Ilona, ghemuită pe vatră, asculta cu un aer nepăsător. Apoi, deodată, groparul zise:

— Dar românii au să facă pace, ce zici dom' locotenent?

Bologa şovăi, privindu-1 întrebător. Pe urmă răspunse:

— Nu ştiu...

— Ziceam aşă că d-ta, ca român, ar trebui să ştii — făcu groparul stăruitor.

— Cum să ştiu eu aici ce gînduri au cei de dincolo — zise Bologa.

— Aşa-i, — răspunse gînditor groparul. Aşa-i... Bine... zici... Că, de-ar fi pe dreptate, d-ta nici n-ar trebui să fii aici la noi, ci dincolo, la ei... Aşa-i... Eu sînt cu dreptatea... Fiecare naţie să-şi adune odraslele ca cloşca puii...

Apostol Bologa căscă ochii mai mari, aprinşi, fără a răspunde. De altfel, groparul, după o tăcere scurtă, adunîndu-şi gîndurile, urmă:

— Mă şi mir cum se poate să trimită cei mari pe un român să se bată cu românii. Asta nu-i dreptate şi e păcat... Sîngele-i sînge, degeaba... Mă mir că nu li-e frică celor mari că într-o bună zi ai să zici „rămîneţi sănătoşi" şi să te duci la români, precum se cuvine...

— Aşa-i? întrebă brusc Bologa, ca şi cînd aprobarea aceasta l-ar fi scăpat dintr-o primejdie.

— Eu, dac-aş fi tînăr — zise groparul — şi dacă aş fi în locul d-tale, cum s-ar ivi un prilej, cum aş şterge-o... Fiindcă ce-i păcat, e păcat...

— Uite-aşa m-am gîndit şi eu — rosti deodată fata din bîrlogul ei, cu obrajii roşii şi cu o privire aprinsă.

Bologa se spăimîntă de glasul fetei, fiindcă i se părea că un al doilea eu al său a îmbrăcat în vorbe gîndurile care tocmai îi erau în creieri. Dar groparul se supără de intervenţia Ilonei şi, poruncindu-i să plece îndată la culcare, plecă şi dînsul...

Apostol petrecu iarăşi o noapte de friguri. "Vorbele groparului îi rămaseră săpate în suflet. Cîntărindu-le şi învîrtindu-le mereu în minte, dobîndi convingerea că vorbele acestea erau o dojana din partea unui străin şi-şi zicea că străinul are dreptate să-l dojenească-

Se simţea vinovat de laşitate şi denehotărîre. Crucile şi medaliile de vitejie le-a luat pe nedrept şi numai graţie întîmplării oarbe. Numai neprevăzutul şi întîmplarea creează eroi şi fapte eroice. îşi aducea exact aminte, că, anul trecut, în Ucraina, în faţa unui atac brusc de infanterie asupra bateriei lui, el a rămas lîngă tunuri, neclintit, în vreme ce alţii au fugit; ce-a făcut şi de ce a făcut, nu-şi amintea însă şi a aflat exact de-abia din ordinul de zi laudativ: o vitejie... Şi acuma, de şapte luni se hotăreşte mereu, se zbuciumă şi plănuieşte, în loc să făptuiască. într-o clipă de dispreţ pentru sine, vru să se ridice din pat şi să pornească, să treacă imediat dincolo... Sforţarea, însă, îl doborî. Boala era mai puternică decît voinţa lui...

A doua zi era duminecă şi după-amiazi se pomeni cu Clapca, care aflase că zace bolnav. Cînd rămaseră singuri, Bologa îi zise:

— Fratele meu, dragul meu, sînt un nemernic... sînt...

îi povesti cum 1-a doborît boala în clipa cînd îşi făcuse planul de plecare. Se acuză pe sine:

— Azi îmi dau perfect seama că sînt nn ticălos... N-ar fi trebuit să fac nici planuri, nici să mă pregătesc, ci să plec pur şi simplu, cum au mai.plecat şi alţii... Dar sînt laş... Sau poate, fără să-mi dau seama, plutesc tot în întunerec ca şi în anii cît am fost erou şi patriot?... Poate că iubirea de neam nu e adevărata iubire care ferice şte pe om? Poate că în subconştientul meu se frămîntă îndoiala aceasta şi deaceea nu-mi reuşeşte nimic?

Clapca, serios şi grav, îi răspunse frăţeşte:

— Bologa, nereuşita ta e un semn al soartei... Nu trebuie să stîrneşti mînia soartei, Bologa! Altfel, te va pedepsi cumplit... Poate că soarta, punîndu-ţi piedeci, a fost milostivă cu tine... Ia seama! Potoleşte-te!... împacă-te cu situaţia şi rabdă cum răbdăm toţi... Nu eşti singur şi cînd omul nu e singur cu suferinţa, o îndură mai uşor... Războiul nu va ţine o veşnicie şi pe urmă...

— D-ta vorbeşti uşor că eşti străin, dar eu, aici...

— Deocamdată eşti la adăpost... Mulţumeşte lui Dumnezeu că eşti la adăpost... Ce va aduce ziua de mîine, vom vedea... Poate că pacea...

Bologa tăcu, pe gînduri... în sinea lui-, Clapca era mai laş ca dînsul şi-şi zicea că toate poveţele lui izvorăsc din laşitate. Totuşi îi mai zise:

— Pînă şi groparul ungur, gazda mea, se miră că stau aici să mă bat cu românii...

— Astea-s vorbe... Groparul tău nu ştie ce vorbeşte... E uşor să dai sfaturi îndrăzneţe, cînd nu rişti nimic, pe pielea altuia...

Peste cîteva clipe, Clapca adaogă:

— De altfel, se petrece un lucru curios... Se pare că în curînd vom avea de furcă aici... Ei bine, de cînd s-a răspîndit zvonul acesta, românii din toate unităţile au început să dispară... Aproape în fiece zi lipseşte cîte unul. Dezertează... soldaţii...

— Ei vezi? zise Bologa triumfător.

— Văd, fireşte... au noroc, care au. Dar să nu crezi că lucrurile vor rămîne aşa... Chiar am aflat că se iau măsuri... Generalul e furios... îţi închipui că cel ce va fi prins, nu va afla cruţare... Spînzurătoarea...

— Spînzurătoarea, spînzurătoarea — făcu Bologa cu dispreţ. Decît să mori bătîndu-te cu fraţii şi ucizîndu-i, mai bine spînzurat... E o onoare !...

— Eu am fost aproape de onoarea acesta şi...

— Tocmai de aceea vezi pretutindeni spînzurătoii... Cine pleacă, trebuie să fie gata să moară şi să moară liniştit înainte de spînzurătoare... în definitiv, viaţa e o povară cînd...

B.A.R., Ms. 2541

Cartea a doua, prg. 5 f. 169, r. 17—f. 171 r. 24 (19-20 mal 1«2)

Apostol mîncă cu poftă, povestind diverse păţf nii din tren. Apoi, în vreme ce Rodovica se duse să-i pregătească odăi» dr» isţS unde stătuse polonezul, preoteasa încep» să-l descoase ţi se spXttBfaS" cum se cuvine, aflînd că iar a fost boisa* ţi că numai grjtţie toatai a putut veni acasă.

Pe urmă, începu Apostol să vestească deap*e durerile sufletului său, despre zădărnicirea tuturor Blamrilor sale. îşi deşerta inim*

întreagă, întocmai ca odinioară, în copilărie, cînd se plîngea de cine ştie ce neajunsuri copilăreşti. Vocea îi tremura şi ochii lui căutau o mîngîiere. Mama lui îl ascultă la început cu milă, dar pe urmă, învinsă de oboseală, ochii i se painjeniră şi nu mai zise nimic. Apostol de-abia într-un tîrziu luă seama şi se opri jenat. înţelese motivul mamei sale, obişnuită să se culce devreme şi surescitată de emoţia întîlnirii, sufletul ei n-a mai putut rezista. Totuşi, în inima lui tremura o decepţie dureroasă. Acuma îşi dădea seama, întîia oară, că niciodată omul nu e înţeles deplin de alt om, nici chiar de cel ce l-a zămislit. Omul, fiecare, e o lume independentă, solitară; numai cîteva legi convenţionale îl leagă de ceilalţi oameni şi numai pînă cînd nu e în joc eul său. Suferinţa omului e totdeauna egoistă. Alt om n-o înţelege decît prin analogie. Şi compătimirea e iarăşi numai o convenţionalitate, ca oricare alta. Fiece om se compătimeşte pe sine însuşi... De cînd s-a trezit din întunerecul datoriei. Apostol a crezut că toţi cei ce au acelaşi sînge simt şi suferă şi se bucură la fel... Preotul din Făget[1] i-a dat prima lovitură, prizonierul român a doua, iar acuma chiar mama sa...

Rodovica, isprăvindu-i odaia şi venind să spuie, preoteasa se trezi buimăcită şi nevrînd să arate lui Apostol c-a dormit, murmură:

— Aşa, dragul mamii... suferim, suferim...

Apostol se simţi jenat de vorbele acestea şi se sculă [...]

„Adică de ce nu i-am spus mamii nimic despre Ilona? se gîndi Apostol cu ochii în globul de raze galbene. M-a îngrijit ca o soră şi totuşi am tăgăduit-o la cea dintîi ocazie... Mi-am deşertat toată inima şi numai pe ea am păstrat-o..."

Şi într-adevăr o simţea acuma singură în inima lui, îi simţea zîmbetul ei ştrengăresc şi sfios, cuvintele ei fără înţeles precis, dar cu o muzică alinătoare... Alaltăieri seară era la picioarele patului, pe scaun, cu ochii ei mari ca două cireşe negre, pîndindu-i mişcarea feţei:., şi acuma iată-1 la două sute de kilometri şi totuşi cu ea... Atunci omul tot nu e aşa de închis ca un glob rătăcit?... [...]

Stinse lumină şi în întunerec şi în tăcere îşi auzea numai bătăile inimii. Se simţea vinovat că n-a spus nici o vorbă mamei sale despre Ilona, că a păstrat-o numai pe ea singură în inima lui... Apoi deodată, între somn şi realitate, se gîndi că Ilona rtu intră în idealul pentru care se frămîntă de atîtea luni zadarnic... Cum s-ar fi plîns el şi cum s-ar fi luptat, dacă în aceeaşi vreme -Ilona *s-ai'-ti-* amestecat.în zbucinmările lui...

Dar, imediat, i se ivi în minte o întrebare ca un fir roşu: atunci poate că idealul pentru care se zbuciumă dînsul, nu e idealul adevărat al omului? Ce ideal e acela care trebuie să excludă tocmai fiinţa cea mai dragă a omului?...

îşi opri gîndurile cu o sforţare violentă, căci dincolo de ele, se deschidea iarăşi prăpastia în care se temea că are să se prăvaTe acum cîteva luni... [...]

„Omul îşi complică singur şi cu bună ştiinţă existenţa-i mizeră — se gîndi Apostol îmbrăcîndu-se. Ce nevo,ie are omul de idealuri şi de convenţii, cînd viaţa însăşi, aşa capricioasă şi zvînturată cum vine, e cea mai preţioasă comoară? Omul să trăiască şi să nu se gîndească la nimic... Să trăiască pur şi simplu, bucurîndu-se că trăieşte."

[1] în forma definitivă a romanului, *„Lunca"* .

B.A.R., Ms. 2541

Cr-jtea *z* deva, pir. 5, f. 172, r. £— f. 174, r. 4 (21 mai 1<:2)

Din jilţul lui avea priveliştea Monorului. Uliţa urca spre ctsa lor. Aerul primăverii era scămos şi aromat. Orăşelul era înecat într-o pădure de flori, dintre care casele înălbeau ca nişte cuiburi. Din cerdac se vede strada principală, curată şi zbicită, pînă la farmacie. Peste drum e biserica românească cea nouă, înconjurată de cruci. Mai la deal se zăreşte turnul de lemn înnegrit al celei vechi, cu crucea strîmbă, în care nu se mai slujeşte decît cînd se găseşte dumineca în vizită vreun preot la protopopul din Monor. Mai încolo urmează piaţa cu hotelul şi „cazina" ungurească, cu biserica catolică în mijloc, cu prăvălii, cu banca românească, în al cărei local se află şi cazina română şi cu intrarea în parcul baronului, împrejmuit cu ziduri vechi de cîteva sute de ani, peste care, printre coroanele arborilor se zăresc turlele roşii ale castelului străvechi. Pe urmă, strada continuă lungă, trecînd pe lîngă sinagoga nouă, care se află lîngă podul de peste apa Nuşfalăului. De-aici încolo sînt numai români, mereu, pînă la podul cel mare de peste Someş, de fier. Iar, dincolo de rîu, începe iarăşi cartierul românesc, căruia i se zice Ierusalim şi care are o bisericuţă deosebită, unde slujeşte după-amiazi popa, în toate sărbătorile. Cînd cei din Ierusalim vor să scurteze calea pînă-n piaţă, trec prin Someş, printr-un vad bun şi, apoi, pe o ulicioară ies drept în piaţă...

Apostol sorbea orăşelul, cît îl vedea din jilţ şi cît nu-1 vedea. A fi acasă i se părea o fericire mare. Simţea cum bate pulsul vieţii în jurul lui, a unei vieţi cunoscute, cu care inima lui bătea la unison.

Rodovica avuse grije să dea de ştire prin vecini că a venit domnişorul şi, pînă să iasă Apostol la odihnă, tot orăşelul ştia c-a sosit. Oamenii, trecînd pe stradă, mergeau cu capul întors spre casa Bologa şi, văzîndu-1 în cerdac, îi dădeau bineţe cu drag, iar unii mai bătrîni îl întrebau de sănătate şi de sfîrşitul războiului. Rareori trecea cîte-un soldat obosit, nepăsător, ca şi cînd prin înfăţişarea lui ar fi vrut să arate lumii că s-a săturat de meseria războiului...

De şase luni n-a fost atîta seninătate în Sufletul lui Bologa ca în dimineaţa aceasta de aprilie. De atîta vreme gusta pentru întîia oară pacea, blîndă şi netulburată. [...]

Din fericire, îl trezi de-abia un şuierat prelung, ascuţit, care i se înfipse în suflet ca o săgeată otrăvită. Era trenul care intra în gară. Apostol văzu, ridicîndu-se peste coroanele pădurii de flori o bolbocare de fum greu, murdar, care mînjea văzduhul curat şi auzi bocănitul metalic al roţilor... Căci linia ferată trecea numai la vreo mie de metri, chiar prin spatele grădinii bisericii... Apostol tresări şi îndată, în minte, începură iarăşi gîndurile. Fumul din depărtare îl îneca, parcă l-ar fi respirat plămînii lui.

„Civilizaţia, cu maşinile şi legile ei, a falsificat pe om — se gîndi dînsul. Omul e bun şi blînd din fire, numai civilizaţia l-a făcut egoist, fiară egoistă... strîngîndu-1 în chingi de oţel sub formă de

restricțiuni la fiece pas... Omul naturii a trăit pentru plăcerea vieții, pentru iubire... Civilizația a îndepărtat pe oameni unul de altul, creînd interese între dînșîi..."

B.A.R., Ms. 2 541
Cartea a doua, prg. 5 f, 177, r. 1—f. 204, r. 12 (22—29 mii 1922)

— Nu-i nimic, măicuță... răspunse Apostol, revenindu-și șt potolindu-se. Stăteam așa pe gînduri... Adineaori a plecat de-aici Marta cu ungurul ei...

— I-am văzut — zise preoteasa, liniștindu-se, dar cu lira în glas. Cum să nu-i văd, dar v,am lăsat în pace... O, Doamne, urîtă-i lumea...

După-amiazi, preoteasa, în cerdac, se așezi lîngă Apostol să vorbească mai pe îndelete, să-i povestească ce s-a întîmplat prin Monor și să afle pățaniile lui toate, amănunțit. Apostol, însă, se simțea obosit și amărît, deși surîdea către mama sa. Astfel, preoteasa vorbi mai mult singură despre atîtea mărunțișuri petrecute în doi ani de zile.

— Dar de cînd sînt pe-aici soldați, măicuță, și ofițeri? întrebă deodată Apostol, pe cînd preoteasa vorbea cu totul altceva.

Preoteasa se uită Ia el mirată puțin și, cu finețea-i femeiască, înțelese repede rostul întrebării, socotind că Apostol e gelos:

— Apoi, tocmai de cînd au pornit la război românii... Parcă ți-am scris eu?... Dar ungurul a venit ceva mai tîrziu... O fi, însă șt el de vreo opt luni pe-aici...

Apoi, tăcînd puțin și parcă chibzuind dacă Apostol va fi de părerea ei, urmă:

— Tu, însă, inimă rea să nu-ți faci, dragul mamii... Că fete sînt cîte frunză și iarbă... Un băiat ca tine găsește, oho, nu ca Marta... Mie de la început nu mi-a plăcut purtările ei. E zvăpăiată și nebuhatecă... Numai petreceri și dansuri visează... A fost și la Cluj, la plimbare... Zice că se plictisește... Apoi, ofițerii ce așteptau, decît petreceri? Și roiau împrejurul ei...

— Măicuță, să nu vorbești cu patimă...

— Apoi, nu vreau ca să crezi că-i stricată, Doamne ferește... m-ar pedepsi Dumnezeu... Dar nici de tine nu-i, dragul mamii... N-am vrut să te amărăsc pe-acolo, dar mie lucruri de-astea nu-mi plac... Doamne ferește... Pata să fie fată, ca crinul... Nu unguri, și nu plictiseli... S-a speriat și tată-său, săracul, că-i om de omenie și român... Atîta ungurie, vai de mine... Cine a mai văzut?... Și logodită fiind cu un băiat ca tine...

Apostol era pătruns de tristețe. îl dureau cuvintele mamei sale, parcă i le-ar fi bătut cu ciocane în inimă. Simțea nevoia să se miște' să schimbe atmosfera, altfel s-ar fi năbușit. Se sculă, după ce mai lăsă pe mama sa să vorbească, să-și epuizeze traista. Preoteasa îl aprobă că iese puțin să-l vază orășelul...

Bologa merse fără țintă și se pomeni intrînd în casa avocatului Docan, vecină cu localul băncii, pe strada principală. Marta nu era acasă. Servitoarea nouă, unguroaică, îi spuse că s-a dus cu domnul ofițer la doamna doctoriță, adică la nevasta doctorului ungur. Apostol fu totuși mulțumit. Docan îi primi cu mare bucurie, îl îmbrățișa și

se scuză că Marta a ieșit puțin. Bologa văzu pe fața lui o umbră de rușine, mai ales adăogînd:

— Ce vrei? E tînără, zburdalnică și are nevoie de distracție... Dar e o fată minunată, cu o inimă de ceară...

Apostol tăcu și avocatul nu mai stărui, ci îndată vorbi de altele. Și, în curînd glasul lui se înmuie:

— Trăim vremuri cumplite, Apostole... Mai ales de cînd au intrat ai noștri, o ducem... Și baremi de le-ar ajuta Dumnezeu, căci altfel va fi vai și amar...

— Dumnezeu trebuie să ne ajute... Și oricare ar fi sfîrșitul, baremi am strigat lumii întregi că vrem să trăim! zise Bologa înfierbîntat.

— Dar pînă atunci? Tu nu știi poate că astă-iarnă, prin ianuarie, poate că nu ți-a scris mama ta ca să nu te întristeze, a fost spînzurat aici oficiantul de la telegraf?...

— Cum? Cînd? sări Bologa aiurit.

— Fiindcă era român, așa-s vremurile... A fost singurul român la poștă și, cine știe cum, l-au prins că-și însemna știrile de pe cîmpurile de luptă ce soseau aici pentru militari... Au zis că e spion și că transmite știri românilor... Adevărul e că venea seara, cînd nu era de serviciu, la cazină, și ne spunea ce mai e prin război... Lumea zice că Pălăgieșu, notarul nostru, prietenul tău, l-ar fi denunțat și că chiar a mărturisit la judecata marțială că a auzit din gura acuzatului anume vești încriminate...

— Pălăgieșu? murmură Bologa. Iar Pălăgieșu?

— Azi nu inai știe omul cu cine vorbește... Cît am'tremurat eu din pricina ta, vai de sufletul meu! Mi-a spus preoteasa, numai mie, biată femeie, că se prăpădea de grije, mi-a spus că te-ai hotărît să treci la ai noștri... Bine că n-ai încercat!

— încă n-am izbutit, dar voi izbuti! zise Apostol. Tocmai fiindcă trebuie o pildă...

— Ai aduce nenorocire și mai mare pe capul nostru, Apostole — zise Docan. Am fi suspectați toți, poate chiar internați ca și protopopul... în sufletele noastre trăiește dragostea de neam, dar dragostea de viață și frica de apăsare e mai grea în cumpănă... Tocmai voiam să te previn, căci mi-ești ca copilul meu, ești doar logodnicul fetei mele... Ai să vii la cazină... să ai lacăt la gură, chiar dacă vom fi numai în de noi... Orice șoaptă ajunge la urechile care ascultă... E destul de dureros că soarta te-a pus în fața fraților în război... Să nu-ți agravezi singur situația, să nu provoci mînia lumii asupra ta!...

Sfaturile lui Docan îl întărîtau pe Bologa. Se întoarse acasă întărit în inimă, simțindu-se obligat să reacționeze. Simțea că frica a pus stăpînire pe toți cei de-acasă, înăbușindu-le simțămintele și se hotărî să le redea încrederea și curajul, ca să poată rezista. în sufletul său simțea atîta entuziasm, că din focul acela se vor aprinde toate inimile. Marta nici nu-i mai reveni în minte, ca totdeauna cînd mintea îi subjuga inima... Și, pe la șapte, cînd știa că se adună toți la cazinou, se duse împreună cu Docan. în stradă întîlniră pe Marta cu doctorița și doctorul și ofițerul de honvezi. Apostol schimbă cîteva vorbe cu ceilalți și vorbi numai românește cu Marta, care se simțea puțin jenată față cu honvedul. llfcifci^

în cazinou găsi toată inteligenţa Monorului bărbătească. Erau numai bătrîni, funcţionarii băncii, doi învăţători pensionari si Pălăgieşu.

Clubul era două odăi, cu un biliard, cîteva mese şi scaune, multe jurnale ungureşti şi un bufet sărac. Cîte-o lampă de petrol, atîrnată din tavan, lumina odăile. Era atîta tristeţe şi apăsare aici, că Bologa se simţea parc-ar fi intrat într-un beci. Bătrînii îl primiră cu o bucurie cenuşie şi fără zgomot, ca şi cînd s-a fi temut °ă dea prea vădite semne de viaţă. între mişcările lor fricoase, stîngace şi vorbele lor fragmentate, care mai mult căutau să ascundă decît să exprime ceva, Pălăgieşu distona ca uu cocoş între nişte găini oarbe [...]. Acuma însă Apostol venise înadins ca să-1 înfrunte şi i se păru un monstru. [...], Apostol se uita numai la Pălăgieşu care citea cu mare atenţie un jurnal. Apostol însă simţea că Pălăgieşu ascultă cu dispreţ plîngerile, ca omul obişnuit cu ele. Cînd însă, contabilul băncii, epuizîndu-se toate plîngerile, întrebă pe Apostol cînd se va face pacea, Pălăgieşu zise cu siguranţă:

— în curînd vine pacea, domnilor.. Uite colea... revoluţia i-a atins la os... De-acuma se isprăveşte repede...

— Eşti aşa de sigur? întrebă Apostol ironic.

Pălăgieşu, simţind ironia, răspunse de asemenea ironic:

— Fireşte că voi, militarii, aţi vrea să dureze războiul în eternitate... Dar noi, care-i purtăm greul...

— Voi purtaţi greul, iar noi plătim cu sîngele şi viaţa, Alexandre — zise Apostol cu un ton grav, care pe Pălăgieşu îl zăpăci o clipă.

— Plătim toţi — zise dînsul — fiecare cu ce putem... Unii cu sînge, alţii cu viaţa, iar alţii cu suferinţa prelungită, care, poate, e cea mai grea plată...

— Cu condiţia ca suferinţa să nu ucidă sufletele...

Pălăgieşu nu înţelese aluzia lui. Dar, cînd să ceară lămuriri, veniră oaspeţi nouă: judecătorul, funcţionari dela judecătorie şi de la pretură... toţi unguri. [...] Judecătorul, o înfăţişare severă într-un cadru [cărunt]*, strînse cu multă căldură mîna lui Apostol, care simţi că, cu venirea aceastora, atmosfera parcă s-a mai deschis. Aceştia, toţi aveau mai multă încredere în vorbă şi în mişcare. Bologa rămase uimit, auzind, după întrebările de rigoare, pe judecător zicîndu-i:

— Astă-iarnă, cînd n-ai scris atîta vreme acasă şi n-aveam veşti despre d-ta, eu credeam că ai fugit la români!... Chiar am spus aici d-lor, într-o seară, că mare mirare să nu fi plecat...

— Cine ştie dacă n-am avut de gînd? zise Apostol cu un zîmbet.

— Cum să n-ai de gînd? strigă judecătorul. încă, eu declar că, în locul d-tale, nu ştiu dacă n-aş fi încercat... Fiindcă e o ticăloşie să trimiţi un om cult, care-şi dă seama şi simte, să-1 trimiţi să se bată cu oameni de acelaşi neam... Eu nu pricep lucrurile astea, cum de se pot face în armata noastră... Nu-i bine să te joci cu sentimentele oamenilor dacă vrei să-ţi fie credincioşi...

— Cine a mai văzut austriaci deştepţi, mai ales la armată! zise un copist bătrîn de la pretură, kossuthist înfocat.

— Fireşte, nu discut aici dreptatea cauzei în sine... Românii ne-au sărit în spate şi bine este să-i combatem fără milă, dar nu prin

românii noştri... Ăsta-i adevărul, domnilor! Slavă Domnului, avem destule alte naţii cu care să-i combatem...

— Omul trebuie să-şi facă datoria oriunde îl trimite patria — zise grav Pălăgieşu.

— Dar patria nu trebuie să fie neroadă, amice! se înverşuna judecătorul. Căci, dacă patria îmi cere să ucid pe mama mea ori pe fratele meu, apoi înseamnă că-mi dă dreptul să-i dau în cap şi să întorc arma împotriva ei... Dacă fratele meu e vinovat, ticălos, criminal, patria nu-i permis să mă puie pe mine să pedepsesc pe fratele meu...

Bologa rămase uluit de cuvintele judecătorului, care urmă cu discuţia aceasta pînă ce se despărţiră ca să meargă la cină. Şi din uluirea aceasta rămase cu o ură mare împotriva lui Pălăgieşu. în sufletul lui se strecora încet o îndoială din ce în ce mai chinuitoare, încît prăpastia parcă se deschidea tot mai neagră la picioarele Iui. Era hotărît să convertească pe Pălăgieşu, ori, dacă nu va putea, să-1 insulte şi să-1 facă neputincios, arătîndu-i cît e de monstru. Dar trecură cîteva zile fără să găsească prilejul, în care vreme, stînd mai des de vorbă cu judecătorul, simţi o simpatie crescîndă pentru dînsul. Pe măsură ce simpatia aceasta creştea, îndoiala se oţăra în inima Iui, pînă ce, odată, i se limpezi brusc sub forma unei întrebări:

— De ce oare tocmai la judecătorul ungur să găsesc sprijinul sufletesc şi înţelegerea, pe cînd Pălăgieşu şi ceilalţi parc-ar fi străini?

întrebarea aceasta i se încrestă în inimă atît de adînc că îi venea să ţipe de durere. Se uita în urmă, la cele cîteva luni de zbucium şi i se părea că toate încep să se năruie cu un zgomot surd, dureros. Atunci, ca să-şi înăbuşe sufletul, se hotărî să vază chiar azi pe Pălăgieşu, parcă într-însul i-ar fi rămas ultima speranţă. Vru să meargă după-amiazi la primărie, dar înainte de-a pleca, se pomeni cu notarul.

— Gînd la gînd — zise Apostol. Chiar acuma vream să mă duc la tine... Vreau să-ţi vorbesc... Ceva foarte...

— Aşijderea — răspunse Pălăgieşu. Şi tot foarte...

Se retraseră în odaia lui Apostol, urmăriţi de privirea neîncrezătoare a preotesei, care nu-1 putea suferi pe notar.

— Dragul meu — zise Pălăgieşu, aşezîndu-se, şi cu o siguranţă definitivă — sînt cinci zile, azi e a şasea, de cînd ai venit acasă... Am crezut că voi avea în tine un sprijin şi am avut un tulburător de conştiinţe...[...] în schimb, te potriveşti la club judecătorului şi celorlalţi opozanţi unguri care, orice ar face, sînt unguri şi nu li se poate imputa ca o faptă nepatriotică... Pe cînd noi trebuie să umblăm ca nişte fete mari, dacă vrem să nu pierdem încrederea ţării care ne hrăneşte...

Apostol, din toate frazele notarului, înţelese doar atîta — că-i face morală şi-1 dojeneşte. Aceasta îl supără şi dădu încredere şi ură. îl întrerupse deodată, acru:

— Te rog, scurt: concluzia!

— Da, da, imediat — zise Pălăgieşu liniştit, hotărît. De-aceea am venit. Pentru concluzie. [...]. Altfel, ţi-aş fi spus numai concluzia, şi nu aici, ci Ia primărie, în mod oficial...

— Ai venit,, adică, să mă ameninţi? întrebă Bologa mirat.

— Am venit să te sfătuiesc prieteneşte — răspunse notarurl mai grav. Am venit să te rog să-ţi încetezi înrîurirea nefastă.:.

— Ce înrîurire? Nefastă? se minună Bologa. [...]

Dacă nu te-aş vedea aşa de grav, aş crede că glumeşti. Alexandre! zise Apostol, sforţîndu-se să zîmbească. Crezi că, între alte obligaţii oficiale ale tale, este şi aceea de-a dicta oamenilor sentimentele lor intime, neexprimate? Nu crezi tu că mă jicneşti, presupuriînd că m-ar convinge ameninţările tale deghizate?

— în chestie de datorie şi de patriotism nu există jicnire! în clipa cînd m-aş abate din calea mea, aş fi recunoscător prietenului care mi-ar deschide ochii...

— Acuma văd — zise Bologa cu tristeţe mare în glas, după o tăcere adîncă, văd bine că nu te-am cunoscut niciodată, Alexandre!... Am crezut că eşti român şi azi înţeleg că...

— Nu-s nici român, nici ungur, ci fiul credincios al patriei! Precum un fiu adevărat nu poate niciodată, în nici o împrejurare şi sub nici un pretext să se ridice împotriva mamei care i-a dat viaţă, tot astfel cetăţeanul cinstit nu poate să se întoarcă contra patriei care 1-a crescut şi 1-a ocrotit... [...]

— Sufletul tău nu-ţi spune nimic, Alexandre?

— Conducătorului de oameni nu-i trebuie suflet! Sufletul n-ar îngădui civilizaţia şi nici măcar asociaţia, căci omul care-şi ascultă numai sufletul e egoist şi antisocial.

— Tu nu cunoşti iubirea...

— Iubirea? Poate că eu iubesc mai mult pe oameni decît cei ce o poartă pe buze. Tocmai iubirea de oameni trebuie să te îndemne să fereşti pe cei mulţi de cei puţini şi răufăcători. Oamenii au nevoie de linişte ca să-şi trăiască mica lor viaţă, şi de resemnare...

— Resemnare prin teroare?

— Resemnare prin orice mijloace. Numai prin resemnare îşi poate purta omul crucea. Resemnarea îl face să nu-i simtă greutatea şi chinul... Iar cînd vine cineva să zdruncine resemnarea salvatoare, merită să fie ucis cu pietre!... Cei luminaţi, cei superiori sînt datori sâ ajute semenilor lor să-şi poarte crucea... Asta-i adevărata iubire de oameni, domnule locotenent!

— Asta-i minciuna cea adevărată! strigă Bologa. Eşti un monstru !...

— Poate că eu nu sînt în stare să-ţi lămuresc îndeajuns dreptatea mea, dar crede-mă că sînt convins de ea pînă-n măduva oaselor... Căci, dacă n-aş fi convins, aş fi găsit şi eu mijlocul să...

— Atîta aveai să-mi spui?

— Atîta... adică mai puţin. Tu m-ai făcut să lungesc vorba. Şi, totuşi, nu mi-ai spus ce ziceai că vrei să-mi spui?

— Ce să-ţi mai spun? Ce vreau eu, nu poţi să înţelegi tu. E o prăpastie între noi.

— între oameni nu există prăpăstii, decît închipuite şi artificiale.

— Numai între suflete există adevăratele prăpăstii, insurmontabile...

— Bine. Totuşi, te rog să-mi asculţi statul. [...]

— Şi eu te rog să-ţi păstrezi sfaturile pentru uzul tău... Mă simt major şi deci capabil să-mi călăuzesc singur viaţa şi paşii...

Apostol şovăi să-i dea mîna şi-i simţi strînsoarea degetelor pe urmă. Notarul îi făgădui că o să mai Vorbească, deşi Bologa îi spuse că nu mai au ce discuta. Ieşind, sărută mîna preotesei.

Apostol îl văzu pe fereastră, mergînd hotărît, ţanţoş, sigur de sine. Şi, deodată, izbucni într-un hohot de plîns căci, în adîncul sufletului său, un glas timid îi şoptea că Pălăgieşu are dreptate... Preoteasa, care intrase să-l întrebe ce-a vrut notarul, văzîndu-1 plîngînd, se închină cu ură...

VI

O zi întreagă Bologa fu ros de mînie, pentru că s-a lăsat biruit de Pălăgieşu. îndat, după plecarea lui, i s-a părut că notarul a avut dreptate, dar, apoi, din lacrămi, a dobîndit iarăşi încredere şi i-au venit tumultuoase în minte şi pe buze toate argumentele care refutau consideraţiile simpliste ale Pălăgieşului. Acuma se simţea adînc jicnit de toată scena dintre dînşii şi de cîteva ori îşi luă chipiul ca să meargă la notar şi să-i ceară socoteală pentru jicnire. Se opri, socotind că i-ar face prea mare onoare şi se hotărî să considere neîntîmplată întîmplarea şi sâ continue a trăi ca înainte.

La masă, seara, aduse vorba iarăşi despre Pălăgieşu, mai ales că mă-sa îl găsise plîngînd ca pe-un copil şi nu-i dăduse nici o explicaţie. Preoteasa fu cu totul de părerea lui, anume că notarul e o brută egoistă şi un criminal, care-şi ascunde faptele mişeleşte sub mantia unor principii de viaţă. Aprobarea ei îl însufleţi, încît deodată zise:

— ~~Din~~ egoism nu poate izvorî iubire, nu-i aşa? Prin urmare, fiindcă fără iubire nu pot exista relaţii între oameni, Pălăgieşu vorbeşte fleacuri... Nu-i aşa, măicuţă?

— Pălăgieşu n-are s-o sfîrşească bine... Numai lacrimile femeilor...

— Vezi! Lacrămile... Purtarea lui stîrneşte şi înmulţeşte lacrămile... Atunci?... Şi, totuşi, cu îndrăzneala lui plină de siguranţă mă scosese din ţîţîni, încît nu mi-am putut stăpîni plînsul... Ca un băieţoi... Parcă n-aş veni din război... [...]

— Omul e trimis de Dumnezeu că sa sufere şi merite viaţa cea veşnică...

— Da,da — zise Apostol fără convingere, căci bigotismul mamei sale i s-a părut totdeauna exagerat şi primitiv.

D-na Bologa însă, aducînd pe masă pe Dumnezeu, intra în domeniul ei favorit. Nu era numai credincioasă, ci se mîndrea cu o adevărată teorie de viaţă religioasă. Apostol o cunoştea din copilărie, de cînd a vrut să-l convingă să se facă preot.

— Omul fără credinţă în Dumnezeu e un om mort — zise preoteasa [...]

— ... Dar eu sînt bătrîn şi tu eşti învăţat şi nu cutez să te povăţuiesc întru nimic. Ce faci tu e bine făcut. Dar mai curînd ori mai tîrziu tot la Dumnezeu o să găseşti mîngâiere şi la el o să te întorci, precum se întorc de-a pururi toţi oamenii... în vecii vecilor...

Apostol tăcu, cu gîndurile aiurea. Preoteasa, crezînd că 1-a Jnmuiat, urmă cu foc:

— Biserica e peste drum, dragul mamii, şi a trecut o duminecă; şi n-ai intrat, precum de ani de zile nu te-am văzut închinîndu-te... Sufletul tău e greu şi amărît... Uşurează-ţi-1, dragul mamii!... Mîine-i sărbătoare... Să vii şi tu la biserică.

Apostol nu mai ştia cum să puie capăt elocinţei religioase a. mamei sale şi îi făgădui:

— Merg, măicuţă, de ce nu... Nu-ţi aduci aminte cît de dragă mi-a fost biserica în copilărie, cum mă îmbulzeam să zic eu *Tatăl' nostru* şi, mai tîrziu, să citesc *Apostolul?*.

Preoteasa se înduioşa şi ar fi continuat dacă chiar atunci nu venea Rodovica să anunţe pe domnişorul c-a venit Petre.

— Acum vii, noaptea? întrebă Apostol pe ordonanţa sa, mai' mult cu mirare decît cu imputare.

Petre mai venise în fiecare zi, dar preoteasa sau Apostol îl: trimiseseră regulat acasă, că n-au nevoie de dînsul. Acuma însă,. Petre părea mai misterios şi zise:

— Apoi, înadins venii mai pe întunerec don' locotenent, ca să aduc, uite, asta... Că mi-a dat-o groparul, că zice s-o aducem acasă că d-ta o să te bucuri...

Era o tăbliţă de lemn, pe care scria, cu creion roşu, numele unui regiment românesc, care poposise o zi la Făget şi pusese tăbliţa pe poarta groparului, unde dormise aghiotantul regimentului; pe urmă,, regimentul a plecat înainte, pe urmă, românii s-au retras şi au venit iar austriacii, dar tăbliţa a luat-o groparul şi a pus-o în pod, ca o trofee.

Apostol, văzînd tăbliţa, se îmbujora şi mulţumi lui Petre, care, îndată, îşi văzu de drum.

— Uite, mamă, asta-i românească! strigă Apostol, însufleţit, cu o însufleţire puternică, întocmai ca fîlfîirea unei lumini suflate de vînt. Asta-i nădejdea noastră! Asta-i credinţa mea!

D-na Bologa citi numele regimentului şi-i mai ceru explicaţii şi cu toate explicaţiile nu izbuti să se încălzească. Apostol însă, simţind în mîini atingerea lemnului cu slovă românească, îşi simţi încrederea înnoită şi întărită.

— Am crezut că, venind acasă, voi păţi ca viteazul din poveste care, de cîte ori atingea pămîntul, îşi înzecea puterile... Aici însă,, credinţa mea s-a clătinat... Iată, însă, că o bucată de lemn şi trei cuvinte româneşti mi-au întărit puterile !. ..De-acuma nu mai mi-e teamă, de nimic!... De-acuma mi-am găsit sufletul!

A doua zi se duse la biserică cu mă-sa, precum îi făgăduise. Slujea un preot din Săsarma, bătrîn, plictisit, grăbit, căci mai slujise şi în Săsarm. Apostol încercă să urmărească liturghia, dar obosi. Numai la citirea evangheliei, văzînd evlavia mulţimei care îngenunchease şi privea cu o rîvnă plină de speranţă spre preotul în odăjdii, numai atunci simţi un fior...

De altfel, slujba i se păru mai lungă fiindcă, în cursul nopţii,, îşi făcuse un plan de luptă împotriva nepăsării oamenilor. De-abia aştepta să se sfîrşească. Ea sfîrşit, apoi, luă pe cei doi învăţători: pensionari, umili, speriaţi, şi-i pofti pînă la dînsul şi le arătă tăbliţa românească. Zări în ochii lor o lucire, dar aceasta fu repede stinsă de-o umbră tainică:

— Doamne, doamne! şoptiră amîndoi deodată.

Apostol nu înţelegea dacă şoapta lor era de entuziasm sau de teamă. Totuşi, după amiazi, mai veniră vreo trei funcţionari de la bancă să vază semnul de la români. Atunci Bologa se bucură, înţelegînd că simbolul şi puterea lui n-au rămas fără efect chiar asupra acestor sresemnaţi...

După-amiazi, la cazino, se vorbi numai de trofeul lui Bologa. Cînd se adună toată „inteligenţa", îi cerură să le povestească cum a cucerit trofeul. Apostol povesti pe larg, mulţumit. Mai tîrziu însă, se miră cînd Pălăgieşu îl luă deoparte şi-i zise:

— Dragă Apostole, îţi mulţumesc... Ai făcut o faptă bună... Trofeul tău, ai ispăşit toate prostiile de pînă acuma.

De-abia atunci înţelese Bologa că tăbliţa a făcut un efect contrar şi că oamenii aceştia n-au prins nici o putere din slova românească, •ci dimpotrivă, resemnarea lor s-a întărit văzîndu-le, căci trofeul însemna înfrîngerea şi renunţarea definitivă...

Apostol încremeni şi apoi roşi. Se uită neputincios la clienţii •clubului, resfiraţi în grupuleţe şi pătaţi de cîte-o pată galbenă de lumină de petrol, vorbind domol, cu îngrijorare şi fără nici o licărire în ochi. Pe feţele cenuşii şi brăzdate citea un egoism mărunt, alcătuit •din grija zilei de mîine şi mici platitudini faţă de superiori. Nici o urmă de înfiorare. Doar judecătorul gesticula, la o masă de joc, despre austriaci, înjurîndu-i...

Profitînd de o clipă, şi mai ales că nimeni nu se mai gîndea la •dînsul, ieşi în stradă, cu o apăsare grea în ceafă, simţind parcă s-ar rostogoli dintr-o înălţime mare într-o cloacă. Revolta şi indignarea îi rodeau inima.

în faţa popotei se întîlni faţă în faţă cu locotenentul de honvezi. Instinctiv, vru s-1 ocolească, cum îl ocolise totdeauna, dar Tuhutum veni drept spre dînsul:

— Adineaori am condus acasă pe logodnica ta şi acuma nu mai :ştiu cum să ucid vremea pînă la cină...

Bologa se sforţa să-şi păstreze urbanitatea, dar nu ştiu ce să răspundă şi zise într-o doară:

— Am fost la cazina civilă şi ... şi mă duc acasă...

— Aide, să te duc şi pe tine pînă acasă, să-mi treacă vremea şi rsă-mi înşel plictiseala — zise ofiţerul.

Apostol n-ar fi vrut să se arate nici morocănos şi mai ales gelos, •deşi în sinea lui ura pe Tuhutum. încercă să vorbească, dar îşi simţi gîtul uscat.

— Foarte plicticos clubul vostru, camarade — urmă ofiţerul. Am fost şi eu la început, de cîteva ori, dar am renunţat repede... •căci mă umplea de întristare... în general pe aici e foarte trist... Dacă n-ar fi logodnica ta, care mai descreţeşte frunţile, ar trebui să ne sinucidem cu toţii, ori să cerem să ne trimită pe front...

— Oamenii sînt copleşiţi de nevoi...Războiul i-a lovit în inimă...

— în inimă? întrebă mirat Tuhutum. Crezi că oamenii aceştia .au inimă? A, dar eşti de o indulgenţă strigătoare!... Oamenii cu inimă iubesc sau urăsc... Ei bine, aici nu există decît indiferenţă ipref ăcută şi slugărnicie...

— Războiul le-a atrofiat inima! zise iarăşi Bologa, puţin agasat.

— Războiul cere o atitudine precisă! zise honvedul. Una. singură... Orice şovăire e o laşitate... De altfel, nu numai războiul... Viaţa cere omului să ştie ce vrea şi să vrea ceva... Numai vita trăieşte-fără ţintă...

— Tu eşti militar de meserie? îl întrerupse Bologa.

— Acuma toţi sîntem de meserie — zise Tuhutum. Nu sînt de meserie. Sînt candidat de avocat în civilie...

— Eşti însurat?

— Desigur. Am doi copii acasă... Dar de ce mă întrebi?

— Aşa... Fiindcă eşti aşa de intransigent...

— Eu? Intransigent? Dar eu sînt socialist!... Şi tocmai de aceea-mă revolt. Eu detest războiul şi cît am putut m-am ferit de front, cum fac de altfel toţi, fără să o spuie pe faţă... Ei bine, aici e atîta. indiferenţă, că aproape mi-am schimbat convingerile...

Bologa nu pricepea ce vrea Tuhutum. Salturile lui îl enervau. Ajunseseră în faţa casei şi Apostol, ca să se cotorosească, îi zise:

— Mă mir că nu ai căutat să pătrunzi taina oamenilor de-aici, camarade... în atîtea luni de zile... O oră dacă le-ai fi rezervat lor,, le-ai fi înţeles indiferenţa... şi slugărnicia... Războiul admite oare-altă atitudine? Tu însuţi sabotezi pe furiş şi ocoleşti frontul... Atunci de ce nu le îngădui şi lor să se închidă în găoacea indiferenţei?

— îi las, camarade, şi-i dispreţuiesc! zise Tuhutum cu un zîmbet. Drept să-ţi spun, ţi-am vorbit aşa numai findcă te-am văzut plictisit şi amărît... îmi place să distrez pe oameni, căci şi eu în viaţă distracţia o caut... Viaţa e aşa de scurtă, iar la sfîrşitul ei întunerecul aşa de nepătruns, că omul nu trebuie să-şi îngreuieze zilele cu probleme...

Bologa se opri uimit. „Ce vrea omul acesta?" se gîndi dînsul. Faţa lui Tuhutum era însă zîmbitoare şi nepăsătoare, ca a omului' nevinovat.

„E imbecil" — îşi zise Apostol, aducîndu-şi aminte că a întîlnit pe diversele fronturi nenumăraţi asemenea oameni care vorbesc în precepte, fără a şti ce spun, numai de plăcerea de-a părea că au o concepţie de viaţă şi a-şi ascunde goliciunea sufletească.

— Atunci nu eşti socialist, camarade? îi zise Bologa, deasemenea zîmbind.

— M-a ferit Dumnezeu — rîse ofiţerul larg, blajin. Sînt independent şi incapabil de-a face politică. De aceea cred chiar că n-am: să ajung deputat niciodată!... Dar, că Inteligenţa de-aici e plicticoasă, te rog să crezi că am spus-o foarte serios!...

— Dar cu însurătoarea?

— Sînt însurat ... Pe onoarea mea! zise Tuhutum serios. Şi te rog din suflet să nu crezi că fac curte logodnicei tale... Dar, e o fată sprintenă şi inteligentă cu care e plăcut să stai de vorbă... Şi chiar am vrut să te rog şi n-am ştiut cum să încep... Am observat că te-ai răcit cu ea... Bănuiesc că o parte din vină măcar e a mea...

— Te înşeli...

— [Nu! nu... Eu sînt un psiholog încercat... Dar eşti greşit. Păcătuieşti dacă te îndoieşti de logodnica ta... îţi jur că cel puţini trei sferturi din vremea cît sîntem împreună vorbim numai de-ţine şi de nevasta şi copilaşii mei...

t,

Bologa auzi sinceritatea în glasul lui ca o mărturisire. închise ochii şi văzu pe Marta, venind să-l vadă, în cerdac, urmată de Tuhutum. Şi la spatele său parcă simţi pe Ilona... tăcută, cu privirea caldă, în care ardea dragostea ei...

— O, Doamne — murmură dînsul — dar nici o clipă nu m-am rgîndit... Desigur că n-am fost destul de atent cu Marta. O, vina e 3iumai a mea... în capul meu sînt atîtea gînduri şi preocupări... Apoi, sînt bolnav... Mă tîrăsc aşa... îmi fac curaj, dar sînt bolnav...

Tuhutum se miră de blîndeţea lui Bologa şi de scuzele ce le auzea în vorbele lui. îl dispreţui, crezînd că s-a intimidat de dînsul şi-i zise mai ţanţoş:

— în război, militarul face curte, aşa... Dar încolo...

Apostol iar se zăpăci. Ce vrea să zică? Vrea să insulte pe Marta sau să-l jicnească pe el? Zise aspru şi hotărît:

— în orice caz, un ofiţer nici în război nu se ţine de capul logodnicei altui ofiţer, camarade!...

Hotărîrea lui Bologa uimi iarăşi pe Tuhutum şi îndată întoarse foaia:

— O, o, vezi dar că am avut dreptate adineaori? Vezi că în sufletul tău roade gelozia?

— Indignarea, camarade! mormăi Bologa. De altfel, spun drept, nu te înţeleg de loc!... în definitiv, ce doreşti de la mine? adaogă el nervos. Mi-ai făcut plăcerea să mă întovărăşeşti pînă acasă, spunîndu-mi pe drum teorii de viaţă şi sfîrşind prin a te amesteca în relaţiile mele cu logodnica mea... Nu găseşti că...

— Te rog! Vrei să mă jicneşti?

— Tu mă jicneşti neîncetat — zise Apostol. Dar nu înţeleg ce urmăreşti?

— Iată, eu îţi cer scuze dacă te simţi ofensat prin vreo vorbă de-a mea! zise cald Tuhutum. Ce rău îmi pare că nu vrei să-mi înţelegi sufletul... Dar, uite, că te-am adus pînă acasă şi s-a făcut vremea mesei... Te părăsesc... Nu-ţi închipui ce drag mi-ar fi să stăm mai des de vorbă, în trei... Tu eşti filosof... am auzit de la logodnica ta... E o plăcere să tăi'ăsuieşti cu oameni superiori... Ei, la revedere! Am să vin pe la tine să mai vorbim... Presupunînd că n-ai să mă goneşti...

Tuhutum bătu din pinteni şi plecă, fluierînd şi foarte mulţumit, în vreme ce Bologa se zbătea să ghicească dacă au vreun rost vorbele lui... Nu putu ghici, dar fu cuprins de o invidie nemăsurată, auzind în întunerec, depărtîndu-se, fluieratul îngîmfat şi fericit al honvedului...

— Uite cum trăiesc oamenii, milioanele! se gîndi Apostol, copleşit de amărăciune. Iar eu nu sînt în stare să-mi găsesc sufletul!...

VII'

[...] Din cînd în cînd cîte-un om trecea, zgribulit, desculţ, grăbit, undeva... Ploaia îl pleznea şi el îşi ferea faţa ca în faţa unui

i Unele idei transpuse în primele file ale acesui paragraf, le regăsim şi in forma definitivă a cărţii, dar sub o alta expresie (v. prg. 10).

jandarm nemilos... Atunci, Apostol simțea, fără să vrea, milă de-omul necunoscut și parc-ar fi dorit să-i sară în ajutor... Și își zicea:

— Omul e slab și șubred... Și are nevoie de milă și de iubire...

în ziua patra ieși soarele pe cerul vînăt și spălat. Și lumea toată parcă se umplu de fericire, încît în mijlocul generalei bucurii. Apostol își simți inima-i tristă ca o ruină într-un peisaj fermecător. Fericirea firei îl durea. închise ochii, să rămîie singur cu sufletul! său, să se coboare în adîncurile lui și să smulgă de-acolo otrava amărăciunii. Și, cu ochii închiși, mîngîiat pe față de razele calde șj galbene, i se perindă în suflet trecutul. Și în fiece clipă a trecutului văzu limpede o veșnică luptă între ură și iubire. Acum șapte luni lupta aceasta îl dusese la marginea prăpastiei. Ura îi otrăvise aproape-tot sufletul. Atunci a sărit el în ajutorul iubirii și în sufletul lui s-a făcut pace. Dar o pace șubredă, căci iubirea n-a fost destul de puternică să-i ocupe toată ființa. [...] Pe cînd iubirea lui a rămas neputincioasă și neactivă, ura s-a întărit și i-a cuprins mintea, iar iubirea s-a pus chiar ea în slujba urei. Azi își dădea seama că de șapte luni de zile a privit toate întîmplările vieții lui și a lumii dimprejur numai prin prisma urii, a unei uri ca o [...]* de otravă concentrată, fiindcă era îndreptată spre un scop.

„O ură vagă am înlocuit-o printr-o ură precisă! se gîndi. Apostol, spăimîntat. Și asta am crezut eu că e iubire!..."

I se păru acuma c-a fost egoist și ticălos. Chiar planurile lui de-a trece la români au fost tot o formă a urii egoiste. Apoi, zbuciumările lui toate și indignările în fața celor ce nu-i înțelegeau rîvna, vedea acuma c-au fost pornite tot din egoismul stupid de-a asocia la ura sa și pe alții. A încercat mereu să sădească ura și în alții, în cei resemnați sau indiferenți, spre a-și justifica egoismul și a-l ascunde-în mantia generalității. Inima lui a fost despărțită în două compartimente, dintre care numai cel cu ura fusese deschis în fața vieții. De-aici toată nefericirea lui.

„Viața fără iubire adevărată e goală de orice conținut! își zise dînsul. Numai prin prisma iubirii viața devine umană..."

în clipa cînd dobîndi conștiința aceasta, parcă tot sufletul i se lumină, iar tristețea și amărăciunea i se risipiră ca niște nouri de ceață ce acopereau soarele. Acuma își amintea perfect că niciodată n-a avut, în cele șapte luni, momente lipsite de zbucium, că veșnic a simțit parcă o lipsă, dar n-a fost în stare să se lămurească.

„Iubirea se dobîndește prin suferință și zbuciumare!"

în lumina iubirii, lumea toată parcă se îmbrăcă în haine de bucurie, iar sufletul lui se deschise ca o floare, gata să primească în sînul său pe albinele omenești și să le dăruiască nectarul inimii sale.

Primăvara strălucea în toată natura, precum strălucea și în. sufletul lui Apostol, și strălucirile se contopeau într-un imn al vieții, de slavă, care se înălța în infinitul ce picura din albastrul tăriei cerești... [...]

— Nu trebuie să glumești cu slugile, dragul mamii — zise d-na Bologa, cînd Rodovica ieși să aducă niște turtite, specialitatea casei. Omul prost își ia nasul la purtare cînd stăpînul se coboară la dînsul!...

— Lasă, măicuță, nu mai fi supărată!... Azi sînt atît de fericit! șopti Apostol, sărutîndu-i mîna cu căldură. Parcă am renăscut azi, măicuță...

După-masă, d-na Bologa porunci să servească în cerdac cafeaua, căci era umbră și răcoare și, mai ales, fiindcă dorea să aibă o convorbire serioasă cu Apostol. Se împlineau două săptămîni de cînd feciorul ei era acasă și încă nu găsise prilejul bun ca să-i spuie ce avea pe inimă. Deși se iubeau cu o dragoste adevărată, [...] băiatul nu-și deschidea niciodată inima întreagă în fața ei. Cu o stimă exagerată pentru oamenii învățați — cum îl privea și pe Apostol — n-a mai îndrăznit să se apropie aievea de sufletul lui nici cînd a simțit că Apostol a apucat pe căi greșite. Ea, romîncă înfocată, suferea văzînd indiferența ce-a dobîndit-o la Budapesta pentru toate năzuințele aromânești... Dar lovitura cea mare a fost plecarea lui voluntară în război și dragostea și logodna lui cu Marta. Zguduire și mai puternică i-a pricinuit însă hotărîrea bruscă a lui Apostol de-a trece la români. Sentimentul ei național se măgulise, auzindu-i planurile, dar inima ei de mamă se umpluse de groază. Dacă în război l-ar fi ucis un glonte, ar fi zis că așa a vrut Dumnezeu; dar, dacă l-ar prinde dușmanii, ar fi cumplită pedeapsa... Acuma, deci, voia să-1 convingă, pe departe, să renunțe la planurile lui, fără însă a renunța la idealul românesc...

[...] De aceea, cînd d-na Bologa, vrînd să ajungă cu ocolire la țintă, începu să-i vorbească de Pălăgieșu cu ură, Apostol îi zise cu însuflețire:

— Nu-1 judeca cu strășnicie, măicuță... Să ne apropiem de oameni, chiar și în gînd, numai cu iubire și atunci vom găsi în sufletul nostru înțelegere și iertare... Nici un om nu merită ură, măicuță! Nici omul singur, nici neamurile, nici popoarele...

D-na Bologa, însă, ura prea mult pe notar și răspunse:

— Nici Dumnezeu nu iartă pe ticăloși, Apostole!... Iertarea, aplicată rău, e mai primejdioasă ca disprețul și ura !... Iar Pălăgieșu...

— Dumnezeu trebuie să ierte pe toți... Dumnezeu e iubirea, mamă!

Răspunsurile lui Apostol încurcau toate socotelile și planurile.

— Mi se pare mie că iar te-ai întors la gîndurile care te-au aruncat val-vîrtej în război?... Dacă-i așa, nu mă mai amestec... Ești destul de mare ca să chibzuiești și să-ți potrivești, cum vrei, viața... Dar, oricum, pentru mine, femeie bătrînă, cea mai grea greșală a omului este să-și uite neamul și sîngele...

— Nu, nu, măicuță, te înșeli! zise Apostol, sculîndu-se repede și îmbrățișînd-o cu drag. Omul nu se întoarce niciodată la o greșeală veche... Omul merge mereu înainte... căutînd fericirea...

— Fericirea e în sufletul omului, dragul mamii — zise d-na Bologa cu credință.

— Da, da, în sufletul omului! strigă Apostol fericit. Dar sufletul e o tainiță adîncă și cheile tainiței nu sînt în mîinile omului... în viață trebuie să cauți mereu cheile sufletului ca să-ți găsești eul îi fericirea..

D-na Bologa vru să-i aducă aminte că cheile sînt la Dumnezeu şi că omul cu credinţă le are totdeauna la îndemînă, dar Apostol, cu un gest delicat, o opri şi urmă:

— Iată, peste cîteva săptămîni sînt om de douăzeci şi şapte de ani, mamă!... Şi de-abia azi mi se pare că m-am găsit pe mine însumi!... Nu, nu mi se pare... E sigur, căci prea e mult belşug în sufletul meu, cum n-a mai fost niciodată... M-am zbuciumat mult în lume, mamă! Şi veşnic grija echilibrului meu omenesc m-a frămîntat... Am căutat pretutindeni împăcarea, de îndată ce am ieşit din copilărie... Am căutat-o în cărţi, în studiu şi în ştiinţă — şi am crezut multă vreme că am găsit-o... Din credinţa aceea a răsărit pornirea mea în război... Dar, într-o bună zi, inima mea a fost izbită cumplit şi n-a găsit nici o mîngăiere în conştiinţa pe care mi-o croisem pînă atunci. Mi-am dat seama dar că, fără să vreau, am trăit în. atmosferă de ură... O ură fără obiect precis, neexprimată precis, latentă şi cu atît mai grea... Din ura aceasta a ieşit războiul... Şi, singur aproape, m-am trezit în mrejele iubirii... M-am simţit străin între oameni care vorbeau altă limbă, care aveau alţi dumnezei... Şi deodată m-am întors cu iubirea spre neamul meu... Duşmanii sufletului meu erau cei alături de care luptasem pînă atunci... M-am hotărît să-i părăsesc şi să trec la cei de-un sînge cu mine... Voinţa omului în război însă, e nulă şi subordonată miilor de împrejurări şi voinţi superioare... Am încercat şi n-am izbutit şi m-am simţit omul cel mai nefericit din lume. Pe cît iubeam pe ai mei, pe atît uram pe cei dimprejurul meu... Era ura, iarăşi ura... singura nefericire adevărată omenească... Cu ea am venit acasă, dorind să o găsesc şi aici... să mi-o sporesc, să ridic la paroxism... Dar ura e mama decepţiei pentru omul cu suflet... Ura otrăveşte viaţa omului. I-am simţit otrava în toate clipele şi la tot pasul. Fiindcă românii, fraţii mei nu urau ca mine, am început să-i urăsc şi pe ei, aici, acasă, unde nădăjduiam liniştea şi împăcarea... Exasperat, m-am închis în singurătatea mea ca într-o temniţă grea... De aproape trei ani n-am avut o zi de singurătate. Acuma îmi dau seama că omul are nevoie absolută de singurătate... Numai singurătatea apropie pe om de el însuşi. Cea mai mare pedeapsă este să răpeşti omului posibilitatea singurătăţii... în sfîrşit, singurătatea mi-a ucis ura, mamă dragă! Şi iubirea s-a revărsat în toată fiinţa mea! Iubirea întreagă, simplă, omenească... întocmai ca în Evanghelie, mamă!... Acuma simt că oamenii îmi sînt dragi, toţi, fără nici o deosebire... Şi, iubindu-i, îi înţeleg şi mi-e milă de ei...

— Dar planul tău de ducă? întrebă d-na Bologa cu îngrijorare.

— Mai e, oare, nevoie să fug de primejdia de-aici? strigă Apostol cu entuziasm. Mamă, azi simt perfect că planul meu a fost o laşitate... Am vrut să scap de o apăsare morală, fugind! Omul numai prin iubire trebuie să lupte... Aici nu sînt, oare, tot oameni care au nevoie de mila mea ca şi cei de dincolo?... Am să rămîn, mamă, şi rămînînd aici, voi face tot atîta ca şi dincolo...

D-na Bologa, deşi dorise să-şi păstreze feciorul şi să-l ferească de primejdie, acuma, auzindu-1, se simţi jignită în dragostea ei de neam, şi zise,* aproape cu mustrare:

— Iubirea care pune în aceeaşi oală pe cei obijduiţi cu cei ticăloşi, e o nelegiuire!

— Dumnezeu nu iubeşte, oare, deopotrivă pe cei drepţi şi pe cei nelegiuiţi?

— Dumnezeu iubeşte pe toţi, dar pe cei nelegiuiţi îi pedepseşte !...

— Atunci, dumnezeul d-tale nu poate fi al meu! zise Apostol serios.

— Pentru că tu, dragul mamii, n-ai dumnezeu! răspunse văduva întristată.

— Mamă, dragă mamă, ce importanţă au toate vorbele, de vreme ce eu simt împăcarea şi fericirea în sufletul meu? zise Apostol, îmbrăţişînd pe mama sa care, după obiceiul ei, nu mai stărui, deşi rămase cu un ghimpe în inimă.

Dacă Apostol ar fi spus, fără adăogiri, că s-a răzgîndit şi nu va mai încerca să treacă la români, d-na Bologa ar fi fost cea mai mulţumită femeie din Monor. Explicaţiile lui însă, i se părură renegate şi izvorîte din lipsă de credinţă în Dumnezeu. [...]

Apostol însuşi rămase cu puţină amărăciune în suflet fiindcă mă-sa nu i-a înţeles avîntul inimii, dar s-a liniştit zicîndu-şi că mă-sa e bigotă şi judecă toate prin prisma superstiţiilor ortodoxe...

De-aci încolo, simţi nevoia mereu să iasă între oameni. Se ducea în fiecare seară la cazino şi asculta cu compătimire plîngerile tuturor, simţind că cei ce se plîngeau îi simţeau mila şi se apropiau de el. Micile nevoi cotidiane ale oamenilor, aşezîndu-se în unghiul lor de privire, i se păreau tot atît de mari ca şi lor. îi îmbărbăta cu vorbe bune şi simţea că şi-a făcut datoria, şi se simţea mîndru că şi-a făcut-o.

— Cum poţi asculta palavrele cu atîta atenţie? îl întrebă într-o seară notarul cu ironie.

— Omul are nevoie de milă — zise Apostol cu oarecare emfază, sperînd că imediat va doborî [cu]* ironia lui.

— Omul! Omul!... îţi plac vorbele, prietene... Mila înjoseşte pe omul adevărat!____Numai pe neom îl mîngăie...

— Iacă, eu şi pe tine te compătimesc! Cu toate că eşti mai păcătos ca oricare din cei pe care-i dispreţuieşti tu! răspunse Bologa, roşindu-se.

— Crezi că eu am nevoie de compătimirea ta?

— Mai mult decît oricare!... Cînd vei sta de vorbă odată cu conştiinţa ta, are să-ţi ceară socoteală pentru nelegiuirile ce le-ai săvîrşit în numele autorităţii, Alexandre! zise Bologa neted şi cu o asprime dojenitoare.

Pălăgieşu îl privi cu un zîmbet silit cîteva clipe şi apoi se întoarse brusc, fără a-i mai răspunde. Bologa se simţi, însă, foarte mulţumit: vorbele mele îl vor pune pe gînduri şi-i vor înmuia inima... Iubirea cere adevărul întreg... Numai prin adevăr ajungi la iubire...

A doua zi, după-amiazi, pensionarul veni la Apostol cu o mutră misterioasă şi-i spuse, după ce se închise în odaie, că aseară Pălăgieşu a spus în gura mare la cazino că Bologa a adus răzvrătirea în orăşel, în loc să aducă patriotismul necesar populaţiei, iar cînd judecătorul a încercat să-l contrazică, a strigat furios: „E trădă-

trădător!..." Prin urmare, a crezut de cuviinţă, fiindcă e suflet bun, să-1 vestească şi să-i spuie să se ferească, căci notarul e cîine... Dar, nu cumva să se auză că a aflat de la dînsul, căci ar fi în stare să-i găsească o pricină şi sâ-1 bage la ocnă, dacă nu la spînzurătoare...

Apostol era indignat. Nu teama de Pălăgieşu, ci nerecunoştinţa lui îl supărau. Dar, se duse iarăşi la cazino, ca şi cînd n-ar fi fost nimic, şi notarul fu mai prietenos, parcă nici n-ar fi auzit aseară vorbele jignitoare. Bologa era convins că pensionarul a făcut exces de zel sau chiar a minţit, ca să-i arate o plăcere sau poate ca să-1 stîrnească împotriva notarului, şi avu mulţumirea că asprimea lui n-a fost zadarnică fiindcă Pălăgieşu s-a înmuiat...

Dorinţa de adevăr şi de iubire însă, îi poruncîră acuma tot mai imperios să-şi lămurească situaţ̇ia cu Marta. Era de aproape trei săptămîni acasă şi încă nu fusese niciodată la Marta, nu avusese nici o explicaţie dreaptă cu ea. Se simţea vinovat faţă de ea, deşi pînă acuma îşi zisese că Marta nu mai merită iubirea lui. Tatăl ei îi spusese de cîteva ori că-şi neglijează logodnica, dar el se eschivase cu pretexte, în realitate, se ferea de explicaţie. Mama lui, de altfel, îi vorbise mai în fiece zi de ea şi-i spusese că Marta nu s-a purtat ca 0 logodnică în lipsa lui. Apoi, scena cu honvedul... Şi, mai ales, insistenţa ei de-a ieşi şi acuma cu el, deşi logodnicul ei era acasă... 1 se părea neruşinare... Uneori, îşi zisese că tocmai aceasta dovedeşte francheţa ei, că nu se ascunde de el... De altfel, pe stradă, o întîlnise de cîteva ori, niciodată singură, şi schimbaseră vorbe banale... Ea însă, nu-i mai zisese să meargă pe la ea... în orăşel se vorbea chiar că s-ar fi şi stricat logodna şi vestea ajunse la urechile lui prin bunăvoinţa unui clubist oarecare...

Acuma se crezu dator să se lămurească. O găsi robotind prin casă. Marta conducea menajul tatălui ei cu multă iscusinţă, ca o menajeră desăvîrşită. în faţa ei, Apostol roşi ca un vinovat. Era frumoasa şi plină de nevinovăţie.

— Ai venit? îi zise ea simplu, adăogînd apoi ironic: nu e prea devreme?

— Marta — murmură Bologa — imputările cui se cuvin?

— Dacă n-ai încredere în mine, ar fi fost mai bine să nu vii...

în faţa atacului ei. Apostol rămase învins. Stătură împreună două ceasuri, fără să obţină din partea ei măcar un „te iubesc". Marta era şi încăpăţînată, şi mîndră. Apostol plecă nehotărît. De-abia acuma îşi dădea seama că el venise ca să rupă cu ea din pricina unei ţărăncuţe ungare. Se ruşina. Se frămîntă toată ziua pe urmă şi se sfătui cu d-na Bologa care, de astă dată, fu categorică împotriva Martei, neştiind, fireşte, nimic despre Ilona.

încă două zile Apostol se duse de cîte două ori pe la Marta. De două ori n-o găsi, aflînd că era la o prietenă unguroaică, unde ştia că merge şi Tuhutum. De celelalte două ori însă, făcuse planuri de viitor cu ea...

Mai avea şapte zile de concediu şi, în vremea aceasta, nădăjduia să se lămurească totuşi, la urma urmelor punîndu-i franc pretenţia lui: să renunţe la petreceri, în timp ce el îşi primejduieşte viaţa din pricina ei... Căci era sigur acuma că numai capriciul ei 1-a împins în război... [...]

Apostol tresări, dar înlătură presupunerea aceasta. I se părea prea răutăcioasă. Trimise îndată după Petre, care nu mai dăduse pe la el de multişor. Spre seară, se duse la cazino să-şi ia rămas bun de la toţi. Găsi emoţie în ochii tuturor. Pălăgieşu veni mai tîrziu. Vestea plecării lui Bologa nu-1 surprinse de loc. Ba, îi zise cu un zămbet ironic:

— De, dragul meu, dacă nu te astimperi... Eu te-am prevenit...

Din glasul lui, Apostol îi simţi vinovăţia. îi răspunse în obraz, ca o palmă:

— Canalie!...

Pălăgieşu însă nu-şi stinse zîmbetul, iar ceilalţi se făcură a nu auzi nimic.

Apostol, în urma invitaţiei lui Docan, cină la Marta. Toată seara ocărîră pe Pălăgieşu. Apostol nu-1 ura, ci îl dispreţuia. La urma urmelor, chiar cînd iubeşti pe oameni, poţi să-i dispreţuieşti. Făcură în trei diferite planuri de nuntă, imediat ce se va încheia pacea. Docan era convins că în cîteva luni vine pacea.

Pe la ora zece, Docan îi lăsă singuri o jumătate de oră, ca să nu-i jeneze cînd îşi vor lua rămas bun. Acuma, Apostol aştepta lămurirea, îi ceru să renunţe. Ea, însă, îi luă în glumă cererea, răspunzîndu-i că: „De pe-acuma vrei să mă închizi în casă?" Atunci renunţă la renunţarea ei. Docan se reîntoarse. Trenul pleacă la opt dimineaţa.

— Mergem să-1 petrecem la gară, nu-i aşa, Marta? zise Docan.

— La opt?... O, Doamne... Fac orice sacrificiu, numai să nu mă puneţi să fiu în oraş la opt...

Seara, Apostol îi scrise o scrisoare lungă Martei în care-i spunea că el e vinovat şi nu se mai simte demn de ea. în scrisoare îi punea şi inelul de logodnă. D-na Bologa se însărcina bucuroasă să-i dea chiar ea scrisoarea Martei şi să-i explice lui Docan.

Dimineaţa plecării fu fermecătoare [...]

— Doamne, Doamne, fereşte-1. Doamne, de primejdie!

[...] Pe peron Tuhutum îi ieşi în cale:

— Camarade, tocmai aseară, tîrziu, am aflat de la un civil că pleci... Am venit să-ţi urez noroc!... Şi, încă o dată, te rog să crezi că eu... Plictiseala, dragul meu, e îngrozitoare... Dar, încolo...

Apostol fu înduioşat de atenţia ofiţerului şi-i strînse mîna cu căldură.

B.A.R., Ms. 2541
Curtea a treia, prg. 2, f. 235. r. 26—f. 239, r. 11 (2—3 iun. 1922)

— Ce cauţi aici? îl întrebă cu strălucire, căci acuma se simţea mai înrudit sufleteşte cu socialistul acesta decît cu oricare alţii.

— Măcelărie, amice, din depărtare — răspunse Gross, ursuz.

Coborîră împreună. Gross venise să inspecteze un mic detaşament de pionieri, care lucrau la amenajarea depozitului săpat în coasta dealului. Se plimbară alături aproape o oră. Bologa ardea de dorinţa de-a-şi deschide inima. Se credea înfrăţit cu Gross, care ura războiul şi pe toţi care l-au stîrnit şi-1 urmează. Dar, foarte curînd, îi pieri entuziasmul. Vorbele lui Gross erau reci şi tăioase. Simţi în ele numai ură şi chiar o invidie rău ascunsă, fiindcă el a avut concediu de convalescenţă. într-un moment îi zise chiar cu decepţie:

— O, dragul meu, cîtă ură e în sufletul tău... N-ai să fii fericit niciodată...

— Nici n-am nevoie de fericire — răspunse Gross cu o lucire stranie. Fericirea moleşeşte pe om şi-1 face să se închidă în găoacea egoismului său strimt. Fericirea e singura mare şi neînlăturată nenorocire a omului, fiindcă ţi se prezintă subt forma unui ideal şi, în realitate, e pavăza laşităţii...

— Dar există, oare, fericire? E ca un fulger sufletesc... Aci crezi că ai dobîndit-o, aci îţi dai seama că n-ai nimic în braţe... F, înşelătoare...

— Atunci, cum poate să fie ţinta unui om înşelătoria?...

— Totuşi, o străfulgerare de fericire poate să umple întreg conţinutul unui suflet...

— Depinde de toanele sufletului... Cînd mi-e sete, suprema fericire mi se pare un pahar de apă.... Cînd iubesc, sărutarea fetei adorate e culmea idealului...

— Idealul tău nu e fericirea?... Atunci, idealul tău e înşelător...

— O fi, dar e frumos... Şi, tocmai de-aceea aleargă milioanele de oameni după el...

— Nici un ideal nu poate fi frumos, întemeiat pe ură...

— Ura e zestrea celor hotărîţi... Omenirea a încercat izbăvirea prin iubire şi a ajuns mai rău. Iubirea e zestrea neputincioşilor, umiliţilor... Omul însă, trebuie să fie mîndru, să lupte pentru ideal... o luptă activă, nu pasivă... Martirii lui Crist primeau moartea cîntînd imnuri de slavă... Oamenii de azi nu mai vor să moară, vor să trăiască şi sâ lupte pentru dreptate. Cînd mori luptînd, moartea e mai uşoară. Cînd izbuteşti prin luptă, victoria e mai dulce. Victoria creştinismului a fost dobîndită prin umilinţă şi de-aceea n-a întronat în lume decît falsitatea, prefăcătoria... nedreptatea... Iubirea lui Cristos a ucis mai mulţi oameni decît toţi ceilalţi zei împreună de cînd e omenirea!...

— Pentru că sufletul oamenilor e zăvorit cu lacăte de aramă şi iubirea nu poate pătrunde în chilii zăvorite!... Iubirea nu ucide, numai oamenii ucid în numele ei!... Ura ta vrea să perpetueze măcelul, în clipa cînd tu şi ai tăi veţi izbuti să luaţi puterea, veţi ucide ca şi cei ce o ţin astăzi... Pe cînd, în momentul triumfului iubirii, nu se va mai ucide om pe om...

Gross îl privi cu mirare şi, apoi, răspunse zîmbind sarcastic:

— Da, da... Aşa vorbiţi toţi... Aşa aţi vorbit de două mii de ani... Mereu cu iubirea în gură şi cu sabia în mînă... Ipocrizie!... Sabia cere curaj şi francheţă!...

— Dar tu ai curaj şi francheţă? zise deodată Bologa, înţepat de ironia lui. Ai îndrăznit tu vreodată să te împotriveşti în trei ani de război? Curajul şi francheţă cu uşile zăvorite?... Să mă ierţi... A propovădui lupta şi îndîrjirea şi ura pentru alţii şi a te ascunde în dosul frazelor şi a ironiilor e mai uşor decît a îndura cu resemnare urgia...

— Crezi că obiecţia aceasta mi-o spui tu cel dintîi? zise Gross tot ironic.

— Atunci, de ce nu-ţi păstrezi în teacă ironiile? Cînd un om se zbuciumă ca£să-şi găsească mijlocul de-a rezista...

— De ce să te mai zbuciumi? Ascultă ordinele şi închide zbuciumarea... Dar a scuza prin precepte şi fraze sau cuvinte goale o atitudine... Eu, cel puţin, nu mă zbucium. Primesc ordinele şi le execut. Strîng pumnii şi crîşnesc din dinţi, dar execut. Căci, încă nu mi-a sosit vremea... Are să-mi sosească şi atunci am sâ întorc cojocul... Nu mă plîng şi nu plîng pe nimeni, ci îmî strîng îndîrjirea şi ura pentru ziua care va veni... Sînt ipocrit şi laş faţă de cei care mi-ar răspunde cu glonţ la sinceritate... Astfel, laşitatea mea e o armă de luptă... Pe cînd, alţii nici îndrăzneala laşităţii nu o au... Eu nu propovăduiesc aici nimic, căci îmi dau seama unde m-ar duce propaganda... Tu însă, îmi vorbeşti de iubire, iar acasă faci agitaţie... Şi ce agitaţie! Nu împotriva războiului, ci contra ungurilor... Parcă, dacă în locul ungurilor, aţi fi voi stăpînii, aţi fi mai îndurători cu ceilalţi?

— Aşa crezi tu... Dar adevărul îl ştii?

— Adevărul să-l caute generalul... Mie mi-e indiferent...

— Adică, ţie generalul ţi-a spus că eu am făcut agitaţie?

— Generalul nu stă de vorbă cu mine... A spus-o însă aghiotantul, deunăzi, la popotă... Se vede că te-a denunţat vreun bun camarad...

— Dar, adineaori aghiotantul îmi telefona că nu ştie nimic...

Gross ridică din umeri, fără să se uite la Bologa care, cuprins de tulburare, ar fi aşteptat mai multe lămuriri şi nu îndrăznea să i le ceară. „Va să zică Pălăgieşu!... Ce canalie!" se gîndi dînsul. Dar, atunci de ce nu i-a spus nimic aghiotantul?

După un răstimp, Gross se opri brusc şi-i zise:

— Singurul care poate vorbi de iubire e Cervenco, vezi?... Voi toţi sînteţi interesaţi... Amicul tău, Varga, pe care, de altfel, nu l-am mai văzut de cînd sînt aici, e întocmai ca tine... Pînă odinioară aţi fost chiar la fel. Acuma, că ai în faţa ta români, tu te-ai schimbat şi ai trecut în tabăra cealaltă, cu sufletul cel puţin... Dar ai rămas tot la fel cu Varga... Doar că sînteţi în tabere opuse... Pe cînd Cervenco e numai iubire... El e aici adevăratul martir... Pe el îl doare orice glonte, orice rană şi fiece picătură de sînge... Pe tine te dor numai ale românilor, pe Varga numai ale noastre, pe Cervenco toate... Şi suferă pentru toţi... La el, iubirea a luat forma adevărată a extazului... Iubirea lui, în misticismul ei, e sinonimă cu ura, se confundă cu ea. El iubeşte atît de mult omul, încît, în realitate, urăşte pe toţi oamenii, convins fiind că numai el e om pe pămînt... L-am văzut ieri şi m-a înduioşat...

— Unde-i?... Aici?...

— Aici, în spital... A primit un glonte în plămîni... E, poate, a cincea rană... Şi să-l vezi cu ce plăcere suferă!... Parcă ar fi mîntuitorul omenirei care, prin suferinţele lui, voieşte să răscumpere suferinţele tuturor...

Convorbirea cu Gross îl obosise pe Bologa. Pînă azi i se păruse un erou fanatic; acuma i se părea un cinic iscusit care, în doctrine socialiste întortocheate, nu caută decît să-şi ascundă micimea sufletească. Cum să rîvneşti domnia dreptăţii prin ură? Dreptatea e senină... Apoi, azi, ironiile obişnuite ale lui Gross i s-au părut mai aspre, ca oricînd, şi mai nejustificate. Sufletul Iui căuta acuma iubi-

rea şi la Gross găsise numai batjocură. Căci, în realitate, Gross era veşnicul opozant, dogmatic şi tenebros... în schimb, îndată ce auzi de Cervenco, Bologa nu se mai gîndi decît la el şi cum să sfîrşească mai repede cu Gross... în sfîrşit, despărţindu-se de el, simţi o adevărată uşurare...

Se îndreptă în grabă spre gară, ca să iasă în şosea. Trecu printre şine, printre vagoane...

B.A.R., Ms. 2 541
Cartea a treia, f. 236, r. 22—f. 247, r. 18 (7 iun. 1922)

Apostol Bologa se întoarse acasă tîrziu de la biserică, obosit şi înduioşat cum nu s-a mai simţit de multă vreme. în urechi şi în inimă îi răsunau glasurile cîntătoare, trăgănate, care parcă aveau un înţeles adînc şi nedesluşit. Nici un cuvînt din cele auzite nu-i rămase lămurit, ci numai o muzică stranie, mulcomitoare şi răscolitoare... Oamenii păşeau pe uliţa tăcută tăcuţi, negri ca nişte visuri... Paşii lor se topeau în întunerecul gros, apăsător...

Se simţea în puterea unui farmec îneîntător, care-i potolise toate grijile şi pasiunile. Nu se mai gîndea la nimic. întreaga lui fiinţă plutea într-un mister...

A doua zi, trezindu-se, îşi aduse aminte că aseară, cînd a venit acasă, uitase cu totul pe Ilona... îşi reaminti toată seara, toată liturghia şi-şi zise...

— Sugestie colectivă... Fiindcă toţi au fost cuprinşi de evlavie, nici eu n-am putut scăpa teafăr...

Imediat, însă, îşi puse singur, fără voie, întrebarea: dar, pînă aseară, de ce n-a suferit la biserică sugestia colectivă? Şi tot singur îşi răspunse: aici, subt ameninţarea şi groaza zilei de mîine, oamenii simpli îşi pun toată speranţa şi mîngăierea în puteri supranaturale, Dumnezeu...

Explicaţia îi fu deajuns, dar în inimă îi rămase parcă, ceva din vraja de-aseară... Şi, fiindcă restul acela vag îi făcea mulţumire, nici nu încercă să-1 mai izgonească, găsind chiar că, în definitiv, se potriveşte cu concepţiile sale de iubire obştească.

Cînd ieşi din odaie, îl întîmpină Ilona, zîmbitoare şi veselă, şoptindu-i:

— Te-am văzut aseară la biserică... Trebuie să vii însă şi la înviere...

în ochii ei era atîta fericire, încît Apostol citi că biserica de-aseară i-a apropiat mai mult sufletul fetei...

B.A.R., Ms. 2541
Cartea a treia, f. 248, r. 26—f. 253, r. 14' (8—10 iun. 1922)

într-o seară însă, groparul începu de-a dreptul să se plîngă de fată, spre mirarea lui Bologa, care nu mai vorbise între patru ochi cu ea de cînd l-a trezit ca să meargă la înviere. Groparul o huiduia, că-i muiere afurisită şi nu ştie cui seamănă, deoarece mă-sa

• Unele detalii din acest fragment le regăsim şi în paginile definitive ale cărţii.

a fost femeie de treabă. Apostol avu o tresărire de gelozie şi un început de regret că o iubeşte.

— Dar, ce-a făcut fata, bade? întrebă el pe urmă, cu gîtul zugrumat.

— Apoi, ştiu eu? răspunse ţăranul ursuz. Acu, d-ta eşti om înţelept şi ştii cîtă greutate-i să păzeşti o fată cînd satul geme de soldaţi... Şi nu o zi, două, ci mai bine de o jumătate de an... Dacă fata nu-i de treabă, apoi poţi să-i pui cruce... Ei, acuma de Ilona n-am avut ce zice... S-a ferit ea singură, că nici capul nu m-a durut... Dar acu, de cîtâva vreme, parcă-şi face de cap... Una-două prin odaia d-tale...

— Aş!... N-a schimbat cu mine nici zece vorbe de cînd sînt aici — zise Apostol, de-abia stăpînindu-şi bucuria.

— Nu zic... şi cred... Dar nu-i frumos să se amestece o fată fecioară în treburile soldaţilor... D-ta ai ordonanţă care te slujeşte. Ce să se bage ea atunci?... Nu alta, dar parcă ai fermecat-o, atîta se ţine să te slujească...

— Draga de ea! zise Bologa rîzînd. Ei, şi doar nu ţi-e frică de mine, bade?

— Frică nu mi-e de d-ta, ci de ea...

— Lasă, moşule, fii pe pace... Ce-i drept, mi-e dragă şi mie, dar vezi d-ta, omul ştie omenia... Ş-apoi, fata e mai sălbatecă decît îţi închipui... [...] în gîndul lui chibzuia numai cum s-ar putea întîlni cu Ilona să-i mulţumească pentru că îl îngrijeşte...

Spre norocul lui, groparul, doritor să mai afle cîte ceva şi nemulţumit de muţenia lui Bologa, se duse pînă la primărie, pretextînd ceva. Bologa, intrînd pe urmă în odaia sa, găsi acolo pe Ilona. întîlnirea era neaşteptată şi Apostol, încurcat, îi zise:

— Te-a pîrît tatăl tău, Ilona... E supărat din pricina mea...

Fata, parc-ar fi ştiut cum a pîrît-o, speriată, vru să iasă. Atunci însă, Bologa îi aţinu calea şi o luă în braţe, murmurînd mişcat brusc:

— Nu fugi, Ilona... Stai... Nu simţi tu cît mi-eşti de dragă?...

Ilona nu răspunse. Bologa o simţi moale în braţele sale şi o sărută cu patimă. Fata nu mai încercă să fugă, ci zise pe urmă:

— Dacă m-ar şti tata, m-ar omorî...

Apoi, cu o hotărîre sălbatecă adaogă:

— La urma-urmelor, nu-mi pasă, chiar să mă omoare...

Şi se aruncă singură în braţele lui. Pe urmă, tot ea zise, simplu:

— Acuma trebuie să mă duc...

Şi Ilona ieşi, zîmbindu-i duios şi drăgălaş ca unui mire scump. Iar Bologa n-o mai opri, deşi, simţea că acuma fata nu i-ar mai rezista, că de-acuma sufletul ei este al lui...

Bologa însă, rămase buimăcit. Acuma îşi dădea bine seama că soarta Iui e legată de Ilona. Simţea că aici nu mai e vorba de o iubire simplă, nici chiar de o iubire ca cea cu Marta. Atunci a fost un capriciu fatal sau de o ambiţie aproape copilărească. Atunci a simţit din primul moment că Marta îi rezistă şi, în încăpăţinarea lui ambiţioasă s-a revoltat. Dacă ar fi fost iubire adevărată la mijloc, n-ar fi pornit la război, el, filozof, omul cărţii şi al contemplării... Şi nici ea nu l-ar fi lăsat să plece dacă l-ar fi iubit cîtuşi de puţin.

Ea, româncă, nu ar fi putut îngădui ca el, român, să rîvnească a deveni erou într-o luptă, care numai împotriva românilor poate să se întoarcă dacă izbuteşte...

Pe cînd, cu Ilona focul s-a aprins singur, fără nici un scop... Două inimi s-au întîlnit şi, sortite să se unească, s-au apropiat... încet, fără salturi, fără zdruncinări. Nici ea n-are ce să aştepte de la el, precum nici el nu are ce spera de la ea, decît iubire... De-abia au schimbat cîteva cuvinte banale şi ea, totuşi, a vegheat la căpătîiul lui de bolnav, ca o soră, mai mult, ca o nevastă... O lună de despărţire a înteţit iubirea...

Şi, totuşi, iubirea aceasta îl spăimînta. Involuntar, se întreba unde şi cum are să se sfîrşească, şi nu vedea nici un sfîrşit. Posesiunea banală nu era un sfîrşit. Dincolo de unirea trupească, stăpînea legătura sufletească... fără perspectivă...

Apoi, iarăşi, iubirea Martei îl sălbătăcise, trezise într-însul fiara... îi înrăise inima şi i-o ruginise. îl făcuse să se mîndrească cu vitejiile sîngeroase şi-1 dusese pînă să fie vesel că a putut condamna la moarte... Pe cînd iubirea fetei de ţăran îi deschise ivoarele bunătăţii, îl readuse la credinţa milei, încît azi nici nu se mai gîndea să ajungă iar pe front, să îndrepte tunurile şi să semene moartea...

— Dar atunci, poate că numai Ilona e cauza fericitei mele concepţii de viaţă de azi? se gîndi deodată Bologa cu teamă. Atunci, poate că toate pretinsele mele căutări ale unui echilibru moral sînt iluzorii? în realitate, poate că zvîrcolirile omului de-a găsi o împăcare trainică sufletească, de-a afla un sfîrşit mulţumitor şi o ţintă vrednică în viaţă e o iluzie şi, în fond, zbuciumările acestea sînt numai fructul izolării umane... Numai cînd omul e singur, cînd n-a găsit iubirea femeiei, numai atunci filozofează, e nemulţumit şi caută explicaţii. Oamenii fericiţi n-au nevoie de filozofie. Toţi filozofii au fost nefericiţi şi lipsiţi de o adevărată iubire, căutînd a-şi crea, prin sugestie, ceea ce le lipsea, iubirea şi fericirea, care e acelaşi lucru. Doi tineri care se iubesc aievea nu se interesează niciodată de cauzele începuturilor universului şi nici de sisteme morale generale... Socrate a filozofat fiindcă a avut pe Xantipa, în loc de o femeie iubitoare, iar Kant a fost burlac toată viaţa.

în aceeaşi ordine de idei socoti apoi, că viaţa lui a fost nenormală din pricina unei timidităţi pe care n-a avut voinţa s-o lepede. Astfel, în loc să iubească, ca alţi tineri, a ajuns într-o Capitală străină, între oameni străini, singur... Singurătatea i-a îndîrjit timiditatea şi 1-a scufundat în cărţi, voind să-şi croiască de-acolo o linie de conduită în viaţă... De îndată ce capriciul 1-a făcut să iubească pe Marta, nu s-a mai gîndit la filozofie şi cîtă vreme iubirea a dăinuit, a trăit liniştit, chiar în război... în clipa cînd s-a destrămat, prin prea lungă absenţă, iubirea, a căutat iarăşi ţintă nouă de viaţă, crezînd că pricina nefericirii sale a fost greşita concepţie de pînă atunci... Din lipsă de iubire atunci a găsit o formulă nouă, în care însă, zbuciumările au continuat şi s-au înteţit... Din clipa cînd a văzut pe Ilona însă, formula s-a dovedit strîmbă şi, involuntar, a făcut tot ce-a putut că să o lărgească, crezînd că descoperă adevăruri noi... Aceasta pînă azi... Azi nu-i mai pasă de formule... Azi iubeşte...

— Oare, Iubirea să se reducă, în realitate, la iubirea femeiei?... Evident, căci numai iubirea aceasta dintre bărbat şi femeie e generatoare de viaţă!... Iubirea, ca o formulă de simpatie pentru om, ca noţiune, e fără conţinut şi de aceea nu produce nimic, afară doar de vorbe... la fel de goale... Misterul vieţii e în iubirea dintre doi oameni de sexe diferite... Iubirea aceasta, cînd e adevărată, profundă, dezinteresată, cuprinde şi lămureşte toate tainele universului... Mai mult, iubirea aceasta şi numai ea trezeşte şi întreţine în sufletul omului şi iubirea pentru umanitate, pentru omul în sine... Orice îndrăgostit e, fără să vrea, umanitaristul cel mai desăvîrşit, adevăratul umanitarist...

Zilele următoare, Bologa trăi hotărît numai pentru clipele cînd putea să vadă pe Ilona şi se simţea în culmea fericirii, putînd măcar să-î strîngă mîna sau să-j şoptească o vorbă. Fata făcea ce făcea şi se strecora în odaia lui ca să se vadă singuri chiar două minute...

Vineri însă, groparul trebui să plece la Ghimeş şi să doarmă acolo... Bologa se simţi fericit deplin. Aşteptă seara cu înfrigurare, fără a fi vorbit un cuvînt cu Ilona. Aştepta ceva şi credea puternic că se va întîmpla. Trimise pe Petre să se culce îndată după cină. El însuşi încercă să citească ceva, zadarnic. în cele din urmă, cu o deziluzie în suflet şi, totuşi, cu un fir de speranţă, se culcă şi stinse lampa... îndată, peste cîteva minute, simţi că se deschide uşa şi simţi prezenţa Ilonei în odaie... Fata se apropie de patul lui, şoptindu-i:

— De cînd tot aştept să stingi lampa...

Bologa întinse mîinile spre ea. Era în cămaşă. Prin întunerecul de păcură gurile lor se întîlniră, totuşi.

— Am venit numai ca să mai vorbim — zise pe urmă fata, tremurînd în glas, lîngă pat.

— De ce nu vii mai aproape — murmură Apostol cu gîtul uscat.

întinse iar mîinile şi atinse trupul ei fierbinte. Ilona se plecă puţin să-i dea gura şi căzu moale, în pat, lîngă Apostol...

B.A.R., Ms. 2541

Cartea a patra, f. 325, r. 1-f. 327, r. 5 (25 iun. 1922).

Şi, pe urmă, începu să scrie, grăbit, înfrigurat:

Mamă dragă, ai dreptate mare d-ta. Sînt vinovat şi neglijent şi egoist. Acuma îmi dau seama. Acuma mă privesc ca într-o oglindă şi-mi văd sufletul întreg, cu toate mişcările şi zbuciumările lui zadarnice. Am vrut ceva şi niciodată n-am ştiut ce vreau... Fericire? Linişte? Mulţumire? Bucurie?... Am vrut mereu şi mereu am căutat şi mereu m-am bucurat că am găsit şi mereu m-am întristat că m-am înşelat... Mereu, mereu... O veşnică pipăire în întunerec după un vîrf de ac... Viaţa mea a fost o odaie cu multe uşile şi ferestrele închise... Am căutat mereu fereastra unică a mîntuirii şi n-am găsit decît cele ce dădeau în întuneric... De-abia tîrziu, prea tîrziu, am întîlnit iubirea adevărată, care te apropie de Dumnezeu şi de oameni şi de lumea aceasta şi celelalte... Am îmbrăţişat-o cu toată pasiunea neînfrînată a celui ce ani mulţi a alergat după ea în zadar... Dar acuma, nici iubirea nu mi-a mai fost îngăduită... Iubirea mi-a cerut îndată o jertfă cumplită... Am şovăit şi acuma, am avut îndoieli

şi mal am, dar totuşi, Izbăvirea s-a apropiat... Un ceas, două poate... în orice caz, Înainte de răsăritul soarelui, jertfa mea va fi primită şi atunci voi triumfa în iubire... Căcî, iubirea cea mare nu e din lumea aceasta. Aici trebuie să treci prin pădurea spînzuraţilor, veşnic prin pădurea spînzuraţilor şi, totuşi, să porţi în sufletul tău Iubirea... Şi vai, aceasta sufletul meu nu e în stare s-o îndure... Din clipa cînd într-însul s-a sălăşluit iubirea, a trebuit să renunţe la toate spînzurătorile acestei lumi şi mai curînd să spînzure propriul său trup decît să osîndească sufletele oamenilor şi să-şi mînjească podoabele iubirii de-abia cucerite...

Am suferit mult, măicuţă scumpă, şi poate că suferinţa cea mai mare e încă în faţa mea... Dar, acuma, iubirea mi-e mîntuită, iubirea care rătăceşte ca o cenuşerească pe lumea aceasta. Cu iubirea mea pot pleca la drumul cel mare, căci iubirea aceasta, numai ea e puntea de legătură vie între toate lumile... Acuma simt că, avînd iubirea în suflet, avînd sufletul plin de iubire, am biruit moartea cea de care ne înfricoşăm cu toţii. Moartea nu mai există, căci, peste prăpastia ei, pot arunca puntea de iubire. Acuma simt că, precum iubirea e eternă, tot astfel şi viaţa mea e eternă... Oloiul vieţii pluteşte peste apele iubirii spre Dumnezeul eternităţii... Mic sînt ca un atom în vagul infinitului şi totuşi, cu iubirea mea voi străbate miliardele de universuri, pînă la picioarele Dumnezeului fără început şi fără sfîrşit... Acuma, cred într-unui Dumnezeu atotputernic, stăpînitorul tuturor... domnul iubirii şi prin iubire creatorul lumii... Acuma cred... şi în credinţa vie cred că se găseşte mîntuirea... Cred, cred... cred...

Cred şi, vai, cînd declar cu atîta trufie că cred, groaza şade lîngă mine şi mă priveşte în faţă cu îndoială, cu dispreţ... Groaza îmi reaminteşte că înainte de răsăritul soarelui se va petrece ceva... ceva... Şi acolo ea va fi stăpîna... Şi, măicuţă dragă, măicuţă, în ciuda credinţei mele mîndre, inima mi se zbate, parcă ar strînge-o cu cleşte înroşite... îndoiala apare iarăşi... triumfătoare... Ea e sigură de triumf pînă în ultimele zvîrcoliri... Ea răstoarnă cu degete de femeie frumoasă mormane de convingeri solide şi ziduri de credinţi de veacuri... De unde-i puterea ei fermecătoare? Şi cu ce să mă înarmez ca să'pot rezista baremi acuma... două ceasuri... cîteva ceasuri?... O, dacă'i-aş putea opune o rază de siguranţă, în afară de siguranţa morţii! Dacă aş putea crăpa perdeaua morţii... pentru o singură secundă, pentru o miime de secundă... Să dobîndesc siguranţa că dincolo există chiar îndoiala... Dar, ar trebui să am puterea ei ca să~pot dărîma zidul necunoscutului... Şi eu, vai, măicuţă, simt bine că voi pleca cu îndoiala de mînă pînă la'pădurea spînzuraţilor şi că îndoiala îmi va zîmbi misterioasă în ochi pînă ce se vor stinge luminile sufletului...

Totuşi, cred măicuţă, vreau să cred... Mă arunc în livada iubirii şi-mi ascund faţa în otava ei proaspătă şi veşnică... îndoiala mă urmăreşte şi aici, dar aici, cel puţin, faţa ei e zîmbitoare... încerc să-i desluşesc zîmbetul şi e atît de enigmatic... Ce mister se va fi ascunzînd în zîmbetul îndoielii?... O fi dispreţ sau o fi aprobare? ... Oare îşi bate joc de credinţa în iubire sau zîmbetul ei arată calea?... Căci, dacă nici iubirea n-ar fi merindea veşniciei, atunci...

Dar cred, măicuţă, cred... Şi cu credinţa pe buze voi pleca spre pădurea spînzuraţilor şi sufletul meu, împovărat de iubire, cînd va zbura spre înălţimile infinitului, îşi va lua ultimul avînt din credinţa buzelor mele.

Rămîi cu bine, măicuţă sfîntă şi îndurerată... Aş fi zis „la revedere", dar braţul îndoielii îmi face semn... Ce semn?... Doamne, ce semn?... Nu mai pot... Rămîi cu bine...

B.A.R., Ms. 2 541

Cartea a patra, prg. 6, f. 337, r. 24-f. 338 r. 27 (27 iun. 1922)

Zorile, ca nişte fecioare rumene, se iviră pe crestele munţilor, privind cu ochi de lumină în valea strimtă, şerpuită de pârîul gălăgios...

Livada îngrădită de subt coastă se deştepta din somn, respirînd miros de flori sălbatice. Cei cîţiva pomi înfloriţi, îufipţi în coasta verde, priveau uimiţi stîlpul alb, cu braţul cîrligat, răsărit peste noapte în mijlocul livezii, cu iarba călcată şi murdărită împrejur, cu resturi de făclii împrăştiate, cu grămada de lut galben dedesubt, în care stătea dreaptă o cruce albă, întoarsă cu faţa spre răsărit...

Lumina se îngroşa din ce în ce în vale şi roua tremura înfrigurată pe buzele florilor, pe suliţele ierburilor, pe stîlpul alb din mijlocul livezii... Albastrul cerului se însenina şi se umplea de o tentă lăptoasă... Pe drumul din vale, la cotitura stîncoasă, se arătă atunci Ilona, apropiindu-se Cu mîinile încrucişate pe piept, cu ochii cercetători şi înflăcăraţi de s aimă, de îndată ce zări stîlpul cu braţul cîrligat...

Era desculţă şi roua îi spălă picioarele cînd trecu gardul livezii. Se apropie în vîrful picioarelor, ca şi cînd i-ar fi fost frică să nu deştepte pe cineva din somn, cu privirea mîngăind mormanul de pămînt galben şi crucea albă înfiptă la căpătîi... Se opri înfricoşată lîngă mormîntul proaspăt, pe care acum o oră tatăl ei, cu doi soldaţi, l-au potrivit asudînd. Inima ei era caldă şi într-însa dragostea se zbătea stingheră, ca o pasăre îngrozită... Pieptul îi apăsa inima ca o povară... Privirea ei, toarsă toată din milă şi iubire, încerca să străbată pămîntul galben, afinat...

Stătu un răstimp, fără nici un gînd în creieri, cu sufletul topit într-o simţire stranie de înduioşare... Apoi, deodată, dragostea ei se tulbură ca o apă vie şi, nemaiputîndu-se stăpîni, se aruncă asupra mormîntului şi-1 îmbrăţişa cu amîndouă mîinile, adîncindu-şi pieptul şi faţa în pămîntul puhav, înrourat... Lacrămile ei se scurgeau în pămînt, fierbinţi, pătrunzătoare, pătimaşe... şi pămîntul se încălzi îndată de căldura ei şi parcă tremura, răspunzîndu-i prin şoapte tainice, ca din alte lumi...

După creasta munţilor, printre coroanele brazilor, geana roşie a soarelui se ridică mînioasă, îrnproşcînd cu raze purpurii în vale dezmorţită... în lumina aceasta furioasă, stîlpul alb luci ca o făclie de îngropare... Crucea însă, privea cu blîndeţe spre răsăritul soarelui, adăpostind sub scutul ei trupul fecioarei, care îmbrăţişa mereu mormîntul, stropindu-1 cu lacrămi...

Acestor variante li s-ar putea adăuga numeroase altele care, deşi de proporţii reduse şi nu întotdeauna cu o funcţionalitate deosebită, reliefează acelaşi proces laborios de creaţie. Ar fi greşit să le simplificăm caracterul, clasificîndu-le în bloc în cadrul variantelor stilistice. Multe din ele întregesc portretele personajelor, liniile naraţiunii, fără a se abate însă, *în esenţă,* de la cele ştiute de lectorul romanului. A le prezenta integral înseamnă de fapt a publica tot *ms. 2541* (deziderat pe deplin justificat într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat). Ne mărginim a da mai jos unele exemple care, împreună cu cele scrise în *Note şi comentarii,* întregesc informaţia cititorului asupra primei redactări a romanului.

Spaţiul restrîns al ediţiei ne obligă, iarăşi, să apelăm la forme lapidare de transmitere a datelor. în consecinţă prezentăm, pe două coloane, variante din *ms. 2541* şi expresiile echivalente adaptate la tipărirea primei ediţii (1922), deşi, sîntem conştienţi, ar fi fost şi mai bine să intercalăm formele intermediare din *ms. 2542.* Cum această versiune ms. este definitivă, stînd la baza operei tipărite, ne mulţumim cu gîndul că, în ciuda unor deosebiri de cuvînt, ediţia din 1922 o reprezintă în tot ce are ea semnificativ.

„Satul era mare şi foarte resfirat, cu casele sărace şi despărţite. Ruşi, polonezi şi ucraineni trăiau odinioară aici împreună cu cîteva familii ovreieşti. Avusese judecătorie de pace şi şase cîrciumi, fiindcă gara era însemnată şi pe o linie principală. Acuma, însă, multe case erau minate sau arse, fiindcă trecuse pîrjolul războiului, iar oamenii fugiseră din faţa năvălitorilor, îngroziţi, încît de-abia au rămas. Totuşi, satul fierbea şi acuma, doar că în toate casele sălăşluiau militari; cele mai bune erau pentru comandamente şi spitale, iar cîrciumile se transformaseră în popote. Şoseaua îl tăia în două, largă, nepietruită, plină de gropi şi de hopuri, desfundată de miile de căruţe şi camioane, care treceau mereu înspre front, pline cu merinde pentru oameni, şi arme, şi se întorceau mai toate încărcate cu răniţi.

întunerecul ascundea satul. Casele negre străjuiau posomorite uliţa largă, răscolită de paşii oamenilor, care se întorceau greoi de la execuţie. Ici-colo sclipea cîte-un ochi de lumină, slab, galben, ca o nălucire. Glasuri înăbuşite tremurau în văzduhul mohorît, ca nişte chemări din altă lume."
(Ms. 2541, Cârteai, prg. 2, f.15. r.2-15).

„întunerecul sugruma satul foarte resfirat, în care azi trăiau mai mulţi soldaţi duşmani decît civili. Casele negre străjuiau sperioase uliţa largă, neprunduită, răvăşită de gropi, desfundată de miile de căruţe ce treceau necontenit spre front, încărcate cu merinde pentru oameni, întorcîndu-se înapoi veşnic pline cu rămăşiţe de-ale luptelor... Ici-colo sclipea cîte-un ochi de lumină, galbenă, plăpîndă, însemnînd comandamente, spitale, cîrciumi-popote... Prin băltoacele uliţii se împleteceau, înjurînd şi blestemînd, cei ce reveneau de la execuţie."
(ed. 1922, p. 27, r. 6-16).

„Bologa se uita acuma în ochii scînteietori ai generalului, cu o seninătate care-1 minuna şi pe dînsul. Se simţea însă atît de hotărît ca în asalturile cele mai primejdioase. îşi dădea bine seama că nu poate rămînea fără urmări asemenea convorbire cu generalul, spaima soldaţilor, care avea pe conştiinţă atîtea suflete sugrumate fără o clipire de milă... îi trecu prin minte, ca o străfulgerare, o amintire... Astă-vară, pe vremea atacurilor ruseşti, Karg venise pe front şi se oprise chiar la bateria lui... Tunurile băteau cumplit... Un obuz duşman, căzut în apropierea tunului din flancul drept, a îngropat cîţiva oameni... Unul însă, rănit, se ridică şi, sprijinit pe un băţ ce-i picase în mînă, pornise înapoi spre postul de ajutor... «Uite, laşul, fuge din luptă» a răcnit generalul şi, repezindu-se la om, i-a tras un glonte de revolver drept în cap... Acuma, cum stă generalul cu mîna întinsă spre dînsul, Bologa parcă-1 vede cu revolverul îndreptat atunci spre capul rănitului... Dar nu-i pasă. Teama şi îndoiala i-au dispărut din suflet. Acuma credinţa lui e cît muntele şi mai tare ca viaţa. Credinţa adevărată, adîncă, e totdeauna mai tare ca dragostea de viaţă. Vorbi lămurit, fără umbră de tremurare sau şovăire."
(Ms. 2541, prg. 7. f. 79, r. 14- f. 80, r. 1)

„Apostol Bologa se uita în ochii scînteietori ai generalului cu o seninătate care îl minuna pe el însuşi. Se simţea însă hotărît şi neclintit ca în asalturile cele mai năpraznice.
Acuma se încăpăţîna să convingă pe duşman, deşi înţelegea bine că silinţele lui sunt de prisos. Se pomeni vorbind calm, fără umbră de emoţie sau şovăire, parc-ar fi discutat cu un camarad binevoitor."
(ed. 1922, p. 94, r. 1-8)

„Convorbirea celorlalţi se opri, ca totdeauna, asupra împrejurărilor în care au fost răniţi, evocînd atacul vehement al ruşilor, tocmai cînd nu se aşteptau de loc şi dîndu-şi părerea că, fără ajutorul diviziei de schimb ce fusese adusă grabnic la locul luptei, întreg sectorul diviziei ar fi fost străpuns... Chiar aşa pierderile au fost enorme. Regimentul lui Cervenco şi al lui Varga a fost aproape complect sfărîmat, jumătate morţi şi răniţi, jumătate prizonieri. Dacă nu venea contra-atacul diviziei de schimb, azi toţi patru ar fi prizonieri, dacă cumva n-ar fi sîngerat pe cîmp, înainte de-a sosi ajutor medical. Pe Bologa de-abia

„Varga îi explică amănunţit cum s-a desfăşurat atacul ruşilor, cum au pătruns pînă aproape de liniile artileriei şi cum au fost alungaţi înapoi printr-un co..tra-atac fulgerător. Totuşi în lupta aceasta, două regimente de infanterie au fost aproape complect nimicite şi chiar huzarii lui au suferit mult, mai ales în cursul contra - atacului cînd a primit el schija care era cît pe-aci să-l

a doua zi după-amiazi l-a găsit ordonanța lui, căci fusese îngropat de pîlnia obuzului care căzuse numai la vreo douăzeci de metri de dînsul. Prin intervenția diviziei de schimb situația s-a restabilit în cîteva ceasuri, iar pe la amiazi în sector se făcu liniște deplină, fiecare parte rămînînd în șanțurile în care stătuse ieri pe aceeași vreme. Doar brancardierii și medicii avură de lucru vreo două-trei zile pînă ce adunară toate resturile omenești, bandaiînd, tăind, ciopîrțind. [...j' Aici a ajuns în rezerva aceasta, întîlnind pe Varga și de-abia aici a aflat cum s-a desfășurat încăierarea în care a fost stîlcit și dînsul. Căci la Lemberg nimeni n-a știut să-i spuie ce-a fost. Un episod fără însemnătate, nemenționat măcar în vreun comunicat sau undeva, o ciocnire locală, banală...

— Revoltător e numai că lupta noastră nici n-a fost pomenită nicăiri — zise Varga. Sîntem eroi necunoscuți... Am scris acasă că sînt grav rănit și mi-a fost rușine, căci n-am știut să le spun în ce luptă, de vreme ce nimeni n-o știe... Asta-i nedrept..."
(Ms. 2541, f. 120, r. 23- f. 121, r. 10 și f. 121, r. 27- f. 122, r. 7)

lase șchiop, fiindcă un doctor cam smintit a umblat în ruptul capului să-i taie piciorul... Locotenentul de huzari clocotea de revoltă că bătălia, în care au pierit peste două mii de oameni și în care el era să-și dea ortul popii, nici măcar n-a fost pomenită în comunicatele de război. Se mîngîia numai cu speranța într-un lung concediu de convalescență..."
(ed. 1922, p. 112, r. 36- p. 113, r.15)

„La urma urmelor, ce-mi pasă cu cine a vorbit! își zise Apostol mînios, răspunzînd întrebărei care-l chinuia. Am să devin ridicol de tot! adaogă pe urmă, așezîndu-se pe lavița așternută cu o scoarță secuiască.

Căută să se liniștească, cugetînd cu răceală asupra situației sale. își zise că întîmplarea aceasta n-are nici o însemnătate. A fost surexcitat din pricina călătoriei obositoare, în trenurile tixite și încete. Și, de altfel, altă menire are el aici, nu să facă iubire sentimentală cu o fetiță...

— Nu cumva schimbarea mea la față e izvorîtă din sentimentalismul acesta? se gîndi atunci cu îngrijorare.

înlătură gîndul acesta ca neserios. Voia să despartă cu un zid pe Ilona de hotărîrile sale sufletești, care-i fixau concepția vieții. Ilona e un incident, pe cînd iubirea cea mare e o trebuință indispensabilă a sufletului său. în iubirea aceasta intră și Ilona, pe cînd în iubirea Ilonei... Dar, oare n-a plecat el la război din pricina Martei?... A plecat, desigur, dar Marta nu i-a schimbat felul de-a privi viața... O iubea și, totuși, sufletul lui era piin de ură nelămurită... Și dacă ar iubi-o acuma, și ea ar fi tot un simplu incident...

Ajungînd aici cu gîndurile, se simți deodată cuprins de o remușcare. Poate că numai din pricina Ilonei a rupt cu Marta?... Drept răspuns însă, i se ivi în amintire clipa cînd Marta venise la dînsul, în cerdac, însoțită de ofițerul ungur... Atunci, poate că l-a durut gelozia; azi n-o mai urăște... O iubește ca pe toți oamenii ... Altminteri, despărțirea și ruptura ar fi fost dureroase...

— Ilona mi-e dragă — îi zise în clipa aceea un glas foarte limpede din fundul inimii.

Bologa nu se mai apără împotriva glasului și simți îndată aceeași impresie de bucurie mare, pe care a simțit-o de cînd a zărit pe Ilona din fereastra vagonului și pînă ce a fugit afară. Se lăsă în brațele bucuriei ca o fecioară în brațele primului om iubit, cu sfială și pasiune. Și inima lui se topea încetișor și răspîndea fiorul dragostei în toată casa, în toată firea...

Amurgul îl privea pe fereastră, intră în odaie, învăluindu-l într-o perdea fină de visare... Susurul tăcerii îi revărsa în suflet o melodie tainică...

— Fericirea — șopti Apostol, întinzînd mîinile parc-ar fi vrut să cuprindă în brațe o ființă vie.

Ușa se deschise încet. Bologa se sculă brusc în picioare.

— Don locotenent, a venit don sublocotenent să vă dea în primire cancelaria — zise Petre din prag.

Nălucirile, care împînziseră odaia, se topiră. Cu o mișcare dureroasă și cu un regret viu în suflet, Bologa își puse

„— Adică, ce-mi pasă mie cu cine a vorbit bădăranul, chiar dacă a vorbit cu ea! răspunse Bologa întrebării care-i tot sfîrîia în minte. Am să ajung de rîsul lumii cu asemenea... — adaogă apoi nervos, așezîndu-se iarăși pe laviță, unde stătuse adineaori cînd fusese și Ilona în odaie.

Căută să se gîndească la altceva, dar simți că nu e în stare, iar din fundul inimii auzi un glas limpede: «Ilona mi-e dragă...» Apoi, nu se mai împotrivi glasului și sufletul 1 se însenină și 1 se umplu de o nouă bucurie mare, ademenitoare, în care Ilona întruchipa toată lumea. Și, el, se lăsă în brațele acestei bucurii cu sfială și uitare de sine, ca o fecioară în brațele primului iubit. Avea impresia că inima, i se topește încet-încet răspîndind în jurul lu' fiori de dragoste... Amurgul cenușiu ploua pe geamuri, printre mușcatele somnoroase, învăluindu-l într-o rețea de fericire...

într-un tîrziu, se smulse din ispita visărilor, își puse chipiul și ieși. în ușa tinzii, infanteristul murdar stătea mereu de vorbă cu un artilerist în capul gol, iar Bologa, văzîndu-i, se bucură..."
(p. 203, r. 33- p. 204, r. 17)

chipiul în cap şl ieşi. în uşa tinzii, soldatul de adineaori, cu dinţii albi, vorbea cu un artilerist cu capul gol. Apostol, văzîndu-i, simţi o uşurare..." *(ms. 2541, i.* 232, r. 6 - f. 233, r. 17)

„Pe înserate văzu pe Ilona gătită de sărbătoare. Nu înţelegea de ce, căci nu era duminecă. Aşa gătită, fata i se părea mai solemnă, dar mai puţin ademenitoare. Din privirea lui mirată, Ilona pricepea nedumerirea şi-i spuse că se duce la denii, căci azi e Vinerea Patimilor. Bologa zîmbi sceptic şi întrebă:

— Bine, dar Pastele voastre au trecut...

— O fi trecut, dar noi ţinem sărbătorile româneşti, fiindcă n-avem biserică aici decît românească... D-ta de ce nu mergi niciodată la biserică? adaogă fata cu o dojana în glas.

întrebarea fetei îi rămase înfiptă în minte. De ce? Ori merge, ori nu merge, parcă nu-i tot una?

— Roagă-te tu şi pentru mine — îi şopti, apoi, deodată, ca un copil.

— Mă rog mereu pentru d-ta — murmură Ilona."

(Ms. 2541, i. 245, r. 1-12)

„De-abia seara o întîlni, în tindă. Era gătită. în cap o năframă de mătasă verde ca iarba, iar pieptul strîns într-un lăibăraş de catifea roşie ca în corset... în cancelarie nimeni, în cealaltă odaie însă, Petre horobăia, mormăind rugăciuni... Apostol, care tocmai ieşea din cancelarie, o surprinse pe cînd ea căuta să se strecoare nesimţită, îi veni să ţipe de bucurie şi, totuşi, încremeni în faţa ei, privind-o doar cu nişte ochi lacomi şi plini de spaimă. Şi ea se opri, îngrozită, şi se clătină puţin pe picioare.. Astfel, trecură cîteva clipe amestecate cu rugăciunile ordonanţei din odaia ofiţerului...

Apoi, Bologa şopti cu o lucire nouă:

— De ce te ascunzi de mine, Ilona?...

Fata, ca şi cum n-ar fi înţeles întrebarea, păli şi răspunse îndată la altă întrebare ce tremura în ochii lui:

— Lasă-mă... Trebuie să mă duc la biserică... e Vinerea mare... denii... Şi poimîine sînt Pastile... (ed. 1922, p. 220, r.10- - 28)

VARIANTE EDITORIALE[1]

CARTEA ÎNTÎI

P. 5, r. 2—3, executat de austro-unguri / spînzurat de unguri (I„ II, III, IV, V, VI, VII).

P. 10, r. 11, treizeci şi cinci de ani / treizeci şi cinci ani (III, IV, V, VI).

P. 12, r. 26, al cincizecilea / al cincilea (V, VI).

P. 15, r. 29—30, cum i s-au împlinit ordinele / cum i s-au executat ordinele (I, II, III, IV).

P. 17, r. 30, să-şi deschidă trecere / să-şi deschidă trecerea (VII).

P. 22, r. 6, ca un linţoliu / cu un linţoliu (I, II, III).

P. 24, r. 1, scîucet de bolnav (transcris după var. I—II; în ediţiile ulterioare: „cîntec de bolnav") — *4,* satul foarte împrăştiat/ satul foarte resfirat (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 25, r. 22, să nu uite / să nu se uite (VI).

P. 26, r. 19, şi o curte / şi cu o curte (VII).

P. 28, r. 33, l-a ridicat şi / l-a ridicat în sus, l-a examinat cu nişte priviri arzătoare şi (I, II, III).

JP. *31, r. 32,* căuta / căută (I, II, III, VII).

P. 32, r. 15, nemulţumit de educaţia / nemulţumit cu educaţi* (I, II, III).

P. 33, r. 8, dezvăluirea sentimentelor / dezvălirea sentimentelor (I. II, III) — *r. 21,* Vei pricepe multe lucruri nevăzute / Vei pricepe multe lucruri nepricepute şi vei vedea multe lucruri nevăzute (I, II) — *r. 30,* chemat puţin afară / chemat pînă afară (I, II).

P. 35, r. 11, se înălţă / se înalţă (IV) — *r. 20,* foarte frămîntată/ frămîntată (I, II).

P. 37, r. 22, lipsei de organizare / lipsei de organizaţie (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 38, r. 33, în speranţa / în speranţă (I, II, III, IV, V, VI, VII).

[1] în prezentarea lor folosim următoarele sig'e:

I = *Pădurea spînzuraţilor.* Buc., Cartea Românească, 1922, 323
II = *Idem.* Ediţia a II-a, Buc, Cartea Românească, 1922, 323 p.
III = *Idem.* Ediţia a III-a, Buc, Cartea Românească, 1925, 349 p.
IV = *Idem.* Ediţia a IV-a, Buc, Cartea Românească, 1926, 349 p.
V = *Idem.* Ediţia a V-a, Buc., Cartea Românească, 1929, 349 p.
VI = *Idem.* Ediţia a VI-a, Buc, Cartea Românească, 1932, 349 p.
VII = *Idem.* Ediţia a VII-a, Buc, Cartea Românească, 1938, 349 p.
X = *Idem.* Ediţia a X-a, Buc, Socec, [1940], 342 p.; ediţia a X-a, Buc, Socec [1942]. 342 p.
XI = *Idem.* Ediţia a XI-a, Buc, Socec, [1942], 342 p.
XII = *Idem.* Buc, Socec, 1944, 342 p.

P. 42, r. 6, tocmai se întorcea / tocmai sosea (I, II, III, IV, V, VI, VII) — ***r. 34,*** uniforma cochetă de artilerie / uniforma cochetă de artilerist (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 45, r. 1, Dar zice că i-a fost / Dar zice i-a fost (I, II, III) — ***r. 4,*** precum ca să /precum că să (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 46, r. 7, Biata mamă / Biată mama (I, II, III, IV, V, VI, VII) — ***r. 14—15,*** citit gîndurile / ghicit gîndurile (I, II, III) — ***r. 21—22,*** gulerul ulancei (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în restul edițiilor: „gulerul ulanei").

P. 48, r. 13, Conștiință! / Conștiința! (I, II, III, IV, V, VI, VII) — ***r. 14,*** Cine / Dar cine (VII) - ***r. 18,*** Se uita / Se uită (VII) — ***r. 20,*** nişte ochi / nişte ochi verzi (I, II).

P. 49, r. 24, avînd altfel un suflet deschis şi leal / fiindcă altfel avea un suflet credincios (I, II, III, IV, V, VI, VII) — ***r. 30,*** ştii / ştiți (VII).

P. 53, r. 20, rîzînd (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „râzînd.")

P. 54, r. 12, atunci / dar atunci (I, II, III).

P. 56, r. 22, ni-e ruşine / ni-e şi ruşine (I, II).

P. 57, r. 12-13, n-ar mai fi / n-ar fi (VII).

P. 58, r. 12, tunuri /tunuri, obuze (I, II, III).

P. 60, r. 3, de fata / cu fata (I, II, III, IV, V, VI, VII) - ***r. 13,*** căpitan de rezervă / căpitan în rezervă (I, II, III) — ***r. 23,*** adaogă el / adaogă el (IV) — ***r. 25,*** Cine o cunoaşte trebuie s-o adore / De aceea nu iese niciodată în fotografie... Cine o cunoaşte trebuie s-o adore (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. ***62, r. 15,*** pe scaun /pe un scaun (I, II, III).

P. 63, r. 31, s-a citit / s-a rostit (I, II, III).

P. 64, r. 18, cu mirare / cu o mirare (I, II, III).

P. ***65, r. 9—10,*** pădurii spînzuraților /pădurii spînzuraților ... Fiindcă a venit după mine pădurea spînzuraților (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 67, r. 12, pe pat / în pat (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 70, r. 28, După ce inspectară / După ce inspecta (III, IV).

P. ***72, r. 31—32,*** izbucni dînsul / izbucni Bologa (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 83, r. 20, se află /se afla (VII).

P. ***84, r. 1,*** n-ar apărea / n-ar apare (I, II, III, VII) — ***r. 28,*** străbătînclii-i /străbătîndu-l (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 87, r. 2, aceasta e ora / aceasta era ora (IV, V, VI, VII) — ***y. 26,*** la căpătîiul lui (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în edițiile ulterioare: „la capătul lui").

P. 88, t. 3, pentru că / fiindcă (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 89, r. 25, dosare şi hărți / dosare şi hîrtii (VII) — ***r. 33,*** am ținut / am ținut mult *(l,* III, III, IV, V, VI, VII).

P. 90, r. 4—5, în fraze scurte, seci, milităreşte / în fraze scurte, seci, milităresti (I, II, III, VII) — ***r. 8—9,*** îl ascultă / îl asculta (VII).

P. 94, r. 12, se înclină (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „se închină").

P. 96,)'. 5—6, că se întoarce / că se va întoarce (I, II, III) - ***r. 15,*** amîndoi atîrnați / amîndoi atîruînd (I, II).

P. 98, r. 15, Poate că nici / Poate nici (I, II, III).

P. 100, r. 14, mi-e foame / mi-e o foame (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 101, r. 22, se fac / dincolo se fac (I, II, III, IV, V, VI, VII) - ***r. 24,*** nu mai conteni / nu conteni (I, II, III).

P. 102, r. 23—24, dintre tranşee / dinspre tranşee (VII).

P. 103, r. 7, nici emoție, nici nerăbdare (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI,' VII; în edițiile X, XI, XII: „nici emoție, nici nerăbdarea") — ***r. 15,*** i se păruseră / i se părură (I, II, III, IV, V, VI, VII) — ***r. 29—30,*** cîteva zeci de metri / cîțiva zeci de metri (I, II).

P. 104, r. 4—5, obuzele cădeau tot mai des / obuzele cădeau tot mai dese (I, II, III, IV, V, VI, VII).

CARTEA A DOUA

P. 107, r. 24, la marginea / în marginea (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 108, r. 1, de a ocoli / de-o ocoli (IV, V, VI) — ***r. 13,*** disprețuit dezertor / disprețuitor dezertor (III).

P. 109, r. 17, era / el era (I, II).

P. 111, r. 13, foarte, foarte bine / foarte bine (VII).

P. 113, r. 24, înviora / învioră (VII).

P. 116, r. 26, privirea liotărîtă / o privire hotărîtă (I, II, III, VII).

P. 118, r. 3, te-aş împuşca / tc-aş şi împuşca (I, II, IV, V, VI, VII) — ***r. 19,*** își ascund / însă își ascund (I, II, III, IV, V, • VI, VII).

P. 123, r. 5, se furişă (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; îu ed. X, XI, XII: „se furişa").

P. 124, r. 9, își spuse (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „își spune").

P. 128, r. 10, cu năframă / cu năframa (VII) — ***r. 24,*** foarte caldă / foarte caldă, şi o întrebă iarăşi, mai în glumă (I, II, III, IV, V, VI, VII) -

P. 129, r. 1, cu curiozitate / cu o curiozitate (I, II, III, IV, V, VI) — ***r. 19,*** cămăruța cea / cămăruța ceea (I, II, **III).**

P. 130, r. 21, îi era teamă / îi fu teamă (I, II, III, IV) — ***r. 26,*** îngăduință (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „îngăduința").

P. 131, r. 34, unul / unu (I, II, III, IV, V, VI).

. *137, r. 15 – ÎS,* apăru Apostol în uşă / apăru Apostol la uşă (V, VI, VII).

. *138, r. 8,* să-şi verse / să-şi reverse (I, II) — *y. 28, 29,* despre aceasta / despre acestea (I, II, III).

. *142, r. 5,* ofiţer (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „ofiţeri", greşeală de tipar) — *r. 25,* batjocura ofiţerilor (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „batjocura ofiţerului") — *r. 33,* adaogă (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. ulterioare „adăoga").

p 144, y. 13, de soldaţi / de soldaţii (I, II, III, IV) - *y. 28-29,* asprime aproape răguşită / asprime răguşită (VII).

p 145, r. 16, adaogă (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „adăoga").

p 146, r. 25—26, se va ivi ocazia... / se va ivi ocazie... (II, III).

p 148, y. 2—3, Picioarele mergeau însă / Picioarele însă mergeau (I, II, III, IV, V, VI) — *y. 9,* cineva / cineva. O privi ca pe o străină, cu ochi tulburi, stinşi (I, II, III, IV, V, VI, VII) — *y. 18,* îl îndemna / îl îndemnă (I, II, III, IV, V, VI).

p. 149, y. 24—25, să se sfîrşească / să sfîrşească (I, II, III) — *y. 28,* le lăsă / se lăsă (VII).

p. 150, r. 9—10, nu poate dormi şi nici nu va mai dormi / nu poate adormi şi nici nu va adormi (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. 151, r. 2, ţi-am spus să / ţi-am spus ieri să (I, II, III, IV, V, VI, VII) — *r. 15,* cu vioiciune / cu o vioiciune (I, II, III, IV, V, VI, VII) — *r. 17,* ţi se şi cuvine / ţi se cuvine (VII).

p. 153, r. 24, cum aşează / cum aşeză (III, IV).

p. 154, r. 33, vîrful urechilor / vîrfurile urechilor (I, II, III).

p. 155, y. 16, cu o voce / cu voce (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. 156, r. 25, spre o casă / o casă (I, II, III, IV).

p. 159, r. 18—19, unde a stat aproape şapte luni, ştii, în odaia (lipsă în ed. VII).

p. 161, r. 10—11, iarăşi primăvara / însăşi primăvara (I, II) — *y. 13,* plină de cafea / plină cu cafea (VII) — *r. 17—18,* se gîndea / se gîndi (I, II, III).

165, r. 22, schimbată / strîmbată (I, II, III, VII) — *r. 23,* totuşi zîmbi / totuşi îi zîmbi (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. 166, r. 26, I se părea / I se păru (I, II).

p. 169, r. 22, nerăbdător (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „nerăbdătoare").

p. 170, r. 30, despre acestea / despre aceasta (VII).

p. 171, r. 28, nu-i putea / nu-i poate (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. 173, r. 10, îl asaltară cu întrebări (transcris după var. I, II, III, IV; în ed. V, VI, VII, X, XI, XII: „îl salutară cu întrebări").

P. 174, r. 17, cauza iniţială / cauză iniţială (VII) — *r. 33,* Căpitanul / Căpitanul însă (I, II, III, IV, V, VI, VII) — *y. 33—34,* faţă cu civilii / faţă de civili (VII).

P. 177, r. 6, cu drept cuvînt / şi cu drept cuvînt (I, II, III, IV).

P. 178, r. 2, Nu-i vremea acuma / Nu-i acuma vremea (I, II, III) *r. 7—8,* să urlăm cu lupii / să urlăm ca lupii (IV, VII) — *r. 28—29,* să grăiască / să vorbească (VII).

P. 180, r. 8, deşi era / deşi notarul era (I, II, III, IV, V, VI, VII) - — *r. 12—13,* care-i ascundeau (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „care-i ascundea").

P. 182, r. 10, ai glăsuit / ai vorbit (I, II, III, IV).

P. 184, r. 6, se dusese / se duse (V, VI, VII) — *r. 30,* se zvîrcolea / se răscolea (VII).

P. 186, r. 24, l-au indignat / îl indignau (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 187, r. 26, în mintea lui / în minte (I, II, III, IV, V, VI).

P. 188, r. 25, stropi năvalnici / stropii năvalnici (I, II, III, IV).

P. 189, r. 7, şi în vecii / în vecii (VII) — *y. 18,* se simţea / simţea (III, IV) — *r. 25—26,* bogăţie de frumuseţe / bogăţie şi frumuseţe (VII).

P. 190, r. 4, mulţumire / mulţime (I, II) — *r. 11,* a-si dezvălui / a-şi dezvăli (I. II, III, IV, V, VI, VII).

CARTEA A TREIA

P. 195, r. 8, îşi continua / îşi continuă (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 196, r. 5, îi fugeau / îi fugiră (I, II, III, IV, V, VI, VII) - *r. 26,* să facă / să faci (VII).

P. 198, r. 3, dinspre grădină (transcris după var. I, II, III, IV; în ed. V, VI, VII, X, XI, XII: „dinspre gară") — *r. 33,* se uită / se uita (III, IV).

P. 201, r. 3, îşî aduse aminte de / îşi aduse aminte (VII).

P. 202, y. 4, în telefon / la telefon (VII) — *r. 16,* îşi îngroşase / îşi îngroaşe (VII).

P. 205, r. 32—33, pahar de apă / pahar cu apă (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 206, r. 22, fără speranţă / fără nădejde (I, II, III, IV, V, VI, (VII).

P. 207, r. 27, temporară (transcris după var. I, II, III; în ed. VII, X, XI, XII: „temporală").

P. 211, y. 3, parcă n-ar fi / parcă nici n-ar fi (I, II, III, IV, V, VI, VII) - *r. 18,* îl fulgeră / îi fulgeră (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 212, r. 24, am lipsit / am lipsă (III, IV, V, VI, VII) - *r. 34,* întinzîndu-i mîna / întinzînd mîna (I, II, III).

P. 215, r. 13, se stinseră / se stinseseră (I, II).

P. 216, y. 27, ca în corset / ca un corset (VII).

p. *217, r. 32,* veşnic nesăturată (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „veşnic nesănătoasă").

p. *218, r. 15—16,* nevoia să se împartă / nevoia să se împrăştie în lume, să se împartă (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. *220, r. 20,* Bologa şi Ilona se cutremurară (transcris după var. I, II şi urm.; în ed. X, XI, XII: Bologa şi Ilona se cutremură.

p. *222, r. 4,* am mult / am mai mult (III, IV, V, VI, VII).

p. *223, r. 6,* cu faţă albă / cu faţa albă (IV) — *r. 11,* aducă / aducă pe dată (I, II,' III, IV, V, VI).

p. *227, r. 15,* peste prăpăstiile / peste toate piedicile vieţii, peste prăpăstiile (I, II).

p. *228, y. 27—28,* care a murit în anul cînd ne-am cunoscut (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, Xllr „care a murit anul trecut, cînd ne-am căsătorit").

p. *232, r. 12,* întrebă (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „întreabă").

p. *233, y. 5,* Ca şi cum ar fi fost (transcris după var. I, II şi urm; în ed. X, XI, XII: „Ca şi cum ai fost").

p. *240, y. 3,* nu stia boabă nemţească / nu stia boabă nemţeşte (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. *246, y. 8,* la Parva / în Parva (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. *250, r. 10,* neclintiţi (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „neliniştiţi").

p *252, y. 25—26,* ogrăzi largi / ogrăzi mari (I, II).

p. *256, y. 23—24,* zîmbind foarte ciudat / zîmbind ciudat (I, II,. III, IV, V, VI, VII) — *r. 33-34,* trepte de seînduri / trepte de seîndură (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. *257, r. 1,* coliba aceea / colibiţa ceea (I, II, III, IV, V, VI, VII). —*r. 5,* acu-s vreo şapte ani / acu vreo şapte ani (I, II, III, IV,. V, VI, VII) — *r. 15,* stă mereu pustie / e mereu pustie (I, II, III, IV, V, VI, VII). - *r. 10,* nu-şi mai putu / nu putu (I, II) - *v. 29,* privirea primarului / privirea căpitanului (var. IV, greşeală rizibilă de tipar).

258, r. 3, încurcat / mohorît (I, II, III, IV, V, VI, VII) - *r.* 26, reteză scurt avîntul / reteză cuvîntul (I, II, III, IV, V, VI, VII} —*r. 29,* în spate / din spate (I, II, III) — *r. 31—32,* să-ţi îndeplineşti / să-ţi împlineşti (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. 260, *y. 33—34,* strigă generalul şi-i întinse mîna / strigă generalul (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. *264, r. 20,* să fi trecut / să fie trecut (I, II, III, IV, V, VI, VII) —*y. 24,* valurile / vălurile (IV) — *r. 31,* pe trotuar / pe un trotuar (I, II, III, IV, V, VI, VII).

p. *265, y. 31,* cărarea bolovănoasă /cărarea bolnăvicioasă (VII; greşeală de tipar).

p. *266, r. 11,* dibuind zadarnic / pipăind zadarnic (I, II, III, IV, V, VI, VII) — *r. 25,* Tranşeele infanteriilor / Tranşeele infanteriştilor (VII) — *r. 32—33,* buzele lui murmurau frînturi de rugăciuni (transcris după var. I, II, III; în ed. IV, V, VI, VII, X, XI, XII: „buzele lui tremurau frînturi de rugăciuni").

P. *268, r. 14,* patrulă de recunoaştere / patrulă din. recunoaştere (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. *269, r.* 2, se cutremură / se cutremurară (III).

CARTEA A PATRA

P. *271, r. 21,* este mult / e mult (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. *272, r. 15,* un bordei /o colibă (I, II) - *r. 20-21,* la sector/ în sector (I, II).

P. *273, r. 1—2,* domina un registru / domnea un registru (VII) — *r. 14,* prin sîrme / printre sîrme (I, II, III) — *y. 17,* şi şopti (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X,' XI., XII: „... şi apoi", greşeală de tipar).

P. *274, r. 6,* Ce caut (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „Ce sunt").

P. *275, y. 11,* Unde să mai fugă / Unde să fugă (VII) - *r. 17,* gulerul mantiei / gulerul mantalei (VII).

P. *276, r. 10,* conştiinţa (transcris după var. I, II, şi urm.; în e<L X, XI, XII: .".Conştiinţă").

P. *277, y. 15,* că ceasornicul / şi ceasornicul (VII).

P. *282, y. 13,* încrederea / încredere (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. *284, r. 21,* în cursul / în timpul 'I, II, III, IV, V, VI, VII) - *y. 30,* luă pachetul / luă pacheţelul (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. *286, y. 31,* faţă de / faţă cu (I, II, III, IV, V, VI, VII) - *r. 32,* trebuie / trebuia (I, II, III, VII).

P. *288, r. 31,* capv! pînă la /capul la (IV).

P. *289, r. 8,* să iscăleşti (transcris după var. I, II, III, IV; în ed. V, VI, VII, X, XI, XII: „să asculţi'; v. p. 296, r. 18-19) — *y. 17,* săruta / sărută ii, II, III, IV, V, VI, VII).

P. *290, y. 3,* belciug / belciuge (I, II, III, IV).

P. *291, r. 26,* a greşit (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „e greşit") — *r. 30,* nu va fi / nu va mai fi (I, II, III, IV).

P. *292, y. 15,* cu sentinela / cu sentinelă (I, II, III, IV, V, VI) _ *y. 29,* ca un braţ (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „cu un braţ").

P. *293, y. 3,* are şi momente / are momente (I, II, III).

P. *296, y. 23,* ai vrut / ai fi vrut (I, II, III, IV, V, VI, VII) - *r. 25-26,* prin liniile / printre liniile (I, II, III).

P. *297, y. 14,* privind iar / privindu-l iar (I, II, III, IV, V, VI. VII).

P. *299, r. 25,* zise rugător / zise foarte rugător (I, II).

P. *301, r. 23,* înaintea / înainte (Vil) - *r. 25,* de o cruce / cu o cruce (I, II, III, IV, V, VI, VII) - *r. 26,* examina / examina (I, II, III).

P. *303, r. 4,* îl supără / îl supăra (I, II, III).

P. *305, r. 10,* s-o fi răcit /s-o fi şi răcit (I, II, III, IV).

P- *306, r. 34,* Iar la ora / Şi la ora (I, II, III, IV, V, VI, VII).

P. 308, r. 23-24, ca un fior de foc / ca un fir de foc (I, II, III; greşeală de tipar).

P. *309, r. 26,* cu cruce / cu crucea (I, II. III, IV, V, VI, VII).

P. *312, r. 14,* îşi reveni / îşi veni (I, II, III, IV).

P. *313, r. 30,* Vidor/Vidor, logodnica ta (I, II, III, IV, V, VI. VII).

P. *314. r. 7,* Să aibă / Şi să aibă (I, II, III).

P. 315, *r. 16,* să nu mă uiţi / să nu mă uitaţi (I, II, III).

P. *318, r. 8 – 9,* lucirea albă a lemnului /lucirea albă a stîlpului (I, II, III)

CORRIGENDA

Alegerea şl stabilirea textelor publicate în primele cinci volume ale prezeHtei serii de opere a impus colaţionarea a cea 50 ediţii antume, precum şi a numeroase versiuni manuscrise, prilej de corectare a multor greşeli grave ale foştilor editori. Asemenea strădanii se dovedesc însă insuficiente căci, în faza „bunului de tipar" niciodată nu am izbutit să intrăm în posesia unor „şpalturi" curate. Multele greşeli de literă, din voi. I—III, ne-a determinat să solicităm, în cazul voi. IV, peste trei rînduri de corectări, iar apoi „revizii" pe pagini, asigurînd astfel acurateţa textului tipărit. întrucît volumele ediţiei de faţă stau la baza altor retipăriri, menţionăm mai jos, corectările de rigoare, obţinute după recolaţionarea post-apariţie a primelor tomuri. Majoritatea parvin din hipercorectitudinea tipografului, corectorului şi îngrijitorului de ediţie, tentat, uneori, să îndrepte aparente greşeli, în realitate, forme de limbă şi vice-versa.

Voi. I

p. 25, r. 12, se va citi: *trăzneiul,* în loc de: *trăsnetul;*
p. 26, r. 22, se va citi: *să-nbă-trinească,* în loc de: *să-mbă-trînească;*
p. 33, r. 15, se va citi: *Măgura,* în loc de: *Măgură;*
p. 34, r. 16, se va citi: *pleznească.* în loc de: *plesnească*

Voi. II

-p. 25, r. 32, se va citi: *înghiţind,* în loc de: *înghiţind;*
p. 34. r. 28, se va citi: *şmechereşte,* în loc de: *şmechereşte;*
p. 35, r. 8, se va citi- *trdznire-Mr,* *îa loc* de: *trăsnire-ar;*

p- 35, r. 21, se va citîr &mcr&ră-&* în loc de: *omoar-o;*
p- 48, r. 28, se va citi: *pleazna,* în loc de: *pleasna;*
p- 51, r. 5, se va citi: *inimei,* îu loc de: *inimii;*
p- 59, r. 24, se va citi: *cu voce»* în loc de: *cu o voce**
p- 60, r. 7, se va citi: *scoate,* în loc de: *scotea ;*
p- 72, r. 6, se va citi: *cîtnpuri** în loc de: *cîmpiile;*
p- 79, r. 3, se va citi: *şi ei cum** în loc de: *şi cum ei**
p- 79, r. 11, se va citi: *cosciugul,* în loc de: *coşciugul;*
p- 80, r. 15, se va citi: *sfâşietoare** în loc de: *sfirşieloare ;:*
p- 82, r. 19, se va citi: *bîlbăi,* în loc de: *bălbăi;*
p- 84, r. 28, se va citi: *că Sulea** în loc de: *cu Sulea;*
p- 96, r. 31, se va citi: *vreau,* în loc de: *vreu;*
p- 113, r. 24, se va citi: *aşează.* în loc de: *aşază;*
p- 114, r. 5, se va citi: *aşează,* în loc de: *aşază;*
p- 129, r. 9, se va citi: *pan t alo nii.* în loc de: *pan talani;*
p- 129, r. 28, se va citi: *aşează,* în loc de: *aşazâ;*
p- 133, r. 15, se va citi: *ş-apoi** în loc de: *şi-apoi;*
p- 136, r. 5, se va citi: *nevoi,* în loc de: *nevoie;*
p- 137, r. 22, se va citi: *răguşit.* în loc de: *răguşită;*
p- 137, T. 31, se va citi: *zăpuşalâ** în loc de: *zăpuşeală;*
p- 145, r. 17, se va citi: *aşează,* în loc de: *aşază;*
p- 147, r. 13, se va citi: *aşează.* în loc de: *aşază;*
p- 160, r. 12, se va citi: *aşează,* în loc de: *aşază;*
p- 172, r. 12, se va citi: *aşează,* în loc de: *aşază;*
p- 175, r. 14, se va citi: *in minte** în loc de: *prin minte;:*
P- 175, r. 21, se va citi: *Şi i-e,* în loc de: *Şi-i e;*
p- 176, r. 4, se va citi: *aşează** în loc de: *aşază;*
p- 179, r. 13, se *va* citi: *ostaşii,* în loc de: *ostaşi;*
p- 180, r. 10, se va citi: *mulţi,* în loc de: *Mulţi;*
p- 181, r. 21, se va citi. *Acuma** în loc de: *Acum;*
p- 203, r. 22, se va citi: *Iar,* în loc de: *lat;*
p- 204, r. 28, se va citi: *Petre,* în loc de: *Petru;*
p- 210, r. 21, se va citi: *băieţandru.* în loc de: *băieţaşii; u;*
p- 211, r. 21, se va citi: *înşeală** în loc de: *înşală;*
p- 215, r. 31, se va citi *vreau,* în loc de: *vreu;*
p- 220, r. 21, se va citi: *s-a pomenit.* în loc de: *s-a pomenit;*
p- 223, r. 1, se va citi: *ori,* în loc de: *or;*
p- 226, r. 28, se va citi: *îi,* ÎL. loc de: *îl:*
p- 231, r. 27, se va citi. *vede.* în loc de: *vedea;*
p- 236, r. 11, se va citi. *aşteptare** în loc de: *aşteptare;;*
p- 236, r. 14, se va citi *clătină,* în loc de: *clatină;*
p- 261, r. 8, se va citi *gemăt.* în loc de: *geamăt;*
p- 269, r. 15, se va citi *înşeală** în loc de: *înşală;*
p- 270, r. 27, se va citi *ce ar,* în loc de: *ce-ar;*
p- 271, r. 29, se va citi *a zvîrlit-o-** în loc de: *a azvîrlit»;*
p- 276, r. 25, se va citi: *Boşca,* în loc de: *Bocşa;*
p- 277, r. 7, se va citi: *bonboane,* îu loc de: *bomboane ;*
p- 278, r. 3, se va citi: *bonboane,* în loc de: *bomboane ;*
p- 283, r. 2, se va citi: *vr emile,* în loc de: *vremurile ;*
p- 300, r. 8, se va citi: *moaşă,* în loc de: *moaşă •*

Voi. III

p- 10, r. 23, se va citi: *aşează,* în loc de: *aşază;*
p- 11, r. 27, se va citi: *ore,* în loc de: *oare;*
p- 23, r. 16, se va citi: *sun t,* în loc de: *sîn t;*
p- 26, r. 19, se va citi: *rămîne,* în loc de: *rămîn;*
p- 37, r. 14, se va citi: *High,* în loc de: *Hig;*
p- 80, r. 34, se va citi: *seamă,* în loc de: *seama;*
p- 83, r. 25, se va citi: *Acuma,* în loc de; *Acum;*
p- 85, r. 16, se va citi: *copou,* în loc de: *un copou;*
p- 86, r. 1, se va citi: *parc,* în loc de: *păre;*
p- 87, r. 13, se va citi: *pînă-n* în loc de: *pînă în;*
p- 102, r. 19, se va citi: *ajung,* în loc de: *ajungă;*
p- 105, r. 26, se va citi: *să se mai,* în loc de: *se se mai;*
p- 106, r. 30, se va citi: *vorbă,* în loc de: *vorba;*
p- 107, r. 20, se va citi : *sta,* în loc de: *stă;*
p- 134, r. 19, se va citi: *Altfel,* în loc de: *Altfe;*
p- 137, r. 29, se va citi: *domnule... ?* în loc de: *domnule};*
p- 144, r. 10, se va citi: *aleargă,* în loc de: *alergă;*
p- 150, r. 4, se va citi: *Ce-i,* în loc de: *Ce i;*
p- 159, r. 7, se va citi: *ceasuri le,* îu loc de: *ceasuri;*
p- 174, r. 14, se va citi: *cîştigă.* în loc de: *cîştiga;*
p- 210, r. 25, se va citi: *respectos,* în loc de: *respectuos ;*
p- 216, r. 17, se va citi: *cumpănind,* îu loc de: *cumpăni;*
p- 229, r. 19, se va citi. *şează,* în loc de: *şază;*
p- 249, r. 15, se va citi *Filosofia,* în loc de: *Filozofia;*
p- 345, r. 12, se va citi *şi -mai,* în loc de: *mai;*
p 348, r. 28, se va citi *bruma,* în loc de: *brumă.*

CUPRINSUL